СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Уредник, Јован Скерлић.

Власник, Богдан Поповић.

КЊИГА ТРИДЕСЕТ ДРУГА.

БЕОГРАД.
Нова Штампарија „Давидовић“. Дечанска 14.
1914.

САДРЖАЈ КЊИГЕ ТРИДЕСЕТ ДРУГЕ.

ЈАНУАР, ФЕБРУАР, МАРТ, АПРИЛ, МАЈ И ЈУН 1914.

СВЕСКА ПРВА.

СВЕСКА ДРУГА.

СВЕСКА ТРЕЋА.

СВЕСКА ЧЕТВРТА.

СВЕСКА ПЕТА.

СВЕСКА ШЕСТА.

СВЕСКА СЕДМА.

СВЕСКА ОСМА.

СВЕСКА ДЕВЕТА.

СВЕСКА ДЕСЕТА

СВЕСКА ЈЕДАНАЕСТА.

СВЕСКА ДВАНАЕСТА.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXXII, број 1. — 1 јануар 1914.

ЛОВ.

У шуми негде плану пушка. Одмах затим, као сенке пуцња, са двеју противних страна, из мрачних трњининих и купининих густижа, јавише се кратки одјеци. Отац Софроније, игуман Шишатовачки, трже на лево главу и удари палицом од морске трске и с дршком од слонове кости кочијаша по леђима.

— Стани! — Па одмах с пригушеним узбуђењем, тихо додa: — То је Пипа.

Кочијаш, ни не окренувши се, после кратке почивке важно потврди:

— Код три раста, пречасни. Куглом. Биће јелен. Пст, пречасни, молим, кан'да кевће из Сувог Потока керуша. Онда неће бити он.

Занемеше и игуман и кочијаш. Загледаше се у све тавнији, влажни полумрак безбројних стабала, заслухтише и затрепташе очима. Из даљине, која је бивала све даља и све дубља и недокучнија, допирало је испрекидано, оштро и јетко штектање, као кад псето цепти од узрујаности, јер се дивљач измиче, а господар никако не разуме његово нервозно објављивање трага. Још се чуло као очајно и болно циктање, па умукну и тај једини јасан звук у великој тишини, као једино штрецаво кандиоце у големој мрачној одаји.

— Сад га тера преко брега, — прошапта кочијаш. — К'о да је Дијанин лавеж.

Од једном, сред тишине и сред пажње управљене кроз густу шуму, с оне стране брда, зачу се пуцкарање гранчица гужвање лишћа и запињање за сукно јагодиних вињага. Игуман и кочијаш обртоше се на десно и укочише се од изненађења. непосредноj близини, између стабала и кроз жбуње, провлачио се човек. И ако је хитао ипак се пажљиво сагибао бранећи очи од грања. Кад је дошао на десет метара испред кочија, он подиже своје једно дубоко усечено црно око, застаде за тренут па се опет погну, и дигнувши руком малени обод свог сељачког црног шешира, хтеде да пређе шумски пут и да нестане међу дрвима.

Но игуман се прену.

— Јеси ли ти, Пипо?

Човек се окрете само мало у страну, и не диже главу:

— Ја сам. — И хтеде поћи даље.

Игуман раздражено настави:

— Јеси ли ти то пук'о мало час? А?

Пипи се поругљиво изви десни угао усана.

— Ја моју пушку боље 'раним. Да сам ја био, не би се она вашка крзала и морила преко чота. Нисам ја шумар богатог манастира да трошим барут у тартањ. То је ваш Прока. Ено га. вија јелена у Марковом Гају.

— Како то да ти не идеш за јеленом? Где ти је пушка, а? — изазивао је севајући очима игуман.

Пипа мрдну раменом, и с пола ока прелети по кочијама.

— Не бавим се ја више тиме.

— Гле, гле! Да ти нису у Митровици избили „раубшицерај“ из главе?

Пипа ћути и хтео би да пође.

— Куд се журиш?

— Идем кући да на'раним крмке.

— Кад су те пустили?

— Јуче је било недељу дана.

— Колико си ти оно седео у Митровици?

— Шест и по месеци.

Игуман грчевито стиште палицу.

— Мало, Пипо, мало за један људски живот. Ал' ако

си се извукао из прстију човечјег суда, богами, из божјега нећеш. Куд ће ти душа, Пипо? Убити оца петоро деце!

Пипа не дижући главе дубоким гласом одбијаше од себе.

— Нисам ја, господине. Бог зна ко га је убио! Нама стирски шумар увек има пуно непријатеља.

Игуману јурну крв у образе. Он устаде са федера шкрипућн зубима замлата штапом према Пипи.

— Зликовче, убицо, шта се правиш светац, кад си само ти могао убати. Убио си ми највернијег човека, јер није дао да ми истребиш сву дивљач, јер није хтео да се уортачи с тобом као онај лопов Миладин. Ал' доћи ће и теби црни петак! Погледај ми у очи ако смеш, ниткове!

Пипи суну црни пламен из оног једног ока, погледа један тренут у игумана, нешто прогунђа и уђе у шуму.

Игуман паде на седиште. Дрхтао је сав од јарости. А кочијаш, окренувши се у профилу, промрмља кроза зубе.

— Немојте, господине! Опасни су то људи. Немојте тако!

— Ах, шта! Терај!

Игуман се задихао и гушио од срџбе, а кочијаш као да је знао да ће се његов господар освртати за Пипом, па га онако ни не окренувши се опомињао.

— Пустите га у ђавола, и погните се у колима док не замакне. Бог зна, може да окине.

— Чиме ће?

— Е, пушком, његовом пушком. Увек он њу има при руци кад му затреба. Ђаво би га знао куд је скрива. Можда их има пар таквих, па их држи по шупљим пањевима. Покојни Јова је набасао јаданпут на такву једну, у дупљи једног 'раста. Тражио куне, па ишчачкао пушку. Сећате се? Кратка к'о рука, да се може под капутићем носити. Кундак отестерен, прснут, сав увезан дротом, а цев једва од једног педља. К'о леворвер. Ал' на шта он њу дигне, то легне. Ја, знате, боже м' прости, све мислим да он није чист. Мора он да се с Нечистом спрегао.

Игуман га нестрпљиво прекиде, као кад се не слуша шта други говори, због сопствених тешких мисли.

— Иде ли он сад кући?

—Ваљда. Нисте били никад код њега? Па да, наравно опростите што питам, где би ви код једног „раубшицара“! Само тако мислим, због што је то здраво занимљиво. Ја се

чудим управо, што то свети намастир трпи, да он такав „рауб-шиц“ сред његове шуме стоји. Кажу да је њега већ покојни госпо'н игуман Сергије хтео да истера, ал', каже, суд није дао. Каже, да је намастир дао право његовом деди, који је пребег'о из Босне да ту искрчи себи по јутра и склепа колебу. Ту он живи као курјак. Чисто стра' човеку проћи онуда. Некако увек све к'о заптивено, и врата и прозори. И жена му само ако се покаже од прага до свињца, замурена у мараму. Ни једно из куће неће погледати за човеком. Чудан свет. И с ником они, чујте, не диване. Сви се нешто нећкају да им оду, к'о да имају неки задај. И ја чисто претрнем кад прођем тим шумским путем, па ме удари дим одонуд или чујем сикиру. Ех, бог би га његов знао, што ће му то! Јер сиротиња је то пука, господине. Никакве вајде од тог „раубшицераја“, а глава увек у торби.

— Па што се онда не окане лоповлука, кад на крају мора заглавити.

— Крв је то, господине, крв. Кад му је оно преклане умрло дете, па му ми отишли, човек је напослетку, и он, онда смо га питали. А он се само погладио по челу и уздануо и каже: — Не знате ви то, каква је то сласт убити срну у туђој шуми, испред ловца. Каже, да њему никад не треба кер он просто наслути где је дивљач. Има око за приповест. Може на сто метара пред собом у орању да види зеца кад подлегне у бразду, и онда му се дошуња као мачка, и кад опали, к'о што сам каз'о, не промаши. Он носи само један-два фишека, добро згрувана — тако је и очи изгубио — више не може да сакрије.

— Јесте л' гађали кадгод с њим у циљ?

— Мамили смо ми њега и јесенас на слави, ал' он неће. Каже не тера га изнутра ништа да пуца „у шајбу“. Не може, каже, у мртво. И што је чудно, он каже да он ни дивљач не гађа, к'о други свет. Он, каже, не мора срну ни да види, само је назре, па онда му крв шикне у очи и онда осети кад и како да опали пушку; и увек је сигуран. Каже, тако, осети. Нису то чиста посла, пречасни.

— Шта мислиш, хоће ли му Прока додијати?

— Хе, јест', зликовац је и онај Прока, хе-хе! Дуго неће моћи један крај другога. Чим се нађу једном у послу на пушко-

мет, један ће се опружити. Бојим се за Проку. Жесток је. Јова је био 'ладнији, па је ипак натрчао.

— Ако ми и Проку убије, проклети хајдук, ја ћу га, где га прво нађем, сам ушоцати као бесно псето.

— ...Хо, пречасни, чујете л'?

Обојица опет застадоше. Све ближе и ближе, као кад се тучано звоно ваља с брда, одјекивао је лавеж. За пар секунада јурећи с косе, пролаја засопљени, жути бракирер мимо њих, свом срчаношћу ловачке страсти чувајући траг испод своје влажне и трептаве њушке. Одмах се иза псета зачу тихо звиждање.

Кочијаш шапу:

— Прока.

За њиховим леђима се пробијао трчећи висок човек, с пушком у спуштеној руци.

Игуман викну.

— Прока!

Човек се трже и заста. Био је изнурен, и зато, завали шешир на потиљак, и дишући тешко, обриса ознојено чело које се делило на пола на бели и на црни део као и лице. Био је сав опаљен, где га мали, округли, зелени шешир с јарчевом брадом позади, није бранио од сунца и ветра. Због те мрке боје лица његове модро-сиве, светле очи, хладне као углајисани и наоштрени челик, још више су се издвајале. Исто тако и његови гиздави плави брчићи, који су се чинили као да су избелели у некој ватри.

— Већ читави дан гоним једног силног јелена. Мора да је из Елцове шуме. Имаћете на Ђурђев-дан јеленског меса. Збогом!

Игуман викну за њим:

— Пази да га још данас докопаш пред пушку. Иначе ће га до зоре Пипа већ одерати.

Прока намигну и удари по кундаку.

— Не сме Пипа ни близу! Збогом, пречасни!

Прока потрча лево, ка удолини такозваног Сувог Потока, јер је знао да ће псето онамо натерати јелена. Он се трком удаљивао, али је непрестано одржавао везу за својом кучком, звиждучући непрекидно и мутно као да мами птице. Кад је стигао до јаруге, коју су периодични бујни потоци излокали, и у чијој се дубини између суварака и широко-

лисних папрата овде-онде тек зацаклила тануцка и притајена вода, он звижну јаче и цвркну језиком у знак да ће ту да се заустави. Кучка из далека лану неколико пута јаче, као да је разумела свог господара, па настави своје убрзано и високо кефћање.

Но тек што је шумар хтео да седне на маховину и да, наслоњен о једну букву, опружи ноге у сурдулију и прегледа фишеке у обим цевима, сваке сигурности ради, кад недалеко од њега зашушта нешто, као да се неко, човек ли је стока ли је, прикрада. Тако се шуња лис, дивљи мачак или човек.

Прока скочи, али још није дошао за букву, кад се на петнаест метара између два граба указа Пипа. Пружио главу као кроз врата и звера на све стране, а у руци му она бадрљица-пушка. Прока стеже зубе, пребледе и — так-так! — одапе пушку. У исти час, и хитрином саме шумске звери, прену се и Пипа. За један има обојица дигоше пушке и склонише се сваки иза једног широког дебла.

Тишина. Натруло летошње лишће воња на прокисло вино и на гљиве. Шума дише огромним дахом силне катедрале, где су усправна, глатка стабла ступови, а једна у другу уплетене крошње сводови. Далеко негде изумире ситни лавеж, као муха на високом окну.

Ова два човека се припише уз дебла као два риса уз рашље, само им се црне округла пушчана уста и на њима се сјаје два нетрептава ока. Као ноћу на тавану пожарна искра, у Проки тиња, расте и разбуктава се бес и мржња баш због ове глухе, зелене тишине и ове затегнуте живе непокретности.

— Спусти пушку, Пипо, и ’оди овамо!

Пипа се не креће и не говори.

— Све ти је узалуд, долијао си. Предај се боље с миром, јер ћу те иначе уцмекати к’о кера!

. . . .

— Пипо, нећеш умаћи. Чекаћу те до сутра овако. Не можеш се искобељати. Ако ми предаш пушку, пустићу те.

. . . .

— Пипо, оца ти раубшицерског, што си се увук’о сад као лоћа! Дед сад изађи, кукавицо, пред мене, ако смеш!

. . . .

Прока је дрхтао од љутине. Не могавши се савладати, искочи иза дрвета и удари се у прса.

— Хајде пуцај овамо, шицару славни, пуцај слободно ако смеш!

Проку је већ обезнанила његова љута крв. Он је све смелије изазивао, само да би измамио Пипу. Искакао је иза заклона, само да онај опали, јѐр је знао, да Пипа нема више од два фишека. Напослетку, пошто се онај није ни макнуо с места, као да му се образ прилепио уз кундак, Прока је већ намеравао, да опали пушку и да му притрчи, па шта буде. Псовао га је најпогрднијим речима и обзирао се с које стране да му подиђе, кад се псето опет поче приближавати, Његов лавеж је звонио тријумфално. Није Прока добро ни разабрао шта му то пас хоће да јави, а тек запршта оно јединствено крхање, кад десетогодишњак јелен засегнуте главе јури кроз шуму, и крши својим јаким роговима све око себе.

То је трајало само пар секунада, па од једном на тридесет метара испред шумара а с десна иза Пипе, искочи рогат јелен, и хтеде да прејури јаругу.

У исти час се Пипа окрете, истури напред — и пушка плану. Но одмах за њом прасну и шумарова. Јелен погођен у скоку рикну, и скотрља се, а Пипа скочи на прсте и с дигнутом пушком изнад главе, обрну се једном око себе, па паде на лице.

Вељко Петровић.

ЈЕДНОМ С ЈЕСЕНИ...

...Једном с јесени нађох се у врло непријатном и незгодном положају: тек што стигох у место где не имадох ни једног познаника, те бејах без стана и без једне паре у џепу.

Продах првих дана све од одела без чега се могло остати и отидох из вароши у околно место које се звало „Ушће“. Ту се налазило пристаниште за лађе и за време пловидбе врио је чили, радни живот. Сада беше све пусто и тихо, јер наступају последњи октобарски дани.

Газећи по мокром песку, разгледах га пажљиво са жељом да пронађем у њему остатке макар какве хранљиве материје. Лутах усамљено поред празних зграда и трговачких сандука, и мишљах о томе како је лепо бити сит...

Код данашњег стања културе лакше је утолити духовну глад од глади физичке. Лутате ли по улицама — окружени сте зградама лепе спољашности и, — могло би се без грешке рећи — са лепим намештајем изнутра. То буди у вама пријатне мисли о архитектури, о хигијени и о многом другом мудром и узвишеном. Срећете ли људе згодно и топло одевене — они су учтиви, увек се склањају с пута, јер деликатно не желе да примете жалостан факт вашег егзистирања. Бога ми, душа гладног човека увек се храни боље и здравије од душе ситога — ето основа на коме се може поставити духовит закључак у корист ситих!...

Наступало је вече, падала је киша и нагло дувао северац. Свирао је по празним сандуцима и киосцима, ударао у даскама покривене прозоре од гостионице, а речни таласи пенушали су се, гласно запљескивали о пешчану обалу, уздизали високо своје беле гребенове и јурили се, нагло прескачући један другог. Чинило се да је река осећала близину зиме и у страху бежања у даљину од окова леда у које ју је могао те исте ноћи оковати хладни северац. Небо је било тешко и мрачно, и ситне, скоро невидљиве капљице неуморно су сипиле са висине. А жалосну елегију природе око мене појачавале су две сломљене унакажене врбе и преврнути чун крај њиховог стабла.

Преврнути чун са изломљеним дном, опљачкано хладним ветром дрвеће, жалосно, старо дрвеће... Све је у наоколо разрушено и мртво, а небо лије своје бесконачне сузе... Празно је и мрачно свуда, чинило се да изумире све, да ћу ускоро остати жив само ја, а да хладна смрт и мене најзад чека.

А било ми је тада осамнаест година — најбоље доба!

Ходао сам, ходао по хладном и влажном песку, зубима изводио трилове у част глада и хладноће, и тражећи узалуд штогод за јело, зашао сам за један сандук. Одједном спазих за њим савијену на земљи фигуру у женском оделу, мокром од кише које се сасвим припило за погнута рамена. Зауставивши се поред ње, разгледах пажљиво шта ради. Видех да рукама копа песак да би прокопала рупу под сандук.

— Шта ће ти то? — упитах ја, чучнувши поред ње.

Она уздрхну тело и скочи брзо на ноге. Сада, кад је стала преда ме и гледала ме широко отвореним, сивим очима,

пуним бојазним, видео сам да је то девојка мојих година. врло милог лица, које је, на жалост, било украшено трима модрицама. То га је кварило ма да су модрице биле необично симетричне: по једна исте величине испод сваког ока а друга мало већа на челу баш између обрва. У тој симетрији дао се видети рад вештака веома искусног у кварењу људских физиономија.

Девојка ме је гледала и страх јој се у очима постепено гасио... Ето већ чисти руке од песка и, поправивши цицану мараму на глави, стресе се од ладноће и рече:

— И ти си́ ваљда гладан?... Де, копај.. мени се руке уморише. Тамо — она показа главом на сандук — сигурно има хлеба... а можда и кобасице. За овим сандуком још се продаје.

Почех да копам. А она, почекавши мало, погледа ме, чучну поред мене и поче да ми помаже...

Радили смо чучећи. Не бих вам сада могао рећи да ли сам се оног тренутка сећао кривичног закона, морала, сопствености и других ствари које, по мишљењу многих обавештених људи, треба памтити сваког тренутка у животу. Ја Ја желим да будем што ближи истини и морам признати да сам, чини ми се, био толико удубљен у поткопавање, да сам потпуно заборавио на све, изузимајући оног што је могло да буде у том сандуку...

Смркавало се. Мокра, трула и хладна тмина све више се згушћавала око нас. Таласи су шумели некако подмуклије но пре, а киша је ударала о даске сандука све звучније иређе... Негде у даљини већ је пробрујало клепало ноћног стражара..

— Има ли под у овом сандуку, или не? — тихо упита моја помоћница. Нисам је разумео о чему говори, и прећутах.

— Има ли, велим, под у овом сандуку? Ако има, ми се узалуд мучимо. Поткопаћемо рупу, а тамо су можда, дебеле даске... Како ћеш их онда одићи? Боље да обијемо катанац... слаб је...

Добре идеје ретко посећују женске главе; али, као што видите, ипак их посећују... Ја сам увек ценио добре идеје и увек сам се старао да се послужим њима, у колико је то могуће

Нашавши катанац, ја га повукох и извадих заједно са колутовима. Моја саучесница изви се у исти мах као змија и увуче се у четвртасти отвор сандука?

— Браво!

Мала похвала од стране једне жене драгоценија ми је од читавог дитирамба човека, ма да је красноречив као сви стари и нови оратори скупа. Али тада сам био расположен мање љубазно но сада, и не обраћајући пажњу на комплименат моје другарице, упитах кратко, са страхом.

— Има ли шта?

Она је пребрајала монотони све своје проналаске.

— Корпа са флашама.. Празни џакови... Кишобран... Гвоздена ведрица.

Све то није било за јело. Осетих да се и моје наде гасе... Али одједном она узвикну живо:

— Аха! ево га...

— Ко?

— Хлеб... Лепиња... Само влажна... Држ'!

До ногу ми се докотрља лепиња, а за њом и моја храбра другарица. Ја сам већ одломио парче, метнуо га у уста и почео да жваћем.

— Де, дај и мени!.. Али одавде би требало отићи. Куд би смо могли?... — Она погледа радознало у мрак на све четири стране... Беше тамно, и хучно и мокро.

— Ено преврнутог чуна... хајдемо тамо?

— Хајдемо! — Пођосмо, кидајући уз пут наш плен и пунећи њиме уста... Киша је падала све јаче, река је хуктала, а у даљини се разлегало дуго, иронично звиждање — као да се неко моћан није бојао никога и хтео да извижди све управе земаљске и ово ружно јесење вече и нас двоје његових јунака.. Срце се болно стезало од овог звиждања; али ја сам ипак жудно јео, а и девојка која је корачала с моје леве стране није ми у томе уступила.

— Како се зовеш? — упитах, не знајући ни сам зашто.

— Наташа — кратко одговори она, пљескајући гласно устима. Погледах је, и срце ме заболе... погледах и у таму пред се — и учини ми се да се иронична њушка моје судбине хладно и загонетно смеши...

...По даскама чуна киша је ударала неуморно, њен меки шум изазивао је тужне мисли, а ветар је фијукао, продирући у сломљено дно кроз рупицу у коме је лупкала мала иверка, лупкала и клапарала немирно, жалосно. Речни таласи пљес-

каху о обалу, а звук им беше монотон, без наде, као да су причали о нечем несавладљиво досадном и тешком, нечем што им је додијало до одвратности, од чега би хтели да беже и о чему им је ипак неопходно потребно да говоре Шум кише спајао се са њиховим пљеском а над преврнутим чуном као да је лебдео дуги, бесконачни уздах, тежак уздах увређене и уморене земље од ове вечите смене јарког, топлог лета и хладне, магловите, влажне јесени. А ветар је наткрилио пусту обалу, запењену реку, наткрилио је и певао тужне песме...

Наше место под чуном било је лишено сваке удобности: тесно а влажно; ситне, хладне кишне капљице падале су кроз процепљено дно кроз које је улазиза по која струја ветра... Седели смо ћутећи и дрхтали од хладноће. Спавало ми се, сећам се. Наташа се наслонила леђима на бок од чамца, скупивши се у мало клупче. Обухватила је рукама колена, наслонила на њих главу и упорно гледала у реку великим очима, које су у тами, на белој мрљи њена лица, изгледале још веће од модрица под њима. Она се није мицала: од те непомичности и тог ћутања — осећах — појављивао се код мене страх од моје сусетке... Хтео сам почети разговор, али нисам знао како да га почнем.

Она сама проговори.

— Гадан ли је овај живот! — рече она разговетно, полако, са дубоким убеђењем у гласу.

То не беше жалба. И сувише много равнодушности беше за жалбу. Помислила је лепо како је умела, помислила и дошла до извесног закључка који је исказала на глас и на који ја не би могао одговорити а да сам себи не противуречим. Зато сам и ћутао. А она, као да ме није ни опажала, седела је и даље непомично.

— Да ми је бар да цркнем... поново рече Наташа овог пута тихо и замишљено. И опет не беше ни гласка жалбе у њеним речима. Видело се да је, промисливши о животу, мирно гледала на себе и спокојно дошла до закључка: да би сачувала себе од подсмеха живота, она није у стању да учини ништа друго него да „цркне“.

Било ми је неисказано тешко, болела ме толика јасност мисли и осетих да ћу заплакати ако будем и даље ћутао...

А то било срамота пред женом, у толико пре што оно, ето, није плакала. Реших се да разговор.

— Ко те је избио? — упитах је, не измисливши ништа паметније и деликатније.

— Па тај Пашка, брате, — мирно и гласно одговори она.

— А ко је он?

— Мој љубавник, хлебар.

— Бије ли те често?

— Па чим се напије, бије ме... Често!

И од једном се примаче мени, поче да ми прича о себи, о Пашки и о њиховим односима. — Она је — „девојка од оних... које..“, а он је хлебар са риђим брковима, и врло лепо свира у хармунику. Долазио је код ње у „завод“, врло јој се допао, јер је врло весео и облачи се чисто. Има кафтан од петнаест рубаља и сомирске чизме... Због тога се она и заљубила у њега, и он је постао њен „кредитни“. А чим је постао њен „кредитни“, занимао се узимањем од ње новца који су јој други гости давали на слаткише. За те паре пијанчио је и почео да је бије. — Али то још не мари, него је почео да се „дружи“ са другим девојкама пред њеним очима.

— Па зар да ми не буде криво? Ја нисам гора од оних других.. Значи да ми се, нитков, подсмева. Ономад сам добила од газдарице дозволу да шетам и дошла код њега — кад, тамо седи пијана Дуњка. А и он је добро повукао. Рекох му: Нитковe, нитковe један! Лопове! Он ме је тада сву избио. И ударао ме и за косе вукао... Али то још не мари! Него, ето, сву ме исцепао.. Шта ћу сад? Како ћу се газдарици вратити? Све је поцепао: и хаљину и капут сасвим нов... дукат је коштао! и мараму ми је с главе скинуо... Боже! Шта ћу сад? јаукну одједном она тужним, испрекиданим гласом.

А ветар је урлао и дувао све јаче и хладније... Зуби ми опет почеше да цупкају. И она се најежи од хладноће и примаче ми се тако близу, да сам кроз таму могао видети сјај њених очију...

— Како сте ви људи гадни! Све бих вас изгазила, унаказила. Нека цркне сваки... пљунула би вам у њушку и не бих вас жалила! Подли скотови!... Мољакате, мољакате, вртите репом као подло псето, а кад вам ћурка попусти, готово! Газите је одмах... Гнусни ветропири!

Грдила је врло равнолико, али у њеној грдњи не беше

снаге: ни злобе ни мржње за „гнусне ветропире“ не осетих у њима. У опште, тон њеног говора био је, на супрот садржају, миран, а глас тужно-бедан у интонацијама.

Али све ово утицало је на мене јаче од најлепших и најубедљивијих песимистичких књига и говора, које сам ја доста слушао и пре и после овога, и дан дањи слушам и читам. И то је, видите ли, зато, што је агонија самртника увек много природнија и јача од најтачнијег уметничког описа смрти.

Било ми је рђаво, ваљда више од хладноће него ли од речи моје сусетке по стану. Застењао сам тихо и зашкргутао зубима.

И у исти мах осетих на себи две хладне, мале руке; једна се дотакла мога врата, друга ми се наслонила на лице и у истом тренутку прозвучало је узнемирено, тихо, нежно питање:

— Шта ти је?

Био сам готов да помислим да ме пита неко други, а не Наташа која је овог часа изјавила да су сви људи ниткови и желела им смрт. Али она је продужавала журно и брзо..

— Шта ти је? а? Хладно ти је? Смрзао си се? Гледај ти њега! Седи и ћути као заливен! Требао си ми одавно рећи да ти је хладно... Де... лези на земљу и пружи се... и ја ћу лећи... Тако! Загрли ме сада.. јаче... Ето, сада ти је сигурно топлије... Окренућемо леђа један другоме... Скратићемо некако ноћ... Ти си пијанчио, а?... Ништа то не мари!

Она ме је тешила, она ме је храбрила...

Да сам три пут проклет! Колико ироније за мене у овоме факту! Замислите! — Та ја сам у то доба био озбиљно забринут судбом човечанства, сањао о социалном преустројству, о политичким превратима, читао разне, ђаволски-мудре књиге, чија је дубина мисли била недоступна, сигурно, и за саме ауторе. Старао сам се у то доба да створим од себе крупну „друштвену активну снагу“. И чинило ми се да сам већ донекле извршио мој задатак. Свакако, у мислима о самоме себи долазио сам у то време већ дотле да сам признаова себи изузетно право на егзистенцију као величини неопходној за живот и способној да одигра у њему крупну, историјску улогу! И мена је грејала својим телом жена што се продаје, несрећно избивено, гоњено биће, које нема ни места ни вредности у животу, коме се ја нисам сетио да по-

могнем док ми она сама није помогла! А да сам се сетио сумњам да би јој заиста умео ма чим помоћи.

Ах! био сам готов да мислим да се све ово дешава у сну, у ружном, у тешком сну...

Али, авај! нисам могао то да мислим, јер су на мене падале хладне капљице кише, на моје се груди силно наслањале топле женске груди, у лице ми је ударао њен топао дах помешан са лаким мирисом ракије.. што тако крепи... Урлао је и стењао ветар, киша је лупкала о чамац, таласи су пљескали, а нас двоје, грлећи се јако, дрхтали смо ипак од хладноће. Све је то било врло стварно, и ја сам уверен да нико није сањао тако тежак и рђав сан као што је била ова јава.

А Наташа је и даље причала, говорила о нечем нежно, са пуно учешћа, онако како само жене могу да говоре. Под утиском њеног наивног и умиљатог причања, у мени се засветли нека жеравица, од које ми се нешто растопи у срцу...

Из очију мојих тада потоком линуше сузе и спраше с мога срца много злобе, туге, глупости и блата, које се нагомилало на њему те ноћи... А Наташа ме је тешила:

— Но, доста мили, не плачи! Доста. Даће Бог, поправићеш се, опет ћеш добити место... Или тако што...

И све ме је љубила.. много, без броја, јако...

То су били први пољупци жене које ми је живот поклонио, то су били најбољи пољупци, јер сви после њих коштали су страшно много, а давали ми нису ништа, али ништа!

— Но не плачи, чудни човече! Ја ћу ти већ нешто удесити сутра, ако немаш где да се денеш... — Као кроз сан чуо сам тихи, убедљиви шапат...

...До зоре смо лежали загрљени...

А када је свануло, извукосмо се испод чуна и пођосмо у варош. Затим се пријатељски опростисмо — и нисмо се више никада срели, ма да сам око пола године тражио по свима забаченим местима ону милу Наташу, с којом сам провео описану ноћ, једном с јесени...

Ако је до сада умрла — како је то добро за њу! — нека почива у миру! Али ако је жива — нека јој душа буде у покоју! Нека се не пробуди код ње сазнање, па да... јер би то била излишна и бесплодна патња за живот...

Максим Горки

(С руског превела О. Г.)

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

(15)

Четврта појава.

Исти, Гиш.

Гиш.

(Карбону).

А! — Добар дан!

(Посматрају један другог. За себе, са извесним задовољством).

Жут је.

Карбон.

(Исто тако).

Мршав, сав подбуо.

Гиш.

(Посматра кадете).

То су ти?... Господо, ја сам често чуо
Да за мене од вас тма̑ је грдњи пало,
Да племство са села није просто знало
Како пуковника свог већ да наружи.
Кадети, барони, бар тако глас кружи,
Сплеткарош сам, веле, улизица двора,
И што носим јаку круту, пуну бора,
Они ме због тога на сва уста куде;
Али, и Гаскоњац може ко да буде,
Па да просјак није!...

(Тишина. Кадети се картају и пуше.)

Прилика ми дана
Да вас казним преко вашег капетана.
Ал' не!

Карбон.

Само мени то до воље стоји.

Гиш.

А?...

Карбон.

Ја их све плаћам и они су моји.
Од вас примам само ратна наређења!

Гиш.

А?... Нек' буде!

(Кадетима).

Ал' то ништа ствар не мења.
Познато је да се танади не клоним;
Јуче, код Бапома, вид'ло се где гоним
С помамном жестином противничке трупе;
И кад се хтедоше поново да скупе,
Ја трипут јуришах!

СИРАНО.

(Не дижући нос са књиге).

А ешарпа бела?

ГИШ.

(Изненађен и задовољан).

Знате?... Да, повучен од једнога дела
Бегунаца, баш кад трећи јуриш беше,
Кад ће моји људи битку већ да реше, —
Доспех пред фронт шпански; ни за часак варан
Да нећу, заробљен, бити и пушкаран,
Мени наједанпут дивна мис'о сину:
Откопчам ешарпу, знак о моме чину,
И бацим на земљу; битка беше моја,
Јер тад неопажен испред шпанског строја,
Праћен целим пуком, ја успех утећи. —
Е, па шта можете против тога рећи?

(Кадети као да ништа не слушају: али им карте застају у ваздуху и дим им остаје у устима: запета пажња).

Да Хенрик Четврти у најжешћем боју
Не би дао белу перјаницу своју!

(Међ кадетима ћутљиво задовољство. Карте падају. Дим покуља из уста).

ГИШ.

Али то лукавство победу ми стече!

(Кадетима опет застају карте у ваздуху, дим се не колута).

СИРАНО.

Зар човек сме да се те части одрече
Свом непријатељу да буде на мети?...

(Карте падају, дим се диже. Међу кадетима све јача пажња и радост).

Да сам ја ту био, ма шта да ми прети, —
У том је разлика у јунаштву нашем! —
Не бих пропустио да је не опашем!

ГИШ.

Тја, гаскоњска хвала!

Сирано.

Хвала?.. Може бити.
Дајте ми ешарпу ја је нећу крити
Сред јуриша!

Гиш.

Опет! — Мени је ешарпа
Остала на земљи, на обали Скарпа,
Где грми и сева и где картеч лети, —
Тамо да је тражи неће нико смети!

Сирано.

(Извади из џепа белу ешарпу и пружи је Гишу).

Ево!

(Тишина. Кадети се муче да картама прикрију смеј. Гиш се осврне и погледа их. Они се брзо уозбиље и продуже игру. Један од њих равнодушно звижди оно мелодију коју је пре тога свирао Бертранду).

Гиш.

(Гиш узме ешарпу).

Хвала. — Даћу један сигнал важан,
Што пропустих.

(Попне се на грудобран и замане неколико пута ешарпом).

Сви

Сигнал?

Стражар.

(Виче са грудобрана).

Еј! Стој!..

Гиш.

(Сиђе са грудобрана).

Шпијун лажан.
Његове услуге за нас много вреде,
Јер он само ствари што му се нареде
Доставља Шпанцима. Путем те вештине
Утичемо лако на одлуке њине.

Сирано.

Подлац!

Гиш.

(Опасује немарно ешарпу)

Ал' нам треба. — Шта сам рећи хтео?..
А! — Да вам саопштим један корак смео.
Нама неопходно потребна је храна;
Маршал ноћас кришом крену пут Дурлана,
Где ће храноносце краљеве затећи.

Али, да га Шпанци не могу пресећи,
Повео је трупа у толиком броју
Да ми с пола војске бићемо у боју,
Када Шпанци напад свој изврше данас.

Карбон.

Богме, ако чују, зло ће бити за нас!
Ал' не знају, ваљда?

Гиш.

За одлазак зна се.
Напашће.

Карбон.

А!

Гиш.

Шпијун донео ми гласе.
„Могу да одредим место", уз то рече,
„Ал' које је вама за напад њин грече;
„Ја ћу рећи да се најслабије брани". —
„Добро", рекох. „Буди ближе нашој страни,
„Шетај пред бедемом, сваки покрет прати:
„Где ће место бити ја ћу ти знак дати".

Карбон.

(Кадетима).

На ноге, господо!

(Сви поскачу. Чује се звек мачева и опасача које опасују).

Гиш.

Још потребно није.
Тек кроз сат.

Први кадет.

А!..

(Сви поседају и настављају прекинуту игру).

Гиш.

(Карбону)

Да се времена добије,
Док маршал не стигне. Начин за то...

Карбон.

То је?

Гиш.

Изволите дати сад животе своје!

Сирано.

А!... Освета, дакле?

Гиш.

Да ме вас је жао,
Не би избор на вас и на ваше пао!
Ал' како о вама већ и прича кружи,
Нека мржња моја краљу мом послужи!

Сирано.

(Поклони се).

Господине, мени ништа слађе није!

Гиш.

(Такође се поклони),

Ви волите да се један са сто бије:
Ево, за то згодна прилика вам дата!

(Оде натраг са Карбоном).

Сирано.

(Кадетима).

Шест поља од чистог азура и злата
Грб наш има. Чујте! Сад је жива згода
Да му се од крви седмо поље дода!

(Гиш, у дну позорнице, разговара полако са Карбоном. Издају се заповести. Спремање опсадних справа. Сирано приђе Христијану који, прекрстивши руке, стоји непомично).

Сирано.

(Спусти Христијану руку на раме).

Чујеш...

Христијан.

Тресући главом.

Ах, Роксана!

Сирано.

Знам.

Христијан.

Од ње далеко,
Једним лепим писмом збогом бих јој рек'о!...

Сирано.

Слутио сам шта се нама данас спрема...

(Извади из копорана једно писмо).

Евo писма!

Христијан.

Дај ми!

Сирано.

Хоћеш?...

Христијан.

(Зграби писмо).

Сумње нема!

(Отвори писмо, чита га и застане).

Гле!...

Сирано.

Шта?

Христијан.

Ове мрље...

Сирано.

(Зграби писмо и посматра га наивно).

Мрље?...

Христијан.

Да, од суза!

Сирано.

Песник се занесе делом својих Муза!...
Знаш... Ово је писмо... било тужно тако
Да сам, пишући га, и сам над њим плак'о...

Христијан.

Плак'о?...

Сирано.

Јер... за живот... ништа нас не веже..
Ал'... њу не видети... да, то душу стеже!
Ја је...

(Христијан га погледа).

Ми је...

(Живо).

Ти је..

Христијан.

(Истргне му писмо.

Дај ми писмо!

(Из даљине, у пољу, чује се ларма).

Глас једног стражара.

(Иза грудобрана).

Стани!

До врага!...

(Пуцњи. Ларма. Звек од прапораца).

Карбон.

Шта?...

Стражар.

(На грудобрану).

Једна кола на пољани!..

(Сви појуре горе да виде).

Гласови.

Кола?... У логору?... Шта ће то да значи?...
Можда непријатељ кроз нас се провлачи?...
Врага!... Да се пуца!... Не!... Кочијаш виче!...
Шта?... У име краља!...

(Сви су на грудобрану и гледају доле. Звек од прапораца чује се све ближе).

Гиш.

Шта? Краља се тиче?...

(Кадети сиђу доле и стану у ред).

Карбон.

(Командује).

Капе скини!

Гиш.

(Виче међу кулисе).

Места! Нек' с помпом завију!

(Кола уђу у касу. Сва су попрскана блатом и прашином. Завесе на прозорима спуштене су. Натраг два лакеја. Стану).

Отварајте врата!

(Двојица потрче).

Карбон.

(Виче).

Добоши нек' бију!

(Добоши залупају. Кадети стоје гологлави).

Роксана.

(Искочи из кола).

Добар дан!

(Сви су дубоко погнути. Али, на звук женског гласа, тргну се и усправе. Највеће изненађење).

Пета појава.

Исти, Роксана.

Гиш.

Ви овде? *Краљ* вас нама шаље?

Роксана.

Да, краљ Амор!

Сирано.

Боже!

Христијан.

(Пожурнвши јој у сусрет).

Ти?

Роксана.

Не могох даље

Опсаду да чекам!

Хриртијан.

Што?

Роксана.

Још тренут који!

Чујеш!

Сирано.

(Који је, на звук њена гласа, застао као укопан, не сме да је погледа).

Да ли збиља она ту сад стоји?...

Гиш.

Не смете остати овде ни минута!

Роксана.

(Весело).

О, да!... Један добош!

(Донесу јој добош. Она седне на њега).

Хвала!

(Смеје се. Гордо).

На по пута

Једна шпанска стража припуца на мене! —

(Посматра све).

Како вам већ лице почело да вене! —

(Показујући на кола).

Округла и мала к'о она из приче! —

(Пошље Христијану пољубац).

Драги мој! — Тај Арас! Где чак лежи!

(Спази Сирана).

Стриче!...

Сирано.

(Приближи се).

Како...

Роксана.

Војску нађох? Без великог труда:

Где пустош угледах!... О, да страшних чуда!

Кудгод се осврнем, кудагод се возим,

Све сами ужаси! Још се од њих грозим!

Не верујем чисто оној силној беди...

Служба моме краљу много више вреди!

Сирано.

Куд сте, врага, прошли?

Роксана.

Куд? Кроз шпанске чете!

Први кадет.

Само жене могу томе да се сете!

Гиш.

Како сте промакли кроз редове њине?

Ле Бре.

Богме, за то треба велике вештине!

Роксана.

А, не! Возећи се, у касу, кроз страже,
Чим се какви горди хидалго укаже,
Ја му осмех пошљем!... И сме да се суди
Да су та господа све отмени људи,
Јер ме одмах пусте!

Карбон.

Кад за пасош важи
Осмех ваш!... Ал' чудо да промакне стражи
Да вас пита, госпо, куд журите тако?

Роксана.

О, често! Ја кажем: „Драгану!“ Тад свако,
Чак и онај што је подивљ'о од рата,
Озбиљно и важно колску браву хвата,
Са краљевским гестом врата сâм затвара;
Упрту мускету у земљу обара,
Затресе мамузе, обвијене чипком,
И, скинувши шешир с перјаницом гипком,
Нити ми пут пречи, нити ме што пита,
Клања се и вели: „Прођ'те, сењорита!...“

Христијан.

Али...

Роксана.

Реч „драгану“ лукавство је чисто;
Да сам рекла „мужу“, нико не би прист'о
Да ме пусти даље!

Христијан.

Али...

Роксана.

Шта је теби?

Гиш.

Ви морате ићи!

Роксана.

Ја?

Сирано.

Одмах!

Ле Бре.

Да не би...

Христијан.

Иди!

Роксана.

Зашто?

Христијан.

(Збуњено).

Јер кроз...

Сирано.

(Исто тако).

Три четврти сата...

Гиш.

(Исто тако).

Или пре још...

Карбон.

(Исто тако).

Биће...

Ле Бре.

(Исто тако).

Заповест издата...

Роксана.

Остаћу баш зато! Знам ја, биће боја!

Сви.

Не!.. Не!..

Роксана.

(Баци се Христијану у наручје).

С тобом нека умре жена твоја!

Христијан.

Што ти очи пламте?

Роксана.

Знаш тај плам шта крије?..

Гиш.

(Очајно).

Најстрашније место!

Роксана.

(Осврне се).

Како? Најстрашније?

Сирано.

Зар би пало нама иначе у део!

Роксана.

(Гишу).

Вољни сте да носим удовачки вео?

Гиш.

О, не! Кунем вам се!

Роксана.

Ја сам луда сада!

Остаћу!.. Ово ми тако слатко пада!

Сирано.

Зар се прециозе за живот не плаше?

Роксана.

У жилама мојим има крви ваше!

Један кадет.

Сви ће да вас бране!

Роксана.

(Све више раздрагана).

Хвала!

Други кадет.

(Са заносом).

Сад на цвеће

Мирише ми табор!

Роксана.

Мислим да ми неће

Овај шешир ништа сметати у боју?..

(Погледа у Гиша).

Мисли ли граф ићи сад на дужност своју?

Време је!

Гиш.

Да, идем ради инспекције

Топова. Ал' дотле, јер још касно није,

Промислите боље!

Роксана.

Не!

(Гиш оде).

Шеста појава.

Исти, без Гиша.

Христијан.

(Роксани, молећи је).

Попусти мало!

Роксана.

Не!

Први кадет.

(Осталима).

Остаје!

Сви.

(Ужурбано, мувајући се и чистећи се).

Чешаљ!.. Сапун!.. Огледало!..
Брже иглу, конац!.. Бријача ми неста!..
Дајте наруквице!..

Роксана.

(Сирану који је још моли).

Не, с овога места
Ништа ме не маче!

Карбон.

(Пошто се најпре, као и остали, добро утегао, очеткао одело и шешир, исправио перјаницу и извукао рукаве, приђе учтиво Роксани церемонијално).

Користим се згодом
Да вас сад упознам с извесном господом,
Што ће сами себи сад ту част да створе:
Пред очима вашим храбро да се боре
И умру!

(Роксана се поклони и чека, ухвативши Христијана под руку. Карбон представља).

Барон Пејреску од Колињака. —

Кадет.

(Поклони се).

Госпођо...

Карбон.

(Наставља).

Барон Кастрак од Кахизака. —
Видам Малгур Естресак од Ескарабиота. —
Витез д' Антињак-Жизе! — Барон од Хијота
Од Блањак-Салешана од Кастел-Крабјула...

Роксана.

Толико имена досад нисам чула!

Барон Хијо.

Свак их безброј има!

Карбон.

(Роксани).

Отворите руку

Што вам рубац држи.

Роксана.

(Пружи руку, марама јој испадне).

Што?

(Цела чета учини покрет да је дохвати).

Карбон.

(Подигне брзо мараму).

У нашем пуку

Заставе још нема. Ал' у мојој чети

Најлепша ће сада у вис да полети!

Роксана.

(Смешећи се).

Да је мало већа!

Карбон.

(Натакне мараму на врх свога капетанског копља).

Ал' овај вез вреди!

Један кадет.

(Осталима).

За такво створење живот се не штеди! —

Ах, још трбух само да не мучи мене...

Карбон.

(Који је чуо то, увређено).

Зар на јело мислиш крај овакве жене!...

Роксана.

Оштар ваздух прија, — доручак бих хтела.

Молим, донесите нешто сад од јела, —

Меса, теста, вина...

(Запрепашћеност).

Један кадет.

Откуд?

Други кадет.

То је мука!...

Роксана.

(Мирно).

Из кола.

Сви.

Шта?...

Роксана.

Човек коме је то струка
Спремиће доручак. Питаћете: где је
Тај што уме сваки сос да вешто згреје?
Погледајте тамо мога кочијаша!

Кадети.

(Потрче колима).

Рагно!...

(Радосни узвици).

А!...

Роксана.

(Прати их очима).

Јадници!

Сирано.

(Пољуби јој руку).

Добра вило наша!

Рагно.

(Стојећи на боку, као комедијаш пред шатром).

Господо!...

(Усхаћење).

Кадети.

А!...

Рагно.

(Показујући на Роксану).

Дражи што из ока јој бије
Могла је да скрије толике чиније!

(Бурно пљескање).

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С француског превео Милан Димовић).

ЦАРСКИ СОНЕТИ.

Царица.

Ти си лепа наша царице у круни,
С десет дубровачких пажева; и греје
С тебе сјај драгуљê што донеше пуни
У Котор бродови с Кипра и Мореје.

Орли од бисера леже по твом скуту,
Крсти по стихару и сафири вратом,
Мирисе истока остављаш по путу,
Твога коња воде потковaна златом.

Све цркве по царству твоје име зборе,
И наше велможе и наши васали
Гледају те с чежњом и са страхом дворе.

Док ти мотриш као паж плашљив и мали,
Како једна брига, танка као пара,
Пређе преко чела крунисаног цара.

Двобој.

Најпре свог сокола пусти Војновићу.
Затим кнез Радича прхну златна стрела;
И тад опазише и цар и властела
Да стрела не може да пристигне тићу.

Трипут под оклопом обукоше таде
Своје црне коње у сребрне пене;
А кад царичина рукавица паде,
Војновић је копљем диже са арене.

Трипут стари Радич ка витезу плаву
Јуриша, док баци мач скрхан у траву,
И док под њим паде бесни коњ прободен.

Тад даде младићу ћерку пуну чара,
И са себе даре великога цара —
Златни пâс за Серез и бурму за Воден.

Ј. Дучић.

КРВАВИ ЗДРАВАЦ.

— са Црнога Врха —

† Љутомиру Ђорђевићу

Ноћас наше чете у свом вечном лету,
Уз циктање зрна смрт обиђе редом...
Беше тако тихо, планина у цвету,
И месец нас греј'о својом зраком бледом.

Дођосмо с огњиштâ у тај крај незнани
Пред ноћ саму. — Ватре са руменим пламом
Затитраше шумом, и коњи нам врани
Отпочеше пашу сакривени тамом.

У другоме реду, испред нас на венцу,
Видели смо главе у наших стражара; —
Стишала се врева на горском кладенцу
И умир'о пламен од наших ватара.

Исцветалим здравцем беше пуна шума, —
И код нас се роди једна чудна жеља:
Боље него блато ил' јарак крај друма,
Нек' нам здравац буде вечита постеља...

...И ненадно кроз ноћ писну наша труба,
Кобним звуком врх нас прскоше шрапнели:
Зàтрéсе се стабло столетнога дýба,
По лицу нас шйну зрна замах врели.

И руменим сјајем јутрос зора када
Блисну над ограшјем са одором плавом,
Лежала су тела поносна и млада
К'о сломљено борје на здравцу крвавом.

Октобра, 1912.

Милутин Јовановић.

УСАМЉЕНИ ГРОБ.

— на Овчем Пољу.

† Милану Васићу.

Бездушно су с крста бујне летње кише
Избрисале слова, — исписана руком
Пријатеља који и сам није више
Међ' живима... Ветар злокобним фијуком

Чупа крст усађен на том гробу худом —
Што се једва види од густе папрати, —
И њега време у свом трку лудом
Заравниће с земљом, и неће се знати

Да ту лежи човек. Поколења нова
Спокојно ће плугом гнојну земљу рити, —
И место запевке ту ће хукат' сова, —
За незнаним неће нико сузе лити.

Тек у једном кутку крај зелене Млаве
За његов ће покој молити се смерно
Пред иконом старом три главице плаве,
И чувати спомен у срцима верно.

На несрећног оца. И док њихна тела
Јачају под бичем невоље и јада,
Сазреће у њима једна мржња врела
Са којом ће деца потражити када

Заравњен са земљом и гроб преорани:
Тад одмаздом светом с'јаће њихна лица,
Док крвавим кљуном жедни кљују врани
Мртва, гнила срца негдашњих убица.

Јуна, 1913.

Милутин Јовановић.

ВЕЧЕ ПРАЗНИЧКОГ ДАНА.

Мека и сјајна ноћ је и без вјетра,
а тихи изнад кровова и башта
мирује мјесец, из далека сваки
бр'јег очиту'јућ'. О, дјевојко моја,
све стазе ћуте, а на прозорима
р'јетко гдје св'јетли поноћна св'јетиљка.
Ти спаваш, сан те обладао сладак
у тихој твојој соби; не таре те
ниједна брига; већ не знаш, нит мислиш
какву ми рану отвори на срцу.
Ти спаваш: а ја провирих, да ово
поздравим небо милосног изгледа,
и стару нарав, свемогућу, што ме
створи да трпим. Рече ми: ја теби
не дам ни наду, ни наду; и другим
нека ти очи не сјају већ плачем.
Овај дан бјеше свечан: сад од игре
ти се одмараш; и ваљда пребрајаш
у сну коликим' ти се свиди данас,
колики теби: не ја, ох, не мислим,
да ме се с'јећаш Међутим ја питам
колико још ћу живјет', па се на тле
бацам и вичем, грцам. Грозни дани,
у тако младој доби! Јао, чујем
улицом, близу, неког занатлије
самотну пјесму, што се касно у ноћ
посл'је забаве враћа б'једном дому;
и болно ми се моје срце стеже
мислећ на св'јету како све пролази
малне без трага. Ево је прошао
празник, а за њим дан обични сл'једи,
а тако вр'јеме однаша са собом
све згоде људске. Гдје је, гдје глас сада
народа старих? гдје је сада слава
отаца славних наших и велико
царство Рима, оружје, и звекет
што прође преко земаља и мора?

Мук и тишина све је, сав мирује
св'јет, и нико о њима не прича.
У младој доби мојој, кад се чека
са жудњом празник, па када је прош'о
ја тужаан бдијућ' узглавље сам стиск'о,
и усред ноћи једна пјесма што се
по стазам' чула замират' полако,
већ тада, тако стезала ми срце.

Ђакомо Леопарди.

(Превео с талијанског J. Миличић.)

БЕСКРАЈНОСТ.

Ув'јек ми бјеше овај стрм бр'јег мио,
и ова шума што с толике стране
до хоризонта скрајњег видик пр'јечи.
Ал' сједећ', мотрећ', иза ње у мисли
стварам бескрајне просторе, а шутње
надљудске, и мир најдубљи; да срце
готово стрепи. А како глас вјетра
чујем гдје шушти у овоме грању,
бескрајну ову шутњу упоредим
са овим гласом: и сјетим се вјечног,
и мртвих доба, а садашњост живи
и глас њезин. Тако у овоме
бескрају моја утапа се мис'о;
и слатко ми је страдат' у том мору.

Ђакомо Леопарди.

(Превео с талијанског J. Миличић.)

ЈЕДНА КРИТИЧКА АНАЛИЗА.

Међу стварима које у мом предговору *Антологији новије српске лирике* нису могле увек бити и *доказане*, налази се и ова. Говорећи о вариантама извесних песама, рекао сам: „У случајевима где је било више версија од једне песме.

уредник је бирао ону која му се учинила најлепша. То је обично била прва; као нарочито карактеристичан пример може се навести Дучићево *Сунце*, чија је друга, познија версија толико слабија од прве да у том поправљеном облику песма не би могла уопште ући у Антологију; док је у првом облику једна од најлепших песама нашега песништва".

Овакав суд о тим двема версијама Дучићевог *Сунца* може се учинити претеран. Може се учинити чудновато да је размак између тих двеју версија тако велики. Више мање познато је да песници обично своја дела покваре и да их поправљају; али и ономе који то зна може се учинити чудновато да је добар песник, песник несумњиво вишега реда, био у стању своје властито дело толико покварити. Дучић поред тога, не само да има велики песнички дар, но је и велики *уметник*, то јест човек који је и технику своје вештине савладао и свој укус изоштрио; изгледа невероватно да је он могао своју властиту, добро нађену и први пут одлично обрађену мисао други пут тако невешто „поправити". Версије су написане у кратком размаку времена, у коме се песник није могао изменити; тако да се може рећи — дајући тим речима њихово пуноправно, буквално значење — да је обе версије написао песник *истога дара и исте вештине*: како је онда било могућно да размак вредности између обеју версија испадне тако велики?

Има, дакле, прво да се докаже да је размак између версија доиста толико велики и, друго, да се објасни како је то било могућно.

Питање је занимљиво само по себи. Осим тога, даће ми прилике да опширније изведем једну од оних подробних анализа које одавно изводим у школи, које сам у неколико махова у мањем обиму и пригодно покушавао и пред читаоцима, и које су по мом мишљењу најбоље средство за васпитавање укуса и једини начин или припрема за примену научних метода у естетичкој критици. (В. расправу о *Методи реда по ред* у овоме часопису).

Пре но што пређемо на анализу версија, потребно је напоменути и нагласити ове више мање познате ствари.

Прво. Уметничко дело није никад недељива, компактна „маса", као што би, на пример, био леп рубин или лепо зрно

бисера; но је збир појединости, које све скупа — *све и скупа* — чине последњи, укупни утисак. У слици, кипу, згради, симфонији, глумачкој улози, не само главни мотив и крупни делови, но *свaки*, и *најмањи* део, потез, површина, акорд, нота, гест, састављају целокупни утисак.

У књижевном делу састојци утиска су можда још ситнији. Ова песма Дучићева броји, у округлој цифри, три стотине речи, што значи да се та кратка песма састоји из најмање три стотине појединости. Кажем: најмање, — јер те појединости, у својим саставним делићима, затим у својим комбинацијама и међусобним односима, добијају нове значаје и разлике, те број појединости које су од утицаја на резултат излази још несравњено већи.

Свака од тих појединости значајна је, сад, целим значајем ствари, појма или односа који се иза ње крије, њоме казује. Речи су — као што кажу хемичари — „талози“, „преципитати“ прилика у којима су постале и у којима се даље употребљују; све што прати њихову употребу оставља свој траг на њима. И онда кад је реч најситнија или најбрже изговорена; и онда кад је као слика сасвим избледела, тако да у њој не видите све представе које она носи са собом; — кад, на пример, у речи *гњев* не видите набране обрве, очи које севају, уздрхтале усне, стиснуте песнице, промукао глас, подигнуту руку на радњу; — и онда су све те ствари у њој. Ми их не видимо разговетно; али су за будну пажњу и правилно осећање оне ту потпуне, као у неким минималним, хомеопатским дозама, као што се у клупчету осећа цео шарен конац, као што је у заметку разграната биљка или човек. Ми их не видимо, али их осећамо. *Квалитет* утиска је исти. А то може бити само тако ако је сваки појединни делић ушао у целокупан збир.

Најмањи од тих делића, најнезнатнији, доприноси утиску, мења га, на боље или на горе. Пре кратког времена, један пријатељ, човек врло танког и поузданог укуса, рекао ми је узгред у разговору да је стих В. Илића:

Гробнице канова силних трава је висока сплела —

био први пут погрешно запамтио, као да гласи:

Гробнице канова силних трава је високо сплела —

и да му је после жао било кад га је проверио, јер му је у овом последњем „погрешном“ облику изгледао лепши. И онда је поставио питање: зашто му је у том облику изгледао лепши?

Питање је било оправдано и оцена, по мом мишљењу, тачна: стих је у последњем облику заиста лепши. Који је *објективан* разлог овом субјективном и несумњиво правилном осећању?

Потражили смо га, и није нам га било тешко наћи. Узрок је, пре свега, очевидно, морао лежати само у том једном слову *о* место *а*, пошто између првог и другог стиха, ван тога слова, нема никакве друге разлике. Разлика је сва у томе што је у првом облику појам *висок* употребљен као придев у последњем као прилог. Та разлика је, међутим сасвим складно с граматичким функцијама тих облика, изменила односе међу тим појмовима, те и слику коју они дају: у првом стиху појам *висок* односи се на *траву*, у другом на *гробнице*. У првом стиху нам се каже да је *висока трава* сплела гробнице; и ми смо онда, (сасвим правилно и с најстрожом послушношћу) видели у машти две ствари, тачно онако како су нам казане: прво, и за себе, „високу траву“, то јест високу *растурену* траву, и затим, опет за себе, „гробнице канова“. Тако нам је казано, и тако смо разумели и видели. Тек после, пошто дође реч *сплела*, ми расејану траву покупимо и сплетемо око гробница. Кад нам се, међутим, каже, као у другом стиху, да је „гробнице трава *високо сплела*“, ми онда *одмах* видимо сплетену траву над гробницама; опет послушни тексту, и опет сасвим правилно, ми више нисмо везали реч „високо“ за „траву“, но (разуме се, преко глагола „сплести“) за *гробнице*. Отуда у овом другом стиху имамо већ готову, лепшу слику *високо сплетених гробница*, а у првом немамо, — но је сами тако замишљамо као *свој* закључак, или и не замишљамо. И отуда је стих у другом облику бољи но у првом. Отуда — и ни због чега другог — што се у првом стиху слово *а* односи на „траву“, а у другом слово *о* на „гробнице“.

Ја сам овај један пример навео ради илустрације, и баш тај, зато што нисам хтео наводити пример који сам изаберем, но онај који је други изабрао; али таквих примера има у књижевности тисућама и тисућама; доиста, управо онолико колико у сваком књижевном делу има речи и облика и односа међу њима. —

Но наш говор не чине само речи и њихова значења и односи. Са речима је у најтешњој вези и начин њихова *изговора, дикција:* — интонације, темпо, одмори који раздвајају реченице, њихова дужина, њихово место, и њихов број, — све ствари значајне као и смисао речи, и из истог разлога. Као и смисао речи, и њихов изговор је створен усред живота, под утицајем прилика и наших осећања, и свака ситница дикције носи са собом значај прилике у којој је постала. Књижевни ефект може, дакле, зависити не само од речи, но и од тих „ситница" *изговора* какав се из природе текста читаоцу намеће. Кажите исту мисао, и скоро истим речима, али је редигујте тако да је треба изговорити другим тоном или другим темпом, и ви сте је у једном правцу битно изменили. Ако на то обратите пажњу, ви ћете иза сваког текста видети човека: чујете да ли говори подигнутим гласом, да ли говори брзо, да ли је „џентлмен" или простачка природа, и тако даље, и тако даље. Па како се појединости дикције, великим делом, бележе интерпункцијом, књижевни ефект ће зависити и од *интерпункције*. Па како понекад на значај речи утиче и правопис, ефект ће овда онда зависити и од *правописа*. — За све те случајеве ми ћемо имати примера у овим двема версијама Дучићеве песме. —

Друго. Само се по себи разуме да ми све поменуте утиске не добијамо у читању појединачно, сваки за себе, онако како их доцније раставља теоријска анализа. Ми их одмах примамо сливене једне с другима, синтетично, интуитивно, као укупан утисак целога места или целога дела (узгред буди речено интуитивни утисак треба *увек* да претходи анализи; само је тако могућна правилна оцена). Песник тако исто ствара инстинктивно, из дубина свога првобитно недиференцираног осећања. И он при стварању има у почетку само једну тамну, магловиту импресију; па се из те импресије развијају постепено појединe мисли и преставе и у њиховом најдаљем и најситнијем грањању. Из тог тамног утиска, из првобитног осећајног таласа песниковог, изниче његова дивна и разграната лирска песма. Код читаоца бива исто тако, само у обратном правцу; песник и читалац иду, у обратном правцу, истим путем. Код читаоца, по довршеном читању, сви појединачни утисци сведу се напослетку такође на један тамни утисак, на један осећајни талас, који остане да у њему трепери.

Али тај његов утисак састављен је ипак из свих оних појединости које открива анализа. Тако и мозаици представљају целу слику, али их анализа постепено раствори у површине и црте и односе, док напослетку од мозаика не остану само безбројни шарени камичци.

Треће. Ако потражимо, одмах овде (ми ћемо се на ово на крају још вратити), психолошки узрок погрешкама које је песник учинио у другој верзији, видећемо да је узрок овај: песник је свесно, намерно хтео да буде лепши. Свака се таква жеља, међутим, просто казано, своди на то да човек хоће више но што може. Последица је напротив та, да он постигне мање но што може. Он се напреже и губи власт над својим силама. Кад човек *ствара*, он је у пуном и најсрећнијем напону пажње и осећања, будући тада под непосредним утицајем свога утиска; оно што га је кренуло на исказивање, тада је најживље пред његовим очима. Његова је визија тада најјаснија, и осећање скоро непогрешно. Он у том случају, и кад *поправља*, поправља друкчије. Његове поправке тада такође постају под тим утицајем јасне визије и искрено загрејаног осећања уз помоћ спонтано и јако пробуђене пажње.[1] Кад човек поправља *накнадно*, ни утисци ни визија нису више тако јасни. Он је нарочито за *целину* мање прибран, — зато што не полази више од утиска који га је кренуо на стварање, но од *текста* који је пред њим. Његови су утисци сад фрагментарни, он сад види само појединости. Поправке које наје такође су учињене појединачно, без довољне везе са целином. То је факт, који сваки може испитати на себи. Ко год је поправљао зна како су често поправке и нови додаци огрешења о целину. Ако је човек искрен, и не тражи да пошто пото буде лепши, но се задовољава да исправи стварне погрешке, он може учинити корисне исправке. Ако хоће поправљајући наново да ствара, на готовом тексту, он се расејано и немоћно колеба између на силу подгрејаног утиска и своје готове редакције, и нити успева да први загреје ни другу да улепша. Тако и наш песник не само да

[1] У једном скорашњем разговору пишчевом са Мештровићем о уметничком стварању, на једну пишчеву напомену, Мештровић је одговорио тачно овим речима: „При стварању човек има више аутокорекције“. — Ову личну опсервацију једног уметника првог реда није на одмет овде навести.

није успео другу версију обогатити новим лепотама, но је добре ствари из прве кварио, замењујући истините и карактеристичне појединости неистинитим и баналним, изостављајући потребне прелазе, и тако даље, и тако даље, — зато што је свој текст поправљао парче по парче.

С друге стране, у хладнијем расположењу у коме је био за време поправљања, он је, тако да кажем по нужности обарао температуру своје песме. Све је у песми хладније: цела је песма у другој версији добила као неки тон хладног саопштавања, и као информативног излагања. Обратно, у том истом хладном и хладно напрегнутом расположењу, у својој жељи да буде лепши, он је појачавао поједина места и изразе; али оно што је налазио увек је промашало циљ. То је обична последица неискрености, да човек подиже глас, и да глас хладније звони. У таквом расположењу, песник није никад меру погодио; он или је није дотерао или је претерао: мера се погађа само кад је човек искрен. Ту меру, коју песник у другој версији није нигде погодио, погодио је у првој свуда. Док је у инспирацији, добар песник је скоро непогрешан.

Најзад, четврто. Можда ће се ова анализа, како је ниже доле изведена, учинити необична сува, дуга, и сувише ситна. Но необична ће се учинити само ономе коме буде нова или који је не буде разумео. Ако испадне сува, треба имати на уму да она и нема циљ да буде занимљива. Сувише ситна држим такође да није. Све појединости, или погрешке, које се у анализи помињу, истинске су и осетљиве погрешке: ниједна није проглашена погрешком на основу умовања но увек на основу непосредног осећања; и ниједна није мерена другим мерилом но остале појединости у песми (изузимају се један или два случаја, у којима је писац ових редова замерке сам обележио као хиперкритичке). К томе треба знати да савршенство у *појединостима* чини оно последње савршенство најсавршенијих уметничких дела; и да се та дела баш том *беспрекорношћу* својом толико уздижу над другим високим уметничким делима. Ниједна од замерака учињених у анализи не може се учинити *првој* версији Дучићеве песме. Ово је довољан доказ да погрешке којима је замерено нису сувише ситне, и да се могу избећи.

Најзад, анализа јесте дуга, али није дужа но што је потребно. Као што је горе поменуто, састојци књижевних дела

су врло ситни и врло многи. С друге стране, појмове и осећања с којима наука о књижевности има посла, тешко је прецизно, а немогуће кратко описати. Ова анализа је у исто време и као неки први покушај, и као нека врста првог обрасца, који треба да је потпун или приближно. У којем другом случају, анализа би према потреби могла, односно морала бити скраћена. Кад би место песме имала да се анализише нека драма или роман, човек би се морао задржати само на њиховим крупнијим особинама, а подробну би анализу извео само на једном или два пробрана одломка. Или би онда роману морао посветити целу књигу (што би, узгред буди речено, имало такође свога оправдања).

Једино резултати таквих подробних анализа могу дати објективну подлогу за изречен суд — или бар, *дати могућности за више или мање објективну научну дискусију.* Штогод је појединост, ствар, или појам простији и конкретнији, то је све већа вероватноћа да га сви имамо у свом општем искуству, да ћемо га лакше разумети, и о њему се лакше споразумети. Књижевна критика, кад престане бити елегантан импресионистички дилетантизам, каква је данас, и пође од *детаља*, биће наука као и све остале. Све је на свету наука (и ако међу наукама има разлика); зависи само од тога да ли је при послу употребљена научна метода. Та метода, то је метода по којој свакој синтези треба да претходи најоштрија анализа, — испитивање чињеница, што конкретнијих чињеница, и свих чињеница, или што већег броја њиховог, потанко, изблиза. То је баш ово силажење у појединости како је у овој анализи покушано, — и како би се могло извести и у свим другим случајевима. Оваква анализа могла би се, доиста, извести и за Рафаилову *Сикстинску мадону*, и за Роденовог *Мислиоца*, и за Бетовенову *Пасторалну симфонију*. Разлика би била само у грађи која се испитује. Место речи, анализале би се у једном случају анатомске појединости, или црте и површине, или боје и сенке, у другом случају ноте и њихови међусобни односи, акорди и мелодије; али то би била сва разлика.

После ових претходних напомена, можемо прећи на анализу.

(Наставиће се).

Богдан Поповић.

ФОЛКЛОРНЕ БЕЛЕШКЕ.[1]

11.

Чиме се Цигани држе као народ.

Цигани су се као неким чудом кроз векове одржали међу другим народима. Они нигде не чине велике групе, да би их то чувало. Они се не наслањају једни на друге нити се помажу, нити се особито воле, па ипак живе као Цигани. Њих не држи ни једна вера као Јевреје, јер су они свуда према вери индиферентни.[2] Њих не одликује свагда чак ни засебан цигански језик. Неки Влашки Цигани у Румунији и Србији, говоре само влашки. Бијели Цигани у Босни и Србији говоре само српски. Цигани се често ни телесним особинама не разликују од околине у којој су. Они су изгубили у највише случајева све националне па чак и све физичке знаке, па су опет остали Цигани!

Шта је онда то што Цигане издваја као засебну групу људску, као народ?

Ја мислим да Цигане одржава још једино њихово занимање и услед њега специјални начин живота.

[1] Види „Српски Књижевни Гласник“, свеска за 11 јул 1905, страна 27.

[2] Јован Мушкатировић и Вук С. Караџић забележили су пословицу: „Какве си вере море?“ Питали Циганина, а он одговорио: „Какве хоћеш, Господару“. (Ј. Мушкатировић, „Причте или по просту пословице“, друго издање, Будим, 1807, 62; В. С. Караџић „Српске народне пословице“, 1900, 151). Говорећи о религији Цигана њихов добар познавалац Грелман вели „Не имајући сопствене вере коју су донели из своје отаџбине и којом би се бар као Јевреји међу другим народима одликовали, Цигани се просто саображавају религији земље у којој живе. Као што су нестални у погледу места становања, исто су такви и у погледу религије. Циганин не зна о оданости религији, њему је тако лако са сваким селом променити религију, као што је другоме лако променити одело. У хришћанским земљама они се крсте, а међу мухамеданцима се обрезују. Међу православнима су православни, међу католицима католици, међу протестантима протестанти (H. M. G. Grellmann, „Historischer Versuch über die Zigeuner“, Göttingen 1787, 102). Говорећи о Циганима Балканског Полуострва и Ами Буе и Пуквиљ и Паспати само потврђују Грелманове речи (Ami Boué, Turquie d'Europe II, 78; F. C. Pouqueville, „Voyage de la Grèce“ I. 365; A. G. Paspati, „Etudes sur les Tchinghianés“, 13). — Српски Цигани сами о себи кажу: „У свету има седамдесет и седам и по вера, Цигани су оно пола вере“. Турци имају сличну пословицу.

Колико занимање издваја људе у засебне групе види се из следећих примера. У примитивним приликама ван уобичајеног рада човека и жене попреко се гледа на сваки други рад и на људе који се њиме баве. Примитивни сточарски народи, задовољни својим потребама, веома цене свој лаки посао око стоке, пљачку и рат; сваки други посао ван тога сматрају да је њих недостојан, нарочито ручни рад занатлија који другоме раде сматрају као презриво занимање, а занатлије као бића нижа и слабија. Исто тако ни примитивни земљорадници се не одају другоме занимању. То у крајњем случају чине они који немају довољно земље, али се и одмах сматрају као сиротиња, као нешто ниже, недостојно правих земљорадника.[1] Из тих разлога муслимански сточари Балије у Херцеговини имају оно презирање земљорадње".[2] Из тих разлога у Јужној Херцеговини „где се имање врло много цени", и где је „придеву богат синоним честит", „стид од сиромаштва је неизмеран, деца сиромашних тежака беже у свет исто толико од стида, колико од глади".[3] Из тих разлога „Црногорац се стиди бити занатлијом".[4] За почетак XIX века вели се да у Црној Гори „који кује, тога зову Циганин. Шта више и самог њима најнужнијег туфегџију (пушкара) попријеко гледају. Из тога узрока мало се налази Црногораца занатлија, но највише страназемци занатима се занимају".[5] У Риječкој Нахији „коваче називају обично Циганима и ако нијесу Цигани, зову их хрмаљи и сргаљи презиру их и нити се жене од њих, нити им дају дјевојке"[6] Ришљани „сваки занат као на пакао мрзе и за то им сваку радњу туђи мајстори чине".[7] У Васојевићима „се нико не би примио да буде ковач или калајџија, јер би га и рођени брат назвао Циганином".[8] У Шуми, Површи и Зупцима у

[1] Х. Шурц, „Етнологија", превео Т. Р. Ђорђевић 1907, 91.

[2] J. Делијер, „Херцеговина" („Насеља Српских Земаља", књ. VI, 174).

[3] Ibidem, 130.

[4] В. М. Г. Медаковић, „Живот и обичаји Црногораца" 1860, 140.

[5] „Магазин србско-далматински" за 1860, 100.

[6] А. Јовићевић, „Ријечка Нахија у Црној Гори" („Насеља" VII, 677).

[7] Вук Врчевић, „Разни чланци", Дубровник 1891, 64.

[8] Поп Богдан Лалевић и Иван Протић, „Васојевићи у Црногорској Граници" („Насеља", II, 575).

Херцеговини „о занатима се врло рђаво мисли: у сва три краја не може се наћи ниједан зидар, и ако су све куће каменом озидане. Тако је и с дрводељама, а о „циганском занату“ није ни говорити. Нема ниједног да „карта“ — пуца вуну или костријет. Већина их води коња или мазгу у Требиње, да их поткују. Одело обично кроје и шију у Требињу, јер се врло радо лепо одевају, и ако немају хлеба ни по два месеца“.[1]

Такво је гледиште примитивне српске средине на занате и занатлије. Такво је гледиште не само сметало да се народ лаћа заната, но је утицало на издвајање оних који би се случајно занатима бавили у засебне групе, и ако су припадали истом народу и живели на истој територији. Врло леп пример имамо за то у црногорским племенима. У Кучима, где су се досељеници са разних страна, са истим занимањем слили у једноставну племенску целину, у један уједначени тип, само су Бањовићи остали издвојени. Они се „по физиономији ни у чему не разликују од осталог становништва, те се не може тврдити да су Цигани, у толико пре што и сви Кучи изрично веле да су Бањовићи Срби“; али Бањовићи су од вајкада ковачи и због тога су „презрени од свега осталога становништва“, тако да се они морају сами између себе узимати, јер ниједан Куч не би ни пошто дао своју кћер за Бањовића. „Колико их сматрају за ниску класу људског друштва, види се и по томе, што Бањовићима чак није било допуштено градити кућу на два боја, то јест „кућу на избу“... Тако су дакле Бањовићи, засебна каста, врста кучких парија“.[2] Исто је тако ковачки занат издвојио међу Пиперима Шундиће, давнашње досељенике из Никшићске Жупе, који су „због њихова занимања били код Пипера у онаквом истом презреном положају као и Бањовићи у Куча“.[3] У Белопавлићима је браство Кусаровића које ради дрндарски занат врло презрено.[4] Исто је тако специјална сточарска економија издвојила Балије у Херцеговини у засебан тип, који „остали муслимани сматрају као

[1] Обрен Ђурић-Козић, „Шума, Површ и Зупци у Херцеговини“ („Насеља“ II, 1165).

[2] J. Ердељановић, „Кучи“ („Насеља“, IV, 135).

[3] J. Ердељановић, „Постанак племена Пипера“ (Етнолошка грађа и расправе, 459).

[4] А. Јовићевић, „Ријечка Нахија у Црној Гори“ („Насеља“, VII, 578)

нешто нечисто", „па неће с њима да ступају ни у какво крвно сродство".[1]

Овакво гледиште на занате и занатлије, становнике истог порекла, још је јаче према занатлијама туђинцима, какви су Цигани. И ја мислим да је циганско занимање оно што је условило њихово биће и очувало њихову егзистенцију као Цигана. Облици занимања које су Цигани донели међу Србе били су другојачи но што су били у Срба, и докле год су се чували остали су Цигани — Цигани.

Још је тамно зашто су Цигани напустили своју прапостојбину и откуда им специјална занимања којима се баве. Цигани су пошавши из своје неоспорне колевке, Индије дошли на земљиште Персије и Јерменске што у осталом јасно показују и трагови персијских и јерменских речи у њиховоме језику. Те су пак земље „оне простране рудне области, богате гвожђем, које су кроз цело старо доба важиле као колевка металургије и које су давале одлично гвожђе".[1] Ту су се они као радници, можда и као робови, могли оспособити у обради метала и древета. Потиснути одатле непознатим историјским догађајима, можда нападајима татарским или селџучким, јер после тога пада њихова појава у Европи, они су се раселили на све стране, па и ка Малој Азији и Балканском Полуострву, понесавши и оне облике рада, на које су тамо навикли: ковање рударство, дрводељство, плетарство и можда музику. На новоме земљишту Цигани су морали проводити тешке дане. Њихови занатски производи тешко су пролазили, јер је свака средина имала своје. Па и кад су се почели употребљавати ишли су у малој количини. Још је и данас чигавоме селу довољан један ковач. Тога ради они су се морали разбити на врло ситне групе, па да тако свака за себе нуди свој рад, или да у нешто јачим групама илујћи од места до места чине то исто. У тако тешким приликама живота, они су морали врло рано, пре и но што су дошли међу Србе, развити и неке своје особине, које их свуда одликују: прошња, крађа, лаж, рад ниже врсте, презрене и прљаве послове и тако даље. Циганско занимање, које их је разбило у ситне делове и развило им специ-

[1] Ј. Дедијер, „Херцеговина" („Насеља", VI, 49—51 и 173).

[2] M. Hörnes, Urgeschichte der Menschheit, Leipzig 1905, 133.

јалну индивидуалност, створило је и њихов нарочити друштвени положај свуда па и у нас. Цигани су дошли као стручни занатлије као *мајстори*, како их још и данас Срби називају, и по појмовима о занатлијама, које смо у Срба већ разгледали, нису могли бити равноправни са Србима већ увек као засебна нижа врста људи, као презрена каста. Временом је строгост попуштала и бивала блажа, али само тамо, где се свет навикао на њихове израђевине и где су у истини постали народу потребни, али специјални положај није им ни ту са свим престао. То су равни земљорадничи крајеви, а од планинских само крајеви у Источној Србији. где им се број знатно повећао придоласцима из Румуније. Примитивни кршевити, западни крајеви Српских Земаља нису осећали велику потребу за циганска занимања па ни за њих. Тамо се они апсолутно презиру, те их или нема никако[1] или их нема стално[2], или их има врло мало.[3] Оно мало потребе у ковачким пословима подмирују сами сељаци.

Из разлога довде наведених очували су се и Јевреји међу другим народима као оштро издвојени само онде, где су верском антагонизмом, уобичајеношћу или чак и законима осуђени само на извесне врсте економије. И што је која земља у том погледу била према њима суровија, то су и њихова економија, па и они сами издвојенији, изразитији и опаснији; где им је пак одобрена економска пуноправност они су или ишчезли или се не издвајају као нешто засебно какав је, на пример, случај у Северној Америци. Из истих разлога остао је међу Србима сељацима преко Саве и Дунава сваки трговац Грк, и ако су тамо данас трговци и људи друге народности. Карактеристична је у том погледу тамошња изрека: „Наш је Грк (место: трговац, дућанџија) Чивутин".[4]

[1] Герасим Зелић вели за своје време да „нигђе у Далмацији не има Цигана („Житије Герасима Зелића" III, 105). Рад. М. Илић вели да у Ибру нема Цигана (Ибар, Насеља III, 590).

[2] Срета А. Поповић, „На мирисноме Златибору", Београд 1903, 83—84.

[3] За Рујно, Стари Влах и Рашку, вели М. Ђ. Милићевић да у њима „има врло мало Цигана. Кршевити и планински предео не привлачи Циганина" („Кнежевина Србија", 576). Чак ни у Ужицу нема Цигана свирача, нег их ради весеља морају звати из Ваљева „иначе се игра или уз свирајку или уз песму коју певају сами играчи" (Ibidem).

[4] Сретен Л. П(оповић), „Путовања по Новој Србији", Нови Сад 1879, 187.

Да су баш облици економије оно што је Цигане чувало као Цигане, најбоље се види по Циганима који су се посрбили. То је бивало само онде где су Цигани своју економију са свим напустили и латили се занимања средине у којој су. Ја знам на доста места у Србији Цигане који су се услед напуштања циганског занимања са свим претопили у Србе, или су на путу да се у скоро претопе, и да од циганства остане само успомена и традицијама, па временом и то да ишчезне. Ову су појаву и други забележили. У Темнићу, на пример, у селу Орашју прича се за породицу Ковачевића, да је од неког Циганина ковача;[1] у селу Драгобужду у Врањском Округу Ивко Ђорђевић пореклом је Циганин, из Гњилана, али сад слави славу, не говори цигански и у свему се изједначио са Србима.[2]

Тих. Р. Ђорђевић.

ТОЛСТОЈ И МОПАСАН.

Мало је ствари тако занимљивих за студију као што је мишљење Толстоја о Мопасану.

Пред нама је велики епски песник, можда највећи епски песник нашег столећа, каквих је заиста било мало; човек који је имао ону двоструку и необичну способност: да посматра врло јасно људе веома индивидуалне и сасвим нарочите, да нам их до ситнице прикаже у изузетним животним околностима — и с друге стране, да их гледа уоквирене историјом њиховог доба, потчињене тој историји и од значаја у њој; да нам их покаже таквима и да створи код нас такав утисак да се они никад не би могли одвојити од те историје нити пак историја од њих И тај епски песник у доцнијим годинама постао је суров и строг моралист, мистичан и егзалтован, жељан савршенства и апсолутне моралне чистоте, нека врста еденијанца, по чијем нахођењу хришћанство је одвећ измешано, и који је од њега узимао само оно што је најчистије — и не само оно што је најчистије — већ и крајње

[1] Ст. М. Мијатовић, „Темнић“ („Насеља“, III, 350).

[2] Р. Т. Николић, „Пољаница и Клисура“ („Насеља“ III, 199).

сувишно, лепо и химерично — анђелски део хришћанства у његовом примитивном и најважнијем добу.

Пред нама је исто и романсјер-реалист, најаснији и најодређенији реалист међу романсјерима, који је хтео и умео да види само осредње људе, искључиво поље реализма без и једне опште идеје која би могла бити противна реалности или је изменити; без и једне страсти која би могла помутити поглед и учинити да он стварност посматра другојаче но што је она; и то без икакве бриге за поуком или сатиром, без тежње за икаквим моралним циљем; најзад реалист толико безличан, да је изгледало да та безличност иде код њега — а она је у ствари и ишла — до бесвесности. Случај тако редак, да је можда једини, а у исти мах и диван.

Та се два човека сретну. Толстој чита Мопасана. Какав ће бити утисак једног на другог? Какво ће бити мишљење Толстоја о Мопасану?

Први је утисак пре свега пренераженост. Толстој се, на првом месту, пита како може постојати човек који пише једино зато да каже какве су прилике које је видео, какви су људи које је срео: човек који не пише да докаже нешто, или да нам каже шта мисли; једном речју, који не пише у циљу деловања. То је невероватно! Шта хоће тај господин од нас? „Кад читамо, *прво питање које се појавило код нас сада је*: какав си ти човек? Чиме се разликујеш од других и шта ћеш ми ново рећи *о начину на који треба разумевати живот?*“

Дакле, кад Толстој отвара Мопасана, он то чини зато да би дознао, не какав је Бел-Ами или каква је Ивета, већ какав је Мопасан и која је морална доктрина Мопасана. Разуме се да он осећа извесно разочарење. „Какав ли је ово писац? Тражио сам проповедника, а нашао сам романсјера.

— Али зашто бисте ви тражили проповедника у романсјеру?

— Па, шта бисте хтели друго да тражим?

Искључена је могућност да се споразумеју.

Ова пренераженост влада од почетка до краја у Толстојевој студији о Мопасану. „Замислите, каже нам Толстој, да у Француској постоји теорија, према којој није ни мало потребно имати, при стварању уметничког дела, ма и најмањи појам о ономе што је добро и што је зло“. Да! Постоји у

француској уметничка доктрина, према којој уметник није обавезан да буде проповедник, или вођа савести. И Толстој је потпуно збуњен могућношћу једне овакве теорије.

А та доктрина иде далеко. Примљена је чак и од сликара! Јесте, постоје сликари који не сматрају себе обавезнима да буду моралисти и да дају израза моралним доктринама у својим сликама. Неког сликара који је насликао једну литију, Толстој је питао: „Ви сматрате да су такве литије корисне?

— Не знам ништа. Мој је циљ да сликам живот.

— Волите ли бар идеју вашег предмета? Ви дакле мрзите церемоније?

— Ни једно ни друго.

— Ето сликара, додаја Толстој, са високом културом који слика живот, неразумевајући његов смисао, без љубави и без мржње за његове манифестације!"

Ово чуђење је, као оно Прудоново (јер то је појава увек неминовна кад се састану уметник и моралист), кад је осуђивао Делакроа, јер Делакроа слика „равнодушно", да „равнодушно!", предмете старе и савремене, паганске и хришћанске: „Шта ме се тиче, узвикнуо је тада Прудон, што Делакроа не слика онако као што слика Г. Ингр?"

Ништа није плодније у занимљивим расправама, но увођење извесне моралне, политичке, економске или административне бриге у уметничка дела.

Где се зачуђеност Толстојева још више повећава — а овде је ја боље разумем, то је, дабогме, кад се он нађе пред теоријом још супротнијом његовој, диаметрално супротној његовој, пред теоријом која је на крајњој левици, док је његова на крајњој десници. Кад се нађе пред човеком који, бавећи се уметношћу, нема моралних циљеља — он је врло зачуђен. Но, он је просто запрепашћен пред човеком који сматра да лепота вреди колико и врлина и да лепо вреди колико и добро. Јесте ли читали, узвикује Толстој, Ренанове редове о женској лепоти? „Хришћанство је одвећ једноставно и искључиво морално, — лепота је у њему и сувише жртвована. . У очима једне савршене философије, лепота је божански дар као и врлина, те и она вреди колико и врлина. Лепа женска исто толико изражава један део божанског циља као и женска пуна врлина. Украшавајући себе, она врши извесну дужност..."?

У овом трерутку Толстој већ не може више и буни се против те теорије „страшне по својој глупости“.

Та теорија, која ме не плаши али, која би, сматрам, била глупа кад би се схватила озбиљно од стране њеног творца, заслужује да буде примећена, јер је сасвим дијаметрално супротна Толстојевој и садржи тако исту грешку, само у супротном смислу. То је вечита хотимична збрка Лепог и Доброг. Пред једном сликом, или романом, или женском, питају Толстоја: „Је ли то лепо? Он одговара: „Лепо је, ако ако је морално“. Пред истим предметима питају Ренана: „Је ли то морално?“ Он одговара: „То је морално, ако је лепо“, или боље: „Ако је лепо, онда вреди колико и врлина“, што не само да није исто, већ је и из основе лажно.

Тачно је да је истина — једна, добро — друга, лепо — сасвим трећа ствар. Ја сам чак готов да верујем да због тога и постоје у свима језицима три речи за те појмове, а ни једна. Спојити све то уједно, права је кинеска глупост, која, ни Кинезима, људима веома здравог разума, није пала на памет. Али послушајте, и спречити уметника да не носи свуда култ лепоте и да га не уноси у свој морал, кад, случајно, он осећа да га има! И, обратно, моралист... То је толико тачно, да се човек после тврђења да у Мопасану нема ниједног моралног атома (не више него у Ле Сажу) мора и нехотице запитати, па шта даље чини Толстој? Он би требао да затвори књигу и да просто каже: „То ме се не тиче“. На то ја не бих ништа имао да приметим. Али не. Он је поново отвара, брижљиво прелистава, пресавија стране, писаљком прави белешке са стране листа, и... свуда тражи морал Мопасана.

Немам потребе да кажем да га налази. Нађе се увек оно што се тражи и тамо где се тражи, јер се силом умеће. Ево како он поступа.

Сваки писац, вели он, ма и најравнодушнији према моралу, ипак увек има свој морал, па био он добар или рђав. Јер и он је човек, те у симпатији коју показује или даје да се осети према извесној, приказаној личности — он увек даје ма и непосредног израза томе моралу. Моја метода, дакле, при издвајању Мопасановог морала из Мопасанових романа, састоји се у томе што ја мотрим сваки покрет, сваки невидљиви гест одобравања или неодобравања, који би се омакао Мопасану према његовим личностима у тренутку, кад ми

их он представља или ми прича њихову историју. Ето, тада ћу ја ухватити његов морал и према добром или рђавом утиску који његов морал оставља на мене, ја ћу изјавити да је роман добар или рђав — како то правда буде захтевала.

Ви, сигурно примећујете да је Толстој, који је присталица Русоа у своме општем схватању живота, цивилизације, у својој социологији и педагогици — остао исто тако веран Русоу и у својој критици; да је метода коју сам ја горе навео иста коју је и Русо применио према Молиеру. Молиер приказује Алцеста смешним; Алцест је поштен човек, дакле Молиер је нитков, а „Мизантроп" је рђава комедија. То је сасвим исти начин рада

Тај начин рада врло је занимљив, јер нам пружа друго гледиште, на које ми нисмо мислили никад да се ставимо и које, према томе, обећава нешто ново. Читајући Мопасана, вама никада није пало на памет да се упитате да ли он одобрава своје личности, у колико их поштује или презире, да ли их разрешава од грехова или их оставља да то разрешење чекају. Ето, управо због тога је Мопасанов читалац који се стави на то гледиште — и *који се не може ставити на неко друго гледиште* — веома занимљиво.

Дакле, резултати извесног моралног испитивања о осећањима Мопасана према Бел-Амију, Ивети, Дунди (Boule-de-suif), врло су интересантни. Резултат тога испитивања био би: да је Мопасан испрва био добро дете, паметно и ваљано, које је волело врлине и било на страни поштених људи; затим, мало по мало, доста брзо, сувише брзо, авај! пришло неваљалцима, волео их, уживао и, најзад, потпуно прешао у њихов логор. Ето, зато су његови први романи, рецимо тачније, као Толстој његов први, готово једини роман: *Један живот* (Une vie), добри романи, а остали су врло рђави.

Један живот је одлично дело. Пред нама је жена врло ваљана и врло добра, која је врло страховито несрећна. Осећа се врло добро да је Мопасан уз њу, а против њеног мужа злића, он је на њеној страни. Роман је дакле добар. Има људи који би могли поверовати да се никако не види уз кога је, или против кога је Мопасан у *Једном животу*: али на то не треба обраћати пажњу: он је за несрећну жену. То се осећа.

Но, у *Bel Ami* већ се примећује да Мопасан није више тако чврсто на страни честитих људи. А и то је такође једна

добра књига: јер се осећа да се писац „буни противу напретка и успеха једног похотљивца“; само што је то књига пуна „прљавих појединости, које се писцу изгледа, по несрећи, свиђају“.

Кад, пак, пређемо на романе који су били за писца, — код тих бедних Француза, — врхунац успеха као што су: *Брдо Ориол Пјер и Жан, Јака као Смрт, Наше Срце (Mont-Oriol, Pierre et Jean, Fort comme la Mort, Notre Coeur)*, одмах видимо колико је то осећани морал, дакле и његов таленат пао. По суштини *Mont-Oriol* то је *Bel-Ami;* али у *Bel-Ami* Мопасан је осуђивао ниткова; а у *Mont-Oriol* „очигледно је да нитков Пол ужива потпуну пишчеву симпатију“. Ни *Bel-Ami*, кога Мопасан осуђује, ни Пол, кога он почаствује својим пријатељством, нису потпуно јасне ствари за Французе. Но, Толстој се ту не вара. Он, поред свег пишчевог напора да „остане објективан“, одмах запажа којој страни тајно нагињу пишчеве симпатије. Он је диван у подметањима. Није без сличности са оним државним тужиоцем који је тражио казну за *Госпођу Бовари*.

Шта, пак, да кажемо о роману као што је *Pierre et Jean*, где је симпатично лице једна грешница? Или у *Fort comme la Mort* — како се може наћи таленат у једном таквом делу, где човек, који је био у току двадесет година љубазник мајке, очајава што не може постати љубазник њене кћери? Јасно је, дабогме, да је Мопасан пун симпатија за тога и таквог господина!

Или узмимо *Notre Coeur*. Како да се трпи џентлмен који је љубазник једне великосветске госпође; кида са њом; постаје љубазник једне служавке, и после се опет враћа својој отменој госпођи. И не заборавите да је тај млади господичић врло симпатичан Мопасану. Мопасан нам га приказује као човека који пати од тешке досаде и кога мучи страшна неурастенија; али нам га ипак пружа за пример.

Таква је била књижевничка каријера Гија де Мопасана. Имао је талента у почетку: јер је био пун морала; али је изгубио и једно и друго услед похађања рђавог друштва. И сувише често виђао је Ернеста Ренана. Пазите, млади људи: лепота — није велика ствар; истина је — ситница; лепо је дело оно у коме писац не пропушта ни један случај да покаже симпатију коју гаји за поштене људе. Али да бије по-

казао, човек треба да је осећа, а код Француза је то толико ретка ствар!

Каква чудна критика! Али, ипак, од истине не треба бежати. Сви ми слично томе, у извесном тренутку, осећамо. Сви се ми у присутву једног романсјера, човека *који нам приповеда једну историју*, питамо: „Шта ћеш нам рећи о начину *на који треба схватити живот?*“ Сваки од нас осећа потребу да у присуству човека који нам приповеда неку историју, затражи од њега и његову „беседу на гори“ и да жели да баш та „беседа на гори“ буде у тој историји. Нећу да кажем да је то страховита глупост, али то је свакако чудна дрскост.

Ето! Пре неколико година изашао је један мали роман под насловом: *Крајцерова Соната*. Заборавио сам име писца. Нисам прочитао ту књигу одмах, чим је изашла, те сам разговарао о њој са другима. Сви су ми говорили, али *сви*: „Јесте ли прочитали *Крајцерову Сонату?* Дивна је: њена је теза против брака... Јесте ли читали *Крајцерову Сонату?* Страшна је: њена је теза против брака“. Сви су се разликовали у своме суђење, али нико у закључку. За сваког и за сваку, за младе и за старе, мале и велике — теза је *Крајцерове Сонате* против брака.

Ја сам прочитао књигу; можда нисам створен као други, али никако нисам нашао да је теза *Крајцерове Сонате* против брака. Нашао сам да је то историја једног човека тако мало створеног за брак, да су сви ситни догађаји брачног живота за њега биле страхотне ране и да га је довело до убиства жене једнога дана, када је од неурастеније патио мало више но обично. Ја нисам нашао ништа више у *Крајцеровој Сонати*... И да волим да правим закључке после прочитаног романа, ја бих рекао: „Шта то доказује? — Не треба се женити, кад си мало ћакнут“. Или: „Наравоученије те приче? ово је: не буди неурастеничан! Ничег више нема у *Крајцеровој Сонати*

Али ако бисмо на *Крајцерову Сонату* применили критичку методу Толстоја, морали бисмо сигурно рећи: Морал писца *Крајцерове Сонате* треба оценити према личностима тога романа којима писац поклања и указује своју симпатију, као и према степену симпатије коју им даје. Очигледно је, дакле, да он симпатише убици. То пада у очи у сваком реду.

Он доказује скупом појединости које су довеле његовог јунака до очајања, да овај није могао поступити друкчије, већ да је морао убити своју жену, доведен дотле неком врстом неизбежне фаталности. Према томе, пошто су сви догађаји, због којих је овај јунак страдао они који се могу срести готово у свима браковима, онда је велики и једини кривац *Крајцерове Сонате* — баш сам брак. *Крајцерова Соната* је тешка оптужба против институције брака. Какав, дакле, таленат можете наћи код писца, који руши брак и који својим симпатијама окружује једног убицу?

Ја не знам ко је писац *Крајцерове сонате*; али, кад бих био Француз, ја слутим да би Толстој о њему размишљао на такав, или на други, овоме врло сличан начин.

Када ћемо, најзад, уобичајити да се не питамо, кад је реч о некој беседи, да ли је она лепа, већ да ли је праведна; кад је реч о роману, да се не питамо да ли он буди осећање врлине, већ да ли је леп; кад је реч о некој расправи о моралу, да се не питамо да ли је она забавна, или да ли је протестантска, или католичка, већ да ли је добра?

Када ћемо, на крају, уобичајити да не водимо рачуна о томе *чак и онда, кад романсјер или драматичар заиста у своје дело уносе и моралне циљеве?*.. Па дабогме! Најчешће је врло бедан филозоф онај епски или драмски уметник који у своја дела меће своје морално, политичко или социолошко *вјерују*. Да је велики филозоф, та зар би помишљао да пише романе или позоришне комаде; да има великих идеја, о којима је много размишљао и које је створио на основу великог посматрања, оне би тако несавладљиво господариле његовим мозгом, да му не би дале да ствара роман или драму. Он би их ставио у књигу, у брошуре у новине, или чак, можда, и у предавања. И сувише би живео у њима, да би могао од њих стварати украс за извесно дело фикције. Не могу да замислим Канта, Шопенхауера или Тена да пишу комедију.

Исто тако, зар у деведесет девет случаја на сто нису моралне идеје једног романсјера или драматичара праве илузије, или бар разоноћења његове сујете која заслужују да се о њима не води никакав рачун. Огрешили бисмо се о романсјера или драматичара, кад бисмо их судили по идејама које

ми само претпостављамо да он има, *чак и онда*, кад судимо према идејама које је он стварно метао у своје дело фикције.

Ето, Ибсена који ми често изгледа чудан. Кад бих га ја ценио према симпатијама које он има према овим или оним личностима, ја бих закључио да је он „страшно глуп“, што би опет значило да га ја сматрам за човека који има мишљење сасвим различито од мога. Јер то је стално: све личности, којима он указује извесне симпатије, мени изгледају глупе и, опет, све личности које он очигледно приказује као глупе мени изгледају врло паметне. Али, *шта се то мене тиче?* Мени је главно јесу ли те личности истините: и оне су често веома истините; да ли поступају сходно своме карактеру, јер је и то известан начин баш и истинит; а оне тако и најчешће раде и то на начин, коме се ја дивим. То ми је довољно. Ја самом себи кажем. Ево човека који зна свој занат психолога и ствараоца; он познаје људе и ствара их онакве, какви су у истини. И сада, мишљење које он има о њима? Оно ми је потпуно равнодушно. Нашта ће ми оно? Ја гледам драму: то не чиним зато да бих створио за себе извесне социолошке појмове, јер чак да драма и садржи такве појмове у себи, они би били толико нејасно, да бих ја претпоставио да изучавам социологију гдегод на другом месту.

Тражимо да нам свако дело пружи оно што је природно и не бринимо се о осталом. Било би чудно да се у каквој опери тражи расправа о постојању Бога. Врло је необично да један век поделе рада буде у исти мах и век збрке појмова. То није логично. Свакако та збрка даје по неки пут као резултат — књижевне критике веома чудног укуса.

Емил Фаге.

(С француског превела О. Г.)

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Концерат Г-ђице Јелице Суботић у Народном Позоришту 16 децембра 1913 године.

Госпођицу Јелицу Суботић знамо још од пре неколико година. Као несумњиво најдаровитија ученица клавирске класе Српске Музичке Школе, она је, са пуно педагошкога смисла

васпитавана од Г. Цветка Манојловића, још пре шест или седам година добијала буран аплауз непретенциозном, али са пуном стила интерпретацијом Шопенове уметности, нарочито, интерпретацином Бетховна, затим, и представника музичке романтике. Њено свирање од пре неколико година обећавало је да Г-ђица Суботић има све предиспозиције за доброга пианисту, а њена способност да као пратилац потоне у музички ансамбл и у њему тачно опази главно и одвоји га од споредногa, истицала је урођену музикалност која је тако, тако, ретка код уметница на клавиру. И после добивених основних знања у Српској Музичкој Школи Г-ђица Суботић је, као готово сви наши млађи продуктивни и репродуктивни уметници, отишла на даље студије у Европу. И пред завршетак својих студија дошла је да нам музицира, да нам положи рачун о своме раду и, евентуално, изнуди стари аплауз и старо одушевљење.

Ми који смо научили да са чудних разлога сматрамо да је ред и правило савременог културног ступња нашега, са пуно лажног и уображенога права, тапшати и најпросечнијем уметнику „лево од Дунава и Саве“ и говорити о њему и учити се по њему, овога пута смо, може се рећи, први пут били праведни и тапшали смо и слали цвеће и једној уметници која је у нашој средини поникла; заборавили смо за један тренутак ону ружну особину нашу која нас учи да је лепше и боље све оно што није наше и да ће нам један виолинист, или једна певачица или пианист, пружити више уживања само због тога што је „из Европе“, од свих наших виолиниста, пианиста и вокалних уметника, ма они имали дипломе највиших уметничких школа. И систематски васпитана воља да се само тако мисли није још упућена другим, за нашу уметност апсолутно потребним и корисним правцем и после неколико успелих концерата наших уметника који после озбиљних студија данас у нашој средини делају више као педагози него као јавни регулатори уметничког укуса интелигенције и шире публике. А увек после каквога концерта наших уметника падну одушевљене речи и многи се најкају што им се чешће не даје прилика да чују наше уметнике, да уживају у њима и да се радују са успеха које добијају. Значи да би и у нас не баш тако тешко било упутити публику, да је организованог јавног уметничког делања. Са де

зорганизације нашег уметничког живота, са недостатка здравог јединства и корпоративног ступња, пати не само наша уметност него и наша публика. И да би се што пре извело то уједињавање, да би се што пре добила чврста заједница потребно је да се сви они који нису међу нама, наши млади уметници који су још на страни, што пре окупе. Са младим снагама, са новом енергијом не саломљеном још општом уметничком учмалошћу која влада у нас и коју два или три човека не могу да уздрмају, добиће се нов полет. А један леп број младих налази се на страни, младих који су се у Српској Музичкој Школи образовали и отишли у Беч, Минхен, Берлин, Петроград, да у њима своје студије доврше. Међу њима има виолиниста, певача, клавириста, има и композитора. И када се наш Београд попуни и уметници буду били принуђени не као државни чиновници са малим платама, радити и издржавати се, него јавним концертирањем онда ће се и они спојити у чврсту заједницу и тек ће онда да се почну са успехом изводити идеје које и сада постоје али које је из горе наведених разлога за сада немогуће спроводити.

Г-ђица Јелица Суботић биће прва од њих која ће нам доћи и добро доћи. Јер предиспозиције које су се пре неколико година показивале у њој данас су, систематским и општим музичким образовањем, развијене до степена који јој даје право да заузме место међу првима који су позвани да се боре за развитак музичког укуса. Ја се усуђујем већ сада, и ако Г-ђица Суботић још није завршила своје студија, да кажем да ће она бити једна од нашах најбољих пианисткиња. Позитивне стране њене уметности су: уједначено развијена техника и леве и десне руке која чини пластичном и најполифонију клавирску партитуру (Бах Д'Албер Оргуљска Фуга D-dur), преимућство једно које је неопходно у данашње дане када је опет завладао култ за старом уметношћу, благодарећи пропаганди Франца Листа, Д'Албера, Бузони-а и других, а осим тога развио се и специални стил савремене модерне клавирске технике (Регер, Сук, Скрјабин, Барток, Шенберг, Бруанфелс, Дебиси, Ена, Мек Даул, Родерих Мојсисовић, Новак) који тражи слободне и развијене гестове пуноважне и од равне важности у обе руке и на свима местима клавиатуре. Друга позитивна страна је у кантилени, у гипкости и пуноћи тона. Шопеново Es-dur Ноктурно

и Ноктурно за леву руку од Скрјабина су две отпеване песме на клавиру. Тон је био засићен и имао је у себи пуно лепих прелива и сливања. Помоћу развијенога Anschlag-a Госпођица Суботић успевала је да у моментима снаге да диференциране боје и избегне мешање које изазива нејасне слике и не може да задовољи (Балада g moll од Шопена). То исто важи и за Чајковскову c-moll фантазију „Думка“. Завршна тачка програма била је уступљена Листу: Des-dur Етида и Рапсодија бр. 10. Овом тачком је и Г-ђица Суботић пала у погрешку у коју падају сви репродуктивни уметници: да парадном техником учине уступак публици. И само због тога што у тој паради нема музике Г-ђица Суботић је са мање успеха извела ту тачку. Јер, моје је мишљење да њена музикалност не може да подноси ружне и површне гестове уметности другог реда (Рапсодија бр. 10) и да је њена техничка сигурност остала под здравим уметничким инстинктом. Место тога да је била једна Бетховнова Соната на програму успех би и у последњој тачци одговарао успеву прве тачке. Поред свега тога аплауз је био толики да је Г-ђица морала и ван програма да свира. Опет је изабрала Листа „Кампанелу“ и егзактно је извела

Г-ђица Суботић ученица је Ђорђа Лалевића, једнога од млађих пианиста који је из Кракаве дошао у Беч и у њему већ игра врло видну улогу. Њему је учињена и нарочита част упућивањем свих ученика мајстора Годовског за време док Годовски буде концертовао по Америци. Тиме је Лалевић стављен од свих својих колега најближе Годовском, и ако је он од свију можда најмлађи. Своје лепе особине Лалевић је пренео и на своју ученицу, која је са тако лепим успехом ступила пред нас Једно је несумњиво да је Г-ђица Суботић отишла много даље од степена на коме се налазила док је у нашој школи била и да је се развила толико да ће бити у стању не само да савлада захтеве композитора за клавир из Европе него ће и она допринети да и наши композитори почну више обрађивати литературу за клавир. И ако је можда програм који је у Београду свирала научила под руководством свога наставника, ипак је Г-ђица Суботић интелигенцијом да схвати намере свога професора и способношћу да их изведе, показала да је уметница која ће и онда када сасвим самостално ступи у уметнички живот остати на висини завидној и умети да се самостално удуби

у дело које интерпретира и здраво изнесе његове карактеристичне особине. Јер уверење да ће тако да буде не даје нам само успех њенога концерта него и систем њенога пианистичног и музичког образовања, у једној академији која по реформама које су у њој изведене и по принципу музичког васпитавања може да се мери са академијама у Минхену и Берлину, Москви и Паризу. И зато се надамо да ће други концерт наше младе уметнице Г-ђице Суботић бити само потврда свега овога што смо горе рекли.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Нова година.

Из прошле године остала су за нову годину многа питања из области Источнога Питања.

Најпре је питање о Албанији. Оно још увек није у реду. Кнез од Вида је изабран, али није ушао у Албанију, а међу Арбанасима не влада сагласност ни у коме питању. Сваки вуче на своју страну унутра, а споља се ради исто то. Међународна комисија за јужну границу Албаније није још свршила свој посао: у Флоренцији се сада раде карте и планови. Рок који су Силе Тројнога Савеза оставили Грчкој да испразни и спорну и неспорну зону у јужној Албанији продужен је до 18 јануара. Комисија која врши разграничавање северне Албаније разишла се свршивши један мали део посла. Несугласице су доста велике, да се може много очекивати од новог рада те међународне комисије, кад се она састане у априлу месецу.

Питање о острвима у Архипелагу ушло је у нову фазу. Иако је амбасадорска конференција у Лондону одлучила да ће се острва у Јегејскоме Мору дати Грчкој с тим да се очувају интереси Турске, ипак тако није још свршена. Грчка тражи да се одлука изврши. Турска не пристаје да се грчкој предаду острва која се налазе у непосредној близини азијске обале, она се чак показује готова да за та острва зарати ако устреба. Италија, која је за време рата са Турском зау-

зела нека острва, такозвана Додаканез, неће да их напусти у жељи да јој послужи за своје планове. На питање Енглеске кад она мисли напустити та острва, Тројни Савез није дао одговора још, јер није донео никакву одлуку.

Питање о Азијској Турској није још добило своје решење. Енглеска, Немачка, Француска и Русија одавна воде разговора о томе да на тој територији учврсте извесне зоне како би се избегли неспоразуми и сукоби, можда и ратови. Ти разговори нису довели још до коначнога резултата. Италија, која држи острва у Додеканезу као неку залогу или средство да и она добије штогод у Азији уз друге, Аустро-Угарска, којој треба исто тако нешто у Азији, — устају да траже своју концесију.

Ово исто питање створило је: питање о уступању немачким официрима ефективне команде над цариградским корпусом. Турска влада је позвала у Цариград десетак немачких официра и предала им надзор и команду над школама, ђенералштабом и цариградском војном области. Турска објашњава званично да је позвала немачке официре зато што су они били инструктори турске војске тридесет година. Турци веле да су изабрали први свој корпус да га предаду немачким инструкторима из техничких и политичких разлога. У Цариграду се налазе централне управе и пешадије, и коњице, и артиљерије, ђенералштаба, интендатуре, инжињерије, војнога санитета, ђенералштабне академије, војне академије, подофицирске школе, па под добром руком немачком осетиће и све сличне установе у унутрашњости царевине. Турски официри су се много мешали у политику, и то нарочито официри цариградскога гарнизона. Ако главнокомандујући буде Немац, он ће, као потпуно независан, учинити да се пресеку сваки даљи изгредн официра у област политике. И ако су сви ти разлози давани, Русија је у томе видела две ствари: отуђивање турске самосталности и суверенитета и опасност да главна команда на Босфору и у Дарданелима пређе у руке једне треће Силе. И, у овој години имаће и то питање да се расправи.

Питање о Источним Железницама претреса се. Интервенцијом француских капиталиста нађен је један план по коме би се Друштво Источних Железница растурило, а створила три нова друштва. Једно друштво српско, а друго грчко. У оба друштва, која би се јавила као наследници Источнога

Друштва, капитал би био са по једном трећином српски и грчки а друге две трећине аустријски и фрмнцуски. Треће Друштво би било финансијско са страначким капиталом који би финансирао она два друштва давши новце за ликвидирање Друштва Источних Железница. Ово треће друштво било би готово да предузме грађење и осталих балканских жељезница.

Питање о зајмовима балканским, није свршено. Најповољније стоји српски зајам; њему је потребно само још одобрење француске владе да се може на париској берзи уписивати. Због свого држања у питању о мисији немачких официра и питање о турскоме зајму сасвим је у неповољном стању. И ако њен бивши министар финансија и преговорач за нови зајам, Џивид бей, говори свуда да је Турској врло лако наћи новаца, ипак се он шета од Париза до Берлина удешавајући зајам који треба да представља суму од 500,000 000 динара. Бугарској иде још теже у томе погледу. Она је на дан 7 децембра прошле године имала летећих дугова у суми од 720,946.149 динара. Она је од француских капиталиста тражила зајам, али без икаквих изгледа на успех. Њен министар спољних послова, Др. Генадијев, као и бугарски представници на страни, стално су претили реваншом својим суседима, те због тога нису давали довољно јемства за мирно држање и правилну употребу од зајма, који би имао да се употреби за консолидовање унутрашњих прилика. Грчка, која стоји пред нерешеним питањима о Епиру и о острвима у Архипелагу, потребује зајам, али га још не намерава реализовати. Овде није реч о другим јавним државним зајмовима: сигурно је да омањих државних зајмова има свуда, а нарочито у Француској и Немачкој.

Питање о граници између Србије и Бугарске морало је да се преда руској арбитражи на суђење и оно мора бити решено врло скоро. Рђаве ђенералштабне карте према којима је одређивана граница у Букурешту за време последње конференције за мир, највише су допринеле да се та ствар не уреди.

Питање о унутрашњој кризи у Бугарској, која је последица последњег рата са Србијом и Грчком, није решено. Влада Др. Радословова доживела је разочарење, није добила већину какву се надала. Разочарење је било утолико веће што су до сада у Бугарској владе које су вршиле изборе увек

добијале огромну већину. Др. Радославов и Др. Генадијев добиле су једва половину од целокупнога броја народних посланика. Већи део од друге половине, око 50 посланика, припадају социјалистима и земљоделцима, чији програми су у великој опреци са програмом осталих котерија и партија у Бугарској. Како је свуда главна сметња садашњем кабинету био Др. Генадијев, кога сви сматрају као немирна и непоуздана политичара, то је он морао да остави портфељ министарства спољних послова, који је узео привремено сам председник владе, Др. Радославов.

Питање о Румунима у Угарској живо се расправља између председника угарске владе и вођа румунске народности у Трансилванији То питање наилази на велике тешкоће због непопустљивости Румуна, чији захтеви налазе код свих Румуна сада јаке потпоре.

Питање о регулисању нових трговачких и саобраћајних држава између Сила и балканских држава треба да се претреса у новој години. Оно ће у ствари задавати доста тешкоћа. Тешкоће ће доћи од изузетнога положаја у коме се налазила Турска у погледу обавеза које проистичу из трговинских уговора и од привилегисаног географскога положаја аустро угарске монархије и њених економских тежњи на Балкану.

Питање о турским државним дуговима, концесијама, повластицама датим пре балканскога рата, мора се довести у ред на париској међународној финансијској конференцији. Заплетана дуговима Турска је давала толико разних повластица и толиким разним повериоцима да се ово питање може сматрати као најзамршеније. Ако се тиме дода и толики други изукрштани интереси економски и политички, великих и малих држава, онда се може представити на какве ће се све тегобе наилазити.

Сем ових питања биће и других, која постоје. Сва су она врло крупна у својој суштини, јер свако од њих може изазвати друго још крупније. Зато ће нова година бити година пуна спорова и сукоба, који ће стално претити и балканском и европскоме миру.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Отъ Берлинъ до Букурещъ. Лжчъ свѣтлина върху послѣдните събития. [Издање листа „Македонија“.] София, 1913; цѣна 20 ст.

Појава ове брошуре, после корените измене политичке карте Балканског Полуострва у Лондону, Букурешту и Цариграду, посведочава да „македонствујушчи“ и даље продужују свој занат. Већина утицајних бугарских маћедонских радника скоро увек је проповедала не велико пријатељство према Русији. А у овој књизи они су јасно и отворено устали против Русије и бугарских русофила. У самом уводу се вели да су наде и погледи бугарских Маћедонаца ка Русији почели да слабе „још од времена када се руски консули у нашој измученој земљи претворише у српске агитаторе“.

Рад бугарских државника који су довели Бугарску до Букурешког Уговора о миру обележава се као „јединствен преступ у историји народа“. Тај преступ, вели се даље, постаје грознији и одвратнији пошто се „пажљиво пропрате догађаји који су нас довели до Букурешта, јер се из њих види да се извршавао један туђински план на нашу штету и несрећу. А слепи извршиоци тога плана били су шефови русофилских политичких странака у Бугарској“. Таква оптужба против Русије за бугарске ратне резултате у 1912 и 1913 години зачуђава чак и онда кад долази од стране редакције „Македоније“.

Како је Русија, вели се у овој карактеристичној расправици, највише радила на стварању српско-бугарског савеза и унела у уговор о савезу и такве одредбе које су имале да савршено изолују Бугарску од свију других њој пријатељски наклоњених држава, јасно се види да је „службена Русија желела нашу несрећу и то више него и једна друга страна држава“. Да би могла извести овај свој план, Русија је, по тврђењу редактора „Македоније“, успела да се влада у Бугарској повери људима који су толики русофили да су сами формулисали своје држање према петроградском кабинету у познатој фрази „према Русији не водимо никакву политику“.

Маћедонски „дејци“ постарали су се да „позитивним историјским чињеницама утврде“ како је Русија непријатељски

расположена према Бугарској већ више од четврт столећа. Ради боље прегледности они су ову руску анти-бугарску политику поделили у четири периода.

1. Почетак „наше несреће“, веле они, датира од 1885 године, када је Русија позвала своје официре из Бугарске, и у Македонију послала српску пропаганду. Од бугарске стране учињен је 1896 први одсудни корак којим се ишло на то да се руски злокобни планови према Бугарској приведу у дело. Те године народњачка странка (приликом преласка престолонаследника Бориса у православље) сагласила се, под утицајем Русије, на деобу Маћедоније са Србијом.

2. Пристанак цанковиста, 1902, да се српски архимандрит Фирмилијан наименује за администратора скопске епархије, сматра се као други корак у припремама Русије против бугарске националне политике.

3 Као трећи преступ руских дипломата према бугарском народу ови бугарско-маћедонски патриоти сматрају држање Русије у знаменитој 1908 години. Тада је Бугарска, по тврђењу уредника „Македоније“, одмах после прогласа независности, ступила у преговоре с једне стране с Турском, да би непосредно изравнала све несугласице економско-политичке, створене поводом прогласа краљевине; а с друге стране с Аустро-Угарском ради припреме поденних услова за евентуалну поделу Србије. Руска дипломатија омела је остварење непосредног турско-бугарског споразума, дајући Бугарској, у тренутку кад је ова била у најтежој финансијској ситуацији, близо сто милиона динара без интереса и по курсу *al pari*. Та позајмица онда је изазвала опште изненађење и признање да је Русија, ипак, једина држава која увек долази да спасава Бугарску у дванаестом часу. Међутим, бугарски маћедонски радници изјављују, како су тек сад разумели да је Русија онда била дарежљива само зато да би нанела Бугарској тежак удар, ометајући је да ступи у савез са Турском. У исто време, петроградска влада омела је започете преговоре за стварање савеза са Аустро Угарском. У Петрограду се правилно схватило, веле ови добри Словени, да би Бугарска у савезу с Турском и Аустро-Угарском могла остварити и план о подели Србије и остати независна према Русији. Пошто је осујетила и овај план бугарске „демократске“ владе, а наскоро успела и да обори „демократски“ Малинов-

љев кабинет, Русија је припомогла да се управа државним пословима у Бугарској повери коалиционом кабинету народњака и цанковиста.

4. Коалициона влада привела је до краја у дело овај давно припремани „паклени“ руски план својом слепом послушношћу руској дипломатији. Тај четврти чин ове бугарске драме, приређен од Русије, инсцениран је у Букурешту, где је Бугарска изгубила највећи део Маћедоније.

Пада јако у очи да редактори „Македоније“ и не спомињу тежак губитак, прави губитак Бугарске, уступањем једне дванаестине своје најродније земље Румунији.

Када би ове погледе заступали само безимени редактори разних бугарско-маћедонских безначајних листова, свакако им не би требало придавати велику важност. Али кад се има на уму да се мисли изнесене у овој брошури, у многоме памфлетске природе, скоро поступно покламају са говором Др. Николе Генадијева, који је држао у Софији новембра 1913, као министар спољних послова, онда се с разлогом може рећи да се погледи бугарских „македонствујушчих“ у свему слажу са званичном политиком данашње бугарске владе.

И Г. Генадијев као активни министар и представник спољне политике Бугарске, ни једном речи не осуђује рад својих претходника што су довели дотле да се Румунији уступа најлепша житница Бугарске. чија вредност износи преко три милијарде динара, нити што се дозвољава да се северни сусед, и дотле јачи од Бугарске, овим још више јача искључиво на њену штету. Оно што Г. Генадијев врло чудно замера Г. Г. Гешову и Даневу, то је што нису умели умели уступити Румунији одмах све што је тражила, да би имали одрешене руке у своме раду према Србији и Грчкој. Према ономе што је у своме говору изнео, Г. Генадијев је био спреман пристати да нова бугарско-румунска граница иде не само линијом Тутрукај-Балчик, већ и линијом Рушчук Варна, само да се с друге стране од Србије одузму Струга Дебар и Охрид.

То беспримерно олако жртвовање своје сопствене територије, која са гледишта економског, стратегијског и политичког има несравњено више важности за Бугарску од најудаљенијих крајева негдашње југо-западне Маћедоније, показује колико су Г. Генадијев и остали бугарски Маћедонци поли-

тичари уских и локалних погледа. Њима је било главно да њихова, ма и најмања, родна села, уђу у састав бугарске државе, ма то било и по цену најбитнијих територијалних жртава саме Бугарске. Такав рад и уско схватање државних задатака од стране ових бугарских политичара изазвали су други балкански рат.

Кривци овог рата, види се, још нису правилно проценили положај своје државе. Они се не сматрају побеђеним, већ маштају о могућности реванша у скорој будућности.

И краљ Фердинанд, чији су они данас скоро једини саветници, вели у својој престоној беседи, којом је отворио овогодишњи сазив Народне Скупштине. „Приморана да се бори са уједињеним противницима који су били допрли готово до зидина престонице, без саобраћаја с Европом и нападнута од свију и свакога, — Бугарска се борила до последњег дана и до последњег часа. Бугарски војник је прекинуо борбу, али није био побеђен“.

Услед тога што сада у Бугарској руководи државним пословима ова ратоборна струја, ми смо позвани да будемо стално спремни за заштиту наших државних интереса.

Но била би заблуда веровати да је свеколико бугарско друштво, у погледу своје националне политике, у идејама људи, које предводе Г. Г. Генедијев и Радославов. Одсудни противници политике отпочете 16 јуна прошле године већ су у довољно одређеној форми изнели своје погледе којим путем треба у будуће упутити бугарску државну политику. Ми ћемо, у овом часопису, имати повода и прилике да се посебно позабавимо овом другом политичком струјом, која се осећа у Бугарској.

М. Ђ. Милојевић.

Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm. Neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polivka. Erster Band. nr 1—60. Leipzig. 1913

Прије сто година, 1813, изишла је чувена и значајна збирка „Дјечјих и домаћих прича“ браће Грима, једна од првих и најпознатијих у свој Европи. У доба романтичарског схватања народне традиције, она је имала благотворан и широк утицај на све европске књижевности тога доба и на српску.

преко Вука Караџића, нарочито и непосредно. У својој збирци српских народних приповиједака 1853, коју је посветио Јакову Гриму, једном од наших најзначајнијих пријатеља, Вук му се изрично обраћа овим ријечима: „Ви сте мени још од 1823 године, како сам имао срећу у Каслу с Вама се видјети и познати, једнако наговарали и опомињали да наштампам што и српскијех народнијех *приповиједака*: ево Вам овом књижицом испуњујем ту жељу“.

Послије сто године, двојица од најпознатијих европских стручњака у питањима народне књижевности, берлински професор Болте и прашки професор Поливка, дају један јединствено богат додатак тим причама, саопштавајући у њему све њима приступачне свјетске варианте оних прича које су забиљежили браћа Грим. Додатак је тај толики, да ће како се чини обухватати три опсежне књиге, од којих већ ова прва има 556 страна ситнога текста и неколико хиљада варианата. У овом обиму и са тим материјалом то ће бити јединствено дјело у народној књижевности и претстављаће једно безусловно потребно средство и богат извор за све студије из области народних приповиједака. За српске версије, које је Г. Поливка употребљавао врло много, наћи ће се ту велик део разноврсних паралела (сравни, примјера ради, *Приповијетку о дјевојци без руку*, или *Пепељугу*, или причу *о златној тици*) толико потребних за студије ове врсте. Ово дјело биће и за нас, као као и за све друге испитиваче народних прича, више него *требник*.

У нас су раније сличан рад почињали Г. В. Јагић, Р. Келер и Г. Ђ. Поливка за збирке Вука Караџића, Г. Војиновића, Ђ. К. Стефановића и А. Николића. Штета је што тај корисни посао није настављен и у нас, и што смо га ми, у опште, прилично занемарили. Али у нас, на жалост, има и горих невоља. Ми још немамо ни прегледа свих наших приповиједака и ни једног зборника који би одговарао модерним захтијевима науке и што је још горе, нема никаква изгледа ни да ћемо га добити. О стогодишњици Вукове прве књиге пјесама од 1814, ми нећемо моћи дати ниједно дјело које би достојно опоменуло на велики значај њене појаве, као што је случај са овим импозантним дјелом Болтеа и Поливке.

В. Ћ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Утисци из рата 1912". — Г. Иво Ћипико је у јесен 1912 ишао за стопама српске војске у Старој Србији и Маћедонији, и неколико својих непосредних утисака објавио је у подлистцима наших дневних листова. Сада је те растурене радове покупио у засебну књигу „Утисци из рата 1912" (Сарајево, 1914. Издање И. Ђ. Ђурђевића. 8°, стр. 97). У књизи су ови радови: „Као олуја", „Први рањеници", „У возу", „На кумановском бојишту", „У Скопљу", „На Косову". Г. Ћипико у овим утисцима није толико приповедач колико описивач онога што је својим очима видео, један књижеван новинар који своме листу шаље добро писане и занимљиве извештаје. Али зато у овој књизи ми смо у пуној стварности, и ови описи дају утисак истинских ствари. Писац је осетио и изразио историјску величину догађаја, и поједина места имају песничког даха и великог српског родољубља.

Г. Ћипико објављује да ће у скоро издати једну књигу „Ратних Новела", у којој ће се, свакако, боље моћи осетити његове чисто књижевничке особине. Л.

Имбро Игњатијевић Ткалац. — Из најновије „Годишњице Николе Чупића" отштампано је засебно биографско-књижевно проучавање Г. Др. Миленка Веснића „Имбро Игњатијевић Ткалац. Први помен." (Београд, 1913. 8°, 56).

Једна од последњих живих личности које су се васпитале у панславистичким идејама првих десетина прошлог века и које су остале верне осећањима своје младости, Имбро Ткалац је кроз сав свој век истицао јединство Срба и Хрвата, тражио борбену делатност зарад националних постигнућа и веровао фанатизмом из доба Омладине да ће Словени прихватити и обновити човечанску културу. Његов дуги живот, завршен пре непуне две године, испуњен је бурним доживљајима подређеним остваривању његовог завета, који је, још дечко, дао у свом месту рођења, у Горњем Карловцу, кад је видео да оковане Талијане из Ломбардије и Ромање воде у сегединске и мункачке тамнице. Отуда није могао провести век у једној земљи. Хрватска, Србија, Италија, Аустро-Угарска, Немачка и Русија су га виделе у тој дугој и лепој борби.

Податци о животу људи као што је био Ткалац — растурени на толико страна, неприступачни у приватним и државним архивама, налазећи се као избледеле успомене малог броја живих старих људи, — пружају пуно тешкоћа да се прикупа и среде. Г. Веснић је успео да их добије из Државне

Архиве, Српске Краљевске Академије, Југославенске Академије Знаности, од појединих хрватских и српских академика (Др. J. Шиловић, Стојан Новаковић, Љубомир Стојановић) и, обилно, од својих службених другова, посланика и државника при министарствима у којима је Ткалац радио. По њима, служећи се Ткалчевим аутобиографским делом „Успомене из детињства“, преписком са Карацићем, (на пример, поводом Ткалчићевог издања „Смрти Смаил-аге Ченгића“), а познавајући и сам радника којим се, као и сви његови вршњаци, одушевљавао у младим годинама, Г. Весник је дао доста потпуну биографију и с поштовањем и дивљењем пропратио цео рад овог одлучног поборника Србо-Хрватства.

Китњаст и наиван стил, каткад фразаста реченица и цитати који, као епиграфи, стоје испред сваке главе (од Дезиреа Низара, Мацинна, Ђустиа, Његоша, Кошута, А. Франка Џ Клери и других) у складу су са целим оним тоном егзалтованог „Побратимства“ пре тридесетак година, коме је Г. Весник остао веран у свима списима врсте као што је овај његов, иначе користан прилог за југословенску културну историју.

А. А.

Издања Матице Хрватске. — Матица Хрватска у Загребу издала је своје годишње коло у којем је девет књига.

У њему су, најпре, два занимљива изворна романа: „Иза плиме“ од Виктора Цара Емина (8⁰ 298 страна) и „Последњи Ненадић“ од А. Ковачевића (8⁰, 264 страна). — Две збирке приповедака увећавају интерес кола. Прва је од Буда Будисављевића „С личке груде“, дванаест приповедака о животу у Лици, који Будисављевић познаје и црта с пуно љубави. Оно што је он за Лику, Козарац за Славонију, Ђалски за Хрватско Загорје, Војновић за Дубровник, то је Владимир Назор, са Новаком, за Истру. Друга збирка доноси четири његове приповетке из живота у Истри („Истарске приче“, 8⁰, 142). У првој збирци је Г. J. Пасарић написао информативан, опширан и пун познавања предговор о Буду Будисављевићу.

Г. Др. А. Базала приредио је „Словенску књигу“ у колу. Ове године су изабране песме Антуна Ашкерца, једног од најпопуларнијих словеначких песника („Изабране пјесме“, 8⁰, XXXV, 198). Г. Базала је у предговору дао успели есеј „О А. Ашкерцу као мислиоцу“, истичући идејну преокупацију у Ашкерцовој поезији. Од преводне забаве учињен је изврстан избор преводом Тургењевљевог најчувенијег романа „Дим“. Преводилац је Г. Мирко Дивковић.

Три последње књиге су научна лектира. Г. Др. Јосип Шиловић дао је расправу „Узроци злочина“ (8⁰ 162) у којој је расматрао социјалне и индивидуалне узроке злочину. — Г. Г. Др. Отон Кучера и Др. С. Пливелић настављају низ

„Нововјеких изума“, дајући IV свеску са проучавањем извора за електричне струје и електричну светлост. — Од особеног је интереса последња књига „Повијест Хрватске Књижевности“ од Г. Бранка Водника (I књига, велика 8°, 410). То је прва књига, и она обухвата време хрватске глагољске књижевности, о којој је писао Г. Др. Ватрослав Јагић (9—64) и време хуманизма, ренесанса, реформације и крај XVIII века, које је оцртао Г. Водник.

Све књиге су у врло укусном издању. Наслове за корице и иницијале у тексту радио је Г. Томислав Кризман.

О неким од тих књига говориће „Српски Књижевни Гласник“ и засебно. Е. Н.

Лингвистички рад Лазе Костића. — Било би од интереса особено проучити употребу речи и склоп реченице у делима Лазе Костића. У свом одвајању од обичног изражавања и и нормалне фразе, он је имао извесне доследности и изгледа да су његове скраћенице, кованице, провинцијализми и изузетне конструкције били производ пре једног погрешно схваћеног језичног материјала који је он купио, нашао код других, него последице његовог схватања о слободама песника, оних који су „генијални“. У том правцу свакако би највише користили његови необимни, али не без значаја радови на филологији и лингвистици и оно што говоре његови познаници о дугим претресањима језичних питања која је Костић водио с њима.

Г. Др. Р. Симоновић дао је користан прилог за једно такво испитивање, издајући маргиналије из Костићевих примерака Караџићевог „Речника“. („Др. Лаза Костић, његов живот и рад. Вуков Речник“. Сомбор. 1913, 4°, 32 цена?, штампарија?). Г. Симоновић је имао могућности да дође до два примерка „Речника“, издања из 1852 и 1898 године у којима је Костић бележио нове речи или дописивао објашњења већ забележеним речима. Око 1500 таквих бележака извадио је он и штампао, дајући само неколике примедбе и ограничавајући се на два-три закључка.

Овај прилог је састављен невешто, без потребних коментара, са много штампарских грешака, са грчким речима штампаним латинским писменима и без ознака нагласка. Али Г. Симоновић нема других претензија но да саопшти у главном шта је нашао у Костићевим књигама које су приватна својина и до којих неће моћи доћи многи заинтересовани. Он због тога и издаје овај добар прилог за познавање самог Лазе Костића и за употребу лингвистичара у мало примерака, само за академије, научне заводе и научне раднике. А. А.

Стихови Г. Анта Бенешића. — Друштво хрватских књижввника у Загребу свакако одужује свој леп дуг према једном

песнику старијег поколења, кад је у своја издање „Савремени Писци“ уврстило „Анакреонтику“ Г. Др. Анта Бенешића. То је задоцнели хрватски „омладинац“, који је остао веран генерацији коју је прву угледао (1864 године). Он је срећан, насмејан, ведар као Љубомир Ненадовић, благ у шали, духовит у површној филозофији, пријатан у својој лакој, скакутавој версификацији која неодољиво подсећа на песнике што су код нас пре педесет година подражавали ритам народне лирике. То подсећање на наша романтичарске песме, на многе стихове Змаја, Јакшића и Јована Илића испеване на народну, тај непосредни, искрени, скоро наивни тон и јесте најбоље у овој књизи стихова. Исто тако и „подскочице“ што завршују ову збирку песника кога је дао крај у коме се родио и живео Бранко Радичевић. Г. Бенешић је као песник сличан музичарима чија је музика пуна народних мотива. И Иван Зајц није могао наћи за себе погоднији текст од песникове „Мале цуричице“. Ако Г. Бенешић не добије боље место у историји књижевности по својим драмама („Дамјан Јуда“, „Петроније“ и „Краљевић Марко“) и по својим комедијама („Соба број 13“), његови стихови из „Анакреонтике“ 1886—1913 свакако ће му га прибавити. Е. Н.

„Календар Просвјета“. — „Просвјета“, просветно и културно друштво Срба у Босни и Херцеговини, које више од десет година са чашћу одговара свом благотворном задатку, издало је и ове године свој календар, који се стално истицао над сличним књигама свих других издања. („Календар Просвјета“, Сарајево, 1913, 8^0, 290, 1 круна).

Добар део садржине посвећен је илустрацијама и опису наших ратова у претпрошлој и прошлој години. То је одушевљена енциклопедија свих сјајних догађаја који су створили Нову Србију. Поезија је од младих и родољубива; њу представљају Г. Г. Петар Слијепчевић, Божидар Пурић, Милутин Бојић и М. Видаковић. Приповедачки део је од Г-ђице Исидоре Секулић и Г. М. Ускоковића. Концизни, информативни и популарно научни, чланци су од живог утиска и биће несумњиво од јаког утицаја. Њих су писали Г. Г. Ристо Радуловић (уредник календара), Љубомир Стојановић, Коста Стојановић, Јован Скерлић, Марко Цар, Васа Стајић Владимир Ћоровић, Шћепан Грђић, Ђорђе Пејановић, и т. д.

Ретке су, чак и нема књига које би за цену којој се продаје „Календар Просвјета“ дале тако лепу и корисну садржину. А. А.

„Јужнословенски Филолог“, — У нашој, мада младој, науци о језику осећала се велика потреба за једним часописом који би постао средиште за решавање многих пи-

тања југославенских језика. Овај часопис, под редакцијом Г. Др. А. Белића, има да попуни ту опште осећану и велику потребу. Стога — мада због техничких тешкоћа за сада се то није могло извести — часопис ће доносити чланке на свим југословенским језицима. Да ове претензије нису неоправдане најбољи доказ је сама садржина ове, прве, књиге и имена Г. Г. сарадника. — Часопис има пет одељака: расправе, прилози, критика, хроника, белешке. У овој књизи налазе се расправе: Г. Г. Љубомира Стојановића („Темнићски Натпис“ X—XI в.), А. А. Шахматова („Заменички словенски наставак gen. sing. masc. u neutr) Др. А. Мусића („Značenje perfektionoga presenta u negativnim pitanjima“), Др. А. Белића („Промене акцента у прасловенском језику“), Милоша Ивковића („О звучним сугласницима на крају речи“ у српском језику. 9 слика), М. Г. Долобке („Требник Београдске Народне Библиотеке“ бр. 305 488, I), Ал. Стојићевића („Допуна академском издању Марулићеве Јудите“). Приказа су дела: В. Јагића „Глаголическое письмо“ (Энциклопедія славянской филологіи III), В. Богороћицког „Діалектологическія замѣтки“, IX, Г. Томића „О српским народним песмама о одласку Св. Саве у калуђере“, М. Станојевића „Северно тимочки дијалект“, Ј. Јовановића „Из историје српског књижевног језика“. У одељку *Хронологија* пратиће се развитак науке код других словенских народа. У даљим свескама доносиће се библиографски прегледи радова о српским и југословенским језицима

Часопис је неопходан свима који се интересују питањима југословенских језика, али је исто тако потребан и нашим гимназијским наставницима који предају српски језик

М. П.

Стихови о рату. — Ратови у прошлој и претпрошлој години инспирисали су читаву особену литературу и она не престаје развијати се још увек. Нарочито је поезија претрпела тај утицај. Једна њена врста, може се рећи, највише је произвођена: то је песма о борбама испевана сасвим на народну. Од обичних сељака па до познатијих књижевних радника, многи су почели опевати у десетерцу ратовање против Турака и Бугара. Ти стихови свакако не спадају у праву књижевност (неки од њих, из збирки Г. Драгутина Илића и Г. М. Томића, могу још бити друкчије класификовани), али су сви занимљиви као доказ о још живој способности да се лако, течно па и вешто пева у духу народних песама.

Ни у Далмацији, завичају првих народних стихова није та песничка способност ишчезла. Спљетска књижара Г. В. Јурића штампала је у Дубровнику књигу „Балканско-турски рат и крвава братска свађа“ у којој је Г. В. Вулетић десетерцем опевао последње ратове на Балкану. (Дубровник, 1913,

8°, 80, Цена ?). Занимљиво је да су, као и у већини ове неонародне поезије, десетерци са сликовима, и да источно наречје преовлађује у стиховима ове књиге, која није једина своје врсте у далматинским крајевима. А. Н.

„Живот и култура дилувиалног човека из Крапине у Хрватској". — Као двадесет трећа књига „Djela Jugoslevenske Akademije znanosti i umjetnosti" у Загребу изишла је књига Г. Д. Горјановића-Крамбергера „Život i kultura diluvialnoga čovjeka iz Krapine u Hrvatskoj" (Загреб, 1913) у којој Г. Горјановић детаљно приказује свој срећни налазак дилувиалног човека у крапинској полупећини и његову културу. На врло прегледан и јасан начин износи овде Г. Горјановић преглед топографских и геолошких прилика око Крапине, опис крапинске полупећине као праљудског насеља, фаунске прилике крапинске околине у прадоба, физичке особине крапинског дилувиалног човека и његов однос према другим савременицима; затим индустрију крапинског прачовека, њену грађу, начин грађења; облике и њихов однос према другим индустријама из прадоба; најзад живот и друге културне односе, ватру, лов, људождерство, болести и друге незгоде). Поред слика у тексту у књизи је још петнаест табела са врло јасним сликама предмета крапинског дилувиалног човека. И ако говори о врло специјалним стварима, књига је занимљива и лако уводи у предмете којима је посвећена. Т. Ђ.

Упуство за проучавање заната — Српска Краљевска Академија штампала је „Упуство за прикупљање градива о занатима и еснафима у српским земљама". То врло потпуно и брижљиво израђено упутство написао је Г. Др. Тихомир Ђорђевић. Уз поједина питања, он је, ради објашњења, навео и примере, тако да ова књижица има и шири интерес. Повољан одзив на овако смишљену анкету донео би драгоцен материјал за историју наше старије материјалне културе. Надати се да ће сви испитивачи нашег народног живота то схватити, и одазвати се позиву који им упућује наше највише научно тело. М

„За слободу савести". — Рационализам, који је у српском интелектуалном друштву стар колико и модерна мисао и модерна књижевност, има целу једну малу литературу на српском. Та литература је обогаћена једном добром приновом. Г. Драг. Михаиловић штампао је у Крагујевцу књигу „За слободу савести", у којој су изнесена схватања савремене Слободне Мисли. Јасно, прегледно и успешно писац у својој књизи расправља ове теме: „Природна религија", „Социјална религија", „Је ли религија фактор умнога прогреса?", „Је ли

религија фактор моралнога прогреса". „Стање цивилизације за време доба вере", „Црква и слобода савести", „Религија као средство цркве за експлоатисање народа", „Црква и узроци крсташких ратова". С.

„Са Србима ка Скадру". — У Петрограду је изишла књига М. В. Сахарова „Съ сербами къ Скутари (Впечтленія)". Писац је, као члан руског Црвеног Крста, пошао са српском војском војском из Скопља у Солун, одатле, око Грчке, у Сан-Ђовани ди Медуа. Сахаров је био и на позицијама пред Скадром који је бројао последње своје минуте. Цела књига је једно драгоцено непосредно сведочанство о огромним напорима које су Србија и Црна Гора чинили у последњем Балканском Рату. Књига, лепо и топло писана, украшена је са 26 фотографских снимака. Н.

Нова расправа о Јурју Крижанићу. — Већ доста обилна библиографија о једном од најранијих панслависта, Хрвату Јурју Крижановићу, писцу XVII века, обогаћена је једним новим бројем. Г. В. И. Пичета штампао је у Петрограду књигу „Юрій Крижаничь, экономическіе и политическіе его взгляди" (120 стр.; цена 90 копјејки). Као што се види из наслова, писац нарочито проучава економске и политичке идеје Крижанићеве. Књига је у ствари прештампавање и коментар Крижанићеве главног дела „Разговоры объ владательству". У уводу писац даје Крижанићеву биографију и преглед његова рада. Оригинално је — што не значи да је доказано и тачно — његово мишљење да Крижанић није био убеђен радник на послу словенског јединства, но, будући католички поп, само послушно оруђе римске пропаганде. К.

„Бугарска Збирка". — У Бугарској је још рат са Турцима прекинуо излажење њених часописа и они нису излазили целе прошле године. Сад је наставила своје излажење „Бугарска Збирка" („Българска Сбирка"), коју уређује Др. Никола Бобчев и која је посвећавала често своје стране појавама код нас. Изишле су уједно три последње свеске за претпрошлу, 1912, годину. У њима су, поред чланака, махом прегледи књижевности и догађаја у 1912 години код Бугара и на страни. Изузев једног чланка, у коме се доказује да у Бугарској има више националне толеранције него у Србији, Грчкој и Румунији, часопис није заборавио своје југословенско становиште и старао се да не унесе злу крв.

Од ове године почеће „Бугарска Збирка" своју двадесету годину излажења. Обећане су наредне свеске са прегледима књижевности и догађаја у 1913 години. Надати се да неће у грешке дневне бугарске штампе пасти и овај часопис коме је објективност, ма како непријатна, највећа дужност. А. А.

Нов руски политички часопис. — Крајем протекле године почео је излазити у Петрограду нов недељни политички часопис „Новое Звоно“ (4⁰, 2–3 штампана табака, 10 рубаља годишње). Часопис је орган „независне напредне мисли“ и уређује га А. Н. Бранчањинов уз сарадњу великог броја истакнутих политичара и универзитетских професора. У листи сарадника су од Срба: Г. Г. Др. Александар Белић, Миленко Вукићевић и Др. Радован Кошутић.

Часопис подсећа на напредне идеје које су педесетих година прошлог века донеле велике реформе у Русији, и истиче потребу сличног покрета. Он ће се бавити нарочито питањима спољне политике, и види њено најбоље вођење у верности споразуму са Француском и Енглеском и у „стварном подржавању“ Словена. Поред чланака, часопис даје концизан преглед свег значајног у руској, страној и словенској штампи. За нас је од интереса да се у две до сад изишле свеске пише о сукобу с Бугарима симпатично по Србе.

Актуалне илустрације-карикатуре о политичким догађајима доприносе занимљивости овог часописа. Е. Н.

„Турска коњица у турско-бугарском рату“. — Џемил Мунир Беј, турски коњички официр, написао је нарочиту књигу ради одбране турске коњице, под насловом „La Cavalerie turque pendant la guerre turco-bulgare“. (Paris, librairie Chapelot, 1913). Од интереса је шта овај турски официр наводи као узроке турскога пораза: бројна надмоћност савезника (њих 900 000 против 700 000 Турака); уношење политике у турску војску; недостатак официра; неспремност команданата; рђава организација по корпусима; увођење хришћана у војску; пуштање ислужених војника у очи мобилизације. „Турска ни материјално ни морално није била спремна за рат“. Турски војник храбро се тукао; официри исто тако, и доказ томе је у чињеници што је у овом рату изгинуло 40% од целокупног броја турских официра.

Уз књигу иде кратак предговор, од познатога француског стратега, генерала Бонала. Н.

(Charees Vellay: „L' irrédentisme hellénique“, Paris 1913, Perrin & Co). — Етничка граница Велике Грчке има полазну тачку од Валоне, одакле иде на Берат, па силази на Тепелини затим се пење ка Флорини одатле ка Ђевђелији па преко Вардара захватајући Дојран, Демир-Хисар, Драму, Ксанти, Кавалу, Дедеагач и Енос, од Еноса ка Ортакају обухвата Једрене, Крк-Килисе до Агатуполиса на Црноме Мору. Одавде прелази на азијску обалу и захвата све од Трапезунта до Адалије, заједно са Кипром, Критом и архипелашким острвима. На целој тој територији већину становништва чине Грци, око 7.000.000 душа. Сви ти Грци теже

да се уједине с Грцима из из слободне краљевине која има само 2,632 000 становника. Али, како су Грци на многим местима означене територије распарчани у неколико држава, то садашњи јелински иредентизам жели, тражи и нада се присаједињењу архипелашких острва, Кипра, Маћедоније и Епира. И такав иредентизам хтео је да оправда и омили писац, не сентиментализмом који Европа уноси увек кад је реч о Грцима и њиховим пословима, него фактима, бројевима и статистикама. У четири одељка и 67 прилога, Епир, Маћедонија и Тракија, Јегејска Острва и Кипар, — све је то груписано. Све смо ми то негде читали и видели. И статастике и бројеви и молбе и грчки методи познати су својом преувеличаношћу и готово сваком који прати неуморну борбу Грка за уједињење. И ова књига заслужује пажњу не толико због материјала који се у њој налази, него више због оне топле борбености Грка и јелинофила која се развила у последње доба до невероватних размера. J. M. J.

Dr. M. Fliegenschmidt: Deutschlands Orientpolitik im ersten Reichsjahr-Zehnte 1870 80, I део, Berlin 1913. Puttkammer & Mühlbrecht). — За Немачку у турскоме проблему од 1848 године до данас има два периода. Први, када Балкан није вредео костију једног померанског војника. Други, када вреди војске једне царевине. Време када су немачки државници одвраћали своје принчеве да постају балкански владари, само је неугодна историјска успомена. Четири балканске државе имају данас на престолима владаре немачке крви. Цариградским корпусом заповедају данас немачки генерали; у Азији су немачки интереси толико порасли да се може говорити о немачким колонијама. У овоме првоме делу, који се бави о догађајима на Блискоме Истоку до цариградске конференције 1877 године, писац је изнео постанак немачке источне политике. Он је започео основима европске политике до 1870 године, а завршио цариградском конференцијом и њеним послом. Изневши основу Источнога Питања, писац је умешно обележио улогу Немачке у питању о Мореузима, затим улогу Аустро-Угарске и Русије на Балкану. Устанак у Босни и наш први рат с Турском унесен је у ово дело заједно с улогом Великих Сила а нарочито с улогом кнеза Бизмарка. Дело је од интереса не само по материјалу који је у њему вешто срећен и корисно употребљен, него и зато што је Источни Проблем ушао у једну мену, по свему изгледа, много озбиљнију него што је до сада била. J. M. J.

Књижевни Конкурс. — Уредништво београдске „Политике“ расписује конкурс за три најбоље приче из рата. Прва награда је 300, друга награда 200, трећа награда 100 динара.

Услови су ови: 1. Прича се мора односити на рат 1912-13 године. Она не сме бити дужа, но што су две стране „Политикиног“ фељтона. 2. Учествовати може сваки са једним или више приповедака. 3. Писац се може потписати, или може ставити на рукопис само неку шифру, а у засебном коверту, са истом шифром, назначити своје име и адресу. 4. Рок је 1 фебруар 1914 године. Рукописи, који после тога дана стигну, неће се узимати у обзир. 5. Све три награђене приче штампаће се у фељтону „Политике“. Ненаграђени радови вратиће се писцима, који се лично или поштом обрате уредништву. 6. Ако би уредништво „Политике“ штампало и који од ненаграђених радова, писац ће добити као хонорар 20 динара.

Оцењивачки суд сачињавају Г. Г. Др. Јован Скерлић, в. професор Университета, и Драгутин Костић, професор гимназије. Чим оцењивачки суд буде прегледао све послане приповетке, резултат ће се објавити и награде послати награђеним писцима. Н.

Нове књиге. — „Моја зоологија и њени критичари“, са неколико општих напомена. Професор Свет. К. Матић. Лесковац 1913, 8°, страна 73.

„Фотографски Архив“, месечни фотографски лист. Уредник професор А. Ст. Јотић. Година прва, књига прва, свезак први. Ниш, јануар 1914 год. Излази сваког месеца.

„Македонскій Голосъ“ (Македонски Глас), органъ сторонниковъ независимой Македоніи, Годъ I, № 8. С.-Петербургъ.

Библиотека словенске школе: Књига прва. Српски споменици у Новој Србији. „I Марков Манастир“. путничке белешке Dr Чед. Марјановића. професора скопске гиназије — Београд, 1914, 8о, страна 22. Цена 0·30.

„Српска Музичка Библиотека“, број 1, година II. Власник и уредник Исидор Бајић. Излази месечно у Новом Саду.

XXIV књига издања Друштва Хрватских Књижеаника: A. G. Matoš: „Pečalba“, kaprisi i fejtoni. — Zagreb 1913, 8°, страна 187. Цена две круне.

XXX књига издање Друштва Хрватских Књижевника: Adam Kostelić: „Olује“. Zagreb 1913, 8°, страна 134. Цена две круне.

Прилози за Статистику Краљевине Србије“. Свеска шеста. издање Управе Државне Статистике. — Београд. 1913, велика 8°, страна 147. Цена три динара.

„Статистика Краљевине Србије“. Књига XXXII, издање Управе Државне Статистике. — Београд, 1913, велика 8°, страна LV и 593. Цена осам динара.

УМЕТНОСТ.

Handbuch der Musikgeschichte. Band II: Dritter Teil. Die Musik des 18 und 19 Jahrhunderts Die grossen deutschen Meister. — Један од најмногострукијих музичких научењака Немачке, Хуго Риман, горе наведеним делом завршио је своју Историју Музике. Ово је први случај да је, у нашем веку, један историчар дао целокупну историју музике писану на основу дубоке студије и пуну нових личним искуством стечених, резултата. Јер ранија дела, почета истом научном озбиљношћу, једва да су стизала да савладају материјал музичке обнове. Мартинијева „Storia della musica“ (3 књиге, 1757—1781), једна од првих добрих историја музике, завршава се историјом грчке музике. Forkel (општа историја музике 2 књиге 1788—1801) и Fétis („општа историја музике“, 5 књига 1899—1875) дали су успела дела историје до 1500 године. Ambros („Историја Музике“, 4 књиге 1862—1878) прелази у XVII век Од ранијих историчара једино два енглеска дају целу историју музике: Hawkins („A general history of the science and practice of music“, 5 књига) и Burney („A general history of music“, 4 књиге). Али обе су писане крајем XVIII века. Материјал је толико богат, извори још недовољно испитани, резултати су често несигурни, да је успех једнога модерног историографа музике још већи када му испадне за руком да да добро, а камо ли више него добро дело, као Хуго Риман. Одлика Риманове историје је: не заинтересованост само животним проблемом великих музичара, него у првоме реду, и развитком музичке формалистике и стилистике. Поред Адлерове књиге „Стил у музици“, историја Хуга Римана заузима у томе смислу видно место Риман је успео да са лакоћом прикаже стапање монодијског стила XVII век са полифонијом XVI века у делима немачких староккласичара Шица, Баха и Хендла (IX књига „од Шица до Баха“, „Бах-Хендлова епоха“) У X књизи дати су резултати добивени студијом постанка модерне инструменталне музике и њенога стила и немачке уметничке песме: Штамиц, Глук, Хајдн, Моцарт, Бетховен, Вебер, Шуберт. XI књига је посвећена романтичарима: лиричарима, епским и драмским композиторима. У тој књизи развијају се и принципи програмског музичког стила. Алфабетски регистар имена и садржаја и преглед композитора по народностима завршава ову успелу књигу. Изашла је у издању Breitkopf и Härtel у Лајпцигу (XXXIV, 393 8°), и стаје 10 марака.

М М.

Gesang, seine Entwicklung. — Књига O. v. Hazaya разликује се од Кречмарове „Историје новије немачке песме“ у два правца. Први је: што је писана за ширу публику; други је: што се не задржава искључиво на немачкој песми

и њу истиче као основу и средиште него уводи и у певачке стилове и других народа и поред Шумана говори и о Дворжаку и Григу, поред Брамса и о Бриноу, Цезару Франку, поред Штрауса и Хуга Волфа и о Дебисиу, Венсан д'Индриу и Габриел Форе-у. Према томе Наzау-ева књига се може сматрати за општу историју соло песме. У историјском делу који броји 472 стране Наzау расправља о развитку песме од најстаријих културних народа (Кинези, Инди, Египћани) преко Јевреја и Грка и даље црквене вокалне музике (Антифонска, амброзијанска и грегоријанска песма) до Лутера. Затим од претходника класичарима (венецианска, римска и неаполитанска школа. немачки композитори) до Баха, Хендла и новокласичара (Хајдн, Моцарт, Бетховен.) Са много гипкости духа дат је развитак модерне песме до најновијих. Недостатак у томе делу је што о модерној словенској песми (Гречанинов, Римски - Корсаков) и о националним модерним школама (Сибелијус) нема готово ни речи. Књига је подељена на два дела: Увод. Песма хришћанског доба, и тако звани Cantus profanus. На крају књиге је додатак у коме је пописано 1553 песама од 269 композитора. Додатак треба да послужи као упут широј публици код којих композитора треба да тражи себи певачки репертоар. Списак имена композитора и списак наслова песама одају укус, и, са малим изузетком, добро одговарају намени. Издавач је Max Hesse у Лајпцигу. Цена књизи је 10 марака. М. М.

Debussy. Eine kritisch-ästhetische Studie von Giacomo Setaccioli. — Сетачолијева књига је „поштена и без страсти критика" уметности француског импресионисте Дебисија. Писана је не са пред уверењем „за или против Дебисија" него са потребе да се резултати до којих је писац дошао, студирајући дела Дебисијева, јавно кажу са убеђењем једнога естетичара коме је стало до јасних погледа на уметност и до снаге да се поштено одушевљава и онда када је врло тешко наћи прави извор разлогу за одушевљење, јер је и сувише прикривен и сувише у „новоме" у „модерноме" да би се могао опазити и примити као поштен. Књигу је Сетачоли, једном речи, написао са пуно воље да естетички оправда модерне уметничке подвиге који су ван традиција и са тога разлога врло близу да се осуде и анатемишу. Књига Сетачолијева разликује се од других писаних на талијанском језику (Ildebrando Pizzetti, Vincenzo Tommasini) тиме што је не обилнија, него улази дубље у суштину Дебисијеве музике, а не задржава се на објашњавању мистицизма, симболизма, импресионизма, и тако даље. Тиме се приближила француским књигама о Дебисију из пера Лорансјеа, Марнолда, Лалоа. И ако одушевљене присталице Дебисијеве уметности, неће увек моћи да нађу разлога да са књигом Сетачолијевом буду задовољни,

могу се тешити тиме да ни противници Дебисијеве уметности неће моћи да се позову на Сетачолијеву књигу и послуже се њоме да би доказали да имају право. Сетачоли је, без страха, рекао истину изнео и слабе стране Дебисијеве уметности, уверен да је и она довољно јака да послужи за углед, али само онда када јој се лагано приђе и када јој се продре у суштину. Али то је у наше дане тешко јер „у музичком свету је провала, провала између слепог фанатизма и грубости звиждања“.

Интересантну књигу Сетачолијеву, коју треба прочитати, превео је са талијанског Фридрих Шпиро, а издао је Брајткопф и Хертл у Лајпцигу. Цена 3 марке. М. М.

ПРОСЛАВА.

Прослава Миланског Едикта у Нишу. — У Нишу је, 29 децембра, на врло свечан начин, у присуству представника свију православних цркви, сем бугарске, прослављена хиљадушестогодишњица од тако званог Миланског Едикта, којим је цар Константин Велики наредио толеранцију хришћанства.

Константин Велики није био, додуше, онакав светац за каквог га је протурило захвално хришћанство, али је то зацело био владалац ретких способности и изванредног значаја. Две његове радње чине, свака за себе, епоху у историји — једно је примање хришћанства међу религије које држава одобрава, друга, премештање престонице из Рима у Цариград. Хришћанство, које је постало из монотеистичке јеврејске религије, са додатцима и објашњењима из јелинистичке филозофије, било је, у оно време несумњиво најчистија и најсавршенија религија. Константинова реформа је била, дакле, сасвим савршена. У сваком случају, Константинов прилазак хришћанству, које сада почиње своју светско историјску улогу, догађај је од особите важности. Али нас, специјално, друго Константиново дело, премештање престонице, интересује више. Константин је стварањем Цариграда створио нов, солидан центар за грчко оријенталску културу; он је створио Византију, у којој ће се продужити и подмладити јелинизам, и која ће одржати тековине клонулог народа. Константин је — ако се његов светско-историјски значај може рећи у неколико речи — осигурао за увек *културну независност грчком оријенту*.

Константин је, према овоме, доиста заслужио да га се сетимо ми који смо били у области византијског оријента. Непосредан повод за Константинову прославу — осим јубиларних бројева 313 до 1913 — јесте околност што се Константин родио у Нишу. Константин је, осим тога, још једини од рођених на територији наше краљевине који није од локалног значаја већ има

места у *општој* историје. Иницијативу за прославу узео је нишки епископ Господин Доситеј. Тај интерес који један наш црквени великодостојник има за култ прошлости наше земље, за похвалу је. Желели бисмо, међутим, да се не остане само на прослави. У нишкој околини има споменика из првог времена хришћанства. Нека Господин Доситеј узме сада иницитиву да се сви ти споменици констатују и учине науци приступачни. И наука о старини, која је данас у знаку јелинизма, и која се врло претежно бави испитивањем старих религија, добиће тако драгоцен прилог са стране с које такве прилоге очекује. В. Ч.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Матица Српска. — *Књижевно одељење* Матице Српске држало је 18 децембра 1913 године своју XI седницу. Важнији предмети су ово: Расписаће се стечај за припомоћ заслужним а сиромашним књижевницима из задужбине А. П. Гереског с роком до 11 јануара. — На свечаној седници о Св. Сави учиниће секретар Г. Др. Тихомир Остојић помен о стогодишњици Вукове прве *Песмарице*, а члан Књижевног Оделења Милан А. Јовановић говориће о Др. Николи Крстићу.

Књижевни одбор Матице Српске држао је 18 децембра 1913 своју VIII седницу. Важнији предмети су ово: Издају се на оцену: „Народне приче о Краљевићу Марку“ и приповетка „Све за њу“. Не примају се: „Песме за нове градине“; две приповетке Сг. Ст. Б Извештај секретарев да су све Књиге за Народ расгурене и да се још траже, узима се на повољно знање. Прима се секретарев предлог да се у границама буџета године 1914 дају члановима Матичиним 6 књига „Летописа“ и 2 књиге „Матице Српске“. Узима се на знање секретарев ивзештај о сарадницима. Х.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXXII, број 2. — 16 јануар 1914.

Д О Г А Ђ А Ј.

(истина).

Досадно. Један од оних мучних дана кад је душа празна и кад се по њој, као суви, загушљиви песак по пустињи, шири само досада, и кад ничега споља нема да је подстакне на живот и рад, да је подржи и окрепи. У души досада, а напољу јесен.

Јесен пуна кошаве и прашине и ничега издајничког. Мој високи багрем дршће и тресе своје осиротело грање и пушта своје последње лишће да пада... Колико јесени, колико тих истих растанака, колико!... Где је цвеће, мирис где је? Време не мари за прошлост. А небо, велико небо, које јесен и голо грање чине још већим, бескрајно је равнодушно према свему томе јаду и према мојој чамотињи, бескрајно је равнодушно то моје, толико вољено, велико небо.

Ах, мучан дан! Дан, кад и сунце изгледа подмукло и лажно. Оно сија, али не греје. Изгледа да хоће да се руга болести и смрти, јер скроз просијава болно жуто лишће, као да хоће да му каже: види, дошао ти је час. И кошава га тресе, и злурадо пева: омлатиће вас — данас или сутра. И стрепи и дрхће лишће, жуто и тужно и уплашено, као тешко болесна деца.

Досадно, досадно. Улица пуста и искривљени плотови равнодушно чувају сељакову сиротињу. Ниске куће с трошним

крововима као да се згрчиле од зиме и као да би хтеле још више да се сабију у земљу, а гомиле суровога грања, набацаног иза стаја, као да би хтеле да утеше беду и да кажу да ће се скоро из тих црних димњака дизати ка облачном небу прљави димови. Тужно. Само кошава пева мени давно познату песму, која ме више не занима.

Ни одкуда неке нове књиге, ниодкуда каквог писма, ниодкуда мало туђег живота, да разбуди мој учмали живот. И у соби иста празнина и чама, као и напољу. Слике и ствари и старе књиге више ми ништа не казују.

У соби бела светлост јесењега дана. Бледо сунце оцртава на зиду сенку од прозора. Ту одмах иза прозора расте један мали дуд и његова слика с оно мало заосталог лишћа игра, игра по такту кошаве у оквиру од прозора, ту на беломе зиду, бела, светла слика без боја трепери, трепери и вређа очи и душу. И чини ти се да је споља ушла кошава и прашина и јесење подругљиво сунце, да се удруже с досадом и да се поиграју по беломе зиду и намуче сиротог човека.

Требало бн нешто радити. Али ја данас ништа не могу да радим. Данас досада влада, она заповеда. Она је и моју машту поклопила својом сивом завесом и не дâ ми да се храним мирисом од цвећа.

Како се одужило ово после подне! Ни она ми неће ништа донети, али ипак, деси се, па падне од деце у школи по која лепа, занимљива, некад чак и духовита реч. Сестра бар ради, зна зашто се закопала у село. А ја?... Досада својом мором заклања оне лепе тренутке из прошлога живота и гуши наду на будућност, и ја се очајнички питам: докле ће се овако живети, и зашто?

Улази послом моја мајка и узгред говори нешто. Ја немам намеру да слушам, али ипак чујем: она пребацује Богу што је створио муве кад никоме није потребна та „жгадија“ коју ни јесен још не може да поубија. Затим сама себи прича шта је боље купити сутра за ручак, пиле или пловче, и љути се на сељаке што су „шерети и цркли да подвале и да те преваре макар и за марјаш само“.

Ах, те бриге о томе шта ће се јести! И мени се чини да има већ двеста година како знам све то што ми она сад прича. Сирота жена. Она није тако „образована“, задовољава

се својим домаћим пословима и живот јој није досадан. Њој је само досадно понекад наше ћутање. Тада она жели да нас разговори и прича нам — разуме се, старе, познате ствари. Сестра тада обично каже: Почиње „епско понављање“ — и ми се обе насмејемо. — А што ви не причате нешто ново? — љутне се мало она. — Зато и ћутимо што немамо ничега новога.

Сестра и ја, ми смо велики прави пријатељи, али, забога, па она је *моја сестра*: и по мислима, и по укусима, и по целој души ми тако много личимо једна на другу, — а ја сам себи одавно досадна. Ми се не претварамо: има читавих часова немих. Та о свима својим пријатељима ми смо толико пута разговарале. Сад понекад ја само мимиком тражим да ми сипа воде и само очима кажем хвала, а она ћути. Понекад само наиђе однекуд нов извор мисли, и ми опет постанемо себи нове и занимљиве, и тада часи пролазе неосетно, а ми разговарамо, разговарамо дубоко у ноћ.

И сад чекам њу, као да ми је обећала ту нову струју живота.

Гледам опет кроз прозор. На улици нигде никог. Само оголело дрвеће пружа своје многобројне црне, мршаве руке неверноме сунцу. И понеки пас, најниже расе, дивљачког изгледа, прљав и очајан, вуче се по улици и узалуд тражи да засити глад.

Ево иду једна велика, плава кола, пуна угља, а за њима друга мања. Са свих страна извирује зима. Ако, нека дође: она је бар искрена. Из кога ли мајдана доносе угаљ? Ах, којешта! Шта ме се то тиче? Зар одговор на то питање може да растера досаду? И ја одлазим од прозора.

Страховито досадно. Сад јесен, па после дуга зима. И тако непрестано низаће се дани празни, празни — без лепоте без занимљивости, без икаквог догађаја.

Одједаред ларма. Но, хвала Богу, то деца иду из школе. Али не, то је нешто крупније. Кроз жагор и грају чује се као из даљине неки изнемогао јаук, као да неко мало дете у највећем страху и болу плаче. Брзо се вратим прозору.

Један човек журно носи једно мало мушко дете. То оно изнемогло јауче, али сасвим изнемогло, као пригњављено маче. Човек брзо замаче за угао, а њим трче друга деца. Журно корачају људи и жене, и диже се све већа граја.

Тешко мени, шта то може бити! И луде сумње падају ми на памет. Дете је мало, свакако сестрин ђак. Да га није тукла? Не, којешта, она никад не туче душмански. Ретко кад по које дете добије само по једну или две „пацке“. Да није више викнула, а дете било осетљиво, па пало у несвест? Али све је то глупо; она одлично познаје своју децу и зна како се треба понашати. То је некакав несрећан случај. Можда му се претурила школска табла на главу, или га је какво друго дете несрећно ударило? Ма шта било, страшно је, јер оно јечи, као да издише. О, што сестра не долази једаред, да чујем?

Ево је: отварају се врата од предсобља. Ах, сад ће да свлачи капут, па да пере руке. О, брже, брже! Не, ево је, одмах улази и је видим нешто страшно у истини још страшније. И, чини ми се, да је ипак она нешто крива Јер она је необично, страшно бледа, не, бледа већ зелена, а усне модре, као данашње равнодушно небо које се диже над ужасима људског живота. Она се тресе.

— О, брже! Говори шта је! — узвикујем ја, као да ће то што ће ми она рећи умањити ово што осећам: страх и слутњу. — Шта је, забога?...

— Прегазила ми кола једнога ђака.

— Јао, Боже!...

— Кола пуна угља...

— Ах!... Она плава, велика кола с угљем, знам, видела сам... — говорим ја готово несвесно.

— Не знам да ли су била плава, али сам видела да је један точак прешао испод грла, а други преко појаса. Страшно. Ужасно, ужасно!...

И њој се откидају две три сузе, суве, мучне. Не, она не плаче. И те три сузе изгледају неприродне излишне. Однекуд се исцедиле и пале, као капље зноја, као зној бола.

— Забога, како да не види кочијаш?

— Ах, кочијаш је један дечко од петнаест година. Видела сам њега како се окренуо да каже нешто другоме који је иза њега терао друга кола и у томе истом тренутку видех дете под колима. Одмах сам почела да вичем да стане, али он ништа није чуо. О, све се десило страховито брзо. У тренутку, један точак овако, а други овако...

Она показује, и стреса се.

— А кости пуцају, а дете, можда, свесно... Јао!... Па ко га диже? Причај...

— Само ја и писмоноша смо ту били од старијих, остало све деца. Притрчасмо. Он га диже и викну. Искупи се свет. Скочи и дечко кочијаш, блед, као убица, и дрхћући поче да говори како га није видео, јер се био окренуо да своме још млађем рођаку каже: „Види шта је деце; пази да неко не прегазиш“. Сиромах и он!

— А дете? Је ли при свести?

— О, оно је свршило. Даде му једна жена воде и одмах му пође крв на нос и на уста. Оно само зајеча и клону. Ропац... Јао, Боже!... А друга једна жена стала да прича да треба да га „запоје ракијом, јер се тако ваља“ Трећа му намести шешир на главу, ваљда да не озебе.

— А који је онај човек што га однесе?

— Његов отац. Не знам откуд се он одједаред створи ту. Запита ко га је прегазио. А ја, несрећница, рекох, не знајући да му је он отац, још и да су кола била пуна угља и да је један точак прешао испод грла, а други испод појаса. — „Да сам му ја био ту — цикну он — убио бих га“. Ја тек онда појмих ко је он и шта сам учинила. Проговорих нешто о доктору, незнам шта. А он рече! „Тешко мени, шта ћу и куда ћу с њим?“ Загрли га, па одјури кући...

— Требало би одмах звати лекара. Можда би могло оздравити. Зар се не сећаш да је дедин кочијаш, кад смо ми били деца, прегазио једно мало мушко дете? Сећаш ли се колико је било брига и страха? Па је дете ипак оздравило и, ено га, сад је већ човек и трговац.

— Не, овде нема наде. Дете је и иначе слабуњаво и нежно. Није баш бистро, али добро и мирно. И још јединче.

— Ух, забога! Знаш ли зацело?

— Долазила ми неколико пута његова мати и молила да припазим; краду му, вели, друга деца писаљку и дирају га, а он миран и сувише, па не уме да се брани. Каже: молим те, госпа, пази га; то једно имам!

— Ах, како да набавимо доктора?

— Ама кад ти кажем да не би ништа помогао. Можда је досад мали већ и умро. Разумеј: чим је прогутао воду, одмах му јурну крв на нос и на уста... И још ме нешто мучи: ја се сад непрестано питам да нисам и ја нешто крива. Да

сам их пустила само два минута пре или два минута доцније, тога, можда, не би било. Али ја сам их пустила као и увек, тачно кад је звонце избило. О, страшно ми је, страшно, па ипак сам себична: хтела бих да заборавим, да се смирим мало.

— Ти ужасно изгледаш. Покушај да мислиш на што друго. Пробај да читаш нешто. А кривити себе, то је бесмислено. Ту мора човек да употреби ону стару реч: судба.

Мени се чини да ја ни близу не осећам то што сестра. Ево, ја се једнако надам да дете може још и оздравити. И хтела бих да ми неко поткрепи ту наду. Изиђох напоље. Пред нашим вратима друга учитељица, њена баба и моја мајка разговарају о истом догађају.

— О, госпођице, — почех ја — зар не мислите да би доктор могао помоћи? Кад би се одмах ноћас послало за њега...

— Неће оздравити. Да сте га видели како је мало и нежно, а кола пуна угља.

— О, Боже, Боже!...

— Сад ћеш и ти да почнеш! — узвикну моја мајка, забринута због сестриног бледила и узнемирености. — Ама ви сте луде! Она позеленила, као да је она убила дете, а сад и ти почни да водиш туђу бригу. Још ћете се поразболевати за светско дете. Само ми то треба.

Ја уздрхтах, и, ћутећи, окретох се и уђох у кућу и бесно залупих врата. О, није то било никакво лепо осећање што ме је задржавало да не проговорим: нисам у томе тренутку од беса могла да нађем згодну реч којом бих је могла увредити колико сам желела. Неосетљива мајка и „осетљива“ ћерка — дивота!

И не остадох јој дужна. Она уђе за мном и ја узвикнух: —

— Ништа не бих желела, него да могу сад овога тренутка да умрем. О, то би била велика штета и велика несрећа; онда би болело, онда би цео свет требао да жали, — а „светско дете“...

Она поче да се правда. Њој је жао детета, али нема смисла мучити се толико кад не можеш помоћи. И откуд баш да се деси да она види? Да није видела, неби јој било толико тешко. Зар је у свету мало несрећних случајева?

То што она говори сасвим је логично, али ја нисам сад расположена за резоновање и — ћутим.

Смркава се. Сестра и ја шетамо по соби. И сусрећемо

се и спотичемо се једна на другу Ништа, идемо даље. Покушавамо да говоримо о чему другоме и говоримо али њено бледило мене плаши, и ја осећам да се свуда око нас шири ужас неког нехотичног злочина.

— О, да сам нешто ја случајно крива, ја бих се одмах убила. И ово је ужасно, а оно се неби могло издржати — каже она.

— Како ли је малом кочијашу? — питам ја.

Палимо лампу, читамо новине, вечерамо, — све, као и други пут. После вечере прегледамо француске речи.

После је она по обичају свирала. Ја не знам да свирам и, кад слушам, увек ме интересује шта осећају они што свирају. Свакако нешто друго, не само ово што осећамо ми што слушамо. А шта она осећа? Да ли је заборавила? Изгледа да јесте, јер се сва занела у звуке. Али, јао, одједном виолина зајеца пригушено, болно, страшљиво, као детиња душа кад оставља живот. Ја задрхтах. Да ли је чула? Не, не, учинило ми се; она гледа у ноте и снажно свира даље нешто што не личи на умирање.

Пролази време, као и обично, само се осећа да је оно страшно непрестано ту, уплело се, уткало се у наше време.

Легли смо. Напољу месечина, па и у соби помало светло. А тамо далеко, на крају села, страх од смрти и очајање, шире се чак до нас и ту остају... Сестра преморена полагано заспа. Но, добро кад бар може да спава. Чујем је како тешко дише и нешто неодређено гунђа... Ах, напољу лепота месечине! Ах, а тамо... ужас умирања! Сирото, мало, невино дете! Зашто? Коме је то било потребно?...

А један пакостан глас ми непрестано понавља: Било ти је досадно, роптала си, хтела си догађај, — ето ти сад догађаја! Забављај се.

А кошава урличе, диже буру у ваздуху и леди месечину. И мисли се умарају и ја се успављујем. И заборављам .. све.

Свануло је било кад се тргох. У предсобљу је неко клопарао око умиваоника. Чух и брижан глас своје мајке: „Узми лимуна и мало коњака“.

— Шта је то? — узвикнух.

— Ништа лепо — одазва се сестра.

— Јучерањи јед — рече мајка, додајући јој чашу с водом испера грло.

Сестра се разболела. Није ни у сну заборавила. Каже да јој се целе ноћи понављао у глави тај догађај. Дете под колима, точкови га газе; подиже га писмоноша; дају му воде; крв на нос и на уста; и односи га отац. И чим се сврши, одмах почиње наново редом и тако непрестано понавља се мучно и наметљиво, као грозница.

Два дана је лежала и ништа није могла да једе. Мука. Ја знам да она неће од тога умрети, али ме њено бледило тако боли и мучи. И ја сам сад већ прежалила „светско дете“ и најозбиљније мислим да нема смисла бити толико осетљив. Погледам крадом у мајку. И она побледела и забринула се. Сирота жена, сва је утучена; она можда мисли да ју је Бог казнио за јучерашње речи. Мени се чини да би и мене имао Бог за нешто да казни. Осећам се кривом за нешто. И осећам да би ми лакнуло кад би се некоме извинила. Али нама није у природи да се извињавамо. Зато ћутимо и чекамо да болесница оздрави.

Није било ништа страшно. Трећег дана она устаде и полагано оде у школу. Није могла тачно да се извести о болесном детету. Оно станује на крају нашег великог села. И нека деца кажу да су га видела и да се игра, друга кажу да су га однели у варош и да је остало у болници. Једни кажу неће му бити ништа, други кажу да је доктор казао да „неће да остане“. Једном речју неизвесност.

Мало помало, па се навикосмо и на то. Сестра иде у школу редовно и опоравља се.

А шта је било с дететом? Десило се чудо и оно је оздравило. Дивно чудо, бога ми! Замислите само: један точак му прешао преко кључњаче и рамена, али није повредио кост, већ само раме пригњавио, а други преко таблице која се разбила (добра таблица!) и такође није много нашкодио. Мора да је само нека жила прсла, те се излило мало крви, од које се моја сестра онако уплашила. Сад она прича да је то био необично срећан случај што је дечко кочијаш није чуо кад је викала, јер би много горе било да је зауставио кола.

Баш сасвим оздравило дете, озбиљно. Ено га у школи. И не кашље и каже да га ништа не боли више. Пре неколико дана довела га мати „да не дангуби од школе, кад је Бог дао, те је оздравио“. Каже да се и он сам био забринуо што ће други ђаци да науче много слова док он седи код

куће. И збиља, он сад пажљиво слуша и стара се да надокнади што је изгубио. О, дабогме, лепше је у школи, него под колима и у болници. О мили мали, немој мислити да ми не знамо колико је оно било страшно!...

Ето тако се срећно свршио тај догађај.

И опет живот узима свој стари ток. Опет исти дани, опет само „епско понављање“ изазове по који осмех, опет живот без догађаја, опет досада полагано клизи по нашим душама. Лепа наша досадица!

А јуче ја седим на миндерлуку и читам, а сестра ме зовну:

— Устани, да видиш нешто.

— Мрзи ме. Је ли важно?

— Али устани, кад ти кажем; важно је.

Помислих да то пролази Љуба, једна сељанка, лепотица, ретка у свету, па се брзо дигох и приђох прозору. Преварила сам се. Баш ништа за гледање. Ни сунце не залази, нити нити су облаци и небо лепи. Ништа, пуста улица и само једно дете иде и носи једну боцу.

— Шта да видим?

— То је дете што су га прегазила кола — победоносно каже она.

— А?! — И ја се обрадујем и загледам га боље. Мали ђак, плав, бео, нежан и слабуњав, као свако јединче, а мека смеђа косица вири му испод капе. о, о, па има и ново кожуче, жуто с црном јаком која може да се подигне и да заклони врат и уши! Знам, знам, то ти је болест извојевала ту ретку радост, то лепо и топло богатство.

Сладак си ти, бога ми. Да знаш како бих те пољубила — што си остао жив...

Л. Михаиловић

ИЗОЛА БЕЛА.

Са моје барке, која плови дуж обале језера Мађоре, ја видим осам регрута из Паланце како иду са свирком на челу. Они играју, а око њих играју варошки дерани и девојчице. Из *траторије* у *траторију* они иду под веселом гун

чевом кишом, и све то, развија се господствено као какав малени антички перваз испод ових величанствених планина... Тишина, затим ситна свирка почиње поново, клизећи до моје барке по језеру које ју ублажава. И опет напред у нове *траторије!* Сва Паланца иде за њима. Јадни мали људи! Под пуним сунцем, то је свечани тренутак њихових живота. У овој свечаној поворци, ни једне животиње намењене боговима у част вароши; ова безазлена срца немају ништа што би могла жртвовати сем себе самих, а и приносе жртве само себи самима.

Какав јединствен предео око ових бедника који иду за својом судбином! На језеру Мађоре небо изгледа више а видокруг шири него на Кому. Ту су планине тако лепе, са својим кривинама необично таласастим и гордим и са својом неусиљеношћу тек насталих лепота, да налазим да им је равно само младо тело Корећових жена или осећање мушке чедности Платонових младића. Драге планине, час заогрнуте облацима час зближене као Маварке на гробљу, али никада опоре и грубе, и које, у сутон. сенке обавијају најмекшом кадивом! Овде је живот оскуднији него на овом сјајном језеру Комо, у овој осами, осећање се шири, и од дивнога прелази у узвишено.

Али ево се примиче пароброд, слика савесног рада, хучећи као каква увек напрегнута животиња. За један дан он обиђе око језера; напуштам своју барку, одвећ спору за мојy нетрпљиву жељу да видим сву лепоту.

На пароброду опет наилазим на регруте; прелазе на суседну обалу да посете пријатељска села. Сакупљени у позадини на бурадима, с пером за својим неугледним шеширима. сви имају крсту као млади петлови. и пуше дуге виргиније (које тако неправедно потцењују изврсни знаоци: Теодор Визева и Анатол Франс). Прати их један свирач; у овај величанствени пехар пун светлости и плаве воде, он без престанка убацује осакаћеног Вердиа и наполитанске песме. Све је ово доста сумњиве вредности, али се губи у полету овог јединственог поподне. И очи у ових сићушних људи савршено су глупе. држање им је млитаво, а ипак јадници доприносе складу целине.

Дуж обале просте терасе, отргнуте с великим напором од језера, шест дрвета засађених на једном малом рту, о која

су закачене дуге рибарске мреже, клупе од гранита распоређене по местима одакле је најлепши изглед, одају сладострасну уметност, раскош без богатства, поред којих, у томе часу, изуми једнога Ротшилда, па чак и једнога Луја XIV изгледају ми врло разметљиви. Тврдило се да је гесло Боромеја, „Humilitas“, у супротности са овим величанственим местима где је оно свуда записано. То је неправичан прекор. Овде се никад у задовољству не меша појам о новцу. Човек се предаје околној срећи без рачуна; ту су мириси, боје, треперење светлости и воде, лака атмосфера, који нам прожимају сва чула.

...Наједанпут одјекну глас лађарâ: станица на Изоли Бели.

Изола Бела, бисер језера Мађоре, легендарно место сласти и лепоте, где се све наше биће расплине! При помену овог дивног имена, у гомили која се, обузета једном истом љубави, тиска да би се искрцала на ово скучено божанско земљиште, ја заборављам сва несавршенства; приближујемо се чистој наслади. Хоћу да задам себи бола, и одбијам је. Брод се удаљује, и ја једини остајем на мосту. Терасе са Изоле Беле излажу своје романтичне украсе, своје кипове који се уздижу к небу као крици среће, своје растиње донесено из целога света и ново за машту као непозната миловања.

Све је удешено тако отмено, тако неочекивано дирљиво да су после посматрачеви живци изнурени за цео дан. Видео сам очи на које су навирале сузе при овом призору. *Укрцавање за Китеру*, говорио је Вато, и његова меланхолија, његова нада у живот, његова чулност жудна непознатога, сачињавале су сан сличан *искрцавању на Изолу Белу*.

Других дана сам походио овај чаробни кут, и сад знам на каквој се стварности оснивају ове чаролије.

Око 1628, Ђулио Чезаре Боромео предао се свом душом улепшавању ових стена, где је живело сиромашно становништво. Замишљао је да ту створи место свих милина, и назвао га Изабелом, именом своје жене. На месту цркве, коју је порушио, он поче засађивати вртове, и за њих је тражио биље у Фландрији, Валенцији, Аликанту и Риму. Његов син Виталиани, сав занесен доктринама Платоновим, наставио је да гради ово идеално боравиште. Још педесет лица становало је у једном крају острва, који им он откупи. Затим

покри ове стене родном земљом коју су барке доносиле с копна: и саградивши двор делом на води, он подиже на овом малом простору, један над другим дванаест степенастих вртова. Још 1768, представљен је на Изоли Бели један музички интермецо: *Ведрина гони сету са острва.*

Крајем Осамнаестог Века, положај породица које су имале баштине знатно се променио. Рођен 1751, Ђиберто је био последњи Боромео који је имао феодална права. Једним потезом пера лишена свих својих повластица, ова породица остаде бар моћна својим приватним добрима. 1796, Ђиберто, осумњичен да хоће да обори нов политички поредак, би протеран у Ницу. У Милано се вратио само као прост грађанин. Наполеон, установивши краљевину Италију, начини га графом, и допусти му да присвоји себи острва с наследним правом за његовог најстаријег сина.

Од 1814. укинуто је то наследно право. Боромеји се необично труде да одрже лепу творевину својих предака. Али једног дана, неумитном игром грађанског законика која дроби сва имања, видећемо Изолу Белу у рукама каквог Американца, или чак, што је и вероватније, претворену у Палас-хотел.

У свако годишње доба беримо плод који нам оно пружа; то је морал ових срећних острва, и пошто им је још сад време, потражимо овде сладострасне замишљаје највећих светских песника, које је овде остварио оштроумни и раскошни љубитељ. Ово су вртови Армидини, које је насликао Тасо, и острво Алчинино, које је описао Ариото.

Желео сам да у таласима што запљускују Изолу Белу сретнем оне две нимфе које је видео Улбад и Данац. Оне се шале и утркују се у пливању; понекад се загњуре и кад се појаве показују нове чари. Срца у ратника узбуђују се; они застају да их посматрају; а оне настављају своје шале; најзад, једна од њих, уздигне се на површину језера и изложи њиховом погледу своје грло од алабастра и своје још скривеније дражи. Остали део њеног тела назире се под течним велом; вода јој капље с плаве косе. Њен расејани поглед блуди по обали: она распушта своје косе замотане на глави; оне падају и покривају златом њен врат од слонове кости: колико дражи ишчезава! Али их замењује нова драж: она

оба ратника своје очи где се стид меша са радошћу. Она се смеје, румени, и њен смех постаје још лепши због њене стидљивости. Напослетку проговори гласом тако дирљивим да би могла умекшати најокорелија срца: „Блажени странци рече им, које милостива судба води у боравиште среће, ви ћете овде наћи уточиште од бура и заборав својих јада; овде ћете уживати задовољства која су уживали, у златном веку, људи још слободни од јарма закона. Оставите своје оружје од сада непотребно“.

Тасове нимфе су ишчезле, али њина песма лебди поврх предела тако исто кадрих да нам разнеже чула и да нас пречисте усхићењем. Па ипак, овај врт кроз који сада пролазимо јесте само декоративан сјај одакле је ишчезао главни глумац: он је ипак оставио за собом довољно трагова да наша подстакнута жеља жали за њим. На Изоли Бели, човек нејасно пати због нечег празног, због нечег што недостаје. Ово острво које ми је по неки пут изгледало као лепи Атис, сав у крви и оборен на песак као јесење лишће, јесте у најмању руку изгажена трава са које је побегло сладострашће. У овом романтичном рају, у овом изгубљеном рају, призивајмо и даље Тасова привиђења; нека су нам оне чаробни напитак да њиме заварамо жеље којима се не можемо одупрети у оваквој атмосфери.

Оба ратника, Улбад и Домац, стигли су у зачарани врт Армидин. Успаване воде, потоци по сребрном песку, цвеће, бокори, бусење, брежуљци позлаћени светлошћу, долине покривене сенком, пећине и прашуме. Уметност која је створила ове лепоте увећава их још тиме што се брижљиво стара да се сакрије. Ваздух, покоран законима чаробнице, разноси свуда обилну топлоту и призива у грање послушан сок; са плодовима увек зрелим дрвеће меша цвеће увек ново. На истом стаблу, под истим листом, стоји смоква већ распукла поред смокве у зачетку, а лоза још у цвету носи грозд већ тежак од сока и потамнео. Заљубљене тице у зеленилу уздижу своје радости и болове, а њима се придружује вода која жубори и лист који треперећи освежава ваздух. Један од ових крилатих певача има шарено перје и пурпуран кљун: кад започне своју велику арију — језик му производи звуке који личе на наше — све заћути да би га чуло: „Гледај ову ружу

што се помаља, каже он, коју боји смерна румен; једва је почела да развија свој пупољак; што се мање показује, та робиња, све је лепша; али сада већ смелија, она излаже своје чари, своју тајну; одједном, она почиње да сахне, није више онај цвет коме су завиделе тисуће лепотица, и који су љубавници силно желели да даду својим драганама. Беримо ружу изјутра, јер увече она опада увела; узмимо ружу љубави, волимо док нас могу волети".

Он заћути, и тице настављају свој цвркут; грлице се још више љубе; све се сажиже, све се пали. Храст и ловорика, жбуње и биље, земља и воде напајају се љубављу и осећају њену моћ.

Оба ратника пролазе кроз толику страст. Шта то виде кроз лишће? Армиду и њеног драгана. Она лежи на трави и држи Риналда у загрљају. Вео не покрива више алабастар њених груди; косе су јој расуте; она чезне за љубављу; њене успламтеле образе облива страстан зној, који је чини још лепшом. У њеним влажним зеницама сија љубавни жар и глава јој се нагиње над ваљаним Риналдом.

Ако сам на Изоли Бели нехотице призивао ове заносне прилике Тасове идући преко дванаест степенастих вртова, ја се зажелех Ариостове Алчине пошто сам обишао замак и кад из дугих засвођених галерија које држе целу зграду, бацих поглед на непокретну, угаситo плаву воду, питоме брежуљке који је окружују и снежне врхове у даљини.

Сећате ли се узвишене песме где Алчина, напустивши ходнике своје палате, полази у сусрет Руђеру? Опкољена својим двором, она га прима и чини му подворење као каквом богу. Палата је била мање значајна својим богатством него отменошћу и лепотом оних које су у њој становале. Све су имале исте дражи и исту младост, али је све надмашала Алчина, као што сунце надмашује ноћне звезде. Њене косе таласају се у безбројним витицама, лепршастим и сјајним Њене црне очи пуне су благости, и не бацају честе погледе. Њена уста, обојена раскошним пурпуром, отварајући се показују два низа пробраног бисера, постају лепша изговарајући благе речи и имајући на себи осмех који сажиже и очарава срца. Божански осмех који пре изгледа да је с неба него са земље! Њен врат, љупко заокругљен, помрачује сјај

снега; груди су јој снажне и подигнуте; грло, бело као млеко, креће се лако; као да се њишу таласи под дахом зефира. У пркос веловима који хоће да задрже поглед, виде се да су скривене дражи достојне оних које се виде. Њене руке, отмена и сразмерна облика, свршавају се прстима као од слоновe кости по којима се не виде ни вене ни скривени мишићи. Све на њој очарава: њене речи, глас, осмех, њен ход, нагласак. Зар јој је могао оделети Руђер кад ју је видео тако лепу?

За Алчининим столом, лире, харфе, гитари потресају ваздух својим складним звуцима. Песме певају љубавне сласти и заносе. Песничке маштарије појачавају драж ових прича. Гозба је сјајнија и раскошнија од гозбе коју је Клеопатра приредила Антонију победиоцу.

Односе столове; сви гости сакупљени у круг предају се оним играма које је љубав измислила да би олакшала нежне и опрезне позиве. Поверљиво дошаптавају једни другима тајне свога срца. Алчина и Руђер потајно изјављују једно другом најнежнија признања; иста жеља изазива исто обећање да се састану те ноћи. Игре престају раније но обично. Пажеви доносе воштане буктиње. Они одводе раздрагано друштво у одаје где ће боравити. Највећа, најлепша и најмириснија соба намењена је витезу.

Руђер лежи у застирачима најукусније раскоши. Он ослушкује шум који ће му наговестити долазак Алчине. На сваки најлакши покрети подиже главу, испуњен надом. Често мисли да је чује, али види да се преварио, и уздахне. Који пут скочи с постеље, отвори врата, ослушкује узалуд и, сав нестрпљив, проклиње часове тако дуге који одгађају жељени тренутак. Говорећи себи: „Ево долази!", он броји кораке које она мора прећи да би стигла до њега. Растржу га тисућа мисли, и често застрепи да га нека непредвиђена сметња не лиши среће која му је већ изгледала домашена.

Напослетку, Алчина је одагнала сваки страх, и док покој и тишина владају у њеном двору, она посипа на себе мирисе, и излази полако из своје собе. Једним тајним путем она одлази Руђеру. Најзад он спази дивну звезду. Какав то живи огањ струји по његовим жилама. Очи му тону у то море милина и чари. Он полети са своје постеље, и стеже Алчину у своја наручја. Чаробница нема другог вела сем неке просте копрене беле као снег. Овај вео спада под Руђеровим

пољупцима, и Алчина се појављује цела изван кристала који је скривао њене линије од ружа и од љиљана. Грле се, и бршљан јаче не стеже дрво које га одржава. Цвет који расте на песку у Индији и у долинама Сабе не мирише тако опојно... Затим влада тишина, ма да им занемела уста ипак изражавају срећу.

Тајне ове блажене ноћи остадоше скривене, али бар сви се учинише да их не знају. Све лепотице потчињене Алчининој вољи обасипале су Руђера предусретљивошћу, али су се све правиле да и не слуте његову срећу...

Путник са Севера, кад посети Изолу Белу, види сузе, чује уздахе, одзива се љубавним узбуђењима лепих јунакиња Тасових и Ариостових. Овај божански склад, ове недоследне замисли, сва ова романтичност више источњачка него меланхолија азијских ноћи, изилази из царства сна, постаје овде могућна, па и потребна. Путник призива страсти, нуди им своју младост, и жали, као Фауст, што није био мудар да их приволи да је приме.

Ови стари шипрази, у којим нема више ни Армиде ни Алчине, вреде још увек обиљем растиња из свих поднебља, и утисак се појачава с терасе на терасу, јер се сваког пута биљке промене, а склад се не нарушава мешавином различитих врста, као што је то обична мана батаничких башта. Обилни бокори лимунова, неранџа, камелија, камфорових дрвета, мањолија и ливанских кедрова, граде нам наизменце атмосферу свих области жарког појаса.

Зађох у једну високу лаворову честу. Као под црквеним сводом, ту је била језовита тама, која је још увећавала благородност овог светог грања. Црно грање и глатко лишће! На шум мога корака, двадесетина голубова прнуше са земље, али тако споро да би их човек могао ухватити руком. То ме је јако дирнуло, јер су ми се учинили полупијани од мириса нагомиланог на терасама стешњеним толиким дрвећем из свих поднебља. Као да их ова атмосфера, јединствена на свету, гуши. Нико се не шета угодно кроз толике јаке мирисе сакупљене плаховитошћу једне раскошне уметности. Ово је царство грознице; ово је лепота која се не може удисати

Од Г. де Банвиља имамо једну лирску књигу чији наслов буди у мени безграничну тугу. *Изгнаници:* реч која иза-

зива слику морског жала под натуштеним небом. Овидије, каже он, пије кобиље млеко под кожним шатором сарматским, а на бледо лице Дантеово, позлаћено флорентинским сунцем, пада мутна киша старога Париза.

Јесу ли то прави изгнаници и јесу ли они најбеднији? Не, јер долази дан када угњетачи бивају збрисани дахом историје. Треба ли више жалити оне који живе у беди, у пороку, у болу, оне које је смрт раставила од пријатеља блиских њином срцу? Они се могу утешити другим уцвељенима. Прави изгнаници и лишени сваке наде, то су пролазници који воле лепоту и правду, који посред људи огрезлих у ниске пожуде, осећају да их сажиже божанска ватра... Тако суди песник. Што се мене тиче, ја посвећујем своје дубоко осећање овим лепим дрветима на Изоли Бели, овим изгнаницима који, место рајских тица обећаних њиховим гранама, носе само закржљале голубове, којима њихова пресађена лепота проузрокује смрт. Прави изгнаник то је онај чије очајање или смрт одвећ лепа природа шири свуда око њега.

Морис Барес.

(С француског превела Паулина Лебл).

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

(16)

Сирано.

(Полако Христијану).

Чујеш, Христијане...

Рагно.

Та господа крута
Не спазише због ње...

(Извуче испод свога седишта један овчи бут, надевен сланином, и подигне га у вис).

...ово парче бута!

(Пљескање. Бут иде од руке до руке).

Сирано.

(Полако Христијану).

Једну реч!...

Рагно.

Венера мозак им заврну,
Те Дијана кришом...
(Извуче један срнећи бут).
...спасе своју срну!
(Усхићење. Са свију страна полете руке и зграбе бут).

Сирано.

(Полако Христијану).
Да ти кажем нешто..

Роксана.

(Кадетима који се враћају, претрпани животним намирницама).
Спустите све доле!
(Простре чаршав по земљи. Помажу јој два лакеја, која су дотле непомично стајала одостраг на колима. Затим Христијану, у тренутку кад Сирано покушава да га одвуче у страну).
Помози ми!
(Христијан похита да јој помогне. Сирано се узнемирено тргне).

Рагно.

Пуни лонци и кастроле!

Први кадет.

(Приђе усхићено напред и одсече повеће парче шунке).
Врага!... Док нас шпански куршуми не сруше,
Да бар што ваљано стрпамо у гуше...
(Спазивши Роксану, брзо се поправи).
...Извин'те, у уста!

Рагно.

(Баци кадетима седишта из кола).
Јаребица сама!
(Гужва. Седишта буду распорена. Смејање. Радост).

Рагно.

(Баца им боце са белим вином).
Као топаз!...
(Баца им боце са црним вином).
Рубин! Чисто се прелама!...

Роксана.

(Баци један савијен чаршав Сирану на главу).
Хоп! Весело само!.. Прострите га, стриче!

Рагно.

(Машући фењерима које је скинуо са кола).
Ормани за јело!

Сирано.

(Полако Христијану, док заједнички простиру чаршав).

Чуј, тебе се тиче.
После с њом говори!

Рагно.

(Узме држаље од бича, падајући све више у лирски занос).

Кад му се бич скине,
Кобасица сушта!

Роксана.

(Сипа вино).

Нек' пије, ко гине!
Све је то донето за моје Гаскоњце!
Нека Гиш, кад дође, види празне лонце! —

(Иде од једнога до другога. Првом).

Лагано! —

(Другом).

По вољи још вина, ил' меса? —

(Трећем).

Што вам сузе теку?

Кадет.

Радост ме потреса!...

Роксана.

Пст! — Црно ил' бело? — Нож! — Меса још! —
Хлеба! —

(Карбону).

Капетане? — Шунке? — Тањир! — Шта још треба? —

Сирано.

(Иде за њом, натоварен чинијама с јелом, и помаже јој у служењу; више за себе).

Ја је обожавам!

Роксана.

(Христијану).

Ти?

Христијан.

Ништа.

Роксана.

Бисквита?

Христијан.

(Хоће да је задржи).

Што дође?

Роксана

Пст! Док ми деца буду сита!...

Ле Бре.

(Који је отишао натраг да, на врху од копља, пружи парче хлеба стражару на грудобрану).

Ево Гиша!

Сирано.

Нек' се брзо све сад скрије!

Корпе, боце, — к'о да ничег било није!...

(Рагноу).

Ти бежи на кола!

(Кадетима).

Нема ништа више?...

(За трену ока буде све сакривено по шаторима, хаљинама, испод огртача и испод шешира. Гиш уђе журно и одједном застане, миришући. — Тишина).

Седма појава.

Исти, Гиш

Гиш.

Осећам да нешто изврсно мирише.

Један кадет.

(Певуши, задовољна лица).

Тра ла-ла-ла...

Гиш.

(Застане и погледа га).

Шта је?... Страшно сте црвени!...

Кадет.

Ја?... Ништа. За борбом крв све ври у мени!

Други кадет.

Бум... бум... бум...

Гиш.

(Осврне се).

Шта?...

Кадет.

(Мало напит).

Ништа. Једна песма стара!

Гиш.

Радосни сте, лице сија вам од жара?

Кадет.

Бој се приближава!

Гиш.

(Зове Карбона да му изда неку заповест).

Капетане...
(Застане, угледавши му лице).
Врага!...
Вама од бледила нема нигде трага!

Карбон.

(Сав црвен у лицу, кријући иза леђа једну боцу вина, поће натраг)
Ја...

Гиш.

(Показује међу кулисе).
Један топ сместих, одмах ту на вису,
У нужди без топа да вам људи нису.

Један кадет.

(Поводећи се).
О, како је пажљив!

Други кадет.

(Смешећи се љубазно).
Колико се брине!

Гиш.

Лўде! —
(Суво).
Нек' пазе кад употребу чине:
Трза се при пуцњу.

Први кадет.

Фт!... фт!...

Гиш.

(Полети на њега бесно).
Гром и пак'о!...

Кадет.

Гаскоњцу још никад топ се није мако!

Гиш.

(Зграби га за руке и тресе).
Пијан сте!... Од чега?

Кадет.

(Охоло).
Од барутног дима!

Гиш.

(Слежући раменима, пусти га и упути се живо Роксани).
Дакле?... Решите се, док времена има!

Роксана.

Остајем!

Гиш.

Бежите!

Роксана.

Не!

Гиш.

Кад њој бој прија,

(Заповеда).

Пушку једну!

Карбон.

Како?

Гиш.

Остаћу тад и ја!

Сирано.

Господине, то се права храброст зове!

Први кадет.

Јесте ли Гаскоњац, поред јаке ове?

Роксана.

О!...

Гиш.

У нужди жене треба да се бране.

Други кадет.

(Првоме).

Чујеш, да и њему дамо мало хране?

(Све животне намирнице полете као омађијане).

Гиш.

(Очи му засветле).

Јестиво?

Трећи кадет.

Ко гине треба да се чâсти!

Гиш.

Мислите ли да ћу на огриске спâсти?

Сирано.

(Поклони се).

Све лепше!

Гиш.

(Охоло).

Ја ћу глади да одолим,

Борећи се!

Први кадет.

(Скачући од радости).

Наш је!

Гиш.

(Смејући се).

Да!

Кадет.

Наш! Сад га волим!

(Кадети играју од радости).

Карбон.

(Који је мало пре тога отишао иза грудобрана, појави се на врху).

Моји копљаници стоје већ у строју!

(Показује на ред копаља која стрче изнад грудобрана).

Гиш.

(Роксани, поклонивши се).

Држите над њима ви сад смотру своју!

(Роксана га узме под руку. Они се попну на грудобран. Кадети скину капе и пођу за њима).

Христијан.

(Приђе Сирану, живо).

Говори!

(У тренутку када се Роксана појави на врху грудобрана, копља буду, у знак поздрава, оборена, тако да се више не виде. Чује се један узвик. Роксана се поклони).

Копљаници.

(С поља).

Живела!..

Христијан.

Дакле?...

Сирано.

Ја се бојим...

Христијан.

Шта?

Сирано.

Кад буде речи о писмима твојим...

Христијан.

Знам.

Христијан.

Да се не одаш!

Христијан.

Како?

Сирано.

Прибран буди. —
Мало пре се сетих: — Нека те не чуди
Што си...

Христијан.

Казуј!

Сирано.

Што си... ти њој писма слао
Више него што си и сам за њих знао!

Христијан.

Шта?

Сирано.

Био сам тумач плама што те пек'о:
Често сам јој пис'о, ал' ти нисам рек'о!

Христијан.

А!...

Сирано.

Проста ствар, — је ли?

Христијан.

И у ове дане
Кад смо опседнути?...

Сирано.

Да. Пре зоре ране
Провучем се...

Христијан.

(Прекрсти руке).

То ми на ум не би пало!...
Да л' писах недељно двапут, — трипут? —

Сирано.

Мало.
Много чешће.

Христијан.

Дневно?

Сирано.

Дневно више пути!

Христијан.

(Жестоко).

И то те занесе да и живот...

Сирано.

(Спази Роксану која се враћа).

Ћути!
Ево ње!

(Оде журно под свој шатор).

Осма појава.

Роксана, Христијан; кадети, у дну позорнице, улазе и излазе. Карбон и Гиш издају заповести.

Роксана.

(Притрчи Христијану).

Драги мој!...

Христијан.

(Ухвати је за руке).

Сад ми реци брже
Због чега те нису могле да задрже
Све страхоте ратне, те се на пут крену?

Роксана.

Због писама твојих!

Христијан.

Шта?

Роксана.

Јест, по ту цену,
Јер ми ум занеше дивна писма твоја!
Ах!... За овај месец њима нема броја,
Све лепша за лепшим!

Христијан.

Само зато...

Роксана.

Ћути!
Срце ти не може ту драж ни да слути! —
Јесте, ја те волим још од оне ноћи
Када речи твоје, неслућеном моћи,
Испод мог прозора, душу ми занеше...
У писмима твојим исти глас тај беше
Што ме те вечери очара и опи,
И ја дођох к теби!... Да је Пенелопи
Уликс, к'о ти мени, слао писма ова,
Ни часа остала не би испод крова,
Већ бацила вез свој и, као Јелена,
Отишла у Троју, страшћу опијена!...

Христијан.

Ал'...

Читах их жељно, читах по сто пути,
Бејах поред тебе! Као откинути
С душе твоје да су ти листићи мали:
Свако слово са њих сажиже и пали!
Ја осећах љубав јачу сваког дана,
Чистију и дубљу...

Христијан.

Заиста, Роксана?...

Роксана.

О!...

Христијан.

И зато дође?...

Роксана.

Саслушај ми речи, —
Ту, пред тобом, сада душа моја клечи,
Јер ја да сам клекла, знам да би ме диг'о, —
Дођох да те молим, — час смрти је стиг'о —:
Опрости што ми се реч та ружна оте
Да сам те волела само због лепоте!

Христијан.

(Уплашено).

Роксана!...

Роксана.

Јер после, кад упознах ближе, —
Тица скокне пре но што се у вис диже, —
Поред лика твога и чар душе твоје,
Заволех у теби тада обадвоје!

Христијан.

А сад?

Роксана.

Чар слабија пред снажнијом пада:
Знај да само душу твоју волим сада!

Христијан.

(Устукне).

Шта?...

Роксана.

Због нечег што ће време да уништи
Кад ко вољен буде, то тек после тишти
Једно срце! — Ово тек је срећа права!
Испред духа твога лик твој ишчезава,
За лепоту твоју ја сад ништа не дам,
Видим је, ал' више нећу да је гледам!

Христијан.

О!...

Роксана.

Ти сумњаш, можда, у победу ову?...

Христијан.

(Болно).

Роксана!...

Роксана.

Ти сумњаш у ту љубав нову?...

Христијан.

Ја нећу ту љубав! Више вреди стара!

Роксана.

Што може за тренут жене да очара?...
Не, не, ја ћу теби лепшу љубав дати!

Христијан.

Она лепша беше!

Роксана.

Откуд можеш знати?...
Сад ми љубав доби праву снагу своју,
Јер ја ћу да волим само душу твоју,
Чак и да те...

Христијан.

Ћути!

Роксана.

...Лепота не краси,
Та љубав се никад неће да угаси!

Христијан.

Ћути!

Роксана.

Кунем ти се!

Христијан.

Зар ружан...

Роксана.

И тада!

Христијан.

О!...

Роксана.

Шта може већу радост да ти зада?...

Христијан.

(Пригушеним гласом).

Али...

Роксана.

Шта је?

Христијан.

(Одгурну је нежно).

Ништа. Њима се сад врати...

Роксана.

Шта?...

Христијан.

(Показујући јој на гомилу кадета, у дну позорнице),

Моја им љубав осмех твој ускрати:

Иди па их теши док им живот траје!
Иди!..

Роксана.

Христијане!...

(Упути се кадетима који је учтиво опколе).

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С француског превео Милан Димовић).

NOCTURNE.

Сипа се по мору сребро и дроби,
вали се играју цакле и њишу,
само уз жале се стишали ситни,
слушају причу од шаптаја тишу.

Силни метуљи су склопили крила,
ноћ их је прекрила мека и плава:
барке се уморне не мичу више,
једна се до друге стисла и спава.

А моја душа је сама и тужна,
за њу још дубља је затона тама,
туђ као никад тај бескрај модрине,
а моја душа је тужна и сама.

Звијезде се пале и у мору дршћу.
Како је тихо! Зар ти ћеш ми доћи?
ти, коју слутих у суморне дане,
ти, коју гледах у бесане ноћи.

И ти ћеш милосна опет ми вратит'
вјеру и живот и љубав и срећу,
ти коју душа ми видјела само,
ти коју никад заборавит' нећу.

— Вјетар се прену и замахом крила
сне моје расу и чело ми брише.
Сипа се по мору сребро и дроби,
талас се игра и цакли и њише...

Загреб.

Драгутин М. Домјанић.

НА МРТВОМ ОСТРВУ.

Бденије.

Сунце је пало у пучину,
И дан је замро у долини.
Кад изнад гора на висини
К'о мртвац бледи месец сину
И мртвом руком у тишини
Разапе танку месечину.

Тад мрки бокор кипариса
По гробљу баци сенку црну,
И сува ива замириса,
И слепи миш са торња прну,
И цикну звоно с параклиса,
И у храм подземни свет нагрну.

Усамљени кипарис.

Кипарис стоји на острву
К'о вечна туга у црнини,
Помамни вали ту се рву,
И звижде ветри на пучини,
И залуталу лађу гоне,
Те у бездана недра тоне.
А кад се над њом склопе вали,
Кипарис тужи на обали.

И у дубини хладног стана,
Немоћне душе докле ћуте,
Без зоре и без ведра дана
К'о мртве шкољке свуд расуте,
Кипарис шуми у самоћи
У тајанственом плашту ноћи,
Шуми и тужи на пучини
К'о вечна туга у црнини.

Сећања

Опет ви бледе празне сени,
Ви магле сиве из даљина,
Ви мртве звезде из дубина,
Опет буните крв у мени;
И опет туга на ме слази,
И тужим са̑м на пустој стази.
А живот тако брзо пролази,
О, тако брзо пролази.

Ал' знам, тужније иде доба,
И следиће се бол у мени,
И угаснуће сви спомени;
А изнад једног свежег гроба
Ветар ће дивље да се плази,
И заборав ће да вас згази,
И тако најзад све пролази,
И најзад све пролази.

Покојницима.

Стиснуте усне, прекрштене руке,
И све је прошло: болови и муке.

Над ху̏мком вашом ветар ће да цвили,
Сипаће хладне и суморне кише,
Ал' ви их нећете чути никад више,
Ви сте већ били.

Време ће даље у бескрај да мили,
И свет ће мрети небројено пута.
Ал' ви не дрхћете од задњег минута,
Ви сте већ били.

Стиснуте усне, прекрштене руке,
И све је прошло: болови и муке.

Кіф.

Милош Перовић.

ИНДИЈАНКА.

Lasciate ogni speranza voi chi entrate.
Данте (Божанствена Комедија).

Час одласка стиже, час вечерње плиме
Разлеже се лу́ком звиждање сирена,
Бродови крстаре и тутње и диме
С бојом свих земаља, с кликом свих племена.
Полагано чиле иза сиве воде
Торњеви и здања, градски дим и тама...
К'о титанска сатвар богиња Слободе,
Индијанка страшна, над водом је сама.

К'о над морем херолд Индијанка горда
С узвишеном зубљом изгнанике зове;
К'о поплава с мора свих земаља хорда
Удара на врата домовине нове.
Нова земља с блеском електричних слика,
Прегажене борце придиже на ноге,
А талас под лађом с пуно болног крика
Шуми, шуми плачно трагедије многе.

Емигрантска лађа давно ме искрца!
И кад онда спусти ленгере у луци
Под куцањем врућих изгнаничких срца
Задрхташе груди и капа — у руци!
На таласу испод бронзане Слободе
Залепрша с пеном перо Лафајета,
Морем као мућа пут Бастиље оде
С електричном искром из новога света.

Сад хоризонт мрачи облак дима вечног,
Жар пакленог угља мирише и пржи,
А кључају реке од челика течног
Са златом у песку од кости и сржи.
Зубљем руду топи Индијанка ова
Да ђерданом ниже глатке дијаманте,
А бронзаним челом назиру се слова
Од натписа тужног што прочита Данте.

Заустави шкрипу машинскијех кола
И вртлог игара лудих суновратних,
Индијанка страшна, богињо без бола,
Слушај крик с Голготе, са крстова златних!
Твој Вавилон жути крај таласа сивих
Варајући Бога поста град чудеса:
Слушајући жагор свих језика живих,
Вавилонске куле диже до небеса!

С музиком фабрика хор модерних чуда
Хармонирај вешто с океанским хуком,
И још излиј трубу из златнијех груди
Да ти труби громко потреснијем звуком.
Оним што ти носе срца или снове
Уз таласна једра и катарке вите,
Труби, труби, дуго одјек земље нове:
„Напуштајте наде, ви што улазите!

Чедомир Павић.

ОДЈЕК ОКО ЗЕМЉЕ.

У храпавом стењу обамрлих гора,
Где блејање стаду не измами паша,
С маховином црном, с грубом мрежом бора
Привиђах ти чело стара земљо наша.
Слушајући како поточићи зборе,
Меденица звони а двојница плаче
Долинама што их плуг дрвени оре, —
Туга, сушта туга, у мени се заче.

Кад сам жедан снаге затражио млека
И нашао суха скамењена недра,
Вратоломна жеља пут далеких река
Заталаса мојој фантазији једра.
Као обамрла остаде ми сама
С легендом гусала из прошлости лепе.
С гробовима око раскопаног храма
Да умрли из њих нерођене крепе.

Тамо низ Атлантик, кроз азурна поља
Кад заора с димом изгнаничка лађа,
Привиђа се утвар, и лепша и боља,
С бојом ореола сунца што се рађа.
Кад сунчани рубин уз јутарњи пламен
Изљуљаше тихо йз мора таласи,
С наранчастом маглом ружичасти пламен
Утвари ми нешто као златне власи.

Океанска земља куд бродовље плови
Полако ми заче надахнуће друго,
Очара ме дӳгом апокалипс нови,
Лӯк што бежи напред хватао сам дуго.
Катаклизма снови посташе весеље
К'о морима игра воде и циклóнâ,
Што симболски слути као Јеванђеље
Смâк планете или битке милиóнâ.

Ја занесен прођох и далеке греде
Сијера Невада где врх с врхом слаже,
Где дубрава једре и пустиње бледе
Мамутова стабла к'о дивови страже.
Тамо доле нађох приморје без зиме
Где трепере палме без снежне олује,
А пролеће вечно укроћене климе
Задахњују благо с Пацифика струје.

Ходајући ноћу океанским жалом
Даљина се сетих, и прожма ме језа
Кад с осеком једном оде вал за валом
А језике сила тишина завеза.
Мотрио сам тмине пацифичких вода,
Да л' се не привлаче с оне друге стране
Воштане авети азијских пагода
С мистичним шапатом Будине Нирване.

С тишином се земља за одјеке спреми;
Земљотреса слутња по стварима зађе...
Као гром ненадни звукну исток неми,
Одјек око земље и Пацифик нађе.

Слушајући одјек зачух име твоје
А трохајке виђах да морем крстаре,
Засветлуца с њима сјај црвене боје
Место мученичке ореоле старе.

Град косовски сину брилијантним блеском
Васкрсних плотуна прореченог пâса,
Одјек око земље с удаљеним треском
Зовну мене звуком материног гласа,
Кроз долину смрти уз верену пушку
К'о источна звезда звук одведе мене,
Док угледах Васкрс и освету мушку:
Куманово, Битољ, Скадар и Једрене.

Чедомир Павић.

АНКЕТА О ЈУЖНОМ ИЛИ ИСТОЧНОМ НАРЕЧЈУ У СРПСКО-ХРВАТСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.

Уредништво „Српског Књижевног Гласника“ упутило је извесном броју писаца и јавних радника на Словенском Југу ово писмо:

Поштовани Господине,

У броју 308—310 *Српског Књижевног Гласника* почета је дискусија о питању: *које наречје треба да постане опште у целој српско хрватској књижевности, јужно или источно?*

Да би се чула мишљења најпозванијих о том књижевном и културно-националном питању, мени је част замолити вас да — у облику и у величини како ви нађете за најзгодније, — изволите казати своје цењено мишљење. Сви послати одговори, по реду како буду стигли, објавиће се у *Српском Књижевном Гласнику*.

У нади да ћете се одазвати позиву на ову анкету, унапред вам захваљујем, и молим вас да изволите примити уверење о моме најодличнијем поштовању.

Београд,
23 децембра 1913.

Ј. Скерлић,
уредник
Српског Књижевног Гласника.

Одговори који су редом стизали на то питање ови су:

I

Са потпуним одобравањем читао сам вашу расправу о ијекавском и екавском књижевном говору. И ако сам научио писати и хрватско-српски говорити ијекавски, налазим да за огромну већину Словенаца *е* би било велико олакшање у читању и говорењу хрватско српског језика. Требало би почети школским књигама у Хрватској.

Био би то сигурно један корак у којем би Словенци виђели некакав уступак своме становишту, и који би могао услијед тога донети само добре послиједице у приближавању нашег књижевног говора хрватско српскоме с *наше* стране.

Ово би се постигло тим лакше, ако бисте из српског књижевнога језика избацили неке *турцизме* — Загребу и Љубљани у прилог.

11 I 1914
Љубљана

Др. Фран Илешић,
Председник Матице Словенске.

II

Пошто је колијевка наше писмености у екавском говору, и пошто се њима служе скоро сви они што стоје данас у прочељу наше српско-хрватске литературе, и покрај свега што јужно нарјечје имаде драгоцјених љепота, склада и музике, и ја држим да писци српско-хрватски ван Краљевине Србије треба да приме то источно наречје. Кад остали културни народи имају само један свој књижевни језик, што не бисмо и ми, Срби и Хрвати, тим путем пошли, кад нас тамо упућује и наше национално јединство? Па још када је непобитна истина да екавским говором говори претежна већина српско-хрватског народа, и да се њиме служе они чији синови јуче, по пољима и гудурама Старе Србије, Македоније, Тракије и Албаније, посијаше кости своје и осветише Косово, и када не би било никаквих других разлога, ми, српско-хрватски књижевници, који живимо ван граница Краљевине Србије, треба да га примимо и усвојимо са највећим пијететом.

31 XII 1913.
Мостар.

Алекса Шантић.

III

Питаш ме шта мислим о томе: које наречје треба да постане опште у целој српско-хрватској књижевности, јужно или источно, кад већ сви видимо, јасно и бистро, да, ако као *један* народ желимо имати и *један* књижевни језик, непрактично је и непаметно и даље задржати оба. И ја одмах отворено кажем, да сам за — источно наречје. Оно је, у нашој књижевности, било, а и данас је, далеко претежније од јужнога, јер њиме говори и пише културнији дио нашега народ. Све што имамо најбољега и највреднијега, у стиху и прози, осим народних пјесама, писано је тим наречјем. Зато га треба и усвојити, тим прије што је нама који смо свикли да пишемо јужним наречјем (и ако сви *не пишемо једнако*, јер и у том се многи раздвајају, те на пример пишу *болијест* и *болест*, *пријенос* и *пренос*, *пријеглед* и *преглед*, *пријекор* и *прекор*, *хтјео* и *хтио*, *сјео* и *сио*, *горје* и *гори*, *гдје*, *ђе* и *гди*, и тако даље) много лакше писати источним него ли другима јужним. Напошљетку, да узгред напоменем ово — макар се когод и чудио, — ја бих да узмемо источно наречје и зато, *и кад не бих других разлога ни било само зато* — јер њиме говоре јунаци са Куманова и Брегалнице. Они су нас растресли, разбудили, дигли; они су, онако велики и славни, гинући за брата, први учинили да право осјетимо: како смо и колико смо *једно*, нераздвојно. Данас сви гледамо у њих, дивимо им се, обожавамо. Њиховом душом сви данас дишемо; њиховим језиком треба сви и да пишемо, сви, Срби и Хрвати.

Мостар, 31 XII 1913.

Светозар Ћоровић

IV

На питање које сте изволели поставити у вашем писму од 23 пр. м., које би наречје требало да постане опште у српско-хрватској књижевности, част ми је одговорити што следи:

Ја сам, без икаква устезања и без икаква ограничења, за наречје источно. Рођени „јекавац", изгледаћу, можда, као неки одметник од свога јата; но ја се у овом случају држим начела: да опћу корист треба стављати изнад свега.

У дугогодишњем свом књижевном раду, ја сам увек настајао да своје писање што консеквентније удешавам према правилима јужнога изговора и усудио бих се рећи да сам се у томе примакао онима који су писали коректније; па ипак не тајим да сам писцима источног изговора више пута завидео за неке особите лепоте и неке танчине њихова наречја, а да већ и не говорим о лакшем савлађивању граматичких проблема, што се понекад намећу и најизвежбанијем јекавцу, док у том погледу источно наречје нуди много поузданији основ и само по себи решава многе двоумице. Данас, кад је лексикални део књижевног језика постао заједнички не само свима Србима, него и Србима и Хрватима, право је да се изједначи и његово наречје, а то наречје — с обзиром на опће прилике живога говора и не техничке погодности које нам нуди у писању — мислим да не може бити него наречје источно.

Свакојако, покрај и изнад разлога техничких, треба у овом случају имати пред очима и разлог опортунитета, разлог — како сам навише казао — опће користи. Кад је год, у прошлости, било говора о томе који би диалекат требало подићи на достојанство опћег књижевног језика, одговор је увек гласио: да ће то бити диалекат оне покрајине у којој се књижевност буде највише развијала и која буде имала остале погодбе да постане књижевни центар за сав народ. Међутим, ми данас сви инстинктивно осећамо да тај центар, у приликама које су настале, може да буде једино Србија са својом престоницом Београдом, Србија у којој данас живи већи део нашега народа и која има најбоље погодбе за културно развијање у будућности.

Стојећи ствари тако, ја не увиђам зашто бисмо ми овом важном националном и културном питању тражили другог решења до оног које се намеће логиком факата и, тако рећи, фаталношћу историјском. И нека ова централизација културе не задаје никоме бриге! Сви знамо колико је Париз, са својом усредсређеном културом, придонео образовању и развијању језика француског. Већ око заранака литерарног живота у Француској ми видимо како првобитни језик, т. зв. *langue d'oïl*, језик северне Француске, а нарочито предела *Jsle-de-France*, потискује све остале диалекте, па чак и оне који бејаху дорасли употреби књижевној, као на пример диалект

пикардијски и бургундски. И данас у Француској — ма да провансалски диалект (*langue d'oc*) није још изумро — у опћој књижевној употреби влада само један језик, језик северо-францускога наречја који је у исто доба једна политичка, једна литературна и једна културна снага француске нације.

Други примјер те неминовне селекције у борби за живот између разних диалеката једнога језика, нуди нам књижевни језик данашњих Италијана, који су за подлогу својој писаној ријечи узели говор питоме Фиоренције, стога што је та варош, са својим територијем, била не само гнездо најчишће италијанштине, већ и зато што се она и данас сматра као једно од главних интелектуалних огњишта нове Италије и средиште класичних споменика италијанске културе.

Ја не кажем, разуме се, да се наше прилике махом подударају са приликама у старој Француској или у данашњој Италији; али је факат да један део нашега народа у старој и новој Србији говори јекавски, а пише екавски; да један део нашега народа у Хрватској говори екавски, а пише јекавски, док један део тога истог народа, у Босни и Далмацији, говори иковски, а пише јекавски, или, још горе, икавско-јекавски. Потребно је, дакле, да из тога хаотичног стања изађемо и да се наша писана реч сведе на заједнички тип књижевнога језика.

Што се тиче питања графичког — ћирилице или латинице — ја сам по својим симпатијама одвећ изразити „латинаш“, а да уз лепо источно наречје не бих желео победу и лепој, двојесветској латиници.

Задар, 3 (16) јануара 1914.

Марко Цар.

V

Ја нисам стручњак да бих могао одговорити на велецењени упит о јужном или источном наречју. Можда би јужно наречје било лепше, али пошто је готово читава наша досадања литература писана источним наречјем, па је исто наречје и згодније у писању, то би можда источно наречје могло имати предност.

5 јануара 1913.
Нови Сад,

Др. М. Полит-Десанчић.

VI

На ваше питање, „које наречје треба да постане опште у српско-хрватској књижевности“, понављам што сам казао лане у анкети „Веде“: *источно* и никаково друго.

Разлози које је у прилог источном наречју изнео Г. Ј. Скерлић у „Српском Књижевном Гласнику“, морају да придобију свакога непристрасног човека, којему је до нашег књижевног и културног уједињења. Било би добро да се изврсна радња Г. Скерлића посебно одштампа латиницом, и што више рашири у нашим западним крајевима.

Колико ја могу судити, овамо у нас на западу има много мање противности источном наречју но што се обично мисли.

То особито вреди за онај део нашега народа, којему је западно наречје матерински говор. Ми икавци — кад се, за вољу народном јединству, морамо одрећи својега наречја у књижевности — немамо баш никаква разлога да дадемо предност ијекавштини, која је мање раширена, мање згодна а за нас и много тежа од екавштине, због замршености ортографских правила.

У спору између присташа јужнога и источнога наречја обично се пуштају с вида икавци, као да је јужни говор посве обладао целим нашим западом. А у истину није тако. Премда јужно наречје већ пола века влада у нашим школама, у уредима и у новинству, оно ипак није могло да се посве удоми међу нама. Не само што све сељаштво западнога наречја говори и данас икавштином, већ и велики део грађана-икаваца употребљава у кући и у друштву западно наречје. Што се у овим нашим странама штампа за пук, то је још увек највећим делом писано икавштином, а до назад мало година излазиле су у Далмацији и новине у западном наречју, као што се још штампају у наших најближих рођака, у бачких Буњеваца.

Ово истичем да се свак увери како међу нама икавцима напуштање ијекавштине неће ни из далека побудити онога негодовања што ће се испрва вероватно породити у наших ијекавских суседа, особито у Дубровнику и у Херцеговини.

Индиферентно распололожење икаваца према јужном говору допринеће можда највише коначној победи источног наречја. Јер, кад се одвоје икавци — којих је од Виса до Су-

ботице и од Госпића до Сарајева најмање два милиона људи — не остају, напрам седам милиона Срба, Хрвата и Словенаца екавскога говора, ни пуна три милиона ијекаваца јужнога наречја.

Екавски говор није ни тако туђ икавцима, како неки мисле. Не само што се на северо западу и у Славонији екавштина меша с икавштином, већ и много даље к југу сачували су се трагови екавске старине. Спомињем, на памет, речи „венац, сести, сено“, које су се у том облику до данас сачувале у сплитском пучком говору, у срцу икавштине.

За наш старији нараштај, то јест за људе од 40 и више година, који су се у детињству учили у школама латиницом писати „е с кваком“ (ě = ћирил. ѣ), увођење екавштине у књижевни језик било би више неке врсти повратак на старо, него ли новотарија.

Занимљиво је да је и после изгона слова ě из наших школа било у Далмацији људи, рођених икаваца, који остадоше верни екавштини, не хтијући да се приклоне јужном наречју. Тако учени фрањевац Пуретић и његови ученици (већином римокатолички свештеници) употребљаваху у писму на месту старословенскога ѣ слово е с тачком озгора (ė). Овим се правописом још служи гдекоји старији човек у Средњем Приморју, а истом ортографијом је и натпис на споменику „пėснику народа словėнскога“ Андрији Качићу Миошићу, у Макарској.

За расположење икаваца у питању заједничкога књижевног језика заиста је карактеристичан најновији један закључак опћине града Сплита. На позив државне власти сплитско оцћинско заступство имало је да утврди званични назив граду, т. ј. да реши, имали се писати Спљет, како су досад писали државни органи и школе према правилима јужнога наречја, или Сплит, како домаћи зову свој град и како га је опћина увек писала. Опћинско веће једногласно је закључило да се има звати и писати Сплит, а не Спљет, с интересантном мотивацијом, у којој се вели да у нашем народу још није коначно решено питање једног књижевног језика, па да зато нема разлога да се домаће име Сплит мења према правилима другог једног наречја, јужнога, које није опће признато као књижевно.

Увођењу источнога наречја као књижевнога има и биће,

без сумње, противника и у нас. Али противности нису толико основане на стварним разлозима, колико су политичке природе.

Хрватски сепаратисти, који хоће да одрже уметни зид између два дела нашега једног народа, противни су „српској“ екавштини, не што би волели ијекавштину, већ што је сматрају специфично „хрватским“ језиком. Колико је неосновано то њихово схватање, најбоље доказују ове цифре: између три милиона чланова нашега народа, који себе називају Хрватима или свој језик хрватским, има једва 100.000 људи т. ј. само 1/30 њих који говоре јужним наречјем (ијекавски), док екаваца Хрвата, кајкаваца и чакаваца, има барем десет пута више од тога. Према томе је екавштина много више „хрватска“ од ијекавштине, а ако се о којем наречју нашега језика може казати да је специфично хрватско, то није нипошто јужно, већ западно (икавско), којим говори 2/3 људи хрватскога имена. Између екавштине и ијекавштине, с посебног хрватског гледишта, (исто тако са словеначкога), екавштина мора да ужива предност. Тога је мнења био и највећи хрватски ексклузивиста, Анте Старчевић, који је доследно цели свој век писао источним наречјем.

Хрвати, који су икавци или екавци, примили су прошлога века Вукову ијекавштину у своје књиге, за вољу књижевном јединству. Данас, кад је велика већина Срба (а међу њима је то све више и ијекаваца) пристала уз источно наречје, отпао је главни разлог да се јужно наречје одржи као књижевни језик Хрвата. Књижевно се јединство данас може постићи само помоћу екавштине, која је, мимо све остале предности, и више „српска“ и више „хрватска“ него ли и ијекавски говор.

Највећа запрека нашем књижевном уједињењу на основи источнога наречја не лежи у политичком фанатизму ни у партикуларизму, колико у конзерватизму људи, у снази навике, у обзирима конвенционализма, који се не могу скршити без тешкога напора.

Зато би требало да се од академског расправљања што пре пређе на активну пропаганду. Требало би заредити брошурама и предавањима по целом народу, особито по западним крајевима. Требало би, уписом у једно велико народно културно друштво, или стварањем месних клубова, или како год

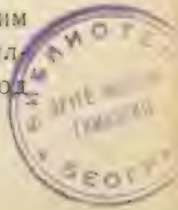

друкчије, ангажовати за екавштину наше књижевнике, новинаре, наставнике, судије, адвокате, трговце, општине, новчане заводе, и т. д., тако да се буду сматрали дужним употребљавати у питању источно наречје. Човек ће у друштву много лакше запливати против струје, него ли сам. Ја познам лично многе одличне људе у овим нашим странама, који би сутра стали писати екавштином, али се ниједноме не да̂ да први почне: и тако обазирућ се један на другога, не миче се ниједан.

Добро би дошао и један годишње алманах или посебни часопис за пропаганду, ако би доносио имена свих присташа покрета. Свакоме покрету даје маха бројење присташа, кад их све то више има, као што би их извесно било за ову ствар. У даље детаље нећу улазити, али нешто би се што прије морало започети.

Биће код нас противности и код званичних кругова, али ће се дати савладати. После увођења јужнога наречја као књижевнога, проведене су, у Хрватској и у Далмацији, ових последњих 40 година једна за другом још четири промене у званичној ортографији (латиницом): укинуто је ě и мукло è пред самогласним р — место „ие“ уведено је писање „ије“ — етимологијски правопис замењен је фонетским — уведено је ново слово đ (= ђ). Последња промена треба да буде увођење источнога наречја у књижевни језик, а то ће се неодољиво наметнути надлежним властима, док се за њу придобије јавно мнење.

У том правцу треба да се развије што живља пропаганда у нашим западним крајевима, а да успех буде сигурнији и бржи, имало би се истодобно покренути у источним крајевима акција за увођење опште-европскога писма (латинице) у наш књижевни језик. То ће, дакако, ићи много теже, али само да се покрене ствар, било би већ тим много добивено. Јер док би се у Србији појавио озбиљан покрет за прихватање латинице, нестало би истим часом код Хрвата (и код највећих шовиниста) сваке противности против екавштине.

Екавштина и латиница, то су елементи компромисне (и уједно најпрактичније) формуле за постигнуће потпуног књижевног јединства Срба и Хрвата, до којега се узалуд кушало

дођи „посрбљавањем“ и „похрваћивањем“ — а које данас више него икад хита к решењу.

У Сплиту 1914. год.

Др. Јосип Смодлака.

VII

Одговарајући на позив уредништва *Српског Књижевног Гласника* да дам своје мишљење у анкети за источно или јужно наречје, ја сам исписујући наслов овом чланку дао већ и свој одговор. Не без извесне унутрашње борбе, ја сам се одлучио за екавштину, за источно наречје, раскидајући с нашим филолошким традицијама и, што је било много теже са дијалектом који сам примио од матере учећи прве речи и којим се и данас служим живећи у средишту једне ијекавске области. Писати екавштином и ослободити се традиција без сентименталне болећивости лакше је онима који живе ван наших крајева или у областима екавштине, и није случајно да сви они Херцеговци који су почели од раније да пишу екавштином, Дучић, Дедијер, Митриновић, Слепчевић, живе ван граница Босне и Херцеговине. Али свестан да је разлог пречи од осећања и да је овде у питању једно више начело, ја жртвујем уско и покрајинско за љубав широком, свесрпском, или чак југословенском.

Ијекавско наречје данас је несумњиво у назатку. Кад му није успело да у доба нашег романтичарског покрета, у време обожавања народне поезије, у доба култа Вукова и велике славе Даничићеве, и у дане кад су најбољи наши књижевници онога времена Његош, Милутиновић, Јован Илић и у неколико Бранко Радичевић писали ијекавштином, кад му тада није успело да потисне екавско и завлада српском књижевношћу онако како је завладао хрватском, онда то оно неће учинити никад више. Јер је неоспорно да књижевно најкултурнија средишта стварају књижевни језик, а данас је такво средиште, жариште свега нашег духовног живота, на првом месту Београд. Он је седиште Академије, Универзитета, Српске Књижевне Задруге и стециште најкултурнијих и најбољих елемената наше нације. У њему су најмеродавнији научни капацитети и најистакнутији књижевни радници; духовно водство његово остало је толико, да се ми сви, из других места, као мање планете, стално окрећемо око њега.

Кад је пре двадесет година писао проф. М. Решетар о овом питању казао је ове речи: „Ако на књижевном и културном пољу уопће екавска страна нашега народа буде јача, ми ћемо се јекавци поекавити, а ако на против ми будемо у томе погледу бољи, Србијанци и Војвођани прихватиће наш говор као што су га већ прихватили (и ако из другијех а зато лепшијех разлога) и икавци и чакавци и кајкавци“.[1] Данас је више него јасно да смо ми у тој утакмици изостали. Наши нас рођени и најбољи писци, они с којима би могли примити такмичење, остављају и прилазе екавцима (Дучић), а подмладак, на који би се могли надати, отворено иступа за источно наречје (Слепчевић[2], па чак у најновије доба и један наш млад Хрват Паво Митровић).[3] Очити знак да је духовна јачина екавских писаца претежнија и да велики магнет Београда неодољивом моћи привлачи наша мала пера.

И не само то. Као што се видело поводом *Vedine* анкете и иначе и код Хрвата се јавља мисао да се екавштина узме као књижевно наречје, док би за Словенце она значила највећу атракцију за наш општи југословенски језик. Нема, према томе, раније бојазни да би ијекавштина постала искључиво хрватска особеност и јак елеменат у нашој националној борби. И то стога што пре свега данас ишчезавају ти раније опасни и нарочито форсирани моменти борбе, које се у многим фазама почињемо да стидимо и чији нам мотиви постају све више страни, и што би, даље, несумњиво, и Хрвати сами ушли у нашу општу заједницу већ ради Словенаца.

Само ја држим да ће читав тај процес ићи врло споро. Не само неповерљивост и конзерватизам појединаца, с којима се увек при напредним покретима мора рачунати с мање или више обзира, него ће нам на том путу нарочито сметати власти и широке, неуке масе. Власт ће у том покрету назирати несумњиво политичке тенденције и настојаће да их спречава. То, истина, не би било велико зло. Теже је и за напредак одсудно од сметње што нам услед тога неће бити могуће убрзати тај процес тим што би то наречје узели и у старијим разредима школа, за сад бар средњих. Колико неуви-

[1] „Јавор“ 1893, стр. 313—4.

[2] „Српска Омладина“, 1911, стр. 8—10.

[3] „Босанска Вила“, 1913, стр. 306.

ђавности и спорости има код наших власти доста је навести само то, да Даничићева реформа латинице званично још није призната ни у Хрватској, ни у Босни, и ако за њом стоји ауторитет Југославенске Академија! Кад, дакле, с том много невинијом реформом има толико муке и кад се при том има толико устручавања, онда је јасно да ће с овом другом ићи још теже.

Осим тога код нас ће тај процес ићи теже и из других разлога. Хрватски део нашег народа у Босни и Херцеговини у великој већини стоји под утицајем шовенских и искључивих настојања извесних клерикалних кругова и стоји, на жалост, врло, врло далеко од оних великих и широких концепција њихове културније браће у Далмацији и делимично и у Хрватској. Журећи да час пре задобију у већини још увек анационалне Муслимане, они главне ударце упућују против Срба и живе у уверењу да им само од нас прети највећа опасност. Њихова је борба с тога веома жучна, запенушена и, на жалост, све пре него увиђавна. Она ће несумњиво и то почети тумачити на свој начин и од тог покрета чинити рђаве употребе. Није чудо ако то у нашим лако распаљивим редовима изазове реакцију и ако се услед тога стане ометати и братски споразум у нашим националним питањима.

Иначе, примам аргументацију Г. Јована Скерлића, која је у главном, тачна, и у првом делу, у ком слаби Вукове разлоге, за које се и од раније знало да несу много чврсти, и у другом, у ком износи своје разлоге за претежност источног наречја. Једна је само аналогија коју бих као пример више желио истакнути. Најстарија и најглавнија грчка поезија заједно са Илијадом и Одисејом била је у јонском дијалекту, исто као већина наших народних песама у јужном; то међутим, није ништа сметало високо културним Атињанима, да за своје књижевне потребе, нарочито за своју трагедију, не узму као књижевни језик свој развијенији и отуд савршенији атички дијалекат. То је несумњиво леп пример, да наш случај није ни произвољан ни осамљен у развитку оваквих књижевних и културних појава.

Сарајево, 7 јануара 1914.

Др. Владимир Ћоровић.

ЈЕДНА КРИТИЧКА АНАЛИЗА.

(2).

Песму ћемо анализати редом по строфама, и у строфама редом по реченицама.[1]

Анализа неће узимати у обзир *све* особине песме, но само *разлике* између версија. Остале су особине додирнуте само узгред, према потреби текста.

*

Прва строфа гласи, — у првој версији:

Родио се на Јонском Мору, на обалама пуним сунца, тамних вртова и бледих статуа, и, као галеб, окупао се у азуру, светлости и мирису вечито загрејаних вода. Мајка га је често носила по студеним сенкама неког дрвећа чије је лишће мирисало мирисом сна.

У другој версији та строфа гласи:

Родио се на Јонском Мору, на обалама пуним сунца, тамних вртова и бледих статуа. Као галеб, окупао се у азуру, светлости и мирису вечито светлих вода. Мајка га је носила по студеним сенкама дрвећа чије је лишће мирисало мирисом сна.

Версије се разликују између себе овим појединостима. Прва реченица („Родио се на Јонском Мору...“) подељена је у другој версији на две: — свеза *и*, која је у првој версији везивала те две краће реченице, избачена је; — реч *загрејаних* замењена је речју *светлих*. — У другој реченици („Мајка га је често носила...“) избачене су из прве версије речи *често* и *неког*.

Све те измене ми се чине погрешке.

Поделивши прву реченицу на две, песник је изгубио онај лепи песнички залет, дужи и јачи дах — сведоџбу веће почетне снаге песничке, — и лепши ритам прве версије. Интонација са којом се сад, у другој версији, читају те две краће реченице, сасвим је друга. У првој версији реченица тече мелодично, и као „еластична“; после кратког прекида (али не

[1] Читалац се моли да пази на индикације: „у првој версији“, „у другој (или новој) версији“, и да, осим тога, кадгод је потребно, провери утисак на целим наводима строфа штампаним курсивом на челу појединих одељака.

па̄да!) код речи „бледих статуа“, она се наставља с полетом и топлином до свога краја. У *другој* версији, две кратке, прецизно ограничене реченице, онакве какве се обично у прози састављају, изговарају се (у пркос песничким речима) тоном пословног излагања, скоро хладно, и скоро суморно, с дубоким падом гласа после речи „бледих статуа“ (с тачком глас увек знатно пада). Наравно, поједине песничке речи задржавају и даље свој индивидуални осећајни нагласак; али је реченична каденца много прозаичнија. Песник није више лирски загрејан, и инстинктивно подешава текст према свом новом расположењу.

Даље, располовивши ту прву реченицу на две, песник је једну органску целину, један засебан и заокругљен утисак поцепао, и тиме га је и ослабио и неправилно саопштио. Прочитајте, у првој версији, реченицу о којој је реч, и видећете да „обале пуне сунца, тамних вртова и бледих статуа“ и „азур, светлост и мирис вечито загрејаних вода“ чине *један* утисак, утисак *краја* у коме се ствар десила, — земље, неба, и мора. У другој версији, песник је тај уједно запажени и тако запамћени утисак прекинуо на половини, и саопштио у двапут. *Аналитички*, наравно, излази на исто; аналитички, рећи „двоглави орао“, или рећи: „орао са једном главом, — и са још једном“, — значи, на крају, рећи исту ствар; али није исто *песнички;* и није исто ни стилистички; па како је стил у првом реду логика, није у том посебном смислу ни логички. Као што има мисли и утисака које би било погрешно саопштити заједно, тако их има које је погрешно саопштити одвојено. Прилив наших мисли иде у таласима; свака је реченица — дужа или краћа, проста или разграната — такав један талас, — већи или мањи. Ти „таласи“ мисли, код човека с дисциплинованом памећу, долазе, с незнатним изузецима, правилно, извесним редом и у извесном обиму; *а тај ред и обим њихов одговарају реду и обиму у коме се ствари јављају и у природи.* Наше су мисли запамћена стварност, препроизвођење стварности. Отуда онај, који добро опажа и добро памти, утиске правилно и саопштава. У реченици прве версије, коју је песник створио под непосредним утицајем своје првобитне визије, појединости су правилно саопштене уједно. У другој версији, једна реченица даје крњ утисак, који после друга реченица несавршено и тромо, допуњује. Песник није

више био у оном концентрисаном расположењу, и зато је преко појединости изгубио утисак целине.

Трећа је рђава последица те измене (јер, —

Једанпут се само згреши,
А за грехом грех се ваља —)

била та што су сад, у другој версији, речи: *Као галеб*, добиле сасвим незаслужену важност. У првој версији, речи: „и, као галеб“, — само су узгредна, и као прелазна појединост. Песник није имао намеру да удари гласом на „галеба“. Њему није прво слика с галебом пала на памет, коју би он онда даље развијао, поредећи галебове навике са радњама младога Јоњанина; но су му главне биле *радње* Јоњанинове; и само као украс више, сетио се и додао је галеба, који ради тако исто. Отуда су у првој версији сасвим правилно те речи дошле у средину реченице: позната је ствар да су почетак и крај најважнија места у реченици, док је њена средина најмање важна; крајеви се увек најјасније виде, и кад се тиче првог и последњег играча у колу, и кад се тиче почетка и краја реченице. У *другој* версији, галеб игра равноправну улогу с Јоњанином; и можда нам је на њега обраћена још већа пажња но на Јоњанина. У тој другој версији имамо прво једну половину мисли, па *галеба*, па другу половину; у првој версији се преко галеба прелази, и мисао и глас се заустављају, као што и треба, на *даљим радњама* младога Јоњанина: „*Родио се*..., и *окупао се* у азуру, светлости“... и тако даље.[1]

Видећемо доцније да је разбијање прве реченице на две учинило, те се и друга реченица те строфе („Мајка га је носила“...) сад мање логично наслања на претходну но у првој версији.

Последња је измена у првој реченици замењивање епитета *загрејаних* епитетом *светлих*. Она ми се такође учинила озбиљна погрешка. „Загрејане воде“ можда више но све

[1] Пишући ову последњу реченицу, писац је горње речи био прво саставио овако: „у првој версији се прелази преко галеба“... И ако ствар овде нема важност коју има у тексту песме (јер се из смисла види да нагласак пада на реч *прелази*), писац је осетио да је у том слогу реч „галеб“ истакнута јаче но што треба, и зато је реченицу преложио, „галеба“ метнуо у средину, а појам „прелази“ метнуо на крај, где је не само по смислу, но и по положају добио важност која му припада.

остале појединости показују сву мекоту јужнога поднебља, и носе са собом утисак сјаја и топлоте његова сунца, који су и дали те вртове кипариса, и чине да се свет „купа у азуру, светлости и мирису". У топлицама где ове редове пишем — нека ми је допуштено навести ову појединост која ми се овде и преко воље намеће — међу северним јелама, у хладне јесење дане, у једном језерцу топле воде цветају лотоси и нenуфари!... — зато што је вода топла. Светле воде могу бити и на северу; загрејане никад (ако не у топлицама). Осим тога, епитет „загрејаних" био је нов, оригиналан; „светлих" је епитет познат, стари, и било га је лако наћи. Јасно је како је песник ову погрешку могао учинити. Њему се учинило да „загрејаних" није довољно песничка реч, и, жељан да све начини лепше, он је тражио да ту реч замени другом, више песничком. Али му се та реч таква учинила зато што је он у том тренутку видео само ту једну реч. Она и јесте много мање песничка но „светлих", и чак прозаична: *али не у том контексту*... Расејан поправљач, далеко од своје прве визије и импресије, нема више утисак целине и истине, но види само појединости, и поправља погрешно.

На исти начин се објашњава како је могао превидети још једну погрешку коју је својом поправком учинио, и која би му иначе тешко измакла. Заменивши „загрејаних" речју „светлих", он је добио овај слог: „... у азуру, *светлости* и мирису вечито *светлих* вода...", где су речи „светлости" и „светлих" прилично таутолошке, осим тога *звуком* сувише близу једна другој, и изгледају као невештина, оскудица надахнућа, тапкање на истом месту, као увек кад се нека реч ублизу понови. —

У другој реченици (исте строфе): „Мајка га је често носила...", песник је, у другој версији, избацио речи *често* и *неког*; — оба пута погрешно.

Код ове речи „често", добро се види како и привидно незнатне ствари могу да покваре правилан утисак. „Често" није ни живописна нити изгледа нека суштаствена реч; па како се песнику још учинила и прозаична, он је избацио. Међутим, баш избацивањем те речи реченица је постала прозаична; она сад има тон хладног саопштавања, и добила је друго значење. У првој версији она је наставак причања о лепом крају у коме се Јоњанин родио и у коме је живео; у

другој верзији изгледа да нам се пажња привлачи само на ту голу чињеницу да га је мајка доиста носила по том крају. У другој верзији то изгледа ново, одвојено саопштење, без нарочите везе с оним што претходи. Свака је реченица у тексту одговор на неко постављено или замишљено питање: и та питања треба да иду увек логично, органски повезана једна за друга. У првој верзији реченица је правилан одговор на природно питање: „Шта је даље било с Јоњанином, и какав је даље био тај лепи крај?“ У другој верзији та је реченица одговор на питање: „*Је ли* га мајка носила...?“ Апсурдно питање, које у том контексту не би нико поставио. По другој верзији изгледа као да је то било *потребно* да га мајка носи. Прочитајте целу строфу, и увериђете се да реченица сада то значи. Узрок је тој промени значења врло суптилан, и опет врло прост: — нагласак који је у првој верзији падао на реч „често“, пада у другој верзији (сад кад је реч „често“ испала) на реч *носила*. Тако та последња реч постаје једним делом носилац мисли у реченици; и отуда та реченица изгледа одговор на горње питање: „*Је ли* га мајка носила...?“ Оно што је у реченици наглашено, то је њен предикат, а у предикату се налази одговор на постављено питање. У *првој* верзији значај реченице преноша се глатко са речи „често“ на песничке појединости којима се реченица свршава, и које врло прикладно настављају песнички опис краја почет у првој реченици. „Сенке дрвећа чије је лишће мирисало мирисом сна“ довршују опис оних лепих обала „пуних сунца, тамних вртова, азура, светлости и мириса загрејаних вода.“

Погрешка учињена у другој верзији повећана је (в. горе обећање ове напомене) тиме што је прва реченица прве верзије подељена у другој верзији на две краће. У првој верзији строфа има свега две реченице, и друга се реченица тешње спаја с првом, везујући своје појединости за *све* појединости прве. У другој верзији су *три* реченице, те се трећа наслања на прву тек преко друге, и јединство строфе и утиска је и тим покварено.

Тако је и реч *неког* у првој верзији била сасвим на свом месту (в. горе навод). „Неког“ оставља неодређено оно што се не сме одређено казати, подвлачи оно што има необичнога на том дрвећу које „мирише мирисом сна“, и држи нас у тону и истини бајке, очараног света снова у коме смо. Без *неког*

изгледа да се говори о нечем познатом и стварном; без *неког* значи: *оног познатог дрвећа*. Какво би то „познато дрвеће“ било, чије лишће „мирише мирисом сна“? У овом тумачењу је погрешка нешто јаче истакнута но у тексту; али ако погрешка у тексту не иде тако далеко, она је у том правцу *учињена*. И у овом примеру се види поменуто стално свлачење поезије у прозу и расејано поправљање добрих ствари.

...На крају анализе ове прве строфе хоћу да подсетим, једном за свагда, на оно што је у уводу речено, да ове замерке нису хиперкритичка цепидлачења, но анализа стварних, непосредно примљених утисака, разлучивање једног општијег утиска на његове ситније састојке. Из ових ситних састојака строфе заиста се састоји цео утисак строфе: и код онога који није свестан тих састојака, они су утицали на утисак који је он од строфе примио. Још једном: не мари што је тај утисак магловит, и само један осећајни таласић; ако онај који га је примио има по правилу танко и правилно опажање, тако да његова осећања правилно одговарају на додир са стварима „великог и малог света“, природе и човека и свих појава у њима, онда ће у том његовом тамном општем утиску свака, и *најмања* појединост оставити траг адекватан себи и сразмеран њеној важности. Само кад човек не опажа тачно, те није пријемљив за једну или другу врсту утисака, онда се ти састојци неће наћи у његовом општем утиску. Али онда ће и његов општи утисак бити нетачан. У горњој строфи, свака појединост, и најмања, свака реч, и сваки облик, и сваки слог њен, свака запета у тексту, улазе заиста у састав укупног утиска. — Ја, наравно, не могу рећи да сам састојке тачно нашао, ни да је мој утисак тачан; али, *ако* је тачан, и *ако* су састојци тачно нађени, онда су доиста ти *ситни* састојци узрок утиску.

То вреди, наравно, и за остале строфе. Састојци побројани у *целој* овој подробној анализи налазе се, сви без разлике, већ у оном општем, недиференцираном суду који је о Дучићевим двема версијама изречен на челу ове анализе.

⁂

Друга строфа гласи, у првој версији:

Несрећни песник! Дететом је отишао у крај где је небо бледо и смрзло, на коме гори бело и хладно сунце и по чијим обалама плачу ветрови. И једна мисао, као рана, опомињала га је вечито на његову сунчану обалу, тамне вртове

и мирне статуе. И, заједно с таласима и ветровима, он је плакао горко и неутешно на жаловима меланхоличног туђег мора.

У другој версији гласи:

Али дететом он је отишао на север, где је небо бело и где је сунце било хладно. Једна болна мисао опомињала га је, као рана, на његове сунчане обале, тамне вртове и мирне статуе. И заједно с таласима и ветровима, он је плакао дуго и неутешно на жаловима туђег и меланхоличног мора.

Прва измена у другој версији, изостављање речи „*Несрећни песник!*“ ...велика је погрешка. Пре свега, узети обичног човека место песника, као јунака ове песме, било је и мање лепо и мање логично (реч „песник“ се у песми више нигде не помиње, и цела друга версија говори само о једном, којем било човеку путнику). Сама та појединост, да је о песнику реч, даје песми више поезије, и цео догађај и сва осећања која се у њој излажу постају вероватнији. Даље је изостављањем тих речи отпао онај део емоције који се налази у речи „*Несрећни*“; и део емоције који се налази у усклику. Најзад, стојећи у почетку строфе, као кључ у музици, те две јаке речи давале су јачу осећајну боју целој строфи, те преко ње и песми. Све је сад мање истинито, и осећај оборен за неколико тонова. Место свега тога, у другој версији стоји једно прозаично и скоро чудновато „али“...: „*Али* дететом је отишао...“ — Кад не бисмо знали оно што је речено у уводу о хладном расположењу у коме је песник поправљао своју песму, та измена би изгледала скоро неразумљива. У том хладном расположењу песнику су се речи „Несрећни песник!“ учиниле сувише јаке, реторски претеране; он није више осећао, као кад је песму стварао, да и тема и тон песме *траже* те две речи.

У том „кључу“ учињене су и остале измене у тој строфи. Место песничких речи: „отишао је у крај где је небо бледо“... стоји сад хладна, прецизирана, безмало географска информација: „отишао је *на север*, где је небо...“ Као да то није било довољно јасно и у првој версији! — Затим је опет цела реченица (прочитајте, у првој версији, реченицу: „Дететом је“... до „...плачу ветрови“) изгубила своју лепу интонацију продужене реченице, и замењена је једном краћом, хладном,

суво одсечном реченицом. (Прочитајте реченицу друге версије: „Али дететом“... до „... било хладно“).

„Небо *бело*“ је такође мање добро но „небо *бледо*“. Овде није могућно, и излишно је, упуштати се у сликарске дискусије; али се мени чини да епитет *бледо* боље приличи северном небу — оном слабије осветљеном, безбојном, северном небу — но епитет *бело*, које има више сјаја у себи и које је, остављајући сваку физику на страну, за нас лајике *боја*. „Бледо“ се може применити на северно небо и кад је ведро и кад је облачно. У *Молитви на Акропољу* Ренан каже: „Ја сам рођен, плавоока богињо... на обалама једног мрачног мора, које је начичкано стењем, и које буре вечито шибају. Тамо се једва зна за сунце; ...облаци тамо изгледају *без боје*“... Тако у *Исландском рибару*, кад Јан и Силвестар изиђу из лађе на кров, Лоти вели: „Напољу је био дан, вечити дан. Али то бејаше светлост *бледа*, *бледа*, која није личила ни на коју другу...; она је покривала ствари као одблесак мртвога сунца... Око њих је... био огроман простор *који није имао никакве боје*“... Дакле „бледо“ и опет „без боје“. Тако и други писци — приповедачи, путници, уметнички критичари — карактеришу ту бледу, безбојну, неутралну и дифузну светлост северних крајева. Тако је у првој версији карактерисао и наш песник, док му је утисак лебдео свеж пред очима. У другој версији поправио је „бледо“ у „бело“, јер му је „бледо“, ако тако могу рећи, и само изгледало бледо. Он је свуда тражио да појача утисак прве версије, али како његови утисци нису више били свежи ни истинити он је само поправљао поједине *речи*, без везе с ранијим утиском и истином.

Погрешка је затим (и ако је можда неће свако осетити) што је песник реч *хладно* („бело и хладно сунце“), која је у првој версији била атрибут, начинио у другој версији предикатом („где је сунце било хладно“)... Ови термини звоне су више технички и педантно, али они објашњавају једну стварну погрешку. Као предикат, реч *хладно* је сад много јача но што је била као атрибут; толико јача да место песничког епитета ми сад имамо неистиниту појединост. Атрибут је, разуме се, такође предикат, али стари, избледели, или (као што се у лингвистици каже) „окамењени“ предикат; он је епитет врло ослабљен у свом значају. „Бело и хладно сунце“ је била поје-

диност и песничка и тачно казана, док се у другој версији: „сунце је било хладно“, казује нешто што није истина. Поврх свега, песник је избрисао епитет *бело*, које прави прелаз ка епитету *хладно*, и оправдава га. Осим тога, „*бело*... сунце“ — као кад га видимо у магли — било је казано и тачно и графички.

Зашто су из те исте реченице, у другој версији, избачене речи: „*и по чијим обалама плачу ветрови*“, није нимало јасно. Оне су биле лепа и значајна песничка појединост, и заокругљивале су ефективно реченицу. Оне су уз то биле очевидно у вези с речима из последње реченице те строфе: „*И, заједно с таласима и ветровима*, он је плакао“... Ове се последње речи, тако да кажем, позивају на прве. Песник је прве избацио, а друге задржао. Смисао није ни тако покварен; али ми се чини да је у првој версији све било и лепше и логичније. Ако би тај утисак био тачан, овде бисмо опет имали пример за расејано поправљање, које види поједине речи, а превиђа целину.

У идућој реченици: „И једна мисао, као рана,...“ учињене су три измене: изостављена је свеза *И*, која ту реченицу везује с претходном; додан је епитет *болна*; и једнина у речима: *његову сунчану обалу*, замењена је множином: *његове сунчане обале*.

Измена са речју „болна“ доста је индиферентна; утисак није много измењен ни с том речју ни без ње. Писац је додао ту реч зато што је хтео да појача текст. Строго критички, кад је већ унесена, њено би место било пре пред речима: *као рана*... „И једна мисао, болна као рана...“ било би нешто јаче но што је у првој версији, и логичније и мање реторски но у другој.

Изостављање свезе *и* је мање индиферентна ствар. Свеза *и* везивала је своју реченицу с претходном реченицом тешње, са више гипкости, и мање одсечне наглости, која је својствена пословном стилу, стилу прознога излагања. *И* између реченица је поетско, емоционално; у источним књижевностима — Библија је пример свакоме познат — *и* између реченица је карактеристична црта њихова стила. Због тог емоционалног, епског и лирског карактера те свезе, Флобер, лиричар у прози, почињао је (као што је познато) у првој редакцији свога романа *Саламбо*, све реченице том свезом. У тако дугом,

прозном роману, то је, наравно, била погрешка, и он је та *и* у почетку реченица, по савету свога пријатеља Буљеа, и ако преко воље, избрисао.[1] Али у лирској песми, у случајевима као што је горњи, *и* је било на свом месту; и то је песник, за време свог инстинктивног инспирисаног стварања, у својој првој версији погодио. У другој версији, хладније расположен, а расејан за целину песме, он је осетио несклад тога *и* с његовим *тадашњим* расположењем, и избрисао га је. Али није *то* расположење било меродавно, но оно прво. Осим тога, у још потањој анализи, требало би поменути да то *и* реченице још и *узрочно* везује. Без *и* оне су само аналитички једна другој примакнуте: узрочну везу између њих можемо видети или не видети. Но и кад је видимо, ми осећамо прекид у низу. Са *и*, реченица је глатко и меко везана за претходну. — Све су те погрешке ситне, или бар нису врло крупне, али ће их осетљив стилист увек осетити, и ако ће тек доцније, пошто ствар анализише, опазити шта чини погрешке. У осталом, све може изгледати ситно ономе који не разуме важност ствари. Има погрешака које могу изгледати још ситније, а за онога који ствар разуме бити још крупније. Не треба, најзад, смести с ума, да се сви утисци *сабирају*. То је врло познат психолошки — па и физички — појав, да често поновљени утицаји могу постићи дејство које сваки од њих посебице, као сувише слаб, не би могао постићи. И као што кап воде која дуже време пада на исто место на длан — или на камен — може да се претвори у тортуру — или да издуби камен — тако и ситни естетички утисци могу, сабрани, да произведу на крају утисак врло крупан. Тим више што се они, у ствари, не сабирају, но *множе*, и што им јачина расте као вредност диаманта по каратима.[2] Ситни утисци нису незнатни утисци.

Врло је занимљива и врло карактеристична измена коју је песник учинио преобраћајући једнину „сунчану обалу“ у

[1] „Флобер се опирао свом снагом, љутио се и праскао, и називао је свога пријатеља окорелим педантом и педагогом; али је Буље остајао непоколебљив: — *Бриши!* говорио је; и Флобер, побеђен, брисао је, гунђајући. Тако је *Саламбо* ослобођена оних *и* која су почињала све реченице и давала им њихов несносни епски тон. Флобер, сувише опијен лиризмом, није осећао ту монотонију.“ (Л. Депре, *Натуралистичка еволуција*).

[2] Још је бољи пример, за овај и психолошки и физички закон, пример с металима, који прсну под многим ситним ударцима.

множину „сунчане обале“. Ја сам уверен да се мало пре, кад сам је горе навео, многом читаоцу могло учинити да човек може и ту измену наводити само тако ако хоће намерно да цепидлачи, и чак са нешто хумора. Међутим, то није случај; и ако ситна — једно слово! један падеж! — та измена је једна од најкарактеристичнијих потврда за оно што је горе речено, да је песник поправљао расејано *речи*, не водећи рачуна о правом складу с импресијом коју треба да кажу. Лако је погодити како је песник учинио ту измену. Он је опазио да у речима: „опомињала га је вечито на његову обалу, тамне вртове и мирне статуе“, само речи „сунчану обалу“ стоје у једнини, и, с пажњом будном само за најближе утиске, то му се учинило огрешење о склад; и он је те речи изједначио с „вртовима“ и „статуама“. Међутим, само је онако било тачно како је стајало у првој верзији. Реч је на том месту била о *његовој* обали; онако како песник тачно каже у првој верзији: „*његову* сунчану обалу“. Множина „*обале*“ је прикладна кад је реч о племену, народу, земљи, кад се *уопште* одређује крај где се ствар збива; кад је реч о појединцу, „*његове обале*“ је речено сувише широко. Да је ту погрешка заиста учињена, и да је дошла од недовољно прибране пажње, види се из ове пробантне околности: у првој верзији, коју је песник писао у пуној концентрацији стварања, он речи „обала“ и „обале“ употребљава беспрекорно тачно *кроз целу песму*. У првој строфи, место радње казује се уопште, према нама, читаоцима, и песник тачно вели: „Родио се на *Јонском Мору*, на *обалама* пуним сунца“..: реч је о целом Јонском Мору. У другој строфи, где се исто тако уопште, широко казују северни крајеви, стоји опет, врло тачно: „отишао је у крај... *по чијим обалама* плачу ветрови“. У реченици о којој је сад реч, и где се говори посебице о крају у коме је он, песник, одрастао, о *његовој* обали, реч „обала“ стоји, као што смо видели, врло тачно у једнини: „И једна мисао.. опомињала га је вечито на његову сунчану *обалу*...“; — једино ту, поред речи „обала“, стоји *његову*. У четвртој строфи (види ниже доле), где се прича како се песник вратио у земљу свога детињства, и где је опет реч о Јонском Мору уопште, стоји опет правилно: „и сунчане *обале* веселог... *Јонског Мора* није могао да позна“. Најзад у овој истој строфи о којој сад говоримо, — одмах после речи „његову сунчану *обалу*“, у по-

следњој реченици те строфе, где је опет реч о крајевима северног мора уопште — казано је и опет врло тачно: „и плакао је... *на жаловима* меланхоличног туђег мора“. Инстинкт доброг песника при стварању скоро је непогрешан.

Тако су, најзад, и две последње измене у тој строфи измене на горе. Поправка „плакао је *дуго* и неутешно“ место „*горко* и неутешно“, рђава је поправка: епитети „горко“ и неутешно“ један су други успешно допуњивали; „дуго“ и „неутешно“ је очита таутологија. — Тако је и „меланхоличног туђег мора“ боље но „меланхоличног *и* туђег мора“ Прво је једна синтетичка, песничка импресија, и значи: „меланхоличног, *јер* туђег мора“, значи: да је туђе море меланхолично; у другом облику, импресија је опет аналитички разложена у своје састојке, који не морају имати нужне везе међу собом. Разлика је суптилна, али постоји, и постоји на штету друге версије.

(Свршиће се).

Богдан Поповић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Три мишљења о Демостену

Од прилике пре месец дана нађох се с једним својим пријатељем, који ће ми рећи: „Почео сам да читам вашег Демостена“. „То ми је баш мило“, прихватим ја. „И то читам га са највећом пажњом“, рећи ће боље мој пријатељ. „Па другојачије се и не чита Демостен, но са највећом пажњом: ко га не чита полако и врло пажљиво, може га слободно и не читати“. „Него да видите“, наставиће мој пријатељ, „мени се чини, да је Цицерон бољи и снажнији беседник од Демостена“. „То ми није ни мало чудно што тако мислите; тако су мислили и мисле и многи други; но варате се и ви и ваши једномишљеници“. После ових речи растанемо се ја и мој пријатељ; он оде на једну страну, а ја на другу.

Овај кратки разговор, што га онако stantibus pedibus имадох са својим пријатељем, побудило ме је да изнесем пред читаоце овог часописа како су о Демостену мислиле три судије, од чијег суда извесно нема компетентнијег. Те су три судије: Фенелон, лорд Брум (Brougham) и Есхин.

Да приступимо најпре славном француском писцу Фенелону, који је, као што је познато, живео од 1651—1715 године. Његово мишљење о Демостену, а уједно и о Цицерону, написано је изванредно лепим стилом. Оно гласи:

„Ја се не устежем рећи да ми се чини да Демостен превазилази Цицерона. Ја свечано изјављујем да се од мене нико већма не диви Цицерону. Он чини лепшим све оно чега се год дотакне. Он чини част речи. Он чини од речӣ оно што други не би умео начинити. Он има, ја не знам колико врста духа. Он је уједно кратак и ватрен сваки пут, кадгод хоће то да буде, против Катилине, против Вера, против Антонија. Но неко се кићење опажа у његову говору. Вештина је ту дивна, но њега видимо у говору. Говорник мислећи на спасење републике не заборавља на себе и не да на себе заборавити.

„Демостен — рекао би човак — излази из себе и има пред очима само отаџбину. Он не тражи никако оно што је лепо; он то чини и не мислећи на то. Он је изнад сваког дивљења; он се служи речју као оно скроман човек својом хаљином да се њоме заогрне. Он грми; он сева. То је бујан поток који све собом носи. Не можемо га критиковати, јер смо занесени. Мислимо на ствари о којима он говори, а не на његове речи. Ми га губимо из очију. Ми смо забављени само Филипом који све граби. Ја сам очаран овом двојицом говорника; но ја признајем да сам мање дирнут бескрајном вештином и величанственом речитошћу Цицероновом, него неодољивом простотом Демостеновом“.

Приступимо сад лорду Бруму, који је живео од 1778—1868 године. Ко жели, да зна, какав је беседник он био, онај нека потражи Хајнеов спис „Englische Fragmente“, па нека ту прочита карактеристику Брумову, што је написао неки даровит Енглез, а на немачки превео Хајне. А ево како је Брум мислио о Демостену.

Године 1823. писао је лорд Брум писмо Меколејевом оцу, да му саопшти неколике истине на које треба да најозбиљније опомене сина свог, који онда беше млад правник, тек од двадесет и две године, и који се после набрзо прославио и као историчар и као члан енглеског парламента. У писму том пише Брум између осталог ово:

„Најозбиљније опомињем сина вашег на то да дању и

нођу има пред очима грчке узоре. Ако хоће да буде добар говорник, треба да одмах на извор иде и да добро проучи сваку од великих беседа Демостенових; треба да у дух сваке беседе уђе, положај странака тачно да разазна и да на сваки обрт у доказивању мотри, па да се на тај начин упозна са апсолутно савршеном, најчистијом и строгом композицијом. Што чешће буде читао ове беседе и рецитовао, (јер треба да зна на памет места која су лепа), у толико ће му се поуз даније поправљати укус, те ће на тај начин учити колико се може тиме постигнути, кад се ма и мало речи добро употребе, и све што је излишно безобзирно изостави. Бадава је то доказавати да ништа не делује у данашње време као подражавање овим великим узорима. И ја не саветујем да им син ваш подражава, већ само да се духом њиховим напоји. У осталом ја знам из свог искуства да баш у данашње доба)све ако и јесте иначе рђаво) ништа не постиже ни половину од оног успеха што га постигне оно што је по грчком узору створено. Један је пример, да вам по своме искуству говорим; али вас могу уверити да ја и у судницама. и у парламенту, шта више и на митинзима, никад нисам толике фуроре правио (да се овим модерним изразом послужим), него кад сам верно с грчког преводио. Реторски свршетак беседе моје што сам је у горњој кући за краљицу (Каролину) беседио, израдио сам био, пошто сам три до четири недеље непрестано Демостена читао и рецитовао; прерадио сам је био најмање двадесет пута; али зато је и имала ванредно необичан успех, који заслугу моју далеко превазилази“.

Најпосле да видимо како је о Демостену мислио његов савременик и политички противник Есхин.

Од године 346 пре Христа бориле су се у Атини две странке међу собом, странка народна, којој је на челу био Демостен, оличена савест народа јелинског, и странка македонска, којој је вођ био даровит један подлац, говорник Есхин. После осмогодишњег жестоког трвења између оних двеју странака осване кобни 4 август 338 године пре Христа, осване дан битке херонејске, у којој је сарањена слобода јелинска. У Атини стану сад јавни и тајни непријатељи Демостенови већма но икада дизати главу. Што год је он зборио и творио, то сада није имало више ништа да вреди; што год је дотле био понос његов, то је сада ваљало да буде узрок његовој

пропасти. Тужба за тужбом дизана је против њега, рачун за рачуном тражен је од њега; није било дана кад га не би на суд потегли његови политички непријатељи, и то понајвише не сами собом, већ преко онаких особа иза чијих леђа мишљаше да се најлакше могу сакрити. Но народ мишљаше ипак друкчије него ти македонски најамници, оста непоколебан у љубави својој према Демостену. Не само да га је у свима тим парницам прогласио за невина, већ шта више, кад је бирао ко ће да говори посмртну беседу у спомен и част погинулим јунацима, њега нађе за најдостојнијег те части. Осим тога и овим су делом још Атињани засведочили тада своје непоколебљиво поверење према Демостену. Како су се после херонејске катастрофе били побојали да ће Филип још и даље користити се својом победом, да ће упасти и у саму Атину, то одлуче да оправе опале зидове варошке, а надзор над оправком коме ће поверити него опет Демостену. Он се прими те дужности, па кад му на расположење стављена сума од десет таланата не би доста за цео посао, дода из свог џепа још онолико колико је требало додати (три таланта), а држави тога додатка не урачуна. Ова дарежљивост Демостенова, а и иначе његова честитост, дадне повода једном грађанину атинском, по имену Ктесифону, те на измаку године 337 пре Христа изнесе у државном савету овај предлог: Нека се Демостену даде златан венац зарад његових заслуга за отаџбину, и у опште зарад његове честитости и ваљаности, и због тога што без престанка збори и твори оно што је по народ најбоље, а викачу нека се изда налог да то обнародује у позоришту о великим дионисијама.

Услед овог предлога да се помами македонска странка. То предложено одликовање Демостена беше за њу више нешто него што могаше подносити. Када дакле државни савет са препоруком изнесе Ктесифонов предлог пред народ, устане Есхин, те уз прописану заклетву изјави да ће против предлагача поднети тужбу због противузаконитости, на што предлог буде обустављен. Тужбу он после тога заиста и поднесе и означи у њој Ктесифонов предлог за незаконит, и то прво стога што је лаж да Демостен без престанка збори и твори оно што је по народ најбоље; друго, што се давање венца предлаже пре положеног рачуна; и треће, што се предлаже да се то обнародује у позоришту место у на-

родној скупштини. Са свим је јасно да те стреле не беху наперене против Ктесифона, већ против Демостена, који је толике године Есхину рачуне мрсио, који је не један пут скидао образину њему и издајничким друговима његовим. Сада, кад су правим народним пријатељима после херонејске катастофе крила била подсечена, сад се чинило да је куцнуо час кад се смрвити може мрски противник. У то име устане Есхин против предлога Ктесифонова Говор његов против Ктесифона, односно против Демостена, у вештачком погледу јесте ремек дело атичке речитости, но у моралном погледу диктат је слепе, разуздане страсти. Нема тог дела Демостенова које он не осуђује; нема тог средства које њему није праведно, само ако се њиме колико толико може угасити жеђ за осветом; увреда, грдња, клевета просипа он као кишу на свог противника. Пред Филипом је Демостен пузио. од целог света давао се поткупљивати, његово је дело срамни мир Филократов, његово дело погибија Фокиђана и Тивљана, једном реча: сву несрећу. што је Јелинство доживело носи он на својој души.

На ове насртаје одговорио је Демостен у својој најлепшој беседи, у чувеној беседи „*за венац*“. Беседом овом брани Демостен политички рад свој пред савременицима својим и пред свима потоњим вековима. Доказује да је ишао оним путем који му је прописивала цела повесница атинска.

По себи се разуме, да се на дан расправе у Атину слегло толико народа, колико ни једном другом приликом. Тако рећи цела Јелада је присуствовала при овом политичком двобоју; и та околност је била од знатна утицаја на исход ствари. Јер судије не сметоше ни једног часка с ума да их гледа свеколико Јелинство, и да се не решава једна обична парница, већ да је ту на коцки част и достојанство целе државе, да је на коцки будућност ствари народне. Атињани се покажу достојнима свог великог вођа. Тужилац не добије ни петине гласова, те буде одбијен са својом тужбом и осуђен да плати хиљаду драхма глобе. Уједно изгуби с тиме право, да у будуће може сличну тужбу подизати. Но што је од овог још важније било, то је ово. Утисак говора Демостенова био је тако огроман да Ехсин није више могао живети у Атини; он није могао то подносити, да својим очима гледа како ће мрски противник му о првим дионисијама одликован бити

златним венцем чији ће сјај сад после одржаног мегдана још у толики већи да буде. Он остави Атину те оде у изгнанство на острво Родос, где је скоро до смрти своје живео, држећи предавања о говорничкој вештини. Прича се, да је ту на Родосу доцније беседу своју против Ктесифона читао својим слушаоцима, и да су се ови чудили како је могао пропасти са таквом беседом; а на то им је он, као што се даље прича, одговорио: „Не бисте се ни мало чудили, да сте чули беседу онога звера!“

Др. Јован Туроман.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Источне железнице.

Како се непрестано говори и ради о питању Источних Железница које се налазе на територији Србије, то је од важности вратити се још једном на то питање.

У свима правилима за ратну службу говори се официрима и подофицирима да је једна од првих дужности војске у рату да заузме непријатељску железничку пругу, жељезнички материјал, локомотиве и вагоне, да би се осигурао превоз група и профијанта, да би се онемогућила одбрана заузете територије. Сви модерни ратови који су претходили последњим ратовима на Балкану, рат талијански од 1859, рат од 1866 године, рат од 1870 године и грчко-турски рат од 1897, утврдили су да жељезница доприноси врло много остварењу стратегијских планова и олакшава победу. Последњи рат са Турском и са Бугарском поново је дао прилику да се српски генералштаб о томе увери. Српска војска је том приликом заузела жељезничку пругу од Ристовца до Ђевђелије и од Митровице до Скопља. Та пруга је била својина Отоманске Царевине, а право експлоатације припадало је Друштву Оријенталских Железница. Ту пругу Србија данас сама експлоатише и због тога је настао спор између Србије и Друштва Источних Железница.

Друштво Источних Железница је тражило да Српска Држава одмах врати сав жељезнички материјал и управу горе именованом пругом, оснивајући своја права на конвен-

цијама уговореним између Турске и Друштва 1872, 1885 и 1909 године, и на принципима израженим у члану 53 Хашког Акта од 1899 године. Главне одредбе конвенције од 1872 године дају Друштву ова права: 1) право трајања експлоатације, за 50 година о његовоме трошку, с тим да плаћа годишње Турској 8000 динара за сваки километар пруге у експлоатацији, делећи на пола приходе све оно што буде преко 20.000 динара по километру у експлоатацији; 2) неограничено право примене тарифских ставова у унутрашњем саобраћају и прикупљање целокупнога прихода од саобраћаја; 3) право да се Друштву откупе све друштвеие покретности и неке непокретности по процени; 4) право да бира жељезничко особље и да слободно експлоатише и администратира пругу, с тим да странци у служби Друштва буду под режимом капитулација. Главне одредбе конвенције од 1885 године говоре о позајмици Друштва Турској на текући рачун у суми од 23.000.000 динара, због које ће Друштво за интерес и амортизацију одбити унапред из прихода суму од 1.840.000 динара и добијати 7% прихода. Конвенција од 1909 године, закључена је после присвајања Друштвених пруга од стране Бугарске и на територији Бугарској, и, између осталога, регулише питење о приходима на жељезницама друштвеним, тако да 70% прихода припада Друштву, а 30% Бугарској. Члан 53 Хашког Акта од јула месеца 1898, гласи: „Жељезнички материјал... кад припада и приватнима, служи као средство за ратне операције, али мора бити враћен и накнадна штета уређена после закљученога мира“.

Србија је наводила пуно разлога да своје становиште одбрани, не спорећи Друштву право својине на покретни и непокретни жељезнички материјал и на праведну накнаду штете, и ако је у међународноме праву ово последње питање спорно. Она се показала вољна ово питање приватно-правне природе расправити или међусобним споразумом или на међународној конференцији у Паризу, али се није показала склона пренети ово питање на терен дипломатске акције, нити вратити друштву у експлоатацију жељезнице. А ево зашто:

1, Што је у току рата Друштво Источних Железница променило свој националист, и ако није имало одобрења ни старога ни новога сопственика жељезница. По члану 19 Кон-

венције од 1872 године потребан је био за такву промену претходни пристанак отоманске владе; операција која може подлежати оштрој критици непристраснога оцењивача.

2, Што између Србије и Турске, садашњега и ранијега сопственика спорних жељезница, није питање о железницама још било расправљено; у осталом то није ни данас.

3, Што је то исто друштво 15 јула 1909 године пристало да се одрече права експлоатације оних пруга, које је 22 септембра 1908 године од Друштва кнежевина Бугарска била одузела, примајући за то праведну накнаду.

4 Што су многи међународни уговори у духу Србијинога становишта расправили слично питање (Циришки Уговор од 1859, Бечки Уговор од 1866 Франкфуртски Уговор од 1871).

5, Што је Србија признала на спорној прузи одредбе из convention à quatre, која даје јемства за слободан трговачки саобраћај.

6, Што све државе иду за тим да главне артерије жељезничке узму из приватних руку, ради пресуднога значаја који жељезнице имају у животу народа и државе, њиховог економскога развијања, њихове безбедности. Тако становиште има и данашњи аустро-угарски заједнички министар финансија у питању о главним босанским жељезницама које ће се ускоро градити у Босни, Херцеговини и Далмацији. Србија сматра да је жељезничка пруга Београд—српско-грчка граница и Скопље-Митровица једна таква њена жељезничка артерија.

7, Што би очигледно било противно општим интересима једну тако важну жељезницу за државну сигурност и народну одбрану, као што је Ристовац—Ђевђелија и Митровица—Скопље, оставити у рукама једнога странога жељезничкога друштва, чији чиновници могу бити не само страни поданици, него чак и не подлежати надлежности српских власти, него режиму капитулација.

8, Што је противно основним интересима државних финансија и народне привреде да једно страно друштво може у једној сувереној држави имати неограничено право примене утврђених тарифских ставова у унутрашњем саобраћају.

9, Што је пруга Београд—Солун интернационална пруга за чији путнички саобраћај и међународни трансит одговара Србија, која је због недовољне пажње при експлоатацији пруге од старе турско српске границе до Солуна неправедно

у централној Еввопи окривљавана за несигурност и аљкавост за путнички и трговачки саобраћај.

10. Што су са правом експлоатације спорних жељезница везане и две финансијске операције, које би створиле нове односе и нове издатке.

11. Што је Србија дефинитивним решењем овога спорнога питања ишла искључиво на то да уклони све узроке за оне несугласице које могу произаћи из њега између Србије и Аустро-Угарске.

Када би се сви уговори који су постојали између Друштва Источничних Жељезница и Порте подвргли сасвим стручној оцени, та оцена данас као да не би испала сасвим противу Србијинога гледишта у овоме питању. Србија је гледала да ово питање не преноси на политички терен, у жељи да га што пре, што правилније, што правичније и што мирније реши. Разговори који су вођени у Бечу између група француских капиталиста и оних који су зимус откупили већину акција Друштва Источних Железница, завршени су једним споразумом који може послужити као основа за разговоре између Друштва и Србије. Између немачких и швајцарских власника друштвених акција са једне стране и аустро-угарске групе новчаних завода, која је власник другог дела друштвених акција са друге стране, није дошло до сагласности. Прва група не допушта да се онај део мреже Источних Железница који се налази у својини отоманске државе унесе у ново међународно друштво већ захтева да остане по старом. Због ових питања и других у којима није постигнут никакав споразум врло је вероватно да неће доћи још до састанка међународне финансијске конференције у Паризу, која је требала да се састане у јануару месецу.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Държавниятъ Превратъ 16 юни 1913 год. Нарвдилъ Д-ръ Борисъ Вазовъ. Софиа, 1913.

Изненадном нападу Бугара на његове дотадашње савезнике Србе и Грке претходила су многа и дуга саветовања

у софијском двору између Круне и свију представника политичких странака и војничких кругова.

Према свима досада објављеним податцима, страних и бугарских публициста као и према изјавама већег дела бугарских државника, види се, да је у првом реду блок либералних странака био одсудно противан сваком попуштању Србима и Грцима у питању о подели територије, коју је савезничка војска освојила од Турске. Либералном блоку приближио се својом непомирљивошћу и борбеношћу против дотадањих савезника и знатан део бугарских официра, који су сматрали да је бугарска војска једина играла пресудну улогу у слому Европске Турске. Демократска странка, за све време трајања балканске кризе, није имала довољно одређен план рада.

Коалициони кабинет народњачко-цанковистички, све док је њему стајао на челу стари бугарски државник Г. Иван Ев. Гешов, настојавао је да се спор међу Савезницима реши мирним путем.

Међутим када је краљ Фердинанд прихватио идеје либералних странака, рат је био једини пут којим се имало поћи при решавању питања о подели спорне територије са Савезницима.

Од како је рат завршен и потписан Букурешки Уговор о миру, у Бугарској је настало опште негодовање. Узајамна окривљавања и оптужбе већ су месецима претежни рад бугарских политичара. У земљи је настала збуњеност и пометња. Последњи законодавни избори (крајем новембра прошле године) дали су недовољно тачну слику о расположењу народа. Либерални блок, који руководи државним пословима, изишао је на изборе поглавито с тежњом да своје ваздашње противнике народњаке и цанковисте ослаби у будућем Парламенту. Влада је у томе успела. Али, слабећи своје главне противнике, влада је постигла супротно дејство оном које је очекивала. У место реалних политичара у Парламенат су ушли елементи који још немају довољно одређене погледе о потребама савремене државе. Како кабинет Г. Радославова није добио већину, а са социјалистима и аграрцима није могао постићи споразум, морао је распустити Народно Собрање (крајем децембра прошле године) и учинити нов апел на народ.

Приликом новембарске изборне борбе народњачка

странка дала је програм о својој спољашњој и унутрашњој политици.

Г. Др. Борис Вазов, народни посланик и један од највиђенијих млађих народњачких политичара, у својој брошури „Државни Преврат“, обележио је гледиште своје партије у току минуле кризе. Књига Г. Вазова има у толико више важности што су у њој објављене и изјаве неколицине бугарских политичара, који су до закључења Букурешког Уговора о миру играли највидније улоге у отправљању државних послова.

Писац сматра да је 16 јун 1913 године дан када је издата наредба за напад на Србе и Грке, фаталан дан у историји бугарског народа. Г. Вазов у предговору овако карактерише тај дан: „16 јуна извршен је један атентат против бугарске славе, један преступ против бугарске војне части. Тога дана извршен је један *државни преврат*, јер је Бугарска без знања Народне Скупштине и одговорне владе, „противно њиховој политици, бачена у једну пустоловину... која ју је живу закопала у гроб“. Писац оштро осуђује краља Фердинанда који је пренебрегао савете одговорне владе, и без њеног знања и одобрења издао наредбу војсци за напад на Србе и Грке. Тим својим актом државни поглавар је успео да сруши тридесетпетогодишњи рад бугарског народа. Г. Вазов је уверен да ће преступници за дело од 16 јуна бити достојно кажњено. „У сваком случају, наивно би било мислити да ће народ заборавити и оставити некажњене кривце, ма који они били“.

Да би што поузданије утврдио како су шефови народњачке странке били савршено против рата са Савезницима, писац саопштава једно поверљиво писмо Г. Ст. Бобчева, бившег бугарског посланика у Петрограду, упућено 7 јуна 1913 Г. Т. Тодорову, тадашњем министру финансија и подшефу народне странке.

Г. Бобчев опомиње своје пријатеље да би недолазак бугарског премјера у Петроград изазвао ужасан, најгори утисак; то би се сматрало као увреда за самога цара. Цар и влада су вољни да се спор реши путем арбитраже сагласно и у обиму уговора. У противном случају, вели Г. Бобчев, оставиће нас нашој сопственој снази. Не само што нам неће указивати никакву потпору Русија, Француска и Енгленска, него се у том случају ничем немамо надати ни од Немачке. А Г. Делкасе, француски амбасадор у Петрограду, рекао је Г. Боб-

чеву: „чувајте се од наговарања и потајних савета који вам се чине с извесне стране, јер ти савети иду само у прилог онима који вам их предлажу. То вам говори човек који искрено воли Бугарску и жели добра Балканцима“. Г. Бобчев даље јавља, како су му један народни посланик и један чувени руски публицист саопштили да је „Русија добила carte blanche од Тројног Споразума и од Немачке да дејствује по своме нахођењу у балканским, особито у српско-бугарским односима. Ви ћете, рекли су ови Руси, да разорите своје прекрасне позиције, ако не дођете у Петроград, и ако не окушате то средство (арбитражу), коју сматра цела Русија од Императора до последњег мужика, као најподесније за разрешење балканске кризе“. Најзад, Г. Бобчев предсказује да би рат за Бугарску био кобан ако би га отпочели пре доласка у Петроград.

Догађаји су се развијали врло брзо. Г. Гешова је заменио Г. Данев на положају председника Министарства. Народна Странка се сагласила да поново образује коалициону владу са цанковистима, пошто су ови усвојили њено гледиште; на име, да се мирним путем разреши спор са Савезницима. Међутим, Г. Данев чим је образовао владу одмах је на министарској седници од 9 јуна изјавио да настаје питање како до рата може доћи и после повратка из Петрограда, на случај да се Срби не сагласе да испуне одлуку високог Арбитра. Стога је Г. Данев већ био поколебан и дошао до закључка да војску не треба распуштати кућама. Било би, рекао је, врло тешко, у случају да се не постигне споразум у Петрограду, позивати поново војску у рат на јесен: зато би боље било да се учини сад што се мисли да треба учинити.

Г. Г. Тодоров, Пејев, Јаблански и остали чланови Даневљевог кабинета, изјавили су у име своје странке да се на рат не сме ни мислити пре него што се оде у Петроград. На питање Г. Пејева, једног од највиђенијих чланова народњачке странке, да ли је већ, на основу члана 17 Устава, закључен тајни уговор са Аустро-Угарском и да ли се обавезује Тројни Савез да нас чува од Румуније и Турске, ако будемо повели рат против Србије и Грчке, Г. Данев је одговорио да то обезбеђење не постоји. Онда је Г. Пејев изјавио да је одсудно против рата. Саветовања су продужена у краљевом летњиковцу у Варни (близу Софије). Осим народњака и ге-

нерал Савов се изразио за арбитражу. У том тренутку изгледало је да ће мирољубива струја преовладати. После саветовања у Летњиковцу поново је сазвана министарска седница у Софији. На њој је присуствовао и Г. Некљудов, руски посланик на бугарском двору. Г. Некљудов је изјавио: „*да Србија прима арбитражу без икакве резерве* и да руска влада оставља српској и бугарској влади да у року од четири дана поднесу своје меморандуме Арбитру". Г. Вазов тврди како се од 9 јуна сматрало да је арбитража обезбеђена. Но државни удар од 16 јуна све је пореметио...

Пошто је изложио држање Народне Странке за време кризе, писац устаје против безочних нападача на Русију, указујући на услуге, које је она учинила бугарском племену. Ми Бугари, вели Г. Вазов, склони смо да мислимо како је Русија, као наша ослободитељка, стално дужна Бугарској. Ми смо склони да мислимо како три стотине хиљада руских хероја, који су пали за наше ослобођење испод турског јарма, нису довољно напојили својом крвљу бугарска поља и горе. У Бугарској постоји нарочити ред људи, чији је занат да проповедају мржњу против Русије... Та мржња се против Русије распирује са највишег места, и то на један посве неполитички начин. Рат против Турске згодно је послужио да се та мржња још више учврсти; тако да су наивни војници, па и официри, почели веровати да све зло долази од Русије. Обраћајући се својим читаоцима, Г. Вазов не тражи од њих да гаје особиту љубав према Русији. „Будимо, вели према Русији бар толико справедљиви колико смо, на пример, према Аустрији". Поред огромних политичких услуга које је Русија учинила Бугарској, као и осталим балканским државама, настојавајући са својим пријатељима и савезницима да се у рат Савезника против Турске не умеша нико трећи, Г. Вазов набраја и материјалне услуге, које је Русија учинила Бугарској за време рата. „Још у првим данима после објаве рата Турској, Русија је, вели писац, дала Бугарској 27 милиона динара. Бугарска је била поручила у Немачкој и Аустрији, пре објаве мобилизације, знатне количине пушака. Чим је објављена мобилизација, обе ове државе су забраниле да се поручено оружје, и ако је већ знатна сума новаца за исто била исплаћена, пошље Бугарској. У овој невољи бугарска влада обрати се руској с молбом за оружје. Она је одмах послала 50.000 брзомет-

них и 25.000 берданових пушака, са потребном количином муниције. Осим тога, Русија је послала 25.0000 шињела и 200.000 пари ципела. Она је за своју санитарну мисију утрошила милионе. Само блгодарећи обилној руској помоћи Бугарска је могла да опреми за рат не 300.000 људи, као што је био њен први план, већ 600.000 људи. Докле смо слушали Русију све је ишло добро, чим смо скренули другом стазом одмах смо били кажњени“.

У закључку, Г. Вазов чини апел на будућу Народну Скупштину да поведе анкету и утврди који су кривци за државни удар од 16 јуна. „За крадљивце се, вели Г. Вазов, назначава анкета, и то је добро. А зар да не буде анкета за оне који убише Бугарску и њене идеале?...“

Ми смо видели[1] да либералне странке у Бугарској сматрају Русију као једног кривца за „катастрофу“, која је задесила бугарски народ после другог балканског рата. Народњачка странка, као што се види из студије Г. Вазова, сматра, напротив, „да су Бугарска и њени идеали убијени“ искључиво зато што је бугарска државна политика била после 16 јуна упућена правцем супротним саветима Русије.

Обе струје сагласне су, да је Бугарска у другом балканском рату „сахранила своје националне идеале“. И у нашој штампи сувише се много преувеличава бугарски пораз. Нама изгледа да овако песимистичка мишљења о Бугарској, која се и у Бугарској и код нас, нису основана.

Идеја водиља твораца Балканског Савеза оличена је била у принципу „Балкан балканским народима“. Да је било више увиђавности код бугарских државника, после пораза Турске, овај принцип би се спровео, пружајући највише користи Бугарској. Међутим, већи део бугарских државника радника подао се био струји и која није признавала принцип „Балкан балканским народима“, него је изрично тражила хегемонију на Балкану. Бугарска се низ година припремала да тај свој план и у дело приведе. То је био једини смер другом балканском рату. Бугарска у томе није успела. Може ли се тврдити да Бугарска, тиме што није успела извојевати себи хегемонију над свима државама и народима Балканског

[1] Види „Српски Књижевни Гласник“ од 1 јануара 1914.

Полуострва, доживела катастрофу, да је извршила над собом самоубиство? Реалне чињенице говоре против таквог тврђења. Пре свега ни једном одредбом Букурешког Уговора о миру не наноси се увреда Бугарској као држави. И ако побеђена, Бугарска не даје ни један новчић ратне оштете својим противницима. Она, осим Румунији, не уступа ни једном од других својих противника ни један квадратни сантиметар своје територије. Она не даје никакве обавезе у погледу измена трговинских уговора и других конвенција, које је раније закључила са својим тадањим противницима, а од којих би њена трговина, индустрија и у опште привредни развитак могли имати какве штете. У опште, Бугарска остаје савршено слободна у својој будућој делатности како у унутрашњим тако и спољним пословима.

Осим тога, та иста Бугарска, која је „сахранила своје идеале", пошто је „доживела катастрофу", већа је од „удвојене Србије" са око 30.000 квадратних километара. Србија има од прилике 83.000 квадратних километара, а Бугарска око 115.000 квадратних километара. Удружене Србија и Црна Гора мање су по простору од Бугарске, а људство је приближно исто. Бугарска је већа и бројно и територијално од Грчке. Међународно-географски положај Бугарске и после „катастрофе" несрављено је бољи од положаја Србије. И ако је Румунија мало појачана на штету Бугарске, њена економска и војничка снага, ипак, није много већа од бугарске. Србија и Грчка могу посебно, у најповољнијем случају, имати исту снагу као и Бугарска. Турска је још увек у таквом положају да је веома тешко претпоставити могућност да она постане агресивна према својим суседима.

У економском погледу Бугарска се налази такође у несрављено бољем положају од Србије. Док Србија, после толиких ратних успеха, и даље остаје без слободног излаза на море, дотле Бугарска, после „катастрофе", *добија излаз на два мора*. Сам Г. Генадијев као бивши министар спољних послова, изјавио је да Бугарској предстоји најлепша будућност. Њена трговина убрзо ће добити врло велики полет, јер ће Бугарска поред досадањих пристаништа на Црном Мору и Дунаву (Варна, Бургас, Рушчук, Сомовит, Видин), подићи два велика пристаништа на Јегејском Мору, у Порто-Лагосу и у Дедеагачу. Оба ће бити везана потребним бројем

железничких линија, да би био обезбеђен што већи трговински саобраћај са иностранством преко Јегејског Мора.

После ових података намеће се питање у чему се састоји „бугарска катастрофа“?

Ми сматрамо да је та „катастрофа“ више фиктивна. У Букурешту је освештан принцип „Балкан балканским народима“. Осим тога принципа успостављен је и други принцип, не мање потребан за слободно развијање свих балканских држава, утврђен је, у главном, принцип балканске равнотеже, чија је основна подлога била погрешно постављена у Сан-Стефану и у Берлину.

Последице грешака учињених у Сан Стефану и у Берлину, осећаће се још за дуго у живсту балканских народа.

Усвајајући одредбе Букурешког Уговора о миру као основне принципе за будући рад балканских народа, ми сматрамо, да је и у интересу како Бугарске, тако и свију балканских хришћанских држава да се више не говори о Бугарској као држави која је доживела „катастрофу“, већ као држави која је добила ранг у групи држава на европском југоистоку, који јој припада сразмерно њеној етничкој, економној и војничкој снази. Могло би се једино говорити о *катастрофи илузије о хегемонији Бугарске*, коју су гајили многи бугарски политичари. Према томе Бугарска је извукла из другог балканског рата један добар наук. Она је увидела да је она *само равноправни члан са осталим балканским државама*. Њени државници несрорно ускоро ће увидети да би у будуће сваки, ма и најмањи, покушај с њихове стране, да раде против два горе истакнута принципа (Балкан балканским народима и балканска равнотежа) неминовно донео бугарском народу нове невоље.

Мирољубивост и политика доброг суседства међу балканским државама послужиће као најпоузданије средство да се народи Балканског Полуострва упуте бржем културном препорођају, економском јачању и војничком усавршавању. То је, како нама изгледа, и за Бугарску пут који одговара добро схваћеним интересима бугарског племена, као и великим плановима опште Словенске Заједнице.

М. Ђ. Милојевић.

Prizpěvky k posnání básnické činnosti Siegfieda Kappera, podava Dr. Jan Hrejči. V Praze, 1911.

И ако нешто доцкан, ипак мислимо да је корисно приказати горњу књигу која се нас Срба највише тиче.

Сигфрид Капер спада у оне одушевљене романтичаре прве половине прошлог столећа, који су под утицајем Гримовим и Гетеовим ценили народну поезију као начистији извор поезије уопште и трудили се да је, најчешће преводима, а по каткад и мистификацијама, прикажу својој публици.

Сигфрид Капер чини прелаз између преводилаца наших народних песама и њихових мистификатора. Он је значајан по томе што је наше народне песме преводио на два језика: на немачки и *чешки*. Ово друго нас више интересује као један неиспитан део у проучавању наше народне поезије у страним књижевностима.

Г. Др. Јан Крејчи поделио је своју књигу у пет делова.

У *првом* делу је „Каперов однос према народној поезији“, његово мишљење о вредности и смислу народне поезије. Јасно и прегледно показују се утицаји Талфјеве, Грима и Гетеа на Капера. Са исцрпношћу и целим научним апаратом, Г. Крејчи је показао у овој глави ширење српске народне поезије у страним књижевностима.

У *другом* делу је упоредна анализа Вукове збирке „Српске Народне Пјесме“ и Каперовог немачког превода ових песама, под насловом „Gesänge der Serben“. Овде се указује на нетачности Каперовог превода, на неслагање са редом у песмама и рушења епског карактера наших народних песама.

Трећи део је нарочито за нас интересантан, јер се у њему показује Капер као преводилац наших народних песама на *чешки* језик. Ту се Капер карактерише као полу-мистификатор, јер је многе делове песама, у којима се слика карактер, обичаји или догађај, препричавао у стиху и разрађивао на свој начин — много опширније него што то чини оригинал. То су донекле *препеви* наших народних песама, „одјеци“, како их је сам Капер назвао. Тако исто износи се упоредо и текст превода тих истих песама на немачки језик. Интересантно је, да се немачки превод слаже са оригиналом у свему. Значи, да је Капер имао други циљ при превођењу наших песама на један словенски језик, него при превођењу

на туђ — немачки језик. Хтео је дакле, да истакне и јаче изрази све лепе особине из оригинала и прикаже Србе Словенима у лепшој боји. У томе, разуме се, није успео, али је успео да наруши лепоту и карактер наших народних песама.

Четврти део нас не интересује, јер се дотиче Капера као лирског песника

У *петом* пак делу је прва публикација превода оних истих песама, које је Капер превео на чешки и издао као збирку „Гусле". Целина овог немачког превода носи наслов: „Historische Volkslieder der Montenegriner", а подељана је у циклусе. Први је циклус о Црнојевићима, а други носи натпис: „Из доба одбране". То су песме црногорско-херцеговачке из збирки Вука Караџића, Симе Милутиновића и „Огледела Србског". Ова публикација је интересантна због тога што сада први пут излази на свет. Њу је Г. Крејчи дао из заоставштине Каперове.

Андреја Милићевић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Јесење Лишће". — Г. Тадије Костић не пише приповетке од скора, али се његово име не помиње често кад је реч о нашим данашњим приповедачима. Ипак је он познат у врло широким круговима наше читалачке публике; њега читају они многобројни читаоци који воле управо оно за шта је књижевна критика оправдано рекла да није врлина његових приповедака: морализаторску тенденцију, индискретно проповедање, натурање лекције, крај приче у којем добро побеђује и јунак пишчеве историје остаје велики, ако не бива и већи.

Недавно је Г. Костић издао нову збирку приповедака „Јесење Лишће". (Беогред, 1913, 8, 100 страна). Осам приповедака у њој представљају све жице приповедачке лире Г. Т. Костића. Село и мала варош су њихова позорница Још у „Господи Сељацима" и у „Чикином Детету" дао је Г. Костић ново описивање нашег села и описивање нашег села какво нису познавали, или, бар какво нису видели ни Лаза Лазаревић, ни Милован Глишић, ни — нарочито — Јанко Веселиновић. Светолик Ранковић је само дао описе новог српског села са тим осећањем стварности и веризмом. Али се ни

писац „Господе Сељака“ није ослободио сасвим утицаја Јанка Веселиновића, пао је у погрешку на коју га је могла навести стара утилитарна критика и његов свештенички позив: он је сматрао морализаторство важнијим од уметничких лепота. И та мана и наведена врлина налазе се и у овој збирци у приповеткама у којимаври живот целог села, и које имају наравоучителан крај. — „Под бедриком“ је, и поред покушаја да се да психолошка анализа (која је врло ретко преокупација Г. Костића) једне пробуђене планинске луталице, ипак приповетка из Веселиновићевог „Ђида“. Ту је и поетично име девојке (Борика), и двојнице, и момак који је „метнуо ногу на врзину и ослонио се лактом о проштац“. — Такво једно улепшавање стварности дало је посве рђав крај иначе успелој приповетци о „шујдовчићима“, о неодраслим малишанима сиромашног Шујда, која, лутају по кȍсама, дубодолинама, врлети и горама, тражећи и купећи дивље трешње, печурке и дулеке, док само Бог бди над њима. Уместо да остави читаоцу утисак тог дечјег слободног похода, Г. Костић, морализатор, довлачи неко богаташко дете, које прво не воли ту децу, а после им — кад они кажу афоризме о поштењу! — даје ручак. — Исто тако има проповеднички смер „Народски Суд“, у коме су сирово оцртани сељаци, који се договарају да суде попу што не диже литије против суше, па се потуку између себе, „а сутрадан [груба пишчева алузија на једну пословицу] паде обилата киша“. Ипак је у њој мање проповеди а више сатире. А ове и, још више, хумора има у причи „Брига оца Методија“, где се износи ревност једног сеоског свештеника да дочека владику и да, спремањем џигерице која је омиљени владичин доручак, заслужи црвен појас. Та хумористичка новела и брутална слика „Зубан“ су сасвим успеле приповетке о данашњем селу, нарочито „Зубан“, из којег шиба струја сеоског живота, чије нарави су загадили глупи сељачки циници, типови из „Господе Сељака“. Планинац, људина, сиромах, стари Ђукан је знао само за стадо свог газде и за планину и у његовој глави могла је до засветли само једна мисао, како ће његов син доћи из вароши и рећи најбогатијем човеку: „Потамо-де се ти, Илија Пумпаловићу“. Једном га *ћата* позва у судницу и јави му да му је умро син. Ђукан „разврну уста. На горњој вилици сенуше два зуба очњака, бели и криви као српови“. О њима се у селу говорило, али их није нико видео. „Кажем ја теби, обраћа се ћата председнику, да ћу га натерати да их покаже оба“, и додаје јадном Ђукану да се само шалио.

Малу варош црта Г. Костић у осталим трима приповеткама. Једна је („Једног мучног дана“) невешта, развучена, и опет са наивним свршетком. Друге две су право радосно изненађење. Чини се да Г. Костић и сам даје себи апсолуцију: он се одужио и школи и члановима дома коме припада, на-

писао је толико приповедака да их забавом учврсти у тежњи за добрим, и издао доста збирака по цени за широке кругове (1 динар); време је да се одужи незаинтересованој уметности, да да дела ради саме књижевности. Његови наслови ових последњих приповедака „Манчина суза“, „У глухо доба“ (као и назив целе збирке „Јесење Лишће“) већ показују да се то почиње, истина мало у старијем стилу али се почиње. Требало би написати још једну, и опширнију, белешку да се истакну ове две приповетке. Не треба претерати, на основу овог, с повољним судом о њима, али ја би их упоредио са редовима из *Старих дана* Г. Борисава Станковића, на које и подсећају. Нарочито је „Манчина суза“ заслужила свом писцу више признања нhistorical што га је досад добивао. Сав живот на гробљу малих вароши, сав живот оних што дођу да оплачу на глас мртве и живот у порти божјака, све ниске зграде маловарошких гробљанских капела и гробарских стаја, и гробови сакривени травом и жбуњем, дати су живом бојом. Мирис свећа, тамјана и кандила осећа се из редова. Портре гробара Манче као да живог преводи испред нас ту занимљиву личност.

А. А.

Josip Milaković: Fragmenti. Pjesme. Sarajevo 1913. — Г. Јосип Милаковић један је од најплоднијих хрватских песника и један од најмарљивијих хрватских јавних радника. У времену од неких тридесет година он је написао велик број разних састава, од којих су му најкориснији његови радови на проучавању народне поезије, и издао је седам збирка оригиналних лирских песама. Толика истрајност и преданост послу, у коме није стицао нарочитих признања, свакако је занимљива појава. Он је, уз Харамбашића, био један од хрватских песника, који је у свом раду имао знатног Змајева утицаја и који је стално помагао спајање и везе обеју наших књижевности. Заслуживао би несумњиво, да се о њему да један нешто више исцртан и дефинитиван суд. Најновија збирка његових стихова, „Fragmenti“, у ствари су само фрагменти његовог књижевног дела. У њима има много незадовољства и личног и националног, али и нешто сувише фрагментарног у општим утисцима. Као патриотски радник он је дао и много родољубивих песама Његова је она популарна:

Хајд', јунаци, напред журно
Војевати сад је час,
Топи оре, тутње бурно,
Нашем роду свиће спас.
Са истока
Зора руди,
Сав се Балкан
Од сна буди!

И поводом најновијих успеха наших дао је „Пробуђена звона“ са Косова.

В. Ћ.

„Руска Граматика". — Пре две године Г. Др. Радован Кошутић дао је одлично састављене „Руске Примере", а сад смо добили и „Руску Граматику", II део (Облици), а I део изићи ће кроз кратко време. Не треба ни говорити колико нам је потребна била добра руска граматика и до сада, а сада када смо понова преплављени преводима из руске књижевности, — још и више. И није то добит само за нас, за наше школе, већ добит за науку. Таква потпуна, систематска граматика рускога језика реткост је и у руској науци. У толико је труд Г. Кошутића морао бити већи, и у толико његов резултат морамо више ценити. Кад изађе и први део, биће о овој књизи више речи.

М. С. М.

„Чеси и чешко-српска узајамност". — Г. Ч. Слепанек, који је стекао лепих заслуга у узајамном упознавању Чеха и Срба, држао је прошле године у Београду у Друштву за економску и социјалну политику јавно предавање „Чеси и чешко-српска узајамност". То информативно и корисно предавање издало је у засебној књиги чешко друштво у Београду „Лумир" (Београд, 1913; 8, стр. 16; цена 0.50 дин.). Н.

Нов дечји лист. — Поред „Мале Србадије", коју издаје Учитељско Удружење, и која излази већ дванаест година, Г. Милорад М. Петровић, наш сеоски песник почео је издавати нов дечји лист „Српско Ђаче". „Мала Србадија", рђаво уређивана, доказ је да и најбољи учитељи могу бити рђави писци, и да рђави писци у опште не могу бити добри дечји писци. Треба упоредити стари Змајев „Невен" са данашњом „Малом Србадијом", па видети колико је наша дечја књижевност назадовала. „Српско Ђаче" је знатно боље уређивано, писменије је, занимљивије, интелигентније. Први број чини добар утисак, и желети је да Г. Милорад М. Петровић имадне енергије и издржи на добро започетом послу. Л.

Књижница „Mlade Hrvatske". — У Винковцима је почела излазити Књижница „Младе Хрватске". До сада су изишле две брошуре: „Istina o Mladohrvatstvu" од Јосифа Матасовића и „Dva neodgodna pitanja", од Н. Н. Ни „Mlada Hrvatska" ни „Младохрватство" не представљају се добро овим конфузним и полуписменим књижицама. Л.

Библиотека „Ослобођење". — У Сарајеву је покренута социјално-политичка библиотека „Ослобођење". Циљ је те библиотеке: „упознати читатеље са писцима и теоретичарима социјализма XVIII и XIX вијека, назватих „утописта", као и теоретичарима XIX вијека. Осим тога, намјера нам је доносити и по неки рад слободних мислилаца". У плану су дела: Баку-

нина, Маркса, Кауцког, Прудона, Кропоткина, Рамуса, Пелагића, Светозара Марковића. и т. д. До сада је ова библиотека дала две књижице: „Париска Комуна и идеја Државе“ од Михаила Бакунина (са пишчевом сликом), и „Лаж парламентаризма и његова бескорисност за пролетаријат“ од Пјера Рамуса. Н.

„Српска Просвета“. — Г. Васа Стајић, који је развио врло живу и корисну национално-културну активност међу Србима Угарској почео је од 1 јануара ове године у Панчеву издавати „лист за народно просвећивање код Срба у Угарској“ „Српску Просвету“. На челу листа уредник ставље ову лепу исповест: „Ову службу узимамо не зато што бисмо били свесни своје снаге, него зато што знамо велику потребу њену. Ко јако осећа неку народну потребу, томе није потребна нада, па да посао отпочне, нити успех, па да у њему истраје“. Добро је што се лист не губи у теоријска претресање но раде сасвим непосредно и практички. Први број је врло добро уређен, и обећава ваљан и користан лист, који се не може довољно препоручити онима којима је намењен. Он је једна несумњива тековина наше популарне просветитељске књижевности. С.

„Злочин и Казна“. — Српска књижевност обогаћена је преводом једнога од највећих романа светске књижевности, „Злочином и казном“ Ф. М. Достојевскога. Дело је превео познати и искусни преводилац са рускога Г. Др Јован Максимовић. Неколико пута се у српској књижевности започињао превод овога романа, али ниједан од преводилаца није ишао до краја. Превод Г. Максимовића изишао је као 6 свеска „Народне Библиотеке“ коју издаје књижара С. Б. Цвијановића у Београду. Дело садржи 580 страна у осмини; цена му је 4 динара. Н.

ЧИТУЉА.

Платон А. Кулаковски. — 18 децембра умро је у Петрограду руски славист Платон А. Кулаковски, који је нас Србе и Хрвате задужио са неколико солидних радова, и који је био први историчар српског и хрватског препорода у новом добу.

Платон Андреевич Кулаковски родио се 1848 у вароши Поневјежу, у Ковенској губернији. Гимназију је учио у Вилни, а историјски-филозофски факултет свршио је у Москви. По свршеном универзитету, био је гимназијски наставник прво у Владимирској, затим у Москви. Од 1878 до 1882 био је професор руског језика и књижевности на Великој Школи у Београду. 1882 добио је на московском универзитету титулу ма-

гистра словенске филологије, на основу дисертације о Вуку Караџићу. 1884 постао је лектор руског језика на универзитету у Варшави, а затим и професор на истом заводу. У Варшави је остао све до 1902, уређујући у исти мах и „Варшавскій Дневникъ“. 1894, на петроградском универзитету, добио је титулу доктора словенске филологије, на основу тезе о Илиризму. 1902 отишао је за вишег чиновника министарства унутрашњих дела у Петрограду; од исте године до 1905 био је главни уредник званичнога листа „Правительственный Вѣстникъ“. У последње време био је председник универзитетских испитних комисија. До 1913 предавао је на историјско-филолошком институту и у женском педагошком институту.

Кулаковски је писао доста, и његов рад је растурен по многим руским часописима и листовима. Убеђен славенофил, зналац словенских језика, књижевности и прилика, он је ставио себи у задатак да руски научни свет и руско друштво упознаје са наукама и књижевношћу осталих Словена. У томе правцу су му дела „Пав. Іос. Шафарикъ“ (1895) и антологија „Пушкинъ въ славянскихъ перводахъ“ (Варшава 1899). (Од српских превода он наводи Стојана Новаковића, Змај Јована Јовановића. Владимира Јовановића). Дошавши као млад наставник у Србију, он се јако заинтересовао за српско хрватску књижевност, и резултат тих његових научних истраживања јесу књиге: „Вукъ Караджичъ, его дѣятельность и значеніе въ сербской литературѣ“ (Москва, 1882), „Иллиризмъ Изслѣдованіе по исторіи хорватской литературы періода возрожденія“ (Варшава, 1894), и „Русская школа у Сербовъ въ XVIII вѣкѣ. Очеркъ из историа русскаго вліянія на югославянскія литературы“ (Петроград, 1903) 1881, у петроградском „Журналу министерства народн. просвѣщенія“ изишла је његова студија о Лукијану Мушицком, коју је превео на српски и допунио Ђорђе Ђорђевић у „Колу,“ за 1890, и отштампао у засебну књигу. Од Кулаковскога је остало и неколико радова на српском језику. 1879 у Београду штампао је „Руску читанку за Велику Школу“, и своје приступно предавање „Кратки преглед историје развића руског књижевног језика“. Специјално за српску публику написао је шест „Писама „Отаџбина“ о савременој руској књижевности“ („Отаџбина“, 1880 1881, књ. IV—VI).

Његове монографије из историје српско-хрватске књижевности имају и данас своју вредност, нарочито када се има на уму да су то били први радови своје врсте. Прикупивши доста материјала, и средивши га добро, он је дао прву монографију о Вуку Караџићу. Кулаковски, врло конзервативан дух и славенофил старе школе, није много марио за Караџића, јер је сматрао да је он главни узрок што је ослабила веза између српске и руске књижевности, и што

су Срби, изишавши испод руског духовног утицаја, потпали под утицаје западно-европских књижевности. Он је сумњао у благотворност Караџићеве реформе. „Њоме су нагло прекинуте све везе српске књижевности са руском књижевношћу и језиком, везе тако чврсте да се млада српска књижевност могла надати широком развићу заједно са руском: њоме је остављена својим силама књижевност малог српског народа, која по својој слабости лако може постати само одјек праваца сасвим туђих српском народу". У одбрану Караџића устао је Светислав Вуловић, у приказу књиге Кулаковског, у „Отаџбини" за 1882, књ. X. Кулаковски је одговорио Вуловићу, такође у „Отаџбини" (1882, књ. XI), бранећи своје гледиште. Вуловић је на тај одговор дао свој одговор, у „Отаџбини" за 1882 (књ. XII). Полемика је врло занимљива, а у њој се виде два разна суда о Караџићу, и један и други ни сасвим тачни, ни сасвим нетачни.

Опсежна монографија о „Илиризму" је такође прва историја тога важног покрета. Ову књигу је Кулаковски радио на ширем основу и са бољом документацијом но монографију о Караџићу, и то је његов највећи и најважнији рад. И још данас, и после „Hrvatskog Preporoda" Др. Ђ. Шурмина, тако богатог архивском грађом, књига Кулаковског не може се обићи у изучавањима илирског покрета. „Начало русской школы у Сербовъ въ XVIII вѣкѣ" даје, према новим подацима, заокругљену слику прве просветне активности руских учитеља код Срба у првој половини XVIII века, чија је последица била да је руско-словенски језик потискао српско словенски и завладао у српској цркви, школи и књижевности.

Својим радом Платон А. Кулаковски је задужио српско-хрватски народ и српско-хрватску науку. На његовом гробу од стране Срба говорио је јеромонах Мардарије, студент петроградске Духовне Академије. Поводом његове смрти изјавили су саучешће фамилији: Српска Краљевска Академија у Београду, Митрополит Србије Г. Димитрије, српски посланик у Петрограду Г. Димитрије Половић, председник Руско-Српског Клуба у Београду Г. Раша Милошевић. J. С.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXXII, број 3. — 1 фебруар 1914

ЈЕДАН ДИАЛОГ.

Она седи, пребацила ногу преко ноге и нервозно лупка прстима по столу, гледајући право у њега, неће ли штогод речи. Он мало даље од ње и са стране, вади дуванску кутију, узима цигарету, тражи жижице, освр҅ће се, па кад их смотри под руком, као да каже: а гле овде су биле. Онда запали цигарету, дуне у жижицу, повуче дим-два, док се цигарета таман не разгори, отире ноктом пепео кога и нема, па баци цигарету као да ју је већ попушио.

После, не зна шта ће,

Док он овако не зна шта ће, она у истој пози, лупка и даље нервозно прстима по сточићу и гледа га.

Пауза. Најзад.

Она. И тако?

Он. (Гест еквивалентан слегању раменима).

Она. Што не говорите?

Он. Ствари саме говоре.

Она. Немојте ме доскакати.

Он. Није ми ни на крај памети. Ко би још Вама доскочио?

Она. Немојте ме заједати.

Он. Ја заједам? Што заједа то је Ваш тон и те успијене уснице. Него, на што то? Споразумети се на тај начин нећемо никад. Срећом те се и немамо о чем споразумевати.

Она. (скочи) Ви, господине, мени дугујете објашњење. После Вашег понашања мало час —

Он. Ви сте нервозни —

Она. Нисам

Он. Јесте. А ја сам сетан.

Она Мало пре нисте били сетни. На против

Он Ко би нас слушао, (осврне се) помислио би да сам ја мало час извршио злочин.

Она. Та је иронија рђавог укуса, а осим тога њоме се не брани.

Он Па зар Вам не кажем извршио сам злочин. Ето сад сам оптужен и морам се бранити

Она. Па него! Ја се још савлађујем, али ако Ви наставите врдати и заклањати се иза некакве сете —

Он. Изгледа ми да се госпођа повлачи, па би хтела да у објашњавању нађе одступницу.

Она Неучтивост, да не кажем нешто горе.

Он. Па реците Баш ми је од истине жао, што нас нико није чуо, а позвао бих се као на сведоке —

Она Ама, какви су то једнако сведоци? Па нека дођу најпосле. Камо их? Нека се искупи цео свет. Мислите да се бојим, те ми непрестано тиме претите.

Он. Боже, ала сте нервозни!

Она. Како не била! А нисам ни најмање.

Он (Осмехне се).

Она (погледа га почне кидати јетко зубима мараму, најзад покрије њоме очи као да ће зајецати).

Он. Цео репертоар. Очекивао сам сузе.

Она Намучили сте ме толико. па се још чудите што плачем. Чудовиште!

Он. Слушајте, драга моја Можете плакати. можете се смејати. Ни једно ни друго неће олакшати објашњење које желите. Сузе Ваше ће ме поврх тога још размекшати. а и онако нисам никаква стена, те ће се наш разговор — пошто га изгледа већ мора бити — свршити сасвим бедно и недостојно двоје паметних и маторих.

Она. (шеретски) Да се опкладимо, да више волите кад плачем, и да би Вас несравњено заболело да сам ударила у грохот

Он Признајем. Онај петао или паун, што се на пакост крије у сваком мужјаку и брка нам најлепше разлоге у овим пословима са женама, ето тај (тражи згоднију реч за петла и пауна, па не нашавши), ето та птица —

Она (била расејана, па се пренула на последњу неочекивану реч) Каква птица!

Он. (мало застиђен) Па паун, петао, знате, у фигури (Присећа се шта је хтео рећи, кад га је прекинула) Ето сад сам изгубио везу

Она. Одавна сте Ви, господине, изгубили везу у понашању. Где би ми био крај, да сам то раније знала!

Он. Знам ја, знам. Ја ћу довршити Вашу реченицу. Дакле упропастио сам Вам срећу И то је у репертоару

Она. Па зар нисте, господине! Поверовала сам Вам. Намамили сте слатким речима —

Он (упадне) Ни сањао нисам

Она. (понавља) Намамили сте ме слатким речима, па пошто сте ми нанели увреду, покушавате да се извучете и да ме оставите на цедилу.

Он. Госпођо, ако не мене ради, оно себе ради, немојте говорити као каква модискиња.

Она. Све смо ми модискиње у стварима срца, од највише до најниже.

Он (обесхрабреним гестом, више за себе) Да није већ овако, било би овако Тобож ме то није чекало и код друге.

Она Шта мумлате? Мумлајте колико Вам је воља, али ја хоћу да Вам креснем у очи, да се тако не поступа са женом која је волела Вас јединог на свету међу толиким људима, који су сто пута бољи од Вас

Он. Па кад их је толико и кад су сто пута бољи од мене, благо Вама и — благо њима, ништа лакше него се утешити.

Она Пазите на своје речи Ви сте у мојој кући, сад ћу звонити да Вас избаце.

Он. И онако сам се био мислио како ћу изићи.

Она. На врата, господине.

Он. (пође вратима, дубоко поклонивши се).

Она (говори за њим) Ви се понашате према мени као према тој модискињи о којој сте мало пре нешто булазнили.

Он. Па зар не рекосте да сте све модискиње у стварима срца?

Она. Сад сам Вам модискиња, а некад сте ме звали царицом.

Он (враћа се лагано) Не сећам се да сам Вас икад тако звао, али не мари: ја бих то рекао и царици

Она. Шта бисте рекли?

Он. То што и Вама: да не верујем —

Она. Не верујете нама женама. Знам Немојте се трудити да продужавате Пробили сте ми уши тим нагваждањима. Али мени (лупи ногом) морате веровати. Ја нисам као друге Ја сам Вам дала сву своју искреност, сву, разумете ли, и тражим да ми се верује. Имате ли при себи еванђеље?

Он. (згледа се) А имам ли на себи одежду?

Она (опет лупне ногом) Ама, оканите се досетака. Дајте ми то Ваше еванђеље, какво је да је, да Вам се на њему закунем, кад је до тог већ дошло.

Он. Смирите се, молим Вас

Она. Неће се то тако лако смирити. Господин уображава да је оставити жену што и шешир То су Ваши беһарски манири. Али има жена и жена.

Он. Као дрво и дрво.

Она. Какво је то поређење?

Он. Та ко вас упоређује? Ви сте ван поређења! Него дође ми случајно на језик То је из Молиера.

Она. Господин воли литературу и размеће се малчице њоме. Видела сам и иначе. У опште, Ви сте склопили себи један књишки модел за понашање, а по књигама сте створили себи и идеју о женама. Само, у практици друкчије испада, драги мој, — и опеку се прсти

Он (пође вратима) Овако се можемо пецкати до миле воље, то јест Ви можете, а ја сам, признајем, малаксао још са првих речи, управо пре но што сте отворили уста. (Враћа се). Казао сам Вам и опет Вам кажем, нема на начина да се ствари измене Шта је, ту је Надари ме ђаво, те излете реч Били сте ме зачикали Вероватно сам погрешио Требао сам оставити да иде како иде, било би можда боље Требало је пустити Вас да водите ствари и даље. Ја сам матор дедак То ми имате право рећи Да кажете да сам уочљив, да сам и досад роптао, — нисам: чинио сам се невешт, слушао и гутао не баш каоману с неба, али, тек примао Ваша уверавања. Али преварих се, уједе ме гуја. Мислио сам да имате више снаге да расправљате питања која се Вас тичу Изгледа, међутим, да бисте онда били изузетак у свом роду. Оно и јесте све Ви жене неки изузетци То ми не схватамо и редовно наседамо, наседамо и по други, шести и десети пут као и први пут. Искуство се не извлачи. То је оно књишко што поменусте

отонч, и што одаје Вашу увиђавност — И ја сад стојим ево пред Вама скрушен, прекрстио две беле руке као у оној песми и чекам -- шта чекам? Поправке не видим. Јаз је између нас ископан Реч је пала, а речи остају, као што рече онај; али Ви не волите литературу Да — шта чекам? Мислите ли да је измирење могуће? Измирење, поравнање, објашњење, мост којим би се прешло преко оног јаза и наставило. Може најпосле. Бива и то (Њен гест енергичног одбијања) Од закрпа се живи. Али Ви сте волели окуражавати нашу везу једном илузијом, а илузија је одлетела, или још боље, има подеротину. Сагнућемо главе у јарам, па ћемо се провући кроз ту рупу. Можда је лакше кад су главе пријубљене

Она. Човек би помислио кад Вас чује, да сте ме ухватили на невери.

Он Ухватио на невери? То баш и јесте оно. Нисам Вас ухватио на невери, а теоријски држим да је могуће. Вас је та моја претпоставка разгневила, а то није претпоставка, него моје уверење, ако у опште у овим стварима, где све зависи од врха женине папучице, вреди неко јадно уверење у овим нашим главама. — Да, госпођо, ја сам као незграпан паук —

Она. Мало пре петао и паун, а сад опет паук. Шта сте Ви? Професор зоологије? Нисам знала.

Он. Нисам никакав професор, а зоологију таман толико знам, да не знам какав је створ жена Да, ја сам као тај незграпан паук покварио своју рођену паучину, танану, пretaнану, која се лелујала око наше симпатије, и скривала што није за гледање. И, зврндов један, урадио сам то забадава, јер ја немам никаквих доказа против Вас

Она (Мило јој је што је он сатеран у крај). Немогућно их је ни имати

Он. Да, да. Па ето сам кажем да немам никаквих доказа да сте ме варали Једно ми морате признати: да вас никад нисам уходио, нити Вам приређивао љубоморне сцене. Па и мало пре, кад сте Ви изволели пасти у јарост, нисам ни са чим позитивним изашао пред Вас И кад бих знао нешто, не бих Вам можда ни рекао, а камо ли пребацио.

Она. Но, јесте ли чули! Ви сте ми неки красан човек! Па нашта Ви управо сводите љубав?

Он. Како да вам кажем: готово у крајњој линији као навику.

Она. Дакле ако је навика јака, не бисте прекинули.

Он Не потцењујте навику. Она је сила. Камо да је мања!

Она Па како Вам подноси да гледате и даље жену коју тако ниско цените?

Он. Нисам је ја саздао. Као свака слаботиња напабирчио сам од својих опажања и размишљања неке олупине и сковао од њих оклоп, да што мање буде смешан у очима жениним, својим рођеним, и туђим

Она. И није Вас стид да у тој гвозденој кошуљи насрћете на нас жене голих груди?

Он. Голих груди? Охо! Баш онда сте најјаче. С тога ја и бежим од пребацивања. Не бих имао душе да Вас гледам како се заплећете док не измислите какву бајку.

Она Бајку? Ви сте стално дрски.

Он. (продужује). Какву бајку, у коју ми релативно брзо, скоро без изузетка, поверујемо. Као да не знам како би се свршио разговор Нашто задевати онда? До каквог бих мишљења дошао о Вама што лажете —

Она. Језик за зубе!

Он. Ружни су ми зуби

Она. Језик вам је још ружнији.

Он. (продужује). До каквог бих дакле мишљења дошао о Вама што (с нагласком) обилазите истину, како се то фино каже, и о себи који верујем у то обилажење.

Она. (пола искрено) Баш сам ја насела са Вама: због те ваше теоријске сумње оволико моје муке!

Он. Били отворити очи. Ја нисам крив Сумња се увлачи, по који пут мало доцније, тек се увлачи и кроз кључаоницу, као што Гете каже за бригу. Та ми је сумња, истина, покварила по који роман, али ми је уштедела понешто замашније. Све једно за друго залеже Данас ја свакако нисам толико у опасности, али шта мислите, драга моја, какав је лом кадар учинити од себе неки жутокљунац коме румени језичак што се палаца као гујин репић, кроз оштре дробне зубиће и влажне кадифене усниће, једнако пуни главу и из ње истерује оно мало расуђивања, реците! Ја не говорим ово толико мене ради На овој тачки наше расправе ја сам се већ попео на висину непристрасног посматрача и гледам Вас одгоре.

Она. Мислите са презрењем

Он. А не. Са те висине и мој живот ми личи на тету-

рање бекрије кад изађе из крчме. Шта му знам? На себе не знам. Ви ме вероватно боље познајете. Ако бих нешто хтео сазнати, какав утисак чини на другога морао бих питати тога другог, а то мишљење није никад нити може бити до ли његово лично. И тако се вртим у кругу као онај коњ који обрће долап. Ако нисам паметнији од тог коња, могао бих се чупати за косу.

Она. Кад бисте је имали.

Он. Знам. С тога пуштам —

Она. Да Вам расте —

Он. А Ви да је сечете? Друга Далила.

Она. Па да је носим с леве стране крај срца.

Он. Ко би са мном! (Пауза. Он се мало прошета по соби, врати се и стане пред њу). Можда сте ми уделили милостињу, примивши се мене. Можда сте ми по који пут засладили живот. Те тренутке поновити не можемо, на жалост, ма како да су кратки, ни јучерашњи дан. ни један сат његов, ни минут, ни магновење, ни ви ни ја, нико на овој земљи, па ни Господ Бог —

Она. Еле, дала сам Вам мало среће, а?

Он. Ако сте и сами били срећни? Немојте дакле замерити једном добровољном адвокату свога пола. Ја ударам на онај варљиви, опојни сплет обмана, којим Ви жене обмотавате своје љубавне историје без невоље. Кад би то била само Ваша рођена самообмана, ни по јада, али на своју велику срамоту, у тој тачки, ни дан дањи нисам на чисто, а бели ми се коса. У овим стварима та седина не значи ни брану ни искуство. Ја осећам да и сад, овако матор, стојим изложен првој којој се прохте да се нашали, као што сам стајао пре толико година, и као што ћу стајати до судњег дана. Што дубље залазим у године, мање је на сваки начин изгледа, али то није моја заслуга. И што је најгоре, сећајући се, ево у овом тренутку, једног прага који сам могао прећи једном у зору у оној сивој полутами, ја жалим за њим и што га не могу вратити, ма да ми је јасно што ме је чекало иза њега. Она је била ступила на праг једном ногом а руком ухватила браву. Другу је руку пружила мени и гледала ме једним осмејком, за који сам ја онда налазио да личи на Ђокондин. Тада ми се кидао живот. Шта ме је задржало? Можда једно чудесно осећање да уживам дуже у несвршеној ствари, можда везаност, можда — ко зна? Тек тада још у почетку, сумња не

И то је оно што је главно Што та жена, не велим по љубави коју није морала имати, него по некој зачетој наклоности, по „мераку“, ако јој је остао на мени, јер чим је почела, неког је врага морала очећати, зар не? Иначе, откуд цела комедија — што то жена дакле није отворено рекла шта је у стању понудити ми и закључити споразум као лојални ортак, ако до споразума дође. Али, то је оно. Ви нисте наши пријатељи. Ви не знате шта је пријатељство. Ни једна другој нисте пријатељице.

Она. Груби сте Ви да разумете наш начин.

Он. Па да. И та ме је жена освајала на тај Ваш начин, којим се не би ни сваки од нас мушкараца послужио у својим авантурама. А што ми није ставила на чело у гомили својих још неотпуштених познаника, рецимо нумеру 14 него ону бљутаву, облигатну нумеру 12 Зар бисте изгубила с тога у мојим очима? Овако тек губи, јер се ипак дозна, и то увећано, искићено, навезено И тада теже пада, јер се уз то меша и мало рођеног пелена. Али код Вас постоји само нумера 1. Шта мислите, колико нас је под небом, на овој грешној земљи, који носимо исту нумеру код исте жене? Шта нас је првих! Сви смо први!

Она. Ви сте савршено луди. Али ако сте први, главо једна! Ви као у опште спорите да је неко први у нашем животу?

Он. Има један.

Она. Ето видите.

Он. Праотац Адам.

Она. Господин се прави духовит и одговара парадоксима прилично јевтиним

Он. То је отуд, што *први* није права реч Тачније ће рећи моју мисао *једини.* Учинићу још један уступак: једини у једном тренутку.

Она. Па и то спорите?

Он. Спорим.

(Свршиће се).

Милан Д. Јовановић.

ДВАДЕСЕТ ДЕВЕТИ ЈУН.

Прича ловца који никада није погодио у оно што је гађао.

Било је четири часа изјутра....

Степа, окупана у злату првих сунчаних зракова и попрскана росом, блистала се, баш као да је бриљантским прахом посута. Маглу је отерао јутарњи ветар, и она се иза реке зауставила као оловна стена. Класови ражи, главице чичка и дивље руже стајали су мирно и скромно, само су по кадшто једно другом климали и дошаптавали се. Изнад траве и изнад наших глава, одмерено машући крилима, пролетали су јастреби, копци и соколови. Они су ловили...

Аким Петровић Отљетајев, примирни судија, срески лекар, ја, Предположенски, зет Отљетајевљев, и старешина изборног суда Козоједов, сви шесторица возили смо се на Отљетајевим пространим колима у лов. За колима, исплазивши језике, трчала су четири пса. Ја и лекар били смо мршави, остали дебели као бурад од сто ведрица, и због тога, не гледећи што су старинска кола била и широка и дубока, било нам је ђаволски тескобно. Ја сам сваки час лактом гуркао Козоједова у трбух. Сви смо се гурали, тешко дисали, мрштили се, из све душе један другог мрзели и с нестрпљењем очекивали тренутак кад ћемо из кола изићи. Возили смо се подалеко у степу, да ловимо јаребице, препелице, ритску дивљач, а, ако нам се срећа осмехне, и дропље. Вођ нам је био господар кола и коња Отљетајев, и захваљујући њему ми смо и ишли у лов. Тела су нам била пригњечена, али су нам душе биле препуне радости најузвишеније врсте.

Ко никад није ишао у лов, нити је окусио лова, тај не може разумети ту радост. Ми смо држали пушке и с таком љубављу гледали у њих, као што мамице гледају своје синчиће, који велике наде обећавају.

— А каква ће нам бити маршрута? упитах ја, кад смо се десет врста одмакли од Отљетајевке.

— Сад идемо у Јелачник, да ловимо шљуке, одговори Отљетајев. Одавде је осам врста далеко. Тамо ћемо по просу и препелице ловити. Кад наловимо препелица, ноћићемо, а сутра, чим се зора укаже, отпочеће прави лов.

— Шта мислите, господо, може ли се одавле погодити?

упитах ја показујући прстом јастреба, који је високо изнад нас крстарио по модром небесном плаветнилу. Можете ли погодити?

— Не може се погодити, рече Отљетајев. Одвећ је далеко. У осталом, из моје пушке може се и погодити.

— Ни из ваше пушке не може се погодити, умеша се Предположенски.

— Погодиће се. Сачмом се неће погодити, не може дотурити, али куршумом зацело...

— И куршумом нећеш погодити.

— Допустићете, то ја знам хоћу ли или нећу погодити. Ви моје пушке не знате, а ја је знам... Откад сте се родили, ви добрих пушака нисте виђали, зато вам се то и чини чудновато... Ја сам још и даље погађао..

Предположенски затури главу и насмеја се.

— Што се смејеш? продужи Отљетајев. Ти као да не верујеш?

— Разуме се, да не верујем.

— Хм... значи ти моје пушке не знаш.. Пушка је изванредна. Не стаје ме она узалуд шест стотина сребрних рубаља...

— Ко.. ли.. ко...? упита Предположенски и испружи врат. Колико? Реците још једном, татице!

— Шест стотина рубаља. Што се смејеш? Најпре погледај пушку, па онда кези зубе!

— Видим је. Из чије је фабрике?

— Марсељске.. Фабрика Лепеље...

— Лепеље? Нешто нисам слушао за такву фабрику. Пушка, као свака пушка.. Вреди сто рубаља... Не волим, тасте, кад лажете. Зашто лагати? Не разумем, зашто лагати?

— Пушка је добра, рече примирни судија, али не вреди шест стотина рубаља. Ви сте је, Акиме Петровићу, преплатили.

— Он је никако није преплатио, жестио се Предположенски; он лаже. Лаже као ђачић.

Отљетајев се узврпољи и поцрвени.

— Нисам ја такав да лажем, рече он. Тако вам је то! Ти.. ти лажеш! Ја како! Ти само вребаш прилику да уједеш! С тобом не треба ићи. Не знам зашто сам с тобом и пошао!

— Не треба ни да идеш.. Не разумем, зашто лагати! Лаже као свиња.

— Сам си свиња! И свиња и будала!...

Ми почесмо саветовати Предположенског.

— Нека не лаже, правдао се непокорни зет. Душа ми се узбуни кад неко лаже. И нека никог не назива свињом. Он је сам свиња, ето шта је. Ако му је непријатно што и ја идем.. нека га ђаво носи! Ја могу и да не идем!

— Та маните се! Акиму Петровићу није ни на ум пало да вас вређа. Вреди ли нлати толику дреку због којекаквих ситница?

Предположенски се напући као ћуран кад се преједе, и ућута.

— Не ваља! мало доцније обрати се Козоједов Предположенском. Не ваља! Он вам је сад, може се рећи, место родитеља; таст вам је, а ви га вређате... Грехота је!

Зет презриво погледа старешину и пакосно се осмехну.

— Пита ли те когод нешто? упита он. Пита ли те? Ћути, кад... Седи, ако седиш! . Место родитеља!... Још ни говорити не умеш, а опет се плећеш! Хм . Чупава .. простачино!

— Видите, какви сте ви! Не волите кад људи мирно седе. Ја и ако сам од простог света, и ако, могу рећи, никаквог образовања нисам добио, ипак, могу рећи, имам у грудима, у срцу и у души сва осећања, а ви их немате, и ако сте науке редом изучавали... Jä како!

— Престаните, господо, умешах се ја. Немојте један другог моралу учити. Хајде да ћутимо.

Отљетајев шичући извади из шпага велику, веома излизану кутију за цигарете и спусти у њу своје дебеле прсте. Доктор и примирни судија пружише руке кутији.

— А не, опростићете! озбиљно рече Отљетајев. Пријатељство за пријатељство, али нека свак свој дуван пуши. Ни мени неће бити доста... Пут је дуг, а ја имам свега четрдесет цигарета.

Доктор и судија јако се застидеше, и да би од других сакрили своју забуну, почеше звиждукати из опере „Мадам Анго".

Отљетајев је био глуп као цепаница и ужасно груб. Ми га нисмо могли трпети.

Постиђени доктор запали своју сопствену цигарету и стаде причати анегдоте. Испричао их је око двадесет. Само једна није била масна, а остале су се просто топиле у нашим ушима.

— А ви сте, драги мој, вештак! похвалих ја доктора. Нисам знао да сте таква шаљивчина.

— Да... По нешто знам, рече доктор. Кад бих хтео да

сарађујем на новинама, милионе бих имао. Више бих од вас зарађивао.

— И не сумњам... А што не сарађујете?

— Нећу.

— Зашто?

— Нећу, и то је све. Имам савести. Који човек са савешћу може у вашим новинама сарађивати? Никада! Ја чак никад и не читам новине. У мојим очима су глупаци они који се на њих претплаћују; само новац траће..

— Ја на против, умеша се судија, сматрам за глупаке оне који не троше новац на новине..

— Доктор данас није расположен, рекох ја. Немојмо га дирати.

— Ко вам је казао да сам ја нерасположен? Ја сам баш расположен. Ви се заузимате за новине стога што у њих пишете, а по мом мишљењу оне су... пих! Ни пребијене паре не вреде. Лажу, лажу, лажу! Првокласни лажови и сплеткаши — Новинари — па ти адвокати! Лажу и немају савести.

— Ја сам био адвокат, па сам имао савести, рече судија.

Предположенски и Козоједов згледаше се и пакосно се осмехнуше.

— Ја о вама не говорим, већ уопште... Уопште сви су хуље... И новинари, и адвокати, и сви..

Ја, место да ћутим, продужих да се заузимам за новинаре. Судија је и даље бранио адвокате.. У колима настаде препирка.

— А ваша медецина? запитачих ја. А медецина? Шта она вреди? Као, божем, она не лаже? Толики новац узимате! Шта ми је доктор? Доктор је претеча гробара — ето шта је! У осталом, не знам што се с вама и препирем? Зар ви имате логике? Свршили сте универзитет, а говорите као амамџија..

— Говорите хладнокрвније. Може се, мислим, и без увреда!

— Новине и адвокате грдимо, загуди басом Предположенски, а правог правцатог лажова не видимо. Разговорите се са драгим тастом; он ће најбољег адвоката, што се лажи тиче, за појас заденути..

И тако непрестано... Реч по реч.. бекељење за бекељењем, подметање за подметањем, и ствар изиђе, ђаво би га знао, на што.

Почесмо износити један против другог све што се преко зиме у нашим душама накупило. Надмашили смо и старе уседелице.

Међутим, док смо ми неиспавани и полупијани нападали један на другог, сунце се подизало све више и више. Магле је сасвим нестало и настао је летни дан... Унаоколо је било тихо, дивно...

Само смо ми нарушавали тишину...

Кад стигосмо до првог рита, ми изиђосмо из кола и љутити и натмурени разиђосмо се на разне стране. Да поврати слогу међу нама заузе се Козоједов. Он баци у висину новчић од три копејке, опали на њ и погоди га. Ми сви скупа подигосмо новчић, избројасмо на њему трагове од сачме, и којекако разговорисмо се̑.

Предположенски поплаши црпавца и уби га. Ми му честитасмо и викнусмо ура. Слога би се потпуно повратила, да није било доктора. Доктор је, док смо ми Предположенском честитали први успех, пришао колима, одрешио завежљај и почео се частити ракијом и јести.

— Докторе! Шта ви тамо радите? викну Отљетајев.

— Једем и пијем.

— Је ли то за вас спремљено? Не разумем тај, опростите, свињарлук! Не можете почекати! Шта сте то отворили? Господе! То је мој ликер! Како ви, господине, смете?

— Не вичите, молим вас! Лакше мало!

— Па ја сам тај ликер за себе понео! Слабог сам здравља, понео сам ликера, и .. ето ти га на! Отворио га! Као да га је неко молио! Завијте ту јесетру!

— Нећу да завијем! Вама, неуљудни и неделикатни човече, извесно је познато, да је у лову све заједничко. . Како сте ви, опростите, велики простака!

Доктор попи чашицу ликера и за инат Отљетајеву одсече парче јесетре. Предположенски, да би наједно таста, притрча колима и из стакоцета попи половину ликера. Отљетајеву навреше сузе на очи.

— То ви у инат радите? прошапта он; лепо! Врло лепо! Дакле, такви сте ви .. mer i b aucoup!...

Судија, не знајући у чему је ствар, приђе колима

— А-а-а?.. Ви једете? упита он. А зар није рано? У осталом, једну попити ништа не смета. . У ваше здравље!

Судија наточи себи чашицу ликера и попи.

— Врло лепо! Дивно! сад већ дрекну Отљетајев.

— Шта је дивно? упита судија

— Ништа ..

Отљетајев седе у кола, баци завежљај у траву, подругљиво нам се поклони и удари кочијаша Петра по леђима.

— Помози! викну он.

— Куда ћете? зачудисмо се ми.

— Ако сам вам досадан . необразован.. Козоједове! ходи, седи, голубе! Откуд ми, сељаци, можемо с ученом господом ловити? Ослободимо их свога присуства .. ходи, мили мој!

— Куда ћете? Што се правите будала?

— Ако сам будала, онда што се узнемиравате? Ако! Ја и јесам будала... Збогом ја одох кући...

— А на чему ћемо ми ићи?

— На чему знате... Кола су моја

— Ти, тасте, као да си на коприву нагазио, шта ли, прејео си се? викну Предположенски

Козоједов седе крај Отљетајева и скромно скиде шешир.

— Ти си полудео? продужи Предположенски Силази с кола!

— Нећу да сиђем! Збогом, зете! Ти си човек образован, хуман, цивилизован .. А ја. Шта сам ја?

— Ти си — будала! Шта је ово, господо? Ко га је naљутио? То сте ви, докторе? Ви, ђаво вас однео, увек завлачите своју учени нос у туђе послове!

— Ја нисам ваш таст . Молим, не дерите се; наљути се доктор. Ако се будете драли, и ја ћу отићи ..

— Па идите! Велика ми штета! Видите, молим вас!

Доктор слеже раменима. уздахну и попе се у кола. Судија одмахну руком, па се и он попе у кола.

— Ми увек тако. уздахну он Код нас никад ништа не може људски да буде...

— Терај! викну Отљетајев.

Петар цмокну уснама. трже вођице и кола се кретоше Ја и Предположенски згледасмо се.

— Стој! викнух ја и потрчах за колима. Стој!

— Стој! дрекну Предположенски. Стојте, скотови.

Кола стадоше и ми поседасмо.

— Запамтићеш ти све ово, рече Предположенски севајући очима и претећи тасту песницом Све! До смрти сећаћеш се овога дана!

До куће смо се ћутке возили. У нашим душама узвишена радост заменила се најгаднијим осећањима. Били смо готови да премлатимо један другог и нисмо се премлатили само стога што нисмо знали с ког краја да почнемо млатити.. Кад смо стигли кући Отљетајевој, на тераси је седела мадам Отљетајев и пила кафу.

— Дошли сте? зачуди се она. Што тако рано?

Ми изиђисмо из кола и ћутећи упутисмо се капији.

— Куда ћете, господо? викну мадам Отљетајев. А кафу да пијете? А да ручате? Куда ћете?

Ми се окретосмо уласку у кућу, и ћутећи озбиљно попретимо нашим огромним песницама Предположенски пљуну према уласку, опсова нешто, и оде у коњушницу, да спава.

После два дана Отљетајев, Предположенски, Козоједов, примирни судија, доктор и ја седели смо у кући Отљетајевој и играли стуколке.[1] Играли смо стуколке и по обичају заједали један другог

После три дана паски смо се изгрдили, а после пет дана заједно ракетле пуштали

Ми се свађамо, оговарамо, мрзимо се, један другог презиремо, а растати се не можемо Не чудите се и не смејте се, читаоци. Дођите у Отљетајевку, проведите у њој зиму и лето — и дознаћете у чему је ствар...

Забачен крај — није престоница. У Отлетајевци је рак — риба, Тома — човек, а свађа — жив разговор...

А. Чехов.

(Са руског превела С. Ђ. Г.)

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

(17)

Девета појава.

Христијан, Сирано; у дну Роксана, у разговору са Карбоном и неколицином кадета

Христијан

(Виче у правцу Сиранова шатора)

Еј, Сирано!

[1] Нека игра карата.

Сирано.

(Изиђе, наоружан, спреман за бој).

Шта је?

Блед си!

Христијан.

Не воли ме!

Сирано.

Шта говориш, је ли?

Христијан

Она тебе воли!

Сирано

Вараш се!

Христијан.

Јер вели

Да ми душу воли!

Сирано.

Не!

Христијан

Да! Тако исто

Ти њу волиш!

Сирано.

Ја?

Христијан.

Знам.

Сирано.

Тачно.

Христијан.

Луд си чисто!

Сирано.

Више!

Христијан

Признај!

Сирано.

Не!

Христијан.

Што?

Сирано.

Не смем од срамоте!

Христијен.

Мене ће да воли чак и без лепоте!

Сирано.

Збиља?...

Христијан.

Да!

Сирано.

Хвала ти!... Ал' не веруј лако! —
Боже! Је ли збиља да је рекла тако? —
Ал' не, боље да ти лепота не свене:
Само док си ти леп, волеће и мене!...

Христијан.

Хоћу да се реши!

Сирано.

Не, не!

Христијан.

Нека бира!
Ти ћеш јој све рећи!

Сирано.

Не, не!

Христијан.

Мене дира
Да, што сам леп само, теби срећу браним!

Сирано.

Али ни ја нећу твоју да сараним
Зато што ја могу лакше, може бити,
Да искажем оно што осећаш и ти!

Христијан.

Признај јој!

Сирано.

Не!

Христијан.

Нећу да у самом себи
Супарника носим!

Сирано.

Шта је данас теби?...

Христијан

Хоћу да раскинем наш уговор цео, —
Преживим ли данас!

Сирано.

Зашто би то хтео?

Христијан.

Нек' ме сасвим воли, ово ми досади! —
(Показујући на грудобран.)
Одох сад да видим шта се тамо ради! —
Нек' изабере ког ће сасвим да усрећи.
Вратићу се.

Сирано.

Тебе!

Христијан

Она ће већ рећи!
(Виче).
Роксана!

Сирано.

Не!...

Роксана.

(Дотрчи).
Шта је?

Христијан.

(Показујући на Сирана.)
Има да ти каже
Нешто важно...
(Роксана приђе живо Сирану. Христијан оде.)

Десета појава.

Роксана, Сирано, затим Ле Бре, Карбон, кадети, Рагно, граф Гиш. и тако даље

Роксана.

Важно?

Сирано.

(Ван себе).
Ништа не помаже!..
(Роксани).
Не!.. Ништа, — ситнице чине му се важне! —

Роксана

(Живо).
Да му се не чине моје речи лажне?
То је!..

Сирано.

(Зграби је за руку.)

Збиља, дакле?..

Рокс на

Волећу га, ма да...

(Замуцне).

Сирано.

(Смешећи се тужно).

Мислите да мени та реч тешко пада?

Роксана.

Ал'...

Сирано.

Слободно, мени срце мирно куца. —
Ма да ружан буде?

Рокс‹на.

И тад!

(Чује се пуцањ споља)

Гле, већ пуца!

Сирано.

(Ватрено).

Гадан?

Роксана.

Да!

Сисано.

Наказан?

Роксана.

Нека се не боји!

Сирано.

Смешан?

Роксана.

Ништа смешно неће да му стоји!

Сирано.

Трајаће вам љубав?

Роксана.

Биће још и већа!

Сирано.

(Изгубивши главу, за себе).

Боже, можда се сад мени смеши срећа!...

(Роксана).

Ја... Роксана. . чујте...

Ле Бре.

(Уђе брзо, полугласно).

Сирано!

Сирано.

(Осврне се).

Говори?

Ле Бре.

Пст!...

(Каже му нешто сасвим полако).

Сирано.

(Испустивши руку Роксанину, крикне).

А!...

Роксана

Шта је?

Сирано.

(Ужаснуто, за себе).

Никад! .

(Опет се чује пуцњава).

Шта? То се већ бори?

(Оде натраг да гледа).

Сирано

Никад! Ову тајну морам у гроб снети!

Роксана

(Хоће да јурне напред)

Шта је оно?

Сирано.

(Задржи је, живо).

Ништа! .

(Више кадета улазе, носећи неки предмет који крију и због чега направе круг да Роксана не може да приђе ближе).

Роксана

Шта ће ти кадети?

Сирано.

(Хоће да је удаљи).

Маните их!...

Роксана.

Шта сте хтели рећи? Дакле?...

Сирано.

Ја?... Ништа!...

(Свечано).

Две ствари јако су истакле
Христијана: ум и душа; обадвоје
Беху..
(Тргне се ужаснуто).
Јесу..

Роксана.

Беху?
(Страшно крикне).
Боже!...
(Полети натраг и одгурне кадете).

Сирано.

Свршено је!

Роксана.

(Угледа Христијана, опружена на његовом огртачу).
Христијане!...

Ле Бре.

(Сирану).
Баш га згоди прво тане!
(Роксана се баци на тело Христијаново. Нови пуцњи. Звек оружја Ларма. Лупа добоша).

Карбон.

(Са исуканим мачем).
Шпанци!... За оружје!... Напред!...
(Праћен кадетима, пређе на ону страну грудобрана).

Роксана.

Христијане!

Глас Карбонов.

(С оне стране грудобрана).
Брже!

Роксана.

Христијане!

Карбон.

У фронт!

Роксана.

Где те боли?

Карбон.

Равнање!
(Рагно дотрчи, носећи воде у једном шлему.)

Христијан.

(Гласом који умире)
Роксана!...

Сирано

(Шапуће брзо нешто Христијану на уво, док Роксана, у очајању, кваси водом парче платна које је оцепила са својих груди, да му привеже рану).

Само тебе воли!...

Ја сам јој све рек'о!

(Христијан заклопи очи.)

Роксана.

Драги Христијане!

Карбон.

Мирно!....

Роксана.

(Сирану).

Зар не, он ће преболети ране?

Карбон.

Пуни!..

Роксана.

Већ му лице бива све ладније!

(Нађе писмо на његовим грудима)

Писмо!...

(Отвори га.)

Мени!

Сирано

(За себе.)

Моје!...

Карбон

Пали!...

(Ужасна пуцњава Узвици Јек боја)

Сирано

(Хоће да отргне руку коју Роксана, клечећи, чврсто држи)

Бој се бије!

Ја морам .

Роксана.

(Задржавајући га)

Још мало! Зар вас није жао!

Мртав је К'о ви га нико није знао!

(Јеца тужно.)

Дивно биће! Нико не беше му раван!

Сирано.

(Стоји гологлав.)

Да, Роксана.

Роксана.

Песник јединствен и славан!

Сирано.

Да, Роксана.

Роксана

Дух му узвишен и сјајан!

Сирано.

Да, Роксана.

Роксана.

Дубок, отмен, осећајан;
Срце чисто, ум и душа увек свежи!

Сирано.

Да, Роксана.

Роксана

(Баци се на тело Христијаново.)

И сад све то мртво лежи!

Сирано.

(Истргне мач, за себе).

Данас морам и ја умрети, мој маче!
Плачући за њиме, она за мном плаче!..

(Из даљине чују се трубе)

Гиш

(Појави се на грудобрану, сав разбарушен, рањен у чело, промуклим гласом).

То звук труба јавља повратак Француза!
Држите се!..

Роксана.

Писмо, пуно крви, суза!

Један глас

(Споља, вичући).

Предајте се!

Кадети.

Никад!

Рагно

(Који, скочивши на бок од кола, посматра бој преко гррудобрана.)

Да страшнога боја!

Сирано.

(Гишу, показујући на Роксану.)

Носите је!

Роксана.

(Љуби писмо, гласом који умире, над Христијаном).

Твоја крв и суза твоја!...

Гиш.

(На грудобрану, вичући страшним гласом кадетима).

Напред!...

Један глас.

(С поља).

Предајте се!

Кадети.

Не!

Сирано.

(Гишу).

Храброст вам знамо.

(Показује на Роксану).

Бежите с њом!

Гиш.

(Притрчи Роксани и подиже је на рукама).

Добро!

(Кадетима).

Напред, храбро само,

Победа је наша!

Сирано.

Да!

(Довикује онесвешћеној Роксани коју Гиш, уз припомоћ Рагноа, односи даље).

Збогом, Роксана!..

(Гужва. Узвици. Кадети, рањени, појављују се и падају на позорницу. Сирано хоће да јурне у бој, али га код грудобрана задржи Карбон, сав обливен крвљу).

Карбон.

Зло је!. Ја већ добих неколико рана!

Сирано

(Виче Гаскоњцима).

Напред!..

(Карбону кога придржава).

Не брини се! Ја сад светим двоје:

Христијана и с њим спомен среће своје!..

(Сиђу доле. Сирано маше копљем на коме је привезана марама Роксанина).

Весело лепршај, док се овде бори!
(Забоде копље у земљу; кадетима).

Напред!
(Свирцу).

Нек' се свирка твоја громко хори!..
(Бертранду засвира. Рањени се дижу. Кадети силазе са грудобрана и групишу се око Сирана и мале заставе. Неки се пењу и на кола која се костреше од оружја и личе на шанац).

ЈЕДАН КАДЕТ

(Појави се на грудобрану, идући натрашке и борећи се Виче:).

Пењу се на бедем!
(Сруши се на земљу).

СИРАНО.

(Командује).

Поздрав у част њину!
(У томе тренутку иза грудобрана се појављује низ непријатеља. Виде се велике заставе царских војника).

Пали!..
(Општа паљба).

ЈЕДАН ГЛАС.

(С непријатељске стране).

Пали!..
(Противна паљба. Кадети падају на свима странама).

ЈЕДАН ШПАНСКИ ОФИЦИР.

(Појави се).

Ко су ти што тако гину?..

СИРАНО.

(Рецитује, у киши од куршума)

То су, ето, Гаскоњски кадети,
Капетан им Карбон Кастел-Жалу̑;
Лажу, да се не могу поднети..
(Јурне на непријатеља, праћен несколицином преживелих).
То су, ето, Гаскоњски кадети...
(Остало се изгуби у борби).

(завеса).

Едмон Ростан.

(С фра̀нцуског превео Милан Димовић).

МИРНА ПЕСМА.

У зенице ме непрестано гледа;
Шта тражи у мо м очима та жена?
Сјај мистични неког сунца које седа —
Једну другу жену и друга времена?

Јер заљубљен поглед жене добро види
У очима нашим, кроз сиву дубину,
Све трагове којим непријатељ мину,
И његов сен као тамни сен на хриди.

Дуго сја на оку тугом вечно младом
Лик жене што га је очарала једном;
И зна друга жена кад се отме крадом
Поглед за одбеглом и за недогледном.

Од прошлости је душа направљена;
Слике су по цвећу зрак сунца од јуче;
Од свачега је пала нека сена;
И усахле реке и сад негде хуче.

А наше љубави што су давно пале,
Као побијена јата на по пута,
Још живе животом свог првог минута
У очима што су некад расплакале.

J. Дучић.

СТВАРАЊЕ.

Нису те гласници огласили мени,
Нити чух кораке твоје из далека;
И не знам кад беше већ минута нека
Кад се мој дух напи твоје светле сени.

Јер ти си у мени постала, и била
Мисао исконска што најзад однемље;
Златна нит из стене, и семе из земље,
И мах у рамену још неникло крила.

Ти никад не позна тај пут вијугави,
Пут који извана доводи унутра,
И којим све мора да се врати сутра:
Као цвет у мору, у мени се јави.

Из мог сна поникла, и ти беше ташта;
Плод мога порока, крволочно јетка;
Плод мисли, и ти си била без свршетка;
Плод мојих сујета, подлија од свашта.

Плод мојих самоћа, беше пуна сете;
Плод мржњâ, уста ти беху отрована;
И плод мојих сумња, ти си прешла страна.
Сав пут с плачем као изгубљено дете.

Но цвет сна отровног не преста да сише!
И ја умрех у час кад се беше хтело
Задња капља крви, коју немах више,
Да окончам лепо и злокобно дело.

J. Дучић.

ТРЕНУЦИ.

Та љубав без циља и без сутрадана,
Зла сестра вечности, у бесу свог хитног
Носи знак највеће коби што је знана:
Сав ужас пролазног и бол неумитног.

Тај свемир насликан на валу што бега,
Сав покрет просторâ у трептању листа,
Љубав је без сутра вечнија од свега:
Јер и после смрти још је увек иста.

Та љубав што умре у напону врелу, —
Мач скрхан на самим врховима тврђа —
Има победничку гордост на свом челу:
Јер умре у сјају пре него зарђа.

Она прође душом као издалека
Залутале тице у светлости маја,
У песми су њиној гласи других река,
И на крилима им сунце другог краја.

И она нестаје пре веселе жетве,
Увек неувела у свему што вене,
Без свога завета и без своје клетве —
У лепоти речи једном изречене.

J. Дучић.

УСКРС.

У једној париској цркви.

Стражари Великог Гроба,
наслоњен на ступ
слушах у хладноме храму
о вама ругања пјесму:
resurexit, resurexit!

Диже се охола пјесма,
к'о тутањ великог звона,
што бруји с високог торња
и гине у заглушној буци
новога Бабилона.

Стражари Великог Гроба,
и ја сам, к'о и ви стражар
ал' новог божјега гроба:
моја је рака дубока,
није у стјени клесана,
није из дрва тесана,
дубоко срцу свом на дну
ископах Великом Мртвом
раку уску и хладну..

Слушам охолу пјесму,
шутим и мислим:

о Јуди што га је изд'о,
о Петру што га зањек'о,
о Магдалени
и оном што стасно све је
Јосифу из Ариматеје.

Одједном . осјетих
у срце неко ми крочи,
уш'о је у узани ходник
и уђе
на врсим' прста, полако
шуља се.....
Тан-тара-та-пан!
Стаде, дрхће од страха.
(Једна је глава пала
старога идеала,
што ју је у тами так'о).

Онда је пош'о још тише;
не чујем ни да дише
Ја шутих,
крађу велику слутих.
Али кад плоче се таче
скочих
голим кољеним' својим
на плочу хладнога гроба,
бјесан, к'о анђео вратни
досадног еденског доба.

Дрски се препао лупеж
и ја му угледах лице:
знам те, о блудна жено,
знам те,
о вјеро уморних,
о нова покајнице,
о нова Магдалено:
Mortuus est sicut dixi!

Тад је заплак'о неко:
ваљада она жена!

не знам:
пригнута бјеше јој глава
те лица не вијеђех њена;
и оде..

Стражари Великог Гроба,
ја сам буднији стражар,
што нигда не склапа ока:
моја је рака дубока,
није у ст'јени клесана,
није из дрва тесана,
ал' овдје срцу мом на дну
нико ми покрасти неће
раку уску и хладну.

Јосип Миличић.

У НОЋИ ЧУДЕСА.

У великој ноћи
кад окна овије тама,
и нема ни гласа више,
и тихо је постало тише,
кад свака заспи влат,
и сваки лист се смири,
у миру без стрепње
ја гледам
ритам свемирске кретње.

У великој ноћи,
прва су кренула кола
около морнарске зв'језде;
за њима у неба пола,
к'о мост сврх свемирских вода,
преко небеског свода
мл'јечна се стаза пружа;
а на истоку мрачном
у руху од хиљаду шара,
пред оком милиона,

дижућ' се вјечито игра
пламена играчица
крај зв'јежђа Ориона;
напокон
и силна господа планети
са свих се дигоше страна
на своје обичне шетње,
мирно, господски
у ритму свемирске кретње

У великој ноћи,
док окна овија тама
и нема ни гласа више,
и тихо пост де тише,
а очи склапа сан,
од једног до другога пола
мил'јуни срдаца бдију,
од једног до другога пола
мил'јуни срдаца бију:
тик-так, тик-так,
биљежећ' вјечно
у овом миру без стрепње
tempo свемирске кретње:
тик-так, тик-так, тик-так

Јосип Миличић.

УНИВЕРЗИТЕТСКО ПИТАЊЕ.[1]

Прошле године ми смо се морали одрећи Св Савске прославе. Прошла је година била ратна година, и Универзитет је био обуставио рад. За то време док је он био затворен, наставници и студенти вршили су своју српску дужност како је ко најбоље могао Ни у једном нашем рату досада, академска омладина није узела већег учешћа; она се борила у првим редовима, и, колико се за овај мах зна, ови су универзитетски грађани дали свој живот за отаџбину:

[1] Говор држан на Св. Саву ове године у Универзитету.

Александар Живановић, техничар, на Лисици; Чедомир Милићевић, правник, на Куманову; Чедомир Никодијевић, правник, на Куманову; Драгомир Благојевић, правник, у Скопљу; Жарко Величковић, техничар, на Једрену; Драгољуб Грујић, филозоф, на Једрену; Милан Павловић, правник, на Бакарном Гумну; Бранислав Милошевић, правник, на Брдици; Милан Перовић, правник, на Брдици; Вукић Недић, правник, у Љуми; Сретен Станић-Цукић, правник, на Брегалници; Драгиша Тодоровић, правник, на Ретким Буквама; Танасије Тодорић, правник, на Ретким Буквама; Михаило Раковић, филозоф, у Куманову.

Та су имена утиснута данас у зидове наше зграде, и докле год овај Универзитет буде трајао, памтиће се и та имена.

У новој проширеној Србији, Универзитет чекају велики и важни задатци. У присаједињеним областима живи опет наш народ, али између тога народа и народа у старој Краљевини постоје велике разлике у култури. Народ у старој Краљевини има за собом читав век слободног живота у правно уређеној држави, с националном просветом и културом. Наши нови сграђани пак, били су до јуче туђе робље Прва дужност коју према њима имамо, то је да их уздигнемо на наш културни ниво. Универзитет, као најјачи културни центар, има да предњачи у том послу културног уједињења, без кога ни политичко уједињење не може бити потпуно. Колико су политичко и културно уједињење тесно везани, најбоље нам показује наш велики просветитељ Св. Сава: чим је Немања политички ујединио српске земље, јавио се Св. Сава да их својим просветитељским радом и културно уједини.

Ето зашто данас више него икада треба прегледати стање нашег Универзитета, и видети да ли и шта треба на тој установи поправити. Али, пре него што бисмо почели говорити о недостатцима које Универзитет као свака установа, нарочито тако млада установа, мора имати, треба да поменемо да Универзитет, поред свих својих недостака, показује знаке једне установе у напредовању а не у опадању.

То се најбоље види по броју и по каквоћи његових ђака. По броју својих ђака, наш Универзитет престао је бити мали универзитет. Ове школске године он има преко хиљаду пет стотина уписаних ђака, — и ако придолажење нових ђака, као што ће вероватно бити, продужи у размерама последњих

године, ми ћемо убрзо имати две хиљаде ђака. Два су главна узрока због којих расте број универзитетских студената С једне стране, због општег културног напретка који се осећа у нашој земљи, гимназије су све боље посећене, и дају све више младих људа са пробуђеном вољом и потребном спремом за више научно образовање. С друге стране, због подигнутог нивоа његове наставе, привлачна снага нашег Универзитета осећа се већ и ван граница наше државе; њега почињу походити Срби и Хрвати из суседне Монархије, и није немогућно да једног дана наш Универзитет постане не само српски него и југословенски научни центар.

Али не само да је број ђака нарастао, него је и њихова каквоћа све боља. Колико се каквоћа ђака поправила, то најбоље знамо ми старији професори, који памтимо ђачке нараштаје од пре десет и пре двадесет година. На пример семинарски радови, па уз њих и ови Св. Савски темати, који су некада били проста ђачка вежбања, сада су мале научне расправе, — и од времена на време јаве се међу њима и такви који су права добит за нашу науку. Докторске дисертације, ако не све, а оно добрим делом, такве су да би се на основу њих могао положити докторски испит и на најбољем страном универзитету. Некада, између онога који би свршио нашу Велику Школу и онога који би свршио макар и који незнатнији универзитет на страни, осећала се велика разлика у спреми: први је изостајао у многоме иза другога Али данас та разлика све више ишчезава. Истина, и данас још, дубља научна специјализација може се добити само на страни, у великим научним центрима, где су библиотеке и остали научни заводи организовани у размерама које ми не можемо скоро достићи; али, ако се то остави на страну, па узму у обзир само они студенти страних универзитета који после свршеног факултета нису остали још неко време ради свог специјалисања, онда ће се видети да ти студенти не надмашају наше боље студенте; што се тиче наших најбољих студената. иза њих у по нечем чак изостају. Оне науке које имају за предмет српску земљу и српски народ предају се код нас тако, да се из тих наука нигде на другом месту не може добити потпунија спрема. Тежња постоји, па је у том правцу нешто и урађено, да наш Универзитет узме прво место не само у научном испитивању српске земље и српског народа, него, колико је могућно, и

у научном испитивању целог Балкана. Нашем Универзитету не може се замерити да није у стању образовати праве научне раднике. Њему се може замерити нешто друго, а то је да он те научне раднике не ствара у већем броју: на велики број ђака он даје мали број „угледних примерака“. Ипак, главно је да се Универзитет уопште показао способан да даје „угледне примерке“ ма и у ограниченом броју. Њихов ће број сигурно у току времена бити све већи

Али, поред свих тако јасних знакова о његовом напредовању, на нашем Универзитету има још доста да се поправља Код једне установе која није навршила ни десет година живота, било би чудно да је друкчије

Пре свега, наш Универзитет није потпун. Два факултета, богословски и медицински, нису отворени. Исто тако није отворен ни пољопривредни одсек Ти факултети и тај одсек предвиђени су у закону о Универзитету; њихову потребу законодавац је несумњиво утврдио; зашто се с њиховим отварањем досада оклевало? За медицински и пољопривредни одсек говоре поред научних још и практични разлози; тек кад би се тај факултет и тај одсек установили, практична корист од Универзитета осетила би се у већој мери. Овако непотпун као што је, наш Универзитет не може вршити своје културне задатке с оним успехом с којим би их вршио, кад би му се дало да се потпуно развије, са свима својим факултетима и одсецима.

Што се тиче ова три факултета која сада имамо, треба један пут рећи да се они још увек боре с елементарним материалним тешкоћама. Универзитет је одавно израстао из своје садашње зграде Он се гуши у Капетан-Мишином здању; скоро је сваке године принуђен да по још једну кућу узме под закуп; до сада их је закупио пет, и веровтно, то му неће бити доста. Ни Капетан-Мишино здање ни те друге куће које смо закупили, нису прављене нарочито за универзитет. Слушаонице су сасвим недовољне да приме већи број ђака; на боље посећеним предавањима, слушалаца је увек више но седишта, и један део мора да стоји; овог се семестра код једног професора дешавало, да је један део слушалаца морао пратити предавања из ходника; узгред буди речено, та су предавања била скопчана с експериментима, који се из ходника нису могли видети Ниједан од наших инсти-

тута не ради у згради која би била нарочито прављена за његове потребе, него у обичним приватним становима; шта више, један од института смештен је у подземљу, да не кажем, у подруму. Просторије института и семинара тако су тескобне, да се скоро у свима морао ограничити број оних студената који се примају на сталан рад и вежбање. Један од најважнијих семинара, Српски семинар, не може да прими више од десет студената. У хемијском институту, који је смештен у једној ниској влажној згради, студенти чекају по годину дана да буду примљени; они пак који су примљени, не раде без прекида него на обред, јер нема толико места да би сви могли у исти мах радити. У многим институтима и семинарима ради се под врло неповољним хигијенским околностима, у малим мрачним собама као апсеничке ћелије, и у ваздуху поквареном услед нагомилавања ђака. На Западу, ни радници у фабрикама не раде под тако неповољним хигијенским околностима. Поред тих института и семинара који се због оскудице простора не могу да развију, има других који се из тога узрока нису могли још ни да отворе. Због оскудице простора није се могла установити ни општа универзитетска библиотека. Због оскудице простора, и ова дворница мо́рала се претворити у вежбаоницу техничког факултета, тако да је било под питањем да ли ћемо моћи држати Св. Савску прославу.

Али материјалне околности нису једине које сметају Универзитету у његовом развијању. Извесни недостатци осећају се и у организацији његовог наставничког особља. На Великој Школи број наставника био је неограничен, на Универзитету законом је утврђено колико највише наставника може бити. Универзитет је увек стајао на гледишту, да се овакво једно законско ограничење не слаже с његовом аутономијом. Шта вреди слобода наставе која је на Универзитету проглашена, кад Универзитет нема могућности да отвори онолико катедара колико мисли да интереси наставе изискују, него мора да се држи једног унапред утврђеног броја, на коме се законодавац зауставио из разлога финансијских, без обзира на потребе Универзитета, а нарочито без обзира на то да се развијању наука и стварању катедара не могу поставити сталне, законске границе.

Али, и ако, у начелу, Универзитет мора бити противан законском ограничењу броја наставника, право је додати, да

се у пракси још није осетило да је недовољан онај број наставника који је законодавац доделио Универзитету. Број тај одговара бар садашњим, ако не и будућим потребама Универзитета. Али има друга једна одредба у закону, чије се незгоде већ и данас, и то врло јако, осећају. Законодавац није ограничио само укупан број наставника; он је поделио наставнике на категорије, и рекао, да редовних професора може бити највише двадесет; ванредних професора највише тридесет, и доцената највише педесет. Што је виша једна категорија, у њој је све мањи број наставника; што нижа, све већи Најнижа категорија броји сама онолико наставника, колико две више категорије заједно. Половину целокупног наставничког особља чине доценти.

По нашем мишљењу, бројни односи између појединих наставничких категорија нису правилно постављени. Због тога што је редовних професора врло мало, а доцената врло много, доценти су престали бити доценти, и узели на себе оне послове које на страним универзитетима врше редовни професори. Наши доценти нису помоћници редовних професора; они су самостални носиоци катедара и управљачи института. Неке од најважнијих наука поверене су доцентима. Нигде, ни на једном универзитету није доцентима дата тако велика важност као код нас; наш је Универзитет у пуном смислу речи, један доцентски универзитет. Ово је стање ствари сасвим ненормално. Један универзитет у коме је терет наставе пао на доценте, личи на једну војску где би командовали нижи а не виши официри.

Ти доценти, који су по нашем закону принуђени да врше оне послове које на страним универзитетима редовни професори, награђени су бедно; по плати, они изостају иза професора средњих школа; данас на Универзитету, трећина доцената има само две стотине динара месечне плате. Што је најгоре, кад један доцент, и поред свих тешкоћа с којима има да се бори, ипак успе да постојаним и преданим радом потпуно савлада науку која му је поверена, онда му се каже да, поред свих својих напора, мора остати доцент и даље, јер нема законске могућности да буде подигнут у вишу наставничку категорију. Под таквим околностима није никакво чудо што се млади људи одбијају од Универзитета, нарочито

правници и техничари, који, по природи своје спреме, нису упућени искључиво на наставничку службу.

Крајње је време да се наставничко особље Универзитета организује на друкчијој основи. Ми морамо терет наставе пренети са доцената на редовне професоре, са почетника на потпуно формиране научне раднике. Не треба мислити да је то једна реформа за коју су потребни велики издатци. Има начина да се она изведе јевтино. У колико би се повећао број редовних професора, у толико би се могао, — управо, у толико би се морао смањити број доцената; уштеде на доцентским местима накнадиће би у знатној мери издатке на нове редовне професоре; ако би сем тога требало нешто и додати, то не би била тако велика сума. По нашем рачуну, педесет хиљада динара било би сасвим довољно. Толика се сума за цело може наћи у једном буџету од преко две стотине милиона динара.

Кад би се број редовних професора повећао, не само да би се поставила права размера између појединих наставничких категорија, него би се још могли унапредити сви они ванредни професори и доценти који то заслужују. Ми имамо ванредних професора који су одавно испунили све законске услове за редовне професоре, који су своје најбоље доба посветили научном раду, који су постигли успехе које им нико не спори, и који опет зато не могу да буду изабрани за редовне професоре, јер су сва места редовних професора попуњена. Исто тако, имамо доцената који одавно испуњују све услове које закон тражи за ванредне професоре, али који и даље морају остати доценти, јер су сва места ванредних професора попуњена. Биће скоро десет година како наш Универзитет постоји; за тих десет година, може се слободно рећи да скоро ниједан наставник није био унапређен: што значи, да за тих десет година ничија заслуга није била призната и награђена. Да ли Универзитет може напредовати, ако се заслуге његових наставника не буду признавале и награђивале?

Најзад, кад смо већ почели говорити о недостатцима Универзитета треба да поменемо да би се и нашим студентима имало по нешто приговорити. Поред оних студената који долазе редовно на предавања и који се отимају за раде у семинарима и институтима, има и других студената који, тако рећи, живе ван Универзитета. Они не долазе на предавања.

не интересују се за рад у семинарима, не полажу на време испите, остају годинама на Универзитету као апсолвирани студенти, назив један који је већ добио ироничан смисао. Оваквих студената има на свима универзитетима, али на нашем Универзитету њихов је број, бар на неким факултетима, тако велики да се треба запитати ко је за то крив. Без сумње, има донекле кривице и до нашег универзитетског уређења. Оно је за наше ђаке и сувише либерално. Њима је остављено да долазе или ни долазе предавање, како хоће. Остављено им је да полажу кад и како хоће испите Ова слобода упропастила је знатан број ђака, јер наш је ђак, истина, даро̀вит, али и индолентан; он може да ради, и то добро да ради, али треба да га неко потстакне; као свима народима скорашње културе, тако и нама недостаје унутрашњег подстрека за рад. Али велики број неуредних ђака не треба објашњавати само махнама универзитетског уређења. Има још један дубљи узрок: то је рђаво материјално стање универзитетских студената. На Универзитету је још увек знатан број сиромашних студената који морају у исто време и да уче и да се боре за опстанак. Београд је међутим скупа варош; да би зарадили колико им треба, студенти морају потрошити толико снаге и времена за рад ван школе да им више не остаје за рад у школи. Крајње је време да се обрати већа пажња на ђачку сиротињу него што се досада чинило, јер сви напретци које бисмо постигли у универзитетској настави, не би вредили много, кад би се њима могли користити само они студенти који се налазе у повољним материалним околностима. Оснивање једног студентског дома, организовање ђачких стипендија на широј основи, тако да у давању стипендије, поред државе, учествују и окрузи и срезови и општине и приватни добротвори; стварање разних олакшица за сиромашне студенте, на пр. у погледу лекарске помоћи, — све су то мере које сваким даном постају све потребније.

Као што видите, наш Универзитет има још доста недостака, али, како сам већ рекао, ти недостатци не треба да нас баце у бригу о његовој будућности. Недостатци од којих он пати, нису моралне него материалне природе. Нити наставницима недостаје добра воља, нити студентима потребна способност за научни рад Сви недостатци од којих Универзитет пати, долазе на крају крајева од новчане оскудице, — и могли

бисмо готово рећи, добро је што Универзитету недостаје ништа друго него новац, јер новаца може се наћи.

Треба само бити на чисто с тиме, да се новчана помоћ не може тражити искључиво од државе. Једна држава која је у року последњих четрдесет година водила пет ратова, и за коју је скоро сваки рат рат за опстанак, таква држава, поред најбоље воље, не може много трошити на културне задатке. У осталом, ни у другим, много богатијим земљама, универзитети се нису подигли искључиво државном помоћу. Најстарији и најчувенији европски универзитети основани су исто толико приватним з вештањима колико и државном субвенцијом; сви су они једним делом државне установе а једним приватне задужбине Наш законодавац, дајући Универзитету правну личност, хтео је без сумње да га оспособи за примање легата, јер је осећао да му сама државна потпора неће бити довољна. Легати би били потребни Универзитету како за подизање модерних института и кабинета, којима је сасвим оскудан, тако и за давање новчане помоћи сиромашним студентима, који би се само на тај начин омогућили да све своје време посвете школском раду.

Легати би били потребни и за оснивање нових катедара; кад је законодавац ограничио број наставника онда се из државног буџета могу издржавати само најпотребније катедре: све друге, ма колико иначе корисне, могу се само помоћу легата установити. У Сједињеним Државама Северне Америке и у Енглеској врло су честе те катедре које су приватни добротвори основали, и које стално носе име својих оснивача. Један мали број добротвора могао би обезбедити правилан развитак Универзитета за дужи период времена, и на пример кад би се нашло само још неколико људи као што је на пример Г. Лука Ћеловић, коме наш Технички Факултет већ толико дугује, — све тешкоће с којима се Универзитет данас бори, биле би, у знатној мери, отклоњене. Универзитет не сме бити искључиво државна установа; он мора постати народна установа. То није обично државно надлештво које се шире публике не тиче; то је једна установа која, као средиште свеколике народне просвете, треба да буде подигнуто жртвама и прилозима свију нас. Начинимо Универзитет народном установом, и онда се не бојмо за његову будућност

Слободан Јовановић

ЈЕДНА КРИТИЧКА АНАЛИЗА.

(Крај).

Трећа строфа гласи;

Али када су његове косе, плаве као увело лишће, постале беле; када су његове страсне и лепе очи, које су имале боју зимског лимуновог грања или плитког мора, постале мутне; када је у својим венама осетио зиму која нема свога пролећа Усуд га је вратио у Јонију.[1]

У другој верзији:

Тако много година Али најзад, када су његове косе, плаве као мртво лишће, постале беле; када су његове страсне и велике очи које су некад имале боју зимског лимуновог грања или плитког мора постале мутне; када је у својим венама осетио јесен која више нема свог пролећа, он се вратио у Јонију.

Како строфа прве версије лепо наставља строфу прећашњу! Како течно, и у истом песничком ритму и тону, и како кратко, збијено, без сувишних речи и излишног застајања, долази реченица: „Али када су . “, после прећашњих речи: „...плакао је горко и неутешно на жаловима меланхоличног туђег мора“. А како тромо, излишно опширно, прозаично, чудно успорено, почиње друга версија: „Тако много година. Али најзад —“. Као да „Тако много година“ — није било довољно казано речима: „Али када су његове косе постале беле“...! А реч „најзад“ ми се овде чини тешка као олово Али поправљач, у свом неприбраном, расплинутом расположењу, и жељан да буде леп успорава самозадовољно ефекте, као они рђави свирачи који, поправљајући композитора, отежу „лепа места“ Од таквог удешавања има само једно горе: то је оно кад свирач туђу мелодију чисту као суза „улепшава“ својим оскудним „украсима“, трилама и предмецима. И збиља, свирачи који раде једно, раде и друго.

„Његове косе *плаве као мртво лишће*“ извесно је мање лепо и, држим, мање тачно, но „његове косе *плаве као увело лишће*“ у првој версији Ја не верујем да се може прикладно рећи: косе плаве као *мртво* лишће А извесно је да је „плаве

[1] Идентификовање Јоније с крајевима на Јонском Мору је незнатна песничка слобода.

као увело лишће" лепше и нежније, и боље у складу с тоном целине. Песник је, по обичају, појачао једну реч, саму за себе, без обзира на склад и истину.

Слична је погрешка учињена одмах затим, у другој половини исте реченице „Његове страсне и лепе очи" песник је променио у „његове страсне и велике очи". „Страсне и велике очи", *узето за себе*, свакојако је лепше, тим што је *јаче*, но „страсне и лепе"; али испада из тона. „Страсне и велике" очи било би држим, прикладније да је реч о црним очима, — о јаким страстима љубави и мржње, — о плаховитим нaравима и драматичним догађајима. Овде где је реч о једној мекој души; где је целој песми основни тон *туга*, најнежније и најпасивније од свих естетичких осећања; где се говори о плавој коси и јасним очима — очима „које су имале боју зимског лимуновог грања или плитког мора",[1] — ја не држим да је опис добио тиме што је реч „страсне" појачана речју „велике". У тој комбинацији реч „страсне" добија сад сасвим други значај но у комбинацији „страсне и *лепе*". У овом последњем случају, реч *лепе* ублажава реч *страсне*; у првом случају, реч ***велике*** ту реч знатно појачава. Песник је опет појачао само ради појачавања; као што је и досад појачавао; као што ће и одсад појачавати, у даљим строфама, на пример у идућој, изостављајући реч „веселог" из фразе „веселог и страсног Јонског Мора", мењајући фразу „погледа у се" у „погледа *дубоко* у себе", замењујући чак „*али*... није могао да позна" са „*па ипак*.. није могао да позна", и поправљајући: „оно... *огромно* сунце", у: „оно... *безмерно* сунце". Нека је поменуто, само потпуности ради, — јер иначе, на равно, нема много важности — да је у истој реченици додатак речи „некад", које нема у првој версији, оправдан.

„***Усуд*** га је вратио поново у Јонију" такође је било несумњиво боље но: „*он* се вратио у Јонију". Овако изгледа да се он *сам* вратио, по *својој* вољи, и да је према томе у његовој власти било да се и раније врати у своју покојницу, за којом је неутешно плакао. Осим тога, имало је нечега тајанственога и фаталнога у појму *судбине*, што је сад отпало из друге версије. Са сваком појединoм речју, као што смо ра

[1] Зеленкасто плавим? јасно плавим? бледо плавим? Упор. [illegible] и употребу те исте речи у латинском, француском, и енглеском.

није видели, отпада и осећајна боја коју је она са собом носила. Реч „Усуд“ је, поред тога, носила са собом још један део ефекта као *персонификација*; о том ћете се уверити ако претпоставите да је песник и у другој версији задржао појам „судбине“, и да га је казао *том* речју: реч *судбина* не би имала снагу и значај речи *Усуд*. Разлика изгледа повучена скоро хиперкритички. Али није.

Најзад је чудно покварена реченица: „када је у својим венама осетио зиму која нема свога пролећа“. У *другој* версији песник је реч *зима* заменио речју *јесен*. У овом примеру леже откривени — голи као на анатомском столу — начини и побуде пишчева поправљања; јасно као на дану и као на длану. „Јесен“ му се учинила — и „јесен“ и јесте — много лепша, много више песничка реч но „зима“; и, не размишљајући много, он је последњу заменио првом. Међутим, она је овде била сасвим неприкладна. „Јесен“ није никад значила „старост“ нити била симбол за „беле косе“ (док је у првој версији метафора потпуно правилна: „зима“ је од вајкада била метафора за старост; и „беле косе“ (*као снег*, можете рећи) у најбеспрекорнијем су складу с метафором. „Јесен“ даље стоји у потпуној опреци с осталим речима реченице. Кад песник каже: „кад је осетио зиму *која нема свога пролећа*“, то је казано и лепо и тачно: за зимом долази увек пролеће, и једино је старост „зима која нема свога пролећа“. Али рећи: „*јесен* која више нема свога пролећа“, нема никаква смисла, пошто за јесењу није никада долазило пролеће. Хладно и намерно „улепшавање“ и, као последица, расејано поправљање појединих речи, без обзира на целину и истину — види се овде као да је пример нарочито састављен у циљу да то покаже.

Четврта, пета и шеста строфа гласе, у првој версији:

Све је тамо било као и пре. Али он не беше више онај исти: и сунчане обале веселог и страсног Јонског мора није могао да позна! Болно, он стиште очи и погледа у се. И, гле! тамо, он виде оно некадање сунце, оно чудно и огромно сунце што чињаше некада да све око њега живи, да лишће има мирис сна, и да види белу и хладну крв статуа где

струји кроз мирни камен и чини да и он живи и мисли дубоком и силном страшћу људи.

То је било Сунце Младости што је минуло, сунце што је светлило још само дубоко у вечерњем сутону једне душе и које је давало свему што је обасјавало чудну и магијску лепоту Илузије.

Јер ствари имају онакав изглед какав им даде наша душа.

У другој версији, те строфе гласе (много дуже):

Све је тамо било као и пре, па ипак он није могао да позна сунчане обале стросног Јонског Мора, зато што он сам није био више исти. Болно он стишти очи и погледа дубоко у себе. И гле, тамо он виђе све онако како је пре било. Лишће је мирисало мирисом сна, кроз тело статуа струјила је бела крв дубоком страшћу људи и једно велико сунце давало је свему чудну и магијску лепоту илузије.

То је било оно велико и безмерно унутарње Сунце, сунце нас самих, у чијој се светлости, као у огњеном мору, купа наше срце; и које даје простора небеском своду, боју пејзажу, трептање белим звездама, лепоту статуи и кобни у великим очима жене. То је онај зли планет што само једном пређе нашим хоризонтом, то је оно кобно Сунце које једанпут само осветли ствари друкче него икад више, и потоне за тим дубоко у омађијану душу. То је свирепо сунце једног Некад.

Наслоњен на свој штап, и прашљивих сандала, несрећни путник со севера затворених очију, као Едип, пипао је руком по ваздуху, и тражио је цео један свет који одавни више нема.

Са овим строфама почињу крупније и врло крупне погрешке. Ни досадашње нису биле мале, нарочито понеке међу њима; али оне песму нису квариле оштро, као јаке повреде: оне су песму квариле као оне ситније појединачне погрешке у моделовању кипа, које одају руку горега мајстора, и које се обично налазе на несавршеним копијама узоритих дела великих уметника. Такве погрешке, наравно, за човека који има знања и критичког осећања, знатно одузимају од оног ин-

следњег савршенства, које се не може никада довољно ценити, и које круннше узорито дело и одаје највећег уметника. Али, ипак, досадашње погрешке добијале су своју највећу важност својим бројем, тим што су се низале једна на другу, сабирале и, као што смо рекли, *множиле* међу собом. Ове што иду, погрешке су крупније и свака за себе; а једна је од њих тако крупна да уништава најлепшу мисао ове лепе песме, ону без које би песма покрај свих својих других лепих појединости била обична лепа песма, а не једна (и ако у прози) од најлепших песама нашега песништва

Узроци погрешкама, наравно, исти су који и досад: расејаност, заборављање првог утиска, обарање осећајнога тона, брже прелажење преко раније правилно истакнуте мисли; обратно, задржавање на понеком ефекту у циљу појачавања и „улепшавања", хладно-напрегнуто и неукусно кићење, и, овога пута, као што се види из горњих навода, проширивање, додавање, многоречивост. Ова последња особина скоро је неизбежан пратилац прерада̄. Мало је далеко од наше данашње прилике, и може изгледати као да долази из убаха, али хоћу да поменем као нарочито добру потврду за то, да је Жорж Куртелин, беспрекоран стилист, савршен писац у својим нешто засебним причицама, своја дела у њиховим последњим издањима таквим додавањем просто *упропастио*.

Ја ћу још само прве погрешке наредне (четврте) строфе анализати, као досад, редом и посебице; остатак анализе обухватиће све заостале строфе уједно.

У четвртој строфи, у другој верзији, песник је прве две реченице прве версије саставио у једну, — обратно ономе што је учинио у првој строфи, где је *једну* реченицу прве версије преполовио у другој версији на две. Оба пута је измена била погрешна. Као што смо рекли у уводу, песник за време поправљања погреши у једном или другом правцу; само средину, мету, никад не погоди. У овом случају, погрешка је била много већа, јер је њоме важнија мисао повређена У првој версији реченице су састављене и пре линуте сасвим тачно. Песник се вратио у свој родни крај; и сад има да нам се каже шта је тамо нашао; и прва реченица: „Све је тамо било као пре." — била је одговор на то питање После тога има да нам се каже: какав је утисак на песника учинио његов крај; и на то питање одговарала је друга реченица.

То су биле две засебне чињенице, које је требало засебно саопштити. То у толико пре у колико је прва реченица била важнија за цео смисао песме. Имало је да се *истакне* да је „све тамо било као пре“, а не да се преко тога прејури. Тек пошто смо добро уочили ту за контекст изванредно важну околност да је тамо *све било као пре*, ми можемо осетити значај идуће реченице: да „*он* не беше више онај исти“. Зато је после прве реченице био безусловно потребан одмор, прави одмор, с тачком, као што је било у првој версији. У другој версији, где тога одмора нема, ми сад преко прве мисли прелазимо сувише брзо; ми више немамо довољно времена да запазимо њену важност, и ефект места је покварен. Погрешка је у толико већа што су те две реченице о којима је реч, две најважније реченице у целој песми: оне нам казују лепу и главну мисао целе песме, да *младост чини лепоту света*.

Поврх свега, у другој версији је сад изгубљен онај леп и јак ефект који долази од наглог скока, од наглог контраста између те две реченице, које су у првој версији непосредно примакнуте једна другој. Прочитајте прве две реченице у првој версији и поредите их с првом реченицом друге версије! Како се тромо вуче ова последња! Видите оно педантно, канцеларијско „па ипак“, место речи „али“. И видите оно гломазно образложавање: „зато што он са̂м није био више исти“, на крају, као разлог у науци. У првој версији цео тај гломазни узрочни додатак казан је, с краткоћом глатком и крилатом, једном једином речцом *и*! И нема више оног лепог и јаког изненађења; јер је разлог стављен на крај, а између њега и реченице „Све је тамо било као пре“... вуче се, бесконачно, уметак „па ипак он није могао да позна сунчане обале страсног Јонског Мора“ (в. навод). Писац је, инстинктивно, и сам то осетио, и после те тако важне и јаке реченице у првој версији, али тако прозаичне у другој, није у другој версији више смео да метне знак дивљења.

„Веселог и страсног Јонског Мора“ (в. горе), у првој версији, такође је било много боље но само „страсног Јонског Мора“. Карактер Јонског Мора, са његовим сунцем, трозлима, азуром, светлошћу и мирисима, боље је обележен епитетима „весело и страсно“ но само епитетом „страсно“.

У идућој реченици, „Болно, он стиште очи . .“, као што стоји у првој версији, боље је но убрзано: „Болно он стиште

очи“. . у другој верзији. Појам „болно“, кад је одвојен у засебну елиптичну реченицу, добија као што и треба, већу важност но кад је спојено са својом главном реченицом. Да видите разлику, дајте реченици, место обрнутога, обичан ред речи. Првој верзији одговара: „Он стиште очи, болно“. Другој: „Он стиште очи болно“. Ово је последње убрзано и слабије. Нагласак пада само на *болно*, и радња „он стиште очи“ је жртвована. Замерка може изгледати хиперкритичка, али није. Узмите као пример ово место, из једног енглеског путописа: „Нођу, пријатни мириси, свакога сахата други, долазили су лагано с обале до лађе која је била близу; а шумско дрвеће, испреплетано вијугавим шарама читавих мирпада чудних паразитних биљака, могло је уображењу изгледати доиста као огроман цртеж неке зграде, изнад које су високе палме, као шума над шумом, чиниле утисак неког новог архитектонског реда. *У дубини се дизала м г ла, као тамјан*“ Да ли бисте избацили запету из ове последње реченице? Избаците је, спојите елиптичну реченицу „као тамјан“ са њеном главном, и видећете колико ће реченица изгубити у свечаности нагласка и нагласку обеју мисли. Две реченице су увек две мисли, два предиката, који, казани сваки са себе, задржавају сваки посебице своју пуну индивидуалну важност. Енглески писац није ту забадава, ни случајно, метнуо запету. Он није хтео рећи да се магла „дизала *као тамјан*“, него је хтео да каже, одвојено, две ствари: прво, да се магла „дизала“, и друго, да се дизала „као тамјан“; он је хтео да саопшти *два* своја утиска, два утиска из природе, како их је имао и запамтио кад је пред њом стајао; они су тако и природнији и ефективнији. Тако је и песник, у нашој песми, у првој верзији, казао свој утисак и логичније и успешније; у другој верзији он чита брзо, и осећајно успоравање поправља као погрешно.

Додатак речи „дубоко“ намерно је и неискрено реторско појачање. Оно је и логички погрешно. Довољно је — и једино тачно — било рећи, као у првој верзији: „он погледа у се“. Мисао је била да је оно што је песник видео било „у њему“, а не „ван њега“, у његовој успомени, а не у стварности. На том месту је било индиферентно да ли је то још било и „*дубоко*“ у његовој успомени. Од контекста, од мисли која има да се каже, не од реторике, зависи да ли ћете рећи „дубоко“ или не. У првој верзији писац је пра-

вилно казао мисао без речи „дубоко“. Међутим, у петој строфи, у којој се та иста мисао понавља у другом контексту, са њим је било правилно рећи: „То је било Сунце Младости што је минула, сунце што је светлило још само *дубоко* у вечерњем сутону једне душе..“ Ту је мисао била да је младост старога песника *одавно* прошла. Песник је у првој версији и ту тачно казао.

Са идућом реченицом ми долазимо на ону погрешку која је покварила целу песму, уништила у њој њено најлепше место, и замаглила — не, но потпуно помрачила — њену основну, дубоку и лепу мисао.

Ништа није лепше од тога места у првој версији: „Болно, он стиште очи и погледа у се... *И, гле! тамо, он виђе оно некадање сунце..*“ Неочекивано, силно и сјајно, плане, засија, запламти, негде у нашим грудима[1] и у нашој машти, оно унутрашње сунце, оно „чудно и огромно сунце“, сунце минуле Младости, што „светли још само дубоко у вечерњем сутону једне душе“, у успомени, пошто су се напољу, у стварном свету, угасили и последњи његови зраци. Утисак је тога места силан, и писац ових редова сећа се, како је, читајући песму први пут, рекао „за себе“ (као што се каже у позоришту): „Диван је овај Дучић; нико му није раван!“ Утисак долази од лепоте и снаге нађеног симбола, од савршене прикладности метафоре, од изненадности. Кад уметник нађе такву подединост, лепу, логичну, и неочекивану, онда су то увек најјачи ефекти уметнички. Изненадно долази из далека; изненадно је оно чега се ми сами не бисмо сетили; оно је једна од црта оригиналности, особина „духовитости“ у вишем смислу, [illegible]-*рачки* дар у ужем, и најчистијем смислу те речи. Што смо мање приправљени, ударац је јачи. Сетите се звонара Јоне у Сардуовој *Отаџбини*. Војвода Алба — или Алва — који је похватао све заверенике, тражи од Јоне да звоном да уговорени знак који ће и Виљема од Ораније довести у руке Алвине. Завереници преклињу Јону да не издаје свога старешину. Али не треба од човека тражити више но што може да дâ; Јона има жену и децу, и после неколико тренутака са звонаре се чује кобно звоно. Свак се сећа утиска који је имао кад је по лицима завереника разумео да Јона нешто очи-

[1] Због речи: „погледа у се“.

киванога знака звони знак који Виљему од Ораније јавља да не улази у варош!... Ефект има једним делом да се захвали племенитости Јониногa геста и нашој радости што ће се добра страна спасти и тиранин бити изигран; али највећи и најбољи део ефекта долази од *неочекиване* радње Јонине. У истој *Антологији* из које је извађена ова песма, ви имате сличне примере у Шантићевом красном *Претпразничком вечеру*, кад се песме у отвореним књигама по столу претворе у шарене тице и залепршају пред иконама и око песника, певајући свака своју радосну или тужну песму — и у Ракићевој сјајној *Симониди*, кад, изненада, песник Симонидиној фрески поврати њене давно ископане очи својим ступендним поређењем са давно угашеним звездама чија светлост још сија за нас. Независно од других примеса, изненађење је у свима тим примерима један од битних и, по утиску, *један од најјачих* састојака. Тако је и у Дучићевој песми. Кад су такви ефекти, као овде, удружени са значајном и прикладно изведеном замишљу, они стоје врло високо.

После те дивне слике долази, у идућој строфи, врло правилно *подвлачење* њено, њено буквално, непреносно објашњење: да је то сунце било „Сунце Младости“ — које се, пошто је једном зашло, поново рађа у успомени, — са додатком психолошки тако тачне мисли да је све Илузија, и да и лепо, и добро, и рђаво, зависе само од наших осећања. „Јер ништа није ни добро ни рђаво, него га таквим чини наше мишљење“, као што каже Хамлет. „Јер ствари имају онакав изглед какав им дадне наша душа“, као што се вели у последњој строфи ове песме, — која целу песму резимује у изричну максиму, тако да не остаје сумње о њеном значењу. Та објашњења и додаци доказују да смисао песме не треба тражити само у догађају, у осећању, или слици, но да га треба треба тражити још и у њеној мисли, мисленој мисли. Мисли нису ни обична ни основна грађа уметничких дела; али кад песник или уметник имају високих мисли, и умеју да их унесу у своје дело, а да не охладе осећање и не науде поезији, онда су мисли врло висок украс уметничких дела. Оно што даје *двоструку* вредност извесним песмама Де Вињијевим, Сили-Придомовим, Тенисоновим, — дикцији Шекспировој и Гетеовој, — *Хамлету* међу осталим Шекспировим трагедијама, — Платоновим и Свифтовим алегоријама, — па и најнезнат-

нијем водвилу у коме има опажања, — то је увек и случај мисао. Тако и у Дучићевој песми, поред њене песничке вредности, њене две основне мисли дају песми њен високи ред. Могућно је, ако хоћете да хулимо, да песник у тај мах није мислио на сву важност, сву дубину коју имају те две мисли о Младости и Илузији. Али шта то мари, кад су те мисли ипак у песми, и врло јасно? Песници, то је познато, певају своје „румене и златне" песме као што лоза носи своје златно и румено грожђе, не знајући шта носи. У Дучићевој су песми те мисли заиста, и она је с тога заиста једна од најлепших песама о „лепоти младости" и „трагедији старења"; — од Мимнерма до Сили-Придома.

Шта је од свих тих красних ствари урадио песник у другој версији? Скоро душманском руком, он је уништио све што год је могао уништити... Место оног дивног: „Болно, он стиште очи и погледа у се. *И, гле! тамо, он виђе оно не-кадање сунце,... оно чудно и огромно сунце што чини* — итд., — он вели: „Болно он стиште очи и погледа дубоко у себе. *И гле, тамо он виђе*"... — шта „виђе"? — „виђе", „— *све онако како је пре било*". Тачка!... Какав пад! Прочитајте то место у обема версијама, и видите разлику! Место сунца — место оне конкретне, пламене, *значајне и изненадне* слике, и место једне узбуђене реченице — једно хладно саопштење, у тону сувог извештаја, с уштеђеним заметама, — једна апстрактна фраза, у којој нема више ни трага од пређашње мисли, трома, безначајна — од човека коме мисли долазе споро, који понавља речи речене у почетку строфе, и који прво види општи појам, па тек после, кад му и они пристигну, казује, у идућој реченици, његове појединачне састојке. Ништа му није вредело што је погледао „*дубоко у себе*", кад је сад много мање видео но први пут!... И шта још виде? Виде оне чудне, невиђене и немогућне ствари: „лишће које мирише мирисом сна" и статуе кроз чије тело „струји бела крв дубоким страшћу људи". У првој версији метафоре су исто тако слободне, и врло слободне, али су оне биле ограђене суптилним ограничењима и деликатним прелазима. Као што је у првој строфи реч *неког* ублажавала метафору „дрвећа чије је лишће мирисало *мирисом сна*", и у другој строфи реч *бели* ублажавала фразу „белог и *хладног* сунца", тако су и овде те слободне метафоре уведене дискретније, у оба смисла те речи.

увиђавније и уздржљивије. У првој верзији, те илузијом створене ствари и представљене су као створене илузијом, узроком сунца које све преображава и оживљава — „оног некадањег, чудног и огромног сунца што *чињаше* да све око њега живи, *да* лишће има мирис сна...“ и тако даље. У првој верзији, у смелој метафори „бела и хладна крв статуа, која струји кроз мирни камен“, реч „хладна“ прави деликатан прелаз између епитета „бела“ и речи „крв“; и пред целом метафором стоје речи: *„и да види“* — то јест, да *он* види, у својој илузији, како крв „струји“ итд. „Кроз *мирни* камен“ поново подсећа да је то само метафора. Најзад речи: *„и чини да и он живи и пати* (дубоком страшћу људи)“, ублажавају врло складно оно што је сувише смело у персонификацији камене статуе. У другој верзији, скоро брутално, све прелазне речи и ограничења укинути су. Ту се сад каже да је лишће само собом мирисало „мирисом сна“, и да је „*бела крв*“ (без речи „хладна“ остао је сад овај нелеп и сувише јак израз) стварно струјила кроз тело статуа; и то, да је струјила „дубоком страшћу људи“. Крв која струји дубоком страшћу људи! Какав језик![1]

Додајте томе да је сад „сунце“ дошло сасвим на крај строфе, помешано, равноправно, с осталим појединостима, изгубљено међу њима, без своје улоге, без свога ефекта; да се сад — невероватно, али истинито — „Младост“ нигде не помиње; да је тиме она основна мисао целе песме више но помрачена, и да песма скоро престаје бити разумљива! Нема више изненађења, нема слике, нема сјаја, нема истине! нема дубине! нема мисли!

Место свега тога имамо кићења, празне речи многоречивог и извежбаног стилиста, у тону литаније или неискрене реторике: „То је било оно велико и безмерно унутарње Сунце“... (разуме се да је велико кад је безмерно),... „сунце нас самих“... (какво је то ново сунце? али кад човек нема шта да каже, а хоће нешто да каже, он каже ма шта),... „у чијој се светлости, као у огњеном мору“. (гола реторика),... „купа наше срце“... (ово је скоро галиматиас)...; „и које даје просторе небеском своду“... (није истина),... „боју пејзажу“... (наравно,

[1] Међутим, добро је што је таутологија прве верзије „дубоком и силном страшћу људи“ замењена само једним епитетом. То, и онај горњи додатак речи *некад* (у трећој строфи), то су, у другој верзији, држим, једине истинске поправке.

она није смела изостати. ова рогобатна и рогата реч, са тако несрпским обликом, и која се у нас данас смагра као нарочито поетска),... „трептање белим звездама и лепоту среће и коби у великим очима жене“... Ни жене, табоме, нису смеле изостати... Песник, на несрећу, наставља: „То је онај али планет“... „то је оно *кобно* Сунце“... „то је *сирото* сунце јелног Некад“.. Он је потпуно заборавио своју прву мисао, испао потпуно из осећања. Чудан начин, доиста, да казује своју меку сету, своју жалост за младошћу, за оним дивним сунцем које све позлаћује! Отишло прво надахнуће, отишла истина, и један равнодушан педант, и неискрен ретор, поправља богоданога песника. Дучић сам против Дучића!

Најзад, да све круните, онај мелодраматични крај, оно извештало, истрошено поређење с Едипом. Оно бар Дучићу није требало, њему који, као мало који песник, има раскошно богату ризницу самостојних, сребрних и златних, поређења.

У уводу смо рекли да је ово песниково расположење при поправљању одјекнуло до најмањих ситница текста, до правописа и интерпункције. У овој песми два су појма носили њене главне мисли: речи „илузија“ и „младост“, — „Илузија“ и „Сунце Младости“. У првој версији песник их је правилно истакао великим словом. У другој версији, реч „илузија“ написана је малим словом, као да се песнику сад учинило да је реч у првој версији била сувише реторски или поетски истакнута. А реч „сунце“ је сад писано великим и малим словима без много реда, и свакојако мање срећно но у првој версији (упор. наводе).

Интерпункција те четврте строфе има ону нарочито карактеристичну измену која је горе узгред наговештена: „*И гле, тамо он виђе...*“ (у другој версији) место: *И, гле! тамо он виђе...*“ (у првој версији). Колико је хладнија интерпункција друге версије, и колико мање у складу с психолошким моментом који та реченица треба да припреми! Разуме се, у другој версији је, као што смо видели, и нагласак реченице много хладнији; али једна погрешка повукла је другу, и обе су последица непоузданијег надахнућа и мањег одушевљења песниковог. Интерпункција је у првој версији била потпуно прикладна узбуђеном осећању, изненађењу које и песник и

читалац имају кад се у души песниковој јави оно некадашње сунце младости. Узбуђен, зачуђен, песник говори с прекидима, с паузама. Ту су те паузе биле потребне безусловно; оне су одговарале стварном утиску. Оне су ту биле потребне исто онако као што је потребна и прецизна, прикладна *реч*, да каже тачно неки важан појам или прâви утисак. Танкоћутни стилисти, они који осећају танкоће стила, неће у таквом случају никад погрешити. У једном познатом, и за нас као поученом пасажу, Рускин прича о силном утиску који је имао кад је, дететом, први пут видео Алпе. Био је у Шафхаузену; на шеталишту; пред залазак сунца; високо изнад Рајне, са великим отвореним простором пред собом на југу и западу; и прича: „...Посматрајући тако тај отворени простор, лако таласаст, далеко у плаветнило — одједном — погле — тамо!... — *suddenly — behold — beyond!*“... У даљини се указаше брда, велика бела брда... — „Нико од нас није ни за тренутак помислио да види облаке. Она су била јасна као кристал, оштра на чистом обзорју небеском и већ обојена ружичасто последњим зрацима сунчевим“... И Рускин, одушевљен, по свом обичају, додаје: „Бесконачно изнад свега о чему смо икада дотле мислили и сањали, ни угледани зидови изгубљенога Раја нису нам се могли учинити лепши...“ — Бисте ли могли у горњем усклику паузе заменити запетама, или запете избацити, и рећи просто: „одједном погле тамо!“ Исто су тако у Дучићевом тексту запете и знаци дивљења били потребни. Али је песник у својој другој версији по нужности пао у своју нову интонацију и интерпункцију. Све иде инстинктивно, подсвесно, „потпражно“, али се неизбежно манифестује и у ситницама, које анализа доцније разлучи и разуме.

:

Циљ коме је ова анализа требала да послужи речен је у уводу и, у два три маха, гредом у анализи. Ипак, да не би било неспоразума, ја ћу га овде поновити у општим позицијама. Ниједног тренутка анализа није имала као циљ да да *оцену* Дучићеве песме у једној и другој версији; за то је била довољна она једна реченица у предговору *Антологије* која је поновљена на челу ове анализе. Циљ су анализи биле ове три ствари. Прво, да докаже да је размак између версија доиста онолико велики колико је то речено у поменутом

суду, и да објасни како је толика разлика била могућна. Друго, да покаже да се наш укупни суд састоји из многих ситних утисака, и да ти ситни утисци, и кад их нисмо појединачно свесни, заиста на крају — и сваки за себе, и сабирајући се, и „множећи“ се међу собом — дају укупни утисак; да они, дакле, нису резултати неке чисто *логичне* анализе, но су резултати анализе стварних осећања.[1] И у колико је човек извежбан и пријемљив за те ситне појединачне утиске, у толико ће и његова оцена бити тачнија, и он наравно, компетентнији судија. Треће: растварајући тако општи утисак на његове ситније и конкретније састојке, анализа је требала да да̀ објективну подлогу за изречен суд — или бар, „да да̀ могућности за више или мање објективну научну дискусију“. У мојој реченици наведеној у почетку ове анализе налази се, као што рекох, већ цео мој суд о вредности обеју версија Дучићеве песме; али тај мој суд вреди за другога још мање но његов лични суд, који такође, објективно, не може имати вредности. Или мој суд вреди онолико колико у туђем мишљењу вредим ја који сам га изрекао. Ако ја у туђем мишљењу не бих ништа вредео, онда ни мој суд не би ништа вредео. Но и онда кад верујемо у вредност судије, суд још нема објективне вредности. Хорацијево „клети се у речи учитељеве“ крај је свакој објективности. Напослетку, наш суд не

[1] Један доказ из мога личног искуства, баш са овом истом песмом. Састављајући ***Антологију*** и читајући збирку Дучићевих [illegible] на ову песму ***Сунце***, и прочитао сам је поново, и ако сам је знао из времена кад је објављена у овом часопису; прочитао сам је ради свог личног задовољства, и ако сам по раније запамћеном утиску био уверен да ћу је увети у ***Антологију***. Пошто сам је прочитао, био сам веома збуњен. Запамтио сам је као једну од најлепших Дучићевих [illegible] по том новом читању добио, био је сасвим друкчији, [illegible] утиска. Прочитао сам је поново, с истим резултатом; песма није била лепша. Покушао сам да тај утисак објасним тим да је други утисак увек блеђи од првога, нарочито кад је изненађење један од састојака ефекта. Објашњење међутим, осећао сам, није било довољно. Не сећам се више да ли ми је [illegible] пало на памет да је песник можда „поправљао“ своју песму. Толико [illegible] сам у својој недоумици потражио свеску *С. Кн. Гласника* у којој је [illegible] прво објављена. Ствар је била у тренутку објашњена: ја сам [illegible] своју лепу песму пред собом. Мој утисак није био погрешан [illegible] начни састојци изложени у анализи били су у том општем у[illegible] другом, — и ако недиференцирани. Ја сам их тек доцније [illegible] анализујући своја ранија и непосредна осећања

би вредео ни у том случају кад бисмо га, у дискусији, казивали уобичајеним општим, широким напоменама о вредности дела. Док би један учесник у дискусији у својим напоменама мислио на једну појединост, други би мислио на другу; и они не би успели ни да се споразумеју о чему говоре, а камо ли да се у свом суду сложе. Тако доиста најчешће и бива у књижевним дискусијама. Тек кад оцену коју доносимо на основу свог личног укуса разложимо на конкретне појединости на којима се она оснива, има вероватноће да ћемо се споразумети о чему је реч, и можда сложити. На тај начин *укус*, о коме се, као што је познато, „не може дискутовати", своди се на његове конкретне елементе, на његове простије састојке, о којима се *може* дискутовати. У том случају, и онај који не прими суд, може примити дискусију о тим простијим појединостима, *конкретним*, — колико природа појмова и ствари допушта. Најзад, за науку није довољно знати *шта* је лепо, но треба знати и *зашто* је нешто лепо. И зато је у овој анализи покушано и то да се уз оцену сваког нашег непосредног утиска дâ и његово накнадно логично и психолошко објашњење.

Ова упоредна анализа узгред је послужила још једној ствари. Наук који се из ње може извести — наук чисто теоријски, пошто писац ових редова нема претенсије давати савете ни горем од себе, а некмо ли бољем — наук је овај. Прво, не треба поправљати уметничка дела. Уметничко дело постаје из *једнога* излива. Оно не постаје аналитички као научно дело. Оно постаје у тренутку „белог усијања" маште и осећања; у томе расположењу, по природи саме ствари, немогућно је бити за време поправљања. Отуда су скоро сва прерађена уметничка књижевна дела слабија но што су била у свом првом облику; познато је оно место у Меколеовим *Огледима*, где се говори о вечитом неуспеху таквих покушаја, и где је наведен дуг низ таквих промашених књижевних дела. Ту је заиста „*боље*" непријатељ „*добромe*". Поправљати, наравно, треба увек; али поправљати само оно што се осети као позитивна погрешка, а не *наново стварати* на *старом* тексту, и покушавати да оно што је добро или лепо начинимо бољим и лепшим. Књижевна се дела поправљају кад човек напише друга боља, као што је Хиго одавно казао.

Друго, не треба уопште хтети бити лепши но што смо, не треба *хтети* бити леп. Један велики моралист рекао је

да су и љубавници смешни зато што хоће да су љупкији но што су. Треба бити искрен, и бити онакав како је човека Бог створио. Нико неће бити већи ако се буде правио већи. Хтети бити леп кобно је за песника исто онако као и за каћиперке. У својој тежњи да буду што лепши, и песници и каћиперке прелазе међе које су стављене свакој ствари овога света. Они ту границу пређу зато што у извесном критичном тренутку почињу волети *себе*, а не лепоту. Они онда стану додавати својој лепоти лажне украсе. Као и каћиперке, и песници, кад постану познати, почињу се китити, „белити и руменити"; заборављајући, и једни и друге, да су лепим проглашени у доба кад се нису китили

У данашње доба, које је једно младо доба, многи књижевници и уметници иду за успехом, траже да привуку пажњу, да се допадну публици. На том стрмом и клизавом путу, они врло брзо дођу до тога да иду за ситним сујетама, за лажним успесима, губећи постепено сваку амбицију за крупне и и право високе ствари. Они воле себе, не ствар, и воле себе врло јако, више себе но све остало. Је ли слободно навести једну личну успомену, нешто индискретну према човеку кога се тиче? Пре десетину дванаест година, у једном флорентинском позоришту, седео је један гласовит песник у једној ложи, поред једне изванредно лепе жене -- једне од оних које човек не заборавља кад их је једном видео, док је Дузе играла Госпођу с камелијама. Песник није гледао ни жену поред себе ни Дузу на позорници, но је гледао како стоје груди његове кошуље, и гледао је да ли у *њега* гледају. Извесно је да тај песник, и кад своја дела пише, мање гледа какав ће та дела испасти но што гледа какав ће у њима *он* изгледати. Себе заборавити, не хтети се допасти, бити искрен, прво је и основно начело у психологији стварања.

Кад год је ко друкчије радио, казна није изостајала; ни код највећих, ни код Шекспира У красној Хедсоновој књизи о том песнику имају о томе два значајна места, којима хоћу да завршим ова размишљања. Говорећи о Шекспировим делима ранијега доба, Хедсон вели:

„[У њима је његово песништво] .. пре реторско но право драмско. Лица често говоре .. као да им је циљ да држе беседе". Њихов говор је сувише свестан, и сувише [illegible] удешаван, као да је њихов ум више управљен на [illegible]

ће она сама изгледати, но на ствар коју желе да кажу: тако се прâви, природни тон измеће у неки високопаран, беседнички, напрегнут начин говора; ми осећамо одсуство оне просте, природне, искрене речи, у којој срце и језик иду сложно у корак; укратко, та лица више говоре као писци који воде рачуна о публици, но као људи и жене које крећу истинске страсти и интереси живота...“

Који је разлог томе? пита се Хедсон, и наставља:

„Разлог свему томе ја држим да је то, што је и сам песник у то доба био сувише свестан свога писања. Његова је уметност тада била сувише млада, и није умела да се изгуби у одушевљењу Истине и Природе; и као што је раније поменуто, он изгледа да је и сам, и то не мало, уживао у производима своје властите вештине... Он је тада био, тако да кажем, у расположењу да „ашикује“ с Музама и Грацијама; а такво расположење, зато што му оскудева скромност и природност праве страсти, лако се залеће у онај претерани и извештачени стил који се зове „кићено“ писање. И треба још нарочито поменути ову врло значајну ствар: кад је највећма ишао за успехом, онда је имао најмање успеха...“

Да је његовом неуспеху узрок доиста било то свесно кићење, види се по његовим доцнијим комадима:

„У комадима доцнијега доба, вели Хедсон, те мане нестаје сасвим; од ње не остаје ни трага... Ту је све прâво, искрено, природно, без икаквих реторских лукавстава и ситних ђинђува .. Тако се његов стил био највише уздигао онда .. кад је он свом стилу оставио да се о себи сам брине, те га је тако био потпуно подчинио свом предмету и својим мислима; другим речима, он увек пише најбоље кад је свога стила најмање свестан, јер је својим предметом тако обузет да нема кад да мисли о себи. .“

Ја сам ове наводе исписао зато што је боље рећи туђим речима оно што би човек сам рекао мање добро, и зато што су ти наводи добра потврда ономе што је горе речено. Из њих се јасно види да је и највећи међу највећима, кад је *хтео* да буде леп, промашио лепоту.

Лепота треба да дође сама. Као жена, као мачка, као сенка, као успех, као још многе друге ствари у животу — она долази само кад је човек мирно чека, или можда чак кад

је избегава; а измиче кад човек поће за њом. Хедсон наводи још ову прекрасну реч професора Шарпа: „Нико није постао леп тражећи лепоту. *Лепота долази, ми ни сами не знамо како, из извора дубљих но што је она сама*“. Лепота не треба да зна за себе Она треба да је „слична врлини, која левој руци не дâ да зна шта десна ради“, и истини, која се на једна врата уклони чим се лична корист појави на другима. *Треба престати волети себе.* Свуда је то највиша мудрост и највећа снага. Може изненадити, и изненађује доиста, али је тако и кад човек тражи Истину, и Добро, и Лепо.

Богдан Поповић.

АНКЕТА О ЈУЖНОМ ИЛИ ИСТОЧНОМ НАРЕЧЈУ У СРПСКО-ХРВАТСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.

(2)

VIII.

Угледно Уредништво!

На Ваше цијењено питање частим се одговорити: *јужно нарјечје!*

Прво: Јер су га таковим прогласили наши највећи, србски, словенски и хрватски филолози, књижевници, пјесници, научењаци и народни препородитељи, од којих већина (Вук, Миклошић, Јагић, Даничић, Враз, Гај и т. д.) заиста нијесу говорили „pro domo“, јер му по роду нијесу ни припадали. Они се сложише, да јужно наречје, у разностраној љепоти својој, мора да буде за наш народ оно, што је тосканско за талијански, кастилско за шпањолски.

Друго: Јер једино јужно наречје у себи најбоље синтетисира наше народно јидинство, пошто један добар дио и Хрвата и Срба говори тим наречјем

Са гледишта филолошког, естетског и нацијоналног сматрам дакле то питање већ ријешеним.

Остаје једино политичко гледиште, а то је — како данас ствари стоје — у рукама народних представника Србије, јер ту се још само она чека, да рече задњу и одлучну реч.

Срдачно Вас поздрављам и биљежим се с поштовањем

Ријека, 25. сјечња, 1914.

Франо Супило.

IX.

У питању општег наречја у нашој књижевности, победиће, по мом мишљењу, оно које има више животне снаге и способности за прилагођење еволуцији језика, које имадне већи степен културне литературе и уз кога су национално-политички моменти.

Краткоћа и једноставност, лакоћа и еластичност, предности су источног наречја. У њима лежи већа животна снага, практичност и способност прилагођења. Скоро сва наша културна литература и већи део књижевности писани су источним наречјем. Сви су услови, да се од сада то потенцира. Национално-политички моменти су одсудно за екавштину, књижевно наречје Србије.

Процес културног јединства већ је почео у знаку екавштине. Политичке прилике и јачање националне свести убрзаће га. Победа екавштине осигурана је. То је једино правилно и природно решење општег наречја у српско-хрватској књижевности.

Сарајево,
13. I 1913. год.

Ђорђе Пејановић,
библиотекар
Српске Народне Библиотеке

X

Драги Господине,

Прочитао сам Ваш чланак „Источно или јужно наречје?", штампан у „Српском Књижевном Гласнику" бр. 308–310, и радо се одазивам Вашем позиву од 23 декембра 1913, да и ја кажем своје мишљење о томе питању. На сваки начин је добро што отварате претрес о предмету тако знатном за нашу књижевност, и ако ја не мислим да ће се тим претресом и изменом мишљењâ само питање далеко напред помаћи

У практици се питање о дијалекту не би могло прекинути на страну источног дијалекта без учешћа државних власти српскога и хрватскога народа, као што се ни питање о правопису у своје време није могло коначно одлучити, докле и државне власти нису казале своју реч Тога ради ми допустите да у две три речи приповедим како се коначно прело-

мило питање о правопису пошто је то млађему свету данас већ слабије познато.

Као што се зна, питање о Вуковом или новом и о онда тако званом старом правопису одлучено је у начелу још 1847 године Даничићевом књигом „Рат за српски језик и правопис“. Али то није могло расправити питања, докле су год у ондашњој кнежевини Србији стајале забране новога правописа. С тога се и после знамените књиге Даничићеве још писало старим правописом више од двадесет година, макар да му је пресуда одавно била изречена и од свију примљена. И то се чинило само због тога што државна власт у кнежевини Србији није била дигла забрану новога правописа. Истом кад је у почетку 1868 (актом Министра просвете од 15 марта 1868, бр. 752) та забрана дигнута, нестало је скоро са свим старога правописа за веома кратко време.[1]

Питање о изговору или дијалекту не би се могло тако лако дићи с пута, јер оно данас много другојачије стоји.

О њему нема још ни праве агитације, ни озбиљних покушаја за какву год одлуку на једну или ма другу страну. Стање је садашње: мирно писање у два говора једно покрај другога. Ја не знам да је ма ко на западу нашега народа напустио јужни говор, па почео да пише источним. Сасвим је друго што људи из области јужнога говора пишу источним говором кад су у Србији, у главној сфери источнога говора. Тако исто, на прилику, многи Сремци и Славонци или Бачвани и Банаћани пишу у Загребу или у Сарајево јужним говором зато што се тамо обично тако пише и штампа. Нити се може једно нити друго узети као напуштање свога родног или превлађивање онога другог говора.

И у овом питању треба узети на ум утицај и држање државних власти према овоме питању, јер од њих зависе школе и толике публикације

Данас се српским или хрватским језиком служе: краљевина Србија; краљевина Црна Гора; краљевине Хрватска и Славонија (везане за Будим-Пешту); краљевина Далмација

[1] Повод тој одлуци дала је једна комисија о основној настави, коју је у то време министар Д. Црнобарац био позвао да већа о унапређењу основне наставе. Комисија се изјаснила да би ослобођење правописне стеге веома помогло напредак основне наставе. Министар Д. Црнобарац одазвао се томе предлогу горе поменутом својом одлуком.

(везана за Беч); краљевина Угарска у јужним жупанијама; Аустријско Приморје и у њему Истрија (везано за Беч); краљевина Босна и Херцеговина (везане за Беч). Источним говором служи се међу овим државним областима само краљевина Србија и Срби у јужно-угарским жупанијама, за којима иду приватни људи из Срема и из Славоније и Хрватске. Сви се други служе, приватно и јавно, само јужним говором. Да би се пресекло питање о говору, требало би да све горе наведене државне власти, осим власти краљевине Србије, издаду наредбу да се у употреби, рецимо, избаци јужни па замени источним говором. Није очекивати да би се скоро склониле власти у Босни и Херцеговини, у Хрватској, у Далмацији, у Црној Гори да тако што учине, јер би радиле противно вољи свога властитог онамошњег народа. А без овога се не би могло постићи потпуно јединство говора ни у књижевном језику.

*

С начелне стране узимљући, као што сте је и Ви у Вашем чланку сматрали, ствар изгледа много другојачије.

Да је источни говор средиште у ком се још од XII века образовао наш књижевни језик; да је он старији; да је ближе словенскоме, који му и сам, тако рећи, припада; да је лакши за остале Словене, ако би им требало, премда то нема значење, итд., то је све цела истина. Кад сам пре 25 година писао нашој Академији Философских Наука посланицу *О неговању језика српског*[1] ја сам исказао исте мисли. Али не видим да би у практици било каквих последица од мисли онда исказаних. Вукова *прва мисао* да су оба говора равноправна држи се и данас и пријатнија је свакоме него она друга познија, да се за општи књижевни језик Срба и Хрвата прими јужни говор. За исту мисао равноправности говора изјаснио сам се и ја 1888 у поменутој посланици. „Ни из далека не мислим, писао сам онда, да би било време још данас изрицати коначан суд тим говорима. Баш и онда кад би се обадва та говора одржала, не би то била никаква сметња целини књижевнога језика српског. Али јужни и наш источни говор не могу се упоредити ни са средње-француским, ни са тосканским, ни са

[1] Глас X. Београд, 1888.

саксонским народним говором. У тим је примерима цео склоп говора, и фонетички и лексички, имао да се избија поврх других. У нас је сва разлика изговор једнога слова у неким речима. С тога не само да не може бити разговора о *дијалекту*, кад се хоће да говори о овој разлици која сад двоји јужни и источни говор у српској књижевности, него се та разлика не може с разлогом звати ни готовом; њој би највећма приличило назвање *јужнога и источног изговора*".

Ја и сад мислим да није време ломити међу два говора, већ да треба оставити и једном и другом равноправност да се боре. При свем том ја сам једнако из различитих разлога да источни изговор треба да буде узет за општи изговор нашега књижевног језика. Али сам за то да то буде природним током, истинитом моралном победом, ако је могућно. Донде може остати овако како је У потврду да тако може ићи служи нам све што је сад пред нама, а и ја ћу приповедати нешто из мога детињства.

Као рођеном Шапчанину, мени су из детињства оба говора позната из саме практике. Моја је старина из Херцеговине, али се мој отац доселио у Шабац из босанске Крајине, где се јужни говор веома чисто и лепо говори. Али је мој отац сам у говору одмах обрнуо на источни говор и ретко би коју реч мешао у свој говор по јужном изговору. У суседству где сам ја провео детињство до пред крај 15-те године говорила су се оба говора, како у којој кући. Наш добар пријатељ, покојни Јовица Милићевић, такође из Крајине, који се 1858 услед неке буне у Крајини доселио у Србију, говорио је до смрти јужним говором, онако како се говори у Крајини. а умро је недавно, и имао је беседу врло чисту, управо мелодичну. И у кућама које су биле у нашем суседству било је људи мајстора, трговаца, механџија и радника из Босне, из Херцеговине који су говорили јужним говором онако како се говори у њиховој постојбини. не поводећи се за Шапчанима и не мењајући ниједне речи. У просте механе нашега суседства одседало је сваки дан људи из Босне и Херцеговине који нису ни помишљали да им што треба мењати у њихову изговору. То детињство о коме говорим пада међу 1849 и и 1857, које сам последње године, при крају петнаесте, у јесен дошао у пети разред гимназије у Београд. Опомињем се из тих година да разлике говора ништа није сметала људима, кад смо

по шабачким ћепенцима на глас читали народне песме, до којих смо само могли доћи.

Говори, дакле, или изговори јужни и источни стоје један покрај другога у животу онако исто као што данас стоје у књизи, и један другом ништа не сметају, нити се, по моме посматрању, показује где каква неодољива потреба која би гонила да се они уједначавају. Међутим, ми још не знамо хоће ли то тако остати, или ће се околности склопити тако да негде у будућности један од њих падне, па да у књижевности другоме место уступи, као што се већ, мирно и само собом, догодило са западним говором. У томе послу или развоју прилике су и расположења јачи од разлога. И ја сам врло радознао какве ћете одговоре Ви добити на анкету коју сте отворили. Могућно је да ће она открити нешто што ми сад не знамо.

На Св. Саву 1914
у Београду.

С поздравом
Ваш
Стојан Новаковић

XI

Господине уредниче,

Од свега, што данас Србе и Хрвате раздваја (три вјере, три државе, два имена, двије азбуке, неједнакост књижевнога језика, која понајвише долази отуд, што га писци на једној и на другој страни кваре), ја држим разлику у писању гласа ѣ за најмање зло, које не би јединству и слози Срба и Хрвата много сметало, само кад не би било оних већих зала. Кад на пр. Хрват-икавац чита српску екавску књигу, тај му је говор испрва додуше необичан, али читајући све више помало обикне на њ, јер му је свака екевски записата ријеч исто онако разумљива, као да је види икавски забиљежену. То исто вриједи и за Србина-екавца, кад узме у руке књигу писану јужним говором А у живом говору за међусобно разумијевање по готову не смета ни мало нама тројако изговарање гласа ѣ

Тко данас о томе ради, да се Срби и Хрвати сједине у писању тога гласа, он би најприје морао настојати око тога, да се сједине сви Срби У тој су ствари Срби данас раздвојени, јер они не пишу сви источним говором, знатан их дио пише јужним Хрвати су у писању гласа ѣ сложили, јер сви

пишу јужним говором. Зато је данас тешко Хрватима доказати потребу, да јужни говор оставе и приме источни; на такво доказивање могу Хрвати одговорити: Добро, ми ћемо пристати на источни говор, али прије треба, да сви Срби тај говор приме!

Прије 20—30 и више година још је једна разлика била између Срба и Хрвата, и то правописна, јер су Срби писали фонетички, а Хрвати понајвише етимологички. Та разлика данас све више ишчезава, јер су међу Хрватима све рјеђи писци, који се држе етимологије, а напокон ће их сасвијем нестати, т. ј. кад изумре старија генерација. Свима читатељима „Српскога књижевнога гласника“ не ће бити познато, да заслугу, што Хрвати данас понајвише пишу фонетички, има хрватска влада у Загребу, која је г. 1892. фонетику облигатно увела у све школе по Хрватској и Славонији и у све школске књиге. Зато ето млађа генерација данас по Хрватској и Славонији листом пише фонетички; па не само то, него је она за собом повукла многе и многе, који су давно прије г. 1892. свршили школе. За Хрватском и Славонијом брзо се повела и Далмација, те је и она у своје школе увела фонетику (Босна и Херцеговина није требала да се поводи, јер је босанско-херцеговачка влада већ у првом своме почетку фонетику увела у школе, а и сама се је ње држала).

По томе примјеру судећи могао би човјек помислити, да за јединство у писању гласа ѣ не треба друго, него предобити за ту идеју школске области на Цетињу, у Загребу, у Задру и у Сарајеву и навратити их, да у своје школе уведу источно нарјечје, — па ће за неколико година сви Срби и Хрвати писати само тијем наречјем. Али ствар са гласом ѣ стоји мало друкчије, неголи је негда стајало питање о фонетичком и о етимологичком правопису.

На хрватску су владу г. 1892. и неколико година касније викали противници фонетике, којих је доста било, у књигама, особито у новинама, поче и у сабору (један је говорник у хрв. сабору наредбу владе о фонетици назвао злочинством!). Али хрв. влада и пријатељи фонетике одговарали су противницима: фонетиком пишу неки угледни писци у самом Загребу (особито међу члановима југославенске академије), њоме пишу Дубровчани, њу употребљавају школе у Босни и Хер-

цеговини. Тако су помало ућуткани противници фонетике у Хрватској.

Кад би данас тко наговарао хрв. владу, да уведе источно наречје у школе, она би с пунијем правом могла одговорити: Ја то учинити не могу, јер међу онима, који латиницом пишу, не видим никога, да се држи источнога наречја; а и од онијех, који пишу ћирилицом, само се један дио држи тога говора. Влада се дакле не би могла бранити од противника источнога наречја, којих би јамачно било много, онако, како се бранила од противника фонетике

Да се дође до јединства Срба и Хрвата у писању гласа ѣ, томе по мало треба приправљати пут, т. ј. треба предобити што више писаца за то јединство, и то писаца угледних, којих се ријеч слуша, па ће они повући за собом и владе, а с владама и школе. Кад то пође за руком, онда је јединство готово. Али то је велик посао, за који прије свега треба много времена. Преко ноћи такав плод не може уродити.

У Загребу 30 (17) јануара 1941.

Т. Маретић.

XII

Драги госп докторе,

Јамачно ћете се сјетити оних лијепих дана у Загребу, кад сте Ви, па госп. Богдан Поповић, па мој драги Бора Поповић и толики други одлични Срби усхитили нас, младост хрватску, највише својом срдачношћу и искреним интересом за хрватске ствари Знате ли за онај наш излет у Шестине, гдје сте се понешто изненадили, кад сте видјели гроб Старчевићев — а што је (по мом мишљењу) мрву придонијело, да сте касније пошли штудирати тога Србождера. Знате ли нашег Влатка Видрића, како је тога дана био жив и весео као јелен у гори. Нисмо онда доспјели да говоримо о стварима, које нас дијеле, говорилили смо као давни знанци, који мисле, да двије вјере с два календара и литература на два писма нису богзна какве запреке јединству. Хвала Богу, има доста Срба и Хрвата, који у овим свакако великим поготовима не налазе запреке братској љубави и слози, која се међу нама родила, која цвета и расте и која је већ и пучке слујеве прилично захватила.

Сад долази Ваша анкета и износи на дан Божји још једну ствар, која нас дијели. Вјерујте ми, ја до сада нисам мислио, да ће и ово питање требати уредити. А требат ће га свакако, то видим чим сте га једноћ поставили.

Опростите ми, ја мислим да ова анкета не ће имати никакова практичног успјеха. Већина Срба писат ће и даље источним, а већина Хрвата јужним нарјечјем Хрвати имају за себе два велика Србина, Вука и Даничића, који су их увјерили о љепоти јужнога нарјечја и данас се у хрватским школама учи само ово нарјечје. Дужност је сваког интелигентног Хрвата, да свој језик пише онако како су га научили Вук и Даничић, па на њихову основу Будмани, Маретић, Бошковић, Броз, Живановић, Ивековић и толики други. Ово је војска, и признат ћете, у њој доста генерала!

Срби напустише већ давно чисте трагиције Вукове, они прихватише оно, што чини њихову средину, прихватише нарјечје, у којем су одгојили и узрасли, створише ново књижевно нарјечје, које је данас носиоц знамените литературе, па ће већ зато сасма сигурно дјеловати на напредак хрватског књижевног идиома.

Како сам већ прије казао, ја нисам ишчекивао Вашег питања, мени се оно у први тренутак причинило сувишним. Мени је источни идиом једнако мио као и јужни, што више, ја читам србске књиге много радије него хрватске, јер *Срби језик боље знаду*, њихов је изражај природнији и лакши, њихова синтакса правилнија, лексична снага пуно јача, него у Хрвата. Имамо и ми изврсних писаца, али ово је ријеч о општености.

Овим сам подједнако казао оно, што бих најволио рећи. Прилично је једно исто пише ли когод источни или јужни, главно је да добро пише. Тај посао још није обављен, наши литерати још увијек не знају језика, премало га уче, премало се за њ брину. Ово ми се чини пуно важнија ствар, него ли питање о нарјечјима. Ја бих се тешко одлучио писати источним нарјечјем, цијели мој одгој, све моје науке, сав мој књижевни рад везани су уз јужно нарјечје. Како да се од њега откинем, све кад бих и био с практичних разлога увјерен, да би источно нарјечје било подесније средство за ону велику идеју нашег народног јединства? Али ја не дијелим ни тога

увјерења, ја не држим, да ово питање може имати повољан или неповољан утицај на напредак наше заједничке велике идеје — ово је питање за мене тек другога реда. Али кад бих баш сасвим искрено морао казати своје мишљење, онда велим:

Јужно нарјечје треба да постане опште у целој српско-хрватској књижевности.

Иван Крниц.

XIII

Радо дајем своје мишљење у питању уредништва „Српског Књижевног Гласника“: које наречје треба да постане опште у целој српско-хрватској књижевности?

Кад бих, у својој оцени, ишао и за споредниjим водиљама, морао бих се колебати између две пресуде: једне срца, а друге разлога.

И ако сам рођен, и век провео, у култури екавскога диалекта, мени је увек необично пријатно било читати, а још више слушати ијекавски диалекат Да ли је томе узрок рано читање српских народних песама и онај први снажан утисак, што га оне производе на младу. упечатљиву душу? Да ли оне привлачне, импресивне особености покрајинских боја, што у неколиких даровитих писаца, тако дирљиво узрујавају и до краја задобијају? Или је, на послетку, то она изразна мелодија и благогласан склад слога у одмереноме излагању каквог слаткоречивога ијекавца?

И онда, како ни најмање не робујем конвенцији, нити ме спутава конзерватизам, ја бих, поведен једино овом симпатијом, брзо био решен за јужно наречје. То би, дакле, била пресуда срца!

Али је мене, у пркос свих ових заводљивих лепота јужнога наречја, резон неодступно одлучио за источни диалекат. Не по некој неодољивој себичности носталгичке привржености за груду земље, на којој сам угледао света и за коју ми је цео живот тако присно везан. Не због нагонске љубави према родноме наречју, којем ме је мајка научила. Нити по каквом политичкоме рачуну, по шовинистичкој жељи партикулисте у великој заједници српско-хрватске нације.

Јер ни један од тих елемената, ма колико он био моћан да штетно утиче, и опасан да на заблуду наведе, не може ме

помести на правоме путу ка одређеној и од свега претежнијој сврси, културно-националног карактера.

Већ је било више вештачких покушаја да се ијекавштина уопшти. На томе неуспешном послу видимо и великога Вука и читав систем, читав период наших одличних књижевника и научника. Тај је покушај донекле савладао западни диалекат у Далмацији; али је у областима источнога наречја, увек нерадо приман, остао усамљен.

Источно се пак наречје развијало и снажило, не наметнуто и по обавези, него сасвим природним и нормалним током. Слободна Србија постаје моћним књижевним центром; Београд чак ствара свој специалан стил, по јавноме признању врло симпатичан и најистакнутијим ијекавцима.

Утицај надмоћно развијеније књижевности са источним наречјем хвата све шире размере, задобија и млађи нараштај ијекаваца. Они се већ врло често срећу са источним диалектом, или, други, јужни диалекат изукрштавају местимице источним, готово поремећени у правилној употреби ијекавштине.

Веза српских и хрватских књижевних друштава, позоришта, уметничких заједница, просветних удружења, нагло олакшава међусобно боље упознавање, а са њиме и нехотице распростирање и одомаћивање источнога наречја. Оно постаје све симпатичнијим и постепено утире штетне препоне окорелог конзерватизма. Природан процес иде својим поузданим током и он већ више не пита нас, по симпатијама партизане јужнога наречја, како ћемо се приволети?

Што се тиче свих осталих разлога, који такође речито и убедљиво говоре за источни диалекат, нашто их и овде понављати, кад их је већ онако исцрпно проучио г. проф. Скерлић?

Поред тога што сам за источно, као једино наречје у језику српско-хрватске књижевности, исто сам тако, са истога разлога јединства у српско-хрватској књизи, за једну једину азбуку, и то латиницу. Ја сам о томе раније и писао у београдској „Звезди“. Овде само то напомињем, колико да дам потпуну оцену, до душе делимице постављеног питања.

Бор. Ј. Поповић

XIV

Поштовани Господине Скерлићу,

Захваљујући вам на љубазном позиву да узмем учешћа у анкети о избору дијалекта за наш општи књижевни језик, могу вам одмах рећи, да је питање које сте покренули зрело за истављање на дневни ред и за решавање. Нема више културних народа код којих ово питање није одавно изведено на чистину и решено. Како се и ми налазимо у ери осетног напретка, наш национални понос, ако ништа друго, не подноси више ову анархију у књижевном језику Треба уништити и овај остатак раније борбе за правопис. Велики самоук Караџић показао се доста као самоук кад је прокламовао девизу: Пиши како говориш! Леп би то био језик и саме наше престонице кад би писала како говори! Треба се одлучити за један дијалект и натурати га, после, силом свих оних у чијим су рукама: новине, листови, повремени списи и т. д.

И ако сам рођен у крају где народ говори јужним дијалектом, потписујем дословце ваше мишљење о првенству источног наречја, а верујем да ће се с тим сложити и већина наших писаца. Звучност јужног дијалекта, због које га његове присталице истичу у главном под источним, врло је проблематична. Мени лично, источно наречје је и звонкије и пријатније.

Само, не треба да време извојује победу источног наречја. Нашто одлагати! Његово усвајање повукло би за собом још читав низ ситнијих питања наше писмености, и просветни радници, створивши један књижевни језик од Триглава до Ђевђелије, коракнули би корак даље од оног места где су стали они који падоше светећи Косово и доносећи слободу Старој Србији и Маћедонији.

Београд, 20 јануара 1914

Др. Милутин Ускоковић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Арбански метеж.

Нова држава Арбанија још задаје бриге европским кабинетима. У њој ствари још никако да пођу, колико толико, редовно.

Младотурци су покушали да у Албанији изазову један муслимански покрет у корист Изет-паше, бившег министра војног, коме је Енвер-паша наменио арбанашку круну. У Албанију су послати били турски официри и нешто оружаних војника. Пре него су се искрцали на арбанашку обалу похватани су и спроведени даље Један од оних који су требали да изведу ову ствар, Беһир-ага, ухваһен је и осуђен на смрт. Енвер-паша и Талат-беј, турски министри, због унутрашњих прилика, рачунали су да ће добро бити у Албанији противу Хришћанина владара увести муслимана, и много су се ослањали на Арбанасе муслимане. И ако су Арбанаси муслимани у већини у Албанији, ипак ти Арбанаси нису занесењаци, те је отуда и покрет пропао. Међународна комисија је у томе послу радила брзо и енергично.

Исмаил-Кемал, који је умео годину дана како тако одржати се у Валони као званични представни Арбанаса, најзад је морао да уђе у борбу с Есад-пашом од Тиране. Борба се свршила на штету Исмаил-Кемала, он је морао да дадне оставку међународној контролној комисији Али, није само незадовољство међу Арбанасима које је донело оставку Кемалове владе, него и тајне везе његове са свима и сваким. Покрет међу Арбанасима муслиманима није био без учешћа овога немирнога старца, коме је Порта обећавала дугу владу, ако успех буде постигнут.

Међу беговима у средњој и јужној Албанији, па и међу оним у северној, чим су се Срби повукли настало је трвење, и свађа се ширила. Они су се отимали о власт и утицај у земљи где није било господара. Сем овога бегови нису задовољни, нити могу бити задовољни, да се у Албанији уведе ред и господарство. Они су имали једнога господара, султана у Цариграду, али тај није тражио ни пореза ни војника; па и кад су што год и дали султану, они су могли од сиротиње узимати што су хтели; они су били господари над имањем и животима своје околине. Отуда је у Берату пола града Азис-пашина, а у Елбасану Акиф-паша је готово неограничени господар, у Пекину Демир-паша; Есад-паша од Тиране је, може бити, највећи велепоседник на Балканскоме Полуострву. Сад је дошла међународна комисија, а ускоро ће доћи кнез, странац, и царство бегова мора престати, и незадовољство настати.

Народ који је страдао од самовоље својих бегова, који

је био прави роб своме бегу, такође се буни. Он мрзи своје бегове због њихове неограничене власти над њим, у неким местима чак је и устао противу њих, али опет стоји уз бегове кад треба бити противу странаца. Народ осећа да ће са доласком кнеза друге вере бити крај њиховим слободијама; он ће морати редовно давати порезе, мораће служити војску, неће смети носити оружје, неће му се судити по закону Лек Дукађин, странци ће их ружити и срамотити. За то народ мора да буде уз своје бегове, и за то је незадовољан. И у томе нема разлике између муслимана и хришћана.

Дебарска Малесија, чији је муслимански фанатизам још најјачи, доста смета католичким племенима својим оштрим нападима. Мухамеданци из Дебарске Малесије криве католичка племена да су она довели странце у Арбанију, те их зато немилице сатиру. Нападнута католичка племена се бране с муком, и није ретко да се зажали за српском војском међу њима. Изгледа да се никад нису боље осећала католичка племена него докле је међу њима била српска војска.

Есад-паша, самозвани председник Сената, после успешних операција око Елбасана, показује се вољан да пође трагом свога противника Исмаил-Кемала и остави управу од Албанијом Европљанима и сачека кнеза Вида. Сигурно је да ни он као ни Исмал-Кемал не мисле да се за увек повуку са политичке позорнице арбанаске. Они добро знају да ће им кадтад доћи време, те могу чекати. Њих ће требати кнез Вид, а могу их требати и бечки и римски кабинети.

И бранилац Скадра, Есад-паша, и некадањи ћатиб чувенога Митад-паше, пожуриће се у Највид ново постављеноме владару Арбанаске кнежевине да га позову у нову отаџбину. Ни један ни други неће моћи да му поднесу искрено поверење и жеље Арбанаса, који кнеза Вида нису себи желели за владаоца. А кнез Вид, који се учи на највидскоме двору још првим владарским дужностима, неће пре поћи у отаџбину Шкипетара докле му Европа не да новаца, не обезбеди зајам. Одлагање његова доласка, само уноси једну већу пометњу у унутрашње прилике Албаније Па ипак, не зна се да ли би му био положај штогод лакши да је дошао у Драч празних џепова.

Грчка није још повукла војску из спорне зоне у Албанији. Први рок јој је продужен поново за све време докле

се не расправи питање о острвима у Архипелагу. Између Сила се опет воде разговори о томе Силе Тројнога Савеза желе да Грчкој даду дужи рок за повлачење трупа из Епира под погодбом да се обавеже да у евакуисаној области нагна грчко становништво да буде мирно. Ове исте Силе пристају у замену за ово последње да се Грчкој уступе сва острва у Архипелагу, сем Имброса и Тенедоса. Енглеска, а са њиме Русија и Француска, не пристају на такву одлуку; оне предлажу да се од Грке узме свечано обећање да се неће опирати увођењу арбанашких власти у Епиру нити охрабривати отпор становништва у Корици и Аригорокастру. Дакле, ни међу Силама у питању албанске границе на југу не влада још хармонија. Ради овога је питања и грчки министар председник путовао у Рим, Париз, Лондон, Берлин, Беч и Петроград.

Ни међу Силама које су створиле Албанију и поставиле јој кнеза није постигнут споразум о зајму који кнез Вид тражи. У Берлину и Лондону као да се наилази на парламентарне тешкоће у погледу јемства за зајам који треба да буде око 75,000.000 динара. Питање о овоме замршава питање о арбанашкој Државној Банци, коју су најпре имале да установе Италија и Аустро-Угарска. Силе Тројног Споразума хоће да та банка има међународни карактер и да зајам и операције, финансијске и буџетске, пролазе кроз европску контролу; сваки изузетан положај нису биле склоне да признаду.

Језично питање је такође једна тешкоћа са којом се има рачунати. И ако кнеза Вида учи један доценат бечкога универзитета арбанашкоме језику, ипак је то језик приближнији талијанскоме — међутим ни сви Арбанаси се не слажу које писмо треба да буде званично за нову Албанију, пошто се друкчије пише и говори међу Гегима, а друкчије међу Тоскама. Између школованих Арбанаса води се препирка већ о томе.

Арбанаси који су се школовали на страни, који су живели у Европи, а нарочито исељеници из Америке враћају се на своја огњишта и собом доносе обичаје и навике разних средина. Међу њима се организовала једна партија која хоће да руши стари феудални систем, и да се реши аграрно питање на основи начела која владају у модерној држави. Партија добија све већи број присталица, али и међу беговима

све јаче непријатеље. Новопостављени кнез имаће с овим двема струјама врло великих тегоба.

Избор државне престонице тако исто је предмет оштре несугласице међу племенима, која хоће да буду у свему равна међу собом. Поред свега тога што је за сада изабран Драч као прва престоница, можда привремена, и од стране европске комисије, ипак неће изравнати сукобе између кнеза и његових поданика због тога. Избор кнежеве свите, која ће бити састављена за сада из Немаца и Енглеза, даје маха великоме незадовољству код Арбанаса, који још сад прете истрагом странаца.

Утакмица коју воде аустријска и талијанска предузећа у Албанији није мала сметња за правилно развијање унутрашњих односа у земљи. Земља у којој није још до данас радила рука модернога човека, у којој ће бити доста шума и руда, мора постати предмет за још већу утакмицу, па и за већа трвења унутра.

Према свему досадањем, Албанија ће дуго још забављати европске кабинете и њене суседе.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Српска Краљевска Академија. Српски Етнографски Зборник. Књига Деветнаеста. *Српски народни обичаји из среза омољског*, сабрао их и описао Сава Мил. Милосављевић. — *Грађа за српске народне обичаје из времена прве владе кнеза Милоша* (други прилог) скупио Др. Тих. Ђорђевић. Београд, 1913, XIX + 477 стр 8⁰.

Г. Милосављевић је покупио и класификовао обичаје према упутствима која је, раније, дао Г. Др. Тихомир Ђорђевић. Обичаји су поређани у много општих и специјалних рубрика. Све рубрике су брижљиво попуњене; читалац има утисак да је свака тема до краја исцрпена, и при свем том ретко ће се где наћи излишни и непотребни податци. Г. Милосављевић се, са својим правилним осећањем да одвоји главно од споредног, често, сасвим у добар час, заинтересовао за појединости које

на први поглед изгледају безначајне, али које су драгоцене за познавање старинске религије. Он, на пример, примећава да се у Омољу новорођенче пушта да падне *на земљу* (стр. 92) — интересантан остатак некадашњег општег култа Terrae Matris, Мајке земље! (в. о целој ствари Albrecht Dieterich, Mutter Erde, Leipzig—Berlin, 1913 нарочито стр. 6—35). Извесне колаче о Бадњем дану домаћин ломи руком, *а не реже ножем* (стр 73) — обичај, дакле, вероватно старији од гвозденог доба. И тако даље. Не мање интересантни су примери којима се илуструје *ἀγνεία* у српској религији (нпр. на стр 95), исто тако и случајеви пироментије и хидромантије. Има и један интересантан податак о разговору с мртвима и о некиоментији, илустрован једном језовитом легендом. Најзад, вреди нагласити да је Г. Милосављевић брижљиво израдио „народни календар“, и њиме дао ваљане податке за будућу српску хеортологију.

Рад Г. Ђорђевића је мањег обима, али не мање интересантан. У њему има доста одабраних података за историју српске религије. Да ли обичај палалије на стр. 454, има какве везе са старим римским Palilia? И један и други обичај (за српски обичај упор. и рад Г. Милосављевића, стр. 31) јесте, у ствари, лустрација стоке; оба падају, приближно у исто доба године. Обележавање заузете земље костима (леп пример на стр. 457) првобитно је, свакако, апотропејско средство; пошто су међутим такви симболи стајали *на граници* имања, могли су они доцније бити употребљени просто за обележавање границе.

Књига, и уопште цео зборник обичаја, како је започет, чини част и редактору Г. Др. Ђорђевићу и Српској Краљевској Академији. Овај зборник може дати одличан материјал за општу историју религије, која је, са Албрехтом Дитрихом и његовом школом, стављена великим делом под контролу науке о старини, и данас заузима готово централно место у тој науци. Једино је желети да се ти српски подаци учине, на неки начин, приступачнији научном свету изван граница српског језика. То ће се најпре постићи ако се место садашњих привремених регистара издаје, с времена на време, генералан регистар, онако свестран и детаљан какав је нпр. познати регистар уз „Byzantinische Zeitschrift“. Са најбољим надама очекујемо идуће књиге Академијиног Зборника за на-

родне обичаје, у првом реду оне у којима ће бити описани обичаји из нових крајева наше отаџбине. В. Ч.

Portrety polskie w. XVI—XIX. wydane prwez Marye hr. Branickich ks. Jerzawa Radzivillawa pod red. dr. Jerzego hr. Mycielskiego, prof. univ. Jagiell. H. Altenberg. Lwow.

Сем Рејмондових „Сељака“ ваљда ниједна пољска књига последњих година није толико заинтересовала домаћу и страну публику као „Пољски портрети“. Они су по изради, садржају и књижевној вредности наравно сасвим шта друго, баш антиподно Рејмондовим роману, но и ако на други начин то не мање карактеристични за Пољску, тај народ дисхармоније и противности, необичних врлина и необичних мана, и поред свих напора да се дође до здравог демократизма, још увек аристократа par excellence.

„Пољски портрети“ садржавају портрете краљева, краљица, државника, уметника и лепотица, једном речи свих знаменитих Пољака последња четири столећа. Дело изалази на пољском и француском језику од године 1910, и обухвата досада четири свеске. Две има да још следују. Издавач је духовита аристократкиња принцеза Радзивил, рођена грофица Браницка, поседница огромних добара, красних палата и ретких умотворина. Али прави аутор је гроф Мичиелски, професор университета, рестауратор Вовача, уметнички саветник аустријског престолонаследника, у аристократским салонима као и у уметничким круговима једна од најпознатијих личности Кракова. Монографије сликара и избор и опис слика иду њему у заслуге. Како се оригинали репродукованих портрета налазе расути по целој Европи, може човек себи представити колико је труда стало само сређивање материјала. Историјски додатци израђени су првим пољским учењацима, професорима, грф. Др. Тарновски, Др. Ашкенази, Др. Чермак, Др. Собиески, Др. Пикар, Др. Јахимецки, Др. Моравски итд.

„Пољски портрети“ су лепо, елегантно, с укусом израђено дело, које чини, нарочито с естетског становишта, врло повољан утисак. Хелиогравире су красне, копије ремек дела од Делакроа, Ригоа, Шефера, Матејка, Винтерталера и других знаменитих сликара. С културно-историјског погледа смета што осим краљева и краљица наведене особе нестоје у довољ-

ној унутрашњој вези, па ни у хронолошком реду. И ако се узме у обзир да се из познијих столећа имало више занимљивих личности него из ранијих и да је тешко особе разних доба и културних праваца ставити у једну целину, то се тек није морало испреметати портрете из четири столећа и поређати их без икакве везе и логике. И избор особа баш није најправеднији. Без сумње да се ради уметничке вредности портрета или друштвеног положаја особа огрешило каткада о историјске непристрасности. Уопште, човек кроз све четири свеске не заборавља да су аутори гроф и грофица. (Неразумљиво је и зашто стране нису нумерисане, те листови — невезани — непрестано долазе у неред).

У „Пољским портретима" сусрећу се наравно скоро сама „високородна" господа, јер грађанства Пољаци нису ни имали. Ред владара почиње са побожним и добрим Жигмундом I. 1467—1548 и обухвата његовог сина, последњег Јагелона Жигмунда II. и изборне краљеве од суровог лепог Енрика Валоа до незнатног Пољака Михаила Вишниовицког крајем Седамнаестог Столећа. Међу краљицама падају у очи две Романке, енергична и грабљива Флорентинка Бона Сфорца и чувена лепотица Марија Лудовика из породице Гонзага. По предебелим уснама, дугуљастој глави и гломазном подбратку одмах се познају као хабсбуршке принцезе краљице Елизабета, Катарина Ана, Констанција, Цецилија Рената и Елеонора. Велики део портрета припада пољским великашима, Шлахти. Ту су Потоцки, Осолињски, Чарторијски, Замојски... с оштрим умним погледом и гордим осмехом око лепих усана. Сви су они војевали храбро на бојном пољу и одмарали се по финим салонима Западне Европе, жарко љубили своју домовину а нису хтели жртвовати ни мрвицу својих ондашњих привилегија и аристократских начела, одушевљени били за уметност и хуманитет а немилице цедили свој народ. Врло идеалисана, али збиља лепа је слика неумрлог јунака, тако рећи пољског светитеља, Талеја Кошћуска. Од уметника наведени су несрећни Шопен, херој пољског парнаса Адам Мицкиевић, мистични Крашински и пољски Макарт Јан Матејко. Женскиње су све лепе и отмене, али Пољска има заслужније кћери него што нам причају „Пољски портрети".

Др. Јулка Ђорђевић-Хлапец.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Историја Нове Српске Књижевности. — У издању задужбине И. М. Коларца ових дана изишла је велика „Историја Нове Српске Књижевности“ од Г. Јована Скерлића. То је потпуно илустровано издање; издање од 1912 године било је скраћено, упрошћено, без илустрација и намењено средњешколској настави. У овом издању се о свима писцима говори знатно више, поред тога унет је известан број писаца о којима у школском издању није било речи. У тексту се налази 109 илустрација, слика писаца, аутографа, фотографија првих издања, итд. На крају се налази библиографија, хронолошки преглед и регистар. Књига је штампана на великој осмини, и садржи XIX и 527 страна. Цена јој је 8 динара; у повезу 10. Набавити се може код књижарнице С. Б. Цвијановића у Београду.

Д.

„Темишварска епархија од њена постанка до 1758 год.“. — Вредни Г. Димитрије Руварац продужује своје врло корисно проучавање црквене и културне прошлости Срба у Угарској. Његов „Архив за историју српске православне карловачке митрополије“ у свакој свесци доноси богат материјал. Из IV св. тога „Архива“ за 1913, Г. Димитрије Руварац оштампао је овећу монографију „Темишварска епархија од њена постанка до 1758 год.“ Овај посао је не само прилог историји српске цркве у Угарској, но садржи и добре податке о култури српскога народа. Занимљиво је, на пример, да је међу српским свештеницима у првој половини XVIII века било прилично њих који су пореклом били Румуни и Руси. Желети је увек да међу образованим црквеним људима код угарских Срба буде што више таквих радника као што је Г. Руварац.

Х.

„Покрет у Босни и Албанији“. — Као XI књига међу посебнима издањима Српске Краљевске Академије изишло је дело Г. Др Драгољуба М. Павловића, „Покрет у Босни и у Албанији против реформама Махмуда II“. Како је тај покрет био од утицаја по спољну политику Србије око 1830, писац му је посветио већу пажњу и дао ову књигу, израђену махом по новој архивској грађи.

Х.

Шанфорове „Максиме и Мисли“. — Књижара С. Б. Цвијановића отпочела је издавати велике моралисте светских књижевности, штиво које се никада довољно не може препоручити једном образованом човеку. Недавно су изишле „Мак-

симе“ од Ла Рошфукоа, у преводу Г. Др. Милутина Ускоковића; ових дана изишле су „Максиме и Мисле“ од Шанфора, у преводу Г-ђе Јелене В. Ћоровић. (8°, стр 184; цена 2 динара). У засебним поглављима, Шанфор, један од најоригиналнијих и најјачих француских моралиста, износи своја увек занимљива и књижевно казивана, често дубока опажања о људима и о свету. Уз превод иде и овећа студија Г. Јована Скерлића о Шанфору, која је првобитно изишла у „Српском Књижевном Гласнику“ за 1902 (књ. VII). Превод Шанфорових „Максима и Мисли“, који излази у врло лепом издању, стварна је добит за нашу књижевност“. Л.

„Literarna pratika za 1914 leto“ — („Књижевни календар за 1914 годину“). — Књижара Клајнмајр и Бамберг у Љубљани издала је један „Књижевни Календар за 1914 годину“. Календар је уредио познати словеначки приповедач Милан Пугељ. Ова књига, самом својом појавом, значајна је као добар и оправдан покушај да се, преко најпотребнијих домаћих књига, које свако купује, почне књижевно да васпитава укус читалачке публике. Својом добром и лепо сређеном литерарном садржином, састављеном од песама, приповедака и књижевних есеја најпознатијих словеначких писаца, и својом уметнички израђеном спољашњошћу, заслужује да се са њоме упозна и наш читалачки свет.

Календарски део књиге израђен је потпуно модерно и са пуно уметничког смисла. Сваки месец има своју симболичну вињету, и, осим тога, по неколико сликаних момената из легенада о најкарактеристичнијим свецима тога месеца. Све те лепе сличице радио је словеначки сликар Хинко Смрекар, а сваком месецу посветио је по четири стиха песник Отон Жупанчић. Далеко од тога да оставља утисак нечег и сувише црквенског, календарски део израђен је модерно и са укусом.

За нас је много интересантнији књижевни део ове лепе књиге. Од прилике онако као сарајевски календар „Просвјета“ и београдски „Вардар“, само много обимније и обилније, са мање национализма, а са више принципски књижевног у себи, словеначки „Књижевни Календар“ збиља оставља утисак једне књижевно писане и добре књиге, и у том смислу потпуно одговара своме наслову. У њему су састави најпознатијих и најбољих словеначких писаца (Отона Жупанчића, Ц. Голара, Владимира Левстика, Милана Пугеља, д-р Франа Илешића и других). Према томе, ова књига даје добру слику данашње словеначке књижевности. Опажа се пре свега да словеначка приповетка стоји прилично изнад модерног словеначког песништва. Неколико прозних састава у овој књизи имају своју знатну књижевну вредност („С Француском тробојком“ од Франа Говекара, „Оквир без слике“ од Владимира Левстика, „Грозовит и невероватан догађај“ од Милана Пугеља, и др.).

Они добро представљају тај књижевни род у словеначкој књижевности — Што се тиче песама, може се констатовати да су оне по својој вредности испод песама словеначких „класика“ (Прешерна и др.), и да је дух савремене европске поезије још доста изнад многих од песника заступљених у овој књизи. Једини и достојан изузетак чине песме Отона Жупанчића. — Од осталих прилога, интересантан је чланак Др. Фр. Илешића под насловом „Жртва“. Др. Илешић, подстакнут поднетим жртвама у балканском рату, дао један емотиван чланак о жртвама које словеначки народ има да принесе остварењу својих националних идеала „Појам „жртве“ појам смрти не може се искључити из народног програма; а смрт мора бити средство живота“.

Тако изгледа ова симпатична књига. Са оним што јој је могла дати данашња словеначка књижевност, она је несумњиво успела да буде релативно најкњижевнија популарна књига на Словенском Југу Њена литерарна садржина, унета у оквир једне практичне књиге која ће бити растурена у великом броју, успеће да знатно допринесе васпитању укуса словеначке публике.

М. В Б.

„Чешка Веда“. — Од 1 јануара 1914, у Прагу је почео излазити критичан месечни часопис „Věda Česká“, под уредништвом Г Г. А Хобзе, Ј. Шуста и В Позејпала. По угледу на извесне енглеске, француске и немачке часописе „Věda Česká“ је посвећена искључиво оценама и приказима књига које су изишле. Желети је да уредници обрате већу пажњу југословенским књигама, о којима у овој првој, иначе добро опремљеној, свесци нема ни помена. К.

„Албанија и Наполеон“. — Француски дипломат Г. Огист Боп (Auguste Bopp) један је од оних који су сву своју струку схватили не као „репрезентацију“ и отмену кариеру, но као озбиљан рад. Он се још од раније бавио историјом односа између Француске и балканских земаља у новом добу. Осамдесетих година Г. Боп је био са службом у француском посланству у Београду, и у то доба прикупио је архивску грађу о односима између Наполеона I и српских устаника. 1888 године, у „Отаџбини“ (Књ. XIX и XX) излазили су његови врло занимљиви и значајни прилози: „Карађорђе и Француска. Документа о одношајима Србије са Наполеоном I (1809—1814)“. Г. Боп је ту штампао драгоцена необјављена акта која је нашао у Архиви Министарства Спољњих Послова у Паризу. Француска Академија наградила је, по том, његово дело „Сликари Босфора у XVIII веку“. („Les Peintres du Bosphore au dix-huitième siècle“). Сада је у Паризу издао дело „L' Al-

banie et Napoléon (1797—1814)" (Librairie Hachette; 8°, p. 276; 3 fr 50). Француска је у два маха, од 1797 до 1814, држала у својим рукама острво Крф, и том приликом долазила у непосредан додир са Грцима у Епиру и арбанашким поглавицама. Г. Боп, на основу необјављене архивске грађе и савремених путописаца из почетка XIX века, изучава односе између Наполеона и Али-паше јањинског и арбанашких бегова. Али-паша, о ком су писали Бајрон, Виктор Иго и Александар Дима, овде изилази у светлости историјске истине. Борбе европских сила око утицаја у Албанији у почетку XIX века врло често подсећају на садашње стање ствари

К.

„Griechenlands Anteil an den Balkankriegen 1912—1913". Dr Kleanthes Nikolaides, 100 слика и 8 карата. Alfred Hölder. Wien. Leipzig. 1914. — Др. Николаидес се тридесет година пером у руци борио за велико-грчку идеју. Тридесет пуних година писао је он да треба ратовати противу Турске и Бугара, т. ј. ослободити Грке од турскога јарма и дати Грчкој Маћедонију. Кад су свршена два последња рата он се сматрао позваним да опет претресе свој тридесетогодишњи рад и покаже вредности и значај грчкога учешћа у њима. И Др. Николаидес у два дела своје велике књиге казао је да је учешће Грчко било најважније Али, сем тога казао је да су Грци повратили понова своју снагу, значај, силу и самосталност. Па не само да је Грчка обезбедила себи место на божјем сунцу, него ће, под окриљем своје војске и флоте, под вођством гвозденога и славом увенчанога краља, и под заштитом своје старе културе, поново у свету заузети старо место Грчка Обнова је ту Грчка ће постати политички и привредни чинилац у свету Како Др Николаидес пише, тако данас мисли сваки Грк и многи јелинофил. Ми који не мислимо да је та Обнова тако близу, морамо се дивити топлини и труду са којима је ова књига написана, а у којој има доста историјских факата, лепих слика и неколико симпатичних места за Србију

J. M. J

Историја Турака. (Dr. Albrecht Wirth *Die Geschichte der Türken.* Stutgart - Fraukfurt 1914) — Ово је друго проширено и поправљено издање историје Турака од њихова доласка на Балкан до данашњих дана У оба издања, која имају и много доста добрих слика, унесен је велики труд да се Немцима прикаже Турчин. За Немце који својим корисним симпатијама за Турску заузимају прво место у Европи, ова књига има значаја и вредности. Они верују у препород Турске, и ако другима изгледа да је то немогућно и да се о препороду Турске говори само због великих, још не коначно утврђених интереса у Азији

Ин.

G. Gerland, Der Mythus von der Sintflut. Bonn. 1913. — Мит о потопу познат је готово свима народима на земљиној кугли. Најпознатије верзије јесу у Библији и у вавилонском епу о Гилгамешу. Герланд се нарочито задржао на мање или више сродним митовима из Африке, Централне Азије, крајњег Азијског Истока, Малајских Острва, Аустралије, Аустралијских острва. Спомиње и *индогерманске* митове, али врло сумарно (на Грке, Германце, Словене и Келте одвојио је свега *пола стране)*; том приликом цитира Грима („Deutsche Mythen", 457), који тврди да се један једини словенски мит о потопу налази међу *српским* народним умотворинама. — Сви митови имају један заједнички мотив: у свима се од потопа спасава један исправан и од божанства привилегисан човек. Герланд покушава да, насупрот до сада изнесеним мишљењима (Eduard Süss мисли да је овом миту дала повод некаква локална катастрофа у долини Еуфрата; H. Usener мисли да је ово соларни мит), објасни мит о потопу психолошки, као неку врсту митолошког епа, као најстарију бајку у човечанству, која је постала свуда спонтано, из општих идеја што их има примитиван човек о божанству и васиони. Герландови су разлози често недовољни и усиљени, или су просто празни разговори, онакви какви се често воде када се у фолклор унесе „психологија". Али нас они и не интересују. За нас је драгоцена импозантна збирка материјала, коју остарели научник (Герланд је дугогодишњи вредни радник у немачким и интернационалним сејзмичким институтима) публикује на крају своје научничке каријере. За *српског* фолклористу књига је од вредности утолико што ће у њој наћи материјала за решење многих питања која стоје у ближој или даљој вези са српским митом о потопу и евентуалним фрагментима тога мита.

В. Ч.

„Сирано де Бержерак". — Са овом свеском „Српски Књижевни Гласник" престаје доносити „Сирана де Бержерака" у одличном преводу Г. Милана Димовића. V чин изишао је овде раније, 1910 (књ. XXIV). Цело дело изићи ће ускоро у издању Г. С. Б. Цвијановића.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXXII, број 4. — 16 фебруар 1914.

ЈЕДАН ДИАЛОГ.

(Крај).

Она. Па зар Ви сад нисте једини. Ви бар знате мој живот и моје прилике?

Он. Ко зна Ваш живот и Ваше прилике? Ја? Боже сачувај! Ја знам од свега тога оно што сте ми Ви били љубазни казати, а Ви ми казујете опет то што ће ми бити мило.

Она. Па ко је тај који одбацује оно што му је мило?

Он. Наравно. Истог је мишљења и Ваша пријатељица Јелена.

Она. Разуме се. Паметна жена. Да сѐ нисте усудили рећи ми штогод рђаво о њој! (Оштрије). А шта ћете Ви код ње?

Он. Нећу ништа. Ћаскали смо једном. Служио сам као медијум или као повереник, пре као медијум, у једној њеној нервозној кризи.

Она. Па?

Он. Па отворивши ми нетражено душу, поверила ми је да досад није имала ни једног пријатеља.

Она. (скочи). А ја јој знам бар њих десет!

Он. Само? А она Вама?

Она. Ја и та — жентурина!

Он. Сад је жентурина! Него није то што сам Вам хтео испричати, ако Вас не мрзи слушати

Она. (напући уста). Мрзи ме, те још како.

Он. Ствар је интересантна, јер се из ње може извући поука. Та Вас поука истина вређа, али сад, кад смо се сити навређали —

Она. Ја Вас не

Он Дакле на једном костимираном балу, вртећи са запасан по сали, запазио сам једну даму у пољском народном оделу. Можда сам мало дуже бленуо у њу, управо у комбинацију тог одела са њеном прозрачном, витком, плавом силуетом. Ја имам неке слабости према Пољкињама. Ствар се на томе свршила. На Пољкињу сам заборавио, чим сам отишао кући, у толико лакше она мене, ако је у опште и запазила. Ја сам за њу чинио један фрак више у оној црној гомили. Да ли је била удовица, распуштеница, удата или неудата, не умем Вам рећи ни данас, ма да сам је срео на улици не знам после коликог времена, прилубљену уз једног младог човека, кога је била својски стисла за руку. Идући журно и гледајући у земљу, не бих је ни опазио, да нисам осетио нечији поглед на себи те дигао главу. Господин јој је нешто причао, ишао је блажен и срећан поред ње, нагао се њој, осмешкивао и топио, а она побожно среала сваку реч, не скидајући ока се њега. Скинула га тек у моју корист, али како: хитро, укосо, нешто је севнуло, окрзло ме, ошинуло. Стао сам као укопан да се разазнам која је то дама. Једва сам је познао у цивилу, и почео се питати: шта ли јој је, те се упија тако погледом у мене, и што ме гледа баш онда кад иде с човеком, која се, по свему се види поноси њиме.

Она Па чудно ми чудо. Погледала Вас, па шта? Толико сте раскокотали због тог.

Он. Али тај је поглед издаја оног сиромашка. Погледала ме је као да сам јој донео из лавових чељусти у арену бачену подвезицу.

Она. Па ко зна како сте пиљили у њу на балу. Враћа Вам жена.

Он. Али нека сам пиљио у њу као маче у жижак, она није сама у животу. Она се ослања на човека, који јој за ту њену оданост даје поверење и заштиту. А шта сам јој ја? Човек који је једног момента зауставио на њој више мање расејан поглед и ишчезнуо. Зар сте Ви тако лаке? Зар не треба веће муке доћи до Вас? Где је наша гаранција? И ко Вам каже, да поред нас двојице — двојице, кад сам се и ја

однекуд ту обрео — она не гледа и неког трећег, четвртог, деветнаестог? Ко зна коју нумеру већ сада носи тај њен млади човек, а коју ли тек ја? — Ви ћете рећи да овај пример не значи ништа, да га ја навлаш подвлачим што више у прилог своје тезе, да Ви не одговарате за поступке Пољкињин, итд. итд. Ситан не ситан, тај је пример богат, пребогат моралном поуком, или како су наши стари звали нравоученијем. Шта хоће та жена од мене? Младости? Па тај је њен има куд и камо више од мене. Срдачности? Ја никад не бих ишао поред ње тако уздигнуте главе, као да чикам свет: видите ли какву водим и каква ме жена воли? Новаца? Можда.

Она. Пфуј.

Он. Пфуј, дабогме. Продужујем. Ако не новца ради, онда, из каприса? Можда. Из урођеног издајства и лукавости? Можда. Ја је секцирам, као што видите и тражим побуду. Помозите ми, у том се Ви боље разумете. Расветљењу женске душе жена би највише могла допринети. Али Ви нисте искрене ни пред огледалом.

Она. Што други виде у човеку, жена не види, а што она види, други не виде.

Он. Имам жељу да саставим један надгробни натпис, као онај краљ из скаске о таштини света. Од прилике овакав у пророчком стилу као што се пристоји: „Не зидај, о човече, праведниче, на жениним речима кулу својих жеља и нада. Избиј себи из главе, да ти је уза жену на домаку око парче среће, од које, кажу песници нема веће на земљи. Превариш ли се, оде ти живот у суноврат, јер се жениним ручицама прохтело да се њиме поиграју. Не одврати, намерниче, очију својих од овог трошног камена и вечитих речи урезаних на њему, ако желиш да ти добро буде овога и онога света. Имаднеш ли сина, закуни и њега и остави му поруку, да он закуне твог унука. Нека иде клетва с колена на колено".

Она. (прсне у смех сладак, крт, који и њега дохвати).

Он. (пошто се смирио). Него! Треба опомињати ближње за времена, после смрти биће мало доцкан. Идеју о овом дубоком и речитом натпису добио сам баш мало пре. Идући овамо Вама сретох ту близу, иза првог угла, Вашу собарицу. Виђам је често али данас с неким новим дилбером. Он је скоро носи, као да је перце, а она се повија, превија и умиљава. А јуче.

А сутра? Не знате како ме тронула та једнакост морала код собарице и код госпође.

Она. Е то је већ превршило. Мало сам се била уталожила, одбијам Вам на дару и осмејкујем се, а Ви забраздисте и у простачке увреде.

Он. Молим хиљаду пута за извињење. Има, признајем врло радо, разлике између собарице и госпође, има је у начину, али све сте Ви од исте прабабе Манон Леско. Вашу медену и страшну песму шапуће црна Арапка као и бела Европљанка, бакарна Индијанка као и Јапанкиње са бадемовим очима. Циганка као и принцеза, шапуће је неуморно, непрекидно, и сад у овом тренутку, и пре и после њега, свакад и свукуд, на месечини и у сенци сунчевих зрака. И тај грозни дует укрштених раса, — јер се Ви не либите боје на телу баца у блато мушко достојанство, али и Ваше са њиме заједно у овој скотској мешавини што се зове сентиментални живот људскога рода. Ево то сам мислио (пауза) Пустите ме да одахнем.

Она. Што? Зар има продужења? (публици) Не знам што је данас оволико брбљив, иначе да му човек клештама вуче речи. (Њему). Да наопако нећете опет описивати карактеристике раса?

Он. Што? Зар сам их побркао? Може бити. Држите се мисли, оставите појединости.

Она. А већ што Вам је мисао!

Он. Дакле закључак тих мојих мисли намеће се сам. Не кажем враћати мило за драго. Сваком то не подноси, а ја тражим општи лек. Ја бих га збио у ову кратку реченицу: Кад човек није калуђер, ваља да буде наредник. Ово без икакве увреде на поштовања достојне нареднике. Напротив, ја говорим скоро из зависти.

Она. Како наредник? Шта наредник?

Он. Један мој пријатељ облетао је дискретно око једне даме. Бог би је знао зашто, тек га није удостојила ни тренутка пажње. После је пала шака неком бившем подофициру, коме је поврх љубави дала и сав свој накит у замену за ваљане батине.

Она. На чега је већма жао Вашем пријатељу, жене или женина накита?

Он. Шта Вам је скривио сиромах? Ваљда с тога што ми

је пријатељ? Како му драго, ја бих на његовом месту упалио свећу наредику, јер Вам ваља знати, да је тај мој пријатељ намеравао да се ожени том дамом.

Она. Онда наредник не би њему упалио свећу. Него, шалу на страну. Ни тај Ваш последњи случај не доказује много више од оних ранијих. Били бисте у великој заблуди — у осталом сасвим достојној Вас — ако мислите да би ми било тешко на сваки Ваш пример навести неколико других потпуно обрнутих, не кажем на искључиву штету Вас мушких али сигурно на корист нас жена. Само, то ми није потребно. Ви сте шеретски од свађе човека и жене начинили борбу двају полова и уплели сте масу некаквих историја, испречених како се Вама свидело, да потврдите један закључак већ раније створен о женама. Отуда сте Ви извукли једно наравоученије, а ко брани мени да из истих тих Ваших примера извучем друго и са истим основом којим и Ви?

Он. (нађежно се) Па то Ви као да спремате неки говор?

Она. Не бојте се. Ја нисам брбљива као Ви. У осталом, кад бих хтела, морали бисте ме чути. Изгледа да не знате парламентарни ред. Ја сам Вас слушала, признаћете, мирно и упадала сам само онда, када сте били претерали глупостима. Допуштам Вама да ме прекинете, премда би много кориснијe било да се претворите сав у ухо и да добро утувите мудре ствари које ћу Вам рећи. Дакле чујте и почујте. Сви ти људи, које сте начинили јагањцима и жртвама тих интересантних жена, у ствари су срећни и пресрећни.

Он Овако као ја.

Она. Гле ти њега! Па зар нисте сами, описујући сцене у којима сте их видели, врло детаљно напомињали како се онај Пољкињин превијао од усхићења, онај опет са мојом собарицом топио од милине, а? Да нисте сами то изрично тврдили, могли бисте их питати, па би се све окретали од њихових одговора. И за ту срећу, видите, сви они дугују једној истој жени, како Ви отмено рекосте. Што је шири чаробни круг те заводнице, то више њих срећних.

Он. И ви још кажете да ја говорим парадоксално.

Она. Све то под једном претпоставком, која се истина по себи разуме, али по Вашој ограничености, питајте ме, па ћу Вам је рећи.

Он. А што бих као питао? Мислите да ми то нешто врéди?

Она. Паметнији нећете бити, уверена сам. Ви тако исто знате, као ја, као цео свет, да су ти људи срећни, само ако један за другог не знају. Не кажем да се не познају. Могу се познавати до миле воље, и обично се и познају, нешто их приближује, него да не знају један за другог. То је очевидно у њиховом рођеном интересу, шта?

Он. Бадава, слатки сте? Да не знају један за другог? Шта да не знају? Да не знају нумеру коју носе за капом? Је л' те? Па што не кажете тако чисто и јасно, него увијате? Што не кажете још простије: да не знају за женину лаж?

Она. Нашао човек крупну реч, па му пуна уста! Лаж! Као да је то маљ којим ћете ме премлатити. Па шта? Ево, ја је понављам, ту реч и гледам Вас право у лице, уносим Вам се у очи. Да, лаж. Нека се баци каменом онај који никад није слагао. Зар не видите, болан, да лаж омогућава максимум среће на земљи. Она је благословена. Па не само благотворна него и потребна, па не само потребна него преко потребна. Без ње се не може, еј, главо!

Он. Ви као да ми намеравате држати филозофску беседу у похвалу лажи. Излишно је. Ја нисам човекомрзац, а на жалост ни женомрзац.

Она. Нисте женомрзац, а овамо омрзли бисте жену коју бисте иначе волели, ако би Вам с првих речи, неким чудним помрачењем ума, испричала своју прошлост.

Он. И садашњост.

Она. И садашњост, у којој може бити ствари непријатних Вашем уву и незгодних по њу. Незгодних, да. Та пуно је на свету оних Ваших наредника. Што не поштујете у нама наше добре намере? Ви хоћете срећу. Јер је цела ова наша препирка о апсолутности среће на земљи. Али сад ја Вама кажем: има среће и среће. Ону, од прилике, коју Ви желите, могао је имати онај коме је она чувена португалска калуђерица писала из ћелије љубавна писма. А видела га је свега са прозора, кад је пројахао поред манастира. Тако, чини ми се, беше? Већ сам заборавила ту причу. Он, слепац није њу ни сагледао. Сви сте Ви слепци. Та се дакле ствар зачела по Вашем укусу. Шта би било после, да су се њих двоје спарили, друго је питање. Ви, драги мој, нисте витез са пером на еро, ја нисам калуђерица, него смо двоје убогих које је судбина нанела једно другом у сусрет, свидели смо се, да не

кажем заволели, и док нам путови иду заједно, што не бисмо то време кратко или дуго, засладили једно другоме? А како Вам га могу засладити, ако Вас не будем уверила, да Вас волим? И што да ви то не примите? И што да не оставите мени, да се намирујем, како умем, са мојом савешћу, ако ме буде мучила, да стрепим да никад ништа не познате, ако што буде за кријење, да пазим да се не побркам у оним Вашим нумерама, ако има нумера, што да ми не оставите, једном речју, да бдим над Вашом срећом, ако ми је то воља, као мајка над детињом? И зар мислите да је лако лагати? Замислите, колико бриге да Вас једном задржим, ако ми је стало, а шта је наопако ако се морам старати за њих петнаесторицу, као што Ви изволесте рећи? Шта Вам смета да ми кажете да ме волите са оном истом искреношћу, с којом ја Вама то кажем, кад већ однекуд знате са коликом искреношћу ја то кажем? Ето то је право мило за драго, о ком сте мало час говорили. Ако Вам баш не дајемо срећу по вашој оцени, ми Вам дајемо оно што на њу врло опасно личи. Па дајте и Ви нама ту илузију. Ако не верујете у нашу верност до гроба, у нашу готовост да за Вас скочимо и у ватру и у воду, у толико боље. Немојте ни Ви скакати. Јевтиније ћете проћи. И још ћу Вам рећи нешто врло поверљиво, оно са дна, што ће Вам изгледати неверица. Само, чувајте се да ме не одате, Заборавите, чим чујете. Ако та некаква Пољкиња мига на Вас поред свог мужа, шта ли јој је, то мигајте и Ви на њу поред мене живе, ја Вам и онако нисам жена. Мигајте до миле воље, и да сам. Само и ње ради и мене ради, а и себе ради, немојте се, по витешком обичају, тиме хвалити. Ја истина не бих плакала, али чувајте мој мир, као што ја чувам Ваш.

Он. Божја заповест.

Она. Коју Вам је могла рећи и моја собарица. И поред свих Ваших наравоученија, она, која једва да се уме потписати, вукла би Вас те још како за нос. У осталом, господине мој, ако не умете пливати, купајте се у кабини. Што се упуштате у ствари са женама? Има, дао Бог доста њих међу Вама који нас узимају овакве какве смо. А ви? Идите у Португалију па тражите ону калуђерицу. Док се мудри намудроваше, луди се наживише.

Он. Да имате сина, какав бисте му савет дали?

Она. Онај који и Вама. Да не чепрка дубоко. Ја не го-

ворим ово против жена, и сама сам жена. Угледам се на Вас и говорим načелно. Еле, кључ је мудрости и у овом случају као и иначе: бити с малим задовољан. Кад кажем с малим, мислим релативно. Јер ипак не заборавите, кад остарите, па седнете самачки са својим псом уз ватру и почнете превртати прашњаве хартије и успомене, најпријатније ће Вам бити успомене од жене. Оно што је онда кад се дешавало, по својој прилици, болело, стало једа а можда и суза, ишчилело је. Али и да није, него да још гризе и наједа, који је од Вас тај који не би стрмоглавце потрчао да обнови. Али је доцкан. Чувајте се те речи. И никад не говорите, ни у себи, рђаво о жени, која је милостиво изабрала Вас да Вам да сензације од којих нема јачих у нас двоножаца. Дајући их Вама, она их истина даје и себи. Ја не тврдим да је жена несебична, а и нашто? Ви тражите искреност од нас, исповест наших греха. То само тако кажете, а у ствари тражите чист бео лист, на коме бисте Ви као деспот исписали своје име, да га нико не отаре, докле је Вама воља, па и после кад окренете. (Пауза).

Полако се после овога говора враћају у положај и он и она, у коме су били у почетку, кад се завеса дигла. Исто онако она лупка прстима по сточићу, а исто онако он пали цигарету, баца је после првога дима, као да ју је попушио, и за тим не зна шта ће.

Она. И тако?

Он. (Гест еквивалентан слегању раменима).

Милан Д. Јовановић.

БРОДАР.

I

Дона Лаура Албонико седела је у башти, у хладњаку, да се освежи у подневним часовима.

Летњиковац је био у тишини, сав бео, са затвореним шалонима, и међу мирисљавим биљем. Сунце је јако пекло и блештело. Било је око половине јуна; и мирис од расцветалих наранаца и лимунова измешао се у тихом ваздуху са ружиним мирисом. Руже су цветале свуда по башти, неодољивом бујношћу. Дивни жбунови савијали су се, дуж стаза,

при сваком поветарцу, покривајући обилато земљу својим миришљавим снегом. У неким тренутцима, ваздух, препун мириса имао је сладак и јак укус, као укус од неког омиљеног вина. Водоскоци, неприметни у зеленилу, жуборили су. На махове би се изнад лишћа појавила покретна и блистава перјаница воденог млаза, нестало би је, па би се опет указала, играјући своје разнолике игре; и неки ниски млазеви међу цвећем и међу травом чудновато су шуштали и реметили ону тишину, те се чинило као да живи створови међу њима трче или пасу или копају јаме. Тице, невидљиве, певале су.

Дона Лаура, седећи у хладњаку, размишљала је.

Била је већ стара жена Лице јој је било фино и господско; нос подужи, по мало орловски, чело прилично високо. уста сразмерна, још свежа, пуна доброте. Седа коса јој се савијала на слепочницама и около главе чинила као неки венац. У младости, морала је бити веома лепа и љупка.

Тек је два дана од како је дошла у ту усамљену кућу, заједно са мужем и мало послуге. Није хтела да иде у свој господски летњиковац који се издизао на једном брежуљку у Пијемонту, обично своје летње боравиште; одбила је да иде на море, све због овог пустог и скоро голог поља.

— Молим те, хајдемо у Пенти, — рекла је мужу.

Барона, човека у седамдесетим, у први мах мало је изненадила та чудновата жеља женина.

— Зашто у Пенти? Шта да радимо у Пенти?

— Молим те да идемо. Ради промене — наваљивала је Дона Лаура.

Барон, као увек, даде са наговорити.

— Да идемо.

Али, Дона Лаура имала је једну тајну. У младости, кроз њен живот прострујала је страст. У осамнаестој години удала се за барона Албоника, из породичних обзира. Барон је војевао под првим Наполеоном, врло храбро; скоро увек је био изван куће, јер је свуда следовао лету царских орлова. За време једног таког дуготрајног одсуствовања, заљубио се у Дону Лауру маркиз Фонтанела, млад човек који је имао жену и децу; и како је био врло леп и ватрен, победи најзад сваки отпор своје љубљене.

Тад двоје љубавника проведоше једну годину у најслађој срећи. Живели су заборавивши на сав остали свет.

Али једнога дана Дона Лаура осети да је затруднела; плакала је, очајавала је, била је на страшним мукама, незнајући на што да се реши, како да се спасе. По савету пријатељеву, отпутова у Француску; склони се у једном малом селу у Прованси, у једном од оних забачених крајева, пуних воћњака, где жене говоре трубадурским говором.

Живела је у сељачкој кући, опкољеној великим вртом. Дрвеће је цветало: било је пролеће. Усред страха и тешке сете, имала је часове неизмерне сласти. Дуге часове је проводила у хладу, у неком забораву, док ју је на махове, од нејасног осећања материнства, подилазила дубока језа. Цвеће је око ње сипало оштар мирис; лако гађење дизало јој се у грло и распростирало страшну немоћ по свим удовима. Како су то незаборавни дани!

И, кад се примакао одсудни дан, стиже жељени пријатељ. Сирота жена је патила. Он је стајао поред ње, блед у лицу, мало говорећи, љубећи јој често руке. Родила је ноћу. Викала је у мукама; хватала се грчевито за постељу; мислила да ће умрети. Први плач новорођенчета потресао јој је душу из корена. Лежећи наузнак, са главом мало забаченом преко узглавља, сва пребледела, немајући више гласа, немајући снаге да држи отворене веђе, она је покретала пред собом побледеле руке, с муком, неким малим нехотичним покретима, као што то некад чине самртници спрам светлости

Сутрадан, целог дана, држала је код себе у својој постељи, под истим покривачем, детенце. Било је то створење крто, мекано, по мало црвенкасто, које се чисто трзало од јаког и непрекидног куцања срца, у стварном животу, и код којег људски бејаше још неизвестан. Очи су му биле још затворене, мало надувене; а из уста је излазило слабо стењање као неко нејасно маукање.

Мати, пресрећна, није га се могла нагледати, нашипати, науживати на образу синовљег дисања. Кроз прозор је улазила златна светлост и видела се praванска поља прекривена житом. Дан је био некако свечан. Из кукурузâ се натпеваху у тихом ваздуху.

Затим јој дете одузеше, сакрише, однесоше ко зна где. Није га више никад видела Вратила се својој кући; и, као и све друге жене, са мужем проводила живот, који није био поремећен никаквим другим догађајем. Друге деце није имала

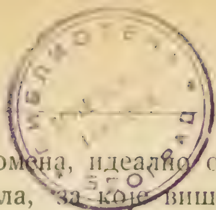

Али у души јој је увек била успомена, идеално обожавање оног детета које није више видела, за које више није ни знала где је. Само је на то мислила; сећала се најмањих појединости оних дана; јасно је видела село, облик неког дрвећа које се издизало пред кућом, оцртај брежуљка који је затварао зреник, боју и шаре покривача који је покривао постељу, мрљу на собној таваници, мали тањир са сликом на којем су јој доносили чашу, све, све јасно, подробно. Сваки час утвара тих ствари, далеких, појављивала јој се у памети, онако, без реда, без везе, као у сну. По некад се томе готово чудила. Излазила су јој пред очи, сушта и жива, лица неких особа које је онамо виђала, њини покрети, или нека њина незначајна навика, њино држање, поглед. Чинило јој се да јој је у ушима плач детињи, да додирује оне нежне руке, румене, мекане, оне ручице које су биле можда једини део који сав беше добио савршен облик, сличан минијатури човечје руке, са оним скоро неприметним жилама, са чланцима обележеним танким борама, са прозирним ноктима, нежним, тек попрсканим љубичасто. Ох, оне руке! Са каквим дрхтајем помишљала је мати на њино несвесно миловање! Како је осећала мирис, чудноват мирис који подсећа на мирис голуба при првом перју!

Тако Дона Лаура, затворена у том унутрашњем свету, који је сваког дана све већма узимао изглед живота, проведе године, много година, до старости. Више пута запитала је негдашњег љубавника за сина. Хтела је да га види, да зна његово стање.

— Кажите ми бар где је. Молим вас.

Маркиз, бојећи се какве непромишљености, није јој хтео казати. „Она не сме да га види. Не би знала да се уздржи. Син би све сазнао; послужио би се тајном за своје сврхе; можда би све открио... Не, не, она не сме да га види".

Дона Лаура, пред овим разлозима практична човека, остајала је утучена. Није могла замислити да је њено дете порасло, да је већ зрео човек, да је већ на прагу старости. Већ је прошло скоро четрдесет година од рођења; ипак она у својој мисли видела га је само као дете, румено, још затворених очију.

Али се маркиз Фонтенела смртно разболи.

Кад Дона Лаура сазнаде за старчеву болест, обузе је тако тешка туга, да једне вечери, немогавши више одолети

кидању, изиђе сама и упути се кући болесниковој, јер ју је гонила стална помисао, помисао на свога сина. Она је хтела, пре него што старац умре, да сазна тајну.

Ишла је дуж зидова, сва згурена, као да је ко не види. Улице су биле пуне света; од последњег блеска сутона куће су изгледале ружичасте; између две куће једна башта била је сва љубичаста од шебоја. На светлом небу укрштавали се хитри и кружни лети ласта. Гомиле деце пролазила су трком, вичући и дозивајући се. Пролажаше и по која трудна жена, под руку са својим мужем; и сенка пуноће оцртавала се на зиду.

Дони Лаури изгледало је да је гони сва она животност ствари и особа. Убрзавала је корак, бежала. Разни одсеви из излога, из отворених дућана, кафана, чињаху да је у очима осећала јак бол. Мало по мало осети неко бунило у глави; душу јој је обузимала нека утученост. — Шта ради? Куда ће? — У оној збрци у свести чинило јој се да чини неки преступ, чинило јој се да је сви гледају, да је испитују, погађају њену тајну.

Сад се варош црвенила од последњег црвенила сунчева. Тамо амо, из крчима, чули су се велики хорови.

Кад Дона Лаура стиже до капије, није имала снаге да уђе. Прође поред ње, учини двадесет корака; затим се врати натраг, опет прође. Најзад прекорачи праг, попе се уз степенице; заустави се, изнемогла, у предсобљу.

У кући је била она нема ужурбаност којом се домаћи налазе око постеље болесникове. Слуге су ступале на прстима, носећи по нешто у рукама. Разговарало се, испод гласа, у ходнику. Један ћелави господин, сав у црнини, прође кроз салон, поклони се Дони Лаури, и изиђе.

Дона Лаура запита једног послужитеља, већ чврстим гласом:

— Маркиза?

Послужитељ, пун поштовања, показа Дони Лаури руком на другу собу. Затим отрча да пријави походу

Маркиза се појави. Била је то госпођа гојазна, проседе косе. Очи су јој биле пуне суза. Рашири спрам пријатељице руке, не говорећи, пригушена јецањем.

Мало затим, Дона Лаура запита, не дижући очи:

— Може ли се видети?

Изговоривши речи, стисну вилице, да прикрије јако дрхтање.

Маркиза рече:

— Оди.

Две жене уђоше у болесникову собу. Ту је светлост била блага: мирис од лекова испунио је ваздух; ствари су бацале велике и чудновате сенке. Маркиз Фонтанела, опружен на постељи, блед, пун бора, осмехну се на Дону Лауру, кад је виде. Рече полагано:

— Хвала, баронице.

И пружи јој руку, која је била влажна и врела.

Чинило се да му се одједном повратио дух, напрезањем воље. Разговарао је о многим стварима, бирајући речи, као кад је био здрав.

Али Дона Лаура, у сенци, гледала га је таким молећивим погледом, да се он, погађајући, обрати жени:

— Ђиована, молим те, спреми ми твојом руком напитак, као јутрос.

Маркиза замоли за допуштење, и изиђе ни у шта не сумњајући. У кућевној тишини чули су се њени кораци како се удаљавају по простиркама.

Тада Дона Лаура, неописаним покретом, наже се над старцем, узе га за руке, истргну му очима речи.

— У Пенту... Лука Марино... има жену, децу... кућу. Не тражи га! промуца старац, с муком, обузет изненадним страхом од ког су му се шириле зенице. — У Пенту... Лука Марино.. Немој му се никад казати!

Већ је маркиза долазила с леком.

Дона Лаура седе; уздржа се. Болесник попи; и гутљаји силажаху у грло клокочући, један по један, оделито, правилно.

Затим наста тајац. И изгледало је да је болесника спопао дремеж; још тамније сенке, по готову црне, беху му захватиле очне дупље, образе, ноздрве, грло.

Дона Лаура се опрости са пријатељицом; отиде полако, задржавајући дисање.

II.

На све ове доживљаје помишљала је стара госпођа, у хладњаку, у мирној башти. Шта је сад задржава да види сина? Имаће снаге да се уздржи; неће се одати, не! Довољно јој је

да га види, свога сина, онога којег је она држала на рукама само један дан, пре толико година, пре много, много година! Да ли је порастао? Је ли велики? Је ли леп? Како изгледа?

И док је тако себе питала, у дну своје душе није успевала да га замисли човеком. Увек се у њој, упорно, појављиваше слика детиња, издизала се изнад сваке друге слике, побеђивала чистом јасноћом својих облика сваки други фантастички облик који је покушавао да се појави. Није спремила дух, немоћно се подавала неодређеном осећају, осећања стварности у тај трен јој недостајало.

— Видећу га! Видећу га! — понављаше у себи, заносећи се.

Околне ствари ћутале су. Ветар је сагибао руже, које, кад прође вихор, и даље су се тешко њихале. Млазеви светлуцаху и прскаху, између зеленила и блистаху се, као мачеви.

Дона Лаура је мало прислушкивала. Из оне тишине, у подневном часу, дизало се нешто велико и неумитно, што јојули у душу неки тајанствени страх. Она се двоумила. Затим пође путањом, најпре брзим корацима; стиже до капије све зарасле у зеленилу и цвећу; застаде и погледа за собом! Отвори. Испред ње се пружало поље, пусто, под подневним сунцем. У даљини на небесном плаветнилу белиле су се куће у Пенту, са звоником, једним торњем, са две три боје. Река се пружала у равници, вијугава и веома блистава, додирујући куће.

Дона Лаура помисли: — Он је онде. — И све жиле у матери задрхташе. Одушевљено настави пут, гледајући испред себе очима којима је сметало сунце, не марећи за врућину. Сад већ на путу наста дрвеће, мршаве тополице, све распеване од цврчака. Две босе жене, свака са крпом на глави, долазиле су јој у сусрет.

— Знате ли кућу Луке Марина? — запита госпођа, обузета неодољивом жељом да изговори оно име гласно, слободно.

Жене је погледаше, изненађене, заустављајући се.

Једна ће одговорити, простодушо:

— Ми нисмо из Пента.

Дона Лаура продужи пут незадовољна, осећајући већ мало умора у својим јадним старачким удовима. Пред очима, заслепљеним светлошћу, појављивале су јој се у ваздуху покретне црвене такче. Мозак јој се бунио, и поче осећати лаку вртоглавицу.

Пенти се све већме ближио. Први кућерци се појавише између многих сунцокрета. Једна жена, страшно куљава, седела је на прагу; и на њеном огромном телу почиваше једна детиња глава, слатке очи, чисти зуби, благ осмех.

— Госпођо, куда ћете? — Запита нежним гласом, пуним наивне радозналости.

Дона Лаура јој приђе ближе. Лице јој је било све преплануло и дисање кратко. Почела ју је издавати снага.

— Боже мој! Ох, Боже мој! — стењала је, ухвативши се шакама за слепе очи. — Ох, Боже мој!

— Госпођо, одморите се — говорила је гостољубива жена, позивајући је унутра.

Кућа је била ниска и мрачна; и у њој је био онај особити задах који имају места где многа чељад живе заједно. Три-четири детета, гола, и она такође толико пупава да су изгледала као да имају водену болест, вукла су се по земљи, брбљајући, свуда шврљајући, приносећи инстинктивно устима што год им дође под руку.

Док се Дона Лаура седећи опорављала, жена је, из дуга времена, разговарала, држећи у рукама пето дете, све покривено црнкастим крастама, поред којих се отвараху два велика ока, чиста и плава, као два чудновата цвета.

Дона Лаура запита:

— Која је кућа Луке Марина?

Домаћица руком показа на једну кућу у дну села, близу реке, окружену колонадом високих топола.

— Оно је, а зашто?

Стара госпођа усправи се да види. Очи су је болеле, од сунчане светлости, и јако јој је било у већама. Али остаде неколико минута у оном положају, тешко дишући и неодговоривши, скоро пригушена од узбуђења и материнског осећаја. — Дакле оно је кућа њена сина? — Одмах јој изиђе пред очи унутрашњост далеке собе, praванско село, лица, ствари, као у одсеву блеска, али разговетни, врло јасни. И опет се спусти на столицу, и остаде нема, збуњена, у некој физичкој утучености која је можда долазила од утицаја сунца. У ушима јој је непрекидно зујало

Домаћица рече:

— Хоћете ли преко реке?

Дона Лаура мало климну главом, занесена витлањем црвених кругова који су јој се стварали у мрежњачи.

— Лука Марино превози људе и стоку с једне обале на другу. Има чамац и скелу — настави домаћица. — Иначе треба отићи до Преца и потражити брод. Има тридесет година откако ради тај посао! Сасвим је поуздан човек, госпођо.

Дона Лаура сад је већ слушала, усиљавајући се да прибере дух који се губио. Ипак је при тим вестима о сину била збуњена; скоро није разумевала.

— Лука није из села — настави дебела жена, гоњена урођеном брбљивошћу. — Очували су га Маринови, који нису имали деце. И један господин, који није одавде, дао је мираз његовој жени. Сад живи добро; ради: али има ману да пије.

Жена је говорила ово, и много што шта, веома простодушно, незлобећи због Лукина непозната порекла.

— Збогом, збогом — рече Дона Лаура устајући, добивши привидну снагу. — Хвала, добра жено.

Даде једном детету један новчић и изиђе на светлост.

— Кроз ону малу улицу! — викну за њом, упућујући је, домаћица.

Дона Лаура пође улицом. Унаоколо владала је мртва тишина, и у тишини цврчци су развучено цврчали. Неколико група, кривих и чворноватих маслина дизали су се из расушеног земљишта. Река се, десно, блистала.

— Оој, Мартинааа! — зовну један глас, из даљине са реке.

На тај људски глас изненадно задрхташе жиле старичине. Она погледа. Реком је пловио чамац, који се тек могао назрати у светлом испарењу; и други чамац, али на једра, белео се мало даље. У првом чамцу опажали су се облици животиња: били су можда коњи.

Оој, Мартинааа! — опет зовну глас.

Два чамца се приближаваху један другом. То је било место где су стене, те лађари бејаху у опасности кад је тежак терет.

Дона Лаура, зауставивши се под маслином и наслонивши се на дебло, пратила је погледом оно што се догађа. Срце јој је силно куцало, и чинило јој се да његови ударци испуњују цело околно поље. Шуштање лишћа, цврчање цврчака, блистање воде, све појаве је узбуђиваху, мешаху се у памети несређено и несвесно. Од лаганог нагомилавања крви у мозак

услед сунца, сад је видела пред очима неко лако црвенило, почетак несвестице.

Два чамца стигавши на окуку реке нису се више видели.

Дона Лаура настави пут, поводећи се мало, као пијана. Појави јој се група кућа, скупљених као око неког дворишта. Шест или седам просјака одмарали су се у гомили у једном углу: црвенкасто месо, осуто кожном болешћу, вирило им је из дроњака; на њиховим нагрђеним лицима показиваше се животињски и тежак сан. Неки је спавао потрбушке са лицем сакривеним међу савијеним рукама; други опет наузнак, раширених руку, у положају разапета Христа. Рој мува витлао је и зујао над оним бедним људским олупинама, густ и запослен, као над гомилом ђубрета. Кроз притворена врата допирало је тандркање разбоја.

Дона Лаура пређе мали трг. Бахат њених корака по плочама пробуди једног просјака који се диже на лактове, и још упола затворених очију промуца махинално:

— Уделите, за име Божје!

На тај глас сви се просјаци пробудише, и сви поустајаше.

— Уделите, за име Божје!

— Уделите, за име Божје!

Дроњава гомила пође за њом, тражећи милостињу, пружајући руке. Један је био хром и ишао поскакујући, као рањен мајмун. Други се вукао подупирући се рукама, као што чине ногама скакавци, јер му је цео доњи део тела био узет. Један је имао велику помодрелу и збрчкану гушу која му се при сваком кораку клатила као потрбушина. Другом опет рука је била савијена као дебела жила.

— Уделите, за љубав Божју!

Њихови гласови били су различити, неки дубоки и храпави, други пискави и женски, као у ушкопљеника. Једнако понављаху исте речи, истим гласом, на дирљив начин.

— Уделите, за љубав Божју!

Дона Лаура гоњена оним наказама, осетила је инстиктивну жељу да побегне, да се спасе. Задржа је неко слепо бунило. Можда би викнула, да је имала гласа у грлу. Просјаци су били уз њу, додиривали јој лактове пружајући руке. Сви су тражили милостињу.

Стара госпођа потражи по џепу, извади неколико новчића, и спусти их за собом. Гладнице се зауставише, бацише

се жудно на новац, борећи се, ваљајући се по земљи, ударајући се ногама, газећи се. Псовали су.

Тројица остадоше празних шака; опет окупише госпођу, озлојеђени.

— Ми нисмо добили! Ми нисмо добили!

Дона Лаура у очајању од тог гоњења, даје још новаца, неокречући се. Борба је била између хромог и гушавог. Обојица се докопаше новца. Али један епилептичар идиот, ког су сви одгурали и ругали му се, не беше добио ништа; те стаде некако смешно плакати лижући сузе и слинац који му је капао из носа:

— А-у, а-у, а-ууу!

III

Дона Лаура стиже до куће са тополама.

Осећала се изнемоглом: помрачавао јој се вид, јако јој је лупало у слепим очима, језик јој гораше, ноге под њом клецаху. Пред њом је стајала отворена капија. Она уђе.

Округло гувно било је опкољено врло високим тополама. Два дрвета придржавала су пласт шаше, из којег су вириле лиснате гране. Како је унаоколо била порасла трава, пасле су мирно две белуше ударајући репом о урањене сапи; а међу ногама висаху им вимена набрекла од млека, обојена као сочни плодови. Многи тежачки алати лежали су тамо амо по земљи. Цврчци горе на дрвећу цврчали су. Уз то три четири кучића играли су се лајући на краве и терајући кокошке.

— Кога тражиш, госпођо — запита један старац, излазећи из куће. — Хоћеш ли да *пређеш*?

Старац, ћелав, избријане браде, држао је сво тело унапред на искривљеним ногама. Удови су му били нагрђени од тешког рада, од орања које чини те се лево раме издигне и искриви струк, од кошења од ког се рашире ноге у коленима, од подрезивања од ког се тело пресамити, од свију спорих и пипавих тежачких послова. Изговарајући последњу реч, он показа на реку.

— Да, да — рече Дона Лаура, незнајући шта да каже, незнајући шта да ради, изгубљена.

— Онда хајде. Ето, Лука се враћа — дода старац, окренувши се реци по којој је помоћу мотака бродила скела крцата оваца.

Окренувши се одједном, јер госпођа остаде нема као да не чује, виде да су јој очи пуне суза.

— Што плачеш, госпођо? — запита је исто онако немарно, као што би говорио о поврћу. — Да ти није зло?

— Није, није... није ми ништа — промуца Дона Лаура, којој беше дошло да умре.

Старац не рече ништа. Толико је био окорео у животу, да га туђ бол није дирао. Сваког је дана видео толики и разни свет да *прелази!*

— Седи — рече јој, чим су дошли до хладњака.

Ту су чекали три сељака, млади људи, натоварени дењцима. Сва тројица пушили су у велике луле, сасвим заузети пушењем, као да уживају сву његову сласт, по обичају сеоског света при ретком уживању. У размацима развезли би о безначајним стварима, које тежак понавља бескрајно и које годе његовом спором и скученом духу.

Бацише поглед, изненађено, на Дону Лауру. Затим опет постадоше равнодушни.

Један од њих примети равнодушно:

— Ево скеле.

Други дода:

— Вози овце Биденине.

Трећи:

— Биће их петнаест.

И устадоше, заједно, метнувши у џеп луле.

Дона Лаура била је пала у неку непомичну затупелост. Сузе јој се беху заусгавиле у очима. Била је изгубила осећање стварности. Где је? Шта ради?

Скела полагано удари о обалу. Овце згурене једна уз другу, блејале су плашећи се воде. Пастир, скелеџија и његов син помагаху им да сиђу на земљу. Овце чим би сишле, мало би потрчале, затим би се зауставиле, скупљале се у гомилу и стале би опет блејати. Два три јагњета поскакиваху на дугим и незграпним ногама, вукући матере за вимена.

Свршивши посао, Лука Марино веза скелу. Затим дугим и лаганим корацима попе се на обалу, и упути се врту. Био је човек око четрдесете, висок, сух, црвенкаста лица, ћелав на слепоочицама, имао је бркове неизвесне боје и шаку длака посуту неједнако по бради и по образима: око мало замућено, без икакве живости и духа, закрвављено, као у пијаница.

Испод раздрљене кошуље виделе су се рутаве груди, а главу му је покривала масна капа.

— А-уф! — повика од једном, кад би пред хладњаком, зауставивши се раширеним ногама и бришући прстима знојаво чело.

Прође поред путника, непогледавши их у свима његовим покретима, у своме држању био је незграпао и по готову суров. Руке страшно велике, са набреклим жилама, руке навикле на весло, изгледало је као да му сметају. Држао их је опуштене низ бокове и клатио је њима корачајући.

— А-уф! жеђ!

Дона Лаура је стојала као скамењена, немајући више речи, немајући више свести, немајући више воље.

Дакле то је њен син! То је њен син!

Једна трудна жена, која је већ личила на старицу, исцеђена од рада и од рађања, донесе жедном мужу бокал вина. Човек га испи на душак. Затим обриса усне руком и гукну језиком. Рече опоро, као да му је посао тежак:

— Ајд'мо.

Заједно са најстаријим сином, који је био крупан дечко од петнаест година, спреми чамац: метне између чамца и обале две даске, да се путници могу згодније укрцати.

— Што не улазиш, госпођо? — рече онај старац, видећи да се Дона Лаура не креће, нити говори.

Дона Лаура диже се, несвесно, и пође за старцем, који јој поможе да се попне. Зашто се пење? Зашто прелази преко реке? Није мислила; није расуђивала о оном што чини. Њен дух онако утучен, постаде сад тром, скоро непомичан, при једној мисли. — То је њен син. И мало по мало осети да се нешто у њој гаси, да ишчезава; осетила је да се у њеној памети мало по мало прави нека велика празнина. Више није ништа разумевала. Видела је, слушала као у сну.

Кад првенац Лукин дође до ње за возарину, пре него што ће се чамац одрешити од обале, она не чу. Дечко је међу шакама звецкао новцем којн је добио од једног путника; и понављаше питање гласно, мислећи да је госпођа оглувела од старости.

Она како виде да друга два човека метнуше руку у џеп и платише, учини то и она, присетивши се. Али даде више него што је требало.

Дечко јој хтеде доказати да јој не може вратити остатак, јер нема. Она га није разумела. Дечко узе сав новац, лукаво намигнувши. Присутни се осмехнуше оним лукавим осмехом који је својствен сељацима кад виде неку подвалу.

Један рече:

— Да се кренемо.

Лука, који је дотле извлачио једро, одгурну чамац који се благо крену по шумној води. Изгледало је да обала бежи заједно са трскама и тополама, и да се савија као срп. Сунце је било запалило целу реку, и тек се нагло ка западном небу, на којем се дизаху љубичасте паре. Сад се видела на обали гомила људи који млатараху рукама; то су били просјаци, који беху окупили лудака. На махове, заједно са ветром долазиле су такође и испрекидане речи и смех, слични јаком шуму таласа.

Веслари, голи до појаса, веслали су свом снагом да надбију струју. Дона Лаура је видела Лукина леђа, црна, на којима се прозираху ребра и с којих је потоком текао зној. Очи је држала упрте, мало раширене, сасвим изнемогле.

Један путник опомену, узимајући испод клупе своје ствари,

— Стигосмо.

Лука дохвати сидро и баци га на обалу. Чамац се занесе за струјом за целу дужину конопца; затим се заустави једним затегом. Путници се искрцаше на обалу, једним скоком, и помогоше старој госпођи, равнодушно. Затим пођоше.

Поље је с те стране било засађено виноградима. Лозе, мале и кржљаве, зенениле су се у редовима. По неко дрво тамо амо, прекидаше равницу, својим округлим обликом.

Дона Лаура нађе се сама, изгубљена, на оној обали без хлада, знајући само за себе по куцању артерија, по потмулом и заглушном зујању у ушима. Нестајало јој је земљишта под ногама и чинило јој се као да пропада у блату или у песку, при сваком кораку. Све су јој се ствари унаоколо окретале и нестајало их; све ствари, па и њен живот, појављивале су јој се нејасне, далеке, заборављене, свршене за навек. Лудило јој је обузимало ум. Одједном виде људе, куће, друго село, друго небо. Удари о једно дрво, падне на један камен; устане. И њено јадно тело, изнемогло, поигравало је страшним и у исто време смешним покретима; али ни једна ствар унаоколо није се сијала се као њена седа коса под жарким сунцем.

Сад просјаци са обале били су натерали лудака да преплива реку и да стигне жену да му да милостињу. Беху га гурнули у воду, пошто здераше с њега дроњке. И лудак је пливао као псето, под кишом од камења, од којег није смео да се врати натраг. Оне наказе звиждаху, дераху се, уживајући у својој свирепости. И, како је бујица заносила лудака. трчаху, дерући се:

— Удави се! Удави се!

Лудак, очајним пливањем, докопа се суха. И онако го, јер код њега беше заједно са разумом нестало сваког осећања стида, упути се жени, попреко, по својој навици, пружајући сваки час руку. Она обезумљена, подигавши се, спази га: и сва ужаснута и гласно крикнувши стаде трчати према реци. Је ли знала шта ради? Је ли хтела да умре? Шта је помишљала у тај трен?

Дошавши до краја, паде у воду. Вода заклокота, и сасвим се склопи; и на месту пада појавише се узастопце неколико колутова и раширише се у лаке сјајне таласе, па их нестаде.

Просјаци с друге обале викаху једном чамцу који се удаљаваше:

— Оој Лукаа! Оој Лука Мариноо!

И потрчаше кући са тополама, да јаве.

Тада, чим чу за случај, Лука управи чамац на место где му показиваху, и позва Ла Мартина, који је спокојно пловио својим чамцем низ воду.

— Има тамо доле једна утопљеница.

Не нађе за потребно да исприча догађај и да говори о особи, јер није волео да много разговара.

Два возара привезаше чамце упоредо веслаху полако. Ла Мартина ће рећи:

— Јеси ли окушао ново вино Кјакјуово? Нешто особито!..

И учини знак, који је показивао изврсног пића.

Лука одговори:

— Нисам још.

Ламартини рече:

— Би ли једну кап?

Лука одговори:

— Ја бих.

Ла Мартина:

— После. Чека нас Јананђело.

Лука:

— Добро.

Дођоше до места. Лудак, који је могао најбоље показати место, беше побегао, и међу лозом спопаде га наступ падавице. На обали поче се сакупљати радознао свет.

Лука рече другу:

— Ти заустави твој чамац и скочи у мој. Један ће веслати, а други тражити.

Ла Мартина тако и учини. Он је веслао горе доле за једно дваестину метара, а Лука пипаше по речном дну дугом мотком. Сваки час Лука, осећајући какав отпор, прогунђао би:

— Ево.

Али се једнако варао. Најзад, после дуга тражења, рече Лука:

— Овај пут ту смо.

И сагнувши се и раширивши ноге, да прегне, подигне полагано терет, врхом од мотке. Краци су му дрхтали.

Ла Мартина га запита, пустивши весло:

— Хоћеш ли да ти помогнем?

Лука одговори:

— Не треба.

Габриеле д' Анунцио.

(С талијанског превео Т. К.)

ОСТРВО ДОКТОРА МОРОА.

Увод.

1 фебруара 1887, брод *Поносита Госпа* разбио се о остатке једне напуштене једрилице и потонуо од прилике под 1⁰ ј. ш. и 107⁰ з. д.

5 јануара 1888, — то јест једанаест месеца и четири дана доцније, — мој стриц Едвард Прендик, имућан и независан господин, за кога се поуздано знало да је путовао *Поноситом Госпом* за Калао и за кога се држало да се утопио приликом бродолома, нађен је под 5⁰ 3' ј. ш. и 101⁰ з. д. у једној малој отвореној лађици чије се име није могло прочитати и за коју

се мисли да је припадала изгубљеној једрилици *Ипекакуањи*. Он је причао тако чудних ствари о себи да се помислило да је пореметио памећу. Доцније, изјавио је да се не сећа ничега више од тренутка када се спасао са *Поносите Госпе*. О његовом случају расправљало се у своје време међу психолозима као о једном занимљивом примеру губитка памћења после тешких физичких и душевних патња. Следећу повест нашао је у његовим хартијама долепотписани, синовац му и законити наследник, али, у погледу публикације, рукопис није био пропраћен никаквом одређеном жељом.

Једино острво за које се зна да постоји у близини места где је спасен мој стриц, то је Ноблово Острво, мали вулкански комад земље, ненасељен људским становништвом. Године 1891, британски ратни брод *Скорпион* пристао је уз његову обалу. Један одред мрнара искрцао се, али није нашао на њему никаквих живих бића осим једне врсте веома занимљивих белих ноћних лептирова, нешто прасади и зечева, и нешто прилично чудноватих пацова. Нису биле предузете никакве мере да се сачувају примерци те фауне. На тај начин, овој повести недостају потврде за оно у чему је она најбитније особена. То једном речено, не изгледа да има разлога не изнети публици ову чудну повест, сагласно, као што мислим, са намерама мога стрица. У најмању руку, за њену веродостојност говори ово: мој стриц ишчезао је од света од прилике на 5° ј. ш. и 105° з. д. и појавио се на истоме крају океана после једанаест месеца. За то време, он је морао негде живети. Како извештаји гласе, изгледа да је једна једрилица по имену *Ипекакуања*, под заповедништвом једног пијанице капетана, Џона Девиса, отпутовала јануара 1887 из Арике, да се на њој налазила једна пума и извесне друге животиње, да је тај брод био добро познат у већем броју јужно-пацифичких пристаништа, и да га је најзад нестало из ових предела (натовареног већом количином кокосова ораха), заједривши своме непознатом циљу из пристаништа Банне, децембра 1887, датума који се потпуно поклапа са исказима мога стрица.

Чарлз Едвард Прендик.

I

У чамцу „Поносите Госпе“.

Немам намере да ишта додам ономе што је већ до сада писано о бродолому *Поносите Госпе*. Као што је познато,

она се сударила са остатцима једне једрилице десет дана пошто је напустила Калао. Велики чамац, са седморицом мрнара, спасла је британска топовњача *Мирта* осамнаест дана доцније, и повест о патњама ових људи постала је готово исто онако добро позната као што је позната далеко страшнија несрећа са *Медузом*. Ипак, имам да допуним ту већ објављену историју *Поносите Госпе* једном другом, исто тако страшном а свакако далеко невероватнијом. До сада се држало да су се она четири човека која су била у маломе чамцу удавила сва четворица; али то није тачно. Ја имам најбољи доказ за ово тврђење — јер сам ја један од те четворице.

Али, пре свега, потребно је да констатујем да у опште није ни било четири човека у томе чамцу: било нас је тројица. Констанс, кога је „храбри капетан видео кад је скочио у чун" (в. *Дејли Њус* од 17 марта 1887), срећом по нас, несрећом по себе, није успео да се дохвати нашег чамца. Он се беше с муком извукао из гужве конопаца замршених око смрвљене предње катарке, али, када је скакао, једно кратко уже обави му се око стопала, и он за тренутак остаде висећи у ваздуху, главом доле, затим паде и удари о једну даску или греду која је пливала по води. Ми завеслазмо према њему, али његово тело не изиђе више на морску површину.

Кажем *срећом по нас* није успео да се дохвати нашег чамца, а могу слободно додати и *срећом по себе*, јер смо у чамцу имали једино једно буренце воде и нешто наквашена бисквита — тако је узбуна била нагла и тако брод био неспреман да дочека несрећу. Мишљасмо да они са првог чамца имају нешто више собом (и ако изгледа да то није био случај), и покушасмо да их довикнемо. Они нас нису могли чути, а сутра дан, када је киша стала — то је било тек пошто је прошло подне — нисмо више видели ни трага од њих. Нисмо се могли усправити, јер се чамац веома колебао: море је ударало у великим таласима и имали смо грдне муке да одржимо кљун нашег чамца напред. Од друге двојице који се спасоше са мном, једно је био неки Хелмар, путник као и ја, друго један мрнар коме не знам имена, кратак, развијен човек који је муцао у говору.

Умирали смо од глади блудећи тако по мору, а кад нам нестаде воде неснošљива жеђ мучила нас је пуних осам дана. Другога дана, пред мрак, море се почело полако стишавати.

Обичноме читаоцу потпуно је немогуће замислити ових осам дана. Срећом по њега, он нема у своме сећању ничега што би му помогло да све ово замисли. После првога дана говорили смо мало један с другим; лежали смо на нашим местима у чамцу и гледали укочено на хоризонт или посматрали (очима које су бивале све веће и разрогаченије из дана у дан) како утученост и слабост захватају све више наше другове. Сунце је постајало немилосно. Вода нам је нестала четвртог дана, и већ смо почели мислити страшне ствари које су нам се читале из очију, али тек шестог дана, мислим, Хелмар изговори ствар коју смо сви имали у души. Сећам се да су наши гласови били тако суви и танки да се нагнусмо један другом и не потрошисмо много речи. Устао сам против тога целом својом снагом; био сам пре за то да изврнемо чамац и да пропаднемо заједно међу ајкулама које су нас гониле; али кад Хелмар рече да ћемо имати шта за пиће ако будемо пристали на његов предлог, мрнар му се придружи одмах.

Ипак, нисам пристао да вучем коцку. Те ноћи мрнар је неколико пута шапутао нешто Хелмару; ја сам седео на предњем делу чамца са џепним ножем отвореним у руци — и ако сумњам да сам имао у себи довољно снаге да се борим. Идућега јутра, пристанем на Хелмаров предлог и почнемо бацати један бакарни новац да видимо на кога ће пасти коцка.

Коцка је пала на мрнара, али како је он био најјачи између нас, не хтеде да пристане на ово и поче ударати песницама Хелмара. Ухватише се у коштац и готово се усправише у чамцу. Допузим до њих у намери да ухватим мрнара за ногу и да помогнем Хелмару, али услед колебања чамца мрнар посрте; обојица падоше на ивичну даску, с које се сурваше у море. Потонуше као два тешка камена. Сећам се да сам се насмејао на то и да сам се сам чудио своме смеху. Смех ме ухватио као што хвата нешто што је изван нас.

Незнам ни сам колико сам дуго лежао изнемогао преко једне попречне даске за веслача, мислећи, кад бих само снаге имао, да се напијем морске воде, полудим и умрем што пре. Док сам лежао тако, опазих, не са више интересовања но да сам гледао какву слику, једно једро које ми се приближавало са видика. Мој дух, нема сумње, блудео је некуда, али се ипак врло јасно сећам свега што се догодило. Сећам се како се моја глава тресла за таласима и како је видик са једром играо

над њим на више и на ниже. Исто се тако јасно сећам да сам чврсто веровао да сам био већ умро и да је свирепа шала дођи у помоћ тако доцкан а тако брзо по тренутку кад би ме још могли затећи у животу.

Бесконачно дуго, како ми се чинило, лежао сам, с главом преко пречаге, гледајући у даљини разиграну једрилицу како излази из мора. Била је то мала лађа, са једним једром напред, једним позади. Пловила је правећи велике лукове, јер је ишла уз ветар. Знам врло добро да ми ни на крај памети није дошла помисао да покушам дати какве знаке за помоћ, и од тренутка кад сам јасно разазнао њен труп па све док се нисам нашао у једној собици на задњем њеном делу ја се свега сећам само као кроза сан. Магловито памтим да су ме подигли до прелазне даске и видим једно крупно црвено лице, пуно пега и обрасло у брођасту косу и браду, како ме посматра са моста. Исто тако, опомињем се неразговетно једног другог лица, врло мрког, са чудноватим очима које су из близине пиљиле у моје очи; али док их нисам доцније поново видео држао сам да је све то немиран и мучан сан. Чини ми се још да су ми кроза зубе сипали неку течност. И то је све.

II

Човек који је путовао Низагде.

Собица у којој сам се пробудио била је врло мала и може се рећи прилично прљава. Младолик један човек, плаве косе, чекињастих жутих бркова, опуштене доње усне, седео је поред мене и држао ме за чланак од руке. Један тренутак, гледали смо се у очи не говорећи ништа. Имао је сиве мокре очи, страховито лишене изражаја.

Тада чух изнад своје главе ларму налик на шкрипу гвоздена кревета, помешану са муклим и јаросним мумлањем какве крупне животиње. Истовремено, човек проговори:

— Како се сад осећате? питао ме по други пут.

Мислим да рекох да се осећам врло добро. Нисам се могао никако сетити на који сам се начин нашао ту. Мора бити да је он прочитао на моме лицу питање за које нисам имао гласа да га изговорим.

— Нашли смо вас у једном чамцу полумртва од глади. На чамцу је стајало име *Поносита Госпа*, а по ивичној дасци видели смо трагове крви.

Док је он то говорио, поглед ми паде на моје руке: оне су биле тако мршаве да су личиле на прљаве кожне кесе пуне костију. Тада ми изађоше пред очи догађаји на чамцу.

— Узмите мало овога, рече он дајући ми извесну количину некаквог лека, црвеног и леденог.

Лек је имао укус крви и ја се осетих снажнији.

— Имали сте срећу, продужи он, да вас спасе један брод на коме има лекара.

Глас му је тешко излазио из грла и он је нешто тепао у језику.

— Која је ово лађа? упитах спорим и муклим гласом одвикнутим од говора.

— Мала трговачка једрилица која је пристајала у Арици и Калау. Никада нисам питао одакле долази: свакако из земље лудака. Сам ја, путник сам и идем из Арике. Глупи магарац који јој је сопственик — а он има и некакву диплому поморског капетана, име му је Девис — изгубио је право да управља бродом, или нешто томе слично. Знате сад какав је то човек — брод се зове *Ипекакуања*. Истина, кад имамо пред собом доста воде а нема ветра, путујемо прилично добро.

Ларма изнад моје главе поче понова: опако режање измешано са неким људским гласом. Затим, други један глас нареди неком „глупом идиоту“ да ћути.

— Били сте готово мртви, продужи мој нови познаник. Мало је требало. Врло мало. Али сам вам повратио нешто снаге овим леком. Осећате ли болове у мишицама? Инјекције! Инјекције! Нисте знали за себе скоро тридесет часова.

Размишљао сам полако. Лавеж читавог чопора паса поврати ме из сањарија.

— Могу ли узети нешто чврсте хране? упитах.

— Благодарећи мени, можете. Овчетина се већ кува за вас.

— Хвала, одговорих са поуздањем. Баш бих јео мало овчетине.

— Али, настави он после кратког устезања, знајте да сам веома радознао да чујем како сте ви то доспели да будете нађени тако сами у оном чамцу.

Учинило ми се да видим у његовим очима извесно подозрење.

— *До ђавола с тим урлањем!*

С тим речима он нагло напусти собицу, и ја га чух да

плаховито говори с неким ко му је одговарао, како ми се чини, муцавим, неразумљивим мумлањем. Разговор се изгледа свршио шамарањем, али односно овог последњег поверовах да ме слух вара. Пошто је свршио тако, лекар подвикну на псе и врати се у собицу.

— Дакле? поче с прага. Причајте ми вашу повест.

Рекох му да се зовем Едвард Прендик, да сам човек имућан и независан, и да сам тражио у природним наукама разоноћења моме удобном беспосленом животу. Изгледа да га је ово заинтересовало.

— И ја сам учио природне науке, рече ми; студирао сам биологију на лондонском Универзитету: чупао сам гениталије глистама и пужевима и све тако нешто Да, да! Десет година прошло је од тог доба. Али продужите, продужите — реците ми откуда ви у чамцу

Испричах му што сам знао о бродолому *Поносите Госпе*. Било је очевидно да му се допала отвореност мога говора, који је био сав у кратким и збијеним реченицама (јер сам се осећао страховито слабим), и, када заврших, он поче опет о природним наукама и о својим биолошким студијама. Распитивао се потанко о Лондону, о појединим улицама око Универзитета. „Да ли *Каплаци*“ још увек ужива велики углед? Како је то била чувена радња у моје време!“ По свему судећи, он је морао бити веома осредњи студент медицине, и врло често враћао се на говор о кафе-шантанима. Исприча ми чак и неколико анегдота.

— Све то, оставио сам пре десет година. Како је све било весело! Али направих од себе магарца... Нисам имао ни двадесет и једну годину а већ сам био појео целу своју имаовину... Могу рећи да је сад сасвим друго... Али треба да видим шта је онај магарац кувар учинио с вашом овчетином.

Изнад моје главе мумлање се обнови, тако нагло и са толико дивље јарости да задрхтах

— Шта је то? викнух за њим, али су врата била затворена.

Убрзо, он дође са куваном овчетином, чији ме голицави мирис толико занео да заборавих животињске урлике које сам чуо пре тога.

После једнога дана наизменичног спавања и храњења био сам се толико опоравио да сам се могао дићи од своје постеље до једног окна и гледати зелене таласе како се утркују с нама Чинило ми се да једрилица јури пред ветром.

Монтгомери (тако се звао риђи човек) врати се у собицу док сам стајао пред прозором, и ја му затражих своје хаљине Он ми позајми неко своје одело од увоштена платна: моје беху бацили у море. Одело је било прилично широко јер је Монтгомери био доста пун и дугих руку и ногу.

Између осталога, рече ми да капетан лежи готово пијан у својој собици. Облачећи се поставих му неколико питања односно путовања ове једрилице. Он ми каза да брод плови за Хаваји али да ће се он раније искрцати.

— Где?

— На једно острво... где ја станујем. Колико ми је познато, оно нема имена.

И погледа ме, опуштене доње усне и тако изненадно глупог изгледа да помислих да жели избећи моја питања Уздржао сам се и нисам га више ништа питао.

(Наставиће се.)

Х. Џ. Велс.

(С енглеског превео Х. Х. Х.).

СЕНТИМЕНТАЛНА ПЕСМА.

По месецу ти шаљем уздах један,
По том у чежњи брату. Нек' ти рече,
У тужни час кад зимско пада вече,
Да сам, ко Азра блед, веран и предан.

И шта би он, тај месец, коме поју
Од Индије до вечитога Рима
Чежњиву светлост и сањиву боју
Сви песници на језицима свима,

Кад не би тако у глухој самоћи
Тешио срца што се чежњом гуше
И љупким сјајем кроз бескрајне ноћи
Везивао све растављене душе!

И сад, кад сине та старинска Луна
И сетне зраке проспе мојом собом,
Ја чудно пренем и, к'о да си туна,
Сва душа моја замирише тобом....

М. М. Ракић.

ОДБЛЕСАК.

Вратила си ми дане белих ружа,
Донела љубав искрену и чедну,
Да сањам, кад ми очи прошлост хтедну,
Румен, што жудно сјај младости пружа.

И, пуне сунца, твоје очи пише
Бездан сазнања с уснѐ пуне лäжи,
Васкрснув нежност, с које око влäжи,
Јер даси Бога из твог недра бише.

У врт, где леже испијене чаше
На рпи цвећа и згажена грања,
Ти блесну сунце свесног осећања,
Да дани крина мађиски се збраше.

Кад у прах падне идол славом слйвен,
Тужно зацвили ловор огòлео,
Признаћу тајом, сам у себе скривен,
Да сам те, више но што знаш волео.

М. Бојић.

У ЧАС ОТКРОВЕЊА.

Јаучу голих јабланова гране,
У тмури сутон дрвета наричу
И притајено цвет сунчани вичу
И броје сени на опело збране.

Ноћ умирања пронире у нйти,
Гордошћу свесна дебла ридај гуши.
Сокова зрелих чежња се пѐнӯши,
Да пољупцем им сунце одар кити.

И пропињу се гране с очајањем,
Желе ноћ када укрштај се слави,
И пожар жеља млаз зеница плäви,
И кад ликује кикот над Сазнањем.

...Кад природе се чин велики збива
Желим, кад застор раскрије се шумно,
У твоје очи да тонем безумно,
Јер у њима се сав чин одсјаива,

Док понор њихов луч мог ока скрива.

М. Бојић.

ПСАЛАМ САЗНАЊА.

И бол је пио до крајњих горчина
И пронирао небесна тајанства
Здравио смехом сунчана пространства
И рио пустош земаљских дубина.

Горд чекао је да се женка јави,
Јер нудити јој љубав није знао,
И дивље руже с недра би јој брао
Срећан што трње прсте му крвави.

Том пробуђеном љубављу се клео,
И мислио је да воли без лӓжи,
Док не би чуо звук нови и дрӓжи̑:
Кринова нових тад је венце плео.

Даваше за кап меда вечност, дӓ би
Сркао жудно вино величине,
Постаде собом Бог своје судбине
С чежњом да сунце сам јача и слӓби

И сад, пун иња, старом моћи плану;
Поносан, пресит пут нѐбеса̑ гледа,
Да празан, бронзан суд Господу преда.
...Но нехотице откри вечну рану:

Уз горд му осмех једна суза кану.

М. Бојић.

ЗА СВАКИ ДАН.

Per aspera ad astra.

Читаоцу. — Пишчева је жеља да ова разматрања не буду за читаоца само равнодушни или чак и интересантни тренутни „објекти сазнања“, но да постану и за њ оно што су била за писца: доживљаји душе. Само у том случају она могу бити активни, плодни принципи и имати утицаја на живот.

За то, међутим, није довољно да се читалац само сложи с њима површно, да их прими писцу само на реч (ма колико то могло бити иначе ласкаво за овога), и да их прикључи садржају своје свести; он је дужан, најпре, да их провери у свом искуству, да их прекува у својој души; он мора себи да дâ труда да дође до њих сâм за свој рачун, као до резултата, до закључка својих личних опажања, својих личних размишљања, својих личних доживљаја. Тек тада могу она ући у циркулацију његове мисли, као *њена* тековина, *њен* производ, а нипошто само као ствар коју је он прочитао, разумео и упамтио.

Наша мисао треба да нам буде светилиште у које нема приступа ништа што није пречишћено на ватри разума, и прекаљено на мучилишту доказа.

И онда ће и наша акција, и цео наш живот добити сасвим други карактер; онда ћемо ми заиста бити ковачи своје судбине а не њене жртве.

Јер ми тврдо верујемо да нам мисао није дана само за то да филозофирамо него да се по њој ми управљамо у животу. Мисао је почетак акције. Акција се родила из мисли, акција почива на мисли, без мисли нема акције. Ако коме изгледа да не ради оно што мисли, будите уверени да тај не мисли то потпуно, да га та мисао још није прожела, и да он мисли у ствари онако као што ради. Кад је та зависност тако неминовна, онда је мисао судбоносна по нас, и ослобађајући мисао, ми у исто време стварамо карактер, и владамо судбином. Тако схваћен, велики карактер није ништа друго до слободан дух, слободан од свију обмана, од свега што му смета да дође до пуне, чисте свести о себи, и који се показује у избору, између свију мотива у даном случају, онога мотива који зајемчава његов триумф.

Цела наука о васпитању заснована је, по нашем мишљењу, на том принципу о узајамности идеје и акције. Кад не би њега било, не би могло бити ни ње и све би требало пустити да иде како иде. О истинитости, дакле, његовој не може бити речи. Једино се може говорити о методама и тешкоћама у примени. И како је овде реч баш о једној дисциплини која хоће да утиче на наш живот, питање о примени постаје битно, и због тога ће оно и бити главни предмет нашег даљег излагања.

Међутим, и ако смо рекли да дискусије о самом принципу не може бити, ипак ми желимо да се задржимо на основној примедби која се чини свима моралистима који би хтели да нам помогну да удесимо свој живот, а та је да је теорија једно, а живот друго, — и да објаснимо неспоразум на коме она почива.

Јер, с једне стране, изгледа заиста невероватно да човек може сумњати да му је разум најпре зато ту да се по њему управља. Али с друге стране опет, живот нам показује на сваком кораку како је између разума и акције прекинута свака веза, и да тај скептицизам у човека, дакле, није без основа. Међутим, кад се човек потруди да продре у суштину проблема, његово је решење врло просто.

Кад читалац, на пример, прочита, „да се треба измирити с оним што се не да променити; или, да нема срећних и несрећних догађаја, но да само наша тумачења тих догађаја могу бити срећна и несрећна, да је све само у нама, у нашој личној реакцији на догађаје, а да су ови по себи равнодушни итд.“, он може на разне начине то примити: може држати да је то све парадокс, или неразмишљено, или лично пишчево мишљење, и због тога прећи преко тога; али се он може и сложити с тим, па ипак додати да је све то лепо и красно, да је то тако у теорији, али да је сасвим друга ствар у животу, и да нас тамо не воде све те лепе идеје, ма колико ми иначе били уверени о њиховој тачности, но да се ми у животу управљамо сваки по својој природи, по својим страстима, по својим осећањима, својим навикама итд., што је све ван домашаја наших идеја, јер се налази ван домашаја свести, под прагом свести, као што се то у психологији каже.

Несумњиво је да читалац има привидно право, јер се ова

победа овде не да однети на јуриш: није свеједно да ли ми имамо једну идеју сад први пут у животу, или је имамо већ толико година, сваки дан, толико пута. Наша „природа“ биће увек јача од идеја које нису наше, које су први пут наше. Али како? Опет идејама, старим, утврђеним у нама, нашим, само нашим које нису под нашом довољном свесном контролом, које нису у нашој власти; нашим у пркос нама. Питање је сад све у том како ћемо ми непријатеље заменити савезницима, то јест како ћемо ми учинити нашим баш те идеје које нам требају и њима потиснути оне које су се биле образовале и загосподариле у нама без довољне свесне контроле од наше стране. Цео проблем васпитања је ту. Јер дубљом анализом свога унутрашњег живота, читалац ће доћи до уверења да се и „природа“, и страсти, и осећања, и навике, боре за свој опстанак и за своја права само помоћу идеја, да они управо и нису ништа друго до хиљадама пута поновљене идеје, идеје-снаге, и да, најзад, другог садржаја у свести и нема, или да га бар ми нисмо друкчије свесни до кроз идеје, да смо ми свесни само онога што може себи да дâ израза помоћу идеја.

Другим речима још, то значи да смо ми увек у раду руковођени мотивима, да ми увек радимо (изузимајући наступе гнева, који су у ствари ублажене форме лудила) онако како држимо да треба радити, да су увек наши поступци основани у даном тренутку на извесном разлогу (на ономе што је разлог за нас у том тренутку, разуме се по себи), да с разлогом раде и убице, и лопови, и пијанице, и нерадници, као и филозофи; само су свачији разлози ограничени, одређени пољем свести у том тренутку, које је код једних осветљено у свој ширини док је код других само у једном куту. Али да је то осветљење поља свести у нашој власти, ако будемо увек вршили контролу над својим утисцима, над својим судовима и над својим поступцима. Идеал је да можемо, кад год хоћемо, осветлити цело поље и имати пред очима све разлоге.

На тај је начин сваки човек онакав какав мора да је у даном тренутку. Детерминизам овако схваћен, који све разуме и све прашта код других, нама, на против, налаже дужност самоконтроле и усавршавања, место резигнације, као што изгледа површном посматрачу.

За могућност васпитања није дакле потребно веровати у слободну вољу. Јер било да ми идентификујемо дух с ра-

зумом и сматрамо га само као производ можданих реакција, било, као Бергсон на пример, да држимо да је разум само једно оруђе духа, материјалисано, везано за мозак, помоћу којег се дух прилагођује среднни, животу, реалности, али да није производ можданих реакција но, напротив, условљава њихову свесност, — било, велимо, једно или друго, у оба случаја мозак остаје орган за који је фиксиран разум (дух нашег активног, земаљског живота, по Бергсону), и остаје истинито све оно што из тога произлази: на име, да ништа не постоји у разуму што није дошло кроз чула, да је мисао изникла из додира човека са средином, са реалношћу, да она због тога само у толико има смисла у колико почива на њима, и да се због тога њена снага и вредност мере само према томе у колико и како она одржава везу са реалношћу.

Због тога (да то само поменемо овде) у васпитању чула да врше прецизно своје функције, лежи темељ васпитању мисли: образовање солидних духовних навика не да се замислити без ове школе чула.

Ив овога *стварног* порекла мисли извуцимо одмах једно велико начело, и нека нам оно буде девиза живота: то је верност мисли ономе што је, то је светиња истине, то је поштење, искреност и лојалност у свему што радимо и говоримо Мисао је поникла у истини, она има да јој остане верна, или да је не буде, јер она нема никаквог другог разлога да постоји.

На овом великом начелу почивају не само и наука, и књижевност, и уметност, него је оно битно и за организацију нашег практичног живота. У природи је све повезано међу собом. И као што без васпитања у истини не може бити праве науке и праве уметности, тако исто не може бити ни правог човека. Због тога светиња истине мора бити принцип васпитања, ако желимо да радимо на васпитању истинског човека у нама.

Због овога, најзад, ми држимо (читалац ће то видети из свега што за овим долази) да је самоваспитање једино право васпитање, које ствара човека. Дресирати се могу животиње, али не човек. Јер аутомати које тако добијамо, нису људи — бар према нашем схватању.

Како писац пише ово у практичној сврси, како је њему била главна намера да заинтересује читаоца за ове проблеме и да га подстакне да сам о њима мисли, он је држао да

према том има да подеси и свој начин излагања. Према читаоцу треба предузети све мере обазривости, ако нам је заиста стало до тога да му приступимо. Због тога ће овде, с чисто књижевне тачке гледишта, бити извесних несавршености, које ће пажљив читалац и сам приметити Тим мислим на нарочито инсистирање код извесних идеја које су се писцу учиниле од важности, на исту мисао исказану на више начина, приказану с више страна, у више видова. Писац је, као што рекосмо, хотимице тако поступио, то је више био метод него непажња од његове стране, јер је он рачунао да иста мисао може бити ближа, фамилијарнија, или сугестивнија једном читаоцу у једном облику а другом, у другом; и да се може десити да у којем од тих својих видова привуче пажњу и расејаног или сувише брзог читаоца, којег би се требало сасвим одрећи у једној строго збијеној аргументацији, — која иначе, узгред буди речено, ужива све ауторове симпатије.

I

О васпитању самога себе.

Entbehren sollst du.... (Гете, Фауст)

Човек вреди само у толико у колико је заиста човек. То значи да он једино вреди својим духовним бићем: оно чини њега човеком. Величину његову треба дакле мерити према том колику је победу извојевао у њему духовни принцип, у којој је мери он довео у ред и колико држи у својој власти ниже силе материје.

Осетити сву величину духовног поретка, веровати у своју божанску природу, и радити на све већој спиритуализацији, хуманизацији, организацији нашега бића на рачун нижих интереса, на рачун слепих сила материје, — ето правог човековог дела. Радити на победи духа, значи радити на највећем делу: значи радити на победи стваралачког и организаторског принципа над принципом деструктивним и анархичним: дух је стварање, организација, ред; материја је распадање, анархија, хаос Шта је наука до духом откривен поредак у стварима? Шта је природа до духом организована материја?

Али радећи на том великом делу, ми у исто време радимо и на нашем малом делу, на нашој личној срећи, јер само ако смо по духовном принципу удесили свој живот, имаћемо у њему реда, рада, спокојства и среће. Ако нам је победа

духа главно, ако се за њу само бринемо у свакој прилици, онда ће цео наш живот бити само један триумфални поход, који ће нас, кроз радости свакодневних победа, од робова направити краљевима.

Ако пак на крми не седи дух, нашу ће барку носити таласи куда они хоће и како они хоће; ми ћемо увек бити туђи робови.

Тако исто, духовна равнотежа је и прво правило сваке хигијене, први услов здравља, у колико оно у опште од нас зависи. С те тачке гледишта, хигијена је више морално питање но медецинско, јер је примена код ње оно што је најважније, а ова је у првом реду питање воље и карактера.

Па, најзад, чак и кад се материји предамо, ми можемо уживати само у толико у колико нам је дух будан, јер ми само у духу можемо уживати, јер свако уживање само је духовно уживање: без свести о уживању нема ни уживања. Због тога су и најгрубљи материјалисти принуђени да на неки начин доведу у ред своје односе с духом, да му се ипак потчине у неку руку, ако хоће заиста да уживају.

Кад тако стоје ствари, потражимо начине, путеве да пробудимо дух, да га ослободимо тешких окова у којима га држе страсти, навике, слабости, предрасуде. И будимо сигурни да ће нам он са собом донети све радости живота, и ако изгледа да пут води кроз лишавања.

Јер и ако дело није лако, и ако није ствар тренутка, већ тражи напора, стрпљења, истрајности, ипак све су жртве краљевски плаћене, сва самосавлађивања постају уживања кад човек зна зашто их чини, кад он у њима види победе којима ствара у себи *човека* од роба.

Напред! с вером у победу, јер је она осигурана преданоме борцу. Ако наиђемо на тешкоће, препреке, опасности, не клонимо духом; напротив, радујмо им се и поздравимо их као своје најбоље пријатеље: сметње нека нам служе само да удвостручимо своје напоре; а опасности, као подстрек да уздигнемо свој дух. Ма шта нам се десило, ма шта сусрели, свеједно; увек напред! Онај који се бори, већ је победио.

* * *

Покушајте неко време бити *савршено* лојални према себи и према другима у свима приликама: ни за длаку, на пример,

ни једном речи, не удаљујте се никад у оном што кажете од истине; или испуните свако своје обећање дословце.

Покушајте, затим, одрећи се за неко време оног јела које највише волите, или каве и цигарете, или ма каквог другог уживања на које сте навикли и без кога вам изгледа да не можете бити.

Најзад, савлађујте се неко време радећи ствари које не марите или које су вам непријатне и које траже известан напор од ваше воље (узмимо најобичније примере: устаните изјутра чим се пробудите, у хладној соби, истрљајте се хладном водом, радите гимнастику ит.д.).

Све вам ово може изгледати безначајно, или чак детињасто, на први мах, али како се ни у духовном свету ништа не губи као ни у природи, будите уверени да ће се из тих ситних победа које будете односили над собом из дана у дан и без прекида, родити у вама *човек*, то јест *свесно*, разумно биће које ће бити господар у својој кући, на које ће се моћи сваки ослонити, које ће ићи куда оно буде хтело а не куда га поведу други, или случај, тренутни утисци, навике, страсти.

Напротив, попустите ли једнога дана трбуху, другога језику, један пут сујети, други пут жељи за духовитошћу, оригиналношћу, за „ефектом“; будете ли немарни према својој склоности ка претеривању, ка непрецизности, из лењости пажње, по рђавој навици, ви ћете мало по мало извитоперавати свој карактер, док једнога дана не постанете, и не знајући, несвесно и неодговорно биће, играчка, пајац, свију мисли које вам прођу кроз главу и којима се више ви не умете одупрети, и којима се у осталом и не одупирете, пошто сте изгубили моћ да себи дајете рачуна о оном што се дешава у вама.

Не реците да вам та ситна „мучења“ изгледају непотребна и, нарочито, да не разумете због чега би сте се лишавали нечега што вам не шкоди, и да вам таква лишавања личе на чисту акробатију, на „уметност ради уметности“ у моралу, која ничем не води, или бар без које се тако исто може доћи циљу.

Ништа није опасније за самоваспитање него такво резоновање, и ништа нетачније.

Пре свега, „мучења“ нема; лишавања, рекли смо, постају напротив радости кад човек само једном схвати њихов значај и њихове последице.

Јер у васпитању самог себе мала попуштања значе што и највећи порази, с једне стране, а с друге, и најнезнатнија самоодрицања што и највеће победе. Прва нас спремају за нове поразе, друга за нове победе.

То долази отуда што критеријум за начело самосавлађивања и самоодрицања не лежи у стварима тј. у том да ли су оне крупне или ситне, корисне или штетне итд., него лежи само у том да ли су оне послужиле циљу, да ли смо ми том приликом победили себе; јер оне све служе том циљу на исти начин

Шта више, могло би се рећи да *оне* још најбоље служе циљу код којих нема никакве утилитарне примесе, јер ту сте једино сигурни да сте победили себе само зато што сте *хтели* а не зато што сте морали, или из којег другог разлога.

Ако ви не можете себе да савладате и код онога што вам је допуштено, и онда кад вам је допуштено да се не савладате, ви нећете никад бити свој господар. Победа над допуштеним не само спрема за победу над недопуштеним него нас она једино спрема за истинског човека.

И куд хоћете више начело него што је тријумф духа! И нарочито, које начело може пре водити слободи духа но што је победа духа?

Узмете ли ма које друго, с вољом и васпитањем свршено је Јер за све се да наћи разлога, оправдања, објашњења; и што је човек оштроумнији, тим горе по њега.

Могло би се што више рећи да су ове такозване маленкости (мале несавесности, мале неискрености, мале нетачности, мале аљкавости) опасније у толико у колико их човек држи за безначајне, и не брани се од њих за времена, и чини их готово несвесно ; док би им се одупро, кад би се оне сад одмах јавиле у оној форми у којој ће се неминовно јавити једнога дана.

Јер нигде начело малих узрока а великих последица није тако често примењиво као у моралном свету: овде се ништа не да створити преко ноћ, и све је створено само из ситница. И кад се помисли, зар то није страшно да је наш карактер, наша судбина скована од тих ситница на које ми ни пажњу нисмо обратили, у оним тренутцима у којима тако рећи ми нисмо били свесни ?

Ето зашто су „ситнице" и „једанпут" врло опасни преседани при самовапитању.

Један пут се само згреши,
А за грехом грех се ваља,

вели песник. Народ пак вели да ко данас украде јаје, сутра може и кокош. Низбрдица је дакле опасна чим се човек отисне низ њу; иначе, она и не постоји. Јер сузбити прву жељу, то је ствар тренутка; сузбити пак навику, дело времена.

⁂

Због тога будимо на опрези у сваком послу: то нека нам постане духовна навика. *Age quod agis.* Док радиш једно, не мисли на друго. Оно што радиш, нека буде урађено.

Јер како је пажња први услов могућности рада, како без ње уопште не може бити ни мисли ни рада, како, једном речи, она представља дух у човеку, и како хтети значи, у ствари, моћи обратити пажњу на оно што хоћемо, — то је разумљиво да нема већег начела у васпитању него што је ово.

Будимо савршени у оном што смо предузели, ма шта да је то; не пуштајмо посао из руку док нисмо с њим потпуно задовољни, ма чега да се латимо.

Јер за васпитање духа нема послова важних и неважних, него има послова које радимо с пажњом или без ње. С те тачке гледишта, они су сви подједнако важни, јер је једино важно то колико су нам они служили на вежбању наше пажње, на стварању нашег карактера, колико су они допринели да ми развијемо у себи *човека.* Стварање човека у нама не зависи дакле од тога *шта* радимо него од тога *како* радимо.

Прибрати се при послу, усредсредити пажњу, не дати духу (за то што би сматрао да је посао неважан) да буде нестрпљив и брз, или расејан и површан: ту је тајна да постанемо господари своје воље и своје судбине, као што је то прва погодба доброг посла

Сматрајмо због тога посао који радимо као најважнији у том тренутку, као циљ нашег живота, јер то он и јесте у ствари, и урадимо га што боље умемо. Јер не само да смо то дужни због других — ако је посао такве природе да се тиче и других — пошто он *може бити* судбоносан по њих ма колико на први мах изгледао безначајан (један немарно углављен шраф може бити повод катастрофама на железници или

у фабрици), — него смо то дужни у првом реду према себи јер *је* он у сваком случају судбоносан по нас

Јер ако смо данас немарни, расејани или лабави у једном послу, при једној дужности, сутра при другој, прекосутра ћемо *морати* бити при трећој, јер друкчије нећемо моћи: као што кап воде лагано али сигурно дубе камен тако и наш начин мишљења и рада лагано али сигурно ствара наше навике.

И због тога што се живот састоји из тренутака, и што се сваког тренутка у нама води борба између духа и материје, и сваког тренутка одлучује о победи, због тога је сваки тренутак важан, и свака мисао важна, и због тога у сваком тренутку и сваком мишљу кујемо ми своју судбину. Оно што нас заварава при том те нам не да да видимо истину, то је што доиста ништа није дело једног тренутка или једне мисли. Али како је ипак свака навика сазидана темељно, као што рекосмо, баш из тих мисли и у тим тренуцима који су нам се, на први мах, чинили без значаја!

Ова привидна противуречност долази отуда што је свака мисао симболична, репрезентативна и за начин мишљења, за све мисли из своје серије, и што им она крчи пут пролазећи кроз наш дух. Јер при пролазу сваке од тих мисли, дух узима исти став, тако да кажемо, исти положај, исто стање (које као такво остаје под прагом свести); — за то и јесте једна мисао симболична за целу своју серију, а по том и за то стање. И како наше навике, наша расположења нису ништа друго до ови тренутни ставови духа, консолидовани под прагом свести услед понављања, то и може бити да једна мисао буде безначајна сама по себи али значајна по жигу који оставља на духу, подсвесно, доприносећи тако подсвесном консолидовању једнога тренутнога става свесне мисли. И једном консолидована у навику, ова сад сама ствара мисли своје серије спонтано, и подсвесно. Ето зашто је тешко борити се с навикама: у тој борби наш је дух непрестано у подсвесном стању, у стању навике, и допушта само идејама навике приступ у поље свести; разуме се, неминовно је да ћемо бити побеђени пошто никако нисмо ни изишли из њене сфере Једини је начин да победимо да најпре ослободимо дух те чаролије.

Воља је дакле цела и недељива, и савршено независна од прилика у којима је створена, и зато, дакле, у њеном стварању сви тренуци играју подједнако важну улогу и зато

у сваком тренутку морамо бити подједнако опрезни. Вољу као и пороке ствара вежбање, и оно је главно, а свеједно је у којим се приликама то врши.

* * *

Једино је велики онај који је победио судбину херојским животом. Али под херојским не треба разумети какво јуначно дело које се извршује једанпут у животу него оне победе које сваки дан, сваког тренутка виши човек врши над нижим у себи. И верујте да су те победе много теже од херојства једнога тренутка, и да је у њима пробни камен за право херојство, и да се без њих не може постати прави херој.

Да човек, дакле, постане херој, не треба далеко да иде. Наш свакодневни живот, то је *право* бојно поље. Сваки дан ми имамо стотину прилика да однесемо победу. Ми сваког тренутка водимо велику битку која одлучује о нашој будућности, о нашој судбини: ми сваког тренутка имамо да изберемо хоћемо ли бити бољи или гори, већи или мањи, јунаци или слаботиње.

Не реците да је ваша дужност ситна, безначајна. Видели смо да је свеједно какву дужност вршимо, и да је главно у каквом је духу вршимо. Обичан радник има прилике у свом занату да покаже исте особине које научник примењује у својој лабораторији. Пажња, тачност, савесност, обазривост, методичност, стрпљење, истрајност, једном речи, поштење, — то су особине које тражи свако људско дело, које се могу показати на сваком послу, и *те* ће особине створити од нас човека па ма какав био позив коме смо се посветили. У сваком се позиву дâ бити велики, ако га само ми схватимо као школу за наше духовно и морално усавршавање, као прилику за самосавлађивање и самоодрицање, као повод за победе духа.

Полутански, површно и несолидно скрпљени послови не вреде више ни у науци него што вреде у индустрији или занату, и одају исте духовне особине код њихових твораца. Несолидан научник и несолидан радник припадају истој духовној фамилији и подједнако вреде. Јер наука вреди само толико колико вреди научник. Он њој даје вредност а не она њему. Човек је мера свију ствари.

Сам позив, дакле, као такав, па ма колико висок био, не може никог уздићи ни оплеменити. Али начин на који га

вршимо може нас оплеменити, па ма колико наш позив изгледао обичан Овде једино лежи прави критеријум вредности; све је остало варак и таштина.

* * *

Не треба завидети онима који олако дођу до успеха: ти неће никад бити велики, јер ће им недостајати школа борбе и напора. То ствара човека, а не успех.

Људи се обично жале на сметње и препреке у животу, које им не дају да живе. Међутим, то је оно што имају најдрагоценије. Нема ништа сигурније за нашу праву срећу, нити ишта спасоносније за нашу душу, него савлађивати тешкоће. У тој борби кује се *човек* и његова срећа. Кад не би ње било, не би било ни њега. Препреке и тешкоће не даду ни нашем духу ни нашем телу да се олењи и успава; оне, напротив, буде у нама и развијају наше духовне и физичке способности, и једино нас оне могу направити нечим. Сувише лак живот, у благостању и без напора, сасушује у нама врело наше моралне снаге као што нас сувишна топлота млитави и успављује, као што с друге стране и наши мишићи закржљаве ако их не вежбамо. Наш је противник наш спаситељ. Као што онај с ким се рвемо јача наше мишиће и даје нам више гипкости, и физичке снаге, тако исто и препреке које имамо да савладамо, развијају наше духовне моћи, увеличавају нашу духовну снагу. Кад тешкоћа не би било (ако тако што можемо претпоставити) требало би их створити, да бисмо себе створили, као што је Буњан желео несрећу ради утехе.

Колико су пута невоље и несреће пробудиле у човеку његово најбоље *ја* и од апатичног, бесциљног, често и порочног трута, направиле истинског човека!

У тој борби с тешкоћама, у тој нужности напора не лежи само извор нашег личног усавршавања и наше личне среће него и узрок целог људског напретка, и духовног, и материјалног.

Како би добро било кад бисмо ми својој деци с именом или богаством могли оставити у наслеђе и оне духовне особине којим смо их стекли (стрпљење и истрајност, одважност, одлучност, чврстину карактера; затим, смисао за ред и за време, солидност у послу, преданост раду, тачност и исправност у односима и у својој кући итд.). Овако, остављајући им само

име или паре ми им остављамо штаке место ногу. И име или богаство које је за оца представљало непрекидно рашћење, развијање, за сина ће бити искушење, лењост, слабост, атрофија моралних енергија.

Деца богатих родитеља личе због тога по мало на оне ђаке који су добили петице преписавши туђ задатак.

Цивилизација је дело незадовољних, али оних незадовољних који су веровали и тражили. Да су човечанство водили скептичари или фаталисти, оно би још било у каменој периоди, — ако тек одатле почнемо његову историју.

Сваки онај који нам одузима прилику за нормалну, природну реакцију, или који нам убија веру у њену могућност, то је наш најгори непријатељ: тај убија сам живот у нама. Јер живот, то је реакција: од рођења до смрти, он се сав састоји у непрекидном сплету спољних надражаја и наших одговора (реакција) на њих. Због тога све оно што служи да изазове у нама реакцију (у границама наше снаге, разуме се по себи) служи животу: одржава га и развија Одсуство реакције, то је смрт.

Урош Петровић.

АНКЕТА О ЈУЖНОМ ИЛИ ИСТОЧНОМ НАРЕЧЈУ У СРПСКО-ХРВАТСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.

(3)

XV.

Ја сам још у почетку г. 1912. у једном чланку штампаном у загребачком „Звону“, у чланку који сте и Ви споменули у Вашој радњи, заговарао мисао да се питање о предусловима за литерарно јединство српско-хрватско може и треба да реши примањем источнога наречја и латинице за читаву нашу српско-хрватску литературу. Просто је мука гледати како ми хрватски писци, а нарочито песници, који су рођени чакавци, икавци или кајкавци муку муче са јекавштином, унаказујући метрику, стих и правопис. Источно наречје, ишчишћено од оријентализама и обогаћено лексикалним богатством из других наречја, а већ данас највише литерарно

разрађено и способно за виши стил, могло би да у многом чем оплоди и западне писце и да унесе у њихов стил и у осећање за народан дух у језику. свежине, сталности и концизности. И ја сам, рођен чакавац-екавац (Кварнерско Приморје), но живећи међу кајкавцима-екавцима (Загреб) и међу икавцима (у Сплъету) могу особито добро да ценим једноставност источнога наречја.

Јужно наречје преобладало је у хрватској књизи и у школи тек у последњим деценијама, и било је доста борбе, јер су се ортодоксни старчевићанци и људи старије генерације противили том „посрбљивању“ књижевнога језика. Вероватно ће сада ти исти, или њима слични елементи, видети у напуштању јужнога наречја „посрбијанчивање“, пак ће и због званичних кругова ствар ићи нешто потеже. Али литерарна пракса ће убрзо учинити своје. Ја сам уверен, да ће завођење источног наречја бити на западним странама брже него што је било завођење јужнога наречја и фонетике у правопису.

Али, сем наречја, има једно много значајније питање за које ми је особито драго да сте га и Ви и неки учасници анкете набацили: питање о писму. Питање о наречју ће се све то бржим ширењем источнога решити само од себе, али питање о писму треба решити јаком вољом и мучним послом. У ствари би било посве свеједно, да ли да се опћенито приме латиница или ћирилица, јер није једно или друго писмо ни једној ни другој страни није више или мање симпатично или антипатично. Па већ је Гај хтео да уведе ћирилицу, али му је то забранила цензура! Невоља је у двописмености, а непрактичност и неекономичност у том да се често једне те исте књиге морају штампати два пута, и да странци морају да уче два писма, и да од тога настају збрке, и да због те двописмености страда уједначавање литературе, публике и ширење књига!

Знам да има великих тешкоћа у том погледу, али нису биле мање ни оне, које је брзо савладао Гај, уводећи штокавштину међу кајкавце и чакавце, Вук уводећи чист народни говор и нови правопис. Данас су времена друга, погледи шири, конзервативизми слабији и — најпосле — врховна потреба унутрашњег уједињења читавог нашег народа, хрватског, српског и славеначког дела, толико је свима евидентна, да баш онај српски елеменат, који је народној целини повратно,

спасао и придобавио, жртвовањем својих синова, два милиона народне приновe у Старој Србији и Македонији, дело културнога уједињења могао да дефинитивно омогући узимајући у питању писма иницијативу у своје руке и чинећи у том питању формалну концесију практичности и јединству, асимилирао националној целини више него четири милиона културнога света западних страна нашега народа. Свакако је, због прилика у којима живе и због утицаја којима су изложени ти западни делови народа, њима, и поред најбоље воље, много несразмерно теже опћенито примити у целокупном животу ћирилицу, него слободним Србијанцима латиницу. Чврсто држање ћирилице код православних Срба имало је у ранијим временима, пуним опасности и заседе, голему вредност за народни интегритет и одбрану. Данас тих опасности нема и преостаје још само навика и пијетет. Али конзервативност и сентименталитет нису мане трезвених људи источног дела народа. Западни делови пак, а то ваља имати на памети, не могу та питања решити посвема мимо власти и против ње. А та власт неће погодовати уједињавању у ћирилици. Ваља, дакле, због садржине и ствари жртвовати форму. За Србе то данас не би било више концедирање, него једна победа, за Хрвате и Словенце ојачање и можда спас, за дело јединства један од највећих успеха. Источно наречје и западно писмо!

Загреб.

Милан Марјановић.

XVI

Моје је мишљење о нарјечима једноставно. Оно може да буде и независније и непристрасније од других мишљења с разлога, што ме за њих не вежу никакове традиције: нисам рођен ни јекавац ни екавац. Рођен сам икавац, у школи сам мора бити иекавац, ради Вука и народних песама јекавац, а сада сам због живога народа, и што ми се чини јаче и подесније од јужнога, одлучно за источно наречје. А и пре ове анкете ја сам то моје мишљење посведочио својом књигом: „Утисци из рата 1912“ коју сам написао источним наречјем. Исповедам да то моје мишљење није ресултат научнога истраживања о развитку наречја, оно је аналогно некадањем развитку моје националне свести. Био сам анационалан, па Хрват у првој младости, па Југословен, па Србин — и ту сам застао.

А сада сам сретан, и мило ми је што је време победило и дало ми право: доживио сам да постајући Србином нисам престао бити Хрватом.

Сарајево.

Иво Ћипико.

XVII

Цијеним да питање о промјени *ијекавштине* у *екавштину* није актуелно, а ни тако важно како се мисли. Много је важније, дапаче држим да је донекле неодгодиво ријешење питања о уведењу свјетског *Грегоријанског Коледара* и паритетна упораба *латинице* у источним крајевима народа нашега. Тиме би се срушиле главне, а по моме мишљењу и једине ограде што спријечавају, да се источни и западни, односно јужни, дјелови српско-хрватског народа стопе и да свој душевни и социјални рад у једно корито приведу. Србија је учинила за душевно и материјално ослобођење народа готово све. Она је створила први увјет егзистенције једне модерне државе, давши идеји својој помоћ војске своје, — и то војске Куманова, Драча и Брегалнице! За то је она била (за срећу!) више Пруска него ли Пијемонт и тиме постала вођом Југославенства. Ако је она дакле као апсолутна и неограничена господарица свог удеса раширила границе државе своје, тим ће јој лакше бити да једним потезом пера рашири и моралне границе јединственога српско-хрватскога народа. *Уведењем свјетскога коледара и писма, она ће de facto санкцијонисати јединство српско-хрватске нације.*

Да ли ће пак тај, временом, осјећајем и циљем уједињени народ писати *ијекавштином* или *екавштином* — то је по прилици од исте важности (посве релативне!) Како и онај факт да наш народ има три закона, а два кршћанска црковна обреда.

Логос је Христос! Једна *Ријеч* и један *Бог!* Разни начини како се служи тој вјечној Истини и Светости — споредни су према божанскоме јединству те Идеје. Па како разлика вјеровања није била, није и не ће нигда бити од никакве запријеке душевноме јединству германског и англо-саксонског свијета, тако не ће то више ни код нас бити. — *Слобода* је онај божански појам у коме се састају и уједињују све вјере и. сви закони.

Ако је то тако, како би онда пријечила народу нашему да дође до фактичног и коначног јединства, она сићушна језична разлика да ли се пише са *е* или са *ије?!*

Без претходног уједињења у бројењу времена и слова, уведење би *јекавштине* изгледало некако наметљиво према слађему и васпитанијему говору већег броја нашег народа у Србији, Босни, Далмацији, Ерцеговини итд. То би изгледало као да су староставне књиге Св. Писма, па народне пјесме, па уједнитељи и чувари љепоте и јединства језика нашега, Вук, Даничић, Будмани, Јагић и остали, погријешили појећи, пјевајући, пишући увијек *јекавштином* Јеванђеља, косовске пјесме, Османа, Горски Вијенац и Ченгић Агу. — Ако један дио „источне“ стране народа нашега није могао или није хтио да прими *ијекавштину*, не мора за то да хармоничнија, прецизнија и литерарнија форма буде жртвована оној другој, којој не видим другог својства до „практичности“.

У осталом начело је у природи да све што је живо мора да умре од *наравне* смрти. — Једна и друга форма изговора језика нашега тече из живог врела живота; — за то ће само вријеме доказати чија ли је жила дубља и јача.

Мени, ухиканоме Дубровчанину, није *нигда* сметала *екавштина*, по готово пак не бих ни опазио да је екавски писано слово штампано латиницом.

Али као ово питање, тако и оно о коледару, о латиници, а особито о уједињењу преразличите и конфузне терминологије знанствених, социјалних и свакидањих појмова, — која ствара посебне језике у језику — може само да одлучи један *Конгрес за културно уједињење српско-хрватске нације*, који би се морао чим прије састати е да се пред цијелим културним свијетом прогласи *јединство расе од 12 милијона људи*, који ће сутра бити фактично *нова велевласт* у Европи.

Ето то је моје *вјеровање!* — а било је вазда једнако од када се родих. — Ако не данас, а то ће сутра наши потомци то да изведу.

У Дубровнику, на дан Св. Влаха 1914.

Иво Војновић.

XVIII

Јужно наречје може бити с чисто књижевног гледишта привлачивије од источног, али екавштина није само практич-

нија, него је и национално-културно потребнија. Усвојити екавштину као писмени и усмени начин говора, дужност је, мислим, свих оних који у културном уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца виде једини излазак из овог нашег изглоданог и раскиданог живота, који готово ничему не води. И најусловнији начин да се дође до првог практичног уједињења у раду за заједничку Једну Културу свих нас што смо у не знам колико страна културно разбијени, баш је тај заједнички дијалекат, који ће нас све за исту мисао везати. Па кад би, на пример, и било више нашега народа који говори јужним наријечјем, ко би био толико безобразан — јест, безобразан — да и помисли одузети источно наријечје оним херојима од Куманова и Брегалнице што нама амо покислима и смрзнутима дадоше вјере у издржљивост наше расе и наде у бољи и потпунији културни живот више но ишта и јаче но икада! Него питање је можда мало потеже како да се екавштина одмах доследно почне провађати? Пошто има куд и камо више екаваца него ијекаваца, не би ли добро било чланак г. Скерлића скупа са одговорима отиснути у засебној и јефтинијој књижици, па је међу ијекавцима растурити у неколико хиљада примерака? Онда, кад би се већина сагласила за екавштину, не би ли ови наши амо листови који су занети мишљу културног уједињења Срба, Хрвата и Словенаца, што скорије почели да доследно број на број пишу источним наречјем?

Сплит, 5 фебруара 1914.

Владимир-Черина.

XIX

Поштовани господине!

У постављеном питању, који би дијалекат, источни или јужни, требало усвојити као заједнички у књижевном језику у Срба и Хрвата, чини ми се, да су мало важни естетски и филолошки разлози. Није ружан ни један ни други. Мање или више звучности не мијења ништа, кад је и онако све до навике. Мислим, да се Нијемци не осјећају ни мало несрећни што им је језик мање мелодичан, него нпр. талијански. Њима језик није сметао ни мало у напредовању, иначе не би оставили иза себе друге народе са лијепим језицима.

Питање о књижевном дијалекту могло би се процјењивати с друге стране. Рад Срба, Хрвата и Словенаца на само-

одржању и на народном јединству не доноси свуда једнаке успјехе. Велики су додуше напори свију нас, али су ресултати свуда изван Србије мали. Ми овамо трошимо највише енергије на чувању онога што имамо, па се стога помичемо напријед полако. Није додуше ни до нас сва кривица, већ до незгодних прилика у којима смо. Ви тамо у Србији у бољим сте приликама, па су вам и успјеси већи. У животу се обично просуђује вриједност људи по већем или мањем успјеху. Није увијек ово мјерило праведно, али у питању вас и нас јесте. О томе смо се ми освједочили. Па када сте нас већ претекли и радом и успјехом, право је да вам пустимо првенство и да примимо за књижевни дијалекат онај, којим се ви служите. *Шта више нама је дужност олакшати вам у свему гдје можемо, да и даље трошите снагу у прећим и крупнијим пословима.*

Примите, господине уредниче, увјерење одличнога поштовања.

Бања Лука, 27. јан 1914.

Влад. Скарић

XX

Поштовани Господине,

Допустите да вам, одмах с прага, рекнем: да ли јужно или источно наречје, то се питање мени чини врло ситно, као што је ситан и принцип оваке поделе србохрватскога језика на дијалекте. Тако да би могуће уједначење књижевнога језика Југословена у овом погледу значило само сасвим незнатан корак у правцу јединства књижевнога нашег језика. Свима нам је познато да различито изговарање старословенскога ѣ (е, ије, је, и) никако није узрок и принцип многобројних оних разлика између језика којим пише књижевник у Љубљани, у Загребу, Дубровнику, Сарајеву и Београду. Зато, кад би се то различито изговарање и писање и уједначило, полуобразованим читаоцима би и надаље сметали толики хрватизми *Savremenika*, односно *Српскога Књижевног Гласника*. Јер и језик хрватске књижевности се није тако силно приближио језику српске књижевности тиме што је *кај* замењено са *што* што је напуштено *ча*, него зато што су кајкавци и чакавци узели у руке дела Вука Ст. Караџића и Ђура Даничића, те присвајали из њих и лексичку грађу и обрасце за грађење

својих реченица. Да ће књижевници из Загреба, Дубровника, Сарајева, Мостара и Цетиња учинити слично, да ће с источним читањем старословенскога ѣ прихватити и речник и реченицу источне књижевности, — није вероватно.

Свакако, ствар коју сте покренули, може да добије и крупно значење. Познато је да етнос није антрополошка, расна, па чак ни лингвистична чињеница; народ чине људи који то хоће, који хоће да се у заједници радују својим победама, у заједници да испаштају грехе своје и својих предака, солидарно да кличу и јецају. И ако „народ живи у свом језику“, воља може да буде јача и од везе матерњега језика. Према томе, ако ћемо постављањем ситнога питања о јужном или источном дијалекту да кушамо вољу Србохрвата да буду једно, да ставимо на пробу готовост разних делова нашег народа да се прегоревају у корист што потпунијега националног јединства, онда ваше питање може да постане најкрупније, да у наше дане послужи као барометар на коме се, још једанпут, може видети степен југословенске дозрелости за образовање једне народне целине.

После свега овога, мени ништа не би сметало да прихватим ваше разлоге у корист екавштине, да пожелим споразум југословенских књижевника у том смислу, да од Времена очекујем такво решење питања. Само хоћу и на завршетку да поновим: за мене је практично ово питање много шире. Ради се о томе да Србину из Угарске не пара уши дијалектична каква особина у језику књижевника из Загреба из Осека, из Далмације, да је он не осећа као смешан хрватизам; и да, обратно, слична обележја источне књижевности не сметају Хрвату да ужива књижевност Лазе К. Лазаревића. Томе ће нешто допринети и споразум у питању да ли *е*, *ије*, *је*; али, после тога споразума, пред нама је још увек дугачка и тешка стаза све приснијег зближавања.

С овим нефилолошким мишљењем, примите, Господине, и уверење о мом поштовању.

Панчево, 29 I 1914. Васа Сталић.

XXI

Штовани господине!

Одазивљући се цијењеном позиву, да се изјавим о питању, „које нарјечје треба, да постане *опће* у цијелој нашој књи-

жевности: јужно или источно?“, изјавити ми је, да ћу само као неструковњак одговорити, али искрено и по срдцу. —

Мој је прастриц Шиме Старчевић, бивши жупник у Багу и хрватски књижевник, писао *и*кавштином, а мој благопокојни стриц и учитељ др. Анте Старчевић, због својих разлога, да га сви лакше разумију, премда је био икавац, служио се *е*кавштином. —

Ја сам у трећем кољену с напретком времена прихватио умјерени правопис Ткалчевић—Шеноа, те пишем *ие* или је.

И тако сам и нехотице спојио оба правописа својих предака, понукан још и старом традицијом хрватске књиге, која је већ у најраније доба у своју *и*кавштину примала *је*кавштину по Далмацији и Дубровнику, по Босни и ужој Хрватској, док јој нису Рањина и Гундулић широм отворили врата и освојили за јекавштину најодличније мјесто. А ви знате боље од мене, да је наш Дубровчанин Јунијо Палмотић ишао баш у Херцеговину учити *је*кавштину, правије *је*кавски говор, као најљепше и најзгодније нарјечје за књижевност.

Пак и сам се је бан хрватски, наш политички узор и мученик за хрватска права, Петар Зрињски уз *и*кавштину и *е*кавштину служио такођер *је*кавштином, ваљада од жеље, да и у књизи сложи растргане диелове своје несретне отачбине.

Исто је тако и ваш Вук као и наш Гај прихватио то нарјечје за књижевни језик ради естетичких и лингвистичких разлога, колико се још сјећам из добе ђаковања, јер је то херцеговачко нарјечје најближе старом нашем црквеном или старословенском језику, којим су писали св. браћа Ћирил и Метод, ти наши славенски просвјетитељи и апостоли.

А онда и с народнога стајалишта и са гледишта странке права, остајем код досадашњега правописа, да не одтуђимо од себе икавце Буњевце, Шокце и друге Хрвате изван Бановине.

К свим тим разлогом придолази још и пиетет, који нам приечи, да напречац прекинемо било с недавном прошлошћу било с милом и славном стариином, док не знамо, шта нам доноси будућност с том вашом новотаријом, којој не поричем ни вриедност ни добру намјеру.

Загреб, 14 вељаче 1914.

Штовањем

Др. М. Старчевић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Шведска критика о „Горском Вијенцу“.[1]

I

Универзитетски професор Olaf Broch у „Nordisk Tidskrift“ („Скандинавски Часопис“), 1913, 6:

„Прошлогодишњи догађаји на Балкану знатно су појачали интересовање Европе за југословенски свет. Евентуалне тренутне погрешке управљача не могу поколебати уверење да ће тај свет од сада заузимати видно место у европској политици, да он има позитивних циљева и задатака који указују на далеку будућност. С те стране је нарочито погодан тренутак који је изабрао вредни и заслужни шведски научник и преводилац словенске књижевности, Др. Алфред Јенсен, да изда два југословенска песничка дела.

Знало се и ван Шведске да је писац пре више од двадесет година добио од Шведске Академије награду за превод у стиховима „Горскога Вијенца“, тако много хваљеног међу Словенима. Тај превод, прегледан и обилато коментарисан, чини главни део „Montenegros ärekrans“. Уза њ долази, такође у стиховима, превод једнога хрватскога спева у истом духу и из истог периода: „Smrt Smail-age“ од потоњега бана Хрватске Мажуранића, краће, али опет славно и међу Словенима омиљено песничко дело. Овим преводима додао је шведски славист — осим већ поменутих обилатих коментара — подробне историјске и књижевне уводе, тако пуне садржине да они, колико ја видим, могу задовољити чак и врло високе претензије. Издавач је то и хтео. Његова је жеља била не само чисто поетски и популарни превод једне за нас на северу одвећ непознате и далеке поезије; он је хтео да своје издање учини корисном књигом и за подробније проучавање са разних тачака гледишта.

[1] Г. Павле Поповић приказао је у „Српском Књижевном Гласнику“ за 1913, бр. 309—310, шведски превод „Горског Вијенца“ од Г. Др. Алфреда Јенсена („Montenegros ärekrans. Två sydsl. hjältedikter. alers. av. Alfred Jensen. Stockholm 1913.) Превод је имао пуно успеха, и шведска критика га је врло добро примила. Да би се видело како се у Шведској, на далеком Северу, суди о великим делима наше књижевности, доносимо у преводу досадашње одзиве шведске критике. Уредн.

Од ова два спева има „Горски Вијенац" несумњиво далеко већи интерес. Као што ће читалац и сам видети, он није ни еп ни драма. У толико је композиција нејасна, делом слаба — као што преводилац с правом истиче. И у понеком другом погледу могу се спеву чинити разне замерке. Песник често изводи своје метафоре у појединостима које за модерно око слабе њихову снагу; или претрпава стил на који други начин. Историјска епизода обрађена у спеву — устанак Црногораца хришћанске вере против продирања ислама око 1700 године као почетак дуге борбе за слободу против полумесеца — није изнета снажно и сконцентрисано; у том погледу стоји „Smrt Smail-age" несумњиво више — као што примећује и сам преводилац. Али је песник „Горског Вијенца" имао необичну способност да на историјској позадини дâ „етнографски живопис" (Јагић) знатнога дејства; он је скицирао црногорски народни карактер са разних страна — детињаст, наиван, забаван — наравно, износећи га донекле у идеалној светлости, али притом ипак у реалистичним цртама из живота и мишљења народа, његових обичаја и навика, вере и празноверице. И поред страних утицаја стоји спев у тако блиској вези са чувеном богатом ризницом српских народних песама, узима облик и мноштво сентенција тако директно из народне поезије, да се и тиме тесно и топло наслања на описани наивни, патријархални народни живот. Облик и језик, композиција и боја целога спева задиру стога некако дубоко у ишчезла, далека расположења нашега духовног живота; он има одјека у осећањима, који су нас обузимала у детињским годинама при читању романтичке поезије, на пример Хердеровог „Сида".

По себи се разуме да није лак задатак постићи то у преводу. Преводилац се мора блиско и верно држати оригинала, а мора уз то имати и песничко осећање и песничку способност, те да нађе превод који естетички задовољава. За превод Др. Јенсена имамо већ у изреченом суду Шведске Академије уверење университетског професора Hjärne о језичкој вредности. Ја сам, интересујући се, чинио местимичне пробе, које то потпуно потврђују; с обзиром на везани слог мислим да превод у опште тешко може бити ближи оригиналу. А савесни преводилац сам скреће пажњу на оних неколико тачака где има повода за фактичке мале измене. Тачке, где би се могло посумњати у тачност превода (јер спев није без

нејасних места), свакако су необично малобројне и сасвим споредног значаја, у колико сам ја о томе створио себи мишљење. За *естетичку* оцену шведскога превода ја, наравно, нисам способан; мени лично он у целини изгледа пријатан и течан, са задовољавајућим паралелизмом за таласе расположења у оригиналу — дакле лепо решење задатка.

Сјају који обасјава овај национални спев Црногораца и целога српскога племена допринело је, разуме се, много што је песник био владајући и врло заслужни владика мале брдовите земље, чији су „млади соколови“ због својих вековних срчаних бораба против надмоћније турске силе у Европи стекли гласа, а међу Словенима се цене као символ витешких врлина. У своме уводу дао нам је Др. Јенсен, између осталога, одличну скицу личности, живота, књижевног развијања и карактера песника владара. Ја бележим *à propos* са радошћу црте из увода Др. Јенсена, које приказују мали народ у нешто трезвенијој светлости но што се он обично износи. Не шкоди да се ови иначе изврсни примерци човечанства свуку са Олимпа фантазије натраг на земљу. Баш песник владар из куће Петровића (Хераковића) Његоша морао је при својим реформаторским тежњама осетити да самовољна племена, на пример, радије плаћају порезу Турцима, да би купила мир с њима, но владару који је желео да упути и обезбеди своју и њихову малу земљу; није било ни најмање лако угушити „витешке“ појмове као што су крвна освета и племенске борбе, које су још недавно тако бујно цветале тамо доле.

У вези с преводом ја сам већ истакао његове обилате, драгоцене и за читање необично потребне коментаре: за ову добру збирку историјских и културних напомена има Др. Јенсен дабогме одличну основицу у брижљивом издању „Горског Вијенца“. Али је очевидно да скандинавском читаоцу сем тога требају многа обавештења која за југословенски свет нису потребна. И мени изгледа да је Др. Јенсен при обради те стране имао пуно обзира. Што га његово лично интересовање овда-онда наведе можда на готово излишну малу дискусију о овом или оном за публику мање интересантном деталу, може се лако опростити, нарочито кад се има на уму циљ издања. И ја, узев све скупа, радосно скрећем пажњу на овај посао Др Јенсена. Њега треба поздравити са искреном захвалношћу.“

II

Dr. Olaf Rabenius: „Stokholms Dagblad" („Штокхолмски Дневник"):

„Својим преводима словенских спевова, којима је испунио цео свој живот, створио је Алфред Јенсен одиста једно значајно дело. Он је свакако један од најодличнијих познавалаца целога словенскога културнога света у опште, а са својим опсежним знањем спаја и љубав према своме задатку, која никад не малаксава, мада је труд несумњиво тегобан а награда незнатна. Савесна поузданост научника и песника и осећање за језик и облик одликују подједнако његове преводе, зреле плодове његовог широког образовања и танане културе.

Недавно смо имали прилике да скренемо пажњу на његов превод једнога од главних дела модерне бугарске књижевности, „Кървава песень" од Пенче Славајкова. Сад су пред нама, под заједничким насловом и у лепој опреми, његови преводи српскога „Горског Вијенца" и хрватскога „Smrt Smail-age". Уз рад иде један књижевно-историјски увод, који даје подробна обавештења о животу и раду једнога и другога песника. Тексту је додато мноштво напомена и тумачења у којима се налазе потребна објашњења честих историјских алузија и језичких тешкоћа. Овај учени апарат даје раду нарочиту научну вредност, и књига је с тога веома погодна за специјална проучавања и библиотеке.

Такви спевови интересују поглавито тиме што пружају могућност да се загледа у живот самих народа. У чисто естетичком погледу они нису тако значајни, и ако Алфред Јенсен високо уздиже њихову песничку вредност — изгледа да би он хтео да их стави у исти ред са великим спевовима западних књижевности — то значи да је и њега захватила склоност тако честа код стручњака и специјалиста да предметима свога властитог интересовања придају претеран значај. Неке особите маште и пластичности нема ни у једном ни у другом словенском спеву, мада у њиховој дикцији има боје и рељефности. И сцене и личности у „Горском Вијенцу" одликују се до душе живошћу, а главно лице у „Smrt Smail age", турски чиновник пун дивље свирепости, јесте тип који прави жив утисак. Духовна основа на којој почивају оба спева не изгледа да лежи особито дубоко. Ипак се у српском спеву примећује философски елеменат у језгровитим и смишљеним ре-

чима слепога игумана Стефана. Национално осећање, отерано до наивности, даје идеју водиљу и тон спевовима.

Као етнографски документи о словенским народима на Балкану имају оба дела свакако највише интереса. Једна читава душа народна износи нам се овде у својим претежним цртама. Од пресудног значаја за њен развитак била је национална и верска супротност према турским угњетачима. Расна мржња, која је у последњем рату избила са толико експлозије, јесте моторна сила у животу словенских народа на Балкану, и о томе се добија правилан појам како из српског „Горског Вијенца“ тако и из бугарске „Кървава песень“. Од Његоша је карактеристични израз да му је турска крв милија „него уље из кандила и измирна и кадила“, а један од многих непријатељских испада против Турака у спеву гласи:

„Све је пошло ђавољијем трагом —
Заудара земља Мухамедом„.

Колико је крст ухватио корена у срцу ових хришћанских варвара, друго је питање. Из овде датих описа добија се почешће утисак да је вера за њих ствар опортунитета и пригоде, љуска која може у се да прими отров сваког фанатизма. Карактерна црта код јужних Словена, која избија и овде као и у „Кървава песень“, јесте неодлучност, оскудица у енергији и прибраности. Али кад успеју да савладају те слабости, они пружају примере у толико веће енергичности. И патриотска делатност не зна за сметње. Живо се слика живот народни у празничне и радне дане, његове радости и жалости. Ми се упознајемо са народним хумором — нарочито у необичном опису путовања у Млетке, и упознајемо се интимно са поезијом која звони уз струне чувених српских гусала. У „Горском Вијенцу“, који има драмски облик, мада није драма, има уметнутих хорских песама, „кола“, у којима одјекује глас народа у част предака. Лепо је на пример:

Боже драги, свијетла празника!
Како су се душе прађедовске
Над Цетињем данас узвијале!
Играју се на бијела јата,
Како јата дивних лабудовах,
Кад се небом ведријем играју
Над образом свијетла језера

Са интересом упознаје човек у овим аутентичним делима национални поетски стил, који се одликује паралелистичким обртима и сентенцијама, као и збијеним метафоричким обликом. Очевидно је и за онога који не зна језик да је Алфред Јенсен овим радом приложио нови преводилачки тријумф многим ранијима. Као817 песнички тумач он има право да се назове мајстором".

III

E. Grip: „Post och Inrikes Tidningar" („Пошта и Домаће Новине"):

„За свој одлични превод „Горскога Вијенца" добио је Др. Јенсен још 1890 године другу награду Шведске Академије, и у мотивацији тога одликовања стоји да се превод брижљиво упоређен са оригиналом, одликује верношћу, ученошћу и култивисаним укусом. На основу проширенога материјала што га пружају истраживања о Његошу тај је превод из основа прегледан. Да би се на шведски језик могла превести таква песничка дела, богата у концизним и специфичним изразима и обртима, мора преводилац не само темељно познавати језик оригинала, већ потпуно владати и стилистичким помоћним средствима властитог језика. Др. Јенсен је показао да испуњује у врло високом степену оба ова претходна услова за срећно решење свога задатка.

У једном необично једром и драгоценом уводу износи преводилац живот и рад Петра II Петровића Његоша, који је рођен управо пре 100 година... Он је био способан владика; нико од његових претходника није учинио више од њега за развитак земље, а он је ипак имао да се бори са великим тешкоћама. За време целе његове владе претили су Црној Гори стални непријатељски напади. Он лично патио је од тешкога бремена владарских брига и често бивао плен мрачних сумња и сетних мисли.

Већина песника добија дубоке утиске од природе која их окружује. Природа Балканског Полуострва са својим богаством у планинама огледа се и у националној поезији. То смо нашли и у Славејковој „Кървава песенъ", којој је силни планински пејзаж позајмио нешто од своје поносите величанствености. Градски див добија овде готово симболично значење. Тако је исто и са „Горским Вијенцом". Ту је брдо Лов-

ћен средиште спева. Још кад је будући кнез-владика пасао стада свога оца по обронцима планинским, стајао је можда Ловћен за дечкову машту као симбол црногорске снаге. Рано је осетио да га носи геније песме, а његово патриотско одушевљење показало му је пут у избору песничке грађе. Студијама и посетама у Русији упознао се ближе са руском поезијом. Године 1847 достигла је његова поезија врхунац са „Горским Вијенцем“, којим је — како вели преводилац — „обезбедио себи почасно место у југословенској књижевности а ценено име у историји светске књижевности“.

По спољашњем облику личи „Горски Вијенац“ на драму, јер је написан у дијалозима, али му недостаје концентрација и развитак карактера, који су за драму неопходни. Понајпре би се могао означити као низ историјских слика. Пишчева намера није била да да̂ историјски потпуно верну слику времена у коме се дешава епизода што је износи, а при цртању главне личности — владике Данила — узео је најбитније црте од себе самога. Ми према томе налазимо код Данила исто меко, меланхолично душевно расположење које је било карактеристично за Његоша. Писац је међутим одлично нацртао карактер црногорскога народа са његовим ратоборним разметањем и детињском доброћудношћу. О епу „Ловци ирваса“ Ј. И. Рунеберга вели се да садржи толико података о финском сељаку, да би се само из њега могла конструисати врло потпуна слика о животу финског сеоског света. То се може рећи и о „Горском Вијенцу“. Са великом вештином умео је писац да уплете у ове сцене најважније црте југословенског народног веровања и српских народних обичаја. Добија се довољна представа о народним играма, празновању божића, женидби и удаји, тужбалицама и т. д. А преводилац је у својим опширним и драгоценим коментарима допунио ту слику и дао читаоцу обиље интересантних обавештења о народним обичајима и народном веровању јужних Словена.

Мада је садржина битно епска, има разних места која карактерише присно лирско расположење. Писац не схвата борбу као епизоду у борби за слободу једнога малога народа, нег као борбу између хришћанства и варварства, као беочуг у ланцу културне борбе од више стотина година. Тиме добија спев већи обим, дубљу перспективу. Као што сам преводилац истиче, свршетак је најслабији део спева, јер јадање Вука Ман-

душића због пребијеног џефердара, упоређено са дивним победама над туђинским угњетачима дејствује врло немотивисано. Дијалог се овде онде прекида уметнутим хорским песмама — колом — које дају историјски преглед најважнијих момената у српској историји и доприносе јачању патриотског расположења. При њиховој композицији песник је вероватно имао пред очима хорове античке драме, мада ја својим песмама у колу дао другачији карактер. Приближно сличну слободну употребу хора налазимо у „Visbur“ у шведскога песника Stagnelius'a.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

И „Горски Вијенац“ и „Smrt Smail-age“ стоје, како вели преводилац, као „трајни песнички споменици о једној сада завршеној епоси у историји балканских народа“.

Ми честитамо шведскоме преводиоцу што је довршио овај трудни али и драгоцени рад, који ће бити врло користан не само шведским славистама, већ у опште свакоме, који жели да позна оригиналну југословенску поезију, а не зна језик којим је писана“.

IV

O. Holmberg: „Svenska Dagbladet“ („Шведски Дневник“).

„За познавање словенске културе што га има код нас треба у врло великој мери бити захвалан Др. Алфреду Јенсену. Његови радови као историчара и есејисте познати су и цењени, а његове многобројне поетске преводе прихватили су са захвалношћу сви они који нису у стању да се непосредно упознају са словенском књижевношћу.

Научничко интересовање терало је често Др. Јенсена ради истраживања у крајеве који се морају сматрати као непознати чак и за образоване међу нама. Један видан израз те нарочите симпатије научникове за реткости јесте његова последња публикација: „Горски Вијенац“ и „Smrt Smail-age“.

Његош је био најбољи владар Црне Горе у новије доба и сматра се за једнога од првих српских песника. Национална борба коју је изабрао за предмет заснована је делимице на историјском предању о једном од песникових предака

Чврсту осећајну основу за спев имао је писац у јакој националној мржњи према непријатељима земље. Као владар имао је и ex officio дужност да у томе буде заинтересован јаче

од осталих. Он се стога није могао леснички уздићи изнад градива. Дело је закисељено најјачом есенцијом националне страсти и ваљада је делимице тиме стекло ранг националнога спева.

Спев је пола лирски, пола драмски. Покушаја да се цртају карактери никако нема [!], а о драмској запетости нигде трага. Темперамент песников био је без сумње претежно лирски, и места на којима се јавља само као лиричар имају за читаоца највише интереса. Композиција је крајње лабава, али у појединим сценама даје песник нешто примитивне поезије јаких осећаја, нешто природне дражи и мистичне присности. Преводилац као да је склон да прецени значај Његоша као мисаоног песника; он бар у „Г. В.“ тешко да чини значајан ефекат (!) као интелектуална личност. Оценити његов ранг као песника по обичном мерилу тешка је ствар на основу у нашем језику прилично монотоних трохеја. Уз то јак метафорички сјај, који спеву даје и нечега примитивног, није лако приступачан у једном преводу, у коме се метафоре морају често објашњавати у напоменама да би се могле разумети.

Тешкоће да се разуме тај страни свет има мање код Мажуранићевог спева „Smrt Smail-age“. Он има мотив сличан Његошевом, али више лично концентрисан и обрађен са више драмскога живота. Сликање је простије и јасније, без терета фоклористичке учености Његошеве, али и без фантастичног сјаја, који „Горски Вијенац“ чини интересантнијим. За познаваоце српске културе и историје, тако исто за политички заинтересоване пријатеље Балкана имаће последњи преводилачки рад Јенсенов свакако врло много интереса“.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Српско-турски преговори и острва у Јегејскоме Мору.

Србија и Турска нису завршиле још своје разговоре о уговору који треба да уреди сва питања која није уредио Лондонски Уговор о миру. Разговори се воде о неколико питања која се тичу уређења верскога, имовнога и јавноправнога стања и положаја поданика и правних лица обеју држава.

Српска влада је предложила да становници из уступљених предела могу постати турски поданици за три године

од дана кад поднесу молбе представницима Отоманске Државе, за то време муслимани не би били узимани у војску. Они људи који би оптирали за отоманско поданство остали би власницима својих непокретних имања ако би их имали на уступљеној територији. Турска влада сматра да сви становници са уступљених територија који живе у данашњој Турској јесу отомански поданици, те не прима српски предлог.

Српска влада је признала права приватне непокретне својине и приватним и правним лицима; признала је даље права експроприсаноме да кад га лише права непокретне владиине то буде на основу закона у јавноме интересу и пошто се одреди праведна оштета. Отоманска влада мисли да то није довољно јемство, те је тражила да се овоме дода још једно јемство више тј. обавеза да се никоме не може ни цело ни део непокретнога имања експроприсати ни посредно ни непосредно докле год се не испуни оно што се тражи, тј. докле се не утврди потреба експропријације, докле се не донесе Закон о томе и не исплати новчана накнада власнику имања.

Српска влада је тражила од Порте списак свих царских добара која се налазе на уступљеноме земљишту, па тек онда да призна пуно поштовање њихово, пристајући да све спорове, ако их буде било о овоме предмету, расправља Хашки Суд. Порта је дала један непотпун и неодређени списак, изговарајући се да због ратних прилика није могла да прикупи спискове из Скопља, Битоља и Солуна. Овакво рађење у овоме питању изазива сумњу да у цариградскоме надлештву за издавање тапија не искрсне какав списак нових тапија, као што је бивало раније кад су се решавала питања о турским имањима у окрузима врањскоме и нишкоме и када су многе неправилности нађене у турским тапијама.

Српска влада је пристала да се очува вакуфским имањима на уступљеној територији онај карактер који су имала у времену кад је ту територију војска српска окупирала, али је тражила да српски поданици имадну право првенства куповине вакуфских имања онда када их управа буде излагала продаји. Порта није примила овај услов о праву првенства, јер наводи да то може изазвати само обарање вредности и цене таквим имањима; право првенства куповине је повластица дата неколицини која може увек да принуди продавца да имање уступи по цену која се њима чини погодна.

Српска влада је унела у питање о вакуфима, а на основу начела узајамности, услов да се својство вакуфских имања призна у Турској оним српским имањима чији је приход намењен српским верским установама. Турска влада је одбила да прими овакав услов наводећи да у Турској Србија нема имања која су завештана на цркве, школе и друге хуманитарне установе. Овај навод није у свему тачан, у Цариграду постоји једно имање за школу српску; у Турској има пуно наших поданика који могу завештати имања за сличне циљеве; у Турској ће бити и још хиландарских метоха.

Српска влада није хтела да призна право на оштету које је Турска тражила због измене управе вакуфских имања изазване ратом, пошто је била готова да призна цео систем и режим вакуфских имања и пошто је пристала да све спорове који би се поводом ових питања јавили, расправља суд у Хагу.

Српска влада је увидела да у питањима о надлежности муфтија треба да призна надлежност муфтија не само за чисто верске ствари и управу над вакуфским имањима него и за правосуђе међу муслиманима (склапање бракова и развод брака, старатељство, тестаментално право). Турска је тражила да се унесу и многе друге ствари које се у Србији дотичу државне организације и државне целине.

Српска влада је у питању о гробници султана Мурата на Косову сматрала да ће се очувати исто тако добро гроб султанов ако он буде под заштитом Краљевине, ако муфтија поставља чуваре гроба Муратова, обвезујући се да сама подноси трошкове, као и кад би Турска сама плаћала чуваре за одржавање овога турскога споменика, који је за Србе био вечита опомена на њихове задатке. С овим у свези стоје и питања о гробљиштима старим, које турска влада мисли да подведе под вакуфска имања, а српска влада опет не прима тај предлог.

Српска влада је наишла на отпор и у питању о општинама. Турска влада неће да призна право начело узајамности, под изговором да у Турској нема српске општине и што је општина до сада била у надлежности православне цркве. Тако је исто и у питању односно српских школа у Турској. Порта неће да призна начело узајамности т. ј. да се у српским школама у Турској предаје на српском језику, као што би се у турским школама у Србији допустила настава на матерњем језику.

Српска влада је учинила такве уступке у предлогу уговора за мир за муслимане који буду на новим српским територијама, да се може рећи да је њима признала изузетан положај, привилегисан положај. Један од чланова тога уговора, предложенога од стране Србијине, садржи и овакве одредбе: „Живот, имање, част, вера и обичаји становника у пределима уступљеним Србији биће најстроже поштовани. — Нови становници уживаће иста грађанска и политичка права као и пореклом српски поданици. Слобода вероисповести и јавно вршење верских обреда обезбеђено је Муслиманима. — Име Султаново, као калифе, може се помињати у јавним молитвама муслимана. — Никаква повреда неће се учинити самосталности и хијерархијској организацији муслиманских општина које постоје или које ће постати; исто тако неће се учинити повреда у администрацији задужбина и задужбинских непокретности. — У односе између муслимана и њихових општина са муслиманским верским шефовима, који ће бити под Шеик-Ул-Исламатом цариградским и од кога ће добијати инвеституре, не сме се уносити никаква препрека. — Муфтије бирају бирачи муслимани српски поданици, а по прописима шеријатскога закона. — Реис-Ул-Ислама поставльаће краљ од три кандидата које изаберу све муфтије у Србији. — Српска влада преко свога представника у Цариграду саопштиће избор Реис-Ул-Ислама за Србију Шеих-Ул-Исламату, који ће истим путем дати потребне инструменте за вршење своје дужности и за делегирање своје власти осталим муфтијама у Србији. — Реис-Ул-Ислам и муфтије као и сви остали верски службеници имаће иста права и дужности које и српски државни чиновници. — Муфтије ће се бирати на основу шеријатскога закона. — Пресуде муфтија подлеже прегледу Реис-Ул-Ислама, а ако се пресуде и решења муфтија не односе на наследно право муслимана, могу се жалбе упућивати Шеик-Ул-Исламату у Цариград на расматрање“.

Сва побројана питања српска влада је намеравала да уреди у духу у коме су она уређена Цариградским Уговором са Бугарском и Атинским Уговором са Грчком. И ако у томе наилази на тешкоће, то ће доћи пре од тога што је питање о острвима требало да се уреди на штету Турске, него и неких других разлога. Енвер-паша коме је пошло, у своје време, за руком да поврати путем просте претње Турској

Једрене и добар део Тракије, нада се да ће, стављајући у изглед Европи нови балкански рат, нагнати Европу да у питању о острвима Митилени и Хиосу попусти. Зато је настао зар и застој у преговорима за уређење горњих питања.

Са питањем о острвима у Архипелагу није још свршено. Силе су предале и Грчкој и Турској ноту о томе. У ноти, предатој у Атини, речено је да су Силе одлучиле да предаду Грчкој сва острва у Архипелагу која је Грчка окупирала, сем Имброса, Тенедоса и Кастелориза, која треба вратити Турској. Сем тога, острва се уступају под погодбом да их Грчка не употреби за ратне циљеве, да не допусти кријумчарење оружја и да обезбеди извесна права муслиманској мањини. У истој ноти Силе истичу да ће се предаја острва сматрати као коначна тек пошто Грчка напусти Албанију и обавезу да неће у Епиру подржавати народ у његовом отпору противу решења да уђе у састав Албаније. Евакуисање Епира и острва Сасена код Валоне треба да буде свршено до 18 марта. У ноти која је предата у Цариграду, Силе саопштавају да су одлучиле, у смислу Лондонскога Уговора од маја месеца 1913 године и Атинскога Уговора од октобра 1913 године. да Грчка задржи сва острва у Архипелагу сем Имброса, Кастелориза и Тенедоса и дадне сва горе побројана јемства. На ову ноту Турска је дала одговор Силама, у коме је уметнуто и ово: „Узимајући знању решење Сила о повраћају острва Имброса, Тенедоса и Кастелориза турској царевини, царска влада, свесна своје дужности и ценећи благодети мира, тражиће да обезбеди праведно и законито остварење својим захтевима". Овај двосмислени одговор је предат преко једнога писарчића са Високе Порте Амбасадору Аустро-Угарске као старешини Амбасадора Сила у Цариграду. Грчка није дала још одговор, у коме ће тражити вероватно извесна јемства за острва досуђена јој од стране Европе.

Иностранц.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

О национализовању муслимана. Написао и издао Шукрија Куртовић. Сарајево, 1914.

Верске подвојености, остатци ранијих векова, у Европи су биле од рђавих последица по стварање држава и развитак националне свести. Зна се колико су Немачка, у Тридесетогодишњем Рату, Швајцарска све до „Сондербунда" 1847, биле растрзане религиозним борбама. И данас, борбе између католичке већине и протестантске мањине у Ирској, између католицизма и протестантима у Француској, између католичког центра и пруске протестантске државне власти, још увек показују колико је вера елеменат грађанског раздора и сметња националном и државном јединству.

У том погледу најнесрећнији од свију европских народа био је наш народ. Налазећи се на граници између Истока и Запада, римокатолицизма и византијског православља, на првом ударцу азијској муслиманској поплави, Срби и Хрвати су данас подељени у три вере, у православну, католичку и муслиманску. Да је још протестанатизам у XVI веку пустио дубље корен и одржао се, ми бисмо данас били подељени на четири вере.

Најумнији људи у нашем народу јасно су видели велику националну опасност од тога стања ствари, и од краја XVIII века почеле су се код нас проповедати идеје верске сношљивости и istavљања народности изнад религије. Код Срба и Хрвата те идеје су великим делом остварене, данас се прелази преко верске поделе и иде у народно јединство. Тај природни процес уједињавања у велико се врши, и више га нико не може зауставити. Али ако је напредак очевидан у односима између Срба и Хрвата, наши муслимани остају изван националне заједнице, укочени у верском фанатизму и неком бесмисленом ишчекивању помоћи из Цариграда. Где су они, и шта хоће? Тај муслимански проблем је један од најважнијих наших проблема. У Босни и Херцеговини има на 600.000 муслимана, у новим границама Србије има их на 150.000, у нашем целом народу на 800.000, који су у својој великој већини без националне свести и ван националне заједнице.

Последњих година развијенији и ослобођени духови међу нашим муслиманима видели су бесмислицу и штету од таквога

држања. Рад Османа Ђикића на национализацији, демократизацији, једном речи на модернизацији босанско-херцеговачких муслимана био је од особитог значаја, и није остао без последица у средњој класи муслиманској, нарочито у школској омладини. Али никада идеја о потреби национализовања муслимана није тако јасно, речито и убедљиво доказана као у горе поменутој брошири младог херцеговачког муслимана Г. Шукрије Куртовића.

Г. Куртовић није од оне доста распрострањене врсте „освешћених“ муслимана, који су једне године Срби а друге Хрвати, и које једна и друга партија нашега народа показује као неку барнумску реткост и агитаторски триумф. Г. Куртовић, рођен у једном од најсрбастијих крајева наше колевке Херцеговине, од детињства се осећао Србином, и такав је вазда остао. Он није ни од оних муслимана који свој патриотизам исказују у стиховима сумњиве вредности. То је човек који је мислио, читао, расуђивао, и који у својим логичким извођењима и политичким разлагањима показује стваран политички смисао. Не само за његове године, но у опште говорећи, он показује ретку зрелост и проницљивост, и нимало није тешко предсказати овом младом човеку који почиње једом овако позитивном књигом, знатну политичку будућност.

Г. Куртовић разлаже као Србин који јасно увиђа важност муслиманског питања, и као муслиман који појима истинске и трајне интересе својих једноверaца. Он се обраћа муслиманима, апелујући не на њихова осећања но на њихов разум, доказује им да је њихов непосредни и стварни интерес да се не одвајају као туђини, но да уђу у националну целину. Он указује на „опасности по муслимански елеменат, ако радикално не прекине са свима предрасудама и не пође новим путем, који ће га повратити српском народу, од кога су га дијелили вијекови и историја...“ Муслимани у Босни и Херцеговини, разлаже Г. Куртовић, 1878 стварно, а 1908 и формално су отргнути од Турске; Балкански Рат 1912 пресекао је сваку њихову везу са Турском. Они се сада, хтели не хтели, неразлучно налазе везани за судбу целога српско-хрватског народа. Они очајавају у заблуди да су Іслам и Турска ствари које не иду једна без друге. Іслам је вера, разлаже писац, а Турска је једна национална држава, исто толико блиска босанско-херцеговачким муслиманима колико и Персија. По

чему су им Турци ближи но Персијанци, индијски или кинески муслимани? „Ми Срби муслимани немамо се од Турске ничему надати; ми с Турцима немамо ништа заједничког осим вјере, и уз њих нас не може ништа везати. Баш противно!“ Турци нису дошли у Европу да шире Ислам, но као монголски освајачи да подјармљују друге народности. По сам Ислам Турци су били кобни; они су уништили некада тако велику арапску културу. Они су угњетавали и саме босанско-херцеговачке муслимане, презирали њихов језик, секли их, уништавали. Босански и херцеговачки муслимани су се бунили, и Г. Куртовић, у предговору књиге, подсећа на Хусејин-Капетана, „који је цио исламски свијет Босне заталасао и повео у борбу као муслимана против једне исламске царевине...“

Са фанатизмом, са неком безумном надом у Турску, одвајајући се, муслимани се излажу сигурној пропасти. Засебни муслимански интереси не постоје. Муслимане воде бегови, феудални великопоседници, који у своју класинску корист експлоатишу верска осећања масе. Интереси ага и бегова, и интереси кметова муслимана, нису исти; политичка-национални интереси стоје над верским. Са антагонизмом између Срба и Хрвата више се не даје спекулисати. Срби и Хрвати су свакога дана ближи једни другоме, и на прво место истичу свој исти национални интерес. Треба рачунати са стварношћу, и једини је пут „национално зближење и заједнички рад са осталим својим суплеменицима других вера“.

Књига Г. Шукрије Куртовића заслужује многобројне и врло пажљиве читаоце. Она је убедљива, као и све књиге са убеђењем писане. Не само да се до сада из кругова наших муслимана није чуо разумнији глас, него се никада до сада о нашем муслиманском питању није писало са толико разумевања, трезвености и политичкога смисла. Г. Куртовић потпуно доказује оно што је још 1783 писао наш мудри Доситеј Обрадовић, који је у националну заједницу први стао уводити „Турке Бошњаке и Ерцеговце, будући да закон и вера може се променити, а род и језик никада“. „Бошњак и Ерцеговац Турчин — писао је Обрадовић у своме првом саставу, који је био манифест целог његовог рада — он се Турчин по закону зове, а по роду и по језику, како су били његови чукундедови, тако ће бити и његови последњи унуци: Бошњаци и Ерцеговци, догод Бог свет држи. Они се зову Турци,

док Турци том земљом владају, а како се прави Турци врате у свој вилајет, откуда су произишли, Бошњаци ће остати Бошњаци, и бити исто што су њихови стари били“.

J. C.

A. Kutchbach: Die Serben im Balkankrieg, 1912–1913 und im Kriege gegen die Bulgaren. „Срби у Балканском Рату 1912—1913“, од А. Кучбаха. Stuttgart, 1913.

Ова књига, која има 150 страна великог формата и много лепих слика и планова, садржи историју српског рата против Турака. Пошто је, у времену у коме је писац прикупљао материјал за књигу, отпочео српско-бугарски рат, а Кучбах се налазио тада у Скопљу, остао је на терену и пратио је и тај рат, (у штабу прве армије), па је, разуме се, својој историји српско-турског рата додао одмах и кратку историју српско-бугарске војне.

Писац је стари пријатељ Срба. Као добровољац учествовао је на српској страни у устанку у Босни и Херцеговини седамдесетих година, и од тада до данас борио се у немачкој јавности за српску ствар, како сам каже, већином са мало успеха. Србија је имала врло рђаву репутацију на страни, нарочито у Немачкој, и, стога је велико задовољство Кучбаху, који је стално веровао у Србе и борио се за праведност према Србима, што је дочекао догађаје који потпуно оправдавају његову веру. Томе задовољству даје он израза у уводу своје књиге. Он очекује да ће се сада променити мишљење о нама код Немаца, и прихвата радо позив издавача књига Франкхиша у Штутгарту, који су затражили од њега да им напише ову историју. Он жели да његова књига допринесе бољем разумевању Срба код Немаца, да буде корисна по развој бољих односа између Србије и Немачке. Он је на томе радио целог живота до сада, па хоће то и овом приликом.

Кучбах је старији човек, озбиљан и савестан. Само један такав човек могао је да нам остане веран у пријатељству и тада, када је, због недавних познатих догађаја код нас, цео свет мислио да има право да нас осуђује. Кучбах је, као у своме досадањем раду за нас, тако и у овој књизи, врло савестан и објективан. Он нема никаквих крупних речи. Он говори и пише озбиљно, доста стручно, држећи се само

факата. Нема у њој славопоја, и то је баш симпатично. Има само опис догађаја, и то систематски, од почетка до краја, како већ Немци пишу књиге. Најпре је изнесена садржина, па онда кратак историјски осврт на прошлост Срба; после долазе поглавља о стварању Балканског Савеза, о непосредним узроцима рата, мобилизацији, стратегијском развоју војске, концентрацији, објави рата, о простору операција, и даље по реду о самим операцијама, биткама и бојевима.

Пошто је у првом делу тако марљиво и солидно дао историју првог рата, не упуштајући се у критику, а само описујући, догађаје, пружа у другом делу на исти начин у мањем обиму историју другог рата. У трећем делу износи неколико поука које дају наши ратови, а у четвртом, завршном, приказује устројство наше војске. Цела књига није велика. Она додирује операције само у главном, али ипак, када се прочита, осећа се да је потпуна, да ништа што је важно није пропуштено.

Оволико о овој књизи у опште, а сада да се спомену још неке појединости из ње, које допуњују све ово што је речено напред о овоме раду.

*

Кучбах доноси у тачном преводу нашу целу ратну прокламацију пред рат са Турцима. О нашој мобилизацији каже да је „њен успех био сјајан преко сваког очекивања“ (стр. 17). Овај успех су донели добро устројство војске и добре мирнодобске припреме за мобилизацију, али поглавито „велико одушевљење народа за овај рат“: (стр. 19), о чему износи примере. И пренос трупа на места концентрације изведен је брзо. Истиче да поред свега убрзаног рада нема ни једног случаја застоја или несреће на железницама! (стр. 20).

Кучбах даје само историју догађаја, зато и мало критикује, по гдегде само пружа малу критику. Тако, на пример, мишљења је да је наступање турске вардарске војске према нашој првој армији било погрешно, јер Зеки-пашина војска није била потпуно спремна за борбу. Он држи да би она, да да је код Куманова и успела, ипак дошла у незгодан положај због надирања наше друге армије у њен источни и треће у њен западни бок и позадину. Судбина Зеки-паше подсећа га на судбину Бенедека 1866 у Чешкој, а кретање наших армија на Молткеове операције против Бенедека (стр. 36 и 37). Занимљива је епизода коју писац прича о доласку конзула

страних сила из Скопља у логоре прве армије после кумановске битке са позивом да се Срби пожуре за Скопље јер је бојазан да ће настати у вароши анархија. Наше предстраже завезале су очи конзулима, који су били у гали, па су их тако водили до престолонаследника Конзули су посртали ублаћени до колена преко разблаћених ораница и изгледали су доста смешни. Иначе. о кумановској битци не износи ничег новог.

За борбе пред Прилипом каже да су биле тешке и да наше држање заслужује пуно признање (стр. 48). Одаје, такође, похвалу држању наших трупа у ненаданој борби на Бакарном Гувну (стр. 49). И битољску битку описује Кучбах онако како нам је позната. Уз свој опис износи у преводу и неколико описа учесника који су изашли у своје време у нашим новинама. Тако се налази у књизи преведен чланак „Васићев вис", који је изишао после битке у „Политици", као и друге неке ствари.

Операције наше треће армије износи такође тачно, доносећи о њима и опис који је добио од артиљеријског капетана Милана Јовичића. Маршу ове армије преко албанских планина за Јадранско Море посвећује доста простора. износећи све тегобе које је имала да савлада (стр. 76- 81). Говорећи о односу између Арнаута и нас, наглашава њихову мржњу према нама. којој каже да је извор у њиховој дивљој природи и фанатизму (стр. 82). Али, та мржња је у много прилика изазвана и вештачки, агитацијом са стране (стр. 82).

Пошто је кратко приказао рад Ибарске Војске и Јаворске Бригаде описује наше учешће у борбама око Скадра и Једрена. Приказујући рад наше друге армије код Једрена, и тегобе опсаде. као и невоље при преносу трупа за Скадар, пун је признања према нашој војсци.

По његовом рачуну наш плен из рата са Турцима састоји се из 89.855 репетирки и карабина, 126 брзометних пољских топова, 6 брдских брзометних топова, 30 хаубица, 8 митраљеза. 47.403 сандука пешачке муниције, 16.977 шрапнела за пољске топове, 4.852 гранате. 919 шрапнела за 12 см хаубице, 1.811 граната за хаубице и 216 обичних граната; сем тога још велики број остале ратне опреме За наше губитке каже да износе 8.000 мртвих и 22.000 рањених. У болницама лечено је свега 120.000 од кога је броја 7.000 умрло.

Прелазећи на опис рата са Бугарима износи најпре узроке, како су познати. За нашу концентрацију, каже, да је имала за циљ *одбрану* територија узетих од Турака на фронту према Бугарској (стр. 104), а за Бугарску да јој је био задатак да ненадним нападом потуче и уништи целу нашу снагу на спорном земљишту (стр. 104).

Битку на Брегалници дели Кучбах у три дела; први је: ненадани бугарски напад и заузеће, с њихове стране, Дренка, виса 550 и Ђевђелије; друга фаза битке је у нашем контра-нападу у правцу Рајчанског Рида и у бугарском надирању ка Криволаку; трећа фаза битке је оступање Бугара; а цео резултат битке своди писац на то да су Бугари, прво: потпуно истерани из Маћедоније и, друго: да су из напада прешли у одбрану (стр. 110—113).

Кучбах није био присутан у турском рату, у овоме јест. Из штаба прве армије прати он операције, и присуствујући борбама. После битке на Брегалници, каже да је био наш план са Грцима продужити надирање ка Софији (стр. 114). Све борбе после битке на Брегалници биле су припреме за остварење тога задатка. Као досадањим, присуствовас је и тима, нарочито борби код Жедилова. За Бугаре, вели да су у тој борби ишли у контра-нападу храбро напред, али су били сузбијени (стр. 115). Овом приликом осматрао је мирноћу и хладнокрвност наше артиљерије, која се показала према бугарској неоспорно надмоћнија (стр. 115). Из свог личног сазнања истиче писац упорност са којом су борбе вођене, хвалећи и држање наших принчева, наследника Александра и брата му Ђорђа. У припреме за другу већу битку рачуна и све борбе северно од Кочана на Грлену, Побијену и Говедарнику, но до те битке није дошло јер ју је спречило примирје.

Цртајући ток операција на Тимоку, Нишави и код Власине, каже да су Бугари, који су имали до сада светло име, својим неделима у Књажевцу и на другим местима бацили љагу на себе, која се неће дати тако лако скинути (стр. 118).

Кучбах износи још ток преговора о миру, па завршује опис рата са Бугарима. Каже да ће добивене територије ставити велике захтеве на нашу врло још заосталу културу, али ипак увећање ће Србију омогућити да себи створи боље услове за опстанак, да себи прибави своје место на сунцу (стр. 126). За наше губитке у рату, каже, да броје око 33.000 рањених

и 7.900 мртвих, но да тај број није потпун; рачуна да број мртвих мора бити већи. По Кучбаху био је наш плен у овоме рату: 11 брзометних пољских топова, 30 пољских топова система Круп, 30 муницијских кара, 7 брдских топова, 7 митраљеза, око 5.000 пушака и 2 топа са панцером (куполе). То је плен прве и друге армије; плен треће армије није му познат.

∴

Има још да се додирне трећи и четврти део његове књиге.

У трећем су поуке које се добивају из ова два наша рата. Он утврђује да су ратови показали како пракса одговара теорији, што значи да ће и у будуће теорија остати важан чинилац ратног знања. Према томе ратови нису донели у тактици неке основне промене, а још мање у стратегији. Једино му се чини да су данас операције на унутарњим линијама теже и врло опасне, због чега ће у будућности прву реч имати операције на спољним линијама (стр. 128). Модерну битку карактеришу у главном: велико растурање снаге на земљишту, дуго трајање борбе и велики број бораца и оруђа, због чега је врло важно све оно што иде у прилог одржавања везе и споразумевања (стр. 128). Одаје похвалу јединству у раду наше пешадије и артиљерије, које је учинило да се савладало и оно што је држано да је немогућно (стр. 128) Мишљења је да ватра артиљерије и машинских пушака показује надмоћност над пешадијском, па каже за та оруђа да су: „оружје будућности" и ако и пешадија није изгубила од своје важности (стр. 129). Веза између пешадије и артиљерије му је conditio sine qua non успеха (стр. 129) Дух трупа исто тако је врло важан: он се не може изазвати вештачки, него мора лежати у узроцима рата (стр. 129). Све ово је тачно, само се може још додати, да је расположење народа, истинско и искрено, а не вештачки владом створено, најважнији чинилац за успехе, данас, у времену, када су, све војске, мање више једнако наоружане. То одушевљење за рат је свакако важније од броја бораца.

Говорећи о томе да коњица добива више улогу јахаће пешадије, каже за нашу да је у рату са Бугарима у томе правцу врло корисно послужила (стр. 130).

За ноћне борбе, каже да су опасне и да је много пута лакше извести напад на дану, под заштитом артиљерије, него у ноћи, где се све помеша и где се ради без помоћи од стране

артиљерије (стр. 131). Ово не мора баш да стоји, јер наша артиљерија је и у ноћи добро дејствовала, а напади у ноћи делују јаче морално и могућни су, потребно је само имати храбре трупе и добро извидити земљиште. Каже за нас да смо у ноћним борбама постигли „похвалне успехе“ (стр. 131).

Кучбах се похвално изјављује о храбрости нашег официра и војника. Наши официри, мисли он, излагали су се „опасности више него што је то било у корист трупе“ (стр. 131). И ово није баш потпуно тачно. Официр никада не чине довољно, ни онда када се најјаче излаже, јер он је вођа, а онај који води мора да иде примером напред. За резервног официра, каже да је многи од њих у почетку рата био несигуран и неодлучан, али током рата постали су „одличне вође трупа“ (стр. 231). Нашег војника карактерише овако: „Српски војник је од природе бистар и индивидуално јако развијен“, због чега се могла код њега већ после првих борби запазити „јако развијено самостално деловање“ (стр 131). Тачно опажа да је потребно више, него што се то чини, обавештавати трупе о томе шта се догађа, и за чиме се иде (стр. 132). То је, заиста, врло потребно, нарочито код нашег војника, који иде у рат као слободан грађанин, а научен је од куће да размишља о свему, у тежњи да све зна.

Кучбах правилно утврђује да су импровизоване јединице незгодне за борбу, да морал трупе зависи од официра који мора добро познавати душу свога војника и да панике, којих ће бити у садашњим ратовима све више, нису опасне, ако су официри на своме месту (стр. 132 и 133). Он придаје исхрани трупа у рату велику важност, а за дисциплину ватре каже да се показало да је могућно мирно тачно гађање у киши непријатељских куршума, што се држало да је немогућно. Говорећи о заклонима, каже да смо се ми у свима бојима најуспешније користили земљиштем (стр. 134). За нашу походну униформу вели да се показала врло практична (стр. 136)

Задржавајући се на ватри пешадије, тврди, да она није никада отпочињала паљбу на остојања преко хиљаду метара, да она има велико поверење у своју артиљерију и своју храброст и да има страх пред непријатељском артиљеријом, док се ни мало не плаши непријатељске пешадијске ватре (стр. 137). Ово је тврђење тачно, само ће оно важити за све пешадије, а не само за нашу. Узрок страха пешадије пред артиљеријом

тежи у психологији пешадије. Пешадија се боји непријатељске артиљерије зато што нема могућност да одговара на њену ватру. а пешадијске се не боји, јер има пушку у руци којом одговара на ту ватру Уз то има артиљеријска ватра, нарочито ватра артиљерије тежих калибра, и јако дејство на живце. које изазива распрскавање зрна и одјек који се чује при томе.

Кучбах још расматра велику важност употребе артиљерије, па завршује и овај одељак књиге, који не доноси неких великих важних опажања, али је ипак доста занимљив.

У последњем одељку описује свима нам познато устројство наше војске, не улазећи у његову критику. Каже да смо свега у рату имали 402.000 људи под оружјем, што значи 14 од стотине становништва од 3 милиона. О снабдевању и санитету има лепо мишљење. Одаје похвалу приватној иницијативи око неге рањеника (женама и девојкама) за санитетске возове, каже, да су били врло практични (стр. 147).

*

Ово је приказ целе књиге Кучбаха.

Писац мора од свих који су се до сада чули, о нашим минулим ратовима, да изазове код нас највеће симпатије: због објективности, озбиљности и стручности са којом је књига писана. Пристрасност која црта догађаје, са тенденцијом против нас, увек ћемо енергично одбити, али исто тако не волимо ни пристрасност у корист нашу, која се испољава у фразама, великим речима и славопојима. Људи који такс пишу о нама не доносе нам много користи, једно, што изазивају одмах веровање да су поручени да тако пишу, а то је по нас штетно, а друго, такве књиге не пружају нам никакве користи ни у правцу поуке коју треба да извучемо из прошлих догађаја за догађаје нове.

Кучбах је један од оних наших пријатеља који поштују наш народ не због дочека и ордена, не због појединих личности, него због тога што је упознао цео наш народ, што га целог правилно цени, па га зато целог и воли. Њему, стога, нису потребне фразе ни велике речи, ни увеличавање, да би нас приказао како тражи правда. Он нас познаје, па зато само ниже чињенице, потпуно хладно и озбиљно. Такав говор самих факата је и најсилнији и најкориснији, па ће нам зато и ова његова књига бити, може бити, најкориснија од свих које су до сада написане о прошлим ратовима.

Препоручујемо је нашем свету. А препоручујемо његовој пажњи и човека, који тако праведно и солидно, има већ четрдесет година заступа нашу ствар пред светом. Његов глас није много моћан у свету. Али његова поштена љубав за наш народ, и вера у њега, мора да нас крепи, да ојача нашу љубав и веру према себи, према своме народу. Тога нам је увек требало, а треба нам тога много особито данас

Мантон

Мајор Милан Прибићевић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ:

„Mrtvoj sestri". — Познати хрватски песник Г. Рикард Каталинић Јеретов штампао је у Загребу једну лепу књигу интимних писама „Mrtvoj sestri". Искрено осећање казивано је ту често у топлим стиховима. Песник сам вели да је „пјесник простих, незнатних стихова, ал' дубоких боли...":

Пјевам песме за се и пролазим свијетом,
У клонутој руци с једним мртвим цвијетом.
И пролазим самац и не тражим друга,
Јер се љубав дијели, ал не дијели туга;
Уз мене су само моји мртви мили..

К.

„Графица Розенберг и њени Морлаци" — Из „Српског Књижевног Гласника" за 1913 (књ. XXXI), Г. Др. Војислав М. Јовановић оштампао је своју расправу „Графица Розенберг и њени Морлаци", која је нов и добар прилог историји наше народне поезије у западним књижевностима. Ово библиофилско издање, штампано у свега 38 нумерисаних примерака, одликује се елегантном опремом. То је једна од најлепше штампаних српских књига К.

„Политичке странке и наш државни живот". — Васпостављање уставног живота у Црној Гори кренуло је у тој српској краљевини многе политичке разговоре и препирке. Г. J. С. Пламенац штампао је сада на Цетињу броширу: „Политичке странке и наш државни живот", у којој, на место личне, безначелне и хаотичне политике, тражи модерну политичку борбу у име извесних идеја и за извесне реформе. Књижица је писана добро, јасно и убедљиво. Извесно је да ће допринети с...нирању политичкога живота у Црној Гори. Љ.

„Лаж у браку“. — Једна од мањих београдских књижара, Свет. С. Дебељевића издала је до сада неколико књига. Поред књижице Л. Гумпловича „Слободна љубав и брак“, сада је издала од Макса Нордауа „Лаж у браку“. О књигама Гумпловича и Нордау још би могло бити говора да ли их је требало преводити и издавати. Али је извесно да није од никакве потребе, да је на против од велике штете, издавати дела као „De profundis“ од Ст. Пшибишевског. Неко од књижевних букварaца и наивних снобова, у име речене књижаре, слави пољског декадента и дегенерика као „пророка, мага и чудотворца“. У самом делу, „полну пожуду према сестри, извршење тога нагона, осећаје при извршењу његовом и његове последице, Пшибишевски је описао класичном лепотом“. Мало је зла код нас учинио Арцибашевљев „Сањин“, и требала је да дође и ова перверсна и душевно тровачка књига? Коме су код нас потребне такве прљаве и злочине књиге? И чему има да служи та полу-лудничка литература оних који су не само с ону страну морала но и с ону страну разума?

М.

„Вештина читања“. — Само претерана књижарска реклама може да тврди: „За последње време, у публикацији дела на српском језику, заузима без сумње најважније место превод чувенога дела француског академика Емила Фагеа *Вештина читања*“. Али је извесно да је ова књига од користи. То није најбоља књига своје врсте, и иде у позне, старачке радове Емила Фагеа, у којима има увек много духа, али много и натезања, играња са речима и усиљене духовитости. Ту се осећа слабљење снаге једног талентованог писца, који пише много, о свему, а често и свашта. Но Фаге је човек од велике лектире и од великога књижевног искуства, и његова мишљења, чак и онда када су парадоксална, и његови савети, чак и онда када су спорне вредности, увек заслужију да се читају.

Л.

„Dubrovačke legende“. — Г. Др. Јосип Карасек, који је до сада у неколико махова писао о нашим књижевним стварима, изишао је сада са једним овећим прилогом историји дубровачке књижевности. У Прагу 1913 изишла је његова књига „Dubrovačke legende“, где су критички издане легенде у прози које је Г. Карасек нашао у дрбровачким архивима 1889—1900 године. О овој књизи проговориће се на овом месту опширније и стручно.

В.

„Heroic ballads of Servia. — Translated into English verse by George Rapall Noyes and Leonard Bacon. Boston, 1913. — Желећи да упозна американску публику са нај-

бољим европским баладама, D. R. Noyes даје као прву књигу српске народне песме. Он их је превео на енглески служећи се ранијим познатим преводима на енглески, уз помоћ Г. Миливоја С. Станојевића, „graduate београдског Универзитета“, а у стихове их је препевао L Bacon. Ово није први превод наших народних песама у Америци. Само издање изгледа врло добро: спољашња, техничка страна је врло привлачна хартија је необично фина, повез елегантан и јак, а штампа чиста и удобна, исто тако и избор песама је врло добар. Уколико је пак превод веран и препев добар, треба да кажу познаваоци енглеског језика Преводилац у предговору вели да се при избору служио Караџићем и „Прегледом Српске Књижевности“ Г. П. Поповића. Пред текстом је дао научан и исцрпан увод где се говори о „херојским баладама“ српским, поред осталог дат је пример за метар на српском. У збирку су ушле ове песме: Зидање Скадра, Зидање Раванице, Бановић Страхиња, Цар Лазар и Царица Милица, Одломци Косовске баладе, Косовски Бој, Милош Обилић убија Мурата, Мусић Стеван, Смрт Мајке Југовића, Царица Милица и Владета војвода, Косовка девојка, Обретеније главе кнеза Лазара, Урош и Мрњавчевићи, Краљевић Марко и вила, Краљевић Марко познаје очину сабљу, Краљевић Марко и соко, Женидба Краљевића Марка, Краљевић Марко и Алил-ага, Краљевић Марко и Бег Костадин, Краљевић Марко и Мина од Костура, Краљевић Марко и кћи краља арапског, Орање Краљевића Марка, Марко пије уз рамазан вино, Смрт Краљевића Марка, Маргита девојка и Рајко војвода, Како је Старина Новак постао хајдук, Старина Новак и Дели-Радивој, Смрт Сењанина Иве, Женидба Јанковић Стојана, Ропство Јанковић Стојана, Бој Црногораца с Махмут пашом, Предраг и Ненад, Сестра и браћа, Мујо и Алија, Чудо Св. Николе, Змија младожења, Хасанагиница.

Превод није у десетерцу, већ је метар слободан и са сликом. М. С. М.

Нове књиге. — „Крађа у руском конзулату у Сарајеву“. Чланци прештампани из „Заставе“. — Нови Сад 1913, мала 8°, страна 52.

„Зета“ календар за просту годину 1914 Година VII. Уредио Гл. Н Пејановић — Цетиње 1913, 8°, страна 120. Цена један перпер.

Глас Српске Краљевске Академије. XCI. Први разред, 38 — Београд, 1913, 8°, страна 267, Цена 2 динара.

Muslimanska Biblioteka, knjiga prva. Halil Halid „Borba polumjeseca i krsta“. S turskog preveo Musa Ćazim Ćatić — Mostar, 1913, osmina, strana 205. Cena tri krune. В

ДРУШТВО И УСТАНОВЕ.

Задужбина Николе Чупића. — 31 јануара 1914 одржан је годишњи састанак Задужбине Николе Чупића. Том приликом деловођа, Г. Живојин П. Симић, прочитао је извештај о годишњем раду. У 33 књигу Задужбине Николе Чупића ушли су ови састави: 1) Др. Миленко Веснић: „Имбро И. Ткалац“; 2) Др. Веселин Чајкановић: „О грчким и римским изворима Доситејеве збирке басана“; 3) Анд. Гавриловић: „Беч као заштитник М. Светића и почетак рада Ђ. Даничића“; 4) Од истога писца: „Традиција о Бранковићима у Гундулићеву „Осману““; 5) Јован Миодраговић: „Двадесетпетогодишњица једне необичне културне установе (вечерње школе Друштва Св. Саве)“; 6) В. А. Гавриловић: „Лични лекар Вука Ст. Караџића“; 7) Стеван Симић: „Историја Кратовске Области“; 8) Иван Иванић: „Српске школе у Турској“ (продужење); 9) Др. Петар Колендић: „Фра Бартуо Качић-Жарковић“; 10) Анд. Гавриловић: „Владика Раде, његова поезија и путовања тридесетих година“. Ова, XXXIII св. „Годишњице“, износи 25 табака, и штампана је у 500 примерака.

Имовно стање Задужбине је овако. Стални капитал 74.500 динара Од прихода из 1912 преостало 2 944.95 дин.; прихода у 1913 години 4.636·90 дин. Издано за хонораре и штампу у 1913: 4.937·05 дин. Преостало за 1914: 7.581·85 дин. Министарство Просвете откупило је 725 примерака разних свезака „Годишњице“.

За 1914 остало је исто председништво: Г. Доброслав М. Ружић, председник, Г. Живојин П. Симић, деловођа. Н.

ЧИТУЉА

Армин Павић. — У Загребу је 29 јануара умро познати хрватски научењак Армин Павић. Рођен је 1844 у Пожези, у Славонији; свршио је 1861 гимназију у Загребу. Од 1861 до 1864 учио је на бечком университету класичну и славенску филологију, 1864, као учитељ гимназије у Осеку, ушао је у просветну службу. 1877 постао је ванредни професор хрватског језика и књижевности на философском факултету загребачког университета. 1880 постао је редовни професор. 1898 наименован је за оделног предстојника за богоштовље и наставу, и на том месту остао је до 1904, када је отишао у пензију.

Павић се нарочито бавио проучавањем дубровачке књижевности. Његова „Historija dubrovačke drame“ је први озбиљнији покушај своје врсте. Он се нарочито бавио испитивањем Гундулићева „Османа“, и о питању склопа тога спева изазвао и водио читаве полемике. О том питању написао је често навођену расправу „O kompoziciji Gundulićeva Osmana“. Исто тако писао је и о Ђону Палмотићу и о косовској епопеји.

Био је члан Југословенске Академије у Загребу и дописни члан негдашњег Српског Ученог Друштва у Београду. М.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXXII, број 5. — 1 март 1914.

ПОКОЈНИ АЛИЈА, ЛУЛАР.

Био је већ стар, оронуо. Занимао се луларством, израђивао лулад код своје куће и односио на своме магарету у Скопље на пазариште, доцније у Битољ, а последњих година само у Елбасан, јер свугде по другим местима и Турци а оставише чибуке и почеше да пуше цигарете.

Са Ристом, епитропом наше цркве, били су суседи, па и једна крв, деобничари, из једне исте фамилије. Само што Алија није хтео да призна нити кад да помене да се његов деда звао Илија, а кад се потурчио — Алија, и био рођени брат Ристином деди, те и овоме у част дедину надели његово име... Баба му се звала Мара, и она је до смрти своје, поред мужа Алије, остала у вери својој: ишла редовно у цркву, постила среду, петак, све постове преко године; позивала рођаке и пријатеље на дан своје славе Св. Врачи; крстила се увек при легању у вече у постељу, када би њен муж обично клањао... Тек кад су јој одрасли синови и почели да брију главе, носе оружје и пуше на чибуке, забранили јој да иде у цркву и прославља славу. Али је она ипак сваке недеље и празника слала свеће цркви преко своје јетрве, Ристине бабе, а у посне дане, кад би имали меса или што друго мрсно јело у кући, и морала и даједе са осталима из једног каленика, — сркала је само чорбу; месо никако да окуси. И кад је умирала, причају, оставила је проклетство синовима ако је не би сахранили у хришћанском гробљу. И они су је одиста ту донели и оставили је; наши

пак опојали свештеником, не уневши је само у цркву, и сахранили до саме цркве...

До педесете године своје Алија није имао никаква порода са првом Алиницом. После је узео и другу, и, – Божја вовља! — обе му, прве године по доласку млађе, донеше приновке: млађа једно, старија двоје, и то све женских. За неколико година пуна кућа: десет женских и једно мушко од старије Алинице. А он сам, јадник, за исхрану; занат му с године на годину опадао, снага га издавала. Прешао је био седамдесету: оронуо, погрбљен; глава са чекињасто-риђом брадом, обмотана прљавим турбаном преко масна феса, једва је вирила између испупчених леђа и уздигнуте раменице као презрела и од јесењег мраза спарушена главица купуса; очи се увукле у очне дупље, обневиделе, те није могао да израђује оне ситне рецкасте шаре на лулама без којих једва да би могао по марјаша комад да прода. Док не беше узео млађу Алиницу, старија му је много помагала: доносила би земљу са мајдана на магарету; умесила би и изгњечила од ње блато за луле, помагала му и у изради. Али од кад дође млађа, обе постадоше хануме: без јашмака ни да макну од куће; почеше и од Ристиних, па и од самога Ристе, онако старог, да се склањају и окрећу му леђа при сусрету. Млађа није хтела ни у кући да помогне Алији, да бар изради по неколико лулади са ситнијим рецкама, како је само она могла, колико за мустру при продаји. А то све више уз инат старијој — што да она има дете, мушкарца, а ова само девојчице. Па и кад би помогла што у томе, морао би се Алија за то довијати. Враћајући се из Елбасана, пошто би продао луле, купио би сапун и једну шамију, па кад дође кући, позове старију на са̀мо:

— На, каже јој и даје сапун. — Само сам теби купио. *Оној* немој да казујеш; да не дозна.

Исто би тако и са млађом:

— Ево шамија; само теби. Ако те упита *она* одакле ти, реци: мајка ми дала. Ти ми бољи измет чиниш и више помажеш у послу.

А све то ништа није помагало Алији. Он није могао да исхрани децу. Мало прође па нужда примора и њега, и ето га код Ристе:

— Комшија, да ми узајмиш врећу жита.

— А што? пита Риста и пригрће поле од гуњчета, које и лети са рамена није скидао.

— Немам да једем; деца гладна... Ето, по цео дан се врзу око твоје куће.

— Зар још Алија-ага?... Не могу, и ја имам чељад. Шта ће ми рећи синови?... А ти, што не радиш него по цео дан клањај, клањај! А и твоје хан... нека као наше жене раде; како су наши стари, и жене и девојке заједнички радиле: окопавале кукуруз, жњеле, ишле у планину за дрва.

Алији од љутине задрхте доња вилица и, као кад жваће, почне, тресући брадом:

— У веру, само у веру не дирај! И жене не помињи! Ако хоћеш дај, ако не, кајаћеш се!

И одмах иза силаја вади кресиво, ставља труд и креше да варнице прште на све стране, — знак да ће ватра имати реч.

Риста му опет дâ; жао га оне ситне деце, а више се прибојавао да му не плане који пласт сена или кошара.

Он би му и добре воље помогао, дао му Бог, да није Алија онакав.

Пође недељом или празником Риста за цркву, а Алија спрођу, у башту, клања, или је намерно изишао да заједа Ристу.

— Куда комшија? — викне оданде, онако блатњав, неопасан, раздрљен.

— У цркву. — каже Риста и пркосно повлачи с преда на појасу црквене кључеве да се боље виде.

— Да се крстиш, а?

— Јест, да се крстим, да се молим Богу.

— Ударај се песницом по челу, ударај; глава је за све крива кад неће да те преведе на праву веру.

Риста и не погледа на ту страну, продужује пут, поштапајући се, и гласно викне:

— Како који!... Неко руку ставља на чело, крсти се; други опет удара главу о земљу као да је бундева!...

Алија опсова, погледа на своју кубуру, коју и при клањању са себе није скидао, па видећи да се Риста не обзире, застане и поглѐда за њим, вртећи главом у знак претње...

Други пут заседну обоје на међи својих башта, под орахом, за кога се зна да га је њихов деда Илија — доцније Алија, посадио за успомену на своју женидбу, и поведу разговор о

своме дотињству: како су као вршњаци чували заједно јариће по Присоју; доцније оцеви им поверили и козе; како су о пландишту правили воденице и ваљавице на Овчар-Пејином извору; скидали орлова гнезда са највећих букава; помињали би козе предводнице и јарце, — разговарали би тако док Алија наједанпут припиљи на Ристу и неочекивано избаци:

— Ама комшија, ти си добар, паметан, Бог ти дао свачега: и имања имаш, и синове, и унуке — нека су ти живи — пуна кућа, само... али немој да се љутиш: — *Бел имана:* — дођи на моју веру.

И само те две речи је знао турски да изговори; толико. Риста би се усиљено накашљао, отпљунуо у страну и прихватио црквене кључеве за појасом, које није никада са себе скидао, да види да ли су му ту.

Алија би застао као да очекује одтовор па би затим наставио, блажије:

— Како хоћеш!... Вере нису много далеко једна од друге. Ми Турци признајемо четири Ћитаба хâк: Хазрети Даута (Св. Давида), Хазрети Муса (Св. Мојсеја), Хазрети Иса (Св. Исуса), и Пејкомбера (Мухамеда), але-и-селам!

И Алија би се при сваком помену Пејкамбера помакао мало с места и увек додао „але-и-селам“, — без чега је велики грех поменути само име Пејкамберово. — А зашто ђаури, зашто да не признају нашег Пејкамбера, але-и-селам! кад ето, у нашем Ћитабу пише, помиње Хазрети Ису?... Зашто они, ђаури, нашега не, зашто?!

— Нема га, Алија-ага.

— Како?... Нема га?!

— Не пише у нашим светим књигама нигде о њему.

— Не пише... нема га, а?.. Наћи ће га; сви ћете га наћи, само мало доцкан ће бити за све: пошто умру и пречисте се кувањем у катрану.. Тада ће доћи сви пред нашега Пејкамбера, але-и-селам, ни да се пожале да нису знали праву веру. Ето, рек'о би теби: — „Зар ти није казао твој комшија?“ — за мене. Мени је дужност, комшија, да ти кажем; у Ћитабу пише: „Ако имаш мухабет са Ђаурином, дужан си три пута дневно да му кажеш: *Бел имана!* Ако те послуша, добијаш још једно небо више на *ономе* свету; ако неће, скидаш један велики грех са себе што си кадгод учинио, или ако будеш учинио од сада, и товариш га њему“... Мене те је жао ком-

шија; ти си паметан, послушај ме, за твоје добро: *Ђел имана!*... Само немој да се љутиш?

Алија се почеше чибучићем, и наставља:

— Сваки онај који се роди Турчин, кад умре биће у џехнету на деветом небу и имаће свачега доста. Али онај, каже Ћитаб, који се родио као Ђаур, па се пре смрти покајао и дошао на нашу златну веру, он ће бити на дванаестом небу, у џехнету код Пејкамбера, але-и-селам! Тамо ће имати свега изобиља: од сваког јела што на свету има биће за њега увек колико хоће, кад хоће, и шта хоће, па само да нареди и свако ће бити одмах постављено пред њим. Па колача, гурабија, шербета, татлија... много, много које чега што им ми имена не знамо... Па жена, девојака каквих год хоћеш на избору: постаријих, младих, недораслих; шишкавих, средњих, снисkих, црномањастих, белих као шећер — које год хоћеш вере.

Па би овде Алија застао, поћутао, пренео се у мислима како ће заиста *тамо*, на оном свету бити лепо међу тим благодетима, где ће он да седи на свиленом сиџадету, пуши на златној наргили, бити свагда сит. И још сијасет других задовољстава ређао у памети и за тим до ситница почео и даље да прича Ристи, док овај опет не пљуне у страну и пригрне своје гуњче преко рамена па се удали без сбогом.

Алија би тада погледао за њим и љутито промрмљао.

— Ђаур, и опет Ђаур! Да му ову главу одсечеш, друга би му нарасла и опет рекла: „Ђаур сам!"...

Јесенас, на неколико дана пре мобилизације за наше ослобођење, баш у очи Крстов-дана, пошао Риста нешто раније на вечерње. Под мишком носи бреме свећа. Алија спрођу у башти зӓбӧ пред собом у земљу муштиклу и клања ићиндију. Таман Риста да измакне, а он се подиже и викне:

— Комшија, оди. Рано је још где си пошао. . казаћу ти нешто ново; оди!

Ристи се не иде са свећама да пређе на његово место, да их опогани, те се врати дома, остави их па пређе код Алије.

— Знаш шта је комшија, каже Алија, — биће кавге!

— Е-е!

— Четири ђаурска краља удружила се да ударе на Падишаха.

— Зар смеју?

— Не верујем, али... Баш да хоће Алах, па да буде! И шта се од њих не трпи: одасвуд комите, те уби овога, уби онога; те поквари ћуприје, те баци боб — како се зове оно што пукне само на сред пазара — и убије много људи?... Ђаурима све неправо; нека се једном пречисти са њима... Само, само се једнога плашим, комшија; много се плашим!

И Алија ућута, замисли се, протрља чело и поче нагло да повлачи густе димове са чибука. Отуда, из капиџика појави се Неџиба и Ајша, старије његове кћери које, чим спазише Ристу, повукоше се назад, заклањајући лице јашмаком. Алија им викне да донесу кафу... Поћута још мало, па опет, уздахнувши настави:

— Тога се бојим, мој комшија, — не за нас одрасле, него за оне максуме, нејаке. Али ће, иншалах, да да̄ Алах стрплење, саб'р, Падишаху. И опет се Алија замисли.

— А што то, Алија-ага?.. Зашто?

Он премести подвијене ноге и погледа озбиљно Ристу.

— Е, зашто?... Не знаш ти комшија какву силу има од Пејкамбера наш Азрети Падишах.. Да узме авдес и да се помоли Пејкамберу, але-и-селам, па само да прихвати и зањиха Санџали-Шериф, Мухамедову заставу, сва би дуњаја од једном пропала: планине, реке, језера, мора све би се испретурало, помешало; нигде живе душе на дуњаји не би остало!

— Зар може тако што, Алија-ага!

Он га погледа попреко и љутито добаци:

— То Ћитаб каже, еј!... А Ћитаб, — Боже ми опрости што ћу рећи, јер је грех — Ћитаб не лаже... Да га нечистим рукама дарнеш, он се сам затвори а руке ти се одмах осуше. То је Пејкамберова књига, але-и-селам. Али милостив је наш Азрети Падишах: неће он да прихвата Санџаги-Шериф; жао је њему малишана. — Не ради нас, одраслих; ми смо сви... не сви, али многи нису као што треба: не клањају *намаз* пет пута дневно као ја,... као Ћитаб што казује; људи остарели, прешли четрдесету, неће да пусте браду; пију ракију, па и вино. Паше, везири, садриазами Падишахови почели да узимају и Ђауре у аскер — а то све због рушвета. Падишах о томе ништа не зна; не казују му. Трпи ли Господ да Ђаурин носи оружје, и да буде Падишахов аскер! Ето, зато се бојим, комшија, да се Падишах Азрети сад не наљути, па прихвати

Санџали-Шериф, и сва дуњаја, све живо, да пропадне... Али неће. Милостив је он, — не због нас, одраслих: жао је њему недораслих максума, деце; неће и због стоке: због говеда, овце, козе, птице и друге дивље и питоме животиње на дуњаји. Шта су оне криве, шта су учиниле па да од једном пропадне и изгину?!

— Ако буде кавге ко ће победити, Алија-ага? Каже ли то Ћитаб?

Алија се замисли, отпухне неколико димова. У том ето млађе Алинице, са џезвом кафе и два филџана, иде насумце к њима, пребуљена белим јашмаком, руке обавила грпама да се месо не види, јер је грехота, а из искрпљених димија босе, оцрнеле ноге слободно тапшају, јер ко зна од када обућа на њих није стављена, — спусти џезву са шољама поред Алије и брзо, као опарена побеже.

Риста саже главу и гледа преда се. Алија сипа каву и каже:

— Не зна се, мој комшија, ко ће победити?.. Управо зна се: наши ће победити сада. Али стоји у Ћитабу и ово — Хоџа ми казивао: „Земљу ће да заузме Ђаурин једном сву". — Сигурно неће ваљда сада; то можда после много, много година. — „Колико ће је држати не зна се" — управо зна се: три дана, или три недеље, или три месеца, или три године, или тридесет .. А, не! неће тридесет; неће ни три. Каже у Ћитабу: „Ђаурин ће да заузме сву земљу. На земљи ће остати тада само четрдесет Турака — свега четрдесет на целој дуњаји, али хâк, правих Турака. Тада ће да сиђе озго са дванаестог неба сам Пејкамбер-Мухамед, але-и-селам! и свакоме ће од тих четрдесет хâк Турака дати по једну оштру, много оштру сабљу која ће бити дугачка колико једна година. Ти људи ће бити високи сваки за по дванаест највиших јабланова на свету, а широки по двадесет и четири великих сежања. Они ће имати само по једно око и то на средини чела, и оно ће бити велико колико она голема капија на мошеји од Свете Ћабе. Они ће моћи, мој комшија, да гледају за девет година дубине кроз земљу и двадесет и четири година висине горе кроз небо. Неће носити одело на себи; биће им тело покривено густом длаком, а свака ће длака њихова бити тешка најмање седам ока... Место постеље простираће пода се свој леви ушни лист, који ће бити дугачак и широк колико и тело њихово, а десним ће се увом покривати. Они ће моћи

разговарати са Пејкамбером, але-и-селам!, и примати његове заповести озго чак са дванаестог неба. По три године моћи ће ништа да не једу и не пију а глад да не осете. После пак, моћи ће једним гутљајем воде цело ово наше Охридско Језеро да пресуше. Њихов ће војђа бити сам Пејкамбер-Мухамед, — але-и-селам! — и он ће бити за седамдесет и седам пута по седамдесет и седам јачи од свакога од ових. Једним гутљајем воде он ће моћи цело море да искапи. Тада ће они, сви заједно, да поваде сабље и да секу Ђауре, да секу, да секу — ево овако: И Алија се усправи, поче да маше десном руком по вазгуху око себе, из све снаге. — Тешко Ђаурима! — Немој да се љутиш, ти комшија !... Ја хоћу да те обавестим... Послушај ме, као што ти рекох?

— Причај, Алија-ага, причај.

— Сећи ће они, сећи ће, сећи ће невернике и све ће до једнога сатрти за четрдесет декика. Ни једнога Ђаурина неће бити више на свету; остаће само они четрдесет хâк Турака. Тада ће сва земља бити натопљена крвљу ђаурском, у којој ће се многе стоке и дивље животиње подавити. Од тада неће бити више Ђаура на земљи. Од тих хâк четрдесет муслимана за девет ноћи намножиће се хиљадама хиљада хâк муслимана. Јер ће сваки од њих имати по девет стотина деведесет и девет жена, а свака ће жена рађати свакил девет дана по деведесет и девет деце. Сва деца биће као и они: велики, снажни, са по једним оком на челу, ушима ће се покривати и простирати пода се... исти, исти оцеви. И само ће њих, таквих правоверних муслимана на земљи да буде. Они неће радити као ми сада; за њих ће Пејкамбер, — але-и-селам! — да поради код Алаха и све ће имати изобиља, што хоће... А душе побијених Ђаура све ће у катрану вечито да се кувају и неће за њих бити милости никада код Пејкамбера, але-и-селам! .. Никада, никада! Страшне ће муке бити вечито за њих... је си л' чуо комшија? Мене те је жао, комшије смо, имамо мухабет; послушај ме, не премишљај, за твоје добро: — *Ђел имана*!

И Алија прихвати Ристу за полу од гуњчета и поче га дрмусати као да га освести од неке зачмалости и занесењаштва.

Риста се нагло отргне, стресе полу као да се била каква прљавштина на њој прилила, ђкну из дубине груди и пљуну посред лица Алији. Овај се на први мах убезекну, а за тим пређе руком по лицу, да се обрише, затим истрже иза силаја

кубуру на којој ороз одмах шкљоцну. Али му је Риста отргне, отвори фаљу и пљуне у попрашак, па је завитла преко баште, и прасак пада се чу чак онамо у потоку. Риста прихвати чврсто свој штап и пође преко дворишта дома, шапћући полугласно: „Господи, очисти грехе моје; владико, прости безаконија моја...“

После неколико дана помирише се посредовањем Хоџе Јашара. Риста је дао за то Алији четири козе млечне са јарићима и врећу жита, а хоџи Јашару за посредништво једнога јарца, скопака, за пастрму.

Али је Алија и даље остао љут на Ристу.

Дан-два после измирења објави се мобилизација. Поред обавезника Падишах преклињаше сваког правоверног: — „Ко је хâк Турчин и Пејкамберово чедо, а може да понесе оружје, старо-младо да пође под Пејкамберову заставу; удружила се четири ђаурска краља ..“

Осиони Турци још се више устремише на рају. Прваке похваташе и неке одмах помрчина поједе; друге спроводећи за Ресан и Битољ испребијаше по путовима и оставише да их нико не сме сарањивати, да их пси растрзају.

Тих дана, Алија, једнога јутра, рупи Ристи на врата, са кашикаром преко рамена, опасао нов силај и у њему две кубуре, и виче осорно:

— Је ли ту Риста?

— Ево ме Алија-ага .. Изволи, изволи на кафу — излази Риста, позива га унутра а ноге му клецају.

— Ту си, а!... Кога имаш у кућу? пита набусито.

— Моје људе, укућане, децу... Хајде, изволи на по једну кафу.

— Ђаурску кафу не пијем. . него, — где су ти комите?

— Зар код мене тако што, Алија-ага! Ти бар знаш, комшије смо.

— Знам те ја, знам!... Знам све добро шта ви радите! Него сад ћемо све да пречистимо, каже Алија, и прихвата кашикару као спреман на нешто.

— Ево Алија-ага, комшије смо.. моја је кућа — твоја ти знаш.. разгледај, свугде, ако има тако што, ево живот... каже Риста молећиво, а ноге га једва држе.

Алија пође, као да разгледа, па се врати и застане:

— Ако заиста натрапам на некога, помисли, па изиђе и застане на спољна врата. Риста га нуди, моли да уђе на кафу.

Он priђe праљном кориту, седе, запали лулу, па стаде отварати кашикару, вадити и стављати метак у њој, окретати грлић Ристи, па одједном, као да се нечему присети, пита:

— А имаш ли ти масла, сира, на продају?

Ристи лакну у души.

— Немам, Алија-ага, за продају, али за тебе наћи ће се.

— Пошто ока?

— Лако ћемо са Алија-агом; узми колико ти треба.

— А жита.. имаш ли жита; пошто?

— Наћи ће се за Алија-агу. Поделићемо оно што имамо. — каже Риста нешто расположен и нарећује укућанима да издвоје и масла, и сира и жита, и да момак сад, одмах однесе код Алија-аге. Па приђе Риста Алији, нуди га дуваном и пита шта се чује: хоће ли бити заиста кавге.

Алија одби, покретом руке дуван, и задовољно се насмеши:

— Хм!... има ли кавге?! Наши већ у Ћуприји... Врање, Ниш, Лесковац, од кад наши! Сутра ће, иншалах, у Београд... Са Падишахом хоће кавге!...

Поћута мало, бришући своју кашикару, и не погледајући у Ристу, наставља као самом себи да говори:

— А Иса Бољетинац! Не роди мајка као њега! Он од кад већ на Цетиње. Са двеста хиљада Арнаута цео Карадаг заузео... Цар га поставио за везира над Карадагом: дао му ферман, велики ферман од бакра да се никад не поцепа те да је и он, и његово кабиле, везир над Карадагом до века... докле је дуњаја... И заслужно је. Сад нико не сме да каже Иса Бољетинац, већ Иса-паша. Секао је тамо ђауре, сек'о је, ни једног није оставио живог... И овде треба вас... све до једнога, да нема ни једног од те ђаурске проклете крви... Што ће то погано семе кад није ни Пејкамберу ни Алаху по вољи!.? Удри, ишчисти то!

И Алија, љутит, псујући, пребаци кашикару преко рамена и удали се без збогом.

Не прође много а ето једно од девојчица његових. Уђе у кућу и пружа мараму Ристи: — Да ми даш... овде да ми вежеш двадесет лира; рече ми бабо, — каже му и баци мараму.

Риста се почеша иза ува и, снебивајући се, сиђе полако у подрум. Из зида, у једном углу, извади камен, па за-

вежљај крпе; одреши, одвоји осам лира, заста мало, промисли; узе још две, пребраја их неколико пута, стави крпу у зид; пође до врата, опет застане... врати се, одвоји још четири лире: — „Нека га носи Нечисти“, промрмља па запуши рупу каменом и врати се у кућу и даде девојчету у марами.

— Поздрави оца, Алија-агу. Кажи му оволико је имао чича-Риста; други пут ће накнадити, ако треба.

Девојче оде. И док је Риста налевао зејтина у чашици пред иконом Св. Ђорђа, домаћег заштитника, ето девојчета назад, застаде на врата и из стиснуте шаке распе новац по кући Лире звекнуше и откотрљаше се тамо амо, а оно танким као плачним гласом каже:

— Рече ми бáбо да ми дâш четрдесет лира.. ево овде у ову шамију да ми увежеш, и то сад, ево сад! ...Ако ми кажеш: „немам“, — ево ти *ово*, — тако ми рече бáбō, и баци пред Ристу кресиво, знак паљевине. По том постоја мало и оде.

Пет пута је до пред ноћ Риста силазио у подрум, одбрајао 20, 25, до 30 лира, али никако да допуни четрдесет; и одложио је за сутра дан. Али те исте ноћи оде у прах и пепео кошара пуна сточне хране, и 48 оваца у њој. Једва се чобанин спасао. И Риста одброја тога јутра сав новац, 40 лира, да до ране зоре пошље, јер ко зна шта може доцније да буде, са њиме, или да му друго које чељаде из куће изгине. У тај мах упаде у кућу Гвозден, рођак његове домаћице, сав усплахирен, а и весео некако. Улази, а још с врата, не назива Бога него погнут мало као да се нечега боји и прикрива да га не виде, ставио леву шаку поред уста, да се тобож не чује, и шапће:

— Дошли *наши* код Битоља.. Прилеп, Велес наш.. Скопље, све! Турци беже, беже. Ле-ле!... шта је у нашој мâли! Побегли сви, побегли!

— Који, море?! пита зачуђено Риста.

— Наши Турци... побегли са Куманова... Иљаз убијен, Асан погинуо, Јусуф и он... Мехмед се удавио у Вардару... Ле-ле што је код Турака!

Риста га слуша, посматра, а не може да појми.. Он час по, навири кроз прозор да ко не долази, па опет испрекидано, подскакујући по кући, у неком страху и расположењу, пљеска рукама: — И Ахмед убијен, и Мустафа!... И-ха! шта прича Шабан!

— Ама шта је, Гвоздене? шта то?! пита Риста, а други укућани се окупили око њега.

— Слушај, чичо, слушај!... ено: б-у-у-у! топ код Битоља. Каже мени Шабан. Он побегао са Битоља; ови други са Куманова.

Риста приђе прозору, напре слух, — грмљавина све јача и земља се сва из темеља потреса као да је у грозници. Он се прекрсти неколико пута и очита полугласно тропар домаћег заштитника: „Јако плјених свободитељ и нишчих заштититељ" — па приђе Гвоздену:

— Ама ко ти каза?... Шта је!.. Ко је дошао?! пита.

— Ето, поче Гвозден опет испрекидано, узрујан, — дошли ноћас, побегли сви који су остали живи... Прича Шабан. Да видиш какав је јадан: поцрнео, ноге му отекле бежећи: за три дана и две ноћи без одмора, ни мало, са Куманова стигли!.. Прича, прича јадник, и плаче. Моли се да га сакријемо кад дође наша војска... ако не, бар да му сачувају децу... И-ха!... шта прича! Турци оставили топове, све, све; побегли, подавили се у Вардару многи, многи; код Велеса.. Ено, слушај, топ: — бу-у-у-у! како риче...

И опет поче да ређа имена мештана за које је чуо да су погинули.

Риста збаци са себе гуњ, који никада није скидао, скиде капу, се̑де̑ власи, које је давно пустио као човек који има посла са црквом и духовенством, забелеше старачку главу која је много, много претурила преко себе. Крстећи се приђе икони што беше давно затворена, у долапу источног зида где је од објаве рата дано-ноћно горело кандиоце с уљем пред њом, поклони се много пута, правећи широки крст на себи, пољуби је три пута, читајући гласније: „Возбрануј војеводје побједитељнаја..." и „Јако пљених свободитељ", па се измаче корак у страну и показа покретом руке својим укућанима да прилазе и уз поклоне целивају. Мању дечицу прихваташе са̑м, и пошто би их прекрстио њиховим ручицама, подизаше их икони да и они пољубе и по̑моле се, изговарајући он за њих речи, своме заштитнику домаће славе Св. Ђорђу Победоносцу...

Четири дана земља тако дрхташе од страшне грмљавине топова, а гребени Перистера јаукаху у одјеку за проливеном

крвљу бораца ослободилаца. Алија после доласка бегунаца ни да се макне из куће. По десет пута дневно и ноћу узимао је авдес и клањао — очекивао сваки час кад ће Азрети Падишах да подигне и заљуља Санџали-Шериф и да земља и све на њој одједном пропадне. — Зар може још да трпи *Он*?! Неће више, не!... Знам он да неће... „Сад ће да се испуни оно што ћитаб каже, довикивао би он у страху самом себи — Не трпи више ово ни Падишах ни Пејкамбер, але-и-селам!... Зар Ђаурин да узме земљу и да заповеда!... Сад ће, сад; можда још која декика па све да пропадне, све да изгине...“

И Алија тако пробденисао је те дане и ноћи све у тим мислима и речима, не једући ништа, само пушећи и клањајући, као да се одиста спремао за *онај* свет. Жене би, посматрајући га, дубоко уздахнуле и прихватале се за образе, у страшној тој помисли. Неџиба и Ајша одрасле већ, старије ћерке, јецале би и непрестано брисале влажне и од суза усахле очи; млађе девојчице окупљене око њих, у издртим зубунима, босе, посматрале би забринуто своје старије. Само по кад пренула би се млађа Алиница, силом, немарно, колико децу да охрабри и проговорила би:

— Та неће Азрети Падишах; можда неће!.. Грехота је и њему мале дечице; шта су деца скривила?... Па стока!.. Неће да подигне Санџали-Шериф; ево Барјам сутра... Неће на Барјам Азрети Падишах. Даће њему Алах и Пејкомбер, але-и-селам! кухвет да Ђаурина побели... Неће Ђаурин код нас, не! Алија би се тада прибрао, погледао у њу поверљиво, упитно; смирио би се мало и потражио тада да скува кафу и запали лулу.

Сутра дан, на Бајрам, потражи преобуку и намисли да иде у џамију. Топовска грмљавина тога дана преста; — тишина свуда, и то га расположи. Млађа му Алиница донесе кошуљу; старија му принесе чарапе а Ајша чист турбан и отрча да налије воде са чесме да му опере ноге за авдес. И још Алија не беше скинуо чарапе а она, вриштећи, утрча с поља:

— Бабо, ето иду, долазе!... Ле-ле сад! и пљеска рукама

— Ко-ко-ко . поче Алија да муца и расколачи очи.

Она му се обисну о врат:

— Аман, бабо!... Ето Ђаури, аскер, Срби!.. Сад ће нас поклати?!

У том затрешта труба са оближњег брда уз марширање

једне чете. Весео узвик једне гомиле што их предусрете разлеже се громко: „Живели!... Живели!“

Алија се стресе, јекну два пута, снажно, па се пресави и полако опружи по земљаном поду. Очни капци осташе полуотворени; зенице зађоше дубоко испод горњих капака, а беоњаче се покретоше лево-десно неколико пута и укочише.

Сви у кући као на један глас вриснуше. Ајша и Неџиба почеше да чупају косе и браздају лице; мање девојчице пиште и прибирају се једна уз друго и уз своје матере.

Старија Алиница прихвати дете, ућута више ради њега, те се и млађа прибра и повиче осталима:

— Ћут'!.. ћутите!... Ено иду; не вичите; да не дознају где смо. поклаће нас!

Па прихвати крчаг, изручи воду на Алију и спусти се поред њега; узе му леву руку и поче трљати. Алија доби још жућу превлаку лица; очи се расколачише а беоњаче осташе управљене горе, непомично Целога дана није давао никаква знака живота, сем тихог, једва приметног дисања

Пред вече поче да покреће обрвама, за тим трепавицама, па уснама. Поче шапутати испрекидане, неразумљиве речи: „Али — не -- ја... Или — ја.. ја...“ и уз то покретати десном руком на прсима, ка челу, раменима.

Тако неколико дана у непрестаном бунцању, покретању руком и изговарању једне те исте речи.

Седмога дана упокојио се.

За сахрану је дао Риста све што треба.

После неколико дана Риста буде, поред епитропства цркве, изабран и за председника наше општине. Он сврати једнога дана са поп-Јорданом код Алијиних да види имају ли још жита за исхрану што им је ту скоро послао. Обе Алинице предусретоше га у дворишту, без јашмака, одбуљене. Обе се руковаше и захвалише на помоћи, а старија додаде. — „Е, крв није вода, кажу стари“. Неџиба и Ајша приступише за тим, прво поп-Јордану па Ристи, пољубише им руку по угледу на девојке Српкиње-Хришћанке.

Општина је примила дужност на себе да им даје храну, одело, све што им је за живот потребно, и да их изведе на пут. Покојни Алија, лулар, може мирно да спава.

Охрид.

Анђелко М. Крстић.

МАТЕО ФАЛКОНЕ.

Кад се изиђе из Порто-Векиа и удари на северо-запад, ка унутрашњости острва, види се како се земљиште прилично брзо уздиже, и после три часа хода по кривудавим стазама, препреченим великим стенама и погдешто испресецаним јаругама, долази се на ивицу једног врло пространог макиа. Маки је постојбина корзиканских пастира и свакога који је дошао у сукоб са судом Треба знати да корзикански тежак, да се не би мучно ђубрећи своју њиву, потпали један део шуме: ако се пламен распростре даље но што треба, ништа за то; ма шта да буде, човек је сигуран да ће сабрати добру жетву кад засеје ту земљу нагнојену пепелом дрвећа што је на њој расло. Кад се влаће пожње, јер се слама оставља, пошто би је било мучно покупити, из корења што је остало у земљи несагорело избију, на пролеће, врло чести изданци који, за мало година, израсту на седам осам стопа. Такав густ шибљак зове се макием. У њему има разноврсног дрвећа и жбуња, измешаног и испреплетаног како је милом Богу воља. Човек би могао да прокрчи себи пута кроза њ једино са секиром у руци, а има макиа тако честих и густих да ни сами дивљи овнови не могу да се у њих пробију.

Ако сте убили човека, идите у маки порто-векијски, и ту ћете живети безбедно, с добром пушком, пушчаним прахом и оловом; не заборавите мрку кабаницу с кукуљачом, која ће вам служити као покривач и душек. Пастири вам дају млека, сира и кестења, а нећете имати шта да зазирете од суда или од рођака покојникових, сем кад вам устреба спустити се у град, по нову џебану.

Матео Фалконе, кад сам ја био на Корзици 18.. године, становао је на по миље од овог макиа То је био човек прилично богат за онај крај; живео је господски, то јест ништа не радећи, од прихода од својих стада, која су чобани, као какви чергари, гонили на испашу тамо-амо по планини. Кад сам га видео, на две године после догађаја који ћу да испричам, учинило ми се да му има највише педесет година. Замислите једног омаленог али крепког човека, коврчаве, као угљен црне косе, орловског носа, танких усана, крупних и живих очију, и лица жута као посувратак од чизме. Сматрали

су га за особитог нишанџију, чак и у његову завичају, где има толико добрих стрелаца Тако, на прилику, Матео не би никад бйо дивљег овна сачмом, но би га, са сто двадесет корачаји, простро на земљу куршумом у главу или плећку, како је хтео. Ноћу га је служило оружје онако исто добро као и дању, и причали су ми за овај његов мајсторлук у гађању која ће се можда учинити невероватним оном ко није путовао по Корзици. На осамдесет корачаји наместили би запаљену лојаницу иза једне провидне хартије, широке колико тањир. Он би нанишанио, онда би угасили свећу, и, минут после, у најцрњој помрчини, он би опалио и пробио хартију три пут уз четири ударца.

С тако изванредном вештином, Матео Фалконе стекао је био велики глас. Говорили су за њ да је тако исто добар пријатељ као и опасан непријатељ: будући иначе услужан и милостивне руке, живео је на миру са свима у порто-векијском срезу. Али су причали за њ да је у Корту, одакле се оженио, врло смело склонио с пута једног супарника који се сматрао за толико исто опасног на мегдану колико и у ашиковању: држало се бар да га је оно Матео изненада убио из пушке баш кад се бријао пред једним огледалцетом окаченим о прозору. Кад се ствар заташкала, Матео се ожени. Његова жена Ђузепа родила му је најпре три кћери (због којих је он хтео да побесни), и најзад једног сина, коме је надео име Фортунато: то је била нада његове породице, наследник имена. Кћери су биле добро удомљене: отац им је могао да рачуна у невољи на ханџаре и шешане својих зетова. Сину је било тек десет година, али се већ видело ваљано момче.

Једног јесењег дана, Матео изиђе зарана са својом женом, да обиђе једно од својих стада на једном пропланку макиа. Мали Фортунато хтео је да пође с њим, али је пропланак био и сувише далеко; у осталом, требало је да неко остане да чува кућу; отац га дакле не пусти: видећемо да ли није имао због тога да се каје.

Већ је неколико сати био ван куће, и мали се Фортунато мирно излежавао на сунцу, гледајући плаве планине и мислећи да ће, у идућу недељу, ићи на ручак у град, код свога ујака *каплара*[1], кад га изненада прекину у његовим размишљањима

[1] Каплари су били некад поглавице које су ставиле себи на чело корзиканске општине кад су се дигле на феудалне господаре. Данас се још по-

прасак пушке. Он се диже и окрену на ону страну ка равници одакле се чуо пуцањ. Затим припуцаше друге пушке, у неједнаким размацима, и све ближе и ближе; најзад, на стази која је водила из равнице Матеовој кући, указа се један човек, у шиљатој шубари као што је носе планинци, брадат, у дроњцима; једва се вукао наслањајући се на своју пушку. Тане га је баш било погодило у бутину.

Тај човек био је један хајдук који је, кренувши се ноћу по барут у град, запао успут у заседу корзиканских стрелаца. Пошто се јуначки бранио, успео је да одступи, живо гоњен и пушкарајући се од стене до стене. Али је био мало измакао испред војника и, због ране, није могао да се докопа макиа пре него што га стигну.

Он се приближи Фортунату и рече му:

— Ти си син Матеа Фалкона?

— Јесам.

— Ја сам Ђането Санпјеро. Гоне ме жуто-јаковци.[1] Сакриј ме, јер не могу да идем даље.

— А шта ће рећи мој отац ако те сакријем без његова допуштења?

— Рећи ће да си добро учинио.

— Ко зна?

— Сакриј ме брзо; ево их.

— Причекај док се мој отац не врати.

— Да причекам? сто му громова! кроз пет минута они ће бити овде. Хајд', сакриј ме, или ћу те убити.

Фортунато му одговори са највећом хладнокрвношћу:

— Пушка ти је празна, а немаш више метака у фишеклији.

— Имам ка̏му.

— Али да ли ћеш моћи да потрчиш као ја?

Он одскочи у страну, ван његова домашаја.

— Ти ниси син Матеа Фалкона! Зар ћеш допустити да ме ухвате пред твојом кућом?

некад то име даје човеку који је, захваљујући свом имању, својим родбинским везама и својим штићеницима, од великог утицаја, и у неку руку као прави судија, над једном *pieve* или срезом. Корзиканци се деле, по старој навици, на пет сталежа: *племићи* (од којих су једни *узвишени*, други *господа*), *каплари*, *грађани*, *плебејци* и *странци*

[1] Стрелци су тада носили мрки копоран са жутом јаком.

Дете као да то дирну.

— Шта ћеш ми дати ако те сакријем? рече примакавши се.

Хајдук стаде баратати по једној кожној чантри која му је висила о пасу, и извади из ње један петодинарац, који је без сумње био одредио за куповину барута. Фортунато се осмехну угледавши сребрн новац; он га зграби и рече Ђанету:

— Не бој се ништа.

Одмах направи велику рупу у једном пласту сена што је стајало украј куће. Ђането се ту шћућури, и дете га затрпа тако да му је оставило мало ваздуха за дисање, али није било могуће посумњати да је у том сену сакривен човек. Њему паде на ум, уз то, и један прилично досетљив дивљачки марифетлук. Оно донесе једну мачку с мачићима, и намести их на пласт, да би изгледало као да од скора није диран. Затим, приметивши трагове крви на стази поред куће, брижљиво их затрпа прашином, после чега се поново извали на сунце не може бити мирније.

Неколико минута затим, шест људи у мркој униформи са жутом јаком, под предводништвом једног наредника, стајали су пред капијом Матеовом. Тај наредник био је нешто род Фалкону (познато је да се на Корзици људи својакају много више но другде). Звао се Тјодоро Гамба: био је то жустар човек, страх и трепет за хајдуке, којих је већ неколико био склептао.

— Добар дан, пријашко, рече он Фортунату пришавши му; ала си израстао! Да ниси видео једног човека где је прошао малочас овуда?

— Ох, још нисам израстао колико ви, рођаче, одговори дете бенасто.

— Биће и то. Али реци-де ми, зар ниси видео једног човека где је прошао?

— Да ли сам видео једног човека где је прошао?

— Јест, једног човека са шиљатом шубаром од црне кадиве и јелеком извезеним црвено и жуто?

— Једног човека са шиљатом шубаром и јелеком извезеним црвено и жуто?

— Јест, одговарај брзо, и не понављај моја питања.

— Јутрос је прошао Г. попа испред наше капије, на

свом коњу Пјеру. Запитао ме је како је тата са здрављем, а ја сам му одговорио...

— А, угурсузе ли један, шта ми се ту претвараш! Реци ми сместа куда је прошао Ђането, јер њега то тражимо; а ја сам сигуран да је ударио овом стазом.

— Ко зна?

— Ко зна? *Ја* знам да си га ти видео.

— Зар се види ко пролази кад се спава?

— Ти ниси спавао, мангупе; пуцњава те је пробудила.

— Зар ви мислите, рођаче, да ваше пушке толико грувају? Шешана мог оца грува много јаче.

— Аратос те било, чапкуне један ђаволски. Ја сам сасвим сигуран да си ти видео Ђанета. Можда си га чак и сакрио. Де, другови, уђите у кућу и видите да ли није ту. Вукао се само још на једној шапи, а, хуља једна, и сувише је паметан да би покушао да се докопа макиа храмајући. У осталом, и трагови крви овде престају.

— А шта ће рећи тата? запита Фортунато церећи се; шта ће рећи ако чује да су улазили у његову кућу кад он није био ту?

— Вуцибатино! рече редник Гамба ухвативши га за уво; знаш ли ти да те ја могу, само ако хоћу, натерати да окренеш други лист? Можда ће ти се једном одвезати уста кад те мазнем дваестак пута пљоштицом од сабље.

А Фортунато се непрестано церио.

— Мој отац је Матео Фалконе, рече он надмено.

— Знаш ли ти, угурсузе, да те ја могу одвести у Корту или Бастију. Рећи ћу да те баце у томруке да спаваш на слами, с букагијама на ногама, и да ти одрубе главу ако не кажеш где је Ђането Санпјеро.

Дете прште у смех кад чу ту смешну претњу, и понови:

— Мој отац је Матео Фалконе.

— Наредниче, рече сасвим полако један од стрелаца, немојте да се мразимо са Матеом.

Гамба као да је био очевидно у неприлици. Разговарао је лагано са својим војницима, који су већ били претражили целу кућу. То није био много дуг посао, јер се кућерак Корзиканчев састоји из једне једите четвртасте одаје. Од намештаја има у њој сто, клупе, сандуци, и ловачки и кујнски прибор. За то време мали Фортунато миловао је своју мачку.

и изгледало је да пакосно ужива у забуни стрелаца и свог рођака.

Један војник примаче се пласту. Он виде мачку, и забоде бајонет у сено, немарно и слежући раменима, као да је увиђао да је његова предострожност смешна. Ништа не мрдну; а на лицу детињем не показа се ни најмање узбуђење.

Наредник и његова четица били су дигли руке од свега; већ су озбиљно погледали пут равнице, као да су готови да се врате одакле су и дошли, кад њихов старешина, уверен да претње неће имати никаква дејства на Фалконова сина, хтеде да покуша последње средство и опроба може ли се што постићи улагивањем и даровима.

— Прикане, рече он, ти ми изгледаш промућурно момче. Ти ћеш далеко отерати. Али ти не ваља што радиш са мном; и кад се не бих бојао да ожалостим свог рођака Матеа, нека ме ђаво носи ако те не бих повео собом.

— Таман посла!

— Али кад се мој рођак врати, ја ћу му све испричати; и за казну што си слагао, он ће те ишибати да те крв облије.

— 'Ајде?

— Видећеш.. Али, дё.,. буди добро дете, па ћу ти дати нешто.

— *Ја* ћу вама, рођаче, да дам један савет: ако будете још дангубили, Ђането ће већ бити у макиу, а онда ће требати повише таквих ђида да га тамо потраже.

Наредник извуче из свог џепа један сребрн часовник који је вредео десет добрих талира; и, спазивши како се очи у малог Фортуната сјаје док га је гледао, он му рече држећи часовник за крај челичног ланца:

— А, угурсузе! волео би, је ли, да имаш један овакав сат о врату, па би се шетао улицама порто-векијским, шепурећи се као паун; и људи би те питали: „Које је доба?“, а ти би им рекао: „Погледајте на мој сат“.

— Кад порастем, даће ми мој ујак каплар сат.

— Да, али син твога ујака већ га има... није, истина, тако леп као овај... А он је млађи од тебе.

Дете уздахну.

— Де реци, хоћеш ли да ти дам овај сат, прикане?

Фортунато, погледајући на часовник испод ока, наличио је на мачку којој би неко пружио цело пиле. Како осећа да

збијају шалу с њом, она не сме да опружи шапу, и покадшто погледа у страну, да не би морала подлећи искушењу; али се непрестано облизује, и као да каже свом господару: „Ала је грозна ваша шала!“

Међутим, изгледало је да је наредник Гамба озбиљно мислио показујући свој часовник. Фортунато не пружи руку; али му рече с горким осмејком:

— Зашто терате шегу са мном?

— Тако ми Бога, не терам. Реци ми само где је Ђането, па је овај сат твој.

Фортунато се насмеши с неверицом; и упрвши своје црне очи у очи наредникове, трудио се да прочита у њима колико треба да поверује његовим речима.

— Нека ме ражалују, узвикну наредник, ако ти не дам сат под тим условом! Другови су сведоци; а ја не могу погазити реч.

Говорећи тако, он је све више примицао часовник, док није без мало дохитао блед образ малишанов. На лицу овога јасно се огледала борба која се била у његовој души између лакомости и обзира гостопримства. Обнажене груди дизале су му се снажно, и изгледало је као да ће се сад угушити. А часовник се клатио, вртео, и покаткад би га ударио у врх носа. Најзад, мало по мало, његова десна рука подиже се до часовника: врхови његових прстију га се дотакоше; и он је целом тежином био у његовој руци, и ако међутим наредник није пустио крај од ланца. Плоча с цифрама била је плаветна... поклопци скоро очишћени..., на сунцу, изгледали су као да су од саме ватре... Искушење је било и сувише јако.

Фортунато подиже и своју леву руку, и показа палцем, преко рамена, пласт на који се био ослонио леђима. Наредник га одмах разумеде. Он пусти крај од ланца; и Фортунато осети да је само он господар часовника. Он поскочи чило као јелен и одмаче се за десет корачаји од пласта, који стрелци стадоше одмах да преврћу.

Ускоро видеше како се сено покреће; и из њега изиђе један крвав човек, с ками̂ом у руци; али кад покуша да се усправи, његова охлађена рана не даде му да се држи на ногама. Он паде. Наредник скочи на њ и оте му нож. Одмах га чврсто увезаше, и ако се противио.

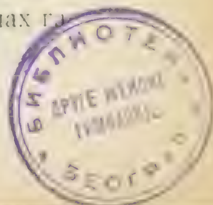

Ђането, лежећи на земљи и спетљан као сноп, окрену главу спрам Фортуната, који се био примакао.

— Пасји сине! рече му он више презриво но гневно.

Дете му баци сребрн новац који је било добило од њега, осећајући да га више није заслуживало; али разбојник као и да не обрати пажњу на то. Он рече с пуно хладнокрвности наредннку:

— Драги мој Гамба, ја не могу да идем; мораћете ме однети у варош.

— Малочас си трчао као срндаћ, одврати немилосрдни победилац; али буди спокојан: ја сам тако задовољан што си ми пао шака, да бих те носио читаву миљу на кркачи без умора У осталом, друже, направићемо ти и носила од грања и твоје кабанице; а на имању у Кресполиу наћи ћемо кóња̂.

— Добро, рече заробљеник; метућете и мало сламе на ваша носила, да ми буде згодније лежати.

Док су стрелци пословали, једни правећи некаква носила од кестеновог грања, други привијајући Ђанетову рану, Матео Фалконе и његова жена искрсоше на окуци једне стазе што је водила у маки. Жена је ишли пресамићена од муке под теретом једног огромног џака с кестењем, док јој се муж слободно размахивао носећи само једну пушку у руци а другу о рамену; јер је зазор за човека да носи други терет до своје оружје.

Кад је угледао војнике, прва мисао Матеова била је да су дошли да га ухапсе. Али откуд му та мисао? Да Матео, значи, није имао каквих сукоба са судом? Не. Он је уживао лепо име. То је био, као што кажу, *угледан домаћин*; али је био Корзиканац и планинац, а има мало планинских Корзиканаца који, кад добро потраже по памети, неће наћи какву своју погрешчицу, као на пример да су потегли на кога пушку или нож, и друге тричарије. Матеу је, више но ком другом, била савест чиста; јер од пре више од десет година он није био наперио пушку на човека; али је ипак био предострожан, и спреми се да се добро брани, ако устреба.

— Жено, рече он Ђузепи, спусти твој џак и буди приправна.

Она послуша одмах. Он јој даде пушку коју је носио о рамену и која би му могла сметати. Затим напуни ону коју је држао у руци, и стаде прилазити полако кући, дуж дрвета

украј пута, готов, на најмањи знак непријатељства, да ускочи иза најдебљег стабла, одакле би могао осути ватру из заклона. Његова жена ишла је устопице за њим, носећи његову резервну пушку и фишеклију. Дужност је једне добре домаћице, на случај борбе, да пуни оружје свом мужу.

С друге стране, наредник је био на живој муци видећи Матеа где прилази тако, одмереним корацима, с напереном пушком и с прстом на орозу.

„Да случајно, помисли он, Матео пада рођак Ђанету, или му је пријатељ, па хоће да га брани, сукија из његове две пушке погодила би двојицу међу нама, сигурно као два и два; а да нешто и на мене нанишани, и ако смо своји!...

У тој недоумици, он се одлучи на нешто врло смело: да сам изиђе пред Матеа и исприча му ствар, приступивши му као старом познанику; али мала даљина која га је делила од Матеа учини му се до зла Бога дуга.

— Еј-хеј, стари друже, викао је он, како си, делијо? Ја сам то, Гамба, твој рођак.

Матео, не одговарајући ни речи, беше застао, и док је Гамба говорио, он је полако подизао цев од пушке, тако да је била управљена у небо у тренутку кад га наредник стиже.

— Здраво, брате[1], рече наредник пружајући му руку. Одавно те нисам видео.

— Здраво, брате.

— Свратио сам био мимогред да се поздравим с тобом и мојом рођаком Пепом. Данас смо много јурили; али нас не треба жалити због умора, јер смо нешто славно уловили. Сад смо баш ухватили Ђанета Санпјера.

— Богу хвала! викну Ђузепа. Прошле недеље украо нам је једну козу музару.

Ове речи развеселише Гамбу.

— Кукавац, рече Матео; био је гладан.

— Хуља једна бранио се као лав, продужи наредник мало жацнут; убио ми је једног од мојих стрелаца, и, незадовољан тиме, сломио је руку каплару Шардону; али није велика штета, пошто је то Француз... Затим се тако добро био сакрио да га ни ђаво не би био могао пронаћи. Да није било мога малог рођака Фортуната, ја га никад не бих био могао наћи.

[1] *Buon giorno, fratello*, обичан поздрав корзикански.

— Фортуната! викну Матео.

— Фортуната! понови Ђузепа.

— Да, Ђането се био сакрио у онај пласт тамо; али ми је мој мали рођак открио подвалу. Због тога ћу ја то рећи његову ујаку каплару, да би му послао леп поклон за његов труд. А његово и твоје име биће у извештају који ћу послати државном правозаступнику.

— О да несреће! рече сасвим полако Матео.

Били су стигли до четице. Ђането је већ лежао на носилима, спреман да пође. Кад виде Матеа заједно са Гамбом, он се некако чудновато осмехну; затим, окренувши се кућним вратима, пљуну на праг рекавши:

— Кућо издајничка!

Само човек решен на смрт смео би изговорити реч издајник за Фалкона. Жесток ударац мачем, који не би било потребно понављати, одмах би му судио за увреду. Али Матео не учини ништа друго но само принесе руку челу као човек обрван несрећом.

Фортунато беше ушао у кућу видевши оца да долази. Наскоро се врати са зделом млека, коју оборених очију пружи Ђанету.

— Даље од мене! издера се на њ хајдук громовитим гласом.

Затим, окренувши се једном од стрелаца, рече:

— Друже, дај ми да пијем.

Војник му пружи своју тиквицу, и разбојник стаде да пије воду коју му је давао човек с којим се отоич пушкарао. Затим затражи да му савежу руке тако да му буду скрштене на грудима уместо на леђима.

— Волим, говорио је, да лежим удобно.

Одмах му учинише по вољи, затим наредник даде знак за полазак, рече збогом Матеу, који му не одговори на поздрав, и спусти се убрзаним кораком ка равници.

Прођоше скоро десет минута пре но што Матео отвори уста. Дете је немирно гледало час своју мајку а час свог оца, који га је, наслоњен на своју пушку, посматрао с изразом уздржаног гнева.

— Лепо си почео! изусти најзад Матео гласом мирним, али страшним за сваког који га је познавао

— Оче, викну дете прилазећи са сузама у очима као да хоће да клекне преда њ.

Али му Матео грмну:

— Даље од мене!

И дете застаде и зајеца, непомично, на неколико корачаји од свог оца.

Ђузепа приђе. Она је била опазила ланац од часовника, чији је један крај вирио из кошуље Фертунатове.

— Ко ти је дао овај сат? запита она оштро.

— Мој рођак наредник

Фалконе зграби часовник и, лупивши га снажно о један камен, разби га у парам-парче.

— Жено, рече он, је ли ово дете од мене?

Мрки образи Ђузепини зацрвенише се као цигла.

— Шта велиш, Матео? и знаш ли добро коме говориш?

— Онда је ово дете прво од свог рода које је учинило издају.

Фортунато стаде још јаче да јеца и да грца, а Фалконе га је непрестано стрељао својим очима као у риса. На послетку лупи о земљу кундаком од пушке, затим је забаци на раме и удари опет пут макиа викнувши Фортунату да пође за њим. Дете послуша.

Ђузепа потрча за Матеом и ухвати га за руку.

— То је твој син, рече му она дрхтавим гласом не скидајући своје црне очи с очију свога мужа, као да хоће да прочита шта се збива у његовој души.

— Пусти ме, одговори Матео: ја сам његов отац.

Ђузепа загрли сина и уђе плачући у своју колебу. Она клече пред икону Богородичину и стаде усрдно да се моли. А Фалконе одмаче за једно двеста корака стазом и застаде тек у једној јаружици у коју сиђе. Он опроба земљу кундаком од пушке и нађе да је мека и лака за копање. Место му се учини згодно за његову намеру.

— Фортунато, стани украј оног великог камена.

Дете учини што му је он наређивао, затим клече

— Очитај молитве

— Оче, оче, немој ме убити.

— Очитај молитве! понови Матео страшним гласом.

Дете, муцајући и јецајући, очита „Оченаш" и „Вјерују". Отац, снажним гласом, одговарао је „Амин" после сваке молитве

— Јесу ли то све молитве које знаш?

— Оче, знам још „Богородице дјево“ и молитвање коме ме је научила тетка.

— Много је дугачко, али нека.

Дете доврши молитвање угушеним гласом.

— Јеси ли готов?

— Ох, оче, милост! опрости ми! Нећу више! Молићу толико мога рођака каплара да ће пустити Ђанета!

Он је још говорио; Матео је био напунио своју пушку и нанишанио рекавши му:

— Нек' ти Бог опрости!

Дете се очајно напреже да устане и обгрли колена свом оцу; али не имаде кад. Матео окину, и Фортунато се пружи мртав.

И не погледавши на леш, Матео пође кући да узме ашов и закопа свог сина. Тек што је био крочио неколико корачаји кад сусрете Ђузепу, која је била дотрчала узнемирена пуцњем.

— Шта учини? врисну она.

— Пресудих по правди.

— Где је он?

— У јарузи. Сад ћу да га закопам. Умро је као хришћанин; рећи ћу да му се одслужи служба за покој душе. Поручите моме зету Тјодору Бјанкu нека дође да станује с нама.

Проспер Мериме.

(Превео с француског С. П.)

ОСТРВО ДОКТОРА МОРОА.

(2)

III

Лице чудноватог створа.

Остависмо собицу и упутисмо се на кров нашег брода. При самом врху степеница, један човек, леђима нама окренут, пречио нам је излазак. Он је био незграпна стаса, кратак, пун и неспретан, округлих леђа, длакава врата, главе упале међу рамена. Одело му је било од затворено-плаве лаке вунене ма-

терије, а имао је необично дебелу и круту, чекињасту косу. Чух бесни лавеж паса које нисам видео, и човек се одмах спусти низ степенице, идући натрашке. Одгурнух га полако руком од себе да ме не би оборио. Он се окрете са правом животињском хитрином.

Његово црно лице, које опазих у том тренутку, пренерази ме дубоко. Оно је имало врло чудан изглед. Нос и вилице испадали су му напред и јако подсећали на њушку; огромна полуотворена уста показивала су два реда тако крупних зуба какве никада нисам видео у људским устима. По угловима његових очију било је великих крвавих пега, а око мрких раширених зеница стајали су уски кругови једва видних беоњача. Нека чудна узнемиреност и узрујаност огледале су се на његовом лицу.

— Вуци се одатле! викну Монтгомери. Нека те ђаво носи! Не може човек да се макне а да му се не испречиш на путу!

Црнокожац се уклони, не проговоривши ни речи. Изиђох уз степенице, пратећи га погледом против своје воље. Монтгомери остаде за тренутак у дну степеница.

— Немаш овде никаква посла, знаш то добро; твоје је место напред! рече он заповедничким гласом.

Црнокожац задрхта.

— Неће... неће да ме при... приме напред, промуца он спорим и муклим гласом.

— Неће да те приме напред! Али ја ти наређујем да идеш тамо! узвикну Монтгомери претећим гласом.

Хтео му је рећи још нешто, али, кад ме опази, ућута и пође за мном уз степенице. Био сам застао, прошавши половином тела кроз отвор на крову, и гледао за собом, изненађен преко сваке мере смешном ругобом овог мрког створења. Никада у своме животу не бејах видео тако необично и одвратно лице, па ипак — ако се ова противречност може примити — осећао сам магловито у себи да сам негде *морао* срести ове црте и ове покрете који ме сада тако зачудише. Доцније, дође ми помисао да сам овог човека видео свакако док су ме износили на брод; међутим, то ми није било довољно и ја сам и даље чувао своје веровање у неки наш ранији сусрет. Али, како би човек могао видети овакво једно изузетно лице и доцније заборавити тачну прилику кад се то догодило?

Монтгомериев ход за мном одстрани моју пажњу са црнокожног чудњака; окренух се и почех гледати на равни кров наше једрилице. Лавеж који сам раније чуо беше ме донекле припремио на призор који ми се откри пред очима, али ипак никада нисам веровао да један брод може бити овако нечист. Цео кров био је прекривен отпатцима мркве, оглодотинама поврћа и ђубретом које се не да описати. Један чопор ружних и полудивљих паса, везан ланцима за главну катарку, поче урлати и отимати се да скочи на мене. Уз предњу катарку, једна велика пума била је стиснута у тесан гвоздени кавез у коме се није могла ни окренути. Мало даље, поред десне ограде, безбројни сандуци са решеткама пуни зечева; пред њима, једна усамљена лама стајала је затворена у свом уском кавезу. Пси су имали на њушкама корпе од широких кајиша. Једино људско створење на крову беше један мршав и ћутљив мрнар на крми.

Искрпљена и прљава једра надимала су се под ветром; изгледало је да једрилица иде својом највећом брзином. Небо је било чисто; сунце је силазило западу; дуги таласи, чије је ивице ветар покривао пеном, утркивали су се с нама. Пројосмо поред мрнара на крми и прићосмо крајњем дну крова; наслоњени на ограду посматрали смо како пенушава вода бије о корито једрилице, како мехури играју и нестају у трагу који је она остављала за собом. Окренух се и погледах на кров прекриљен животињама и нечистотом.

— То је нека океанска менажерија? упитах.

— Изгледа, одговори Монтгомери.

— За шта су ове животиње? Трговачки товар? Јамачно капетан мисли да их прода урођеницима пацифичких острва?

— Изгледа, зар не? одговори Монтгомери, и окрете се да гледа како једрилица сече воду.

Одједном, чусмо из отвора за степенице нечију дреку и страховиту псовку: злепасти црнокожац испаде нагло на кров. Одмах за њим јурио је један пун човек црвене косе, са белом капом на глави. Кад опазише црнога чудњака како бежи, пси постадоше бесни и почеше поново урлати и кидати своје ланце. Створење се заустави за тренутак, незнајући шта да чини: човек са црвеном косом стиже га и песницом му зададе страховит ударац у плећа. Јадни бегунац сруши се као убијени во, и откотрља се у ђубре, међу псе. Била је његова срећа што су

пси имали корпе на устима. Црвенокоси гонилац кликну од радости и остаде занихан на своме месту, излажући се опасности, како ми се чинило, да се склизне низ степенице на дно лађе или да падне на своју жртву.

У тренутку кад се овај човек појавио, Монтгомери задрхта целим телом.

— Овамо! викну он у унутрашњост једрилице заповедничким гласом.

Два мрнара појавише се на крову.

Црнокожац, који је чудно урлао, ваљао се грчевито између псећих шапа; нико му није прилазио у помоћ. Обесне животиње напрезале су се да га дохвате у своје зубе, стегнуте кајишима. Гомила њихових сивих и гипких тела играла је хитро око њега Мрнари су посматрали све то као веома забаван призор. Монтгомери цикну јаросно и потрча ка гомили. Ја пођох за њим.

У том тренутку, црнокожац беше устао и измицао се посрћући. Стиже до ограде и ухвати се грчевито за њу, гледајући преко рамена псе. Човек са црвеном косом смејао се грохотом задовољно.

— Слушајте, капетане, не иде тако, рече му Монтгомери, муцајући дрхтаво више но икад и хватајући га за рукав.

Стајао сам иза Монтгомерна. Капетан се окрете половином тела и погледа га глупим и свечаним очима пијана човека.

— Шта?... Шта не иде? запита он и дремљиво настави гледати Монтгомерна у лице. — Проклети надри-дивла лекару! Намештачу изломљених костију!

Наглим једним покретом он се ослободи лекареве руке и гурну своје црвене песнице у џепове, не без извесних тешкоћа да погоди отворе.

— Овај човек је путник, поче Монтгомери, платио је своју карту, и ја вас опомињем: не смете га тако тући.

— Идите до ђавола! поче се дерати капетан. Ја на *мојој* лађи чиним оно што хоћу!

Говорећи то он се нагло окрете од лекара, и с тешком муком пође огради.

Мислио сам да ће га Монтгомери оставити, јер је јасно видео да је скот био пијан. Али он само пребледе јаче, и пође за капетаном.

— Слушајте, капетане, говорио је он, не дам да се овако

рђаво поступа са мојим слугом. Од како је на лађи сви га злостављају.

Неко време, капетан му није могао ништа одговорити јер је из његових груди избијао алкохол.

— Проклети намештачу костију! било је све што је мислио да има да каже.

Приметих јасно да је Монтгомери био од оних људи којима треба дуго времена док не падну у јарост, али који се лако не расхладе и који никада не заборављају. Ово расположење за свађу морало је одавна тињати у њему.

— Овај је човек пијан, ништа вам све то неће помоћи, рекох нешто званичним гласом.

Монтгомери ружно набра своју доњу усну.

— Он је увек пијан. Мислите ли да га то извињава што туче своје путнике?

— Моја лађа, поче капетан показујући несигурним потезом руке на кавезе, моја лађа је била чиста лађа... Погледајте сад! (Она је свакако била све друго пре но чиста). Мрнари, исто тако, чисти и поштени мрнари!

— Ви сте пристали да примите животиње...

— Камо среће да никада нисам видео ваше проклето острво! Кога су ђавола потребне ове животиње на таквом једном острву?... Па онда, тај ваш слуга... Мислио сам да је то човек, али то је лудак... Никаква посла нема он позади... Држите ли ви да *цела* ова лађа вама припада?

— Ваши мрнари почели су злостављати овог несрећника од првога дана кад је ступио на брод

— Да!... Он је сотона! Ружни, гадни сотона!... Моји мрнари не могу да га сносе. *Ја* не могу да га сносим. *Нико* од нас не може да га сноси. Не можете ни *ви!*

Монтгомери га прекиде.

— Не тиче вас се! Тога човека *морате* оставити на миру! рече он врло одсечним гласом.

Али је капетан имао жељу да се свађа и поче уздигнутим гласом:

— Ако још једном буде дошао овамо — распорићу му трбух!... Кажем вам: распорићу му трбух!... Ко сте *ви*, да *мени* наређујете шта имам *ја* да чиним? Ја сам овде капетан, и лађа је моја. Ја сам овде закон, *кажем вам* — ја сам закон. . Бог!... Погодио сам се да превезем до Арике и натраг једног

човека и његовог слугу и да довезем овамо неколико животиња. Али се нисам погодио да возим једног лудака идиота и једног глупака надри-лекара...

Ове увреде нису значиле ништа, али кад Монтгомери приђе корак ближе капетану ја стадох између њих:

— Он је пијан, рекох.

Капетан поче изговарати још гадније речи.

— Умукните! викнух и хитро му се окренух: на Монтгомериевом пребледелом лицу читао сам опасност.

Цео мој успех састојао се у томе што сам навукао на себе читав пљусак увреда.

Ипак, био сам срећан што сам уклонио могућност туче, макар и по цену непријатељске мржње пијанога капетана. Мислим да никада у свом животу нисам чуо толико ниских грубости са усана једнога човека, и ако сам доста често општио с најгорим друштвом. Капетан је понекад тако вређао да ми је тешко било остати хладним, макар да сам од природе био човек мирна карактера Доиста, кад му казах да умукне, бејах заборавио да сам био дављеник, лишен сваке помоћи, да нисам платио ни своју путничку карту, да ми је живот зависио од племенитости (или рачуна) сопственика лађе на којој сам. Он ме подсети са врло много енергије на све то. Али у сваком случају, успео сам да спречим тучу.

IV

На лађиној огради.

Те вечери, по заласку сунчеву, опазисмо земљу; једрилица је пловила у њеном правцу. Монтгомери ми рече да ће се тамо искрцати. Били смо још и сувише далеко да бих могао ма шта разазнати јасно; све што сам видео било је ниско парче модрог предела бачено у неразговетно сиво море. Један готово усправан стуб дима уздизао се одатле право у небо.

Капетан није био на крову кад опазисмо земљу. Пошто је искалио свој гнев, он се беше спустио посрћући у своју кабину и заспао на поду, како ми рекоше. Његов помоћник беше узео команду брода. То је био онај ћутљиви и мршави мрнар кога смо видели на крми. Изгледало је да је и он био у рђавим односима са Монтгомерием и правио се да нас не види. Вечерали смо с њим у мрачном ћутању, после неколико неуспелих покушаја од моје стране да заподенем разговор.

Паде ми у очи да сви мрнари гледају мога сапутника и његове животиње најотвореније непријатељски. Монтгомери ми није хтео ништа опширније говорити ни о циљу свога путовања ни о употреби коју мисли чинити од својих животиња; али, и ако је моја радозналост бивала све већа, нисам хтео навањивати много на њега.

Остали смо на крову док небо не постаде прекривено звездама. Ноћ је била тиха: с времена на време само чуо се понеки глас са предњег дела лађе или слабо кретање везаних животиња. Пума, згрчена у дну свога кавеза, посматрала нас је својим пламеним очима. Пси су сви спавали, како ми се чинило. Монтгомери ми понуди цигару

Говорио ми је о Лондону, гласом нешто жалосним, стављао ми хиљаду питања сваке врсте о променама које су се догодиле. Говорио је као човек који је волео свој негдашњи живот, и кога је нешто изненадно и неповративо отргло од њега. Одговарао сам му што сам боље могао и причао му о свему и свачему. У исто време, особењачки његов карактер постајао ми је нешто јаснији; разговарајући тако с њим, гледао сам га у бледо и чудно лице осветљено слабом светлошћу лампе која је иза мојих леђа осветљавала бусолу. Онда управих своје очи у мрачно море, тражећи у тами његово мало острво.

Овај човек, изгледало ми је, беше изишао из Безмерности једино да мени спасе живот. Сутра, он ће сићи са једрилице и ишчезнути за навек из историје мога бића. Чак да је било под обичним приликама, то би ме навело у мисли. Али, на првом месту, имала је чудна једна ствар: човек образован, који живи на једном непознатом малом острву; затим, невероватна природа његова пртљага. Понављао сам у себи питање капетаново: Кога су ђавола потребне ове животиње на таквом једном острву? Па онда, кад сам га први пут запитао о њима, зашто је порицао да оне *њему* припадају? После још, на његовом слуги било је нечега страховито необичнога што је начинило дубок упечатак на мене. Све је то обавијало Монтгомерија неком маглом тајанствености: моја машта била је освојена, и ја сам горео од нестрпљења да поставим отворена питања.

Око поноћи, наш разговор о Лондону престаде; наслоњени на ограду, лакат уз лакат, стајали смо непомично и гледали сањиво у море пуно тишине и звезда, загубљени свако

у своје мисли. Атмосфера је била добра за сентименталне разговоре и ја отпочех о својој благодарности.

— Допустићете ми да вам кажем да сте ми *ви* спасли живот, рекох му после извесног размишљања.

— Случај, одговори он. Пуки случај!

— Ипак, држим да треба да изјавим своју захвалност ономе који га је у овој прилици представљао.

— Не захваљујте никоме. Вама је била потребна помоћ, ја сам имао потребно знање да вам помогнем; дао сам вам инјекције и хране онако како бих дао некој реткој зоолошкој специји. Нисам знао шта да радим од досаде, а осећао сам потребу за неки рад. Да сам неким случајем био нерасположен за то, или да ми се можда ваше лице учинило неинтересантним, онда... не знам шта би било с вама сада.

Ове речи расхладише ме мало.

— У сваком случају..., почех.

— Просто случај, кажем вам, прекиде ме он; случај, као што је у осталом све случајно у човековом животу. Само магарци не виде то. Зашто сам ја сада овде — изгнаник цивилизације — место да сам срећан човек и да уживам сва задовољства живота у Лондону? Просто зато што сам пре једанаест година изгубио за десет минута своју главу једне магловите ноћи.

Он ућута

— Доиста? упитах

— Само зато!

Падосмо понова у ћутање. Одједном, он се поче смејати.

— Има нечега у овој звезданој ноћи што развезује језик човеку. Знам да је све то лудо и глупо, али ипак осећам жељу да вам испричам.

— Ма шта да ми будете казали, можете држати да ћу сачувати за себе. . Ако је до тога...

Био је готов да отпочне, али одједном затресе главом сумњиво

— Немојте говорити, рехох. Све ми је једно. Напослетку, биће можда боље да задржите и даље своју тајну. Ако заслужујем ваше поверење, олакшаћете мало себи, и то је све. Ако не заслужујем .. онда?

Монтгомери прогунђа неколико неодлучних речи. Осећао сам да га хватам у тренутку слабости, у тренутку расположења

за изливе и исповести, и право да кажем, нисам имао много радозналости да сазнам шта је могло довести једног младог медицинара из Лондона овамо. И ја имам маште. Слегнух раменима и уклоних се О једну попречну греду на задњем делу лађе била је наслоњена једна црна и нема силуета, гледајући звезде. То је био чудни слуга Монтгомериев. Кад прођох, он ме погледа хитро преко рамена, па онда опет продужи посматрати звезде.

То ће вам можда изгледати ствар безначајна, али је на мене учинила велики утисак. Једина светлост у близини била је светлост фењера на крми. Лице црнога створа окрете за један секунд из мрака, и у његовим очима које су ме гледале ја приметих бледу зелену светлост.

Нисам знао, тада, да црвенкасти сјај није ретка особина људских очију, и овај зелени одсев изгледао ми је потпуно нечовечански. Ово црно лице, са својим пламеним очима, узруја све моје мисли и осећања одрасла човека и, за тренутак, заборављене страве мојега детињства испунише ми душу. Тај страх прође онако брзо како беше и дошао. Видео сам понова само једно чудно црно створење, налакћено на греду, и чуо глас Монтгомериев:

— Мислим да је време лећи, рече. Доста вам је ово.

Одговорих нешто нејасно. Онда сиђосмо, и он ми пожеле добру ноћ пред вратима моје собице.

Те ноћи сањао сам врло непријатне ствари. Месец, који је био у последњој четврти, изишао је врло доцкан Његова светлост бацала је преко моје собице један сноп зракова, блед и страховит, који је оцртавао велике црне утвари на зиду од дасака. Затим се пси пробудише и почеше лајати и урлати; мучен у сну привиђењима могао сам мирно спавати тек кад је отпочело да свиће.

(Наставиће се.)

Х. Џ. Велс.

(Превео с енглеског Х. Х. Х.)

ПЕСМА ЈАКИХ.

Ми нећемо рêчи где празнина звечи
Као клёпка шŷпљâ.
Ми хоћемо делâ великих без речи —
Жуљева у зноја, страдања и вере,
Пелена из чије жучи пчела бере
И мед слатки скупља.

Нека ступе нама само, само они
Што у души носе
Распаљене ватре и вихор што гони
Облаке и љуља и плимом и сёком,
И пролеће светло јавља с грома јеком
Низ хридине кöсê.

Богови су наши богови што дижу
Олтаре лепоти.
Они ведра чела пред Пилате стижу,
И реч им је блага но силна к'о река,
Поносита, царска, света реч човека,
Што ступа Голготи.

Ми нећемо рêчи где празнина звечи
Као клёпка шŷпљâ.
Ми хоћемо дêлâ великих без рêчи —
Жуљева и зноја, страдања и вере,
Пелена из чије жучи пчела бере
И мед слатки скупљâ...

Алекса Шантић.

ИЗБРАНО ПОКОЉЕЊЕ!

Избрано покољење!
Највеће, повести наше!
Ти што висином надмашаш силном
Све врхове нам; нема ти равног.
Твој сјај обасјава најдаље видике

Жељâ нам, сновâ узлете највише.
И најнижему од нас лепоту дајеш
И топле чари светлости твоје.
Као што сунце баца своје злато
На сметлишта и у најдубље амбизе
И све светове храни светлошћу својом
И у све васионске ноћи сипа своје дане
И све пустиње топи морима сјаја свог!
Из таме векова, из ноћи мртвих дана
Израсло си ти, сунчано поколење,
И разливаш се, копниш у светлости,
К'о мртви снегови у пролетњем сунцу —
Свану́ће ти, ти јутро обнове наше!

Чуј: Векови слушају куцање срца твог,
Вечност прати огромне твоје кораке.
Пошавши напред, закрочило си силно
Једним џиновски кораком, неизмерним
Не преко часа ни дана, ни година,
Но преко столећâ!
И као пред гласном трубом свануђа
Што падају црни двори и куле ноћи,
А звезде беже к'о преплашена јата
Белих голубова,
И месец стру́не у своме покрову белом:
Тако пред громким гласом веселе песме твоје
Песме живота и снаге,
Падоше куле и двори смрти црне,
Пукоше тешке стене гробова,
Погореше кандила и жишци ноћи,
Догоре туге месечина бела,
К'о магла у јутарњем сунцу!
И све што нам икад уснуло бејаше
Од умора живота,
Све оно што смрти немађаше
Устаде, диже се, као пробуђено,
С очију протре сан столећâ
И закликта с тобом веселу песму живота,
И заигра с тобом радости хитро коло!

А кад се напуни бескрајно срце твоје
Радости вечне
И бесмртности пиће напише се твоја уста
И чело твоје зора украси венцем:
Зажелеше се одмора удови твоји
И у срце твоје уђе чежња дома,
Повратка заиска душа твоја.
Ал', гле, твој повратак — пут је у живот нови!
Куцнув на врата скромног дома свог,
Ти куцаш на златна врата будућности
И тучне капије моћи отварају се теби
И светли двори Славе зову те, жарки од сјаја;
Ћилими од неувелих ружа простиру се
Пред твоје блажене стопе;
И хор невиђен будућих поколења,
Сребрним гласом к'о шум тајанствених морâ,
Пева ти поздравну песму!

февруара, 1914.
Обреновац

Свет Стефановић.

Л И Ц Е:

Каткада, кад мислиш да си сама и не знаш да те у љубоморној сјенци, под којом се затвараш, ухађају и слиједе моје материнске очи, с неке мисли мијењаш лице.

Свијеш руке у лук над кољенима, брада и уста су ти у поносном крету воље, и мислиш. Никаква ријеч не може да каже што кажу твоје очи.

Жар живота, жар сна, пригушен жар. — Но, је ли то, кћери, збиља твоје лице? — Гдје га виђех једнога дана? — — Имало је онај унутарњи посмјех и онај плахи биљег младости,

Која је свијесна да је жива, да буде јака!.. Гдје га виђех? Можда у другом животу? Или можда у сну? Или можда у некаквом огледалу? — — — Ах, сјећам се!

Испуњавало је својом горком бљедоћом студену плочу што је висила о зиду. И гледало ме је, упиљено. Било је то моје лице, што је изишло из дубине сјенке и одражено у пустој, зеленкастој води:

ново за мене, од великог лука обрва до зажарене усне: круг загонетака, у који сам утапала дрхтајуће срце: а сад је твоје, да га пренесеш, о кћери! —

Ада Негри.

(С талијанског З. Н.)

НЕИЗРЕЧЕНЕ РИЈЕЧИ.

Ријечи које уста никад нијесу изрекла, ради самилости, ради поноса, или ради страха, које је на усне натјерало само тамно лудило и које је ту прибила нека јача воља;

ријечи не звука, него куцаја, помијешане крвљу што бије, са пљувачком којом се напаја ћутање, са живим месом што пати, са срцем што јако туче;

имају, у дубини, гдје се мрке скупљају (а ко их није хтио да каже, у себи ће их увијек слушати) неку непомичност привиђења угашених лица и слијепих зјеница.

О чедо, са затвореним уснама, твоје ћутање над дијелом тебе, који је био угушен, слично је леденом обвоју на рани која зјапи.

О чедо, које више не зове чежња, које више не буди љубав! — — — Бог ти је дозначивао само један сат за ријеч, коју нијеси изрекло, а сад ти унутра виче.

Шћућури се постранце, прогутај плач, заогрни се сјенком. Касно је сада за твоју истину. Ти си већ код вјечног прага, гдје је ћутање свето.

Ада Негри.

(С талијанског З. Н.).

СРПСКО-ХРВАТСКА НАРОДНОСТ.[1]

Европа зна да постоји неки српско-хрватски народ, или је бар за то начула: „Ми имамо исти језик, исте тежње, понављају Срби и Хрвати; ми чинимо дакле само један народ". Још 1807, Цезар Бертје, француски консул у Далмацији, слушао је од својих суседа да „њихов народ, и ако без икакве политичке везе, ипак и даље, захваљујући духу којим је прожет, образује једну народну целину..."[2] Много пре, Грађић и велики број других Далматинаца веровали су да су Хрвати, Срби, Словенци и Бугари једно исто, и макар колико се дубоко залазило у прошлост Јужних Словена, наћи ће се, поред све велике исцепканости, на исту тврдњу о јединству.

Ипак, ако од пре толико векова историја није могла да нађе једно име које ће им бити заједничко, то је по свој прилици отуда што се они не стапају у једно. С друге стране, јединство о коме нам се говори данас јесте јединство Србо-Хрвата; међутим, пре једно шездесет година, говорило се о јединству „Илира"; мало пре тога, то је било јединство „Словена"[3], и ако Бертје није имао имена за своју „народну целину", Грађић их је имао четири. Доиста, томе народу припада, по њему, сваки који говори словенски — „нашки" — дотле докле се год његов говор разуме. Средњи век је замишљао ту међу на дну Русије; модерни су је спустили на Дунав; данас нам је показују на источној граници Србије. Ко нам јемчи да ће она остати ту?

Зна се да су се Срби и Хрвати појавили заједно на Балканском Полуострву, у VII веку, и да су се њихова племена мешала: „Хрвати, који зову Србима. ." пише, чак у XI веку,

[1] Г. Емил Оман, професор Универзитета у Паризу, објавио је овај свој чланак у париском научном часопису „Annales de Géographie" (књ. XXIII, 1914). Извесне материјалне нетачности, које су се омакле овом иначе одлично обавештеном познаваоцу наших крајева, овде нису поправљане. Изостављено је неколико редн на крају због којих би овај часопис могао доћи у сукоб са цензуром у Аустро-Угарској. Уредн.

[2] Михаило Гавриловић, *Исписи из париских архива*, стр. 118.

[3] Саопштење графа од Сорго, Дубровчанина (*Mém. Acad. celtique de Paris*, 1907).

Византинац Скилицес На против, она су се, тврди се, потпуно одвојила од Словенаца, који су дошли раније и можда из другог краја.[1] У истину, ми не знамо ништа о томе. За Византинце, као и за себе саме, Хрвати и Срби били су Словени, као и други. И данас још сва се та имена бркају; до скоро су се, у Далмацији и у Хрватској, извесна села која се сад, под утицајем школе, проглашују за хрватска, сматрала за словенска; други Словени, у Маћедонији, још се питају јесу ли Бугари или Срби. Порекло их дели све од Грка или Румуна; али између њих не прави граница.

Што се тиче културе, она би их направила и сувише. Растурени на линији која је делила источну и западну царевину, Хрвати и Срби су постали, једни православни, други католици, док се између њих, у Босни, ширила јерес Богомила — наших Албижанаца — а доцније Ислам. Тек у XIX веку они су стали мислити на то да створе једну заједничку књижевност, која се пише и данас још на три азбуке, латинској, ћириловској и турској; тако да би било можда природније, за Хрвата латина, да се приближи Словенцу који је тако исто латин, а за Србина, да се здружи с Бугарином. Ако није тако било, то је због тога што је један други фактор био претежнији но култура: који?

Да ли је то географија? Има у тој земљи крајева са особеним обележјем: Далмација, са својим острвима и полуострвима спојеним морем; дојучерашња Србија, чије се воде сливају у Саву и Мораву; али су ти одељени крајеви растављени небројеним планинама. За њих се не може наћи једна заједничка престоница; Београд је подесан само за дунавску долину; Сплит, само за приморје; у унутрашњости, Скопље је истина на линији која спаја Дунав с Јегејским Морем, али, ако та линија постане главна осовина земље, „Бело Море“, као што га зову Југо-Словени, може бацити у заборав „Плаво море“, Јадранско, и Србо-Хрватска може се извргнути у Маћедо-Србију. Једном речју, као Пољаци у својим равницама, тако су Србо-Хрвати раздвојени у својим долинама; и за њих, географија значи деобу.

Али ипак не сасвим. Те планине нису увек преграде; њихови врхови су, преко лета, зборно место за стада и људе

[1] Gregor Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, с. 342.

из равница, и један планински венац, старо-србијански, и ако представља развође а не слив, играо је за Србе исту улогу као за Французе Ил-де-Франс. С друге стране, оне се уздижу над пространом равницом одакле су номади, Хуни, Авари, Мађари, отерали Словене; ови, склонивши се на прекосавску узвишицу, стопили су се у заједничкој одбрани, Срби спрам истока, Хрвати спрам севера, и тако су њихове прве државе живеле, по готову и не знајући једна за другу, будући раздвојене Босном. Али, продирући с југа, турска најезда је потисла Србе на Хрвате, и вековима је трајала непрекидна сеоба, из долине у долину, на местима која су Турци или куга, неизбежна пратилица њихових војсака, били опустошили. Одатле је настала збрка налик на збрку наших људи из унутрашњости у Паризу; нема српског села, а мало је далматинских или хрватских села, где се не могу набројити, поред домородаца, потомци бегунаца досељених пре сто, двеста, триста година, из Старе Србије, Босне, нарочито из Херцеговине, која, како каже пословица, „цео свет насели, а себе не расели“.[1]

Али ставити једно поред другог не значи сјединити. У својој новој средини досељеници су чували своје народно име, своју веру, своју славу, понекад и свој диалект; због свега тога, стари становници их нису много волели, а понекад су их и мрзили због земаља које су им биле уступљене. То непријатељство трајало би дуго да није било борбе против Турака. На ускочким баркама, у хајдучким четама, затим у граничарским пуковима које је образовала Аустрија, три века су се Хрвати и Срби борили раме уз раме; у вече, у логору, као још и данас у касарни, Срби су учили Хрвате да певају њихове легендарне јунаке, цара Лазара и Марка Краљевића. Тако се рађала као нека заједничка религија, јача од обреда који раздвајају и ми смо видели њене апостоле, као Градића, где јој прикључују чак и Бугаре. Али ови су били далеко од борбе: њихово начело је да покорну главу сабља не сече; они нису прихватали тежње које су доносили међу њих граничари што су се били тукли против Француза, тежње које су сами Фран-

[1] Готово је непотребно упутити, ради ових питања, на диван зборник који издаје о „Насељима српских земаља“ Географски завод београдског Универзитета, под уредништвом J. Цвијића (9 св., 1902—1913) — За распоред српског елемента по хрватској или далматинској земљи, може се загледати у карту В. Руварца, коју су издале загребачке новине *Србобран*.

цузи, између 1805 и 1814, раширили у њиховим „Илирским областима“ Под њиховим утицајем, после велике гужве народâ, родољуби су почели да сањају, од Загреба до Београда, о једној отаџбини која би била основана не само на словенском нагону и војничком предању, већ и на заједници језика и мисли. Ту отаџбину они су крстили Илиријом; доцније, проучавајући своју историју, која им није показивала те Илирце, већ свуда, на против, два племенска огранка, источни и западни, они су дошли на сложену реч „српско-хрватски“, и то је можда штета: илирски, као хелветски или белгијски, укла-њао је поделе прошлости, док је друга реч напредак само по својој релативној тачности. На карти није било Илира; налазе се Срби и Хрвати и њихове границе, или бар донекле.

Србо-Хрвати имају једну одсечну границу: то је море; талијанске мањине у далматинским варошима немају више никакав значај, а, на острвима, средњевековни романски говор изгубио се, биће скоро стотину година.[1] На северо-западу, у Истри, ако се лако могу одвојити Хрвати од Талијана, није исти случај са Словенцима; доиста, њихов дијалекат продире у северну Хрватску, али тамошњи народ не сматра се за то мање Хрватима. Народност је пре свега ствар воље. У осталом, да се пређе са словеначког на хрватски, не треба више труда но да се пређе са хрватског на српски, и родољуби се увек надају да ће се под непријатељским притиском споља Словенци одрећи свог партикуларизма и удружити се са својом источном браћом или рођацима.

На северу, Драва је природна граница, али хрватске колоније прелазе преко ње пружајући се, дуж Раба, у сусрет Словацима, с којима изгледа да настављају везе прекинуте, у X веку, најездом Маџара. Вероватно је да ће те оазице бити помађарене, као што су већ биле српске оазице које су се, у XVII веку, пробијале до Будима. Други српски клинови, више на југу, између Дунава и Тисе и у Банату, одржали су се и одржаће се противу Маџара, али можда мање добро противу Румуна, којима њихова вера — и они су православни — допушта бракове који испадају увек у корист њихова племена; „чим Влахиња уђе у кућу, каже српска пословица, по-

[1] Konstantin Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, 2. Theil (Denkschr. K. Akad. Wiss., Wien, XLIX, S. 3, 35).

влаши целу кућу". Број тих румунских кућа је све већи, не само северно, већ и јужно од Дунава; од пре једног века, оне су освојиле, без икакве хуке-буке, северо-источни кут Србије.

Према југу, Срби су некад ишли врло далеко. Они су господарили целом северном Албанијом; у XI веку, њихова прва краљевина, око Скадарског Језера, била је насељена Латинима и Албанцима готово толико исто колико и Србима. Доцније, под последњим краљевима независне Србије, њихов језик и њихове установе продрле су до у Епир. Али, после турског освојења, српски феудалци, којима је Скендербег био на челу, иселили су се или су се потурчили; масе народне учиниле су, мало по мало, то исто, и тако је настала, због бројне надмоћности Арнаута и због политичке слабости Србијине, *албанизација* Срба, која није била у осталом, ни општа ни потпуна. Српска острвца постоје и сад у албанској земљи; много Албанаца се сећају да су њихови преци говорили српски, а Црногорци знају да у њима има и нешто албанске крви,

Источније, у Старој Србији, било је такође мешавине, и израна, — повеље првих српских краљева сведоче о томе, — али си ту Албанци отели маха тек доцне. До јуче, држало се да су они просто попунили празнину коју је оставила, у XVII веку, једна велика српска сеоба; данас је примљено да та празнина није никад била потпуна, већ да су, ослабљени одласком својих верских поглавица, сумњичени од Турака, кињени од Албанаца отпадника, Срби који су заостали за народном масом морали постепено, као животиње чија се длака мења према опасностима, примити најпре ношњу, затим језик, и најзад веру албанску.[1] У XIX веку, управо због тога што је ту сасвим близу била једна слободна Србија у коју се могло утећи, исељенички покрет је убрзан; вароши као Призрен, које су још биле српске око 1850, на крају века постале су албанске, док су, по селима, албанска острвца допирала до Бугарске, Херцеговине, Србије око Мораве. С те стране, њихово узмицање је почело — у исти мах кад и узмицање Турака — после Берлинског Уговора; последњи догађаји су га појачали, и, вероватно, у тој земљи коју је српски народ опет

[1] Jov Tomitch, *Les Albanais en Vieille-Serbie et dans le Sandjak de Novi-Bazar* (Paris, Hachette 1913), с. 39 и сл.

преотео, заостатци некадашњих освојача стопиће се, мало по мало, са заостатцима, „мухаџира“, Срба мусломана које су Турци били населили на граници, спрам њихове хришћанске браће; тако да ће вероисповедни проблем однети превагу над етнографским проблемом.

Још су неизвесније границе бугарско-српске. Од свих етнографа, један једини је, Г. Ј. Цвијић, помакао унапред науку, показујући да она није у стању да их обележи; између Срба и Бугара ваља прећи читав низ неосетних прелива.[1] Могућно је ипак да, у том сплету збрканих црта, има неких пресуднијих од осталих, али које су то?

Извесни путници радо би поверавали да се ова два народа могу распознати по свом физичком изгледу; доиста, њима је пала у очи, у источној Бугарској, она татарска тромост која је прешла и на тамошње хришћане, а, на далматинској обали, латинска живост већине Словена. Али у унутрашњости, између Искре и Вардара, тај се контраст губи и црте се мешају, тако да и најпажљивији посматрач не уме ту да се снађе. Ами Буе, на пример, тврди да, идући са севера на југ, на Балкану, боја очију и косе постаје све затворенија, као и другде у Европи; после чега изјављује да су Срби „личнији“, а Бугари „трапавији“, али изузимајући маћедонске Бугаре, који би могли сасвим, према томе, бити Срби.[2] Новији антрополози нису додали ништа битно овим напоменама; кад истичу тачно опредељене разлике, увек је реч о људима пореклом из удаљених крајева. На пример, хирурзима који су видели рањенике у последњем рату чинило се да код Срба налазе више нервозности, код Бугара више издржљивости; али ни једни ни други, међу тим рањеницима, нису били из спорне области.[3]

Језик је јасније обележје. Међутим, некад, Јужни Словени знали су само за један језик, и још није сасвим сигурно да их има два, и само два. По Балканском Полуострву ређају се једно до другог дијалекти који се не разликују из села у село — изузев где су насеља испремештана — и који се сви

[1] J. Cvijić, *Remarques sur l'ethnographie de la Macédoine (Annales de Géographie*, XV, 1906, с. 125–132, 249—266)

[2] Ami Boué, *La Turquie d'Europe*, 1840, II, с. 61, 62

[3] René Puaux, *De Sofia à Tchataldja* (Paris, 1913), с. 265.

крећу од првобитног синтетизма аналитичким облицима, брже у југоисточној половини, спорије у оној другој, али се међутим не може рећи где тај процес почиње да бива спорији. Највећа је разлика између бугарског и српског у томе што се српски, да би постао „српско-хрватски“, удаљио од облика који га спајају с дијалектима унутрашњости. „Па ви говорите бугарски овде!“ узвикнуо је, кажу, Херцеговац у Београду; шта ли би он био рекао у области која, од Дрине до Тимока, опкољава српско језгро? Доиста, ту се говори оно што Београд зове „источно-српски“, а Софија „западно-бугарски“, присвајајући тако славно Косово поље, свету земљу србизма[1]. А зашто и не би? Слабо утврђена, бугарска граматика је „широка“, и у колико је то згодно за политичара, у толико је незгодно за странца. Тај странац може међутим да запита, пре но што призна бугаризам овом или оном крају, да му кажу које појединости у језику одлучују неограничено о народности. Је ли то компаратив са *по*, члан, замена гласа *ћ* са *шт*? Какав закључак да се изведе ако, на маћедонским уснама, бугарски футур иде за српским наставком?[2] Боље би било, нема говора, не поредити усамљене облике, него посматрати језик у целини. Само, како се сви балкански Словени разумеју од прилике у толико мање у колико су даље од своје постојбине, лингвистички проблем, ако се пође тим путем, прометнуо би се у питање о километрима.

Не може се много више очекивати ни од историје. Од пре више од хиљаду година од како зна за Србе и Бугаре, она их је, истина, локализовала, али не у Маћедонији. У X веку, Маћедонија је улазила у састав бугарског царства; доцније је припадала Грцима, Србима и Турцима, али можда не променивши народности. Факт је да су, од пре три века, многобројни путници сматрали да виде Бугаре у Маћедонији, и чак у Србији. 1573, Немац Герлах их спомиње у Нишу; Енглез Ховард, у XVII веку, у Јагодини, у срцу дојучерашње Србије; за једног Руса из тог истог доба, Дорохњина, „бугарски сељаци, хришћанске вере и словенског језика“, шире се од Једрена, преко Београда, до Сарајева, где почињу „мусломански Сло-

[1] Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије.*

[1] Видети J. Cvijić, *Die ethnographische Abgrenzung der Völker auf der Balkanhalbinsel* (*Petermanns Mitt.*, LIX-II, 1913, с. 113–118, 185—189, 244—246).

вени". И сами Срби су говорили готово тако исто „Ви ћете видети ужасе које су Турци починили у Бугарској", каже Французу Бланкиу, 1840, српска кнегиња Љубица; међутим, она говори о нишком крају.[1] Још и данас Црногорци зову „Бугарима" људе који им долазе из Маћедоније, а ја сам чуо, украј Дрине, сељаке где се подсмевају једном „Бугарину" родом из српске вароши Лесковца.

Та употреба њихова имена је велики доказ у корист Бугара. „Кад Маћедонац тврди да је Бугарин, та тврдња вреди више но све распре", каже етнограф Нидерле. Да ли међутим она има онолику важност колико кад Г. Нидерле каже „Ја сам Чех!"[2] Г. Цвијић, који је Србин, држи да она показује само — кад нема по среди никаквог утицаја књиге — друштвени положај и начин живота. Спрам Грка трговца, Влаха пастира, Турчина чиновника или спахије, Бугарин је Словен који ради земљу; као што „бугарка" значи рђава пшеница, тако је Бугарин често синоним простака, и у том смислу су употребљавали ту реч малочашњи сељаци.[3] Такве промене смисла нису ретке: у текстовима XVIII века, српски сељаци се зову *Власи*, а још и данас, извесно испашиште у Србији зове се *Арнаутлук*, пошто се унапред претпоставља да су пастири Арнаути.

То оштроумно објашњење не искључује међутим могућност да у извесним називима, има спомена или утицаја прошлости. Српске песме зову понекад Македонију Бугарском; могуће је да у том има трага, ако не бугарске власти, оно бар „бугарске капетаније" и испрва бугарске архиепископије у Охриду, које су продужиле ту власт под Грцима. Архиепископ, владике, спахије, све што је представљало власт било се грцизирало; народ је, међутим, остао веран некадашњем имену, али је то име добило исто значење као и реч роб. Име Србин остало је за слободног Словена, и отуда га у XVII веку, од Једрена до Сарајева, Дорохњин није чуо; оно је живело само на западним границама, где су одбегли Словени били увек под оружјем. Доцније се опет појавило у унутрашњости земље са слободом, али мало кад даље но што је она допирала; одважни су били они рајетини који су, у Маћедонији што је

[1] M. Blanqui, *Voyage en Bulgarie*. Paris, 1843. с. 70.

[2] Видети G. Niederle, *La Race slave*, trad. de Louis Léger, passim.

[3] J. Cvijić, *Remarques sur l'ethnographie de la Macédoine*. с. 126.

остала турска, смели да тврде да су Срби. Да би се изложило господаревим сумњичењима и његовим одмаздама, требало је, доиста, чврстих традиција које је Ами Буе налазио *једино* код Срба, и којих није било код оних других рајетина које он зове Бугарима.[1]

То значи вратити се, другим путем, на тврдњу Ј. Цвијића: да реч Бугарин нема строго националан смисао. А откуд би га и могла имати без успомена, без споменика који их држе и чувају? Између Албаније и Вардара, пре пропаганде егзархата и бугарских школа у XIX веку, кад год прошлост није била грчка, била је српска. Велики манастири и цркве, у Нагоричанима, у Скопљу, у Велесу; замци, као замак Марка Краљевића у Прилепу; легенде, о Марку, о његову оцу Вукашину, новије песме о Кара-Ђорђу и његовим војводама, све што је историја износила пред очи, било је српско. Српски су били и обичаји; као Србин, и Маћедонац може имати свог „побратима"; као Србин, и он слави своју славу. Бугари, који немају тих обичаја, наводе, с текстовима у руци, да су они постојали у Маћедонији пре српског освојења. „То онда значи, добацују Срби, да је њен србизам толико исто вајкадашњи колико и њен славизам"

У тој неизвесности, не остаје ништа друго но прибећи правом критериуму народности, народном признању. Међутим у Маћедонији, и ради тога се толико задржава на филологији и историји, оно није ни једнодушно ни стално; историја Маћедонаца, то је историја оног Марковића који је, око 1850, био учитељ у једној српској школи, чији је син, поставши Марков, био бугарски свештеник 1890, и чији ће унуци можда сад опет прихватити српски завршетак у имену.[2] Управо, оно о чему је сањао маћедонски Словенин, пре педесет година, то је да се отараси Турчина а тако исто и Грка; он је рачунао за то на Србина помогнутог од стране Руса. Али су тада дошли бугарски проповедници: „Ви сте наши, Цар је то рекао; он је затражио од Султана фермане за наше владике; у Сан Стефану, он вас је спојио са Бугарском. Он хоће да вас *ми* ослободимо!" И бугарске школе и цркве су се напуниле; Маћедонци су постали министри у Софији; други су

[1] Ami Boué, цит. дело, II, с. 63.

[2] Јован Хаџи-Васиљевић, *Јужна Стара Србија*, стр. 495

донели оружје одатле за борбу против Турака, а тако исто и против бранилаца не-бугарских народности; кад је плануо одлучан рат, хиљадама Маћедонаца су потекли под бугарске заставе. Данас се десило да је ослободилац и нови господар Србин; да ли ће се они помирити с тиме? Одговор на то питање неће дати ни етнографија, ни филологија; ако Србија донесе овој исцрпеној земљи најпре мир, затим слободу, вероватно је да ће њено становништво постати онако исто српско као и у „бугарским“ окрузима (нишком и врањском) који су присаједињени Србији 1878 Док се то не збуде, границе овог народа „у рађању“ остају неизвесне, као и његов укупан број.

1881, *la Revue des deux Mondes* набројао је свега пет милиона Србо-Хрвата[1]; четрнаест година после, Србин Врбанић нашао их је готово двапута толико, ослањајући се, истина, на несигурне процене Гопчевића,[2] за кога су сви маћедонски Словени били Срби[3] У новије време, Рус Флорински и Чех Нидерле исправили су Врбанићеве цифре за земље са статистикама више-мање тачним, као што су Аустрија и Србија, али су их оборили за Турску, где Флорински[4] види само 424.000 Срба, а Нидерле 250.000. Последњи догађаји ће нас примаћи Гопчевићеву милиону, тако да се може приписати српско-хрватском народу мало више од девет милиона душа, што га ставља, у словенском свету, после Руса и Пољака, а, на Балкану, пре Грка и Бугара. Питање је само да ли он има доиста кохезију једних и других.

Треба, доиста, одвојити оне маћедонске Бугаре који ће остати непопустљиви, и око један милион муслимана, који ће се, и ако су у већини Срби по крви и језику, ипак тешко моћи асимиловати. Треба најзад оделити Србе од Хрвата, што, ваља признати, није увек лако. Њих дели вера: међутим, у Хрватској, православни допуштају да их убројавају у Хрвате, док у Угарској и Далмацији много католика то енергично одбијају. У опште узев, Срби су многобројнији, и како је њихова плодност већа (свуда осем на угарској територији), та

[1] Edmond Plauchut, *La Nouvelle Serbie* (*Revue des deux Mondes*, 15 déc., 1881).

[2] Sp. Gopčević, *Makedonien und Altserbien*. Wien, 1889.

[3] Врбанић, *Демографске прилике у Јужних Словена*, Београд, 1895.

[4] Флоринскій, *Славянское племя*, с. 91 и даље.

бројна надмоћност биће једног дана још јача, тако да би приснције стапање испало нема сумње њима у корист; али да ли ће до тог потпуног стапања икад доћи? То је још у питању.

Пре свега, језик није потпуно исти. Где једни изговарају *е*, други кажу *ије* или и *и*; хрватско *ча* и *кај*, и ако потиснуто на север и запад, налази се поред српског *што*. Нема сумње да то није Бог зна шта; али ипак, ако се људи из народа разумеју, они у исти мах и познају један за другог шта је ко или шта ко није. Што се тиче књижевника, они имају различите обрте и изразе који, и ако имају исти звук и можда исти смисао, ипак не буде исти одјек у духу. По који врло образован Србин признаће да није сасвим код своје куће у хрватским стиховима; има неких тананости које он не осећа. И то је такође мала ствар; али та неразумевања сведоче о различности култура. А затим, треба водити рачуна и о различности азбука; не прелази се без тешкоћа с једне на другу; и ја се опомињем узбуђења једног Црногорца, на нашој матури, пред једним текстом писаним латиницом. Слога ће бити потпуна тек кад буде једна азбука, и то ће вероватно бити хрватска, али Срби нису још сад много расположени да јој жртвују своју ћирилицу.

С друге стране, истоветни при свом ступању у историју, Срби и Хрвати су се променили у току векова. Они су пословенили номаде, Аваре које Константин Порфирогенит спомиње у Далмацији, Кумане чије се име сачувало у Србији у разним називима места, и Влахе, Илиро-Романе и Трако-Романе, који су потпуно ишчезли тек у прошлом веку. Уз то, Срби су апсорбовали Германе, Гепиде са дунавских обала, Готе које је заборавио у Илирији Теодорик, „Сасе" који су били дозвани у Средњем Веку да раде у рудницима или да служе као пратња краљева. Маћедонија је добила Јермене; Персијанце, које су довели источњачки цареви; азијске Грке, који су бежали испред Турака; Турке који су се, не будући још муслимани, претопили међу Словенима. Не треба најзад заборавити оне Албанце, чију смо мешавину са југо-западним Србима већ спомињали.

Било би чудно да сва та укрштања нису имала последица. У опште узев, Србима се признаје више жустрине, више иницијативе но Хрватима: ускочке чете којих се Венеција толико плашила образовали су поглавито Срби; од Јадрана до

Ђердапа, хајдуци су се борили, убијали, гинули, док су Хрвати, око својих немачких пуковника, чекали заповест из Беча. То је, рећи ће се, због тога што су једни били предстража, а други главнина која спорије ступа у борбу; Срби, међутим, виде ту радо дејство албанских капљица крви што су се преточиле у њихове жиле. „Идите у Музеј, говорио ми је један од њих; ви ћете ту видети ликове Кара-Ђорђа и његових војвода; на страну друго, само њихов кукасти орловски нос рећи ће вам на коганаличе. Потребна је била та примеса нашој словенској растегљивости“.

Око Загреба, човек би могао поверовати да је у словачкој или пољској земљи: најчешће, очи су тамо плаве, боја лица отворена. У српској земљи, деца коју човек среће око школа такође су плава, али су њихови родитељи мрке масти, често препланули. Они су и већи од Хрвата, и што се човек више примиче Херцеговини, све су стаситији, можда што је ту била једна Готија; и наш округ Гар припадао је једној Готији, и он заузима у војничким статистикама једно од првих места. Било како му драго, нема српско-хрватског типа, нити чак можда српског типа. Ја се сећам два Београђанина, два имењака; један, отворене боје лица, с дугим плавим брцима, био је, уверавали су, сушта слика Краљевића Марка; други, мршав и црномањаст као Дон Кихот, и сам би био приличан Марко и, у сваком случају, више налик на ликове у београдском Музеју.

У опште, домаће обележје, ако постоји, јесте у ношњи и у држању; али се и оно мења према областима. Данашња Хрватска је још увек — бар лети — „Бела Хрватска“ византијска. У Далмацији, црвене, наранџасте, рибизласте капице подсећају на слике некадање Венеције, и ако се тврди да је то спомен на Турке и последњи преображај њихова турбана. У Босни, ти турбани су свуда, чак и на главама хришћана, и густи вео musломанки развеселио би и најтврдоглавијег Старо-Турчина. Народно одело — ако га има — то је одело шумадијско, с високом црном „шубаром“ или „шајкачом“, полицијском капом наслеђеном од Аустријанаца, мрким гуњем ишараним црним гајтаном, навученим зими, у виду доламе, преко везеног и постављеног зубуна; лети, преко кошуље утегнуте шареним појасом. Као код мужика, та кошуља пада на чакшире, утурене у дебеле чарапе, преко којих су навучени на-

родни „опанци"; у Србији се не иде босоног као у Аустрији. Што се тиче жена, њихове везене кецеље, спреда и позади, чине их тромима, и ту тромост не умањују ни златом везени јелеци, ни беле шамије попрскане цветићима, тим пре што се те шамије забраћују покаткад око лица нарумењених и набељених. Та навика, коју је још Пуквил забележио, на много места боље се одржала но стара ношња, која се губи пред „бофлом" аустријским.

Друга једна црта, за коју би човек желео да са сигурношћу може тврдити да се не губи, то је извесна достојанственост, отменост, „поуздање у себе и у своје племе", каже Француз Лежан; „џентлменство", каже Енглез Дентон, што се налази нарочито тамо где, од векова, ропство није постојало. Ја као да и сад гледам двојицу сељака који су ме, на једној лађи на Дунаву, позивали да пођем с њима у село, да научим тамо говорити боље српски; њихова одрешитост, њихова ненаметљива питања, њихова озбиљност, ублажена полу-осмејком њихових сјајних очију, све то давало им је, доиста, један изглед који се не налази свуда на селу. Да ли то треба уписати у хвалу племену или историји? Суседи Срба, који су исте, или без мало исте расе, имају такође своју одрешитост у говору и понашању, али која није сасвим истог рода, ако треба судити по препреденом „Баја-Гању", од кога је један врло духовит Бугарин, Алеко Константинов, направио тип или карикатуру својих земљака.[1]

То је једна несрећна навика да се Срби, кад хоће да се суди о њима, пореде увек с Бугарима. Још 1840, Ами Буе је поделио врлине међу њима. „Бугари су, говорио је он, добри, човечни, штедљиви, више орни за шалу и смех него Срби, али им недостаје она одважност и оно дубоко осећање народности које се сачувало једино међу њиховом браћом са западног Балкана или из Маћедоније",[2] то ће рећи међу Србима или Словенима српске традиције. То мишљење било је толико укорењено да 1885, на глас о сливничкој битци, *Le Journal des Débats* који зна источне ствари, није хтео, à priori да верује у бугарску победу. Мало доцније, истина, у Бечу, граф Калноцки је износио нашем отправнику послова, Г. де

[1] Француски превод под насловом: *Le Tartarin bulgare*, Paris, E Leroux, 1911.

[2] Ami Boué, цит. дело, II, с. 63.

Монмарену, да су Бугари народ будућности, и за ту тврдњу имао је својих аустро-угарских разлога. Али од тада, колико су их независнијих гласова величали, и то увек на штету Срба! Сад је дунуо други ветар.

Међутим, код Срба и Бугара нема тих промена правца: они имају утврђено мишљење једни о другима. С обе стране, многи од више или мање школованих људи крешу једни другима — што није пуки случај — потпунце исте „љубазности“ као Руси и Пољаци; за Бугарина, Србин је — или је био — нерасудно дерле; за Србина, Бугарин има само ропске врлине. Али се народ мање презире. „При опсади Једрена, тврди један Рус, српски и бугарски официри и подофицири нису могли да се трпе, али су се прости војници слагали врло добро“,[1] јер доиста, ако их народни развитак дели, раса их приближује, а тако исто, до извесне мере, историја.

Западњаци су говорили о њиховој вероломности, али то је најпре због тога што се замишљало да су и они, будући „шизматици“, то јест грко-хришћани, морали примити мало наследства Улисова; у сваком случају, ни бугарски напад, кобне ноћи 17 јуна 1913, ни доставе једног Настића, за време загребачког процеса, не дају права да се рашири на два народа онај „вероломнички дух“ који као да имају извесни Југо-Словени. Разглашена је и њихова свирепост, и новине су до скора биле пуне бугарских зверстава. Али шта се није некад говорило о хрватским „пандурима“, о црногорским џелатима, и о самим Србима, после једног доста скорашњег убиства! На та пребацивања, у осталом, одговор је исти, у Београду и у Софији. „Зло је дошло од турскога јарма; зашто сте нас толико дуго оставили турским лекцијама?“ И Срби констатују да су се они бар ослободили тог јарма сасвим сами.

Њих још беде да су претрпели, много више но њихови суседи, утицај источњачке лености. Али, по општем признању, Србин са истока је онако исто раден и стрпљив као и Бугарин; са своје стране, Србин из Босне уверава да је много „практичнији“ од Срба с оне стране Дрине. Сањалица који проводи дане гледајући како му једрају шљиве, то би онда, значи, био „историјски“ Србин, Шумадинац, али како је могуће то веровати пред бескрајним њивама кукуруза које су,

[1] *Новое Время* бр. 13.366 (29 мај 1913). Срби друкчије говоре.

од пре сто година, замениле шумадијске шуме? Нема сумње да та легенда води порекло из времена кад је Србин — као данашњи Црногорац — остављао женама, из гордости слободног човека и ратника, да врше многе ситније, па чак и крупније послове, и то осећање и сад чини да се у Србији чистачи обуће налазе лако тек на домаку Бугарске! Треба ипак признати да има, код њих, извесне немарности која долази због расе толико исто колико и због историје. Србин је покаткад дангубник, нерешљив, наклоњен да верује да је „сутра мудрије него данас"; често, као и његов брат Рус, савршено презире тачност, нарочито у времену. Ја се сећам хотела у коме сам питао за час кад одлази воз; сви су ме обавештавали — с коликом ревношћу! — и на крају крајева, тај воз требао је да пође у онолико различитих часова колико сам добио обавештења

Факт је да Србин говори р до и покаткад чак пре но што је обавештен То је можда отуда што говори добро; најчувенији беседници у Скупштини тешко да ће имати више лакоће и достојанствености но сељаци који претресају о куповини окружног бика. Сваки се од њих рађа беседник, као што се рађа, по тврђењу једног писца из XVIII века, певач и песник. Њихова земља је једина у Европи где извор народне, епске, легендарне поезије избија још поред оног другог извора. Ти дарови не воде, у осталом, ни „расположењу за шалу и смех" које Ами Буе приписује Бугарима, ни бујности нашег Тартарена. У мало дивљачној резервисаности Србиновој, има једна сенка меланхолије, чак и песимизма, која је у дну словенске душе; има такође и белега прошлости, успомена на опасности којима је он био вековима излаган Слика која нас највише приближује најтајнијем кутку народне душе, то је без сумње слика коју је један скорашњи посматрач нацртао о црногорским Кучима[1] И ако су дуго, у својим кршевима, живели без свештеника и без цркава, они су врло побожни, а то значи, најпре, да држе све постове, све празнике, према јерархији великих или малих светаца; да се никад не заклињу Богом и да им је жао кад им се каже да то други Срби раде; најзад, да су сви удружени противу душманина свију или једног јединог: *осветити се, посветити се* значи, спрати увреду. Они

[1] J. Ердељановић, *Кучи* (*Насеља српских земаља*, IV, 1907).

јако поштују старе гробове, црквишта, и знају потанко за успомене, готово увек крваве, везане за њих, знају тако исто потанко за друге, још старије легенде: они верују у *виле*, и понеки старац се сећа да их је видео када су прошле у магли, поред Дурмиторског виса, беле белцате, с великим крилима и дугом златном косом. Сада се више не виђају, али је то због тога што се свет променио, што они констатују не узбуђујући се иначе. Путник који им прича о чудесима науке окупља их око себе онако исто као и најгласовитији гуслар; они не споре да им треба школа. Док их не буде довољно, камен темељац њихова живота, то је поштовање старих; оно је потпуно, али без ичег ропског у себи.

Да ли је ова слика улепшана, или вреди само за један део народа? У сваком случају, она прилично одговара слици коју је дао о српској маси исељеној у Угарску, 1699, један аустријски посматрач, што ће рећи мало благонаклон.[1] То су исте појединости, само с више истицања празноверица, љубави за ракију, пустоловине, свађе; ипак се одатле издваја утисак здраве крепчине, који одскаче од онога што је робовање учинило с народом по другим словенским земљама. Доиста, кад људи говоре о њиховом вековном робовању, варају се; и поред Турака, оно што је њих створило, то је „слобода на планини“.

Да ли је то разлог да се верује у њихову будућност? Та слобода, то је била слобода племенска, и та романтичка енергија није сасвим она која ствара народе. На страну разлике за које видимо да се губе, има два духа у овом народу: један традиционалан, партикуларистичан, који се сачувао у затвореним пољима, у сенци високих врхова; други, дух дисциплине и јединства, који је дошао из широких долина где су се Срби и Хрвати сукобљавали са непријатељима организованим пре њих. Овај последњи дух нашао је своје апостоле и своје песнике у градовима шћућуреним у подножју планина, дуж „Плавога Мора“; доцније, загребачки „Илири“ начинили су од њега „вјерују“ које сада нема више јеретика. Могло би се побојати за њ да му не смета постојање или повратак оног другог духа, али срећом историја ради непрестано.

Емил Оман.

(Превео с француског Н. Н.)

[1] Emile Picot, *Les Serbes de Hongrie*, Prague-Paris, 1873, I, c. 87.

АНКЕТА О ЈУЖНОМ ИЛИ ИСТОЧНОМ НАРЕЧЈУ У СРПСКО-ХРВАТСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.

(4)

XXII

Јужни изговор или источни?

Познато је колико су огорчене биле борбе о правопис код многих народа и колико су непотребне полемике изазивала по себи врло проста књижевна питања. И ово питање, о јужном или источном изговору у нашој књижевности, када би се ставило мало оштрије, поуздано би поново изазвало оне жучне препирке које је изазивало око средине прошлога века. Јер у питања ове врсте уноси се много осећања и много субјективнога. Зато је добро што је оно стављено овако опрезно, у облику анкете, која допушта да свако, без ограничења и зазора, изнесе оно што о њему мисли.

Иако ова анкета неће дати, по свој прилици, никаквих практичних резултата, ипак је корисно што је наново покренуто ово питање. Јужно и источно наречје у употреби су већ подуже времена. Сада се већ може говорити о резултатима те употребе и могу се изнети све згодне и незгодне стране свакога од њих. Оба су изговора стекла одавно своја легитимна права у књижевности, и ако испитивање које се предузима не даде никаквих позитивних резултата, свако ће остати при своме. Овде сада није више у питању, које наречје треба да постане главно, а које споредно. Него само у овоме: има ли довољно оправданих разлога да све остане и даље онако како је до сада било. Главно је да све оно што прати ово питање буде свакоме јасно, да сви његови детаљи буду и познати и тачно утврђени, а крајњи резултат, ма колико га ми моментано одлагали, и сам ће нам се наметнути једнога дана са императивном неопходношћу.

Пре него што изнесем своју тачку гледишта ја морам ослободити ово питање од неких наносних слојева који само сметају да се види у чему је, управо, оно.

Прво. Ја не сматрам да употреба двају речених изговора смета нашем народном јединству. Исто онако као што је Вук Караџић, који је писао јужним наречјем, припадао истом народу и истој књижевности као и Лаза Лазаревић, који је пи-

сао источним, тако исто нас од Хрвата или Срба у Босни, Херцеговини или где другде најмање дели књижевни изговор. Од Хрвата нас много више дели то што су они у развитку књижевног језика ишли за Чесима, стварајући нове речи вештачки, каткада без довољног познавања духа народног језика, или што су се у синтакси находили под приличним утицајем немачког језика, а у речнику су допуштали позајмице из кајкавског или чакавског дијалекта, него што су писали *ије* и *је* место нашега *е*. Ми смо се, са своје стране, од њих више одвојили позајмицама из црквеног или руског језика него својим источним изговором. Када већ имамо две азбуке, истина је да би употреба једног књижевног изговора олакшала да се са издања латиницом наштампа дело ћирилицом и обрнуто. Тада би, наравно, биле сасвим немогућне онаке грешке какве се данас находе на пример у Ћипиковим „Пауцима“, који су преписивани или слагани са латинице. Али само због тога покренути тако значајно питање, у којем се нису могли сложити толики нараштаји српскохрватски, било би ипак сувишно и не би било достојно уложеног труда. Преграда између нас није у *је* и *ије* него у томе што се узајамно мало познајемо и мало читамо једни дела других.

Друго. Питање о лепоти или укусу треба такође сасвим избацити из дискусије. Многим се представницима источног говора чини да је јужно наречје лепше од њиховог матерњег или обрнуто; с друге стране, већини представника нашег народа, како се мени чини, највише се допада њихов матерњи изговор. И то је најприродније. Јер они „тај изговор“ осећају као прави израз својих најинтимнијих, непосредних осећаја и мисли. Све су то релативне ствари, и кад бисмо о њима водили рачуна, онда би требало да сваки, до последњих појединости, говори и пише језиком како га је научио у својој кући, од родитеља и непосредне околине. Јер само ће тај језик бити адекватан ономе у који је први пут заодео своја осећања и своје погледе на живот и свет и који он непосредно, најживље и најдубље осећа. Али када књижевност једнога народа не може представљати етнографско-дијалектолошко шаренило, и када се мора узети један језик као заједнички, онда је јасно да то може бити само тако, ако се оставе сви локални обзири и све покрајинске симпатије и изабере оно на што највећи део народа пристане.

Треће. У већини прилика, где се народ находи у *једној*

држави, државна власт и помаже да завлада *један* књижевни језик, *један* књижевни изговор, ма он доцније и добио локалну боју у устима удаљенијих провинцијала. Наш се народ, међутим, налази под различним управама, које се не старају много да се наш народ уједини и тамо где би то могло бити. Те управе су се, да би обележиле још боље границе међу његовим деловима, одмах користиле подвојеношћу нашег књижевног изговора. Можда би сада на неког пала и сенка нелојалности према државним властима, на пр. у Босни или Хрватској, када би употребио, после већ утврђене традиције, књижевни изговор који од тамошњих власти није прописан и који се на пр. у Србији употребљава! Тако често и најневиније ствари добивају опасни, чак преступнички карактер!

Али, наравно, питање се мора расправљати без тих обзира, а државна ће власт већ и сама свугде учинити оно што може и што сматра да је потребно. А сем „званичне“ литературе у актима, молбама, решењима и задацима школским и школским књигама има, хвала Богу, и слободне, независне, праве књижевности у којој ће њени представници вршити пропаганду, слободно и отворено, за онај изговор који им се више свиђа или за који има више разлога да буде заједнички. Само то не треба да буде из политичке опозиције властима (јер то само смета овом чисто књижевном питању), него по чврстоме уверењу и из најобјективнијих побуда.

Дискусија око овог питања мора бити, дакле, потпуно слободна од поменутих обзира: националних, естетско-сентименталних и политичких. Она мора водити рачуна једино о суштини самог питања.

Основни је принцип нашег данашњег књижевног језика: његова народносност; основни је принцип наше ортографије: потпуна упрошћеност и фонетичност. То значи да наш књижевни језик још не представља одвојен, засебни дијалекат према народним говорима, као што је то понегде другде, где је удаљеност његова према народним говорима велика; код нас још уносе представници народних дијалеката свој језик у књижевност дајући му општи књижевни спољашњи изглед и водећи рачуна само о општој правилности његовој. Зато се о основним особинама нашег књижевног језика мора још непрестано говорити према основним особинама народних говора. А наша

ортографија, према природи својој, треба да се приближује, што је могуће више, народноме изговору гласова у речима.

Питање је сада врло просто и о књижевном изговору: који од два изговора, јужни или источни, одговара најбоље принципима нашег књижевног језика и књижевне ортографије. На то су питање већ многи читаоци заустили, верованто, да одговоре: зар после тога када је Вук Караџић, творац нашег књижевног језика и данашње ортографије, за све време свога живота, писао јужним наречјем, треба и стављати то питање? Зар нису његова дела и сувише речит одговор на то?

Ја велим да нису Питање о књижевним изговорима, и поред тога што је Вук писао једним, јужним говором, постојало је и у његово време и постоји и данас. И поред великог Вуковог ауторитета и великог поштовања у нашем народу, које му се одаје у пуној мери, ево има већ педесет година, Вуков јужни изговор није победио. Било је покушаја да се он и код нас уведе; али ти покушаји нису уродили плодом. То је већ довољно, па да се онакав одговор не прими без претходног испитивања и да се посумња у његову апсолутну тачност.

Питање је дакле о корисности, о „целисходности" једног или другог изговора. Другим речима, пита се, колико треба утрошити духовне снаге, па да се тачно примењује у писању један од поменута два изговора. Ако већина српскога народа, како се обично мисли, заиста тачно изговара у своме домаћем дијалекту *ије* и *је*, онда је право да се тај изговор прими као општи. А ако то није тачно; ако се нађе да би употреба звука *е* м. *ије* и *је* била за већи део српскохрватског народа, полазећи од њихових домаћих, локалних изговора, лакша и простија него *ије* и *је*, онда ће *е* кад-тад продрети и тамо Овде није, дакле, питање, да ли ће један део српскога народа наметнути другоме своје наречје, већ је питање само у томе, колико ће времена хтети један део српског народа да мучи своје нараштаје тежим и сложенијим правописом

Ако пренесемо ово на научно земљиште, добићемо ова два питања:

1. Да ли највећи део нашег народа изговара *је* и *ије*;

2. И у оном делу нашег народа где се изговара *ије* и *је* — да ли има тешкоћа при употреби у књижевности поменутих гласова онако како би требало према јужном књижевном изговору.

Као што се одавде види, ово питање постаје питањем језичке географије или дијалектологије, јер дијалектолошке статистике још немамо. Ја упућујем читаоце на своју дијалектолошку карту која је изашла у Славистичком годишњаку, књ. III (Rocznik slawistyczny III, Kraków, 1910), на којој ће видети графички представљен однос међу основним дијалектима нашим. Ако узмемо Србију, данашњу проширену Србију, видећемо да јужни изговор у њој не заузима више од једне десетине целокупног простора; према томе он се сасвим губи у њој према источном изговору. У Срему, Банату и Бачкој, сем незнатног броја представника западног наречја (који изговарају *и* место *ије* и *је*), сви остали говоре такође источним наречјем. У Босни, Херцеговини и Далмацији, иако нема источног наречја, не може се рећи да јужно наречје преовлађује: оно је, по свој прилици, толико јако као и западно. У Хрватској и Славонији несумњиво источни изговор и западни заједно далеко надмашују јужни. Источни изговор у Хрватској налазимо обично у кајкавском наречју и у једном делу чакавског наречја (у Хрватском Приморју), а западни налазимо опет у неким чакавским и штокавским говорима (код католика); у Славонији, где је западни говор обичан код католика, налазимо погдешто и источни изговор; православни пак говоре, и у Хрватској и Славонији, јужним наречјем. И у Истри источни и западни изговор (у чакавском и штокавском дајалекту), а тако исто и на острвљу, далеко остављају за собом јужни. Само у Црној Гори (сем маленог дела око Пећи и Ђаковице) говори се данас искључиво јужним говором.

Ја мислим да нећу нимало погрешити, ако речем, када узмемо источни изговор у целокупном српскохрватском народу који учествује у српско-хрватској књижевности, дакле у Србији, Срему, Бачкој, Банату, Хрватској, Истри и на острвљу, да је источни изговор, у најгорем случају, по броју својих представника приближни толико исто јак колико и јужни. По себи се разуме да су наши нови суграђани знатно појачали бројно учешће у том односу представника источног наречја. Ако пак овоме додамо и представнике западног наречја, онда можемо без околишења рећи да *оних којима јужни изговор није матерњи* у српском народу има више него оних којима је он домаћи изговор. Представници јужног говора чинили би, према томе, мањину када се упореде са представницима осталих говора.

Ако ова констатација не одлучује још питање у корист кога другог наречја, она ће бити од значаја када јој се додаду и сви други моменти који се морају узети у обзир када се говори о књижевном јужном изговору.

Они ће нам бити јасни из другог питања, које је још много значајније: да ли се у свима крајевима јужнога говора изговара *ије* и *је* онако како се данас пише у књижевном језику?

На то питање врло је лако одговорити. *Само се у врло ограниченом броју говора јужнога типа* заменици старога јата изговарају онако како их је писао Вук Караџић у последње време свога рада. Можда не би било претерано рећи да се *у потпуности такав изговор* нигде не чује; али за такво апсолутно тврђење немамо још довољно специјалних испитивања. Уосталом, за нас су потребни у овом случају такви подаци само у најглавнијим цртама.

Откуда је то дошло? Није могуће да се јужни изговор за који је Вук тврдио да је у устима нашег народа, најобичнији и најчешћи, тако брзо изменио; јер то би значило да се језик мења са брзином која не допушта да се и за најкраће време фиксирају извесне црте! А то није истина. Ствар је овде у нечем сасвим другом.

Стручњацима је познато да је Вук Караџић у позније време свога рада, пошто је пропутовао Црну Гору и Далмацију, оставио свој, херцеговачки начин писања неких сугласника који се налазе испред *је* од краткога јата и почео да га пише онако како се ти гласови изговарају у Дубровнику. Ту је он нашао да се изговара *ђевојка*, *тјерати*, *дјеца*, *летјети*, и заменио је тим изговором своје дотадашње (у главном, од 1839 год.) *ђевојка*, *ћерати*, *лећети*, *ђеца* и т. д. Дубровачки изговор, који је он назвао југозападним, а који је он находио и у варошима по Босни, он је сматрао за отменији, архаичнији, па га је за то и унео у свој језик. Али за то је сада његов јужни или југозападни изговор постао тежак и за Херцеговце и све друге представнике јужнога говора који су хтели да пишу својим материњим језиком. Они сада без школе, без науке нису могли писати њиме. Јер у њихову језику *ђ* у *суђен*, *суђење*, *посуђе* и сличним речима није се ничим одликовало од *ђ* у *ђевојка*, *ђетелина*, *куђеља* и т. д., и они су морали да *науче* где треба писати *ђ*, а где опет *дј*. То исто вреди и за *ћ* и *тј*: иако су подједнако изговарали на пр. *ухваћен*, *плаћен*,

ћерка и т. д. и *ћерати, лећети, ћескоба* и сл. морали су писати у првим случајевима *ћ*, а у другим *тј*.

Али, иако је то најчешће одступање код њих од књижевног јужног изговора, оно није ни близу једино. Познато је да се у јужном наречју разликује *ије* и *је* према томе, да ли је слог дуг или кратак. Ово правило и за Вука вреди, у главноме, онда када су ти слогови под акцентом; а када су слогови без акцента и код Вука место *ије* (наравно, када је слог дуг) долази чешће поред *ије* и *jē* (при писању, наравно, је). А данас то правило, и у своме главном делу, на вреди за све говоре јужнога типа. У Лици на пр., где се говори добрим јужним дијалектом, место *ије* у поменутим случајевима изговара се *је* са дугим *е*. И Лика није једини крај у којем се Вуково *ије* тако изговара. Тај изговор, иако пишу као Вук, имају данас већином и Хрвати када *говоре* књижевним језиком. Они изговарају обично *љēпо*, а пишу *лијепо*, изговарају *ђēте*, а пишу *дијете*. Чак и у дубровачком дијалекту, из којега је Вук узео поменуту горе црту, не изговара се *ије* свугде где се пише у Вука и под данашњим акцентом. Таквих одступања, више или мање, има и у многим другим локалним дијалектима јужнога типа. То значи да и многи представници јужног изговора не стављају *ије* и *је* онако како им је у домаћем, народном изговору, него онако како би требало према Вуковом дијалекту и према акценту. А оставити да сваки појединац према своме одређивању и слуху, руководећи се својим изговором, одреди где је кратак слог и где је дуг, иако се они тачно находе у његову језику, није за правилност књижевног језика нимало згодно. Јер за наглашене слогова и ишло би којекако, али одређивање дужина у ненаглашеним слоговима стварало би тешкоће и представницима јужног говора.

Та зависност бележења *ије* и *је* од акцента отежава необично његову правилну употребу. А ако се претпостави да би јужни дијалекат требао да постане општи књижевни, онда би за представнике неких наших крајева било потребно да акцентуацију нашег књижевног језика изуче до крајњих танчина, па да могу писати правилним књижевним језиком. А проучавања такве врсте била би и заметнија и тежа од ма како заплетене историске (етимолошке) ортографије других језика. Јер у таквим случајевима, тј. када је ортографија етимолошка, има се увек пред очима како шта треба писати и

сталним се понављањем најзад и научи, али код нас се акценти не пишу. Њих треба упамтити, научити из граматика и из или знати од куће речника!

Вуков, књижевни изговор јужног дијалекта скопчан је са правилном употребом дужина у наглашеним и ненаглашеним слоговима. Међутим велики део наших данашњих дијалеката у Србији зна само за један акценат, и то кратки у свима овим случајевима; затим велики део дијалеката источнога типа, од Пећи и Метохије, преко Косова, Жупе Левча и Темнића, Ресаве и целе североисточне Србије *не зна* за дужине после наглашених слогова Такав је изговор и у београдском књижевном говору. И у осталим деловима нашег народа, и у неким деловима јужног говора (старијега типа), има у тим правцима колебања; и представницима кајкавског говора у Хрватској и неких чакавских дијалеката у том правцу не би матерњи дијалекат много помогао.

Ја мислим да би то била највећа тешкоћа у примању јужнога изговора, коју ни школа, ни марљиво вежбање не би могли тако лако уклонити. О томе Хрвати имају већ поуздано драгоцених искустава! Варају се они који мисле да би то помогло да књижевни језик постане свугде исти и заједнички Свакодневно искуство показује да се свакоме представнику нашег књижевног језика јасно познаје из којега је краја, ма *како* он правилно говорио књижевним језиком. Тако би било и доцније, само са том разликом што би он стављао *је* и *ије* место данашњег *е* исто онако као што данас даје дужину и краткоћу томе гласу често врло произвољно. Свакоме је познато да је тако и другде у свету. Ма како се који провинцијалац трудио да говори париски, његова се провинција ипак осећа. То исто вреди и за странце, ма како савршено говорили туђим језиком.

О ситнијим тешкоћама у јужном говору, замени *мје, вје, пје, бје* са *мље, вље, пље, бље*, која је врло неједнака распоређена у њему; затим о измени *је* испред *ђ, љ* и *о* у *и*, која се такође не врши увек у дијалектима, ја сада овде нећу говорити; јер број таквих случајева није велики. Те су тешкоће оне врсте које је и замена *дј, тј*, са *ћ, ђ*. И ту, као и тамо, у многим случајевима требало би књижевну употребу тек из књига научити.

Одавде се види да се на горе стављена питања може

одговорити овако: 1) да највећи део српског народа данас не говори јужним дијалектом и 2) да велики део или, још боље, да већи део представника јужног дијалекта мора учити како ће писати својим изговором.

Како стоји са источним наречјем? Западни изговор данас се већ не употребљава у књижевности, зато о њему и нећу с те стране говорити.

Источни изговор несумњиво је много лакши и много простији. Источним изговором у оном облику како се њиме пише *несумњиво* говори много више српског народа него *књижевним* јужним изговором. Источни изговор нема никаквих компликација са сугласницима испред *е*, те и с те стране не представља оно одступање од говорнога језика како представља књижевни јужни (или југозападни) изговор Али оно што је најважније и што је у овом поређењу најмеродавније јесте то што се источни изговор, правилност његове употребе у књижевности, не находи ни у каквој зависности од акцената, који се не бележе код нас, него које треба или знати од куће или научити.

Не треба мислити да сам ја против књижевнога језика, књижевнога изговора, који би, бар у теорији, требало да је један. Има установа које треба да негују правилност нашег књижевног изговора и акцента, као што чине и другде у свету. Само ја сам против узалудног траћења муке и енергије тамо где она није потребна. Јер сам имао прилике да видим на различним тачкама нашег народа да та мука није у сразмери са стварним резултатима. Ми треба да утврдимо тачно (као што је то већ донекле и урађено) акцентуацију нашег књижевног изговора, али не треба да стављамо у зависност од ње и писани језик. Она треба да стоји пред очима сваком интелигентном и образованом Србину или Хрвату, и он треба њоме, колико више може, да говори. А ма на какве га муке стављали, он ће њоме говорити само онако и онолико колико му његов слух и матерњи дијалекат допуштају. Од те врло проблематичне јединице ја не бих стављао у зависност правилност књижевног језика у писању и учење његово

Према томе, оба наша књижевна изговора овако стоје један према другом.

Источни је несумњиво несравњиво лакши од јужнога. Када представници западнога изговора морају учити књижевни

изговор, било би им лакше да науче источни него јужни; када врло многи представници и јужнога говора морају учити књижевни изговор, који је југозападни, онда им неће пасти тешко и учење источног; само би представници источног говора у великом броју и у већини случајева писали, у главноме, онако како говоре.

Ја овим не желим никоме да намећем један изговор место другога. Поред саме јачине књижевника који пишу једним изговором и књижевне продукције на њему, највећу пропаганду за њ чине унутрашње особине његове. Јер не треба заборављати да је језик једнога народа само *средство* за образовање и културу, а није циљ тога образовања. И то средство биће у толико више употребљиво у колико буде било мање сметњи да се њиме постигну велики резултати прогреса и културе.

У корист источног дијалекта несумњиво говори његова простота и лакоћа употребе. То је оно што, по моме мишљењу, говори и у корист његове победе. Али да би његове особине добиле пуно признање, не би му требало стављати вештачке препреке. Исто онако као што код нас књижевници, ако хоће, могу писати и јужним изговором, требало би и писци Босне, Херцеговине, Далмације, Хрватске и Славоније да пишу, поред јужнога, и источним. И тек онда када буде дата свугде у нашем народу потпуна равноправност источном изговору са јужним, видеће се преимућство једног пред другим. Потребно је, у интересу самог књижевног језика и обуке њиме по школама, да источни изговор престане бити београдски или „србијански“, па ће он, поменутим својим особинама, сам вршити за себе пропаганду и однети победу и другде у српству и хрватству као што је однео и у Србији, иако има крајева у којима се и у Србији говори јужним наречјем, иако су њиме писала у Србији два велика човека, Вук и Даничић, који су и творци данашњег књижевног језика.

Београд.

А. Белић.

XXIII

Поштовани Господине Уредниче,

Тешко је потезом пера одлучити се за источно или јужно нарјечје. И једно је и друго лијепо, јер му је коријен у на-

роду. Нашој књизи и хрватској и српској колијевка је у јужном нарјечју. Јужна је књига старија, а источна млађа. Мислим, да нарјечје није на путу нашој заједници, данас већ проведеној у души и срцу сваког свијесног Хрвата и Србина; на путу нам је *писмо*. Требало би свакако да сви Хрвати и Срби поприме латиницу, тај прави мост до јединства наше књиге. Уз то ваљало би обрадити заједнички лексикални дио и чистити језик од туђинских натруха. Ја од срца желим, да доживим потпуно књижевно јединство Срба и Хрвата. Један нам је језик, нек нам буде и једна књига.

С братским поздравом

Опатија, 14 вељаче 1914.

Рикард Каталинић Јеретов.

XXIV

Велецијењени Госп. Докторе!

У првом реду треба истакнути да није лако одговорити једном одлучном тврдњом на таково питање. Моје је скромно мнење да је и једно и друго наречје лијепо, кад га пише ко га добро познаје. Не знам је ли само у природи источног да звони онако мелодијозно у пјесмама Бранка Радичевића и Чика-Јове, али се не може порећи да има грандиозне, епске снаге у ијекавштини народних пјесама мушких, као што има лирске, њежне гипкости у женским.

И у већим народима није махом превладало једно нарјечје, те у италијанској књижевности н. пр. имају велика дјела свјетског гласа венецијанско као тосканско, романско као напулитанско, пијемонтешко као абруцско наречје.

Свакако је тешко да се неко да на писање језиком, који није никад чуо, већ научио из књига; напокон ми немамо још једног тако свестрано признатог ремек-дјела за којим би се могли повести други, ако ништа са свјетлости генија, која избија те се оличује и у језику, као што Талијанци имају класике тречентисте.

Зато мислим да је већина одговора већ изашлих у задњем броју „Српског Књижевног Гласника" само одраз гласовитог ентузијазма.

Што се мене нарочито тиче мислим, да се у правој књи-

жевности као у свакој правој умјетности суди по дјелима, а не по ријечима.

У Задру, вељаче 1914.

Рикард Николић

XXV

Господине уредниче,

На Ваше питање: „које наречје треба да постане опште у целој српскохрватској књижевности, јужно или источно", — могу вам укратко одговорити ово:

Покрај Ваше исцрпно и добро написане студије о томе питању, држим да се данас нико не би требао да налази у недоумици, које је то наречје. И пре Ваше студије и Вашега питања, о томе сам више пута размишљао, и увек сам долазио до закључка, да би то требало да буде источно наречје. На размишљање о томе потицао ме је сам Вук и његови слаби разлози, због којих је одабрао јужно наречје.

Како је данас на темељу проучавања наших дијалеката позитивно утврђено, јужним наречјем говори најмањи, а источним највећи део нашега народа. Али и без обзира на тај број, који еклатантно говори за источно наречје, има оно још и других лепих одлика, које га стављају изнад јужнога.

Јужним наречјем је много теже правилно писати него источним. То осећамо и ми, који од детињства говоримо јужним наречјем, а камо ли они, који треба тек да га уче, као као што је то случај с нашом браћом Хрватима, од којих један део говори источним, а други део западним наречјем.

Као наставник српско-хрватског језика имао сам доста прилике, да се осведочим, како је јужно наречје непрактично и како је тешко научити њиме правилно писати. Осим тога још ни данас није сасвим решено, како треба да се пишу неке речи по јужном наречју, да ли са *е* или са *je*, односно са *ије*. Тако на пр. једни пишу: „предмет", „погрешка", а други кажу да треба писати: „приједмет", „погрјешка". Јужно наречје уз то често пута ствара забуну и онде, где не може бити никакве сумње, па и људи од науке греше и пишу неке речи погрешно, а мисле да пишу јужним наречјем. Тако сам налазио баш код учених људи, да пишу: св**ј**ештеник, место: св**е**штеник; л**иј**еђа, место л**е**ђа, и т. д.

Оваквих и сличних погрешака не може бити у иначе лепом и меком источном наречју.

Како је источно наречје по природи својој слађе и мекше од јужнога, може се видети и из овога примера:

У моме родном крају, у Босанској Крајини, у свакоме, па и најзабаченијем селу, где се иначе говори пробраним, готово бих рекао књижевним, јужним наречјем: — мајка маломе детету, од милоште, тепа источним наречјем, хтијући му тиме исказати сву нежност мајчине душе. Кад наша крајишка планинка мази дете, па му тепа: „*лепо моје мало дете*,“ — она тиме хоће и речима да искаже благост и мекоту материнске душе. Она није свесна, да тако меко и лепо увек зборе безбројна њена браћа и сестре. Али ето, у моментима најсветије материнске љубави, у њој се инстинктивно јавља осећај за оно што је нежно, слатко и лепо.

Осим већега броја, који говори источним наречјем, осим практичности и лепоте његове, — за њ говори и данашње стање наше књижевности. Ми Срби све што имамо и у лепој и у научној књижевности, све је, с малим изузецима, писано источним наречјем. Оно мора победити. И већ се виде јасни знаци његове победе. Наши најбољи књижевници од оних, који су до јуче писали јужним наречјем, остављају га и примају источно.

Да ће и браћа Хрвати примити то лепше и практичније источно наречје, о томе не може бити никакве сумње; јер кад га примимо ми Срби, Босанци и Херцеговци, који смо главни представници јужнога наречја, — парадоксно би било, да то наше јужно наречје бране и задрже Хрвати, којих готово нигде нема да говоре јужним наречјем, осим оно мало интелигенције, која га је у школи научила. Они ће примити источно наречје већ и из обзира према браћи Словенцима.

По моме скромном мишљењу, источно ће наречје убрзо завладати у целокупној нашој српскохрватској књижевности.

у Тузли, 6 фебруара 1914.

Др. Васо Глушац.

XXVI

Поштовани Госп. Уредниче!

Радо се одазивљем Вашем позиву, којим сте ме почастили, и ево Вам у кратко мога мишљења о постављеном пи-

тању, ма да се не сматрам доста компетентним судити о ствари, која не спада у круг мојих студија.

Приједлог, да се источни екавски говор учини опћим књижевним језиком цјелокупне српско-хрватске литературе, кад би се стао практично провађати, ставио би нас Хрвате у немалу неприлику, и то понајвише ради тога, што се у нас књижевни језик друкчије стварао него код Срба. И ако још данас немамо написане детаљне хисторије о томе, како се стварао књижевни језик на хрватској страни, може се ипак са сталношћу утврдити, да су Хрвати под упливом дубровачке књижевности и одушевљења за народну пјесму узели штокавско-јекавски говор за књижевни језик и да су се у току времена све више и више приближавали Вукову језику. Напустише дакле и икавски и кајкавски говор, и ако су у овим говорима имали доста развиту литературу. Да је овај процес стварања књижевног језика код нас трајао дуго времена и потрошио доста народне енергије, не треба напосе истицати. И сада након мучно обављена посла постао је овако створени књижевни језик наставним језиком у нашим школским подручјима: у Хрватској и Славонији, у Босни и Херцеговини, у Далмацији и Истри, гдје су се ове три школске власти напокон сложиле чак и у ортографији. Предлагати данас Хрватима, да модифицирају свој књижевни језик на основу екавског говора, значи тражити од њих, да претуре још једном оне дуготрајне борбе и муке око стварања књижевног језика. Не само што би нас то још једном поцијепало, него би требало уложити много народне енергије на то, да се предобију оне три посебне школске власти, да екавски говор уведу у школе, без чега се не може ни замислити успјешно ширење екавског говора. Нема сумње да би Србима у краљевини, обзиром на њихову државну самосталност било много лакше провести јекавски говор, него нама Хрватима екавски.

Пита се, да ли би било вриједно употријебити толико народне енергије за једну ствар, која нас, како исправно каже г. проф. Маретић, најмање раставља. Данас нема никога ни на српској ни на хрватској страни, који би допуштао разлику у граматичкој структури између српског и хрватског књижевног језика. А граматичка је структура једнога језика ипак најпоузданији знак његова јединства. Што код Срба превладава замјена инфинитива описивањем у облику споредне рече-

нице, само је једна дијалектична особина, која се опажа и код других балканских језика, као у бугарском, румунском, албанском и новогрчком, и не тангира ни у колико структуре језика. Различит изговор гласа ѣ такођер је само дијалектичка одлика, каквих позна и њемачки књижевни језик, гдје различит изговор консонаната код сјеверних и јужних Нијемаца не задаје никаквих неприлика јединству књижевног језика. Језично је јединство између Хрвата и Срба данас фактично постигнуто. Ради се једино још о изједначењу у изговору гласа ѣ. За нас је Хрвате, како већ горе истакох, цијела ова ствар заправо питање економије народних сила. Ми се морамо питати, да ли би се исплатило подузимати акцију теже нарави ради једне тако незнатне ствари?

У овом се питању и онако не ради о разлозима, који говоре за једно или друго наријечје. Ти су разлози, који се примјерице изнашају за екакски говор: већа култура, бројна надмашитост, благогласност, згодност за поезију, лакоћа, итд., већином субјективне природе, који код стварања књижевних језика нигдје нијесу играли важне улоге. Нијемцима је на примјер дао књижевни језик јак религиозни покрет, Реформација, Талијанима претежност тречентиста у литератури, Французима наметнуше за књижевни језик идијом покрајине Jle de France двор и политички разлози, а понајвише Париз као јако политичко и културно средиште. Стога држим свако расправљање о вредностима једнога или другога говора за веома неплодну ствар, јер ће изнешени разлози ријетко кога увјерити. Јекавски је говор постао искључивим књижевним језиком Хрвата и једнога дијела Срба, а екавски опет искључивим језиком Срба. То је данас чињеница, која је хисторијски настала и коју су уз то посветила књижевна дјела од трајне литерарне вриједности. Да ли ће тако остати и у будућности, на то се данас не може одговорити Пријатељи пак народног јединства имају много разлога да се веселе, што су разлике између једног и другог књижевног говора доиста минималне.

Изволите примити, госп. уредниче, израз мога дубоког поштовања.

Бања Лука, дне 23. вељаче 1914.

Прив. доц. Др. Петар Скок.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Отварање дома певачке дружине „Станковић.“

Певачка дружина „Станковић“, основана 1881 године у Београду, приликом прослављања двадесетпетогодишњице свога опстанка и освећења дружинске заставе, — једном лутријом, која је стајала са овом прославом у вези, — успела је да своје госте лепо прими, и поред тога да себи привреди једну приличну суму од 25.000 динара.

Помоћу те суме дружина „Станковић“ купила је себи кућу у улици Кнеза Милоша бр. 1, за 38.000 динара у злату. На то имање је дружина одмах добила зајам од Управе Фондова 32.000 динара. Чим је дружина добила своју зграду, одмах је дружинска управа, којој на челу стоји вредни председник Г. Петар Милојевић, протојереј, решила да обнови своју музичку школу, која је од прилике пре двадесет година била отворена, али на рђавој основи није могла успевати и брзо била затворена. Ова идеја одмах је и приведена у дело. Септембра месеца 1911 године отпочела је рад музичка школа „Станковић“. Одмах у току рада прве школске 1911—1912 године запажено је, да су просторије у овој једноспратној згради недовољне за потребе певачке дружине и музичке школе. Још у току године буде решено да се просторије прошире тиме, што ће се подићи други спрат, а у предњем делу тога спрата да буде дворана за концерте, пробе, и т. д. Чим је завршена школска година, радови су отпочели. Али је са почетком друге школске године објављена мобилизација и за њом рат. Нередовне прилике у земљи су учиниле да су радови били знатно успорени. И поред свега тога: у ратном стању и преправци зграде, рад нису прекидали ни музичка школа, ни певачка дружина „Станковић“. Радило се у истој згради, у оним просторијама које су за извесно време биле употребљиве. Само они који су издржали скоро пуне две године рада, било дајући часове из музике, било свирајући и певајући, док им се над главом лупало, зидало, кречило, могу схватити шта су све претрпели. Па ипак живело се у нади да ће и томе једном доћи крај. И та нада се испунила.

9 фебруара ове година у 11 часова пре подне у при-

суству изасланика Нь. В. Краља, Г. Митрополита, руског и црногорског посланика, Министра Просвете, неколицине народних посланика, неколико уметника и приличног броја пријатеља ове установе, извршено је освећење првог музичког дома у Краљевини. За време црквеног обреда одговарала је певачка дружина „Станковић“. По свршеном обреду говорио је друштвени председник. У своме говору је изнео начин на који је дружина дошла до свога дома, захвалио се приложницима, који су подизање истога помогли, било прилозима у материјалу или готовом новцу или другим услугама.

Из целога говора председниковог даје се извести закључак, да је друштвени дом, који данас представља вредност преко 100 000 динара, дело чисто приватне иницијативе. Певачка дружина „Станковић“ за тридесет година свога живота није у опште уживала помоћи од државе; тек је пре месец дана добила из Велимиријанума 2000 динара. Председник је још у своме говору напоменуо да дружина „Станковић“ не сматра дом као специјално свој већ је он, или бар треба да буде, једна општа културна тековина, чија врата стоје широм отворена свима појединим музичарима, као и свима удружењима, која раде на подизању музичке уметности.

Планове за преправку зграде израдио је Г. Петар Бајаловић, доцент Универзитета, и по мишљењима стручњака, израда је врло солидна и укусна. Преправком се на првом месту добила једна дворана, којима Београд иначе тако оскудева, у величини од прилике 14 m. у квадрату. Сем тога дворана има и галерију. Дворана са галеријом има око 360 седишта. Осим сале у згради има 9 оделења за учионице музичке школе. Зграда је снабдевена електичним осветлењем и централним грејањем.

На дан отварања у 9 часова у вече био је концерат певачке дружине „Станковић“. У програму су били заступљени ови композитори: Штирски, Јенко, Корнелије Станковић, Бинички, Милојевић, Мокрањац, Крстић, Божински и Маринковић. Певање дружине било је врло складно, дворана се показала као врло акустична, а посетиоци овога концерта врло задовољни.

Сутра дан, 10 фебруара, у 9 часова у вече био је концерт наставника музичке школе „Станковић“. На програму су били: Бетовен — квартет, Рахманинов — прелудијум, Мошковски — искре, Франк соната за виолину и клавир, Бинички, Шубер и Делиб — песме, Брамс — клавирски квинтет. Програм су изво-

дили наставници: Г-ђе Бинички, Крстић, Г-ђица Шоповић, Г.Г. Милер и Крстић. Посета је била нешто мало боља но прве вечери.

Трећег дана 11 фебруара у 5 часова по подне био је концерт ученика музичке школе „Станковић“. На програму је било десет тачака: Мошковски, Франц, Шопен, Виоти, Јензен, Вебер, Бериот, Лист и Фр. Абт. Последњу тачку је изводио хор ученика и ученица. Посета је релативно била најбоља, и ако је дворана била сам у пола напуњена.

Поред нередовних прилика у земљи, поред нередовних прилика у згради услед преправке, школа и дружина су радиле. Број ученика и у другој и у трећој школској години износио је око 120. Пошто је на овај начин питање о згради и школским просторијама скинуто са дневног реда, Управа „Станковића“ одлучила је да исту енергију, коју је за ове две године трошила око подизања зграде и дворане, сада искључиво, у споразуму и договору са управом школе, употреби на уређење и подизање наставе у школи.

П. Ј. Крстић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

У новој држави Албанији.

Кнез Вид је обишао дворове оних европских Сила које су у Лондону створиле Албанију и њему прилику да буде њен први владар. Узевши врло озбиљну улогу коју му је Лондонска Конференција наменила, кнез Вид је говорио тамо о своме будућем раду у Албанији. Његове речи и обећања су у духу једнога човека који верује да Албанија може постати једна балканска држава. Његов оптимизам не дели велики број европских државника, напротив, већина верује да од Арбанаса није лако створити један народ, нити их сложити у једну државу. Оптимизам се јавља код оних који желе из политичких разлога да постоји Албанија, а песимизам код оних који верују да је ради трајнога мира потребно било да Албанија не буде. Оптимисти кажу: кад је Шкотска могла у XVIII веку да изиђе из хаоса племенске борбе, кад се могла до данас одржати Турска, тако ће моћи и Албанија. Песи-

мисти одговарају да је Шкотска била саставни део једне државе, а да је Турска сада на крају своjем. Будућност ће показати на чијој је страни право у погледу овога спора, али има данас нешто што је сигурно, а то је да је у тренутку кад је кнез Вид ушао у Албанију, унутрашња ситуација Албаније врло критична. Племена су у сталној завади, коју је избор кнеза Вида још више ојачао. У Епиру је прокламована аутономија, и устаници су господари овога дела Албаније. У северној Албанији муслимани су на равној нози са кнезом Видом, кога сматрају као ђаурина, па дакле и немогућнога за владара над собом. Католици су незадовољни што није владар католик, и неће да приме разлог да то није могло бити, јер се Рим и Беч нису о томе могли да споразумеју. Есад-паша, који је водио депутацију својих земљака да објави кнезу Виду да га је народ изабрао за свога суверене, не престаје у својој постојбини да бива проглашаван од својих присталица за господара Албаније. Ко зна Есад-пашу зна и то да ништа не бива без његова знања, као и то да се Есад-паша неће никада одрећи да буде господар у северној Арбанији. Исмаил Кемал, и ако далеко од Валоне, не мирује. Његове присталице су у сталној борби са Есадовим присталицама Борба је у сталноме пушкарању међу њима. Оружје, муницију и средства за издржавање трупа по мало даје Бугарска, нешто патриотска друштва у Италији, а доста и сами Албанаси који живе у иностранству. Па и остали, нарочито школовани на страни Арбанаси, не слажу се међу собом, и траже прве положаје у државној управи, споре шефовима племена као што су Есад, Пренк Биб Дода, Доци, Акиф-паша, право да утичу на судбину Албаније на начин на који они то чине. Они живо раде да се ти људи држе што даље од државних послова и од новога владара Албаније. Елбасан је центар у коме се прикупљају, увек са благовољењем софијских управних кругова, бугарски револуционари; у Елбасану се ствара средиште интрига и завера противу Србије. Скадар, Драч и Валона су места где су у свакидашњем сукобу економско-политички интереси Аустро-Угарске и Италије. Агитација међу племенима која су припала Црној Гори доста је жива и изазива сукобе који ће трајати дуже времена. Жандармерија није још уређена, те ни њена помоћ није увек сигурна и стварна. Међународна комисија споро обавља државне послове, те оставља

код Арбанаса уверење више као да је нека напаст за њих него одбрана и помоћ. Глад и сиротиња су тако исто стални пратиоци народа у северној Албанији откако је Албанија проглашена независном. Цариградски младотурски кругови не остављају Арбанасе муслимане без потпоре и заштите. Они исти који су пре четири године слали Џавид-пашу и Шевкет-Торгут-пашу да огњем и оружјем угушују буне по Албанији, ти исти су данас најактивнији помагачи у покрету противу Ђаура. Умешност са којом два најживља такмаца у Албанији, Италија и Аустро-Угарска, прибирају све важније лукративне послове који се тичу народне привреде, створила је једну струју која све више отима маха, противу њих. Млађи нараштаји, који су се школовали ван Неапоља и Беча, прибирају све напредније Арбанасе да се боре за једну самосталну Албанију, Албанију која неће бити под утицајем ни Беча ни Рима, него под једнаким благовољењем целе Европе. Нагомилавање колонизатора из Италије, који често не представљају Албанију себи друкчије него као Америку пре једнога века, као земљу где они имају најпреча права настанити се и узети што им треба, ствара добар елеменат за неред, несигурност и безвлашће,

Докле су овакво стање и врење у Албанији, дотле суседи као што су Грчка и Србија, показују још највише наклоњености да се у Албанији развијају ствара нормалним током. И једној и другој је жеља да се Албанија једном установи као држава, која ће имати све међународне обавезе, дужности и права. Грчки и српски државници морају водити политику добрих односа између те нове међународне творевине и њихових отаџбина. Кнез Вид, коме су у томе духу и давани савети у европским престоницама, мора у првоме реду гледати на учвршћивање тих односа. И ради себе и ради своје земље, он мора бити потпуно коректан према Грчкој и према Србији, и не сме се поводити за струјама које хоће од Албаније да створе својим протекторатима. Сваки друкчији рад довешће до катастрофе за његову личност и његову династију, за његову земљу и за мир на Балкану.

Грчка влада је поднела одговор силама на ноту односно острва и повлачења војске из Епира, т. ј. коначнога разграничавања јужне Албаније. Одговор је врло опширан и види се

тежња да се о свакоме питању изложи и обележи све што треба да се зна; у осталом кад се тиче уређивања питања са Турском добро је увек бити јасан и предвидети све дужности и обавезе. Грчка влада се обавезује да на острвима које ће добити у Архипелагу не подиже утврђења и не допусти кријумчарење оружја и муниције, али тражи у исто време јемства да та острва неће никада бити нападнута, нити да се на азијској обали предузимају какве мере за напад на Грчку. Грчка тражи да се на острвима, која ће остати Турској (Имброс, Тенедос и Кастелориза) очува режим црквене и школске аутономије, коју су и дотле имала. У исто време тражи да се амнестија за грчке становнике ова три острва примени у најширем обиму, како не би становници Грци пострадали од турске освете кад се буду вратили под турску власт. Грчка се обвезује да ће наредити повлачење своје војске и да неће ни посредно ни непосредно утицати да се ремети оно стање ствари које су силе у јужној Албанији створиле. Исто тако влада је примила обавезу да острво Сасено, (према Валони), уступи чим се донесе нарочити закон о томе. Грчка влада тражи да јој се из аргирокастратске равнине уступе нека села, а обвезује се да за њих уступи нешто од обале коју је освојила и да исплати Албанији суму од два и по милијуна динара. Сем овога, Грчка тражи да се у ономе делу који уступа Албанији по флорентинскоме протоколу од прошле године, обезбеди црквена и школска аутономија грчком становништву, а нарочито за Химару и околину. Грчка влада тражи да, чим њене редовне трупе напусте Албанију, организована власт узме управу у напуштеноме делу, како би мир био осигуран а нарочито лична и имовна безбедност Грка, који би могли доћи у опасност од Арбанаса. Грчка влада тражи ревизију границе коју је већ утврдила међународна комисија и унела у флорентински протокол за границе у коричкој кази, јер она налази да је административно немогућно управљати тим делом ни једној ни другој страни. (Ова последња граница је тако удешавана да комуникација с овом казом буде што тежа, ако не и немогућна. Овако је поступано при одређивању границе између Србије и Црне Горе с једне и Албаније с друге стране; гранична линија је тако повучена да што више отежа, управо да онемогући жељезничку везу Србије са Јадранским Морем на српскоме независноме земљишту).

Што се тиче оних дванаест острва (Додеканеза) у Архипелаг, врло је вероватно да ће Италија њих евакуисати чим уреди питање о концесији за грађење жељезнице у Адалији и неких економских користи у Малој Азији. На тај начин остало би још да се види шта ће Турска да уради после познатога одговора Силама. Јер, и ако су њени званични представници изјавили да њихова политика мора бити политика окрепљавања и проуређивања у земљи, ипак није сигурно да војничка струја не узме у руке ова питања, као некада питање о бугарско-турској граници.

Инострани

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ:

Ново коло Српске Књижевне Задруге. — XXII коло Српске Књижевне Задруге, за 1913 годину, изишло је ових дана. У њему су, као обично, седам књига: „Васа Решпект“, роман Јакова Игњатовића, у редакцији Г. Јована Скерлића; „Руђин“, роман Ивана С. Тургењева, у преводу Г-ђице Зорке Велимировић; „Хајдук Станко“, роман Јанка Веселиновића, у редакцији и с предговором Г. Јеремије Живановића; „Лука Ларас“, грчка новела Д. Викеласа, у преводу, у редакцији и с предговором Г. Драгутина Анастасијевића; „Аталија“, трагедија Жана Расина, у стихованом преводу Г. Симе Пандуровића и са предговором Г. Миодрага Ибровца; „Савремена Хрватска“ Г. Милана Марјановића и „Нова Србија“ Г. Јефте Дедијера. Одличним књижевним избором и актуалношћу двеју последњих књига ово коло иде у најбоља кола Српске Књижевне Задруге. То је нов и велики успех ова наше велике културно-националне установе, чији се утицај у целом нашем народу све више осећа. О појединим књигама из овог кола биће нарочито речи у овом часопису.

Н.

„Сирано де Бержарек“ у српском преводу. — Прослављена стихована херојска комедија Едмона Ростана „Сирано де Бержарек“, изишла је сада у српском преводу Г. Милана Димовића (Издање С. Б. Цвијановића; Београд, 1913). Тај превод изишао је у целини у „Српском Књижевном Гласнику“, и читаоци су сами осетили његову знатну вредност. Тешкоће у овом послу биле су врло велике, и требало је чинити велике напоре и развити велику вештину па их савладати. Г. Димовић је у свом тешком послу имао успеха. Превод, врло пажљиво рађен,

тачан је; стихови су неусиљени, врло глатки, често и лепи. У колико је то у опште могуће при преводима, Г. Димовић је сачувао многе лепоте оригинала. „Сирано де Бержарек" на српском језику не само да је ваљан превод једног красног књижевног дела француског но је и добар књижевни посао српски.

Н.

Поводом једне белешке. — „Историја нове српске књижевности" Г. Јована Скерлића није се допала међу оним људима који имају више претензија но стварне вредности и који се за своје књижевне неуспехе теше мишљу да их неко угушује и гони. Прелазећи преко пропаличких памфлета по извесним београдским листовима, задржимо се само на једном карактеристичном одзиву у *Делу*, из кога се лепо може видети са колико се разумевања, доследности и лојалности пише у том часопису.

Када је изишло скраћено, школско издање исте књиге, *Дело* (1912, књ. 64, стр. 479) писало је: „У укусном издању књижаре Цвијановића објављена је ова књига вредног и даровитог професора Универзитета г. Скерлића, за коју се може слободно рећи да преставља дело од високе научне вредности. На пространој историјској основи, а у вези са свима културним приликама појединих периода, дело је, и ако концизно израђено, верна слика духовне еволуције српскога народа. Постараћемо се да другом приликом опширнији приказ донесемо, а за сад најтоплије препоручујемо ову књигу својим читаоцима".

Ове године, 1914, изишло је потпуно издање те књиге. У том великом издању остале су исте поделе, главна схватања, идеје и оцене писаца; разлика је у толико што је велико издање попуњено са двадесетак писаца, и што је већма разгранато и књижевније писано. Овога пута, поводом овог великог издања, које се од малог разликује само пропорцијом, *Дело* излази са једном жучном белешком, извињујући се, нетачно, да је поводом прве књиге писано симпатично „с обзиром на стварну потребу средњих школа за једним уџбеником". Једна неистина природно повлачи низ других.

Дело тврди: „Г. Скерлић је изоставио вели број књижевника и публициста, које као историчар није смео изоставити..." Изостављени су писци који су „блиски *Делу*" или који „не уживају симпатије" Г. Скерлића. На страну да такав прекор чини један ***партијски часопис***, у коме се писци суде по њиховом политичком држању. Али *Дело* не разуме, или неће да разуме, да је Г. Скерлић писао историју ***књижевности***, књижевности у ужем смислу, такозване лепе књижевности, и да је у најновијем периоду говорио само о песницима, приповедачима, драматичарима и књижевним критичарима. Он није схватио своју књигу као какав биографско-библиографски речник, или онако као Г. Јован Грчић, који је у своју историју књи-

жевности унео све људе који су на српском писали. Ограничивши поље *књижевности*, Г. Скерлић није говорио ни о Ђуру Даничићу, ни о Светозару Милетићу, ни о Илариону Руварцу, ни о Г. Стојану Новаковићу, о којима би се, несумњиво, пре могло говорити у једној историји књижевности но о Г. Г. Миленку Веснићу, Живојину Перићу, Драгољубу Павловићу, Николи Вулићу, Станоју Станојевићу, због којих *Дело* протестује Може се тврдити да је тим схватањима Г. Скерлић, ограничивши се само на лепу књижевност, књижевност у ужем смислу речи, сузио историју књижевности; може се спорити и његово књижевно мерило, али му се апсолутно не могу приписивати „котеријски" и лични разлози У ту исту „Историју нове српске књижевности" нису унети ни многи писци који су блиски и овом часопису и Г. Скерлићу лично. Такав је случај са Г. Г. Јашом Продановићем, Љубомиром Стојановићем, Војиславом Вељковићем, оснивачима „Српског Књижевног Гласника", са Г. Г. Михаилом Гавриловићем, Јованом Томићем, Јованом Радонићем, Костом Кумануднјем, Тихомиром Остојићем, Драгутином Костићем, Јеремијом Живановићем, Владимиром Ћоровићем, итд. Да је било „котеријских" и личних обзира, извесно би ти људи били бар поменути! А што се тиче оних „књижевника", због којих *Дело* протестује што нису поменути, Г. Скерлић оставља Г. Г. Драгољубу Павловићу и Лази Марковићу, уредницима *Дела*, да их они унесу, када они буду писали историју српске књижевности.

Како *Дело* дискутује, нека каже и овај пример. „Г. Скерлић је нетачно и пристрасно ценио оне писце, чији је литерарни глас утврђен и које ничија хвала не може подићи на оно, што нису, као и оне, које ничија покуда, па ма долазила она и од г. Скерлића, не може помрачити". Као пример наводи се тврђење у књизи где је написано да је Љубомир Недић „дилетант, и ако врло интелигентан дилетант". Пре свега, у књизи не стоји само то о Недићу. Али и ако се цео суд хоће нетачно да сведе на ту реч, *Дело* је изабрало за себе најгори пример. Те редове морао је писати неко од нових пријатеља *Дела*, од оних посленика из дванаестог часа, радника који у виноград долазе на бербу. Тај ускок не зна шта је старо *Дело* некада писало о дилетантству и плаховитом антирадикализму Недићевом, који је довикивао „гомили" око тог истог *Дела*: „Ви сте покренули свој часопис да њиме и из књижевности истиснете боље и спремније од себе, као што сте их истиснули и у политици; ви сте саставили дружину да створите преврат у књижевности, да бисте у њој, као и у држави, ви неспремни и недоучени завладали". У *Делу* су тада излазили одговори Недићу под сугестивним насловима: „Књижевне клевете", „Пакост у критици", и т. д. У *Делу*, 1894 (стр. 560– 572) опширно је писано о Недићу, о његовој „површности", „непознавању чињеница", „одсуству правилних пој-

мова о суштини лирске поезије", „неразумевању", *улетању* у књижевност; ту се он називао „неспремним и необјективним критичарем". *Дело* из 1914 побија *Дело* из 1894, и замера Г. Скерлићу, сараднику *Дела* од пре 1899, што данас пише о Недићу како је оно некада писало! *Дело* против *Дела*.

Затим, неистина је да је *Дело* „лоше прошло под пером г. Скерлића". Истина је да је се на страни 364 говори о *Делу*, као о једном од „главних листова" српских при крају XIX века; у „Хронолошком прегледу *главних* писаца, списа, публикација и *датума* у књижевности" наведена је и година покретања *Дела*. Треба бити врло нескроман, па тражити више. Најзад, у тој љутитој белешци у *Делу* рекло се и неколико недотупавних речи о *Српском Књижевном Гласнику*. О *Српском Књижевном Гласнику* рекло је своју реч на педесет часописа и листова српско-хрватских и страних, као и читалачка публика која му је дала већи одзив но што је икада имао и један часопис на Словенском Југу. О широком кругу одличних људи који сарађују на овом часопису и о утицају који он врши, о тој очигледној и општепризнатој чињеници не треба ни речи трошити. Нарочито је незгодно и опасно да у такве разговоре и поређења улази *Дело*, часопис који се добрим делом испуњава шкартираним радовима из *Српског Књижевног Гласника*, и чије су одлике: оскудица сваког правца и књижевног разумевања, натрпавање најдиспаратније грађе, некритичност судова и оцена, полукњижевно, а каткада и неписмено писање, часопис за који се пре може рећи да се набацује но што се уређује. X.

„Несрећни Епир". — Г. Рене Пио, један од бољих француских пубициста, био је у Балканском Рату дописник великог париског листа „le Temps". У првом рату био је са бугарском војском у Тракији, у другом рату био је у грчкој војсци у Епиру и Јужно-Источној Маћедонији, и тада учинио великих услуга Грцима. Утиске из првога рата публиковао је у својој књизи „Од Софије до Чаталџе" („De Sophia à Tchataldja") у новој књизи „Несрећни Епир" („La malheureuse Epire", Paris. 1913), он описује како је грчка војска заузела Епир, какав је одушевљен дочек тамо нашла, и тражи да Епир, грчки по својим осећањима и тежњама, буде присаједињен краљевини Грчкој. M.

За проучавање Југо-Источне Европе. — Од 1 јануара 1914 године почео је излазити у Букурешту на француском језику, „Билтен Института за проучавање Југо-Источне Европе" („Bulletin de l' Institut pour l' étude de l' Europe sud-orientale"). Лист излази месечно, под уредништвом Г. Г. Н. Јорге, Г. Мургочиа, В. Парван. Годишња цена је 6 франака. У засебним

краћим или дужим приказима говори се ту о последњим публикацијама које се тичу европског Југо-Истока. Приказ и белешке су махом од Г. Н. Јорге. „Билтен" јавља да ће од истога писца. ускоро изићи „Историја балканских земаља у данашње доба". X.

Нове Књиге. — „Крађа у руском конзулату у Сарајеву". Чланци, прештампани из „Заставе". II. — Нови Сад, 1913. Осмина, страна, 54.

„Упута за поучавање одраслих неписмених." Саставио професор Др. С. Чајковац. Издало ABC. Друштво Хрватских Свеучилиштараца за поучавање неписмених. Загреб, 1914. Осмина, страна 16 Цена десет филира.

„Ђаурка", борба Срба с Арнаутима у Дебру. Михаило М. Вељић. — Београд, 1913. Мала 8⁰, страна 72. Цена 0 50 динара.

„Нагоркиње", приче из црногорског живота. Написао Никац од Ровина. Издање књижаре Рајковића и Ћуковића. Београд, 8⁰, страна 85. Цена један динар.

„Današnje prilike u Hrvatskom Zemaljskom Kazalištu u Zagrebu. — Загреб, 1914. Мала 8⁰, страна 22. Цена ?

Muslimanska Biblioteka i broj 1 „Iz života za život", pričice za islamsku mladež od Hamdije Mulića (Ata Nerćes) — Мостар, 1913. Мала 8⁰, страна 70. Цијена 1 круна.

„Чувар здравља". Месечни часопис окружног одбора округа крагујевачког за просвећивање народа у чувању здравља. Уређује Др. Добр. Гер. Поповић, окружни самоуправни хигијеничар. Година V, свеска 1. — Крагујевац 1914.

„Dr. Arnošt Muka" (10/III 1854—10/III 1914). Prilog poznavanja novije lužičko-srpske književnosti, od Josipa Milakovića. — Друго проширено издање. Сарајево, 1914. Мала 8⁰. страна 23. Цена ? B.

ПРОСЛАВЕ.

Његошева прослава у Петрограду. — Друштво Словенског Научног Јединства у Петрограду држало је 20 фебруара свечану седницу у спомен стогодишњице од рођења Његошева. Седницу је отворио уводним говором председник Друштва, академик Г. В. М. Бехтерев. Затим је члан друштвене Управе, професор петроградског универзитета Г. П. А. Лавров говорио о Његошу и његовој поезији. Одличан зналац српске књижевности, чијим се ранијим радовима о Његошу има захвалити што Руси знају за овога нашега великога песника, успео је он и овом приликом да у кратком и пригодном говору одлично представи значај и величину Владике-песника. Слушалаца је било врло много; нарочито је падало у очи велико учешће омладине. П. С

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

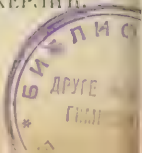

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXXII, број 6. — 16 март 1914.

У СУТОН.

У тесној, нешто мрачној трпезарији бившег трговца Димитријевића било је постављено за двоје, и у малој чинијици се пушило донесено јело, чекајући да домаћини дођу. Кроз ниска вратаоца с лева провирила је малочас служавка, и нашавши празну собу и неодмакнуте столице с чуђењем и са срдитим нестрпљењем се опет вратила у кујну.

У трпезарији је владала она непријатна, устојана тишина собе на чија врата је ушла и изашла судбина и Божја воља. Намештај и посуђе су били пробрани и распоређени у исти мах и руком отмености и удобности и руком сиромаштине и нужде. Тежак храстов сто са пет масивних, богато изрезаних ногу, а око њега сламом преплетене столице на којима се одмах видело да су од другога рода. По столу простирка од финог светлог дамаста, а уз тањире неравно порубљене памучне сервиесте. Посуђе сасвим просто, али у дну стола висока сребрна ваза, и у њој неколико струкова белих зимских ружа, забодених оном чудном елеганцијом вештих женских руку које су кадре да вам од два-три цвета спевају најлепшу песму. У једном ћошку велика, плишом мекано прошивена столица за љуљање, у другом удобна кожна наслоњача са никланим прибором за пушење, а између обе столице прозор, са једноструким завесама од танког, већ одвише праног српског платна, и без драперије.

Напољу је стајало снуждено, нераздањено јесење време.

Суро октобарско подне поштапало се на неколико јако дугих и јако косих зрака, а кроз зидове и прозор је сузила јесења студен. У соби је било неугодно хладно.

Пара из чиније све се тање и спорије дизала, и служавка се најзад решила да јело врати, да се не би сасвим охладило, кад се отворише главна врата, и кроз њих, некако на прстима, улажаше домаћин, дочитавајући неко писмо.

— А госпођица, и он се стаде обзирати, где је госпођица, зар је нисте звали?

— Звала сам је двапут, молим, рекла је...

— Идите и кажите да сам је молио да дође. И Димитријевић, спустивши писмо уз свој тањир и наслонивши се на столицу, стојећи чекаше своју ћерку.

То је био напола прекинут, силом остарео, силом оседео и силом погрбљен старац. Имао је ону покорну превијеност човека који се у предавости клања старијем и моћнијем, а тај га са неочекиваном грубошћу дочекује и одбија. Имао је у очима онај тужно зачуђени поглед детета коме су забранили да буде весело и несташно. Имао је у покретима збуњеност и посрамљеност некога који је рђаво свршио свој посао, и невештим корацима се батрга из друштва где му се сви смеју. Имао је, најзад неприродно растегнута уста и збрчкану подигнуту браду, тај ружни грч ужаснуте изненађености који остане код људи што над неочекиваним, наглим несрећама завапе и проплачу.

Једно за другим, усред дугог и богатог лањског лета, кад су руже у његовој башти трипут цветале, пропала му је радња, убио му се најстарији син и умрла му жена.

До земље се погнуо овај некада поносити човек од срамоте и брига. Са седом косом оседеле су му и све навике и жеље, а у нужди му изгореле све илузије живота. Још Никола и Драгиња.

И старац уздахну, дубоко и тешко, уздахну у исти мах од љубави и од сумње. Он је много волео своје двоје деце, али то је сада била љубав што боли и радост што се боји. Јер он је ту децу носио у срцу које је куршумом рањено и напола разнесено, миловао их рукама на којима је у страшним мукама издисало његово прво дете, и често им у болу одрицао жеље којих су се у болу они и сами већ одрекли.

Никола му сваки час пише. Ето и данас му се јавио да

је здрав и спреман за испите, да се радује што ће те године кући доћи, и још много других, опрезно и умиљато попабирчених ситница, да несрећном оцу буде ведрији дан и лакша дуга ноћ. А Драгиња је његова мезимица и јединица, његово добро дете и његова лепа девојка. Драгиња има вереника који ју воли и кога она воли, и све ће опет бити лепо кад Николина кућа врати старцу име, а Драгињино огњиште топлоту и радост.

Димитријевићу се споро и тешко подигоше и спустише груди, а глава сама од себе заврте неколико пута.

— Не, не, нешто опет није добро. Негде се опет стеже чвор живота. Ту, канда, око Драгиње се нешто збива, нешто јој је у очима и у гласу, нешто улази и излази с њом кадгод се појави. Рамена као да су јој спала, и кадгод проговори или се насмеје стеже мараму око себе, као да из ње пири нешто хладно, или као да јој је од нечега туга.

— Можда се и варам, можда је то само пролазно нерасположење. Светислављева мајка је канда није најлепше дочекивала у последње време, а... и Светислава нешто нема. И није канда ни сасвим здрава, тужила се пре неколико дана да је врат боли.

И старац са неком нежношћу и са неком молбом на лицу погледа у врата. А одатле, поглед му падаше ниже и ниже, и остаде на широкој, незастртој пукотини у поду. Нагло му се хладиле на столици скрштене руке. Нешто је мислио, нешто је знао, нешто је канда чак и видео.

— Још није доста зар? Који је то Бог што децу убија и кињи? Ако и Драгињи што буде, ако ни то дете не узмогнем сачувати, ако и њој људи или несрећа отрују младост или осакате живот, — ја ћу...

И столица се под његовим рукама задрма, загреба по патосу и удари о сто тако јако да је стакло зазвечало и посуђе се помакло — ја ћу иконе и кандила покидати, цркву ћу запалити и Бога ћу згазити!

На тихо отвореним вратима показала се уска бела рука, без прстења и накита, исписана само замршеним знацима танких плавих жилица. Ушла је Драгиња. Ушла је једна од оних високих, витких, јако нежних и мало хладних плавуша што сећају на биљку. Нешто савитљиво као дуги лист папрати,

нешто чисто и недодирнуто као оно зелено растиње што никада не цвета.

— Како ти је то писмо, тата? Што си узнемирен? и Драгиња се сави око оца.

— Писмо је од Николе, ето да га прочиташ, добро је, хвала Богу. А што кажеш да сам узнемирен, чини ти се. Нешто сам се само замислио био чекајући тебе да дођеш. А шта си ти радила до сад?

И отац јој узе главу у обадве руке, што је веома често чинио. Јер је радост била гледати њену необичну, пепељасту и златну косу, са неким чудним старинским и скупоценим сјајем. И угодно је било осетити како се она грдна количина растреситих, меких и танких длачица гужва и слаже под рукама, и знати да имате пуне руке злата, не тешког и хладног него меког и лаког као перје са тичјих груди.

— Ништа нарочито нисам радила, тата. И она затресе главом као што чине људи кад мисле да ће сакрити нешто ако га назову ништа. Веруј. Можда сам се и ја мало замислила и заборавила да ме чекаш. Хајде да ручамо.

У дубокој црнини, у жалости за матером и братом, Драгиња је носила хаљину дугачких рукава и закопчану до горе. Ипак је огрнула још и широк топао шал од чупаве црне вуне, и увила се у њега толико да су мали, седефасто бели листићи њених ушију сасвим упали у меку вуницу.

Ручак је био кратак, али и од тога малога је старац тако мало јео да је Драгињи дошло и жао и тешко. Али, као увек у господској сиротињи, често да се каже: ти си гладан, ти би још нешто јео, донесу се на сто јабуке које нико неће окусити.

— Ја не могу, хвала Драгиња, хоћеш ти?

— Ох, тата, не бих могла загристи у хладну јабуку нипошто. Тако ми је зи-и-има. Види како је мрачно, кишно, суро. Као болест, тешка неизлечива болест, је ли? И Драгиња положи главу на очеву руку, и погледом својим питаше то исто питање још једаред.

Нешто тамно је витлало иза испупчаног, прозрачно белог њеног чела, и као да се нешто црно удавило у светлој боји њених очију. Чудне су јој биле очи. Две медузе је носила у дугуљастим, под чело увученим дупљама. Стотину плавих и зелених водених боја се мешало у њеним дужицама, трзав

немир јој је био у погледу, и нешто хладно је стајало у крупним њеним зеницама.

Отац ју је поплашено посматрао, а у души му је расла брига.

Али, ето, она се насмејала. Ништа јој није, добро јој је. И охрабрен мало, отац се тек тада усуди да рекне:

— Донео сам ти коју бонбону, девојчице моја. Канда су баш оне што ти тако волиш.

Чудно је то у осиромашеним породицама где се сиротиња скрива, где је сиромаштво не само бол него и стид и пониженье. Ако неко и спреми радост, не сме да је понуди и каже. Јер баш у таквим приликама најчешће долази до оних ужасних сцена кад се застиди онај који даје, јер је бедно оно што даје, и кад се у живо срце такне онај који прима, јер угледа оно што воли а нема.

Отац јој пружи малу, сасвим малу кесицу финих, фино увијених слаткиша. Да, то су биле њене бонбоне, оне што су пре, у малим стакленим и сребрним котарчицама, лежале на сваком столу и у свакој соби. Горки и тврди се чинили сада Драгињи и бадем и чоколада. Половину бонбоне је држали у руци, посматрала ту ситну, неважну и глупу стварчицу, и мислила како у већини случајева није болно одрећи се самог предмета, него је болно одрећи се љубави према њему. Онда заболи кад се одреши кончић којим су ствари за срце везане.

Али она се смешила, ведро и благодарно се смешила на свог оца оним нарочитим својим осмехом који се простирао на сваки делић њене беле коже. Простирао се по лицу и по рукама, и стајао јој у кожи, у златним јаницама дебелих њених витица, и у златној паучини око ушију и врата.

— Знаш шта, тата. Тако ми је зима; да дам наложити у којој малој собици, па да и ти тамо дођеш. Да се мало разговарамо, да ти нешто причам, да ме мало мазиш поред топле фуруне, ууу, ала ми је хладно.

И стојећи у вратима, увијена у црно и тако зимогрозна, са белом и позлаћеном својом главом, изгледала је опет као биљка, као бела водена ружа чија круница се у сунцу блиста а ноге јој у води зебу.

Димитријевић је, узнемирен Драгињиним позивом, већ после пола сата закуцао на њеним вратима и ушао. Сасвим

близу пећи, сва зажарена по левом образу и левој руци, грејала се Драгиња не скидајући никако шала.

— Хоћеш и ти уз пећ? Али ја сам заузела најбоље место. Извини, молим те, нешто нисам као што треба. И то је, видиш, оно што сам хтела да ти рекнем.

— Шта је теби, Драгиња? Ја већ два-три дана хоћу да те питам, па све одлажем. Ниси се нешто нарочито потужила, премда, ето пре неколико дана жалила си се да те врат боли.

— Врат да ме боли... И Драгиња се одједаред тако промени у лицу да је Димитријевић поплашено очекивао шта ће чути.

— Јест, врат. Сећам се да сам ти нешто говорила, да ми се врат од промаје укочио, канда то, је ли? Погледај мој врат!

И Драгиња се одједаред диже, и држећи се намерно у суровој пози, и говорећи силом уравнодушеним гласом да је страх и туга не би опхрвали настави, — ето ти, види мој врат.

И брзо, као здерани, слетеше шал и блуза, и узнемирени поглед очев прелете преко груди где се с грозничавом брзином дизао и спуштао мали златан крстић на једва видљивом танком ланчићу, и заустави се, пренеражено и уплашено, на фином, скоро детињски белом врату његове Драгиње. С леве стране, ниже врата, видео се мали оток, а испод њега, као орах велика гука, облепљена ружним сивим фластером око којег се виделе жуте, као испечене мрље.

— Ето гледај какав ми је врат, понављала је Драгиња механично, очигледно савлађујући утисак тих речи на себе саму, да оца не би сувише поплашила. И стајала је право као свећа, и право гледала оцу у лице, забрањујући њему да се ражали над својим унакаженим дететом, а забрањујући и њему и себи признање да је болест можда за свагда пребила линију лепоте, и печат трулежи послат да скруши једно поносито божје дело.

— Драгиња, забога, дете, како си могла да ништа не кажеш! Шта ти је то на врату, како се то десило, ко ти је дао лек, о дијете, дијете. Дај да видим. Боли ли те кад се дирне? како .... о ..... то мора бити од назеба, то ће зацело брзо проћи, видећеш, не треба да се плашиш и да сакриваш. А ове жуте мрље, то се може опрати, је ли? О, како ти је

то изгорело кожу. Ништа то неће бити. Не знам само откуд ти то ....

И Димитријевић је ређао празне речи гледајући укочено у сиви фластер, и с ужасом сравњивао леву и десну половину Драгињина врата, и под рукама осећао како јој затрчано бију жиле, и свеједнако говорио и питао, имајући осећај да ће негде у соби зачути плач чим заћути.

— Да се обучем, тата, да ме више не гледаш такву. И Драгиња се уморно спусти на столицу, не закопчавши до краја одело.

— А кад ти се то појавило, на који начин си дошла до тога? Ја мислим да то није ништа, и немој да се плашиш што те толико запиткујем. Знаш, сувише изненада си ми рекла, па сам се збунио

— Како је дошло? Не знам ни ја. Одједаред, као све у нашој кући. У вече још канда ништа није било, а ујутро натезања, тврда жљезда и унакажен врат. Поплашила сам се наравно, али прва мисао ми је била да покушам може ли се хаљина преко тога закопчати, може ли се сакрити, да ти не видиш, да други не виде, не знам ни сама... Закопчала сам блузу, али, и девојка се тужно смешила, видиш како, огрлица се сроза и накриви, и погледај, не могу врат слободно да окренем Укочено је, боли.

— О, страшно ми је било првог дана! Не можеш замислити каква је то жалост кад болест човека и спољашње наружи. Чисто се стидим, осећам да је то неки сраман знак бити наказан. Не могу да се обучем ни да изађем. Нисам више као други људи, и једнако страхујем да ће овај или онај, погледом или разговором, дознати да нисам више као он или други људи. И затим, сваки час ми долази ужасна мисао, ако то не прође, онда је свршено са мном, ја сам наказа коју више нико погледати неће Јер имати гуку на врату, и бити укочен, зар то није као и бити хром или грбав...

— Али, забога, Драгиња, шта то говориш; та то се једва види, то мора бити да већ пролази, говорио је стари одважно, а умирао од страха у срцу и души.

— Чућеш одмах како пролази. Другога или трећега дана сам се решила да кажем Светиславу; и то не само с тога што је лекар. Чудно је то, видиш. Од оне велике наше несреће, од како смо осиромашили, што се бојим Светислава! Све ми

се чини да према њему имам нарочитих дужности, и да од њега ништа не смем скривати. А затим, мислила сам, он је стручњак, казаће ми шта је то и упутиће ме како да се лечим. И ето, сада је на реду да ти кажем оно што је канда још горе од онога што већ знаш. Светислав је био врло, врло непријатно изненађен кад сам му рекла шта ми је; а кад сам му показала болесно место, он се сасвим збунио, сневеселио и изгубио. Смешио се додуше на мене, умиривао ме као и ти, говорио да то није ништа страшно, да то долази од незгода и сметњи у промени хране, и понудио се да иде и да ми донесе лек. Донео га је, сам ми намазао врат, пипао оток са свих страна, и после тога, поседео још пола сата, али скоро прећутао то пола сата.

(Свршиће се).

Исидора Секулић Стремницки.

СМЕХ.

I

У шест и по био сам убеђен да ће она доћи, те сам преко мере био весео. Горњи капут био ми је закопчан само на горњој копчи и лепршао је на хладном ветру, али ја хладноћу нисам осећао; глава ми је била поносито забачена назад, а студентски качкет стајао је сасвим на потиљку; очи су ми према сусретнутом мушкињу изражавале покровитељство и смелост, а према женскињу изазивање и нежност, мада сам већ четири дана волео само њу. Али ја сам био тако млад, и моје срце било је тако богато, да нисам могао остати потпуно равнодушан према другим женама. И кораци моји били су брзи, смели, лаки као да ћу полетети.

У шест и три четврти капут ми је био закопчан на два дугмета, и ја сам гледао само на жене, али без изазивања и нежности, већ пре с гађењем. Мени је била потребна само једна жена — остале су могле ићи до ђавола; оне су ми само сметале, и својом тобожњом сличношћу с њом давали су мојим покретима непоузданост и оштру несталност.

У 6 и 55 поче мп бити врућина.

У 6 и 58 би ми хладно.

Тачно у седам уверио сам се да она неће доћи.

У осам и по био сам слика најбеднијег створења на свету. Капут је био закопчан на сва дугмета, јака подигнута и качкет набијен на помодрели нос, коса на слепим очима, бркови и трепавице белели су се од иња, а зуби су лако ударали једни од друге. По томе како сам у ходу запињао ногама и по погнутим леђима могли су ме држати за још доста свежег старца, који се из гостију враћа у сиротињски дом.

И све је то учинила — она! О, до ђав... не, не треба, можда је нису пустили, или је болесна, или је умрла. Умрла! — а ја је грдим!

II

— Тамо ће данас бити и Евгенија Николајевна, -- рече ми друг, студент, без икакве задње мисли; он није могао знати да сам ја чекао Евгенију Николајевну на мразу, од седам до осам и по часова.

— Е! оштроумно одговорих, а у души ми искочи „О, до ђав...“.

Тамо — то је на вёчеру код Ползових. Ползови су људи код којих нисам никад био. Али ћу данас тамо бити.

— Сињори! весело ускликнух ја. — Данас је Божић; данас се сви веселе — да се и ми веселимо!

— Али како? тужно се јави један.

— Али где? додаде други.

— Маскирајмо се, па ћемо обићи све вечери, — одлучих ја.

И они, безосећајни људи, заиста се развеселише. Они су викали, скакали и певали Захваљивали су ми и срачунавали колико имамо новаца. А после по часа скупљали смо по варошн све саме студенте, све којима је било досадно време, и кад нас се скупило десет обешењака који су весело скакали, кретосмо се на колима у берберницу, — а у њој се добијају и костими, — и напунисмо је зимом, младошћу и смехом.

Мени је било потребно штогод мрачно, лепо, с нијансом фине туге, па замолих:

— Дајте ми костим шпанског племића.

Вероватно, врло је то дугачак племић био, јер сам се у његовом оделу сакрио сав без остатка и осетио се већ сасвим усамљен, као у пространој и безљудној дворани Извлачећи се из костима, замолих да ми даду што друго.

— Је ли по вољи кловна? Шареног с прапорцима.

— Кловна! презриво викнух.

— Онда бандита. Ево, оваква капа и јатаган.

Јатаган! — То се слаже с мојим намерама. На жалост, бандит с којег су ми дали одело једва да је постао пунолетан. Најпре ће бити да је то био покварен дечко од осам година, од прилике. Његов шеширић није ми покривао потиљак, а из сомотских панталона морали су ме извући као из клопке. Паж није ваљао — био је сав у мрљама као тигар. Монах је био у рупама.

— Ама, шта радите? Доцкан је! — журили су ме другови, који су се већ били обукли.

Остао је један једини костим — отменог Кинеза. То је било ђаво би га знао шта! Да и не говорим о самом костиму. Прећутаћу некакве идиотске ципеле у боји, које су ми биле мале, наишле до половине, а осталим, најважнијим својим делом, штрчале су као два неразумљива додатка с обе стране ноге. Нећу поменути ни ружичасту крпу што ми је покривала главу као перика и била везана концима за уши, због чега су оне биле начуљене као у слепог миша

— Али маска?

..... Маска!

То је била, ако се може тако казати, апстрактна физиономија. Имала је нос, очи, уста, и све је то било правилно, стајало на свом месту, али на њој није било ничега људског, Човек чак ни у мртвачком сандуку не може бити тако миран. Она није изражавала ни тугу, ни радост, ни чуђење — она апсолутно ништа није изражавала. Гледала је на вас право и мирно, и вас би на то обузео неуздржљив кикот. Моји другови ваљали су се од смеха по диванима, немоћно падали на столице и махали рукама. То ће бити најоригиналнија маска, — говорили су они. У мало нисам плакао, али кад погледах у огледало, и мене смех спопаде. Да, то ће бити најоригиналнија маска.

— Нипошто да не скидамо маске! договарали су се другови успут. — Дајмо реч.

— Дајемо реч! дајемо!..

III

Заиста, то је била најоригиналнија маска. За мном су ишле читаве гомиле, обртали ме, гурали, штипали, — и када

сам, измучен, љутито се окретао гониоцима, обузимао их је необуздан кикот. Целог пута мене је опкољавао и давио као неки облак који је грмео кикотом, кретао се заједно са мном, а ја се нисам могао ишчупати из тог прстена лудог весеља. Покаткад је оно захватало и мене: ја сам викао, певао, играо, и цео свет се вртео у мојам очима као пијан. А како је био далеко од мене тај свет! И како сам био усамљен под том маском!

Напослетку оставише ме на миру. Љутито и плашљиво, злобно и нежно погледах на *њу*, и рекох:

— То сам ја.

Густе трепавице лагано и зачуђено се подигоше, цео сноп црних зракова паде на мене — и смех, звучан, весео, ведар као пролетње сунце, би ми одговор.

— Да, то сам ја. То сам ја! понављао сам и и осмехивао се. — Зашто нисте дошли данас?

Али она се смејала. Црни сјај њених очију угаси се, а све се јасније разгореваше осмејак. То је било сунце, али сунце које пече, без поштеде, сурово.

— Шта је вама?

— То сте ви? проговори она, уздржавајући се. — Како сте... смешни! Рамена ми се отпустише, глава клону и било је тако много очајања у мојој пози. И док је она гледала на младе веселе парове који су се кретали око нас, а румен осмеха, као јутарња зора, гасио јој се на лицу, ја сам јој говорио.

— Срамота је смејати се. Зар ви иза моје смешне маске не осећате живо лице које пати, — та само због тога да бих вас видео, метнуо сам је. Ви сте ми дали наде на вашу љубав, па тако брзо, тако сурово одузитате ми је. Зашто нисте дошли?

Брзо, насмешених милих уста, спремних за одговор, она ми се окрете — и силан смех је сву обузе. Задишући се, скоро плачући, кријући лице чипканом, миришљавом марамицом, она с муком проговори:

— Погледајте... на себе. Остраг, у огледало... О какви сте!...

Набирајући обрве, стискајући од бола зубе, с охладнелим лицем, из којег је нестало крви, ја погледах у огледало, — на мене је гледала идиотски мирно, нељудски непокретна физиономија. И ја... прскох у смех. И док ми смех још није био

усануо, али сам већ подрхтавао од гнева који се подизао, с очајним безумљем ја рекох, готово дрекнух:

— Ви се не смете смејати!

И кад се она утиша, ја наставих шапутати јој о својој љубави. И никад нисам говорио тако лепо, јер нисам волео тако јако. Ја сам јој говорио какве су то муке чекати, како су отровне сузе луде љубоморе и чежње, говорио сам јој о својој души, у којој је све било љубав. И видео сам како су трепавице, спуштајући се, бациле густу сенку на побледеле образе. Видео сам како јој је букнула ватра уз образе и кроз њихову мат-белоћу бацала црвен одсјај и како се све витко тело безвољно нагињало к мени. Она је била обучена као богиња ноћи и, сва загонетна, одевена у црне чипке, као у маглу, блистајући бриљантним звездама, била је лепа као заборављени сан далеког детињства. Ја сам говорио, а сузе су ми навирале на очи и срце ми радосно куцало. И видех, видех напослетку како мио, жалостив осмех отвори њена уста и, задрхтавши, подигоше се трепавице. Лагано, бојажљиво, с бескрајним поверењем окрете ми своју главицу и...

Таквог смеха још никад нисам чуо!

— Не, не, не могу... — готово јецала је она, и забацивши главу опет прскала у звучни водопад смеха.

О, кад би ми бар за тренутак дали људско лице! Гризао сам усне, сузе су ме пекле по зажареном лицу, а она, та идиотска физиономија, на којој је све било правилно: нос, очи и усне, гледала је с непоколебљивом равнодушношћу, страшна у својој гнусоби. И када сам гегајући на својим шареним ногама одлазио, до мене је још дуго допирао звучан смех: као да је с огромне висине падао сребрни млаз воде и с веселим певањем разбијао се о тврду стену...

.... Расувши се по свој успаваној улици, будећи ноћну тишину живахним узбуђеним гласовима, ишли смо кући, и друг ми је говорио:

— Ти си имао колосалан успех. Ја никад нисам видео да се толико може смејати... Стој, шта то радиш? Зашто дереш маску? Браћо, он је полудео! Гледајте, он цепа свој костим. Он плаче!!

Леонид Андрејев

(С руског превео М. С. М.)

ОСТРВО ДОКТОРА МОРОА.

(3)

V

Човек Ниоткуда.

Рано изјутра — било је то другога дана по мом повратку у живот, а, мислим, четвртог по мом спасењу на једрилицу — пробудих се (кроз читав низ бурних снова, снова пуних грмљавине топова и хучне граје људске) и чух изнад себе неке мукле гласове. Протрљах очи и почех ослушкивати, питајући се, у првом тренутку, да ли је све ово јава и да ли се можда не варам о месту где се сада находим. Чуо сам кораке босих ногу, лупу тешких ствари које су се преносиле, одједном ломљаву и звеку ланаца. Онда чух како морски таласи ударају о бокове мале једрилице, као да је окрећу у ковитлац, и видех како један талас зеленкасте пене пљусну о мало округло окно, са кога су се после цедили млазеви воде. Обучем се брзо и упутим на кров.

У самом врху степеница наиђем на капетана. Његова широка леђа и црвенокоса глава заклањали су ми један део ружичастог неба (сунце се баш рађало); преко његових плећа видео сам кавез с пумом, који се љуљао о једном чекрку утврђеном за катарку. Јадна животиња изгледала је преплашена и грчила се у дну кавеза.

— Напоље с лађе! Напоље с лађе тај гад! дерао се капетан. Ааа!... очистићемо ми лађу од тог ђубрета!

Пречио ми је пут и, да бих могао изићи на кров, морао сам га потапшати по рамену. Он одскочи, окрете се нагло, и узмакну неколико корачаји да ме боље загледа. Није било потребно имати нарочито око па увидети да је овај човек пијан.

— Гле! Гле! продера се он глупо.

И, одједном, очи му засветлише.

— А, јест! Ви сте господин... господин...

— Прендик, рекох.

— Нека Прендик иде до ђавола! викну он, Језик-за-зубе!.. То је ваше име! Јест, господин Језик-за-зубе!

Није имало смисла одговарати овом животињском створу, нити би то служило чему. То сам знао, али се ипак нисам надао да ће бити кадар да ми учини ону велику пакост коју

ми је после учинио. Он показа руком на отвор за излаз са брода, где је Монтгомери стајао и разговарао са неким високим човеком беле косе, у прљавом оделу од плавог фланела, који свакако сад беше дошао на једрилицу.

— Овуда, овуда, Г. Језик-за-зубе! дречао је капетан.

Монтгомери и онај непознати човек, чувши ларму, окренуше се

— Не разумем шта хоћете да кажете, рекох.

— Овуда, Г. Језик-за-зубе — то сам хтео да вам кажем. Вуците се са лађе, и то одмах! Овде се сад чисти! Хвала Богу, лађа ће се опростити овог ђубрета! И ви ћете се вући одавде.

Гледао сам га запрепашћен. Онда ми паде на ум да је баш то оно што и ја желим. Нимало ме није привлачило да останем као једини путник овом свађалици. Окренух се Монтгомериу.

— Не можемо вас примити, одговори суво човек који је разговарао са Монтгомерием.

— Не можете ме примити! узвикнух пренеражено.

Овај човек имао је најенергичније и најодлучније лице које сам икад у свом животу видео.

— Слушајте... почнем окренувши се капетану.

— Вуците се с лађе! прекиде ме пијаница. Ова лађа није за животиње и људождере, нити за створове горе од најгорих животиња! Ви ћете се вући с лађе, Г. Језик-за-зубе! Ако вас они неће да приме, пустићемо вас у море, па нека вас вода носи куд зна! Ништа ме се не тиче, ви нећете остати више на лађи! Изићи ћете са вашим пријатељима. Нећете ме више видети на овом проклетом острву! Амин!.. Доста ми је ово

— Али Монтгомери... покушах да се обратим понова.

Он се угризе за доњу усну, па ми онда безнадежно показа главом белокосога човека поред себе, тумачећи ми њим своју немоћ да ми помогне.

— Чекајте мало, рече капетан, сад ћу се ја постарати за вас!

Тада отпоче једна чудна препирка између њих тројице. Наизменице, обраћао им се за помоћ свима: прво Монтгомериевом пратиоцу, да ми допусти да се искрцам на његово острво, затим пијаноме капетану, да ми допусти да останем на лађи; чак сам молио и мрнаре. Монтгомери никада не проговори ни речи: само што је слегао раменима.

— Кажем вам да ћете ићи с лађе! понављао је без престанка капетан. Какви закони! Нека иду закони до ђавола! Ја сам краљ овде!

Напослетку (морам да признам), изгубих глас, добих неку врсту хистеричног напада и, незнајући шта да чиним, побегох на предњи део лађе.

За то време мрнари су журно искрцавали сандуке, кавезе и животиње. Један велики чамац са два једра стајао је у заветрини наше лађе, и мрнари су га пунили овим чудним товаром. Нисам могао видети оне који су примали сандуке и кавезе, јер ми је бок једрилице крио највећи део чамца

Ни Монтгомери ни његов пријатељ нису обраћали никакву пажњу на мене; имали су и сувише посла надгледајући и помажући четворицу или петорицу мрнара који су истоваривали ствари. И капетан се мешао у посао, али је више сметао но што је био од помоћи. Што се тиче мене, час сам био пун гњева, час пун очајања. Једном или двапут, чекајући да ми се реши судба, нисам се могао уздржати а да се не насмејем бедном безизлазном положају у коме сам се налазио, као и својој рођеној нерешљивости. Нисам био ништа доручковао и то ме чинило још несрећнијим. Глад и сиромаштво крвних зрнаца убијају сву храброст у човеку. Било ми је врло јасно да нисам имао довољно физичке снаге нити да покажем отпор капетану који ме је хтео отерати са брода, нити да улијем призрења Монтгомериу и његовом пратиоцу. Стога сам мирно чекао своју судбину, док се пренос Монтгомериевог товара у чамац вршио као да ја и не постојим.

Ускоро, и то би завршено, и онда отпоче борба. Ухватише ме и силом повукоше напред до отвора за излаз, на предњем крају лађе: ја се нисам много опирао. Тек тада приметих чудни изглед црнокожих људи који су били у чамцу са Монтгомерием. Чамац је већ био пун и, одједном, он се одвоји од једрилице и полете страховитом брзином. Широк јаз зелене воде отвори се преда мном, и ја устукнух целом својом снагом да се на бих стрмоглавио у море.

Веслачи са чамца кликнуше, ругајући се, и ја чух Монтгомериа да их грди. Капетан, његов помоћник и још један мрнар доведоше ме онда на задњи крај једрилице. Чамац *Поносите Госпе*, везан једним ужетом за последњи стуб, пловио је верно за нама. Он је био до половине пун воде, није имао ни једно

весло, и у њему није било никакве хране. Противио сам се да сиђем доле и сруших се на под. Напослетку, савладаше ме и спустише помоћу једног конопца (није било лествица на задњем крају лађе). Онда пресекоше конопац и пустише ме да пловим.

Таласи су ме полако носили. Са ужасом сам гледао како послуга на броду чини све припреме за даље путовање и како се он окрете у месту, полако али поуздано, пре но што ће се навести на пучину. Под силином ветра, једра залепршаше и набрекоше. Укочена погледа посматрао сам како ми лађин труп поступно прилази, како почиње одмицати, и како се најзад удаљава све брже.

Не окренух главе за једрилицом, јер нисам својим очима веровао у ово што се догоди. Сруших се на дно чамца, запрепашћен и занет, бацајући туп поглед на мирно и широко море. Онда увидех врло добро да сам понова пао у онај исти пакао из кога ме једном избавише, сад чак до пола утопљен. Гледајући преко бока мога чамца, видео једрилицу како бега, и на њој, на крајњем дну, главу риђег капетана који ми се ругао. Окренувши се острву, видео сам велики Монтгомериев чамац који је постајао све мањи у колико се више примицао обали.

Одједном ми постаде јасна сва свирепост овога напуштања. Нисам имао никаквог начина да се дохватим земље, осим ако би ме таласи избацили на обалу. Још сам био немоћан од мука које сам претрпео у чамцу; био сам гладан и изнурен — иначе бих имао више храбрости. Почнем одједном јецати и плакати, као никада од свога детињства. Сузе су ми текле низ лице. У једном наступу очајања, ударао сам песницама по води која је испуњавала дно мога чамца; дивљачки сам тукао ногама о његове бокове. Из свег гласа сам молио Бога да ми одузме живот.

VI

Наказе у чамцу.

Али острвљани, видећи да ме море баца по својој вољи, сажалише се на мене. Таласи су ме врло полако носили истоку и, кривудајући, приближавали острву све више. Хистерично сам одахнуо кад сам спазио да је њихов велики чамац начинио круг и почео се враћати у мом правцу. Он је био тешко натоварен, и, кад ми приђе ближе, могао сам лепо распознати

широка плећа и белу косу Монтгомериевог сапутника, посађеног са псима и сандуцима на доњем крају чамца. Тај ме човек гледао укоченим погледом, мирног држања и потпуно немо. Црнокожа наказа, згрчена поред пуминог кавеза, напред, управила је била на мене исто тако своје чудне очи. Поред њих беху ту три друга човека, необична створења животињског изгледа, на које су пси лајали дивље. Монтгомери, који је крманио, притера свој чамац уз мој и, нагнувши се, привеза предњи крај мога за задњи крај њиховог: није било места за мене код њих и они су ме хтели вући за собом.

Био сам се већ повратио из своје хистерије, и на његов узвик одговорих са доста поуздања. Рекох му да ми је чамац у пола пун воде и он ми пружи црпку. Посрнух у тренутку кад се уже које је спајало два чамца затеже и повуче мене напред. Неко време избацивао сам врло живо воду из чамца.

Тек кад сам сву воду избацио (чамац је био потпуно читав и сва ова вода беше дошла озго) имао сам времена да наставим посматрање Монтгомериевих пратилаца.

Онај белокоси човек гледао ме још укочено, али, како ми се чинило, са изразом извесне забуне. Када су се моје очи сусреле с његовим, он спусти главу и поче гледати пса који му је лежао између ногу. То је био човек снажног састава, као што сам казао, врло лепог чела, али прилично грубих црта; испод очију имао је оне чудне наборе који често долазе са годинама, а опуштени углови његових великих уста изражавали су једну неумитну одлучност. Разговарао је са Монтгомерием, али сувише тихо да бих их могао чути.

Са њега моје очи пређоше на тројицу његових слугу. То су били врло чудни мрнари. Видео сам свега њихова лица, и на тим лицима било је нешто — нисам знао шта — што је изазивало дубоку одвратност. Гледао сам врло пажљиво у њих, и тај се утисак није губио и ако нисам успео да објасним себи од чега он долази. Изгледали су ми људи мрке масти, али њихови удови (чак и стопале и шаке) били су брижљиво замотани у материју беле боје, доста прљаву. Никада још нисам видео људе толико увијене, а тако увијене жене видео сам само у неким земљама на Истоку. Носили су турбане, испод којих су упирали на мене своја ситна лица са јако истакнутим доњим вилицама и сјајним очима. Имали су зализану црну косу, сличну коњској длаци, и изгледало ми је,

посматрајући их док су седели, да су растом виши од свих људских раса које сам видео. Онај белокоси човек, за кога сам добро знао да је висок пуних шест стопа, био је, седећи, за читаву главу нижи ма од кога од њих тројице. Доцније сам увидео да у ствари нико од њих није виши од мене, али да су њихови трупови несразмерно високи а њихове ноге у бутинама кратке и необично савијене. У сваком случају, то је била група изванредно ружна; над њима, видео сам црно лице човека чије очи светле у мраку.

Док сам их посматрао, они сусретоше моје очи и окренуше главе у страну да би избегли мој поглед. Али су ме и даље мотрили кришом и плашљиво. Помислим да им је можда ово непријатно и почнем гледати на острво коме смо се приближавали.

Оно је било ниско и покривено густом вегетацијом, поглавито неком врстом палме за коју дотле нисам знао. С једне тачке дизала се лелујаво на врло велику висину танка трака беле паре; она се ту растурала као паперје. Ушли смо били у један широк залив ограђен са обадве стране ниским предгорјем. Обала је била покривена тамно-сивим песком; она се пењала доста нагло до једне стене високе шесет до седамдесет стопа над морем и неправилно обрасле дрвећем и шибљем. На половини пута налазио се један четвртаст простор, ограђен зидом (као што сам увидео доцније) озиданим делом од корала, делом од пловућца. Изнад овог зграђеног простора видела су се два крова покривена кровином.

Један човек стајао је на обали и чекао нас. Још онако из даљине, учини ми се да сам видео и других чудних створова како беже уз брдо у шибљаке; али из близа нисам видео ништа. Човек који нас је чекао био је средњега раста и црног негроидног лица. Имао је велика уста, готово без усана, руке ванредно дуге и слабе, танке и криве ноге. Истурившп напред своју животињску главу посматрао нас је како долазимо. Као и Монтгомери и његов пријатељ, он је имао на себи одело од лаке плаве вунене материје.

Кад дођосмо ближе, он поче да трчи обалом тамо и овамо, гестикулишући на најсмешније начине. На наредбу Монтгомериеву, четири човека из великог чамца скочише, са покретима необично неспретним, и спустише једрила. Монтгомери окрете вешто чамац и управи га у уско пристаниште ископано у песку.

Човек са обале потрча нам у сусрет. Ово пристаниште (ја га само тако називам) било је једно обично издубљење велико само толико да може да прими чамац и у време плиме.

Чух како дно гребе по песку; црпком сам отискивао свој чамац од Монтгомериевог да му не бих сломио крму, и, одрешивши уже, искрцах се. Она три умотана човека искочише из великог чамца, правећи грчевите и невеште покрете; уз припомоћ створења са обале, отпочеше одмах да износе товар на суво. Оно што ми је нарочито падало у очи, то су били чудновати покрети прве тројице: ни крути, ни сапети, али бизарно изопачени, као да су им зглавци стајали наопачке. Пси су непрестано урлали и јуришали са својим ланцима на ове људе, док је крупни човек беле косе излазио с њима на обалу.

(Наставиће се.)

Х. Џ. Велс.

(Превео с енглеског Х. Х. Х.)

БАРКЕ.

Незнано куд су отпловиле барке
Давнашњих нада, — преко океана,
У маглу сивих, неизвесних дана,
Пределе леда, ил' крајеве жарке,
У земљу снова, истине ил' варке.

Хоће л' се икад вратити у лу́ку
Завичаја давно напуштеног, куда
Туробна се јесен распростире свуда,
А кишне капи о прозоре туку
У погребноме, једноликом звуку?

Или се неће повратити крају
Прошлости, којом падају сад таме,
Прошлости драге, остављене, са́ме,
Засуте болом у раноме мају,
Док дани земног живота јој трају?

А судбина ће свој откати вео
На прошлост, наде и радости биле, —
Вео доброте, заборава, свиле —
Покрити њиме свет сањања цео
К'о драга тела студен покров бео.

Сима Пандуровић.

НОЋ СЛУТЊЕ.

Спавај мирно, чедо моје,
Све је ми́рно...
Звезде стоје;
Ни дах ноћи није пи́рн'о.

Ти не мораш, као мати,
У тој тами
Бдити, знати
Да смо сами, да смо сами.

Јер се негде бој сад бије,
Пушке праште,
Крв се лије
За лаворе славе таште.

Ове ноћи кобне, лепе
Многе душе
Ћутом стрепе,
А топле их сузе гуше.

Ове кобне, лепе ноћи
Трепте звезде
У самоћи;
А гласници смрти језде.

Сваки од њих ноћас стаће,
Прстом ледним
Закуцаће
На вратима тужним једним.

Јер се негде бој сад бије,
Пушке прште,
Крв се лије
За лаворе славе таште.

Сима Пандуровић

МРТВА СТРАЖА.

— Под форовима Једрена —

† Миловану Дамњановићу.

Ноћ је пуна звезда, месечине плаве, —
И свежа и топла као млада жена, —
Милосно увија њине русе главе
И милује тела уморна и смела.

Из ровова пуних смрдљивога блата
Нож мртвачким сјајем пркосно се блиста:
У том живом гробљу чврсто брат уз брата
Бдије целе ноћи, — док им мис'о иста

Просте згрева душе и надима срца....
Међ' њима је многе успавало зрно:
Половина села већ у плачу грца
И многа се мајка завила у црно.

И ако та земља незнана и чудна
Пије младу снагу, — њина срца смела
Не дрхћу од страха, — док вечито будна
Мукло вреба смрт са мрачних цитадела.

Новембра, 1912.

Милутин Јовановић.

ОТАЏБИНА.

Ходи! не корачај сам, по својој вољи,
Већ са човечанством истим путем греди;
Једино у скупу човек нешто вреди,
Осећа се цео и постаје бољи.

Хоћеш-нећеш, ти си дужник мртвим свима;
Отаџбина белег и најјачем међе.
Њено име буди заносе највеће
Што из груди ових дижу се, к'о плима.

Ходи! оштар ветар по форуму брише;
Ходи! дух јунаштва све јача, и диже
Оне који јадно у мртвилу труну.

Нек' и твоје струне тај ветар затресе,
И песма к'о црвен барјак развије се,
И у срцу јекне к'о кад бубњи груну.

Сили Придом.

(С француског превела К. Б.)

НАРОД.

Од раног јутра тамо доле
громовна оглашује се свечаност.
Хиљаду хитрих и грозничавих руку
као у каквој силној ломљави
укрштавају још
сребром и златом
трупину једног точка или руду свечаних кола.

Близу вароши,
где скупљаху се стазама
војници горди шарених мундира,
хрзали коњи са обале мора.

Под заклоном од стакла и гвожђа
блистали барјаци и заставе;
то сунце, продируђ' кроз окна,
на махове је падало на њих.

А даље, у луци и басену
све лађе
истакле заставе китећи се,
и тихо
једеци трептали на ветру
као лире.

А затим доле, још даље,
из вароши у предграђе, из улице у уличицу,
зидови весело су носили свечане поздравне натписе.
Радило се при земљи и на крову
уз хаос од покрета и гаасова
и уз помоћ снажног пива

Радило се свуда живахно, журно, весело,
тако да на окрајцима узаврелог града
изгледало је све да гори већ од узрујаности и смелости,
пре него велика радост запали јавне тргове.

У часу том на дому своме
онај за ким сложно куцаху толика срца,
проста и љупка и сурова срца,
спремаше као тајну какву
реч коју би рекао
загрејаном, бесном и распеваном мноштву.
Потпора му некад он беше и вођ и саветодавац,
он који је знао наћи речи за невоље грдне.
Али какав гест пронаћи да би стишао
занос и дрхат победног буђења?

Стотину звона расејавајући
и укрштајући своје многобројне звуке,
на дан славља што бруји на далеко,
над градом,
ћеретаху и дозиваху се са свих страна
кроз зажарени ваздух:
кад намах са једног на други крај
заигра тешко и звучно звоно
са Богородичине Цркве.

Од тога часа
са раскршћа и са дна улица малих
кретоше се бескрајне гомиле,
вијугаве као пламенови пожара,
у правцу збуњеног трибуна свог.

Из средине трга,
где се са закићених стубова спуштале

хиљаде барјачића на њихове фронтоне,
пођe гомила жена
развијених вратова и широких груди;
рукама својим
подигпше децу своју високо преда се,
да би чиста дела будућности
ујединиле са празником
хучним као бујица.
И плаве радничке блузе и црне кецеље
завладаше дугим тротоарима,
а гимназијске и лицејске ограде
попустише весело пред младом и одважном
навалом ђака.
Они са стоваришта, оружница и радионица
у густој и хучној гомили
хитаху из улице у улицу.

И све то расло је, расло,
са дна раскршћа, дуж широких улица!
Помислило би се каткад да зови јече
под овим огромним и непрекидним походом;
а с вратâ, прозорâ и доксата,
у хуци од упорних покличâ,
народ раширених руку
посматраше покрет задрхтан и дубок
који носаше, вал по вал, целу масу
да ове гомиле људске истави
насред пространог трга.
Онај који ликоваше
очекивао је ту, на узвишеном месту,
док његов дух беше још увек у недоумици.

Откако је постао прави господар,
варош и њена несрећа увеличала је његово биће;
али данас
толико незнаних гласова управљени су њему
тако да му узнемиравају душу.

У жарка подна летња која блеште
цео народ стојећи
уз неустављиве крике и покрете безумне

преплави његово срце валима радости своје.
Свечаност га је укроћавала; он постајаше њен плен,
и он је посматрао како она све више бuja
и као да дизаше куће и куле,
да би одједном привукла у свој грозничави занос
чак и отпорност непомичних ствари;
и сасвим у даљини видео је пространо море
како ваља к њему бујан скок своје плиме,
и како се и оно придружује опијеним гомилама
са својим таласањем, снажним ветром и зеленим валима.

Охолост беше у његову телу одвећ и слаба и бедна,
да би могао присвојити једним махом ове велике ритме снаге,
тако да он зајеца мислећи само на зла
против којих се борио он некад у рђавим данима.

И нагао застој деси се у току његових мисли,
његова веселост поче одједном да опада,
у часу попусти веза од златних и дугих жица,
та спона која је везивала варош и њеног трибуна.
Чудесни вртлози претеране веселости и страсти
дотакоше му се тела, не продирући у душу;
захватише га да би га сажегли својом јаром,
и нађоше само пепео на дну његова срца;
његова моћ није се никако разјаснила;
он беше човек, вај! само од једне идеје.

И свечаност отпоче још ватреније и одскочи
једном још већим, исполинским полетом изнад њега.

Емил Верхарен.

(С француског превео Мирко Дамњановић).

17 ЈУН У ВРХОВНОЈ КОМАНДИ.

Један пресудно важан моменат из рата српско-бугарског 1913 године.[1]

Пресудно важан моменат у смислу нашега вишег командовања у рату српско-бугарском јесте одлука Врховне Команде да се у тренутку када су нас Бугари мучки напали, и када смо се ми, с обзиром на стање на целокупном нашем ратишту, налазили у једној деликатној ситуацији, — пређе у офанзиву, и да се Бугари нападну свом силом и са крајњим пожртвовањем снаге.

Као што је познато, ми смо много раније били потпуно готови за почетак операција, него ли Бугари, и за све време њихове концентрације око нас, ми смо морали ово гледати, не смејући из политичких обзира да радимо ништа, и да непријатеља нападнемо у периодама његове највеће кризе, т. ј. у периоди прикупљања, када је он неспособан ма за какав отпор.

Овакво очекивање убија трупама дух, а у војсковођи обично пораћа неактивност и склоност за дефанзиву, која би у овоме случају за нас била злокобна.

С обзиром на ово, као и на целокупну ситуацију на целоме нашем ратишту, коју ћу мало ниже изложити, видеће се, колико је војвода Путник морао имати оштар војнички поглед и јаку моралну снагу, па да у овакој ситуацији савлада оног страшног непријатеља, кога сваки смртни носи собом, а који се зове *моралан страх*. Победа која је задобивена над Бу-

[1] У месецу септембру 1913 године, једна француска званична мисија од четири ђенералштабна официра, наставника на Вишој Ратној Школи у Паризу, обишла је и проучила наша важнија војишта из првог и другог рата. Шеф те мисије, пуковник Лебук, по свом повратку у Париз, умолио је Г. ђенералштабног пуковника Живка Г. Павловића, вршиоца дужности начелника Оперативног Оделења Врховне Команде, да му укратко опише оне судбоносне тренутке који су 17 јуна 1913 непосредно претходили одлуци исте Команде, да на јужном фронту предузме најенергичнију офанзиву. Ми овде доносимо тај интересантан напис Г. пуковника Павловића, одговор на постављено питање, у коме су врло јасно, и ако збијено, оцртани ти историјски тренутци, и у исто време изнесени и сви елементи, и психички и тактички, који су определили Врховну Команду да нашим трупама на Злетовској Реци и Брегалници изда познату наредбу за одсудно наступање напред, наредбу којом је решена судба овог рата. Прим. Уредн.

гарима у вишем смислу, резултат је победе, коју је војвода Путник претходно одржао над самим собом. И страни виђени војнички ауторитети јасно су и одмах уочили овај пресудно важан моменат у овом нашем последњем рату, и њему приписују пресудну улогу у смислу нашега вишега командовања.

Због овога покушаћу, да овај тако важан моменат изнесем и расветлим и са гледишта психичког и са гледишта Тактике и Стратегије. — Да би се он боље схватио и уочио. изложићу прво извешћа добивена о нападу Бугара на нашу III и I Армију; затим ћу изложити ситуацију на целоме нашем ратишту; изнећу разне претпоставке, које су биле могуће за доношење одлуке за овај случај; и на послетку изложићу и донету коначну одлуку: прелаз у офанзиву.

17 јуна у 5·10 часова пре подне стигао је у Врховну Команду извештај из III армије (Сари Хамзали), да су Бугари у 2·10 часова пре подне силно и мучки напали на предстраже дринске дивизије I позива (лево крило III армије), и да су у 3·40 часа пре подне отворили и јаку артиљеријску ватру.

У 6·30 ч. пре подне стигао је из III армије други извештај, да Бугари надају фронт: Тестемелци—Балван, и да су заузели коту 256.

У 7·30 ч. пре подне стигао је и трећи извештај из III армије, да Бугари са јаком снагом нападају коту 650.

Истога дана у 7·30 ч. пре подне стигао је први извештај из I армије, да су Бугари заузели Ретки Буки, и да су потисли предстраже шумадијске дивизије I позива ка Дренеку.

У 8·30 ч. пре подне стигао је извештај, да су Бугари напали Ђевђелију.

У 12·10 ч. по подне стигао је други извештај из I армије, да се непријатељске трупе код Ћустендила јаче прикупљају ка граничном фронту према I армији.

У 1·15 ч. по подне сигао је трећи извештај из I армије, да једна непријатељска дивизија надире фронтом: Злетово—Неокази, у правцу ка Црном Врху.

У 2 часа по подне стигао је четврти извештај из I армије, да су Бугари заузели Ретки Буки, и да се јаким масама крећу преко Китке и од Рајчанскога Рида ка Црном Врху.

Са осталих тачака на нашем источном фронту према Бугарима, стање је било нормално.

По извештају команданта Косовских трупа из Призрена

који је са дринском дивизијом II позива обезбеђивао гранични фронт према Арбанији до Ороши, код Арнаута у Арбанији осећа се неко извесно врење и чине се некакве припреме и договори.

Од команданта моравске бригаде I позива из Охрида, који је такође обезбеђивао фронт према Арбанији од Ороши па даље на југ до Подградца, није добивен никакав неповољан извештај.

Аустрија је била јаче притисла наш северни фронт, а поглавито наш западни фронт на старој територији, а и део према Ново-Пазарском Санџаку, претећи и дајући нам на знање, да свакога тренутка може упасти у нашу територију.

Ето каква је ситуација била код нас у целини, у моменту мучкога напада Бугара.

Садржина свих напред изложених извешћа, а поглавито оних из I и III армије, дала је јасну импресију нашој Врховној Команди, да Бугари са Кочанском групом, од стране Ретки Буки и Рајчанског Рида ка Црном Врху, и Штипском групом у правцу коте 650 и даље ка Црном Врху, силним нападима теже да изврше пробој између I и III армије, па да их оделито потуку.

Када се узме јачина Бугара у целоме, а посебице за овај случај јачина њихове III и IV армије; њихов врло повољан обухватни облик у односу на нашу I и III армију; њихов силан и бесомучан препад и нагло заузимање наших врло важних тачака (Ретки Буки, Дренек и јака уздрманост коте 650); покрет резерве IV бугарске армије из Радовишта (II дивизија) у правцу Криволака на десно крило III армије; као и несигурност леђа од стране Арбаније и даље позадине од стране Аустрије, онда се лако може појмити и душевно стање, у коме се налазила наша Врховна Команда у моменту мучког напада Бугара.[1]

Стање је било врло озбиљно, али ипак *никако очајно.* Наша Врховна Команда и поред моралне депресије, коју су јој створени догађаји били силом натурили, није ни најмање била клонула духом, већ је хладно и присебно, прикупив све

[1] Да је сукоб између нас и Бугара био неминован, с обзиром на груповање њихове целокупне снаге према нама, као и на њихове званичне изјаве и претње упућене нама, о томе је наша Врховна Команда била на чисто, па је с тога на време учинила све што је било потребно, те да будемо спремни за сваку евентуалност, ако би нас Бугари напали.

конце у своје руке, који су били од пресудног утицаја за правилну оцену ситуације, размишљала:

Како се из ове тешке ситуације може изићи, још и са изгледом на успех?

За одлуку по овоме биле су могућне две хипотезе за дискусију:

1. Да се обе наше армије I и III повуку уназад на раније утврђену линију: Страцин—Црни Врх—Градиште—Велес.[1] и ту у први мах да се бране, а доцније да се пређе у офанзиву. Ова утврђена линија налазила се уназад, позади I и III армије. На овај начин би се, повлачењем уназад, обе армије јаче прикупиле на утврђеним и јаким положајима, ступиле би у јачу међусобну везу, па би одавде у повољном тренутку прешле у офанзиву;

2., Обе армије одмах да пређу у офанзиву и свом силином да нападну и потисну непријатеља.

Ако би се примила прва хипотеза: концентрација I и III армије уназад на утврђеном положају, онда би последице овога биле ове:

а) *Моменат психички*: нападни дух код I и III армије био би одмах у почетку убијен; трупе би се вероватно јаче потресле, усколебале и посумњале у успех; душевна депресија била би јака. Ово тим пре, када се узму у обзир карактерне особине нашега елемента, који фино осећа.

б.) *Моменат тактички*: Бугари би нас са свију страна јако обухватили, управо тактички стегли и за положаје приковали тако, да би маневровање које је душа одбране, било веома отежано, ако не и онемогућено.

Под оваквом пресијом психичком и тактичком, тешко да би се и могло прећи у офанзиву без знатнога појачања у снази, што је за овај случај било немогућно, јер га нисмо имали. Услед овога, чисто пасивном одбраном наша би ствар коначно пропала.

У овоме тренутку наше слабости поуздано је, да би нас Арнаути напали из Арбаније у леђа, а Аустрија би можда упала у Санџак, те тако би се цела наша ствар заплела и до-

[1] Ова утврђена линија је благовремено спремљена у циљу: да нам послужи као ослонац за офанзиву на случај потребе, а тек на случај недаће у офанзиви, да послужи као прибежиште обема армијама, где би се оне могле задржати, па у повољном тренутку понова прећи у офанзиву.

вела до таквих политичких компликација, чије је последице тешко било предвидети.

У овоме тренутку поуздано је, да би наступила и интервенција Великих Силâ, и ми бисмо можда и рат изгубили, а са овим би пропале и све наше крваве тековине из рата са Турцима, а са овима и част, углед и достојанство земље и народа.

Темељном анализом ове прве хипотезе (концентрација у назад), Врховна Команда, пошто се потпуно и свестрано ориjентовала о целокупној ситуацији на целом ратишту, а поглавито на пресудном нашем војишту (вардарско војиште), зашта је због великога пространства требало прилично времена, дошла је до закључка:

Да се из створене тешке ситуације можемо извући, још и са изгледом на успех, само енергичном офанзивом I и III армије, са крајњим напрезањем и пожртвовањем снаге, на најјачу и нама у први мах најопаснију непријатељску групу — IV бугарску армију ђенерала Ковачева, па после радити према новоствореној ситуацији.

На основу овакве своје донесене одлуке, Врховна је Команда 17 јуна у 3·30 часа по подне издала наређење:

Команданту I армије, да са потребним делом снаге што јаче обезбеди правац Ћустендил—Куманово од III бугарске армије (ђенерал Ратко Димитријев), а свом снагом да се баци на бугарску Кочанску групу, која је у овај мах успешно продирала ка Црном Врху и Кратову.

Команданту III армије, да пошто по то заустави даље продирање непријатеља и да га прелазом у офанзиву потисне ка Штипу.

Оваква одлука наше Врховне Команде била је од пресудне важности за овај наш последњи рат, и по, оцени страних војних стручњака, она је и решила ствар.

Пуковник Живко Г. Павловић.

СУТРАШЊА СРБИЈА.[1]

Пре две године „Зора“, друштво српско-хрватских студената, прославило је први пут у Паризу своју славу Светога Саву, и тога дана ми је указана част молбом да позвате Парижане подсетим ко јо био тај велики светац, оснивач српске националне цркве у XIII веку, тј. самим тим оснивач и саме народности, оснивач такође и монархије — јер је он добио од папе прву круну, коју је српски краљ понео; ко је најзад био тај аскет, чије су чудотворне мошти биле тако свемоћне, да да је чак у XVI веку један турски паша сматрао за потребно да их спали. Требало би можда, господо, да вам данас поновим све то, и слика тих догађаја, ма колико да је давнашња, била би посигурно интересантна. Али да ли је могуће сад, у почетку 1914 године, одвратити погледе са оних догађаја, који су у току последњих петнаест месеци тако високо подигли име Србије? Стога ћу вам о њима данас и говорити, а Свети Сава нам неће замерити ако га оставимо на миру за часак, да бисмо говорили о подвизима, о надама и — да не кажем страховањима — о бригама онога народа који је он створио.

Ти јучерашњи догађаји били су за многог и многог Европљанина читаво откровење. А и ради чега бисмо то крили? До пре неку годину, за владе последњих Обреновића, у Француској је свет, као и свугде, био врло песимист у погледу Србије. Новине су нам без престанка доносиле вести о министарским кризама; осим завршетка на „—ић“, све се мењало, — или је бар изгледало да се све из основа мења — у политичком персоналу Србије свака три месеца А у позадини, иза министарских криза, припремана је полако династичка криза; она је најзад и избила, и могу рећи да није оставила у сваком погледу најпријатнију успомену. Под мудром владавином Њ. В. Краља Петра I, Србија је упознала сталност у унутрашњој управи, али с друге стране спољне опасности постале су озбиљније. Сећате ли се мучне периоде по анексији Босне и Херцеговине;

[1] Г. Emile Haumant, професор на Сорбони, као почасни председник „Зоре“, удружења српско-хрватских студената у Паризу, приликом прославе Св. Саве, коју је то друштво приредило, одржао је присутним гостима предавање под насловом „La Serbie de demain“, које се, сада први пут, доноси у преводу.

Прим Уредн.

Србија се збиља и тада показала врло достојанствена и храбра, али је ипак на крају морала попустити. И питање је настало шта ће даље бити? То питање није стављено само у Француској; ја се сећам да је један српски лист у то доба донео чланак под насловом „Да нисмо дегенерисани?“.

Целом свету је познато шта се догодило. Куманово, и пораз турске македонске војске, Битољ, и уништење и остатка те војске, поред јаких положаја које су заузимали; Брегалница, и бугарска војска одбачена далеко иза оних положаја са којих се кренула да нападне Србе без објаве рата. Уговори мира у Лондону и Букурешту, и увећање Србије, чија је територија и становништво готово увећано. Замислите да Француска анектује британска острва, па ћете схватити тачну сразмеру повећања Србије. Но материјални успех не треба једино узети у обзир: морални успех није ни у колико мањи. У овоме рату у коме су неки ратници изгубили много од свога угледа, Срби су на Тарабошу и по Маћедонији показали легендарну храброст својих јунака из народних песама. Али је још већа заслуга вас Срба што сте умели да будете умерени — јер храброст је човеку у крви; ви нисте тражили плод победа које нисте однели; ви сте били лојални, ви сте допустили да се поред вас транспортује, концентрише и уреди једна војска, чије су намере биле сасвим јасне, и коју сте ви могли ухватити на самом делу формирања. Ви сте били човечни: ми нисмо чули да се говори о српским покољима. Свуда су: ваша спрема, ваша храброст и ваша уздржљивост одговарали приликама и ...и ја имам потпуно права да кажем: да малопређашње питање: „да ли смо дегенерисани“ нико више не поставља и да напротив цео свет верује у будућност српско-хрватског народа.

И покрај извесне пролазне малаксалости, ви сте увек веровали у ту будућност. Ја се сећам једног чланка уваженог Г. Стојана Новаковића, који је изишао пре две године у „Српско-Хрватском Алманаху“. Он је ту дао слику Београда после сто година, у години 2011, и тај Београд се знатно разликује од данашње вароши, тако строге, са црним зидинама на двема тихим рекама и огромном степом који се шири ка северу. Београд из 2011 године је „светски“ град. Кад путници које Г. Новаковић изводи на пазарницу, стигну у Београд, неком од многобројних железничких пруга које се ту укрштају, они виде над собом аероплане, који доносе пошту

из Загреба, Спљета, Котора, Призрена, Охрида, Скопља и осталих српско-хрватских вароши, они примећују многобројне мостове, преко којих јуре, изнад Саве и Дунава, безброј електричних возова, који иду из вароши у њена предграђа: Земуна и Панчева. Потом, пошто су се дивили Калемегдану, путници ће отићи у нови дом Доситеја Обрадовића, ту слушају предавање професора Видовића о томе на који је начин дефинитивно извршено уједињење српско-хрватског народа и како се о будућности, још далекој и по мало магловитој, назире јединство свих Југословена.

У истини, професор Видовић не објашњава како се дотле дошло, он говори само о делатности школе, књиге, позоришта, не чинећи никаквих алузија на политичке или војне догађаје. Ова резервисаност није ме ни мало зачудила: Г. Новаковић је једновремено и државник и научник, и њему је познато колико се чињенице играју са људским предвиђањима. Зато се и подухватио једино тога да наброји српско-хрватске вароши у будућности — па и те скромне појединости у предвиђањима већ су у неколико порекли догађаји. Он је говорио о Драчу, а Европа вам га је отела; с друге стране он није поменуо ни Велес, ни Прилеп, ни Битољ, а то су данас српске вароши.

А све то може да значи да су снови српско-хрватских родољуба померили осовину српско-хрватске отаџбине: та осовина је пре рата ишла са истока на запад, данас пак изгледа да иде са севера на југ. У српској историји био је већ једном такав случај у XIV веку, у време Цара Душана, али овај преседан не даје баш најлепших нада. Ви се сећате шта је у истини дошло после овог кратковременог сјаја српског царства; по Душановој смрти настала је анархија, за овим је дошло парчетање, потом победа туђинца и готово пет векова робовања. И озбиљни историчари, који поштено мисле, на пример Г. Константин Јиричек, тврде да је све то, бар добрим делом, дошло отуда што се Србија ширила у извесном правцу, који јој није био природом одређен. Но ако је збиља тако, шта да мислимо о данашњим успесима? Приближује ли он или удаљује Србо-Хрвате од њиховог националног идеала? — И да ли треба већ сутра дан по победама страховати за будућност?

Ја нећу, господо, да расправљам овај историјско-географски проблем; у осталом ја верујем да је правац Морава—Вар

дар врло природан у српској историји и да се пропаст средњовековне Србије објашњава и без Душанових завојевања, но то би нас одвело у прошлост, а ја хоћу вечерас да поставим питање о сутрашњици. То „сутра“ није, као што је већ свима познато, потпуно сигурно; на балканском хоризонту има облака. Има их на северу... Има облака и на западу; Арнаути неће убрзо постати добра и послушна деца. Има облака и на истоку; Бугари би радије увели у Маћедонију Турке, но што би је оставили Србима. Свакога јутра читамо у новинама, да ће да закључе савез са њима, да га закључују или да је то већ свршено, да ће бити рата на пролеће. *Qui vivra verra!* У сваком случају те опасности, ако буду спречене сад, постојаће још дуго година.

Извесно, ако буде рата, ви ћете имати савезника на самом полуострву; ако би пак рат постао европски, ви ћете имати савезника у Европи. Најглавније је међутим да се у првом реду уздате у себе саме; ви за рат имате одличне официре, дивне војнике; имате такође и најбоље топове, а ви већ знате где се они налазе, и то могу рећи а да нико не посумња да сам акционар фабрике у Крезоу. Али исто толико колико и оружје, потребно вам је и јединство свих странака на терену националне политеке; ја јако поштујем ваше напредњаке, националце, младе и старе радикале, њихове клубове и листове, њихову борбу, не желим ни мало да увредим ни бираче ни изабранике; па ипак сви њини програми не вреде ни луле дувана поред народне изреке оне која се обично обележава са четири „с“ — „само слога Србина спасава“. И шта више све је то свима познато, сви то виде: мање јасно то је начин, или боље рећи појединости начина на који треба радити у оном делу Србије, који је понајвише изложен опасности, у Маћедонији.

Сви се слажу у томе да треба да нестане супротних тежња, да тамо треба створити оданост српској отаџбини, једном рећи да Маћедонију треба посрбити; већ се са мање сигурности говори о тешкоћама, на које би могао наћи тај потребни рад. Опште је мишљење у Србији да ће се у томе исто онако лако успети као што се некад успело у околини Пирота, Ниша, Врања, Лесковца, коју су до недавна етнографске карте придавале бугарској сфери. Бугари пак тврде противно томе; „l'Echo de Bulgarie“ тврдио је пре неки дан да нећете успети

ни у Битољу ни у Велесу, јер везе са Бугарском које су створене од пре тридесет година много су јаче од веза које су постојале негда у Нишу и Врању. Опаска је тачна, и вама је у толико мање потребно да је побијате, пошто она значи исто колико и признање да је бугаризам као народност, као доктрина од скора уведен у те крајеве. Па шта ће бити од њега? Мени се чини да овај проблем ради решења треба раставити на саставне делове; он се, заиста, и не приказује свуда на исти начин.

Узмимо прво маћедонско сеоско становништво. Ако у томе погледу поверујемо једном од људи који га најбоље познају, Г. Цвијићу, асимилација је тамо већ свршена ствар, али још само мало недостаје. Има још, и још ће за дуго бити, по селима израза који ће непријатно дирати уво херцеговачког чистунца; какав дојучерашњи Бугарин, стављаће често насумице четири акцента, који у српском језику доводе до очајања странца, али какве вредности имају те ситнице? Ја сам сигуран да, и ако се можда још није дошло до оног ступња, како вели Г. Цвијић, а оно ће се ускоро ту бити, захваљујући енергичним напорима владе у Софији. А ево како: Бугари су изазвали последње упаде Арбанаса у Маћедонију, они прете да ће и сами ускоро отпочети понова и са Арбанасима и са Турцима. Маћедонски сељак био би биће нечувене и невероватне врсте, кад би се радовао таквој перспективи; он врло добро зна како ти ослободиоци поступају са његовом школом, кућом, женом; он ће им се дакле одупрети заједно са српским војницима, а кад се једном створи та солидарност оружја, она ће фатално повући за собом и политичку-националну солидарност.

Остаје нам још варошко становништво, и то је много тежи проблем. Образованији сталеж је подлегао утицају бугарске школе и цркве; неко који се звао Марковић пре педесет година, постао је Марков од Сан-Стефанског Мира. Да ли ће тај Марков поново постати Марковић, или ће тврдоглаво задржати своју скоро додељену народност? То ће нам будућност казати; у осталом, уверавају ме да је садашњост већ довољно речита у томе погледу и покрај претња да ће се Бугари повратити у пролеће. При свем том ви ћете бити приморани да предузимате полицијске мере и те мере ће без сумње донети горке прекоре. Бациће вам изреку Крамаржову, оца неославизма.

да је недостојан своје словенске расе онај народ који угњетава. А прекори који се дуго и често понављају имају утицаја на европско мишљење, и није можда рђаво да одредимо одмах значај прекора који вам долазе, или који ће вам доћи, из Софије, или можда с друге стране.

Прво: ко је створио то стање које вас принуђава на полицијске мере? Да ли сте ви предложили да замените ваша завојевања у Албанији за проширење у Маћедонији? Је ли Србија одбила арбитражу? Да ли је краљ Петар одговорио на понуду цара Николе једним оштрим писмом, кога се сећате? Да ли је Пашић одбио онај предлог да сва спорна питања буду решена пријатељски? Да ли је српска војска прешла ноћу Брегалницу и бацила се на предстраже својих савезника?

Цео свет зна како је било у ствари, и јавна предавања на којима покушавају да побију та факта неће учинити да се то заборави. Принудили су вас да се браните, па и сада у Маћедонији чините то исто.

Али, кажу, ваша је одбрана у ствари угњетавање једног народи другим народом. Да ли је то сигурно? Ја не видим у Србима и Маћедонцима два разна народа, нити видим угњетавање о коме говори Г. Крамарж. Када ми, Французи, учимо мале Оверњанце нашем књижевном језику, ми и не мислимо да их тиме угњетавамо, нити то они налазе; учећи мале Маћедонце вашем правилном језику, ви их тиме још мање угњетавате, јер између српско-хрватског језика и већине маћедонских дијалеката има мање разлике него између класичног француског језика и дијалеката у средњој и јужној Француској. Исто тако зар ћете ви вршити притисак на националну свест једног ђака из Прилипа, ако му будете говорили о свом народном јунаку Краљевићу Марку, који је такође и његов, који је владао у Прилипу и чији дворови се још ту налазе. Потребно је да човек буде пристрастан, па да у Маћедонији нађе што слично положају Руса и Пољака, на шта је Крамарж мислио када је прокламовао потребу трпељивости међу Словенима. Сличности, које нема у ствари, могло би се наћи строго узевши у облику и бојим се, то вам морам признати да вам ту не запрети једна опасност, или тачније рећи да не запрети коме од ваших чиновника у Маћедонији. Они имају да из ње искорене једну културу која је усађена, има већ четрдесет година, помоћу цркве, школе и књиге, зар они неће покушати да постигну

успех у овом послу од једанпут, одмах, надајући се на унапређење? Ја се плашим те претеране ревности чиновника да не забораве да је, ако се жели бити „ловац душа“ као што су били апостоли, потребно пре свега стрпљења и грпљивости. Надам се међутим да ћете ви избећи ту претерану ревност, захваљујући вашем народном темпераменту. Ви сте најчешће као и ваш јунак, као Краљевић Марко. Он је жесток по некад; завитла своју топузину и главе турске прскају као лешници, он потегне својом сабљом, и црни Арапин, отмичар девојака, пада преполовљен, али после тих јуначких подвига Марко воли да се одмара. Сјаше Шарца, напуни своју чизму црвенијем вином и искапи је, па се посади под какав храст те спава, али отворена ока; гледа да ли ће му доћи вила, његова посестрима, из облака, да га поздрави, или да случајно не иде долином какав харамбаша са четом турских разбојника. Е, видите, господо, ја бих желео да и ваши чиновници по некад спавају, — отворених очију наравно — и да раде онако како им заповеда њихова природа, која им, у колико сам то могао видети, неће допустити да киње сироти народ. Њима није у крви смишљено и ситничарско злостављање. Они су као Руси, за које један стручњак за затворе и прогонства, револуционар Херцен, каже да никада немају довољно стрпљења да добро гоне. Истина они су се потрудили да се томе стрпљењу науче од Немаца, да би га могли примењивати на Пољаке, с колико успеха то знате. Али ви, Срби, нисте изучавали те немачке методе, и ако хоћете да се угледате на примере са стране, тражите их код народа који су слободоумнији, код Француза, на пример. У овом погледу наши примери су вам најбољи на свету. Не морам вам ни напомињати колико је Алсас, који се толико разликује од остале Француске, постао дубоко француски. А он је такав постао добрим делом из тога разлога што му ми нисмо дирали ни у његове обичаје ни у његову традицију и што им је наш јарам због тога био лак. Немци раде другојаче. Не постижу ништа и не разумеју ништа у томе. Сећам се, ишао сам једнога дана из Страсбурга у Белфор. У моме купеу беше један Немац из Франкфурта. Пролазили смо поред Алтскирхеа. „Како сте називали ову варош за време док су овде били Французи?“ упита ме мој сапутник, и унапред се подругљиво осмехивао, мислећи да је немачко име дошло на место фран-

цуског. „Ми смо га, одговорих му ја, увек звали Алтскирхе“, и док је он гледао разрогачених очију, ја додадох: „то је добра варошица; она даје изврсних официра француској војсци“. Немац се завуче у свој угао и више не рече ни речи.

Е, господо, ми бисмо желели да се и Србија задахне, — наравно у колико је то могуће — том широком трпељивошћу. Доказујући да има слободоумнога духа, она ће не само ојачати Србију у скорој будућности, него ће припремити и Србију у даљој будућности, ону коју је Г. Новаковић назирао у дну свога сна, ону која ће прикупити око себе све Југословене, па чак и те Бугаре са којима данас мора да се коље. Наравно, ја знам добро да је час зближења још далеко; међутим можда није тако далеко као што се уображава. Да је прошле године било тесна савеза између Срба и Бугара, једни би данас имали обалу Јадранског Мора; други целу Тракију и добар део Маћедоније и можда не би ништа изгубили у Добруџи. Ова лекција донеће једнога дана плода, и тада ће се поновити, измењена, она изрека од четири *с*: *„Само слога Словена спасава“*. Судбина ће наћи свој прави пут, ако у томе буде помоћи умерености и лојалности, а ја сам уверен да ће Србо-Хрвати бити ревносни и на том послу цивилизације и уједињења исто тако као што су били ревносни у јунаштву.

Емил Оман.

(С француског превео Н. Н.)

АНКЕТА О ЈУЖНОМ ИЛИ ИСТОЧНОМ НАРЕЧЈУ У СРПСКО-ХРВАТСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.

(5)

XXVII

Врло поштовани господине!

За мене као Словенца ствар је сасма јасна. Ја не могу него препоручити, да источно наречје постане опште у целој српско-хрватској књижевности. Био сам од вајкада ватрен присташа зближавања југословенских језика, па је наравски, да прихватам и ову прилику, да упозорим на то, како се увођењем источног наречја као општег језика у српско-хрватској књижевности овај приближује словеначком језику.

Ово је практички разлог. Али чини ми се такођер, да је

источно наречје изразитије од јужног наречја. Овђе иде прије свега: има ли се писати „е“ или „ие“ или „ије“. Мени се чини, да је „е“ — рецимо у слогу „леп“ — пуногласније и крепче, него *ие*-„лиеп“, или „ије“-„лијеп“. Рећи ће се: да се потоње, особито пак последње, гласи мекше, па да је зато препоручљивије, да освоји српско-хрватски књижевни језик јужно наречје. По мојем пак мњењу није гледати толико на мекоћу, колико на крепкоћу језика, па ми је тога ради изразитије „е“ милије, него ли омекшано „ие“, или још више омекшано „ије“.

Примите израз мог поштовања!

Љубљана 22 фебруара 1914

Одани
Ив. Хрибар.

XXVIII

Поштовани господине,

Послије онога што су о овоме питању казали Новаковић и Маретић у бр. 313 „Срп. Књ. Гл.“ ја мислим да сте могли затворити ову „анкету“, јер је тиме казано све што се за овај час може казати: нити је било потребно постављати ово питање, нити ће од тога бити какве користи; примање екавског изговора са стране онога дијела нашега народа који пише јекавски, у првоме је реду политичко питање, па га зато и неће рјешавати научници ни књижевници него ће га ријешити судбина српско-хрватскога народа. Ја се зато нећу њиме да бавим, али опет нећу ни да премучим да и ја сад друкчије гледам на екавски изговор него ли сам на њ гледао до сада: послије Куманова и Брегалнице мислим и ја да ће екавски изговор надјачати јекавски, док сам прије мислио да ће јекавски бити јачи.

Зато бих радије рекао нешто о Вашему чланку који је дао повода овој анкети, јер није баш све тако како што Ви мислите у погледу овог јадног јекавског изговора на који се сад подигла толика хајка! Прије свега јекавски изговор није тако млад као што Ви говорите: у језичнијим споменицима избија већ у другој половини XIV. вијека, а у књижевности већ крајем XV-ога, јер су већ најстарији дубровачки пјесници писали барем од чести јекавски, па се никако не смије казати да „познији дубровачки писци, дотле икавци, почињу од XVII века писати јекавски (бр. 308, стр. 758)“. У нашој што-

кавској *књижевности* је дакле јекавски изговор старији од екавскога којим се почело писати тек у XVIII. вијеку; што је прије тога времена било на истоку *књижевних* екавских споменика, то је све, како добро знате, било писано црквеним језиком а није српским. Није тачно ни што говорите за употребу јекавског изговора у старије вријеме изван Дубровника: писали су јекавски и неки Бошњаци и Бокељи, па и неки Далматинци (Кашић, Канавеловић, Кавањин, Витељић) који су били рођени икавци, а свакако од Гундулића надаље *сви* Дубровчани, а не „и то не сви“ (стр. 768). Послије врло кратког колебања прихватили су одлучно јекавски изговор и „Илирци“, тако да се никако не смије казати да „тадашњи Илирци писали су екавски (стр. 768)“. Јекавски су дакле у старије вријеме писали сви јекавци који су уопће писали народним језиком, а од „илирског“ покрета придружили су им се и сви католици, икавци и екавци. Да је пак јекавски изговор љепши и мекши од екавскога, то некако и Ви признајете, али одмах додајете: „али за поезију јужно наречје има и једну озбиљну ману: речи су сувише развучене, са више слогова но што је у источном, и зато песник не може да пише довољно сажето (стр. 770)“ — то никако не стоји! откуда је *пјесник*, *љепота*, *дјеца* итд. развученије од *песник*, *лепота*, *деца*? Ради се дакле само о дугим слоговима, гдје је дакле према екавскоме *лепо*, *дете*, *време* у јекавском *лијепо*, *дијете*, *вријеме*; али Ви добро знате да то баш у поезији нимало не смета, јер се може кад год се хоће то „развучено“ *ије* читати као један слог, па се тада и штампа *л'јепо*, *д'јете*, *вр'јеме*, а онда то је исто тако „сажето“ као *лепо*, *дете*, *време*, а љепше је чути! На тај се аргуменат Ви враћате и у бр 309 310 на стр. 868—869, и опет налазите да је „источно наречје најзгодније за поезију“, јер су у њему ријечи краће, док јекавски пјесници ради стиха често пишу *вр'јеме* итд. „што даје тврдо и непријатно нагомилавање сугласника и чиме се потпуно одузима јужном наречју разлог благогласности. (Изговорити, на пример: *бл'јед* и *ждр'јело*!)“ Али ти се јекавски облици у поезији (а врло често и у обичном говору!) не изговарају тако како се пишу, дакле не изговара се *бљед* са три сугласника у почетку, већ се изговара *блиед* (а тако би било и боље писати, кад се *ије* броји као један слог!) с двогласним *ие* мјесто источнога једногласнога *е* — у томе је цијела разлика! Не-

мојте дакле због којекаквих неспретних апострофа одузимати јекавском изговору благогласност коју он има и у прози и у поезији, а коју му не признавају само они који се љуте што је он тако „тежак“ према екавскоме и икавскоме.

Иначе немојте мислити да је баш тако лако за јекавца или икавца прихватити екавски изговор. Ви говорите: „. врло је лако: просто место свога *ије*, *је* и *и* треба да изговара *е* (стр. 868)“. Зар? а не би ли икавац што научи да треба казати *сено* и *грејати* запјевао и *вено йеје Краљевићу Марко?* а јекавац што то чује не би ли га можда исправио да треба казати и *Кралевићу?* То је наравски шала, али ја мислим да при одређивању нашега књижевнога језика не треба баш да се обазиремо у првоме реду на гимназијалце, што се боје лоше оцјене ако не разликују *ије* од *је*, па ни на оне између наших пјесника што готово у свакој својој пјесми жртвују свој живот за милу домовину, а опет и у свакој пјесми доказују да се нијесу побринули ни да науче ортографски писати својим језиком Изађимо часом из целог оквира нашега народа, па кажите, колико Нијемци, Французи, Талијанци, Енглези попуштају од свога књижевнога језика зато да буде лакши онима којим је тешка његова граматика или ортографија? „Тешкоћа“ јекавскога изговора тако је мала ствар, да му то не би смјело никако сметати, кад би само друге примене за њ говориле.

Него оставимо разговор о изговору, јер, опет велу, то ће се ријешити у „анкети“ гдје ће се говорити сасвим другим аргументима За сада не дирајмо у њ, јер нити јекавцу смета екавска књига нити екавцу јекавска, па с те стране нема нам никакве штете. Напротив велику нам штету доноси разлика у писму, па ту треба да се помогне и то питање треба да се ријеши, ако хоћемо да будемо једно на књижевном пољу. Зато ми је баш било особито мило што и Ви, господине колего, мислите да ће се то тако ријешити да ће за неко вријеме латиница постати нашом опћом књижевном азбуком. Ето, у том правцу заведите анкету и тјерајте пропаганду, да видимо да и ви на истоку имате добру намјеру да долазите у сусрет нама на западу, а особито прије свега настојте да гдје се већ сада употребљава у Србији латиница, да то не буде на начин да се јасно види како је код вас јачи обзир на туђе народе него ли на своју браћу римскога закона. Како је то

за нас утјешљиво и колико нас то соколи у борби за наш народни живот кад видимо да Пашић није *Pošić* већ *Pachitch* или да на вашим поштанским жиговима Биоград није *Beograd* већ *Beograde* а Шабац — *Chabatz!* То су доиста ситнице, али нажалост врло много значе! Моја је задња ријеч дакле ова: затворите анкету о екавштини и јекавштини, а отворите другу о ћирилици и латиници.

Са срдачним поздравима, одани Ваш

Беч.

М. Решетар.

XXIX

Многопоштовани господине!

Придигавши се од тешке болести хитам да вам кажем своје мишљење на ваше питање: „које наречје треба да постане опште у целој српскохрватској књижевности, јужно или источно?“

Ја држим, да треба, да остане по старом као што је и досад било. Црна Гора нека пише својим јужним (разумијем *југозападним* књижевним дијалектом) дијалектом као што је и досад. Тако исто и Херцеговина, Босна, Далмација и Хрватска. Ја држим да Црна Гора не би ни пристала, да се у њеним школама учи по источном дијалекту, јер да постане књижевним дијалектом источни дијалекkт, мора се он у свијем школама завести. Ја држим да то не би хтјела чинити службена Црна Гора, да одбаци свој класични и поjетични дијалекат (мислим књижевни *југозападни* дијалекат), који најбоље одговара старословенском језику, па да прими источни дијалекат, који нема те особине.

Тако исто не било педагошки, да се прими за књижевни дијалекат јужни дијалекат у Србији, Старој Србији, Маћедонији, Сријему, Бачкој и Банату. Какав би то био терет за Маћедонце, који су екавци, да приме јужни дијалекат за књижевни и по томе за службени. Тај би се дијалекат за кратко вријеме изврнуо у чудовиште од дијалекта. А терет би био не само за Маћедонце, него и за остале крајеве, које смо навели.

Ови разлози говоре, да остане по старом, јер јединство не чини један дијалекат, него језик.

И стари су Јелини имали више дијалеката и сви су били књижевни дијалекти, који су међу собом различнији, него што

су међу собом наши дијалекти, па ипак су били сви. књижевни дијалекти, а јединство се огледало на језику. Тако су Омир и Хезиjод писали старојонским дијалектом, Иродот новојонским дијалектом, Софоклес, Еврипид, Аристофан атичким дијалектом, Алцеј и Сафо еолским, а Пиндар и Теокрит дорским и т. д. На свијем тијем дијалектима писали су стари Јелини, а јединство се огледало на језику. Тако се и код нас још јаче огледа јединство на језику, јер су незнатније разлике у дијалектима, него што су код старих Јелина

Ја сам дакле да оба дијалекта остану књижевна. Сваки нека пише својим дијалектом као и до сад или нека пише како ко хоће овијем или онијем дијалектом, а на језик нека се боље пази. Треба завести за језичне погрјешке, које чине књижевници, рубрике у „Срп. Књижевном Гласнику" и у другим књижевним листовима нашим. Јединство се огледа на језику, оставимо на миру дијалекте. Нека ми се не замјери, ми пишемо у „Срп. Књижевном Гласнику" који од дијалеката да задржимо за књижевни дијалекат, а у исти мах направимо по гдјекоју погрјешчицу у језику.

Карловци
марта 1914.

С особитим поштовањем
Јован Живановић.

XXX

Мени је „екавштина" милија од „ијекавштине", нарочито зато, јер је на неки начин ближа, уже везана с оним што ми је, што нам је највеће и најсветије. И ја бих је примио радо, с једним топлим и лакомим гестом, као што се прима ствар коју се воли.

Тврди се, да је „ијекавштина" слађа, звучнија, богатија од „екавштине"; да је жива маса, у којој има и „екавштине" и „икавштине", и још другог; да, с тога, има у себи више семења да рађа и ствара, више моћи да се препорађа, уразличава, освежава; и да је, у главном, савршенији продукт акустичности, логике, философије нашег народа, бива: да у њој лежи апсолутна валута нашег језика. И још! Да би, према тому, она имала да роди нашег највећег уметника и наше највеће дело, онако као што је у прошлости учинила с најлепшим народним песмама! И да би је то Дело и Уметник имали

да једном за вазда, суверено наметну свима нама: као што су је у прошлости најлепше народне песме донекле биле наметнуле. Једнако, као што је код Талијана тосканско наречје родило Данта, Леопардиа, Макиавелиа и др., што су га својим делима наметнули свом народу; једнако, као што је данашње француско књижевно наречје најпре сматрало књижевна дела, која су га својом вредности касније наметнула; и чак, донекле, онако као што је швапска Kanzlei-Sprache сама собом се наметнула свима Швабама, јер се њом писало у Kanzlei-у, оно што је било свима разумљиво и... најлепше! Ти гласови избијају из научних уста.

Него, кад никако друкче не би ни било већ тако, истина је *најпре:* да ово питање неће решити наука, као што га ни у прошлости није знала да реши једном за вазда. Неће га решити, особито стога, што, ко би да рачуна с аналогијом, с граматиком, с логиком и др., требао би да у конкретном случају рачуна и с безброј разлика, н. пр. с посебним приликама нашег народа, с посебним уветима за његов живот, с посебном његовом душом и циљевима, с данашњом добом, у којој су други увети за све процесе, па и за процес примања јединственог књижевног наречја; и тад је питање до „за колико времена“ правилног закључка би дошао! Међутим, што смо ми најлепше створили, то смо створили без аналогије. И моје је уверење, да овако замашито, овако најинтимније наше, овако препуно будућности питање, има да реши неко ко говори непогрешиво, чисто и бистро, за вазда: наш Народни Инстинкт. Он проговара увек кад треба да говори; то знамо: он ће проговорити и у овој анкети (и мимо њу) кроз наша уста, па била анкета заметнута прерано, или не, била она политички, научно, и на све друге начине оправдана, или не била; он ће проговорити тачно, обазирући се на своју јединствену логику! И одведе ли нас, испред разјапљених уста десетине ијекавских граматика и речника равно к „екавштини“, то значи, да није погрешно, јер није погрешно никад, значи, да је казао своју последњу реч, и да нас води циљу већем и бољем, кому треба да идемо. И не треба се обазирати на сва мање или више муцава уста, кад говоре уста нашег Народног Инстинкта, које су без мане, истинита, и жива као живот!

Затим, у крађем, истина је, да „екавштина“, и ако је

без оног „ије“, има исто толико лепих и слатких и топлих речи колико и „ијекавштина“; да има речи које ударају као срца, мичу се као усне, узнемирују као валови, растварају као шкољке, љуште као карàми, бију као крвава бйтка; да има комплекса речи, меких и звучних, што спутавају као ланци биља које мирише; да има израза који звукте као низови најплеменитијег минерала; да наличи Мору колико и „ијекавштина“; да је жива маса, што као „ијекавштина“ има у себи семења да рађа и ствара, моћи да се препорађа и уразличава; да дава пуни ехо наше народне душе, која је у њу уплетена као ветар у живу младу шуму. И нико ми не може рећи да није тако! А и истина је да, ко ствара, из „екавштине“ може да искреше варницу коју хоће, коју зна, коју може да искреше из „ијекавштине“. И, на крају, док стваралац носи у себи корење нашег језика, њему је посве индиферентно, хоће ли оно избити и процветати у „ије“, или „е“; а чак га „екавштина“ у песми ослобађа и многих знаменија, без којих лепота форме само добива!

И још више. Кадгод замишљам наш народ, ја га замишљам као голема змаја; и ја видим његова ватрена уста у врх Београда, у врх врха нашег народа. То су иста она уста што су својим огњеним говором говорила на Шару, Вардару, Битољу, Препољу, Лиму, Дриму. И тај је говор био говор наших дела. Нико природно не може да одели тај говор од „екавштине“. Она је у убојној мутљави падала једнако као и огањ, мешала се с њим, творила с њим једну масу, један јединствен говор: говор наших дела, од јуче, од данас. Каква друга маса, какав други говор може и има да буде говор наших будућих малих и великих дела, ако не та маса од поноса, ватре и екавштине? Доиста, мени та маса сама од себе навире у душу, у мисли, на уста!

Ја сам „екавштину“ примио.

Задар. Први дан пролећа 1914.

Др. Мирко Королија.

XXXI

Врло штовани господине уредниче,

Сећам се како да је данас, а било је пред неких десет година, речи пок. Лука Зоре, у једном разговору о нашем књи-

жевном језику. Овако ми је од прилике казао: Екавштина ће победити јекавштину, с простог разлога, што је јача, што ће се тако разгранати и раширити, де ће наше јужно наречје пред њом подлећи Доћи ће време, кад ће Београд много и много више давати нашој књижевности, него сви јужни центруми скупа, ако се данас о њима као таковим уопште може и говорити. Ти ћеш поживети, а можда и доживети. — Зорине су речи на мене на особит начин дејствовале; чињаше ми се немогућим све што ми је казао Од тога дана, до данас, мишљу сам се врло често повраћао на тај разговор; вечито сам слушао његове речи. Сувише сам волео јужно наречје, и данас га једнако волим; али ја Зорине речи као да нисам довољно разумевао, и доцније сам се убедио, да он није мислио тако стога што би био више волео источно наречје од јужнога. Он је несумњиво предвидео што мора да неминовно следи. Имао је право, није ни мало грешио. Источно ће наречје победити; право је, природно је да тако и буде. Оно је јаче, жилавије, обилатије животном снагом, експансивније и практичније. Само ће време донети да источно наречје превлада у српскохрватској књижевности. Непотребно је о томе и расправљати: оно већ и данас, и ако није једно и заједничко наречје у књижевности Србохрвата, превлађује, доминира. Што је данас бољега, вреднијега и лепшега, било у оригиналној било у преводној нашој литератури, то је све источним наречјем написано и штампано. Јужно наречје почиње да подлеже, и оно ће једном сасвим уступити место источном. Лепо, меко и слатко јужно наречје сви ћемо са уживањем читати у наших класика; оно ће једном бити најлепши део наше дијалекатске књижевности; ми је не смемо понипошто жалити, морамо се пригнути пред снагом времена.

Важније је свакако питање једног заједничког писма у српскохрватској књижевности, ма да ни то питање не захтева тако хитно решење. Ту је одиста много више у искушењу осетљивост појединих делова нашега народа. Ја искрено исповедам: ја сам за ћирилицу. Ја мислим да ћирилица мора бити заједничко српскохрватско писмо. Примедба, да је латиница светско писмо, мислим да је неумесна. Једнако је, ако не и више неумесно кад се тврди, да је латиница практичнија (Несумњиво ономе ко не позна ћирилице!) Па на крају, што би се

то нас и тицало; шта нас је брига које је провенијенце ћирилица. Је ли она грчког или словенског порекла, је ли светска или не, не смемо о том водити строга рачуна; ми имамо свој свет, а главно је, да је *данас* ћирилица руска, српска и бугарска. То је факат који вреди особита обзира. Па зашто ћирилица не би могла да буде и хрватска? Босански фрањевци и други штампали су *прве* своје књиге ћирилицом, као Дивковић, Посиловић, Матијевић и остали. То је било у 17 и 18 веку, а има и доцнијих случаја. Да хрватски део народа поново прихвати ћирилицу, не би му на путу било више препона него ли за прихватање источног наречја, са латиничким писмом. Али ни ово питање не сме се надати хитну решењу. Нека за сада свако пише како га је воља, само нек је леп и правилан језик, па било то јужним или источним наречјем. Оба су наша, оба су лепа. Питање ће временом само сазрети, само ће се и решити. Ја верујем да ће решење овако гласити: заједнички српскохрватски језик у српскохрватској књижевности јесте источно наречје, писано ћирилицом, фонетичког правописа.

Верујем да ће тако бити, јер, понављам, право је, и природно.

Дубровник.

Др. Франо Кулишић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Вељко Петровић: *На прагу*. Књига стихова. 1904—1912. Књижарско-издавачки завод Напредак. Земун—Београд—Панчево. 1913.

Г. Вељко Петровић је из реда *младих* песника дошао у ред *зрелих* песника. Има већ десет година како он пише. Али од 1904 до сада дао је само једну свеску, књигу *Родољубиве Песама* (1911), које су биле од знатнога утицаја на обнову и развој наше родољубиве поезије, и у којима се показао не само снажан и срчан борац но и као далековид народни радник. Извесне од његових песама народне вере и енергије, као песма *Србији* на пример, које су изазивале код скептика сажаљив осмех и стари приговор као: „пригодно“ и „новинарско“, добиле су 1912 и 1913 пуно остварење и сјајну потврду.

Сада Г. Петровић излази са избором из целе своје поезије, од 1904 до 1912. То је велика „књига стихова", од каквих су нас одвикли наши новији и нови песници. Још Војислав Илић изишао је 1887 са овећом свеском, у коју је унео највећи и најбољи део свога рада; тако је урадио и Г. Јован Дучић са својом збирком из 1901. Од тада песници су објављивали своје стихове у танким свешчицама, са више белих но штампаних страница, у којима често није било више од двадесетак песама. Г. Петровић се враћа на стари и добри обичај наших ранијих песника, штампа овећу свеску готово целе своје досадашње поезије. Без претенсија на типографску елеганцију (у том је отишао у крајност: његова књига је врло рђаво штампана), он је прибрао готово сву своју поезију, близу сто песама, у једну књигу од 250 страна. Естети и лењи читаоци можда ће рећи да је доза поезије одвећ јака и да сувише ствари има за читање, али са једном оваквом књигом читалац зна са киме има посла, у њој се види сав развој једног песничког талента и све добре и слабе стране једне поезије.

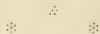

Г. Вељко Петровић је отпочео певати под извесним утицајем поезије Г. Милана Ракића. Једна од ретких песама са посветом у овој збирци, *По уском путу*, посвећена је Милану Ракићу. Извесне строфе, претежност унутрашњег и мисаоног над спољњим и формалним, буњење слободнога духа против свих притисака и веза, известан висок реторски тон поноса и пркоса, све то подсећа на Ракића. Осећа се неки мали утицај и непрежаљеног хрватског песника Владимира Видрића, који је у мрамору изрезао неколико десетина изредних песама. Видрићев је тон, ритам и речник у песми Г. Петровића *Усахло корито*:

Кривудав град вас посп'о је,
и сања звекет злата.
— Под станом моје госпоје
ноћ звони од мог бâта.

Али све су то само тренутни утицаји, и Г. Петровић је у брзо нашао свој пут и своју ноту. Он има свој круг идеја, своја осећања, своје песничке теме, своју версификацију и свој речник. Појединим од тих ствари могу се чинити приговори, али све то је његово, носи његов жиг.

Рођен у Војводини, у једном старом центру српске културе; школован у Пешти, у једном пометеној и оболелој великој вароши; проживевши као новинар неколико година у борби у Загребу и у Сарајеву; сада, у Београду, где српска плућа најбоље дишу, — он има шири видик и пуније осећање нашег сложеног народног живота но остали песници. У једном погледу он је врло „репрезентативна личност" најбољега дела данашњега нараштаја, оног сложеног нараштаја који има западњачки дух и националну душу, који европски мисли и изражава се, али у чијим дубинама букти душа предака и говори „глас крви". У целој поезији Г. Петровића огледа се тај дуализам између независне, себи остављене, модерне јединке и верног члана националне заједнице. Његова поезија је поезија неврозе модерног човека и националне енергије традиционалнога Србина.

Разривен душевни живот, одсуство склада у души и равнотеже у духу, нешто напукло, пометено, растрзано, одликује велик део те поезије У тим песмама жена игра велику улогу, али жена као разоран елеменат, као рушитељка мира, која за собом оставља пустош, празнину у грудима, ране и горчину. Има целих песама које су испеване у истом тону и чине исти утисак као и *Беспуће* Г. Вељка Милићевића, карактеристично дело истога доба и истога нараштаја. И једна песма Г. Вељка Петровића носи наслов *Беспуће*, и тај општи наслов могао би се дати знатном броју тих песама у којим се осећа *sensorium morbide*, одјекује нешто уморно, разбивено, раздешено, и у којима се казује мукла жеља да се преко свега баци „плашт несвести црне". *Као усахло корито*, *Грлим ко бродолац*, *Празна ноћ*, *Напукло звоно*, *Апатија* — карактеристично се зову све те песме.

К'о леш, далеко од свега, на пени
црн вал ме ваљу без учешћа даје. .
. .Пучина мрака постеља је мени...

Као у Г. Симе Пандуровића, и у Г. Петровића има јаких речи да изрази то тешко стање бола и умора од живота, душевне клонулости и тражење заборава у умртвљењу свега што живи и осећа у човеку. „Дужности клатно дере наше ухо", „И овај дан су умирали снови...",

Данас је тешко устати. Почивај!
И тежак буди, и трули к'о клада.
Полако срце куца... Киша пада..
Глава се спушта... Спавај, и не снивај...

Све је то доживљено и проосећано, речито и изразито казивано, али у томе није права снага и оригиналност Г. Петровића. Тога свега има и у Г. Г. Милана Ракића. Симе Пандуровића и Вељка Милићевића. Снага и оригиналност Г. Вељка Петровића изразила се у другом правцу.

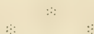

Стари мит о диву Антеју, сину Нептуна и Земље, који је стицао лављу снагу када се дотицао матере земље, има симболичан значај. Толико је пута речено да је од живота лек сам живот, прост, природан живот, додир са родитељком земљом, одмор на „материнској груди", дневни рад који испуњује живот и управља га. И наш песник, изубијан од живота, исцрпене физичке и душевне снаге, враћа се природи и предаје се у њена материнска, ранитељска и утешитељска наручја. Али код њега није метафизички култ природе ван човека и изнад човека; она је за њега само саставни део човека, његово подножје, његова колевка и гроб, нормалан оквир целог његовога живота.

Те просте истине, које је осетио сваки ко је живео, нашле су поетског израза у поезији Г. Петровића. У грозничавој великој вароши, под ноћном светлошћу „хистеричне оштре боје", он се зажелео своје земље и свога дома:

О мој добри, стари доме
доме сете и покоја ...

О како се зажелело
срце твога блудног сина
добродушних твојих њива
и угара и утрина...

Душу своју окуп'о бих
у мирису свежа сена,
а прса бих окитио
гроздовима од багрена...

Клонуле душе и исушена срца, „блудни син" без вере и снаге вратио се дома. Ту, где је света угледао, свака ствар је саставни део његова бића. У ноћи, кад стане пуцати стари

орахов сто, или орман са материним оделом, почиње „чудни говор ствари". И то суво дрво и његово срце везани су везама и имају једну душу. И тако, у том куту где му је све своје, „у родитељској постељи", спокојство и заборав долазе, и мирна ноћ са утехом пада:

Ноћ скромних снова утешно ме покри,
Мир капа, као кишница са стреје
Заспаћу смирен, још образа мокри',
к'о плачно дете што се у сну смеје.

У родном крају он се осећа као риба у води и тица у зраку. Моћни сокови материнске земље уносе у њега снагу, веру и поуздање. Као „нови Антеј" он хоће да легне ничице на ту благословену земљу из које је никао и под чијом кором струји живот:

О дај ми младост, полет, идеале,
матерњи дух твој удахни у мене,
пусти да корен зароним у тебе,
у срце твојо питомо и топло,
у утробу ти, у животодавну,
из које но сам исклијао и сам.
И за њу да се захватим дубоко,
к'о онај крепки јесен на рудини,
и да из тебе никакова сила,
ишчупати ме не узмогне више.

У нашој поезији нико није боље опевао ону вечиту везу која постоји између земље и човека, оно силно осећање које везује људску биљку за тло из којега је изникла и из кога сише снагу и живот. У *Сељаку* и *Земљи* Ђура Јакшић је социјалан песник који ту *идеју* опева у њеном спољњем изгледу; Г. Петровић хвата и изражава оно што је најдубље и најинтимније у том исконском *осећању* везе између човека и земље.

Ја тебе волим, обрађена аемљо,
у дугој борби што си најзад пала,
а побеђена да подлегнеш раду.
Ја хвалим брак тај, твој и оштра рала;
јер волим земљу, човечју и младу.

Прашуме, хриди, куд још стигла није
ни нога људска, за мене су стране.
Твоја ми кора зној и сузе пије,
Ја чујем, кад ми глава на те пане,
велико твоје срце како бије.

Но нигде та мисао није јаче и поетичније изражена но у ванредној песми *Кад сељак умире*, пуној некога поетског пантеизма, једној од најбољих у целокупној поезији Г. Петровића, једној од најбољих у целој нашој модерној поезији. Стари сељак умире. Умире просто и природно, као што је и живео, без фраза и гестова. У лицу је „жут као смиље“, чело хладно, а старо срце полагано му бије. У даљини звона звоне. Прекзутра су Цвети. Он хоће да га још једном огреје сунце, под којим се пржио целога живота. Снаха га је извела на пањ пред чардак. Ветар који ћарлија доноси мирис набујале пшенице. И старца нестаје у тој природи у којој је целога живота живео:

Нека топла љубав, покорна и смерна.
к'о равница ова. блага, неизмерна,
задрхтава њиме,
к'о лист кад застрепи при застутку земље.
Једна топла туга без бола и јада,
као оног бреста што с јесени пада.
Једно здраво знање и храбро предање
једно снажно, крупно, вечно осећање
исконског јединства црва и планета;
једна добра вера, урођена, света,
коју мирис даје сена и угара,
коју живот рађа, која живот ствара,
што збори у дажду и у крављем муку,
што брекће у снази жетелачких руку:
вера измирења без свести и суда,
вера која бије из љубави груда...

„Земља јеси, у земљи отидеши“. Сељак мре спокојно и ведро, без трзања и страха од онога живота, природно и готово аутоматски, као што му је цео живот прошао.

И умро је тако као што је рек'о,
— ни душа му није отишла далеко...

Треба поредити како је Емил Зола обрадио исту тему у широкој слици. *Како сељак умире*, у приказу смрти седамдесетогодишњег сељака Жан-Луја Лакура, који скапава „као један од оних старих коња који падају од умора у каквом буџаку, и тамо и липсавају“; или како је исти писац насликао последње дана чича-Фуана у роману *Земљи*, у тој „георгици ђубрета“, како је назвао Анатол Франс. Треба поредити како је сељакову смрт сликао песимистички и брутални сликар људ-

скога животињства, а са колико високе пантеистичке поезије, са колико словенске душевности, сликао је наш песник.

Као тај стари сељак, песник се осећа да је изникао из те земље, да је неразлучним везама везан за њу, и да он живи и мре на њој и за њу. Његова је жеља да његова песма буде

реч твоје душе и твојих дубина,
громовна песма твога верног сина. .

Из таквог схватања, или боље рећи осећања, земље, природно су постале *Родољубиве Песме*. Г. Вељко Петровић, који у једном делу своје поезије изгледа модерни неврастеничар, показао је да у дну свог бића сачувао тврду душу и борбену енергију предака. Ова збирка страсних родољубивих песама није била израз националне грознице и оног ука из 1908, она је било природно и доследно продужавање осећања исказаних у ванредном циклусу *Са мојих равница*. То је не само ново осећање патриотизма, но то је и једино право схватање тога елементарно јаког, основног осећања људског.

Г. Вељко Петровић има снаге, мисли, осећаја и осећања, али форма му заостаје за садржином. Пре свега, под утицајем социјалних студија из прве младости и под утиском читања великих руских писаца, он је дошао до уверења: да је садржина, мисао, основно осећање, „важно и истинито“, у једном уметничком делу главно, и да је форма не само споредна, но да је претерано вођење рачуна о форми нека врсте недостојне фриволности, књижевно каћиперство. И то у целом његовом делу јасно се осећа одсуство украшавања и углађивања, нека хотимична опорост и тврдоћа. Још се осећа код њега да је рођен на периферији српског народа, где језик неизбежно губи од своје снаге и свежине, као и да се школовао у туђинским школама. Последње године он је и у погледу језика учинио велики напредак, али има још неправилности и тврдоћа, које се много више код једног песника но код једног прозног писца. Провинцијализми нас могу интересовати код Невесињског, на пример, — који, узгред буди речено, злоупотребљава их, — али у песми наша пажња се зауставља на необичној речи, и ток наших осећања прекида се и зауставља на њој. Што је потребно рећи: „Клатих се *дињеми* непозната града“; „у погледу јој *пламса* мржња ниска“; „*про* оних дубрава густих“; „вашарска *тезмања*“.

удиљ, итд. Речи су каткада употребљене у смислу који није њихов: „*окруњен* грб“ у смислу грб са круном; у изразу „власуље под *трокутима* седим“, реч трокут има смисао тророгог шешира; „*лисичине* дух кад стресе“, лисичине је узето у смислу лисица, гвожђа за руке. Стихови не иду лако, и слик се често силом прави. Да би се нашао слик са *хваста* речено је „*свога* каста“, мушки род место женског, каст место каста: ради слика са *тераса*. речено је „све до степеница *која* се *беласа*“; ради слика са *очију* долази *сиј'у*. Опет ради слика са *блеђе*, у песми испеваној источним изговором, казано је *негђе*; ради слика са *свете*, место нећете узето је *нете*. Ради метра је казано: „кнегињо *санова* мојих“. Наши стари песници су употребљавали, и злоупотребљавали, апостроф да би добили жељен метар; од Војислава Илића употреба апострофа се код нас стално смањивала, и у данашњој поезији сведена је на најмању меру. Само на једној страни (128) Г. Петровић има оволике и овакве апострофе:

До њега *допрет' ништ'* неће од гада,
Чим на *њег'* сикћу смрадне ти чељусти...

и цела ова строфа:

О бесни, бесни у пакленој страсти,
бездушно руљо, *крвав'* га и мучи;
и канџе своје крвљу *њег'вом* масти,
и проспи на *њег'* отров своје жучи!...

Данас се српска метрика уједначава. То је увек тако било. Јаке песничке индивидуалности наметале су слабијим песницима увек не само круг својих мисли, осећања и теме, но и форму својих стихова. Двадесетих година певало се у „класическом метруму“ Лукијанá Мушицкога, шездесетих година у полународном осмерцу и десетерцу Бранка Радичевића, деведесетих година сви млади имитовали су псевдо-хексаметар Војислава Илића, у последње време имитују се једанастерци и дванаестерци Г. Г. Јована Дучића и Милана Ракића. Г. Велько Петровић има оригиналнију строфу, и у *Родољубивим Песмама* он се враћа старинској, нешто прилагођеној строфи, као што његови осмерци и александринци имају ако не нове, а оно бар новије комбинације стопа. Али ако је његов стих оригиналнији, он је прилично занемарен, врло често тврд, угласт, неправилан. Има у његовој поезији доста метричких грешака, које су прави „камени спотицања“.

Али те примедбе у погледу форме су само једна жеља за будућност. Песник који има толико садржаја, јаких мисли и осећаја, умеће наћи прикладнога израза, у толико пре што је цела наша поезија у погледу форме далеко дотерала. Нити је Г. Петровић у годинама када се може говорити о њему као о младом таленту који обећава, нити је ова његова друга књига стихова само једно обећање. Песме као што су: *Нови Антеј*, *Кад сељак умире*, *Аве Марiа*, *Жена*, *Матере*, *Те очи...*, *Паук*, *Репатица*, такве песме могао је испевати само израђен песник од снажног талента.

Последњих година Г. Вељко Петровић се све више обраћа новели. Ми до сада од њега имамо цео један низ приповедака из живота српског грађанског сталежа у Јужној Угарској, где је никла и развила се наша култура и књижевност. У тим новелама, од којих неке имају обим, ширину и вредност романа, Г. Петровић је показао и познавање средине, и знатне психолошке способности, и снагу у сликању. Збирка тих врло растурених и мало приступачних новела, потреба је наше књижевности. Г. Петровић треба и на том пољу да ради, и према резултатима које је већ до сада показао, није никакво пророчанство тврдити да ћемо од њега имати добар роман из српског варошког живота у старој Војводини. Али, зато, нека не оставља поезију. У једном пријатељском писму, он сам чини овакву исповест: „пишући новеле, осећам сваки пут у себи преостатак емоција, које се само у песми могу рећи. Јер песма, добра песма, ипак је најлепша еманација људске душе, баш зато што је најосетљивија и најкрепкија, као што је виолина међу инструментима“. После ове збирке стихова, Г. Петровић нема право да остави поезију. На том пољу он још није казао целу своју реч. И нека му рад на поезији не смета раду на прози. Г. Вељко Петровић приповедач и Г. Вељко Петровић песник не искључују се; на против, они се допуњују. После Ђуре Јакшића у нашој књижевности није било писаца који су у исти мах били и песници и приповедачи. Комбинација ретка, и лепа.

J. Скерлић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Модерна музичка драма.

I

Целокупно модерно уметничко стварање је у знаку субјективизма. Модеран уметник престао је да говори у име јавности, и тежи да да израза само ономе што њега интересује без обзира на то шта ће да каже широка маса, да ли оно што њега интересује има какве важности и за њу, да ли одговара њеним моћима, или је ван домашаја њене аперцептивне снаге. Модерна уметност се специализовала у јединој намери да се развија даље као чиста уметност. На тај начин она је дошла много ближе своме циљу, ма да јој се круг деловања смањио, у модерно доба невероватно смањио. То се морало да догоди, јер данас уметност не даје израза догађајима који имају општега интереса, него се одвојила и бира садржај по својој вољи. Уметник ранијега доба говорећи о себи говорио је исто оно што тишти, боли или радости не само њега и његову најближу околину него по готову најшире масе човечанства. Модеран уметник, живећи у себи и ради себе, без обзира на све социалне одношаје у друштву, говори оно што је за њега разлог, постаје тиме проблем коме се мора прилазити са очитом вољом да се у њему нађе нешто што је чисто индивидуално, што је рођено у посве својственој конструкцији уметникова духа и добија свој израз из чисте воље уметника да задовољи самога себе До воље да тако буде најдоцније је продрла музичка уметност, јер је од свију најмлађа. И тако је музика била језик новога доба, она уметност која је бујала и цветала и чувала завет старијих уметности од себе онда када су оне изгубиле додир са опште-човечанским назорима и заинтересовале се изразом субјективних доживљаја. Културна вредност дела Баховог, Моцарповог и Бетховновог равна је културној вредности уметности старијега доба у коме су доминирале ликовне уметности. И отуда се и на те композиторе сме применити исто мерило: не водити рачуна о индивидуалним особинама њиховим. Њихова личност за нас је равнодушна поред свега убеђења да је она инкарнација елементарне гениалности. Нас се тиче њихово дело, дело које није само израз индивидуалности него по прева-

сходству израз једне опште воље доба у коме су стварали, епохе једне у које је кроз њих било човечанство продуктивно. У „Мисама“ и „Пасијама“ Јована Себастиана Баха, у операма Волфганга Амадеуса Моцарта и у симфонијама Лудвига Фан Бетховна доживљујемо и преживљујемо исто што су преживели стари у својој националној драми, не по спољњем облику, него по томе што из истих извора храну црпе и слично делују. Отуда њихова дела, класична по вредности, нису дела појединих уметника, него су писана историја културе доба у која су постала, и, од опште вредности, живеће и онда када се и имена њихових твораца забораве. Бетховнове симфоније су последња реч у говору те идеалне опште-човечанске заједнице, и у њима се већ опажају клице будућег развоја у смислу ослобођавања индивидуалности од општности и воље да се утоне у самога себе.

Од Бетховна настаје доба модерне уметности, која је преко Рихарда Вагнера дошла до импресионизма и футуризма и свих других „изама“ којима је Двадесети Век нарочито врло богат.

Етос модерне уметности уопште посве је други од етоса немодерне. Док је он раније имао дубокога корена у општем осећању, у заједничком схватању живота; данас га он има у личном, субјективном, схватању живота сваке појединe уметничке индивидуалности Зато уметност није више пророчица која нам тумачи надземаљске мистерије, него је сав свој интерес нашла у изражавању лично преживљених догађаја у души појединих уметничких индивидуалности, те на тај начин место ранијега наука пружа само подстрек и слушаоца оставља самоме себи да из ње извуче закључак. А мали, врло мали, је број оних који су у стању да осете прави смисао модерног уметничког дела; јер је мали, врло мали. број оних који су у стању да кроз дело угледају јасне контуре уметникових субјективних особина и из очију му прочитају извор уметничкога стварања. Модерна уметност је према томе terra incognita за највећи део публике, неприступачна земља свима који су навикли да се у име њино говори, да се „из партера“ говори, како се то обично каже

Са субјективизовањем уметности дошла је и потреба за новим принципима формалистичке естетике. Облик је постао други, не само онај облик у ужем смислу, контура дела, него и облик извођења. Ми обликом сматрамо само начин уметнич-

ког моделисања: у музици обликом зовемо симфонију, низ ситнијих ставова који скупа дају широке контуре које делују просторно, и ако се у времену догађају. Међутим то је само једна половина потпуног облика. Потпун уметнички облик је изведен тек онда када је дело оживело пред нама, било по простору и садржају код просторних уметности било по времену и садржају код временских. Другим речима техника уметности је постала нарочита. И баш техника је допринела највише тешкоћи да се модерној уметности приђе, изазвала највише дискусије и створила најогорченије противнике. Јер нико није хтео да се пита „шта се говори?“, него „на који се начин говори?“ — А начин је био више него необичан и упадао је уочи да нико није ни покушавао кроз технички начин да продре у суштину садржаја. Они који су то успели нашли су у модерној уметности и ако не ону бесконачну општечовечанску вредност, ипак интересантну вредност појединих уметничких физиономија; и ако не велику морализаторску тенденцију, спонтану, у делима ранијих епоха, ипак ненаметљиву намеру да се причини уживање из посве других разлога него што је то раније био случај: не морала него забаве ради. Отуда је и сва модерна субјективна уметност у првоме реду артистичка. Артистичка у смислу уметничког облика у најпунијем смислу те речи и на најширој основи.

Интересантна је чињеница да је кроз векове развитка драмске уметности, која нас овога тренутка једино интересује, у тренутку када је продукција показивала полет и замах, када се ближила савршенству или достизала највиши ступањ, увек се појављивала жеља да се принципи античке драме обнове. Изузетак чине можда Шекспир и шпански драматичари. Тако је то било за време првих оперских експеримената флорентинских дилетаната, тако код класичара француске трагедије, код реформаторских покушаја Глукових, тако и код Шилерових спекулација о суштини античке трагедије, и, најзад, и код Рихарда Вагнера у „Делу Будућности“. Чланови „Камерате“ теоретишући тврде да је идеал постигнут у споју декламације и музике. Качини и Пери, практичари тога доба, композитори првих *dramma per musica*, држали су се принципа: „прво је говор, затим ритам и тек на послетку тон“. А Пери је још ишао даље и у жељи за упрошћавањем, исто што је и Глук доцније желео, драмске личности је пустио да готово рецитативно

„певају“ своје текстове. Француски трагичари остали су код имитација спољних одлика, акцентујући патос, Глук, музички Корнеј или Расин, живи у убеђењу да је потребно „сву снагу употребити да би се постигла простота“. И отуда његова простота утиче као манир и не убеђује. У „Lettera dedicatoria dell' opera: Alceste“ Глук јасно изговара своје начело: „Мислим да музика мора поезији да учини исту услугу коју беспрекорном и логичном цртежу чине живост боје и срећан распоред сенке и светлости“. — „Када оперу компонујем, Глук је обично говорио, трудим се у првоме реду да заборавим да сам музичар“. Шилер прихвата идеју хора, а Рихард Вагнер мисли да је ушао у тајну суштину античке драмске уметности истичући принцип „опште уметничког дела“. И жељена обнова, осем код Рихарда Вагнера, није никад уродила плодом. Из најпростијега разлога што се није водило рачуна о односају који је владао у античко-класично доба између свих уметничких облика, моделисаних уметницима а по иницијативи нације, и односају који је створен у новије доба од Обнове до Р. Вагнера. Отуда није могло бити дефинитивног успеха ни у делу Качиниа и Периа ни у изузетно генијалним музичким драмама једнога Монтевердиа (1568—1643) са изразитим stilo concitato, ни у „Алчести“, „Армиди“, обема Ифигенијама и „Орфеју“ Глуковом, ни у „Титу“ Моцартовом. И последњи покушај у томе смислу, који у наше дане улази, у „Омирском свету“, огромној тетралогији Бунгертовој (Одисејев повратак, Кирка, Наузика, Одисејева смрт) која је требала да баци у засенак чак и Вагнеров „Нибелуншки прстен“, пропао је из истих разлога.

Код Вагнера само је специалан и изузетан случај. Успех који је он постигао као теоретичар и практичар не само у области музичке драме него и у свима гранама музичке уметности, и у песми и хорској композицији као и у камерној музици, најјасније показује да је узрок неуспеху био у културној разлици, и према томе у циљу коме се тежи. Р. Вагнер није копирао, он је применио један принцип који је нашао хране у античкој уметности, али право опстанка тек у складу са добом у коме је постављен. И још више, он је оправдан због тога што је по све индивидуалан, то јест асимилован и кроз субјективност уметника-творца пуштен као посве оригиналан. А ево у чему. Када је Вагнер, захваћен ентузиазмом за

реформом музичких дела писаних за позориште, у борби против плитке опере, зашао у студију германске митологије и у њој нашао грађу за своја еминентна дела, он је нашао једну средину у којој је могао да пусти своме духу на вољу. Када је он целокупној митолошкој грађи, коју је моделисао у највећем броју својих музичких драма, дао виши етички смисао, спојивши је са својом хришћанско-романтичном идејом о спасењу, он је нашао излаза својој личној чежњи за спасењем своје рођене личности и својих рођених идеала Вагнерово трагично схватање живота и света, наук о човеку паћенику кога може да спасе само предана љубав *жене*, продизвод је само личнога искуства, плод сазрео у суровој борби за рођеним боловима, рођеном животном мизеријом. И тако је његов лични живот био извор његовим уметничким делима, која, обучена у рухо митологије, оивичена контурама класичне драме, донекле преиначеним, имају све одлике субјективне уметности али по пуноме и фрапантноме спољњем изгледу важност општечовечанске а не само лично-човечанске трагедије Према томе, његово дело је чисто субјективно, прва велика етапа у рабрзом развоју у томе правцу од Бетховна ка модерној уметности импресионизма, и *сам* том особином велико средиште из кога је потекла сва сугестија за еманципацином индивидуе и сва воља да се уметнички говори са специалне и личне тачке гледишта и еминентно артистички. Јер они уметници који су после Вагнера задржали спољни облик његова дела, такозвани композитори „Götter-und Recken“ - опере владали су таман толико колико је било потребно да се докаже да Вагнер музичар може да да импулс и упути, али Вагнер песник-музичар не значи ништа више него једну горостасну културну појаву, равну Гетеу можда, али са субјективних акцената немогућу за копију. Према томе дела која тој врсти припадају. припадају уједно и прошлости Међу њима има композитора чије дело преставља средокраћу између Вагнерове музичке драме и старије послеромантичне опере. Ту је Хајнрих Хофман („Виљем Орански“, „Дона Диана“), Филип Рифер („Мерлин“, „Инго“). Карл Голдмарк („Мерлин“) Едмунд Кречмер („Фолкугер“) Аугуст Рајсман („Гудрун“, „Грал“) и од страних композитора Масне. Голдмарк, Кречмер и Масне имају извора још и у уметности Мајербера. Од свију њих Масне је у другој половини прошлога века био несумњиво најпопуларнији драматичар. По природи

еклектичар он је са „Маријом Магдаленом“ дао драму спасења „Манон“ му је у старо-францускоm стилу, еротично-декадентан је у „Вертеру“, вериста у „La Navarraise“, мистично-симболистичан у „Le jongleur de Notre Dame“. Кроз све фазе, кроз сву сладуњаву лирику и сентименталност као и чисто француске ефекте, провирује Мајербер. Осим њих Феликс Дрезеке и Венделин Вајсхајмер, који и ако имају извесних модернистичких одлика, на бини остају епигони Вагнерови, нарочито у избору предмета. И у њих „die idealen teutschen Maide“ Гудруна и Ингрида играју видну улогу.

Други правац је узела вагнерски-епигонска школа у Spieloper-и: Виљем Кинцл „Урвази“, „Хајлмар будала“ и Хајнрих Целнер, Ханс Сомер и Ћирил Кистлер (Кунихилда, Балдурова смрт). У њих је музичка техника Вагнерова примењена на сладуњаво-сентименталну радњу у малој вароши. Но негде прибегавају и старијем облику.

И три посве модерна музичара, Петар Корнелиус (1824—1874), Рихард Штраус и Макс Шилингс са Вајнгартнером и Тхуилеом дали су свој трибут вагнерском епигонству. Од њих највише аристократски-углађени Шилингс (Pfeifertag, Ингвелда, Молох). Р. Штраус тренутно (Гунтрам) као и Вајнгартнер. Док је Тхуиле зашао у бајку (Lobetanz) а Петар Корнелијус, успели композитор Багдадског берберина, у ритерску драму (Сид) или митологију (Гунлед). Од њих у страни више од модерних драматичара, подложан као и Масне еклектицизму, Евген Д'Албер, у почетку је дао само епигонске музичке драме (Рубин, Гизмонда, Гернот) да убрзо нађе свој стил у конверзационој музичкој игри (Abreise, Flaute solo) или приђе веризму (У долини).

Сви од горе поменутих музичара су напустили принцип кога су се у прве дане држали и пришли оригиналном стилу (Штраус) или модерним школама романским (Д'Албер), само је један од њима равних Фридрих Клозе остао на путу којим је пошао из школе Р. Вагнера. Са јединим својим делом за позорницу „Илзебил или бајка о рибару и његовој жени“, он је показао којим путем ваља поћи па да се поред Вагнера иде и остане у основноме принципу вагнеријанаца па ипак оригинално ствара. Своје дело зове „драмска симфонија“ и јасно наглашава тиме да пише музичко дело коме је сцена програмско објашњење. Дакле не грађа драмска него музичка

даје Клозеу нову снагу. Јасан поглед о томе куда ваља поћи да би се изашло из вагнерског епигонства а ипак користило сјајним учењем Р. Вагнера учинио је да је Клозе високо изнад својих савременика одскочио И зато је Илзебил путоказ за будућност опере не само музички него у првоме реду по облику. Облик је као што рекосмо од увек био главни реформни фактор па и овде се истиче као такав.

Од драматичара који су мање више тежили да у доба владе вагнеријанства отму се и буду национални, несумњиво је да су најистакнутији Руси и Чеси. Руси са Даргомирским и Римски-Карсаковом, Чеси са Сметаном Дворжак и Фибих, два сатрудбеника Сметанина нису могли да се отму од утицаја који су владали, нарочито Дворжак који је у своме уметничком стварању несумњиво много мање драматичар а много више симфоничар и камермузички композитор, тако да је Дворжак био поред свега отимања, не само под утицајем Вагнера него и Мајербера а Фибих првенствено Вагнера (трилогија „Хиподамија“ од Врхлицког). Од модерних драматичара истичу се Карло Коваржовиц који је више под француским утицајем, Челански (Камила) и Отокар Острчил (Властина смрт). Сва тројица су ученици Фибихови и Челански је у својој опери покушао да реформни принцип свога учитеља, примљен у Хиподамији: мелодраматичност, развије и допуни мешавином са ариозним елементима. Данац Ена, Норвежанин Шјердеруп, Рус Соловјев (Корделија), Мађар Михаловић, савременик Вагнеров, Француз Шабрие (Гвендолина), Хрват Берса (Огањ и Обућар из Делфта), сви су у близини Вагнеру или Мајерберу и услед тога мало интересантни. И док је модерна музичка драма налазила ослонца у Рихарду Вагнеру, док се није отела и под утицајем литерарног импресионизма развила се у томе правцу, једино је било могуће бити оригиналан у чисто музичком смислу али национално или са применом новога музичко драмскога облика онако како га је Фридрих Клозе показао.

Један међутим од најмодернијих, Ханс Пфитцнер, композитор о коме још није речена последња реч, јер је ни сам још није рекао, остао је „на сцени“ да убеди својом ексцепционалном уметничком снагом да је решење проблема оригиналности врло близу. Романтичар по предиспозицији, музичар по рођењу а драматичар првога реда по таленту и васпитању он

је успео да, нахрањен Вагнером, као апсолутни пандан модерној драми стила Штраусдебисијевог, створи дела за позорницу која су не само од елементарне снаге, него, и ако у далекој сродности са Р Вагнеровим стварањем, оригинална. Оригиналност њихова огледа се и у предмету и у музици. Бајка и чаробија, сан о далеком фантастичном царству, заборав стварности и губљење у ванземаљским сферама је општи садржај његовога драмског стварања. Сви проблеми живота лишени су материјалног притиска земаљског и дигнути су у најсјајније и недокучиве висине. Њега не мамe појаве животне него латентни поетичан мирис који им је својствен, атмосфера која их окружује. Његова уметност неће ни да проповеда, неће да проналази нити жели да тражи суштину ствари; она им даје само благу и чисту светлост. Отуда у њега нема ни виртоузнога улажења у дескрипцију психолошких детаља, нема ни реалистичкога Tonmalerei-а, ни илустрације текста онако како је то случај код Рихарда Штрауса на пример. Његов „Сиромах Хајнрих" музичка драма коју је Пфитцнер написао тек што је ушао у двадесете године свога живота, био је читаво неочекивано изненађење. А његова „Ружа" - та химна ванземаљске љубави којој је извор под сунцем где Frau Minne влада, данас је дело коме се прилази са нарочитом пажњом и коме се придаје нарочити значај.

Као музичар Пфитцнер је у своме делу тежиште музичко пренео у оркестар исто онако као и сви модерни драматичари, не занемарајући вокални део драме као Дебиси па и Рихард Штраус често. И нарочито је у својој „Ружи" дао моменте који су без сравњења. Цела средина у којој се радња догађа, Елфе и Кобулди, Богови и подземни ноћни духови, чаробност тишине у шуми и чудног живота шумскога цвећа, месечина, жубор потока и сва тајанстена слутња нечега што не постоји али ипак у машти нашој живи учинила је да је Пфитцнер, п едиспониран за то, створио једну партитуру поја кипти музиком и драмском снагом, која је учинила да се почне веровати да је *он* данас *једини* музичар који би имао права називати се генијалним не по томе што је степен његове уметничке моћи, упоређен са степеном уметничке моћи његових савременика, виши, него што је начин његовог продуктивног талента по све други.

И док је Пфитцнер најоригиналнији драмски таленат на-

ших дана, Шилингс, једна племенита култура и чврста воља која тежи остварењу највишега и најчистијега, више спекулативно него интуитивно, док је Штраус, о коме ће мало после бити речи, најјачи интелект и најимпозантнији зналац, а Клозе солидан и фундаменталан драматичар здравих назора и крепке снаге, дотле други мањи таленти поред њих стварају дела која не домашају по вредности њихова или и не улазе у њихову домену. Први од њих је Енгелберт Хумпердинк, један научник са срцем детета, педагог, па опет наивни творац, професор; али снажан приповедач скаске и бајке. Он је својим драмским радом спремио одмориште онима који се уморе у шареном и интензивном животу на драмској позорници, али је мудро умео, пишући за позориште, да искористи све тековине модернога доба на музичком пољу Он није ни реакционар, али није ни сензационалном наклоњен. „Ханс и Грета" су му створили име и начинили га вођом читаве једне школе. Као преставник једне школе као васпитач он је можда важнија појава него као музичар-творац. Бајка је тој школи граница, а она је у посве другом миљеу. Место старих богова и делија, појављују се грациозне личности шаљивога комада. Од мита постала је хумореска и жанр-комад прожман веселом философијом. Ту је д'Албер („Пут", „Flauto solo") Лео Блех („То бејах ја", „Запечаћен"). Његова је школа довела своје ученике до убеђења да је потребно музику ослободити од све метафизичке, литерарне, сликовне и какве још не спекулације и пустити је да делује као чисти језик тонова. Независно од Хумпердинка томе жанру припада и Штраусов „Feuersnot", Браунфелсова „Фалада" која је по техници сасвим у Штраусовој „Саломи" и Маснеов „Cendrillon". Ту је и по садржају и по музици и Тхуилеов „Lobetanz" а по садржају само и Клозеова „Ilsebill".

По основној идеји само: наглашавање чисто музикалног елемента овој школи припада и Волф-Ферари. Он је наглашавајући тежњу отимања индивидуе од Вагнеровог утицаја обновио стару Opera buffa Његове „Љубопитљиве госпе" и „Четири грубијана" су опере које се свуда играју и плене невероватно тананом музиком у мелодијском, ритмичком и хармонском смислу. Његов духовити дијалог-интермецо „Сузанина Тајна" је и у Београду познат од гостовања Хрватске Опере. И најзад поред „Götter u Recken"-опере, поред мистично-легендарних и романтично-чаробних музичких драма (Пфитцнер)

поред бајке, аристократски углађене музичке трагедије (Шилингс „Молох“) комичних опера и конверзационога музичкога позоришнога комада развијала се народна опера нарочито у Аустрији: Кинцл, Хајбергер („Босонога“), Јосиф Рајтер („Клопшток у Цириху“). Код Немаца Каскел, Кистлер, Целнер и Алфред Кајзер негују ову врсту. Највише извођен и од вагнеријанаца проглашен за најизразитијега преставника тога правца је син Рихарда Вагнера, Сигфрид.

Милоје Милојевић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Аграрно питање у Новој Србији.

(Аграрно правни односи Нове Србије, од Милана Комадинића, Београд, 1914.).

Нова Србија је подједнако заинтересовала све наше кругове, она је свима пружила доста интересантног материјала који је данас предмет јавне дискусије. И научник и политичар и практичар имају пуне руке питања које треба да проуче и реше како би се целокупни живот нових крајева кренуо новим духом који је дошао са променом политичког стања и увођењем новог слободног режима.

Тешко је непристрасном посматрачу дати превагу научним, политичким или практичним проблемима којидолазе на решавање. Сви они захтевају нашу озбиљну пажњу и студију, јер од њих ће зависити целокупан живот новоослобођених крајева. Али несумњиво је да је међу горњим проблемима најважнији је *аграрни*, који засеца и у домен науке, и у домен политике, и најзад и практике, практичног живота. Он је, да га боље окарактеришемо, *социјални проблем првога реда;* од њега ће зависити живот и свеколики напредак 80% наших нових грађана. А њихов живот и напредак је, разуме се, интимно везан за напредак целе наше државе.

Сем тога, тако рећи стварнога значаја, аграрни проблем пружа и врло много научних занимљивости, својим пореклом, еволуцијом и разним интерпретацијама правним и социјалним које се њему придају. Аграрни проблем, управо рећи, аграрно питање, подједнако треба да интересује и научника и поли-

тичара и практичара, и од њихове сарадње зависиће каква ће се солуција по томе донети, од које ће зависити много штошта у животу нових крајева.

Г. М. Комадинић имао је лепу идеју када је изабрао да разради баш ову актуелну тезу, и покушао да нам у једној повећој брошури изнесе најважније фазе овог питања и његове личне погледе за његово решење. Г. Комадинић је у толико могао лакше да ово питање претреса што се он у Главном Савезу Земљорадничких Задруга свакодневно бави сличним питањима, а нарочито што је прошле године пропутовао готово све нове крајеве ради пописа аграрних зајмова учињених од стране сељака и поседника земљишта код турске аграрне банке (Зират Банкаси). Том приликом је проучавао и аграрне прилике нашег народа, прибрао нешто података, и то после средио, допунивши их својим посматрањима и мишљењима других домаћих и страних аутора који су се бавили тим питањем.

Као што и сам писац у предговору наводи, ово су само његова посматрања „вршена у доколици“ које је доцније средио и допунио. Још нам је изјавио да нема намеру да пружи једну академску расправу, него да да нешто што ће моћи послужити као прва оријентација за разумевâње аграрно правних прилика у областима некадање турске царевине“. А то је оно што нам за сада треба. Академске расправе могу се и доцније писати, а сада је требало дати онима који ће морати ово питање решити, јасну идеју како су постали ти односи, како су сад, и како их треба регулисати. У овим трима фразама може се изнети намера Г. Комадинића.

Он је прво покушао, као што се и морало чинити, да нам објасни постанак ових аграрно-правних односа. Морао је, дакле, дотаћи се историје, без које се није ни могло, јер данашњи односи су последица историјске еволуције аграрних и социјалних прилика још из римско-византијског доба. Као и сви они који су се бавили сличним питањима у бив. турској (Ст. Новаковић, Др. М, Ничић, Gurland. Belin. Hammer. Lingenhal) и Г. Комадинић мисли да је турски аграрно правни режим продужење средње-вековног односно византијско-српског правног порекла. Дакле, према томе, феудализам који је постојао у Византији и српској држави, само је променуо име своје и постао турски спахилук. То су као што и сам писац наводи мишљења и Г. Г. Ст. Новаковића, Др. Нин-

чића и Др. Гримберга са више мање варнација. Писац усваја да је у Турској постојао феудални поредак. „То кажемо зато, што има писаца који споре постојање феуда у Турској“ (стр. 23).

Односно саме структуре овог турског спахилука и феудализма на западу, писац се у многоме не слаже са Г. Нинчићем и Г. Др. Гримбергом, који би хтели оспорити свако суверено право спахије, сматрајући га као фискалног чиновника централне власти, који прибира десетак, а у замену за ту привилегију служи у султановој војсци. Нарочито питање о јурисдикцији спахија занима писца, и ако се о том питању не може дефинитивно изразити. Није апсолутно тачно ни оно што Г. Др. Нинчић, по Гримбергу, наводи, да спахије нису имале никакво суверено право, а није апсолутно тачно кад би писац износио противно мишљење. Истина је само то, да турски закони *никад ни у ком добу* нису изрично давали такво право спахијама, али тачно је за оног који познаје турску владавину, и то, да ти законски прописи поштовани су само онде где је централна власт била у стању да тим законским прописима да и потребне санкције. А како Порта у много случајева није била у стању то да чини, дешавало се да су спахије удаљених провинција узурпацијом и слабошћу органа централне власти приграбили за себе судску власт коју су имали само кадије. Постојање ових кадија-делитеља правде, судија, поред спахија, ваљда је и дало повода Г. Др. Гримбергу, а по њему и Г. Др. Нинчићу, да изводе своје закључке да спахије нису вршиле право јурисдикције као оно феудална господа на западу. Истина је да су кадије од вајкада делиле правду у Турској, али истина је и то да су они били врло често само играчка у рукама великих спахија и бегова, као: Малек-паше из Приштине, Мехмед-паше и његових предака из Тетова, Ариф-паше из Скопља и многих других, који су били мање - више апсолутни господари у својим спахилуцима. И дан-дањи наши сељаци у Новој Србији, нарочито из тетовске околине и арнаутских села, памте и говоре о томе како им је бег-спахија делио правду, а не царске мехќеме.

Дакле, с правног гледишта имају право и Г.Г. Др. Гримберг и Др. Нинчић, али са стварног су у погрешци. Али по нашем мишљењу то је чисто академско питање, које ни у колико не мења карактер спахијског својства; он за све писце

остаје *уживалац плодова*, а ни у ком *случају он није сопственик земље* која му је дата на управу. У овоме се слажу сви писци које наводи Г Комадинић, а за основу им служе турски писани закони, обичаји и фермани којима су издати ови спахилуци.

Али питање које и наш аутор покушава да објасни и које су толико њих, страних писаца, покушали да објасне, ово је: како је овај уживалац плодова, постао *сопственик земљишта, од спахије постао чифлик-сајбија?* Ми знамо да је спахија, султанов војник-коњаник, коме је султан, као награду за његов труд и показану храброст у ратовима, дао извесну земљу да од ње ужива десети део плодова, а да у замену за то служи у царевој војсци у свако доба кад га Султан позове. Али оно што је спорно и за писца, и за Г.Г. Др. Нинчића и Гримберга и најзад и за Г. Ст. Новаковића, то је како се овај спахија изметнуо у чифлик-сајбију, што значи правног сопственика земље коју је дотле имао једино на уживање.

Има разних, супротних мишљења у овом питању. Али да би ово контроверзе биле још заплетеније, а тим и решење само деликатније, долази максима турског шеријата, да је *султан једини господар земље* и: „Алах на небу, калифа на земљи“! Према томе и чифлик сајбија није прави сопственик, јер, вели се, он не може тим својим земљом апсолутно да располаже. Ето, ту је та компликација горње контроверзе. Ова максима постоји у турским законима, то је тачно, и Али Хајдар, најбољи коментатор турске Меџеле (грађанског законика) усваја га као основ својих коментатора и по њему Г. Марко Ђемовић на конференцији Правног Друштва у Београду, изводи како би требало у неку руку депоседирати данашње чифлик сајбије од њихових беглука у корист државе, дајући им као накнаду известан број хектара земље у праву баштине. (Вид. „Самоуправу“ од 1, 2, 3 и 4 јануара 1914 год.).

Међутим еволуција турског права као да слабо мари за ову Мухамедову максиму у погледу земљишне политике. Данас и сами Турци сматрају то као једну *правну фикцију* из првог доба мухамеданства, која је постојала и на западу и која је била једна потреба за то време апсолутистичке владавине када је владалац хтео да има усредсређен

у својим рукама цео живот својих поданика и све њихово непокретно имање, како би могао на што лакши и сигурнији начин владати. На западу одавно је та максима ишчезла, а код Турака је задржани све до друге половине XIX века, и применили се прво на свечан јаван начин 1839 год. у смислу Хатишерифа Ђулханског и доцније у смислу Хатихумајуна од 1856. Тада су многе спахије деспоседиране од својих спахилука у замену за доживотне ренте које им је држава служила и ставила у свој годишњи буџет. Али и ако се на овакав свечан начин применило једном, ова максима турског закона ипак се осећало да ово начело губи терена из године у годину. И кад је дошла осамдесетих година установа катастра у Турској (Тефтер Хакане), спахије су на разне начине долазили до тапија не као спахије већ као чифлик-сајбије. Сама пак максима је задржана истина у Мецели, али ни сами Турци јој нису веровали. Они су је поштовали као једну традицију која долази од шеријата, у које се не сме дирати. Не сме се у *тексту* мењати, али се може *тумачити према приликама и потреби*. То је, у осталом, дух целокупног турског законодавства, које почива на шеријату; оно је конфузно и за оно што треба да је прецизно, а камо ли за земљишну сопственост, за које су, творци мухамеданства и мухамеданског законодаства желели да што више буде под њиховом влашћу. Па су зато и редиговали такве максиме, као што је ова горња, али је нису прецизовали. Јер, ево како га сами турски јурисконзулти коментаришу. Истина је да сва земља припада Султану-Калифи и да њен притежалац, и ако је може продавати, завештавати или ма на који начин отуђити, али он тиме отуђује *право уживања плодова и приноса, а не саму земљу — материјалну чињеницу — (тле).* На основу овога коментара, чифлик сајбије, и у опште све што није милк, миљачка земља, не може се отуђити, али само у толико у колико се односи на сам елеменат земља, тако на пример не сме од своје земље да прави цигље, или *вади камен, јер сама земља или оно што је у њој је султаново односно државно — мирије*, и за то се мора тражити нарочита дозвола султанова, односно државна. Ето, на то се свела ова максима која је толико занимала све оне који су се бавили проучавањем турске земљишне политике.

То је општа карактеристика свију закона проистеклих од

корана и шеријата, који су и сами пуни двосмислености и предмети потпуно супротних тумачења. Једна иста сура из Корана, или једно исто маде из закона може се на разне врло често спорне начине тумачити, т. ј. како када коме треба, а најчешће како централној власти треба. Опортунитет је, одиста, једна од идеја водиља турских законодаваца.

(Свршиће се).

Др. Александар Илић

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Српско-турски мир. — Црна Гора.

Још једно питање које је после рата с Турском остало отворено, приведено је крају. Између Србије и Турске је закључен уговор о миру. Тим уговором су регулисани специјална питања о поданицима, о њиховим правима, о задужбинама, о школама и о Источним Жељезницама. Лица која станују на освојеној територији постају српски поданици, ако не пренесу свој домицил ван Србије и ако, у року од три године, не изјаве да ће оптирати за отоманско поданство. Лица с освојених територија, која станују сада ван Србије, морају се у року од три године изјаснити за српско или отоманско поданство. Они који буду оптирали за отоманско поданство, могу да задрже своја непокретна имања у Србији. За време трајања рока за опцију Муслимани неће бити узимани у војску нити плаћати какву војницу. Баштина приватних лица и правних личности на освојеним територијама биће у свакоме погледу под заштитом домаћих закона. Приватна имања султанова и чланова дома цариградских султана остају неповређена у освојеним земљама. Спорни државни домени који се налазе на новој територије Србије, припашће Србији, ако Хашки Суд досуди Србији право на њих. Вакуфска имања која се налазе на територији која је припала Србији, уживаће пуну заштиту закона. Овим имањима управљаће, према прописима шеријатскога закона, муслиманске општине, које ће се сматрати као власници имања. Сва она непокретна имања чији су приходи намењени за верске или добротворне сврхе, доћи ће под управу

муслиманских општина, докле их турско министарство не прода; на случај распродаје оваквих непокретних имања, право првенства откупа припашће српским поданицима. Српска влада даваће потребне субвенције за издржавање текија, медреса, мошеја, болница, и других верских установа ове врсте, ако оне саме не би могле да издржавају. Сви муслимани српски поданици имаће иста политичка и грађанска права, која имају и нови поданици српски других вера на освојеној територији. Муслимани ће у вршењу верских обреда, вере и обичаја, имати највећу слободу. Султаново име, као Калифе, помињаће се и даље у јавним молитвама. Муслиманске општине које већ постоје на новим територијама Србије, као и друге нове, биће признате у духу њихове вере. Односи између општина и приватних с једне и њихових старешина с друге стране поштоваће се. Муфтије бираће муслимани српски поданици, а реис ул-улему постављаће краљ Србије од три кандидата које муфтије између себе изаберу. Именовање реис-ул-улеме саопштаваће се преко српскога посланства у Цариграду Шеих-ул-Исламу, који ће постављеноме муфтији дати благослов и овлашћење да може вршити своје верске дужности и давати муфтијама овлашћење да могу и они своје верске обреде и дужности испуњавати по прописима вере. Реис-ул-улема је, као и муфтија, чиновник са свима правима осталих чиновника. Муфтија неће бити онај који не буде имао потребна својства прописана шеријатским законом. Реис-ул-улема има право да прегледа управу и рад над вакуфским имањима. Муфтије ће, сем верских обреда, бити судије и доносити пресуде о питањима која се односе на брак, наследства и старатељство. Противу пресуде које се односе на ова питања може се подносити жалбе; но о њима могу решавати и редовни земаљски судови. Пресуде муфтија ићи ће Реис-ул-улеми, који ће их расматрати; а извршење пресуда припадаће земаљским властима. Све приватне муслиманске школе признате су и уживаће права осталих школа; у тим школама предавања ће се вршити на турскоме језику, с тим да је српски језик обавезан предмет. Над школама врховни надзор припада државној власти а инспекцију могу вршити и муфтије. Муратово тулбе на Косову биће задржано заједно са свим земљиштем око тулбета и имањем које му припада, тако да се никада не може експроприсати. Сва гробља, нарочито вој-

ничка, биће са поштовањем чувана, а ако се стара гробља експропришу, мораће се платити праведна накнада штете. Сва питања која се тичу Источних Жељезница и жељезнице Битољ-Солун биће поднесена европској финансијској комисији у Паризу за расправу питања створених после рата.

Многа од ових одредаба у овоме уговору могла је да изостане, јер су оне у уредбама и у дугој практици већ раније нашле места у Србији. После Берлинскога Конгреса остало је у Србији још доста муслимана чије се стање није ни у коме погледу ни у имовинском, ни у правном, ни у верском изменило. Муслимани су имали апсолутно иста права као и православни, и католици, и протестанти и свака друга вера. Младотурци су тражили ради својих унутрашњих разлога и од Грка, и од Бугара, и од Срба, да се ова питања регулишу врло детаљно, те им је, ето, и од стране српске, најзад, дато задовољење. Српско турски уговор је у томе погледу, као и грчко-турски као и бугарско-турски уговори, више једностран, али је у исто време и нови доказ колико је код балканских народа верске трпљивости, више него на многим другим местима.

Са Турском је остала још само Црна Гора која није уредила слична питања. Има изгледа да ће то још доста времена потрајати. У осталом, између те две државе нема толико спорних питања као што их је било између Србије, Бугарске и, нарочито, Грчке.

У Црној Гори су извршени избори. Народна Скупштина се састала, и влада генерала Вуковића ради са Скупштином. Избори нису дали влади већину, али су и друге струје дошле без већине. И тако је влада израдила себи један програм рада за који је створила од посланика једну радну већину, са којом се послови отаљавају. И престона беседа и адреса и дискусија у Народној Скупштини истакли су једно питање о којем се још доста дискутује. Престона Беседа краља Николе је нарочито истакла за што боље односе са Србијом, што је, у осталом од краља било политички и тактички двојако мудро. Адреса је ту мисао још јаче нагласила, старајући се и да на тај начин одговори народној жељи у Црној Гори и да се не оштети поверење које влада Јанка Вукотића ужива данас у цетињском двору. Дискусија о адреси изазвала је

неколико посланика из групе бившег министра председника Мартиновића, који има заслуга за добар исход балканске кризе да отворено затражи уједињење Србије и Црне Горе. Адвокат Дрљевић је тражио да Црна Гора са Србијом има заједничка министарства: војно, финансија и спољних послова. Ова дискусија се пренела у један део аустро-угарске и бугарске штампе; ова штампа је одсудно устала противу сваке мисли о уједињењу између Србије и Црне Горе. Докле су краљ Никола и његова влада схватили ово зближење као једну културно-народносну потребу српскога народа уверени да свака друга комбинација не одговара интересима Црне Горе, дотле Г. Дрљевић излази отворено са мишљењем да је царинска унија и заједница у војсци и спољној политици, једна насушна потреба за Црну Гору. Он налази да Црна Гора не може чак ни остати сама, без Србије. Бугарска штампа, која не прашта Краљу Николи због његова држања у рату Бугарске са њеним савезницима, устаје противу мисли о уједињењу, из страха од ојачане Србије. Аустро-угарска штампа устаје противу уједињења нарочито због питања о изласку на Јадранско Море преко Бара и Уциња.

Не улазећи у расматрање свих побуда које су ово или оно од свих горњих мишљења диктовале, то је питање постављено. Њега су изазвали последњи ратови, а решење његово налажу наши будући задатци, који су врло озбиљни. Ти задатци налажу да и унутра и споља има само једна политика у Србији и Црној Гори. Унутра организовање, консолидовање и војно спремање, а споља свугде чврста, нераздељива заједница истога народа.

Иностранн

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Фра Бартуо Качић-Жарковић од Др. Петра Колендића (Оштампано из „Годишњице Николе Чупића" XXXIII). У Београду 1914.

Г. П. Колендић, вредни испитивалац дубровачке и старе далматинске књижевности, објавио је у последњој *Годишњици* један чланак о Фра Бартолу Качићу, ревном и врло заузим-

љивом бискупу макарском, коме је наш Фра Матија Дивковић посветио своје *Разлике Бесиеде*. Углед тога бискупа међу босанским католицима био је врло велик. Образлажући своју посвету Дивковић казује да је то учинио стога што је Качић: „Наипарво будући научитељ и мешчар Светога Писма, коме само по себи узвисуије и чини племените људе; како је и Света Мајка Царква ваше свиетло Господство ставила на тако пристолие и таковием почтениeм украсила и узвисила. Друго будући по старини из куће веле племените и узвишене, како се зна и види по свои околини нашиех страна, и како се очито пише и види у привилеђиех и милостнех куће ваше“. Фра Јероним Владић казује за њ, да је био „реван и неутрудив“ (Uspomene o Rami, Zagreb 1882., стр. 38), а Фра Мијо Батинић га хвали, да је „nevjerovatne uspjehe svojom govorljivošću i okretnošću polučio: crkve porušene dizao je, neumorno propoviedao, biskupiju neprestano obilazio, te puk svoj i novčano podpomagao“. (Djelovanje Franjevaca, II Zagreb 1883., стр. 95). А још 1605 известио је у Риму о њему Томко Мрнавић овим речима: Sacerdos est eximiae pietatis et singularis exempli, prudens, doctus, expertus, idoneus ad regimen ecclesiasticum. (Farlati: Jllynci sacri tomus IV., Venetiis 1769., стр. 193.)

Г. Колендић није дао о њему округлу монографију, нити је то хтео. Он је само желео да нешто нових докумената, која је нашао о њему, саопшти не као саме документе, него да их повеже потребним допунама. За ову радњу то је несумњиво од штете; с мало више посла она је могла да изиђе дефинитивна и да као таква остане за дуго. Материјала о тој личности има данас толико да се такво дело могло, кад се предузело, у главном и извести.

У примерку који сам добио пишчевом добротом, има толиких и таквих исправака штампарских погрешака, да оне и код више него зачуђавају. Осим тих погрешака има и ова, на коју треба упозорити писца, и ако је он иначе у том питању показивао извесну опрезност. За хисторију заострошког манастира у XV веку писац одбацује дипломе Жарка Хумскога (1468, 1498) као фалзификате; али верује писму Сулејман-баше, „господара земље херцегове“ од 29 Јануара 1464, којим тај Сулејман чини милост „фратромь цркве Марие, що е село Застрогь.“ То писмо је, међу тим, веома сумњиво. Пре свега Сулејман-бег, крајишник херцеговачки, спомиње се тек 1477—1478. 16

Августа 1477 закључило је дубровачко Веће Умољених, да му пошље поклонствено посланство као *новом крајишнику*; у октобру 1478, Сулејман-бег је већ био свргнут. (Dr. Ć Truhelka: Tursko-slovjenski spomenici, Sarajevo, 1911, стр. 50—51.) Даље и много важније: 1464, још је био жив Херцег-Стјепан, господар Херцеговине, прави и за Заострог нарочито компетентни. Од његове смрти до 1477 нијсдан се од намесника или крајишника (sanzachus craisnichus noster. Ср. C. Jireček: „Beiträge zur ragus. Literaturgesichte“, „Archiv für slav. Philologie.“ XXI, стр. 401.) није звао Сулејман. (Ср. Труxелка, cт. дј., стр. 211.) Писмо то, према овом, иде као и она друга два, међу фалзификате.

Владимир Ћоровић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ:

Књига песама Г. Јосипа Миличића. — Књижара Г. Јована Тошовића почела је у Дубровнику издавати „Дубровачку Библиотеку“. Као 1 књига изишла је ове године нова збирка песама Г. Јосипа Миличића под насловом „3“. Извесне од тих песама изишле су у овом часопису, и читаоци су имали прилике да осете оригиналност те поезије. Г. Миличић је млад песник, али који има своју особеност. Својим песничким мотивима и својим стилом и стихом он се издваја од највеће већине српско-хрватских песника. Готово редовно предмети његових песама су нови и интересантни; слободан стих, којим он лако и успешно рукује, повећава сами општи утисак оригиналности. И ако је Г. Миличић песник који још тражи свој израз, ова његова збирка показује напредовање, и јесте један његов успех. Л.

„Сеоба у Србију“. — Г. Јаша Томић, који познаје наше нове крајеве и који се од увек бавио економским проблемима, штампао је у току 1913 године у новосадској „Застави“ два овећа чланка „Сеоба у Србију“ и „Чија да буде земља у ослобођеним српским крајевима“. Те своје чланке оштампао је у врло актуалну књигу. (Београд, 1914; издање Г. Кона; 8°. стр. 64. 1 динар.) Питање сеобе у Србију писац проучава са разних тачака гледишта, и завршује саветом да Срби из Угарске остану где су. „На граници између Истока и Запада, ми треба да будемо копча, која везује заједничку судбу оних народа који у

будућности не треба да се крве, но живе у миру и савезу... Хоћемо да останемо где смо, на оној земљи коју смо толико заливали крвљу својом, као држављани, као Срби и као народ“.
Н.

„Балканске Песме“. — Један од најлепших израза љубави којом су Чеси пратили наше ратове у прошлој и претпрошлој години јесте ова мала, одушевљена књижица песама Јана Рокита: „Балканске Песме“ („Balkánské z pěvy“. Праг, 1913, 12⁰, 45, цена 0 40 круне) Под тим псеудонимом крије се један од највећих славенофила у Чешкој, уредник познатог и одлично уређиваног часописа „Словенски Преглед“ Г. Адолф Черни. Г. Черни је штампао ове песме најпре у прашким листовима који су славили српске победе („Zlatá Praha“. „Máj“, „Besedy Času“, „Zvon“) и одатле их одштампао уневши у збирку и две необјављене. Неколико песама била је цензура у Прагу забранила. Међу њима је и „Мајки Југославији“, једна поетска апострофа земљи чија су деца устала да освете патње отаџбине и да јој врате славу. Исто тако је ту и „Пробуђена Снага“, у којој је једна од најмилијих ратних речи: „Напред на море!“ На протест Г. Масарика у бечком парламенту, скинута је забрана, и у збирку су унете и те песме.

Г. Черни познаје лепо наш језик, он воли нашу прошлост и велики је пријатељ Срба. У њему је, природно, морала одјекнути победничка песма ослободилаца. И његова збирка пева те ослободиоце у добрим стиховима, у песми „По̂ тисуће лета“, „Мајка Југовића“ и „Ми смо вас чекали“. За нашу књижевност би била добит да се ова добра књижица лепих стихова преведе на српски.
А.

„Приповетке“ Антона Чехова. — Антон Чехов, „руски Мопасан“, јесте један од најпознатијих страних писаца нашој читалачкој публици. Више од двадетет година он се преводи по подлистцима наших дневних листова и у забавном делу наших часописа Он је један од оних писаца који се увек могу читати, и који заслужују да се читају. Г. Јован Максимовић, који има несумњивих заслуга што се укус српске читалачке публике поново враћа руским писцима, до сада је превео знатан број Чехољевих приповедака. Књижара Г. С. Б. Цвијановић издала је, као 7 свеску своје добре „Модерне Библиотеке“, „Приповетке Антона Чехова“ у преводу Г Максимовића. У књизи су 17 приповедака: „Ветропир“, „Злочинац са предумишљајем“, „Јонић“, „Каплар Буботкин“, „Душица“, „Спава јој се ..“, „Света ноћ“, „Дама са кученцетом“, „Сељаци“, „Манић“, „Човек у футроли“, „Беда“, „Страх“, „Деца“. „Студент“, „Прича непознатог човека“, „Вањка“.
Х.

„Брегалница“. — Упоредо на француском, у издању париске књижаре Гресеа, и на српском, у издању београдске књижаре С. Б. Цвијановића, изишла је нова књига Г. Анриа Барбија, ратног дописника „Journal“-а, „Брегалница. Српско-бугарски рат 1913“. Књига Г. Барбија је једна од најбољих које су писане о последњем српско-бугарском рату. Много нових и тачних податак, стручна војна мишљења, повећавају јој вредност, и она ће извесно имати исти успех као и „Српске Победе“ од истога писца. М.

„Балкански Рат и аустријска интервенција“. — Г. Андре Шередам, један од најбољих француских познавалаца европског Истока, штампао је у париском часопису „Les Annales des nationalités“ (фебруар, 1913), врло интересантан и поучан чланак „La guerre des Balkans et l'intervention autrichienne“. Тај чланак превео је на српски и у Нишу, у једној брошури, издао Г. Михаило Д. Милинковић. М.

„Црна Гора и Русија“. — Као посебно издање Српске Краљевске Академије изишла је књига Г. Др. Владана Ђорђевића „Црна Гора и Русија (1784—1814)“ Писац се служио многим занимљивим и важним архивским документима. Н

Конкурс „Политике“. — За књижевни конкурс, који је „Политика“ била расписала, послато је 155 рукописа. Оцењивачки суд, у коме су били Г. Г. Јован Скерлић и Драгутин Костић, издвојио је 19 приповедака. Од њих прву и другу награду деле *ex aequo* Г-ђица Милица Јанковић, (Л. Михајловић) за приповетку „Колера“, и Г. Милутин Јовановић, за приповетку „Мој посилни Богомир“, — по 250 динара. Трећу награду (100 динара) добио је Г. Драгиша В. Васић, за приповетку „Пацко“. 16 приповедака издвојене су за редован фељтон „Политике“. Н.

„Сафо“. — Славни роман Алфонса Додеа „Сафо“, који је толико пута и код нас почињан да се преводи, сада је изишао на српском у засебној књизи. Преводилац је Г. Милан С. Недић. Роман је изишао као 9 књига „Модерне Библиотеке“ Г. С. Б. Цвијановића (8⁰; стр 233; 3 динара) К.

„Викторија“. — Кнут Хамсун је познат српској публици по свом роману „Пан“. Сада је, у преводу са рускога, изишла и његова овећа приповетка „Викторија“, болна и узбудљива „историја једне љубави“. Овај превод је 10 књига „Модерне Библиотеке“ Г. С. Б. Цвијановића (8⁰, стр. 122; 1.50 дин.).
К.

„Балкански Рат и Европа“. — Габриел Аното (Hanotaux), бивши француски министар спољњих послова, последњих година редовно пише по великим француским листовима и часописима о текућим питањима и догађајима спољње политике. Балканском Рату посветио је цео један низ чланака. Те чланке издала је у једној књизи париска књижара Pl n Nourrit, под општим насловом „La guerre des Balkans et l'Europe 1912—1913“. Аното је пратио и проучавао велику балканску кризу нарочито са гледишта европске политике, у колико она мења односе између Тројног Споразума и Тројног Савеза и у колико утиче на европску равнотежу. Л.

ПРОСЛАВЕ

Прослава стогодишњице Његошева рођења. — Српско академско друштво „Његош“ у Загребу прославило је 16 фебруара ове године стогодишњицу рођења великога песника „Горскога Вијенца“. Прослава коју су извели млади загребачки српски студенти, уз велику сараднју својих хрватских и словеначких другова, имала је карактер једне импозантне манифестације Југословенства. Далеко изнад обичних јубиларних свечаности на које смо навикли, ова прослава, својим програмом и његовим извођењем, имала је обележје једног нашег општег националног празника.

Програм прославе био је у главном подељен на три дела. У јутру, у 8 часова, била је служба и помен у српској православној цркви у Загребу. За време богослужења, коме је присуствовао врло велики број загребачког грађанства, без разлике вереисповести, требао је да говори наш познати црквени беседник Г. Др. Николај Велимировић. После службе, сва публика из цркве и многобројни други гости који нису могли да стану у малену и лепу српску цркву, пошли су сви заједно у врло леп хрватски „Глазбени Завод“, где је имала да се изведе свечана академија у почаст песника, и где је већ чекало много света из свих слојева загребачког друштва.

Програм академије, која је одржана пред великом аудиторијом од више од две хиљаде душа, био је састављен у главном из четири тачке: „Његош као младић“, предавање Г. Павла Поповића, професора Београдског Универзитета; „Односи Његошеви према Илирском Покрету“, предавање Г. Др. Ђура Шурмина, професора Загребачког Универзитета; „Везе Његошеве са Словенцима“, предавање Словенца Г. Др. Франа Илешића, доцента Загребачког Универзитета, и „О национализму Његошевом“, беседа Г. Др. Николаја Велимировића. Томе утврђеноме програму претходили су лепа поздравна реч председника академског друштва „Његоша“, Г. Гавре Милошевића, студента права, и избор часништва академије. За председника академије био је изабран Г. Буде Будисављеник-Прњедорски, а за потпредседнике Г. Г. Др. Ђуро Шурмин и Др. Фран

Илешић. Г. Будисављевић је лепим и старински свечаним речима и маниром захвалио на почасти, и, указујући једним гестом на слике Његоша, бискупа Штросмајера и песника Прешерна, украшене изукрштаним тробојкама српском, хрватском и словеначком, указао је већ у почетку на велики југословенски значај свечаности.

Предавање Г. Павла Поповића, које је одмах дошло одмах затим, саслушано је са највећом пажњом. Садржајем ванредно интересантно и стилски врло брижљиво израђено, предавање Г. Поповића, који је у општим цртама, али рељефно, представио Његоша из првих дана његове владавине, до 1833, заустављајући се нарочито на његовом првом путовању у Беч и у Русију, наишло је на највеће допадање. И у почетку и на крају свога говора Г. Поповић био је поздрављен бурним аплаузом. — Г. Др Шурмин, наслањајући се на предавање свога претходника, и настављајући баш са 1833 годином, изнео је врло јасно положај који је Његош био заузео према Илирцима и истакао његове симпатије и сурадњу на целоме покрету, у коме је иначе било врло мало Срба. Предавање, кратко и лепо изговорено, било је врло добро примљено и поздрављено од публике — На исто допадање наишао је и говор Г. Др Илешића, који је изнео незнатне али срдачне односе Његоша према Словенцима, и који је имао добру идеју да половину свога говора држи на словеначком, а пола на српско-хрватском језику. — Одушевљење је изазвала беседа Г. Др. Велимировића, коју је лепо прочитао Г. Др. Јањић, професор Београдске Богословије. Мада је беседа много изгубила што је није говорио сам Др. Велимировић, који располаже свим лепим говорним особинама правог беседника, ипак је његов говор, писан снажним стилом, био поздрављен френетичним аплаузом — После тога, прочитане су многобројне телеграфске честитке, које су стизале са свих страна у којима живи наш троимени народ. Највише одушевљења изазвале су честитке Г.Г. Ђенерала Боже Јанковића, Др. Велимировића, и Др. Милана Решетара, који је свој лепи поздрав завршио овим речима : „...Честитам *српскоме* Загребу прославу *хрватскога* песника Његоша“.

У вече истога дана, био је велики концерт, са игранком и са комерсом, на коме су изасланици појединих југословенских омладинских корпорација и друштава поздравили своје загребачке другове. Концертни део, састављен из разних српских, хрватских и словеначких музичких пијеса, и извођен хоровима састављеним из чланова сва три дела нашега народа, а коме је, као мото, претходило рецитовање Његошеве „Посвете Праху Оца Србије“, изведен је врло добро и имао је исто тако југословенско обележје, тон који је потпуно одржан кроз целу прославу.

Кад се томе дода да су, преко својих изасланика, на тој

прослави учествовали сви наши југословенски академски и други омладински центри, и да су се ти млади људи, упознавањем, разговорима и пријатељским састанцима, држаним нарочито сутрадан после прославе, још више приближили једни другима; и још, да су на прослави учествовали изасланици великог броја српско-хрватско-словеначких културних и других националних установа; и најзад, да је у прослави суделовао и цео Загреб, без разлике имена и вере, — онда ће се, од прилике, добити појам о значају ове свечаности. Импозантно изведена, са озбиљношћу потребном у таквим тренутцима, и са лепо проведеним југословенским обележјем та национална манифестација биће један значајан датум у еволуцији југословенског покрета. М. В. Б.

ДРУШТВО И УСТАНОВЕ.

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА. — *Академија Природних Наука* имала је скуп 3 марта 1914: 1. Расправа Г. Др. Томе М. Лека: „Анатомска изучавања изводних канала људске гуштераче“ дата је на оцену Г. Г. Јовану М. Жујовићу и Др. Недељку Кошанину. 2 Расправа Г. Др. Момчила Иванића: „Испитивање о слободним и паразитским амебама. I. Прилози за познавање неких слободних амеба“ дата је на оцену Г. Г. Јовану М. Жујовићу и Др. Недељку Кошанину 3. Расправа Г. Др. Ивана Ђаје: „О утицају некојих фермената на угљене хидрате кваса“ дата је на оцену Г. Г. Сими Лозанићу и Др. Недељку Кошанину. 4. Пошто је Г. Живојин Јуришић преправио свој рукопис „Животопис и рад Др. Јосифа Панчића“ по примедбама референата, одлучено је да се штампа као „Споменица за стогодишњицу рођења Др. Јосифа Панчића“. 5 Одлучено је да на свечаном скупу Академије, који ће се држати као успомена на стогодишњицу Панчићева рођења, говори дописник Г. Др. Недељко Кошанин.

Академија Уметности имала је скуп 7 марта 1914: 1. За овогодишњу екскурзију ради снимања споменика старе српске архитектуре и живописа одлучено је, да њоме руководи академик Г. Андра Стевановић 2 Прегледан је поново рад Г. Др. Влад Р. Петковића о манастирима Раваници и Каленићу, па је одлучено, да се текст може штампати у Академијиним издањима, али да се приложене илустрације уз њега поново сниме. 3. Разгледане су илустрације 12 народних песама од Г. Г. В. Бецића, Ј. Лалића, Љ Бабића, С Шантеља и Б. Поповића, па је одлучено, да се могу употребити за књигу илустрованих народних песама. Р.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXXII, број 7. — 1 април 1914

У СУТОН.

(Крај).

— О, тата, то је страшно! И она тражаше очеву руку. То је страшно како се и најближи одмах откину и одсеку од несрећног човека. А што после чине то је само обичај, дужност и добро васпитање. И стога, тако ми се чини, док човек сам носи бол, бол је у срцу и само тишти. А кад се несрећа саопшти, другоме призна, она се онда некаквим грубим начином премешта из срца у свест, рушећи и бацајући тамо све да она сама што више места заузме. Онда тек бол заболи, и живот клоне, и зима је.. као мени сада... Немој да ме љубиш, онда ми је теже, а иначе још да ти кажем. Поред Светислава сам осетила да моја болест није мала, да можда неће проћи. Али, кажем ти, страшљива сам пред њим, и нисам смела много да га запиткујем. — И сад још нешто, тата, али немој тако невесело гледати. Све ће то ваљда проћи, и онда, само још ово једно, па си све чуо. Светислав ми је на поласку, некако збуњено и стидљиво препоручио да ће боље бити да засада ни теби ништа не говорим, да се не плашим, а нипошто да се не тужим пред другарицама или пред његовом мајком.

— То ће, надам се, брзо проћи, па што да се прави узалудан разговор, зар не — тако ми је говорио. И знаш, морам ти рећи, али молим те да ме не схватиш криво, мати моја у последње време нешто је чудна. Шта ћеш, старија жена, по

старинском васпитању, себична. Никако не може да се измири са последњим неповољним догађајима у твојој кући, и једнако ми кука, једнако нешто слути, и досађује ми некаквим бригама за мене. Сад би само још требало ово да чује. Знаш како то иде код тих старовремских жена: „ју, а да јој не цуре и уши кад има жљезде“! И Светислав је покушао да се несташно насмеје, и чекао да и ја то исто учиним Али ја сам се некуд замислила била Како паметно и себично бирају људи прилику кад ће ти саопштити тешкоћу, невољу и зло Не док си у добру, него кад те још нека несрећа стегне, јер само тада си у стању да добро разумеш шта ти се саопштава, и да добро оцениш шта се од тебе тражи.

— Ти можда хоћеш да кажеш да је ово скрофулоза, питала сам Светислава И Драгиња, испод усиљене насмешености, оштро посматраше очево лице после те речи.

— Иди, Бога ти, немој и ти сад да говориш као сека-Пела и тетка-Јела, дочекао ме је Светислав. И одмах затим стаде заплетати неке неразумљиве латинске и немачке речи, и говорећи тобоже мени, гледао је некуда високо у плафон. Отишао је затим, и данас је четврти дан како га нема. Ја сам болесна, а њега нема.

Последње речи изговарала је Драгиња неким промуклим, изнастављаним гласом, а лепа њена главица висила је тужно као глава мртвог јагњета. Димитријевић је у неколико маха покушавао да нешто каже, али није знао шта, а и тешко му је било прекинути загледаност на оно место где је црвени блесак жара бадава покушавао да разведри црнину Драгињине сукње. Тек кад се девојка дигла да дода дрва у пећ, проговорио је старац.

— Боже, Драгиња, како си се чудно понашала према мени. Krијеш од оца да си болесна. Љутим се и на тебе, али ми је на Светислава још више криво. Много ми је жао на њега. Сам није нашао за добро да те још који пут обиђе, а није нашао за добро ни мени да дође и посаветује ми да другог лекара позовем. Шта је уопште том Светиславу, како се он то понаша према теби?! покушавао је бедни стари човек да се љути да не би плакао.

— Немој се срдити на њега. Он се поплашио и од моје болести, а још више од своје мајке, па можда отуд долази његово мало неуљудно понашање. Знаш каква је тетка-Ана.

увек кука за оним једрим, здравим девојкама из њенога доба, и брани младе људе кад неће да се жене: Хја, није им, Бога ми, ни лако бирати међу трулим јабукама. С болесном женом у брак, то је као и с непоткованим коњем на лед. — Да, да, можда тетка-Ана има и право. Можда је њен Светислав изабрао најтрулију међу трулим јабукама, а тада ће она све учинити да свога јединца отргне од куге и жалости.

— Да ти кажем, дете моје Остави се сада свега на свету, па да гледамо прво твоје здравље Хоћеш да јавимо доктору Петровићу и замолимо га да још данас дође да те види.

— О не, немој молим те тако. Ја сам о томе већ мислила. Доктор Петровић је лекар у већини српских кућа, па ће се и нехотице разнети глас о мојој болести у целом нашем друштву. Него ћу ја сама отићи до доктора Штајнера; он је такође искусан лекар, а станује у једној улици у страни, и мало се дружи са Србима. Мене вероватно и не познаје, и у толико пре ће ми можда хтети рећи истину. Јер то је сад главно. Да ли... и Драгиња застаде. Је ли да је то немогуће? Ја никад нисам имала болесне жљезде, а ваљда се не постаје скрофулозан у двадесетој години.

— Не, не, то је сасвим немогуће. Каква скрофулоза! Ти никад ниси у детињству озбиљније боловала. Не знам, одиста, како ти је то дошло. Шта је оно казао Светислав? Сметње у храњењу тела? Не знам, не знам шта то треба да значи.

Али старац је ипак нешто помислио у том тренутку, и страшљиво ослухнуо да ли Драгиња неће изговорити то што је њему пало на ум.

— А зар није боље да и ја идем с тобом?

— Не, не, молим те, пусти ме саму.

— Добро. Ја сад морам у штедионицу, Драгиња, а ти, молим те лепо, дете моје, немој да не одеш лекару.

Димитријевић се обукао и сишао, али је у капији, у мислима, успоравао корак, и одједаред застао.

— Незгоде у храњењу тела, то можда у првом реду значи слабу и рђаву храну. То значи да моја Драгиња има сиротињску болест, гуке и жљезде које се осипају по телу деце што су жељна доброг јела. То значи да ја рђаво храним своје дете, да се њено нежно тело не развија, не снажи довољно, да она слаби, опада и губи се. О, Господе Боже! Та ја ваљда још и не знам колико сам сиромах! А она је можда желела

бољу храну, можда је осећала малаксалост и потребу боље неге, али је ћутала.

И Димитријевићу је потмуло ударало срце, и са сваким ударцем га заболело нешто дубоко у грудма.

– Тако је то код сиротиње. Крију једно од другог жеље и болове да спрече врисак и сузу који су им тако тешки, и залажу се да су непризнати болови одречени болови... Шта ли ће то бити с Драгињом, и шта је то са Светиславом? Он можда једини зна да је несрећа које се сви троје плашимо већ ту. Он ће Драгињу због тога можда оставити... тако се то ради... и ја сам једаред у животу тако урадио... И онда ће посрнути све што нас сад још држи. Никаква очинска љубав није средство да се остављена девојка утеши, а напуштена и болесна моја кћи неће више уливати наду која мене несрећника једино одржава. Скаменићу се ја и скамениће се она, а поред нас ће пролазити живот као река која се ни за ким не осврће.

Кад је старац изашао на улицу сипала је киша. Ружна јесења киша која почиње са оним танким, али тврдим и оштрим, и из разних праваца укрштеним воденим зрацима од којих се не може заклонити, и који вас кроз сваку тканину погађају до костију, а свршава са оним густим црним пљуском од којег се каљају улице као да блато из облака цури. На суседној кући, над капијом, стајале су две гипсане главе, и са својим местимично овлаженим лицима чудно се кезиле на Димитријевића, показујући му своје снажне и лепо заобљене голе вратове. И даље, кога год је срео, сви су весело и слободно окретали главе, и свима је баш тај покрет лепо стајао, и као да су хтели рећи да је то нарочито задовољство кад човек здрави свој врат може у свако доба и пред сваким показати.

А киша је дрско туцала и добовала по амрелу погрбљеног старца, који се заносио тим тоновима као неким чудним гласом што путује, даље и даље, и носи и њега, да не буде ту кад дође вече, кад опет треба видети Драгињу, и њен лепи бели врат, са ружним сивим фластером, натечен и врео.

У исто време је киснула и улица у којој је становао доктор Штајнер, и влага, назеб и досадни шум су плашили оне јадннке што испред смрти беже у предсобље лекара. У прозор, на чијим леденим окнима јо наизменце хладио руке, седео је млад човек, очевидно у јакој грозници. Уштиркане

груди на кошуљи, кравата, ланац на сату, цепница коју је на коленима оставио, све се то тресло на њему од грозничаве узнемирености и захуктаног дисања, а он је грчевито стезао уста да се што мање чује шиштави дах болесника у ватри, и нервозно је окретао своју, као песница ситну, од јехтике оглодану главу према вратима лекареве собе, јер он је први на реду, а тако му је тешко.

У буџаку, поред зарђале и незаложене пећи, седеле су на дивану две женске. Једна, лепушкаста млада девојка, сасвим порцуланског лица које је јако одударало од њених развијених грубих руку, сваки час би кашљуцнула, обрисала уста марамицом, намакла опет стари, истегљени вео, и крадом погледала око себе да ли ко опажа њено често закашљавање. До ње, угојена нека жена, жива и весела изгледа, очигледно је размишљала кога би моглаословити и на који начин.

— Колико је сати, молим вас, видим да имате сат на руци, и она се најљубазније насмеши, и пошто је свд већ створила додир, широко и испитујући загледа се девојци у лице, као што то често и врло радо чине болесници којима је добро са болесницима који су рђаво и горе од њих.

— Четири прошло, одговарала је девојка, која је осетила о чему се ради, хладно и нељубазно.

— Хвала. А јесте ли и ви дошли лекару да се лечите, поправљала је угојена жена своју неделикатност, рачунајући, са познатом оштроумном болесничком праксом, на сигуран ефект. Знате, питам, пошто ми баш не изгледате болесни.

Девојка се одједаред разведри, и поче живо говорити:

— Па, нисам, да кажем, болесна, али нешто сам, знате, још летос назебла, па никако да се опростим кашља. А особито апетит. Ништа ми се не једе, и услед тога, наравно, слабим. То ме само мало узнемирује, а иначе ми ништа није. Сестра ме баш пре неки дан грди што се мазим: чуваш се, каже, као да имаш јехтику! И болесница спусти мало глас, и наже се према дебелој жени с нарочитим изразом лица, тобож да онај бедник код прозора не чује да се спомиње његова болест. А одмах затим се закашља, и кад јој се чинило да нико не гледа, лагано спусти поглед у згужвану марамицу, шапћући у себи: па шта је, ако баш и има крви.

— А ви, још веселије настави разговор, јер у марамици није било крви.

— Ја, знате, болујем од шећерне болести. Добро ми је, хвала Богу, али, к'о велим, није згорег да чешће дођем до лекара.

У то друштво је упала и Драгиња. Она се сада први пут нашла у докторској чекаоници, и кад је села и погледала око себе, и кад су они други са разним врстама радозналости погледали њу, било јој је тако тешко да у мало што није изашла и побегла.

Тек ту, у тој страшној собици, где се као кужни, одељени од здравих, с печатом неспособности за живот, скупљају само они, болесници, сажаљења достојни јадници који се једно од другог плаше и ужасавају, ту је тек осетила сав бол због своје болести, сав страх од последица које прете, и неку срамоту што је и она јадна од оваквих који су искључени од живота и среће, који морају или умрети или се сродити са својим трулим и рањавим органима, и желети живот лечења ради, и волети живот са оном злурадом утехом да све веселе и здраве чека то исто.

У то је лекар отворио врата и примио грозничавог младића. Он, јадник, није остао ни пет минута унутра. Штајнер му је сигурно рекао да треба одмах да легне, а у себи је ваљда помислио да треба одмах и да умре. За њим је ушла жена са шећерном болешћу, и кад је изашла, с нарочито тријумфујућим осмехом се опростила од младе девојке која се доста узнемирено спремала да уђе у ординациону собу.

Најзад је дошао ред и на Драгињу. Кад се за њом затворила врата, у празној чекаоници је остала страшна једна сабласт. Сувља од смрти, црна од страха, јаднија од бола, сабласт која се превијала, кидала и пиштала око лекареве собе. А једно две три улице даље, у малом кабинету Штедионице који је свагдашње уточиште понеког пропалог трговца, иста онаква сабласт је старом Димитријевићу пребројавала и отимала дане живота. Урлао је у њему безнадни страх и јечале жеље које умиру.

Страховите су бриге за другога; а брига оца који своме детету не може да помогне, то је свирепа казна избезумљеног божанства. Као да се ледена планина развалила над несрећним старцем, и тешке санте га ударале и дробиле, а хладноћа га зубима и ножевима клала. А он све то подноси, и укочен и немоћан гледа муке свога детета.

Кад је изашла од лекара, Драгиња је изгледала као штапом пребијени цвет који никад више горе погледати веће. Падао је сутон. А сваки сутон тражи и има своју жртву. Прибијена уз зидове кућа, ишла је Драгиња празна и сува. Уништена, убијена, ударена посред живота, малаксало се клатила кроз мрачну улицу, покорно се склањала с пута људима и телеграфским дирецима, и са тугом жељних се приближавала главној улици где се светлили излози радња, чула се свирка из велике каване, и безбрижно пролазили људи којима је овај дан био као и остали

— Да ли лекари сваки дан, и сваком свом болеснику морају да говоре као што је мени Штајнер данас говорио? Да ли свако, ко из лекарске собе изађе, од тога часа није више оно што је био? И откуда лекару, који је можда такође болестан, откуда му моћ и дрскост да нас издвоји из реда других људи, и да нам каже да немамо оно без чега живота нема. Како он зна и како сме рећи реч која значи пропаст. Нашто су ту ти људи који не могу да вам помогну а извлаче из вас најстрашније исповести, и, смртни као и ви, мећу на вас знак умирања и гробља. Како могу они и њихова деца безбрижно и певајући прелазити оне исте степенице куда сваки дан прелазе толико несрећни људи којима је страх ноге поткосио, а лекарева реч их у самртни зној окупала.

— Мрско и гадно је све то, а боли, тешко боли, тешко боли одрећи се и не бити више Треба да се преломим, да се скршим, да изађем из свих оних радости и жеља од којих сам била поносита, срећна и лепа.

— Гњилим, пропадам, свршено је све. Да сам бар још богата, па да одмах сад одем, побегнем некуда далеко и нађем људе који не слуте моју болест, да се увијем у свилу и кадифу и крупним накитом сакријем оно једино местанце које је ружно на мојој лепоти, можда би... али гле, сипи киша, хладно је и блато, ја носим стари, лањски капут и немам нове ципеле, идем у мрачну неку кућу где само у једној соби гори лампа, где су собе хладне, и у неком буџаку, згурено и невољно, седи, и можда плаче, стари један човек коме сам ја вид у очима и срце у срцу...

Тешки бол је прогризао себи стотину путева кроз јадну девојку, али још није дошао сасвим до онога места где ће ујести живот и исушити младост. То се десило онда кад је у

углу капије, мокрог и прозеблог, угледала старог свог оца где је чека, и кад су им се на хладној брави капије састале хладне руке болести и очајања.

* * *

Два дана је лежала Драгиња у тешкој грозници, апатична и занета, а јадан отац је, не свлачећи се, без јела и пића, седео поред постеље, и махнито упртим погледом пратио како жљезда пламти и букти, како се испечена, сува и мртва кожа тањи, и како под њом кува и кључа отров и гад болести.

Најзад је дошло. Дошло је трећега дана у вече, у онај мртви час сутона кад сатови безгласно куцају и дан се с душом бори. На белом, меком Драгињином врату стајала је отворена црвена рана.

Поред постеље, уз гомилу вате, лежала је гомила цвећа и писмо од Светислава, а у дубоку болничку чинијицу точио се гној.

Доктор Петровић, који је сад већ смео да дође, јер је тетка-Ана и тако све дознала, држао је једном руком чинијицу, а другом обе руке Драгињине, и смешио се на њу с оном лепом тугом с којом се смеши сунце на кап росе што ће скоро изветрити.

Исидора Секулић Стремницки.

ГОСПОДИН КОЈИ ЈЕ НАШАО ЧАСОВНИК.

Са крова трамваја за славолук Звезду, ја смотрих, учини ми се, у пријатеља Брелока, који је баш прелазио преко Беле пијаце, тако смућено лице да сиђох с кола нарочито да бих га запитао:

— Еј, море, шта је то, Брелоче? и како то изгледаш, сто пута суморнији но какав дућан затворен због смртног случаја?

Он одговори:

— Мани ме се; умало ме нису уапсили.

Чувши то, ја помислих да је учинио какво нечасно дело и стадох да вичем на сав глас, али он, свакојако, погоди моју мисао, јер рече:

— Не, не, није то! .. Умало ме нису уапсили због једног тричавог часовника који сам нашао ноћас, на булевару Сен-Мишелу, и часно и поштено донео га јутрос полицијском комесару у мом кварту. Што је много, много, је ли? Али то је пука истина; и ја још не могу да се повратим од чуда и пренеражења У осталом, суди сам. Имаш пет минута на расположењу?

— Како да не!

— Онда ме чуј. И гледај нека ти ово буде од користи.

Носећи споменути часовник — један леп мушки часовник, Бог и вера, са златним поклопцима и монограмом од платине — ја свратих дакле, тачно у девет часова у јутру, у комесаријат у улици Дипере, и затражих да ме уведу код полицијског комесара. Тај господин, који је баш испијао своју чоколаду, издаде заповест да ме уведу, и не понудивши ме да седнем, нити ишта, рече ми:

— Шта тражите?

Ја сам био удесио лице за ту прилику, смешећи се једва приметно као неко ко чини једно сјајно дело и чека да га заспу ловорикама.

Ја одговорих:

— Господине полицијски комесару, част ми је да вам предам у руке један часовник који сам нашао ноћас и који..

Још нисам био довршио кад се комесар усправи, понављајући:

— Часовник! часовник!

Затим викну позорницима који су играли пикета у стражарској соби:

— Еј, ви тамо! та затвор'те врата с улице. Бог и душа, као да смо овде у кавани.

И оста стојећи, мумлајући кроза зубе и чекајући да се издата заповест изврши. Кад то би учињено, он се смири, завали се опет у своје седиште и рече:

— Изволите ми предати тај предмет.

Ја послушах. Он дочепа часовник и читав један минут окретао га је, превртао, њушио, диркао једно за другим навијач, капке и алкицу.

— Да, закључи но озбиљно, то је часовник. Не може се рећи да није.

Затим пружи руку, ћушну часовник на дно једне огромне

касе, коју после тога затвори окренувши трипута кључ. Ја сам га гледао шта ради, зачуђен. Он настави:

— Где сте, молио бих, нашли ову драгоценост?

— На булевару Сен-Мишелу, одговорих ја, на углу улице Господин Кнез.

— На земљи? рече комесар; на тротоару?

Ја одговорих да је тако као што каже.

— То је чудновато, рече тада, гледајући ме нетремице и неповерљиво, овај још далеко чудноватији човек. Тротоар није место где се остављају часовници.

— Право велите... казаћу ја смешећи се.

Суво, комесар ми рече:

— Доста! не тражим вам коментаре.

Ја ућутах и престадох да се смешим.

Он настави:

— Пре свега, ко сте ви?

Ја казах своје име.

— Где станујете?

Ја рекох да станујем на Белој Пијаци, број 26.

— Од чега живите?

Ја изложих да имам дванаест хиљада динара ренте.

— Колико је часова било од прилике кад сте нашли овај часовник?

— Било је три часа у јутру.

— Не више? узвикну комесар поставши наједном ироничан.

— Боже мој, не, одговорих ја простодушно

Он продужи:

— А шта сте радили, у три часа у јутру, на углу булевара Сен-Мишела и улице Господин Кнез, ви који *кажете* да станујете на Белој Пијаци?

— Како, *кажем?*

— Да, ви то кажете.

— Ако кажем, то је због тога што је то тако.

— То ће требати утврдити. А дотле, учините ми љубав да не заводите ствар на другу страну и да ми одговорите кад вас питам. Ја вас питам шта сте радили у тако позно доба ноћи, у кварту који није ваш?

— Враћа, рекох ја, враћао сам из куће једног пријатеља где сам провео вече.

— Није него!

— Тако је кад вам кажем.

— Е онда вам честитам, подсмену се мој сабеседник; ви водите красан живот!

И, пошто је мало поћутао, додаде:

— Ви нисте никад били осуђивани, Брелоче?

Мени већ прекипе. Ја узвикнух:

— Осуђиван! Ма држите ли ви мене за каквог коцкара? Ви почињете да ми бивате досадни с вашим саслушавањем.

Тек што то рекох и, у истом тренутку, помислих да ми је дошао судњи час. Комесар је био скочио на ноге и устремио се на мене, знојав, запенушен, закрвављена лица. Испод његових накострешених обрва, видео сам како му севају очи као у дивље звери.

— Шта кажете? промуца он; шта кажете?

Ја заустих да кажем једну реч, али не имадох кад од њега. Он рикну:

— А *ја* вам кажем да ћу вас послати у апс овога часа. Сад се баш спроводе апсеници. Је ли још ко видео тако нешто? А, ви хоћете да се буните! А, ви хоћете да терате шегу са мном, и са законом који ја представљам! Е, нећете га, вала!

И онда додаде, пропраћајући сваку реченицу снажним ударима песнице по артичинама на његову столу:

— А, сто му громова, зар вас ја познајем! Зар ја знам ко сте ви? Ви кажете да се зовете Брелок: откуд ја то знам? Ви кажете да станујете на Белој Пијаци: камо ми за то доказа? Ви кажете да имате дванаест хиљада динара ренте: зар ја морам да вам верујем? Де, покажите ми ваших дванаест хиљада динара ренте, да видим; помучили бисте се да их покажете.

Ја сам био пренеражен.

— Све то није јасно, закључи он горопадно; ја кажем, чујете ли добро, да све то није нимало јасно и да ја не знам да ли ви нисте украли овај часовник!

— Украо!

— Да, украли! А после, то није све; ја хоћу да будем начисто.

Позорници су се били скупили на ларму. Он им викну:

— Претресите овог човека!

Човек, то сам био ја. За трен ока, ја се обретох као од мајке рођен: кошуља ми је лежала око голих ногу.

— А, хоћете да се шегачите, понављао је комесар подругљиво; а, хоћете да се шегачите! — Еј ви, дигните му руке; раширите му ноге!

Сећајући се опет целе те напасти, Брелоку се глас мењао. Али како сам се ја био заценуо од смеја, тресући главом, задовољан, видећи ту целе оне две старе огорчене непријатељице честитих људи, власт и закон, мој злосрећни друг јекну, као „наравоученије", док му се стиснута песница огорчено и претећи дизала спрам будућности:

— Само нек' опет мајци нађем један часовник!...

Жорж Куртлин.

(Превео с францускoг Н. Н.).

ОСТРВО ДОКТОРА МОРОА.

(4)

Та три створа дугих трупова говорила су између себе некпм чудним грленим гласовима, и, у тренутку кад хтедоше да изнесу неколико дењкова са задњег краја великог чамца, онај човек који нас је сачекао на обали поче с њима жив и узбуђен разговор на неком језику који нисам разумевао. Такве сам гласове чуо некад негде, али се нисам могао сетити где. Човек са седом косом задржавао је с муком шест раздражених паса и издавао заповести надмашујући виком њихов лавеж. Монтгомери, пошто је уклонио крму, изиђе с чамца на обалу, и сви се бацише на искрцавање товара. Ја сам био и сувише слаб (изгладнео не једући ништа већ неколико дана, изгорео на сунцу које ме је пекло по незаштићеној глави) и нисам могао понудити своју помоћ.

Одједном, човек са седом косом као да се сети мога присуства и приђе ми.

— Ви ми изгледате као да нисте доручковали, рече ми.

Његове мале очи, црне и сјајне, играле су под густим обрвама.

— Молим вас да ме извините што нисам раније мислио на то. Сад сте наш гост, и ми се морамо старати за вас... и ако вас, као што знате, нисмо очекивали.

Гледао ме својим живим очима право у лице.

— Монтгомери ми каже да сте ви човек образован, Г. Прендиче... Вели да се бавите науком. Смем ли вас питати за опширније појединости о томе?

Испричах му да сам провео неколико година на Краљевском Колецу за Природне Науке у Лондону, да сам правио разна биолошка истраживања под надзором Хекслеовим. Кад то чу, он лако подиже обрве.

— То у неколико мења ствар, Г. Прендиче, рече ми, променивши донекле тон свога гласа и поставши нешто љубазнији. Јер, и ми овде, биолози смо. И ово је, у неку руку, једна биолошка лабораторија.

Његов поглед пратио је људе увијене у бело, који су журно превлачили на ваљцима кавез са пумом, у правцу четвороуглог простора ограђеног зидом.

— И ми смо биолози, понови за тим. Бар ја, и Монтгомери.

И онда, после кратког ћутања, продужи:

— Не могу вам рећи кад ћете моћи отпутовати одавде. Ово се острво налази далеко од сваког пута који води у остали свет. У опште, ми видимо какав брод тек једном у години дана, или тако од прилике.

С тим речима, он ме нагло напусти и упути се песковитом обалом, престиже људе који су спроводили пуму и, мислим, уђе у зограђени простор. Она друга двојица беху остала са Монтгомерием, слажући једну гомилу сандука разне величине на товарна кола са ниским точковима. Лама је још била у чамцу, као и кавези са зечевима, а заостали чопор паса отимао се од једне веслачке клупе за коју је био везан. Кад су кола била натоварена, тројица оних људи повукоше их напред ка зограђеном простору, за пумом.

Монтгомери их онда остави, врати се мени, и пружи ми своју руку.

— Што се мене тиче, мило ми је што се овако десило, рече ми. Капетан је један неваљалац и глупак. Лепих би вам ствари он приредио!

— *Ви* сте ме опет спасли, рекох.

— Како се узме. Видећете ускоро да је ово острво ђаволи пакао: то вам кажем унапред! Кад бих био на вашем месту, пазио бих добро на своје понашање. *Он* ..

И застаде у говору, свакако променивши мишљење о потреби да каже оно што му је већ било на уснама.

— Хоћете ли да ми помогнете да извучемо ове зечеве? упита ме.

Ово искрцавање зечева беше врло чудно. Помагао сам му да изнесемо на обалу један по један сандук са решеткама, и чим бисмо то учинили, он је отварао поклопац и извртао све на земљу. Зечеви су бежали гомилама, једни преко других. Монтгомери је пљескао рукама, и петнаест до двадесет зечева грабили су уз брег у скоковима, што су брже могли.

— Растите и множите се, пријатељи моји! узвикивао је он. Пуните својим богатством ово острво! И иначе смо имали мало меса до сада.

Док сам ја гледао како зечеви беже, човек са седом косом дође натраг са боцом ракије и нешто бисквита.

— Ево чим да се прекрати време, Прендиче, рече ми много већма пријатељским гласом него што ми је раније говорио.

Нисам се дао много нудити и бацим се одмах на бисквит, док је седи човек помагао Монтгомериу да пусти још двадесетак зечева. Ипак, три велика пуна сандука упутише за пумом.

Ракију нисам дирнуо, јер сам био антиалкохоличар од рођења.

VII

Закључана врата.

Читалац ће можда разумети да ми је у почетку све било тако чудновато и да је мој положај био последица тако неочекиваних догађаја, да нисам могао јасно разликовати посебну чудноватост сваке појединe ствари. Ишао сам за кавезом с ламом коју су спроводили у ограђени простор, али ме Монтгомери задржа и рече ми да не улазим тамо. Онда приметих да су пумин кавез и гомила оних сандука били постављени споља на уласку.

Окренувши се, опазих да је чамац био цео истоварен и избачен на обалу, а човек са седом косом прилазио нама. Обрати се Монтгомериу:

— Сад долази на ред питање са овим неочекиваним гостом. Шта да радимо с њим?

— Он зна природне науке...

— Веома сам нестрпљив да понова отпочнем рад — са

овим новим материалом, рече седи човек показујући главом на ограђени простор. И његове се очи засјајише.

— Сасвим разумљиво! одговори Монтгомери гласом који је био све пре но срдачан

— Не можемо да га пошљемо *тамо*, а не можемо да губимо време да му саградимо нову кућицу. А свакако не можемо ни да га већ сада посветимо у наше ствари.

— Ја сам у вашим рукама, рекох, немајући појма о ономе што је он подразумевао под речју *тамо*.

— Мислио сам ја већ на све то, одговори Монтгомери. Имамо моју собу, са спољашњим вратима...

— Врло добро сте се сетили, рече живо старији човек, гледајући у Монтгомериа.

И сва тројица упутисмо се у ограђени простор.

— Веома ми је криво за ове тајанствености, Г. Прендиче, поче он, али ћете се сетити да сте овде дошли неочекивани. Наша мала установа има једну или две језовите тајне, — ипак нимало страшне за човека здраве памети. Али сада... како вас још не познајемо добро...

— Разуме се, одговорих му. Било би лудо од моје стране кад бих налазио увреде за себе ма у каквом недостатку поверења. .

Његова велика уста набраше се у слаб осмејак (стари човек био је један од оних ћутљиваца који се смеше опуштајући углове својих уста) и он ми климну главом да ода пошту мојој љубазности. Прођосмо у ограђено земљиште, кроз главни улазак тешку дрвену капију окована гвожђем и закључану, покрај које је стајала гомила сандука и кавеза искрцаних са чамца; поред ње су биле једна вратаоца која нисам раније приметио. Седи човек извуче из џепа своје масне плаве блузе свежањ кључева, отвори врата и уђе. Ти његови кључеви, и то брижљиво затварање врата чак и у време кад је могао на све мотрити својим оком, изненадише ме нарочито.

Пођох за њим, и нађох се у малој једној одаји, намештеној просто али не неудобно, чија су друга врата (у овом тренутку нешто одшкринута) излазила у једно поплочано двориште. Монтгомери похита вратима и затвори их одмах. Једна мрнарска постеља била је разапета у најмрачнијем куту саме одаје, а мали прозор без стакленог окна, заштићен дебелом гвозденом шипком, гледао је право на море.

Ова соба, рече ми седи човек, биће мој стан, а врата из дворишта, која ће он закључати с друге стране („да избегне какав несрећан случај“), била су крајња граница, преко које нисам смео прелазити. Поред прозора, показа ми једну удобну наслоњачу која се могла расклапати, и обрати ми пажњу на ред старих књига на једној полици близу зидне постеље, — у главном, како приметих, дела хируршка и текстови латинских и грчких класичара, које врло тешко читам у оригиналу.

Пошто је учинио то, седи човек изиђе из собе спољашњим вратима, као да је хтео да избегне поновно отварање оних из дворишта.

— Ми обично ручавамо овде, рече ми Монтгомери, и онда, као у некој сумњи, пожури за њим.

— Моро! чух га где зове човека са седом косом.

Чини ми се да у том тренутку ово име није начинило на мене никакав особен утисак, али одмах затим, чим узех да преврћем књиге по полици, име *Моро* сену ми кроз главу, и ја се почех питати где сам га раније могао чути?

Седнем крај прозора, извадим оно нешто бисквита што ми је остало и станем га јести са изврсним уживањем

— *Моро?...*

Кроз прозор опазих једнога од оних чудних створова умотаних у бело како превлачи по песку један сандук. Затим чух да неко угура кључ у врата из дворишта и окрете га у брави два пута. Мало доцније, чух кроз та закључана врата грају паса који су били доведени са обале. Они нису лајали, али су режали и мумлали на чудан неки начин. Лепо сам чуо њихово хитро тапкање ногама у земљу и Монтгомеријев глас који их је стишавао.

Веома дубок утисак начинише на мене све мере које су ова два човека била предузела да сачувају тајну свог обиталишта, и, доста дуго време, премишљао сам о томе и о необјашњиво познатом имену *Моро*. Али, човеково је памћење тако чудна ствар да се тада никако нисам могао сетити с чиме је то име стајало у вези. Онда се моје мисли окренуше на неодређену чудноватост наказнога човека са обале, умотаног у белу материју. Никада у свом веку нисам видео такво држање и тако смешне покрете као што је он имао превлачећи сандук по песку. Сетих се да ми ни један од ових људи не беше проговорио речи, и ако сам приметио на већини од њих да ме

посматрају крадом на нарочито бојажљив начин, потпуно различит од слободног погледа обичних дивљака. Питао сам се каквим су језиком могли говорити. Сви су ми изгледали велики ћутљивци, и, када су што говорили, говорили су рогобатним и муцавим гласом. Шта ли им је могло бити? Сетих се очију незграпног слуге Монтгомериевог.

Баш у тренутку кад сам мислио о њему, он уђе. Био је сада обучен у бело, и имао је у рукама један мали послужавник на коме је било каве и кувана поврћа. С тешком муком сам угушио дрхтавицу одвратности која ме обузе кад он приђе, с љубазним поклоном, и остави послужавник на сто преда мном.

Скамених се од пренеражења. Под дугим праменовима његове зализане косе видео сам његово уво! Оно искочи одједном сасвим блузу уз моје лице. Човек је имао зарезане, шиљасте уши, обрасле ситном мрком длаком.

— В-в-ваш доручак, г-г-господине, промуца он.

Гледао сам га право у лице, и не мислећи да му одговорим. Он се окрете, и упути се вратима гледајући ме чудно преко рамена.

Пратио сам га погледом, и док је он излазио, сенуше ми кроз главу (не знам каквим средством несвесне мождане радљивости) три кратке речи: „Зверства Доктора Мороа“! Ах, то је! Вратих се за десет година уназад. За тренутак, ове речи залелујаше неразговетно у моме духу, па их онда јасно видех штампане црвеним словима на жућкастим корицама једне брошуре која вам је при читању дизала косу у вис својим ужасима. Сада сам се врло добро сетио свега. Та дуго заборављена брошура искрсну у моме памћењу са невероватном јасношћу. Био сам тада млад дечак, а Моро, мислим, човек око педесете године, угледан физиолог првога реда, добро познат у научним круговима са своје изванредне маште и бруталне одрешитости у дискусији. Да ли је то овај исти Моро? Био је објавио извесне запрепашћујући нове податке о трансфузији крви, а осим тога стекао је гласа својим радовима о смртоносним ферментима. Одједном, он је завршио своју каријеру. Морао је напустити Енглеску. Један новинар беше успео да уђе у његову лабораторију као асистент, с чврстом намером да начини сензационих открића; и онда непријатним једним случајем — ако је то у опште био случај — његова језовита брошура постаде

чувена. Баш на сам дан кад је била објављена, једно бедно псето, живо одерано и искасапљено, утече из лабораторије доктора Мороа.

Била је мртва сезона за новинаре, и један познат и вешт уредник листа, близак рођак псевдо-асистента, обрати се једним апелом на савест целог енглеског народа. То није био први случај да се ова савест окрене против експерименталне методе у физиолошким истраживањима. Доктор је морао напустити своју земљу уз право урлање светине. Могућно је да је он и заслужио ово, али ипак мислим да су срамне ствари она неодлучна и слаба потпора његових колега и онај недостојни начин на који га је напустио цео ред научних радника. Судећи по открићима новинаревим, извесни од његових експеримената били су непотребно свирепи. Он је можда још и могао доћи до друштвенога мира по цену обустављања својих студија, али њему су свакако ове биле драже, као што је то случај са сваким кога захвати свевласно пијанство научних истраживања. Био је нежењен, и имао је да гледа само своје интересе...

Осећао сам се увереним да је то морао бити исти човек. Све је говорило за то. Сад ми је било јасно чему су биле намењене пума и друге животиње које су у овом тренутку биле пренете са осталим стварима у затворено двориште иза ове куће; а чудан слаб задах, мирис који ме је опомињао на нешто врло познато, и који је до сада био одгурнут у крајњу позадину моје свести, одједном изиђе на чело мојих мисли. То је био антисептични мирис операционих сала. Чуо сам пуму како режи с друге стране зида, а један од паса скичао је као да га неко пара.

Међутим, у вивисекцији нема ничега тако особито страшнога да правда све ове тајанствености, нарочито према једном човеку од науке. И, једним изненадним скоком у мислима, шиљате уши и светлосне очи Монтгомериевог слуге изиђоше преда ме у најсавршенијој јасности. Погледах напоље на зелено море, које се пенушило под свежим ветром, и пустих се да ми лете кроз душу ове и друге чудне успомене ових последњих дана.

Шта све то значи? Закључана врата на једном пустом острву, један чувени физиолог који пара живе животиње, и ови наказни и сакати створови?...

VIII

Пумин јаук.

Око једног часа Монтгомери ме извуче, из ове збрке загонетака и сумњи у којима сам тонуо. За њим је ишао његов неспретни слуга, носећи на једном послужавнику хлеба, поврћа и другог јела, бутељу вискиа, боцу воде, три чаше и ножеве. Гледао сам испод ока ово чудно створење и приметих да ме посматра својим живим необичним очима. Монтгомери ми рече да ће ручати са мном, али да Моро неће доћи јер је заузет неодложним послом.

— Моро! рекох ја. То ми је име познато.

— Ђаво нека вас носи кад знате! Ја сам магарац, што сам се избрбљао. Требао сам да промислим мало Онда ништа, бар ћете имати један податак за одгонетање наше тајне Хоћете ли да пијете један виски?

— Не, хвала: никад не пијем алкохол.

— И ја бих желео да га не пијем, али је доцкан. *Не закључавај врата, ако је вранац већ нестао.* Ово проклето пиће и довело ме је овде. То и једна магловита ноћ. Мислио сам да сам нашао срећу кад ми је Моро понудио да ме доведе овамо. Чудновато како...

— Монтгомери, рекох одједном, чим се затворише спољна врата, зашто ваш слуга има шиљасте уши?

— До ђавола! узвикну он, пуних уста.

Погледа ме право у очи, застаде неко време, и онда понови :

— Шиљасте уши?...

— Јест, шиљасте, наставих што сам могао мирније и ако ми се дах заустављао у грлу. Шиљасте, и обрасле ситном мрком длаком.

Он са пуно одлучности насу себи вискиа и воде у чашу:

— Мислио сам... да му коса покрива уши...

— Видео сам добро кад се сагнуо да ми остави на сто каву коју сте ми послали. Затим, његове очи светле у мраку.

У том, Монтгомери се беше већ повратио од изненађења у које га је довело моје питање.

— И ја сам увек мислио да његове уши *имају* нечега чудног, продужи он без забуне али са нешто саплитања у

говору... Нарочито, ако узмемо у обзир да их он покрива... На шта оне личе?

Био сам уверен, из начина којим ми је одговарао, да Монтгомери симулира незнање. Ипак, било ми је врло тешко да му кажем да лаже.

— Шиљасте, понових... Шиљасте и прилично мале... и обрасле длаком... очигледно обрасле длаком... Цео овај човек, у опште, један је од најчудноватијих створова које сам икад у свом веку видео.

Оштар и болан јаук неке животиње коју муче допирао је из дворишта до нас. По дубини и снази судећи, мислио сам да ће то бити пума. Приметих да Монтгомери одскочи узнемирено са столице.

— Шта?

— Где сте нашли то наказно створење?

— Хм... хм... у Сан Франциску... Он је збиља животињска ругоба, признајем... Полу-идиот, кажем вам... Не сећам се одакле је долазио. Али сам се навикао на њега, кажем вам... И он на мене. Како вама изгледа?

— Не изгледа ми природан, рекох. Има нечега код њега... Немојте мислити да не говорим озбиљно, али он чини на мене врло ружан утисак: сви ми се мишићи згрче кад ми се приближи. Демонског нечег у додиру, доиста.

Док сам му ово говорио, Монтгомери беше престао да једе.

— Смешно, добаци ми. *Ја* не видим то ни у колико.

И настави своје јело.

— Ни најмање не разумем то што ми причате, продужи он с пуним устима. Мрнари са једрилице... такође су морали тако осећати... Тукли су на мртво име несрећника... Видели сте капетана?...

Одједном, пума поче понова урликати, овога пута још болније. Монтгомери је мрмљао у себи псовке. Паде ми на памет да га испитам о људима са обале, али је јадна животиња доле у дворишту продужила своје јаукање читавим низом урлика оштрих и кратких.

— Какве су расе ваши људи на обали? упитах га.

— Одлични момци, зар не? одговори он расејано, мрштећи обрве у колико је животиња више јаукала.

Ућутах. Он ме погледа својим укоченим сивим очима и насу себи још виског. Затим, покуша да ме увуче у препирку

о алкохолу, тврдећи да ми је само њим живот спасао. Изгледало је да му је нарочито стало до тога да нагласи како њему дугујем свој живот. Одговарао сам му немислећи много на оно што говорим. Ускоро, наш ручак би свршен, и наказно чудовиште са шиљастим ушима дође да распреми сто. Затим ме Монтгомери остави опет самог у соби. Цело време он је био у раздраженом стању (врло рђаво прикриваном), због урликања пуме коју је Моро парао живу. Говорио ми је како има слабе живце, и оставио ме да и ја своје ставим на пробу.

Нашао сам да су ови крици необично дражили; у колико је дан више пролазио, они су бивали све дубљи и снажнији. У почетку су ме болели, али, понављани стално, они ме напослетку доведоше изван себе. Бацих на страну један превод Хорација који сам читао, и почех да стежем песнице, гризем усне, и да корачам преко собе с једне стране на другу.

Најзад, запуших прстима уши.

Дирљиво преклињање ових урлика прожимало ме је мало по мало и постаде напослетку тако грозан изражај патњи да нисам могао више остати у овој соби. Изиђох кроз врата у тешку врућину доцнога поподна. Пролазећи поред главног уласка приметих да је понова закључан и зађох за угао.

Напољу, урлици су се чули још јаче. Изгледало је као да су сви болови на свету нашли један глас да се изразе. Ипак (и о томе сам мислио од тада), кад бих знао да одмах до моје собе пати неко исто овако, и да је тај неко нем, чини ми се да бих то лако сносио. Онда кад једна патња налази гласа и узнемирује наше живце, онда само долази сажаљење. Али, и поред сјајне сунчане светлости и зелених лепеза палмина дрвећа које је повијао благ ветар с мора, свет беше само једна немирна збрка у којој су играле црне и црвене утвари све док се нисам потпуно одвојио од домашаја жалосних јаука.

(Наставиће се.)

(Превео с енглеског Х. Х. Х.)

Х. Џ. Велс.

— - - - - —

ХРИДИНА.

На вратима Вјечнога Сна
Бар једном, ох, да ми с' обазрети
Па макар и кроз маглу назрети
Живота ми прољећа сва!

Знам што бих све видио: кресове,
Што букте на горскијем ланцима,
И лађе у морскијем кланцима,
И чуо бих пјесме и тресове;

И видио луке лих травне,
У седло где коњу сам скочио,
И њйву, гдје пјев сам свој точио
К'о шева на усјеве славне.

И душа у мени би кликнула
Од миља, — ал' угледо када би'
Крај таласа хридину, тада би
У очима суза ми никнула.

Јер она ми помајка бјеше;
Њој открио прве сам светиње:
Све сумње, све болове дјетиње,
Све сање и наде што тјеше.

Јер она ме научи, сјене
Док падаху на морске жалове,
Како љутйне ћу валове
У блиставе одбите пјене;

И вјечито како се стоји,
Ал' с ногом у тамним дубинама,
Ал' с главом у ведрим висинама,
На граници плотова своји'...

На врата кад Вјечноме Сну
Бл'јед стигнем, ох, да ми с' осврнути,
И времена вȅо одгрнути,
И видјети хридину ту!

Сред мрачнијех сиш'о бих двора
Пун мириса й летњег пламена,
А мирсн к'о хридина камена
На обали родног ми мōра.

Владимир Назор.

ЈАЛОВА БРАЗДА.

Моји су орлови пали
С висока на долинске хридине;
Прȅд камом големе зидине
Моји су коњици стали.

Запрта тешка су врата;
А снегови косом док вију ми,
Високи бедеми крију ми
Дворове од суха злата.

Орлови умиру; падају
Коњи по плочама леденим;
Дршћӯћ пред вратима мједеним
Моји се загари јадају.

За мном се — жалост и рӯг! —
Кривӯда по пӯстама каменим
Бразда, што с надам' је пламеним
Орао златни ми плуг...

Владимир Назор.

НАПУШТЕНИ ГРОБОВИ.

Збогом остајте у вечној тишини,
У тами дивљих и суморних страна!
Збогом остајте у хладној туђини,
У својој скромној, мирној величини,
Сведоци наших исполинских дана!

К'о галебови на мрком таласу
Хумке се ваше беле украј мора,
Где снажном руком судбина вас расу,
У једном светом, узвишеном часу,
Под мрачним венцем арбанашких гора.

Туђа вас земља у недрима носи,
И туђе небо громовима бије,
Туђа вас роса из облака роси,
А незахвални туђин вам пркоси,
Док братску сузу даљина вам крије.

Крстове ваше дрвене и мале.
Сломиће дивљи ветрови и буре,
И развејаће на студене жале
Прах ваш, без топлог признања и хвале,
У тмурне магле и даљине суре.

Збогом остајте! Нас живот позива
У наша мирна и питома села,
Где плодна земља своја блага скрива,
И клас се жути са богатих њива,
И звони песма јасна и весела.

Милош Перовић.

НАСЛЕЂЕ.

Отац ми даде душу пуну греха,
И меко срце, слабо пред лепотом,
И хладну збиљу без једног осмеха
У кобној жудњи за пуним животом.

А мајка смерна једну срећну мис'о,
У којој могох бол савести крити:
Да све што бива Усуд је напис'о
И све што ј' било морало је бити.

И докле беше ноћ у мојој коси,
И два пламена у два жива ока,
У вртлогу ме страст безумна носи
Као бездана мрачна и дубока.

Ал' од кад иње покрива ми теме,
Дух ми је као море после буре:
Ко слути да је у недавно време
Вал љуто шиб'о о гребене суре;

И да под глатким огледалом леже
Строшене лађе, далеко од луке,
Катарке танке и рибарске мреже
И крме, што их држе снажне руке.

Милош Перовић.

НАЦИОНАЛНА УМЕТНОСТ.

Читаоци овог књижевног часописа који су поклањали своју учтиву пажњу нашим ранијим покушајима у овом предмету, биће јамачно запазили како смо ми млађе српске писце постојано опомињали да настоје очувати национално обележје домаћој књижевности, и како смо се трудили да докажемо е књижевна продукција једнога народа не може да буде плод слепог угледања на друге, напредније народе, већ да она, у својој суштини, има бити плод сопствених енергија, израз одређеног националног генија — што управо и чини да, примера ради, руски роман и немачка лирика не могу бити једно исто што и роман француски и лирика талијанска, као што позориште шпањолско не може, у својој суштини, бити оно што је позориште норвешко.

Овај појам је тако прост, да о њему, чини се, не би морало бити двоумице; па ипак, кад се на око узме равно-

душност с којом се неки писци уклањају од националних традиција и воле да се у књижевном стварању придржавају чак и лошијих образаца са стране, човек мора да посумња да ли је племенски дух у литератури збиља тако важна ствар, као што се у опће држи, или је то тек споредна свар, која у књижевном стварању нема никакве важности

Расправљајући у једном ранијем свом чланку о народној књижевности у вези са национализмом, и говорећи о извесним тежњама за интернационализовањем литературе, ми смо пожалили што те тежње, излазећи из оквира природне културне заједнице, иду затим да затру и сам национални карактер, да умртве и саму националну душу. Међутим не потраја дуго, и национална свест, којој је скорашњи узлет нашега народа дао новог маха, стаде да се рапидно буди и захвата земљишта, тако да и оно неколико осамљених писаца који бијаху пошли бујицом космополитизма, узмакоше пред опћом струјом и готово махом ућуташе. Данас су код нас посве ретки апостоли оног безбојног интернационализма, који хтедоше да нас увере о међународним циљевима литературе, која да тобоже не зна за националне и топографске границе и којој је, тобоже, суштина заједничка.

Ти проповедници књижевнога егзотима и егалитаризма дотерали су, изгледа, крају своју естетичку омелију, и данас превлађује уопће веровање да је људска суштина, додуше, у свих народа једнака, али да јој сваки народ на свој начин даје израза у књизи и уметности. А то неједнако изражавање националне психе, то и јесте баш оно у чему се народи диференцирају и што управо чини језгру њихове индивидуалности.

I

Стављати, дакле, питање да ли књижевност треба да се развија на националној подлози, то је данас сасвим сувишно; питање је то, за велику већину нас, коначно решено. Име напротив, једно поље рада, где тај проблем — судећи бар по неким изванским појавама — стоји још увек на дневном реду, а то је поље уметничко. Неће, према томе, изгледати чудновато ако се овде упитамо: има ли националне уметности и треба ли да се уметност развија на основу националном?

Кад бисмо слично питање поставили каквом Талијану или Французу, тај би нас, по свој прилици, погледао збуњен,

чудећи се како је у опће могуће да нешто што је никло на земљишту његове отаџбине, не буде италијанско или француско, а то је што и рећи домаће, национално. Код нас би, напротив, такво питање и данас звонило као неки проблем који треба решавати; јер нама, Србима и Хрватима, уметничка самосвест недостаје већ стога што смо навикли да се на уметничком пољу истичемо као Југословени и да своју уметничку продукцију називљемо југословенском. Хотећи да тај дио свог културног рада — који смо удешавали, већма но икакав други, према традицијама са Запада — оснујемо на што широј подлози, а да би тако наша млада уметност, губећи свој узани карактер регионални (српско-хрватска, словеначка, бугарска) добила неко шире обележје племенско, ми смо у суштини радили за једну уметничку заједницу која је у теорији схватљива, но која у практичном животу није друго но једна лепа апстракција.

Народ — како данашњи социолози тај појам тумаче — то је један фрагменат човечанства; али јединке из којих је тај фрагменат састављен, везане су међусобом заједницом карактера и ћуди, истоветношћу мишљења, осећања и делања. Јер народност не чине само порекло и језик, него заједничка историја, литература, заједничка веровања и предања, једном речју: солидарност душевна. А та душевна солидарност много је важнија ствар но што је проста солидарност племенска, као што је и код појединог човека лични карактер ствар много важнија но што су породична обележја наслеђена од родитеља или од предака. Права, чиста национална култура неговаће увек *на свој начин* оно што је опће људско, те дакле и она апстрактна напрезања што се испољавају у уметности.

Но, ма штогод се о томе мислило и против тога износило, ми смо уверени да уметности није сав свет отаџбина, већ да и она има своје омеђено земљиште у националној заједници О каквој својој националној уметности у удаљенијој прошлости ми, Срби и Хрвати, не можемо на жалост да говоримо, већ кад бисмо хтели да се позивамо на народну поезију, као на речито сведочанство о својим одличним способностима етичким и естетичким. Али да су други народи имали, па да и данас имају, своју националну уметност, то ће тешко ико моћи да порече. И, доиста, ако у доба Перикловo уметност није имала своје грчко-народно обележје; ако тог обележја није имала

она грчка скулптура која је на опште људске значајнице онако дивно знала да удари свој национални печат, — онда треба збиља рећи да имају право они који поричу могућност једне националне уметности! Међутим, ту опипљиву истину у сумњу доводити, значило би из темеља рушити појам народности, како смо га навише оцртали и како га је данас усвојила млада социологијска наука. Сличне ствари не могу се, у осталом, доказивати строго математичком тачношћу, као што се научном ригорозношћу не могу да доказују естетичке доктрине уопће. Али то не значи опет да се национални карактер уметности не би могао посредно да докаже упоредним посматрањем уметничких производа разних, строго омеђених култура, као што су на пример култура грчка и мисирска. Мисирски стуб, који, као што је познато, личи лотосову цвету, и разни стубови грчких храмова, то су продукти двају народа који се разилазе не само у својим погледима на свет, но који су и сâми продукти сасвим друкчије природне средине и сасвим различитих друштвених уредаба. Ако се у грчкој и, уопће, у јужњачкој литератури и уметности, одразује јарко сунце и насмејано небо, док натуштена фантазија и софистично умствовање северних народа као да нам износи слику њихових дугих, суморних ноћи, то се мора да одбије нарочито на различну плазмацију јужних и северних мозгова, која је у њима образовала и различиту душу.

Но тек од италијанске Ренесансе овамо може да буде говора о јаче наглашеном националном карактеру у уметничким творевинама европских народа. У делима италијанских уметника оног времена национална психа први пут је добила прегнантнијег израза. Прилика што се уметност италијанске Ренесансе оснива на традицијама једног туђег, па ма било и конгенијалног народа, као што је народ грчки, не може да тој уметности одузме њено национално обележје. А ни уметнички продукти разних италијанских државица онога доба не показују међу собом таквих разлика, да би то могло да помути или чак забашури њихов заједнички карактер. Флорентинац Ботићели исто је тако изразит Италијанац као и Млечић Белини, а за Рафаела неће ваљда нико казати да је анационална дела стварао стога што је за своју *Атинску Школу* и за своје *Сибиле* узео предмет из историје грчке просвете и из Старога Завета. Ако су велики уметници италијанског Препорода, излазећи из средњевековне ноћи, свој просветни рад оснивали на старој хелен-

ској култури, они су то радили као неодвисни уметници који су у обновљене калупе античке уметности уносили сасвим нову грађу, и они су, према томе, стварали дела оригинална, дела која су у главном носила обележја своје средине. Оно што је извесном приликом један знаменити уметник[1] казао за грчко-латинску митологију, наиме да је она „пуна вечите поезије и да је треба неговати у уметности“, то би се, више или мање, могло казати за целу античку просвету у њеним односима према модерној. Класична основа, то је нешто што ниједан модерни народ не мора да сматра као туђинску примесу, јер је то један племенити калем који национално стабло може само да облагороди, не сметајући ни у колико његовом слободном расцвату и природном расплоду.

Заузмемо ли дакле становиште да поједина уметничка средишта која се развише у великим модерним народима, као што је народ италијански, холандски, шпањолски, француски, немачки, а у новије доба енглески и руски, имају да сматрају као средишта националне уметности, ми држимо да се тиме нећемо огрешити о истину.

Идеје које светом круже, а поготово идеје уметничке, немају народности, то допуштамо; оне нису ни енглеске, ни немачке, ни руске, ни француске. Ма где се рађале, оне су заједничко добро целог човечанства. Али ако је уметник те идеје употребио да њима изрази самога себе, своју осећајност и свој лични карактер, он је тим идејама дао *нов нагласак*, и зато се његово дело има да сматра као оригинално и, према томе, као национално. Личан нагласак, у уметности, значи што и личан стил у књижевности, „а пошто стил — као што згодно рече Шатобриан — није нипошто међународна особина, као што су међународне мисли, то је сасвим природно да он мора да има своју особиту колевку, своје небо, своје домаће сунце“.

III

Предмет којим се бавимо са више погледа је тако важан, да би човек, разрађујући га, имао чиме да испуни читаву књигу; и та би књига била као нека кошница, из које би писац могао да пушта излетнике по целој области историје уметности и естетике. И зато смо ретко кад, као у овом случају, осећали недо-

[1] Рафаило Менгс, 1728—1779.

машност и фрагментирност ових наших есејистичких расправа. Овакав један предмет није могуће у овој форми исцрпсти, и ми осећамо сву непријатност што смо приморани да своје рефлексије што је више могуће збијамо. Писац често пута изгледа ограничен, док је у ствари само збијен. Он мора да се задовољава понајвише краћим напоменама, које могу лако да изгледају површне, а овамо су напросто скраћене. Што човек замишља и износи као доказну грађу, узме понекада облик произвољног тврђења, и где би писцу стало било да свога читаоца увери о некој ствари, он мора често да се задовољи тиме да га расположи на пријазну пажњу.

Један од аргумената што се са извесне стране наводе против националног карактера уметности, састојао би у томе да уметност нема друге сврхе до своје савршености, те да она, према томе, не мора да има никаква друштвеног смера. Као што смо више пута нагласили, ми тој школи не припадамо. Шта више, ми јој се свуда и увек противимо, колико нам је само могуће. Ми смо уверени да је уметности намењен социјалан задатак, који иде даље од просте допадљивости; она мора да у друштву врши и неку васпитну, етичку улогу. Не нипошто, разуме се, у смислу илустрованих катихизиса за версrу пропаганду или каквих уџбеника за правилно посматрање слика, већ у смислу подстицања свега онога што може да нас узвиси и облагороди као људе и као народну скупину. У једној самој тачки дајемо заправо телалима начела „l'art pour l'art“, наиме у захтевању да је уметничко дело лепо; али не у смислу да је *само* лепо, него *у првом реду* лепо.

Кад бисмо, према томе, позвани били да напречац и у најзбијенијој форми изразимо своје мишљење о задатку уметности, ми бисмо од прилике казали ово: „У уметничком делу, које је намењено здраву и мисаону народу, од потребе је да тај народ уочи сам себе у селектованом и облагорођеном виду. Уметност треба да народу износи пред очи његову рођену слику, али *у лепоти*. Она мора да подстиче у њему понос, претварајући у естетичку реалност све приталожене етичке и етничке вредности његовог националног бића.

А кад бисмо у том правцу одредили смер и задатак уметности, ми бисмо једним махом установили и њезин карактер национални. Кад је у почетку своје посланице *Ad Pisones* римски песник Хорације имао да обележи границе у којима

ће се кретати уметна поезија латинска, он је у главном напоменуо све оно што је таман служило подлогом еминентно националној поезији његовог прослављеног друга Вергилија, која се у суштини својој приказује као једна сјајна манифестација латинског народног духа. Међу модерним народима који су том стазом пошли, истиче се мимо све остале енглески народ. Енглези су се, додуше, као гајитељи лепих вештина касно јавили; њихово сликарство на широј основи датира, може се рећи, тек од почетка XVIII века. Започевши као имитатори великих сликара италијанских и низоземских, они су се дуго времена колебали, тражећи праву националну форму, којом да ударе темељ домаћој традицији. Несигуран цртеж, нека тврдоћа у извођењу и извесна сировост у бојама, то су биле мане које су се често опажале код њихових првих уметника. Али се ти уметници издвајају и одликама на којима имају рашта да им завиде и најбољи другови на Континенту. Енглези су своју националну уметност основали нарочито својим старим Хогартом, чија је продукција, до душе, имала тежњу дидактичку, али и своју неоспорну уметничку вредност; затим својим великим портретистама и гајитељима пејзажа, а у новије време својим Прерафаелитима, који су имали у виду естетичко васпитање народа и његово задобивање за примитивну истину и лепоту. Данас, након непуна два века интензивног уметничког рада, посматрач који на међународним изложбама наиђе на уметничке радове од Енглеза, има утисак као да пред собом гледа творевине једног у истини великог народа, јер се у њих види очита тежња за неговањем и испољавањем најлепших и најплеменитијих особина човечје природе. А форма у којој своје уметничке ствари заодевају — па ма каквом се техником служили — увек је национална, енглеска. Као год што је Шекспир у души Британац кад опева *Ромеа и Јулију*, а Бајрон *Шилонског Сужња*, тако је исто и Торнер, сликајући *Млетачко Сунце*, суштином својом изразити Енглез.

Него уметнички узлет енглеског народа бејаше све до пред задњу четврт прошлога века, у неку руку, непотпун; за чуда дивно, али тај еминетно индустријални народ бејаше у уметничком обрту заостао чак и за народом немачким, а да већ и не говоримо о Французима. Али се довитљиви Брити убрзо сетише у ком правцу рамљу, те им је прва брига била

да развију и усаврше своје школе за елементарно цртање. На тај начин је Енглеска, у мало година, тако напредовала, да је својим уметничким обртом престигла све своје копнене супарнике, за којима раније заостајаше. Отуда осетише велику корист не само економске прилике у земљи, него и национални укус у опће. Уметничка литература поче да се јаче негује; сликарство и архитектура добише такође новог импулса и живљег маха. Али што овде треба нарочито истакнути, то је прилика да је сва та акција поведена и сав тај успјех постигнут иницијативом и трошком државне власти. Управни кругови увериште се, са статистиком у руци, како ширење уметничке културе иде у прилог народној индустрији и у велике придоноси јачању националне самосвести. Они увидеше да је неговање уметности држави двосгруко корисно, јер је оно с једне стране скопчано са домаћом индустријом, а с друге стране стоји у тесној вези с народном литературом. И, доиста, кад се проблем уочи с те стране, човеку се и нехотице намеће питање: је ли за јавну наставу и за националну културу једнога народа ишта тако важно, као што је за њега несумњиво важно неговање лепих вештина у вези са нардном индустријом?

III

Међутим на ово питање дао нам је прикладна и исцрпна одговора „Одбор за организацију уметничких послова у Србији и Југословенству“, који је пре кратког времена образован у Београду инициативом неколицине уметника и људи од пера. Опширном и лепо образложеном програму тога одбора ми не бисмо имали што да приговоримо, до ли можда једино то, што је тај програм и сувише простран, обухватијући у својим комбинацијама уметност целог Јужног Словенства. Ми смо, разуме се, далеко од тога да бисмо бежали од југословенске културне заједнице, Али је досадашње искуство показало да у просветном раду теорија и пракса не иду увек једним кораком, те да би можда у предузећима као што је ово — барем у почетку — требало ограничити аспирације на ужу и хомогенију заједницу, српско-хрватско-словенску. Како данас ствари стоје, код толико пределних организација и без једног јачег уметничког центра какав би, скупивши у својој средини понајбоље наше уметнике, могао да постане Београд, мислимо да ће тешко доћи до концентрисања свих уметничких снага

које су данас растркане по разним крајевима нашег народа. Да ли ће пак покрет, који би ваљало засновати на ужој подлози, доцније требати и моћи да захвати и обујми јужно-словенске националне скупине, то ваља оставити да реши време. Како већ било, и не прејудицирајући овим својим идејама ни у колико ширем програму београдског одбора, наше је тврдо уверење да људи који су досле показали воље и смисла за уметнички рад, и који одселе буду код нас на овом пољу радили, не би смели да изгубе из вида прилику да су они зачетници и сатрудбеници у једном покрету који треба да је уско скопчан са целим интелектуалним животом српског и хрватског народа и који мора да иде напоредо са данашњим народним аспирацијма и добро схваћеним националистичким тежњама. То је једно исто што и рећи да је неопходно потребито да се смисао за уметност доведе у склад са генијем и са душевним животом нашега народа. Српско-хрватска уметност учинила је у том правцу један знатан корак појавом Ивана Мештровића, који као да је схватио велику етичку и естетичку знаменитост народних традиција и латентних енергија што се крију у споменицима националне прошлости, па је оправдано надати се да ће тај уметник наш — напуштајући неке стилистичке парадоксалности у којима је досле тражио оригиналност — знати и хтети да поведе нашу младу уметност оним здравим и наравним правцем, од којега бескажњено не може да се удаљује никакав прави уметник, а поготово не у народу који се тек подиже. Имати у виду велике циљеве и хтети, као творац, бити што аутономнији, то је свакојако једна лепа и племенита амбиција. Али кад се уметник много упорније држи правца што га је сам себи као циљ поставио, него ли основних погодаба лепоте, онда се то на његовом делу мора да освети. Јер је Лепота једна окруњена божица која о републиканској моћи човечје воље само у толико води рачуна, у колико се та воља прилагођава њеним законима.

Домаћа уметност, како је ми замишљамо и нашем двоименом народу желимо, мораће да буде нешто што ће својом непомућеном *искреношћу* бити уједно уметност национална и уметност светска. Јер у самом карактеру уметности лежи да она, преко свога специалног (националног) типа, задире у уметност опште људску.

Но, да би се што боље и брже унапредила наша умет-

ничка култура, није довољно окупљати и подупирати вредне уметнике, него је исто тако важна ствар подстицање уметничког смисла и стварање интелигентне уметничке публике. То ће се, истина, делимично постићи адекватним поучавањем у јавним школама, приређивањем уметничких изложби и, нарочито, уношењем што већег смисла за лепо у домаћу архитектуру, која је скупа са уметничким обртом у првом реду позвана да васпитава укус ширих кругова народа. Али ко је највећма дужан да крепко поради око ширења здраве поуке и буђења живљег интереса за уметност у публици, то је поштена критика. Не ради се, додуше, о томе да се преко ноћ, једним креативним актом, међу нама распространи уметничка култура, која данас није велика; али би требало порадити да се та култура рашири и постане опћенитија; требало би је, нада све, прочистити од нездравих стихија и чувати од хаотичних идеологија и лажних естетика. А не треба двоумити да би се таква култура у нас могла створити, јер као што смо у новије време стекли неколико вредних уметиика, тако исто имамо и приличан број мислилаца и књижевника. Има данас међу нама (а да и не говоримо о вештијим и чувенијим) неколико млађих људи који уметност воле и о њој радо у јавности разлажу, ма та рззлагања и не била увек најсолиднија. Свеједно! Топлина и уверење с којим своје погледе излажу и своје теорије бране, сведоче нам о њиховој искрености и великој љубави к предмету. Некоји од њих живе тамо-амо по великим туђим градовима, расипајући у јаловом напрезању драгоцену залиху својих младих енергија; други живе повучени у провинцији и тек с времена на време дају о себи знака у јавним листовима, нудећи нам по који устрижак оне Пенелопине тканине коју неће можда нигда доткати.

Међутим, без заједнице у раду, без узајамног подупирања и допуњавања, ствар која нам свима на срцу лежи, слабо ће се напред кретати. Ако уопће има поља на ком треба да се уједно окупе све радне снаге, напустивши уметно створене антагонизме, то је поље уметности. Хтети лучити наше и тако не многобројне уметнике на млађе и старије, на напредњаке и натражњаке, и тврдети (као што је недавно учинио један српски писац) да након Ивана Грохара и Ивана Мештровића, Влахо Буковац и Паја Јовановић нису више савремени, то је не само један велики грех, но и једна велика бесмислица. Ва-

љана уметничка дела могу људи стварати макар у ком правцу, као што се макар у ком правцу и макар којом техником могу да стварају дела без вредности.

Стога је од преке потребе да сви наши умни радници, а нарочито књижевници и уметници, пораде на концентрисању наших активних снага, имајући на уму да је без тога, без пионирског рада на пољу идеја, свако настојање, па и најшира акција са стране јавних фактора, ствар јалова и сасвим узалудна.

Марко Цар.

ЗА СВАКИ ДАН.

II

Је ли истина да ми дајемо само савете, али не и моћ да се они послушају? Нисмо ли рекли да се снага стиче само вежбањем, и да једино тај пут води победи? Из свега што смо рекли надамо се да је јасно и то, да то веџбање не сме бити механичко, да је за њ потребна унутрашња сагласност, унутрашњи пристанак нашег бића, и да ми тај пристанак можемо добити једино у том случају, ако веџбање није за нас сврха него пут ка ослобођењу духа. Ми се у опште за једну ствар можемо загрејати само тако ако у њој видимо средство за остварење каквог вишег циља. Ми морамо увек да знамо зашто нешто радимо и куда нас то води, и само ако на то у души пристанемо, може бити речи о васпитању и развијању. На питању о настави и васпитању детета у школи, ми ћемо изближе да обележимо шта разумемо под унутрашњим пристанком и колика је, по нашем мишљењу, његова важност за наш развитак.

Модерна педагогија вели: школа није за то да даје знања но да развија способности, и настава има да почива не на напору но на интересовању. Међутим, кад се загледа дубље, у суштину, видеће се да се та два циља не само не искључују но шта више да се идентификују.

Основни закон живота је да све што човек ради, ради по неком унутрашњем нагону, који је од њега и створио оно што је он данас. Нема знања које није тако поникло, које, у

тренутку постања, није одговарало некој унутрашњој потреби у човеку, његовој тежњи за самоостварењем.

И може ли се онда та неминовна веза између нагона и активности, између живота и знања, прекинути код детета? Може ли се детету наметнути рад који не одговара његовим потребама, његовим интересовањима?

Објекти сазнања не постоје ван нас као такви, готови; њих је открио наш дух, они су његово дело. Али је он то могао учинити само зато што је то одговарало једној унутрашњој потреби, што је у исто време док је откривао њих, себе остваривао.

Кад тако схватимо ствари, знања се идентификују са способностима: развијајући способности ми стичемо знања, и обрнуто: стичући знања, ми развијамо способности.

Али је то могућно само тако, рекли смо, ако је наш дух на то дао свој пристанак. Јер нити се знање да стећи на силу, нити се способности даду развити механичким вежбањем, без унутрашњег пристанка, без унутрашње потребе и без унутрашњег задовољства.

Зато и јесте деци учење досадно, зато и излазе из школе без истинског знања, што се верује у моћ механичког вежбања, што се верује да се наука да улити кроз уши. Докле год дете буде учило због учитеља, због оцене а не због себе, а не због тога што га наука интересује, што одговара нечем у њему, тако ће бити.

Школа заборавља да је дете живо биће а не фонографска плоча, и да су услови за његов рад исти као и за сваки људски рад. Ми не можемо рушити јединство детињег живота, ми не можемо дете делити на двоје: на биће које се интересује, које има своје потребе и жеље, и на друго, сасвим одвојено, биће које учи. Та се два бића морају ставити у додир. Дете не може расти ако се не постави веза између оног што је оно и оног што желимо да оно постане. Ту лежи покретна снага којом школа треба да се служи, као што је ту покретна снага сваког правог рада. Радити друкчије значи лишити се живих сила његовог бића без чије сарадње нема развитка, јер дете може расти само из себе. Ако оно нема живог интереса за оно што ради, ако то не одговара једном унутрашњем нагону, ако оно у том не види личну ствар, нешто што ће му моћи послужити, онда су све научне истине за њ празне формуле, без смисла и интереса.

Дете се не може развијати механички, јер оно није механизам. Детиња је душа један активни принцип и може се развијати само на основу тога принципа. Дете може расти само изнутра. Данашња школа, међутим, почива на пасивности: на слушању, на учењу на памет, на памћењу, и због тога никаког утицаја не може имати на развијање личности. Једино стваралачки рад истински развија. Човек се не да метнути на калуп, он може једино са̂м да се створи. Он не може да се напуни готовим знањем, он мора сам да дође до њега. То је једини пут да се расте и да се развија. Васпитање мора бити активно, или га неће бити. Јер пасивног васпитања не може бити.

Идеал је, дакле, да дете у свом школовању пређе пут који је човечанство прешло док је створило науку. Наука и за њега мора да изиђе из личног искуства као што је изишла за оне који су је стварали. Оно је мора проживети, ако хоће да је доиста схвати.

Учити на памет значи пити туђу крв да бисмо оснажили своју. Па као што ту прераду нико не може за нас да изврши, тако исто место нас не може други ни да мисли. Ако хоћемо да разумемо зашто је земља округла, сваки од нас за свој рачун мора да открије Америку: ми морамо у нашем духу прођи исти пут који је Колумбо прешао у своме док је дошао до те идеје. Само они закључци до којих смо сами дошли имају вредности. Да ли, уопште, ми можемо разумети резултате туђих искустава и размишљања без тих искустава и размишљања? Кад смо ми кадри, на пример, осетити прецизност израза код једног писца? Или лепоту једне слике? Или логичност једног карактера у драми?

Дух се оштри и јача концентрацијом, а тупи и слаби ако га расипамо на стотину страна, или у сањаријама, јер се тако навикава на површност, на непрецизност, на полутанство, на несавршеност, будући принуђен да лети с предмета на предмет и немајући времена ни подстицаја за дубље интересовање, које је једино активно, плодно, стваралачко. У првом случају, међутим, кад имамо *један* циљ пред собом, он обузима цело наше биће и не само да на тај начин увећава нашу продуктивну способност и нашу вредност, подстичући све могућности, све латентне снаге наше душе, које би можда за увек остале неупотребљене, у сваком случају непрецизоване и неизоштрене,

него још употребљујући их све, не дâ ни једној нашој енергији да се троши бесциљно и узалудно. И најзад, ништа тако не развија самосвест, самопоуздање, веру у себе, осећање наше вредности и поштовање самог себе, као што га развија ово смишљено, дубоко, активно, оригинално, стваралачко вежбање наших способности, наше пажње у једном циљу. Човек се, заиста, осећа *неко*, његов животни тоналитет је дигнут, док бесциљан, доколан живот умањује у нама све наше животне функције и све наше способности, и прави од нас без мало привиђења.

И споља, практично узевши ствари, само они ураде нешто који се посвете нечем. У том погледу и најмањи таленат, ако се концентрише, постићи ће више него врло даровит човек који се растури на стотину страна, не загрејавши се ни за једну. У првом случају рад је грудва снега која расте сваким покретом; у другом, толико грудви колико покрета, али све су мале.

Даровити нерадници личе, по Волтеровој речи, на лепу ватру која ништа не кува.

Први услов да успемо у једном послу јесте да га заволимо, да се заинтересујемо за њ, као што је то уопште и први услов живота. Без интересовања за један посао нема никаквог озбиљног, стваралачког рада: интересовање држи пажњу будном, а једино будна пажња може створити нешто, јер једино она даје нашем духу активности, проницљивости и прецизности.

Најбољи ћемо резултат пак постићи ако не само волимо свој посао но ако он још и одговара нашим способностима. Такав рад је најбољи и за нас и за друге: за нас, јер развија наше праве способности, оно што је најбоље у нама, и даје нам животну радост; за друге, јер им тако пружамо што најбоље умемо.

Ми не можемо уживати у једном послу, ако га радимо механички, ако нам он не служи да изрази, да оствари наше *ја*, ако не вежба активне снаге наше душе. Толики људи зато не могу да заволе ни један посао што не могу да га ставе у додир са својим *ја*, са живим силама свога бића. Јер само у колико успемо да вежемо посао за нас, само у колико он ставља у покрет виталне опруге нашег бића, само у толико ће он бити интересантан за нас; као што, с друге стране, само такав посао

може развити личност и васпитати је у правом значењу речи. Човек није аутомат и он ништа не може радити механички. За све је потребан истински, пун пристанак његове душе. Живот је промашен, ако немамо тај пристанак.

Без циља се не може живети. Дух се мора нечим хранити. Ако му ти сам не изабереш храну, он ће се хранити чим било, и пропашће.

Природа зна само за једну девизу: „Ради или ишчезни!“ „Расти или умри!“ И невероватно је да човек може бити до те мере заслепљен да је не види исписану сваког тренутка на свему што га окружује, и у њему самом, као и у целој историји човечанства.

Нерад је један облик самоубиства.

Људи који све одлажу, промашили су живот, јер је живот у акцији.

Ми смо сви богови у толико у колико је свет као што га видимо дело нашег духа. Јер ствари постоје само у толико у колико смо ми на њих пажњу обратили. Ми налазимо у стварима само оно што већ имамо у духу. Све је у нама. Ван нас је хаос, који ми доводимо у ред, или му откривамо ред, — према томе да ли верујемо да су научне истине релативне или апсолутне.

И поред најлепших пејзажа (о којима су други књиге писали), проћи ће, и не приметивши их, замишљен човек; и поред најлепших слика, необавештен.

С друге стране, Париз би био досадан једном српском сељаку, јер не одговара ничем у његову искуству, и овај нема у себи за шта да веже његове лепоте и дражи. Колико су пута и нама уметници открили лепоту појединих места!

Наша мисао, наша пажња су, дакле, не само начин којим ми општимо са спољњим светом но и начин којим га ми, у исто време, и стварамо из хаоса. У томе смислу наша визија света је наше дело, јер је дело наше пажње: нашег избора и наше организације.

Али и ако смо богови, ми нисмо свемоћни у том стварању: ми не можемо да изиђемо из себе; границе наше моћи су у границама наших чула. Какву би револуцију у визији спољњег света значило једно чуло више, или само друкчије! Какву

револуцију у науци, јер би ново чуло значило нове законе и нове истине!

Али ми смо осуђени да живимо у својој кожи, и остаје нам само да развијемо до крајњих граница ово што имамо. То је ипак један начин да променимо донекле визију спољњег света.

У језику модерне науке изражено, ово схватање гласи: „Немогућно је замислити једну реалност која би била потпуно независна од духа који је поима, види и осећа. О таквом свету, чак и кад би постојао, ми не бисмо никад ништа могли знати... Једина објективна реалност то су односи између ствари. Али ови односи не могу се замислити изван духа који их замишља. Све што није мисао и не постоји, пошто ми можемо замислити само мисао и пошто све речи којима се ми служимо да говоримо о стварима могу бити само мисао. Рећи да постоји нешто друго ван мисли, значи тврдити нешто што нема смисла“.[1]

И онда, како изгледа наивно говорити о личној и безличној књижевности: као да може бити књижевности која не би била лична! Као да је једно књижевно дело што друго до лична реакција пишчева на спољни свет. Као да може бити књижевног дела које не претпоставља *избор* између тисуће појединости које реалност нуди, организацију тих појединости, и неког који ће да изврши *тај* избор и *ту* организацију.

Тако исто греше и они који научни посао деле на истраживачки и синтетички, и који научнике деле на оне који скупљају факта и на оне који извлаче из њих законе. Истина је, међутим, да и у најнезнатнијем акту анализе, има већ синтезе, да и у најобичнијем експерименту има већ хипотезе. Јер *свако* истраживање, *сваки* експеримент мора да руководи једна идеја, а то је већ почетак синтезе и генерализације. Један факат без идеје која му даје смисао, и не постоји, и пронаћи нешто у науци не значи дакле открити нова факта но дати прецизан смисао фактима која су од увек постојала. Проналасци су, дакле, у идеји: факта су од увек ту била.

Другим речима, не може се решавати проблем који се није поставио. Скупљати факта без духа синтезе немогућно

[1] H. Poincaré.

је, јер је немогућно скупљати факта ако нема прецизне идеје водиље, ако се не зна шта се скупља. Тако је исто немогућно — и ако се често чује — скупљати факта за некога који би после дошао да само из њих извуче истине. Ако те истине нису биле већ у духу скупљача, он их није могао оставити ни у фактима. И нема научника који би из тих факата могао штогод извући.

Због тога, дакле, нити има науке без синтезе, нити има разлике између истраживачког и синтетичког рада.[1]

И кад тако ствари стоје, кад нам наука тврди да је чак и спољни свет дело нашег духа, шта да кажемо онда о улози духа при стварању унутрашњих, моралних мерила, моралних идеја које имају да нас воде кроз живот И хоћемо ли онда допустити приступ у нашу душу оном што може да је отрује и да нас направи несрећним?

Само, не заборавимо при том да смо ми робови унутрашњег фатализма, к ји је страшнији и неумољивији од онога из грчке трагедије Велики закон наше судбине, то је да све што чинимо, ми чинимо себи.

Тај унутрашњи фатализам, коме не може нико умаћи, почива на закону узрочности. Сваки наш акт има своју последицу, и ништа је не може спречити.

Qui facit peccatum, servus est peccati (ко грех чини. роб је греху). Нико не може да умакне својим делима. Ми смо солидарни са својом прошлошћу. И ако су ти трагови прошлости латентни, они остају увек активни: њихове сугестије опредељују ток наших мисли. И због тога је наша одговорност огромна при сваком акту.

Овде се ништа не губи, ништа не заборавља, ништа не да сакрити; нити ишта долази забадава. Али се све да стећи баш због тога што ниједан напор не може да пропадне.

На тај начин ми доживљујемо само оно што смо сами спремили Ми смо данас онакви како смо јуче живели. Јуче се створило Данас, а Данас ствара Сутра.

Али ако смо ми жртве унутрашње фаталности, то значи само да су њени закони неизбежни; али од нас зависи да ли ће они радити за нас или противу нас.

[1] Cf. Бергсонов говор о стогодишњици Клода Бернара

„Натчовек" бити не значи бити над људима него бити над собом. У осталом, човек може бити над другима у толико само у колико је над собом. Само онај који је себе победио може заиста победити друге.

У моралу треба изабрати између владе духа и анархије, безвлашћа. Tertium non datur. Само су површни и школски филозофи могли компликовати ствари, делећи их не по суштини но по споредним одликама.

Једна друштвена реформа може се извести само ако јој претходи лична реформа, то значи, ако одговара једној стварној друштвеној потреби. Законодавне реформе могу бити само оријентација, подстицај за лични препорођај. Али није довољан страх од жандарма да изведе једну реформу. Човек мора унутра да сазре за њу. Иначе ће то бити само једна форма, која ће се обићи кад год се буде могло. То је случај са свима законима који су изнад нивоа друштвене средине.

Савршенство не постоји, нити би што значило без усавршавања. Једино је усавршавање велико и лепо. Савршенство је смрт. Онако како га ми схватамо, то је само једна привремена концепција духа, идеал коме дух има да тежи, али не идеал скамењен, непомичан, већ жив, у непрестаном покрету, са сваким кораком који учинимо напред. Савршенство је само правац, путоказ тежњи духа а не мета иза које нема ничега. Души је главно тежња а не мета. Мета би била крај, смрт, док је тежња живот; и човеку треба тежња, јер он хоће да живи; он не може да мирује.

Многи не могу да верују у Бога зато што на земљи има зла и што они не схватају како би једно добро а свемоћно биће као што је Бог могло створити зло. Они при том смећу с ума само једно, а то је оно што је најважније: оно што они називају зло, може бити зло само у њиховим кратковидим очима, а за једну вишу интелигенцију, која види дубље и даље, то може бити чак добро.

Али нам та хипотеза није потребна. Они се и без ње варају. Ми за врлину заиста имамо да захвалимо само пороцима. Врлина се не да замислити без порока, јер врлина није ништа друго до укроћен порок. Зло је не само подстрек но и

услов добра. Да није зла, човек се не би ни борио против њега, и онда не би било ни добра, јер је добро борба против зла. Једино, дакле, стварајући зло, Бог је могао створити добро.

Шта су друго свеци до они који су победили зло? И да ли би они могли постојати да није било зла против кога су се борили?

Примити оно што се не да променити, то је први ступањ мудрости. Волети оно што се не да променити као да смо ми сами то тражили, то је последњи ступањ, и то значи бити јачи од судбине, јер то значи, у ствари, променити је. То је она чудна, чаробна моћ душина која све што је се дотакне претвара у лепоту, у доброту, у радост, у утеху. Она је као сунце, које остаје увек чисто, светло и златно ма чега се дотакло. Она је као цвет, који на ђубрету расте, њим се храни и њега претвара у лепоту, у грацију, у боју, сјај и мирис.

Утицај великих духова је у том што они стварају ниже, будећи притајане енергије њихових душа, купећи растурене, прецизирајући и кристалишући неодређене и полусвесне, дајући им свима један правац и уливајући им свима живот.

Средства стварају потребе.

Благодети цивилизације су често једна илузија, нека врста circulus vitiosus'а. Цивилизација много више ствара потребе но што их задовољава. И кад их задовољава, то су потребе које је она сама створила. И како човек пати не од онога што нема но од онога што зна да нема, биланс је на штету цивилизације.

Цивилизација претпоставља дегенерацију, и од своје стране подржава је и развија. Потребе и навике цивилизованог човека у ствари су потребе и навике дегенерисаног човека. Бити болестан у првом реду значи бити цивилизован, и обрнуто: бити цивилизован значи бити болестан. Савет „вратите се природи“ долази каткад сувише доцкан, јер се не враћа природи ко хоће и кад хоће: дело цивилизације каткад је непоправљиво.

Ми смо као и деца: постајемо оно што нам други кажу да смо. Као што смо опет, с друге стране, често жртве једног узајмљеног става, једне улоге, коју смо, најпре, играли због

других а коју, на крају, узимамо озбиљно, нити је се више можемо ослободити, у толико теже што сад имамо да се боримо и против себе и против средине, јер је сад цео свет противу нас, а на страни наше улоге, нашег лажног ја.

Они који се служе лажи противу других, највише штете себи: и ако су довољно вешти да то други не примете, њихова душа за увек чува траг од тога, и њени се рачуни неумитно исплаћују једног дана. Нема, дакле, важности то, хоће ли се за лаж дознати или неће; лаж трује душу, и ту је зло од ње, а не што су у ње ноге плитке.

Из бола и незадовољства ниче Велико. Срећа успављује.

Потпун карактер се ствара једино у животу, јер се човек не може ни познати ни развити ако није живео, делао. Човек је кроз живот постао човек. Њега је живот израдио. Живећи у непрестаном саобраћају са средином, контролишући и дотерујући животом себе, човек стиче навике и долази до моралних начела. Једино, дакле, може бити о њима речи ако живимо; она црпу свој смисао и своју вредност из примене. Једино, дакле, у додиру са људима и стварима ми можемо показати своју душу, и упознати је, и створити је. Једино у судару с другима дознајемо ми границе свога *ја*, као и његове слабости и недостатке. Због тога што се човек не може ни познати ни развити ако живи сам, због тога и филозофија усамљеника је сувише апстрахтна, упроштена, уска, праволинијска, и недовољна.

Али, с друге стране, ни акција не сме да убије мисао. Мисао има да ствара акцију, и на њој да се контролише и одржава у границама могућнога. Из њихове сарадње једино рађа се прави човек и ствара се права филозофија живота.

Јер како, у првом реду, овде на земљи нама треба да живимо, вредност моралних доктрина има се мерити према том колико нам оне могу послужити да удесимо живот као што треба. Скептицизам је као морална доктрина за то бесмислен што је убитачан за живот. Ономе који хоће да живи потребна је филозофија изникла из искуства, опробана у животу, и која води рачуна о свима способностима и тенденцијама човекове душе.

Идеје не могу имати егзистенцију независну од живота, у коме су постале, помоћу кога су се развиле, и коме имају да служе.

Наше је гледиште да је акција основни принцип човековог бића и да према томе истинитост једне философске доктрине зависи једино од њене практичне употребљивости.

Како да замислимо морална начела која су поникла ван човека, ван психолошких реалности у њему? Ако би она била тако одвојена од нас, како би нас онда могла водити у животу? Ако, дакле, морална начела хоће да имају утицаја на нас, то ће моћи постићи само тако ако имају своју полазну тачку у животу Категорички императив може бити само дело наше.

Али не само морал но и мисао уопште (као што смо већ наговестили) родила се у животу. Она, дакле, није нека надземаљска способност која има у себи свој разлог опстанка; не, она је постала, и постаје сваки дан, само за то да нам помогне да се нађемо у животу. Акт познања није дакле неки независан појав, већ то је један органски процес који је изазвала потреба прилагођавања средини, то је једна биолошка функција у вези са целим нашим бићем. И онда је разумљиво због чега се истинитост једне мисли има мерити само према том колико је она успела у том походу на реалност, колико нам је послужила у самоодржању и саморазвијању.

Све наше способности, све манифестације духа у нама имају дакле животно обележје, постале су из судара нашег животног нагона са спољњим светом, у борби човека за своје остварење. Човекове способности су историја његова живота: оне су кристализација прошлих акција, материјализација вечите тежње у човеку да се оствари, и унутрашњих енергија које је он развио при том остварењу. Човек није фонографска плоча која пасивно бележи утиске; он је један динамични процес, једна потенцијална енергија која се непрестано остварује и остварујући, развија.

Познавању самог себе и развијању самог себе, служе више мане но врлине, ма колико то парадоксално изгледало. Мане стварају сукобе у нама и тако буде свест у нама и о нама, док врлине теку глатко и неопажено, без икаких судара. Урођена врлина је несвесна сама себе.

Због тога онде где су се добре навике инстинктивно учврстиле и постале спонтане и несвесне, не може више бити самосавлађивања и самоваспитања. Отуда се често дешава да

су *добри* људи слаби људи, јер само свесна борба с манама, с нижим *ја*, прави човека јаким.

Како се само у тој свесној борби вишег човека са нижим буди наш дух, и како је та борба све тежа и тражи све већи напор духа у колико је ниже ја узело више маха, то је и Христос више ценио велике грешнике који су се покајали него фарисеје.

(Свршиће се).

Урош Петровић.

АНКЕТА О ЈУЖНОМ ИЛИ ИСТОЧНОМ НАРЕЧЈУ У СРПСКО-ХРВАТСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.

(6)

XXXII

Поштовани Господине,

Пратио сам с интересовањем питање о којем сте расправљали у *Српском Књижевном Гласнику* и о којем сте отворили једну занимљиву анкету. Пошто сте желели чути и моје немеродавно мишљење, морам да вас, пре свега, замолим за снисходљивост према извесним херезијама у мојим посматрањима.

И ако јужњак по диалекту, примсран сам да признам да би ме питање о томе који ће диалект превладати или који треба да превлада у српској књижевности, оставило сасвим равнодушним. Нисам од оних који верују у неку надмоћност лепоте, разлогâ, и простора или снаге једног диалекта над другим. Лепота је, у овом случају, навика или дотераностт; разлози се, врло лако, даду изналазити за *pro* и *contra;* простор је прелевантан, јер се даде ширити и умањавати по вољи и онда не доказује ништа, пошто не мора најраспрострањенији диалекат имати снагу да надвлада друге који су мање раширени. У српском језику може да буде најмање речи о томе, пошто су врлине или мане источног и јужног диалекта подједнаке. Или јасније, њихове врлине су исте; њихов стил је, код оних који добро пишу, исти; њихова мана је што ниједан од њих није још успео да превлада. Јер истом онда кад

наступи дефинитивна превласт једног од ових двају „дијалекта“, моћи ће се, захваљујући томе, говорити о дефинитивном српском књижевном језику и радити на његову стварању. А тај књижевни језик, носећи једну мање више безначајну особину једног дијалекта, неће се моћи сматрати његовом властитином ма која дијалектичка особина једног од наших досадашњих двају књижевних дијалеката била усвојена. На стварању наше књижевности сарађивали су сви наши дијалекти, од којих се је јужни и источни одржао; у стварању дефинитивног књижевног језика, према томе, узимају учешћа ова два последња.

Већ данас док још није створен један јединствени српски књижевни језик — а то је, према моме разумевању — циљ ове ваше анкете — не може сасвим оделити јужни књижевни језик од источног, или обрнуто. Да се ово не схвати као један мој парадокс, дозволите ми да се изјасним.

Ни источни, ни јужни књижевни језик не носе своје атрибуте књижевности по својим провинциалним особинама. Њихова књижевност — стил — заједничка је. Јужни дијалекат сарађивао је при изграђивању источног књижевног језика, а источни при изграђивању јужнога.

Налазим да је погрешно мишљење ако се узима само екавство или ијекавство — да се послужим са овим двема ружно склопљеним речима — као главно њихово дијалектичко обележје, и ако је оно најуочљивије у њима. Приметићете одмах писца јужног дијалечта кад пише источним, ако мења само *ије* у *је*; и исто тако, у противном случају. Један професионални филолог, полазећи са исте тачке гледишта, умео би да објасни да велики број речи имају свој ограничени простор циркулације, затим извесне стилистичке особине и предилекције конструкција, акценат, као и боју гласова, и т. д. Међутим, и у источном и у јужном књижевном језику употребљавају се речи без обзира на простор у којему су постале; наш стил, у колико је српски, стваран је помоћу једног и другог дијалекта.

Тим више, један јединствени књижевни језик треба да апсорбује све добре и употребљиве речи свих својих дијалеката и да унесе све њихове исправне стилистичке особине и конструкције.

Наша два дијалекта су, дакле, по својим главнијим особинама, измешани и стопљени, и с тога сасвим је природно да

се пође један корак даље и да се избаци једина диалектичка особина која дели добре писце наших двају диалеката.

Дакле, нити источни, нити јужни српски диалекат, већ један јединствени српски књижевни језик за који мора дати свој глас сваки озбиљни и културни књижевник.

Према мојим изводима, логично је да не одговарам на питање који диалекат треба да превлада у српској књижевности. Неће превладати ниједан, као што то ни до сада није учинио са својим искључивим диалектичким особинама. Прогрес коме ми без сумње идемо у сусрет, тражи да се изјасним, ни за источни ни за јужни диалекат, већ за један јединствени српски књижевни језик, на чијем дефинитивном изграђивању имају право да узму учешћа сви наши диалекти прошлости и садашњости, са својим особинама, речима и стилом.

Да добијемо тај књижевни језик који у ствари, у главном већ постоји, или којему је створена основица да то постане, потребно је да се избрише ситна екавска или ијекавска диалектичка разлика С тога, ја нећу да питам која од њих треба превладати, већ која ће да превлада.

То ће бити, без сваке сумње, екавска особина источног диалекта. А то неће одлучити или, боље, нису одлучили никакви филолошки ни естетички разлози, већ чисто политички. Да се већа и културно водећа српска држава развила на територију Босне и Херцеговине, онда би, сигурно, јужни књижевни језик предоминирао у српској књижевности, и онда би се, исто овако, књижевници источног диалекта изјављивали за јужни, као што јужњаци данас гласају за источни т. ј. *за изједначење и јединство српског књижевног језика, усвајајући екавску особину источног диалекта.*

Ја вас молим, Господине, да изволите примити уверење уверење мог најодличнијег поштовања.

Цетиње

Вељко Милићевић.

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

Неколико података о Његошу.

Спремајући грађу за своје предавање на Његошевој прослави у Загребу, прелиставао сам и старе годиние старог љубљанског службеног листа „Laibacher Zeitung", не бих ли тамо нашао гдекоју белешку о Његошу. Он је, као што је познато, више пута пропутовао кроз Љубљану.

Неке друге ствари што сам их нашао у другим словенским врелима изићи ће у моме предавању у „Ljubljanskom Zvonu". Овде хоћу само да дам неколико хронолошких података о Његошевим путовањима кроз Љубљану, мислећи да ће и то бити од користи за историју књижевности.

У „Anhang zur Laibacher Zeitung" од 4 јула 1833 налазим међу странцима, који дођоше 1 јула у Љубљану, и Његоша: Hr. Peter Petrovich, Archimandrit v. Montengro, *sammt Frau*, von Triest nach Wien". А у „Laibacher Zeitung" од 29 октобра 1833, међу онима који су 25 октобра дошли и отпутовали налази се и „Hr. Peter Petrovitsch, Erzbischof von Montenegro, von Wien nach Triest". 23 јануара 1844 је међу странцима забележен: „Hochw. Monsignor Gnegoss Petrovich, Vladika von Montenegro, von Wien nach Triest".

Међу странцима, који 21 маја 1851 дођоше и отпутоваше, био је и „Herr Vladica v. Montenegro, von Triest nach Wien". 10 новембра 1851 извештава „Laibacher Zeitung: „Telegraphische Depesche des Herrn Landespräsidiums-Verwesers von Dalmatien an den Herrn Minister des Innern. Zara, 5. Nov. Der Vladika von Montenegro, Pieter Petrovich Gneguss, ist am 31 October dr. J. 9 Uhr Vormittags, in Cettigne mit Tod abgegangen. Ueber die von ihm getroffenenen Verfügungen hinsichslich seiner Nachfolge ist nach nichts bekannt".

У овим је наводима као што се види, Његош најпре: архимандрит, онда: надбискуп, напокон „Monsigneor" (католичко црквено достојанство) и владика. Можда треба и то споменути, да је 1833 тек: Петар Петровић, а у каснијим годинама и: Његош Правопис је талијански; двапута Petrovich, онда: „Gnegoss" (као што у брзојавки далматинског царског заменика: Gnegoss - Gneguss - Njeguš). По свој при-

лици Његош се сам овако забележио међу љубљанске странце, или га забележио ко из његове пратње.

Надаље обраћам пажњу на додатак у 1833: „*са супругом*“.

Податак из г. 1844 (јануар) „из Беча у Трст“ биће нетачан, пошто је у јануару ове године ишао из Трста у Беч („Мање Пјесме“, XIII). —

Име тршћанског Његошева пријатеља Стојановића сусрешћемо у историји тршћанског „Славјанског друштва“, које се основало 1848. Именују се и Андрија Стојановић и др Александар Стојковић.

Љубљана.

Др. Фран Илешић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Смрт Ивана Грозног, трагедија у пет чинова. Написао граф А. Толстој. Превео Р. J. Одавић

Дуга, врло дуга трагедија Алексија Толстоја, којом писац започиње своју трилогију Иван Грозни — Цар Фјодор Иванович — Борис Годунов, има све особине народне, може се рећи, родољубиве историјске драме. Кроз десет слика пролази радња трагедије преносећи тежиште своје на разна лица и са лица на народну масу, помињући многа историјска имена и све који су у историји имали улогу. Осећа се да је писац хтео да напише трагедију цара Ивана, али и да изнесе слику једног времена из историје, да управо исприча ту историју, не остављајући на страну ни политичке ни трговачке уговоре

Зато је „Смрт Ивана Грозног“ чисто историјска драма, у најужем смислу, и као таква недовољно занимљива за странца. Историјска драма може имати опште човечанског у карактеру људи, или у симболизму своме. Али, ако претпоставља нарочиту историјску спрему, или нарочито народно осећање, она силази са те књижевне висине. Великим својим делом и први део трилогије Алексија Толстоја је таква драматисана повест мада се личност цара Ивана уздиже над осталима. Многе појединости и дуга разлагања не тичу се ништа трагедије смрти великог тиранина руске историје, и ако та смрт, тај пад циновског страшила, чине трагични дах драме.

Трагедија *Смрт Ивана Грозног* има дакле изглед званичне, академске историјске драме. По пишчевим симпатијама спрам личности по потпуности историјског прегледа тог доба, она у томе личи на Шекспирове историјске драме, *Хенрика Четвртог*, на пример, где је унесено све што треба да спреми апотеозу омиљеног Хенрика Петог. Али је Шекспир велики стваралац људи и драматичар масе и тај преглед странака, битака и народних сцена може бити, — поред тога још из тог разлога што су енглеска историја и енглеске личности ближе општем европском типу —, забаван за нас. Па ипак бисмо радо учинили грех који нам не би опростили шекспиролози, да из свих десет чинова оба дела извучемо само веселе подвиге принца Хала и Фалстафа, остављајући Енглезима личности Хотспера или Персиа и уживање у посматрању Енглеске која ће бити на врхунцу моћи и славе и освојити Француску.

Историјска драма мора претпоставити, ма изилазила из пера Шекспировог, Шилеровог и Гетеовог, ако је народна, извесно осећање и разумевање за прошлост народа из кога је. Историјска драма има извесну слабост у непотпуности израза увек Може бити да је то најјасније и најпростије као доказ у именима личности, који је историја увек обојила, дала им извесну ореолу. Та историјска боја, коју носи једно име, поред све пишчеве моћи оживљавања, чини недостатак, празнину за читаоца која за њу нема осећања. Само с претпоставком тог осећања може се опростити дужина, шаренило и неусредсређеност једне историске драме. Народна, да је назовемо, родољубива историјска драма је била досад скоро увек таква.

Тако би у *Смрти Ивана Грозног* било довољне и лепе грађе за трагедију у сложеној и чудној природи цара Ивана, татарског хана и словенског цара, византијског деспоте на умору и Словенина са тежњом за одрицањем и страдањем. Али поред њега и са истом важношћу изнесени су Годунов и Захарин. Управо *Смрт Ивана Грозног* је уједно и полет Бориса Годунова, јер се све сцене завере племића и народне буне и многе сцене са царем највише тичу њега, знамените историјске личности и јунака трећег дела трилогије.

Захарин-Романов заузима такође велико место у драми. Он је добар, крепак, искрен и мирна, непомућена душа. Као такав он би био умитничка потреба као противност разореној болесној души скрханог страшила, које је Иван, али је

јасно да га писац не употребљује као уметничко средство, него као историјску личност, као представника снажне и здраве Русије Романовића, чији је предак Захарин. Зато је он изнесен као добри геније руског народа. И ту је једна слабост историјске, народне драме, која из разлога ван уметности износи овакве мелодрамске типове, узоре доброте или зла. Тако чак и код Шекспира: после драме која је само забава, пуне пустоловина Халових и Фалстафових, постаје историјска узвишена личност Хенрик Пети, без прелаза и објашњења.

У драми Алексија Толстоја општа, уметничка вредност је без сумње у цару Ивану, чудној сложеној личности, с много месне и временске боје. Тај наследник татарског господства и хришћански цар, јаростан, прек и суров, а дволичан и лукав, је изврсна грађа за трагедију Цела драма је рушење тога цина, грчење те болесне грабљиве звери. У њему има трагичности Магбетове, уздизање самопоуздања и скрханости воље. Он је као Ричард Трећи страшан са свог претварања и пужења крволока и улива нелагодну стрепњу као Луј XI. Али је занимљивост личности у руским примесама, по којима се он одваја одових. Такав је у лепој и јакој сцени са синодиком, када помиње пред Господом све своје жртве за спас душа њиних, и у реторско-драмској сцени са схимником, у којој пустињак, као судија, пита цара где су му војводе које су чинили славу освајача Казана.

Ту нарочиту руску боју осећамо у сценама када Иван, скрхан недаћама, престрављен привиђењима, жуди за понижењем, за испаштањем. Цела трагичност личности је у клецању и дизању те воље на умору. Пошто се одрекао круне, Иван жуди за самостаном и миром поред Белог Језера у манастиру Светог Кирила, и у мало наивном књижевном облику монолога са самим собом прелази своју историју и своја дела. Он је био крволок, убио је чак и сина свога, и то хотимице

Не, лаж је!
Баш сам хотимице, с намером, с вољом
Убио свог сина..
Знам, наузнако
Пао је обливен крвљу, љубећ' ми
Руке, и умирућ' грех ми је страшни
Опростио вољно; ал' ја сам себи
Ужасно злочинство опростити нећу.

Али се покајник исправи и чудовиште пробуди на увреду одметника Курбског и пала енергија добије самопоуздања када се племство врати са већања, нудећи Ивану натраг одбијену круну. Цар корача сада као болесник после оздрављења: он сања да почне живот изнова и да се ожени енглеском књегињом. Рукавица пољског посланика бачена у лице и пораз код Нарве руше опет и бацају га на земљу. Он је сад опет испосник и болесник. Звезда се јавила и фински гатари су му прорекли смрт. Иванова душа је опет отрована и ум разорен: привиђења и халуцинације ломе човека и владаоца и он пада ничице да од свих моли опроштај. У тој лепој сцени, најјачој у драми, јесте сав источњачки, византиски и руски колорит Иван је у тим сценама јако обележен, до карикатуре источњачког тиранина, до парадокса:

Умукни робе!
Кајати се могу и понижават'
Пред ким хоћу.

Он губи храброст и намеће, као особити тиранин, утученост своје душе целом царству, трзајући се између урођеног пркоса и слабодушности Око њега бољари, као гомила лисица око болесна лава из басне, чувајући се од последњег ударца шапе.

Пажљиво само —
То нас, може бити, он само куша!

И Иван умире од страха, од визије смрти, од једног погледа, хладног и свирепог. Гатари су остали при свом пророчанству и Годунов доноси ту вест цару Дан Светог Ћирила још није прошао. Иван гледа Годунова у очи.

Како смеш, реци
Да ме тако гледаш?
Зар смеде да дођеш? Зликовче! Ти си..
Разумем ти поглед!

И цар тог двора притворности, лицемерства и свирепости умире од једне помисли, убијен је једним погледом.

Тако се драма свршава овом јаком, врло лепом сценом, која би сама дала књижевну вредност првог реда делу Алексија Толстоја Она сама одређује довољно јако целу атмосферу, загушљиву, нелагодну, ону азијску и византијску боју. *Смрт Ивана Грозног* је велико привиђење једног доба у историји, доба мрака и крви, доба болести у животу народа.

Ускомешани мутни нагони, разривен народни живот, „Царство мрака" у прошлости, то је физиономија комада и занимљивост за нас. Тако се може драма гледати и заборавити на све и ако многобројне и дуге споредне сцене, које су само испричана историја дело аристократа, лојалног родољубн и ђака немачке класичне историјске драме.

Милан Предић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Аграрно питање у Новој Србији.

(2)

А да је то тачно нека вам послужи и овај пример што два Шеук-ул-ислама, као најкомпентентнији тумачи и доктори шерија, једну исту суру разно тумаче. Тако кад је требало да се збаци са престола султан Абдул-Хамид, један Шеук-ул ислам није могао да нађе ни једну суру у корану на основу које би могао издати фетву да се султан збаци са престола. Младотурци су брже боље нашли другог Шеук-ил-ислама, мислимо Музафер-ефендију, који је изнашао једну суру у корану на основу чије интерпретације он је издао повољи Младотурака фетву која је оправдала збацивање султана Хамида. И први Шеук-ул-ислам знао је за ову суру из корана, само је он њу друкче тумачио, и према његовом субјективном тумачењу он је могао издати фетву за збацивање, а овај други, пак, друкче је исту протумачио и исдао тражену му фетву. Пред Алахом и пред законом обадвојца су исправни и заслужују Алахов благослов, само је један био практичнији него други. Ето, у томе лежи опортунитет турског законодавства, а то је оно што многи писци нису хтели да узму у озбиљну оцену, и онда би у многоме лакше схватили еволуцију турског права. Г. Комалинић одваја се од њих, усвајајући турски опортунитет.

Можда ће нам се овде приметити да сам тај факат што је Висока Порта у смислу царских хатова од 1839 и 1856 укинула спахије, довољан доказ да су Турци држали горње максиме. На ово ћемо одговорити: да је то ипак опортунитет а не закон. Ко познаје Турску од 1839 и 1856, ко зна рад и жеље њихових либералних политичара, Риза, Али, Фуад и Решид паше, разумеће да је потребно било за ресторацију турске ве-

личине коју су сањали ови турски либерали и што се танзиматом хтело постићи. Њих, дакле, није руководило начело из корана или Мецеле, него политичка потреба, јер без укинућа спахија никаква реформа није се могла извршити, нити би се могла остварити концентрација власти у рукама Високе Порте и великих везира.

У најновије доба, када су Младотурци, занесени идејама доктора Назим-беја о колонизацији муслимана у Старој Србији и Македонији помоћу Босанаца и Херцеговаца, у том циљу закупили читаве чифлуке у косовском, солунском и једренском вилајету, они су све купљене чифлуке за ову цељ платили у готову, а нису извршили депоседирање, што би могли да учине у смислу тумачења горње максиме, како је то учинио Г. М. Цемовић. Њима је било потребно да то не чине, зато су платили, а начело је и надаље остало — на папиру. Па и њихов најбољи економист Џавид-беј, примио је овако тумачење и сматрао је ту максиму као фикцију, када је у 1910 у том смислу одговорио Г. Јаранову, који је у „Journal de Salonique“, писао о аграрном питању у Турској, и доказивао да горња максима није није ништа друго него само једна правничка фикција и и да према томе држава не може да просто депоседира чифлик-сајбије него их мора откупити.

Али, као што рекосмо, Порта је, кад јој је то требало, позивала се на горње правно начело, у сваком случају кад је у питању конфискација имања неког бесног спахије, али то је није спречавало да њени гувернери — валије, после оснивања *шевтер хакане дајреси* (кароcт орсхој оренњи) у Цариграду, издају *тапије* спахијама у место *фермана*, како им је дотле издавано, и на тај начин прећутно из примена за чифлик-сајбије — сопственике чифлика, т. ј. по интерпретенцији закона, сопственике само плодова, а сама земља — тло остаје и даље у рукама султана односно државе — мирије.

Писац је запазио да је данашњи чифлик-сајбија престао *узурпацијом, толеранцијом и прећутном признању централне власти*, и да је према томе ово свршен чин са којим ми морамо да рачунамо.

И ако је ово тачно свршен чин, ипак би се још могло дискутовати о времену када су постали ове чифлик-сајбије, да ли као што и сам писац наводи између оба царска хата од 1839—1856 и после, од 1864 до 1880 што и ми донекле усвајамо и како смо

имели у нашем чланку у једном од бројева „Трговинског Гласника“ од прошле године, или је и пре тога постојало чифлик-сајбијство. Писац би требао, кад се већ бавио овим питањем, да нарочито расветли да ли је и пре горњих периода постојало у Турској чифлик-сајбиство, или другим речима: да ли је и пре било великих домена, велике сопствености, или је све било спахилук? То питање које је додирнуо Г. Ст. Новаковић, и Г. Др. Нинчић и страни писци нису довољно објаснили, јер кад већ сви тврде да је турски аграрно-правни режим продужење римско-византијског и српског режима, онда би требало да и под Турцима постоји *баштина* у оној форми у којој је постојала под Србима, а раније под Византинцима.

И Г. Комадинић вели на једном месту (стр. 37). „Тамо је данас наш средњевековни режим измењен врло мало у ствари, ма да је, правно, извршена огромна промена, Проније су се држале и даље, често чак и у ранијој личности пронијара. *Али баш тиме као потпуна лична својина према турском праву исчезла је*“. Шта више, овде је Г Комадинић одлучно противан Г. Новаковићу, који помиње „да су и Турци наставили давати биштине онако исто као што су то чинили раније српски владаоци“. Писац продужава: „нама изгледа невероватно да су султани кршили императивну наредбу турске земљишне политике: подржавању земљишта. Давање у баштину је уступање у наследну својину, а својину земљишта су Турци правно, као што смо већ видели, задржавали увек у рукама државе“. (стр. 37). Овде је писац категоричан у своме тврђењу, али нема за то довољно аргумената. У толико пре што има изгледа да су постојали правни сопственици земљишта и поред спахија, а ево примера. Сви писци се слажу у томе да они хришћани-велепоседници који су примили мухамеданство, задржали су своја земљишта са горњом клаузулом муслиманског права о земљи. Они нису биле спахије, (ни заими ни тимари), јер нису вршили никакве спахиске функције (прикупљање десетка, војна служба, а евентуално и дељење правде), они су били, дакле, нека врста слободних велепоседника — правих чифлик-сајбија! То се у осталом да утврдити из фермана и буруntија тапија које имају ти поседници, и који нису стилизовани као фермани спахиски. Ето, то је

питање које би се морало расветлити, јер од њега зависи *правилно* решење аграрног проблема и онда би се могло дознати ко је у Новој Србији био спахија па постао *узурпацијом* чифлик-сајбија а ко је прави чифлик-сајбија ab antiquo, и онда би се могле предлагати и мере које одговарају горњој узурпацији и биле би оправдане; онда би тек *социјална правда*, које се ми морамо држати при решавању аграрног питања у новим крајевима, и која треба да нам буде идеја водиља у овом питању, била потпуно задовољена.

Ово би и за науку и за практично решење тог проблема било много корисније него упутити се у академска излагања о томе: да ли је спахија имао ово или оно право, да ли он има сличности са феудалним господарима на западу, колики је приход имао, и томе слично. Тачка је јасна, пошто је копирана од једне већ постојеће установе — проније — на истоку и феуду на западу, само, разуме се по себи, да ниједна социјална инститиција не копира се текстуално, она се копира али се прилагоди локалним потребама, и једино се тако и може одржати. Тако исто и Турци стварајући спахије, копирали су њихове претходнике и њихове савременике, али су то саобразили *својим појмовима, своме праву и својим потребама.*

Турци нису могли, на пример да признају спахијама судске атрибуције, јер дељење правде чини се по прописима шеријата, и шеријат су познавали и разумевали само доктори његови — *кадије* — и само су они и постављани за судије у целој Турској Империји. Спахије су били војници, често неписмени, они дакле нису ни могли тумачити шеријат Овај систем суђења задржао се у Турској до скора, нема томе ни 15—20 године, када у Турској, по унутрашњости нарочито, био је једини судија кадија, па и данас он је у великој већини председник првостепеног суда

То су дакле, по нашем мишљењу, споредна питања, а најглавније је, опет понављамо, изнети: да ли су поред спахија постојали чифлик-сајбије, како смо већ горе навели.

Кад би се дакле историјски расветлила генеза чифлик-сајбија, као што се доказало генеза спахија, онда бисмо могли *разумети данашње стање аграрно-прав-их прилика* у нашим

новоослобођеним крајевима. То је друга тачка пишчевог дела, и ми смо за наш приказ усвојили овај ред.

На основу свог историјског излагања, писац нам износи да данас у Новој Србији постоји систем чифлик-сајбија (бегова и агалара) и наводи да је најмање 60% обрађене површине, беговска и агарска земља. У неким крајевима тај се проценат пење и на 80%.

По нашем проучавању овог питања изгледа нам да има категорија у сопствености земљишта у Новој Србији, и оне су резултати историјске еволуције ових односа: једно је Стара Србија до Шара а, друго, испод Шара до мора, Маћедонија. Горе, у Старој Србији, скоро 1/5 од земљишта налази се у рукама бегова и ага (и то бег је велики а ага мањи чифлик-сајбија), а у Маћедонији 1/3 од земљишта, а можда и мање, беговско је, а остало је слободних сељака.

Овај је проценат пре једно двадесет година био много већи и у Маћедонији, али комитети били су терор за бегове и ови су продавали чифлуке и селили се у варош.

И у Старој Србији било је више бегова него сада, али како су ти бегови у опште велика господа, лењи и троше више но што им чифчије донесу, то су и они продавали своје чифлуке, и то српским виђеним трговцима у Санџаку, као Браћи Борисављевић, Стевовић, Ђурашковић и другима, тако да ми сада имамо у Санџаку велики број Срба чифлик-сајбија. Тако у Новој Вароши, Пријепољу, Прибоју и Сјеници су већином Срби чифлик-сајбије.

Поред горњега, писац нам у овом делу износи објашњења какве све друге земље има према турском законодавству: меват, евнаф, метруне, мирија и др.

Али оно што би требало па да се има јасан појам *данашњег* схватања турског законодавца у речи чифлик-сајбије, јесте да се подробније изнесе какве све атрибуције придају данас турски закони својству чифлик-сајбије? Да ли је он у многоме различит од лимк-сајбије, како Г. Цемовић по Али Хајдару тврди, јер би на основу тога могли да предлажемо поједине начине за регулисавање права својине чифлик сајбије. Даље, требало би знати како их позитивно законодавство турско карактерише, какве све особине имају, да ли су оне идентичне са онима из милка; то је све потребно па да се зна њихово *правно данашње стање*, управо онако као кад би

Турци требали да решавају овај тако заплетени проблем. Али баш то тако заплетено питање није могао ни Г. Комадинић, као ни сви његови претходници да објасни, јер и ми признајемо да је то, с обзиром на историјски материјал којим се располаже, доста тешко.

Тврдити као писац да су они само узурпацијом дошли до својства чифлик-сајбије, било би ако не погрешно а оно доста смело! Јер још није расветљено питање да ли је постојало чифлик-сајбија и пре укинућа спахија, много раније од танзимата, управо да ли су они постојали напоредо са спахијама, то јест да ли је под Турцима било баштина и баштиника?

Ми не мислимо у обиму овог приказа да се упуштамо у расправљање ове теме, јер бисмо онда изашли из оквира приказа, зато ћемо се постарати да о овој тези проговоримо доцније када будемо прибрали мало више података. Сад смо само изнели које се тачке имају расветлити, па да се природа данашњих правних односа чифлик-сајбија према земљи.

Писац се дотакао и *економске стране* ових односа. На име, износи нам какви су ти односи у сфери *саферске наредбе* од 1859 године, која је захватала Санџак и која је одређивала тачно и јасно шта све сељак има дати бегу а шта овај има дати сељаку. За тим у сфери обичајног права, која је захватала готово целу Мећедонију и један део Старе Србије, и најзад у сфери насиља, а то су крајеви насељени Арнаутима, где је владао обесни арнаутски режим и где је бег узимао колико је хтео. Најзад нам писац износи у овом делу своје расправе врсте сељака који обделавају земљу на чифлицима, као: наполичари (јарaџије), пољопривредни аргати и измећари, с објашњењем, доста тачним, о условима под којима раде ови сељаци.

Кад се већ дотакао категорије ових сељака који раде на агаларским и бегларским земљама, писац би учинио једну велику услугу читаоцу да изнесе главне црте социјалног живота ових људи, то би много расветлило појмове кад се доцније говори о реформама аграрним. Ово би било у толико кориснције познавати што услови живота чифчија нису свуда индентични. Тако, услови живота чифчија у бившој Старој Србији нису слични онима у Македонији, једни су сношљивији а други тако несносни да су чифчије морали да напуштају своју земљу и емиграцију. То би многоме објаснило и генезу њихових односа

са њиховим беговима. Тако би се могло констатовати да онде где су чифлик-сајбије постојале од старијег порекла, са чифчијама се много боље поступало и сматрани су као неки сопственици земље коју обрађују Док онде где су чифлик-сајбије постале од скора, и то од старих спахија, ту су односи несређени и живот чифчија је несношљивији. Негде су односи између чифчија и бегови сређенији, нормалнији, као у Јужној Маћедонији, а негде су били предмет вечите распре и сељачких буна, као на пример у Санџаку и све до Шара.

(Свршиће се).

Др. Александар Илић

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Балканска питања.

Са ликвидирањем отворених питања на Балкану иде још непрестано споро.

Арбанаско Питање, које је, доласком кнеза Вида у Драч. требало да узме повољнији обрт, још се више заплело. Кнез Вид је саставио владу истина од шефова најважнијих породица племена које имају Геге и Тоске, али је узео размеру која се није допала католицима и православним. У првој редовној влади од седам чланова четири су мухамеданске вере, а један католик и два православна. У земљи као што је Арбанија таква неопрезност се скупо плаћа. Нови господар Арбаније и његова влада настојавају сада да ту погрешку исправе, постављајући у сваком поједином министарству по једнога подсекретара, чија ће вера и порекло моћи да поврате потребну равнотежу међу племенским саревњивостима. И ако је кнез Вид поверио владу људима из разних муслиманских породица, ипак цео народ муслиманске вере није хтео намерно узимати никаква учешћа у свечаностима при дочеку новопостављеног владара. Ти његови поданици не примају хришћанина за владара, и са тим кнез Вид има да рачуна. Туркан-паша, председник арбанаске владе човек скромних способности које дипломатска каријера није много развила, има да се бори већ са незадовољницима те врсте. Отказивање сваке послушности и покорности, то је најмања сметња коју он има да савлађује на

првоме кораку. Много су веће и озбиљније: неслагање у кабинету; оружано противстајање власти, међусобна племенска трвења; недостатак материјалних средстава; неорганизована администрација.

Најозбиљнија је од свих сметња устанак у Епиру, који обухвата и све оне крајеве јужне Арбаније где су густе масе Грка или појелињених Арбанаса. Епир се дигао на устанак, организовао привремену владу и народну војску. Устаници су с успехом одбијали нападе арбанаске милиције, коју је на брзу руку организовала холандска војничка мисија; устаници су чак имали и толико успеха да је арбанаска влада ступила у преговоре за обуставу даљих непријатељстава. Председник епирске владе Зографос примио је да преговара само на основи широких аутономних права за своје сународнике у Епиру. Преговори иду споро, а све крвавији сукоби између устаника и арбанаске народне војске, нижу се. Силе европске нису у том питању сложне. Уз ове тешкоће има још једна за некадањега турскога амбасадора у Петрограду а сада арбанаскога министра председника. Арнаути дуж српско-арбанске границе, заведени од неких бугарских разбојника, врше у четама упаде у српску територију. Буду ли се продужили овакви упади, врло је вероватно да ће одговорност за њих за њих морати да поднесу, са свима последицама, арбанаска влада, која се не може увек бранити да још није у стању да спречава сличне испаде.

Младотурци са своје стране живље настављају према Арбанасима своју нарочиту политику. Они их постичу на исељавање. Многи цариградски агитатори дижу староседиоце Арбанасе муслиманске вере и воде их у Турску. И велики број арбанаских породица те вере доиста напушта огњишта, па иде или у Малу Азију или у Тракију. Турска Влада насељава највише дуж бугарске границе арбанаске породице у истоме циљу у коме их је 1878 године насељавала дуж српске старе границе

Питање о Хиосу и Митилени, Порта почиње опет да расправља, сматрајући да оно није још решено. Њена жеља је да Грчку наведе да о тим острвима поведе непосредне разговоре, а грчка влада остаје увек при своме да је Европа то питање расправила. Поред питања о ова два острва, која Турска обележава тако као да неће никад на њих заборавити,

питање о острвима која држи Италија није још решено. Италија је пристала да их евакуише под условом да добије у концесију од Порте грађење једне железнице у Малој Азији. После дугих преговарања, најзад је једно италијанско друштво добило концесију да гради жељезницу за Адалију. Кад је добивена та концесија, сада се с италијанске стране тражи да се над турском управом у Додеканезу има нека контрола, јер је талијански двогодишњи режим створио такво стање да поновна турска управа може Талијанима отуђити наклоњеност народа на тим острвима Сем тога траже да се у Триполису и Сиренајики престане са даљим четовањем Оба захтева нису сасвим озбиљна; први сам по себи, а други и по томе што Триполис и Сиренаика нису никада мировали откако се зна за њих. (Римски Сенат је 85 године пре Христова рођења одбио да прими под своју управу Сиренајику од Птоломеја „за то што није хтео да умирује полудивљу земљу у анархији“. Цариградски султани били су само номинални господари Триполиса; један од последњих валија у Триполису, Ахмед Февзи-паша причао је „да су десет километара унаоколо вароши Триполиса, Сенуси били неограничени господари, а он и његови чиновници само мирни поданици султана Мехмеда V. Султан је био калиф, верски господар на Сенусима, али политички никад“)

Питање о међусобним односима балканских држава није се изменило. Између Србије, Грчке и Црне Горе постоји чврст савез, а између Румуније, Грчке, Србије и Црне Горе опет споразум. Основа и Савезу и пријатељскоме споразуму је у начелу равнотеже и одржању status quo. Напори да се у овакве односе унесе пометња и изврши друкчије груписање нису до сада успели Ти напори иду за тим да се Румунија, Бугарска и Турска вежу савезом. У томе погледу софијски кабинет показује најширу руку, али му је не прихвата ни Букурешт ни Цариград. Кабинет Др Радославова и његових другова из коалиције, и ако је добио већину од десетак гласова при новим законодавним изборима, не ужива потребно поверење за такве непоуздане комбинације. Покрет који се организује на бугарској територији за агитацију у Добруџи још јаче појачава уверења у Букурешту да не треба мењати заузети став и место. Двогодишње суседство са Бугарима и њена осамљеност данас међу балканским државама упућују цариградске поли-

тичаре да буду обазриви према сугестивним понудама оних истих људи који су увалили бугарски народ у невољу коју није заслужио Турски државници данас боље него икада могу и треба да разумеју да интереси отоманске империје не леже у савезу с овим или оним, него у доброме слагању са свима онима који су за одржање стања створеног Букурешким Уговором од 1913 године. То стање није идеално и свака од балканских држава имала би да се на њ пожали; али томе није сад време, а међу балканским државама Турска је она која би требала свима силама да помаже да се оно што дуже очува. Чувајући то садашње стање на Балкану, отоманска царевина у првоме реду чува себе.

Међународна финансијска комисија, која је требала да се састане у Паризу у месецу јануару није још одредила себи време састанка, те тако и сва питања, која је Лондонска Конференција амбасадора пренела у њену надлежност приликом склапања Лондонског Уговора о миру с Турском, стоје још отворена.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Sur les pas des Alliés. Andrinople. Thrace-Macédoine Par Capitaine de *Ripert d' Alauzier*. Berger-Levrault Éditeur. Paris. 1914.

Када се сазнало о првим успесима савезничке војске на маћедонском и тракијском бојишту, један веома угледан француски државник и осведочени пријатељ балканских народа рекао је: „ово нису победе савезничке, већ бугарске војске“. Ова спонтана изјава француског државника није проста случајност.

У Европи се, у опште, није веровало да ће мале балканске државе смети објавити рат Турској. А кад је рат објављен, сматрало се и говорило, у најпозванијим војничким круговима, да ће се на тракијском војишту и у непосредној околини Једрена одигравати најважније војне операције. На Србију се гледало као на једног скромног бугарског помагача. Неки су дотле ишли да су тврдили како би Бугарска и без потпоре Србије, могла свршити успешно рат с Турском.

Неочекиване победе српског оружја код Куманова, код Прилепа и код Битоља, створиле су праву пометњу у мишљењу и оценама о снази балканских држава. Један од амбасадора Великих Сила, члан амбасадорске конференције у Лондону, после битољске битке, рекао је „Српски народ приредио нам је двојако изненађење. Он је, успесима свога оружја, дао меру своје праве снаге. Међутим, ови га успеси нису помели, да и даље остане скроман То само посведочава да српска раса има у себи природне отмености“.

Ми смо одвећ много били навикнути да слушамо другојачији суд о себи. Ми смо преживели један период од више деценија, када се у страном свету ретко чула добра реч о Србији, као држави, па чак и о српском народу, као племенској целини. Балкански ратови, поред других резултата, допринели су, да се и наш рад као посебне државе и нације, отпочне проучавати са више пажње.

Сасвим је природно што војнички писци, поред публициста, први су дошли да разгледају и проучавају области, у којима су се са непуну годину дана одиграли тако велики војнички догађаји и извршиле корените политичке промене. И Г. д'Алозје, као војнички стручњак, поклонио је, у својој опсежној књизи, поглавито пажњу чисто војничким питањима, расправљајући, узгред, и питања политичке природе. Његова књига је за нас од интереса што даје упоредну студију о војничкој делатности сва три савезника — Бугарске, Грчке и Србије Г. д'Алозје даје прво исцрпне податке о борби бугарске и српске војске под Једреном. Одаје заслужно поштовање бугарској војсци. Набраја огромне жртве које су пале за време опсаде и заузеће Једрена.

Већ првих дана месеца априла, за време свога бављења у Једрену, писац запажа како се код Бугара стварају два подељена табора С једне стране официри отворено изражавају жељу за рат против Србије и Грчке, док с друге стране, кабинет Г. Гешова показује много смотрености и одмерености. Сам генерал Фичев, помоћник, генерала Савова, шефа генералштаба, изјавио је писцу „да се ни један бугарски официр, ни војник неће вратити својим кућама док Србе не изагнају из Битоља“.

Услед овог рашћења нерасположења Бугара према својим савезницима Србима, они су, по пишчевом тврђењу, марљиво избегавали да дају обавештења о улози Срба за време

опсаде и заузећа Једрена. При свем том Г. д' Алозје, као беспристрастан оцењивач, признајући прву улогу Бугарима, наглашава, у исто време, да је и српско оружје било од не малог значаја за заузеће једренске тврђаве.

За време првог рата Грчка је имала главну задаћу на мору. На дан прогласа рата, 5 октобра 1912, покојни краљ Ђорђе је приликом одашиљања прве ратне лађе, упутио проглас својој војсци, рекавши: „Наш је позив и улога у овом рату на мору“. Грчка је тај свој задатак до савршенства тачно испунила. Без грчке акције на мору, и бугарске операције у Источној Тракији и наше на Јадранском Мору могле би имати потпуно друге резултате. Са ових разлога грчка сувоземна војска и није имала већу улогу на маћедонском војишту. Описујући битку код Јенице-Вардара, сам Г. д'Алозје вели да она има више политичког него војничког значаја.

За време испитивања војишта на српској територији, писац има само похвалних речи за наше војнике и њихове старешине. „У осталом, вели Г. д'Алозје, од како смо ступили на земљиште, које је освојила српска војска, осећамо да смо окружени атмосфером срдачности и стварне, праве, симпатије. Већа се љубазност, заиста, не може замислити“.

Испитујући расположење Срба према својим савезницима Бугарима, писац констатује ово „Много се говори о сукобу са Бугарском. Али морамо признати да, док смо код Грка наишли на праву мржњу против Бугара, дотле, овде код Срба, жучност према Бугарима несравњено је мања. Овде смо приметили нешто сасвим супротно ономе што смо видели у Бугарској, где се, изгледа, не гаје одвећ велика осећања мржње према Грцима, док, међу тим, мржња према Србима иде до неправичности“.

Говорећи о управи освојених области, писац тврди да је режим српски несумњиво правичнији од бугарског. „У Једрену, Лиле-Бургасу, Лозен-Граду и другим тракијским варошима, Турчин је још увек под утиском ужаса који су му задали његови победиоци. Из угледнијих турских породица не могуће је срести на улици ни жену, ни човека. У целој Тракији турска села су потпуно уништена и опустошена. У местима са мешовитим становништвом, само су турске куће порушене и попаљене. У Новој Србији, на против, у Скопљу, као и у Велесу, Прилепу или Битољу, не изгледа да је српска власт иза-

звала страх или мржњу. Побеђени је наставио свој уобичајени начин живота. Истина, и у Маћедонији има приличан број порушених кућа, али их је *несравњено мање него у Тракији*".

Писац је са чисто војничког гледишта дао и опширне описе кумановске и битољске битке.

Остављајући стручњацима да оцене војничку страну књиге Г. д'Алозја, ми је препоручујемо нашим читаоцима као један драгоцен прилог више у давању правилне оцене о особинама и способностима нашега племена.

М. Ђ. М.

Једна књига о добу Јосифа II.

У једном извештају бечке Академије J. Beidtel је још 1851 године упућивао аустријске историчаре на испитивање „унутрашње историје" доба Марије Терезије и Јосифа II. Поред све пословичне вредноће немачких научењака, аустријски Немци до данас још немају на свом језику једну свестрану изворну монографију о јозефинизму, свом највећем идејном покрету, који је снажно захватио све народе у монархији. Пре неку годину написао је Рус Митрофанов велико дело о Јосифу II, којим у осталом није ни из далека исцрпао Јосифово доба онако као Арнет доба Марије Терезије Приказујући то Митрофановљево дело, замерио је професор на бечком универзитету Кречмајер аустријској науци што јој је један странац, и то баш Рус, морао први написати свестрану монографију Јосифова владања. Набрзо после тога, Гнау, један Немац из Немачке, даје нам историју цензуре за Јосифа II[1]. Заиста карактеристично је за аустријску науку, кад се узме још у обзир да је главна архивска грађа те књиге — око стотину цензурних аката — лежала готово на једној гомили у архиву министарства унутрашњих послова.

Код нас је Г. J. Скерлић популаризовао и увео у моду XVIII век својом великом студијом, која нам после Остојићева првога покушаја на основу досада познате грађе и самосталнога проучавања, у прегледној синтези даје целокупну слику XVIII века са Доситејем као централном личношћу и јозефинизмом као главним идејним покретом Сада код нас на XVIII веку раде

[1] Gnau Dr. H., „Die Zensur unter Joseph II". (Strassburg i. E u. Leipzig 1911).

многи књижевни историчари, и сви као велики недостатак аустријске науке морају осећати потребу једне свестране изворне студије о том добу, нарочито о јозефинизму, као подлоге за своја даља упоредна испитивања. Изгледа, међутим, да Немци још дуго неће моћи рећи последњу реч бар о Јозефинизму, стога и код нас већ неки почињу самостално улазити у то доба, док на пример Чеси имају о том добу лепих радова у часопису музеја Краљевине Чешке

За изучавање јозефинизма Гнауова је књига важна, јер нам износи непосредно деловање цензуре и открива начин мишљења Јосифа II, његова чиновништва, свештенства и других кругова ондашње Аустрије; али у основи не мења слику која се добије читањем посебних студија о цензури од Wiesner-a, Fournier-a, Wolfsgruber-a и других, који цензуру само узгред спомињу. У главном, потврђује Гнау старе закључке новим појединостима, стога ће стручњака свакако више од садржајне стране занимати методска и библиографска страна ове књиге, написане претежно помоћу архивске грађе.

Око стотине цензурних аката уоквирено је сразмерно преопширним историјским прегледима, што отежава склоп самога дела. Међутим Гнау често врло вешто пушта до речи јозефинске чиновнике у подужим цитатима из аката, што баш није обичај у научним расправама модерног дукументарног испитивања, али нам даје вернију и живахнију слику осећања и мишљења ондашњег друштва. За овај начин је врло згодан онај референтски стил аката из јозефинског доба, који се сам собом створио прелажењем и ексхибовањем аката преко многих инстанција ондашњег централизованог и разгранатог бирократског система. Колико ли је само требало, на пример, једном акту карловачког митрополита да пређе инстанција, док није дошао до царске резолуције! Овај метод употребљава архивске грађе могао би се и код нас примењивати, јер би се тим начином могло уштедети засебно оштампавање многих архивских аката, који о веома ситним стварима говоре исто тако као и о најкрупнијим оним опширним канцеларијским стилом, с многим понављањима саме ствари и пуним насловима свих инстанција преко којих је акат прелазио.

Као други извор уз архивску грађу употребио је Гнау броширску књижевност Јосифова доба. После Јосифова релативно слободнога закона о штампи преплавиле су брошире у

десетинама хиљада примерака годишње аустријску јавност, оне чине готово једну малу књижевност за себе (Streitschriftenliteratur). Себастијан Брунер је одавно већ запазио да је то извор првога реда,[1] па ипак је Гнау аустријској науци дао у својој књизи први покушај једног садржајног и библиографског прегледа те борбене брошурске књижевности, која страсно расправља о јозефинским реформама.

У том Јозефовском Бечу, који је крајем XVIII века био центар и српског душевног живота, и чије су јавно мишљење, и онако узнемиривано насилним јозефинским реформама, те силне брошуре још више узбуркавале, провео је и наш Доситеј Обрадовић готово трећину свога века. Ту лежи тежиште његовим слободоумним јозефинистичким начелима, ту се могу наћи готово све његове главне мисли; осим тога, та брошурска књижевност деловала је и непосредно на нашу јавност, јер су некоје главне брошире и на наш језик истовремено преведене.

Гнауов први покушај да нам да садржајни и библиографски преглед те књижевности може послужити као прва информација за даља самостална проучавања, због превеликог броја не може се овде библиографска потпуност ни захтевати. Али, самооптужба је управо његова тужба: да није могао да пронађе многе пописе цензура забрањених књига („catalogi librorum prohibitorum"), које и не спомиње у својој књизи, ма да је требало да дā опширнију анализу њихова садржаја. Те каталоге састављала је цензура и они су безусловно потребно за карактеристику ондашње аустријске књижевности, тог неоригиналног, специфично аустријског одраза западњачког „Aufklärung"-а. Ако нигде, могао их је лако наћи у књижници бечке градске већнице, тако важне за проучавање старије аустријске књижевности

Истичемо још један Гнауов недостатак, уједно као општи недостатак готово свих архивских студија на немачком језику о том добу: непотпуност архивске грађе особито о акатолицима, нарочито о Србима.

Србе спомиње само на два места у својој књизи. У једном акту од 20 јануара 1783, по ком су се морале слати све

[1] S. Brunner, „Theolog. Dienerschaft am Hofe Josephs II". Wien 1868 p. 355.

православне верске књиге пре цензуре преко угарске дворске канцеларије митрополиту. Он томе не може да нађе разлога, јер тако право ранијег прегледа није имао ни бечки кардинал ни протестантске црквене власти (стр. 133). На другом месту (стр. 229) наводи акт истога датума о продужењу Курцбекове штампарске привилегије, о царини на његове књиге и забрани увоза свих књига за православне. Још једаред спомиње Атанасија Секереша, Доситејевог бечког пријатеља, као „цензора за оријенталне језике и романе са платом од 1000 форината годишње. О Србима није умео више рећи јер се једнострано послужио само архивском грађом из министарства унутрашњих послова, а није о том предмету ништа потражиоу остала три главна бечка архива, или бар у архиву државнога савета, те врховне и непосредне средишне власти, којаје састављала све царске одлуке. Протоколи свих бечких архива из тога доба удешени су по главним речима акта (Schlagwörter), те је лако у њима се наћи Та лакоћа оријентирања отежава још његову погрешку.

Непотпуност и једностраност архивске грађе због употребе само једног архива код Гнауа сенаро чито истиче, но тај његов недостатак не бисмо ипак толико наглашавали, да он није општи готово код свих архивских студија из тога доба на немачком језику, а код нас Срба готово редован. Швикерова политичка историја угарских Срба је непотпуна, јер ју је писац највише радио на основу архива илирске дворске депутације и угарске дворске канцеларије у Пешти, и врло мало употребио архив дворског ратног савета, још мање архив државног савета, врховне власти која је коначно одлучивала, јер је састављала царске резолуције (Марија Терезија и Јосиф обично су их све без измене потврђивали) о свим нашим стварима, које би илирска дворска депутација преко њега подносила на највишу одлуку. С тога је управо непојмљиво што Bidermann-Hock у својој историји аустријског државног савета[1] не спомињу ни мало Србе. И Хелферт у свом делу о аустријској основној школи говори нешто мало о оснивању наших „тривијалних школа у темишварском Банату, а у својој биографији Бартенштајна не спомиње одношај овога према Србима, мада је овај био вишегодишњи председник илирске дворске депутације и на-

[1] „Der öster. Staatsrat“ (1760—1848). 1879.

писао за Јосифа II читаву књигу о Србима. Тако исто Волфсгрубер у монографији о кардиналу Мигацију наводи само један његов акат против ревносног карловачког митрополита због оснивања једне православне парохије у северној Угарској. За архивске студије Јосифа Јиречека о Србима рекао је већ сам Швикер да су непотпуне. И тако би се то ређање могло још и даље наставити, кад већ и ове појединости не би доказивале горњи горњи закључак.

Још нешто. Књижевни историчар мора оцртати културно-историјску позадину једног доба, које, тако рећи, нема праве, лепе књижевности, као што је доба Јосифово; мора скупити све појаве које карактеришу ондашње друштво и приказују његов мисаони живот, укус, његов идејни круг. Таквих узорних одсека има Пипин у својој историји руске књижевности, што је Г. Јагић у своме Архиву (XXIII, 277) нарочито истакао; код нас је, на пример, Г. Скерлићу успела културно-историјска позадина за нашу књижевност у XVIII веку. Гнау је међутим, с обзиром на наведену библиографију и сразмерно преопширне историјске прегледе, оцртао врло слабо културно-историјску позадину на својој слици цензуре за доба Јосифа II.

Тешкоће, дакле, за упоредно испитивање српске и историјске књижевности XVIII веку још су непрестано велике, махом због непотпуности аустријских извора.

Др. Мита Костић.

Dr. Slavko Šećerov. Licht, Farbe und die Pigmente. Beiträge zu einer Pigmenttheorie. (Vorträge und Aufsätze über Entwicklungsmechanik der Organismen. Herausgegeben von Wilhelm Roux. Heft XVIII. Leipzig und Berlin).

Утицај средине на живе организме јесте чинилац који заузима најважније место у теорији еволуције живих створова. Њима се објашњава склад који влада између створа и средине, њиме се објашњава еволуција у току времени; жив створ по своме склопу и делању схвата се данас као резултанта давних и скорашњих утицаја средине. Тај утицај средине и ако у многим случајевима очевидан, махом је био у заклону од експерименталног проверавања, и фактору време даван је труд да објасни сва прилагођавања организама. У место научног изучавања механизама утицаја којима подлежу живи

створови, „хиљаде хиљада година“ објашњавале су несхватљиве ствари, тако да еволуција живих организама, и ако очевидна, остајала је увек хипотезом. Данас то више није. Експериментално се данас изазивају разне промене особина у живих створова, промене тако дубоке да могу бити и наследне. Међу многобројним природним факторима који утичу на живот, *светлост* је несумњиво међу најважнијим. Многобројност боја живих створова, множина врста зракова који се простиру у сунчеву спектору од интра-црвених до ултра-љубичастих, чине биолошка изучавања светлости необично интересантним. У књизи чији смо натпис исписали, Г. Шеђеров, који се бави изучавањима те врсте, покушао је да из доста многобројних радова на утицају светлости на боју и пигменте живих створова, извуче неколика општа схватања механизама тих утицаја светлости. Изложивши све што је важнијега учињено на томе предмету, Г. Шеђеров покушава да нађена факта удружи једном новом пигметном теоријом.

И. Ђ.

Otto Weinreich, Der Trug des Nektanebos. Wandlungen eines Novellenstoffs. Leipzig и Berlin, 1911.

За мото узео је писац сасвим подесан цитат из Овидија: ...multi nomine divorum thalamos iniere pudicos „многи су већ под именом богова продрли у дискретне женске одаје“. Нектанеб је чувени чаробник и, према роману о Александру Великом, природни отац Александров: он је преварио Олимпију, Александрову матер, представивши јој се као Зевс Амон. Вајнрајх наводи још два *историјска* примера овакве преваре. Године 19 по Христу успео је Изидин свештеник у Риму да превари једну ваљану Римљанку, на тај начин што јој је у храму удесио састанак са неким младићем који се прерушио као бог Анубис. Када је Тиберије чуо за овај скандал, бацио је све Изидине свештенике на крст, а храм разорио. Други пример је из Александрије: ту је Сатурнов свештеник вршио, за свој рачун, сличне преваре, док није ухваћен и уморен. У класичној литератури био је мотив овакве преваре добро познат, нарочито у тако званој милетској новели. Вајнрајх наводи из византијске, затим из источњачких и западњачких књижевности много приповедака и новела које стоје са споменутим класичним мотивима у директној или индиректној вези, или на

њих наличе. Међу ауторима који су овај мотив употребили налазимо Виланда, Лафонтена, Бокача, и друге.

И у српској народној књижевности и у народном веровању познате су овакве историје. (Упор. Др. Тихомир Р. Ђорђевић, Фолклорне белешке. I Партеногенеза. „Српски Књижевни Гласник“ 14 (1905), стр. 286). Оваквих случајева преваре има и иначе, и у прошлости и у садашњости, приличан број. (Упор. Тих. Р. Ђорђевић, „Снохачество“. „Караџић“, 3 1901, стр. 202).

Ко се буде заинтересовао овим питањем, препоручујем му још, у извесном погледу сродно дело Eugen Fehrle, „Die kultische Keuschheit im Altertum“. Giessen. 1910.

В. Ч.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ:

„Преглед књижевности хрватске и српске“. — Г. Др. Давид Богдановић, професор доњоградске гимназије у Загребу, штампао је свој „Pregled književnosti hrvatske i srpske“ (Загреб, 1914; 8⁰, стр. 264). У књигу је унет овај материјал: народна („традиционална“) књижевност, хрватска и српска књижевност у Средњем Веку, хрватска књижевност од XV века до илирског покрета (рачунајући ту: далматинску књижевност, дубровачку, славонску, босанску и кајкавску књижевност), најзад српска књижевност од почетка XVIII века до појаве прве књиге Вука Караџића (1814). Књига, дакле, обухвата сву књижевност српско-хрватског језика до почетка XIX века. После ове књиге доћи ће друга, која ће обухватити нову књижевност хрватску и српску, од почетка XIX века па на овамо. Овај преглед писан је, по пишчевим речима „за оне који желе кратку и поуздану информацију о најзнатнијим појавама, у књижевности нашој, хрватској и српској“. Издање ове књиге помогла је Матица Хрватска. О овом „Pregledu književnosti hrvatske i srpske“, као и о „Poviesti hrvatske književnosti“ Г. Др. Бранка Водника, говориће се опширније у овом часопису. Л.

„Србија и Арбанија“. — Г. Димитрије Туцовић, уредник социјалистичког часописа „Борбе“, својом књигом „Србија и Арбанија“, хтео је да да „један прилог критици завојевачке политике српске буржоазије“. Писац је крут и непомирљив доктринаран социјалист, и то се види из свакога реда његове књиге. Поред добрих и непосредних опажања, зрелих мисли

и нацрта целе једне рационалне балканске политике, има усиљенога свођења живота и историје у преживеле формуле, удешавања живе стварности према мртвим књигама старијих социјалиста, који су писали пре више од пола века, или према теоријским извођењима берлинских и бечких марксистичких теоретичара. Писац за љубав својих догма често и лако прелази преко интереса своје земље и своје нације, заборављајући потпуно колико не само национализма но и империјализма има у немачкој социјалној демократији. Више вођење рачуна о стварности а мање о теоријама; више реалности и реализма, а мање доктринарности; више вођења рачуна о сопственим националним интересима, а мање верности Марксу, Енгелсу и Кауцком, — све би то допринело вредности ове иначе интересантне књиге. Иначе, и својим засебним схватањима и извесним тачним опажањима, ова књига заслужује пажњу читалаца.

Д.

„Борба за царинску, војну и дипломатску унију између Црне Горе и Србије“. Цетиње, 1914. — Г. Др. Секула Дрљевић, адвокат и народни посланик у црногорској народној скупштини, одштампао је у књижицу свој говор који је по питању односа између Србије и Црне Горе држао у седницама скупштинским од 10, 11 и 12 фебруара ове године. Њој је приложен и предлог мањине, чији је он шеф, за адресу. У овоме говору је у главним линијама нацртано развиће политичког живота Црне Горе, изнети су услови у којима она сад живи и за будућност се предвиђа само једна могућност: уједињење са Србијом.

П.

„Из народне књижевности“. — Из „Гласника Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини“ за 1913. годину (страна 337—361) оштампао је посебно Г. Др. Владимир Ћоровић четири своја чланка под насловом „Из народне књижевности“. I „Народна традиција о Немањи“. Ту се после констатације да традиција о Стефану Немањи није велика, износи оно што од ње има, тумачи јој се порекло и доказује да није непосредна, да је позајмљена из црквене традиције и да је из каснијега доба. — II „Хорог Кардаш у нашим народним приповеткама“ Ту Г. Ћоровић очевидним примерима указује на везу између турских народних приповедака о Хорог Карддашу, који је у Турака врло популаран као у нас од прилике Ћосо, и наших народних приповедака. — III „Једна занимљива варијанта пјесме о паду Сталаћа“. Овде Г. Ћоровић указује на интересанту промену коју је претрпела позната народна песма о паду Сталаћа у устима народног певача, по свој прилици Херцеговца, који је Сталаћ заменио са Стоцем, а цара Мехмеда обичније у народној поезији помињаним Муратом и учинио још неке замене, по свој прилици поводећи се за познатијим стварима у

Херцеговини. — IV „О земљи Индији народних пјесама“. Г. Ћоровић налази да је име Индија ушло у народ из популарног романа о Александру Великом, који је и иначе имао утицаја на нашу народну традицију и да је добило јачега израза причањима XVI века о пронађеној Индији. — Сва четири чланка врло су добро аргументисана и чине лепе прилоге решавању питања о пореклу и животу наше традиционалне литературе.
Т. Ђ.

„Борба са злочином“. — Г. Павле К. Мијаиловић превео је с руског књигу професора Ковалевског „Борба са злочином путем васпитања“. (Издање Свесловенске Књижаре М. Ј. Стефановића, Београд, 1914; 8°, стр. 89; 1 дин). Ова хумана књига заслужује што већи број читалаца.
Н.

Преписка Черњаева са Србима. — „Русскiй Архивъ“, у свом 1 броју од 1914, почео је доносити „Письма властителей Сербiи къ М Г. Черняеву“. Удовица генерала М. Г. Черњаева, почела је публиковати преписку свога мужа са Србима 1876 године. У првом броју су писма Кнеза Милана, и захватају период првог српско-турског рата 1876, од 5 јуна до 26 септембра исте године. Историчари данашње Србије у тој преписци добивају богат материјал.
К.

„Дневник опсаде Једрена“. — Париска војна књижара Henri Charles-Lavauzelle издала је књигу калуђера Павла Христова. „Journal du Siège d'Adrinople“. Христов је за све време опсаде био у Једрену, и сваког дана бележио је што је видео и чуо, и тим личним и преживљеним књига има интереса.
К.

„Историја Русије“. — Алфред Рамбо написао је врло цењену „Историју Русије“ („Histoire de la Russie depuis les origines jusqu'à nos jours“). Шесто издање те књиге приредио је Г. Емил Оман. Г. Оман је наставио посао Рамбоа, и дао политичку слику Русије све до 1913 године. Нарочито је пажња обраћена савременој Русији, њеној спољној и унутрашњој политици. Балканска политика Русије и њена велика улога у последњем Балканском Рату нарочито је истакнута. Г. Оман је темељан познавалац руског живота и одлична историја Русије Алфреда Рамбоа добила је најпозванијег и најбољег настављача. Ово капитално дело, које износи скоро 1000 страна текста, са богатом библиографијом, стаје 6 динара; издала га је књижара Ашет
Х.

Jan Vobornik: Josef Holeček. V. Praze 1913 (издавач F. Topič) Стр. 128. — У овој расправи о Јозефу Холечеку, плодном преводиоцу наших народних песама на чешки

језик. највише се говори о његовом интересовању за народну поезију југословенских народа. Ова књижица је леп прилог за испитивање наше народне поезије у страним књижевностима.
А. М.

УМЕТНОСТ.

Нове српске композиције Изишле су из штамце нове композиције Г. Милоја Милојевића: ор. 3 „Минијатуре“ за клавир у две руке и ор. 5 „Две суморне песме“, стихови Војислава Ј. Илића за један глас и клавир. У збирци „Минијатуре“ има осам композиција: „Praeludium“, „Туга“, Игре № 1, № 2, № 3, „Сећање“, „Вилинско коло“ и „Postludium“. Opus 5 садржи два броја: „Јесењу елегију“ и „Под старим гробним плочама“. Клавирски став „Минијатура“ средње је тешкоће изузев„ Вилинско коло“ које од пианисте тражи лакоћу ударца и способност јасног ритмизирања. Врло су лаке оба прве композиције као и игра бр. 2. Све три игре су у духу народних игара. „Сећање“ је тиха„ Stimmunds“-музика, а „Postludium“, крепка снагом и акордима. Она је завршна пиеса ове збирке наше оригиналне клавирске литературе. Обе песме из ор. 5 писане су са искључивом намером да се bel-canto истакне уз модерну али не и тешку пратњу клавира. „Минијатуре“ стају 3 динара. Обе песме по 1 динар. -ћ.

ДРУШТВО И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — 22. фебруара држала је Српска Краљевска Академија свој свечани годишњи скуп. На њему је секретар Академије, Г. Љубомир Стојановић прочитао извештај о раду у протеклој години, поменути су, затим, чланови преминули у тој години и објављен је избор нових чланова.

Академија је одржала у 1913 години 45 скупова, од којих је 20 скупова појединих одељења, 20 скупова Председништва, 4 скупа целокуцне Академије и 1 свечани. — Рад на подизању Дома Академије привођен је крају. Свршетком децембра извршена је лицитација, обезбеђен је новац за зидање и грађење је већ отпочело. — Академија је добила 6.500 динара од Министарства Просвете за проучавање Новопазарског Санџака, старе Рашке. Министарство Привред је такође указало помоћ у томе. Државни Савет је, поред ранијих 8.000 динара, ставио Акадмији на расположење још 2.000 динара из Велемиријанума за проучавање архитектуре и живописа српских. Утврђен је план да споменици улазе у засебне књиге по вековима, да се снимање живописа врши фотографијом у бојама и да се ти послови повере стручњаку. — Рад на илустровању српских народних песама учинио је знатан напредак. Још у 1914 години изићи ће једна књига са илу-

страцијама наших уметника, који су се лепо одазвали позиву да учествују на томе делу. — На изјаву Бугарске Академије Наука, којом се обратила словенским академијама и протестовала против радње српских политичких и војничких власти у Маћедонији, Академија је уложила протест што се политичке несугласице уносе у расправљања научних тела. — Академија је препоручила за награду спис „Биографија Јована Савића (Ивана Југовића)“, који је поднет Министарству Просвете на расписани стечај. — Одређен је Г. Др. Александар Белић да за сада управља пословима око „Југословенске Енциклопедије“, са чијим ће се издавањем пожурити. — Г. Момчило Иванић саставио је Оглед Академијиног Речника, који је разаслат члановима и стручњацима на мишљење. То је општи рад.

Рад по струкама био је овакав. *Академија Природних Наука* примила је за своја издања радове Г. Г. Др. Михаила Петровића, Др. Јована Цвијића, Петра С. Павловића, Др. М. З. Јовичића, Др. Милутина Миланковића, Др. С. Шећерова, Др. И. Ђаје, Др. М. Берића и Ж. Јуришића. — *Академија Философских Наука* примила је списе Г. Г. Др. В. Јагића, Др. В. Чајкановића, Др. В. Ћоровића, Владимира Ђорђевића, Др. Д. Анастасијевића и Радослава Грујића. — У издања *Академије Друштвених Наука* примљени су списи Г. Г. Љ. Стојановића, Г Гершића, Др. Владана Ђорђевића, Јована Томића, Др. С. Станојевића, Др Драгољуба Павловића, Др. Ј. Радонића Марка Драговића, Др. Милоја Васића, Др. Душана Пантелића и Радослава Грујића. — *Академија Уметности* је одлучила да се у Лајпцигу штампа, огледа ради, прва књига црквених музикалија Корнелија Станковића. На заједничком састанку са *Академијом Философских Наука* предложено је Председништву Академије да умоли Владу за заштиту споменика наше старе културе у новим крајевима.

Академија је, и поред нередовних, ратних прилика, издала 10 књига: 3 Гласа, 2 Етнографска Зборника, Годишњак и 4 књиге засебних издања.

Лексикографски Одсек наставио је скупљање лексиконске грађе. Из десет књига исписано је 17.900 листића добивено је 6 збирака народних речи на 1380 листића. Целокупна речничка грађа износила је на крају 1913 године 1.381,944 листића.

Етнографски Одбор је примио 19 радова. Они су заједно са заосталим из 1912 године оцењени. Одбор је, и поред рата, радио на испитивању насеља.

Задужбине, осам на броју, издавале су и откупљивале поједине књиге (Г. Г. Момчила Иванића, М. Трпковића, Др. С. Рибникара, Сретена Димића), награђивале поједине списе (Г. Г. Ж. Лачића, В. Спасојевића, Др. П. Радосављевића) и помагалале писце (Г. Владислава Петковића).

Председник је поменуо: Академијине чланове умрле у

1914 години: Др. Михаила Вујића, Саву Грујића, Ђорђе Пантелића, Армина Павића, Платона Кулаковског, Армина Вамберна, и друге

За 1914 годину Академија је изабрала ове секретаре: Г. С. Лозанића за Академију Природних Наука, Г. Др. А. Белића за Академију Филозофских Наука, Г. Слободана Јовановића за Академију Друштвених Наука и Г. Стевана Тодоровића за Академију Уметности.

Објављен је, најзад, на овом скупу, избор нових чланова, редовних: Г. Богдана Поповића, за Академију Уметности, и Г. Др. Михаила Гавриловића, за Академију Друштвених Наука; и дописних: Г. Алексе Шантића, за Академију Уметности; Г. Г. Др. Недељка Кошанина, Др. В. Варићака из Загреба и Г. Др. Драгутина Горјановића-Крамбергера из Загреба за Академију Природних Наука; а Г. Г. Др. Јана Богдана и Др. Илије Барбулеска, румунске професоре универзитета, за Академију Филозофских Наука

Скупом је председавао Г. Стојан Новаковић. Присуствовао је Њ. В. Престолонаследник, академици и гости, просветни радници. Н.

Матица Српска. – Седница књижевног одбора 13 (31) марта 1914. Прима се у издању Матичина: „Вања Александровић", приповетка Исидоре Секулић, „Песме", Милете Јакшића, Др. Ј. Дедијера чланак „Нова Србија", професора Н. Петровског из Казана чланак „Како је Копитар 1840 године бранио Вука", Милутина Јакшића чланак „Зашто је Св. Сава отишао у калуђере". Не примају се: чланак „Теизам и атеизам", песма „Рањеном брату", две песме „Са гондоле и загрљај ноћи". Од збирке „Из мојих ратних песама" узеће се евентуално две. Секретарев извештај о 297 књига књига „Летописа" узима се на знање. — Чланови Матичини ће добити за годину 1914 као редовно коло „Књига Матице Српске" ова три дела: 1, „Буња и други из Раванграда", приповетке Вељка Петровића, 2) Шекспиров „Кориолан" у преводу Др Свет. Стефановића, 3) „Социологија", I део, Мирка М. Косића — Покренуће се још ове године ванредно коло књига Матице Српске — Збор за Друштвено Просвећивање и Књиге за Народ, држаће се у четвртак 17 (30) априла. — Учињене су припреме за штампање овогодишњег кола Књига за Народ и поверава се Редакционом Одбору да ово изведе. — Узима се на повољно знање извештај пароха опавског К. Костића о предавањима за народ прошле зиме. — Узима се на знање извештај о Библиотеци и одлуке Управног Одбора о даљем уређењу Библиотеке.

Н.

Народна Библиотека у 1912 години. — У „Годишњаку" Српске Краљевске Академије за 1912 штампан је извештај о стању и раду Народне Библиотеке за 1912 На крају те године, Библиотека је имала 48.574 нумера (дела), 98.341 првих примерака, 34.179 дупликата; 218 штампарских првина; 774 новина; 1.216 карата, 1.172 рукописа и 2.606 писама У читаоници је у току 1912 узимано на читање 9.511 дела (6.596 научних и 2.915 забавних). Највише је читано из српско-хрватске књижевности (7.529), потом немачке (1.029), француске (876), руске 121, латинске 106, и т. д. По занимању, највише је узимало на читање, у читаоници и ван библиотеке, ђака (8.084 мушка и 1.571 женска), професора (1.501 и 67), 383 чиновник, 271 новинар и књижевник, грађана (182 мушка и 53 женске), пензионера (167), уметници (46), учитеља (35), адвоката (31), официра (29), свештеника (7). Највише се читало српских часописа (1.925), потом романа и приповедака (1.806), политичких листова (740), филозофских дела (596), филолошких дела (298), педагошких дела (259), зборника закона (217), страних часописа (141), дела из природних наука (140), и т. д. Од политичких листова највише су читане „Српске Новине" (140), потом „Одјек" (41), „Самоуправа" (40), „Дневни Лист" (34), „Политика" (32), „Браник" (24), „Београдске Новине" и „Мали Журнал" (21), „Видовдан", „Видело", „Штампа" (20), и т д. Од часописа највише је читан „Српски Књижевни Гласник" (721), потом „Дело" (333), „Летопис Матице Српске" (92), „Архив за правне и друштвене науке" (50), „Отаџбина" (47), „Бранково Коло" (46), „Босанска Вила" и „Savremenik" (36), „Даница" и „Vienac" (30), „Учитељ" (29), „Nada" (28), и т. д. Од српско-хрватских писаца највише су читани: Јован Скерлић (269), Стојан Новаковић (94), Бранислав Петронијевић (85), Др. Михаило Петровић (84), Павле Поповић (70), Станоје Станојевић (62), Вук Караџић (56), Слободан Јовановић (51), Љубомир Недић и Андра Гавриловић (44), Доситеј Обрадовић и Ватрослав Јагић (43), Војислав Бакић (41), Милан Милићевић (36), Светозар Марковић и Михаило Гавриловић (39), Драгољуб Павловић (31), Михаило Вујић и Чедомиљ Мијатовић (29) и т. д Од писаца из лепе књижевности највише су читани: Његош (72), Змај (49), Јаков Игњатовић и Ђура Јакшић (40), Милован Видаковић (36), Иво Војновић (33), Јован Ст. Поповић и Стјепан М. Љубиша (31), Јован Суботић и Стеван Сремац (28), Алекса Шантић (21), и т. д. Од страних научних писаца највише су читани: Т Линднер (61), Смајсл (56), Дарвин (48), Ед. Мајер (44), Хекел (41), Густав Ле Бон (40), Др. Р. Ајслер (39), Г. Брандес (35), Ј. Шер (34), К. Јиречек (30), Спенсер и Пајо (31), Гијо, Сењобо и Крумбахер (28), Хефдинг и Ренан (26) Бекл (25), Бебел (23), Тен и Кауцки (20), Фистел де Куланж (17), Декарт (16), и т. д. Из страних забавних књижевности највише је читан Виктор Иго (138), потом А. Доде (95), Мопасан (52),

Данте (40), Жан Ришпен (36), Емил Зола (35), Дима отац (29), Ибзен (27), Гете (26), Шекспир (24), А. Франс (23), Пјер Лоти (22), Дикенс (20), и т. д. Од словенских писаца највише је читан Толстој (162), Достојевски (66), Тургењев (65), Сјенкјевич (40), Горки (33), Чернишевски (35) и т. д. М

ПОЗОРИШТЕ.

„Позоришни Годишњак“. — Народно Позориште у Београду издало је пре кратког времена „Позоришни Годишњак“ за позоришну годину 1912-13. (Београд. 1913, 8⁰, 44, 5 слика. Штампарија „Штампе“). Изгледа да смо све ближи остварењу једног позоришног алманаха, који би био у малом историја целе једне сезоне и чији би интерес био појачан чланцима о позоришним појавама код нас Срба и ван Србије као и код Хрвата. Овај последњи „Годишњак“ је такав алманах у за четку. Он има статистички део и, већи, књижевни део.

Из првог дела дајемо ове податке.

На челу Управе је управник Г. Милан Грол; секретар је Г. Милан Предић. Позориште има четири редитеља, од којих су двојица и чланови. Било је 10 сталних чланова (6 мушких, 4 женских), 21 редован члан (11 мушких, 10 женских) 23 привремена члана и 4 стална певача.

Позориште је у овој сезони радило девет и по месеци, од 6 септембра 1912 до 18 јуна 1914 године, са паузом од месец дана. За то време, и поред нередовних прилика, дало је 214 представа. За последњих десет година тај број је бивао од 205 до 245. Приход редовних представа износио је 131.584 90 динара, док се за десет последњих година спуштао на 96.980·30 и пео до 155.019 50. Интересантно је да је у години 1908—1909, у години Анексије, приход тих редовних представа био 116 519.05, дакле за 15.000 динара мањи него у овој ратној и непотпуној години.

Нових комада дато је 15; сем тога 7 комада су обновљени. Изворних нових комада било је само 3. Укупно је давано 90 комада. Српских комада је било више од трећине укупног броја; у протеклој десетини никад није било толико српских комада према страним. — Од наших писаца највише су играни Бранислав Нушић (15), Јован Ст. Поповић (10), Иво Војновић и Никола I (8), Светозар Ћоровић (5). Од комада најчешће су играни „Балканска Царица“ (8), „Лазарево Васкресење“ (5), „Пут око света“ (5), „Хајдук Вељко“, „Станоје Главаш“ и т. д. — Од страних писаца најчешће су давани: Антон Чехов (13), Салваторе и Верди (11), Кајаве-Флер, Виктор Ришков (9), Лењђел (8), Шекспир, Шилер, Гогољ, Дима Отац, Запољска, Викториен Сарду и други; а од страних комада: „Трубадур“ (11), „Живи леш“, „Просидба“, „Тајфун“, „Змија-Девојка“ (8), „Примроза“ (7), „Женидба“, „Њих четво-

ро", „Шелеров пансион", „Госпоћица од Бел-Ила", „Елга", „Напад", „Ујка Вања".

По књижевности, највише је играно српских, па француских (26), немачких (13), словенских (9), енглеских (5), талијанских, норвешких и маџарских (1, због гостовања једног глумца).

Краљеву награду од 1000 динара добио је комад Ива Војновића „Лазарево Васкрсење".

Велики део чланова, чиновништва и техничког особља учествовао је активно у ратовима. Проглас мобилизације 17 септембра је онемогућио заказану представу. Ипак рад није прекидан и, у пркос највећих напора због одласка особља, даване су представе махом са националним родољубивим комадима и за омладину Стари глумци, у недостатку младих драмских јунака, вратили су се на своје негдашње улоге. Рад је тако трајао, и, кад се за време преговора у Лондону раскравило опште расположење, дате су и премијере Нов рат са Бугарима прекинуо је рад. Чланови и чланице су онда узели у своје руке сав рад у једној болници.

Овај „Позоришни Годишњак" излаже и стање путничких позоришних дружина, које по новом закону стоје под Народним Позориштем. Пет дружина — „Гундулић". „Трифковић", „Стерија", „Јоаким Вујић" и „Тоша Јовановић - давале су у овој сезони највише национални репертоар. Од наших комада оне играју највише „Балканску Царицу" (20), „Коштану" (18), „Девојачку Клетву" (14), „Зону Замфирову", прераду по Сремцу (13), „Кир-Јању" и „Ђиду" (13). Њихов приход иде у овој години од 11 000 до 43.000 динара У свима дружинама било је свега 90 глумаца.

Књижевни део „Позоришног Годишњака" доноси некрологе Адаму Мандровићу и Димитрију Ружићу, глумачким великанима који су стварали српско-хрватско позориште, и Драгутину Чижеку, ранијем капелнику Народног Позоришта, који је вредно радио у времену кад су се крчиле прве стазе у нашој уметности. Уз то, он лепо бележи и смрт Милана Стојчевића, рано умрлог комичара српског, и истиче савестан и озбиљан сценаристички рад члана Владимира Тасића, који је погинуо у рату Уз чланке иду добро израђене илустрације.

„Позоришни Годишњак" је престао бити статистички извештај, једна књижица са цифрама, и то је несумњив напредак Али, он треба да постане и прави алманах. Е. Н.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXXII, број 8. — 16 април 1914.

НА ПАШИ.

Биће око поноћи. Загорски заселак, високо над морем, прилубљен уз уобличене стене, иза летње дневне жеге, тек што се смирио. Пун месец навио се нада њ. Његова светлост лагано почива по стенама и крововима потлеушица. Дрвета, у озиданим баштама, прелевају се у прошарици тамнијих и jаснијих боја. А дубоки долови, као понори, застрти су тамним, тајанственим сенама. Ништа не буни ноћни мир. Цвиљење попаца непрекидно је дању и ноћу, у сунцу и месечини једнолично неосетно...

Павле јаши свога вранца, води га на пашу. Звонце на њему запушио је листовином, да му комшије не познаду звука. Али одједном копито, ударивши јако о стену, звекну. У исти час чу се рзај некога коња из појате. На тај рзај јави се други, па лавеж паса, и, негде далеко, петао кукурикну. Павле жури да из засеока изиђе. Он је јединац удовице Јање, здрав и јак. Не стаје нико њему на стопу. И зимус, кад се комшинска младост набациваше каменом, надбацио је над све остале. И каже се за њ да се у планини с вуком рвао, и да му је из чељусти истргао уграбљену овцу. Како је јак, онако је и отворене беседе, само не да на се, — јогунаст је. Кад стиже у забран приморскога села Дражице, сјаши, спута вранца, и до њега леже на суву траву. Неко време лежи наузначице

подвијених руку под главом, и, премишљајући о нечем, гледа у звезде. Ружа ће сигурно доћи, обећала му је јуче кад се сретоше у путу. Двапут рече јој да дође, има нешто особито да јој каже. Она му се увукла у душу онога дана кад га затече олуја на паши. Прокисао, озебао, стиже у шпиљу што се завукла у суре стене, да се з клони. У шпиљи нађе Ружу. Цурче беше сакупило нешто суварака и њима наложила ватру. Модрушасти, весео пламен, пуцкетајући, блажио је влажни ваздух. Ружа је сушила мокру каљаву обућу, и испружила голе ноге уз ватру. У одблеску пламена лице јој је било светлије и руменије но обично, а тамне очи питомије и мекше. Кад он униђе очи јој плануше живим сјајем, као две ватрене искре. Момче за час застаде, па мирно седе до ње да се суши. На пољу пљуштн. У шпиљи једнолично, одмерено пада по која крупна кап воде, падне и у ватру, па пушећи се гаси је. Павле гледа у прљаву обућу, и њене беле, голе ноге, и мишљаше: „колико је пута видех и у цркви, и у комшилуку, и на прелу, па нигде не сврну очима на њу, а сада, ето, понесе ме ум за њом; чисто изгарам"... И, гледајући се ћутке, замиловаше се и заволеше очима. Од тога дана Павле кадгод сретне Ружу дође му на памет шпиља, и види је у њој како, голих, белих ногу, суши се уз ватру.

„Иде Ружа", помисли, чувши и познавши звук звонцета на њеној кобили.

Кад девојче стиже, као зачуди се кад Павле приђе к њој и казавши му: ој!, седе на високу стену.

— Зар ћеш плести чарапу? — упита је.

— Хоћу, мјесец грије као дан

Павле седе сучелице на другу стену Месечева пуна светлост обухвата им лица. Доле под њима пукло је плодно поље, сам виноград и маслина. Иза поља слегло се непрегледно море, јер се приморске планине, у мекоти месечине, губе у недоглед. Ћуте. Звонце на кобили брецне, и ћук се јавља.

— Дуни у двогрле — каза девојка.

Павле послуша. Меланхолично, лено, разлеже се кршем звук свирале, озивања у души, као песма успаванка младе удовице, мајке над својим јединцем. Пирну шапатљиви лахор, и са собом донесе мирис просушене кадуље и зиморада. Момче се одједном диже и седе до ње:

Не да ми се свирати, волим овако код тебе... Тако,

неко време, ослушкујући гласове обасјане ноћи, седи једно поред другога, сигурни и мирни, осећајући близину својих живота. Најпосле, Павле се одлучи. Кришом, иза паса, извади јабуку, са задевеним у њој сребрним прстеном, и пружи је Ружи.

— Да те вјерим!

Девојка погледа на јабуку, узе је из руке му и журно стави у њедра. Павле се диже:

— Да се у знак вјере и пољубимо, каза и пољуби девојку. Ружа се тргну и, у неприлици, погледавши доле према мору, каза: Свиће! Крајеви неба до воде уобличују се и ките разноликим бојама, долазе јаснији, живљи, од туда ће се сунце родити; свежији је лахор и, оздо, уз мирис трава, носи собом цвркут птица, и погдекоји, ретки људски глас. Згледају се. Наступајућа светлост летње зоре, одразује им се у очима и на челу. Разабире се и сура боја стене на којој она седи. Девојка погледавши у њ застиди се и диже се. Одједном Павле тргнувши се напери уши: звук звонцета његова вранца, чује се у забрану, далеко, преко међе.

— Далеко оде вранац — каза — треба да га врнем...

— Не знам што је од моје кобиле? — опази девојка.

— Лако је за њу, она пристаје за мојим вранцем... Знам ја њега, злата је вриједан; зна он гдје је добра паша; а кад му нешто суне... знаш... гризе, и дими му из ноздрва као из машине .. — 'Ајдемо!

Ухвати девојку за руку и поведе је за собом. Нађоше живину где слатко пасе усред забрана.

— Казах ти да твоја кобила неће даље од мога ата ни корака — вели Павле и јави се своме вранцу. Коњ се окрете и погледа га својим живим, сјајним очима. Павлу се учини као да моли, да га пусти да још пасе.

— Нека те, нека! милујући га, вели му.

Ружа опази да би требало из забрана изићи, јер би их туђ стражар могао затећи на забрањеној паши — па ето зла! Али Павле испрсио се пред њом и поносит вели: Мани, не бојим се ја њега. Ово је наше од памтивијека... То свједоче сви старији људи... А сами Бог ударио је међу између загораца и приморацa: оно што је мору обрнуто њихово је, а ово горје наше... Не бој се! Па извади иза паса нож и подреза јасенов избојак. Помњиво, урезавши у њ велико почетно слово свога и њена имена, дарова јој удешену палицу.

Хтеде други избојак да подреже, али застаде одједном с ножем у руци. Однекле, из близа, чу се очајни, болни цијук неке птице. Притрча тамо, и пред собом опази подивљалу мачку где гњави уграбљену птицу. Око мачке расуло се перје. Би му жао нејаке птице, дохвати камен да мачку уплаши, али она побеже у густи грм У то, изнебуха, као да је из земље испао, обрете се пред њим, с напереним ревовером у руци, шумски стражар

— Стој! — заповеди Павлу.

Павле, не одговоривши ни речи, потрча своме вранцу. Вранац зарза. Ружа са својом кобилом пожури Павлу. Павао погледа око себе, и очи му се зауставише на хумци стена. Стаде спреман до хумке.

— Пази на живину! — каза девојци. — Недај им од себе.

Шумски стражар приђе ближе

— Дај живину!

— Не дам!

Стражар држећи наперен револвер у руци насрне да отме вранца Али Ружа беше улар вранчев омотала око свога живота, и неће да макне с места.

— Не дирај у њ! — повика Павле... Не дам га за живу главу! И осети тога часа како му усне дрхте, и крв навире у главу. Али стражар насрће лудо. Удари цуру шакама.

Павле побесни, сасу стенама. Нека стена погоди стражара у главу.. Овај се поведе. Али одједном исправивши се, опали. Два хитца чуше се један за другим. Павле још се једном хитну, и ухвативши се руком за груди, полети стражару да се с њиме у руке ухвати. Али одједном смрче му се пред очима, посрну, и паде на хумку стена

Ружа, обезумљена, гледа у поваљена Павла. Стражар држи револвер у руци и блесасто блене у њ. А сунце, рађајући се, просу се раскошно по живој, треперећој пучини, и хита њима. Кос из оближњега грма звижди.. Ружа се трже, приђе Павлу, и клече преда њ. И без мисли, и без схватања, гледа у његове заклопљене помодреле очне капке и пребледеле образе, боје сурих стена, када на њих зимски сутон падне.

Иво Ћипико.

ЗАШТИТНИК.

Није могао ни сањати да ће тако високо доспети! Син судског извршитеља из унутрашњости, Жан Марен је дошао да, као толики други, сврши права у Латинском кварту. У разним пиварама које је посећивао спријатељио се са неколико говорљивих студената који су брбљали о политици, празнећи кригле. Он осети дивљење према њима и пратио их је упорно, из кафане у кафану, плаћајући им чак трошак кад је имао новаца.

Затим је постао адвокат и примао парнице које је губио. Међутим једног јутра дозна из новина да је један од његових негдашњих другова из Кварта изабран за посланика

Он је опет постао његово верно псето, пријатељ који кулучи, свршава непријатне послове, по кога се шаље кад је потребан, и пред којим се не устручава. Али, благодарећи једној скупштинској авантури, посланик постаде министар; после шест месеца, Жан Марен би постављен за државног саветника.

Најпре га савлада криза гордости од које се губи разум. Ишао је кроз улице просто из задовољства да се показује, као да се по његовом изгледу могло познати ко је он. Налазио је начина да трговцима код којих је улазио, продавцима новина, кочијашима чак, поводом најбезначајнијих ствари, каже:

— Ја, као државни саветник...

Затим, осети, природно, као последицу свога достојанства, као нешто у свом звању неизбежно, као дужност моћног и великодушног човека, неодољиву потребу да „протежира“. Своју потпору нудио је целом свету, сваком приликом, са неисцрпним великодушјем.

Кад би ни булевару срео какво познато лице, он се приближавао очарена лица, стискао руке, распитивао о здрављу, затим, не чекајући питања, изјављивао:

— Ја сам, знате, државни саветник, и стојим вам на услузи. Ако вам у нечем могу користити, обратите се само, без устручавања. У моме положају много се може.

И онда је са тако нађеним пријатељем улазио у кафану, тражио перо, мастило, и табачић хартије за писма — „само један, да напишем препоруку“.

И таквих писама за препоруку писао је десет, двадесет, педесет на дан. Писао је у кафани Америкен, код Бињона, код Тортона, кафана Риш, код Хелдера, Англе, Наполитен, свуда, свуда. Писао је свима чиновницима Републике, од судија до министара. И био је срећан, потпуно срећан.

Једнога јутра како је полазио од куће у Државни Савет, киша поче да пада. Он помисли да узме фијакер, али не хтеде, него пође пешке кроз улице.

Пљусак је постајао ужасан, плавио тротоар, колски пут био је сав у води. Г. Марен би приморан да се склони под једну капију. Тамо је већ стајао један стари свештеник, седе косе. Пре но што је постао државни саветник Г. Марен није волео свештенство. А сад, од како је један кардинал учтиво затражио његово мишљење поводом једне замршене ствари, он је према свештенству осећао уважење. Киша је падала као поплава, и принудила оба човека да се склоне чак до вратареве собице да их не испрска. Г. Марен који је увек осећао свраб говора, само да би истакао своју вредност, изјави:

— Баш рђаво време, господине опате.

Стари свештеник се поклони:

— О! да, господине, то је врло непријатно кад човек дође у Париз на неколико дана.

— А! ви сте из унутрашњости?

— Да, господине; овде сам само на пролазу.

— Одиста, врло је непријатно имати кишу за оно неколико дана што их човек проведе у престоници. Ми, чиновници, који остајемо преко целе године, на то и не мислимо.

Свештеник не одговори; он је посматрао улицу где је пљусак постајао слабији. И одједном, одлучивши се, задиже мантију као жене сукњу кад хоће да пређу преко баре.

Г. Марен, видећи га да одлази, узвикну:

— Покиснућете, господине. Чекајте још неколико тренутака; брзо ће престати.

Човек, неодлучан, заустави се, затим прихвати.

— Ја се јако журим. Имам неодложан састанак.

Г. Марен изгледао је очајан.

— Али покиснућете скроз. Сме ли се знати у који кварт идете?

Свештеник као да се устезао; затим одговори:

— Идем према Пале-Ројалу.

— У том случају дозволићете, господине, да вам понудим свој кишобран. Ја идем у Државни Савет. Ја сам државни саветник.

Стари свештеник диже нос и погледа свога суседа; за тим изјави:

— Захваљујем много, господине, примам са задовољством.

Онда га Г. Марен узе под руку и поведе. Он га је унућивао, надгледао, световао:

— Пазите на ову бару, господине. Чувајте се нарочито колских точкова: понекад вас попрскају од пете до главе. Обратите пажњу на кишобране пролазника. Ништа није опасније за очи од њихових шипака. Нарочито жене су несносне; ни на шта не пазе и усред лица вам забоду шиљке од њихових сунцобрана или кишобрана. И никад се не склањају ни пред ким. Рекао би човек да варош њима припада. Оне господаре на тротоару и на улици Што се мене тиче, ја налазим да им је васпитање било врло занемарено.

И Г. Марен поче да се смеје

Свештеник није одговарао. Он је корачао, мало погнут, брижљиво бирајући места где ће ставити ногу, како не би заблатио ни обућу ни мантију.

Г. Марен опет поче:

— Ви сте у Париз дошли да се разонодите, безумње?

Старчић одговори:

— Не, имам посла.

— А! Је ли посао важан? Смем ли вас питати чега се тиче? Ако вам могу бити користан, стављам се на расположење.

Свештеник је изгледао збуњен. Он промрмља:

— О! ситна, лична ствар. Мала несугласица са мојим бискупом. То вас неће занимати. То је... унутрашња ствар... ствар... црквена.

Г. Марен се ужурба:

— Али баш Државни Савет решава те ствари. У том случају користите се мноме.

— Да, господине, и ја ево идем у Државни Савет. Ви сте и сувише, и сувише добри. Ја морам изићи пред Г. Лерпера, Г. Савона, а можда и пред Г. Петипа.

Г. Марен се нагло устави.

— Па то су моји пријатељи, господине, најбољи моји

пријатељи, одлични другови, красни људи. Препоручићу вас свој тројици, и топло препоручити. Рачунајте на мене.

Свештеник се захвали, не знађаше већ како да се извини, заблагодари по хиљаду пута.

Г. Марен био је очаран.

— А! баш се ви можете похвалити да имате ретку срећу, господине. Видећете, видећете већ како ће ваша ствар, благодарећи мени, ићи као на точковима.

Дођоше у Државни Савет. Г. Марен уведе свештеника у свој кабинет, понуди му столицу, намести га крај ватре, затим сам седе за сто, и поче да пише;

„Драги колега, дозволите да вам најтоплијим начином препоручим једно поштовања вредно свештено лице, једно између најдостојнијих, најзаслужнијих, Г. опата...

Прекиде писање и запита:

— Ваше име, молим вас?

— Опат Сентир.

Г. Морен продужи:

„Г. опата Сентира, коме је ваша помоћ потребна ради једне ситне афере, о којој ће вам он говорити.

„Срећан сам, што вам овом приликом могу исказати, драги колега..“

И заврши уобичајеним љубазностима.

Кад је написао три писма, он их предаде своме штићенику који се удали после бескрајно много захваљивања.

Г. Морен сврши свој посао, врати се кући, проведе мирно дан, одспава спокојно, пробуди се пресрећан и нареди да му донесу новине.

Прво отвори радикални лист. Тамо прочита

„Наше свештенство и наши чиновници.

„Никад нећемо свршити са набрајањем недела наших свештеника. Један поп, по имену Сентир, за кога је доказано да је ковао завере против постојеће владе, оптужен за недостојна дела која чак нећемо ни помињати, осумњичен да је бивши језуит претворен у обичног попа, кога је његов бискуп свргнуо из разлога које је немогућно износити, позван у Париз да да изјашњење о своме владању, нашао је ватреног браниоца у једном државном саветнику, по имену Марену, који

се није плашио да томе зликовцу у мантији да најсрдачније препоруке за све републиканске чиновнике, своје кологе.

„Држање тога саветника, које не знамо како да оценимо, препоручујемо пажњи Г. министра...“

Г. Марен једним скоком се диже, обуче, отрча своме колеги Петипу, који му рече:

— Тако дакле! јесте ли ви луди да ми препоручујете тог старог завереника!

Г. Марен, престрављен, промуца!

— Ма не... видите... преварио сам се... Изгледао је тако честит.. он ме је изиграо.. недостојно изиграо. Молим вас учините нека се строго осуди, врло строго. Сам ћу ја написати. Реците коме се треба обратити да га осуде. Писаћу државном тужиоцу и париском надбискупу, да надбискупу...

И брзо седнувши за сто Г. Петипа, он написа:

„Велечасни, имам част ставити до знања Вашој Светлости да сам био жртва интрига и лажи извесног опата Сентира који је злоупотребио моју добронамерност.

„Обманут уверавањима тога свештеног лица, ја сам могао...

. . . .

Затим, кад је потписао и запечатио писмо, окрете се своме колеги, изјавивши;

— Ето, драги пријатељу, то нек вам буде наук: не препоручујте никад никога!

Гиј де Мопасан.

(С француског превела Ј. Ћ.).

ОСТРВО ДОКТОРА МОРОА.

(5)

IX

Шта сам видео у шуми.

Газио сам крупним корацима кроз жбуње које је покривало врх стрмога брега иза куће, не мислећи много куда идем, прођох затим кроз сенку збијеног дрвећа, кроз млада, право израсла стабла, и нађох се у скоро негде са друге стране брда, силазећи једном потоку који је јурио кроз уску долину. Зау-

ставих се и ослушнух. Даљина коју сам прешао (или густа маса саме шуме) заглушивала је гласове који су могли допирати са Мороове насеобине. Ваздух је био миран. Одједном, са лаким шуштањем, појави се један зец и плашљиво устрча уз падину преда мном. Устегнух се за тренутак, и онда седох на саму ивицу сенке.

Предео је био врло леп. Поток је био цео скривен бујном вегетацијом својих обала, осим једног јединог места, где сам могао видети троугло парче његовог блиставог огледала. Са друге стране, кроз плавичасту маглу, видео сам густи преплет дрвећа и лозе, а изнад њега светло и плаво небо. Овде онде, зеленило је било попрскано белим и црвеним пегама које су означавале цветове каквог успужалог ладолежа. Прешао сам погледом овај призор за кратко време, и онда почнем да понова прелазим у своме духу чудне особености Монтгомериевог слуге. Али је врућина била и сувише јака за нека дубља размишљања, и ја ускоро паднем у полусан, нешто између дремежа и сањивости.

Из тога полусна ме пробудило, не знам ни сам после кога времена, неко шуштање у зеленилу са друге стране потока. За тренутак, видео сам само како се повијају врхови папрати и трске. Затим, на самој обали потока, одједном се појави нешто за шта у први мах нисам могао добро разазнати шта је. Оно спусти своју главу до воде и поче пити. Онда видех да је то био човек, који је ишао четвороношке као каква животиња!

Био је обучен у одело од плавичастог платна, имао је кожу бакарне боје и црну косу. Изгледало је да је наказна ружноћа битна особеност свих становника овога острва. Чуо сам како својим устима срче воду док је пије.

Нагнем се напред да га што боље видим, и један комад скамењене лаве, који одвалих руком, откотрља се с хуком низ брдо. Створење подиже плашљиво главу и његов поглед се сусрете с мојим. Усправи се одмах, и поче неспретном руком брисати уста, не спуштајући очију с мене. Ноге једва да су му биле дуге као половина његовог тела. Тако, гледајући изненађено један другог, остали смо можда читав минут. Онда, осврнувши се само једном или двапут за собом, он наже бежати и нестаде у жбуњу с десне стране, и ја сам чуо како бива све слабије шуштање грања које је он кршио пред собом,

док се најзад сасвим не изгуби. Дуго још пошто га је нестало, остао сам тако седећи и гледајући укочено у правцу којим је побегао. Био сам се потпуно расанио.

Стресох се на један шушањ иза себе, и, окренувши се нагло, опазих бели реп једнога зеца како брише земљу лево и десно, и како најзад нестаде за брегом. Скочих од једном на ноге.

Појава оног наказног и полуживотињског створења беше у једном тренутку нарушила мој мир за цело поподне. Нервозно сам гледао око себе и жалио што немам при себи оружја. Онда помислим да је човек кога видех био обучен у одело од плавичастог платна, да није био го, као што би то био какав дивљак, и, на основу тога, покушам да уверим себе да је његов карактер, на крају крајева, свакако врло мирољубив, и да је његов зверски изглед само површан и у свему лажан.

Па ипак, његова ме појава врло много узнемирила. Упутим се брегом лево, осврћући се на све стране и мотрећи оштро кроз права стабла шумског дрвећа. Зашто би један човек ишао четвороношке и сркао устима воду? У том чујем понова неке животињске јауке, и, мислећи да то урличе пума, окренем се и почнем ићи супротним правцем. То ме доведе до потока, преко кога и пређем, и продужим да се пробијам кроз жбуње с друге стране.

Задрхтах кад опазих на земљи велику мрљу црвену као крв, и, приближивши јој се, нађох да је то нека врста труди, листава и храпава као какав лишај, и лепљива под руком. И онда, у сенци једне џиновске папрати, наиђох на једну непријатну ствар: мртво зечје тело, прекриљено сјајним мувама, али још вруће, и са откинутом главом. Застадох ужаснут видећи просуту крв. Овде бар, острво се беше већ опростило једног свог посетиоца!

Није било никаквих трагова другог неког уједа или ране на овом зецу. Изгледало је да је у магновењу био ухваћен и приклан. И док сам посматрао мало вунасто тело, питао сам се како се ова ствар могла десити. Магловита бојазан која се залегла у мојој души од како сам видео животињско лице онога човека на потоку постајала ми је све разговетнија док сам ту стајао. Почнем увиђати јасно колико је опасна моја шетња међу овим непознатим створовима. Шума у којој сам се налазио постаде друкчија у мојој машти. Свака сенка била

је нешто више но сенка: била је заседа; сваки шум: претња. Изгледало ми је да ме вребају невидљиве ствари.

Решим се да се вратим у загрђено насеље на обали. Сместа се окренем и почнем се пробијати журно (можда чак и махнито) кроз жбуње, нестрпљиво тражећи да се дохватим чистине.

Зауставих се баш на време да не испаднем на један пропланак. То је био комад чистог простора, створен падом једног великог дрвета чији су изданци већ били избили и отимали се о празно место, затворен са свих страна густом шумом стабала и испреплетаном лозом, печуркама труди и шареним цветовима. Преда мном, сакупљени око маховинастог дебла срушенога дрвета, и не примећујући моје присуство, чучала су три ругобна људска створења. Једно је свакако била жена; друга двојица били су људи. Били су скоро потпуно голи (имали су једино црвене платнене кецеље о пасу), и њихова кожа била је тамна, загасито-румене боје какве још никад не бејах видео код дивљака. Имали су угојена уморна лица без браде, упала чела, и ретку чекињасту косу. Никада пре тога нисам видео људске створове тако животињског изгледа.

Говорили су нешто између себе, или бар један од људи говорио је оним другим двома, и изгледало је да сви троје ослушкују са живом пажњом шуштање мога приближавања. Својим главама и раменима, они су њијали с једне стране на другу. Речи овога који је говорио допирале су до мене, изговорене тешко и неспретно; и ако сам их чуо врло јасно, нисам им могао разазнати смисла. Изгледало ми је да рецитује нешто на неком неразумљивом језику. Ускоро, његов изговор постаде оштрији; човек рашири руке и подиже се с места.

На то, оно друго двоје почеше рецитовати у складу с њим, уставши на ноге и они, раширивши руке као и он, и њијајући телима по ритму тога рецитатива. Приметих тада да сви имају необично кратке бутне кости и мршаве, ружне цеванице. Сви троје почеше да се полако окрећу у кругу, подижући ноге и ударајући петом о земљу, машући рукама по ваздуху; нека врста мелодије мешала се у њихов ритмични рецитатив, као и један рефрен *Алула* или *Балула*, колико сам могао разумети. Њихове очи добише нарочити сјај, а

њихова ружна лица озари израз неког чудног уживања. Са њихових уста без усана текле су бале.

Одједном, док сам тако посматрао њихове наказне и необјашњиве покрете, разумедох јасно први пут оно што ме до сада толико бунило и што је чинило на мене два несагласна и противречна утиска: крајња особеност њихова изгледа, и ипак нека чудна сличност с нечим чега се нисам могао сетити. Ова три створа, који у овом тренутку извршаваху свој тајанствени обред, били су људи обликом, па ипак та људска бића чудно су наличила на неке врло познате животиње. Поред свег свог људског изгледа, поред свих крпа којим су покривали себе, поред грубих човечанских црта свог телесног облика, свака од ових наказа носила је у својим покретима, у изразу свога држања, у целокупном свом бићу, једно неодољиво потсећање на свињу, свињску нечистоћу, несумњиви знак свог животињског карактера.

Стајао сам тако, запрепашћен овим открићем, и најстраховитија питања наврвеше ми онда у душу. Наказе почеше скакати у вис, једна за другом с крицима и гроктањем. Једна од њих посрте, и за тренутак дочека се четвороношке, али се одмах исправи. И ако тренутно, то откривање животињске природе ових чудовишта било је довољно.

Окренем се што сам могао са мање шума, и почнем да се враћам кроз жбуње, застајући на сваком кораку из бојазни да ме не изда кршење какве гране или шушањ каквог листа. Дуго сам морао ићи тако, пре но што се усудих да газим слободно.

Моја једина помисао у том тренутку беше да се уклоним од ових наказа, и не приметих да сам се упутио једном слабо утрвеном стазом, загубљеном у дрвећу. Затим, одједном, прелазећи преко једног малог пропланка, са непријатном дрхтавицом опазих кроз стабла две чудне ноге које су нечујно ишле у истом правцу у коме ја, можда тридесет метара у страну од мене. Глава и труп били су заклоњени густим сплетом лозе. Зауставих се нагло, надајући се да ме наказа не види. Ноге застадоше као и моје. Био сам толико раздражен да сам се са највећом тешкоћом могао уздржати од нагона да се бацим у бегство.

Онда, погледавши одлучно, распознах кроз мрежасто грање главу и тело животиње коју сам видео како пије воду

на потоку. Створење се осврте. У тренутку кад његов поглед из мрачне сенке дрвећа паде на мене, његове се очи засветлише зеленим сјајем смарагдовим и плануше ватром, које нестаде чим понова окрете главу. Стајао је непомично, за један тренутак, и онда наже бежати крупним нечујним корацима кроз замршено зеленило. Још један тренутак, и он је био већ нестао у дрвећу. Нисам га видео, али сам осећао да је опет застао негде и да ме понова вреба.

Шта ли је ког ђавола био он: човек или животиња? Шта је хтео са мном? Нисам имао оружја, чак ни штапа. Бежати би било лудо. У сваком случају, Створење, ма шта оно било, није имало храбрости да ме нападне. Стегнувши зубе, пођох право за њим. По сваку цену хтео сам прикрити страх који ми је ледио срж у костима. Пробих се кроз гомилу високог шибља са белим цветовима и опазих га, двадесет метара даље, како ме гледа преко рамена, устежући се шта да чини. Приближих му се један или два корака напред, гледајући га право у очи.

— Ко си ти? ·узвикнух.

— Не! одговори он нагло, и, окренувши се, поче бежати од мене кроз жбуње, у скоковима. Онда се осврте опет и поче понова гледати у мене. Његове су очи светлиле у мраку шуме.

Био сам премро од страха, али сам осећао да ми је у дрскости једини спас, и упутих се одлучно њему. Он се опет окрете и побеже у мрак. Још једном само видео сам пламен његових очију, и то је било све.

Први пут тада схватих шта ми овај доцни час може све донети. Сунце беше зашло неколико минута раније; кратак сутон тропских предела већ је ишчезавао на истоку, и први свитац нечујно је летео око моје главе. Ако не желим да проведем ноћ у непознатим опасностима ове тајанствене шуме, морам да пожурим натраг у насеобину на обали.

Помисао на повратак у ово мучитељско склониште била ми је врло нелагодна, али још нелагоднија беше помисао на то да ме мрак може ухватити овде, на све оно што он крије у себи. Бацим још један поглед у модри мрак који беше прогутао наказно створење, и онда се почнем спуштати низ брдо к потоку, идући, како ми се чинило, правцем којим сам дошао.

Корачао сам журно, збуњен свим овим што сам видео, и ускоро се нађем на једној заравни окруженој изваљеним дрвећем Безбојна светлост, која траје неко време по руменилу сунчева заласка, ишчезавала је у сумраку. Модрина неба бивала је све загаситија, и ситне звезде, једна по једна, пробијале су се кроз последњу светлост дана. Размаци између дрвећа, празнине у растињу, који су преко дана били испуњени плавичастом маглом, постадоше сасвим црни и тајанствени.

Ишао сам напред. Свет изгуби своје боје: врхови дрвећа дизали су у звездано небо своје мастиљаве силуете и све што је било испод те ивице стапало се у црну масу без облика. Ускоро наиђох на неко проређено дрвеће и густо шибље. Затим, пуст широк простор, покривен беличастим песком, и опет збијено жбуње.

Узнемиравало ме неко слабо шуштање с моје десне стране. Мислио сам прво да ме вара машта, јер, кад год се зауставих, нисам могао чути ништа осим лаког вечерњег ветра који је покретао врхове дрвећа. Међутим, кад бих се окренуо понова, чуо бих опет одјеке својих корака.

Почнем избегавати збијена места, држећи се што више чистине, покушавајући овда-онда да наглим освртима изненадим свога пратиоца, ако га у опште буде било. Нисам ништа видео, али ипак предосећање да некога ту има бивало је све јаче у мени. Пожурим бржим кораком, и после извесног времена наиђох на једну незнатну узвишицу, пређох је, и осврнух се хитро, па онда почех оштро гледати у њен врх. Он се црно и јасно одвајао од замраченог неба.

И доиста, неколико тренутака доцније, једна силуета без облика појави се иза узвишице и нестаде опет. Сада сам био потпуно убеђен да ме мој мрколики пратилац уходи и даље. С тим непријатним откривем дође и друго: увидео сам најзад да сам изгубио пут.

Очајно збуњен, неко време јурио сам бесно напред, гоњен овим блиским и нечујним ходом. Ма шта оно било, Створење или није имало храбрости да ме нападне, или је ишчекивало прилику кад ћу бити у незгодном положају. Држао сам се пажљиво чистине С времена на време, окренуо бих се и ослушнуо, и ускоро се готово убедих да је мој гонилац престао да ме прати, или да је све то било само једно привиђење, творевина моје раздражене маште. У том чух хучање мора.

Убрзам кораке и пређем скоро у право трчање: топот се одмах појавио за мном.

Изненада се осврнем и упрем поглед у нејасно дрвеће иза себе. Једна црна сенка као да је газила кроз шуму, у скоковима. Стојећи непомично, ослушнух. Чуо сам само како ми дамар крви бије у ушима. Помислих да су ме живци издали и да се моја машта јамачно игра са мном, и одлучно се упутим у правцу од куда је долазило хучање мора.

Ишао сам тако минут или два, и онда се дрвеће прореди: испадох на једно ниско предгорје које се спуштало у мрачну воду. Ноћ је била тиха и ведра, и одблесци множине звезда дрхтали су у мирним морским таласима. Недалеко од обале, море је запљускивало једну неправилну гомилу стења, и његова пена сијала је својим бледим сјајем. Са западне стране, видела се зодиачна светлост, кроз коју се пробијало жуто и јасно треперење Вечерњаче. Према западу, обала се постепено спуштала; према истоку, њу је сакривао један испали гребен Онда се сетих да се Мороова насеобина налази са западне стране.

Једна суха грана крцну иза мене и лишће зашушта. Окренем се и станем, гледајући право у црно дрвеће. Нисам могао ништа видети, или боље рећи видео сам и сувише много. Свака црна сенка која се назирала у мраку уливала је страх и претњу од непријатеља који вреба. Тако сам стајао од прилике један минут, и онда, не скидајући очију с дрвећа, пођем к западу, да пређем предгорје. У том истом тренутку, једна сенка издвоји се између осталих и поче да ме прати.

Срце ми је страховито ударало. Указа се пространа чистина једнога залива који се ширио на запад, и ја се опет зауставих. Нечујна сенка застаде на десетак корачаји од мене. Једна мала светла тачка сијала је на самом крају залива, а сива површина пешчаног жала простирала се нејасно под слабом светлошћу звезда. Од прилике две миље далеко била је та мала светла тачка. Да се дође до пешчаног жала требало је проћи кроз шуму, где су сенке вребале, и спустити се онда низ једну цбуновиту падину.

Могао сам нешто јасније распознати створење које ме је пратило. Оно није било животиња, јер је ишло усправно. Отворим уста, да проговорим, али ми се глас гушио у грлу. Покушам по други пут:

— Ко је то? узвикнух.

Не добих одговора. Коракнух напред један корак. Сенка се није кретала: она се само прибирала. Ударих ногом у некакав камен.

То ми даде једну идеју. Не скидајући очију са црне сенке пред собом, сагнем се и узмем камен. Али, на овај мој покрет, сенка се нагло окрете као пас, и околишно се склони у мрак. Тада се сетим једног начина одбране од паса, којим се служе деца: вежем камен у један крај џепне мараме, и обавијем други око чланка од руке. Тада чух кретање, нешто даље, у дрвећу, као да је сенка бежала. Моје претерано раздражење одједном ишчезну; хладан ме зној обли и дрхтавица обухвати цело моје тело, док је мој противник измицао и док сам у руци држао то оружје

Протече извесно време пре но што се одлучих да се спустим, кроз шуму и жбуње, низ предгорје на обалу. Напослетку, ја претрчах цео пут, и док сам излазио из шибљака на пешчани жал, чујем некога где крши грање за мном.

Онда, од страха, потпуно изгубим главу, и почнем да јурим преко песка. И одмах, чух за собом исти онај шум лаких и једва чујних ногу. Крикнух дивље, и удвојих своје кораке. Док сам пролазио, сусретох некаква створења три или четири пута већа од зечева, која су хитала скачући уз падину од обале до шуме. Докле год будем жив, сећаћу се ужаса који ме је тада обузимао. Јурио сам поред самог мора, и с времена на време чуо сам топот који ме је све више сустизао. Далеко, очајно далеко, сијала је жута светиљка. Цела ноћ око нас била је црна и тиха. Тап! Тап! и гониочеве стопе бивале су све ближе и ближе. Нисам имао више даха, јер последњих дана бејах сасвим изнемогао; свако удисање ваздуха у моје груди било је праћено звиждањем, а бол оштар као удар ножа пробадао ме је кроз слабине. Увиђао сам јасно да ће ме гонилац стићи много пре но што се будем дохватио куће, и, очајан и удахнувши с тешком муком нешто ваздуха, окренух се њему и ударих га кад ми се приближи — ударих га из све снаге. Камен полете из мараме.

У магновењу, сенка (која је трчала четвороношке) исправи се на ноге, и погодац је удари у леву слепоочницу. Лобања одјекну, и Животиња-Човек насрља на мене, одгурну

ме својим рукама, заљуља се, и паде главачке на песак, заривши лице у воду. И не помаче се више.

Не усудих се да се приближим његовој црној маси. Оставих је међу таласима, у којима су се светлуцале мирне звезде, и заобишавши је, продужих свој пут ка жутој светиљци на кући. И онда дође право освежење за мене: чуо сам жалосно јаукање пумино, оно исто јаукање које ме је отерало од куће на лутања по овом тајанственом острву. Тада, и ако слаб и страховито уморен, приберем сву своју снагу и почнем понова да трчим к светиљци. Чинило ми се да ме зове нечији глас.

(Наставиће се).

Х. Џ. Велс.

(Превео с енглеског Х. Х. Х.)

ВРИСАК.

Рече: „сва душа моја
љепа бескрајно гори...
и жеђ ме једна мори
врућа но љубав твоја!
Стог моја уста красна
и медна и малена
миришу као сласна
јабука недозрела,
сва пусто опаљена
зракама сунца
врела!“

Рече: „све мисли моје
гуши ми магла једна
ружична, непрегледна:
стог моје топле мисли
све ћуте к'о славуји
полуђели и свисли
у зори која руди,
у плими ружа рујних,
од среће и од жуди
и од пјесама
бујних!“

И рече: „пуна жара
ја буктим као страсна
буктиња узвитлана
срећно у празник рана
клијања и пупања,
уз кикот, уз циктања
гомилâ што жуд мори!
И осмјеси се моји
губе к'о мирисави
дим кедра који
гори.

„Но, дирнеш ли ме снажном
руком, ја сва се ледим,
с језом ја мрем и бљедим
с тобом на цвјећу влажном;
и претварам се цјела
у безброј уста жедних,
што трепте и што цепте
и чекају у страви
твој цјелов као огањ
румени да се
јави!

„Стог ме цјеливај, дакле
нестајем, док ме није!
С те мушке руке двије
прими ме као што се
прима цвијет пун росе
из једне руке срећне
и препуне топлине,
и прстима превине
удишућ' задах свјежи
тјела и крви
цвјетне!

„Под пољупцима лудим
замирисаћу цјела,
заљубљена и врела
од среће и милина

к'о нагло потресени
жбун страсног
рузмарина!"
— Рече у вриску једном,
жедном.

Задар

Мирко Каролија

МИСАО.

Она ће доћи у сјају и смела,
Велика, горда и божански строга,
Донеће нови позив новог дела,
Сатанску снагу и милошту Бога.

И ти си тако дошла без предзнака
И тихо мреже обмотала пла́ве,
Кō у дан свети пламенога зрака,
Уз песму лудо просањане јаве.

И носиће ме кроз просторе вечне,
Проучићемо сунца и маглѝне,
Облаке мрке, траг путање млечне
И разумети химну Величине.

Најзад ће к'о ти, ненадно утѐћи
Да више никад не јави се ником;
Вечност ће над њом опело изрећи.
Умреће мирно, непраћена виком.

А ти кад одеш, још увек ћу чути
Реч твоје крви, и мирис твог Хоћу
Испуниће ми сваки дамар пути,
Кад модра магла разастре се ноћу.

Знаћу да мноме крв твоја се пљуска
Пуна сребрног и сунчаног ткања.
Тај свет, за кога нема растојања,
Где сва је прошлост једна пруга уска,

Подсмеваће се богу очајања.

М. Болић

ТИХА ЉУБАВ.

Никад речју нећу рећи,
што у срцу спи дубоко,
доста нек' је, кад у срећи
прича лице, прича око.

С дивљим шумом празне шкољке
избацује талас плави,
ал' у срцу, к'о у мору,
на дну лежи бисер прави.

ЈАРОСЛАВ ВРХЛИЦКИ.

(С чешког превео АНДРЕЈА МИЛИЋЕВИЋ).

Н О Ћ.

Ноћ милионом својих очију гледа у лице земљи, броји јој можда боре, гледа је убогу како покривена плаштом магле из таме у таму ваља се и у празнину плови.

А звезде се питају; Да ли од искони без почетка и краја тако лети? Рука непозната баца је па опет хвата? И њихово саосећање је млечним путем поздравља.

О кад би знале те звезде златне колико се битака, борби, снова и болова у једним срцима спаја, рве и меша!

О, са блеском би се онда стропоштала доле и кишом својом у врзином колу покриле је, те би васељеном владао само гроб њен!

ЈАРОСЛАВ ВРХЛИЦКИ.

(С чешког превео АНДРЕЈА МИЛИЋЕВИЋ).

ИСИДОРА СЕКУЛИЋ.[1]

Жена у књижевности увек је показивала већма особине свог спола него особине свог личног таланта, и то чини да њихове књиге неминовно личе једна на другу. Изузетка

[1] *Сапутници*. Издање С. Б. Цвијановића. Београд, 1913.

има тако мало као да их и нема. Зато, или читали стихове које су жене написале, или гледали слике које су оне насликале, све те уметничке ствари имају једну општу заједницу: немање мере у емоцијама ни реда у импресијама; посматрање више минуциозно него дубоко; много декоративности, барока, слаткоће; сентименталност која иде у плачевност; више досетљивости него духовитости; пуно перверсије у бојама; много лукавства у средствима која често нису дозвољена ни уметнички поштена; превише вербализма; чешће емфаза него екстаза; много крупније сузе него болови; у сликарству одвећ цвећа, намештаја, луксуза, поретка; свугде више удварања према читаоцу који ће читати него обзира према оном о коме се пева или којег сликају; честе замишљености над бесмислицама и удубљивања у плитке ствари.

Њихов свет, то је увек свет виђен с добре стране, зато што жене имају неизмерно више животне радости него човек, и што за њих нема једна срећа него небројено малих срећа које оне проналазе без замарања и наслађавају се њима без досаде. Увек је било мање несрећницâ него несрећникâ. Један велики низ идеала и амбиција због којих је човек или срећан или несрећан, не постоје за жену. Има једно жалосно доба у животу човековом кад се његово срце затвори, када се његови осећаји окамене у правила за живот, и када од онога од чега је пре правио своју срећу, сада прави своју философију. Жена те дане не познаје, и она до краја живота не може да изиђе из неких навика и потреба детета. Да је наивна, то би значило да верује да има више добрих ствари него рђавих; али је она само детињаста, а то значи да нерасудно меша озбиљно и неозбиљно: ствари се не деле на добре и рђаве, него на слатке и горке. То је правити помало играчке целог живота и играти се њима док се не разбију. Највећа је несрећа не бити више лепа ни млада; сиротиња је више срамота него несрећа. Жена је највећи епикурејац. Њен силни нагон за све што је лепо, долази од њене силне страсти за уживањима. Зато је литература женска направљена од самих чежња; њихов бол иде само до меланхолије, а никад до одрицања и самоодрицања; и општа људска беда нема места у лирици жене која се не може да одвоји од себе. Има их које нису срећне или које су несрећне, али их нема које не верују у срећу или несрећу. Зато је њихово унутрашње страдање

само пречишћен сан о радости и наличје уживања Непрекидна сујета коју жена уноси у све, само доказује цену коју она даје свима ситним срећама на овој земљи. То све, укупно, чини њихову књижевност или сликарство само њиховим сопственим улепшавањем; делом њихове тоалете; удварањем које и иначе лежи у свакој њиној речи и погледу; покушајем да усаврше лепоту ако је имају, или је надокнаде ако је немају довољно.

Књига Исидоре Секулић није женско дело, јер бол који је у њој записан, много је метафизичан: он је мање историја једне душе него трагедија човечје мисли. Свака њена емоција постала је рефлексијом, што је код жене обично сасвим обрнуто. Све је овде у сукобу душевног и духовног, оног што се снևало с оним што се мислило, сукоб између илузије о животу и идеје о животу, катастрофа срца које је било играчком духа. Живот је стварност, али срећа и несрећа су апстракције, и песникиња је пошла за њима. Мислилац и сањалица у исто време, она је окушала сву беду оних који не могу да живе једним јединим животом да би га живели интензивно, а то је инстинктивно. Све њене радости биле су мање од оних које је она желела, и то не стога што су оне одиста малене, него зато што је она свакој од њих давала њено име и решавала њену цену. Њен дух раздвајања и растварања иде тако далеко да у овој књизи, тако силно живописној, нема, на пример, ни једног пејзажа који би излазио читав и заокругљен, него је све раздробљено и размрскано у ситне појаве у природи. Место великих шума које сагоревају у смарагду и аметисту на великом сунцу младости, ова песникиња види танке и невидљиве кончиће који као да су направљени од ваздуха или испредени од сунчеве топлоте и којим се држе ствари једна за другу; место крупних хоризоната, она гледа у мрвице светлих предмета у просторима, место велике песме времена која тече земљом и излива се из долине у долину, она слуша мали космос невидљивих живота у ваздуху и у трави. Један скоро перверсан нагон да све измрска и умањи, Тако је и сваки осећај исецкан на хиљаду осећаја, и свака срећа на небројно малих секунада радости која не могу више бити проживљени као пијанство и френезија. Јер по овој песникињи изгледало би да нема ничег што би само по себи било ни бескрајно, ни велико; свет није збир великих светова, него неприметно ситних

и светлих ништа који се губе пред очима и пред памећу. Нема љубави, јер се мора од истине срца ићи одмах ка истинама мисли, и то значи у бескрајност и мучење. („Мучење“). Нема слобода које би могле ићи изван једне страшне бразде која је око нас фатално повучена, круга у чијем средишту човек стоји као роб, а на чијој ивици застане скрштених руку и умре. („Круг“). Нема ничег. Или има свега у илузији а нема ничег у идеји; и тако иде до краја овај простодушни платонизам који сад ставља илузију и изнад идеје и стварности. Ко има чежњу за срећом, тај има илузију о срећи. И ова је књига пуна самих чежња.

„Само један пољубац је у животу човека, само једаред је душа у очима, само једаред је вера сујевера!

А све остало је само чежња, силна или сломљена, вечна и болна чежња.

Чежња мрамора да буде стуб поноса и снаге.

Чежња бледих фреска да их не сишу очи и сунце.

Чежња залеђене воденице што стоји као пусто тичје гнездо, напуњено снегом.

Чежња кошуте, кад је месец измами у густа поља и грицка врхове класова и не зна да то чини.

Чежња распученог бескраја морског кад у сиве часове вечери попадају једрила и весла, и уплови и последња лађа у плитке и мртве воде луке“.

Али је ипак ово женска књига по томе што та мисао, која је овде заљубљена у идеал, и која тако обара стварима њихову цену, није успела да буде сама себи довољна. Мислиоци нађу најзад умирења које им даје да живе и изван ствари само зато што живе изнад ствари; велико страдање мисли свршава неминовно у мудрости, а то је у измирењу; и у религији, а то је у самоодрицању. Ова је књига женско дело и стога што ова песникиња ипак суштину среће сматра онако како је сматрају све жене: у љубави за човека. Зато је ово и еротична књига, што је једна њена добра страна више, нарочито у нашој књижевности где нема еротике, где еротични осећај није дигнут до философије срца, и где је он и сматран као један благи фамилијарни осећај, изражаван на исто тако фамилијаран начин. Разлика између еротике у овој књизи и у другим женским књигама о љубави, лежи још и у том што човек који је средиште свих мучењâ срца и памети, казаних и тако срдачно, а често пута и тако чулно, остао је ипак у фикцији, већма као ствар фантазије него повест срца, као сан о човеку који није никад прешао њен праг ни за-

творио за собом њена врата: блистави и ташти силует с којим се она срела само на једном дубоко болном раскршћу своје мисли. У песми „Мучење" она описује своју патњу што не разуме човека којег воли. Тај човек је, међутим, према целом опису, веома јасан и мање компликован од свих људи: тврди, крупни човек; вечити човек који је више створен да живи у борби с људима него у љубави са женама; сав од једног комада; намрштен у својој енергији и поносу; антипод и противник жене у свему; сасвим онакав каквог жене воле и за којим лудују и онда када им је најмање остало времена да га објашњавају. Песникињи је то чинила, јер је носила једно срце неспособно. Она је уносила у љубав оно што је најопасније: фантазију. То значи себе већма него ишта друго. То значи носити срце хладно и главу врелу Али бол који отуд долази није зато ништа мањи, нити је тај осећај мање природан, ни мање човечји, ни мање трагичан.

Свугде непрестана потреба да се велике и дубоке ствари душе осветле и објасне малим средствима људског разума. И тако та мисао трује један по један све чисте кладенце срца. То је скоро толико упорно да изгледа намерно, и толико намерно да изгледа болесно. Али није тако. Јер је једно очевидно: *Сапутници* су један тужни плод самоће. Ништа, изгледа, није пратило друго ову душу него самоћа: оно што су други проживели, она је просневала, и оно што су други опевали, она је оплакала. Да је ова песникиња била срећна да изиђе у отворен живот, да је могла да засити све своје сујете и све обести фантазије једног песника, њена би књига била спокојнија и онде где је најсетнија. Али је ова књига један низ варијација о скоро истој несрећи на овој земљи: жаљење не за животом који је прошао, него који није дошао. Зато је тај бол тим дубљи и тим печалније казиван. Одиста изгледа да се мора бити несрећан па да се напише добро уметничко дело; на свима великим уметничким стварима лежи једна студена сумаглица разочарања и беде.

За обраду својих песничких рефлексија, Исидора Секулић је изабрала један у нас нов књижевни род. То су козерије. Оне немају, сасвим фатално, своје линије ни своје геометриске форме. Нешто сам тај књижевни род, а нешто једна чисто духовна погрешка песникиње, (њена немоћ да се сконцентрише), чине да ове ствари изгледају као да немају своје

архитектуре, и да се разликују без пропорција и без хармоније, и да се појединости много пута не држе у органској вези, као да писац говори како му кад нешто падне на ум: све раскошно, али све збуњено. Тако после једног прочитаног комада ове бриљантне прозе, остају пуније очи блеска и боје, него што у памети остане сећања о томе шта се прочитало: слично комаду музике који први пут чујемо, и од којег остане дуго врло интензивна емоција, али који себи не умемо више да поновимо у памети. Истина у свакој њеној ствари има једна централна идеја (круг, мучење, чежња, носталгија, буре, и т. д.), и свака је од тих идеја и сликовито казана и интелигентно замишљена; најбољи доказ, што је ова књига наишла одмах на реакцију код читалаца, и што је направила забуну у критици. Али у тим стварима нема ни једна централна слика око које би се груписале све неизбројне мале фигуре, и којом би идеја била изражена тако да у сећању остане један јак отисак те ствари: и идеја и њена слика. Овако је све, чини ми се, раздробљено и размрскано. Пуно блиставих каменчића за мозаик. али нема, мозаика. Једна се ствар може читати с почетка или с краја, свеједно. Ако се ја овде не варам, онда је то одиста погрешка, јер ма колико ове ствари да у нама бљеште, румёне, пламте, звуче и звоне, оне се не реконструишу у памети нити обнављају у хармонију. Међутим у дну сваке наше логичне мисли има једна фигура, један геометријски цртеж, и наша се цела памет састоји од слика, и у њој се ништа не задржава што није синтетично и органски логично. По пишчевој наклоности за цепкање, за гледање у ситно, у најситније, често ситно до нематеријалности, ове бриљантне ствари изгледају као титрање огњених атома. Не дају се ни пресликати ни препричати, што сведочи да немају линије ни архитектуре. По свему лежи нешто нестрпљиво и неврастенично За једну књигу која је овако мисаона, то је још већма чудно: овде су бележени тако очевидно лични догађаји, добро утврђени осведочења срца и памети, било је сасвим могуће очекивати овде једну спокојну линију и више отменог мира. Књижевност је архитектура, и то можда пре него ишта друго; и не треба доказивати да без добре композиције нема добре књижевности, јер је логика у пропорцијама и хармонији Добром писцу мора да линија буде урођена, као слух, као ритам. Добар писац види чак свугде линију, на згради, на кипу, у

врту. Осећај је недељив. Добар пејзажиста из књижевности увек изванредно осећа пејзаж из атељеа; добар књижевни портретист разуме изванредно добре и зле стране портрета сликаревог. Добар књижевник је увек суверен линије, јер је пропорција закон мисли, јер се мисли само у односима. Ово је нарочито случај у оних који више стварају главом, него оних који стварају осећањима: најбољи доказ што су у сликарству интелектуалци највећма линеарци, а сенсуалци највећма колористи — као да је линија траг мисли, а фреска доказ о интензивности уметниковог темперамента.

Исидора Секулић није можда ни ишла пажљиво за тим да њени састави буду слике, и да на тај начин имадну две, по мом мишљењу, нераздвојне одлике сваког доброг уметничког дела: да ту буде свагда и идеја и њена слика. Она је само узела сликовит говор, и говорила у фигурама, онако како се писало у сликама кад су писали јероглифима. Ово зато није серија слика, него једна поетска конверзација у небројним малим и блиставим арабескама, за које често изгледа да их је писац лакше нашао што је жена него што је песник. На тај начин ове су ствари успеле да сачувају тон и облик козерија, једног рода који изгледа без претензија, али чију је она лепоту дигла до висине и чувала њин духовит тон консеквентно. — Али да Исидора Секулић има смисла и за добру композицију то се види чак и по неким стварима из ове књиге („Умор“, „Самоћа“), које су често наративне. То се најбоље види у њеним „Писмима из Норвешке“ које сам расекао пишући још ове редове. Ја нећу да се задржавам на овој њеној књизи, ни да говорим о њеним одликама, ни какво растојање показује та лепа књига од осталих које су изишле последњих година, нарочито од отужних рефлексија Марка Цара. Ја овде говорим и о „Сапутницима“ само у толико у колико треба да говорим о једном таленту који се јавио, и који у нас није обичан, и који је чак и необичан. За то ми је ова књига довољна потпуно, јер је она превасходно лична, јер се по њој већ виде сви елементи тог талента, и јер је њоме писац дао можда одмах своју целу меру.

Велика способност за песнички израз, за фигуру, коју показује ова песникиња истиче је нарочито у нашој сивој и штурој лирици која још не може да се отргне од декламације, као ни наша проза од журнализма. Осим тога она је у

нас прва жена која има књижевног талента Требало је имати пуно лепе песничке философије па написати „Мучење“ и „Круг“, и пуно укуса за песничку реч па написати „Чежњу“ и „Лигурију“. Ја бих нарочито истакао ову њену врлину песничког говора. Има један језик којим говоре само пророци и песници, јер да се каже једна велика песничка визија и опише једна велика песничка емоција, треба велико средство песничког израза. Велики песнички визионери били су увек и моћни уметници на фигури. Могу се, ако се хоће, необичне песничке ствари говорити обичним речима, али се не смеју говорити обичним фигурама. Као песничка визија, тако и песнички говор излази из песникове уобразиље. Уобразити, то је створити, и прави творац је само онај који је визионер. Зато се прави творац не служи само речима које су гола лексикографска средства, него и фигурама, симболима, који су средства књижевног стила. Тако само писац направи језик свој, стил свој, и постоји онај провербијални стил-човек. Реч није готово дело, него материја која мења свој облик према томе у чијим се рукама налази; у рукама доброг артиста она је ствар алхимије. Чак и за добру песму треба још пуно талента да се она дигне до уметничке ствари — да и сваки њен делић буде један резултат стварања и уметничко дело за себе. Наши добри слепци оставили су најколорисаније и најсјајније примере символа; наши просјаци учили су нас како се од једног језика прави песнички говор. А наше антологије лиричара немају ни толико фигура од колико би се дало направити једна добра песма. Није песников посао да направи један језик, јер је то опште дело народа који тим језиком говори, али је песникова ствар да направи нов говор, а то је свој сопствени начин изражавања. Без тога један песник није прави песник, јер песник мора бити и прави уметник. Добра песма мора имати оба своја елемента: идеју и њену слику. Модерниста би казао: и њену музику, али ја имам на уму старе примере, који су толико стари да су постали вечни, на пример Петрарку. Наша поезија мора да се дигне до уметничког израза, до песничког стила, до висине и лепоте песничке фигуре. Њоме су говорили сви песници осим оних који су били немоћни. Фигура није парадокс, и символ се употреби само онда када обична реч није у стању да све изрази. Симбол је реч дигнута до највише јасноће. Говор у фи-

гурама није једна особита одлика неког песника, него само доказ његове потпуности; песнички говор је недељив од песничког талента, учешће свих песникових способности: Слово је Бог. Све најузвишеније говори се помоћу њих; религије говоре помоћу њих, јер оне нису само импресивније него и експресивније, јер је символ апотеоза мисли.

J. Дучић.

БУГАРСКЕ ФИНАНСИЈЕ ПОСЛЕ РАТОВА.

Стање бугарских државних финансија било је 1912 године, пре објаве рата, врло повољно. После свршетка оба рата бугарске државне финансије знатно су погоршане. Сличан појав природне се осетио и код свију осталих балканских држава, осим Румуније, на чије државне финансије није утицала кратковремена мобилизација њене целокупне убојне снаге.

Да би се имала приближно тачна представа о бугарским финансијама и економској снази земље у опште, треба строго делити стање државних финансија од приватних привредних прилика у земљи.

I

Бугарски државни дуг износио је 1912 године 633.000.000 динара у округлој суму, односно 144 динара на једног становника. У старим границама Бугарска је имала 4.390.000 становника Од овог броја она је, Букурешким Уговором уступила Румунији 307.000. Присаједињењем нових области Бугарска је добила 813.000 (ђумулџински округ 476.000, струмички 337.000). Њено укупно становништво сада броји 4.806.000.

Српски државни дуг износио је, 1912, у очи рата, 149, на становника, а грчки 345 дин Према томе, Бугарска је у погледу, државног дуга стајала у повољнијем положају од својих савезника. Како је она, с друге стране, у току свога државног развијања, уложила знатне суме новаца на грађење железница, подизање пристаништа, поштанско-телеграфских станица и других државних институција, које својим сопственим приходима појачавају опште државне приходе, — то је и терет за отплату и интерес државног дуга страним поверио-

цима становништво лакше сносило. Ради тачнијег прегледа утрошеног капитала за државне институције да наведемо следеће податке. Бугарска је уложила:

1. За 1928 км. откупљене и саграђене железнице нормалног колосека	267.000.000	дин.
2. За 303 км. железнице нормалног колосека у грађењу	36.500.000	„
3. За покретни железнички материјал . . .	33.700.000	„
4. „ пристаништа	26.700.000	„
5. „ јавне грађевине	82.500.000	„
6. „ путове и мостове	115.000.000	„
7. „ телеграфску и телефонску мрежу . .	4.700.000	„
8. „ фонд за одуживање дугова	4.200.000	„

Као што се из овог прегледа види, држава је уложила преко 330.000.000 динара само за грађење железница. А према укупном дугу од 633 милиона, држава има својих установа, чија вредност представља више од 500 милиона, које у скупу своме само убрзавају и олакшавају правилан развитак свију грана државног газдинства.

Према плану рада кабинета Г. Ивана Ев. Гешова, Бугарска, у исто време кад је закључила уговор са Србијом, (1912), имала је закључити и један већи државни зајам на париском новчаном тржишту. Догађаји су се, међутим развијали брзо, услед чега се тај велики државни зајам није могао остварити. Тако је Бугарска случајним стицајем прилика ушла у рат без новчане резерве.

Да би изишла на сусрет великим ратним потребама, бугарска влада је прибегла природним средствима, која су јој стајала на расположењу: реквизицији, издавању државних бонова и пуштању у циркулацију већег броја новчаница Привилеговане Народне Банке. Осим тога влада је употребила за ратне потребе и оне суме готовине државне или Народне Банке, које су биле пре рата намењене за друге циљеве.

По свршетку ратова бугарски летећи дуг укупно је изнео:

1. Бонови за реквизицију у округлој суми — 300,000.000 динара.

2. Посебни кредити које је одобрила Народна Скупштина за покриће ратних трошкова — 310,000.000 динара.

3. Суме изванредних буџета за 1911, 1912 и 1913 намењене за грађење железница и пристаништа — 55,000.000 динара.

4. Зајам који су закључиле Народна Банка и Земљоделска Банка, искључиво у циљу грађења путова и улепшавању минералних купатила 31,000.000 динара.

5. Најзад, држава је утрошила кредит намењен за железничку линију Мездра—Видин 25,000.000 динара.

Тако се летећи државни дуг са свршетком оба рата попео на 721,000.000. Кад се овај суми дода око 25,000.000, колико од прилике износи буџетски дефицит за прошлу годину, летећи дуг износи у округлој суми 746,000.000 динара

Чим је завршен други рат и потписани уговори о миру у Букурешту и Цариграду, прва брига бугарске владе била је да среди своје привремене — летеће — дугове. Она је знала да ни на једном европском новчаном тржишту не може наћи одговарајућу суму ради консолидовања целог свога летећег дуга. С тога је сав тај дуг поделила у три групе.

1. Реквизициони дуг од 300,000.000 динара.

2. Посебни кредит изгласан за ратне потребе у суми од 310,000.000 динара, и

3. Утрошена готовина Народне Банке и изванредних буџетских кредита око 150,000.000 динара.

Прву групу од својих летећих дугова — реквизициони дуг — влада намерава консолидовати помоћу једног унутарњег зајма са дугим роком, чије ће облигације носити 6% интереса.

Позвани бугарски финансијери уверавају, да ће се овај унутарњи дуг врло лако извести. Главни део овог дуга у суми од 210,000.000 распоређен је на 550.000 породица; што чини око 380 динара на породицу. Пошто су појединци са тако незнатним сумама повериоци према држави, њихови текући послови ни у ком погледу не могу бити изложени опасностима услед тога што држава, уместо да враћа новац, обезбеђује имаоцима реквизиционих бонова 6% ренту на дуговане суме. Појединци, на против, пре могу сматрати као своју чисту уштеђену суме, које им држава дугује. Многи су од ималаца реквизиционих признаница у обавези према држави због неплаћене порезе. Државни органи примаће реквизиционе признанице као готов новац на име исплате дужне порезе. Наплатом порезе за 1912 и 1913 држава ће само средством реквизиционих признаница добити око 40,000.000 дуговане порезе.

Друга група — посебни кредити за ратне потребе — представља најосетљивији нерв у бугарским државним финансијама. Ови посебни ратни кредити покривени су државним боновима, задужењем Народној Банци 149,000.000 и позајмицом од Руско-Азијске Банке 27.000.000 динара.

Емисија првог кола државних бонова од 25,000.000 по 5% интереса обављена је још пре рата 18 јуна 1912; другог кола од 40,000.000 по 6% 15 децембра 1913: трећег кола од 10,000.000 динара по 6% 24 маја 1913. Одговарајуће суме за ове бонове бугарска влада је добила од париске банке „Banque de Paris et des Pays-Bas“. Првобитни рокови за њихову исплату предвиђени су на шест месеца.

Како бугарска влада није била у могућности одазвати се обавези рок исплате продужен је до закључења државног зајма, намењеног за консолидовање летећих дугова. Интересна стопа од 5% и 6% повећана је на 8%.

Октобра 1913 бугарска влада издала је четврто коло државних бонова у суми од 30,000.000. Овај финансијски посао свршила је једна консорција аустро-угарских банака. Рок исплате бонова је 6 месеца, интересна стопа 10%. Бугарска влада задржава право продужења рока до закључења зајма за консолидовање летећих дугова.

Од овог четвртог кола бонова Бугарска је примила 22,000.000. Остатак је задржан по уговору, и намењен за исплату ратног материјала, купљеног у аустро-угарским фабрикама.

За консолидовање ове групе летећих дугова држава је неминовно упућена да закључи зајам на страној пијаци у износу најмање 300,000.000 дин. Тим зајмом били би исплаћени државни бонови, чија интересна стопа, нарочито код последње консорције, граничи са зеленаштвом. С друге стране, држава је апсолутно принуђена да исплати свој дуг Народној Банци, како би ова, као главни регулатор софијске новчане пијаце и у опште кредита у земљи, могла да отпочне нормално отправљати своје послове.

Трећа група летећих дугова у износу око 150,000.000, према уверавању меродавних софијских финансијских кругова не би се морала одмах консолидовати; јер не би много отежавала даље нормално развијање државних финансија.

II

Ми смо већ нагласили да је, ради правилне оцене општих финансајских прилика у земљи, потребно пажљиво делити државне финансије од приватних. Док су државне финансије у доста заплетеном стању, дотле је приватна економија у Бугарској врло повољна Ради приближно тачног сазнања прилика о приватној економији после ратова, потребно је проучити да ли су и у којој мери измењени природни услову производње и потрошње; у ком се положају налазе трговци, занатлије и индустријалци; као и какав је садашњи положај сеоског становништва, те главне подлоге економског живота и јавних финансија Бугарске.

Бројна сразмера по занимању овако стоји у Бугарској:

Од 10.000 становника баве се:

земљорадњом	7 709
индустријом и занатима	889
трговином	571
слободним занимањем и административном службом	500
разним другим занимањима	331

Како је број земљорадника највећи, природно је да су они у ратовима највише и пострадали. Укупан број погинулих износи око 40.000, а број инвалида биће између 8—10.000 људи. Земљорадници су били изложени највише губитцима не само због свога сразмерно великог броја, него и с тога што су људи свију других професија, услед веће писмености и стручне спреме, понајчешће употребљавани за разноврсне административне послове „у позадини“ и тиме нису излагани никаквим опасностима. Но и ако је највише сеоске радне снаге било одвојено од послова, ипак су поља била сама уредно срећена И у Бугарској, као и у Србији, пољске радове обављала је сва чељад дорасла до посла. Женскиње је служило као главни извор за радну снагу. Година је била обилно плододородна. Извоз се није могао обављати услед рата. С тога сада вредност свију артикала за извоз представља око 250,000.000 динара.

Како су ратне операције вршене, у главном, изван бугарске територије, сеоско становништво није претрпело ни-

какве штете. По званичном признању Бугарске, румунска и српска војска, за време свога кратког оперисања на бугарском земљишту, нису учиниле апсолутно никакву штету месном становништву. На против, Србаја и Румунија оставиле су милионе бугарском сеоском становништву за куповину људске и сточне хране. Сама Румунија је оставила преко 15,000.000 динара у Бугарској.

Бугарска Народна Банка имала је, пре рата, у саобраћају 145,000.000 динара новчаница. За време рата пустила је још преко 180,000 000. Већи део овог новца налази се у рукама сеоског становништва, од кога су поглавито куповане животне намирнице Како у Бугарској мали сопственик представља апсолутну већину, то се, у опште сматра да је тамо аграрни проблем решен на идеално срећној основи. С тога је сеоски живаљ, рат поднео без икаквих економских потреса. Чак се цени да је сеоско становништво за време рата учинило уштеде на храни и оделу од оних својих чланова породица, који су били под заставом, у суми од 70,000 000 динара.

Војска је главни контингенат својих намерница у храни, пићу и оделу доносила из своје земље. Услед тога ратна година била је врло добра за све трговце и индустријалце. Нарочито су лепу прођу имали колонијална роба, индустрије брашна, обуће, платна, кожа, конзерва и др Само посредници — лиферанти — између државе и појединаца за набавку ових намирница привредили су себи око 20,000 000 динара.

Службени податци показују да је Бугарска издала за време рата својим официрима 75,000.000 динара на име плате, разних додатака и дневница. Од ове суме официри и њихове породице уштедели су око 30,000.000. Све ове уштеђевине остају у земљи.

Колико је приватна привреда на доброј основи, види се по томе, што појединци, трговци, индустријалци, занатлије и земљорадници, најмарљивије регулисавају своје меничне и друге обавезе.

Но како услед ратних прилика није било извоза, а држава је имала заграничпа плаћања, злато је поскупело и на новчаној пијаци појавила се уобичајена ажиотажа. Она и наше новчано тржиште није поштедела, и ако смо ми у погледу државних финансија, због нашег политичког међународног положаја, за сада у повољнијем стању од Бугарске.

Да би отклонила јачу ажиотажу, бугарска влада је, помоћу Народне Банке, организовала један синдикат, у који су ступиле све банке. Чланови синдиката су примили на себе обавезу да сва обрачунавања са иностранством обављају преко Народне Банке. На тај начин ова има могућности да, располажући са довољном количином ефектива које гласе у злату, своди ажиотажну игру у што уже границе

Из овог кратког прегледа види се, да су бугарске државне финансије тренутно у неповољном положају, док је привредно стање свију редова грађанства врло повољно. Исто тако види се да и општи услови за привредно развијање земље нису ни у ком погледу погоршани. У замену за плодна поља у Добруџи, уступљена Румунији, Бугарска је добила не мање плодне приморске пределе. Бугарска је после ратова економски знатно појачана, јер је, поред територијалног повећавања, добила излаз на *слободно море*.

Бугарска плаћа око 35.000.000 динара на име отплате и интереса државног дуга, закљученог пре рата. Када би држава консолидовала сав свој садањи летећи дуг, она би имала плаћати на име интереса и амортизације још око 45 милиона динара. Значи, ако би Бугарска успела да консолидује сав летећи дуг, она би имала просечно годишње плаћати на име интереса и амортизације око 80 милиона динара.

С обзиром на велико природно богаство земље, треба сматрати као позитивно да ће се из редовних бугарских државних прихода моћи отплаћивати горња сума и излазити у исто време на сусрет нормалним потребама за редовно и уредно развијање свију грана државног газдинства и свију државних потреба.

Од 750 милиона динара државнога летећег дуга, држава дугује више од 460.000.000 својим грађанима.

Било би веома крупна грешка рачунати да ће бугарска, пошто је доживела брегалнички пораз, осетити од тог војничког пораза и велике финансијске тешкоће. Не само што Бугарска неће осетити никаквих финансијских тешкоћа због свога војничког пораза, већ на против, тај пораз судећи по многим знацима, служиће као подстрек за што веће економско снажење. Случај са Бугарском не би био први, на име да војнички пораз појача привредну и финансијску моћ државе и појединаца. За то имамо потврде у не-

давној прошлости са Грчком и Румунијом. Грчка је тек после ратног неуспеха од 1897 године, када су њене финансије представљале крајње расуло, а ажија се пела до 78%, успела да среди своје економске прилике, чији резултати су се огледали тако успешно у минулим балканским ратовима. Исто тако је случај и са Русијом. На супрот предвиђањима многих од најбољих финансијера, као да ће Русији после манџурског похода, требати деценије да своје финансије среди, десило се нешто сасма неочекивано. Руски финансијски и привредни полет после рата с Јапаном толико се нагло почео дизати, да је превазишао сва очекивања и изненадио цео свет. Јапану и ако победиоцу, требало је дуго времена, да своје финансијске прилике, после рата, доведе у ред.

Бугарски државници већ показују извесне системе за будући рад односно руковођења државним пословима. Они не прикривају своје велико старање да финансијски земљу ојачају. Данашње тренутне тешкоће бугарске владе да закључи зајам не леже у економској изнурености земље, већ искључиво у садањој оријентацији бугарске спољашне политике. Само од Бугарске зависи да дâ нов правац својој спољној политици и да самим тим измени и свој финансијски положај на меродавним европским тржиштима. А стање приватне привреде и у будуће ће зависити у првом реду од годишњих приноса пољских производа, пошто је Бугарска земљорадничка држава.

Наша пажња стално мора бити усредсређена на рад и кретање Бугарске. Она и даље остаје наш најозбиљнији такмац све дотле док у њој позвани државници не буду поново дошли до уверења: да пут којим морају неминовно повести своју државну политику не може излазити изван опсега опших словенских интереса.

М. Ђ. Милојевић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

М. М. Ускоковић: *Чедомир Илић.* Роман. Издање Геце Кона. Београд, 1914.

Од 1910 године, када су изишли *Дошљаци* Г. Ускоковића, до данас није изишао ниједан књижеван роман српски, ниједна

већа слика београдска. Г. Ускоковић опет долази са једним романом из београдског живота, и може се рећи да је он у овај мах једини у српској књижевности који ради на том пољу и у томе правцу.

Између *Дошљака* и *Чедомира Илића* постоје извесне сличности. Оба су ђачки романи, невеселе повести младих паланчана у Београду, њихових сањарења у школи, њихових првих корака, њиховог спотицања, клецања и пада у животу. Оба романа су изучавања једнога типа наше младе интелигенције: човека слабе воље, борца без отпорности и снаге, оних руских типова четрдесетих година које је са толико поезије и израза сликао Тургењев. Оба романа су толико сведена на једну личност, да као што се други роман зове *Чедомир Илић*, први би се могао звати *Милош Кремић*. Код обојице се дешава једна иста катастрофа у животу: због Милоша Кремића убија се девојка коју је волео, и он се сломљен враћа у свој родни кут; *Чедомир Илић*, жалосни јунак, свршава револверским метком у слепоочницу, а јунакиња, сломљена душевно, одлази да вегетује као учитељица на селу. Расплет у првом роману решава се њеним самоубиством и његовим бегством у унутрашњост; у другом роману, расплет се решава његовим самоубиством и њеним бегством у село.

Али не би се могло рећи да су Чедомир Илић и Милош Кремић сасвим једно исто; то су два брата који јако личе један на другога, али од којих сваки има своје особитости. То су два варијетета једне исте врсте. Маколико да му је душа магловита, Чедомир Илић у роману изгледа као тип јасан. Он је син једног малог чиновника из Ваљева. „Чедомир је провео скучено детињство у тој кући где се морао одржавати известан ранг, и где се грцало од дугова; рано је познао понижења, тако уз тог оца сурих, смерних очију, смеђе накострешене браде, ниског раста и великог трбуха, чиновничића с малим квалификацијама који је морао да крши леђа пред сваким старијим, да крије своја осећања, да се одриче својих мишљења, и да се вечито повлачи у себе, те му је ваљда због тога чаршија дала надимак: Јеж“. Дете је не само добар ђак у школи, но чита све што му до руку падне. У другом разреду гимназије прочитао је *Одисеју*, потом све што је штампано наишао: „научна открића, романе, извештаје варошке штедионице, страначке листове, уџбенике из старијег разреда, Пелагићева дела, народне песме“.

Као први ђак дошао је на Велику Школу 1900, у оно мутно и несрећно доба, и ту, остављен самом себи, имао је да својим леђима пробија кроз живот. Малога наследства морао се одрећи, јер је сестрин просилац тражио већи мираз. И као утеху фамилија му је дала овај бруталан савет, готово обичан у схватањима наше мале и средње буржоазије: „Иди куд те очи воде и ноге носе, па тражи себи девојку. А кад је нађеш, сети се колико је Вићентије узео, па ти тражи двоструко“.

И Илић великошколац почиње свој живот. Он чита, сања, бори се. Он је социјалист и материјалист. Али он је и млад, здрав, леп, амбициозан, и нада на бољи препорођај човечанства победом пролетаријата врло му је мршава рана. Аскетски идеали и економска фразеологија слаба су рана за пророке од двадесет година, када човек осећа све и жели све. Он има и једну љубав, своју другарицу Вишњу, коју је он пробудио и за духовни живот и за љубав, и са којом он у својој поноситој сиротињи преживљава вечиту ђачку идилу. Случај га је навео да као домаћи учитељ уђе у кућу радикалног политичара Матовића, и да наиђе на Матовићеву кћер, размажену, болешљиву Белу, која се заљубила у њега као што би се заљубила у сваког младића кога би сваког дана виђала. Илић је плебејац са великом амбицијом и прохтевима, он осећа да више вреди но средина у којој је, држи да има право да убере сваки плод који му је под руком. Има у њему нешто од Жилиена Сорела у Стендалову *Le Rouge et le Noir.* Он је демократ и алтруист по убеђењу, али егоист у души. Он има „приличну дозу епикурејства у себи“, воли „све што је пријатно, лако, ново, лепо“. „Он је мрзео богаташку класу више но што је волео пук“, он је од оних који мрзе новац и власт не зато што су те ствари рђаве, но зато што нису у њиховим рукама. И поред многих прочитаних књига, и поред савладане фразеологије и терминологије учених књига и ђачких дискусија он је остао несређен, неуравнотежен, мање у принципима и свесној вољи, а више у склоностима, тежњама и прохтевима, у грозничавој готовости да што више закачи од живота. Једна његова рођака, која га добро зна, вели о њему: „Он је сјајна интелигенција, природа врло симпатична, али карактер неодређен, несталан, неодважан, слаб“.

Људи такве врсте, поред свега оклопа идеја и начела које носе, падају у првој прилици. Принуђени да воде сурову

борбу за опстанак још на ђачким клупама, у двадесетој години душевно исцрпени, они су већ у младости прецветали, спарушени, без отпорне снаге и животне енергије. То је црвом подгрижено дрво које пада под првим ударом ветра. У колико је Илић имао више да једе, у толико се његово убеђење ладило, и са старим оделом отишла су и социјалистичка начела. У министарској кући променио се не само начин живота но и дух младог учитеља. Имао је да бира између две девојке које је случај иставио на раскрсници његова живота: Вишње, која је представљала за њ идеализам, борбу, верност себи и својим начелима, и Беле, која је за њ значила задовољавање личних амбиција, утрвен пут кроза живот, готову каријеру. Он није био као онај сколастички магарац ученог логичара доктора Буридана, мудри магарац који се, подједнако гладан и жедан, нашао између ведрице воде и торбе зоби, и не могући се да реши шта ће пре, умро и од глади и од жеђи. Илић се решио лако и брзо, за царство земаљско. Скрхавши Вишњу, која му се била у поверењу предала, у својој слабој вољи несвесног себичњака он се дао завести од Беле, коју није волео, и оженио се њоме. Млада студенткиња отишла је да у очајању вене као сеоска учитељица, а он је упао у један рачунски брак, да носи на себи терет своје жене, ћудљивога детета београдске калдрме, и своје таште, дрске и наметљиве београдске „госпоје“, у којој још ври крв њених старих, цинцарских ханџија на цариградском друму. Он је изгубио и социјалну и научну веру коју је имао, и у живот је ушао без икаква духовна ослонца. Несрећан у браку, који је био само једна комбинација тренутка, у средини са којом није имао ничега заједничког, без снаге да својим амбицијама да икакво остварење, без већег рада који би му испунио живот и дао равнотежу у души, пометен, избивен из колосека, без темеља и корена, он се као слаба трска, тужно цвилећи, повија под свима ветровима живота. У једном тренутку очајања, у потреби да се на некога у животу наслони, он је пружио руке ка Вишњи, која је као сен прошла поред њега. И најзад сам, потпуно сам, без љубави, без породице, без пријатеља, без снаге за борбу, без воље за живот, без идеала и без вере, чак и без илузија, без свега онога што може служити као опруга оној

бедној гомили костију и меса што сачињава људско тело, он је себи просвирао куршум кроз чело.

И тако је свршио Чедомир Илић, душевни брат Милоша Кремића, други духовни син Г. М. М. Ускоковића.

Да ли је Г. Ускоковић сликао у Чедомиру Илићу једнога човека или један тип? Изгледа, пре један тип, онако као што је Тургењев у својим јунацима сликао наизменичне нараштаје руске, а Емил Зола поједине сталеже француског друштва. Чедомир Илић подсећа на јунаке Тургењевљеве; то је Нажданов у *Новини*. То је сасвим словенска природа, управо руски тип, магловит, нерешљив, слабе воље, без енергије, живо биће сведено на „рпу сивога пепела“, како вели Рускин, један од оних људи који не знају ни шта хоће ни како иду, и које живот баца на својим таласима као какву олупину. Ти људи воле фразу, и опијају се речима. Са извесном племенитошћу у духу, ако не у души, они у младости узимају већи терет но што га могу понети, и бацају га када се прва препона покаже. Од њих каткада постају самоубице, често очајници, а највише отпадници. Њихова „трагична кривица“ је што немају воље. Оне опасне „мартовске иде“ кроз које један човек пролази, оно критично доба између двадесет пете и тридесете године, када треба наћи своју равнотежу и свој пут, те године у којима се слаби крхају, а јаки изилазе прекаљени, по њега су фаталне.

Не би се могло рећи да је Чедомир Илић сасвим фиктивна романска личност, и да Чедомира Илића нема у нашем друштву. Њих има, али у колико их има они су врло ретки. Колико је код нас људи које су се убили што им се замрсио чвор живота, што су били несрећни у љубави и у браку? Наши бродоломници у животу не убијају се; готово сваки од наших Робинсона најзад исплива на своје острво. Чедомир Илић је из Западне Србије, из наше ведре и активне Западне Србије, где су „руске душе“ тако ретке, и где људи нису слабићи, магловити и меки. Он је више књижевна фикција, романска конструкција но жива личност из стварнога живота. Он нешто од већ подсећа на „фаталне људе“ старога доба, има у њему више Вертера, Ренеа и Обермана но једног нашег паланчанина из Западне Србије с почетка XX века. Његови бо-

лови су само на хартији, а заплет његове савести само је једна обична ситуација у роману, као што је његов крај једна књижевна нужност у роману. А књижевна нужност врло често не поклапа се са правом нужношћу, стварношћу и истином у животу.

Чедомир Илић је у неколико духовни представник целога једнога нараштаја. Од четрдесетих година прошлога века, од доба када су лицејци носили фесове и кубуре и тукли се са турским низамима, па све за неких пола века, наши духовни живот се формирао према животу на Лицеју и Великој Школи. Каква је да је, наша стара Велика Школа коју је својом пророчком речју био отворио Доситеј Обрадовић, била је за целе нараштаје наше оно што је Оксфордски Колеж био за Енглеску а Сорбона и Нормална Школа за Француску. Ту се израђивале идеје и типови, и Србија се готово пола века, у своме духовном животу, формирала према београдском великошколцу. Знати какви су типови у разним тренутцима били на Великој Школи, значи знати како се кретао духовни живот наше земље.

Има један тип нашег „новога човека“, социјалиста и радикала, који се, под утицајем Светозара Марковића, јавио око 1870, и који је сасвим ишчезао у првим годинама XX века, одмах после 29 маја 1903. Лаза К Лазаревић наговестио је његову неодређену силуету у учитељу у *Школској Икони*. Стеван Сремац дао је његову карикатуру у *„Зимунацији“ у селу* Једном приликом, Г. Слободан Јовановић је дао његову слику, живу и делимично тачну, али у основу непотпуну и зато неправедну:

„Они су одмах покушали да своје материјалистичко гледиште примене у свакидашњем животу. У свему ономе што се око њих дешава, они су се усиљавали да виде само нужно дејство природних закона, строго детерминисане појаве, једну просту трансформацију материје, речју нешто што не треба да нас ни изненађује ни узбуђује... Код њих се могла видети иста она усиљена равнодушност, извештачена неосетљивост, напрегнута флегматичност, коју је Тургењев тако лепо описао код свога Базарова.. Сваки финији начин осећања и све више, моралне потребе огласиле су за афектације; сваки апстрактнији начин мишљења за нешто скроз ненаучно; све друштвом утврђене норме и друштвом признате ау-

торитете за злоупотребе наше лаковерности. — Друштвене церемоније и куртоазије биле су једна детињарија; естетику је требало уништити; морал је био лажан као каква образина; чак и патриотизам, са строго научног гледишта, није се могао доказати... У накваду зато, они су имале прави култ према нашим инстинктима и апетитима, доказујући да их се не треба стидети, нити их треба угушивати и дисциплиновати... Чим су ти млади људи стекли мало више искуства, и видели да је социјалистичко друштво још далеко, а да у друштву оваквом какво је, сваки граби за себе — они су престали бити алтруисти. Али, како је њихов цинизам остао и даље, ти промашени „бољи људи“ показивали су у борби за живот једну нескрупулозност већу но обичну“.[1]

Тако Г. Јовановић слика „новог човека“ из свог нараштаја, нараштаја који је био на Великој Школи крајем осамдесетих година XIX века. Г. Ускоковић, конкретније, црта тај исти тип из свога доба, из почетка XX века. Његова слика није ни мало ласкавија:

„Други тип је био великошколац-политичар. Он не пази на спољашњост; па кад то и чини, ради у супротном правцу: пушта браду, чупав је, аљкав је, носи умашћен шешер и уздигнуту јаку. Он је слободоуман, бар у теорији. Он је за сва права, бар док не добије своје право. Невин у ствари, он је дрзак у речима. Он је радикал, демократ, социјалист, републиканац, револуционар. Он се поноси што ствари схвата материјалистички. Поезија му је празна сентименталност шипарице из пансионата. Идеал му је што и свака комедија. За њега не постоје науке, него Наука Он је ватрени присталица позитивистичке философије Он примењује њено материјалистичко схватање на делу: њен гвоздени закон конкуренције оправдава му свако средство, те постаје једна врста модерног дивљака. То су људи обично са села или, ређе, из какве пропале варошке куће. Они су још у десетој години осетили наличје живота. Култура им је показала само своје зле стране, извукавши их из куће која је сама попуњавала своје потребе и где је требало новца само нешто за порез или молитву. Они нису рђави никако; они воле тај примитиван живот, они често имају љубави за добро и изврсних намера. Али њима је нови живот убризгао сталешке мржње и понижења. Њих разједа отров социјалне суревњивости. Они су у стању да омрзну човека кад на њему угледају нову кравату. Тај

[1] „Српски Књижевни Гласник“, 1911, књ. 27, стр. 126—129.

тип се буни против власти, не да би је начинио бољом, него да је дочепа у своје шаке. И он не жели власт да учини добра себи или другом, него тако... ради саме власти и да је држи у својим рукама, као тврдица златнике, и да се свети, да руши, да обара. Заставници прогреса, они су његови најљући противници. Лично за себе, он и не тражи много. Највише, да се, дошав на власт, провезу преко Теразија на фијакеру, који називају интовом. Ови млади људи једу врло мало, троше штогод имају на новине и брошуре, читају на дохват популарне књиге, не пишу ништа, полажу много на беседништво, и живе, скривено, по Палилули и Енглезовцу, с каквом хистеричном газдарицом. Обележени овим врелим гвожђем суревњивости, они улазе у политику и губе своје илузије. Тесногруди, амбициозни, напрасити, ћудљиви, ако се не одаду пићу, они постају, на крају, најљући реакционари".

Као и Г. Јовановић, и Г. Ускоковић је уопштавао: он је скупио све рђаве особине које су се јављале код људи те врсте, и направио једну општу, синтетичну слику, онако како је Ла Бриер сликао своје *Карактере*, или како је Г. Војислав Јовановић конструисао београдску породицу у *Нашим Синовима.* Али и Г. Слободан Јовановић и Г. Ускоковић нису праведни и заборављају и добре особине које су се јављале код тих људи: не само социјални идеализам но и морални идеализам, њихово поносито сиротовање, жртвовање и пожртвовање, велики полет у духу. Ти људи, са свим својим слабостима, представљали су елеменат напретка у нашем друштву. Ако из њиних редова често изилазе ниски материјалисти и бестидни отпадници, има их доста који подигнута чела остају прâви у животу, и у који посао уђу они донесу поноситу и борбену енергију своје прве младости. И најгорима међу њима остане за навек нешто светло у души, извесна носталгија добра и идеала. И данас што је најбоље и најјаче у нашој земљи добрим делом изишло је из њихових редова. Њихова зла судбина је што су у својој младости пригрлили идеале сувише високе, што су сувише рано дошли са својим идеалима општега и потпуног ослобођења. И како је, на крају крајева, на овоме свету све релативно, ти људи нарочито добијају када се упореде са другим, супротним типом.

Јанко Веселиновић је у „*Јунаку наших дана*" оцртао тај тип ариписта из почетка седамдесетих година. Г. Јовановић

нам није дао слику великошколца-конзервативца са краја осамдесетих година. Г. Ускоковић га је дао, и овако нам приказује антипада. Тај тип је још на ђачкој клупи.

> „већ господин, циничан, наметљив, извештачено безбрижан, без видљивога интереса за политику. Он је већ у двадесетој години научио да му живот доноси чист приход. Његова је девиза: уживати и успети. Понекад пада у севдах, и тада пева прилично. То су они који одавно имају готов план школовања, служе војску одмах по матури, уписују за то време семестре на универзитету, и већ знају вредност годинама службе. То су они који као ђаци добијају места по Скупштини, разним министарствима и осталим великим надлештвима, где је рад мањи, а плата већа. Они оснивају *тантуле*, састављају певачка друштва, приређују концерте по отаџбини, по изузетку се представљају као великошколци, праве слатко лице познатијим госпођама на шеталишту, знају девојке са великим миразима. Њима је свеједно који режим влада, јер им је сваки добар... у свакој партији, групи, или кући од утицаја, они имају својих људи и фамилија, ипак предпостављају реакцију. Савитљиви, помирљиви, удружљиви и безлични, ови људи су, доцније, махом главе парламентарних режима“.

И тај тип толико узима маха да је бојати се да не постане општи. Он је потиснуо старога великошколца, и данас се највише види и чује. „Јунак наших дана“ готово је по правилу, из „добре куће“, из оних „добрих кућа“ којима је у овој доброј земљи увек добро, под сваком владом, под сваким режимом, под сваком династијом. Или је из више бирократије, у којој се ништа друго не говори до о класи и дијурни и пензији, где је главно „држати ранг“ и правити кариеру, и где се још код деце као прва особина гаје пандурска надутост. Или је из месождерске буржоазије, врло често цинцарског порекла, где се лиферације, интабулације, тантијеме главне „плеје-водиље“, где се масно једе и обилно пије, а људи и жене утркују ко ће понети на себи више сала и накита. У тој атмосфери вулгарних апетита и интереса, прокључвио се „Јунак наших дана“, и према таквим узорима стао себе стварати. Од детињства он се посветио у религију сама себе и свога интереса. Његова „добра кућа“ улила му је једну једину мисао: у животу треба пошто пото треба успети. У петом разреду гимназије почео је да носи цилиндер; у шестом разреду гимназије био је већ упућен у тајне свих косметика. Кро-

јач већ тада почиње играти велику улогу у његову животу. Отишао је да учи „камералија“ на каквом опскурном немачком универзитету, и свршио их без икаквих напора и опскурно, али главно са докторским иститутом, од које се неће ни за тренут одвајати. Његово знање је из „хандбуха“ и речника, и он засипа свет са десетак „научних“ термина. Он је себи направио главу озбиљна и учена човека. Он често помиње реч „наука“, и деклинира радо и често заменицу *ја*. Он одржава и прави везе, корисне везе, и цео свет преже да вуче кола његових интереса. Политика му изгледа као предузеће у коме се најбрже и најлакше може успети, и он се „опредељује“. И он се опредељује не по својој глави, јер о политици никада није мислио, не по срцу, јер се он никада ни за шта није загрејао, не по породичној реакционарној традицији, јер та традиција је у „доброј кући“ везана само за какву велику лиферацију или скандалозно авансовање, но по њуху, као добро дресиран ловачки пас, који осећа где је дивљач. Он се везује за странку, увек владајућу, управо не за странку но за утицајног човека у њој. Свој чамац везује за какву велику лађу која га вуче за собом у заливе каријере и добити. Он ниже класу за класом, остављајући брзо за собом своје школске другове Са сујетом играча котиљона, он скупља ордење, и његове фотографије, на којима се повија под орденима што ресе његове заслужне груди, истичу се по највиднијим излозима фотографских радњи у главним улицама. Он брижљиво води своју рекламу по листовима, и сваких петнаест дана његово име, са неизбежном докторском титулом, закити ступце листова. Он се заљубљује, али никада у девојке испод сто хиљада динара мираза. Он прави свој избор према цифрама у своме „нотесу“, где су забележени сви мирази и све пупилне масе. И разумевши „дух времена“, „јунак наших дана“ једнога дана, као римски император на триумфалним колима, загрми на министарским колима преко дрвене калдрме београдске. *Sic itur ad astra!*

„Јунак наших дана“, аривист данашњице, рехабилитује старога великошколца. Данас, и Чедомир Илић изгледа херој, херој бар једнога дана, херој бар у покушају, и роман Г. Ускоковић долази у најнезгодније доба за осуду његову. Јер, у овом случају, поредити значи и закључивати.

* * *

Г. Ускоковић не би био модеран романсијер, када не би писао романе са тезом. *Дошљаци* имаји своју тезу: „у јато

голубе", остани онде где си, „плети котац како ти и отац." Овде, опет једна конзервативна теза: не лети сувише високо, но држи се земље, не стављај на своја леђа терет који не можеш носити, ради скроман „ситан рад" у своме најужем кругу, оно што је најпотребније твојој најближој околини, — треба „обделаватн свој врт". Први наслов свога романа, *Хроми Идеали*, одаје основну мисао писца. Његов роман није само слика једнога типа, но и осуда амбициозне и нејасне идеологије једнога нараштаја. Као и Лаза Лазаревић, тако и Г. Ускоковић хоће да се одрже они „праосновани, чврсти, прости прицнипи који су исписани у сваком буквару". Роман има једну консервативну тенденцију, конзервативну више у моралном, традионалистичком смислу, но у социјално-политичком.

Местимично, нарочито у другом делу, роман има јасну тенденцију противу социјализма у омладини и „научног догмтизма" у опште, и Г. Ускоковић мал' што не наводи стару фразу теоретичара традиционализма о „банкротству науке". Он наводи Анриа Поенкареа, нетачно у осталом, а могао би навести и помодног философа Бергсона. На све то наука и научни, модерни дух могли би одговорити по Волтерову савету: „Веле вам да сте болесни. Не одговарајте ништа. Задовољите се тиме да буде здрави". На фразе о „банкротству науке" и банкротству научног духа, наука одговара сваки дан својим резултатима. Писац има и свога *raisonneur*-а у роману, и то је Вишња, којој он даје све здраве инстинкте и душевну равнотежу старе и солидне породице. Она се родила у патријархалној кући „где се снови не пењу ни донде докле се диже дим домаћег огњишта", развила се „по типу беспрекорне врлине, и испунила поукама и забранама", и била је створена да „постане једног дана срећна мајка, проживи мирно и корисно свој део живота и кад дође време, заспи вечито под обичним крстом, са кога ће киша и невреме спрати њено име и уништити таште човечје спомене..." Она тај инстинкт и своје животно искуство овако изражава, очевидно речима не својим но пишчевим:

„Књиге су суво знање. Дају ти моћ да разумеш ствари, али те заводе својом неприродном логиком; пуне ти главу својим непромењљивим законима; говоре ти о људима само као одвојеним типовима, у њима не постоји Јуче, Данас, Сутра, Београд.... Гледајући у књиге, ти живиш затворених очију, практичан живот изгледа

ти ситничарски, не видиш што се око тебе догађа, не можеш ништа да избегнеш, све ти се дешава, ништа ти не иде у корист.. Нашем народу треба много да чита, да се просвећује, да учи; он је готово цео неписмен. Ето то тај факт, то жалосно стање у којем се налази наш свет, не треба губити из вида. Јер наш свакодневни живот и *ми сами налазимо се у уској вези и солидарности са земљом у којој смо рођени, са расом чији смо синови и са историјом која је израдила нашу судбину.* Они су нас од нашег уласка у живот наместили на колосек који не смемо напуштати под казном да се не преврнемо Као што не можемо неговати поморанџе на Авали, тако се не можемо оружати „знањем целе епохе“, како ти хоћеш. Морамо се задовољити мањим. То знање премаша дужину једног живота Те услове треба оставити деци срећнијих народа. Они су за нас још луксуз, још немогућност, чиста штета за време које се на њих потроши...“

Резултат Вишњиног искуства доводи је на „тачнију оцену света и саме себе“, и она се „спустила на општи ниво“. Те њене нове идеје на пракси? „И време је проводила лако, радећи у школи појачано, скупљајући по селу мотиве са чарапа, ускршњих јаја, дрвених кашика, агитујући међу сељанкама за отварање домаћичке школе“. На супрот Чедомиру Илићу, жалосном витезу *хромих идеала*, стављен је позитиван и радни Радоје Остојић (симболично име!), који је према Илићу оно што је Саломонов према Нежданову у *Новини*. Радоје није човек од књиге и речи, ма да и он воли и култивише фразу. Он се облачи, брије и говори као Американац. Он је поборник „ситног рада“, стварања у својој непосредној околини. Он оснива друштво „Рад и Светлост“, хоће да диже електричне индустрије у Чачку, и на путу је да успе. Али удари поплава, провали бране, уништи сав посао, друштво се растури, а Радоје се пропије. Једини позитиван човек тако свршава! И какав морал из свега тога? Готово механичко, фаталистичко веровање у материјални напредак, који иде и мимо и преко људских воља, и преко зўка људских речи.

На жалост, има много тачног у невеселом „наравоученију“ последњег романа Г. М. М. Ускоковића. Извесно је да су читави нараштаји наши падали, јер су кретали питања која се тада нису могла решити, примали на своја леђа терете које нису могли носити. Али то није било само у нараштају из доба

око 1900. Било је тога у свима нашим нараштајима који су улазили у живот са много идеализма, било националног, било социјалног, било политичког. Било би и погрешно и неправедно „хромим идеалима“ назвати идеале Чедомира Илића и његових другова. Могло би се одмах, још данас, рећи, да је тај нараштај „хромих идеала“, ти људи којима је сада између тридесет и четрдесет година, у главном на својим леђима изнео ратове 1912 и 1913, и има већ данас песника који га називају „Великим Нараштајем“. Али и да претпоставимо да се нараштај од 1900 у свом идеализму сасвим скрхао. Како су свршили национални идеалисти шездесетих година, како „нови људи“ седамдесетих година, како политички реформатори осамдесетих година? То је општа судбина свију рано дошлих пророка који су осуђени да проповедају у пустињи. Брутална сила ствари, духовна лењост људи, огромни конзерватизам друштвени, све их у напред осуђује на неуспех И они су у своје јако и чисто вино морали сипати воду, и сипали су је толико да је постало вода. Они су се изгубили у гомили, постали онакви какви су и други. Све је то врло жалосно, али то нису толико мане њихове и мане њихових идеала, колико мане људске природе. Тако тече живот

Само, сви ти идеалисти свију врста. који су хтели велику и слободну нацију, или срећан и слободан народ, разумно и слободно друштво, ипак више вреде од оних који се у свом животу никада ничим нису занели, који су и у најранијој младости били „реални“ и „практични“, то јест гледали само свој мали лични интерес, и по којима би се свет задавио у блату егоизма и ниске свакодневице. И какав би јадан био овај свет када би се у њему чули само укочени, залеђени старци, којима је старост, по речима великога моралисте, зборала не само лица но и дух! И ако се из тих сјајних идеалистичких лептирова, обратно реду у природном свету, врло често ишчауре гадне гусенице, ипак они у једном тренутку представљају више идеал коме се тежи, душу и савест целога једнога доба Са рационалне тачке гледишта, они имају право. Младост, у својој племенитој незаинтересованости, у неограниченој вери у напредак, у напону своје снаге, још не нагрижена црвом сумње и „искуства“ — такозвано „искуство“ је готово увек само слабљење и душевне и физичке снаге — младост има право.

И зато не осуђујмо Чедомире Илиће! Гледајмо у њима

жртве мисли и бродоломнике идеала. Не рецимо: хроми идеали, но: хрома, кљастава, кукавна људска природа, створена од блата, и која не може да се дигне изнад блата.

Као роман, *Чедомир Илић* означава напредак у књижевном раду Г. Ускоковића. И ако су *Дошљаци*, писани према добрим француским узорима, били боље склопљени и изведени но остали романи српски, ипак је у њима било развучености, понављања и ударања у страну, нарочито било је извесне старомодне сентименталности. То је био роман који је по композицији, подсећао на модерне реалистичке романе француске, али по развучености и осећањима лично на немачке романе. *Чедомир Илић* је много боље изведен. Он је збијенији, градиво је боље распоређено, унето је само оно што је најважније, или бар најкарактеристичније. Сразмере су добро одржане, излагање је мирно, у целом делу осећа се нешто трезвеније, поузданије, сталожение. Г. Ускоковић се није ослободио свих својих ранијих списатељских мана из доба када је писао *Fragmenta Vitae*, али је очевидно да их се ослобађа. Он улази у тон правог реалистичког романа, и извесно је да ће његов нов роман бити још бољи Овакав какав је, *Чедомир Илић* је и по форми добар књижевни посао. То је можда најбоље компонован српски роман. Својим последњим делом Г. Ускоковић доказује да се и наш роман и у формалном погледу подиже и развија.

Чедомир Илић не само да је боље сложен, сразмернији и трезвенији, но што су *Дошљаци*, но је, и ако мањи, једрији, садржајнији, и даје ширу слику. *Дошљаци* су готово само једна сентиментална ђачка љубавна историја, на коју је, прилично усиљено у осталом, накалемљен проблем о људима из „корена истргнутим“. У тој историји Милоша Кремића ми смо видели само повијања једне слабе „песничке“ душе, и опис ђачког и каванског Београда. У *Чедомиру Илићу* — и ако би се по наслову могао очекивати још еготичнији роман но што су *Дошљаци* — има ширега живота, више опште човечанског. Ми овде више улазимо у душе не само једног ђачког нараштаја, но целог нашег политичког и моралног живота, Београда око 1900 и 1903. У књизи има толико сажетог стварног живота, да смо готово присиљени да тражимо „кључ романа“,

да дешифрујемо имена личности и обележимо догађаје. Неколико типова насликани су са рељефом. Тип професора и политичара Матовића толико је познат и општи, да ће свак погодити на које је живе људе писац мислио када га је стварао. Писац „гром-мисли“, Зарија Ристић, тако је познат да се име живога модела само намеће. Г-ђа Матовић, ауторитарна матрона београдска, и њена достојна кћи Бела, то су створења која се сваки час сусрећу у Београду. Београдски пејзажи су сликани живо и са утиском Поједине средине као да су фотографисане, тако „Стрикова“ „чокалиница“ где су се над порцијама од гроша решавала сва социјална и филозофска питања, и упокојена ноћна кавана „Еснафлија“, у којој су се пре десет година свршавале све београдске пијанке. Нарочито је Г. Ускоковић добар када слика нашу паланку. Његова слика Чачка, који „дрема на пригревици украј Мораве“ исто је тако жива и тачна као слика Ужица у *Дошљацима*. Слика паланачке забаве у пољу је изредна; то иде у најбоље приказе живота наше мале вароши. У томе је Г. Ускоковић несумњиво први у нашој књижевности.

Најзад, *Чедомир Илић* је боље писан но *Дошљаци*. Г. Ускоковић улази у године када човек није више роб својих илузија и када се трезни од мађијског пијанства речи, у године када се почиње мање марити за Бајрона, Ига и Хајнеа, а више за Гетеа, Стендала, Меримеа, Анатола Франса. Он се отима од сугестије речи, мање мари за живописнну и ритмичку фразу, за лепу реч, излив и уздах, и више тежи природном, искреном, простом изражавању И ако се није потпуно излечио од сентименталног вербализма, који је саставни део наше почетне књижевне културе, он је свој нов роман написао природнијим, трезвенијим, прецизнијим, простијим стилом. Има страница *Чедомира Илића* које су у својој концизности и неусиљеној простоти врло добре.

*

Чедомир Илић је доказ да *Дошљаци* нису били само случајна појава у књижевној карнери Г. Ускоковића. Он је сада ту белегу не само добацио но и пребацио. Данас је ван сваке сумње да је наша књижевност у њему добила доброг романописца, који је дао најбоље романе из београдског живота. Како се данас на роману код нас ради врло мало, и како бео-

градски живот данас нико не слика, рећи ће се да та констатација, у својој релативности, не мора да значи ништа похвално. Ранији београдски романи слабе су вредности, на опису Београда крхали су се и тако велики таленти као што су били Јанко Веселиновић и Симо Матавуљ, на београдском роману сем Г. Ускоковића данас нико више не ради. Али то је разлог више да се ода дужно признање писцу *Дошљака* и *Чедомира Илића*. Он ради један важан књижевни посао који код нас сем њега нико не ради, и ради га боље но што га је ико пре њега радио. И ти његови романи, поред свију својих слабости, које има свако књижевно дело, нама чине једно велико задовољство. То су дела нашег доба, слике наше средине, израз наших дана. То може изгледати мало, уско, сиротно, наивно, али то је наше, и ми му праштамо као што смо увек готови праштати сами себи. Волимо та дела, јер у њима видимо један део нас самих, ово наше тек започето друштво које се у грчевима организује, наше узнемирене душе, наше још неуравнотежене духове, све наше напоре и клонућа. Ми у њима гледамо наш растрзани унутрашњи живот, живот једног прелазнога нараштаја који за целу једну расу тражи своју равнотежу и свој пут.

Ј. Скерлић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Анри Марто. — Концерт у Народном Позоришту 20 марта 1914 године.

Модерна уметност се може негирати колико се хоће. Могу се њене слабе стране са великом муком и у малом броју проналазити до миле воље, читави томови могу се писати за њу или против ње; она ће остати по својој вредности доминантна, јер јој вредност није заснована ни у капрису појединих уметника ни у вољи да се буде мимо остале, него у чистој потреби за искреним и једино могућим уметничким изразом. Извор њен је, према томе, у лепоти модернога интелекта, а модеран дух богат ширином погледа и крепак здравом снагом учинио је од ње једно савршенство, достојно савремене културне физиономије, један стил специфичне савремене вред-

39*

ности али и специфично уметничке вредности. Тај стил није данас својствен само продуктивним уметницима, него и репродуктивним. Сав модеран принцип из основа је променио физиономију и концертне сале, и данас се не би могло доживети оно што је било могуће још за живота Франца Листа а пре њега, и у доба класичара, било и један манир који је само убијао здрав појам уметности ради уметности, не би се могао ни замислити какав уметнички двобој на концертном подиуму који, свирајући или музицирајући, бију два уметника пред публиком, користећи се свима блефовима технике и меморије, а само зато да би се извојевало првенство. Таквих двобоја се није стидео и један Лудвиг фан Бетховен. Данас тога више нема, јер је сваки уметник свестан да је непотребно упоређење, јер сваки има своје особине од вредности, индивидуалан је у смислу модерном, и са тога разлога довољно јак да и без борбе заинтересује оне који су му пришли или оне којима се он обраћа.

Продуктивна модерна уметност субјективисала се. Исто то је учинила и репродуктивна модерна музичка уметност.

Да ли је за то иједан други пример погодније од уметности Анри-Мартоа? Да ли је и један модеран виолиниста, тако богато талентован и тако сјајно образован, у стању убедљивије да докаже горњу истину? Да ли је и у једнога од њих тако савршен склад између уметничке рефлексије и спонтане уметничке воље? Изгледа ми да није, или где се све те особине даду опазити, да нису тако потенцоване и не толико природне. Јер поред свега интензивног модерног живота има још репродуктивних уметника који су једним добрим делом своје уметности у прошлости и по схватању приближују се примерима од пре неколико деценија. То су они модерни уметници чија је уметност као и код Мартоа минуциозно диференцирана, али која није најзад, као код Мартоа, толико снагом јаке индивидуалности уједначена да одаје једно уметничко уверење, један уметнички стил. У томе смислу одвајају се две виолинистичке школе у наше дане. Обе су посве у добу које влада, обе су модерне, са том разликом само што једна, којој припадају уметници као Кубелик, Коцнан, Арићо Серато, Јан Манен, Бурместер преставља модернизован изданак старије музичко-репродуктивне генерације, а друга, којој припадају Марто и Феликс Бербер, они ми падају на памет,

представља самоникли стил рођен у схватању посве модерном. Прва школа наследила је од старе школе виртуоза тежњу за спољним ефектима технике пасажа, а од модерне узела је сву сугестивну моћ интелектуалне репродукције. Са тим особинама, не трудећи се да их слије у чврсту целину она излази час банално-виртуозна, час опет губећи се у сферама модерног схватања и по техници и по избору репертоара. Отуда се после концерта тих уметника кући иде задивљен, али не и одушевљен, иде се разговарајући о чудима која се à la Паганини изводе на виолини, али се и не спомињу лепоте којих је било онда када је уметник хтео да се прилагоди модерном схватању. Та школа задивљава и забавља, али није у стању да освоји дубином спонтане уметности лишене свега материјалног и прожмане искреном снагом без позе и манира. Друга школа има убеђење да је величина репродуктивног музичког уметничког геста не у лаганости прстију не у вратоломијама и жонглерству него у служби уметности ради уметности, технички компликованој онда када логика уметничког проблема који се решава то захтева али и технички прозрачној и до аскезе скромној из истих разлога. Код апсолутно модерних уметника Паганини је готово сишао са репертоара. Шпор још и пре Саразата, који пре је неколико година умро, позитивно је преживео своју композиторску славу. Али Менделсон је остао. Остао је у томе смислу што је својом еминентном културом и лепим васпитањем први можда јасно истакао правац који води решењу репродуктивног музичког проблема: *техника у служби уметности* Његов e-moll концерт тај принцип живо наглашава. Романтичари, уметнички борци на прелому између великога класичног доба и великога модерног доба, и ту су имали јасне погледе.

Величанствена уметност полифонога Баха, љупке контуре Моцартове уметности и патетична крепкост маркантнога Бетховна и данас још су на врхунцу уметничког здравља. Али они наследници њихови, нарочито наследници ново-класичара који сиромашни индивидуалношћу пођоше од њих способни само да имитују, успели су за извесно време само и у доба када су изразитији романтичари, са Шуманом на челу, почели да проповедају нова начела, да владају. Јер шири слојеви публике, васпитани у класицизму нису били у стању да кроз спољњи облик својих савременика, који је имао све одлике

класичнога, продру у саму суштину уметничког израза. Али са појавом концерата за соло инструменте из пера Брамсовог, Рубинштајновог, Дворжаковог и Чајковсковог а првенствено Франца Листа почиње преокрет који је довео до нових проблема и који је дао могућности модерним репродуктивним уметницима да своје сјајне особине виртуоза-техничара и уметника прилагоде модерном схватању И што је уметник више био у тим границама и његова је уметност постајала чистија и стил одређенији.

Мали је број виолиниста који су могли да победе у себи виртуоза и да остану уметници. Феликс Бербер, наследник Анри Мартоа у Женеви, и Анри Марто, наследник Јозефа Јоахима у Берлину, у томе смислу су репродуктивни уметници од расе и снаге. И срећна узајамност између њих и модерне композиторске уметности почиње да показује дивне резултате. Феликс Бербер, сав у добу данашњих дана, сугерирао је Максу Шилингсу a moll виолински концерт, управо симфонију са соло виолином. Под утисцима тога дѐла модерне уметности пише Блаиле свој концерт за виолину, доцније један и за виолинчело. И они јасно показују да је то облик модерне уметности, зрео по вредности и снажан по искрености.

И Анри Марто, виртуоз без сравњења, долази нам у Београд не са Паганинијем него са Шпанском симфонијом Едварда Лало. Он нам није свирао Шпорове сентименталности него Моцарта. Не изводи нам виртуозне изданке флорентинске, падуанске или туринске школе XVII и XVIII века, него грандиозну Chaconne Јована Себастиана Баха. Место Саразате и Хубаиа, место „Циганских мотива“ и „Hejre Kati“ ! донео нам је Синдинга Романсу, Шуман-Јоахимову Вечерњу песму, Вагнер-Вилхелмнијев Albumblatt и Вомсерову Гавоту. И када је хтео да буде виртуоз у обичном смислу те речи, свирао нам је Скерцо-тарантелу Вјењавског. Донео нам је једном речи програм који најречитије казује где је вредност модерне репродуктивне уметности и од колике је важности и утицаја принцип модерног уметничког схватања био при реформисању уметничкога живота у концертној сали. Од прохтева старијих виолиниста да се буде виртуоз виртуозности ради код Мартоа је остала способност еминентног виртуоза која му је добро дошла да делује апсолутно уметнички. Он није слуга виртуозности него јој је господар. И само такво схватање најживље

потребе за виртуозним развитком свога репродуктивнога музичког талента оправдано је и само онда резултати могу да буду тако сјајни.

Марто је, имајући то убеђење, постигао екзактну чистоту интонације, гипку мелодијску линију и јасну фразу, лагану технику пасажа. Све скупа допринело је једном од најдубљих уметничких утисака. И онда када без сравњења мајстор у владању потезом гудала, као што је Марто, примени све мајсторије у томе смислу осећа се не воља виртуоза него инстинкт уметника. Тако је то било у Scherzando и Rondo шпанске синфоније, у Вомсеровој Гавоти у Романси од Синдинга и бескрајно лепом Albumblatt-у Вагнеровом који је под десном руком Анри Мартоа добио замах који носи и коме се не може одолети. Техника гудала у полифоној Ћакони Баховој не да се ни објаснити. Са колико виртуозног савршенства одваја Марто на четири жице своје виолине мелодијске и контрапунктске одлике стила Баховог, са колико способности диференцира све ефекте полифоније! И ни један тон да се омакне, ни једна хармонија да увреди. Широк замах Баховог legato, карактеристична особина Бахове полифоније за соло-гудачке инструменте истакнута у пратњи кратких акорада док се кроз њих провлачи мелодија, јасно истакнута и акцентована фраза, све су то особине које само виртуоз може да савлада, али виртуоз од најплеменитијег кова и високе културе. Октаве у Rondo и Andante шпанске симфоније и у Ћакони остају безпрекорне. Трилер у Andante sul-g у pianissimo и у другим мањим комадима у висини sul-e треперио је као растова шума у летње подне кад кроз њу ветрић ћарлија. А динамика, развијена до најтананијих детаља, остаје јединствена. Са виолине Анри Марто-а и ff и pp звони подједнако снажно. И нарочито ми је пао уочи лак потез гудала sulla t stiera Како је сјајне ехо-ефекте Марто извео тим начином у Intermezzo Шпанске Симфоније. Једном речи наша публика је после овога концерта морала отићи кући са једним убеђењем које ће несумњиво добра донети нашем музичком животу, на име да је само такво музицирање и уметничко музицирање. И благотворно дејство уметности Анри Марто-а опазиће се тек онда када буде из Европе нама дошао свирач или певач који је далеко испод Марто-а и уметности, али близу нади да престоница Србије уједно преставља и ризницу пара за медио-

критете и ризницу незнања публике. Тек ће се онда јасно видети колико је наша публика од племените вредности и колико је потребно образовати је са најпоштенијим намерама. А да ће васпитавање уродити плодом доказ је спонтани инстинкт наше публике за праву уметност, доказ је френетичан аплауз и бескрајно изазивање уметника који по неколико пута мора по свршеној тачки да се појављује пред публиком, онда кад је пружена права уметност и обратно, аплауз због реда и куртоазије када то није случај. Наша публика је аплаузом поздравила у Марто-у виртуоза првога реда, уметника изнад многих најбољих и укупно једну снажну индивидуалност, велику са чврстине убеђења и са воље да се начело праве уметности изговори без страха јер је толико снажно да мора победити. И Марто је, видно задовољан успехом захвалио публици са додатом Serénade mélancolique од Чајковског још никад тако дивно одпеваном код нас.

Марто је на клавиру пратио Крам, пианист лепих способности и музикалан, који је несумњиво допринео, поред свега рђавог клавира на коме је свирао, да Шуманова Вечерња песма буде тако дивно отпевана, и Лало-а Шпанска симфонија тако сугестивно одсвирана. И као виолиста је оставио леп утисак свирајући један Duo од Моцарта за виолину и виолу са Мартом. На аплауз морали су и после ове тачке да дају још једно Allegro за оба инструмента од истог композитора.

Анри Марто који нам је био пре две године, опет нам је дошао. Наша средина му је драга и он ће опет доћи. А шта ће то да значи за пречишћавање појма код нас о томе шта је уметност а шта не, ја знам врло добро, а знам и то да ће убрзо и многи други то осетити.

Милоје Милојевић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Аграрно питање у Новој Србији.

(Аграрно правни односи Нове Србије, од Милана Комадинића, Београд, 1914). (Крај).

У последњем делу своје књиге писац нам износи своје погледе на аграрну реформу. Нема говора да је ово најважнији део његове расправе, све оно што је у 96 страна (на

115) изнео било је само припрема за ово што ће нам у ових неколико страница изнети. То је стварно питање, оно интересује и политичара, финансијера, економиста и социолога.

Али баш сама та реч „реформе" којима писац почиње овај свој део, пала нам је у очи и дала нам повода да мислимо да нам писац не износи неки кориснији и стваран лек, него само реформе, т. ј. преиначење једног стања које постоји, а не његово ***ишчезавање***, као што сви желимо.

То су били наши први утисци при прочитању овог наслова, и ми се нисмо преварили кад смо прочитали ових деветнаест страница. Писац нам износи своје назоре како да се ово стање реформише, и нада се да се као такво може одржати и задовољити наше национално-политичке и економске тенденције.

Писац нам још у почетку овог дела износи своје мишљење да је он противан солуцији аграрног питања путем откупа у ма каквом облику онако како су готово радиле све европске државе које су имале да да решавају аграрно правне проблеме. „Али ми се у опште не можемо одушевљавати тим реформама, нити им можемо подражавати" (98). Као разлог за своје неподражавање овим аграрним реформаторима у Европи, наводи „покрај разноликости затеченог стања и разноликости прилика у којима су се реформе вршиле, као разноликости циљева који су реформи били постављени, нас не могу извршене реформе задовољити ни са гледишта постигнутих резултата" (стр. 98). Полазећи са те тачке да стање наших односа аграрно правних није ни у колико слично стању у западној Европи, писац продужава да доказује како многе такве реформе нису дале жељена успеха. „Сељак је био истина ослобођен феудалне потчињености, али сматрајући за легитимне све обавезе сељака према господару и претварајући те обавезе из натуралија у готов новац, реформа је учинила сељаков положај још тежим и несноснијим. Презадуженост и пропаст малих земљорадника постала је општа појава". У том реду мисли наводи како реформе у Пруској биле су „економско-социјално и национално-политички неповољне". Разлог који писац наводи, врло оправдано, јесте тај, што се сматрало да је довољно било ослободити сељака од феудалног ропства и дати му земљу са извесним теретом на обраду, а не бринући се ни најмање за његов будући рад и

средства за тај рад. Реформе које су изводиле остале државе на западу (Француска и Русија) јесу последица политичке револуције или еволуције дотичних народа, и њих су изазвали политички догађаји и једино су их они и руководили. „Економска страна реформи, аграрно-технички поступци, нису ни узимани у обзир“.

Такви исти и још неповољнији резултати, помиње писац даље, постигнути су и на Балкану, у Бугарској и Грчкој, које су имале да решавају аграрна питања. У Бугарској после 1878 држава је давала сељацима позајмице да откупљују турска имања, али те позајмице нису никад сељаци вратили држави, тако да је држава најзад опростила сељацима заостали дуг. А сем тога ово је допринело концентрацији земљишта и стварању великих поседа, јер су сами сељаци куповали од Турака земље како су се са њима погодили. У Грчкој сличан случај. Откуп и ослобођавање сељака иде врло полако. У 1881 години било је у Тесалији 80% слободних села, а 1913 год. овај се проценат попео на 50%, што је разуме се недовољно за време од тридесет година.

Ови горњи примери које нам писац наводи односе се на откуп земље чифлиске од стране државе, а коју држава даје сељацима под условом да они то у одређеном року исплате држави. Овде да додамо и наш систем практикован пре 1833 године и после 1878 године, кад се законом од 1882 године имао извршити откуп имања чифлик-сајбија у четири ослобођена округа. Тада је држава направила зајам и откупила горња имања и дала их сељацима на отплату са интабулацијом на дату им земљу у корист државе. Али као и у Бугарској, и код нас наплата државног потраживања ишла је врло тешко, тако да је 1907 држава опростила заостали дуг свима аграрним дужницима.

Као други пример солуције аграрног проблема, писац нам наводи закон о откупу кметова у Босни и Херцеговини од 11 марта 1910, где се откуп не врши од стране државе већ од стране једне привилегисане банке. Ова даје зајмове оним кметовима који желе да откупе имање на коме раде. И ту нам писац у цифрама износи како је та реформа претрпела неуспех, јер за један период од 15 година (од 1895 до 1910) проценат смањивања броја кметова достигао је 10.45%. То јест у 1910 години је за 10,45% мање кметова (као наше

чифчије), следствено томе више слободних сељака, него што их је било у 1895 години.

И ми се слажемо са писцем у томе да је начин откупа од стране државе заиста штетан по њу и да изазива злоупотребе и незадовољство. Јер докле су једни, као код нас, плаћали редовно своје отплате, дотле други, благодарећи својим везама, успевали су да не одговоре својим обавезама, будући уверени да ће једном успети, преко својих посланика у парламенту, да држава опрости тај дуг, што се у осталом и догодило. То је несумњиво једна злоупотреба, јер овде држава фаворизује оног који није одговарао својим обавезама, на рачун оног који је исте часно и поштено испунио. И за то смо и ми одлучно противни таквој солуцији.

Али неуспех претрпен у Босни и Херцеговини није сличан горњему. Тамо неуспеху је узрок прво само политичко стање, а друго и нарочито *факултативан* откуп чифлика. *Кмет не може откупити чифлика, ако то бег не жели*, па ма му колико нудио. То је најглавнији недостатак закона од 11 марта 1910 године. Тамо се свим силама ради да бег што мање земљу продаје, или бар да је не продаје кмету, а сем тога Аграрна Банка која изводи овај откуп уз наплату интереса од 4% и 1% отплате, тако поступа у наплаћивању својих потраживања да сељак врло често неможе на време да одговори својим обавезама према банци, и она му онда прода имање неком досељенику. То су узроци што кметови слабо откупљују чифлиска имања. Кад би се у Босни донео прво *принудни откуп*, друго кад би државни босански буџет сносио бар половину терета који је потребан за исплату ануитета учињених зајмова, (интерес и отплата), а половину да сноси сељак, и кад би, најзад, та Аграрна Банка у недостатку земљорадничких задруга давала сељацима и аграрни обртни кредит, а не само горњи хипотекарни кредит, онда би се откуп извршио врло брзо и сељаци би могли и исплатити своја дуговања Банци и искористити добијеним кредитом плодност своје земље.

Дакле, као што рекосмо, потребно је сељаку дати *не само голу земљу са теретом него и средства* да он ту земљу рационално обрађује, како би она дала довољно приноса да плати и њему нешто остане. Ми тако разумемо овај други начин откупа чифлика помоћу банке, а не помоћу државе.

Што се специјално тиче решења аграрног питања у Србији, писац налази да ни један од горњих начина није за нас употребљив. Он наводи да аграрно-правни односи затечени почетком XIX века у Србији, битно се разликују од ових данашњих, затеченим у новоослобођеним крајевима. (стр. 100) У почетку стварања српске државе, дакле од 1804 године па све до хатишерифа од 26 октобра 1833, аграрне парнице и спорови у опште решавали су се по обичајном праву, јер српске власти нису ни признавале ван спахија других сопственика чифлика, то јест чифлик сајбија. Стога је у толико лакше и ишло са аграрним реформама, ако се у опште може назвати реформом депоседирање чисто и просто спахија у корист сељака који на том селу живе. Тако је решено аграрно питање у српској Кнежевини за освојења до 1878 године. Берлински Конгрес је приморао српску државу да да накнаду ранијим чифлик-сајбијама у ново ослобођеним крајевима, ако се жели да се они депоседирају са својих чифлика, било у корист државе или у корист сељака-чифчија.

Дакле у овом случају никаква интервенција државе од њене личне иницијативв није могла бити предузимана. Имала се пред собом једна позитивна категоричка наредба европског Конгреса и морала се до скрупула извршити, и ако би, кад би то Србија слободно вршила било доста оправданих разлога да она то изведе на сасвим други начин. Берлински Конгрес признао је *право сопствености спахијама, он није признао господарима чифлика — чифлик сајбијама*, и ако хатишериф од 1833 у Србији па хатишериф Ђулхански од 1839 и Хатихумајум од 1856 то им је изрично оспоравао.

Као што раније рекосмо, држава је исплатила износ имања спахијама, а после, то дала сељацима у својину на отплату, без обзира имају ли спахије на то и толико права или не.

Ови и овакви преседани опредељују писца да буде одлучно противан решењу аграрног питања на начин на који је оно изведено 1882 године. Али сем овог чисто фискалног разлога писац још наводи као најважнији разлог што и „колонизаторска и културно-привредна акција била је ништавна, тако, да им ти новоослобођени крајеви представљају најзаосталије крајеве наше отаџбине и у културном и у привредном погледу“.

Ови разлози културно-привредни заиста су такви да се

на првом месту морају узети у обзир. Признајемо да наша четири ослобођена округа од 1878 нису богзна колико коракнули у привредном погледу и да аграрна реформа од 1882 није донела жељена успеха.

Али нека нам се дозволи да напоменемо да овоме није крива реформа *него наша пољопривредна политика у опште*. Ми смо мислили да је довољно дати сељаку земље у баштину, и онда га оставити да сам себи нађе и средства да ту земљу обради рационалније да би могао из земље истерати више него што му она даје радећи је на примитиван начин. Њему није дато могућности да дође лако до аграрног кредита, њему није дато машина нити му је на практичан начин показано како ће своју земљу што рационалније обделавати, па да му она да више прихода. Једном речју, требало је да ове две аграрне реформе, то јест убаштињавање чифлика у корист сељака и аграрни кредит са техничком практичном наставом, како се то у другим европским земљама практикује, иду напоредо. И само онда кад би ове две реформе ишле напоредо, ми не бисмо дочекали да наша колонизаторска и културно привредна акција у новоослобођеним крајевима буде ништавна. И само зато што се ова реформа овако једнострано схватила она није донела жељене успехе. Несумњиво је да нам ово треба да послужи као пример за будућност.

Из свих горе изложених разлога писац изводи закључак да ни један од ових система не може се усвојити за решавање садањег аграрног питања, него он износи свој предлог који се састоји у овоме, изнесено у главним цртама.

Земља се мора дати у баштину сељаку, подржавање се мора одбцити као систем неподесан за наше друштво, тим пре што и у другим земљама није дао жељене резултате. Односно саме сеоске баштине, писац је мишљења да треба да држава настоји да се одржи систем малог поседа насупрот великом поседу „јер економски политички национални интереси захтевају да се и у нас ради на стварању тог типа земљорадника“ (стр. 109).

Да би се ово постигло писац је мишљења да се аграрна реформа креће овим правцем: 1. Стварањем слободне својине; 2, укидањем терета који на земљи леже; 3, укидањем личне потчињености; 4, колонизацијом; 5, старањем о земљораднику.

Да би се створили слободна својина, држава има неко-

лико начина. Депоседирање, чисто и просто, чифлик сајбија у корист сељака и државе, као оно из 1833 године, или депоседирање у накнаду вредности земље по процени, као оно у 1882. Оба случаја су непримењива, по писцу, у данашњем стању. Депоседирати чифлик-сајбије на прост начин не би било могуће из многих разлога, јер се не може доказати њихова незаконитост сопствености, пошто је прошло много времена од како су они као такви под Турцима сматрани. Накнадити им вредност као у 1882, коштало би скупо по државу; јер прво, велики је број таквих земљишта која се морају откупити, друго, земљиште је данас врло скупо, много скупље него у 1882. Али сем овог финансијског разлога има и културно-привредни разлог „не би било могуће колонизовање непосредних земљорадника који би најснажније утицали на јачање земљорадничке производње“ (страна 110). Стога писац предлаже други начин: „одмах колонизовати земљораднике по доменијалним државним и вакуфским и нелегитимним земљиштима. Држава има на тим земљиштима да колонизује чипчије и остале категорије земљорадника без земље“.

А што се тиче великих поседа, то јест чифлика у рукама чифлик-сајбија, писац вели: „да држава има вазда мера у општем интересу да предузме према великој својини. Она мора пре свега да испита легитимност њихове својине, њихових имовинских папира, да тачно утврди да ли нађено стање одговара садржини имовинског акта. Али би овакав начин решења имао врло великог утицаја на саму велику својину. Тим би се начином убрзао распад велике својине која не може постојати без радне снаге, а која би на овај начин била лишена тога, или би бар морала много скупље да је плаћа што она ни по техничкој спреми сопственика ни по техничком раду у земљораду није у стању да плаћа. Несташица радне снаге нагониће велике сопственике да продају своје земљиште, и на тај начин створе себи капитале за друге привредне радње, што је, имајући на уму факт да код њих влада апсентеизам, врло лако могуће, или што је вероватније да емигрирају“. (Стр. 111).

У овим горњим редовима може се сумирати целокупна реформа аграрног проблема по пишчевом схватању. Ако њу мало јасније изнесемо, управо онако како је ми разумемо изгледа да писац мисли ово: Држава ће позвати све чифчије, аргате и остале сељаке који раде и живе на чифлицима, да

напусте земљу коју су вековима њихови стари обделавали и да се настане и отпочну нов живот на државним и вакуфским доменима. Ту ће се колонизацијом тај елеменат измешати, и од те мешавине имаће само користи по њихов социјално-културни ниво. То је једна страна реформа, држава даје своје домене сељацима у баштину под условима који би се имали потврдити. Друга страна реформа састоји се у томе да чифлик-сајбија мора да ишчезне (емигрира, или ода се другом ком раду, али највише да емигрира), јер држава му одузима нерве земље његове — његове чифчије — и он мора да земљу прода, јер је сам не може обделавати, и мора емигрирати у већини случајева

Заиста, морамо признати да нам ова реформа изгледа врло смела. Држава наша треба дакле да иде на то да са планом ради да један знатан број њених грађана престане да живи, не водећи при том рачуна да ни сами они нису криви за један правно-социјалан поредак који се датира ab antiquo. Зар за то што држава нема финансијске могућности да им накнади њихову сопственост, или нема довољно легитимитета да их просто депоседира, зар за то сад држава сме палијативама да их натера да полако ишчезну у корист .других државних грађана? Питамо се ми да ли је то социјална правда? Сам писац долази у контрадикцију, јер, говорећи о томе да се мора извести аграрна реформа, вели: „Држава која је дошла да у име слободе и морала разруши један неслободан и неморалан режим, не може оставити и допустити и даље постојање односа који су разумљиви у насилничким и терористичким режимима. Србија не сме допустити да се у њеним границама одржи део Средњег Века, не сме допустити да се под њеном управом настављају односи засновани на грубој физичкој сили, а уз то ти неслободни односи, тај неморалан режим значи и економски назадан режим. Политички захтев је да Србија као правна земља уjемчи сваком грађанину личну и имовну безбедност, спречи отмице и насиља, она има да односе као ослободитељка у те крајеве слободу и једнакост". (страна 106).

Оставити чифлик сајбији — обично Турцима — да полако изумире на тај начин што му држава исече нерве његовог прихода, не изневши му за то никаквих ни правних ни економских разлога, значи ли то, питамо се, „донети слободу и једнакост сваком грађанину"? Где је овде морал за

који се писац позива у првом пасусу наведеног става, а где је социјална правда која треба да иде за законском правдом? Најзад, намеће се ово питање: треба ли ми да фаворизирамо емиграцију мусломанског елемента? А сем тога, кад мисли писац да чифлик-сајбије ишчезну, кад их овако на овај начин мислимо да натерамо да ишчезну? Очевидно је да ће се овај процес ишчезавања одужити исто онако као и факултативни откуп кметова у Босни. Што се тиче самог емигрирања морамо признати сви да то није тако лако питање па да га можемо преко колена преломити, јер не заборавимо да наши нови крајеви једва су насељени са 40 становника по километру, а да се искористе блага које нам земља даје неће бити довољно ни 80 ни 100 по километру. И друго, чим ћемо те велике просторије колонисати? Ми сви говоримо о колонизацији, али се не питамо одакле ћемо ми довести колоне и какве ћемо колоне довести? Наше српско племе врло је несрећно у томе погледу. Ми смо распарчани и проређани, и из неких наших крајева ми не смемо да исељавамо наш елеменат и да га усељавамо у нове крајеве. Такве грубе погрешке учињене су у историји Срба селидбом из једног краја у други, али тога у данашњем добу не сме бити! А довести словенски елеменат, о чему се у последње време жели да говори, такође је доста деликатно. Њихове социјалне прилике у којима живе у својој домовини нису ни изближе сличне онима које ће наћи у новој домовини, па неће ли се многи разочарати и вратити својој старој постојбини. Навођење за пример емиграције тог елемента у Америку, не може служити као доказ горњем наводу; јер они имају изгледа у Америци на велика и брза богатства, док ми им међутим не пружамо такве могућности у новим крајевима. Они ће заиста добити земље и друге олакшице, али то им не пружа много изгледа на велика богатсва која су могућа у Америци Ти и многи други разлози колонијалне и социјалне политике, о којима се овде не може на дуго расправљати, довољно доказују да проблем колонизације није тако лак како се хоће представити. Он је доста деликатан и захтева много такта при свом извођењу.

Из свих разлога овде изнесених, ми не смемо да фаворизујемо никаквим мерама емиграцију мухамеданског елемента него на против ми морамо све употребити да он ту остане, да заволи своју отаџбину, а то ће учинити ако му ми дамо

начина да живи и економски се развија. Камо среће да су наши државници из седамдесетих и осамдесетих година спречавали емиграцију Арнаута из ослобођених округа! Сада би у многоме ствари друкче стајале. Проблем Албаније, антагонизам који је постојао и постоји између српског и албанског елемента, не би ни постојао, и ми бисмо свакако успели да Арнаути гледају у Србији своју државу, онако како је то у историји и било. У толико пре што ни тада ни много доцније код Арнаута није ни било ма какве идеје о самосталној националној држави, њима би Србија исто тако мила била као и Албанија сада. Дакле, не пренагљујмо у овако деликатним проблемима, него будимо опортуни, смотрени.

На овај начин писац и не мисли да реши аграрно питање, јер он не износи своје мишљење: како да се признају сопственици чифлика, да ли су чифлик-сајбије, да ли спахије, имају ли апсолутна права на земљу, имају ли сељаци-чифчије каква права на ту земљу? Писац оставља да сами реше то питање, управо зуб времена и државна политика како је писац мисли, треба да помогне времену да оно учини своје. Дакле, нема радикалне солуције овога проблема него реформе, управо, да нам се дозволи израз, крпеж. Зато и рекосмо у почетку ове главе да писац не мисли да ово питање одмах реши него само реформише, а то је баш оно што по нашем мишљењу не би требало да буде. Ми морамо радикално да решимо ово питање, и то баш зато да покажемо „да Србија доноси свакоме правду, слободу и могућност његовог свестраног развијања". Сви редови нашега друштва морају да осете благотворно дејство новога режима, у толико пре што ми немамо *никаквих* разлога да отуђујемо од себе наше најлојалније поданике — мухамеданце који су без протеста примили нов режим и одали се мирно својим пословима, плаћајући тачно „Богу божје а цару царево". Ако је до тога, има на другој страни где држава може да покаже нарочите своје погледе, а не баш у овом случају.

Али сем тога налазимо да је овај систем штетан и по саму државу, јер држава отуђује од себе своје домене и даје их сељацима, у место да их прода у своје време, или једном паметном економијом експлоатише у своју корист, као сваки приватни подузетник. А сем тога, ко нам гарантује да ће те чифлик-сајбије, видевши како се држава маћијски према њима

понаша покушати да продаду страном, нама непријатељском елементу своја имања. Ми мислимо да би нам то донело само незгоде и непријатности, у толико пре што тамо има и страног, несрпског елемента. Један странац-газда у овом елементу не може нам никако бити пријатељ. Најзад, да наведемо још и ово да чифчија који је годинама живео и радио на једном земљишту, у врло много случајева осталом од његових старих (као у Санџаку), нерадо напушта своју земљу, па ма какве му бенефиције давала држава. У толико пре што чифлик-сајбија, доведен у теснац државном политиком, врло радо ће дати чифчији све могуће повластице, знатније од оних које му држава буде понудила, и онда је врло вероватно да велики број чифчија неће ни напуштати своја огњишта и ићи у други који крај где се налази државни домен. Сеоски конзерватизам и љубав према земљи за коју се сродио и на којој је радио, добро су познати.

Све то сметаће колонизацији државних домена у толикој мери да ми сумњамо да ће држава у опште ма и у незнатном обиму успети. И онда би настао прави хаос у нашим аграрним односима. Чифлик-сајбије биће признати као правни поседници, убаштиниће им се њихова земља, јер ваљда не мисли писац да и после пречишћавања правног питања о њиховој сопствености они и на даље остану у овом неодређеном стању, кад нису ни спахије ни прави апсолутни сопственици. Они ће, дакле, постати велепоседници, и то је оно што писац не жели и зато пропагира у својој расправи за мали посед што у осталом ми сви желимо. С друге стране, имаћемо још један велики број чифчија који ће ипак остати на чифлику, и последица тога биће да ће се аграрно питање поново ставити на тапет, али сада много деликатније и замршеније, и према томе теже за решавање, јер ће онда бити у питању равноправни грађани који имају исправна документа о својој сопствености. Ми ћемо бити у истом положају као и Румунија данас са својим бољарима а ми то не желимо. Сем тога, један детаљ, има ли толико домена државних на којима би се доселила та маса чифчија? Вакуфских домена има доста, али они не припадају држави.

У место ових палијатива било би много опортуније и целисходније да проучимо питање о откупу тих имања посредством једне банке, и то узевши у обзир право на ужи-

вање плодова чифлик-сајбије дато му ab antiquo, и право на уживање плодова чифчије дато му од његовог рада. Другим речима, проучити питање сопствености и платити оно што припада на име тога уживања чифлик-сајбији, а остало признати чифчији како би он имао мање да плати. Додајмо овоме да држава треба напоредо да се постара да му пружи аграрни кредит за његов обрт и рад, и с друге стране да му пружи стварне поуке за рационално обрађивање земље тек онда може се држава и друштво надати да ће од чифчија створити слободног сељака који ће моћи одговорити својим обавезама према држави и друштву. То треба, по нашем мишљењу, да буде наш идеал у овом питању, јер само на тај начин ми ћемо задовољити обе стране у питању, чифлик-сајбију и чифчију, као и државу, и на тај начин ми се појављујемо као браниоци социалне правде.

Ми ћемо доцније разрадити ово наше мишљење, које смо овде само узгред изнели као допуну нашег приказа.

Др. Александар Илић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Бранко Машић, Ратне слике и утисци. (1912—1913). Загреб, штампа Српске Штампарије, 1913.

Скорашњи ратови Србије и Црне Горе са Турском и Бугарском имају и имаће велики утицај на српску књижевност; за последњих годину и по дана она је скоро целокупна у знаку Србијиних победа. Постало је већ немогућно знати шта се све писало и који су све писали о великим ратничким успесима наше земље. Та књижевна продукција развија се у толиким размерама да је постала читава једна „зараза“ наше писмености. Позната изрека да су после рата сви генерали паметни, није потпуна; код нас су то постали и многи други још, а српска читалачка публика, ако је само хтела, могла је имати прилике да се од финансијера и историчара учи тактици и стратегији.

Утицај Србијиних ратова био је тако исто велики и на нашу књижевност, у ужем значењу те речи. И за једног књи-

жевног историчара биће од интереса видети колико су последњи историјски догађаји, са свом својом замахношћу и с величином напора које су захтевали, утицали на српску литературу. Биће, на пример, од нарочите занимљивости посматрати и видети какво су имали држање српски писци у тим тренутцима велике енергије свога народа, како су разумевали последње догађаје чији су били очевидци, шта су све видели у њима, у колико су на њихов начин рада и њихова схватања утицали Србијини успеси у Старој Србији и Маћедонији, да ли су поводом њих изменили извесна своја ранија мишљења и унели новога у српску књижевност, или, најзад, колико су и на који су се начин они заузели за њихово остварење. Тако исто биће од занимљивости и интереса видети како данас изгледају по свом схватању и основном расположењу *Родољубиве Песме* Г. Вељка Петровића, какви су патриотски стихови што их је писао после догађаја који су испунили један већи део његових родољубивих жеља. Биће још од много већег интереса видети колико су се показали као тачни и истинити родољубиви стихови Г. М. Ракића, и колико су били потврђени и последњим историјским догађајима и песниковим учешћем у њима; колико је за српску књижевност нов свечани и патетични тон у много читаној збирци Г. Шантића *На старим огњиштима*, и колико су различно гледали од њега на исте догађаје други писци стихова, са Г.Г. Ђурчином, Стевановићем, Пандуровићем, Королијом, Бојићем, у дугој скали од млађих до најмлађих. Биће тако исто од великог интереса видети колико су последњи ратови утицали на Г. Ј. Дучића, који је, под њиховим утицајем, после своје еготичне и неалтруистичне *Моје поезије* и раније изјаве „да су Тиртеји најнесрећнији писци“, он сам сада написао своју лепу *Брегалницу* и започео своје *Царске Сонете* и тако дао патриотску поезију која и по свом тону и по свом надахнућу значи једну лепу новост за српску књижевност. Биће, даље, од интереса видети како је на националну борбу у Маћедонији гледао Г. И. Војновић у свом *Лазаревом Васкресењу* и шта је имао новога да каже у својој допуни *Смрти мајке Југовића*; колико је Г. И. Ћипико у својој књизи *Утисци из рата* дао изразит и тачан опис маћедонских разбојништа и Србијине војске у рату, колико чине утисак стварности његове *Ратне Новеле* и колико се, уопште, променуо после свега што је видео и доживео идући за срп-

ском армијом; на послетку, колико су, да ли су, и, ако нису, да ли ће и у колико ће још под догађајима у Маћедонији писати Г. Г. Ћоровић, Ускоковић, Станковић, Милићевић, Петровић, да поменемо само њих. Биће, затим, још од интереса и то како су последња балканска ратовања утицала на читаве групе данашњих писаца српских, како на оне који су већ старији, и како на млађе и најмлађе, како на писце из Србије или Црне Горе, а како на друге из Далмације или Херцеговине из Баната или Хрватске; најзад, је ли био и у колико је био различан утисак Србијиног ратовања од црногорског и првог рата до другог, и на какав начин су утицали на српску књижевност ослобођење Косова и Битоља, а како успеси на Брегалници и Рајчанском Риду. То су питања, и толика друга још, која ће сигурно интересовати будућег књижевног и културног историчара српског. За све то неће бити довољно зауставити се само на онима који су први и најбољи у нашој књижевности, него ће бити потребно сићи до сакупљених дневних извештаја Г Г. Јаше Томића и Ж. О. Дачића, можда до десетерачких стихова појединих војника или чак до неуспелих имитација те најновије народне поезије од стране Г. Г. Драгутина Ј. Илића и М. Томића. То ће се морати чинити да би се видео у свој потпуности утицај ратних догађаја и начин на који су они примани у свим редовима српскога народа.

⁂

У сред многобројне и обилне књижевности постале поводом последњих балканских ратова, књига Г. Б. Машића, осим свога предмета, може бити од интереса двема својим добрим особинама. Једна од њих сачињава њену непосредну вредност и састоји се у томе у колико је њен писац успео да тачно забележи и представи шта је видео на целокупном пространом балканском ратишту од драчког пристаништа до једренских утврђења. Друга њена добра особина у главном је, ако се тако може рећи, изван ње саме и састоји се у одсуству извесних мана којима и сувише обилују књиге истога предмета и истих намера.

Књига Г. Машића, како се то изрично помиње и у њеном предговору, јесу само сакупљени и нешто допуњени његови ратни извештаји једном загребачком дневном листу. Они су у главном и сада очували свој новинарски тон, са извесним

претераним упрошћавањем и сувишном краткоћом, по који пут и са недовољном обавештеношћу. Осећа се јасно на који је начин цела књига постала. Оно што је у њој добро, то је што чешће даје утисак стварности и писања по виђењу. Има тога доста у причању како су изгледале српске колоне које су стигле у Љеш и Драч и какви су били њихови први дани бављења на јадранској обали. Одељци о Скопљу под војничком управом и причање о Кумановској Битци, на против, чине утисак или причања по туђем казивању или недовољно запаженог. Бољи је и разрађенији део о Једрену после његовог заузећа. Без претеривања и са утиском искрене тачности дат је опис те несрећне вароши после дуге опсаде и гладовања, са својим живим улицама и шареном мешавином победничких војника, изгладнелих становника и заробљене војске, и са свеколиком пометеношћу живота тог града који још не уме да се нађе у новим приликама што су настале. То су најбоље стране у књизи Г. Машића.

Друга добра особина књиге Г. Машића, како је већ поменуто, састоји се у одсуству мана којима обилује један велики број чланака, књига и брошура о балканским ратовима. Та њена особина даје јој у ствари само релативну вредност и изгубиће се чим буде заборављена ова поплава рђавих књига које су постале у исто време кад и она. Данас, на против, баш та њена релативна вредност може се чинити да је оно што је најбоље у њој.

Један велики број од оних који су писали о последњим балканским ратовима, успели су били да стално, на свим странама својих књига и у свим редовима својих чланака, остану потпуно изван предмета поводом кога и о коме су писали. Начин на који су то они чинили занимљив је и карактеристичан. Како су то у већини случајева били људи који нису на непосредан начин учествовали у рату — права мемоарска књижевност о последњем рату моћи ће се јавити тек касније — они су пре свега писали по ономе што су само слушали и не увек разумели, и што је најчешћи случај, писали су тако како би остао што јачи помен да су и они на неки начин били учесници у великим догађајима по Маћедонији и Старој Србији. Радећи тако, они су скоро редовно писали ствари које ни у својој целини ни у својим појединостима не могу ни приближно дати утисак стварности. Једни су од њих обично

мало видели од рата, и поводом њега писали на дугачко о својим ситним и незанимљивим догађајима које су имали у далекој позадини једне ратничке војске. Како су то још обично били људи без правих књижевних способности и са немогућношћу да изиђу из себе и шта виде око себе, они су најчешће у целом Србијином ратовању видели само своју личност и само о њој писали, са до инептности наивним уверењем да је то најглавније од свега што се догађало на обалама Вардара, Црне Реке и Брегалнице. Од њих није остало забележено јаснијих обавештења ни података о самом рату и првим данима Србијиног живота у Маћедонији, али су зато остали на дугачко и на широко развијана преклапања о томе како су на оку куповали крижан кријумчарен дуван и какво су вино пили по кафаницама Скопља и Велеса; од њих, од великог броја њих, нису остали тачни помени о мучним и тешким напорима српске војске, али су остали савесно забележени сви случајеви када су ноћили у каквој сеоској кући и били лишени извесних угодности. Познат је пример једнога од њих који је, када је ушао у Душаново и царско Скопље, кроз који су пролазиле и тутњиле победничке дивизије са Куманова, умео само и једино да пише о томе како нема угодну постељу у гостионици и како није задовољан јеловником свога гостионичара. Још је познатији пример са једним другим који је у дане примирја, пред само закључење мира са Бугарима, дошао био до наших предњих положаја пред Грленом, и ту, док су се око њега по плитким рововима грчили сироти и измучени војници, зарасли у бради, издераног одела, прљави, страховито проређени ратом и колером, изнурени тешким напорима, несаницом, неуредном храном и сунчевом жегом, он све то није видео, него је са опширношћу једног Јоакима Вујића записао како је јео некакав ћевап и „питу увијачу с месом.“ По ономе како су они писали, Србијино ратовање било је са чутуром у једној а с прасетом на ражњу у другој руци. Није потребно нарочито помињати како у великој супротности са таквим њиховим начином писања стоје дуги званични спискови рањених и погинулих, и како они јасно и несумњиво доказују како је сав такав начин писања о Србијиним ратовима и нетачан и лажан. Књижеван он, у осталом, није никада ни био.

Други су опет дали на вољу својој ћуди и од њих су остали забележени помени о рату са врло много патриотизма

и сентименталности нарочите врсте. Осећајући и назирући сву величину напора које је Србија имала да поднесе у последњим ратовима, и видећи да се у њиховој непосредној близини и у њихове дане ствара једно велико национално дело, они су узимали на се свечани изглед и на званично озбиљан начин причали ствари како тешко да су биле. У њиховом писању понова је ускрснуо давно упокојени висок и патетичан тон наших застарелих родољубивих драма и сва заборављена реторика из патриотске поезије ранијега века. За непријатељске војнике они су имали само називе „азијатски скотови", „татарски синови", и друге још који им у јачини израза нису ни мало уступали. По њима, прости српски сељаци у рату су говорили само стилом из званичних здравица и умирали са декламацијом на устима. Они су писали књиге и чланке у којима се сваки час помињала и одвише злоупотребљавана фраза како се у борби српски војници „крећу као на паради", и како стрељачки низови „иду поравнати као под конац". Они нису ни један пут чули рањеника да заjечи, а погинуле помињу само узгред и као случајно. Давно познату латинску изреку о слаткој смрти за отаџбину, они су обртали и понављали на све могуће и немогуће начине. И по њима, у осталом, цело Србијино једногодишње ратовање изгледа врло лака ствар, толико је увек брзо одступала непријатељска војска и толико је просто и природно било са веселим узвицима „Ура"! отимање и најнеприступачнијих и најутврђенијих положаја. И, како се у претеривањима редовно прелазе сви могући обзири, они су постали били најратоборнији у целом српском народу, и у толико ратобрнији у колико су били у даљој позадини. Они су заволели просто рат као рат, и на цело Србијино ратовање престали гледати као на један тежак напор изазван и потребан. Рат је страшна ствар и цео српски народ који га је преживео, зна тачно колико је ужасна и грозна ствар ратовање, и далеко је од тога да би га могао пожелети без големе невоље. Издвојени у свем српском народу, они су писали како „још није доста крви" и са необузданим егоизмом заштићених људи тражили „још борбе". Уживали су да даду себи изглед људи „који су се острвили". Дошав у дане примирја до прве линије српских ровова, где је било још трагова од проливене крви и где је све говорило о страхотама када се међу собом људи кољу као побесниле звери,

један је од таквих писаца са правим курјачким расположењем писао како му је досадно од како нема више борбе и како му је објава примирја прекинула свако задовољство. У накнаду зато, они су, обичаја ради, пред гробовима погинулих војника допуштали себи по који пут сав расплинути и лажни сентиментализам у ствари собом врло задовољних људи. И све што су они тако писали може се навести само као доказ колико је егоизам урођен у човеку, колико они који остају живи не разумеју оне који умиру, колико човек не може да изиђе из својих урођених инстинката и колико је тачна народна пословица о ситом и гладном. Али се све то још може навести и као доказ колико они који су тако писали нису осетили ни видели рат, колико су мало разумевали оно што се догађало у њихове дане и на њихове очи, и колико су били далеко од праве истине Од праве књижевности, у осталом, они су били далеко чим су прву реч написали.

Лишена мана тих врста, и у дане када се толико ствари чита којима су баш те и такве мане једине особине, књига Г. Машића изгледа и тачнија и истинитија но што је можда у ствари, и сигурно много књижевнија и писменија но што је то сама собом.

Н А.

С. П. Бошковић: Нова карта српских краљевина и суседних области Размера 1 : 1,000.000. Београд, 1914 Цена 2.50.

Чини се ипак да наша картографија нема онога приметнога полета, који је код географских уџбеника у основној, нарочито још средњој школи А требало би да иду упоредо, јер се допуњују. Изузимајући поједине географске карте и атласе за основну наставу, који немају на себи готово ничега картографског, остале наше праве картографске радове можемо на прсте изређати; ту се срећемо само са радовима: Г. Г. Ј. Цвијића, Р. Дединца, Д. Дерока, В. Маринковића и сада још и Г. Ст. Бошковића. Више их нема, или их бар није озбиљних.

Ако се добро сећам, прошле године је Бошковић публиковао само извадак из већега свога рада, који је много раније обећао издати под именом „Карта Балканског Полуострва", па га још нема; та је публикација дошла због ратних прилика. Према томе би ова карта српских краљевина била

његов други већи картографски рад, намењен, изгледа, широј јавности; за школску потребу — одмах да кажемо — она нема свој добар смисао из неколико врло крупних и оправданих разлога, које можемо, ако се и то хоће, засебно навести. Од прве ова није боља, а она је врло добра. За најширу јавност ова има својих ваљаних особина доста: богата је и ситуацијом и тереном, захвата пространо северне и западне ванграничне области, пуна је у свима својим деловима, осим Италије, и за унети материјал и величину нема високу цену. Али поред ових добрих и врло добрих особина, мени, например, представљање терена није изразито; тонови црвене боје нису, рекао бих, згодни, или га ми нисмо навикли гледати и тако представљена. Кад је већ за то представљање готово усвојен, у главном, манир (Г. Ј. Цвијић: „Карта Србије и Црне Горе“, Р. Дединац: „Карта Босне и Херцеговине“, Г. В. Маринковић: „Карта Србије и Црне Горе“, и све три истога размера) није требало, мислим, мењати га, јер се на онима, нарочито првим двема, не виде у представљању терена никакве рђаве особине, нити се на овој у томе виде какве особите препоруке. Требало је наставити Р. Дединца, као што је он наставио Г. Цвијића, па ићи тако даље. И још нешто. У својој првој публикацији Г. Бошковић је, знам, терен представио у смислу примљеног манира, али га у овој карти више није хтео; погрешка То би била најглавнија замерка. Остале су, можда, случајне: претрпаност у номенклатури (Шумадија), која није свуда доследно изведена (Крививир. Бл. Дрим, Дуваньско Поље, Врела (Б. Паланка), Трговишки Тимок, Дуленска (?) + Каленићска р. = Лугомир (!); погрешне сигнатуре (Сићево, Буков М.); особито богаство путова, класификованих, са мало критичности, у три реда (Драгачево, Жупа, Овче Поље), од којих се они II класе мало разликују од вертикала; има непотребних река, коса, области, села, манастира, рудника, историјских места (Подвршка, Слатинска, Грлишка; Варовница, Огледна, Миљков М.) а нема потребних (Поморавље, Вратна, Ново Брдо, Нересница, Пуста Река, В. Орашје, Матаруге, Љубовиђа, Ребељ, Чемерница, Црница, Белица, Трескавац, Прохор Пчињски, Лесновски М.).

И од Дерокове и од Маринковићеве ова је карта знатно боља, али би могла бити још много боља да се није журило са њеним излажењем, као што су то прва два аутора урадила

да би што пре, не мислећи много о томе шта пуштају под својим именима, стигли на трг. Не треба бити у овоме погледу толико везан за издавача.

Е. Ј. Цветић.

Georges Gaulis: La ruine d' un empire. Abdul Hamid, ses amis et ses peuples. Préface de Victor Bérard. Librairie Armand Colin. Paris, 1913.

Истински пријатељ подјармљених, Голис је умро пред зидинама Цариграда, не доживевши велико дело ослобођења балканских Хришћана, за које се залагао целог свога века. Склопио је очи и да не види страшну братоубилачку борбу. Умро је, не дочекав историјски доказ своје тезе: да је Хамидов режим морао довести до пропасти Турску и да је Младотурски режим више није могао спасти од опште пропасти

У овој књизи су његови ранији списи о Хамидовом режиму, и белешке о Хамиду који је довео Турску до ивице пропасти, одакле се више назад није могло; о Немцима и цару Виљему као помагачима те Хамидове политике у отоманском царству; белешке о Србима, Бугарима и Арнаутима у 1902 години.

Хамид је за Голиса један крволок на престолу: без интелигенције, без срца, један ординаран интригант византијски: ни помена од неког великог државника. Најпростија, најгнуснија интрига то је свакидашње дело велике Хамидове политике. Уз то претеран страх, зебња, гони овог тиранина корак у корак. Из сваког кута Јилдиз-Киоска избија фантом тог неописаног страха. Јилдиз је дело једног маниака кога гони стопу у стопу лудило страха. Хамидова слика је отеловљење те вечите зебње.

А Виљем II је пријатељ тог крволока на престолу. И Голис ако врло рељефно износи сву успехом исписану политику овог владара на Блиском Истоку, ипак за њ нема ни мало симпатичних речи. Голис мрзи Виљема, јер мрзи Хамида Виљем је трговачки агент на престолу, обичан комедијант, сукривац јерменског покоља, све.

Како бедна изгледа сада пропаганда у Маћедонији из 1902 године! Фирмилијаново питање је доминирало нашом спољном политиком. Још нема оне неравне, али грандиозне борбе српских комита. У то доба, ми смо били на прагу једне

луде авантуре која би нас свакако стала свега, да није онда једним великим догађајем била спречена. Бугари су тада у напону снаге. Изигравају један устанак. Уверавају цео свет да је Маћедонија бугарска. Пред бугарском пропагандом све пада и све се склања Обесни и крволочни Арнаути систематски истребљују српски елеменат. Они су штићеници Цариграда За њих нема ничег немогућног. Опасују српску и бугарску границу густим својим насељем. Убијају сваког кога стигну. „Они из Дебра убијају да краду, они пак из Ђаковице убијају из лудог фанатизма, они из Пећи убијају из задовољства а из Призрена убијају са рђавих својих нагона, они пак из Тетова убијају да опробају своје карабине. Тек сви убијају".

Така је изгледала ова српска земља пре десет година

Б.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ:

„Географски и Културни положај Србије". — Из врло успеле „Ратне Споменице" "Босанске Виле" у засебну књижицу одштампан је чланак Г. Др. Јована Цвијића „Географски и Културни положај Србије" (Сарајево, 1914, издање И. Ђ. Ђурђевића; 8^{0}, стр. 31.) Нико није био позванији од Г. Цвијића да о тој теми пише. Он је не само први географ на Балкану, но и један од главних културно-националних радника наших, који су и пре последњих ратова јасно видели и снажно истицали значај и вредност Србије. Његова нова књижица, богата опажањима и идејама, скроз научна и врло национална у исти мах, од изузетно је великог значаја. То је политичко-национални биланс ратова од 1912—1913 и широк и поуздан поглед на стање српскога народа у садашњици. То је књига која треба да буде у свима рукама.

Л.

„Зулумћар". „Мала Библиотека" Матице Српске у Дубровнику успешно продужује своја издања. Као 6 књига изишао је комад Г. Светозара Ћоровића „Зулумћар", који је се раније приказивао у Загребу и Београду. О „Зулумћару" као књижевном делу, приликом представе у Београду, било је раније речи у овом часопису.

Н.

„Књижевне Новости“. — Један од најактивнијих српско-хрватских књижевних радника, Г. Милан Марјановић успешно је започео једно корисно дело. У Загребу, већ трећи месец, излази под његовим уређивањем и уз сарадњу других хрватских, српских и словеначких књижевника недељни часопис „Књижевне Новости“, које имају за сврху популаризовање забавне књижевности и брзо и тачно информисање читалаца о књижевним појавама. Низ досадањих бројева одговорно је постављеној сврси са свом части и „Књижевне Новости“ могу да са задовољством погледају на лепи резултат до којег су дошле за врло кратко време.

Дванаест бројева доносили су поезију најбољих српско-хрватских и словеначких песника и у њима је леп број ваљане белетристике нове српско-хрватске књижевности. Сем тога, „Књижевне Новости“ ће увек налазити места и за добра дела страних књижевности. У досадањим бројевима изилази једна од најјачих Балзакових ствари „Пуковник Шабер“. — Нарочито је успео део по коме је и цео лист добио име и ако је он споредније у намери покретача, део с информацијама о књижевним и уметничким појавама у Српству, Хрватству и, донекле, у Словеначкој.

Немајући намере да постану један књижеван часопис, „Књижевне Новости“ хоће, дакле, да буду књижеван лист који ће бити у живљем додиру с широм читалачком публиком (излази сваке недеље) и који ће јој пружити тачна и најбржа обавештења о новинама у књижевном и уметничком животу, како би се развио што већи интерес за те појаве. На тај начин, часопис ће учинити златних услуга оним ширим читалачким круговима који су своје читање били свели на читање рђавих подлистака у новинама и на читање романа од трећестепених писаца који се почињу издавати и код Срба и код Хрвата у обиљу које врећа. Отуда су „Књижевне Новости“ у скромном техничком издању али са таквом ценом да треба да примаме иоле образованију публику. (Тромесечно, најмање 12 бројева за 3 круне; за иностранство 4).

Часопису је душа Г. Марјановић, а у уређивачком одбору су књижевни радници скоро из свих хрватских и српских крајева: Г. Г. Др. Нико Сендријашевић (Сарајево), Виктор Цар Емин (Опатија), С. Ћоровић (Мостар), Ј. Дучић (Рим), Рикард Каталинић Јеретов (Опатија), Др. Иван Крниц (Делнице), Андрија Милчиновић (Загреб), Вељко Петровић (Београд), Динко Шимуновић (Спљет), Др. А. Тресић Павичић (Беч) и Иво Војновић (Дубровник). „Књижевне Новости“ су, сем тога, већ окупиле и велики број других писаца, и по свему обећавају дело знатне књижевне и националне користи.

И читаоци из Србије треба да поклоне пажњу овом лепом, корисном и националистичком прегнућу.

„Просвјета". — Међу многим часописима који се у последње време у обиљу јављају, један од најкориснијих је несумњиво „Просвјета", који је почео излазити у Сарајеву У ствари то је ранији лист добротворног друштва „Просвјете", које је за народно просвећивање и економско напредовање Босанаца учинило огромних користи, само је сад уређен тако да то буде и орган друштва и лист за хигијенске поуке (као што је било прећашње „Просвјетино" „Здравље") и часопис са популарном забавом. На тај начин усредсредиће се у новом листу сав благотворни рад друштва на ширењу писмености и на образовању ширих слојева народа у Б сни и Херцеговини.

Ништа тако лепо не би стајало на почетку овог листа, као што стоји Кочићева сјајна новела о Јаблану, бику сиромашнога Луја, који је победио у борби с царским биком. И други забавни прилози, од Шантића и Сима Матавуља, народне песме, анегдоте о последњим догађајима на Балкану, необично умесно су изабрани; сва та лектира је лепа и пуна праве уметности а приступачна читаоцу без икакве књижевне спреме Књига такве забаве, корисне поуке сваке врсте и књига из које се може видети велики покрет чланова „Просвјете", треба да нађе своје читаоце у највећем броју, и ван „Просвјетних" организација (Годишње стаје 4 круне. Излази месечно). А.

Толстојев „Хаџи-Мурат". — Издавачка књижара „Напредак" издала је превод Толстојева романа „Хаџи-Мурата". Преводилац је Г. Ник. Николајевић. И овај нови превод је једна нова појава враћања српске читалачке публике великим руским писцима. Л.

Преводи из Шопенхауера. — Шопенхауер је један од писаца који се данас код нас радо преводе и много читају. Карактеристичан је, у опште, тај интерес за моралисте (Ларошфуко, Шанфор, Шопенхауер, Ниче Толстој). 1903 изилазио је у „Српском Књижевном Гласнику" добар превод Шопенхауерових „Паранеза и Максима" од Г. Др. Светислава Предића. Тај превод издала је сада књижара И. Ђ. Ђурђевића у Сарајеву. Матуранти III београдске гимназије издали су књижицу „О интересантном и лепом" од Шопенхауера и „Српске народне песме" од Гетеа. К.

Нове књиге: — „Законик о поступку судском у грађанским парницама и Закон о поступку стецишном". — Штампа и издање Државне Штампарије. Београд. 1914. 8°, страна 320. Цена 4 динара.

„Двадесетпетогодишњица Професорског Друштва". Израдио Мил А. Костић Одштампано из „Наставника". — Београд, 1913. 8°, страна 54. Цена?

„Ратник", српске народне песме. Уредио Петар Крстоношић. — Нови Сад, 1914 8⁰, страна 64. Цена 40 потура.

„Уредба о уређењу судова и о судском поступку у присаједињеним областима Старе Србије". Одштампано из „Српских Новина". — Штампа и издање Државне Штампарије. Београд, 1914 8⁰, страна 28. Цена 0.50 динара.

„Рајина књига. Из школског живота, I." Написао Никола С. Сретеновић. — Београд, 1914. 8⁰, страна 54. Цена 0.50 динара

„Pjesme". Zvonko Milković. — Zagreb, 1914. 8⁰, strana 70. Cena ?

„Nade i čeznuća". Pjesme Nikole Ostojića (1900 –1913). Sarajevo, 1914. 8⁰, strana 134 Cijena 2 krune.

„Извештај Суботичке Српске Певачке Дружине за године 1912 и 1913". — Нови Сад, 1914, 8⁰, страна 30

„Статистика земљорадње и жетвеног приноса у Краљевини Србији за 1904 годину". Издање Управе Државне Статистике. — Београд, 1913. 8⁰, страна XXXI и 368. Цена 6 динара.

„Лѣтопис на Българската Академия на наукитѣ: I, за година 1911." — София, 1914 8⁰, страна 146. В.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — *Академија Друштвених Наука* имала је скуп 10 марта 1914. Г. Др. Станоје Станојевић приказао је за штампање у „Гласу" наставак својих студија о српској дипломатици: XVII. „Сведоци", XVIII. „Формулари", XIX. „Канцеларија и чиновници", XX. „Рад на повељама", XXI. „Губљење, уништавање повеља", XXII. „Вредност повеља", XXIII „Фалсификовање", XIV. „Преводи српских повеља", XXV. „Стране повеље на српском језику". — Према реферату академика Г. Јована Н. Томића о спису Г. Др. Момчила Нинчића „Аграрно-правни положај српскога народа под Турцима", спис није могао бити примљен за Академијина издања, пошто је један велики део његов објављен у „Делу". — Спис Г. Др. Николе Радојчића. „Испис из кућне књиге Ђ. А. Милетија о грофу Ђурђу Бранковићу" дат је на оцену Г. Стојану Новаковићу.

Академија Философских Наука имала је скуп 13 марта. Како ће се један део овогодишње помоћи Задужбине Велимиријанума употребити на језична испитивања у новим крајевима, одлучено је да овим екскурзијама руководи академик Г. Др. А. Белић, с тим да сви испитивачи поднесу Академији извештаје о своме раду до краја октобра ове године.

Председништво Академије имало је скуп 13 марта 1914. Одлучено је да се да у штампу нова књига „Зборника за историју, језик и књижевност" у којој ће се наштампати документи XVIII века из манастира Хиландара, које је исписао

Г. Стева М. Димитријевић; нова (III) књига „Српског Дијалектолошког Зборника“, у којој ће се наштампати „Народне умотворине фонетички записане“, од Г. Живка Стефановића, пошто су потпуно срећене и спремљене за штампу; „Годишњак“ за 1913 годину; и спис проф. Г. Живојина Јуришића: „Животопис и рад Др. Јосифа Панчића“, који ће се штампати као споменица за успомену стогодишњице Панчићева рођења.

Р.

ЧИТУЉА.

Ђорђе Поповић — 25 марта умро је у Београду Ђорђе Поповић, један од наших најстаријих а заслужних писаца. Рођен је 20 октобра 1832 године у Буковцу, у Фрушкој Гори. Основну и средњу школу слушао је у Буковцу, Варадину, Карловцима, Врбасу, Сегедину и Загребу. 1851 положио је испит зрелости у Бечу. Свршивши права у Бечу, 1855 дошао је за сарадника „Србског Дневника“, који је тада излазио под уредништвом Др. Данила Медаковића. Он је био један од покретача „Седмице“, важног књижевног органа српског педесетих година. 1860 године, са великим тешкоћама, добије право за издавање часописа, и те године почне издавати и урећивати „Даницу“, први чисто књижевни лист српски, који ће бити средиште новога романтичног покрета у књижевности. „Даница“ је прикупила све главне српске писце тога времена, за своје доба означавала је велики књижевни напредак и била је од јаког утицаја на развој српске књижевности шездесетих година. 1876, Поповић пређе у Србију, и за дуго као публицист бранио српске интересе по разним страним листовима.

Ђорђе Поповић је нарочито значајан као преводилац. Полиглот и врло вредан књижевни радник, он је више но ико преводио у српској књижевности. Осамдесетих година он је уредио 216 свезака „Народне Библиотеке“ Браће Јовановића у Панчеву; највећи део превода у тој збирци његов је. Он је први преводилац Гогоља у српској књижевности. Од ових његових превода ваља поменути Бокачов „Декамерон“, Сервантесова „Дон Кихота од Манче“, „Работнике на Мору“ Виктора Ига, „Веренике“ од Манцониа, итд. Поред тога, написао је речнике: „Турске и друге източњачке речи у нашем језику“, „Српско-Немачки Речник“ и „Немачко-Српски Речник“. Врло велики број његових радова, политичких, историјских и књижевних, растурен је по многим нашим и страним листовима и часописима. Библиографија педесетогодишње књижевне делатности Ђорђа Поповића изнела би целу једну књижицу.

Х.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXXII, број 9. — 1 мај 1914.

ТАТЈАНА.

Доктор је волео увек кад добије писмо од свог најстаријег сина који се налазио у Женеви, где се спремао на медицинском факултету да замени оца. Та писма су му била милија него најлепши поклон. Писмоноша се могао надати стално доброј напојници. Пре свега, доктор је волео свога сина као своје дете, па онда, он му је био првенац, и, на страну све личне симпатије, студент је био паметан дечко. У писмима је умео да каже нешто занимљиво о ономе што је видео око себе или што је преживео или научио из књига, а то је писао без претензија, поверљиво, као да не пише своме оцу, него другу и вршњаку. У једном писму описивао је једног свог професора:

„Пишем ти, драги тата, између једног и другог часа, у амфитеатралној дворани: Имали смо час Мартенса... Едгара Мартенса, чувеног професора жеонемије. науке о животу у органском свету, као што знаш... о појавама, променама, распореду тога живота. Али ја ти нисам још ни описао тога човека кога ценим највише од свих својих професора. Он има једва 30 година, црномањаст, дуга, мршава лица, ретке браде, нечег од Светог Саве у бледим образима и благом погледу, и сав сед. У његов метод, ваљада, не верујем у његову спољашњост, заљубила се једна Американка, његова ученица, врло богата, и удала се за њега. Сад је он милионер, главни

акционар једне славне фабрике игала с оне стране океана. Али му то не смета да продужи свој колосални рад на биологији и да долази на предавања на бициклу, огрнут старомодним горњим капутом и у окраћеним панталонама".

У другом писму давао је утиске из својих студија:

„У Јужној Америци убијен је последњи Dinarium — пишем великим словом по методу Мартенсовом, који имена животиња пише великим словом, а људи малим — гигантска тица, три пута већа од човека, штакара, врло друштвена животиња, која је живела у чопорима од преко хиљаде јединки Није била штеточина, а човек ју је уништио, јер су њена јаја врло укусна, а толико је била паметна да се није хтела припитомити. Ко зна, још би је Европљани могли упрегнути у трамвај. Тако исто изумро је брзо и Амерnкански Бизон, који је живео у стадима од милијарде чланова. Људски ѐгоисти су их уништили немилостиво због њихове коже. Бизони се страшно боје железнице, а зликовци су их опколили железничком пругом, коју ове безазлене животиње нису смеле прескакати, па их онда побили. То је исто и са Европским Бизоном. Има га само још један чопор, који се чува у Сибирској Башти руског цара. Мартенс нам је показао његову фотографију (не цара, него Бизона). То је животиња дивна, џиновског стаса, развијеног грудног коша и велике грбе, која садржи резервну храну у виду масти. Не бих га дао за 100.000 глупака који су створени по обрасцу и подобију божјем".

У једном другом писму писао је опет:

„Хоћеш ли да ти начиним један диван поклон? Да ти купим једног булдога!... Мој газда има три таква пса, пунокрвна. Понекад купим бисквита, па их измамим из куће. Онда идемо заједно у Аријану. Понекад узмемо муету, и платим за њих три као за три одрасле особе. У Аријани има једно одељење за јелене — то је ваљада било и за твоје доба. Делим им бисквите — тим јеленима — а моји булдози суревњиви, па скачу на ограду, лају на јелене, цепају се као луди, а кад се уморе, ја им дам остатак од колача, одведем их мало уз брдо, на један пропланак, извалим се на траву. Они се, искежених зуба, начете око мене, док се нада мном шири високо небо Хелвеције..."

Али писмо, у којем је дечко описивао Женеву, узбудило га је нарочито. Прочитао га је неколико пута, а у вече, кад

је мртав уморан стигао кући са посла, место да, по вечери, легне и одмори се, прешао је из трпезарије у своју собу за рад, па посматрао доста нечиткe рĕдке свога сина. Писмо га је сећало нечег нејасног, не целог његовог ђаковања, него једне епизоде, која се загубила у другим догађајима живота У ушима му је звонила испрекидано арија једне француске песме, врло познате, врло миле, али које се није могао сетити. Син му је писао између осталог:

„Ко није видео Женеву у месецу октобру, тај не зна шта је лепота. Прве јесење кише већ крајем септембра отерају мргодне Енглезе, американске простаке, радознале Немце и Немице, господствене париске гризете. На језеру престају раскошне ноћне светковине са више фењера него звезда, с бенгалском ватром која стави у пожар обе обале, с ватрометом чији пуцњи одјекују као батерије у најжешћим биткама... светковине које приређује друштво удружених хотела. Затвара се и парк О-зо-вив, где су се појављивале уметничке снаге, најчувеније у тој сезони. Остали су само практични Калвинови питомци, црвени у лицу и озбиљног погледа. Али већ долазе са севера вивци и дивље патке, а с њима руски емигранти, Рускиње, ђаци са свих страна света, нарочито из Бугарске, Египта, Персије, који преко зиме падају предусретљивим Женевљанима као крушка кад је човек жедан. Биз дува испражњеним улицама, трзајући дроњке с Кирсалиних реклама. Језеро се запенушало, бесни. Чамци су привезани за обалу, и ту се трзају, скачу, грче се. Кафана је тада топло гнездо за свакога који нема своје куће.

„Наједанпут, биз стане. Облаци се разиђу. Сунце се појави као пријатељ „qui nous a joué un sale tour“, па нам се сад опет враћа, смеши се, шири руке, обећава златна брда. Ваздух је млак. Свуда светло. Песак по кеју блиста. Тада Женева изгледа као млада елегантна удовица која има лице врло бело, и свеже; тело што буја под борама хаљине, која је тако покривена крепом да изгледа начињена од самога бола; малу ногу која је сачувала своју пуну драж; али је нешто прешло, нешто црно, црно и хладно... прешло преко лепих очију и оставило неизгладиме трагове сете. И ја волим ту сетну лепоту, која ме задобија целог, а не уништава ми ни трунку дужног поштовања.

„По кејовима пада широко мртво лишће у сунчевом си-

јању које је врло јако и меко. Улице оживе од песме талијанских певача — скитница. Свадба и погреб!... Виде се још беле хаљине као да свет хоће силом да задржи лепе дане. На грудима цветају хризантеме, док у скверу умире неко плаво цвеће. Шуме у предграђу поцрвене, пожуте, поцрне. Глупи и елегантни лабудови секу охоло по умиреним таласима. Где су били кад је биз чупао утробу језеру, кад су се силни таласи разбијали о бокове кеја у једва видљив прах?... Језеро је већма плаво него небо и личи на заспалог џина. Јата других, мањих, сивих тица дижу се и падају око мостова и пристанишних справа. Ето једне барке, која плови по језерској води глатко, као да је не додирује, док жене у њој, од којих се назире тек нешто косе и одела јасне боје... смеју се, циче, певају. Из далека као да се примиче горостасан лептир; то је товарна лађа са разапетим једрима, која се јасно оцртавају између зелених обала“.

Као стари гарнизонски коњ, који је упрегнут у трамвај, што на глас војничке трубе диже главу и покушава да иде *у корак*, тако и доктор, можда против своје воље, труђаше се да се стави у расположење свога сина. Он је такође живео у Женеви, шетао се *au bord du Lac*, био песник и учио медецину. Ескулапова вештина није га задовољила Био је свестан како су човечјој снази уске границе. Трудио се, колико науком није могао, да помогне бедном човечанству добром речју, успехом, па и лажју, те је у души себе мало ценио. Стога није волео да му син учи медецину, још мање да оде у отаџбину суровог Калвина и плачевног Русоа, где је Србин најнесрећније створење ако не воли, а кад воли, он после, у својој земљи, неће бити више никад задовољан.

Али свемогућство исте крви учинило је то што отац није хтео.

— Је ли могуће да се природа тако тачно обнавља? — питао се доктор. — Пре двадесет и више година ја бих тако исто писао. Чини ми се да видим себе у том писму.

Искапи чашу до дна, распали хавану. диже се са столице и стаде нервозно шетати по соби. Тада забруја у његовим ушима још јаче она арија која га није остављала откако је прочитао писмо свога сина. И он се је у његовим годинама одушевљавао дубином науке, уживао у песмама свију раса, мрзео глупост људску, кварио равнотежу у буџету због ове или оне

жене, разнежавао се лепотом алпијског пејзажа, дивио се Русима, волео Рускиње...

— Ах! Татјана, Тасја, Татјана Павловна!..

И она арија забруја силно кроз целу његову душу као да је пева срце скупивши цело своје очајање:

Rappelle-toi, lorsque les destinées
M'auront de toi pour jamais séparé,
Quand le chagrin, l'exil et les années
Auront flétri ce cœur désespéré.
Songe à mon triste amour, songe à l'adieu suprême!
L'absence ni le temps ne sont rien, quand on aime.

Учила је конзерваторнум и већ се добро разумевала у Чајковском, Шопену, Глинки Рубенштајну, Шуману. Али ја сам је волео највише у овој Мисеовој песми с Мозартовом музиком. Певала ми је често, корећи ме каткад:

— Докле ћете остати сентименталац? Како вам се не досади! Занос, срце, душа, разнеженост, а у ствари вечито једно исто... исте бриге литературе, исте сцене, исте драме, вечито људи и жене који не треба да се воле, а воле се, — или не воле се, а били би срећни да се воле!

Мала растом, живих покрета, бледа, имала је високо ушчешљану косу. Њене очи, смеђе и сјајне, нису имале никакве лепоте осем израза. Носила је радо блузу с кратким рукавима и показивала често рупице на лакту. Није била ни ружна ни лепа али је имала нечег... неко нарочито својство које се тешко даје објаснити, особина да се допадне сваком: људима и женама. Смејала се слатко и врло често, показујући своје ситне, беле зубе. Доктор је и сад видео њен осмех час отворен, добар, као у анђела, а час заједљив и врло зао. Имала је и духа, нарочито кад је пецала Мустафу Ел Касри, Египћанина, креза са Нила, који је због ње дошао у наш пансион и уписао се на конзерваторијум. У кратко, она је била онâ нестална руска природа као што су и њихови играчи: час скачу, полете, залебде у висини, све за неколико тренутака. Јака је и тражи енергично своја права. Много фантазира, чита све што је модерно, све што је на дневном реду. У дну душе, она је била сањалица која прича вечито о будућности, а заборавља садашњост.

Успомене, које обузеше доктора, биле су тако топле да их је он морао некоме саопштити. Поред њега је била само

његова хавана и бутеља вина. Па ипак, он се стаде исповедати гласно... Коме? Хавани, или бутељи, или самом себи? То ни њему није било јасно.

(Свршиће се).

М. М. Ускоковић.

ЛИСПЕТА.

Гле, ви сте Љубав одбацили! Какви су то Богови које ми ви хвалите?

Тројица у Једном, Један у Тројици? Јели тако? Одох ја своjим боговима.

Можда ће ме они боље примити него ваш хладни Христос и замршена Тројства.

Обраћени.

Она је била кћи Сонуина и његове жене Џаде, брђана из Хималаје. Једне године, кукуруз им није понео, а спекуланти су буд зашто однели жетву њихове макове њиве над долином у Котгару; стога су идућег лета прешли у хришћанство, и донели своје дете мисионарима да се крсти. Капелан котгарски даде јој име Јелисавета, а „Лиспета“ је брђански начин изговора тог имена.

Затим, дошла је колера у долину Котгар, и однела и Сонуа и Џаду, а Лиспета постаде пола слушкиња пола другарица жени тадашњега котгарског капелана.

Да ли је баш хришћанство тако утицало на Лиспету, или би можда богови њеног народа урадили били исто толико за њено добро, не знам, тек она се развила у дивну девојку. А кад је брђанка лепа, онда се исплаћује путовати и педесет миља по рђаву путу да је човек види. Лиспета је имала грчко лице — једно од оних лица које људи тако често сликају а тако ретко виђају. Била је бледа, боје слонове кости, и, за своју расу, необично висока. Имала је такође дивне очи; и да није била одевена у гадно, грубо вунено одело које су мисије шириле, човек би, сревши је неочекивано негде у планини, морао помислити да је то оригинал римске Диане који је пошао да убија.

Лиспета се срдачно предала хришћанству, и није ни као одрасла девојка помишљала да се врати у стару веру, као

што често чине брђанке-девојке. Људи њеног племена су је мрзели зато што је, како они говораху, постала бела жена и умивала се сваки дан. А капеланова жена није знала шта ће с њом: некако није ишло да стасита богиња, пет и по стопа висока кад је обувена, риба и пере судове. Лиспета се дакле играла с капелановом децом, и ишла на часове у Недељну Школу, и читала све књиге по кући, и сваки дан је била лепша и лепша као принцеза из бајке. Капеланова жена је говорила да би та девојка требала да иде у Симлу и да се прими службе као бона, или тако нешто „боље". Али Лиспети се није ишло у службу. Она је била срећна ту где се налазила.

Кад би путници долазили у Котгар — срећом их тих година није било много — Лиспета би се увек закључавала у своју собу од страха да је не поведу у Симлу или некуда у бели свет.

Једнога дана, неколико месеца пошто је навршила седамнаест година, Лиспета изађе у шетњу. Она није шетала по начину енглеских госпођа — од прилике миљу и по, па онда колима натраг. Она би у тим својим шетњама, тобож рад бољег варења, прешла по двадесет до тридесет миља у свима правцима између Котгара и Наркунда. Тога дана она се враћала натраг по густом мраку, и спуштајући се вратоломном путањом у долину Котгар носила нешто тешко у рукама. Капеланова жена је дремала у соби за примање кад је Лиспета ушла, дишући тешко и сва изнемогла од терета. Она затим спусти терет на миндерлук, и рече просто: То је мој муж. Нашла сам га на Баги-друму. Ранио се. Понеговаћемо га, и кад оздрави, ваш муж ће нас венчати.

То је била прва Лиспетина реч о њеним брачним назорима, и капеланова жена се с ужасом пренеразила. Али, пре свега је оном човеку на миндерлуку требало помоћи. То је био један млади витез, коме је глава била рањена до кости нечим шиљастим. Лиспета причаше да га је нашла на падини планине и донела га. Он је дисао некако необично и био изван себе.

Наместише га у постељу, а лечење је предузео капелан који је знао понешто из медицине. Лиспета је стајала пред вратима, чекајући да и она у чему послужи. Разложила је капелану да је то човек за кога се мисли удати; а капелан и

његова жена су је добро изгрдили због неупутног понашања. Лиспета је саслушала мирно, али је поновила своју првашњу изјаву. Много хришћанства треба па да се искорене нецивилизовани источњачки нагони, као што је на пример да се човек заљуби на први поглед. Лиспета, међутим, нашавши човека кога је обожавала, није увиђала зашто да прећути свој избор. Затим, она није имала намеру да оде одатле куда било. Она ће дакле неговати Енглеза док се не опорави, и онда да је узме. То је био њен програм.

После четрнаестодневне лакше грознице и запаљења, Енглез се опоравио, благодарио капелану и његовој жени, и Лиспети — нарочито Лиспети — за указану љубазност. Он је био путник на Исток — у оно време се још није говорило о глоб-тротерима – и дошао је из Дера Дуна да купи биљке и лови лептирове у планинама Симле. Наравно, у Симли га нико не познаје. Чини му се да се морао стрмоглавити преко гребена кад је хтео да дохвати лишај на неком трулом стаблу, и да су му кули морали украсти пртљаг и побећи. Намеравао је да оде у Симлу чим мало ојача. Није више желео да се вере по брдима.

Али он се врло мало журио да оде, и врло му се спороповраћала снага. Лиспета није трпила да јој саветују ни Капелан ни његова жена; стога капеланова жена немаде куд него да открије Енглезу како ствари стоје у Лиспетином срцу. Он се дуго смејао, рекавши да је то врло лепо и врло романтично, али како је он већ верен са једном девојком у својој домовини, чини му се да од тога неће моћи ништа бити. Наравно, он ће се понашати дискретно. И то је и чинио. И нашао је да је врло пријатно разговарати с Лиспетом, шетати с Лиспетом, говорити јој лепе ствари, и звати је мазним именима, за све време док је његова снага била толика да је могао отићи. Све то за њега није значило ништа, а за Лиспету је значило све. Она је за тих четрнаест дана била врло срећна, јер је нашла човека да воли.

По рођењу из племена дивљака, она се није трудила да сакрије своја осећања, а Енглеза је то забављало. Кад је пошао, Лиспета је ишла с њим уз планину, чак до Наркунде, веома узнемирена и веома несрећна. Капеланова жена, која је била добра хришћанка и није волела никакву узбуну или скандал — а Лиспета је била сасвим изван њене власти — научила је

Енглеза да каже Лиспети да ће се вратити и венчати се с њом. „Она је још дете, знате, а у срцу, бојим се, многобожац“ — говодила је капеланова жена. И тако је Енглез, ишавши неких дванаест миља уз планину, све једнако држао Лиспету загрљену и уверавао је како ће се вратити да је узме; а Лиспета му је опет са своје стране обећавала и обећавала. И онда је плакала на гребену Наркунде докле год се он није изгубио из вида.

Тада је убрисала сузе, и вратила се у Котгар, и рекла капелановој жени: „Он ће се вратити и узети ме. Отишао је да то и своме народу објави“. А капеланова жена је тешила Лиспету и говорила: „Он ће се вратити“. После два месеца дана Лиспета се стала узнемиривати, и тада јој рекоше да је Енглез отпловио преко мора у Енглеску. Она је знала где је Енглеска јер је читала мале географске букваре; али, наравно, као брђанка, није имала никакву представу о мору. Била је кући нека мапа целога света која се из делића нарочито састављала Лиспета се играла њоме док је била дете. Однекуд ју је опет ископала, и свако вече би је склапала, и покушавала да замисли где је њен Енглез. И како није имала никаквих појмова о раздаљинама и о парним бродовима, закључци су јој били доста невероватни. У осталом, ствар се ни у колико не би променила ни да је она потпуно правилно рачунала, јер Енглезу није било ни на крај памети да се врати и да је узме. Он ју је потпуно заборавио још док је у Асаму ловио лептире. Касније је написао и књигу о Истоку, али Лиспетино име није споменуо.

Лиспета је сваки дан пешачила до Наркунде да види да ли Енглез иде. Њу је то тешило, а капеланова жена, видевши је срећнију, мислила је да је пролази „та варварска и срамотна лудост“. Још касније, шетње више нису помагале Лиспети, и она се прозлила. Капелановој жени се учинило да је то згодно време да јој каже право стање ствари — да јој је Енглез само ради умирења обећао љубав — да он никада није имао ништа на уму, и да је ружно и неправедно од ње да помишља на брак са Енглезом, који је од финије иловаче умешен, а осим тога још и верен са девојком из свога народа. Лиспети се чинило да је све то просто немогућно, јер је он казао да је воли, а жива капеланова жена ју уверавала да ће се Енглез вратити

— Како може бити неистина оно што сте вас двоје казали? питала је Лиспета.

— Ми смо то казали да бисмо те умирили, дете моје, одговарала је капеланова жена.

— Онда сте ме дакле лагали, и ви и он?

Капеланова жена обори главу, и не рече ништа. Лиспета је такође ћутала неко време; затим се спустила долином, а вратила се у оделу брђанке, ужасно прљава, али без пречаге у носу и карика у ушима. Коса јој је била уплетена у дуге витице, испуњене црним концима, као што брђанке-жене носе.

— Враћам се моме народу, рече она. — Убили сте Лиспету. Остала је само кћи старе Џаде — кћи планине и слушкиња *Тарка Деви-бога.* Ви сте сви лажови, ви Енглези.

Док је капеланова жена разабрала да се Лиспета вратила боговима своје мајке, девојка је отишла, и никада више није се вратила.

Дивље се бацила у крило свога племена, као да надокнади оно од живота што је пропустила; наскоро се удала за човека који се бавио сечењем шумских дрвета, и који ју је тукао, и наскоро је њена лепота пропала.

— Нема закона по којем би човек могао контролисати ћуди многобожаца, говорила је капеланова жена, и ја мислим да је Лиспета у срцу своме увек остала нечиста.

Лиспета је била много стара кад је умрла. Она је стално владала добро енглеским језиком, и кад се понекад ваљано напила, могли смо је натерати да исприча историју своје прве љубави.

И човеку је тада чисто болно замислити да је то тмуро, збабано створење, које изгледа као гомила чађавих дроњака, икада могло бити „Лиспета из котгарске мисије“.

Рудјард Киплинг.

(С енглеског превела И. Секулић Стремницка).

ОСТРВО ДОКТОРА МОРОА.

X

Човеков јаук.

Кад се приближих кући, видех да је светлост сијала кроз отворена врата моје собе; и онда чух, из помрчине која је опкољавала то црвено-жуто правоугаоно парче, глас Монтгомериев, који ме је звао из свега грла: „Прендиче!“

Продужих да трчим. Ускоро га чух понова. Одговорих једним слабим: „Ево!“ и неколико тренутака после тога стигох до њега, посрћући.

— Где сте били? упита ме он, ухвативши ме за мишицу, тако да ми светлост из собе паде на лице... Нас обојица имали смо толико посла да смо били заборавили на вас све до пре пола часа.

Одведе ме у собу и посади ме у расклопљену наслоњачу. За неко време, ослепих од светлости која ми је ударила у очи.

— Нисмо мислили да ћете се смети кренути кроз острво не известивши нас, рече он. Уплашио сам се! Али... шта... дакле?...

Последњи остатак снаге који је био у мени одбеже, и глава ми клону на груди. Чини ми се да Монтгомери осети извесно задовољство дајући ми да пијем ракију.

— За име Божје, прошаптах, затворите врата!

— Срели сте коју од наших занимљивости, ааа? упита ме он.

Онда затвори врата, и дође опет до мене. Није ми више стављао никаква питања, али ми даде још неколико гутљаја ракије и поче ме терати да једем. Био сам потпуно изгубио снагу. Он промрмља нешто нејасно о томе како је заборавио да ме опомене, и запита ме кратко: кад сам отишао од куће и шта сам видео. Одговорих му исто тако кратко и у непотпуним реченицама.

— Реците ми шта све то значи, узвикнух у раздражењу које се граничило са хистеријом.

— Ништа тако страшно, одговори он. Али мислим да сте имали доста за данас.

Одједном, пума зајаука болним урликом. Он на то опсова нешто за свој рачун.

— Нека ме ђаво носи ако ово острво није горе него што је била лабораторија у Лондону, са свима њеним мачкама.

— Монтгомери, рекох, шта је био онај створ који ме је гонио? Животиња или човек?

— Ако не спавате сад, одговори он, ви ћете сутра потпуно изгубити памет!

Подигнем се и усправим пред њим.

— Шта је био онај створ који ме је гонио? упитам понова.

Он ме поче гледати оштро у очи и грчевито искриви уста. Његове очи, које ми један тренутак раније изгледаху врло живе, потамнеше сад.

— По вашем причању судећи, одговори он, мислим да је то била нека авет.

Осетих један напад раздражености, која прође исто онако брзо као што је и дошла. Сруших се у наслоњачу и обујмих рукама чело. Пума отпоче понова.

Монтгомери ми зађе за леђа и спусти ми своју руку на раме.

— Слушајте, Прендиче, рече он, није требало да вас пустим да тумарате кроз ово наше лудо острво. Али оно није тако страшно као што се вама чини, пријатељу. Ваши су живци отишли до ђавола. Чекајте да вам дам ја нешто што ће вас успавати. *Ово* ће трајати овако још читаве часове. Вама је апсолутно потребно да заспите, или иначе ја не одговарам ни за шта.

Не рекох му ништа. Скупих се сав и скрих своју главу у шаке. Он се убрзо врати са једном бочицом у којој је била нека течност затворене боје. Даде ми то да пијем. Прогутах не опирући се, и он ми поможе да се наместим у мрежу за спавање.

Кад се пробудих, био је у велико дан. Неко време лежао сам непомично, гледајући у таваницу више себе. Приметих да је кров био саграђен од дебелих дасака неке разбијене лађе. Онда окренем главу, и видим на столу спремљен ручак за мене. Осећао сам глад, и хтедох да се извучем из мреже, али она, врло љубазно, изиђе на сусрет мојој намери, преврте се и спусти ме четвороношке на под.

Устанем и седнем за постављен сто. У глави ми је било тешко и, у први мах, имао сам веома нејасно сећање о ономе што се синоћ десило. Лак јутрењи ветар пиркао је пријатно

кроз прозор без стаклених окана: то и ручак учинише да се осетих анимално задовољним. Одједном, иза мене отворише се врата, она која воде у двориште. Окренем се и спазим у њима Монтгомериеву главу.

— Како је? упита ме... Имам страховито посла.

И опет затвори врата. После сам видео да је заборавио да их закључа за собом.

Тада се сетим израза који је његово лице имало прошле вечери, и онда ми се, једно за другим, јави у глави слика свега што ми се јуче догодило. Страх ме поче понова хватати, и, баш у том тренутку, чух један јаук из дворишта. Али, овога пута, то није био јаук пумин.

Оставим залогај који ми застаде на уснама, и ослушнем. Потпуна тишина: чуло се само како шуми јутрењи ветар. Помислим да ме је можда слух преварио.

После дуге паузе, продужим ручак, али са ушима напрегнутим до крајности. Ускоро чујем неки други глас, врло тих и потмуо. Следих се у месту. И ако је био тих и потмуо, тај глас ме је дирнуо дубље но сви јауци које сам до сада чуо из дворишта. Овога пута, није била више могућна ни најмања обмана о природи муклог и искиданог гласа, ни најмања сумња о његовом пореклу: то је било јецање, испрекидано уздасима и грчевитом стрепњом. Није била животиња овога пута. Био је човек, људско створење које су мучили.

Кад то схватих, устадох нагло, и у три корака пређох своју собу, дохватих руком браву од врата из дворишта и отворих врата широм.

— Прендиче, човече! Станите! викао је Монтгомери задржавајући ме.

Један велики пас, изненађен, поче лајати и режати. Било је крви, видео сам, у јарку: крви усирене и крви још црвене; осетих јак задах карболне киселине. Кроз једна полуотворена врата са друге стране дворишта, опазих неразговетно у помрчини сенке неко створење жалосно везано у једну врсту оквира, искасапљено, крваво и умотано завојима. И онда, заклонивши ово, појави се стари Моро, блед и страшан.

Није требао ни пун тренутак, и он ме дохвати за раме својом руком умрљаном крвљу, подиже ме у вис и баци главачке натраг у моју собу. Пренео ме је као да сам какво дете. Издужих се по поду, врата залупише и сакрише гневни

изглед његова лица. Онда чух како се кључ три пута окрете у брави, затим глас Монтгомериа, који се правдао.

— Упропастити дело читавог једног живота! чуо сам где говори Моро.

— Он не разуме, одговорио је Монтгомери, и још других ствари које нисам могао чути.

— Немам сада времена, казао је Моро.

Остало нисам чуо. Приберем се и устанем дршћући, са хаосом најужаснијих слутњи у души Да ли је могућна таква једна ствар, помислих, вивисекција човека? То питање пролете као муња преко натуштеног неба. И, одједном, магловити ужас моје душе доби одређен облик, јавивши ми се као жива представа опасности пред којом сам се налазио.

XI

Лов на Човека.

Тада се сетим (са бесмисленом надом у бегство) да су ми спољашња врата моје собе била још отворена. Био сам убеђен, потпуно и поуздано убеђен, да је Моро вршио вивисекцију, парајући једно живо људско створење. Још од како први пут бејах чуо његово име, чинио сам непрестано покушаје да на неки начин доведем у везу његове ужасе са наказним животињским карактером острвљана; и сада сам мислио да разумем све. Сетих се опет његових радова о трансфузији крви. Ови створови које сам видео били су жртве неког гадног експеримента!

Просто речено, ова два одвратна неваљалца нису имали друге намере до да ме сачувају, да ме обмањују обећавајући ми незнам-каква поверљива открића, и да ме онда баце у злу судбу далеко страшнију него смрт, на мучења, и, после мучења, најгадније понижење које је било могућно замислити: послати ме, изгубљене душе, као животињу међу сстала њихова чудовишта. Погледах око себе не бих ли нашао какво оружје. Ништа. Онда ми дође једна мисао, преврнем на земљу расклопљену наслоњачу, згазим ногом на један крај и одчупам пречагу са стране. Случајем, један клинац ишчупа се са дрветом и, пробијајући га скроз, даваше опасан изглед овом оруђу иначе ништавном. Чујем нечије кораке споља, одмах

отворим врата и спазим Монтгомериа, на један метар пред њима. Хтео је да закључа спољна врата.

Подигох на њега моју батину с клинцем и замахнем да га ударим по глави, али он одскочи уназад. Предомишљах се за тренутак шта да чиним, па онда зађох за угао куће и нагох бежати.

— Прендиче, човече! чуо сам га где виче запрепашћено. Немојте бити магарац, човече!

Један минут само требало је мислио сам, па да и ја будем закључан и спремљен својој судбини као какав лабораторијски пацов. Монтгомери се појави иза угла, и ја га чух где више: „Прендиче!“ И онда поче трчати за мном, довикујући ми нешто што нисам могао разумети.

Овога пута, трчећи слепо, ударих северо-источно, у правцу који се секао под правим углом са мојим јучерашњим путем. Једном, док сам устрчавао главом напред уз падину, бацих један поглед за собом и спазих да са Монтгомерием трчи и његов слуга. Бесно се успнем на врх падине, пређем га и упутим се источно, стеновитом долином обраслом са обадве стране густим честаром. Трчао сам од прилике једну миљу; груди су му се надимале, удари срца одјекивали у ушима, и онда, не чујући ништа више, Монтгомериа ни његовог слугу, и осетивши да ће ме снага ускоро издати, окренем се хитро натраг ка обали, како сам држао, и срушим се у заклон једног шевара трске.

Ту останем доста дуго, не мичући се од страха, толико уплашен да чак нисам био кадар ни да склопим какав план шта да радим. Дивља природа око мене спавала је мирно под сунцем, и једини звук који је допирао до мене било је тихо зујање неких ситних инсеката који ме пронађоше. Ускоро разазнам неко правилно и успављиво шуштање — уздахе мора чији су се таласи губили на обали.

Од прилике после читавог часа, чујем Монтгомериа, који ме викао по имену, далеко, са северне стране. То ме наведе да почнем мислити шта да чиним. Како сам тада објашњавао себи, ово је острво било насељено једино овом двојицом вивисектора и њиховим жртвама — људима претвореним у животиње. Некима од ових, нема сумње, они су се могли по потреби послужити против мене. Знао сам да и Моро и Монтгомери носе револвере; ја, међутим, нисам имао ничега при себи, изузевши слабу дрвену батину са гвозденим клинцем на врху — бедну карикатуру једног топуза.

Тако сам остао мирно на свом месту док не почех мислити на храну и на пиће. И у том тренутку изиђе ми јасно пред очи колико је мој положај у ствари безнадеждан. Нисам знао начина како да дођем до хране; био сам и сувише незналица у ботаници да откријем ма какав хранљив корен или плод који можда леже близу мене, нисам имао ничега чим бих могао уловити оно неколико зечева са острва. Губио сам све више наду у колико сам више размишљао. Најзад, у том очајном положају, сетим се оних Људи-Животиња које сам срео раније. Покушам да дам себи какве наде по ономе што сам се сећао о њима. Пређем их у памћењу све, једног за другим, и покушам да извучем из сећања какав добар предзнак помоћи од њихове стране.

Одједном чујем псећи лавеж, и то ми откри нову опасност. Не изгубих много времена на премишљања (иначе би ме они ухватили), већ, дохвативши батину у руке, напустим своје скровиште и почнем стрмоглавце бежати у правцу од куда се чуло шуштање мора. Опомињем се једног игличастог жбуна чије ме је трње парало као ножеви. Извукох се крвав, сав поцепан, и наиђем на један дуг и узак залив који се пружао према северу. Слетим право у воду, не премишљајући ни за тренутак, почнем газити заливом тако да ми ускоро вода дође до колена. Најзад се дохватим друге обале, и са срцем чији су ми удари тешко одјекивали у ушима, увучем се у један густи преплет лозе, чекајући шта ће даље бити. Чуо сам пса (био је само један) како прилази све ближе, и како лаје пролазећи кроз онај трњак. Више ништа нисам чуо, и ускоро почнем мислити да сам им измакао.

Минути су пролазили, тишина бивала све дужа, и најзад, после читавог часа сигурности, храброст ми се поче враћати.

Тада више нисам био ни врло ужаснут ни врло утучен, јер, тако рећи, бејах већ прешао границу ужаса и очајања. Увиђао сам да је мој живот био стварно већ изгубљен, и то уверење чинило ме способним да се усудим на све Имао сам, шта више, извесну жељу да сусретнем Мороа лице у лице. И, пошто бејах прегазио воду, помислим да ми, у случају да будем притешњен из близа, ипак остаје отворен бар један пут избављења од мука: они ме не могу спречити да се удавим. Имао сам тада донекле намеру да се удавим, али нека чудна радозналост да видим како ће се све ово свршити, необично

и потпуно несубјективно интересовање да видим своје рођене доживљаје, уздржавали су ме од самоубиства. Опружим своје удове, утрнуле и болне од убода трновите лозе, и почнем гледати дрвеће око себе; и, тако нагло да је изгледало да ће искочити из зеленила, моје очи падоше на једно црно лице које ме је посматрало.

Познам да је то било оно мајмунско створење које је дочекало на обали наше искрцавање. Оно је висило о косом стаблу једног палмовог дрвета. Стегнем у руци своју батину, и усправим се, гледајући га право у очи. Оно поче нешто крештати:

— Ви, ви, ви, — било је све што сам могао разумети у првом тренутку.

Одједном, оно спаде са дрвета, у магновењу размаче лишће пред собом, и продужи да ме посматра радознало.

Нисам осећао према овом створењу ону исту одвратност коју сам осетио приликом мојих сусрета са другима од ових Људи-Животиња.

— Ви, поче он... У чамцу...

То је дакле био човек (бар онолико човек колико је то био слуга Монтгомериев), јер је умео да говори

— Да, одговорих му Дошао сам чамцем. Са брода.

— О! узвикну он.

И његове живе сјајне очи прелазиле су играјући преко мене, по рукама, по батини коју сам носио, по ногама, исцепаном оделу, посекотинама и огреботинама које је трње оставило на мени. Изгледало је да му је нешто било загонетно. Његов поглед паде понова на моје руке. И онда испружи своју рођену руку и полако изброја прсте на њој:

— Један, два, три, четири, пет, — хе?

Не разумедох тада шта је хтео рећи. Доцније сам увидео да већина ових Људи-Животиња има врло наказне шаке, којима је често недостајало по читава три прста. Али, мислећи да је ово нека врста поздрава, учиних исту ствар у име одговора. Он начини једну гримасу, са огромним уживањем. Онда ме његов хитар и узнемирен поглед премери још једном. Окрете се живо и онда га нестаде. Лишће папрати међу којом је стајао склопи се опет.

Пођем за њим из свога заклона, и зачудим се видећи га где се весело љуља, обешен једном мршавом руком о пре-

плет лозе која се спуштала са високих грана. Био ми је окренут леђима.

— Хеј! викнем.

Он скочи хитро, преврнувши се у ваздуху, и усправи се гледајући ме право.

– Слушајте, упитам, где могу наћи нешто за јело?

— За јело? За јело човекову храну сад? одговори он и баци свој поглед на замршену лозу о којој је малочас висио... У колибама!

— Али где су колибе?

— О!

— Ја сам странац, слушајте!

На то се он окрете и поче ићи врло журно. Сви његови покрети били су чудновато брзи.

— Пођите, као ја, рече.

Пођем за њим да видим на чему ће се свршити. Помислим да ће те колибе бити какво грубо склониште где живе он и још други од ових полу-животињских људи. Можда ћу их наћи пријатељски расположене према мени, можда ћу наћи начина да њихов дух привежем за себе. Нисам знао колико су они могли заборавити опште људско наслеђе које сам им приписивао.

Мој мајмунски пратилац скакутао ми је са стране, млатарајући дугим рукама, са доњом вилицом страховито истуреном напред. Чудио сам се у себи каквих ли је сећања могло бити у њему.

— Колико има од како сте на овом острву? упитам га.

— Колико? запита он.

И пошто му понових питање, он подиже у вис три прста. Створење је имало нешто мало више памети но какав идиот. Покушам да му потражим опширније објашњење овога, али изгледаше да му је било досадно да ми одговара.

После једног питања или два, он ме одједном остави и скочи да се дохвати некаквог плода који је висио са једног дрвета. Откиде једну шаку бодљикавих махуна и поче јести оно што је било у њима. Опазих то са задовољством, јер, ако ништа друго, видео сам у томе упут како да дођем до хране. Покушам да му поставим друга питања, али његови хитри и ћеретави одговори беху најчешће без икакве везе

са мојим питањима Врло их је мали број био како треба, остали су личили на брбљање папагаја.

Толико сам био обратио пажњу на те ситне особености да сам једва и примећивао стазу којом смо ишли. Ускоро наиђемо на дрвеће, спаљено и претворено у црн угљен, и онда на један го простор из чијег су тла овде-онде избијале беложуте грудве, и над којим се ширио љут и загушљив дим који је хватао за нос и грло. С десне стране, преко гребена једне голе стене, видех плаву пучину мора. Стаза је прелазила нагло у узак теснац, оивичен са обадве стране гомилама црнкасте грудвасте згуре која се ронила на ниже. Њим почнемо ићи.

Овај теснац био је потпуно мрачан после заслепљујуће светлости сумпора који је покривао тле оне голети. Његови зидови пењали су се стрмо и приближавали се један другом. Црвени и зелени пламенови играли су пред мојим очима. Мој вођ застаде одједном врло нагло:

-- Моја кућа, рече.

Стајао сам у дну једне пукотине која ми је у првом тренутку изгледала потпуно мрачна. Чујем неку чудну дреку и протрем очи полеђином своје леве шаке. Осећао се непријатан смрад налик на смрад нечистог мајмунског кавеза. Изнад тога, стена се понова отварала над једном падином осунчаног зеленила, која се постепено пењала; са обадве стране, кроз узак отвор, светлост је продирала донекле и ломила се о мрак који је владао у дубини пукотине.

(Наставиће се).

Х. Џ. Велс.

(Превео с енглеског Х. Х. Х.)

НЕПРИЈАТЕЉ.

Мој непријатељу са два ока жарка,
С ножима у отров замоченим, где си?
Ти пред чијим духом падне свака варка,
И о штит чији се разбију сви беси.

Лепи, силни, грозни! жељан сам те и ја,
Да банеш под маском друга или госта;
Да такав, полу бог, половину змија,
Вребаш ме кроз лишће и чекаш крај моста.

Да ми мисли знате једини бог и ти;
Да те за леђима осећам, на миру;
Да ни реч ни поглед не могу ти скрити;
Да знаш где је отвор на моме панциру.

И моја noћишта и пратњу на друму;
И мој траг на песку и мој сен на зиду;
И као што љубав зрачи једном уму,
Да свирепа мржња светли твоме виду.

Освајач, злочинац, и херој међ нама,
Да те славе људи и нуде се жене;
Твој брод да с великим златним катаркама
Пун сјајних хорова пролази кроз пене.

Да мог бога мрзиш једном мржњом холом,
Да се гнушаш моје мудрости; и блажен,
Да моју оштрицу хваташ руком голом;
Да знаш да ћу бити исмејан и згажен.

Нек се само један с раскршћа широка
Врати са крвавом рукавицом; ходи!
Мој непријатељу с два велика ока,
Сви су пути празни и мрак је на води.

Да те видим, страшни! Глухе су ми ноћи
Без твојих корака; вечно, непрекидно,
Без тебе ћу бити бедан и без моћи,
Мали, и унижен, и побеђен стидно.

J. Дучић.

КРИЛА.

Летети, летети, летети високо,
Незнаном простору као старом другу,
Витлати се као омађијан соко,
И умрети, сјајан, у сунчаном кругу

Чути само замах свој у просторима —
Музику свог крила! И на самом крају,
Свој пут изгубити и циљ међу свима
Ишчезнувши тако у небу и сјају.

Да ми жеђ осете кобну и све вишу
Очи, што су туде дуго светлост пиле,
Као вир две овце са руном од свиле,
Као крв две ноћне сабласти што сишу.

Да не памтим ниско рођење под мраком;
Да као гнев светлост сва испуни мене;
Да сам као копљем прожет сваким зраком,
Ту где горе вечна подневи без сене.

И страшна раскршћа сунаца, и пути
Куд олуј светлости непрекидно иде,
Кроз неми предео где влада и ћути
Бог који убија очи кад га виде.

Да само с висина за поноре знаднем,
Бацивши у простор конце својих жила;
И летим вечито, и летим док паднем
Само под теретом озарених крила.

J. Дучић.

Г А Л Е Б И.

Гаврани! гаврани! гаврани!
Зар мртви су једино за нас,
Што утаман чекамо? Гаврани,
Наш огањ се угаси данас.

Владимир Назор.

Галеби! Под сунцем радосни
Зраком се гоне и шале,
Шуте станови жалосни
Морнарске кућице мале.

Пред кућом жене их гледају:
Одаклен галеби амо
Стигосте? Дјеца нам предају
За своје дуго не знамо!

Галеби! Галеби! Валови
Разнијеше л' драге нам шајке?...
Залуд их чекају жалови
Гладна дјеца и мајке.

Галеби, галеби, галеби,
Бијели и весели данас,
У мртвим колибам, галеби,
Кроји се корота за нас!

Опатија (Абација), 1914.

Рикард Каталинић Јеретов.

НА КИШИ.

Још од раног јутра небо млако, сиво
Није дало сјаја ни мало топлине;
По граду је вас дан тежак умор пливо,
И све очи мутне, лица без ведрине.

Падала је киша несносна и хладна,
Са кровова тужно цједила се вода,
Груба атмосфера, сирова и гладна,
Небо без утјехе и плавога свода.

Нигдје једне боје топле, нити смјеха,
Ништа, већ та журба болесна и уска,
Па са неба нијемог, кровова и стреха,
Киша, ситна киша што полако пљуска.

Све што живот чини са плочника гони,
Раднике у траљам и даме у свили.
Улице се празне. Док киша ромони,
Земљом блатна вода протиче и мили...

О, још само мало, па ће и ноћ пасти,
И у душу ући чежња једне туче
Олујне, безмјерне, а тада ће кљасти,
Поћи мртве уре к починку ко јуче.

Сутра опет тако, вјечно исто с нова,
Ја ћу сам да сањам на очајној киши,
Киснећ', блудећ', гоњен од сунчаних снова
Улицам' без краја, кад су гласи тиши.

Загреб.

Владимир Черина.

ЈОСИФ ПАНЧИЋ.[1]

По жељи Академије Природних Наука и Универзитета, и у њихово име, треба данас да вам оживим успомену о Јосифу Панчићу, знаменитом научном раднику из онога времена када се у слободној, малој и сељачкој Србији замећу први почетци научнога рада на јестаственици. Панчић је био баква на овој пространој области и његов дуг живот, и плодан научни рад у исто су време историја наше јестаственице за првих четрдесет година; историја пуна научних резултата, коју исписују срећно комбиновани дар и неуморна трудољубивост. То није само историја природњачкога проучавања Србије, него још и историја четири данашње катедре на Универзитету и њихових научних заводâ, историја њихових збирака, Ботаничке Баште и, донекле, историја јестаственичке наставе у нашим средњим школама. Из те историје прочитаћу вам, ако допустите, у овоме часу сећања и признања, само неколико листова, и то оних на којима су исписани Панчићево спремање за научни рад, прилике у којима је радио и обим његовога научнога рада. Без њих се не може видети ни оценити велика улога коју је Панчић имао за време од четрдесет две године рада на јестаственичкој струци. Задаци пред којима данас стоји јестаственица у Србији слични су онима пред које је Панчића ставио избор за професора ове групе наука у Лицеју, 1853. Балкански ратови отворили су јестаственичарима и представницима осталих научних грана једну област за рад, која је после полова била за науку најнеприступнији део земљине лопте. Наша је дужност да ту област што пре науци отворимо, и за савремене представнике јестаственице у Србији није могло бити згоднијега тренутка од данашњега да се сете рада свога великога претходника. Зато морамо бити врло благодарни Српској Краљевској Академији и Универзитету што су нам приредили овај свечани тренутак заједничкога сећања Панчића, онога неуморнога радника, који тек у својој тридесет деветој години отпочиње систематски научни рад, да га у седамдесет четвртој прекине, налазећи увек опште признање савременика. И све то постигао је сиромашни окружни лекар Панчић, коме варош Крагујевац

[1] Говор држан на свечаној седници Српске Краљевске Академије и Универзитета о прослави стогодишњице рођења Јосифа Панчића.

поклања ливаду да са ње храни свога коња, и који у Лицеју заснива јестаственички кабинет својом приватном збирком и библиотеком.

Детињство и школовање Панчићево врло су мало познати, а из онога што се о њима зна не може се судити да ли је настава из јестаственице у гимназији могла утицати на развијање Панчићеве склоности ка ботаници и љубави према природи, коју је он донео у школу као сељачко дете. Исто тако не зна се да ли се одлучио да учи медицину због свога развијенога дара за јестаственицу, која је тада била на универзитетима у тесној вези са медицином, или зато што му је као сиромаху медицина имала да обезбеди независан живот после школе. Његова докторска дисертација расправља искључиво питања систематске ботанике, и по томе се види да се у његовом медицинском образовању сусрећу на згодноме земљишту његов практични циљ и тежња за научним радом на ботаници. Између гимназије (1832) и свршене медицине (1842) Панчића раздвајају десет година, које време проводи у Пешти дајући часове из француског језика, учећи медицину и скупљајући биљке у околини. Ово дуго задржавање у Пешти могло је бити од значаја за његов доцнији рад на ботаници, јер се тада, како изгледа, приближио своме учитељу Садлеру, професору ботанике и хемије на Универзитету, који је у то доба радио на другом издању своје флоре околине Пеште. Панчић је, вероватно, поред Садлера улазио у флористичку ботанику, познао дело уларског флористичког класика Китајбла и засновао сопствену збирку. Из веза са Садлером потекла је и његова ботаничка дисертација. У збирци Ботаничкога Завода нашега Универзитета налази се и Панчићев хербар из тога времена, и из њега се види да је Панчић и по свршетку медицине као практичан лекар у Будиму продужио скупљање биљака. Њему у томе послу није ни мало сметала лекарска пракса, јер му је тако лоше ишла да га није могла ни хранити. Зато се Панчић 1844 године прими за домаћега учитеља у кући управника рудника у Рускабањи, у североисточном Банату. Ту је, како сам пише, провео две срећне године Из тога доба оставио је у једноме своме ботаничком саопштењу кратак, али врло карактеристичан спомен о себи. У Рукбергу је познао, вели, ближе рударски посао, врло много путовао и скупљао у пределу који је флористички био богат и интересантан. Живот у овоме месту био је за Панчића практична геолошко-

минералошка и ботаничка школа, која је дала правац његовом целокупном доцнијем раду. Ботаничко интересовање донело му је познанство са колегом по струци, окружним лекаром у суседном месту Лугошу, доктором Хајфелом (1817—1857), који је био тада најбољи познавалац флоре Баната. Панчић је постао Хајфелов пријатељ и сарадник, а донекле и ученик. Једно Хајфелово писмо Панчићу из тога доба показује колико је озбиљни и тихи лугошки ботаничар ценио Панчићев дар и вредноћу. Он Панчића хвали и проричe му велики успех у науци. На частољубивог Панчића морала је ова оцена имати великога моралнога утицаја, јер је Хајфел својим публикацијама већ био стекао глас одличнoга флористе. Хајфел је помагао Панчићу у одређивању биљака и упућивао га у литературу. У својим ботаничким излетима Панчић је силазио до Мехадије и Казана, пео се на банатске планине и посећивао пространа поља живога песка између Вршца и Ковина и „на тај начин снабдео се био великим хербаром ретких биљака, познао се са Китајбеловим врстама и у исто време припремио се за проучавање једне блиске, још сасвим непознате области — Србије, — где су врло многе од поменутих биљака врло честе, шта више ту имају и центар својега простирања." (*Pančić*, „Zur Moosflora des nordöstlichen Banates", Z. b. G., Wien, 1861). Према овој изјави његовој и према неким другим околностима, а особито према преписци Панчићевој са Хајфелом, изгледа вероватно да се у Панчића још у Рукбергу зачела мисао о доласку у Србију ради проучавања њене флоре, и да је та мисао могла потећи под утицајем Хајфеловим. У једноме писму Хајфеловом из 1847, које је писао Панчићу у Јагодину, Хајфел моли Панчића да у интересу науке не напушта ботанику нарочито сада, када га је срећа донела у земљу која је ботанички сасвим непозната.

За две године у Банату, Панчић је постао дефинитивно ботаничар и одатле одлази са својом збирком у Беч, у велики и врло жив ботанички центар. У Бечу се не интересује за медицину, и ако је под тим изговором добио помоћ од свога стрица; тамо он ради у ботаничком кабинету код Ендлихера, а затим по савету Вука Караџића и са његовом препоруком долази у почетку 1846 у Србију. Да овамо долази са чврстом одлуком да по примеру Хајфеловом поред своје лекарске праксе проучава флору наше земље види се по томе што он,

чекајући у Београду постављење, непрестано скупља биљке у околини и на Авали и што по одласку за фабричнога лекара код Јагодине то исто ради и тамо и што тај посао необично живо продужава и као окружни лекар у Јагодини и у Крагујевцу На томе послу затекао га је и избор за професора Лицеја, 1853.

Као што је у Бечу брзо освојио Вукове симпатије, тако је и у Србији наишао на пријатељску предусретљивост. Особито је брзо постао познат због познавања биљака и великога интересовања за њих, те још као лекар у Крагујевцу постаје дописни члан Српског Ученог Друштва у Београду. При избору за професора Лицеја Панчић није имао других препорука сем своје велике збирке биљака, лепих реферата о своме лекарском раду и простога гласа да се бави биљословијем. Он је у своме раду, у разговору и опхођењу морао имати оне карактеристичне одлике високо образованога озбиљна и солидна човека, које се брзо запажају, одмах уливају поверење и које не варају. То показује цео његов живот у Србији и његова разграната преписка са иностранством. Под приликама у којима је морао научно радити, ове су му особине врло много користиле, а оне су га највише препоручиле и за професору Лицеја.

У Лицеју је предавао агрономију, зоологију, ботанику и минералогију. То је био материјал тежак за наставу због своје разноврсности и великога обима. Панчићу је било у толико теже савлађивати га у настави, баш и у елементарним курсевима, што он није био учитељ по занату и што није имао никаквих помоћних наставних средстава. Он у школи уопште није затекао никаквих других услова за наставу. Свој рад није могао ни у коме правцу наслонити на рад својих претходника, јер њих дотле није ни било, и ако је хтео предавати егзактне науке како ваља, ако је хтео научно радити, морао је сам учинити почетак.

Раду на флори Србије испречавале су се тешкоће особито због тога што се многа старија систематска дела и часописи нису могли ни за новац добити, а рад без њих био је немогућан. Чак и после двадесет шест година развијања свога јестственичкога кабинета, 1879, пише Панчић Боасијеру како већ одавно спрема допуну флори Србије, али посао иде врло споро због удаљености од свакога научнога центра и он се

већ почиње плашити да га неће никада ни довршити. Његова збирка биљака из Баната, Ердеља и Тирола била му је једина помоћ, али како флора јужне и западне Србије показују велике разлике од флоре Баната, то је Панчић и поред своје збирке стајао у своме празноме заводу као на каквом усамљеном острву. Нов и непознат, морао је тражити помоћи у каквом европском заводу, и ми га видимо да три прве узастопне године одлази са својим збиркама у Беч и Пешту. Као изасланик српске владе на конгресу немачких лекара-природњака у Бечу 1856 познао се са многим ботаничарима, са којима је после заједнички радио. Његова збирка, коју је био собом понео, а затим његов списак биљака из Србије, који је те године објављен на немачком језику, скренули су пажњу многима не само на Панчића као писца, него и на интересантан карактер флоре Србије. За илустровано дело у којем би описао нове биљке из Србије није било тада слова у Београду. Панчић још није имао научнога гласа нити средстава за издавање на страни, а вероватно бојећи се при том и погрешака, он се удружи са професором Визијаном из Падове да дело заједнички израде и да се Визијани побрине за штампање. Панчић је при том имао као углед Визијаново уметнички илустровано дело о флори Далмације, али, и ако је са Визијаном делио заслуге својих открића, дело није одговорило његовим очекивањима.

Што му је у кабинету недостајало за научни рад морао је тражити у личним везама на страни и зато, одмах по објављивању његовога првога рада о флори Србије, развија читаву литературу у преписци са стручњацима на страни. После прве свеске заједничкога дела са Визијаном, на Панчића пада пљусак од писама са понудама услуга и са молбама за размену биљака.

И поред недостатака у стручној спреми, пространог обима струке коју је предавао, затим поред оскудице у средствима за научни рад и удаљености од научних центара, поред свога готово самоучкога спремања за научни рад и оптерећења разним споредним дужностима у школи и у јавном животу, и, најзад, поред тога што је за читаву деценију већ био зашао у другу половину живота, Панчић успева готово невероватном брзином да савлађује велике научне послове и на ботаници и на зоологији. Флора Србије, која Панчићу у почетку ствара

највеће тешкоће у раду својом разноврсношћу и богатством нових типова, постаје у исто време и његов највећи помоћник у раду. Она је била богати рудник, који му је пружио средства за научни рад и био трајан извор подстицаја и научнога материјала. За нове и ретке биљке из Србије Панчићу се нуде са свих страна разне услуге. Ту долазе, поред збирака биљака из разних делова Европе, нарочито услуге тадашњих познавалаца флоре суседних земаља и Мале Азије и Грчке. „Не могу Вам описати радост коју су ми донеле Ваше биљке. Чини ми се да сам био болестан морао бих оздравити при погледу на њих. Не једанпут, него више од десет пута, читам свако Ваше писмо, јер ме флора Србије необично интересује, и моја је најватренија жеља да ту рајску земљу једанпут сам видим. Дивно је чудо шта Србија све пружа. Она је свакојако једна од оних области, које су флором најбогатије. Може бити да је претичу само кнежевина Монако и приморски Алпи па и то је питање". Тако пише Јанка Панчићу 1868. Сличних изјава пуна су писма Ихтрица и других пријатеља и сарадника Панчићевих.

Тако се његов флористички рад контролише пре објављивања у разним европским ботаничким центрима, и Панчић успева да својим радовима дангубним путем дā савремен научни карактер. Свој је завод пунио збиркама, чија је драгоценост велика јер су долазиле из руку самих ботаничких аутора. Разуме се, врло је често морао услуге плаћати уступањем ауторства другима.

Панчићевом научном раду ишле су на руку и друге прилике, међу којима и опште флористичко интересовање његовога времена. То је златно доба систематске ботанике, у коме су се флористиком бавили не само професори универзитета и наставници јестаственице у средњим и стручним школама, него нарочито још и лекари, затим свештеници, чиновници па чак и официри. Један од најинтимнијих Панчићевих пријатеља, угарски ботаничар Виктор Јанка, био је официр, и као војник дао је врло рано лепе ботаничке радове. Чак и у Србији налазимо у то време једнога официра који скупља сопственом иницијативом биљке у околини Страгара и бележи њихова српска имена, чита Панчићеве списе и саопштава му недостатке њихове.[1] Тако развијени укус према флористици по-

[1] Ђенералштабни капетан, доцније ђенерал Јован Мишковић.

могао је да се ботаници ода многа способна снага, која би се без тога у другој струци изгубила. Панчићу и његовим научним потребама било је овако стање у ботаници толико на руци да је његов широк и плодан рад под таквим приликама био једино могућан. Његови пријатељи са којима је биљке размењивао и са којима је у преписци својој расправљао сва тежа и сумњива питања, исписују му у својим писмима читаве стране и дијагнозе биљака из дела која није имао. И кад се има на уму како је уопште тежак и дангубан посао систематскога обрађивања и онда када се имају на руци сви услови за рад, лако је разумети колико је тај посао морао бити тежак Панчићу, који је оскудицу у средствима за рад морао савлађивати кореспонденцијом. Поред тога, данашња иконографија биљака и остала литература омогућава много бржи и лакши рад на флористици у опште него што је то било у времену Панчићевога рада.

Осем особина српске флоре, Панчића су помагале и друге прилике. Предусретљивост његове школске управе и тадашњега Министарства Просвете и Владе била је према њему тако велика да бисмо му данас могли чак и позавидети. Није било ниједне представке за новчану помоћ ради проучавања флоре Србије нити молбе за одсуство на страни ради упоређивања збирке или разгледања уређења ботаничких завода и башта коју је Панчић поднео својој школској управи и Министарству Просвете, а која *није потпуно увижена*. Његови кредити за екскурзије, и апсолутно и релативно, били су већи него наши данас, а његов кредит за Ботаничку Башту био је 1887 релативно већи него што је данас. И штампање његових дела, у колико су техничке прилике тадашње Државне Штампарије биле развијене, ишло је брзо и лако. Наравно, данас не смемо заборавити да је Панчић тада носио бреме целе јестаственице да је представљао четири данашње катедре на Универзитету и развијао четири научне збирке.

За пажњу, поверење и љубав којима је у раду предусретан и потпомаган почев од Владе па до сточарских колиба на Копаонику, Сувој и Старој Планини и Златибору достојно се одуживао радом, који је Србији дизао углед. Свој рад шири он још у дубокој старости и ван граница Србије, куда га вуче амбиција, не само лична да први стигне, него да из националних разлога у област својега проучавања увуче и

остале српске земље и да те земље држи под својим ботаничким суверенитетом. У тој је тежњи неуморан, јер га у педесет деветој години његовог живота видимо да се пење на Дурмитор и Комове у Црној Гори, а у шесет деветој на Балкан, Витошу и Рилу у Бугарској. А када га је у седамдесет четвртој години затекла смрт,[1] спремао је на латинском језику издање нових и ретких биљака Балканскога Полуострва. Може бити да га је на тешка и заморна путовања у старости подстицала, поред споменутих побуда и научнога интереса, још и страст за скупљањем, за коју Дарвин вели у својој аутобиографији да од човека ствара или природњака систематичара или виртуоза или тврдицу. Поглед на Панчићева дела показује да је он био велики систематичар, флористичар на првом месту. У његово доба нису били ретки случајеви да се ботаничар флориста јави као добар радник и на систематској области зоологије, али је Панчић у том погледу отишао много даље од великог броја савременика који су радили под бољим приликама. Држећи катедру целе јестаственице, оставио је на свакој од њених пространих научних грана трајан спомен своје марљивости, у минералогији и геологији мање него у зоологији и ботаници. Сокобањски метеорит, препотопски човек, рибе у Србији, тице у Србији, грађе за фауну кнежевине Србије, флора васкуларних биљака Србије, маховине североисточног Баната, грађа за флору Црне Горе и Бугарске омеђавају само приближно област његовога научнога рада. Колико је данас тешко прећи из једне уже области исте научне гране у другу, познато је сваком научном раднику. Панчић је са извесном виртуозношћу још у педесетим годинама живота прелазио из области систематске ботанике у област систематске зоологије. Велики успеси у раду и опште признање давали су Панчићу полета и у последњим данима живота, јер је био човек велике научне амбиције, и у томе ће бити један од узрока што непрестано тежи да првенство рада на зоологији и ботаници у Србији одржи у својим рукама. Он по некој врсти научне завојевачке методе стално тежи да на недирнутим областима јестаственице повуче бар прву бразду и обележи је као научну својину Србије.[2] Један Панчићев ђак, који је у политичком

[1] Умро је 25 фебруара 1888.

[2] То је изразио и у своме тестаменту Српској Краљевској Академији.

животу наше земље играо знатну улогу и који претпоставља да је у своме раду могао грешити, честита 1885 Панчићу тридесетогодишњицу професоровања и седамдесету годину живота и вели „да ће најпосле свакн морати рећи да сам и ја један од оних људи које су Панчић и Даничић учили да љубе науку и отаџбину".

Са Панчићевом тежњом да Србија сама пружи науци проучене своје природњачке предмете, и са слабљењем његове физичке снаге, нису ишли у корак подмлађивање јестаственице и подела рада у њој. Тадашње школске прилике, које се осећају још и данас, биле су поглавити узрок томе, а њега су могле појачати и извесне особине у начину Панчићеве наставе и његовога рада у кабинету. Панчић је искључиво јестаственичар морфолог, његов је рад по обиму ванредно широк а по резултатима богат. Он никада није радио у научној лабораторији, нити је познавао начин рада и наставе у њој. Зато своје ђаке није могао овим путем ни уводити у научна испитивања. Више него овај моменат, њега је од систематскога научнога рада са ученицима у своме заводу одвајао онај огромни терет који је на својим плећима носио тридесет четири године свога професоровања. Великом бремену наставе из свију грана јестаственице и разгранатој научној ко еспонденцији са сарадницима из Србије и из иностранства придружили су се, одмах у почетку његова рада, екскурзије и скупљање свију јестаственичких објеката из наше земље, и механички послови на сређивању збирака у кабинету, њихово проучавање и школски послови, који су често наметани по жељи професорског савета. Кад су доцније издвојене минералогија са геологијом и зоологија у засебне катедре, Панчић је већ био толико развио свој научни рад на ботаници и толико зашао у године, да се на модернизовање наставе и промену у кабинетском раду није могло ни мислити. У то доба пада још и заснивање Ботаничке Баште, и присаједињење Србији четири нова округа, које је требало такође проучити. У својим ученицима, који су већином били растурени као професори гимназија по разним местима у Србији, имао је, с малим изузетком, само сараднике на скупљању биљака. Панчић је остао и на самој катедри ботанике искључиво на флористичкој области, и ако је знао да се ботаника готово у свима својим деловима сасвим изменила и да је настава из ње ушла у други ток. Још у првој половини

XIX столећа ботаника удара новим правцем Открићем ћеличне структуре организама и брзим усавршавањем микроскопа отварана је нова област анатомско-хистолошког испитивања биљака, са којим иду упоредо и нове методе на области физиологије, а крајем педесетих година јавља се и Дарвиново дело, које из основа мења поглед на развиће органске природе и отвара нове јестаственичке области. За време Панчићевога научнога рада, на систематској ботаници и зоологији одиграла се у биолошким наукама највеличанственија револуција која је у науци позната и која је донела и нов поглед на свет. У Панчићевим научним делима, школским књигама и популарним списима нигде нема ни спомена о овоме великоме преображају — и ако су нека од тих дела штампана тек седамдесетих година прошлога века. Истина, он није у својим флористичким радовима ни могао према тадашњој методи рада, ни дотицати се новога биолошкога правца, а као обазрив учитељ изгледа да је намерно избегавао унети у уџбенике за ботанику и зоологију нӧвине, око којих се још живо препирало и о којима својим ученицима није могао дати меродаван суд. На другој страни, микроскопска техника и заморан рад на микроскопу били су за Панчићеве године сувише тешки, и, да би се савладали, захтевали су поред времена и стрпљења још и одрицање од научнога рада, што је научнику Панчићевога гласа морало најтеже пасти. Из његове преписке са Ихтрицом види се да се обраћао својим пријатељима на страни за обавештења о вештини микроскопирања и о прављењу микроскопских препарата, али је брзо увидео да тај посао није више за њега и зато по савету Унгеровом остаје на староме. Како је био частољубив, поносит својим радом и врло осетљив према критици, био је у раду савестан и обазрив. То му је донело углед и поштовање, које је све брижљивије чувао што је више расло. Добар глас, који је стекао првим својим научним радовима, врло је суревњиво тежио да одржи. И кад му се један пут учинило да један његов даровит, вредан и врло одан ученик,[1] својим самосталним везама са иностранством може створити неповерење према његовом научном раду, он га је и поред своје велике питомости врло осетно казнио. Изгледа да се у овој великој осетљивости према својим научним тековинама и гласу скрива такође један

[1] Покојни Сава Павловић.

од узрока што Панчић доцнија издања својих уџбеника за ботанику и зоологију није хтео ни мало изменити ни дати у њима места новим идејама. Он је у својој „Флори Кнежевине Србије“ врло мало и нерадо указивао на погрешке, које је учинио у своме првом раду, и ако их је све исправљао.

Панчићево пасивно држање према полету у биологији његова времена ни мало не смањује његове научне заслуге, нити се по њему може ценити вредност његовога научнога рада. Ми Панчићу морамо бити захвални за оне драгоцене тековине његовога рада, до којих је дошао не обзирући се на то што га је време на једној области биологије далеко оставило иза себе Баш данас, када се свака јестественичка грана рачва у многобројне специјалне делове са специјализираним научним радницима, када ботанички физиолог једва види и познаје своје колеге цитологе и морфологе, данас, велим, треба Панчићев рад на флористици и морфолошкој јестественици у опште да нађе потпуно признање и правилну оцену. Ми Панчићу, који је само јестественичар морфолог, не можемо замерити што није доспео да савлада и нови правац у биологији и да уђе потпуно у идеје новога доба, ни по томе какву је школу имао, ни по приликама у којима се развијао и радио као научни радник, ни по годинама његовим, ни због великога наставничкога терета који га је притискивао у најбољим годинама за рад, ни по ванредно широком обиму рада, и, најзад, ни због онога огромнога материјала из Србије, Црне Горе и Бугарске, који је сам скупио и пружио науци у виду савесно проучене грађе. Поред тога, и ако није стизао да школске раднике и интелигентну публику обавести у својим школским и популарним предавањима о идеји органскога развића и о напретку у општој ботаници, он је давао за то подстицаја другима. Његовом иницијативом и уз његову помоћ постаје у његовоме заводу „Наука о биљној ћелици“, а у предговору уз српски превод Хекелове „Историје Постања“ 1875 пише Милан Радовановић ово: „Међутим љуто би се преварио онај који би из овога закључити хтео, да је Г. Панчић начелни борац противу доктрине еволуционарне. Круг његовог рада није само штампа. Нама још звоне речи његове изговорене једном приликом у кабинету његовом: „Видите ову књигу — показујући на Дарвинову „Origin of species“ — да ми је само икако могуће, сео бих да је преведем“. Незаборављене

морају ми бити оне срдачне услуге његове којима ме је помагао при превођењу исте књиге, и најпосле, историјске процене ради, ја сматрам за дужност најпријатнију поменути овде, да је *он* био један од главних фактора, да се превод овај награди, а само уз ту помоћ преводилац ове књиге морао је у нашу природњачку литературу унети књигу ову сасвим новог природњачко-философског правца“.

Панчићева је права научна вредност у ономе шта је сам дао науци. Он науку није водио на нове путеве, нити је указивао на нове циљеве и нове методе; али јој је отворио нове пределе и пружио велику и проучену нову грађу. Тиме је врло много допринео развићу систематске ботанике и биљне географије, а нас задужио поред тога још стварајући и основу наше јестственичке терминологије. Али је у Панчића био развијен прави нагон за радом и тај нагон удружен са даром, бистрим оком и практичном окретношћу, уз дуг живот и повољан социјалан положај, учинио је, те је своју научну активност обележио и на другим областима јестаственице сем ботанике, особито на зоологији, где је радио још под тежим приликама, него и у ботаници. Но ни тиме није била исцрпљена радљивост овога човека. Он је као професор агрономије сматрао за дужност да своје знање стави у службу практичних потреба народа. Из тих побуда потекло је из његова пера неколико поучних и популарних списа, који се дотичу народне економије. Међу њима се својим економским циљем нарочито истичу мисли о пошумљавању пешчаних пустара у Подунављу и о чувању и подизању шума у Србији.

Панчићева велика активност на пољу научнога рада сама наговештава да то није био учитељ који је имао времена и воље за марљиво израђивање и дотеривање школских уџбеника. Зато му они нису били ни оригинални ни добро израђени. Али су уз његову „Флору околине Београда“ и „Флору Кнежевине Србије“ имали и после смрти његове врло велики утицај на правац јестственичке наставе у Србији. За живота свога тај утицај је појачавао Панчић наставничким радом у Великој Школи, учешћем у школској комисији, на професорским испитима и као изасланик на годишњим испитима у гимназијама. А својим чланком „О Јестственици у основној школи“, најлепшим који је изишао из његовог пера, врши

пропаганду за обавезну и продужну наставу, за што већи број часова из јестаственице, за школске баште, лепе школске зграде, библиотеке, моделе, и тако даље.

Др. Недељко Кошанин.

ПИТАЊЕ О СТАНОВИМА У БЕОГРАДУ.

I

У другој половини XIX Века извршио се на европском западу и у индустријским државама америчким један процес који је дотле био непознат у развитку народа: од незнатних места постале су за кратко време велике вароши. Развитак модерне индустрије и стварање светске привреде од седамдесетих година на овамо имали су као последицу стварање великих градова, који су, опет, са своје стране олакшавали развитак индустрије. Поред свих добрих страна које је имало ово нагомилавање великих људских маса на једном месту, с њим су се јавиле многе незгоде, чијем уклањању тежи комунална политика. Једно од најважнијих питања која су предмет напора модерне комуналне политике, јесте питање о становима. Услед наглог рашћења градова, дотадашњи станови нису могли да приме повећано становништво, те су убрзо били препуњени. Појачаном тражњом станова, нарочито малих, који највише одговарају потребама и финансијској могућности ширих слојева, постали су станови скупљи него раније. А услед подигнутог културног нивоа ширих слојева, јавили су се нови захтеви које стари станови нису могли да задоволље. И тако као резултат ова три чиниоца: скупоће, препуњености и појачаних захтева јавило се питање о становима. И у раније време било је рђавих, нездравих станова, али нико није ни помишљао да истиче неко нарочито питање о становима; тек када се стање ширих слојева почело поправљати, опажене су све незгоде, па и оне које су и раније постојале. Из још неповољног стања које и на Западу влада не треба закључити да је стање данас горе него раније; напротив, статистике већине вароши констатују поправку прилика. Али из њих ипак излази да је стање још далеко од доброга, с тога рад на питању о становима данас привлачи на себе све већу пажњу општине и државе.

Разуме се да и Београд није остао нетакнут модерним развитком. Кад се има на уму да је Београд још пре двадесет и неколико година у ствари био паланка, а да данас његово становништво достиже цифру од 100.000, која се узима као мерило великих градова, мора се признати да се он брзо развио. То рашћење није, можда, било онако брзо како би многи желели, али представља велики напредак. И у Београду се, услед прелаза у ред великих вароши, полако истичу један за другим проблеми на које се до пре једне деценије није ни помишљало. Искључиво поклањање пажње техничким задатцима данас није довољно, јер ће ускоро остала социјална питања (скупоћа намирница, скупоћа и нездравост станова, итд.) која треба да олакшају живот ширим слојевима, а то значи већини становништва, несумњиво заузети прво место.

Важност питања о становима схваћена је већ поодавно у општинском одбору. Доказ зато јесу: попис станова и покушај с подизањем јевтиних станова. Али попис је застарео пре но што су податци сређени, а подизању јевтиних станова пришло се у тако малом обиму да од оваквог покушаја није могло бити никакве користи.

Ма колико да се данас не можемо потпуно ослонити на резултате пописа станова из 1907 године, они нам могу створити бар приближну слику вароши у оно време; данашња слика свакако се не разликује много.

У време пописа 1907 било је у Београду 5.370 кућа у рејону и 349 ван рејона; под „кућом“ се разуме окућница без обзира на број зграда, којих је било 19 787, просечно по 3,5 на окућницу. Три петине свију окућница су мање од 500 m². Површина варошког рејона износила је 1100 ha, а атар 5000 ha; становника је било у рејону 68.430, а у целом атару 77.816; на један хектар у рејону долазило је 62, а у атару 16 становника. На једну окућницу долазило је преко 12 становника, много мање него у Немачкој и Швајцарској; али, кад се узме у обзир квалитет наших кућа и њихова величина у односу према насељености, онда насељеност не би била ни мало мања“ него у варошима немачким и швајцарским. Просечни број кућа с једним домаћинством износио је 35,91%. Приземних кућа било је 82,74%, једноспратних 16,21%, вишеспратних 1,05%. Станова с лица било је 48,8%, из дворишта 51,2%; становника у првим 54,4%, у другим 45,6%; запремина соба у првим

70,9 m^3, у другим 29,1 m^3. На један стан у рејону долазило је 4,3 становника, 2,5 собе, и 33,3 m^3 запремине на једног становника; из дворишта: на један стан 3,5 становника, 1,3 собе и 16,3 m^3 запремине на једног становника. На једну собу с лица долазило је 1,7 становника, из дворишта 2,7. Проценат станова с једном собом износио је преко 62, и у њима је живело 52% становника; 18% становника живело је у становима од 2 собе. Од свих станова било је 8994 или 52,7% с недостатцима; и у тим становима живело је 49,6% становника. Од тих дефектних станова било је 66,4% влажних. Скоро сви дефектни станови припадали су групи малих станова.

Закључак који добијамо из горњег површног прегледа врло је неповољан; доста је истаћи да скоро половина становника долази на дворишта, а да се две трећине станова састоје свега из једне собе, и да у њима станује преко половине становника. Чак и релативно мала густина насељености не може поправити ову неповољну слику кад се има на уму квалитет већине станова, нарочито оних из дворишта. Огромна смртност од туберкулозе, у којој Београд надмаша све вароши на Западу, као и остале болести које су последица нездравих станова, потврђују да су у Београду прилике тако жалосне да је дужност и општине и државе да што енергичније почну рад на поправци станова.

Поред нездравости и препуњености станова, још је њихова скупоћа даљи облик у коме се питање о становима јавља. Шта више, може се рећи да је скупоћа станова најглавнија страна овог питања, јер је препуњеност само њена последица; чим би добри станови били јевтинији, нико не би становао у нездравим. Скупоћа стана нарочито игра улогу код класа с мањим приходима, јер услед сувише великих издатака на стан, неће моћи задовољити остале потребе; нарочито ће услед тога патити исхрана, тако да ће једно зло, препуњеност стана, бити појачано другим, недовољном исхраном. Међутим, поред тих рђавих дејстава на телесни живот, препуњен стан, нарочито ако се тежи да се скупа кирија накнади примањем пазакупаца, имаће рђав утицај и на морал становништва. И зато данас већина општина на Западу не сматра да је свој задатак испунила ако се брине само о подизању нових станова и о уништавању нездравих, него проширује своје старање и на начин искоришћења станова.

И тако се и код нас јавља питање о становима у томе што:

1) Нема довољно станова, нарочито малих;

2) Садашњи станови великим делом су такви да не испуњавају услове којима треба да одговара добар стан, кад се има на уму његов значај за физичко и морално здравље становништва;

3) Сви станови, а нарочито мали у којима живе две трећине становништва, скупи су.

Питање о становима је од најзаплетенијих питања комуналне политике. Код њега је тешко констатовати шта је узрок а шта последица, јер необично много чинилаца утичу једно на друго. Нарочито ваља истаћи да је, као и код сваког економског питања, потребно и код питања о узроцима који су створили данашње стање, разликовати утврђене чињенице од страначког гледишта. И питање о становима може се решити само ако се објективно оцене поједини узроци данашњег рђавог стања и затим потражи начин да се они отклоне.

Питање о становима је резултат целокупног развитка вароши, и с тога ће оно зависити од свију услова под којима се варош развијала: од грађевинског (регулационог) плана, од грађевинског закона, од цене земљишта, од грађевинских трошкова, од закупног права, од пореског система, од односа на тржишту станова, од оскудице инспекције, и т. д. Прегледаћемо редом ове узроке, а затим ћемо, у другом делу, видети шта би се могло учинити да се дође до повољнијих прилика.

Грађевински план.

Од грађевинског плана зависи развитак вароши; он је основа на којој треба варош да се гради. Од њега зависи: распоред појединих делова вароши за саобраћај, становање или индустријске зграде; распоред и ширина улица; дубина блокова. Нарочито од дубине блокова зависи да ли ће се градити станови из дворишта или с лица.

Београд ни данас још нема утврђеног грађевинског плана. Ширењу вароши у правцу у коме је ко хтео да зида, власти нису стајале на пут, и на тај начин је варош захватила површину несразмерно велику према броју становника; то је проузроковало велике издатке на калдрму, водовод, канализацију, чишћење улица и т. д., што је све морало да утиче и на цене станова. Уз то су многе улице сувише широке, тако

да стварају и због тога претерано велике издатке за општину што опет посредно утиче на скупоћу станова.

Друга рђава последица београдског грађевинског плана јесте велики број дубоких блокова, и то баш у центру вароши. Велики проценат станова из дворишта последица је тих блокова.

Регулациони план треба треба да претходи ширењу вароши ван досадањих граница; он треба да буде израђен за целу околину вароши, да би и проширена варош била органска целина са старим делим.

Грађевински закон.

Док грађевински план прописује величину појединих блокова и њихов распоред, грађевински закон прописује како се имају подизати зграде на појединим блоковима. Он садржи прописе колики део окућнице сме да се изида, какав треба да буде материјал, колико сме зграда да буде висока, колико треба да буде најмања висина соба, дебљина зидова, величина прозора, и тако даље. Једном речју, он се стара да зграде буду стабилне, сигурне од пожара и здраве.

Кад би грађевински закон имао да води обзира само о стабилности и здравствености зграде, он би врло лако постигао циљ. Али, на жалост, свако пооштрење прописа у погледу стабилности и хигијене поскупљује зграду, и то дејство грађевинског закона може ићи тако далеко до се уопште убије воља за подизање грађевина. Ако грађевински закон тёжи да зграде буду што јевтиније, то може бити само на рачун стабилности и хигијене. Ако се законом постигне ма и један од ових циљева, учињено је бар једно добро. Нашим грађевинским законом (и нарочито правилником, који треба увек подразумевати кад се каже закон) постигло се да нове зграде поскупе а да старе постану још нездравије. Својим тешким условима отежао је подизање нових зграда, а остао је без дејства на старе. Услед своје непотпуности, а нарочито услед оскудице санкције у случајевима зидања без дозволе и оправке дотрајале зграде, одржале су се и даље чак у самом центру вароши страћаре и спречиле подизање нових зграда. На тај начин су нове зграде биле скупље, мање их је подизано, и станови су у њима, услед једног и другог узрока, такође били скупљи; због тога су и даље издаване старе зграде, а поред

њих су у дубини помијама и ђубретом загађених дворишта, често преконоћ, ницале нове страћаре и станови направљени од дотадањих шупа, перионица и штала.

Поглавито услед тих недостатака грађевинског закона варош се за последњих петнаест година и поред њега неправилно развијала. Није било начина да се страћаре у центру поруше нити да се употребе велики блокови, а станови у рејону нису били довољни, и варош се почела ширити ван дотадашњег рејона. У место да је прво, најгушће, изидан центар, а после да се варош шири према утврђеном плану, данас видимо на периферији нове зграде, а у старом делу вароши, чак и у главним улицама, остале су приземне зграде, страћаре и празни плацеви. Овде је грађевински закон постигао баш обрнуто од онога чему је тежио. Поред тога учинио је да земљиште поскупи више но што би одговарало ступњу развитка вароши. Услед јаче тражње плацева на периферији скочила је њихова цена, нарочито цена малих плацева као највише тражених, што је дало маха спекулантима да исецкају земљиште на ситне парцеле готово недовољне за подизање пристојне куће. Ово вештачко подизање цене плацевима на периферији утицало је опет са своје стране на скакање цена земљишту у центру, што је све отежало зидање, и утолико подигло цену становима.

Тежња грађевинског закона да се у центру подигну вишеспратне грађевине сасвим је правилна. Ако и има разних гледишта о томе да ли је боље да се подижу велике или мале куће, — кад се тиче средине вароши, мишљења су неподељена. Данас у центру у свима варошима све мање људи станује, али зато се у њему концентрише цео промет, те је корисно да буду куће што више и што збијеније. Само је кривица до грађевинског закона што није оставио известан рок за подизање прописних зграда, и што није предвидео право општине да експроприше непрописне зграде и празне плацеве у делу вароши одређеном за вишеспратне грађевине, и да их уступи ономе ко хоће да зида. Ово право требало је дати општини тим пре, што садашњи сопственици нису хтели да подижу зграде јер су чекали да вредност плацева још више скочи, па да их у толико скупље продаду. То задржавање земљишта од зидања је тако штетно, да у борби против спекуланата треба бити немилостив; средства којима за тај циљ

располажу општина и држава, видећемо ниже. Колико је, пак, било штете што грађевински закон није предвидео право општине да експроприше имања у правцу ширења вароши, те да њој остане добит од скакања вредности имањима услед претварања њива у плацеве за зидање, није потребно ни доказивати.

Није боље среће био грађевински закон ни с малим кућама, јер је својим тешким и претераним прописима отежао и подизање малих кућа, које и онако релативно скупље стају од великих.

Најзад, ваља напоменути да је и досадашња процедура око одобравања планова и давања регулационих линија у многоме утицала неповољно на подизање кућа поскупљујући грађевину услед спорости администрације.

Цена земљишта.

Цена земљишта има велики утицај на цену куће, дакле и на кирију коју сопственик мора од закупца да тражи. Али се ипак при непристрасном посматрању не може тврдити да је она једини узрок данашњим скупим становима. Јер она је само један од чинилаца који утичу на цену зграде, поред грађевинских трошкова, пореза и трошкова администрације. Однос између ових фактора тако је сложен да није место у овом напису, с чисто практичним циљем, испитивати њихово међусобно дејство. Питање које нас овде интересује јесте: да ли је у Београду скакање ренте утицало на скупоћу кирија и да ли је оно једино узрок скупоћи станова. На први део питања морамо одговорити потврдно, а на други одречно.

Цена земљишта скочила је у Београду једним делом природно, услед развитка саме вароши; а природно је да земљиште на извесним местима у вароши има већу цену (рецимо у центру, у необично живим улицама, на угловима, итд.) него на периферији, јер се на тим местима може много боље искористити; уз то треба цени на периферији увек додати и губитак у времену и трошак за подвоз при одласку на рад и повратак кући. Ни један ни други случај не би утицали неповољно на цену куће и станова, јер први случај је само израз економског развитка и појевтинавања новца, а други случај се тако губи према целокупном земљишту у вароши, да ни он не би могао утицати на скакање цене. Али у Београду је цена

земљишта скочила на сасвим трећи начин, који се има приписати једним делом несрећном дејству грађевинског закона, а другим делом сопственицима земљишта. Како је дејствовао грађевински закон на цену земљишта, видели смо напред. Поред тога дејства на поскупљивање земљишта које је наступило услед велике тражње малих парцела, нарочито на периферији, допринели су поскупљивању земљишта и сопственици који су га задржали од зидања или у намери спекулативној или што немају средстава за зидање, и на тај начин још више подигли и иначе високу цену. И у Београду видимо да су сопственици успели да повисе цену земљишту, нарочито задржавањем од зидања великих комплекса у самом центру вароши, и то је морало утицати на цену зграда, кад се има на уму да у Београду у огромном броју преовлађују мале приземне зграде, код којих несразмерно велики део цене зграде пада на плац. Зато се у Београду, с његовим приземним зградама, може великим делом за скупоћу станова бацити кривица на скупо земљиште.

У Београду се варош развијала сасвим супротно ономе како су се развијале вароши на Западу. Док је тамо варош дуго времена била ограђена зидом и услед тога била принуђена да се развија у висину, па је тек после постепено ишла у ширину, Београд се развијао само у ширину, као и већина вароши на истоку Европе. У варошима на западу подизање нових крајева вршено је на исти начин као што је зидан стари део, зидањем вишеспратних кућа. Ово је било једно због тога што је земљиште поскупело чим је могло да се употреби за грађење куће, а друго зато што су, нарочито у немачким варошима, све строжи грађевински закони постављали за зидање такве услове какве није било могуће испунити код малих кућа. И тако су вишеспратне куће биле и узрок и последица високих цена земљишта. Код нас, међутим, где је тако мали број вишеспратних кућа, мора се одлучно одбацити тврђење да су оне биле узрок скакању ренте. Напротив, може се тврдити обрнуто: да је баш оскудица вишеспратних кућа у центру учинила да поскупи земљиште и на периферији, јер да је било довољно станова у центру, не би варош, или не бар у овој мери, ишла овако далеко ван старог рејона.

И баш та оскудица великих кућа била је узрок да је код нас у већој мери него другде скупоћа земљишта утицала

на скупоћу станова, јер код мале куће, приземне или с једним спратом, није могуће накнадити високу цену земљишта, пошто има да је сноси много мањи број јединица за становање него код вишеспратних грађевина, код којих цена земљишта може да буде врло висока па да зато још не морају да се дижу кирије. Ово је један врло важан разлог, о коме се мора водити рачуна приликоу расправе питања: ком облику куће треба дати првенство: малој или вишеспратној За сада само хоћу још једанпут да нагласим ову разлику између развитка наших вароши и вароши на Западу, која чини да се многе од мера које се тамо препоручују не могу применити код нас. Тако, кад год се говори о немачким варошима да је могућност јачег искоришћења извесног земљишта подигла и његову цену, онда треба имати на уму да је тамо забрањено подизати зграде ван рејона и да се у крајевима одређеним за мале куће не смеју подизати кирајџијске касарне; код нас се зидало и све се више зида ван грађевинског рејона, где и како ко хоће, а није забрањено нигде подизати вишеспратне грађевине, и земљиште је опет скупо.

(Наставиће се).

Др. Светислав Предић.

АЛБАНИЈА У ПРОШЛОСТИ.[1]

Велики поремећаји у балканским земљама што су од октобра 1912 изненађивали свет, донели су са собом постанак једне нове политичке јединице, оснивање аутономне Албаније.

Прошлост Албаније, нарочито у Средњем Веку, испитивали су ревносно у Деветнаестом Веку више вредних научника: познати писац „Фрагмената са Оријента" („Fragmente aus dem Orient") Јаков Филип Фалмерајер, Тиролац из околине Бриксена; аустријски генерални козул Јован Георг Хан, професор у Кенигсбергу Карло Хопф и Рус В. Макушев, најзад професор у Варшави. Чврсту подлогу даће јој збирка исправа и повеља коју су саставили Л. Талоци, професор Шуфлај у Загребу и моја маленкост, са опсежним материјалом из архива

[1] Чланак, објављен у „Österreichische Monatsschrift für den Orient", број 1 и 2 од 1914 године. Делимице саопштен у предавању које је држано у Историјском Друштву на Бечком Универзитету 14 јануара 1913 године.

Италије (нарочито Рима, Млетака и Напуља) и Далмације. Прва књига изишла је у пролеће 1913 године.[1] Врло су заслужни археолошки радови француског конзула Деграна, аустријског генералног конзула Ипена, Др. Карла Пача из Сарајева и Др. Франца барона Нопче, делимице у „Научним саопштењима из Босне“ („Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien“).[2]

Писати историју ове земље није лака ствар. Албанија није већ од Старога Века никад сачињавала једну једноставну, велику, националну државу. Тиме се Арбанаси разликују од Грка Средњега Века, од Бугара, Срба, па чак и од Босанаца. Историја Албаније распарчава се на историју разних страних држава, малих, домаћих кнежевина и аутономних планинских племена.

Претци Арбанаса јесу Илири Старога Века (старолатински Hilurii), чије су многобројне групе становале на источној обали Јадранскога Мора, од Епира па на север ка Панонији. У Италији се убрајају у њих Венети и племена Апулије (Месапи, Јапиги, итд.). Из записа позната илирска имена ближа су италијским но јелинским. Она нису састављена из две основе, као већина јелинских, германских, словенских или крањских, него се махом састоје из једне основе, на пр. Bato (код Грка написано Baton), Apo, Tato, Tito, Verzo, Plares (у генитиву Plarentis), Dassius, Plassarus, Pleuratus, итд. И имена места Илирије и Италије имају међу собом много заједничкога. Народ је био подељен у мноштво малих јединица, као Делмати (Delmatae) код Салоне, од којих је Далмација добила своје име,

[1] Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. Collegerunt et digesserunt Dr. Ludovicus de Thallóczy, Doctor Constantinus Jireček et Dr. Emilianus de Šufflay. Volumen I (a. 344—1343). Vindobonae, Holzhausen 1913, XXXVIII и 292 стр. (835 нумера).

[2] Збирка „Zur Kunde der Balkanhalbinsel, Reisen und Beobachtungen“, коју издаје Др. Карло Пач, управник босанско-херцеговачког Института за испитивање Балкана (1904 и даље) садржи: Карло Штајнмец, Пут кроз висинске крајеве горње Албаније (св. 1); од истога. Једно продирање у Алпе северне Албаније (3); Ипен, Скадар и приморска равница северне Албаније (5); Штајнмец, Са Адрије на Црни Дрим (6); М. Др. Ерих Либерт, Са високих планина северне Албаније (10); др. Франц барон Нопча, Из Шала и Клементи (Šala и Klmenti), Путовања по Албанији (11); М. Екрем Беј Флора, Из Берата и са Томора (13); Нопча, кућа и покућство у католичкој северној Албанији (16).

Вардеи, (Vardaei, код Грка Ardiaioi код Макарске, Доклеати (Docleates) у данашњој Црној Гори, Пирусти (Pirustae) и Дасарети (Dassaretae) у Северној Албанији итд. Била су то већином ратничка пастирска племена, која су у приморју била најзад јако досадила Јелинима и Римљанима својим гусарством. Сребрних рудника било је у Дамастиону код Дасарета, вероватно у данашњем Дебру. Илирска краљевина Агрона, краљице Теуте и њених следбеника у другом и трећем веку пре Христа имала је своје центре у Скадру (Scodra) и Ресну (Rhizon), али није обтхватала брђанска племена Северне Далмације. Римљани су свргли (168 пре Христа) последњега, и по његовоме новцу (са грчким натписима) познатога краља Гентија (Genthios) као савезника Македонаца, али је подјармљење северних Илира довршено, после дугих, тешких ратова, тек под Августом.

Интензиван је био културни утицај Јелина. Грађани Крфа (Korkyra) основали су у равноме приморју северне Средње Албаније две колоније, чији се сребрн новац данас може наћи свугде у земљама до Дунава и до Ердеља. Важно је место био Epidamnos, доцније назван Dyrrhachion (сада арбанашки Durres, словенски Драч, талијански Durazzo), првобитно саграђен на једном стеновитом полуострву, кроз сва столећа главно место арбанашкога приморја. Јужнија Apollonia опустела је већ од времена цара Јустинијана, услед све већих баруштина на ушћима река. Развалине које је описао Др. К. Пач леже на ушћу Семениа, код грчкога манастира „Panagia tis Apollonias“ и код Аромунима (Куцовласима) насељеног села Појани.[1] Наследником Аполоније постао је јужнији Aulon, садашња Валона (грчки aulon, јарак или канал), наткриљен великим градом Kanina, са изврсним природним пристаништем. Једна колонија Сиракужана постојала је у своје време у Lissos'у са градом Akrolissos над вароши у садашњем Alessio (арбанашки и словенски Љеш).

Александријски географ Птоломеј у другом веку по Христу спомиње у земљи источно од Lissos'а једно арбанашко племе са градом Албанопољем (Albanopolis), чије је место Хан тражио у рушнама Скуртеша (Skurteše) на западном подножју брега код Kроје. Име тих Арбанаса пренето је у XI веку, због

[1] Karl Patsch, Das Sandschak Berat in Albanien. Wien, 1904. 4° (Schriften der Balkankommission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Antiquarische Abteilung, № III).

стратегијске важности њихових тешко приступачних обиталишта, на све остатке старих Илира. Предео око Кроје и Елбасана зове се у XI до XV века код Византињана Arbanon или Albanon, латински Arbanum, старосрпски Рабан Народ је називан, са сталним колебањем између *л* и *р*, грчки Albanoi, Arbanoi или Albanitai, Arbanitai, латински Arbanenses или Albanenses. Из латинског или романског облика постало је и словенско Арбанаси, а из новогрчког, који гласи Arvanitis, постало је најзад турски Arnaut. Сами Арбанаси називају себе такође Арбима. Млађе је име Шкипетари (по Густаву Мајеру од лат. excipio, чути, слушати); оно је непознато и Арбанасима који су се у XI веку иселили у Италију и Грчку. Језик се дели у два међу собом врло различна дијалекта, дијалекат Гега на северу и дијалекат Тоска на југу.

У време римскога царства делила се северна половина Балканског полуострва у две области, једну полатињену и једну појелињену. Граница међу њима може се, на основу натписа и градскога новца, утврдити прилично тачно. Она је ишла од Љеша на исток кроз планине Албаније у Македонију, где је обухватала град Scupi (Скопље) на јужној страни и даље између Naissus'а (Ниша) и садашњега Пирота допирала до области Haemus'а. Римска насеобина делила се опет у две области. Старија је била грађанска колонизација у Далмацији, где су остаци средњевековних романских дијалеката сачували врло старинске облике, млађа војничка насеобина око великих легионских логора на Дунаву, где се лагано стварао румунски језик. У средини између Далмације и подунавских Римљана лежала је једна полулатинска област, у којој су становали Илири брђани. Арбанашки језик је још и данас пун романских елемената, разуме се разнога доба старости, почев од старих латинских па до млетачких. Миклошић наводи њих 930, Густав Мајер 1420, што би значило преко једне четвртине целокупног језика. Шухарт и Густав Мајер означили су арбанашки као „полу-романски мешовити језик“. Латински су изрази за најобичније појмове: mik-amicus, print-parentes, vertüt-снага (од virtutem), mort-mors, kjutet-град, варош (од civitatem), engust-angustus, numeron-numerare, kentoń-cantare и тако даље.[1]

[1] Gustav Mayer. „Die lateinischen Elemente im Albanesischen“, neu bearbeitet von Meyer-Lübke, in Gröbers Grundriss der romanischen Philologie, 2. Aufl., Strassburg 1906, I, 1038—1057.

Из доба Римљана води порекло и хришћанска терминологија Арбанаса, као и код Румуна. На Далмацију и Јеладу подсећа у Албанији велики број села са именима светаца, старим именима цркава из ранијега средњега века, нешто чега у Босни, Србији и Бугарској готово никако нема. Римских колонија било је некада и у полугрчкој области јужно од горе поменуте границе. Велики град лутинскога типа био је Dyrrhachium, кроз читаве векове важна станица на путу од Рима преко Бриндизе и Солуна на исток. Римљани су становали и у Byllis'у (или Bullis) у бреговитом крају источно од Валоне.

Велике промене донеле су са собом буре изазване сеобом народа, које су се на Балканском Полуострву завршиле тек у VII веку по Христу. Становници дунавских провинција, већином пастири, повлачили су се лагано ка југу. Један део Романа допро је до Тесалије и Епира. Тако су без сумње и остаци Илира потискивани ка југу, у негда претежно грчке крајеве. Дунавску област заузели су у VI и VII веку Словени, на северу у великим масама, на југу, где су поједина словенска племена допрла у саму Грчку, у мањем броју. Од српско-хрватских племена на јадранском приморју били су најјужнији Диоклити или Диоклеји у данашњој Црној Гори, тако названи по римскоме граду Doclea код садашње Подгорице, у негдашњој области илирских Доклеата. Из Македоније допрла је једна струја словенске колонизације до морске обале између Драча и Валоне, која се данас може разазнати на многим именима места. И већи градови и владичанска места носе само словенска имена, пре свих „бели град“, „Belgrado di Romania“ код Талијана, Bellagrada код Византињана, данашњи Берат у Средњој Албанији. И у Епиру је словенска колонизација била доста значајна, као што се може видети из имена места у византијским повељама и на данашњим географским картама.

Средиште византијског поседа на Јадрану био је Dyrrhachion, родно место цара Анастасија I (451—518), једнога од Јустинијанових претходника, али је обим града у више махова сужаван, као што се може видети на остатцима зидова, чије су се линије све више збијале. Северна граница провинције, византијске „теме“ Dyrrhachion'а, налазила се још у X веку на северној страни града Бара. У овоме северном делу држало се романско становништво још дуго у многобројним

великим и малим често посејаним градовима, Скадру, Дривасту, Свачу (Soacia), Дулцињу, Бару и т. д. Од XV века ових је Романа нестало, већином услед претопљавања у Арбанасе, али у именима места и поља живи још увек мноштво успомена на Римљане: река Valbona у брдима источно од Скадра, река Rioli (rivulus) између Скадра и Подгорице, место Fundina (fontana) и т. д. Кад је избила борба око икона у VIII веку, цареви из Цариграда учинили су крај ранијој вези цркве у овој области са Римом. Владике скадарскога краја јављају се у старим књигама оријенталних епархија као потчињене грчком митрополиту у Dyrrhachion'у. Али је услед бораба Диоклицијâ (Дукљана) против Византије установљена у Бару нова католичка архиепископија, која постоји још и дан данас. Овој католичкој архиепископији припадале су многобројне епархије у градовима скадарскога краја и у суседној планини, где су имали своју резиденцију „episcopus Polatensis“ (у Pulati) и „episcopus Arbanensis“. У Средњој Албанији међутим грчка је црква одржавала свој утицај, махом преко автокефалне архиепископије охридске, која се спојила са цариградском патријаршијом тек 1767 године.

Арбанаси ранијега Средњега Века били су ограничени на малу област. Њихово језгро становало је у четвороуглу између Скадра, Призрена, Охрида и Валоне, са појединим огранцима далеко према северу. У XIV веку помињу се у повељама „Arbanenses“ са арбанашким именима међу сељацима код Котора, тако исто у сада чисто српској долини Црмнице на северозападу од Скадарског Језера. Једна пастирска општина код Стоца у Херцеговини, Бурмази или Бурмазовићи, добила је своје име од средњевековног арбанашког имена Burmad „велики човек“. У Црној Гори има арбанашких имена места у крајевима, у којима данас нико више не говори арбанашки: Шингјон (арбанашки Св. Јован), Гољемаде (у исправама већ 1444 године, арбанашки „великоусти“, gulae magnae), Шекуларе (од saeculum, арбанашки šekul, свет) и т. д. Заслужују пажњу легенде које доводе порекло арбанашких и српских племена од заједничких предака, тако на пример сада српске Васојевиће, Пипере, Озриниће и сада арбанашке Красниће и Хоте од пет брата. Кучи на истоку Црне Горе данас су православни Срби; Mariano di Bolizza из Котора помиње их 1614

године у своме опису земље као „Chuzzi Albanesi", „del rito romano".[1] У призренском и пећском крају налазимо у писмима охридскога архиепископа Димитрија Хоматијана (Demetrios Chomatianos око 1230) и у опширним српским манастирским повељама, нарочито манастира Дечана и Аранђеловог манастира у Призрену, густо земљорадничко становништво са стотинама старинских словенских имена лица. Међу њима се јавља код Призрена само покоји Арбанас, Љеш (Alexios), Ђон или Гин (Јован), и т. д.

Сами Арбанаси стајали су у Средњем Веку много ближе Грцима и далматинским Романима но новопокрштеним Словенима. Они су били старохришћански народ са више варошком културом. Сваки је Арбанас имао два имена. Прво је било по правилу какво хришћанско име, Петар, Павле, Јован, Алексије, Димитрије, Мавриције, Лазар и томе слично, ретко какво национално име, као Burmad, Barda (бео), Progon, и т. д. Друго је било већином име какве задруге, или каквога села, као и данас још познатих Tuzi, Škreli, Kastrati и т. д. И племена Северне Албаније јављају се рано, на пример Хоти источно од Скадарског Језера од 1330 године. Врло поучан поглед у појединости допушта млетачки катастар скадарске области од године 1416, који набраја све власнике кућа по селима, па наравно и сву властелу.[2]

Историја ових земаља ступа у пуну светлост тек у последњим столећима Средњега Века. Чак ни у ратовима Византињана са старим бугарским царством нема о Арбанасима ни помена, мада је Симеун једном (око 896) освојио тридесет кастела код Dyrrhachion'а, и мада је у X и XI веку Охрид био бугарска престоница, а последњи цар Јован Владислав (1017) погинуо при једној опсади Драча. Доцније је постала Диоклиција (Дукља) средиштем Срба, чији је краљ Бодин (1082—1100) имао престоницу у Скадру. Веће обиље вести настаје у време ратова Византињана са Норманима Доње Италије у XI и XII веку, који су се у главноме водили због Драча. Ту се Арбанаси помињу први пут (код Михајла Аталеиата у XI веку). Последњи велики грчки цар Мануило Комнен (1143—1180) об-

[1]) Издање од С. Љубића у „Старинама" Загребачке Академије, књ. 12, стр. 182.

[2] До сад издан само у једном изводу од С. Љубића у „Старинама" Југословенске Академије, књ. 14 (1882).

новио је још једанпут византијску владавину и у северној Далмацији, са седиштем у Сплету, и на југу у Скадру, Бару, Дулцињу и околини. По његовој смрти освојио је при распаду цариградскога царства ову област српски владалац Стеван Немања и задржао је у миру са царем Исаком Анђелом (1190). Од тада су српски Немањићи држали Скадар и Бар, као и област Polatum (старо-српски Пилот) у брдима на путу из Скадра за Призрен. Градови су добили од српских краљева велике привилегије, као и барска католичка архиепископија, чије су епархије баш у то доба умножене владичанским местима у Балецу, Дању, Сапати (Balezo, Dagno, Sappata) и т д. Српски су престолонаследници боравили у Дукљи, која је по једној реци у данашњој Црној Гори све више прекрштавана у Зету. Резиденција је био један двор код Скадра, после времена Стевана Душана познат као „corte de lo imperador". И удова српскога краља имала је често у Дулцињу своје удовичко добро.

Велике промене донело је заузеће Цариграда од крсташа и Млечана 1204 године. Али латинска царевина није обухватила све покрајине византијскога царства. Једна нова грчка држава постала је на западу, епирска деспотовина са престоницама у Арти и Јањини, под владом енергичних људи, који су ретко умирали природном смрћу. Први од тих деспота, Михаило I, покушао је чак (око 1215) да поврати грчку власт у Скадру, који су ипак убрзо после његове смрти опет заузели Срби. Његов брат Тодор постао је најсилнијим владаоцем на Балканском Полуострву. Пошто је отерао Франке из Солуна (1223), он се крунисао за цара, као супарник грчкога цара у Никеји у Малој Азији, али су га Бугари (1230) потукли и заробили. Његову славу објављује још и данас један поносити запис на једној кули у Драчу. О земаљској властели, која се састојала из Грка, Словена и Арбанаса, као и о духовништву, грађанима, сељацима и пастирима знамо из преписке тадашњега охридскога архиепископа, чувенога правника Димитрија Хоматијана (око 1217—1234), са многим појединостима из друштвеног живота онога времена. Прво арбанашко племе династа јавља се у овом извору у крају Arb num са тврдим градом Кројом; то су два сина Прогонова, Димитрије, зет „првовенчанога" српскога краља Стевана, Немањиног сина, и Гин (Јован). Краткога је века била владавина бугарскога

цара Јована Асена II († 1241) и његовога сина Калимана († 1246) у Охриду и Arbanum'у. Тада продру Грци из Никеје до Јадранскога Мора, под царевима Јованом Дуком Ватацем и Михаилом Палеологом, који ускоро отера и „Латине“ из Цариграда (1261). Деспот Михаило II осигура се савезом са Манфредом, краљем обеју Сицилија, који постане зет Епирца и као мираз своје жене Јелене добије најважнија места Средње Албаније, Драч, Валону и Берат (1259). То је био почетак дуге напуљске владавине на обали Албаније.

Седам година доцније погине краљ Манфред код Беневента (1266) у боју са Карлом Анжујским. Овај енергични брат францускога краља Лудвика IX Светог имао је у савезу са отераним латинским царем Балдуином II велике планове односно оријента. Поседе Манфредове у Албанији поседну после извесног отпора од стране присталица последњега Штауфена и Епираца, Карлове трупе, пре свега Крф и Драч (1272), где је у будуће имао седиште један генерални поглавар новога владаоца. Ту се први пут јавља име краљевине Албаније, „regnum Albaniae“. Осим Драча, који баш беше страдао од великога земљотреса, спадао је ту, на обали Бутринто (грчки Buthroton) према Крфу, Химара, Валона, у унутрашњости Берат и Кроја. Први пут се читају у повељама имена арбанашких властеоских породица, које се од тада много помињу: Топиа, Арианит, Гропа, Скура, Мисахи, Матаранго, Јонима и тако даље. Са несталним Арбанасима планинским водиле су се честе борбе; и властела је морала давати таоце, који су држани у градовима Доње Италије. У савезу са Епирцима, Србима, Бугарима и Млецима спремао је тада Карло I велики поход на Цариград, док Сицилијанско Вечерње и појава византијских савезника Арагонаца у Доњој Италији не разори од једанпут све његове планове о оријенту. Међутим беху трупе цара Михаила освојиле Берат (1274), са многим мањим градовима, наскоро и Кроју. Драч са остацима поседа напуљске круне био је тада секундогенитура Анжујаца, област драчких херцога.

(Наставиће се).

К. Јиречек.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Viktor Car-Emin: Iza plime. (Издала „Матица Хрватска". Загреб, 1913).

Читајући Цара-Емина, увјек се сјетим дојма што ми га оставља један неријетки призор из мог родног града. Обала је тамо дуга. Још док бијах дијете, била је густо засађена јарболима и конопима, а тек прије: приповједају да их је читава шума била. Сада нема ништа доли пар кајића и браћера. Обала зја пуста, а из ње стрше камени бијели ступови као оглодани костур на киши. За предвечерја љетних, у часовима кад су се некада прије помаљали иза рта трабакули и шкуне, па достојанствено улазили у луку да отпочину код својих, сједе обично на тим бијелим ступовима увек исти старци. Гарави у лицу, посути борама и мрљама, што су их урезале олује и Црног и Атлантског Мора, коштуњави и усправни, гледају непомично баш у онај рт тамо... У очима им малим сја нешто неодређено и сјетно, а кратка им пуљишка лула дршће у зубима И гледајући их тако мирне у старим хаљама и већ подераној морнарској капи, ја се зачудно увек сјећах погледа на Кнежев Двор и на дубровачке мире... Тако некако живе и они: од успомена и само у часовима што на успомене сјећају. И гледају онако исто из својих сјетних окана, пуни бора и мрља, старовични наши двори, на град без Кнеза, без властеле и без здура; пун туђег и новог нараштаја, као и наша обала... Двије дубоке елегије.

Пропаст нашег бродарства је доиста у многоме слична пропасти Републике; тим више што је и Република била брод, а сваки наш брод опет република за себе. Море је било царство, Дубровник је био пријестоница; бродови бијаху војска, Дубровник је био круна; море је била зарада, Дубровник је био ризница. Дубровник је био бољи и већи од осталих далматинских градова, јер је имао бољу морнарицу, бољу луку и боље гнијездо на клисури морској. И док је он на југу окупио око себе све што је лежало на дохвату његове снаге и сјаја, сјевер нашег приморја остаде република за себе, без кнезова, без властеле и без устава, али са традицијом и стољетним неповриједивим обичајима. Један свијет за себе: по

нарави, по души, по менталитету и по животу; свијет без поређења, једини и јединствен на дуго и широко. Особито онај не дуги крај од Ловране до Воловског. Море ту бијаше све: и моћ и богатсто и сјај; и прошлост, и светиња. Било је неисцрпиво, јако и вјечно (тако су га они умишљали!). Обиловало је свиме и својим обиљем испуњавало је сваку хрид, сваку увалу и сваку кућу. И свачију душу. *Била је плима* и на мору и на крају; у раду и у животу. Све је било пуно и све *своје*. И није се ни помишљало да би када могло бити друкчије. Стотине година мора, пловидбе и рада бијаху улили томе нараду у душу и нарав вјечиту вјеру у сталност и непромијенивост. А и менталитет њихов не могаше замислити себе другачије него на мору, и у мору, и од мора. Све њихове искуства, знање, мишљење и расправљање било је морнарско и поморско. И њихов морал: највиша част била је капетан, а принципали бијаху већи и од принципа. И снага: борба с олујом и пучином, створила је од њих расу што не умираше прије седамдесете; осим у мору. И вјера: олуја им бијаше пакао и враг, погодан вјетар и лука анђео чувар и рај. Брод бијаше бојно поље, и славе осим стечене на броду, није се познавало. Брод бијаше храна, и богатство које није било стечено на мору, није се цијенило. Све шта не бијаше од мора бијаше ниже, и највећи богаташ, ако није био капетан, био је „припуз“ и скоројевић; штудент бијаше „парасит“. Капетанство је било обитиљска традиција и прелазила је од оца на сина. Жене њихове не називаху се „госпође“, већ „капетанице“; и још данас, кад су ту те сиједе удовице и без брода и без капетана, не смијеш их (на пример у Боци) назвати друкчије него „капетаница Маре“!

И овај усталјени, дубоки и поносни менталитет осјетио се на једном на секи. Посве неопазице. Јер долазак пароброда није њих уплашио. Вични одољевати свему и свачему, они су се просто ругали том изуму, тој кукавној машини, што се хоће да хвата у коштац с њима, капетанима од вјековних традиција. И натјецали су се с њоме слијепо и равнодушно, увјерени у своју коначну побједу и снагу. Стављали су на коцку све; као подузетници који знају да првих година морају изгубити да послије добију, они су улагали у ту борбу и посљедње своје силе, вјечно безбрижни и увјерени да ће им се, кад противника униште, све то наплатити. О каквој

погибији нијесу хтјели ни да чују, песимистима су се ругали, називали их кукавицама и бабама, пушили су, и чекали на — побједу... А кад би нестало и задњег брода, и задњег новчића, а коначно и крова над главом — онда су псовали неправду и непамет младих, замишљали се окраденима, превaренима, запуштенима, и — опет нису вјеровали. До задњег дана свога маштали су и надали се још у повратак једра. И умирали су не признавајући истине...

Они који бијаху млађи и којих катастрофа задеси већ у дјетињству или младости, видјели су нешто боље. Заправо, сва је разлика била у томе што су они истину признавали, а стари нијесу. Што се пак тиче настојање да се ударац одстрани, или макар ублажи, били су млађи као и старији. Живили су у пропадању прекрштених руку, само уздисали, тајно се мучили и не почињали ништа. Можда су осјећали да би се нешто морало почети, али нити су знали што, нити су могли мислити што. А кад би се и досјетили, нису били способни за то... Бијаху као рибе које се осјете на суху: изгубе све и остаје им једино да се праћакају и да умру. „Море се повукло и ми смо остали на сетци; и сада се копрцамо, вичемо, тлапимо о којечем... али све узалуду“, вели стари Фабијо. Катастрофа се све бржим темпом приближавала концу. Још више ју је успоравао једва духати живот стараца, него све копрцање младих. Према њима имало се бар још поштовања, према младима ни то. И велики мртвац, оно бијело јање о којем говори стари Фабијо, умирало је у свим својим удима: најприје бродови, онда стари двори, па поља, па села, и све тако редом... И на мртваца се спустили гавранови; дошли туђинци, раздерали и разграбили све комад по комад тисућгодишњег тијела, присвојили га, и дали га у трговину проти дјеци мртваца што се још као жабе копрцали *иза плиме,* настојећи сачувати оно што се сачувати дало...

У овоме је Цар-Еминово дјело. Син овог краја, одњихан на валовима мора, свједочећи сваким својим даном за ово пропадање, бдијући уз мртваца од почетка болести, све до смрти и иза смрти дапаче, он је као нитко осјетио сваки кроптај његових скупова, сваку скупу старих јарбола, прислушкивао сваком његовом даху и уздаху... И разумио је све то душом рођеног дјетета и срцем оца. За то море, којему он

дугује једну специјално морску душу, (треба познавати Цара да се то осјети!), он је очински дао читавог себе и дуг вратио дугом. Дјело Царево је трилогија нашег мора. Најприје почетци пропадања, у којима још има доста старе снаге и величине (као у „Allons enfants“!): „Усахло врело“; — онда стрмо силажење, распад у пуном току (као у „Сутону“): „Пусто Огњиште“, и напокон: задњи смираји духа морнарског, смрт посљедњих јарбола у позадини новог живота, нових настојања, борба насљедника: „Нове борбе“; „Иза плиме“ (као и: „На тераси“: задње силуете госпара и сљепице Ане у позадини нове буке, жељезницâ „оквире“ итд.). И ово посљедње дјело: „Иза плиме“ је можда задње што се још имало над овим затвореним гробом изустити, задње; најтоплија суза. Почимље сликом, што даје дубоко ошутјети сјај прошле величине, и одавши дужну пошту сјенама, прелази на ово копрцање, изгризавање и коначно разбаштињење: задња дјеца мртвога спремају се да у туђини траже кору хљеба. И уза сву ову социјалну, националну и хуману трагику што ју изнаше овај роман то није нипошто једно кријуће тендециозно дјело. Истина: Цар-Емин није без тенденције – зато што је добар националист и добар син свога краја — али није ни досадни ретор. Цар-Емин је *умјетник*, и његова тенденција заправо и није тенденција; она је његова нутрина, испуњава његове мисли, осјечаје и бриге, па је искрена, дјелујући спонтаношћу умјетничког осећања и топлином ријечи. Она се не може читати, мора се осећати, а у томе и јест снага умјетничког дјела. Јер знатно дјело хоће нешто да изрази, па то може бити и један социјални или национални назор, и ради се само о томе да тај израз буде јак и дубок, да не буде слово већ душа. Цар-Емин у првим својим дјелима није увјек потпуно у томе успјевао и тенденција му каткада пробија умјетничко рухо, извири и „држи говор“, (особито у „Зимском Сунцу“). У другим романима је тога много мање, у овоме најмање. Могу дапаче речи да је он сад посве лишен те мане, и у овом дјелу је на нас директно и само својом непосредношћу, дубоком љубављу за мртве створи и живе успомене, алтруистичком и кристовском болу и јеремијским плачем над опустошењем... А у том пророчком плачу и јест ваљда каква опомена, какав потицај... али само за оне који имају уши да чују...

И можда је то једино што племенити аутор свом роману жели!

Цар-Емин је писац старије школе. Почео је да пише у доба када је приповјест Кумичићева, Томићева и Новакова владала нашом западном литературом, па је завладала и њиме. Све мане и врлине те школе унио је и он у своја прва дјела. Него он није остао на томе. Годинама је еволуционисао, и то не само у рутини већ и у начину. Велим еволуционисао, не: измјенио. Јер онај стил, начин и садржај којим је он започео свој књижевни рад био је: Цар. Изван онога нема Цара, и у томе је била срећа његова почетка: нашао је одмах себе. Он се усавршио, али остао је и даље вјеран себи. И данас већ елементи његове умјетности сачињавају једну органичку цјелину, која се неда ни кидати, ни растављати. На пример, оно старога и отегнутога у његову стилу има свој разлог у старовечности двораца и шкуна, у фацама капетана, па се чини да ти морнари не би могли ни говорити друкчије него у Царевим диалозима. А којом ли је тек пластичношћу стила оцртан стари капетан Марин, та „живућа“ глава куће, несавремена и спора, са жигом катастрофе на души...?

Садржај романа је опсежан. Уз главна лица двоје несрећних љубавника, Цар је повезао сав амбијенат и живот околице, и згодним заплетајима и епизодама дао нам живу, реалну и сјајно засновану слику свога краја иза плиме. Љубав је везала уз судбину једног старог јарбола, капетана Палмића, судбину једног „парасита“, једног од оних што се копрцаху, младог Рајковића. Заљубио се у Палмићеву јединицу, удовицу Клару, и та је љубав само обновљење једне младе, док је она још била слободна. Једна трагична љубав. Рајковић је *човјек наш*. Један каквих имаде наш приморски југ много и премного за будућност. Без снаге. Интелигентан и разуман, добра срца и још бољих намјера, али — лијенчина: Без воље чак. Фантаста који најволи сан. Пун срца и душа, али несталан и млохав. Има очи и види зло; одлучи коначно да и подузме штогод, и — ништа. Данас му је све; за сутра не мисли. Док љуби, љуби горуће и дивље, а нити притом вели макоме да ту љубав и за сутра сачува. Сто пута хоће да започне нови живот, и сто пута пада дубље у блато. И падајући све више — напокон пропада. . Дапаче не сам: за собом у пропаст по-

вуче и ону јадницу која је сав свој живот била везала уз његов: уз једну сламку.

Клара је једна од најсимпатичнијих и истински најтрагичнијих жена читаве наше литературе. Без икаквог романтичног хиперболисања и претјераног и идеализовања. Њена симпатија не потјече из орнаментике стила ни из увеличавања, као што је то, на пример, код оријенталки Пјера Лотија, већ је наравна последица њене фаталне судбине и просте доброте. Није светлија но из светојеронимских романа, али није ни Димина сентиментална фигура покварене жене. Једна реална, проста и трпећа *наша* жена: добра кћи, коректна супруга (и ако без љубави!) и предобра мајка; скупа са свим манама и слабостима људским, а особито женским. Не жаца се љубави. Њен одношај према Рајковићу настаје кад је она већ удовица, и свеједно му се одаје свом слободом и снагом своје љубеће и љубави жедне душе. И не игра улогу невиности, не избија јој лицејско руменило. Чим чује да ју Рајковић опет жели, иде к њему на састанак, у његов наручај, и — живе. Кад осјети да би га могла изгубити, баца сваки обзир и усред бијела дана иде к њему у стан: на за које зло, већ зато што верује да ће јој га једино њене очи повратити. Искрено исповиједа себи тежину живота очева, и признаје своје негодовање према покојном мужу. И коначно кад Рајковић иде да се ожени другом, богатом, њу не гризе савјет, њу мучи само бол и осјећање да мора̀ отићи. Некуд далеко, у туђину, да изврши још последњу дужност према традицији, и роду, да одгоји јединицу кћерку... Али ништа опет не чини ову дивну жену толико милом, као њена жртва, велика и грозна, као жртва Гојковице: њено живо самоуздање у мртве зидове дворца, који се не гради, већ руши.. И све то само да одгоди коначну пад... Њена лепота је у овој узвишеној и хуманој трагици и у њеној спонтаности; у реализму без ознаке „реализам“, у идеализму без ознаке „идеализам“. Она је ту као задњи дах прошлости, да трпи и за свих и за све, да испије до дна горку чашу, па да онда у име будућности буде разбаштињена, отргнута и одбачена. Њен цијели живот није но епилог једног великог живота и посљедњи умирући болни крик једног доба које је нестајало за увјек...

Од осталих што су се нашли на суху иза плиме, некима је успјело да се моментално ископрцају, то јест да се новцем

од земље, што ју продадоше туђину у бесцијење покрпе. Другима ни то. И у тој разлици настаје нови узрок зла које се помаља. У овом новцу што им се нудио за земљу њихових отаца, видјели су ови бродоломци једини спас, и макар привремено побољшање, па настаде махнита борба о њ. Гладна и експлоатисана свјетина оћутјела је наједном премоћ новца и силе, па изгуби сваки стид и сваки морал традиције. Продали би били и гроб очев, како то Цар у другом роману „Нове борбе“ изнаша. Сав рад, сва настојања, сва политика и борба ових мјешћана редуцирала се сада на то: тко ће прије и скупље да прода. А јер су о том одлучивали богати туђинци, који су у том крају видјели згодни терен за своје „Kurorte“, завлада недостојно мољакање и трчкарање, улизивање и подмићивање. Лукави мећетари дадоше се на посао, при којем им ништа неостаде свето. Домовина, народ, прошлост, будућност, постају фразе за варање пука и прикривање егоистичких циљева. Од те заразе тешко да се тко спасе. Неки остају неко вријеме по сриједи, али мало по мало потреба и биједа и њих одвуче, те подлијежу. А сачува ли се који уза све то нешто виши и вјернији старим традицијама, постаје чудак, смијешан и досадан свима. Као капетан *Фабијо*. Држе га суманутим, сви га избегавају, јер им тај сиједи, коштуњави старац, без длаке на језику, тјера стид у образе. Својим настраним „сентенцама“ и сухим смијехом, он је савјест што их прати на сваком кораку и плаши неумољивошћу своје чудне и старовјечне логике. И сва је моћ тог сулудог пророка у ријечима што их баца у вјетар, и у тој сулудости којом му је слободно рећи све и тако искалити своју препуну горчине душу. Јер и он је сиромах, као и сви.

И *барба Ивиша*. Једна драстична, снажна и дубока слика ропства и немоћи. Једини репрезентант народности, једина идеална, пожртвовна и поштена душа, и баш за то: дворска луда њихових велеможности туђинских банкира. Тај бивши капетан, свршио је да буде: „Sie Trottel!“, да буде публици забављач и „bouleur“, док му негдје у души поштеној букти сва горчина једне погажене прошлости и сја племенита нада будућности. Један наш Риголето који док „le roi s'amuse“, снује о свету, не у крви ни злочину, „јер он је добар кано добар дан“, већ у властитој слободи и снази, да покаже припузима тко је господар... „Иде пун вјере са малим Марјаном,

да тражи врело по брдима, „да му из камена проговори срце матере и суза њена...“ И све залуду... А онда узима своју „каселицу“ и креће далеко крај мора, да дијели крвави залогај свој са још једином успоменом старине и оне земље, са Кларом и њеним дјететом...

Без наде, зар? Без иједног трака румени на западу?? Не мислим. Цар-Емин је као приватни и јавни човјек посветио свега себе томе да ту наду учини свијетлијом и јачом, па већ у ријечима Ивишиним можемо да назремо макар какву наду бољих и свијетлијих дана: „Пратит ће ме мисао, *да се вратим* тамо гдје ми је корјен...“ А онда остаје још мала, добра Вјерица, помлађени цвијет старе племенитости и врлине, и тек наслућено ђаче мали Марјан, пун полета, воље и нове пуне агилности, вјере... Можда сјеме за будућност... Из ова домаћа лица као репрезентанти туђинштине истичу се особито нијемац Scithner и сестра му *Берта*. Двије занимљиве и добро оцртане појаве; особито Берта. Нијесу сликане по шаблону, ни по правилу, да као туђинци морају бити само зли, покварени, ружни и т. д., већ посве објективно и реалистички. Берта, која ипак излази мени лично несимпатична, има оцртаних неколико лијепих страна, особито њена љубав за брата и његову обитељ. И код Скитнера је лијепо истакнута његова енергија, култура и интелектуална снага, уза сву незахвалну улогу коју игра.

И тиме би галерија лица била исцрпена. Стил који је у првим Царевим романима каткада трпио од превишка епитетона и развучености, у овом је устаљен, солидан и израђен до у танчине. Тече угодно. Ситуација и призори намјештени су природно и повезани међусобно, и ако гдјегдје има по која ситница, која сјећа на чудне *случајности* старије технике, без психошке и логичне оправданости. Тако на пример Рајковићева изненадна мисао о дјетету, као запреци женидбе превише је направљена навлаш. И онај Мађар долази као „deus ex machina“, само да се Рајковића некако уведе у разговор са Кларом. Иначе књига има прекрасних описа мора и краја; првог љубавног састанка на „Куку“ и прве Рајковићеве ноћи у мјесту; живих описа живота у кавани, у хотелу, у играчници, у мору, и тако даље. Што се више приближује крају, роман је све љепши и живљи. Задње

поглавље најљепше је; кратки епилог са смрћу старога пса Кастора је заиста ријетка умјетничка поинта једног романа.

У главноме: овај роман је *потпун, и широк, и јак.* Уз „Освит“ и неке Шеноине романе, као на пример „Златарево злато“, он је једно од најпотпунијих дјела читаве наше западне литературе. Мислим то овако: у њему је *потпуно* и тако да ништа није испуштено или занемарено, захваћено једно становито доба у једном становитом крају и заокружено тако, да нам умјетнички даје потпуну и живу слику тог краја и тог доба, почевши од њиног тежишта, до најепизодичнијих и најколоритнијих призора и тонова. Композиција и изведба његова таква је, да се сви ти тонови и елементи спајају у један мозаик, гдје сваки каменчић има чар, боју и живост за слику. Преко мозаика пак, у живим и јаким потезима, насликана је „al fresco“ главна радња романа. Једна архитектонска цјелина.

И коначно: ово дјело није тек роман једног елегичног расположења, једног социјалног умирања и пропадања старине; оно је врх свега: епилог тешке катастрофе нашег хрватског и српског и словеначког Јадрана. Он се родио као краљ, намећући и луждевима данак, живио је кроз вјекове као господар, ширећи нашу ријеч до на крајеве свијета, и свршио овако жалосно: да буде туђи emporium, на корист и насладу свакоме, само не нама који смо још његова дјеца... Једно од наших дугих и тешких Косова.

Нико Бартуловић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Сирано од Бержерака, херојска комедија у пет чинова и у стиховима, написао Едмон Ростан. Превео Милан Димовић.

Један од највећих драмских успеха који су познати, ако не највећи и од најлепших улога о којима глумци сањају, обавезан комад за репертоар сваког позоришта које има претензија. Ниједно драмско дело није с толико једнодушности хваљено после своје премиере као *Сирано од Бержерака.* „Чак и сувише једнодушно хваљен, рекао је Жил Леметр, да може имати великог значаја“. Јер велике појаве у књижев-

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ

ПОЗОРИШНИ ЖИВОТ

ПРВА СВЕСКА

Садржај: Бранислав Ђ. Нушић. — Алекса Шантић. — Иво Ћипико. Иво пл. Војновић. — Борисав Станковић. — Светозар Ћоровић. — Мита Димитријевић. — Scherzo. — Позоришна критика и глума. — А. Н. Островски. — И. Н. Потапенко. — Алфред де Мисе. — А. Дима Син. — Анри Бернстен. — Шекспир. — А. Стриндберг.

Цена 3·— динара.

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ

ПОЗОРИШНИ ЖИВОТ

ДРУГА СВЕСКА

Садржај: Маргиналије из драматургије. — Бранислав Ђ. Нушић. — Марко Прага. — Сем Бенели. — Софус Михаелис. — Густав Фрајтаг. — Херман Бар. — А. Бисон. — Алфред Капис. — Тристан Бернар. — Госпођица Рене Парни. — Госпођица Суханкова. — Јозеф Кајнц. — Едуард Војан. — Михајло Исајловић. — Иван Рајић и Јосиф Штефанец.

Прва свеска скупљених позоришних есеја нашег најбољег позоришног критичара Г. Бранка Лазаревића изишла је из штампе баш на сам дан објаве рата 1912., те је стога остала недовољно позната широј публици. Овом приликом Г. Лазаревић објављује и другу свеску својих позоришних критика.

Цена 3·— динара.

М. М. УСКОКОВИЋ

ЧЕДОМИР ИЛИЋ

РОМАН

Роман је у главном из београдског живота, а радња се одиграва готово у наше дане: у годинама од венчања Краља Александра до пред анексију. Главни предмет му је једна интимна, индивидуална криза, осенчана елементима средине у којој се дешава. Дело је израђено реалистички, с пуно детаља из нашег живота, да ће можда понеки читалац доћи у искушење да тражи у њему конкретне личности и догађаје. Међутим, **ЧЕДОМИР ИЛИЋ** *није никако роман à clef, како је известан део читалачке публике схватио први роман Г. Ускоковића,* **Дошљаци.** *Главни јунак, као и све остале личности су само типови, а догађај и епизоде су произвољна пишчева комбинација, обоје дакле производи фантазије, којој је једина намера да створи уметничку илузију стварности.*

Цена у претплати 3·— динара.

ГИГА ГЕРШИЋ
академик

ЦАРИНСКИ САВЕЗИ

У ТЕОРИЈИ И ПРАКТИЦИ

Њихова значења за тргов. политику садашњости и будућности. са посебним погледом на балкански царински савез по најновијим стручним радовима.

У овој академској расправи Г. Гига Гершић, наш најбољи познавалац Међународног Права, опширно излаже неумесност царинског савеза са Аустро-Угарском и препоручује економско зближење Балканских Народа. — Књига ће изнети 15—18 табака велике осмине.

Цена у претплати 4·— динара.

ПАВЛЕ ПОПОВИЋ
проф. Универзитета

ИЗ КЊИЖЕВНОСТИ

II СВЕСКА

Садржај: I Из наших народних приповедака. — II Проучавање дубровачке књижевности. — III Бранко Радичевић. — IV Фрања Прешерн. V Матија Бан. — VI Антун Фабрис. — VII Урош Тројановић. — VIII Мита Калић. — IX Алфред Јенсен. — X Српска Књижевна Задруга у 1911 и 1912 години.

Године 1906, Г. Павле Поповић, професор Југословенских Књижевности на Универзитету у Београду, објавио је у нашем издању прву збирку својих краћих критичких студија **Из Књижевности**, *која је одавно потпуно распродата. У овој другој свесци Г. Поповић наставља публикацију тих својих књижевно-историјских расправа.*

Цена у претплати 3·— динара.

Прво издање књиге Г. Јовановића, објављено 1908. године, распродато је у врло кратком времену тако да се оно данас сматра као **књижарска реткост.** *— Ново издање изнеће 20—25 штампаних табака највеће осмине на најфинијој хартији.*

Цена у претплати 6·— динара.

ности су увек новачење и узнемирују навике, буне предање у којем се свагда један део публике и не мање један део критике угодно осећа. Херојска комедија Ростанова је била потпуно предање, и то је чинило њен успех. Леметр је с нешто пакосне зле намере похвалио представнички значај Ростанов, значај тумача укуса целе расе, скупљача свих бивших и садањих идеала њених, „због чега се сваки гледалац, пљескајући писцу осећао сарадник на његовом делу“.

У истини мало је тако чудносложених и занимљивих силуета у драмској књижевности као што је Сирано, и мало комада толико богатих сјајним сценама и приликама за виртуозну глуму. Сваки однос између особа је у једној умешно доведеној сцени, која представља тај однос као алегорија, као вешта слика. Ниједна душевна црта није без духовите реченице, која је утврђује елегантно и прецизно као максиму, и глумац играјући односи двоструки успех духа и осећања, покрета и речи.

Колико је текст *Сирана* богат, израђен, углачан, чврсто укован у ритам и везан сликовима толико исто је богата драмска особа, Сирано од Бержерака, песник и мускетар, разметљивац и потајни љубавник. Особа је тако сложена да засењава један пут и троне други пут. Цела гама тонова, од херојске трубе до сентименталне гитаре је ту, и сви ставови: од дрске убојице до погнуте главе побеђених у животу.

Личност Сиранова је парадоксална у ствари. Писац је окреће и показује гледаоцу сваког тренутка у другој силуети, као оне сенке које вешти мађионичари бацају на зид. Од Савиниена Сирана Бержерака, писца фантастичног „Пута на месец“ и у „Земље Сунца“, сањалице који ствара идеалне светове и Платонска друштва, пркосног, мало луцкастог Француза из прве половине Седамнаестог Века који је имао наступе осетљивости да је налетио једном и на мајмуна једне вашарске шатре на Новом Мосту, умро сиромах, примљен код рођака и у манастиру, заборављен, омрзнут од неких које је пецнуо и презрен од времена које га је прешло, од те шарене личности из једног прелазног доба, задоцнелог, комичног заступника преживелог идеала и претерано ружног човека начинио је Ростан бљештаву, пуну прелива личност своје драме.

Сирано је изникао из оног доба које је тако лепо описао

Дима у своја „Три Мускетара“ и Готје у „Капетану Фракасу“. И Сирано је такав разметљиви духовити голаћ, отмен у траљама, елегантан са поцепаним шеширом, пркосан пред великашима. Он је убојица, наследник „спадасена“, племића друмских разбојника, које је Кало волео да црта. Тај тип је био одменут идеалом „honnête-homme“ и мешао се с њиме кад се време Фронде и Велике Госпођице преливало у доба салона и Прециоза, Корнеј у Расина, кад се Господин Скидери разметао мачем и Г-ђица Скидери салонским романима, кад је чизма била у моди, али са чипкама, и војничке нараменице људи прешле на одело жена. Али је Сирано и још нешто: он је страховито, комично, споља ружан, а у души племенит и нежан. Поред печата времена, он је гротеск по спољашности, има Расинску душу и Раблеско тело.

Смешан и племенит — то је главан елеменат које је Ростан заволео у личности Сирана. У томе је прави следбеник Игов: лепо у ружноме, чар гротеска. Трибуле, Квазимодо, чак донекле и *Сатир* и *Црв*, па и сви који се буне, пркосе из своје низине. Уједно с времена на време има прелив у Капетана Фракаса, Матамора и Родомонта из комедије тог доба.

Најпре и на првом месту је Сирано у комаду Дон-Кихот, како су га романтичари хтели да појме, као узвишеног борца за идеал против прозаичности обичног човека, великог у својој комичној и немогућној намери. То је главна инспирација Ростанова, како нам се чини, та фигура Дон-Кихота обојена романтичарски Она пробија као основна силуета.

Сирано хоће да се бије боја ради, узалуд и упркос свима. У првом чину, на сред представе улази и позива дебелог, уображеног Монфлериа да се скине с позорнице и позива на „двобој цео партер скупа“. На крају чина у, коме је дирнуо сваког он изилази као савршени miles gloriosus Родомонт, да се бије против стотине, пред галеријом коју води за собом. Луда идеја убојице и буфона. Поворка пушта њега као комичног војсковођу:

Самог с перјаницом коју слава вије,
Сципион Назика ништа био није.

Он је свестан своје ружноће, али је духовит до пркоса и са собом се најдуховитије титра у чувеном куплеу о носу и сцени са наметљивцем. Свом пријатељу признаје да га боли

што није осетио срећу човека кога жена воли. Само, он се брани од туге. Јер тај нос који се „појави увек за четврт пре мене“ не сме да „укаља божанску чар суза“. Порука за састанак са Роксаном даје му наде, која се у другом чину свршава једним поразом више. Роксана воли Христиана од Невилета, лепог регрута у кадетској чети, и тражи од Сирана да га штити „Вашем барону неће ништа бити“, даје јој Сирано обећање. Он пролази сада кроз муке одбијеног љубавника а племените душе.

Али је уметнику и песнику то жртвовање извор једне дражи. Он учи Христиана како се говоре љубавне речи жени, кад је она Прециоза и присуствује претресу о Нежноме код Кломире. Сирано тако долази до суптилног уживања у давању своје душе љубљеној без њеног знања. Од безумног Фракаса улази лик Сиранов у облик јунака пасторала, *Астреје* и *Цируса*. Убојички трбосек млатара и даље рапиром, али носи сад на срцу свом слатку тајну елегантне сентименталне преваре.

Ту опет вири иза Сирана слика Квазимода, чудовишта које носи у наказној души привиђење танке играчице с козом. Није ли његов нос ружан тако да сваки мисли да ће га скинути:

— „Али га Сирано никако не скида“, каже Рагно, као Квазимоду, кандидату за лудачког папу што вичу: „Маске не важе“.

У тим сентименталним тренутцима је Сирано пунокрвна романтичка особа, из оне поворке светлих бедника, чудовишта са златним срцем, смешних сентименталних, сродник Табарену, претку „Бајаца“, и Монмартском Пјероу У изврсном трећем чину, најјезгровитијем за цео комад, у драмски и сценски генијалном призору под Роксаниним балконом Сирано љуби на свој бедни и величанствени начин љубавника преко другога. Он је довео Христиана до наручја и пољупца, а сам стоји у тами под трпезом љубави:

Ја сам убог Лазар док се он сад гости!
Али дођох и ја ту до мрве које:
Она на уснама љуби речи моје!

Он остаје бедни буфон и заварава Гиша, док се љубавници венчавају, мистификацијом пута по васиони (коју је Ростан узео из дела Сиранових).

У четвртом чину, највише разблаженом, главни јунак је прилично одсутан и не развија се. Роксана долази у логор кадета, код Араса, и тајна Сиранова је упола откривена. Христиан

дознаје за њу и гине јер се и он жртвује као херој. Роксана плаче над својим песником и Селадоном. Он је дивно биће, јединствен песник, узвишен дух! — Да, Роксана! одговара увек Сирано, одбацујући сву могућност среће за навек.

Тек његова смрт открива тајну. Кад је једном тешко белесни песник, свративши последњи пут Роксани у манастир, у сутону жуте јесени, заборавио своју глуму и напамет изговорио последње — његово — писмо од Христиана, Роксана увиђа све. Али доцкан. Подмукло убијен из заседе, мало славно, умире Сирано, без среће и у смрти:

Па ни сама смрт ми не испаде згодно.

Она хоће да га воли, али он није грбави Рике из Пероове приче, који постаје леп кад га жена заволи. Ипак:

Што хаљина женска живот мој очара
Вама хвала.

И јунак умире отргнувши се од суза, фотеље и разнежености, као што се увек бранио од бола духовитошћу и поносним пркосом. Он се био узалуд, али тим је лепше. Дон-Кихот у оплемењеној форми се диже пред нама с речима Игових и Ришпенових бунтовника:

Шта то гмиже тамо? Ох, све страшна чуда?
Све душмани моји! Глупост, Предрасуда,
Подлост, Сумња, Пакост..
Нека се у борби, најзад, и уморим,
Шта то мари? Ја се борим, борим, борим!

И Дон-Кихот добија свој француски прелив, свој украс. Што му је остало нетакнуто, то је став пркоса, понос, величанствена фигура, високо дигнута глава, једном речи: „Перјаница“!

То остаје последња силуета особе, и то је оно што је одушевило гледаоце премиере Ростановог комада. „Ренесанс француског духа, ослобођење од странaчке навале и домаћих лутања странпутицама“. Носати, духовити, пркосни јунак је био Месија који ће извести драму француску из „магле севераца“ у коју је зашла. Сирано је постао симбол.

Јер кад бисте хтели главном најкрупнијом цртом извући лик Сиранов, нацртали бисте галског петла. Нос, перјаница, гордо уздигнута глава, мач као реп и високи тон:

Шешир с перјаницом од три вита струка;
Грудњак с пешевима; а, када корача,
Огртач му остраг диже врх од мача,
Гордо као реп петлов.

Тако га описује Рагно, Санчо овог Кихота, у првим сценама. Сирано носи нос, а то је (и по „Путу на месец“) симбол дрскости, поноса, духа, једном речи: Нос са великим Н. Кад је бацио све новце што има остаје гладан, али „какав гест!“ Он је напети, накострешени убојица, пара земљу остругама и смело кукуриче, величанствен над буњиштем живота без идела. Јунак на речи и по спољашњости. „Ја уврћем свој дух као бркове и одважно корачам“, каже он Валверу,

Истином звечећи као остругама!..

У гомили плебса, под галеријама дама, он се диже у тој силуети. И не треба вам рећи да је тај његов изглед онај који највише очарава као прелив у карактеру особе, да је уметничкији, реалнији него сви високи ставови борца за слободу мисли и осећаја, независност духа и борбе против силних.

Иначе је Сирано синтеза многих лепих особина: њих има донекле и сувише, тако да је питање да ли живи човек под толико костима. Он је управо оличење свих идеала човека који су се у историји Француза наслеђивали. Његов живот биће да је у томе: та особа живи животом народног духа. Сиранова душа је углачана на безброј бљештавих пољца од којих свако одбљескује зраком једног идеала.

И у роли несрећног љубавника је Сирано Француз. Сваки узвик бола је окићен његовом „перјаницом“. Кад говори Роксани у тренутку заноса он налази да је пољубац ружичаста тачка на глаголу „aimer“. Своје срце је стегао у крљушти блиставог оклопа духовитости. Он хоће да умре са поентом на уснама и вршком мача (игра речи у француском: la pointe) у срцу.

Психолошка црта за писца нема вредности ако не да гест, ни мисао ако није у целини максиме, у Хиговој антитези. Тако је цео комад састављен из сцена, које све у себи представљају као алегорија. Писац се њима жури. Цео *Сирано* је серија поза. Погледајте призор пред Валвером, пред Гишом, под балконом, поред мртвог Христиана, под дрветом. Да нешто каже јунак Ростанов мора да се стави у лепу слику.

И то је све у предмету, у карактеру јунака, исто колико у писцу. И кад писац говори главно је елегантно рећи.

Изглед, форма на првом месту. Отмен стил, нарочито, вешто довести до слике такође, обићи непосредан израз, прав пут. Стил Ростанов има много тога што се приближује

прециозности. Зато нас *Сирано* није гануо толико колико засенио. Прилика Сирана-мускетара, Сирана-трубадура, Матамора, Сирана-Гавроша и Дон-Кихота искрсле су пред нама, а да ли је ту једна, само једна жива душа осетљива? Писац и особа су се заразили узајамно виртуозношћу. Тај бунтовник против судбе је испричан ипак у тону доброг друштва. Писац је honnête homme. И над најузбудљивијом сликом бола диже писац завесу пред читаоцем са елегантним гестом, а најболнијој ситуацији прилази заобилазећи. То је се осетило у свему, чак и оном заобилазном начину изјаве љубави тиме што се писма напамет знају. Ростан уме чак да је психолошки и физиолошки тачан и — елегантан. Сирано је видео једном Роксану с друкчијом фризуром:

И као што други од сунчева сјаја
У очима дуго златне пруге носе,
И ја тад од сјаја твоје плаве косе,
Гледах на све стране само пеге плаве!

Има и ту, у болном одрицању, у том опроштају, дубоког поклона шеширом с прописним кораком у натраг.

Али све то доводи Француза у усхићење, јер је евокација из прошлости: Рабле, Хенрик Четврти, човек из Фронде, из салона г-ђе Рамбује. За остале, за нас, наивне словенске маште на пример, Сирано остаје по мало туђ, смем ли рећи, непријатан. Ми у души не носимо ону галерију славних предака

Комад Ростанов је ипак величанствено драмско дело за свакога, ремек-дело виртуозности речи и сцена и за оног који је прошао кроз ту галерију без породичних осећаја, само као радознали путник.

Милан Предић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Румунско певачко друштво „Хармонија“ у Београду. — Други концерат Анрија Мартоа. — Музика Г. Б. Јоксимовића уз „Угашено огњиште“.

Није публика поздравила топло и пријатељски румунско певачко друштво „Хармонију“ из Крајове, које је 9 априла приредило концерт у Позоришту, само из политичких разлога и савезничке љубазности него и због тога што јој је то дру-

штво лепо певало. Поздравила га је и не слутећи да тиме и нехотице даје на знање нашим певачким друштвима да хорско певање још може рачунати на публику, да још има света који радо слуша вишегласно вокално певање и да је малаксалости која је завладала међу нашим хорским певачима све друго разлог само не апатија публике И пуно позориште већином публике која воле хорско певање јасно је показало да је једино стара, прастара и традиционална слика концерата наших певачких друштава разлог са кога нема певачко-хорског живота у нашој концертној сали, поред свих напора и покушаја. Јер ниједна од наших културних установа није тако далеко заостала за добом у коме живимо као што су заостала певачка друштва, ниједна не значи данас тако мало за општу културну вредност као што то значе певачка друштва. На велику општу штету. Јер је важност певачких хорова по својој врсти велика не само као најприступачнијег ансамбла најширој публици него и као ансамбла који је у стању баш зато и васпитно да утиче. Међутим од традиционалних узвика севдалијских, од традиционалног патоса патриотске реторике последњих изданака преживеле романтике педесетих година није се макло, није се зашло у доба које тражи мало пунији и потпунији живот, разноврснији по естетичкој вредности и тананији у естетичкој разлици. И онда није чудо што наша публика, још не толико развијена да може да дâ суд и тачан и основан, прима са нарочитим одушевљењем све што јој се у хорско-певачкој техници донесе са стране, до душе увек боље од онога што на своме дому има, и са неколико речи изриче пресуду истим установама у нас које још мало па неће ни смети да се зову певачка друштва него црквени хорови готови да послуже, кад-када и упола само, при литургији или опелу и парастосу. И ма колико да није стајало у сразмери огромно одушевљење публике изражавано после сваке пиесе о концетру „Хармоније“ са оним што је дато, ипак је оно имало разлога јер такога хорског певања и ако не првокласног, одавно није чула наша публика.

Певачко друштво „Хармонија“ добро пева. Хор је дисциплинован и хоровођа не мора са пуно упадљивих гестова да опомиње певаче на смисао извођења. А то је добро. Што је хоровођа мирнији, успех је сигурнији. И окретни Г. К. Ђ. Анастасиу успео је да остане у границама хоровође који је

сигуран у спрему својих певача и зна да је сваки певач ушао у суштину комада који пева. Имао бих да напоменем само да односај између појединих гласова није довољно добар. Сопрани су нарочито слаби према осталој маси, особито баса. То се опажало увек када Г-ђа Маргарета Дан није певала са хором. Али поред свега тога цео утисак на публику био је велики. Јер је Г. Анастасиу успео да са својим хором изради неколико ефеката који плене. На пример брз и јасан изговор речи („Иљана“ од Музическу и „Чуо сам“ од Муршану) затим лепу кантилену („У Христа малог беше сад“ од Чајковског и у великој сцени из „Аиде“). Нарочито је лепо хор извео неколико piano-ефеката („Сутон“ од Виду и Хајбергеров мушки двојни квартет „Серенада“ и „Срећан пут“ од Василиу). Местимице је диференцирао ритмичку пратњу и камтилену врло успешно („Негруца“ од Виду). Уопште хорски ансамбл је студирао своје пиесе и спреман приступио је своме задатку.

Са хором су дошле и неколике солисте — које су и у хору испомагале. Од солиста су се истакле Г-ђа Дан и Г.Г. Рабега, Маџари и Стерпан. Г-ђа Дан је нарочито добро изводила румунске народне напеве уз окретну пратњу на клавиру Г. Маркезана.

10 априла по подне „Хармонија“ је у сали „Касине“ дала други концерат са истим програмом у корист Инвалидског Фонда. Успех пожњевен првога дана поновио се и сутрадан и публика и певачи остали су задовољни са овога познанства.

Анри Марто успео је да у року од три недеље два пута добије „пуну кућу“. 14 априла приредио је свој други концерт, у већем стилу и на посве другој основи. Свирао је са оркестром Бетховнов и Менделсонов концерт. У прошлом броју било је довољно речи о високој уметности Анриа Мартоа. Овога пута могу потврдити да је све успехе свога првога концерта на другоме увећао. Јер је свирао Бетховнов D-dur концерт, јер је свирао Менделсонов e-moll концерт. И тиме је речено све. Али ако са неколико речи пропраћам овај други концерт говорећи о самом приређивачу, не могу и са неколико речи да пропратим и свирање нашега оркестра. И ако растрзан свакодневним пробама и музицирањем у кафани,

наш оркестар, појачан и попуњен, успео је да ове вечери пријатно изненади не само као прецизан пратилац, (ту је видنија заслуга капелника Г. Биничког), него и као самостални извођач. Ја давно нисам у Београду уживао тако као при слушању сјајно одсвиране Григове „Осине смрти“ из Пер-Гинта. Динамика оркестра је ту била без замерке. Исто је добро одсвирана и „Анитрина игра“, мање добро „Свитање“, а још мање кратка, афористична, композиција „У дворани Горског краља“. Али то не значи да наш оркестар неће и то одсвирати исто као и „Осину смрт“ или оркестарску партију Бетховновог концерта када се буде ослободио недостојног музицирања по кафанама. Г. Бинички је сигурношћу окретног диригента држао у рукама цео ансамбл.

Трећа по реду музичка новост, изведена 19 априла у Народном Позоришту, јесте из пера Г. Боже Јоксимовића: музика за петочину драму из сеоског живота „Угашено огњиште“. Ја не могу да доносим суд о једноме комаду који поред све тезе коју износи — до душе не нове, — не успева више него да на крају, при месечини, на сцени постигне ефекат бацањем невиног детета под воденично камење. О њему ће, ваљда, позвани рећи свој суд. Мене се тиче музика за једну радњу која се уз песму, игру и севдисање при пуним столовима и под лиснатом липом или у сеоској механи провлачи кроз пет чинова покретана оним облигатним: „Ајде да играмо“ или „Ајде да певамо“. Играло се много и певало се много благодарећи Г Јоксимовићу. И маколико да је то већ познат обичај у комадима из народног живота, он је овога пута са музичке стране могао да заинтересује, јер га је музички обрадио један добар познавалац народне музике.

Сва музика Г. Јоксимовића је народна у најпростијем, најпунијем, али и најлепшем смислу те речи. И та се народност њена огледала више у соло-песмама него у хоровима. Све песме Јане циганке (Г-ђа Арсеновић) одишу свежином мелодијске линије и уобичајеним лепотама народних попевака те врсте. Има у њима нечега сенсуалнога и заносног. Има доста од „Жала за младос'“... Нарочито у песмама „Ноћ уздише“ и „Сву ноћ седиш“. Једна притуљена сета бије из широких попевака босанских које је са познатим специалним особинама врло успешно одпевао Г. Р. Павловић (Селим)

(„Ај, моја Босно“). И Г. Турински је, општински ћата, имао да пева, са хором неколико пута („Лепа ти је“ и „Грануло“...). Хор је са нарочитом пажњом израђен, и ако не полифоно, ипак складно и лепо („Ој весело“...). Уопште, цео утисак је добар што се тиче мелодија и свежине народне музике. Имао бих само да напоменем да нисам за цело вече могао да добијем импресију једнога пунога вокалног и инструменталног ансамбла. Г. Јоксимовић, изгледа ми, није обратио исту пажњу и оркестру, и овај је играо посве подређену улогу целе вечери. А то је штета. Јер многа мелодијска лепота била би појачана шаренилом боја инструменталне пратње и снажан замах хора био још снажнији, поткрепљен пуноћом оркестарске полифоније.

Пред комадом свирана је, нешто скраћена, увертира „Младост“ од Г. Јоксимовића, а између чинова опет од Г. Јоксимовића „Свита“ у пет делова за оркестар 1) Старокадна игра, 2) Шала, 3) Ашиковање и севдах, 4) Растанак и чежња, 5) Сећање на прошлост. И увертира и „Свита“ имају пуно лепих појединости народне музике и местимице су израђене са ритмичком живошћу, нарочито увертира, и довољно инструменталне интересантности.

Дириговао је сам Г. Јоксимовић.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Бугарска и балканске државе.

Сви бугарски политичари из партија које су последњих година долазиле на власт и напуштале је, кад вољно кад невољно, мисле данас на реванш. Сви они рачунају да Бугарска није заслужила неправду коју јој је нанео Букурешки Уговор, одузевши јој део Добруџе и истргнувши јој готово из руку најбољи део старе Маћедоније. Али, сви се не слажу у томе ко је за то крив. Једни мисле да су Бугари сами криви за последице јунскога рата, а други криве савезнике, Србе и Грке. Ако нису сложни о кривици за последице, они су сложни у томе да треба ревидирати Букурешки Уговор у корист Бугара. И, у програмима сваке од поменутих партија, биће речи и о

„ревизији Букурешког Уговора о миру." На који начин да се та ревизија постигне, у томе се сви разилазе.

Влада Др. Радославова мисли да се то мора постићи сад одмах, а средства су ова. Дипломатском акцијом и кроз брошуре и новине, нагнати Европске Силе да изврше ревизију Уговора. Како је овим начином немогућно, — јер Европа не жели више немира и потреса, — онда средством чета које ће упадати на територију Србије, Грчке и Добруџе. Четничком акцијом изазвати нереде и стално обраћати пажњу Европе на њу, с изјавама да ће се наставити акција и да може у даноме тренутку букнути рат на Балкану. Влада Др Радославова већ је нешто од овога свога плана почела изводити. Чете се крећу дуж српске и грчке границе; њихове вође упропашћују гранична села, гонећи их да узму учешћа у пустошењу и крвавом поступању према мирним сељанима и негде варошанима. Бугарске чете су се сем тога здружиле и са турским четама из Тракије и заједнички делају на новој грчкој територији на истоку, а понегде заједнички раде на грчкој и српској граници према Албанији. Кроз своја, а нарочито кроз нека енглеска јавна гласила, стара се Бугарска да Европу увери како је становништво у новим крајевима Србије, Румуније и Грчке не само незадовољно, него како је изложено гоњењима горим него под турском владавином. Влада бугарска се стара да нарочито дискредитује српску управу у новим крајевима, и да прикаже Србе као најжешће гониоце Бугара. Разлог за овакав рад Др. Генадијев, бивши бугарски министар Иностраних Дела, помиње у приватним разговорима овако: „Ако оставимо пет година на миру Србе, онда немамо више шта да тражимо од њих; народ ће бити са њима" Јавно тај разлог не говори, јер је одговор: „Какви су то Бугари, који ће се за пет година посрбити." У погледу тактике, та иста влада овако размишља: Бугарска се мора са свима рачунати, али то више не сме нити може бити са свима у један мах, него са сваким на по се. Румуни би требали да су први на реду, јер су без рата ушли и узели оно што је Бугарска тридесет година држала. Али, како су они и политачки и војнички данас најјачи, то их треба за сада не само оставити, него и тражити њихово пријатељство. Отуда и читава једна акција у Румунији од стране владе у томе правцу, акција која до сада није још показала никакав успех. После Румуна треба да буду Грци, који су се највише бугар-

ским недаћама користили, и добили оно што нису заслужили, а бугарски понос до краја увредили. Како ће са Грцима Бугари увек изаћи лако на крај, то се треба окренути у првом реду противу бугарскога најопаснијега такмаца, Србије Савладана ли буде она, онда је Бугарској будућност на Балкану обезбеђена. Како Румунија и Грчка и Србија иду заједно данас, то Бугарска мора да тражи потпоре код оних који раде да заједницу ове три државе растуре „Макар и са Црним Циганином, само да се реванширамо“...

Аграрна партија (Сељачка Слога) рачуна да треба примити резултате лањскога рата, за који носи одговорност Бугарска а не савезници, и тражити начина да се са Србијом ступи у добре и пријатељске односе. Ревизија би могла доцније да дође. С овом партијом само донекле се слажу социјалисти, тесни и широки, који имају ипак више националистичкога него ма у којој другој држави.

Даневисте, гешовисте и каравелисте траже други начин за постигнуће ревизије Букурешкога Уговора. Они мисле да треба најпре поправити све што је рат у Бугарској покварио, па тек онда поново поставити питање о Маћедонији. Докле се то не уради, трудити се да се буде подједнако у добрим односима са свима балканским државама. У погледу односа са Србијом, ове три групе не слажу се никако. Докле први и други кажу да може бити добрих и пријатељских односа, па чак и савезничких, дотле су каравелисте (они за чије је владе 1908 године прокламована независност и Краљевина у Бугарској) против свакога савеза са Србијом. Међу политичарима оне две прве групе није слоге у томе под којим условима може да дође до присније односа између Србије и Бугарске. Докле једни кажу да то може бити под условом да Србија уступи Бугарској Кочане, Штип и малешевску област, изиђе из савеза са Грчком, и да помогне да Бугарска добије Кавалу и Серез. Дотле други постављају као погодбу, и то за почетак, да се у неким деловима српске југозападне територије признаду пуна аутономија бугарскоме језику у школи и цркви. Каравелисте, за успоставу добрих односа са Србијом, траже то исто.

И аграрна, и обе социјалистичке партије, и гешовисте, и даневисте и каравелисте су противне свакој четничкој акцији, коју влада данашња помаже. Верујући у животну снагу свога народа, оне рачунају да им то не треба и да им четничка

акција може донети штете само код образована света. Зближење са Турском ове партије сматрају као једну и неприродну и некорисну ствар. Оне мисле да Турска жели да се створе заплети на Балкану, које она неће изазвати и из којих би она могла да поврати нешто од изгубљенога. На случај таквога заплета, па чак да за Бугарску ствари буду најповољније, Бугарска би имала да изгуби добар део своје данашње територије.

Арбанија не долази још у питање, пошто то и није још држава. Али, према њој се са наклоношћу све партије односе. Влада Др. Радославова има од ње помоћи у четничкој акцији.

Природно је да код бугарских партија, уз ово питање, дође и питање којој групи Сила, Тројноме Савезу или Срдачноме Споразуму, треба Бугарска да следује. Др. Радославов и његови другови из стамбуловљеве партије су за то да Бугарска очекује све од Аустро-Угарске. Аустро-Угарска је била за ревизију Букурешкога Уговора, она је помогла финансијски Бугарску у најкритичнијем тренутку, она диже глас у Европи за Бугарску, она обећава и даље помагати Бугарску морално и финансијски. Сем аграраца и социјалиста, друге партије су за то да Бугарска следује Тројни Споразум и од њега све очекује. Као први разлог наводе то што је у једноме најмучнијем тренутку за Бугарску, Аустро-Угарска напустила Бугарску: кад је Русија тражила од Аустро-Угарске да Турску нагнају да поштује границе Лондонскога Уговора, Аустро-Угарска је то одбила. Као други разлог дају то што је Тројни Споразум финансијски много јачи од Тројнога Савеза, те и помоћ за Бугарску од овога последњега мања.

Уживајући пуно поверење краља Фердинанда, данашња влада ради у поменутоме правцу. Она неће да зна ништа за то што и Тројни Савез и Тројни Споразум полако деле данашњу Турску у Азији. Она неће да види да за данас нераздвојни интереси вежу Румунију и Грчку и Србију, које, чувајући равнотежу балканску, желе да сачувају и политички и морални интегритет балканских држава. Њој није стало до других интереса него до оних својих најближих и уских интереса, чије би задовољавање могло тренутно поправити данашњи положај Бугарске, али никако обезбедити будућност Бугарске, онакву какву сањају садањи одговорни и неодговорни чиниоци у њој. Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Милутин Бојић: Песме. Издање С. Б. Цвијановића. Београд, 1914.

У невероватно и опасно великој гомили младих који данас певају, Г. Милутин Бојић се истиче на првом месту. Али он се истиче не зато што његове песме имају релативну вредност према песничким натезањима и симулацијама стихотвораца његова нараштаја, но зато што вреде саме собом, независно од свих других обзира.

Врло млад, он је још од 1910 стао свраћати пажњу на себе. Те године изишла је његова песма *Вране*, добро стилизована и са јаком песничком идејом:

Црне, истоветне, страшну причу зборе,
Како је ужасно с другим једнак бити.
Тишина: пролазност и вечност се боре.
Све крај мене пада у њихове нити.
Ала је ужасно с другим једнак бити!

Један млад песник који тако почиње у својој осамнаестој години, морао је ићи даље Г. Бојић је од тога доба објавио приличан број стихова, и сада са првом књигом својом излази пред публику. То још није једна од оних дефинитивних књига које утврђују правац, вредност и глас једнога песника. Али то је више и од једног доброг почетка. То је добра прва књига једног несумњиво талентованог младог песника.

Г. Бојић је песник од талента, од оних природних талената који прокључају и у силним млазевима избију у једном бићу. Осећа се у његовој поезији нешто самоникло, нешто што је природно морало доћи и што без усиљавања долази. У њему пева његова младост, као што у пролеће шуме одјекују од тичјих концерата. Како је овај јужњак вреле крви далеко од наших „скандинавствујушчих“, којима је лед у срцу, магла у глави, а мртва фраза на уснама. Он се не усиљава да буде „модеран“, то јест да ропски подражава снобове или мистификаторе једнога тренутка, но пева онако како осећа, без обзира а често и без зазора.

И шта би један песник тих година и тога темперамента певао него љубав? Само, не сентименталну љубав наших

старих песника, љубав према бледим девојкама под бледом светлошћу месеца, но љубавну страст, која као пламен букти, греје и сажиже. Његова муза није „бледо девојче што сања“, но млада баханткиња у жарко и разблудно летње подне:

Волим твоје уде сазреле и вруће
И детињско око што немиром жеже;
Волим те кад лицем плане ти чезнуће,
Кад се мрком кожом проспу руже свеже.

Он има жеђ Живота, и алапљиво срче његове сласти:

Љубави и Срећо, ко кобац вас кљујем!

У његовој поезији бљешти сунце, букти живот, буја пролеће, и као у античким „светим гајевима“ са бахантскињама и фаунима, певају тице, сокови у дрвећу, цвеће на стабљикама, извори у трави. То је једна велика химна плотском животу и анималној животној радости. И са страшћу и снагом он ће певати своју младу охолост „кад се дивље, лудо, само крвљу воли“, и као млади фаун здравити своју младост што „вришти, пуна страсти пламне“. Све то може изгледати нешто одвећ чулно, некада и садично, бестидно, каткада и ниско, али то је песма младости, казана само искреније и природније но што се то обично чини.

Поред тога песника фаунске страсти, Г. Бојић је и песник прошлости, снажно схваћене и савесно и сликовито казиване. Са пажњом једнога Хередије, он проучава ишчезла доба, и у јаким стиховима анализује их. *Последњи император*, да је краћи, био би изврстан Две овакве песме, *Заљубљени Давид* и *Салома*, у којима се осећа дуго и савесно проучавање Библије, два су историјска пандана ретке снаге и израза.

Оно што поред страсности у осећањима одликује поезију Г. Бојића, то је његов кратак и звонак стих. Он је један од ретких наших млађих песника који има свој стих. Врло богат речник, и то речник снажних, металних, звонких речи, и нови сликови, добро акцентовани, ударају као дуги витешки мачеви о тврде тучне оклопе који звече као трубе, дају утисак снаге, борбе и победе Млади песник има речитост која се ретко јавља код нас. Та његова вербална снага више но један пут подсећа на поезију Виктора Хига.

Прва књига *Песама* Г. Милутина Бојића далеко је од

тога да буде савршена. Његов унутрашњи живот је још несређен, и све то још се пенуша и превире. Његова осећања су још неразвијена и једнострана, а онде где хоће да буде песник од идеја (циклус *Кроз векове*), не полази му за руком. Када је љубавник, Г. Бојић сувише упрошћава; када је хтео да буде мислилац, он је нејасан, мутан, и смисао се изгуби у преливању живописних речи и звекету снажних стихова Млади песник је речит, али мало претерује у тој својој способности, и његов тон је одвећ висок, напрегнут, каткада декламаторски. Најзад, израда његове песме и строфе прилично је једнолика.

Али својих мана имају и старији и искуснији писци но што је Г. Бојић, који је својом првом књигом дао доста, и који има још цео живот пред собом. Очевидно је да су његове мане последице његове младости, и да често долазе од претеривања његових врлина. Године долазе, са радом, искуством, размишљањима. Његов унутрашњи живот ће се средити, он ће наћи своју равнотежу и израз. Са овом књигом он је дао не само једну лепу наду српској поезији, но и једну добру поетску принову српској књижевности.

J. C.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Зофка Кведер: *Jedanaest novela* (Zagreb, 1913). — Са неколико збирака приповедака и драмских дела, као и повећим бројем радова по словеначким и хрватским листовима, Г-ђа Зофка Кведер је више него само позната у словеначкој и хрватској књижевности. Управо, она већ има своје место и у једној и у другој књижевности. Њену последњу књигу, „Jedanaest novela“, издало је Друштво Хрватских Књижевника. Г-ђа Кведер је у овим новелама онаква иста каква је и у већини својих приповедака на словеначком. Пре свега, средина и људи који су овде приказивани нису скоро ништа другојачи; и она је и овде, у новој средини, тражила исте ствари, посматрала их и приказивала на исти начин. Новеле, као што су „Crna Noć“, „Rudnici“, и сличне, имају много стварног, грубог живота, и покушаја решавања неколико проблема из социјалног и националног живота. Али и те најбоље новеле, као и све њене приповетке, имају доста „модернога“ у рђавом

смислу те речи и књишки тражених ствари. Интересантне су у том погледу „Ratne novele“, слабе, новинарско-фељтонистичке приповетке са много општих места и непознавања ствари. И слике као „Slikar“ и „Ludnjak“ нису много успеле. Поред свега, књига није без интереса и пажња коју јој је указало Друштво Хрватских Књижевника има својих разлога. Г-ђа Зофка Кведер је и њоме показала да заслужује своје место у реду највреднијих и најбољих жена-списатељица на Словенском Југу. У. Ц.

„Књига српско-хрватско-чешке конверзације“. — Г. Др. Јосиф од Етел од Хвоздомил, адвокат и учитељ српско-хрватског језика на Чешко-Словенској Трговачкој Академији у Прагу, штампао је у Прагу „Књигу српско-хрватско-чешке конверзације, са кратким прегледом српске граматике и узорцима трговачке кореспонденције“. („Kniha srbsko-chorvatsko-česke konversace se stručným přehledem srbske mluvnice a vzory obchodni korrespondence“). Како су се у последње време наши односи са Чесима почели развијати, ова практично састављена књига добро долази да задовољи једну велику потребу. М.

Књиге Социјалне Матице за 1913. — У културном и просветном раду словеначког народа знатну улогу врше различите Матице, међу којима се у последње време почела јаче истицати Социјална Матица, чији је циљ у првоме реду да шири социјално-политичке и научне списе у народу, помажући на тај начин јачање народне свести и подизање културе и просвете. Доследна своме плану од прошле године, она је издала у 1913 години три књиге: Dr. Vekoslav Kisovec, „Delavsko Zavarovanje proti nezgodam“; Dr. Ivan Žmavc, „Ozdravljenje socialnega življenja z uporabo prirodoslovja“; Dr Karel Slanc, „Zadruga i njen pomen v razvoju človeštva“. Све три књиге, као што се већ из наслова види, одговарају циљу Матичиних издања. То су популарно-научне књиге које ће, како избором предмета тако и начином обраде, користити публици којој су намењене. У. Ц.

Нова збирка новела Г. Ива Ћипика. — У издању књижаре Геце Кона у Београду изишла је нова збирка новела Г. Ива Ћипика „Прељуб“. О овој књизи, која је лепа принова за нашу књижевност, биће више речи у овоме часопису. Х.

„На Прагу“. — У Београду, као друга књига „Библиотеке Књижевнога Прегледа“, изишла је драма у једном чину „На Прагу“. Писац је Г. Милош Р. Димитријевић. Комад је ових дана игран у Народном Позоришту у Београду, и у позоришном прегледу биће овде речи о њему. Х.

Fürst G. Trubetzkoi, Russland als Grossmacht. Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart und Berlin, 1913. — Где нема склада између погодаба и задатака спољне политике и средстава народне одбране, ту не може ни бити ни успеха у општој државној политици. Узалуд и најозбиљније представке дипломата, када их није у стању да потпомогне и да брани реална моћ; нашта и најбоља и најспремнија војска, ако се дипломација није за време постарала да осигура неутралност осталих сила. И ако на први поглед тако прост аксиом, ипак колико се тек о њега грешило и греши у самој пракси Најбољи доказ: историја руске државне политике, када се стално грешило о тај аксиом. Услед чега и стални неуспеси. Славу руског оружја помрачавала је немоћ руске дипломације Добро вођену дипломатску акцију није била војска у стању да подржи. Тако је било за време кримског рата, тако за време турског рата, тако за време јапанског рата, тако у доба анексије Босне и Херцеговине. Да Русија остане и даље Велика Сила, и у њој треба, најзад, да иде корак у корак дипломатска акција са развојем народне одбране.

Писац износи врло живо историју руске политике за последњих двадесет година, њену политику на Балкану као и на крајњем истоку. И ако махом све познате ствари, ипак их вреди прочитати. Путем којим греди, Русија и даље мора ићи. Подједнако се мора ангажовати како за балканске ствари тако исто и за одржање животних интереса на обалама Тихог Океана. Само би прошлост једном требала да буде учитељица садашњости. Неуспехе би требало једном да замени политика успеха.

Б. Љ.

Књиге Матице Словеначке за 1913. — Врло велики роман „Gospodin Franjo“ (504 стр.), од Подлимбарског (псевдоним) чини XXV свеску „Zabavne Knjižnice“. Подлимбарски је био међу првим аустријским чиновницима који су били у Босни и Херцеговини после Окупације, провео је тамо већи низ година, видео и проживео доста, и све то сада, као већ стар човек и познат писац, унео у овај свој велики роман који заслужује нарочиту пажњу И поред сувишне опширности, роман у целини показује писца који је гледао и умео гледати својим очима. Затим, приказујући живот и људе у главноме стварно и реалистички, Подлимбарски се том особином издвојио од оних словеначких приповедача и романсијера у чијим делима има много књишког, мистичног и нејасног. Његов роман има и значај једног историјског документа

XX свеску „Knezove Knjižnice“ чини драма у три чина „Гекша“ Антона Фунтека, која се са успехом давала у Љубљани и Загребу Тада је, као и сада при објављивању, изазвала доста живу и у главноме повољну критику.

Старији писци заступљени су у овоме колу трима приповеткама („Bore mladost“, „Skušnjave in izkušnje“, „Zlato

pasir“) Јанеса Менцингера, једнога од најпознатијих приповедача из шездесетих година прошлога века, а већ прилично застарелог за данашње време.

Корисна је књига „Izbrane narodne pesmi hrvatsko-srpske“. У првоме делу те књиге, који је уредио Др. Бранко Водник (Дрекслер), дате су старије народне песме са опширним уводом о старијој хрватско-српској народној поезији уопште. Други, знатно мањи део, уредио је Др. Фран Илешић и дао свега четири песме из новијег времена и песму о Св. Сави као „песму која уводи у почетке средњевековне српске културе“. На крају су неколика објашњења, речник и карта земаља које захвата хрватско-српска народна поезија. Књига ће задовољити осетну потребу код Словенаца, јер је већ подужи низ година од како није било сличних збирака. Само, ваљало је дати мало више места ћирилици (ћирилицом је штампано само пет песама), унети више реда и прегледности у подели и обратити већу пажњу при избору песама на њихову књижевну вредност.

Под редакцијом Др. Јожефа Глонара, настављено је издавање „Slovenskih narodnih pesama“ (15 snopić, br. 8184—8538), са потребним напоменама. Ово издање било је прекинуто због смрти старог уредника Др. К. Штрекеља.

Последња је, и једна од најважнијих књига овога кола, „Slovenska bibliografija“ од Др. Јанка Шлебингера. У њој је библиографија књига, листова и других издања (музикалија на пример) од 1907—1912 године; са ранијим „Библиографијама“ од истога писца и Др. Франца Симоничића она даје целокупну словеначку библиографију од 1550—1912. Новина је овде учињена што је библиографија доследно изведена по струкама, што је уз књиге дата библиографија оцена и приказа истих књига, и што се код имена писаца помињу не само њихове књиге већ и сви важнији њихови радови који су изишли по часописима и другим збиркама. У. Ц.

„Десет месеца рата на Балкану“. — Француски новинар Жан Пелисје (Jean Pélissier, сарадник тулуске „la Dépêche“, од октобра 1912 до августа 1913, био је са свима балканским војскама и видео сва балканска бојишта. Знатан део својих живих и занимљивих дописа прикупио је и штампао у засебној књизи („Dix mois de guerre dans les Balkans“, Paris, Perrin et C-ie.). О Србији је писано са разумевањем и са симпатијама. Од интереса је и предговор, где се указује на слепило, неразумевање и неспособност дипломата и на силину народних инстинката и прегнућа. М.

„Iz mojih političkih zapisaka“. — Г. Др. Франко Поточњак, који је у добу од 1905 до 1908, играо видну улогу у политичком животу Хрватске, у последње време повукао се из јавнога живота. Сада поново излази пред јавност са збирком својих говора и чланака, из доба од 1897 до 1909, под

општим насловом „Iz mojih političkih zapisaka“ (Загреб, 1914). Књига има не само лични, но и политички интерес, и заслужује пажњу свих наших јавних радника. М.

———

„Споменици Јагодине“. — Г. Емило Цветић, професор у Јагодини, публиковао је до сада неколико добрих и корисних расправа о Јагодини у даљој и ближој прошлости („Стара Јагодина“, 1905; „Споменици старе Јагодине“, 1908; „Јагодинска основна школа“, 1910; „Споменици Јагодине“, I 1910). Од „Споменика Јагодине“ изишла је сада II свеска (Ниш, 1914). Ту су три биографска чланка о Михаилу Илићу, јаворском јунаку, о Светозару Марковићу, који је детињство провео у Јагодини, и о Ђури Јакшићу, који је у једном бурном тренутку свога живота, око 1870 године, био у Јагодини. Г. Цветић по писменим датима и причању живих, даје ваљане податке за биографије тих наших знаменитих људи. Л.

———

ПРОСЛАВЕ.

Његошева прослава у Прагу. — 23 априла, на врло свечан начин, прослављена је у Прагу стогодишњица Његошева рођења. Прославу су приредила југословенска ђачка друштва на чешком универзитету, српско — „Шумадија“, хрватско — „Хрват“ и словеначка — „Илирија“ и „Адрија“. Велики песник, који је имао тако широко словенско осећање и био један од наших најранијих писаца који су имали осећање југословенске културне заједнице, достојно је прослављен у тако словенском Прагу од свију представника младе Југославије.

23 априла пре подне, свечаност је била у сјајном Општинском Дому Прашке Општине. Председавао је Г. Др. Т. Мареш, ректор Чешког Универзитета; уз њега су били Г. Ђ Несторовић, председник Београдске Општине, Г. Шкеровић, црно горски народни посланик, и Г. Јозеф Холечек, књижевник и публициста. Поред делегата Београдске Општине, Црне Горе, југословенских ђачких друштава из Беча и Брна, били су присутни многобројни представници књижевног, политичког и уметничког Прага. Предавали су о Његошу: Г. Др. Јан Махал, професор Чешког Универзитета, Г. Др. Јован Скерлић, професор београдског Универзитета, Г. Др. В. Јанић, наставник београдске Богословије. Многобројна и одлична публика са пажњом је пропратила сва ова предавања. Свечаност су поздравила многобројна друштва и установе, као и угледни појединци из свију крајева Словенског Југа и из Чешке.

У вече је била уметничка академија у огромној сали Општинског Дома. Концерат је био испуњен одабраним, искључиво словенским програмом. Посета је била ретко обилна.

Чешка штампа је са великим симпатијама писала о овој лепо успелој културној прослави. Х.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXXII, број 10. — 16 мај 1914.

ЈЕДАН „СВЕТАО ГРОБ.“

Посмртна реч изговорена од стране „Српског Књижевног Гласника“ — 3 маја 1914 — на гробу Јована Скерлића, уредника „Српског Књижевног Гласника“.

Госйодо,

Од стране *Срйског Књижевног Гласника* има да падне последња реч на гроб Јована Скерлића. Та тужна дужност пала је нама у део. Колика је то част за нас, туга је наша још много већа. Ми из *Гласника* имамо највише за њим да жалимо!... И нама је —

. . . . . . јаој, пао
Стегоноша дичног стега!...

Српски Књижевни Гласник неће пасти у недостојне руке док су живи они који су га покренули и они који се данас око њега налазе. Али где ћемо опет наћи ове неуморне и крепке руке које у овом ковчегу леже сада непомичне? Ко ће *Гласнику* дати ону жарку љубав, ону надчовечну енергију, која је, као што је лепоречено, везана апсолутно само за његово име?

Скерлић је волео *Српски Књижевни Гласник* изнад свих својих ствари. Он који у својој скромности није о својим делима никад говорио, говорио је с поносом о *Српском Књижевном Гласнику*. Свак ће рећи да је тако с правом говорио; јер оно што је *Гласник* данас, *Гласник* само њему дугује: број сарадника, каквоћу сарадника, покрајинско порекло сарадника, и с тим и све оно што такви сарадници могу дати. Али га он није зато волео. Он га је много више волео с тога што му је знао његов шири значај. Благодарећи Скерлићу, *Српски Књижевни Гласник* је постао моћно просветно средство, и духовна спона

ширега Српства и јужног Словенства. Скерлић је *Српски Књижевни Гласник* начинио школом, и националном установом. Родољуб, идеалист у најбољем смислу те речи, снажан радник у правцу свих народних идеала, он га је волео из тих најплеменитијих побуда.

Вредност Скерлићевог књижевног рада у *Гласнику* биће казана доцније, у његовом и нашем ча:опису. У својој доброти, он је другима приписивао утицаје које они нису имали. Његов утицај, преко његових сјајних критика, које су, задивљујући све нас, неуморно, устопице, пратиле сваку појаву наше књижевности, био је не само изузетно велики, но је једини који заслужује да се помиње.

Пред овим гробом, ја се, као покоран некој јачој сили, сећам оне Змајеве песме — „Светлих гробова“, — коју је он нарочито волео, не помишљајући, скроман као што је био, да ће једном она бити и за њега написана. Прочитајте ту песму кад се вратите кући. Прочитајте је. Молим вас, прочитајте је кад се вратите дома. Ништа, ничији говор, никаква студија неће вам боље казати ко је био

Скерлић, и шга он за нас остаје, и шта остаје за даљи нараштај, за *омладину,* којој на првом месту припада његово завештање.

Ако је ико био светао пример и подстрек за рад и истрајност, ако ће ичији гроб остати гроб који сија даљим нараштајима, то је био он, и то је његов гроб. Ниједном гробу боље но Скерлићевом — гробу нашега драгог Скерлића, понесенога идеалима, неуморног и верујућег — ниједном гробу више но његовом не приличи овај разговор који се у Змајевој песми води између новога гроба и оних који око њега стоје: —

„И ти паде, брате драги!“
— *„Нисам, браћо, док вас траје!“*

. . . .

„Зар се може стићи циљу?“
— *„Ко посумња никад неће!“*

. . . .

„А ко беху они диви,
Који су те напред звали,
Који су те ојачали,
Који су ти крила дали?“
— *„То бејаху идеали!“*

Ти идеали, сви идеали, то је оно што је Скерлића кретало напред; народни идеали,

научни идеали, морални идеали, уметнички идеали!

То је његово последње завештање и онима на којима сада остаје част и терет уређивања *Српског Књижевног Гласника*. Они ће се трудити да га по својим силама изврше.

А сада: — *На посао!...* као што би нам он рекао да је жив међу нама. Поздравимо га још једном с великим болом, и речима „Нека је славан!“ — и, понесавши са собом *вечно свежу* успомену на овај нови „Светли гроб“ српскога народа, разиђимо се на своје дужности.

Богдан Поповић.

ОД ВЛАСНИШТВА.

Ненакнадни губитак који је *Српски Књижевни Гласник* претрпео смрћу свога драгог и угледног уредника, неће омести даље излажење и, надамо се, напредак овога часописа, коме је Јован Скерлић био посветио своју најбољу снагу, и коме су његови претплатници и читаоци пружили своју обилату помоћ.

Читаоцима је познат број и вредност сарадника из свих крајева Српства и Југословенства, које је око *Српског Књижевног Гласника* умео прикупити његов досадашњи уредник. Власништво *Српског Књижевног Гласника* очекује, и не сумња, да ће сви ти сарадници, и, у име Бога, нови поред старих, потпомоћи започето дело. Ми ту сарадњу не тражимо из сентименталних разлога, но ради онога што је *Гласник,* и што треба да буде.

Уређивање *Српског Књижевног Гласника* Власништво је решило да повери: **Г. Павлу Поповићу,** професору историје југословенске књижевности на београдском Универзитету, најближем другу и сараднику нашег досадашњег уредника, са којим је наш нови уредник заједнички радио на многим пословима и већ једном, 1905 и 1906, заједнички уређивао наш часопис.

Традиције *Срӣског Књижевног Гласника* биће одржане; међу њима, по могућству, и она коју је Скерлић завео: *„Сваки дан бољи“*.

Власништво се, најзад, нада да ће га у његову предузећу и даље потпомоћи и публика, *Гласникови* вазда верни претплатници и читаоци, и нада се да ће се круг *Гласникових* пријатеља све више ширити.

ВЛАСНИШТВО
„Српског Књижевног Гласника“.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXXII, број 10. — 16 мај 1914.

ТАТЈАНА.

(Крај).

Једне недеље реши се цело друштво да идемо на Салев романтичним путем кроз Гранд Горж. Трамвај нас је довео до села у самом подножју планине. Одатле нам је показивао пут Мустафа. Имао је „Бедекер“ и тврдио да се у њему потпуно разуме. Пут је најпре водио кроз дивне винограде Колонжа, окићене насмејаним вилама. Село се губило све више. Пут се претворио у обичну стазу, чије купине и мршаве леске су ме опомињале моје земље.

На једној раскрсници, кад ефендија, својим грленим изговором, нареди да ударимо десно, Татјана се успротиви и стаде тврдити да пут води лево. После дужег објашњења, друштво више поверова Мустафи и пође с њим на једну страну, а Татјана на другу. За њом пристах само ја. Стаза нас је водила право уз брдо, док не западосмо у неке камене мајдане. Скакали смо из рупе у рупу, провлачили се кроз један тунел од павите да уђемо брзо у други. Прође пола сата, сат, сат и по... Било је више од два сата откако смо се раставили од друштва, кад наиђосмо на један поток.

— Ето, туда, тим потоком — рече Татјана сигурним гласом — па смо одмах на врх планине.

Пели смо се још тако доста, сад све уз поток, док не дођосмо у једну сутеску. То беху две горостасне стене, иша-

ране од саме природе неким чудним модрим и плавим бојама. Оне су се сучељавале у дну, а са врх угла, који су тако правиле, падао је поток у виду једног врло лепог водопада. Дивили смо се дуго лепоти тога места, где се могло маштати до миле воље. Али је време протицало. Били смо усред планине. Ипак седосмо да се одморимо, па да се после освежимо хладном водом са потока.

— Ово је свакако та фамозна Гранд Горж? — примети Татјана.

— Немам појма — одговорих ја.

— Несумњиво.

Затим, промеривши куда поток иде, додаде:

— Мораћемо заобићи ову стену десно, па смо одмах на врху Салева.

Поседосмо још мало. Ја сам звиждукао на доколици прву арију која ми је пала на ум

— Вама је досадно?

— Откуд то закључујете?

— Ви звиждите!

— Звиждим јер не умем да певам.

— То је дакле нека песма...

— Песма из моје земље.

— Из ваше земље? А шта значи то фи-фи-фи?

— „И у гроб ћу с тобом поћи..“

— Sacré Serbe, c'est gentil!

После једне паузе, она ће опет:

— Au vrai dire, qu' est-ce que c'est que les Serbes?

— Један мали народ на Балканском Полуострву... Словени... ваша браћа.

— Frères Slaves?.. C'est curieux. Jamais entendu!... Има ли у вашој земљи фијакера?

Насмејао сам се

— Да, имате право, то је глупо питање — поправи се Татјана. — То као што нас Русе питају да ли заиста код нас по улицама постоје нарочити жандарми којима је дужност да мотре на носеве пролазника: „Господине. faites attention, нос вам се мрзне...“ Озбиљно, то је дивно, та варварска песма: „И у гроб ћу с тобом поћи“, па онда овај дубоки планински мир, ова неизвештачена романтика!.. Јел'те, да вам није криво што сте пошли за мном?...

Што смо се више пели, предео је постајао све опаснији. Од пута ни помена. Ишли смо по нагону, после смо пузили, хватали се рукама за ивице од стена, па се онда дизали на мишићима, тражећи да се ослонимо на какав бусен. Татјану сам пустио преда се, јер напред, можда сам и очекивао спаса, али назад. . Окренуо сам се само једанпут; то је било страшно: голи врхови камења, окомита литица, бездан. Мала Татјанина нога у финој и згодној ципелици од жуте коже била је стално у висини мојих уста. Ох, како сам желео ижљубити их, и ципелу и ногу! Али се на то није могло мислити. Требало је пазити непосредно на сваки корак, свака секунда која је откуцавала у мом џепном часовнику могла нам је бити последњи час. Наш живот је зависио од трошности бусена, од кртости једне шибљике. Татјана није била свесна опасности. Она је живо пружала своје мале руке у црним рукавицама и вукла своје витко тело као лепа змија.

Кад избисмо на врх гребена, пејсаж се рашири и у висину. Видесмо врх Салева. Тек смо били на пола пута. Али чусмо хујање потока. То нас охрабри.

— Само овако укосо, у правцу потока — рече она одважно. — Он мора да долази с врха планине.

Још један опасан прелаз, потрбушке, преко голе стене, на божју вересију, и ми се сјурисмо у једну врсту речног корита. Оно је било обрасло густим шипражјем. Сирота Татјанина сукња од свиле цепала се као да је од хартије. Трње нас је гребло. Ноге упадале у влажну маховину.

— Више нема никаквих тешкоћа — отргоше се са њених усана речи као уздах.

Она поправи своју косу, па додаде веселије:

— Јесам ли вам рекла?... Држимо се потока!

И гледајући ме право у очи:

— Шта мари нешто мало муке! Ово ће вам бити најлепша шетња у животу, n'est-ce pas?

Доиста, опасност од пада била је прошла. Милиони сплетених грана и гранчица одвајали су нас од амбиса. Али требало је продужити. Сва храна је била остала са друштвом. Ја нађох у једном џепу парче чоколаде, која је бог зна откад остала ту. Пружих јој је. Она ми врати половину с речима:

— И ви сте гладни.

Морало се ићи напред, корачати, напрезати се даље...

Докле ће она још моћи овако? Хоће ли имати довољно снаге док избијемо на врх планине?

— Чорт! — узвикну Татјана љутито. — Опет водопад.

Овај је био још гори него онај први. Стене су биле излокане и глатке. Није се могло пети уз њих, а нису се могле ни обићи. Међутим, да је то и било могуће, Татјана рече:

— Ја више не могу... не смем уз стене.

По удару њена гласа био сам на чисто да се она не мази. Сад је дошао ред на мене да водим кроз планину. Али куда и како? Окретао сам се око себе, тражећи узалуд помоћи. У дрвећу, у стењу, у трави, свуда око нас, било је нечег што прети. Водопад је монотоно хучао.

Била су два излаза: оба тешка, оба немогућа: или вратити се поново над амбис, а зна се да је по таквим местима теже силазити него пети се, или ударити право на водопад. Али његово корито је усправно као стуб и глатко, постављено љигавим окрецима, где се ни нокти не могу да задрже.

— Шта да радимо? — питале су ме Татјанине очи.

У зло доба приметих једно одсечено јелово стабло, које је трулило поред нас.

— Спасени смо!

Одвојих га од осталог шипражја, па га прислоних уз сам зид од водопада. Патрљци, који су остали од сасечених грана, правили су дивне степенице. Татјана није чекала да јој кажем да се пење. Опкорачи дрво као какав деран, и сва опкољена водом пузаше се на више. Где није било патрљака, подметао сам јој длан да се ослони. На половини пута, она стаде. Погледах. Легла је у воду, раширила руке и пила, пила.

— Oh, Monsieur le Serbe, c'est bon, c'est bon!

Врх од водопада нас обрадова. Са њега се указивао диван приступ планинском хрбату. Није више било стена, провалија, трња, мочари. Као да је природа хтела да се нашали, она је ту наместила питому ливаду, сву у финој, горској, никад некошеној, трави, чије је зеленило врло интензивно. Контраст је био сувише велики. Татјана начини неколико корака, па се онда сруши на земљу.

— Je ne peux plus! — рече озбиљно.

Пустих је да се одмори.

Требало нам је још једно четврт сата хода, па да изби јемо на планину.

И ја сам се осећао преморен, те се спустих такође на земљу, без великог размишљања. Лежао сам под њеним ногама тако да ме је врх од њене ципелице миловао по образу. Ваздух ми се учини особито свеж и пријатан. Налазили смо се у једном грдном казану. Страховито лепе стене дизале се далеко унаоколо, шарале се хиљадама разноврсних линија и гризле својим зубима ниско небо. Шум водопада увеличавао је још јаче грозну свечаност планинске пустиње Хватао ме је сан. Ипак ми беше остало још толико свести, да ми буде јасно: ако заспимо, пропали смо. Татјана је већ спавала дубоко, као да лежи на постељи од ружина лишћа.

— Ово је Гранд Горж, Тасја — рекох, тек да уверим себе да нисам још заспао

Она отвори очи, погледа ме неодређено, после их поново затвори, прогунђавши:

— Колико може бити сати?

То питање ме врати сасвим у стварност. Мој часовник се био зауставио. Погледах у небо. Било је већ доцкан. Могло је бити око пет сати. Иза стене на западу дизао се један црн облак. Осећала се хладовина пред кишу, а знао сам да су кише врло честе у швајцарским планинама.

— Татјана, устаните једном — рекох јој у пола вољи.

Кажу да је смрт страшна, али ми се овде учинила лака. Кроз моје тело је струјала нека благост као од морфијума Било је тако слатко умрети у овој величанственој природи, лежећи тако под ногама љубљене жене. Ипак. Ако сам на мој живот имао право располагања, Татјанин ми није припадао. Скочих на ноге и повиках као ван себе:

— Татјана .. Татјана Павловна, дижите се, киша тек што није ударила. Пропали смо, ако још један минут останемо. За име Божје, Татјана...

Она се диже полако. Требало јој је неколико тренутака да дође к себи. Гледала је у земљу, па онда у мене, после свуда унаоколо, мерећи погледом величанственост предела. Затим рече:

— Ça vaut la peine!

Удружена с хладним ветром, киша нас стиже кад избисмо на врх планине... кап по кап, све брже, све чешће. Татјана

је дрхтала у свом пролетњем капутићу. Ја сам имао на леђима једну пелерину, те је скидох и хтедох огрнути њена сићушна плећа. Али она не допусти.

— Овако ћемо — рече ми, па баци пелерину на моја рамена и увуче се у њу, снуждена као покисла тица. — Држите ме око паса, иначе ће спасти та карбонерска мантија.

Задрхтах кад под руком осетих њене слабине и кад видех како ми се смеши. Око нас се отварао бескрајан видик, десно на Горњу Савоју, лево на Женеву, језеро и цео кантон. Савојска страна је пространа дубодолина, насељена белим селима. Њене благе линије, њене лаке кривине подсећале су ме на пределе у Србији. Између два брега стеже се долина кроз коју тече река, уска, провидна као кристал. Само нема наших њива с шумом кукуруза и морем стрмног жита; овде су махом испаше, по којима се виде крда шарених крава, оваца и свиња. Швајцарска страна је другојачија. Ту има више црне боје која долази од четинара. Али језеро разгаљује пејсаж, јер је његово огледало јединствено плаво, да се такмичи са азуром. До језера су таласаста поља, која пресецају неке широке, зелене пруге. То су Наполеонови путеви, ограђени лиснатим јабланима, који шуме вечито као да се не могу довољно напричати прича о победоносним маршевима Велике Армаде. Овде-онде, јелове шуме бачене су немарно као тамне простирке, а даље, на крају хоризонта, стражаре мрачне масе алписких планина. Међутим, киша је била све јача. Сумрак. Предео се увијао у сиву измаглицу, у којој су се губиле све боје.

Татјана је ишла под мојим огртачем, чврсто припијена уз мене. Било ми је добро, било ми је тешко, срце ми је лупало тако јако да га је она могла чути. Међу нама осећала се нека плашљива интимност. Водили смо неодређене разговоре, где речи губе свој прави смисао, где покрети скривају лаке дрхтаје којима се две људске душе приближују неосетно једна другој. Њене очи светлеле су. Та светлост је била у толико јача у колико су речи биле обичније, те је изгледало као да њене очи допуњују њена уста.

Изненадих се кад стигосмо пред хотел, који се дизао на једној ледини у ведром швајцарском стилу и са федералном заставом на црвеном крову. Ту приметисмо цело наше друштво које пришле хитајући нама у сусрет. Мустафа је био најбржи. Али пре него што ико до нас дође, Татјана се извуче

испод пелерине, па, заставши, диже своје смеђе очи на мене.

— Што ме нисте пољубили? — рече озбиљно.

Затим се насмеја врло слатко, добацивши ми:

— Vilain Serbe!

За вечером је села опет до мене, јела је прилично и пила нешто више него што је требало. Пред крај обеда, метнула ми је руку на раме и, држећи другом своју чашу, певала је у пола гласа, као само за мене, завршетак Мисеовог Rappelle-toi:

Tant que mon coeur battra,
Toujours il te dira:
Rappelle-toi.

Арапин је био црњи него икад. Ћутао је, служећи учтиво воћем једну мршаву Швеђанку, која је до њега седела. Морао је јако патити од љубоморе, страсти најгорче, која највише гризе. Татјана је тада била тако лепа, црно грожђе од шешира стајало је тако љупко на њеним косама од злата, да су је и девојке гледале са заносом.

Вратили смо се фиными лером. Татјана је села до прозора, леђима нама окренута, и плакала. Зашто је плакала?...

М. М. Ускоковић.

ГРИША.

Гриша, мали пуначак дечак, рођен пре две године и осам месеца, шета се с дадиљом по булевару. На њему је дугачак постављен огртач, око врата шал, велика капа с чупавим пуцетом и топле каљаче. Њему је загушљиво и врућина, а опет то несташно априлско сунце удара му право у очи и штипа обрве.

Сва његова неспретна фигура, која је бојажљиво и несигурно корачала, изражавала је крајњу недоумицу.

Досад је Гриша знао само четвороугаони свет, где у једном углу стоји његова постеља, у другом — дадиљин ковчег, у трећем — сто, а у четвртом — гори кандиоце. Ако погледаш под постељу, видећеш лутку с одломљеном руком и добош, а иза дадиљиног ковчега има пуно разних ствари: калема од конаца, хартица, кутија без поклопца и сломљен пајац. У том свету, сем дадиље и Грише, често се налазе мама

и мачка. Мама личи на лутку, а мачка на татину бунду, само што бунда нема очију и репа. Из света што се зове дечја соба воде врата у простор где се ручава и пије чај. Ту је Гришина столица са високим ножицама, а виси и часовник, који постоји једино зато да би махао шеталицом и звонио. Из трпезарије може се проћи у собу, где стоје црвене наслоњаче. Ту на сагу црни се мрља, због које Гриши и сад прстом прете. Иза те собе има још једна, у коју не пуштају и по којој промиче тата — одвећ загонетна личност! Дадиља и мама — зна се што ће: оне облаче Гришу, хране га и намештају да спава; али ради чега постоји тата — не зна се. Има још једна загонетна личност — то је тетка, која је Гриши поклонила добош. Она се час појави, а час је нестане. Куд ли се то она дева? Гриша је више пута загледао под кревет, иза ковчега и под диван, али ње није било тамо..

У овом новом свету, где сунце вређа очи, толико има тата, мама и тетака, да не знаш коме да притрчиш. Али што је од свега најчудније и најружније — то су коњи. Гриша гледа како им се крећу ноге и ништа не може да разуме. Гледа у дадиљу да му она објасни ту заплетену ствар, али она ћути.

Наједанпут чује он страшан топот... По булевару, одмереним кораком, иде право на њега гомила војника, црвених лица и с бањским метлицама под мишком. Гриша се леди од ужаса и гледа упитно у дадиљу: да није опасно? Али дадиља не бежи и не плаче; значи, није опасно. Гриша погледом прати војнике, па и сам почиње корачати по њиховом такту.

Преко булевара претрчаше две велике мачке, дугачких њушка, исплажених језика и уздигнутих репова. Гриша мисли да треба и он да трчи, и трчи за мачкама.

— Стој! виче му дадиља и грубо га хвата за раме. Куда ћеш? Како смеш да будеш немиран?

Ено, некаква дадиља седи и држи мало корито с поморанџама. Гриша пролази мимо ње и ћутке узима једну поморанџу.

— Шта то радиш? виче његова сапутница, пљеска га по руци и отима му поморанџу. Будало!

Сад би Гриша врло радо подигао парченце стаклета, које се ваљало под ногама и светлуцало као кандилце, али се боји да га опет не пљесну по рукама.

— Моје поштовање! изненадно чује Гриша готово крај самог уха нечији јак дебео глас и види високог човека са сјајним пуцадма.

На велико његово задовољство, тај човек пружа руку дадиљи, застаје с њом и почиње разговор. Сунчани сјај, зврјање кола, коњи, сјајна пуцад, све је то тако необично ново, а није страшно, да се Гришина душа испуњава осећањем радости, и он се почиње смејати.

— Хајдемо, хајдемо, виче он човеку са сјајним пуцадма и вуче га за скут.

— Куда ћемо? пита човек.

— Хајдемо, наваљује Гриша.

Он би хтео да каже како не би било рђаво повести са собом и тату, маму и мачку, али језик говори сасвим друго, а не оно што треба.

Мало доцније, дадиља скреће с булевара и уводи Гришу у велико двориште, где је још било снега. И човек са сјајним пуцадма иде с њима. Пажљиво обиђу снежне баре и блато, а затим по прљавим мрачним степеницама одлазе у собу. Ту је пуно дима, мирише пециво и некаква жена стоји код пећи и пече котлете. Куварица и дадиља пољубе се и заједно с човеком седају на клупу и разговарају се тихо. Умотаноме Гриши постаје несносно, врућина и загушљиво

„Зашто ли је то?“ мисли он погледајући око себе.

Види он почађавилу таваницу, рачвасту хваталицу за лонце и пећ, која гледа великом црном дупљом..

— Ма-а-ма! отеже он.

— Де, де! виче дадиља. Почекаћеш!

Куварица меће на сто боцу, две чашице и пирог. Обе женске и човек са сјајним пуцадма по неколико пута се куцају и пију, и човек грли час дадиљу, час куварицу. Затим све троје почињу тихо певати.

Гриша се примиче пирогу, и дају му парче. Он једе и гледа како дадиља пије. И он би хтео да пије.

— Дај, дада, дај! иште он

Куварица му да, те сркне из њене чаше Он бечи очи, мршти се, кашље и после још задуго маше рукама, а куварица га гледа и смеје се.

Вративши се кући, Гриша почиње причати мами, зидовима и постељи где је био и шта је видео. Он говори не

толико језиком, колико лицем и рукама. Показује како блешти сунце, како трче коњи, како гледа страшна пећ и како куварица пије. .

У вече он никако не може да заспи. Војници с метлицама, велике мачке, коњи, парченце стаклета, корито с поморанџама, сјајна пуцад — све се то скупило у гомилу и притискује му мозак. Он се преврће с једне стране на другу, брбља и на крају крајева, не могући одолети свом узбуђењу, почиње плакати.

— Ти имаш ватру! говори мама дотичући се дланом његовог чела. Од чега би то могло бити?

— Пећ! плаче Гриша. Одлази, пећи, одавде!

— По свој прилици, много је јео... закључује мама.

И Гриша занесен утисцима новог, тек окушеног живота, добија од маме кашику рицинуса.

А. Чехов.

(Превела с руског С. Ђ Г)

ОСТРВО ДОКТОРА МОРОА.

(7)

XII

Проповедници Закона.

Тада нешто хладно додирну моју руку. Задрхтах силно, и спазих сасвим близу неко неразговетно румено створење, више налик на дете живо одрано но и на шта друго на свету. Оно је тачно имало млитави и одвратни изглед једнога лењивца, исто ниско чело и исте споре покрете. Кад прође први тренутак обневиделости проузроковане наглим преласком са светлости у мрак, почнем јасније распознавати ствари око себе. Мало створење стајало је усправљено и гледало ме испитивачки. Мој вођ беше ишчезао.

То место је било један теснац између високих зидова скамењене лаве, пукотина у њеном згрудваном разливу, а са обадве стране морска трава, палмове лепезе и трска, приљубљене уз стену, преплетале су се и правиле склоништа груба и непробојно мрачна Кривудава стаза која се пењала уз јаругу између тог растиња, једва три корака широка, била је пре-

трпана отпатцима воћа и другим ђубретом, што је и објашњавало одвратни смрад самога места.

Мало румено створење лењивчева изгледа жмирило је још увек у мене кад се мој Мајмун-Човек појави на излазу једног од оних склоништа, дајући ми знак да уђем. У том тренутку, једно здепасто чудовиште извуче се из друге једне јазбине у овој необичној улици, усправи своју незграпну силуету сред сјајног зеленила око себе, и поче ме посматрати. Устезах се за тренутак (у мало што се не одлучих да нагнем бежати путем којим сам дошао), и онда, решен да изведем смели доживљај до краја, стегнем чврсто по средини своју батину са гвозденим клинцем, и увучем се за својим вођом у смрадно склониште.

То је био један полукружан простор, налик на половину кошнице, и уз стену која му је служила за унутрашњи зид налазило се читаво слагалиште разног воћа, кокосовог ораха и другог чега. Нешто примитивног посуђа каменог и дрвеног било је растурено по поду, а једна чинија стајала је на грубој клупи. Није било ватре. У најмрачнијем куту ове јазбине чучала је нека црна ругобна маса која промумла једно *Хе!* кад уђох; мој Мајмун-Човек стајао је осветљен слабом светлошћу која је продирала кроз улаз, пружајући ми један разбијен кокосов орах у тренутку кад сам се ја склањао у други кут склоништа и срушио се на под. Примим орах и почнем га глодати, правећи се миран колико сам могао више, поред све своје уплашене задиханости и готово несношљиве загушљивости јазбине. Мали румени лењивац стајао је на улазу, а неко друго створење кестењастог лица и сјајних очију појави се иза његових рамена, гледајући право у мене.

— Хе! чуло се мумлање из тајанственог кута према мени.

— То човек! То човек! проћерета мој вођ. Човек! Човек! Човек жив, као ја!

— Доста! промумла глас из помрчине.

Глодао сам свој кокосов орах, усред дубоке и узбудљиве тишине. Напрегнем очи да распознам што у мраку, али нисам успео.

— То је човек? понови глас. Долази да живи с нама?

Глас је био дебео, са неким чудним узгласом који ми нарочито дирну уши, неком врстом шиштања, али је његов енглески акцент био невероватно правилан.

Човек-Мајмун погледа ме као да је ишчекивао нешто од мене. Разумео сам да је његово ћутање значило питање.

— Долази да живи с вама, одговорих.

— То је човек. Мора да научи Закон!

Почнем већ разликовати јасније како се нешто црње од мрака издваја из њега, неразговетна силуета једног згрбљеног створа. Приметим да су се на улазу у јазбину испречиле две главе више. Стегох још чвршће своју батину. Створење у дну мрака узвикну гласно:

— Реците речи! Реците речи!

Нисам разумео шта је пре тога казао.

— Не иди четвороношке; *то* је Закон! понови он у некој врсти рецитовања.

Био сам збуњен.

— Реците речи! понови Мајмун-Човек. Не иди четвороношке; *то* је Закон!

Сва створења на улазу у јазбину поновише ово с њим, са нечим претећим у тону свога гласа. Разумео сам већ да и ја морам да поновим ове идиотске речи. И тада отпоче једна потпуно суманута церемонија. Глас из мрака поче певати једну луду литанију, стих по стих, а ја и остали понављали смо за њим. Појећи, створења су се њихала с једне стране на другу, ударала рукама о колена, и ја сам чинио као и сви они. Био сам већ близу тога да поверујем да сам умро и да сам на другом свету. Мрачна јазбина, ове нејасне наказе попрскане овде-онде светлошћу, њихајући се сагласно све и појући:

— Не иди четвороношке; *то* је Закон! Нисмо ли људи?

— Не лочи кад пијеш; *то* је Закон! Нисмо ли људи?

— Не једи меса нити рибе; *то* је Закон! Нисмо ли људи?

— Не греби кору с дрвећа; *то* је Закон! Нисмо ли људи?

— Не лови друге људе; *то* је Закон! Нисмо ли људи?

И тако још, од забране ових безумних дела до забране ствари за које сам мислио да су најлуђе, најнемогућније и најбестидније што човек може замислити. Нека врста ритмичне ватрености захвати нас све; њихали смо се и појали све брже и брже, понављајући чланове овог невероватног Закона. Изгледало је да су ме ови животињски људи заразили својим одушевљењем, али, ипак, у дну моје душе смех и гађење оти-

мали су се о првенство. Отпевасмо дуг низ забрана, и појање онда поче новим једним освештаним изразом:

— *Његов* је Дом Болова!

— *Његова* је Рука која ствара!

— *Његова* је Рука која рану задаје!

— *Његова* је Рука која исцељује!

И тако још, други дуг низ речи, најчешће потпуно неразумљивих за мене, о *Њему*, ма ко то био. У мало што не помислих да сањам, али никада пре тога нисам чуо у сну певање.

— *Његова* је муња светлосна! певали смо.

— *Његово* је дубоко море слано!

Ужасна једна помисао сену ми кроз главу: свакако, пошто је од ових људи начинио животиње, Моро је у закржљале њихове мозгове улио неку врсту поштовања себе сама као божанства. Ипак, био сам и сувише свестан тога какви ме бели зуби и какве снажне канџе окружавају да бих из тога разлога смео прекинути своје појање.

— *Његове* су звезде небеске!

Најзад, литанија се заврши. Видео сам да се лице Мајмуна-Човека сија од зноја, и како су ми очи биле сада навикнуте на мрак, распознавао сам много јасније оно створење у куту из кога је долазио глас. Оно је било величине једнога човека, али ми је изгледало покривено тамном и суром длаком врло сличном длаци пса лисичара. Шта је било оно? Шта су били сви они? Представите себе окруженог најужаснијим богаљима и идиотима који се могу замислити, и онда ћете моћи разумети нешто мало од мојих осећаја док сам био сред ових наказних карикатура човечанства.

— Он човек с пет прстију! С пет прстију! С пет прстију!... Као ја! ћеретао је Мајмун-Човек.

Испружим своје руке. Суро створење у углу нагну се напред.

— Не иди четвороношке; *то* је Закон! *Нисмо ли људи?* проговори оно.

И онда пружи једну чудно изврнуту батрљицу и ухвати ме њом за прсте. Она је изгледала као папак дивљег вепра исечен у канџу. Мало је требало да не крикнем од ужаса и бола Створење сагну главу и поче разгледати моје нокте, ступи напред на светлост која је долазила кроз отвор, и ја

опазих са дрхтавицом и гађењем да његово лице није било ни лице какве животиње, ни лице људско, већ једна густа маса суре длаке, са три мрачна свода који су означавали очи и уста.

— Има мале нокте, рече ово страшно чудовиште у своју космату браду. — То је добро!

И оно пусти моју руку. Инстинктивно, стегнем јаче своју батину.

— Једи корења и траве; то је воља *Његова*, узвикну Мајмун-Човек.

— Ја сам Проповедник Закона! рече суро створење. Овде долази све што је ново, и учи Закон. Ја седим у мраку и проповедам Закон.

— Закон, да! понови један од створова на улазу.

— Страшна је казна онима који Закон не поштују! Ником нема спаса!

— Ником нема спаса! поновише сви ови Људи-Животиње, погледајући се уплашено између себе.

— Ником! Ником! понови Мајмун-Човек. Ником нема спаса! Погледајте! Учинио малу ствар, грешну ствар, некад. Ја брбљао, брбљао, нисам говорио више. Нико мене није разумео. Ватром, ватром изгорела рука. Он добар! Он велик!

— Ником нема спаса! рече суро створење у углу.

— Ником нема спаса! поновише Људи-Животиње, погледајући испод ока једни друге.

— Јер сваки хоће што је зло! рече сури Проповедник Закона. Шта ви хоћете, не знамо то. Знаћемо то. Неки хоће да гоне оно што иде, да вребају и пузе, да вребају и скоче, да убију и уједу, уједу дубоко и богато... То је зло! Не лови друге људе; то је Закон! *Нисмо ли људи?* Не једи месо нити рибе; то је Закон! *Нисмо ли људи?*

— Ником нема спаса! узвикну једно шарено створење које је стајало на улазу.

— Јер сваки хоће што је зло! продужи сури Проповедник Закона. Неки хоће да рију зубима и рукама корење, да њушкају земљу... То је зло!

— Ником нема спаса! узвикнуше створења на улазу.

Неки гребу кору с дрвећа, неки копају на гробовима мртвих; неки се бију челом, ногама или ноктима; неки уједају изненада кад их нико не дира; неки воле прљавштину.

— Ником нема спаса! узвикну Човек-Мајмун, чешући лист своје ноге.

— Ником нема спаса! узвикну мали румени створ лењивчева изгледа.

— Казна је оштра и неизбежна. Зато учите Закон. Реците речи!

И понова отпоче одмах чудну литанију Закона, и понова ја и сва ова створења отпочесмо певати и њихати се. Глава ми се заврте, и од тога страшног и досадног појања, и од смрадне атмосфере саме јазбине, али сам се ипак држао, надајући се да ће ускоро бити прилике да ствари пођу другим током.

— Не иди четвороношке; то је Закон! *Нисмо ли људи?*

Правили смо такву грају да нисам приметио ништа од ларме споља, све док се неко, чини ми се један од двојице Свиње-Људи које сам видео, не нагну над руменим створом лењивчева изгледа и не дрекну ужасним гласом нешто што нисам могао разумети. У једном тренутку, они који су били на излазу нестадоше, мој Мајмун-Човек појури напоље, створење из мрака — за њим (приметих само да је било огромно и неспретно, и покривено сребрнастом длаком), и ја остадох сам.

Онда, пре но што стигох до излаза, чујем споља псећи лавеж.

За тренут ока, био сам напољу, са својом батином у руци; сваки мишић на мени дрхтао је. Преда мном била су здепаста леђа можда двадесетине ових Животиња-Људи, са својим наказним главама упалим међу плећне кости. Они су живо млатарали својим удовима. Друга полу-животињска лица бацала су страшне погледе из осталих јазбина у јарузи. Осврнувши се на страну на коју су сви они гледали, спазим да кроз густу сенку дрвећа изнад јаруге долази црна силуета и страшна седа глава старога Мороа. Он је водио за собом на узици великог пса, а одмах иза њега ишао је Монтгомери, са револвером у руци.

За тренутак, бејах премро од страха.

Окренем се, и опазим иза себе стазу препречену једном крупном и тешком животињом са великом сивом главом у којој су жмирила два ситна ока. Животиња ми је прилазила све ближе. Погледам око себе, и спазим с десне стране, шест

корака далеко, једну уску пукотину у стени, кроз коју је продирала светлост и падала косо у сенку.

— Стој! узвикну Моро видећи ме да пођох овој пукотини. Држите га!

На то, једна од оних животиња окрете се мени, затим пођоше и друге. Њихови животињски мозгови, срећом, споро су схватали.

Одгурнем раменом једну трому наказу која се била осврнула да види шта Моро хоће да каже; она се сруши на земљу, оборивши за собом једну другу Осетих да пружа за мном руке и да покушава да ме ухвати, али без успеха. Мало румено створење налети на мене и ја га одбих, ударивши га својом батином с клинцем по његовој гадној глави, и један тренутак после тога ја сам се већ пео уз стрму пукотину, неку врсту завојитог гротла које је излазило из јаруге. Чујем иза себе неко урлање и узвике:

— Држите га! Држ'те га!

Наказа са сивим лицем појави се иза мене, пртећи своје тешко тело у уску пукотину.

— Напред! Напред! урлали су они.

Успнем се на врх пукотине и изиђем на висораван покривену сумпором, западно од насеобине Животињâ-Људи.

Тај отвор био је, срећом по мене, врло узак и врло стрм, и морао је задржати и моје најхитрије гониоце. Почнем трчати преко сумпора, спустим се једном стрмом падином обраслом кржљавим и ретким дрвећем, и дођем на ниско земљиште покривено високом трском. Пођем ићи кроз ту трску, све гушћу и све црњу, чије ми је тле попуштало под ногама. У том тренутку моји гониоци, они који су били најбржи, стигоше на врх отвора у стени. Неко време пробијао сам се кроз трску. Ваздух иза мене и око мене напуни се ускоро крицима претње. Чуо сам грају хајке која ме је гонила у гротлу, онда шум гажене трске, и овда-онда крхање какве гране. Нека од ових створења урлала су као раздражене дивље звери. Лево, пас је лајао страховито. Чуо сам Мороа и Монтгомериа где вичу са исте стране Нагло ударим десно. Чинило ми се да Монтгомери виче за мном да бежим ако ми је стало до живота.

Ускоро, тле, меко и каљаво, попусти испод мојих ногу; али ја сам био у очајању, и без обзира газио сам, главом

напред, западајући у глиб до колена, док најзад не нађем на једну кривудаву стазу између високих штапова трске. Граја мојих гонилаца губила се лево. Одједном, три чудне румене животиње, од прилике велике као мачка, искрснуше у хитрим скоковима и побегоше испред мене. Ова стаза подизала се нешто, прелазила један чист простор из кога је понегде вирило неко бело комађе, и понова се спуштала у шевар.

Одједанпут, она удари у страну, дуж ивице једне одсечне падине која је скретала нагло и непредвиђено као јарак воде дуж алеје каквог енглеског парка. Трчао сам из све снаге, и ту провалију приметио сам тек кад се омакох стрмоглавце у њу.

Падох, ударивши о земљу главом и раменима, међу трње. Дигнем се расцепљена ува и окрвављена лица. Пао сам у једну јаругу пуну камења и трња, увијену у густу маглу која се развлачила око мене у дугом прамењу, са уским поточићем који је дубоко задирао у јаругу и из кога се и дизала ова магла. Чудио сам се откуд она ту, усред сунчане светлости, али нисам имао времена да станем и да мислим. Окренем десно низ поток, надајући се да ћу тако изићи до морске обале и наћи себи пута да се удавим. Тек доцније приметих да сам при паду изгубио своју батину.

Ускоро, јаруга се поче стешњавати, и ја без предомишљања загазим у поток. Искочим одмах из воде, јер је она била врућа скоро као кључала вода. Исто тако, приметим да на њеној површини плива танка сумпораста пена. Готово одмах, јаруга је прелазила у литицу, а п[illegible]аз нејасан хоризонт отварао се преда мном. Блиско море одбијало је одсеве сунчане светлости мириадама својих огледалцâ. Видео сам своју смрт пред собом. Али ја сам био сав у зноју, дашћући тешко; топла крв цурила ми је низ лице и пријатно текла кроз моје жиле. Био сам изван себе од радости што сам побегао испред својих гонилаца. Није ми тада више било до тога да одем и да се удавим. Вратим се својим путем натраг.

Ослушнем. Ваздух је био потпуно миран; чуло се само зујање комараца и зрика неких ситних инсеката који су скакали у трњу. Тада допре до мене псећи лавеж, врло слаб, неки неразумљиви гласови, пуцање бичем. Они су се чули све јаче, па онда опет почеше слабити, губећи се уз по-

ток, и ишчезнуше потпуно. За тренутак, с хајком је било свршено.

Али сам сада знао колико ми наде за помоћ лежи у овим Животињама-Људима.

(Наставиће се).

Х. Џ. Велс.

(Превео с енглеског Х. Х. Х.)

ВИШЊА.

Устај!... Вишња у цвету!

Вишња, што о кристални
твој прозор смерно бије
као љубавник жални,
којег сан његов лепи
ту опи и ослепи,
закле да вечно чека;
вишња, што уз антички
твој прозор вечно стрепи,
к'о шумска нимфа пева,
што тебе, другу бајну,
и твоју лепу тајну
чува, над вама бдије;
вишња, што синоћ виде
љубавне твоје сузе,
пре но што жална усну
с мишљу на бујног друга,
што с целовом ти жедним
с уста смех ведри узе;
вишња јутрос, док у сну
ти срећно замираше
од љубави, док сјаше
на свом чистом таламу
к'о кап росе у пламу
на цвету асфодела,
нечујно, тајно скиде
харитски вел с твог тела

од сна и зоре рујне,
и огрну се њиме
и срећно се застиде
пред пролећем што виде;
јутрос све снове бујне
твоје к'о спинел скупи,
ненадно побра, скупи,
и закити се њима
пред раним ветровима;
јутрос сва бурно руди,
чедна ко твоје груди;
и к'о врисак пун жуди
омета песме ведре
свој птичади у лету,
о, божанска на свету!

Устај!... Вишња у цвету!

Вишња, са цветовима
ружичастим и бујним,
к'о с хиљаду осмеха
слатких и пуних греха
и ужарене росе
с целова, љубавно се
сва теби осмехива
сред овог лепог јутра!
И шапће: „Данас-сутра,
с пурпурним хиљадама
плодова, пуних плама,
као с хиљаду будних
очију, пуних зоре,
поруделих од блудних
снова што тру и море,
гледаћу, мотрићу те,
дивићу ти се, с нова
заљубљивати у те,
најубавија друго!
И с хиљаду плодова
румених, измеђ грана,

к'о с хиљаду усана
малих и сагорелих
од пољубаца врелих,
причаћу ти причу:
о сунцу које гори,
о чежњи која мори,
целовима што ничу
к'о пупови у гори,
кад жарка љубав зори!
Ах, с мојим плодовима,
сићаним, крвавима,
к'о с хиљадама рима
пламних, што жудно звоне,
испеваћу ти једну
песму бескрајно жедну
о божанској лепоти
твојој, Харито нова,
што оста најчеднија,
најмлађа од богова,
и на свет овај бели
дође да љубав дели
ефебу ком се с уста
младост и жудња пуста
и врућ пљусак стихова
расипа као пухор
са крила лептирова
у најлепшем полету!" —

О, божанска на свету!

Устај!... Вишња у цвету!

Задар.

Мирко Королија.

УДОВИЦА.

Плачи, добра жено, и управи своје очи тамо где туга навлачи велике облаке; на своје узрујано срце које се не умирује прекрстисвоје јадне руке извинуте толиким радом.

Јер, све ти натерује сузе: трава на ливади, њива коју је он орао, дрво које је он засадио, сва радост расута по овом лепом летњем дану и сви благи мириси са цветне пољане.

Пусти нека твој бол потече као бујица по вољи твоје опустошене душе; можда ће ти терет бити лакши. Плачи непрестано: патња је мање тешка кад се плаче.

Знам, твоје успомене су ту; на том столу би се он налактио кад би га с вечери сан савладао; ту би ето остављао раширене новине кад би одлазио да баци један поглед у коњушницу.

Али, не загњури се сувише, укочена и мутна погледа, у мрачне и пусте сањарије. Прибери снагу; лати се опет свог посла на земљи: треба ипак одвести волове на појило.

Албер Валантен.

(С француског превео Е. Н).

О „ЕГМОНТУ."[1]

За правилно разумевање Гетеовог „Егмонта" потребно је да се знају извесне појединости и о Гетеу као драмском песнику, и о Гетеу као песнику у опште.

Питање, ко је већи песник, Гете или Шилер — које је толико привлачило и узбуђивало њихове савременике — данас више не постоји; оно је већ одавно решено у корист Гетеову. А ако се ипак, овда онда, нађе покогод који то питање сматра за нерешено и даје првенство Шилеру, онда се треба сетити да тако исто има доконих људи који Шекспирове драме приписују Бекону; другим речима, треба имати на уму да понеку истину, било стога што је врло суптилна или стога што је врло сложена, не могу сви да виде.

Гетеова величина, а уједно и његово преимућство над Шилером, лежи пре свега у његовом целокупном раду. А обим тога рада је огромних размера. Баш и кад се остави на страну научни рад Гетеов — успешан рад на анатомији, на ботаници, на минералогији и геологији и, нарочито, на оптици — па се

[1] Предавање, држано у Народном Позоришту 1 априла ове године пред представом „Егмонта".

загледа ближе само његов рад на књижевности, наилази се на невероватну ширину и необичну плодност: и лирика, и еп, и роман, и драма заступљени су у Гетеовим делима тако срећно и тако обилато, да би сваки од тих књижевних родова био већ сам за се довољан да му у историји немачке књижевности обезбеди једно од најугледнијих места. Гетеу као лиричару нико не спори прво место у немачкој лирици. А то врло много значи, јер је лирика несумњиво најјача страна немачке књижевности; то је једини род у коме она сме да прими утакмицу ма са којом другом књижевношћу. Природно је онда што се Гетеу и у светској лирици даје или прво место, или једно од првих. Од њега је позната лепа песма „Знаш ли земљу где лимунови цветају.. ?“, која је толико живописна да иде у пластичну уметност готово толико исто колико и у поезију; од њега је и присна, топла Кларина песмица у „Егмонту“ о срећи заљубљених, у којој се са неколико изразитих контраста износи целокупна неизмерна скала њихових осећаја; од њега су, даље, и тајанствене баладе „Вилински краљ“ — код нас позната под именом „Баук“ — „Неверник“ и „Рибар“, у којима се ствари и догађаји иначе апсолутно непознати нашем искуству износе тако живо и тако конкретно да постају нашим доживљајима. Али је Гете имао врло много успеха и у епу. Тај успех је тако велики да Виктор Хен, писац књиге која се у огромној литератури о Гетеу једнодушно сматра за најбољу, налази да је Гете првенствено епски песник. У сваком случају, Гетеов спев „Херман и Доротеја“ јесте најбољи еп целокупне немачке књижевности. Али је и најбољи немачки роман Гетеово дело. Ма колико изгледало чудновато, ипак је факат да још ни један немачки романсијер није надмашио „Јаде Младога Вертера“, да их чак ни један није ни достигао. Томе роману, који је Гете завршио у својој двадесетпетој години, било је суђено не само да буде од јаког утицаја на готово све европске књижевности и тиме истакне немачку књижевност, први пут од кад се зна за њу, на чело осталих, већ је он и до данас остао најпопуларније дело Гетеово и једно од најпопуларнијих у светској књижевности. А шта тек да се каже о Гетеовом „Фаусту“? И лаици знају да је он највеће дело немачке књижевности и једно од највећих, ако не и највеће, у светској књижевности; и лаици знају да он није ни лирска песма, ни еп, ни роман, већ трагедија, дакле драма.

Као што се види, Гете је у свима књижевним родовима дао представнике о којима се може говорити само у суперлативу, и сам тај факат, јединствен у целокупној светској књижевности, даје доста јасну слику о његовој горостасној величини. Ту би слику, разуме се, учинили још јаснијом његови други успели радови на поменутим пољима; нарочито би њеној јасности знатно допринело и Гетеово широко интересовање за све значајније појаве у светској књижевности — интересовање коме се има захвалити и што се Гете бавио српским народним песмама те тиме скренуо на њих пажњу целе образоване Европе. Али је и без тих појединости довољно јасно да је Гете велики песник, и то велики не у обичном значењу те речи, већ у најређем што га она у опште може имати, у значењу које се код ње јавља свега два или три пута у књижевности свих народа и свих времена.

Па ипак, било је поред свега тога једно време кад је Гетеова звезда почела нагло да бледи пред сјајем Шилерове, а и данас се још може чути, понекад чак и прочитати, да је Шилер највећи немачки песник, дакле већи од Гетеа. Од куда то? Свакојако понајпре под утицајем позоришта.

У позоришту Шилер, с пуним правом у осталом, има од вајкада много више успеха но Гете, који на позорници није ни из далека онако велики као у својим делима. То може изгледати чудновато после горње напомене да је његов „Фауст“ и трагедија и највеће дело немачке књижевности, али је тако. На „Фаусту“ се баш понајбоље може видети, колика је разлика између Гетеа песника и Гетеа позоришног писца, јер је „Фауст“ готово онолико исто слаб као позоришни комад, колико је велики као књижевно дело. Већ сам факат што се он појавио на позорници читавих двадесет година доцније но на књижевном тржишту говори врло речито против „Фауста“ као позоришног комада. Још је, уз то, овде реч само о првом делу, који се једино и појавио за Гетеова живота, и који је као књижевно дело примљен од самога почетка врло одушевљено, готово с обожавањем. Да ли је, после тога, потребно додати да код првог дела „Фауста“ нема ни помена о некој подели на чинове? Сцене, час дуже час краће, нижу се једна за другом, али без довољно органске везе понекад чак и само у облику фрагмената и наговештења, и што комад на позорници ипак није без дубокога драмског дејства, има

се захвалити поглавито трагедији заведене и напуштене Маргарите Али је Маргаритина трагедија само једна епизода у „Фаусту“; њено драмско дејство не треба, дакле, бркати са дејством целине. Поред тога, Маргаритина трагедија је и једина крупнија епизода која је у главноме јасна и према томе приступачна свакоме без коментара; иначе је, као што ће знати сви који су читали „Фауста“, за већи део неопходно потребан добар коментар. Ко ће међутим дати тај коментар широкој позоришној публици? А од ње се тек не може ни тражити ни очекивати да прво пажљиво прочита комад код куће, да се обавести, где зна и како зна, о свима местима која су јој нејасна при читању, и да тек онда дође у позориште да га гледа. И при том је још увек реч само о првом делу „Фауста“, који је као целина ипак јасан и по склопу и по садржини. Шта онда остаје за други део, објављен одмах по смрти Гетеовој, који је толико символичан и алегоричан, да су га чак и Гетеови присни пријатељи примили збуњено, примили пре свега као једну велику загонетку. Код њега је до душе изведена подела на пет чинова, али је у томе уједно и његово једино преимућство за позорницу. Иначе је тама што је по њему шире символизам и алегорија тако густа, да просечни гледаоци могу уживати само у сценерији и понеком одломку. Али се и од тако стрпљиве и с малим задовољне позоришне публике као што је немачка не може тражити да само ради тога иде у позориште; отуда парадоксална појава да се цео „Фауст“, највеће немачко књижевно дело, даје по правилу са спуштеним ценама, и то обично као део већега циклуса позоришних комада. Другим речима, публика се у неку руку натерује да га гледа, јер би се иначе, и поред свега пијетета према великоме песнику, могло десити да позориште буде празно.

Али није „Фауст“ једино Гетеово дело са којим се натеже на позорници. Исти је случај и са „Гецом од Берлихингена“, који је, као што је познато, његов први успех. Мада га је млади Гете морао издати о свом трошку, јер, као ни доцније Шилер за своје „Разбојнике“, није могао наћи издавача који би ризик узео на себе, његова велика и књижевна и књижевно-историјска вредност не подлежи никаквој сумњи. Па ипак је „Гец од Берлихингена“, и поред драмскога облика, више еп него драма; он је, управо, биографија Геца од Бер-

лихингена у дијалозима. И каогод што код „Фауста“ драмски карактер има поглавито епизода са Маргаритом, тако и код „Геца од Берлихингена“ драмска страна не лежи у главноме јунаку, већ у једној споредној личности, у Вајслингену. Уз то овде долази и Гетеово потпуно игнорисање техничких тешкоћа на позорници: сцене се непрестано мењају -- само у трећем чину треба да буде деветнаест промена — и Гете у том погледу иде даље и од самога Шекспира, који је поврх свега своје комаде писао, као што је познато, и за другачију, простију позорницу но што је данашња. Отуда се ни саме позоришне управе, из појамних разлога у осталом, не одушевљавају много за „Геца од Берлихингена“, и поред свих упрошћавања која су се за позорницу морала предузети. Али и на гледаоца чини овај Гетеов комад далеко неповољнији утисак но на читаоца. Тек се у позоришту јасно осети да је цела трагедија пре низ епизода но радња у којој све појединости стоје у узрочној вези, и монотонија, које при читању никако нема, јавља се у своме најгорем облику. Разуме се, у одбрану Гетеову може се специјално у овом случају навести, и обично се и наводи, да он при писању „Геца од Берлихингена“ није ни мислио на позорницу. Али баш та одбрана у ствари много више погађа Гетеа као драмског писца но што му помаже; јер песник који при писању драмскога дела не види уједно и потребе позорнице може бити велики песник, али не и велики драматичар. Међу многобројним Шилеровим драмама не може се наћи ни једна једина која би, у колико је у питању позоришна страна, ма и из далека подсећала било на „Фауста“ било на „Геца од Берлихингена“.

И ако у мањој мери, сличне се замерке могу чинити и осталим Гетеовим драмама. И његов се „Тасо“, на пример, не јавља на позорници често, мада је драмски спев ретке лепоте и књижевне вредности. Поједине сцене пуне су боја и преливања, пуне лепих мисли и карактеристичних појединости о унутрашњем животу главних личности, али зато ипак изгледају у позоришту дуге и монотоне, јер су оскудне у радњи, без које на позорници нема живота. Ако су улоге случајно у рукама вештих рецитатора, онда се несумњиво има ретко уживање од музике глатких и звучних стихова; али се то обично ретко дешава. Поред тога, највећи део публике и не иде у позориште ради лепих стихова и лепог рецитовања. У

опште је међу свима Гетеовим драмама само „Клавиго“ слободан од свакога приговора као позоришни комад. Али зато ова трагедија има мало привлачне снаге из других разлога: њен је јунак по целокупном своме држању тако незнатан и тако поводљив и за својим ћудима и за туђим саветима — „пола великим пола малим“ назива га и сам Гете — да његова судбина не може да заинтересује у јачој мери.

Из свега овога јасно излази да Гетеов успех на позорници не стоји ни у каквој сразмери са његовом правом вредношћу. Колико међутим успех на позорници надмаша књижевни успех ван позорнице, о томе се може наћи безброј доказа. Колико је оних који познају најбоље представнике наше савремене лирике према броју оних који познају позоришне комаде наших најистакнутијих или чак и мање истакнутих драмских писаца? Колико је код нас оних који, ма и само по имену, познају немачке лиричаре Лилиенкрона или Демела према броју оних који знају, не за Судермана или Хауптмана, већ за Мајера-Ферстера, писца „Старог Хајделберга“, тога комада минималне књижевне вредности? И најзад, колико је оних који су читали Толстојев „Рат и Мир“ према броју оних који су гледали „Авети“ или који други Ибзенов комад? А тек није потребно нарочито доказивати да се ни „Авети“ нити иједна друга Ибзенова драма не може ни принети величанственом Толстојевом роману. Успех на позорници значи, дакле, несумњиво једно врло велико преимућство; и како баш он недостаје Гетеу, док га Шилер има у изобиљу, то је разумљиво што се овда онда јавља заблуда да је Шилер, који је само већи драматичар, уједно и већи песник од Гетеа. Нема сумње да би се за ту заблуду могао наћи и који други разлог. Гетеова поезија је, на пример, присна и дубока, али уједно и тиха, те стога осваја полако, и то поглавито оне који јој се јаче приближе, док реторски сјај Шилерове поезије засењује и из далека и осваја на јуриш. Али је ипак позоришни успех несумњиво најјачи разлог.

Све су ове напомене потребне нарочито за наше прилике. На основу превода Гетеових дела што их има на српском језику није ни из далека могућно добити праву слику о његовој песничкој величини. Тих превода је, пре свега, мало, али они, што је још горе, обично нису ни добри; изузев неколико лепих превода Гетеових песама, не може се ништа по-

хвално рећи ни о преводу „Фауста“, ни о преводу „Вертера“, нити о преводу „Геца од Берлихингена“.[1] Остаје, онда, да наш свет позна Гетеа у позоришту, тамо где он није у свом елементу, где је најмање на свом месту; ништа лакше, према томе, но да наша шира публика створи погрешно мишљење о његовој песничкој вредности. Уз то се у репертоару нашега позоришта јављају свега два Гетеова комада: „Клавиго“ и „Егмонт“ („Фауст“ је даван свега једанпут, и то пре много година).

„Клавиго“, и поред тога што је технички најуспелија Гетеова драма, заузима по својој књижевној вредности врло скромно место међу његовим делима, и то не само из малочас поменутог разлога, него и из многих других, у које се овде не може улазити. Осим тога, он се ни у ком случају не може сматрати као достојан представник Гетеове песничке величине још ни стога што је једно од најмање оригиналних Гетеових дела. Као што је познато, у „Клавигу“ је Гете само драматисао спор што га је познати француски књижевник и парничар Бомарше имао са Шпањолцем Клавихом,[1] књижевником и библиотекаром у Мадриду, хотећи га натерати да одржи дату реч и венча се с његовом сестром. Бомарше, писац „Севиљског берберина“ и „Фигарове женидбе“, описао је тај спор у четвртом од својих чувених „Мемоара“ тако живо и тако драматично да за драму нису биле потребне велике измене; и Гете је збиља на основу тога мемоара, који је имао у рукама ускоро после његове појаве, написао своју трагедију за цигло осам дана. Тако је „Клавиго“ био готов већ у мају 1774 године, дакле само на три месеца после појаве Бомаршеовог мемоара, који је изишао у фебруару исте године. Најкрупнија је Гетеова измена у томе, што се код

[1] О српским преводима „Вертера“ и „Геца од Берлихингена“ види рецензије потписанога у „Српском Књижевном Гласнику“, свеске од 16 септембра 1905 и 1 марта 1910 године.

[1] Шпански Clavijo-Клавихо. Тако управо треба изговарати и име у Гетеовој трагедији, које је он написао Clavigo само стога што се *g* између два самогласника у његовом родном крају — и у многим другим крајевима Немачке — изговара као *x* (ch). Сам Гете изговарао је, дакле, несумњиво: Клавихо. Није на одмет подсетити овом приликом и на слик из познате Маргаритине молитве:

Ach *neige*,
Du Schmerzen*reiche*,
Dein Antlitz gnädig meiner Not!

(„Фауст“, I, стих 3587—9), где *g* у neige очевидно треба изговорити као *x* (ch).

њега цео спор свршава трагично: Бомаршеова сестра умире од бола који јој је задало неверство верениково, а Клавихо пада од мача Бомаршеова крај самога мртвачког ковчега напуштене драгане. У истини, ствар се свршила много простије. Бомаршеова сестра, која се одиста разболела под утиском незаслужене увреде од стране свога вереника, остала је не само у животу, већ је требала ускоро после тога да се уда за некога трговца. Што се тиче Клавиха, Бомарше је до душе успео да га учини немогућим у друштву и да моментано издејствује и његово отпуштање из службе; али је то уједно све. Клавихо је живео врло дуго после тога, и још на читавих тридесет година после своје смрти у Гетеовој трагедији он је доброћудно причао Немцима који су га виђали у Мадриду да његов спор са породицом Бомарше није био тако страшан као што је изнео Гете.

Отпадне ли из свих ових разлога „Клавиго“, који се, уз то, врло ретко и даје код нас — за последњих петнаест година није се давао ни једанпут — онда остаје „Егмонт“ као једини представник Гетеа на нашој позорници.

(Свршиће се).

М. Тривунац.

ЗА СВАКИ ДАН.

О читању.

Читање најчешће служи интелектуалној лености: ми се предајемо писцу, остављајући да он мисли за нас. Наравно да је овде реч о обичном начину читања. Међутим има и један други начин читања који нас не спречава да мислимо но нам помаже: то је оно читање где читалац не пушта ништа у циркулацију своје мисли на реч писцу, док сам то не провери; где се читалац хвата у коштац с писцем, где га контролише, то јест где га суочава са реалношћу, где испитује колика је стварна подлога пишчеве мисли, колико је ова никла из искуства, јер једна мисао вреди само у колико резимује искуство.

При оваком читању читалац, даље, обраћа пажњу да ли мисао тапка у месту, развлачећи се и понављајући, зато што нема хране у опажању или се, напротив, грана и расцветава, зато што је пустила дубоко корен у реалност.

Ако је реч о аргументацији, читалац разазнаје да ли је она *битна*, то јест да ли задире у суштину предмета, или је површна, то јест, почива на оном што је споредно, безначајно у једној ствари. Или је, најзад, чисто реторска, игра речима, где је писац прекинуо сваки контакт са реалношћу, са стварним односима између ствари, јер га је завела јака или живописна реч, духовита фраза, лепа слика, и он иде за њима, не водећи више рачуна о том да ли то одговара оном што је.

Каква гимнастика за дух читаочев вршити контролу развијања једне идеје: уживати у широком, јасном, мирном, прецизном и логичном току где се напредује са сваким редом, или посртати у замрљаном и инкохерентном, где се скреће с пута сваки час и губи у појединостима које не служе ничему.

Наравно да ми ову контролу мисли вршимо кроз израз. Израз је тачно онакав каква је мисао: прецизан, јасан и живописан, или млитав, мутан и безбојан, према том каква је представа у глави.

Због тога је смешно говорити о вештини писања као о нечем што постоји за себе, ван вештине посматрања и мишљења. Израз се не може култивисати ако се не култивише мисао. Ми не можемо писати добро ако не посматрамо добро и ако не мислимо добро. Реч је за то дана човеку да њом изрази оно што опажа, мисли и осећа, оно што је, и онако како је. Ако не служи том, она је празан звук

Често се чује како се писци жале где не могу да нађу предмет за роман Будите уверени да то нису никакви писци Живот сваког човека је роман за онога који уме да види, да продре под љуску. Интерес лежи унутра а не споља. Ако ми не тражимо интерес у спољњем шаренилу већ умемо да проникнемо у душу и да видимо шта се тамо збива, онда је и најобичнији живот исто толико интересантан колико и живот пун спољњих догађаја, јер свачији живот састоји се и из унутрашњих догађаја, а ови су исто толико интересантни, за онога који уме да их чита, у души једног краља колико и у души обичног смртног: они су, по природи својој, свуда исти.

Често читаоца боље убеђује један пример но читава страна доказивања. То долази отуда што је једна психолошка истина доступнија у конкретној форми доживљаја но у апстрактној форми доказа: управо доказ ће постати доказ тек

кад се ослони на доживљај; без овог ослонца, он не значи ништа, јер га ми не можемо разумети. Зато је често потребно, да бисмо убедили читаоца, не само да му изнесемо резултате, закључке до којих смо дошли но и цео пут који смо прешли док смо до њих дошли, сва она посматрања на којима смо те закључке засновали Непопуларност извесних писаца долази отуда што се они задовољавају да изнесу само готове закључке без њихове стварне, чулне подлоге.

О писцима и критичарима.

Често се дискутује о улози критике и критичарском позиву, и том се приликом књижевници (мислимо на песнике, романсиере, приповедаче) питају како критичари могу налазити мане оном што сами нису кадри створити, и додају да би они, књижевници тај позив много боље вршили. Критичари се обично невешто бране и ако ми изгледа да је право на њиховој страни.

Критичар је, по дефиницији, човек који уме да чита и који даје о томе рачуна публици. „Уме да чита“ овде значи уме да види шта је писац хтео и колико је у том успео. Затим, критичар има да нам каже колико писац захвата дубоко у живот, колика је његова дубина концепције, колика способност организације, колика је моћ опажања и расуђивања, шта писца интересује у животу и у човеку, каква је природа његове имагинације и његове осетљивости, другим речима, којој духовној фамилији он припада.

Међутим, песници су (узимамо реч песник у смислу „творац“: Шекспир, Молиер, Толстој) стваралачки, *синтетички* генији који стварају подсвесно, не дајући себи јасног рачуна о свима појединостима стваралачког чина, о свему оном што су, и како су унели у своја дела, док су критичари, напротив, *аналитички* духови који умеју да разложе оно што су други створили и ако нису кадри да сами то саграде.

Разуме се да ће критичар (као и књижевник) бити у толико бољи у колико је богатије његово животно искуство и његово психолошко познавање, то јест у колико је финија његова пријемљивост, у колико је оштрији његов дар опажања и правилног расуђивања.

Јер не треба заборавити да критичар налази у књигама само оно што сам донесе, да он ужива само с оним што сам

има, и да он може да цени само у границама своје снаге и свога искуства. Одавно је и добро речено да судећи о другима, човек даје суд и о себи, и то начело важи исто толико кад је реч о књигама колико и кад се говори о догађајима и људима у обичном животу. Говорећи о Шекспиру и Гетеу критичар, у првом реду, даје меру свога духа: према том шта је он видео у Шекспиру и Гетеу, ми ћемо пре знати колико вреди он него колико вреде они. Отуда велике писце много чешће ми спуштамо на свој ниво него што нас они уздижу на њихов, ма да то изгледа парадоксално.

Али вратимо се ствари, јер још нисмо рекли све због чега песници не би били савршени критичари Осим тога што песници, као што смо видели, у великом броју случајева, нису аналитични духови, они су још, по природи свога песничког темперамента, особени, ограничени, искључиви у својим интересовањима, и према том били би неправедни у својим оценама. Они најчешће припадају једном књижевном правцу, једној школи. и имају према том *свој* књижевни идеал, полажу на њега, и сасвим природно, претпостављају га другима, било то свесно или несвесно. И често, што су јачег темперамента они су све личнији то јест ограниченији, искључивији, све мање могу (и хоће) да уђу у друкчија схватања и да буду праведни према њима. И најзад, како можемо и тражити од њих да буду разноврсни, гипки, приступачни за све, кад баш њихова особеност чини њихову снагу?

Критичари, међутим, имају врлине својих мана и свога позива. Баш због тога што нису „оригинални“ творци, што нису јаки, особени песнички темпераменти, критичари нису жртве свога темперамента, нису робови једног уметничког идеала, они су хладнији, мирнији, слободнији, отворенији, приступачнији, и према томе могу бити објективнији и праведнији у оцени коју доносе.

(Ми нећемо овде да говоримо о књижевном ривалству које може да спречи једног песника да буде праведан према другом, јер први услов за тачан утисак и правилно расуђивање јесте симпатија према „објекту“.)

О правом индивидуализму.

Из оног што смо до сад рекли јасно је да циљ васпитању није да ми детету наметнемо своје мисли и своју вољу,

него да пробудимо у њему његову личност, да га научимо да стоји на својим ногама, да иде својим путем, без наше помоћи. За то је, као што смо показали, знање од мале важности; важан је само пут којим се долази до знања: он једино може развити, а не само знање. Готово нам знање смета, напротив, да мислимо својом главом, кочи наше развијање.

Права вредност школског рада није, дакле, у материјалном резултату но у начину којим се дошло до њега; другим речима, резултат је једино у активној или пасивној духовној навици коју је тај рад створио у детету.

Индивидуализам је, дакле, стварање и напредак. Он је створио и данашњег човека и данашњу цивилизацију: они су дело само оних који су из себе расли и изнутра се развијали. Бити свој: то је принцип живота и принцип развитка.

И физички човек се може развијати само из себе, вољно. Због тога гимнастика која се ради „као од беде" не служи ничему.

Али индивидуализам не значи егоизам. Напротив: највећи непријатељ правог индивидуализма, највећи непријатељ човеков, јесте егоизам. Он је најјача сметња нашој слободи и нашем развитку.

Човек мора да живи за *нешто*. Он се развио једино *служећи* нечем Цивилизација је дело људи који су *служили* неком вишем циљу а не себи У *служби* другом, неком идеалу, лежи највиши позив човеков, и услов његовог развитка као и напретка човечанства.

Јер се интереси друштва поклапају с интересима појединаца. Човек се може развијати само у друштву. Друштво пак може постојати само тако ако човек, развијајући се из себе, живи за заједницу. Најбоље је друштво за појединца оно у ком сваки члан може доћи до пуног израза своје праве личности, као што је, с друге стране, за друштво најбољи онај члан који је развио све своје најбоље способности, јер напредак друштва зависи од напретка оних који га сачињавају. Кад се тако схвате ствари, социјализам и индивидуализам условљавају се: само је у идеалној, социјалистичкој држави могућан потпун, слободан развитак личности; и с друге стране, таква је држава могућна само у том случају ако се у њој сваки њен члан може развијати слободно у духу својих способности. Оно што је нај-

боље за заједницу, најбоље је и за њега, и обрнуто, јер је само у таквом друштву потпуно зајемчен његов слободан развитак, и јер је, с друге стране, тај развитак у интересу заједнице пошто она на њему почива

Због свега овог стоицизам, то јест независност од спољњих прилика, немогућан је као општи циљ човечанства. Он је остварљив за неколицину само у друштву које почива на сасвим супротним принципима. Као општа филозофија, стоицизам је апсурдан.

О таленту и генију.

Читамо често да таленат значи опазити необично, изванредно у обичном. То је површно, романтично схватање талента. Пре би се могло рећи обрнуто: видети обично и у необичном, то јест видети неминован закон и онде где обичан човек види само случајност.

Тако је исто романтично и схватање генија као какве пролећње бујице која, без реда, ваља дрвље и камење, док је геније, напротив, најсавршенији *избор* и највиши ред.

Геније (највиши ступањ талента) је, дакле, способност открити скривен поредак у стварима, то јест, открити *узрочну* везу између ствари, поставити праве односе између њих, организовати реалност. Другим речима, у хаотичној гомили појединости које нам реалност пружа, открити оне које су битне, оне од којих остале зависе, којима су подређене, открити, дакле, оно што их објашњава и организује. Што је таленат већи, њему је та узрочна веза све јаснија, он све дубље хвата односе. Обичан човек, међутим, види све појединости у истом плану, оне му изгледају све од исте важности; он не види односе подређености између њих, не уме да проникне битне и да их одвоји од споредних, безначајних, које су одређене оним главним, и да све доведе у логичан поредак. Због тога је велика поезија дубока истина.

Нејасноћа је сигуран знак површног духа. Она сведочи да писац није продро у суштину ствари, да није видео праве односе између њих, да није открио њихову унутрашњу, логичну, органску, узрочну везу, која једино чини ствари истински и потпуно јасним и разумљивим

Најбољи знак и најбољи доказ животне снаге и унутрашњег здравља једног народа (као и човека) јесте у томе што

он неће, и не може, да се одмара на лаворикама већ увек граби напред, тежи за идеалима увек новим. Докле год један народ није сит, докле год не мирује, дотле ми с правом можемо веровати у њега.

Будимо онакви какви желимо да изгледамо, какви се правимо да смо.

Ми васпитавамо не оним што кажемо, чак не ни оним како поступамо, него својим унутрашњим бићем, оним што смо ми у ствари.

Људи су увек према нама онакви какви смо ми према њима. У односу с нама они остварују оно мишљење које ми имамо о њима. На тај начин у нама лежи моћ да пробудимо у другима оно што желимо да су.

Лаж је увек неинтелигентна, јер варати значи увек варати се. На тај начин она увек доноси само зло: и оном који вара и оном кога варају.

С друге стране, лажју ми губимо своју личност, своје право *ја*, оно што треба да нам је најдрагоценије, пошто је то једино што можемо имати заиста своје.

Много је теже ослободити се једне навике но стећи је, јер се у првом случају почиње с краја а у другом с почетка.

„Леност почиње у пауковој мрежи а свршава се у гвозденим ланцима“.

У борби са страстима дискутовати значи, најчешће, изићи побеђен.

Страсти се не даду победити на јуриш. Победа може бити само дело времена, стрпљења и истрајности. Којима то буде оскудевало, ти ће остати вечито њени робови.

Сваки је човек онакав у даном тренутку какав *мора* да је И Христова реч: „Опрости им, Боже, јер не знају шта раде“, није само милосрдна, но и психолошки дубока: људи увек раде онако како им изгледа да треба да раде.

Ако се деси да нам ко каже штогод непријатно, и ако је то истина, уместо да се љутимо треба да се пожуримо да то више не буде истина.

Али ако то није истина, и онда љутњи нема места у нашој души. Пре треба сажаљевати онога који не види истину, било што није довољно интелигентан, било што је рђаво обавештен, било што је заслепљен страшћу, гневом, мржњом, завишћу, пакошћу и т.д. И радовати се што смо у том тренутку заиста виши од њега. И обавестити га, ако је могућно.

Први је услов у дискусији, ако желимо да нас саговорник мирно саслуша, да поштујемо његову личност и да своју сувише не истичемо; да не говоримо с висине. Самопоштовање је једно осећање које се у рудиментарном стању налази и код последњег човека, и треба га штедети. То је оно што се обично каже: треба наћи тон. Како ћемо при том поступати, зависи од прилика.

Ако се тиче погрешног схватања, ми можемо разуверити неког само тако ако га разумемо, то јест ако смо доиста кадри да се метнемо у његову кожу, ако нам је доиста јасно зашто он тако мисли, како је дошао до тога мишљења. И онда, *штедећи га*, објаснимо му то.

Ако се тиче какве мане које бисмо желели да га ослободимо, ми ћемо почети тим, на пример, како нико није савршен, како и ми грешимо и имамо своје недостатке, и како је наша пријатељска дужност да један другог обавештавамо, и на тај начин поправљамо кад можемо. Јер, треба му одмах рећи, да он с друге стране има толике друге добре особине, које зајемчавају сигуран успех у борби против једне мане која му уди у сваком погледу. Он треба да осети у нама пријатеља који је рад његову добру, као што у првом случају мора видети у нама човека коме је стало до *ствари* а не до *свога* мишљења

Каткад је, међутим, потребно, нарочито код деце, чувати се баш да не пробудимо свест о мани која се јавља, јер би је то могло учврстити. У том случају треба, напротив, гледати да уселимо у главу идеју о одговарајућој врлини као да је већ ту.

Ово последње може, наравно, бити само привремено средство, јер ми смо тврдо убеђени да ми сами морамо да видимо где је прави пут а где је странпутица, и да знамо зашто смо изабрали прави пут. Само слободан, свестан пристанак прави слободног човека, само свесна, вољна одлука ствара истински карактер. Аутомати не могу никад бити со-

лидни као жива, свесна бића, нити се, у осталом, даду предвидети све бусије у животу и за све се унапред аутоматисати.

Тако исто све врлине које ми покажемо, сва добра дела која ми учинимо *под стицајем прилика* а не за то што смо тако *хтели*, само су *привидне* врлине и *привидна* добра дела. За нас су често више од штете но од користи, јер су нас склонили од праве борбе и праве победе.

Тако исто, бежећи од опасности, ми се унапред признајемо побеђени. И после, да ли ћемо увек моћи побећи?

Због тога, као што смо рекли, само је онај прави човек који је сам себе победио, и само је оно права дисциплина коју смо ми сами себи, свесно и вољно, наметнули Спољна дисциплина је робовање; унутарња ослобађа.

Слободе *не може бити* без те вољне, унутарње дисциплине. Једино собом дисциплинован човек може бити слободан човек. И због тога слободу не може имати онај који не влада собом, слобода се не може на поклон добити, она се мора стећи. Слобода коју ви будете дали неком који је није заслужио, само је празна реч; у ствари, он ће само једну тиранију заменити другом.

Како ми не можемо да изиђемо ван себе, ван природе, ван закона који владају свим што постоји, то бити слободан не значи да ми можемо радити што хоћемо него значи радити оно што треба, и не радити оно што нећемо; значи, дакле, ослободити се ропства нижег ја, које спутава праву слободу, и бити роб само онога што је, што се не да променити, тј. бити роб истине јер она је неумољива, неумитна; њој се морамо покорити, или ћемо бити *неминовно* кажњени.

Зашто допустити да други за нас мисле и раде, да други решавају наше проблеме кад то можемо и ми? Мислите ли ви да *они* имају слађи залогај који долазе на готово?

Данас је мода „извода“ и „скраћених метода“ и за оне који не знају шта ће од дуга времена. Али верујте да највише вреде они изводи које смо сами направили: не због тога што би они били бољи од других него због тога што смо их сами правили. Овде вредност лежи у напору а не у резултату.

Успех до којег смо дошли без напора не служи ништа нашој души. Њој је само у толико до успеха у колико га је скупо платила, јер само у том случају он служи њеном напретку.

Помоћ од које имамо највише користи јесте она коју смо сами себи указали. Кад ми замолимо другога да нам учини нешто што бисмо ми сами могли учинити кад бисмо хтели, ми кажемо да нам је учињена услуга. У ствари, ми смо само пропустили једну прилику да се развијемо, да радимо на васпитању своје воље, на стварању вишега *ја*, побеђујући ниже, урадивши нешто што нам је било непријатно и што је тражило напор. Нема напретка без напора, без победе над непријатним. На тај начин услуге нам доносе више штете но користи. Самосталан рад је створио човека, и све његове способности, као што је он творац цивилизације и уопште услов сваког развитка.

Услугу су нам учинили у ствари само они који су нам место помоћи пружили прилику да се сами помогнемо; без самопомоћи нема помоћи, јер је немогућно да нам други помогне.

Каже се да прилике стварају човека. То механично схватање човека важи само за слабе људе. Што је човек мањи, то је тај удео већи. Свестан, јак човек ствара себе сам помоћу прилика, и ствара друге, слабе.

Често слушамо како се људи жале да нису имали згодне прилике у животу. Они се варају: прилике су биле ту. Недостају само људи који ће их видети и користити се њима. Прилике нису ништа друго до притајане снаге наше душе које треба пробудити. Поред истих прилика пролазимо сви, и једни праве од њих срећу и славу, други их остављају крај пута недирнуте.

Геније није ништа друго до безгранична способност откривати и савлађивати тешкоће.

У очима великог човека и најмање ствари су значајне, јер су симболичне Његова је видовитост у томе што он уме да чита те симболе који изгледају безначајни обичном човеку.

Од нас само зависи да не пропустимо ни један тренутак а да из њега не извучемо све могућности за свој напредак. Каква се перспектива праве, унутрашње среће отвара пред свима нама!

Гледајмо да наш сваки дан нешто значи и нечем служи. Боље је и камен предано туцати него живети као паразит.

Нема тог друштвеног варка, нема ђинђува ни шљокица којима један паразит може сакрити од очију мудраца своју унутрашњу голотињу и своју бесциљност.

Реци ми како употребљујеш слободне часове, па ћу ти рећи колико вредиш.

Доколица је пријатна уморнима, а досадна онима који ништа не раде.

„Ништа није досадније запосленим људима од посета доколних људи.“

Најважније је и најтеже у животу научити се ценити ствари према њиховој правој вредности а не према њиховом спољашњем блеску и одомаћеном мишљењу. Кад човек то успе, онда је тек заиста слободан.

Не треба мерити људе према оном што *имају* већ према оном што *су*. Тешко оном чија је сва вредност у његову новцу. Право богатство лежи у нама, у нашој способности да уживамо.

„Чему ти служи имати сребрне судове ако имаш земљане мисли и жеље“.

Ма колико да је звање високо, ма колико да је богатство велико, има моралних особина које ће нам увек требати и које не може заменити никакво богатство, никакав чин.

Имају право они моралисти који тврде да ништа није опасније од доброг новинара и доброг говорника: како је овима најчешће стало до тога да убеде а не до тога да дођу до истине, тешко нама ако смо лаковерни.

Површна је јасноћа такође опасан заводник на путу истине.

Духовити су људи ретко дубоки, то јест истинити, јер је и њима више стало до „духа“ но до ствари.

Урош Петровић.

ПИТАЊЕ О СТАНОВИМА У БЕОГРАДУ.

(2)

Грађевински трошкови.

Поред цене земљишта, на цену зграде утицаће и грађевински трошкови, где подразумевам: наднице, цену цигаља, цену остале грађе и све трошкове око подизања зграде.

Цена станова мора зависити и од цене коју сопственик мора да плати за кућу. Закупна цена мора да накнади сопственику интерес и амортизацију грађевинског капитала, поред интереса на капитал уложен у плац, и мора да му накнади порез, трошкове око одржавања куће и губитак због неиздатих станова или неплаћене кирије.

Наднице су код нас мање него на Западу. Али кад се узме у обзир разлика између резултата рада наших радника и радника на Западу, видеће се да наш радник у ствари скупље стаје, те да је и целокупан износ надница већи него за исти посао на Западу. Скакање наднице повисило је грађевинске трошкове.

Цигле су код нас, нарочито у последње време, тако биле поскупеле, да је и њихова висока цена утицала неповољно на цену и уопште на подизање нових зграда.

Остала грађа тако исто је поскупела, услед поскупљивања производње а нарочито услед оптерећења царином, општинском и државном трошарином (често дакле троструком дажбином).

Поред тога несолидност мајстора често је поскупљивала зидање отежући његово трајање, и наносећи на тај начин сопственику губитак интереса на уложени капитал, који мора да урачуна у цену зграде.

Додајмо најзад да су грађевински трошкови повећавани често невештином састављача плана, који није умео да искористи одређен простор него је проузроковао излишне трошкове.

Од утицаја на висину грађевинских трошкова нарочито је висина интересне стопе коју предузимач (или сопственик) има да плати на капитал позајмљен ради зидања. Висина интересне стопе пресудна је и за правац целокупне производње, те од ње зависи у многоме и подизање станова уопште и цена сваког стана. Обично ће се у зграде улагати капитал само кад се то рентира боље него улагање у друга предузећа, и обрнуто, кад настане застој у другим гранама продукције, обично настаје живље зидање.

Код нас је интересна стопа уопште висока; почетак интензивнијег рада на свима пољима економског живота гута и ово мало капитала којим располажемо, тако да је наш недовољни капитал и сувише заузет. На тај начин чак и за хипотекарне зајмове плаћа се много већи интерес него игде

на Западу, те и он поскупљује зграде, отежавајући њино подизање и повишавајући грађевинске трошкове.

С једне страна скуп новац и скуп грађевински материјал и земљиште, с друге стране тешки и претерани захтеви грађевинског закона учинили су да су нарочито мали станови, они које тражи две трећине становника, поскупели. Јер зидање малог стана стаје релативно скупље него великог. Код нас су мали станови још скупљи и зато што се налазе готово искључиво у приземним зградама, те су морали да поднесу много већи део цене земљишта него да су подељени на више спратова. На тај начин није се уштедело ништа ни на грађевинским трошковима ни у земљишту.

Поред тог скупљег стајања малих станова, они морају бити скупљи и због јачег кварења, пошто у њима станују сиромашније класе, које у истом одељењу и кувају и перу рубље и раде свој посао, а уз то имају и више деце него становници у већим становима. Све то изазива повишење кирије.

Закупно право.

Сопственик треба, као што је напред наведено, поред осталога да добије у закупној цени и накнаду због губитка кирије услед неиздатог стана или немогућности наплате. Овај последњи случај утиче осетно на одређивање висине кирије. Што чешће сопственику пропадне кирија, он ће се све више трудити да је накнади повишавањем дотадашње закупне цене. Ово ће му у толико лакше полазити за руком у колико је већа оскудица у становима.

Наплата кирије скопчана је код нас с тако дугом процедуром, да није редак случај да сопственици преклињу кираџије да се иселе, праштајући им кирију. Ако се кираџија узјогуни, готово га је немогуће избацити из стана. Додајмо да унете ствари у мале станове не пружају газди јемство често ни за једномесечну кирију, и онда неће бити никакво чудо ако је због свега тога газда принуђен да гледа да се отресе рђавог кираџије а пропалу кирију да наплати од оног коме изда стан после њега, повисивши закупну цену.

Недовољно регулисаним односом између закупца и закуподавца, услед кога се рађају чести спорови, и спорим поступком при наплати кирије, наше законодавство оставило је

доброг закупца незаштићеног, док је рђавом олакшало да се извуче од плаћања кирије и тиме учини да стан поскупи.

Порески систем.

У кирију сопственик мора да урачуна и порезу на принос од зграда, коју има да плати. Код нас постоји порез на принос од зграда, а за празне плацеве и плацеве са зградама који су већи од 500 $м^2$ плаћа се порез по вредности. Овакав порез на принос од зграда, и ако је у складу с осталим нашим порезима на принос, утиче неповољно нарочито на цену малих станова, а још неповољније на продукцију кућа. Мали стају релативно скупље него велики, због већих грађевинских трошкова; кирија је за њих релативно већа него за велике због скупљег стајања, веће тражње, већег кварења и већег ризика. И када сопственик плаћа порез према приносу од станова, онда ће и порез на принос од малих станова бити релативно већи него од великих; сопственик ће за износ пореза повисити кирију, и тако ће скупоћа малих станова бити повећана оваквим системом порезивања.

Друго рђаво дејство има порез на принос од зграда на целокупну продукцију станова. Оно долази од несразмерно већег оптерећења зграда према плацевима. Кад се има на уму да су у Београду две трећине окућница мање од 500 m^2, дакле да не плаћају порез на земљиште, онда значи да сва тежина пореза на непокретности пада на зграде, и то на нове пошто је код њих скупља кирија. Порез на земљиште плаћа релативно мали део земљишта, и то по процењеној вредности која често не одговара правој вредности. На тај начин нема никакве принуде за сопственике празних плацева и плацева са страћарама да подижу куће или да их продаду другима ако не могу или неће сами да зидају.

И тако су се у самом центру могли задржати празни плацеви и плацеви са страћарама чији сопственици данас траже често баснословне суме за њих и ако нису ништа учинили да им подигну вредност, за коју имају да захвале само развитку вароши и општинским радовима који су извршени опет готово без жртава од сопственика имања, само из прихода од посредних пореза и такса, у чему се Београд одликује од свих вароши у Европи. При продаји, сопственици долазе до несразмерно велике добити за коју имају да захвале друштву и

општини; од те добити не дају никоме ништа, и онда је разумљива њихова тежња да без жртава и ризика држе плацеве ван промета не тражећи начина да на њима подигну зграде. То је могуће само зато што поред оскудице општег пореза на вредност земљишта, код нас не постоји ни порез на незаслужен вишак вредности.

Односи на тржишту станова.

Као што је напоменуто, главна страна питања о становима јесте њихова скупоћа, нарочито скупоћа малих станова. Та скупоћа је добрим делом последица њихове оскудице, пошто је и за станове, као за сваку робу, од важности однос понуде према тражњи. Понуда, опет, нарочито у времену наглијег растења вароши, остаје далеко иза тражње, и цена станова услед тога скаче. Како је у Београду било много узрока који су ометали продукцију станова, то је понуда била много мања од тражње. Да је било могуће предвидети потребу, вероватно да би и подизање кућа било у већој мери, али како није било ни уређене статистике, ни организације тржишта станова, то је продукција остављена на милост шпекулантима који су подизали куће како је одговарало њиховим очекивањима, немајући начина да се обавесте о кретању становништва.

Уз то, и за високе цене становима који већ постоје, донекле је крива оскудица једне централе у којој би се концентрисала понуда и тражња. Често закупац обиђе читаве квартове и не нађе стан какав му треба те у очајању пристане на повишену кирију, не знајући да можда у близини, у улици коју није обишао, има стан какав тражи.

Оскудица инспекције.

Огромна већина београдских станова су влажни, мрачни и тесни, па ипак у њима непрекидно живе људи. Имамо, додуше, добра, са свим по угледу на најновије уредбе на Западу, правила о нездравим становима, по којима до данас не би ни у једном нездравом стану било становника; али та правила се готово и не примењују. Прегледи нездравих станова врше се само по тражењу заинтересованих лица, обично кираџија који су годинама у њима становали па су се посвађали с газдом или желе да се иселе пре рока. Додуше, постоје и неколико одлука општинског суда и одбора да се сви

станови у вароши прегледају, али није било никакве користи, јер није било органа који би се само о становима бринули. Услед претрпаности послом, тешко је скупити комисију, јер сви чланови имају и друге неодложне дужности, и тако су нездрави станови и поред добрих правила и добрих одлука општинског суда и одбора остали и даље да упропашћују београдско становништво Шта више, и станови чије је издавање забрањено, издавани су и даље, јер није било довољно органа да контролишу извршење забране становања.

II

Као што смо видели, рђаве прилике које владају у становима београдским последица су:

1) Оскудице грађевинског плана;

2) Грађевинског закона;

3) Велике цене земљишта;

4) Великих грађевинских трошкова, нарочито високе интересне стопе;

5) Недовољно регулисаног односа закупца према закуподавцу и спорости процедуре при наплати кирије и избацивању из стана;

6) Несразмерно великог оптерећења порезом приноса од малих станова и недовољног оптерећења земљишта, нарочито празних плацева и плацева са страћарама;

7) Оскудице организације тржишта станова;

8) Оскудице инспекције станова.

Узроци су данашњем рђавом стању, дакле, разни, и реформа може имати успеха само ако се простре на све узроке који су учинили да се створе данашње рђаве прилике.

Сада ћу навести шта сматрам да у погледу сваког од њих треба да предузме општина или држава или друга организација.

Грађевински план и грађевински закон.

Напред је речено да се у данашњем развитку Београда не може констатовати никакав систем, него да је све ишло без реда, без обзира и на садашње потребе и на будући развитак вароши. Да би се развитак вароши упутио правилним током, треба регулациони план утврдити за дуги низ година и подизање грађевина вршити тачно по њему. Као

што је урађено у свима модерним регулационим плановима, требаи у нашем плану одредити појасеве с нарочитим задатком: да буду делови вароши за трговину, за становање, за индустријска предузећа и сместишта. У центру вароши и у целом трговачком делу треба прописати подизање вишеспратних кућа, рецимо најмање с два спрата; затим треба број спратова постепено да опада што се иде даље од центра, док се на периферији не дође до приземних кућа. Да на периферији земљиште не би сувише нагло поскупљивало, треба забранити подизање кућа с више од једног спрата. Уз то треба на периферији да се пропише колики мора да буде размак од куће до куће; штетно је, међутим, прописивати да куће морају бити повучене од регулационе линије унутра, јер то иде на штету дворишта, а простор пред кућом остаје неупотребљив и запуштен.

Дубоке блокове (нарочито у центру) треба што пре просећи да би се на њима могле подизати зграде.

Грађевински закон треба општини да да право експропријације плацева с непрописним зградама ако сопственици не би били у стању у извесном, довољно дугом, року да подигну прописне грађевине по новом закону. Тако исто, општини треба дати право експропријације празних плацева у центру, да би се убрзало подизање великих кућа и тиме повећала понуда станова. Право експропријације мора се дати општини и у погледу замљишта које има да уђе у грађевински рејон на периферији; и то и ван атара општинског, ако се варош шири преко дотадашњег атара. Тај део атара суседне општине треба да припадне општини београдској уз накнаду општини којој је дотле припадао. На тај начин ће се спречити скакање цена земљишту које од њива постаје грађевинско земљиште, а то ће имати повољно дејство и на цену земљишта у дотадашњем рејону. Тим правом експропријације омогућио би се задатак општине да увек може да стави земљиште на расположење онима који хоће да подижу куће, првенствено онима који хоће да подижу мале станове. О другим могућностима корисне употребе општинског земљишта биће речи доцније.

Грађевински закон треба да предвиди лакше услове за мале куће, да би се на тај начин појевтинило зидање Ево, ради примера, неколико олакшица које овде долазе у обзир: произвољан положај куће према регулационој линији ради бољег ис-

коришћења плаца; слобода у томе да ли ће кућа бити с лица или у дворишту; проста, провидна, ограда око плаца (масивни да буду само спољни зидови); што уже степенице; висина од пода до таванице најмање 2·50 метра; што блажи прописи о дебљини зидова, висини куће, ширини уласка, спољној изради крова итд — Разуме се да овакве мале куће могу да се подижу само у деловима одређеним за њих.

Грађевински закон треба, међутим, да изричито пропише да се куће које се дижу без допуштења или противно одобреном плану, морају порушити о трошку сопственика у колико су подигнуте. Процедура мора да буде брза, а тако исто треба убрзати и процедуру око одобравања планова, да се не би дугим чекањем ометало подизање нових зграда. Што су услови блажи, тим више треба пазити да се тај минимум одржава. За случај да неко почне да зида кућу на земљишту које још није одређено за подизање кућа, треба такође прописати рушење о његовом трошку.

Поред тога што треба ублажити прописе за мале куће, треба ублажити и прописе за велике, до мере коју наука сматра као довољну.

То су најглавнији услови које треба регулациони план и грађевински закон да испуне, да би се што више кућа што јевтиније подигло. Прописом да се из центра (саобраћајног а не топографског) број спратова идући ка периферији смањује учиниће се да земљиште не скаче сувише брзо у цени, да се у центру подижу куће вишеспратне које најбоље одговарају потребама које треба да задовољи центар, а подизањем великих кућа у њему ослободиће се станови у којима су дотле становали они који се уселе у те нове велике куће. Добро дејство изграђенога центра биће то што ће тражња станова у спољним деловима вароши бити мања, те ће они бити и јевтинији; цена земљишта на периферији спашће на своју нормалну цену која одговара ступњу варошког развитка. Ако ће услед овога и претрпети штету сопственици имања, нарочито шпекуланти, то не треба да буде разлог да се не учини оно што је неопходно потребно за здраве прилике у вароши. Ко је рачунао на добит, мора да поднесе и штету. У осталом, то опадање цена на периферији, које ће можда бити само релативно, биће постепено, у колико се изграђује центар. Тако исто, ако сопственици празних плацева у центру буду принуђени да

продају плацеве онима који могу да зидају, неће бити ништа необично, јер ће и ту, као често у економском животу, бити корисно да добра дођу у руке које ће их моћи продуктивније употребити. Дотадашњи сопственици имали су довољно незаслужене добити у разлици између цене по којој су плацеве купили и оне по којој су их продали или по којој им је извршена експропријација

Цена земљишта.

Ако не једини, а оно несумњиво један од најважнијих узрока скупим становима јесте и висока цена земљишта. Узроке који су нарочито у Београду учинили да је земљиште скупље него што би требало да је, видели смо напред. Остаје сада да видимо шта се може учинити да оно појевтини, те да се на тај начин потпомогне зидање а тиме и појевтине станови.

За решење овог питања морамо поћи од чињенице да се Београд развијао сасвим супротно развитку европских градова. Центар је остао неизидан (чега нема ни у једној вароши на Западу), а варош се у току последње три деценије надовезивала на полупаланачки центар. Услед тражње земљишта на периферији, оно је поскупело; шпекуланти су ту тенденцију још више појачали парцелисањем њива и продавањем за зидање кућа. Како је код нас необично јако развијена тежња за својом кућом, то је тражња тих плацева била врло жива, и Београд је, пунећи џепове шпекулантима, отишао у Мокри Луг и Кумодраж, и ако читави блокови у вароши чекају на зидање. Сви ти становници из нових делова вароши траже калдрму, осветљење и водовод, општина им то све даје, повећава тиме своје терете, поскупљује живот, те и на тај начин утиче посредно на поскупљивање станова. Скакање цена на периферији изазвало је још веће цене у центру, и данас имамо стање које прети не само да угуши напредак Београда него и да учини живот у њему немогућим за сиротнији и средњи сталеж.

Главну кривицу за ово стање треба, као што се види, приписати празнини центра. Једини је лек у отклањању узрока који су ово стање створили, дакле у што бржем и што потпунијем изграђивању центра. Средства за то наведена су у

предњем параграфу, јер њих може пружити у првом реду грађевински закон.

Међутим, ако је изграђивање центра довољно да створи нормалне односе између центра и периферије, оно неће бити довољно да и апсолутно смањи цену земљишту или бар да успори њено скакање. За то ће бити потребне и друге мере, које су опробане на Западу и с којим треба и код нас учинити покушај.

Ту долазе у првом реду две врсте пореза: порез на земљиште по вредности и порез на вишак вредности. Први се састоји у томе да се празни плацеви у јачој мери оптерете порезом, и то не по приносу (пошто од њих приноса готово и нема), него по вредности. Како сопственици немају рачуна да плаћају порез на објект који им ништа не привређује, то ће на крају крајева или подићи зграду или продати плац. Како у вароши обично доцнија продаја једног плаца бива по скупљу цену него ранија, то ће сопственици при продаји обично имати добру добит за коју имају да захвале само развитку вароши, дакле умножавању становништва, општини и њеним радовима. С тога је на Западу заведен порез на незаслужен вишак вредности који се огледа у разлици између две продајне цене; њему је циљ да бар један део од онога што је сопственик без икакве жртве, незаслужено, добио, спасе друштву које му је ту добит омогућило, дакле у првом реду општини. Споредан циљ овог пореза (а он је за питање о цени земљишта важнији од оног првог) јесте: спречити шпекулацију са задржавањем плацева од зидања и скакање цене земљишта, на што се задржавањем иде. Кад постоји тај порез, мање је вероватноће да ће купац бити опет неки шпекулант који купује да и он чека скакање цене, него ће пре бити предузимач који хоће да зида, нарочито ако постоји и порез на земљиште по вредности.

Треба, дакле, тражити од државе:

1) Да заведе јачи порез на земљиште по вредности. Приход од овог пореза треба да припадне општини, бар добрим делом. Пријаву вредности да врши сопственик, а општина да има право да га откупи по пријављеној цени; или вредност да одређује општина, под условом да је дужна откупити га по процени ако јој га сопственик понуди. На тај начин ће порез одговарати стварној вредности без опасности да соп-

ственици буду сувише оптерећени и без опасности да ће се његов приход смањити лажном пријавом.

2) Да заведе порез на незаслужен вишак вредности земљишта с повратним дејством на известан број протеклих година.

Величина једног и другог пореза треба да буде толика да се постигне жељени циљ а да се не омете промет непокретности.

Али ако се и заведу ова два пореза, они сами за се неће бити довољни да одрже цену земљишту на сношљивој висини. Поред дужности државе у овом погледу, има и општина задатак да се стара да увек има довољно земљишта за зидање. За сада има и сувише земљишта у самој вароши, само треба енергично примењивати право експропријације, које се мора општини дати. Али доцније, када досадашња територија не буде више довољна, општина се мора старати да благовремено откупљује потребан појас земљишта у правцу ширења вароши и да га уступа за зидање, спречавајући на тај начин шпекулацију са земљиштем које се од њива претвара у плацеве, и уступајући га по цени коштања непосредно онима који хоће да зидају.

У теорији је врло лако тражити да општина буде сопственик што већег дела варошког земљишта; у пракси би то стало огромних жртава. Довољно је међутим да општина увек има земљишта да стави на расположење онима који хоће да зидају да би се уништио монопол сопственика земљишта.

Када варош буде у центру изграђена и настане потреба да се шири ван досадашњих, за сада и сувише широких, граница, тада ће бити дужност општине да се благовременим грађењем саобраћајних средстава постара за децентрализацију вароши у правцу који се жели. Само, у том случају, ако треба ова мера да има успеха, морало би се изменити цело наше радно време, тако да се, као у Енглеској, иде на посао само једанпут а да се ради преко подне, пошто би губитак у времену на одлазак на посао и повратак кући и подвозни трошкови потрли сву корист од јевтинијег стана далеко од центра. Али док не дође време за децентрализацију, треба прво изградити центар, да би се варош вратила на природни развитак. А проблем за данашње време састоји се у што бржем враћању вароши том природном развитку.

Свима овим мерама, ако буду добро изведене, учиниће се да цена земљишта уопште падне на меру која одговара садашњем ступњу развића Београда. Подизањем нових кућа у центру вероватно ће спасти неприродно висока цена земљишта на периферији, а с њоме и цена становима. Ово ће имати рђаво дејство за неке досадашње сопственике имања на периферији, за оне који су купили имања у намери да их препродају, али то не сме бити разлог да се ове реформе не изведу, јер су у питању две трећине, дакле огромна већина, становника, који немају своје куће; а они који су куповином земљишта на периферији и подизањем цене хтели да се користе, морају бити спремни и да претрпе штету, као у сваком послу.

(Свршиће се.)

Др. Светислав Предић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Дон Пиетро Карузо, драма у једном чину од Роберта Брака. Отац, драма у три чина од Августа Стриндберга.

Дон Пиетро Карузо од Роберта Брака је један кратак комад, драмска новела, са једном виртуозном улогом, у којој је сав садржај и напор пишчев. Главна особа има да се из низине пропалице, пијанице и лакрдијаша пење до узвишености увређеног човека од части, до великодушне жртве и нежног родитеља. Дон Пиетро је сумњиво политичко трчкарало, уцењивач, прилично прљава особа, поред извесне основне доброте, извесне наивности и безбрижности која задобива. Он се угодно осећа у блату и певајући „Трубадура“ и правећи досетке на свој рачун враћа се без гриже савести после каквог коцкања и пића празних џепова кући. Ту га чека кћи, напуштена али ипак обожавана. Дон Пиетро је пропалица, али гледа своју кћер високо над собом и не повлачи је тамо доле, у своје друштво, где се носи чупав цилиндер, коцка са пет динара у џепу и остаје дужан гостионичару. Кћи његова не сме да ради у фабрици, јер су улице пуне опасности! Али је опасност била близу. Граф Фабриције, обичан тип хладног заводника који рачуна са светом и угледом, већ

је оставио Дон Пиетрову кћер, као неугодну везу, и отац у главној сцени прима новац, несразмерно велики, којим граф не плаћа изборна трчкарања него част кћери. Један узвик, и Дон Пиетро прочита у очима њеним истину.

Сад је писац довео комад до тачке где се укрштају разноврсни елементи из којих је он саставио своју главну особу. Дон Пиетро не постаје одједном величанствени осветник. После првог необузданог покрета, презрени човек осећа себе и његова борба са заводником је понизна. И његов тон је такав. Кад му граф каже страшну реч: да се не може оженити његовом кћери јер се кћи Дон Пиетра не може уопште узети за жену, он моли, пузи, и нестаје без шума, пошто је обезбедио њој живот. Граф ће је издржавати као љубазницу, али ће он умрети. Она сама је изрекла пресуду: она воли графа и пристаје на погодбу.

Већ видите да је занимљивост комада у разнобојности слојева из којих је наслагана главна особа. Дон Пиетро треба да плане, али да има у узвику јарости непоузданост гласа човека који се продавао. Он треба да оде да изврши самоубиство, али као лакрдијаш, што је увек био. У том преливању, које је уједно и прелаз у противности, може лежати чар улоге, кад је писац успео да јој да живота. Лирски основ улоге је исти као у каквом романтичарском племенитом чудовишту (на пример Трибуле у Иговом „Краљ се забавља"), али стварност и психолошка тачност спасава укус и природност, не смањивши патетичност. Тај *Дон Пиетро* Браков је одломак живота, у пркос опасности коју доноси за собом искоришћавање контраста и парадокса. Писац је умео да је избегне. И ако не нов по својој намери, он је створио један живописан тип са вештином доброг познаваоца позоришта.

Сриндбергова драма у три чина *Отац* је далеко од позоришне израђености и писања за глуму. Дон Пиетро је пластична фигура, пуна боје, мало ремек дело сликарско. Лица у драми Швеђанина су двоструког карактера. Она су студије појединих случајева, и то у малој мери. То су она најмање и само док служе као подлога која треба да носи зграду симбола. Веза између те две улоге особа у драми је слаба. Она се управо сваки час прекида, тако да се мисли особа мешају са тезом писца и силуете из живота преображују у симболистична привиђења.

Случај с капетаном, главним лицем, које представља у комаду човека у борби са женом је потпуно изнимак. Идеја комада је у парадоксу: да је човек оруђе женино, а да је сав живот расе у њој. Човечанство се продужује преко ње и природа употребљује човека само као мужјака, као трута у роју пчелином. Човек у комаду, капетан Адолф, умире од убоја свих пчела које пуне његову кућу. То је парадокс коме писац иде са извесном упорношћу, довољно осетном у наглом развијању и насиљу које врши над податцима живота којим рукује.

Три жене: дадиља, која заступа мајку, жена и кћи живе у кући као једна противничка странка. Свака од њих је та злокобна „жена“ на свој начин. Човек је везан за сваку од њих везама које не може прекинути без бола. Он је с њима срастао, али су му оне ипак туђе. Чак и кћи има друкчију душу, и отац осећа у њој нечега чудно страног. Ту се, у разговору капетановом са Бертом, почиње развијати Стриндбергова крајња идеја. Капетан испитује метеорско камење, купује многе књиге, занемарује дужност занесен научничким радом, а његова жена га сматра као лудака који троши новац на књиге, заноси се. Она ради све да га омете у његовој узвишеној тежњи човека, радника на сазнању, идеалисте. Капетан је нервозан и лекар је саветовао његовој жени да спречава свако развијање бесмислених уображења, нарочито опасних по његов ум. Његова жена из урођеног пркоса, из урођене жеље за надмоћношћу, мучи га напротив идејом о Бертином рођењу, које је он сам њој додао, да га она употреби против њега. „Човек не може знати да ли је отац детињи“. Човек је сам син женин. Сав живот остаје у жени. Она чува свети пламен живота.

Али из овог обичног случаја није се могла сазидати алегорија довољно јасна и моћна да изрази пишчеву идеју. Требало је потенцирати односе и попети из обичне атмосфере породичне свађе до општег значаја. И ту је слабост комада. Јер ако пристајемо на индивидуалну замисао пишчеву, на слику односа мужјака и женке наше расе како је Стриндберг даје у последњем чину, ако и можемо да осетимо величину трагичне црте последњих слика, не можемо заборавити да је тај човек болестан од рођења, недоношче. То слаби утисак комада, јер нас тај посебан случај не занима поред свега занимљивог што има у трагичности развијања лудила, ширења

уображења које се диже, расте и наткрили као авет свет болесников, као код Мопасана.

Теза пишчева сече живот с времена на време у ходу драме. Тако се Лаура, после обичног призора препирања жене с мужем, одједном и необјашњиво кочи у став жененепријатеља. „Да ли ме мрзиш“, пита је капетан. „Понекад, кад си човек!“ „Ја хоћу власт“, вели она даље у једној сцени, мешајући акцент зле жене са женом која је фаталност за човека. Ту светлост баца писац изненада на догађаје и у томе свему има нечега лажног и усиљеног, довољно осетног. Лаура личи понекад на Нору. Последње сцене су цео комад и сав значај ове драме, која је управо само један лирски излив пишчев. Жена је живот, уживање, али и отров. О њу се троши мушкост човекова и он ужива у том давању своје снаге њој, као у наркотичном сну. Слика Ропсова на којој су човек и жена згњечени у сладострасни ропац притиском неумитног демона пола има сличну замисао. Капетана покрива жена својим огртачем. Он је топал као рука њена, мирише као њена коса, она је и мачка која му лежи на грудима, Омфалина отровна кошуља. Човек је да носи оклоп и буздован, да се бори и ради, али жена га везује за материју, за плот. Сва је плот човекова за жену. То је женско у њему, расцеп у његовом бићу, због кога пропада.

Најзанимљивија и најјача сцена је она кад жена-мати, а њу заступа стара дадиља, сећањем на детињство, на материнске нежности, савлада беснило полуделог и спутава га у лудачку кошуљу. Ту је парадокс Стриндбергов најузбудљивији. Мати нас својом огромном снагом нежности, спрам које смо ми немоћни, одваја од наше мушкости. И ту је жена јача. Ми јој подлежемо, не можемо да се развијемо, да растемо у нашој мужевности, јер је „мајчино крило меко одмориште“. Човек-муж би био над-човек, да га не свлаче у свет слабости, осећаја, нежности везе са женом, својим пореклом.

То је оно што је лепо у *Оцу*, тај вапај особењака, али који није без нечега што узбуђује. Неколико парадоксалних ставова који личе на личну срџбу и гнев, као она парафраза са Шајлоком, у којој је човек у животу са женом као Јеврејин у хришћанском свету, не кваре лепоту ове крајње лирске ноте.

Милан Предић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Концерт Г. Пере Стојановића у Народном Позоришту 28 априла 1914 године.

Никада се још до сада нисам налазио у расположењу у коме сам овога тренутка, реферишући о једноме концерту. Никада се још до сада нисам овако осећао пишући о музицирању једнога уметника. Не зато, можда, што је музицирање било без сравњења и на висини коју је тешко достићи; него због тога што је музицирао један Србин који нам је готово непознат. Г. Пера Стојановић виолиниста је и композитор, одличан педагог који у Бечу ужива глас и признање, способан композитор о чијим композицијама рекоше своју реч критичари великих уметничких средишта Европе. Он је уметник један који, далеко од своје груде, ничим за њу не привезан осим именом, живи и дела у границама свога талента и уметничког васпитања без позе и манира, онако од срца, кога је судбина однела у средину у којој ће, кад се о њој буде писала историја, његово име бити записано на једној од задњих страница, место да је међу својима растао и васпитавао се достојан да у младој српској музичкој уметности заузме једно од првих места. То нарочито расположење изазвано је највише тиме што је читав концерт јасно показао како је Г. Стојановић далеко од својих, како је због тога сваку везу са својима изгубио и непознат и не познавајући нас долази са предубеђењем да је наш добри Београд још онај стари Београд у коме се уметнички укус не креће даље од „Bierkonzert“-а и уметничко расположење не развија осим при певању сладуњавих сентименталности једне задоцнеле романтике. И то убеђење његово учинило је да публика која је прочитала програм није могла да се заинтересује и дође у позориште. Јер она публика која *данас* издржава концерте, која их слуша, плаћа, која их тражи и о њима изриче свој суд, та публика неће прићи уметнику који сматра да је потребно спуштати се ниже да би га она могла разумети; другим речима неће доћи да слуша транскрипцију некада лепе, некада много певане песме нашега Даворина Јенка „Море ми је љубав твоја“, песме која данас лагано замире у позне јесење дане на уснама наших старамајки и болећивих уседе-

лица. Она тражи снажне и здраве уметности савремене вредности, тражи лепоте које се рађају у срцу модерног уметника и које се говоре срцу модерне публике. И ако још не толико спремна да све преливе модерног уметничког израза увек и осети и разуме, наша публика је ипак благодарећи снажнијем и сређенијем раду на уметничком пољу у нас у основи упућена правцем коме је корен у савременом схватању уметности. И Г. Стојановић, врло далеко од тога да зна за то, дошао је не као Анри Марто да свира Едмонда Лалоа, Чајковског, Моцарта или Баха, не да интерпретира Бетховнов opus 61, него да нас покуша забавити на онај начин на који су се наше мајке у дане свога првог девојаштва забављале. Он нам је чак и „Зујте струне“ свирао! —

А штета је то. Јер Г. Стојановић има довољно топлине у потезу свога гудала, има довољно здравог уметничког полета, има довољно уметничке искрености — сећам се добро лепих момената из Adagio ma non troppo, његовога d moll виолинског концерта и красне његове композиције „Сећање“, — да је могао дати много више него што је дао. То је било тих дана баш и нарочито потребно јер тек што је из Београда, после свога другог концерта, био отишао Анри Марто.

Г. Стојановић није виолиниста раскошних способности. Није ни многострук. Снага његова није у великој линији сугестивно нијансираној, са убеђењем изваjаној, не ни у техничкој тананости. Он је више музичар који свира него свирач који музицира. Из свакога потеза његовога гудала бије снага продуктивног а не окретност репродуктивнога музичара. И вече Г. Стојановићево ни у коме случају не може се назвати интересантним зато што нам се приказао као виолиниста. Нарочито не после Анриа Марто. Али то вече је ипак интересантно зато што нам је Г. Стојановић свирао своје композиције. И оне су на мене учиниле врло добар утисак. Оне одају не само композиторски дар свога творца него и солидну школу и извесну израђеност руке. Г. Стојановић успешно моделише. Облик његових композиција је јасан и на чврстој подлози. И ако се понекад осети младост, која хоће да пусти срцу на вољу, која „са пуном паром“ ради, ипак се осећа под њом једна прибраност урођене способности.

То се нарочито осећа у првоме делу његовога d-moll концерта, његовога opus 1, који је не знам зашто те вечери

Г. Стојановић изоставио из програма. То се несравњено много више осећа у томе делу концерта него у Finale-у. Јер Finale, рађено у облику Rondo-a, нема још глатко изведене прелазе из споредних тема у главну, нема оне гипкости која је главна карактеристика овога облика. Та лепота контуре његових композиција истицала се и у осталим комадима које је компоновао и те вечери свирао, и у „Скерцу у старом стилу“, срећно обрађеном и у тону скерца у старом стилу, скерца рађеног из Менуета, и у већ споменутом „Сећању“ и у транскрипцији Арије из комичне опере „Бенгалски тигар“.

Али све те композиције, ма колико њихова архитектура била интересантна и лепа, ма колико да су излив правог уметничког расположења, на жалост, нама су стране. Ни један тон који се родио у души Србина, ни један мотив сродан нашем специфичном музикалном осећању, ни једна тема рођења у схватању нашега уметничког национализма. Далеко је од мене свака помисао да тиме умањујем вредност дела Г. Стојановићевих, нарочито његовога концерта, али тиме хоћу да изразим своју жалост што је један прави таленат отргнут од нас, залутао у стране земље, зашао стазом која води у даљине којима не тежи његова отаџбина; а могао је у својој отаџбини, и за себе и за њу, да уради више можда него многи који за њу раде и који јој служе, и као педагог и као композитор.

И зато је моје расположење данас нарочито, онакво какво никада није до сада било после концерата које сам у Београду слушао. Осећам да ће страни критичари са више пажње можда пропратити рад једнога Србина него ми, јер им је он ближи него нама. И под утисцима тога расположења, ја сабирам све утиске које сам понео са концерта Г. Стојановићевог у реченицу: Један композитор који лепо свира занимао нас је као свирач својих композиција. Да нас је познавао, да је донео дела, осем својих оригиналних, композитора која се и у Европи, али не Вјењавсков Валс-каприччо, па и у нас, радо слушају, могао би нас, и ако у мањој мери заинтересовати и као виолиниста. Овако композитор Стојановић свратио је на себе сву нашу пажњу са виолинисте Стојановића.

На клавиру пратио је Фриц Вајдлих. И сувише млад да озбиљно схвати музику, површно развијен и спремљен за не-

колико ефеката бравуре, целе вечери је свирао хладно и без снаге и виртуозне „Абег“ варијације Р. Шумана и Rondo brillante од Вебера и Шопенов Impromptu.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Исељавање Турака из Европе.

Из Србије и Грчке настала је жива сеоба муслиманскога живља. Муслимани се селе у Турску, а у Србију и Грчку досељавају се Срби и Грци. Овакве миграције су обични појави приликом ратова између хришћана, а исељавање Турака са некадањих њихових територија у Европи било је увек стално правило после неуспешних ратова турских.

Ову појаву узела је Порта као повод да за исељавање муслимана са српских и грчких територија оптужи рђаве системе управе у новим територијама. Да своју оптужбу поткрепи, отоманска влада овако разлаже. Кад је Аустроугарска окупирала Босну и Херцеговину, кад је Бугарска постала кнежевином, кад је Русија задржала неке азијске отоманске територије после 1877, Турци су остали под новим господарима. А кад су остали у Босни, Херцеговини, Добруџи, Бугарској, Карсу, онда су могли остати и данас у Србији и Грчкој, као што су многи остали у новој Бугарској. Кад су се дигли да се селе то се може тумачити само једним изванредно рђавим режимом који се у Србији и Грчкој примењује противу несрпских и негрчких елемената на новим територијама.

Речено је горе да се доиста иселило доста муслимана из нових крајева Србије; исељавање траје и даље. Само, њему није узрок у рђаву поступању власти него у нечему другом.

На територији која је припала Србији после Букурешкога Мира од прошле године, затекло се и православних, и католика, и протестаната и муслимана, другим речима и Арбанаса и Влаха и Грка и Турака, па и Јевреја. Од свих ових становника само се у масама селе Турци. Оно мало Словена и Грка што се иселило не може се узимати у рачун, јер су та исељавања вршена или по наговору, или из старога ината,

или из рачуна. На пример из Битоља, чија је потрошачка област знатно сужена новом деобом некадање битољске трговачке области, између Србије, Грчке и Арбаније, иселило се неколико грчких трговаца. Из Штипа, Велеса и Кочана одселили су се некадањи највиђенији противници Срба, неколике егзархијске куће. Из Дибре опет иселили су се, као и са Косова, неки виђенији Арнаути или због свога држања према Србији за време рата, или за време јесењашњега упада на српску територију, или из уверења да ће у Арбанији стећи заслуге и зараде. Католици, помуслимањени староседеоци и православни, дакле, не селе се, него само муслимани Турци. Кад би било у Србији верске нетрпељивости и рђава поступања, први би се селили католици. Међутим, не само да се они не селе него се враћају на огњишта, признајући да су заведени. Са њима се враћају и помусломањени староседеоци, нарочито Арбанаси. Сем овога, у нову Србију уселило се доста Јевреја и Грка ради трговине.

У Босни и Херцеговини нема Турака, тамо има Срба муслиманске вере, коју званични језик зове „муслиманима“. Муслимани и Турци не морају бити једно исто. Муслимани у Босни и Херцеговини су Срби који су за време турске најезде примили Мухамедову веру и ту, до данашњега дана, задржали. Ако су остали у Босни и Херцеговини, они се нису имали куда селити, јер они и Турци немају заједничку колевку, Азију. Муслимане босанске и херцеговачке веже са Турцима само коран, и ништа више, а оне прве не везује за Босну и Херцеговину режим, него њихова грудва, земља њихових праотаца. Тако исто ствар стоји и са Турцима у Бугарској који су се тамо задржали после 1877 године. Муслимани који се налазе на југоисточној граници Бугарске нису Турци него су то Бугари који су примили ислам у доба освојења а ради очувања живота и имања. У Добруџи остало је после одласка Турака доста муслимана. Ти муслимани нису Турци него Татари, стари или досељени, који су се, у близини и у заједници с Бугарима, осећали од увек као са својима. Ако је данас у Тракији добро Турцима под Бугарима, то сигурно није због режима него зато што су у бугарској Тракији цариградски Турци прави господари, а Бугари само номинални. За муслимане у руској Азији може се тако нешто слично рећи; има туран-

ских племена, али Турака нема, што је било то се иселило после 1878 године.

Све што је Турчин дошљак, завојевач, то се увек досад селило испод хришћанскога господарства у Европи. Тако је исто и данас, Азијат се сели из Нове Србије и иде у Азију. Зашто?

Азијати се селе, пре свега, зато што се међу њима врши стално агитација за исељавање. Цариградски политичари раде оно што су радили и после јулске револуције 1908 године. Тада занесени успесима, развише јаку панисламистичку пропаганду међу муслиманима, позивајући их у Отоманску Царевину ради ојачања турскога елемента за борбу против ђаура. (Свакн се сећа те неуспеле емиграције Срба муслимана из Босне). Сада, пред опасношћу од хришћана, позивају их и труде се да од њих начине брану и бедеме за заштиту Цариграда.

Турци се селе, за тим, и зато што је то народ фаталиста, који рачуна да му је Бог одредио да пропадне, па видећи да доиста пропада, он се повлачи, бежи своме јату, онамо откуд је и дошао, можда са надом да ће се опет вратити као господар.

Турци се селе, јер не могу друкчије да раде. Докле се ишло напред, они су се усељавали и господарили, али нигде се нису учврстили и задржали. С опадањем турске моћи и померањем граница ка азијској обали опадао је и померао се турски живаљ. Турци нису никада били један народ који се учвршћује на једноме месту да на њему живи од плодова свога рада. Они су ширили Мухамедову веру по Азији, Африци и Европи, они су освајали само ради Ислама. Они нису били народ који је створен да асимилира, или да умерено влада над туђом вером, или да се сам асимилише. Они су били једна секта која је морала или све истурчити, или неистурчене робом начинити. У корану је писано да верни и ђаури не могу бити равни и једнаки; правоверноме царство а раји покорност и послушност. Какви су били под Еротогрулом и Отманом, Мохамедом и Селимом, такви су они остали и данас у погледу верскога фанатизма и схватања државе. Турци су неспособни да се прилагоде основима европске цивилизације, да се саобразе погодбама модерног живота, које су свуда једнаке без обзира на веру, начела, обичаје, осећања.

Напослетку, треба рећи да цариградска влада помаже ово исељавање Турака. Она је основала једно друштво са капиталом од пет милиона динара ради ове сврхе. То исто друштво, уз припомоћ турских власти, не да насељавање у Азији, већ исељенике упућује у Тракију. Ради овога она стално и систематски изгони Грке из Тракије а на њихова места настањује оне који долазе са запада Балканскога Полуострва. Ову турску политику помажу и Бугари, који виде да је насељавање Турака дуж њихове границе у првоме реду опасност за њих, али намерно не чине сметње.

Ето, зато се Турци селе из српских крајева. Половина ће их пропасти, као што је пропала половина од оних Срба муслимана што су 1908 и 1909 године пошли у обновљену Турску опет по наговору из Цариграда; многи знају за злу судбину тих људи, али ће ипак поћи у Шам; то је јаче од њих самих.

Иностранн.

БЕЛЕШКЕ.

ЧИТУЉА.

Др. Јован Скерлић.

Ноћу између 1 и 2 маја преминуо је, после дводневног боловања, наш драги уредник, *Др. Јован Скерлић*, професор Универзитета, народни посланик, дописни члан Српске Краљевске Академије.

Под тим изненадним и страховитим ударцем, у тренутку кад треба примити управу из руку које су одједном изнемогле, довести у ред Уредништво које треба да уређује, ми можемо само дати маха својој жалости, хроничарски испричати трагични догађај, и помешати свој глас жалости са жаљењем свега српског народа.

Покојни Скерлић разболео се тешко изненада. Још 23 прошлог месеца, он је на позив „Шумадије", српског студентског друштва у Прагу, држао тамо, приликом прославе стогодишњице Његошева рођења, једно предавање о великом песнику. Идућега дана он се вратио у Београд, где је одмах сутрадан наставио своје свакодневне послове на Универзитету, у Народној Скупштини и у уредништву нашега листа. Ма да нешто уморан од путовања, покојни Скерлић осећао се добро, и није ни слутио несрећу која ће га задесити. Тек 27 прошлог

месеца он је осетио прве болове. У току идућа два дана болест се непрестано погоршавала, и ноћу између 29 и 30 априла болесник је пренесен у санаторијум „Врачар“.

Сутрадан, 30 априла, изгледало је да болест нешто попушта, али после подне стање се нагло погоршало. Према дијагнози лекара, који су држали да болови долазе услед извесног поремећаја у цревима, што је захтевало брзу операцију, болесник је био оперисан још истога дана, у 6 часова по подне. И тек тада је констатовано да је покојни Скерлић био оболео од акутне некрозе панкреаса, болести која за собом скоро увек повлачи смрт. Лекари су одмах то саопштили покојниковим пријатељима, који су у самој болници очекивали исход операције, и вест да је омиљени Скерлић смртно оболео раширила се још исте вечери по Београду.

Целе те ноћи поштоваоци покојникови распитивали су се лично у болници и преко телефона о стању болесниковом. Одговори лекара били су врло мало утешни. Сутрадан, 1 маја, модерна врачарска болница била је препуна многобројних посетилаца који су долазили да се распитају о болеснику. Лични пријатељи покојникови, професори Универзитета, народни посланици, покојникови ученици, долазили су непрестано у болницу и код дежурног лекара распитивали се о току болести.

Пре подне, болесник је био доста расположен. Та тренутна ведрина дала је мало наде После подне, он је опет добио јаке болове, који су престали око 6 часова. Добро расположење болесниково које је тада наступило, и миран сан који је томе следовао, учинили су да се нада у оздрављење још повећа. и покојникови пријатељи, који су целога дана до дубоко у ноћ преседели крај болесника, разишли су се доста умирени. Али болеснику је било суђено да још исте ноћи издахне. Око 2 часа после пола ноћи он се пробудио, одмах затим добио је јаке болове који су трајали до 3 часа кад је наступила и агонија. У 3 часа и 10 минута у јутру, он је издахнуо. Крај њега су били његова супруга, дежурни лекар и једна болничарка. — Још исте ноћи тело покојног Скерлића пренесено је његовој кући.

Глас о смрти Јована Скерлића рашчуо се сутрадан врло брзо. Изненађење је било велико и жалост је постала општа.

У Народној Скупштини, одмах после отварања седнице од 2 маја, председник *Г. Андра Николић* објавио је Г. Г. посланицима смрт њиховог друга овим говором:

Господо посланици!

Ја сматрам да ми данас не можемо и не треба да продужавамо држање седнице. У нашој кући је жалост, дубока жалост. Наш друг, посланик Јован Скерлић, преминуо је. (Једнодушан одзив: „Бог да му душу прости!“)

Ја сам, господо, уверен, да се жалост за овим губитком неће осетити само у породици покојника, у кругу његових пријатеља, него да ће се раширити много даље, зато што је покојник својим родољубивим духом, својом вредноћом, својим заузимањем, нарочито у раду за патриотизам путем просвете, знатно раширио круг свога утицаја. Ја сам уверен, још више, да ћете ви сви другови његови пристати и одобрити да, у знак жалости, у знак засведочења љубави и признања заслуга нашега друга, седницу не држимо дотле док тужну дужност не извршимо према своме другу.

Ја вас за то молим да се седница са истим дневним редом држи у понедељак, а сад вас молим да заједнички кажемо: „Бог да прости нашег друга покојнога Јована Скерлића!" (Сви народни посланици устају одзивајући се узвиком: „Бог да га прости!")

Затим је *Г. Др Драгољуб Павловић*, посланик радикалне странке, овим речима одао пошту покојноме другу:

Господо!

Ја имам да извршим једну болну дужност, дужност искреног пијетета према сени нашег др. га, Др. Јована Скерлића, кога је, изненадно, страшна смрт отела из наше средине.

У Јовану Скерлићу ми смо изгубили једног од најбољих посланика, једног од најактивнијих политичких радника; изгубили смо човека, који је био редак, не само редак по свестраној необичној даровитости својој, већ и по томе што је био један од људи који верују у оно што говоре. Чистота и дубина уверења и искреност тога уверења биле су две огромне врлине његове — а то је и највећа снага свију великих политичких радника. Ми губимо у њему једнога политичког радника који је унео нову ноту непосредности и искрености у политички живот, и који је на том пољу врло много обећавао, као што је и на књижевности много урадио

Ми губимо у њему једнога од највреднијих и најспремнијих јавних радника, губимо великога Србина, а српска књига изгубила је у њему једнога најинтелигентнијег и најактивнијег радника. Бог да му душу прости! (Једнодушан одзив: „Бог да га прости!")

Г. Боривоје Поповић, посланик народне странке, рекао је ово:

„И мени је, господо, пала у део једна тешка дужност, да се у име својих пријатеља и у име своје опростим са покојним Др. Јованом Скерлићем, и да се придружим општој жалости, која је тешком тугом обавила овај Дом.

Како је Скерлић био као политички радник, као посланик, нама је свима врло добро познато. Ми смо још под утицајем оне снажне речитости која је тако енергично и тако непосредно излазила из срца и исповедала извесна начела. Скерлић је ушао у Скупштину као политичар лично незаинтересован, и ми ћемо бити сведоци оне његове искрене љубави коју је показивао према својој земљи.

Сем тога што је Скерлић био политичар, он је, као што знате, био велики радник на науци, и он је за ово кратко време док је живео оставио толико дела из литературе да му се човек мора дивити. Монографије књижевника и студије, критички покушаји обухватили су сваки књижевни период; он је дао праву слику Историје Српске Књижевности

Скерлић је, у исто доба, био одличан професор, и створио је читаве генерације нових људи, који су с успехом почели да раде на књижевности. Ја сам, као његов друг, живи сведок рада његова у Српској Књижевној Задрузи и Позоришном Одбору, где је дао нов полет и нов живот.

Највише се покојни Скерлић истакао у једном политичком правцу, у правцу Југословенства, где је живо радио на тешњим и јачим везама између свију Југословена.

Тако обилат рад мора да изазове у свакога патриоте и сина ове земље и сваког Србина велику тугу и жалост. Име Јована Скерлића познато је не само у уским крајевима Краљевине Србије, него и ван Српства у осталом Словенству. Придружујући се општој жалости пријатеља, ја заједно са својим пријатељима кажем: „Бог да прости покојног Јована Скерлића!“ (Једногласан одзив: „Бог да му душу прости!“)

После њега, *Г. Љубомир Молеровић*, посланик напредне странке, изјавио је ово:

Господо!

У име своје и у име својих другова придружујем се великој жалости која је снашла не само нас његове другове, него и целу земљу и просвету. У име својих пријатеља изјављујем: „Бог да му душу прости!“ (Једногласан одзив Народне Скупштине: „Бог да му душу прости“).

Затим је *Г. Милован Лазаревић*, посланик самосталне радикалне странке, овим говором одао пошту покојнику:

Господо посланици!

Ја и моји другови, под осећајима тешког бола и жалости која нас је изненадно задесила смрћу нашег доброг друга Скерлића, захвални смо Господину Пред-

седнику Народне Скупштине, и представницима политичких странака у овоме дому, на великој пажњи и признању заслуга покојникових и као човека и јавног радника на пољу књижевном, просветном и националном.

Име Скерлића није само познато у Србији но широм целог Српства и Југословенства. На свима пољима народног живота радио је неуморно и истакао се као један од ретких неимара и радника. Његовом смрћу не губи само књижевност и наша национална ствар, којој се покојник сав био предао; но његовом смрћу губи много и наш Парламенат коме је покојни Скерлић чинио част.

У име свију другова и његових пријатеља и поштовалаца: Нека му Бог душу прости! (Скупштина се одазива: „Бог да му душу прости!“)

Најзад се *Г. Љубомир Јовановић*, Министар Просвете, у име Владе, овим речима опростио са покојним Скерлићем:

Господо!

У име својих другова у Влади, ја се са највећим узбуђењем придружујем изјавама жалости за покојним другом Скерлићем. Специјално ја, као Министар Просвете српске, осећам тешко тај губитак, јер врло добро знам колико је српска књига, колико је српско перо са Јованом Скерлићем изгубило.

Он је при стварању и заснивању нашег Универзитета затечен као професор француског језика и књижевности. Али су тадањи оснивачи Универзитета увидели да је обрада тога предмета за њега мало поље, и да на томе не може он дати све оне резултате које по својој личности може дати. И тада је Јовану Скерлићу поверена катедра Историје Српске Књижевности, и он је за свих десет година рада, може се рећи, сјајно оправдао наде које су том приликом у њега положене. Он је сву висину француске науке пренео на поље српске науке и стално у томе правцу делао и доследан остао, и обогатио српску књигу једним читавим низом лепих, одличних, бираних производа.

С те стране гледајући, њему, у овом тренутку, господо, замене нема, и могу слободно рећи, да ће се дуго чекати док се та замена нађе. Он је тим својим радом несумњиво стекао право да му и његови многобројни ученици и његови још многобројнији читаоци, да му сваки пријатељ српске књиге, да му сваки пријатељ народног напретка рече још једанпут „Вечан му спомен међу нама!“ (Скупштина се одазива једногласним: „Вечан му помен!“)

Истога дана по подне је и на Универзитету, у нарочитој седници Филозофског Факултета, објављена смрт професора

Скерлића. Том приликом је декан Философског Факултета, *Г. Ђ. М. Станојевић*, овим говором одао пошту покојнику:

Господо колеге!

Неслућена и тешка жалост сакупила нас је у данашњу седницу. Једног од највреднијих чланова Савета Философског Факултета, Др. Јована Скерлића, ванредног професора Универзитета, неће више бити међу нама. Његов бистри и проницљиви поглед угасио се, његова елоквентна уста, чије смо речи ми тако често и тако пажљиво слушали, занемила су за свагда Губитак нашега драгога колеге у толико је тежи, његов је нестанак у толико осетнији за наш млади Универзитет, што је он представљао и обрађивао једну од оних наука које служе не само као основа и одлика, већ и на којима се шири, грана, подиже и велича реноме нашега Универзитета, а специјално нашега, философскога, факултета.

Скрушени и погружени стојимо ми сви сада пред отвореним гробом, и у својој жалости и тузи тихо желимо: да нашем драгом колеги буде лака српска земља и светао помен у широком српском и словенском потомству! Бог да га прости!

На истој седници решено је да се покојни Скерлић упише за члана добротвора Фонда за потпомагање сиромашних студената; да декан изјави породици покојниковој саучешће; да Факултет положи венац на покојников одар, и да се, на пратњи у име Философског Факултета, опрости са покојним Скерлићем Г. Павле Поповић, професор Универзитета.

Посмртним листама које су издали породица, Уредништво нашега листа и Главни Одбор Самосталне Радикалне Странке објављена је смрт Скерлићева. Погреб је био заказан за суботу, 3 маја, у 2 часа по подне.

Пратња, на којој је све што је учествовало било обузето искреном жалошћу за покојним Скерлићем, најбоље је показала колико је покојник био омиљен и као јавни радник и као човек. По својој импозантној величини, то је била једна од највећих пратњи које је Београд уопште запамтио. Цела тужна свечаност је текла овим редом. Из куће су покојника изнели студенти: четири његова ученика и по два представника из „Побратимства" и „Фонда". Спровод се кренуо Јовановом улицом ка Калимегдану. Напред, иза крста, били су венци. Њих, шездесет и седам, приложили су на одар покојников његова породица, Народна Скупштина, Српска Краљевска Академија, Српски Књижевни Гласник, Српска Књижевна Задруга, Универзитет, Философски Факултет, Побратимство, Фонд за потпомагање сиромашних студената, Културна Лига, Српски Семинар, Друштво за Српски Језик и Књижевност, Народно

Позориште, Главни Одбор Самосталне Странке, Посланички Клуб Самосталних Радикала, уредништво „Одјека“, уредништво „Дела“, редакција „Književnih Novosti“ и „Narodnog Jedinstva“, друштво „Нада“, Радикално - Демократска Омладина, Француско Књижевно Друштво, Главни Просветни Савет, Новинарско Удружење, Универзитетска Демократска Омладина, Дубровачка Омладина, Југословенска Националистичка Омладина, Београдска Трговачка Омладина, Професорско Друштво, покојникови ученици, млађи сарадници „Одјека“, матуранти Женске Гимназије, матуранти II Београдске Гимназије, Срби Мостарци, стари другови, службеници демократе у општини београдској; Г. Г. Богдан Поповић, Слободан Јовановић, Павле Поповић, Др. Тихомир Ђорђевић, Др. Милан Ћурчин, Др. Војислав Јовановић, Светозар Ћоровић, Милан Марјановић, Андреја Милчиновић, Александар Арнаутовић, Светислав Цвијановић, и тако даље.

За венцима ишао је „Обилић“, студентско певачко друштво, за њиме певачко друштво, „Станковић“. Затим су ишли корпоративно, са хрватском заставом обавијеном црним велом, сви Југословени који се школују у Београду, а за њима омладина свих београдских гимназија. Иза њих су била мртвачка кола са покојником. Непосредно за колима ишла је породица, а за њом изасланици Његовог Величанства Краља и Владе, министри, професори Универзитета и гимназијâ, народни посланици, целокупно студентство београдско, новинари, и остали многобројни свет. Од изасланства са стране били су заступљени: Матица Хрватска (заступао је Г. П. Поповић) Матица Српска у Дубровнику (П. Поповић), Друштво Људевит Гај (заступао Г. Слободан Јовановић), Општина града Дубровника (Г. Ј. Баја).

Из Јованове улице спровод се, улицом Краља Петра, па затим Васином, упутио ка Универзитету. Код Универзитета је цео спровод застао. Ту се, у име Универзитета, Филозофског Факултета и Српског Семинара са покојним Скерлићем опростио *Г. Павле Поповић*, професор Универзитета, овим говором:

Господо,

У име Филозофског Факултета, Српског Семинара и целог Универзитета хоћу да се последњи пут опростим са нашим драгим Скерлићем. Његова смрт — која је по нашим људским појмовима неправда — велик је, ненакнадив, страшан губитак за наш млади Универзитет.

Универзитет губи у Скерлићу одличног научника. Кад се буде писала историја наше науке, њему ће се признати најсимпатичнија и најблагороднија заслуга међу свима данашњим радницима на њој. Од историје нове књижевности, коју је он затекао рађену у оном архаич-

ном филолошком правцу, који никакве везе нема са књижевном историјом. он је, с научним испитивањем с једне стране и с уметничким излагањем с друге стране, са једном фином и тешком комбинацијом науке и уметности, створио једну лепу науку свесну свога циља и дао јој дражи које само уметност има. У његовом обилатом раду на историји књижевности и књижевној критици, која је тако исто научна дисциплина као и свака друга; у том раду који је учињен са лепим талентима, са још лепшим здравим разумом, и са једном невероватном активношћу која није нашега порекла, — ја вам, као стручњак, могу рећи да у њему има много тековина интелигентног научног испитивања, као што има и сјајних лепота.

Универзитет губи у Скерлићу одличног наставника. У једном свом чланку рекао је он: „Данас се историја српске књижевности може модерно и европски учити само у Београду, у Београду и нигде више“. Ако је то *айсолутно* тачно, то је само његова заслуга. Они који доцније буду само читали његове књиге, имаће, ма колико те књиге сјајне биле, само једну хладну и деколорисану идеју о предавањима и семинарима из којих су оне постале Његови многобројни ђаци имали су првине онога што је доцније чинило језгро тих књига. Они су присуствовали моментима кад се идеја рађа, кад избија на видело у првој непосредности, кад ју је њен творац живо. речито и с топлотом изражавао. Они су присуствовали тим сјајним моментима, том богатом банкету идеја, тој лепој светковини интелигенције. И стара катедра коју је Скерлић тако достојно заузимао, а која је запамтила да око ње буде само два три ђака и који слушају сув говор о незанимљивим предметима, морала је, — ако је за мало чула било у њој — бити врло изненађена и врло збуњена кад је око ње било преко стотине ђака и кад су се са ње чули други звуци и друкчији акценти, речити и златоусти излив модерних књижевних идеја. Ђаци знају шта губе у свом незамењивом професору. Кад сам јуче ушао у Српски Семинар, ја сам их видео да плачу, да сви плачу, почевши од студенткиња које су мекша срца, па до студената који су као комите и борци учествовали у оба наша рата. Скерлић је одиста имао право кад је истицао наш Универзитет над другима. И у Бечу и у Берлину умиру професори, али ђаци не плачу за њима.

Универзитет губи у Скерлићу одличног члана свога наставничког збора. Ова млада установа којој је толико помоћи потребно, губи у њему одличног браниоца који је правилно схватао све њене потребе, и који се мушки и енергично залагао за сваки добар покрет у њој.

И — нека ми је на крају допуштена и лична нота — ја губим у њему лојална пријатеља, и одличног друга на истој катедри и из истог Семинара, којем много дугујем. Већи, лавовски део успеха који наша катедра и наш Семинар имају, број и интерес ђака за наш предмет, ону огромну популарност коју наша наука данас ужива, — све то ја Скерлићу дугујем. И ја сад стојим сам где смо заједно били, и осећам се „као соко без крила својега".

Збогом, Скерлићу, и лака ти црна земља!

После Г. Поповића, исто тако пред Универзитетом, опростио се са покојником и *Г. Бранимир Ливадић*, хрватски књижевник, уредник „Savremenika". Он је, у име Друштва Хрватских Књижевника, рекао ово:

Тужни зборе!

Позван од Друштва Хрватских Књижевника, а праћен болом и жалошћу свега хрватскога народа — ето ме у овом тужном збору с последњим поздравом Др. Јовану Скерлићу — Тешка несрећа, која се је десила овдје, није мања ни на којем другом мјесту свега нашег српско-хрватског народа. Ми смо Хрвати на посе у Др. Јовану Скерлићу изгубили друга који није само дијелио с нама занос за велике народне идеје, него нас је својим тврдим карактером, својом трудољубивом радљивошћу, својим бистрим умом неуморно упућивао како ћемо мисао претворити у дело.

У његовој близини ми смо слутили да су се у њему као у никоме другом чудесно оживотвориле оне големе силе које је усуд дао нашем народу с намјером да их употреби у великој утакмици културној.

Дело Др. Јована Скерлића, ма да је трајало један ужасно кратки час, неће никад пропанути у животу нашега народа.

Са овим радосним надама у народну будућност, које си ти гајио и које су још и данас твоје, прими из дна ражаљене моје душе последњи поздрав, вјерни наш друже.

Слава Јовану Скерлићу!

У име Матице Српске, говорио је *Г. Др. Тихомир Остојић*, секретар Матице и уредник „Летописа". Он се овим речима опростио са покојним Скерлићем:

Долазим, драги и никад непрежаљени покојниче, из завичаја Твоје мајке, да Ти на овом тешком растанку кажем последње збогом. Ти си нас много, много задужио. И ако си Ти, својом светлошћу и срцем, својим друштвеним делањем и књижевним радом, припадао целом Српству, па чак и Југословенству, ипак већина Твога научног

рада говори о нашем крају. Ако бисмо хтели да се препиремо коме делу нашега народа припада то лепо право да Ти буде највише дужан и захвалан — а Ти си заслужио таку племениту утакмицу — ми бисмо смели стати на среду и рећи: „Ми смо то, Срби с оне стране Дунава и Саве! Наш је Скерлић по мајци, наш је и по већини својих мисли!

Мени паде у део то тужно одликовање да на Твој прерани гроб положим наше вреле сузе, наше горко ридање. Носим Ти последњи поздрав из завичаја Јаше Игњатовића, кога си Ти у српској књижевности рехабилитовао; долазим Ти на жалостиви опроштај из отаџбине Доситеја Обрадовића, чију си славу Ти освежио на ново цветање; предајем Ти тешке уздахе и жалостиво кукање свега средишта Уједињење Омладине, чије си идеје и рад Ти најбоље, или, управо, тек Ти нама објаснио и приказао у свом дубљем значају. Твоји радови којима си нашу прошлост осветлио остаће трајан извор Твоје славе и вечити узрок наше нарочите захвалности.

Али ми смо мали и слаби да Те можемо, великане наш, достојно ожалити. То може само цео народ. Сједињујемо, на овој тужној светковини Твога праха, нашу тугу с тугом целога народа и кличемо Ти: Слава Ти и збогом!

У име Скерлићевих ученика опростио се, такође пред Универзитетом, *Г. Милан Богдановић*, студент књижевности, овим говором:

Велики и мили наш професоре!

После Ваше породице и најближе родбине које је Ваша трагична смрт највише погодила, нас, Ваше многобројне ученике, који више никада нећемо чути Вашу лепу и силну реч, највећма је заболела изненадна и тешка несрећа. Сви ми колико нас има, искупљени овде око овог одра, не можемо, не смемо да верујемо да нам са њим за увек одлази велики професор, кога смо волели до детињске нежности и поштовали до обожавања. Немогућно је рећи шта значи за нас смрт учитеља којим смо се толико поносили!

Данас, она можда значи само један осећајни бол, тежак до суза које смо сви искрено пролили. Али сутра, прекосутра, у наш понедељак, најмилији дан у седмици нашег школског рада, дан семинарских вежбања у којима смо толико пута слушали Ваше заносне речи и када сте нам Ви најнепосредније и најлепше излагали своја гледишта на нашу науку и своје судове поводом разних књижевних питања, ми ћемо, пошто Вас узалуд будемо

очекивали у празној учионици, осетити сву оловну тежину несреће која нас је задесила. Тога дана, смрт милога професора значиће за нас пуно и свесно појимање ненакнадимог губитка. Тога дана, ми ћемо осетити шта су нам значили тренутци када смо, из својих клупа, са уживањем посматрали како се Ваша лепа и снажна фигура пење на катедру са које сте нас обасипали топлином професора који воли своје ученике

Знаћемо да смо изгубили човека који нам је јасном и лепом речи, са сигурношћу која нас је задивљавала, излагао нашу науку. Осетићемо да смо остали без професора који је многима од нас, још у нашим гимназијским данима, својим јединственим критичким чланцима, пробудио вољу за књижевност и изазвао љубав према њој. Биће нам јасно да је наш даљи рад на науци у којој сте нам Ви били најмилији професор, неизмерно отежан. Увек ће нас пратити тешка успомена на Вашу трагичну смрт.

И не губимо ми, Ваши ђаци, млади људи којима је требало примера у раду, само једног одличног професора. У Вама, — пред чијим великим делом, највећим које је икада за тако мали број година створио један човек у нашој земљи, задивљено застаје данас цела интелектуална Србија, — ми смо увек гледали оличење рада и енергије. Ви за нас нисте били само човек који много и ванредно ради, већ сте нам увек представљали идеју истинскога рада. Остаће као легенда међу млађим генерацијама истинита прича о томе како никада ниједан Ваш ученик није задоцнио са послом, ма колики он био, који сте му Ви дали. Данас, када Вас више нема, та идеја претвара се у симбол.

И у тој драгој успомени, силној и свежој, ми ћемо, тешка срца, али са вером коју смо од Вас наследили, наставити посао у који сте нас Ви увели

Слава Вам, велики учитељу, и збогом!

Најзад је, са истога места, говорио у име Фонда за потпомагање сиромашних студената *Г. Душан Пантић*, студент права:

Тужни зборе! Велики Србине!

Заман беше запомагање другова и пријатеља Твојих: „Не дајте нам га, сад нам је свима највише потребан!“ Виша сила, смрт, није се смиловала — не поштеди Те, највећи пријатељу омладине српске! Твоје највеће задовољство и уживање: да гајиш и васпитаваш омладину — ускрати се! Остави нас као пастир стадо своје! — Зашто тако рано, учитељу наш? Твоја крв, која је до

јуче бујно струјала за народ и омладину српску, Твоји осећаји — све се угаси! .. Твоја енергија и усталаштво служиће нам за пример у преданости к послу и савесности вршења дужности. Вечито си био у великом раду, увек си стизао на све стране, нове си дужности примао увек радо, и свакад си се одано одужио примљеном задатку...

Знајући да си и раније био председник Фонда за потпомагање сиромашних универзитетских ученика, чијем си материјалном снажењу доста допринео, када смо те пре неколико дана понова изабрали на то место, уздајући се да ћеш Ти, и овом приликом, својом енергијом и заузимљивошћу највише припомоћи спровођењу потребних реформа, Ти си се примио тога доста нелагодног и незахвалног посла. А када ти је саопштено да у недељу 4 маја имамо ванредну скупштину, Ти си болно одговорио: „Жао ми је што нећу моћи присуствовати, јер тада ћу бити на путу!“

На путу, да, али ни Ти ниси мислио да ћеш тада бити на вечноме путу, и да нас за вечита времена остављаш. Умр̂о си, али твоја ће дела живети док је Српства — док је Југословенства; Твоје ће име и мисли бити дубоко урезани у срца омладине српске. Твоја сен бди над нама, а твоје пријатељске речи, твоје идеје свуда ће нас пратити. Ти си нам показао правац којим треба кроз живот ићи. Ти си нас уздигао и указао нам где је истина и правда; показао си нам противу чега се треба борити и шта све треба савлађивати да се постигне уједињење целог Југословенства — да се постигне благостање нашега народа.

Нека ти је слава, неумрли борче, геније народа српског, највећи пријатељу омладине српске! Гредећи твојим стопама, омладина ће ти се достојно одужити. Нека ти је лака земља, Велики Србине, нека ти је лака земља отаџбине српске, којој си живот, мисли и дела своја посветио! — Вечан ти помен!

Затим се спровод кренуо даље, избио је на улицу Кнеза Михаила и упутио се право у Вазнесенску Цркву, где је извршено опело. Покојника су у цркву унели народни посланици. У самој цркви, после опела, *Г. Др. Александар Белић*, професор Универзитета, опростио се са покојником у име Српске Краљевске Академије овим говором:

Мени је пала у део част, пуна искрене туге, да се у име Краљевско Српске Академије опростим данас са њеним чланом дописником, професором Јованом Скерлићем.

У српској науци и српској просвети Јован Скерлић биће име које ће се још дуго помињати. Скерлић, и ако

се морао задржавати и на ситним пословима свакидашњице, постао је и чувен и признат тиме што је својим погледом обухватао целе епохе и књижевности. Када се схвати колико је мало било урађено у том правцу до њега, онда се тек може правилно оценити умни напор који је ваљало извршити да би се на основу растурене и недовољне грађе могао реконструисати наш књижевни живот у целини, са свима његовим тежњама и покретачима, да би се могла дати велика синтеза нашег духовног развитка. Скерлић је у том подизању из праха целих епоха успевао нарочито онда када је требало редак таленат књижевника спојити са научниковим оком и судом. Тада су под његовим пером васкрсавали људи, књижевне средине и целе епохе, и о њима су тада његови читаоци добивали пуну илузију стварности

У Историји српског књижевног језика Јован Скерлића добиће своје, почасно место. Мало је имена која ће моћи ту достојно стати поред њега. Он је имао језички таленат који ствара, који у срећном тренутку проналази нове путове нашем књижевном језику и који га богати новим благом. Ретко је српски језик био тако гибак и у исто време тако пун снаге као у делима Скерлићевим; ретко је био тако пун боје и полета као у њега. Скерлић је био један од оних књижевника који је имао свој стил, индивидуалан и сугестиван, стил који је имао и својих подражавалаца и следбеника, али који није нико могао достићи.

Особине његова стила, његово живо излагање лепо оцртаних и вешто пронађених карактерних црта нашег културног и духовног развитка нису могле остати незапажене од читалаца. Нико од наших књижевника — научника није био толико читан и толико вољен као Скерлић. И зато ниједан од њих нема оних заслуга за популарисање своје науке као он. Скерлић је од свих наших књижевних историка највише учинио да се српски писци познају, разумеју и заволе.

Пред покојним Скерлићем је било још широко поље творачког и плодног рада. Али у само подне свога дана пао је тежак на нашем заједничком пољу, у оно време када му је био најпотребнији. И ако ће његов плуг прихватити руке његових ученика, још ће се дуго осећати да његових руку нема више. Бразда коју је узорао покојни Скерлић сведочиће о томе још дуго...

И Краљевско Српска Академија дубоко је ожалошћена изненадном смрћу свога члана дописника. Јер је он био један од оних у кога је она полагала своје уздање. Око помена који ће о Јовану Скерлићу бити трајан у српском народу — свила се данас и туга Кра-

љевско Српске Академије за заслужним и прерано умрлим чланом њеним, научником и књижевником српским.

Слава Јовану Скерлићу!

После тога, покојника су из цркве изнели професори Универзитета. Пред црквом говорио је, у име Главног Одбора Самосталне Радикалне Странке, *Г. Љубомир Давидовић.* Он је рекао ово:

Страшан смо час дочекали, драги наш Скерлићу. Никад није била тежа жалост твојих познаника, никад није био већи бол твојих пријатеља, никад дубља туга твојих сродника. Никад нам није био тежи губитак, никад неочекиванији; никад нам нису били потребнији *људи*, никад нисмо брже изгубили *човека*. Један несрећан тренутак донео је несрећу: познаницима, пријатељима, друговима, породици, земљи и народу твоме. Сви те искрено жалимо, али те не можемо никад довољно ожалити!

Покојни Скерлић био је уредан, дисциплиновани таленат, неисцрпне радне енергије. Успех његова рада није био само у томе таленту но и у вредноћи његовој. Свагда је давао праву меру своје радљивости; свуда је био међу првима, свуда се видео, свуда се осећао.

Студирајући у Западној Европи долазио је у додир с људима најразличитијих политичких вера. Оне су кад снажније кад слабије утицале на његову младу импресивну душу и изазивале дрхт-је и колебања, која су му до последњих тренутака остала драга сећања његових младих година. Али у њему се није никад поколебало снажно национално осећање, у њему никад није трнула искрена и топла љубав према земљи и народу своме. Веровао је у једно божанство, имао је један грандиозан храм у коме је одано до побожности службу служио своме божанству. Скерлићево б:жанство била је слобода народна са свима својим атрибутима, велики храм Отаџбина. Слободу је волео до заборава на самога себе; Отаџбину више и од слободе. Та висока љубав одвела га је и на поље политичког пословања. Њему се одао свом осетљивошћу своје душе, свом обимношћу свога духа. Осећао је искрено, говорио је отворено, радио је неуморно. Говорио је оно што је осећао, радио је оно што је говорио. Веровао је у своје политичке идеале, веровао је чврстином вере првих хришћанских мученика.

У његовом облагорођеном срцу било је вазда љубави и поштовања за све културне народе; волео је Словенство, али нада све Југословене. Њихове незаслужене патње, њихове огромне жртве за одржање нације, њихова љубав према земљи која их је однихала изазивале су у његовој души силне симпатије. Са скерлићевским

одушевљењем трчао је у Загреб и у Љубљану, у Сомбор и Нови Сад, у Дубровник и у Сарајево: да говори, да ради, да диже, да храбри, да одушевљава, да створи истрајне националне раднике и апостоле. Отуда смрт Скерлићева је огроман губитак не само наше нације но и свих Југословена.

Скерлић се одушевљавао словенском солидарношћу; он је непоколебљиво био убеђен у културно јединство јужних Словена Та дивна вера његова освајала је свуда где год се појављивао; она му је стицала нове и чувала старе пријатеље; њоме је на јуриш освојио љубав младих југословенских генерација. Скерлића су сви волели и сви поштовали. Стотине изјава жалости за њиме из свих крајева широке југословенске отаџбине болни су јецаји растужених пријатеља његових.

Покојни Скерлић био је прави, неуморни, апостолског усталаштва, проповедник начела Радикалне Демократије. Убеђен демократ демократију је схватао модерно и широко. Победу њезиних начела сматрао је за сутрашњицу. Под утицајем тога уверења, у беседама својим, био је говорник првога реда; сјајне дикције, дивне фразе, јаке идеје. Доступан разлогу, ценио је снагу доказа и убеђивања; никад није попуштао кад су у питању били принципи његове политичке вере Његова је реч радо слушана; његови зборови били су обилно посећивани. Баш данас, кад се праштамо с њиме, требало је да оде у лепу и питому Шумадију, међу своје драге Крагујевчане, да их одушеви за даље напоре, да их постакне на нове успехе. У обавештавању пријатеља у своме изборном округу био је неуморан; од свих народних посланика најчешће је обилазио своје политичке пријатеље. Само тој његовој вредноћи има се захвалити што је његова драга Шумадија топло прихватила у маси идеје Радикалне Демократије, Чедо њезино, он јој је се достојно одужио и на пољу обавештавања и просвећивања њезина.

Скерлић је умро млад. Умро је у напону своје стваралачке снаге; умро је баш онда кад, богат искуством, требао је да до потпуности оцрта слику свога талента и своје радљивости. Како је кобан био час који је све то прекинуо и омео.

Скерлић је био млађе крило, млађа генерација Радикалне Демократије. Он је био подмлађивање наше. Он је био нада свих напредних елемената наше нације. И – те наде нема више. Драга успомена на Скерлића биће нова нада за све пријатеље напретка народнога, јер ће она бити снажан подстак нашим младим прија-

тељима како се одано служи великим интересима велике Југословенске Отаџбине.

Од цркве спровод се упутио улицом Кнеза Милоша. Пред Народном Скупштином говорио је, у име саме Скупштине, *Г. Др Момчило Нинчић*, професор Универзитета и народни посланик. Његов говор гласи:

Ту сасвим скоро, пре три или четири дана последњи пут сам говорио са Скерлићем. Био је добро расположен, и ми смо се нешто шалили. Ни слутити нисам могао у том моменту да ћу први пут после тога проговорити свом другу и пријатељу крај његовог самртничког одра. У свакој прилици смрт човека његовог талента и његовог доба изазвала би опште жаљење. Али кад нам хладни гроб отме друга у најјачем напону његове енергије, онда кад он највише воље и способности показује да ради и ствара, кад вам узме пријатеља с којим сте пре неколико дана, готово пре неколико часова, мењали мисли и правили планове за будућност, онда вам жаљење тера сузе на очи, оно се онда претвара у тугу која бразде за собом оставља.

Већ одавно су ме везивале са Скерлићем пријатељске и другарске везе. Ми смо другови из гимназије. Тамо сам имао прилике да у његовом стварању посматрам човека чију смрт данас жале и оплакују не само његови лични и партиски пријатељи, но, без претеривања, све што је у овој земљи, па и ван ње, све што је у целом Српству обавештено о нашем културном и политичком раду.

Скерлић се радом и животом развијао. Али су се основне црте његовог карактера и његовог талента почеле испољавати већ из ране младости. Ви сви знате Скерлића као народног посланика, професора и књижевника Смањите размере и пренесите се маштом својом у средину наше скромне гимназијске дружине „Наде“, па ћете тамо, пре од прилике 20 година, наћи истог Скерлића. Већ су тада сви његови другови били дубоко уверени да ће се о њему говорити, ма на коју се студију он одао после испита зрелости Пре две године ми смо заједно имали част и задовољство да уђемо први пут у Народну Скупштину, и ја сам био срећан што сам могао констатовати да је Скерлић као политички радник и као говорник испунио све наде својих другова из гимназије.

Србија је, хвала Богу, напредовала. Наши политички односи, крај свих моментаних заоштрености и оштрих партиских сукоба, постали су блажи и питомији. Сад је често случај да људи разних партија одржавају пријатељске везе и да се лично цене И ово није само

говор једног званичног представника Народне Скупштине, већ су ово речи човека који жали не само што је изгубио доброг пријатеља, но који, и ако из другога табора, ипак са свима својим друговима из Народне Скупштине дубоко осећа какав се тежак губитак смрћу Скерлићевом наноси нашем политичком друштву. Јован Скерлић је подигао углед Народнога Представништва. Његове су говоре слушали с великом пажњом и најжешћи противници. Његова аргументација била је увек јасна, стил изразит. Могао се човек не слагати с његовим закључцима, али преко њих није нико прелазио равнодушно. Његова искреност и отвореност у борби изазивала је поштовање у свих. Широка интелигенција, гвоздена воља и морална чврстина уверења овог доиста необичног човека, свима је импонирала. Па и сама појава његова била је симпатична. И јучерашња седница Народне Скупштине, у којој су представници свих странака, до срца дирнути, изразили своју жалост за изгубљеним другом, морала је бити прекинута, не по неком општем, унапред удешеном споразуму, но доиста једино стога што смо сви били дубоко потресени тужним гласом, па нисмо имали ни воље ни снаге да своје мисли и говоре пренесемо на друго поље. Сви смо осећали да смрт Скерлићева не коси само његову странку, но да је она наш заједнички губитак; сви смо осећали да иде с овога света човек који је по својој пространој култури и неуморноме раду овој земљи могао још много да да.

Његова нас је смрт за један часак, усред најжешћих дискусија, све ујединила и показала да се у Народној Скупштини, крај све наше партијске подвојености која и сада и сувише често ствара мржњу и изазива увреде и потцењивање противника, ипак умело да схвати да је интерес свих нас био да Јована Скерлића још дуго година слушамо са говорничке трибуне, да је наша заједничка потреба била да се његов енергични и паметни рад још дуго година осећа. Јер, мало је ко сумњао у то, да ће се под његовим утицајем ипак нешто изменити у нашим политичким односима, да ће се ипак нешто поправити у нашим партиским навикама. Стога са искреном и великом тугом у срцу, ја се опраштам с тобом, Јоване Скерлићу, овде пред Народном Скупштином, у којој си ти за кратко време стекао толико поштовања и толико симпатија. У моменту када си био у пуном напону твога талента и твојих свестраних способности, ја треба да ти последњи пут проговорим и да ти у име твојих другова из Народне Скупштине кажем: Лака ти црна земља!

Од Народне Скупштине спровод се кренуо улицом Краља Милана, у правцу Теразија. На Теразијама, у име Радикално Демократске Омладине, опростио се са покојним Скерлићем *Г. Никола Станаревић*, секретар Министарства Народне Привреде. Његова опроштајна реч гласи:

Огромни губитак који су ненадном смрћу Др. Ј. Скерлића претрпели српска књижевност и наш политички и друштвени живот, најтеже је пао Српској Омладини. Човек који ниједног тренутка није престајао да буде с Омладином, да ради с њом, да пише о њој и да мисли на њу, био је, без сумње, Др. Скерлић. Радикално Демократска Омладина, специјално, мора да оплакује смрт свога почаснога председника, једног од најревноснијих помагача, саветодавца у послу, учитеља у политици.

Не може се прежалити, нити накнадити губитак, који је нашу демократску организацију задесио. Још при стварању њеном, тек што смо излазили из Велике Школе, Скерлић је био уз нас, да нас као наш старији друг помогне, да нас посаветује и упути на рад. И то се настављало после са сваком генерацијом за ових десет година. Толико радан, енергичан и продуктиван човек као што је био Скерлић, доспео је свуда; за Омладину је свагда имао времена.

Скерлић није био само учитељ у школи. Он је био од оних радника на науци који умеју да демократишу науку, да је учине приступачном најширим слојевима народа. И пошто Радикално Демократска Омладина има инструктиван циљ, то је помоћ Скерлићева била стално потребна, и он ју је редовно врло радо, сасвим одушевљено пружао.

За нас је свагда било од значаја да знамо шта мисли Скерлић, какво гледиште он заузима у свима стварима. И било је можда прилике кад се могао у извесним питањима и не слагати са својим друговима у партији, али је Омладину имао свагда уза се. Она га је могла увек разумети, јер је живела у духу његових идеја, јер се слагала потпуно с њим.

Страховит је то удар кад се морамо растати с човеком који је био у јеку стварања и продуктивног рада, каквог је ретко, скоро немогућно, наћи у нашој средини. Ми те испраћамо, драги учитељу, утучени и са једном недоумицом да ли је Скерлића заиста за навек нестало? Твој светли пример биће нам вазда пред очима и ми ћемо се, обећавамо, трудити да наставимо рад у правцу у коме си нас ти упутио, да што пре видимо остварен наш заједнички демократски идеал.

Хвала ти и слава, драги учитељу!

После Г. Станаревића, такође на Теразијама, опростио се са Скерлићем, у име самосталних радикала округа крагујевачког, *Г. Михаило Стојанчевић*, професор. Његов говор гласи:

Уцвељена супруго,
Ожалошћено јединче,
Тужни пријатељи и другови,

Не тужите, не плачите! Престанимо за један часак са уздасима и јецањем! Смиримо наше душе, застанимо још један пут пред рушевинама онога духа који нас је задужио тековинама једног великог човека. Да, умро нам је наш драги Скерлић. Нестало је једног даровитог сина ове земље, који нас је и у школи и у књизи и у политици засипао лȁвом паметних и силовитих речи, речи које су заносиле и изазивале дубоки поклон у свију мислених људи. Његова звезда која је својом светлошћу разбијала политичку тмину, озаравала врло јако наш умни хоризонат, разгонила мрак предрасуда — затреперела је ономадне више него обично. Затреперела је али не да више никад не засветли, него да целом културном свету објави да је нестало са овога шаренога света једног од најбољих професора, даровитог књижевника, одличног беседника и једног од ретких пионера на ширењу и буђењу националне свести и демократских идеја.

Незаборављени Јово,

Растао си као зелен бор врло високо. Својим растом парао си облаке и пркосио громовима неваљалства и и муњама тираније. У мучној животној борби трпео си ударце, али си умео и знао да обараш противнике. Бистрином ума, силном енергијом и интензивним радом успео си да после себе оставиш дела којим ће се потомство вечито дивити. У хладовини твога увек свежег зеленила хитале су и младе и старе, и уморне и посустале душе, да се одморе. Ту су оне дисале оним миомиром који их је онако заносно опијао; ту су се оне склањале од свакодневне вреве штребера и модерних неваљалаца.

Растао си, Јоване Скерлићу, млади боре наш, снажно и завидно; био си највећи украс оне лепе српске и словенске градине, по којој си посејао последњих година оно дивотно разнобојно југословенско цвеће. Али те је, ето, драги пријатељу, покосила смртна коса онда кад се нико није надао. Пао си најзад, оборен си, али твоје цвеће неће увенути Твој се дух винуо у надземаљске регионе, да се придружи ономе што овом свету даје светлости и идејног живота. Пао си, али пред нама остају и остаће вечито отворене оне твоје књиге, кроз које си

ти спроводио величину своје душе. Пред нама ће увек лебдети успомена на правог грађанина, ретког културног човека и најодличнијег сина ове земље, кога само векови рађају. Ми ћемо још и увек сабирати оно твоје мирисно и дивно цвеће, да га на прсима носимо и њиме освежавамо своје по каткад болне груди. Буде ли дошао час искушења, ми ћемо се пустити да нас оно својим опојним мирисом понова занесе и задахне новим прегнућем и љубављу према раду и да нас одушеви за борбу, којој је циљ слобода и благостање човечанства, а нарочито културно и политичко јачање Српства и Јужног Словенства.

Драги Скерлићу,

Шумадија, она Шумадија на којој су одгајени твоји стари, коју си ти онако жарко љубио и са којом си се ти онако поносио, потресена је до дна душе црном вешћу о твојој смрти. Твоји пријатељи и бирачи, које си ти онако лепо представљао у Народној Скупштини, занемели су пред изненадним и огромним губитком Ах, па још каква игра судбине! Требало је да си данас, како си већ поручио пре неколико дана, у нашем лепом Крагујевцу. Требало је да својом слатком речи дадеш данас свима виђенијим пријатељима из округа новог полета за ону идејну политичку борбу, чији си ти био најодушевљенији представник — Па зар тако, Јоване? Провиђење је тако хтело! Место да те дочекујемо, дошли смо, ево, теби да ти се и ми на овој свечаној манифестацији за част и славу твога великога духа одужимо.

Најзад, мораш даље, драги пријатељу! Трошне рушевине твога бића морају путовати где треба, али ће твоја сен лебдети и даље пред нашим очима, а твој дух чинити нераздвојну целину са нашом душом Твоја дела не припадају само породици, школи и партији, већ су сви они гигантски успеси које си починио на свима пољима твоје делатности, општа, народна тековина. Због овога још, и ми твоји пријатељи из Шумадије, као и сви остали твоји пријатељи и поштоваоци, кличемо ти:

Слава ти, Јоване Скерлићу!

Вечна нека ти је успомена међу нама!

Најзад, са истога места, говорио је и *Г. Мирко Хопе*, студент филозофије. Он је, у име југословенске националистичке омладине, рекао ово:

Учитељу!

Приступам Твоме мртвоме телу са страхом и поштовањем којим се прилази највећим светињама; приступам да се за последњи пут опростим с Тобом у име

југословенске националистичке омладине и да Ти изразим њену дубоку тугу, јад и вечиту захвалност.

Твоја нам је присутност, Твоја појава, име, Твоја блага и јуначка реч давала подстрека, давала нам је снаге да не клонемо, да истрајемо у борби за срећу нашег и Твог и рода, који си толико волео и за чије си добро живео. Око Тебе окупљали смо се као нејака деца око добра оца, јер Ти си нам био све: *учитељ и вођа* И кад се срећа осмехнула на нас, кад је судбина престала да буде маћеха према нама, кад је требало да се стигне успеху, окрутна и неумољива смрт отрже Те од нас и остадосмо као изгубљена лађа усред узбуркане пучине морске, остадосмо као стадо без доброг пастира пред чопором вукова.

Вођо!

Ти си мртав!.. Твоје тело лежи пред нама без душе, без оног милог и жарког погледа!... Нема Те више да нам мушком и снажном речју кажеш *тешко нама без нас*, — не, тешка болест савладала Те је и за навек раставила од нас. Нема Те више, да нас водиш, да нам показујеш путеве, да нас храбриш — Ти си био и отишао, да нам се никада, никада више не вратиш!... О, да видиш, мили и незаборављени учитељу и вођо, како нам пара срце овај плач, кукњава, уздаси, тешка и тужна песма погребних звона, кад се сетимо да је све то последњи опроштај с Тобом, тешка рано наша!.... Све нам то одјекује као посмртна песма и нама — југословенској омладини, мили оче, Твојој омладини.

Али ти си био велик; био си виши од саме смрти. Ти си смрћу смрт надвладао. За мале и обичне људе смрт значи што и свршетак живота, али за Тебе не, јер Ти и даље живиш у нама; у души и срцу нас, Твоје омладине; живи твоја света успомена, Твоја дела; — живиш и живећеш док нас траје а

Благо томе ко довијек живи
Имао се ришта и родити.

Твоје велико име блистаће нам као звезда, према којој ћемо да управљамо своје путеве; Твоја светла успомена сјаће нам као неугасива луча у овој густој помрчини кроз коју још треба да прођемо: Твоје жарке речи зваће нас тамо куд ћемо сви поћи „једнога дана, кад се Господ јави“.

Учитељу!

Данас оплакује Твоју злу судбину цео наш народ. Али ми, који смо живели Твојим животом, мислили Тво-

јом главом, осећали Твојом поштеном душом — ми, Југословенска Националнистичка Омладина, понајтеже осећамо сав губитак и сав бол.

При растанку дужност ми је да Ти кажем последње *збогом* и у име српско-хрватске дубровачке омладине која Те је пре две године у триумфу дочекала у своме Граду, а данас Те плачем и лелеком испраћа до вечног почивалишта

Једнаку хвалу и признање одаје Ти овом тужном пригодом и загребачка и спљетска омладина

Почивај у миру, Велики Учитељу, и вечна ти слава!

Са Теразија се цео спровод кренуо ка гробљу и велики број поштовалаца дошао је до гробља. — Од мртвачких кола до гроба тело покојниково пренели су његови стари другови и најбољи лични пријатељи У име њихово, над самим гробом, говорио је *Г. Милан Грол*, управник Народног Позоришта. Он се овим узбуђеним и тужним речима опростио са својим другом:

Несрећни Јово мој,

Сва твоја неодољива и свемоћна речитост не би ми била довољна да у овом часу изразим дубок и јетки бол и узбуну из утроба свих нас — против грозне судбине која те је погодила тако мучки, из препада.

И, шта би речи против оне која се није умилостивила и која није застала пред твојом несаломљивом снагом, пред твојом неустрашивом вољом да живиш и радиш, пред твојом вредношћу, пред твојом младошћу већ тако заслужном, и колико тек пуном нада недогледних, пред сузама твојих најближих и најмилијих ..?

Немоћнији од свих њих ја прикупљам снагу да ти само, у име твојих старих добрих другова, довикнем што јаче, и ако ти то — авај — ипак нећеш чути, последње збогом, несрећни, несрећни, друже!

Најзад, такође над гробом, говорио је и *Г. Богдан Поповић*, професор Универзитита. Он је говорио у име „Српског Књижевног Гласника“, и његов говор доносимо на уводноме месту данашњег броја нашега часописа.

Тиме је завршен овај погреб, који се био претворио у једну велику и тужну свечаност.

У знак своје посебне захвалности према свом досадашњем уреднику, „Српски Књижевни Гласник“ је решио да од своје уштеђевине поклони половину — тј. девет хиљада динара — као основу за мираз малој кћери Скерлићевој, Љиљани.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Павле Поповић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXXII, број 11. — 1 јун 1914

ЂАЧКА СРЕЋА.

I.

Кад је Павао Немарић оног јутра изашао на улицу, у руци је држао једно згужвано писмо. У писму јавља је му одвјетник, ако у року од три дана не исплати већ тужену мјеницу, да ће га ради кривих потписа предати државном одвјетништву.

— Е овог пута долијала си, лијо, ругао се самом себи корачајући прама градском перивоју.

До перивоја водила је алеја јасенова, а свако се дебло усправније и облије од ступа дизало до свода, гдје се накривиле крошње и у једном полулуку засводиле читаву улицу. На деблима бијаше кора распуцана и она бјелина и нагост јасенова такмила се са сунчаним пругама, што су титрале по љубичастоме тлу. Испод једног стабла жуборила је чесма, а око ње, с празним крчазима, скупиле се жене и дјеца, чекајући да на њих дође ред. А и вјетар оног јутра није мировао већ залећући се међу гране шумио је с лишћем и тресао крупне капље кише. Читаве прошле ноћи ромињала је тиха и постојана киша и на сваком листу скупиле се велике, сјајне капи, што су сада уз шум вјетра падале и капале на запослене пролазнике.

Свјетлост, шум, вода и јасенови некуд су ободрили и освјежили Немарића и он, журећи се испод алеје, смишљао је

свакојаке планове, како да набави новац. Обратит ће се писмено и брзојавно на све боље пријатеље. Ваљда ће му се један смиловати. Ето, није он крив, већ случај, што од поштењака ствара лопова. Идеш и идеш и одједанпут ти пред ногама зијевне зјало, а ни сам не знаш како си до руба стигао! Ох, како ће му бити захвалан! То би за њега значило што и препород. Још никад му се није причинило да је живот љепши и заманији него оног јутра, кад је са осудом у руци журио према пошти да јави пријатељима своју пропаст. Да му још овог пута провидност помогне, ох, како би био добар, радишан и марљив! Све, све радије само не доживјети ту срамоту, која би њега и његове родитеље уништила. Мјесто да чим прије сврши испите и помогне родитељима, који су ради његових наука расули читаво имање, он, њихов јединац, прави непоштене дугове и дружи се с дјевојчурама Радије умријети него да му отац дозна за ову посљењу и најгору срамоту. То би старца убило. А ипак дубоко у свом срцу ћути да ни он није свему крив. Тко да одоли свим кушњама крви и напастима великог града. Велики град је као и жена, за коју знаш да ће те упропастити а ипак не можеш од ње и у часу, кад се највише буниш, ако те мило и заводљиво погледа, још си већи роб него прије.

На дну оне улице, куд је сада пролазио, сваког је дана неки просјак скупљао милостињу. Немарићу бијаху одвратне његове прње, а још му одвратнији бијаше његов злобни поглед и подмукли и плачљиви глас. Он, иако бијаше човјек добра и мекана срца, још се никад није смиловао томе просјаку. А тог јутра још добро и не стиже до њега а већ извади пуну шаку ситниша и баци их у пружену капу. Немарић као сви расипници није имао буђелара, него му је новац био расут по џеповима. Камо год се машио, могло се наћи по неколико шестака и круна.

А зашто је он управо данас наградио оног кљастог неволника? Биће да за свој добри чин од провидности тражи награду. Кукавица! Слабић! И право му је рекао пријатељ Перић да су сви слабићи добри Ето и жена што више гријеши, то је према другима милостивија. Како се могао снизити до те подлости и лицемјерства. А и да пролазници виде како је дарежљив неколико је пута с круном завртио међу прстима и онда ју тек с висине бацио у капу просјакову. Све

је трговина, и љубав и отаџбина и Бог! Пфуј! У човјека нема мисли, коју блато није окаљало, а што се више чисти, то се могу боље препознати блатни трагови. Родитељи тргују с дјецом захтјевајући за љубав и узгој стоструке новчане камате. Сто по сто, иначе им је син незахвални изрод. А син, док је нејак, пуза пред родитељима, јер гледа у њима нада све своје хранитеље. То да је живот. Блато!

Ето у часу, кад је пред њим тамница и срамота, хоће да се обрати на своје најбоље пријатеље и у том истом часу, кад од њих тражи помоћ и милостињу, већ смишља начин како ће их преварити. Добро вели његов пријатељ Перић да би најбоље било кад би се родио пророк који би уништио човјечанство. Затор, смрт и уништење мјесто једнакости, братства и слободе! Ријечи и ријечи и празне ријечи, којима људство као неким царским плаштом хоће да покрије срамотну голотињу. То су ступице и гвожђа, којима лукавији и злобнији лове лаковјерније и честитије другове. Кажите ми једног праведника, и ја ћу вјеровати у будућност и доброту човјечанства. А онда, чему се бојати срамоте и стрепити пред тамницом? Још то је једина могућност, да човјек започне нов живот. Али да, њему се хоће нове преваре, нове гнусобе, а кад смрад и каљужа стигне до грла, тад ће опет из свега грла дозивати браћу у помоћ. Спасите, браћо! Не, радије ће пропасти. Он овог пута неће ни прстом макнути, да се од робије спасе. Сваки је одговоран за свој чин!

Немарић у журби насрну на шепавца, и како је био сујевјеран, помисли да ће га овога пута стићи неизбјеживо зло. Ето, да је у тим у лудо потрошеним годинама барем доживио нешто лијепо, на што се с посмијехом и задовољством може сјећати, ал кудгод се окрене, саме прљавштине и то ситне и кукавне прљавштине. Двије пуне године вуцарио се с неком цуром из ноћне кафане; кад јој је све приштедње и златнину прорајтао, тад ју је отјерао од себе А да ње није било, био би стопут липсао од глади. А и данас, кад би се к њој вратио, све би му она дала и задњи би новчић с њим подијелила. А ипак се не може рећи да је само ради новца с њом ишао. Нема дана да се ње не сјећа и весео је, кадгод може нешто потање о њој дознати. А и што би с њим, сирота? Боље да пропане својом кривњом него ли његовом. Гад!

У поштанском уреду дуго је састављао брзојаве и писма

и свако је писмо довршио: „убит се нећу, па ако ме стигне покора, знак је да сам је заслужио. А у случају да ме уапсе, молим те пођи ми до оца и онако из далека приправи га на коначни ударац. Ето, у овом истом часу, кад стрепим над животом властитог оца, не могу се отети некој тајној наслади да ће моја пропаст унесрећити моје родитеље и све оне, који ме љубе. Сви смо ми, и грјешници и праведници, привезани о један ланац и кад један хоће да се из окова отргне не боли само њега, него и све нас. А у другу руку, зашто би допустили да појединац растргне ланац, о који нас је провидност приковала? Наш је морал: ако сам ја зликовац, не допуштам да други буде праведник. Сви смо исти, дакле лопови, убице и разбојници, али сваки на свој начин. Један ножем, а други освадом, а свима нам је заједнички циљ да уништимо себе и друге. Некога уништи богатство, љубав и памет, а другога упропасти сиромаштво, мржња и глупост, а свима нама, опетујем, једна је сврха, а та је самоуништење! Све је остало лаж и обмана и тешко лаковјернима, који у човјеку гледају слику и прилику божју!“..

Кад је предао задње препоручено писмо, нетко га у стисци гурну. Немарић се окрену и на своје велико чудо и весеље пред собом угледа грбавца Да се није стидио свијета био би га загрлио, тако га је одушевила она огромна и округла грба.

— Бит ће среће! помисли и спремивши потврду у шпаг нахери шешир на десно, и пјевуцкајући изађе на улицу.

II.

Увечер трећега дана још Немарићу није стигао ни један одговор.

— Препуштају ме удесу, лопови! А годи им да је у њиховим рукама судбина једног човјека. Завиде ми што се не дадох под јарам ради оне кукавне мјесечне плаће и што покушах пркосити и Богу и закону, а особито њиховом ситном крамарском и крајцарском моралу Да се не боје јавности они би ме први тужили државном одвјетништву! А свују подлост назвали би законом и редом. Права срећа по мене, што они у очима искрњега хоће да буду племенити и честити људи. Ох, да се не плаше јавног мишљења и презира, и властитог би оца, кад би дознали за какав тајни злочин, предали истражноме судцу. Видим их како тресућим рукама и пламеним очима

траже међу брзојавима вјест да се њихов суграђанин Павао Немарић, правник, устријелио ради мјенице са кривим потписима А онда разговори и препирања уз чашу пива, и њихово чврсто увјерење да су они, јер никада нису починили сличан чин, поштени људи. А да су само малко искрени прама себи, знали би да су тисуће пута у машти крали, обијали, отимали и да нема опачине, блуда и злочина на које нису помислили. Као да слуша свог тустог, здепастог друга Буквића како по стоти пут опетује: „Све могу разумјети и опростити али кривотворити потписе свакако је чин, до кога се не може снизити поштен и паметан грађанин. Ту нема оправдања и таквоме човјеку једини је судија самокрес!“

— А да — настави у мисли Немарић – не ћете доживјети ту радост, па да знадем да ћете ми три дана послије смрти подићи споменик и под њим уклесати златна слова, да се потомци диве највећем значају послије Утичког Катона. Радије ћу бити пометач, радије ћу просити него да ме прије реда нестане са ове округле земље, на којој је, и ако има више опачине него ли крепости, свакако боље него ли у гробу. А што ће им бити жао, кад међу брзојавима не нађу ону толико очекивану вијест? А тек ако ми успије платити и избавити се из тамнице, тад ће сви од јада и зависти побјеснити. Све се може на свијету догодити. Рецимо да се у мене ненадано заљуби каква лијепа и богата дама, па да ми наједанпут исплати све дугове. Или да на улици нађем сноп банкнота! Сто тисућа, а саме хиљадарке!

— Нека их сотона носи! Брзојавит ћу им још једанпут. Ваљда ће се међу њима наћи какав глупан који ће бити срећан што му се надала пригода, да спаси пријатеља.

Немарић уђе у поштарски уред и кад је управо сјео да напише брзојав, то у собу уђе дјевојка с једним господином. Он пође до оканца, гдје је чиновник примао брзојаве, а она се наслонила на крај стола и загледала се у Немарића. Спрва некуд бојажљиво сврати поглед на њу и кад им се очи сусреше, обоје се лако зарумениште и било им је као да се одавна знаду. Дјевојка се усправи и за неколико се корачаја удаљи од стола, а Немарић замоченим пером у руци никако није могао да доврши брзојав. Пратио је њезине кретње и ловио погледе, а она се мило отимала и скривајући лице испод широког шешира, звала га на љубавну шалу. Њему запе

поглед на оштри врх лаковане ципеле, а дјевојка као затечена на срамотном дјелу хитро сакри ципелу под сукњу. Тад Немарић заборавивши на брзојав нагну се до краја стола и шапну јој тихо, али разумљиво, да ће ју сутра у исто доба чекати пред поштарским уредом. Она се тргну и још више удаљи од стола; погледа га некуд тужно и замишљено, али му на питање не одврати никаквим знаком. Он јој поново прстима назначи час и мјесто, и тек сада преобразивши се у читавом лицу, потврди му упит лаким кретом главе Да му је у тај час листоноша избројио три тисуће круна, не би му срце радосније закуцало.

Дуго је још потрајало док је Немарић предао брзојав. А у исти час, кад се она дјевојка по задњи пут на вратима окрену, сјети се неког давно заборављеног пријатеља. У оном усхиту купи још једну бланкету, па још једну и образложивши му на дуго своје кубурно стање, затражи од њега новчану помоћ.

На улици све се надао да ће међу пролазницима сусрести ону дјевојку. Под сваким већим шеширом мислио је да ће открити њезино драго лице. Још никада прије те вечери није се тако самосвјесно и срчано загледао у очи госпођа, које се журиле на забаву и тајне састанке. Све су биле миле и свака га подсјетила или на кретње или на стас оне непознате дјевојке. Хоће ли ју сутра виђети? Хоће ли доћи? На једанпут било му је јасно да од тог састанка овиси читав његов живот. У случају да дође, све ће кренути на боље и мјеницу ће платити и науке ће свршити. А она га не смије преварити!...

Он више није био осамљен, та негдје у том граду једна лијепа дјевојка на њега мисли. А мисао на њу ослободила га и страха од тамнице. Рад ње само (а што ће му родитељи и пријатељи?) све ће покушати да од некуд избије новац за мјеницу. Он ће се спасти од робије. Мора! А онда ће започети нови живот, пун рада, пун задовољства и ништа, па ни кукавна прошлост, неће моћи да помути његову нову срећу. У што је потрошио своје најљепше дане! Али још није касно. Ах, како жали оне биједнике, који су читав живот проживјели, а и умрли су, не окушавши што је права, искрена љубав. Већина њих баш за то и пропада, јер су осуђени на самоћу!

Вјера у себе пролази као и наша младост, али чим нас прва бијела влас сјети на старост, мора да се нађе уз

нас један друг, о чију се руку, кад нас све остави, можемо одупријети. Јер ми ћемо први у нас посумњати, ако нитко у нас не вјерује. Пред том вјером ишчезавају све запреке и од шепртље може се излећи јунак. Како су слаби сви закони људски проти свемоћи једног женског погледа. Ох дјевице, слатка дјевице!

— Али ако је све то тлапња? Ако она не дође на састанак?...

— У часу, кад писах онај посљедњи брзојав, одлучивало се мојом судбином, а ја мјесто да се саберем, кукавно очимках с једном непознатом дјевојком, која је чекајући на заручника с неколико погледа прикратила вријеме. Мјесто да мислим на срамоту и родитеље, ја ето удешавам којекакве љубавне састанке. А могуће још вечерас пред кућним вратима на мене чекају стражари и сутра ће оној дјевојци, на час нашег састанка, њезин заручник приповиједати како су јучер уапсили лопова ђака, који је, упропастивши обитељ, неколико година живио утјеравајући мјенице са кривим потписима. Каква љубав? Каква вјера? Њему је суђено пропасти...

Немарић пожури корак и кад је стигао до своје куће и пред улазом из далека разабрао некакве чудне сподобе, тад брзо шмигну на другу страну и више трчећи него ли ходајући поврати се у улицу, гдје је био поштарски уред. А кад је поново ушао у зграду, није ни опазио, да га с прозора ближње куће посматра нека сподоба у бјелини.

III.

Дјевојка је сутра дан дошла на састанак, али чим опази Немарића, махну му руком и скрену у оближњу улицу.

— Не бих рада да ме ткогод с прозора опази. Ту у близини станујем — протумачи она и загледа му се у очи.

— Хоћемо ли с колима?

— О не! — дјевојка окрену лице према њему и осмијехну му се — није баш таква погибељ... А реците право, је ли да се нисте надали да ћу доћи?

— Страх ме је било да ме нисте добро разумјели!

— Само то?

— Али и да нисте дошли, био бих вас ја нашао! јуначио се Немарић. — А тко је био онај господин с Вама?

— Мој заручник. То вам је најдосадније створење на

свијету. По читаве дане је у уреду, а кад се кући врати, мјесто да се са мном забавља, сједи уза ме и учи за испите. А није лош! Сву плаћу даје мени, он и тако нема никаквих потреба. Молим вас, не пуши, не пије, не карта се, а хране га родитељи!

— А зашто не одете од њега?

— А куда ћу? Боље и то него ништа. Спочетка док је имао неке приштедње, добро се живјело, али касније, кад је понестало новаца, све је наопако кренуло. Дадох му чак своје златне наките нек их заложи. Ово је друга година да их није искупио. А и то би му опростила, да није несносан и да не мрзи дјецу.

— А ви га стога мрзите?

— Не баш стога!.. — она се осмјехну и за час заћути, играјући се врхом сунцобрана. — Али ништа за то, чим ми се пружи прва пригода, отићи ћу од њега. У ово задње вријеме и тако ме све рјеђе посјећује.

— Дакле ви не станујете с њим?

— И то би ми још мањкало! Он станује с родитељима. Сваког јутра у постељу донесе ми ручак, а у вече просједи неколико сати уза ме и без престанка бульи у књигу. Сав је као од дрвета.. А сваки дан точно у исти сат одлази. А прије одласка ми сваки пут вели да ће му послије испита подвостручити плаћу и онда, да ћемо боље живјети... Није он лош према мени, а и вјеран ми је и љуби ме, али што ће ми све то, кад ми је уз њега пусто и досадно? А немојте о мени зло мислити, нисам ја зла дјевојка. Да ми је до новца и уздржавања стало, не бих се с вама јавно по улици шетала. А куд ћемо сада?

— Мени је свеједно.

— Баш свеједно? — она га испод ока лукаво погледа и настави: А знате што ми се код вас највише свиђало?

Он у неприлици слегну раменима.

— Ваше очи! Имате мио, дјетињски поглед и одмах помислих да сте добар човјек. Мени је као да се већ давно знамо.

— И мени!... А још ми нисте рекли ваше име?

— Мици! Него знате, што би најбоље било?

— Што?

— Да се одвеземо трамвајем у парк.

— Можемо.

Кад су стигли у парк, Мици га широком алејом јасенова

одведе пут једног старинског дворца. Он се сјети оног јутра кад је са судбоносним писмом у руци изашао из куће. Њему се причини, да је то онај исти свод од сплетених грана јасенова и да се баш као оног јутра вјетар залијеће у мокро лишће.

— А сад ми искрено реците, што сте о мени мислили, кад сте ме јучер видјели с мојим заручником?

— Зажелих се с вама упознати.

— И ништа друго?

— Још нешто, разумије се. —

Она га погледа, Немарић се смете и не доврши реченицу.

— Види ти њега!

— Не мислим ја на зло. Ово је други мјесец да самујем — он је лагао — а без жене не могу живјети.

— Дакле по вашем мишљењу обоје смо били гладни, а у том случају човјек нема времена да бира храну.

— О не! Та има и других дјевојака — он је поново лагао — с којим се могох упознати. Али што ће ми?

— А зашто сте мене изабрали?

— То ћу вам касније рећи

— А зашто не сада?

— А ето, кад хоћете. Тражим једну женску која би ме не само волила, него и разумјела. Банално је то речено! А ипак је тако. Или да будем јаснији. Мени се хоће нетко, који ће ме утјешити, кад сам жалостан. И то звучи као фраза, а ипак је истина.

— Ви се у мене поуздајете? А рецимо да сам ја зла жена?

— У мене је, што се тога тиче — он се опет хвастао — добро око!

— Бит ће да по нечему судите.

— Код мене у тим стварима одлучује први дојам и могу рећи да сам досад врло ријетко погријешио.

— Дакле из дуге праксе, стари грјешниче!

— Али не... не... бранио се Немарић, али на онај назив дуго није могао да заборави То му је годило.

— Чудно, како се људи нађу!

— А зашто? То је унапред суђено. Ево, моје је чврсто увјерење да ћете ми ви донијети срећу.

— Како то?

— Тако! Баш у часу кад мишљах да је све свршено ви сте ми дошли у сусрет.

На то га Мици некуд чудно погледа, и да Немарић није опазио тај поглед, био би јој о мјеници све искрено признао.

Они су још неко вријеме шетали, а онда је Мици рекла да за данас нема више времена. Кад су се враћали, у трамвају, Немарић ју непрестано гледао и неколико пута хтио јој нешто рећи, али као да му се језик уз непце прилијепио, није смогао ни ријечи. Она се на њега наслонила, а он се сав одупро, да још боље оћути топлину и облике њезиног тијела.

— А сутра? — Мици прва прекину мук и грудима се дотакну његовог рамена.

— Можете к мени.

— Што то?

— К мени у кућу – тешком муком протумачи Немарић и лако се зацрвени.

— Гле ти њега! — Мици му се поругљиво осмијехну и настави: — хоћу, али под једним увјетом.

— Под каквим?

— Ако ми обећате да ћете бити ваљани! — и запријетивши му прстом превејано га погледа.

У то стадоше кола и она му у журби стисну руку и изађе.

Он ју још једанпут поздрави и у истим се колима равно одвезе кући. Пред станом чекала га газдарица с брзојавом у руци. Немарић дршћућим рукама раздера биљег и одмота папир. Пријатељ му јављаше: „Новце послах одвјетнику. Мјеница исплаћена. Све у реду“.

Божо Ловрић.

ПОГЛЕДАЈТЕ, ТО СУ МОЈА ДЕЦА.

Каплар Андрија Гроберг стајао је са својом чутурицом на Сараценској Степи. На све стране су пролазиле и тетурале се последње гомиле Шведа и Запорожана који су гледали да се бегством спасу, а по путевима су лежали рањеници из битке код Полтаве. Целу ноћ и целога јутра трпео је Андрија Гроберг жеђ, и чувао последње капи воде за крајњу нужду. Спопадоше га болови — али онога истога тренутка кад је чутурицу подигао до уста, опет ју је недодирнуту спустио.

— О, Господе, Господе, муцао је, — како ја сам да пијем кад сви остали жедне! Кад си нас повео у пустињу и у степу, учинио си то стога да би једнога дана могао рећи: „Из ваше јадне, снегом затрпане домовине послао сам вас у свет, с пушком о рамену, да се као јунаци и победиоци прославите; али кад сам прочитао срца ваша, и видео да су се чиста сачувала, и да сте остали моја деца, тада сам на комаде поцепао ваше хаљине, и штаке вам дао у руке, и дрвене ноге вам подметнуо под тело, да не тражите више мој над људима, него да станете међу моје угоднике. Толико величине сам вам одредио“.

Андрија Гроберг је стајао још неколико тренутака држећи чутурицу у руци. Затим оде и понуди је краљу, који је у прождирућој грозници лежао на некој сламњачи у својим колима. Усне краљеве се биле залепиле за зубе, и кадгод би их отворио пуцале су и крвавиле.

— Не, не, шапутао је краљ, подај воду рањеницима. Ја сам малочас добио пун пехар.

Андрија је сасвим сигурно знао да краљ није добио никакву воду. Он једини је помишљао и на сутрашњицу, и оставио нешто мало воде. А у целој околини, миљама далеко, нигде ни бунара ни баре. Кад се одмакао од кола, наиђоше на њега опет слабост и искушење. Обеси чутурицу, и иђаше, иђаше, али је не понуди ни једном рањенику. Руком је притискивао запушач, мучио се у себи, но кадгод би подигао чутурицу до уста, опет ју је нетакнуту спуштао, и није могао преко срца да превали да испије воду.

— Можда ћу се, размишљао је, с мирнијом савешћу моћи напити ако у нечем другом будем милостив.

У подне, кад је сунце ужасно пекло, спазио је једног седог подофицира, скоро сасвим голог, и са непревијеним ранама на рамену. Поцепа своју кошуљу, превије рањеника, и даде му своју блузу; али чим је спустио руку на чутурицу опет му се тргла савест. Поклонио је затим своје чизме неком младићу из коморе, који је бос и раскрвављених ногу храмао, али кад ни после тога није могао воду с мирном савешћу да прогута, стврднуо се и огорчио. Псујући и задиркујући је упирао руком на сандуке с новцима, које су, пуне злата и сребра, провозили на двојим колима, а који нису имали ни

толику вредност да се несрећним људима набави ма једна кап устајале мочарне воде.

— Удрите те коње, дерао се. Удрите коње да новац што пре стигне! Удрите и људе!

Војници му ништа не одговараху, јер им се чинило да је и сада онај стари, стари онај каплар који је и у срећне дане волео осорљиво да заповеда. А нису опазили да ни он сам не обраћа никакву пажњу на своје речи, да је оборио главу, некуда се замислио и нешто шапуће у себи.

— Зар да жртвујем и оно што још једино има за мене вредности? размишљао је. — О мој Боже! Чуо сам једаред, у битци код Веперика, како умирући коњаник Гетинг са завидљивошћу спомиње оне погинуле који су у чистој, белој кошуљи могли бити сахрањени. Моја жеља не сме ићи ни тако далеко. Ја тражим сасвим мало... Ах, само толико да не останем после свих других у степи, само да ме положе у земљу, земљом и травом да ме покрију.. и неколико речи да забележе у пуковске листе. А овако, стајаће: Андрија Гроберг, не зна се шта је с њим било.

Пред вече су се зауставили да посахрањују оне који су у току дана умрли, и неколико Запорожана већ ударише ашовима у земљу. У оштрој трави издизали су се и неки кржљави џбунићи трешања, које су официри и војници брали и између себе делили као поклон из Божјих руку. Том приликом се Андрија сакри у џбуње, да се неопажен једва једаред напије, кад одједаред затрубише трубе, и донесоше вест да су се на хоризонту, тамо преко оних далеких таласа спржене пустињске траве, опет појавили Руси.

Андрија Гроберг извади запушач, али што је више увлачио у себе влажни мирис воде тим јаче му је лупало срце, а у суседним колима се одједаред подиже рањеник Берје Кеве, и мученичким погледом се загледа у њега. Андрија је покушао да издржи тај поглед, али није могао, и опет спусти пуну чутурицу

— Блажени су који су гладни и жедни правде, говорио је у себи.

И као Божји слуга који носи свету тајну, подиже још једаред чутурицу, наслони је на уста рањенику, и умирући војник испи воду до последње капи.

Андрија је стајао држећи се за кола. Али кад точкови кренуше, његова рука спаде, и он се сруши на колена у траву.

— За мене нема места у колима, рече у себи, и у последњем тренутку трже к себи један ашов. — Само ми је тридесет година, а уморан сам и слаб као старац од деведесет. Нека ми остане овај ашов, ако ме снага подржи да ископам сам раку и легнем у моју последњу собицу. Гле, прошао ме сав страх, и као да до мене допиру речи: „Погледајте, то су моја деца!“

Војници одлазе даље, кола са рањеницима се тресу, а трубачи се окрећу у седлу. Читава јата рода лебде у сутону раширеним крилима над смркнутом пољаном, а тамо у степи још клечи Андрија Гроберг с ашовом у руци.

Нико није касније знао рећи шта је с њим било.

Вернер ав Хејденстам.

(Са шведског превела И. Секулић Стремницка.)

ОСТРВО ДОКТОРА МОРОА.

XIII

Једно преговарање.

Окренем се понова и почнем се спуштати к мору. Топли поток ширио се у један песковит плићак обрастао коровом, из кога се множина ракова и других животињица са дугим телом и силеством ногу покренуше на бат мога хода. Продужим до саме ивице слане воде, и осетим се најзад у сигурности. Осврнем се, и, подбочен, бацим за собом поглед на густо зеленило из кога се паровита јаруга издвајала као нека посекотина која се пуши. Али, као што кажем, био сам толико изван себе, и — ствар истинита, и ако они који никад нису били у таквој опасности могу посумњати — сувише очајан да бих могао умрети.

Тада ми прође кроз главу помисао да још једна могућност спасења лежи преда мном. Док ме Моро и Монтгомери са својим зверским чопором гоне по целом острву, зар не бих могао поћи дуж обале до њихове насеобине? — заобићи их

на тај начин, и онда, можда, каквим каменом изваљеним из њиховог слабо сграђеног зида, разбити браву мањих врата, и покушати да нађем што — нож, пиштољ, или ма шта — чим бих се могао борити с њима кад се буду вратили? У сваком случају, имао бих на тај начин прилике да скупо продам свој живот.

Стога се окренем и пођем западно, поред саме обале. Вечерње сунце заслепљивало ми је очи својом ватром. Спора плима Тихог Океана расла је, у слабим таласима.

Ускоро се обала поче пружати јужно, и сунце ми пређе с десне стране. И онда, одједном, далеко пред собом, опазим прво једну прилику да излази из џбуња, за њом велики број, — Мороа са својим крупним сивим псом, Монтгомериа, две друге за њим. Видећи то, станем.

Они ме спазише и почеше ми давати знаке рукама и приближавати ми се. Стајао сам непомично, гледајући их како ми прилазе. Два Човека-Животиње нагнуше у трк, да ми пресеку пут за џбуновиту унутрашњост острва. Монтгомери је трчао исто тако, али правце к мени. За њим је ишао, спорије, Моро са својим псом.

Најзад, отргнем се из запањености, појурим мору, и затрчим се право у таласе. Вода је у почетку била врло плитка. Тек после тридесет корачаји од прилике, она ми допре до појаса. Нејасно сам видео како преда мном беже морске животиње које је плима носила на песковиту обалу.

— Шта чините, луди човече! викао је Монтгомери

Осврнем се, до појаса у води, и погледам на њих.

Монтгомери је стајао, задихан, на тамној ивици сува. После овог трчања, његово лице било је потпуно поцрвенело, дуга плава коса развејана око главе, а његова доња усна, тромо опуштена, откривала му је неједнако крупне зубе. Моро је баш прилазио, бледа и одлучна лица, са псом који је лајао на мене. И Монтгомери и он носили су тешке бичеве. Нешто иза њих, на обали, стајали су Људи-Животиње и гледали у мене вребајући.

— Шта чиним? — Хоћу да се удавим, рекох.

Монтгомери и Моро згледаше се.

— Зашто? упита Моро.

— Зато што је боље то но да ме ви мучите.

— Кажем ја то вама! рече Монтгомери, и Моро му одговори нешто тихим гласом.

— По чему закључујете да ћу вас мучити? питао је Моро.

— По ономе што сам видео, рекох. И по онима — тамо.

— Пст! викну Моро и подиже руку

— Нећу да ћутим! одговорих Они су били некад људи: шта су сад? Ја, бар, нећу да будем што су они.

Погледах преко њих двојице. На пешчаном жалу били су М'линг, слуга Монтгомериев, и један од оних створова са чамца умотаних у бело. Мало даље, у сенци дрвећа, видео сам мог малог Човека-Мајмуна, а иза њега неколико нераз-говетних прилика.

— Шта су ови створови? викнем, показујући на њих, подижући свој глас све више, да би ме и они могли чути — Они су били људи: људи као ви, који сте им убризгали неку животињску крв, људи од којих сте начинили своје робове и којих се још бојите. — Ви који ме чујете, узвикнем показујући прстом на Мороа (и дерући се што јаче да ме сви чују), ви који ме чујете, зар не видите да се ови људи још боје вас, да су у самртном страху од вас? Зашто их се онда плашите? Вас је много.

— Тако вам Бога, Прендиче, ућутите једном! викао је Монтгомери.

— Прендиче! викао је Моро.

Обојица су се дерала у исти мах, као да су хтели да својом виком угуше моје речи. А иза њих, мрштила су се укочена лица Људи-Животиња, гледајући испитивачки у мене, опуштених кривих руку, издигнутих наказних рамена. Изгледало је, како сам мислио, да покушавају да схвате моје речи, да се сете чега од своје човечанске прошлости.

Ја сам и даље викао, не знам сад ни сам шта све: да треба убити и Мороа и Монтгомерна, да их се не треба плашити, — то су биле мисли које сам улио у главе ових Људи-Животиња, на своју рођену несрећу. Видео сам како из дрвећа излази створење са зеленим очима и у загаситим ритама, које ме је дочекало оне вечери кад сам дошао; за њим су ишли други и прилазили ближе да би ме боље чули.

Најзад, немајући више даха, ућутим.

— Слушајте што ћу вам рећи, поче онда Моро својим чврстим гласом, и онда можете говорити што вам је воља.

— Шта? упитам.

Он се накашља, промисли се мало, и узвикну:

— Латински, Прендиче! Рђаво латински! Латински као гимназист! Али покушајте и разумите ме. *Hi non sunt homines, sunt animalia qui nos habemus..* вивисецирали. Правим људе! Рећи ћу вам после. Изиђите једном из те воде!

Насмејах се.

— Причајте ви то другом! викнем му ја. Они знају да говоре, да праве склоништа, да кувају. То су били некад људи! Немојте мислити да ћу изићи одавде!

— Море је врло дубоко, баш иза вас... и пуно ајкула.

— То је оно што тражим, одговорим му. Тачно, оно што тражим баш сад.

— Чекајте мало!

Он извуче из џепа нешто што се засија на сунцу и баци то на земљу.

— Ево, пун револвер, рече. И Монтгомери ће оставити свој. Ми ћемо сад отићи горе уз обалу, док вам се не буде учинило да смо одмакли довољно. Онда дођите и узмите револвере

— Хвала лепо! Имате ви још један при себи.

— Промислите мало, човече, Прендиче! Прво никад вас нисам звао да пођете на ово острво. Затим, ми бисмо вас опили нечим прошле ноћи да смо хтели да вам чинимо какво зло. Па онда (ваш први страх прошао је, и ви можете већ судити хладно), да ли је Монтгомери баш онакав каквим га замишљате? Ми смо трчали за вама за ваше рођено добро: зато што је ово острво пуно... хостилних феномена. Зашто бисмо вас убили кад сте мало час хтели сами да се удавите?

— Зашто сте потерали... ваше људе на мене кад сам био у оној колеби?

— Били смо сигурни да ћемо вас стићи и извући из опасности. После смо намерно изгубили ваш траг — за ваше добро

Почнем размишљати Изгледало ми је све то могућно. Али се онда опет сетим нечега.

— А оно што сам видео у дворишту? — упитам

— Па то је била пума!

— Слушајте, Прендиче, узвикну Монтгомери. Ви сте само један најобичнији магарац. Излазите из воде и узите ове револвере, па онда да се разговарамо. Не можемо учинити ништа више но што чинимо сад.

Морам признати да ми је тада, а право да кажем: увек, Моро уливао неповерење и страха. Али ми је Монтгомери изгледао човек с којим се могло споразумети.

— Пењите се уз обалу, викнем после кратког размишљања, и додам: подигните руке у вис!

— То не можемо! одговори Монтгомери, дајући ми једним покретом главе преко рамена знак објашњења. Не слаже се с нашим достојанством!

— Идите онда до дрвећа, рекох, ако немате ништа против!

— Каква је то луда церемонија! узвикну Монтгомери.

Обојица се окренуше, лицем према петорици-шесторици наказа које су стајале на сунцу, чврсто, бацајући своје сенке на земљу, мичући се, па ипак тако невероватно фантастичних. Монтгомери пуче својим бичем у њиховом правцу, и у истом тренутку оне се окренуше све и нагоше бежати стрмоглавце у дрвеће. Кад Моро и Монтгомери измакоше толико колико сам мислио да је довољно, изиђем на суво, узмем револвере, и прегледам их. Да бих се обезбедио и од највештије преваре, испалим један од њих на један заокругљен комад лаве, и имадох задовољство да видим камен строшен оловом у парчад која се разлете по песку.

Ипак, устезао сам се за тренутак.

— Покушаћу, па шта буде! рекох најзад, и, са револвером у свакој руци, пођем уз пешчани жал к њима.

— Хвала Богу! рече Моро мирно. Поред свега тога, упропастили сте ми вашом лудом маштом најлепши део дана.

И, са извесним презирањем које ме је понижавало, он и Монтгомери окренуше се и продужише у ћутању свој пут.

Чопор створова, још забезекнут, стајао је нешто даље, у дрвећу. Прођем поред њих, најмирније што сам могао. Један од њих пође за мном, али се повуче чим Монтгомери пуче својим бичем. Остали су стајали ћутке — мотрећи. Могућно је да су то некад биле животиње. Али ја никада пре тога нисам видео животињу која би покушала да мисли.

XIV

Доктор Моро даје објашњења.

— А сад, Прендиче, сад ћу вам објаснити ствар, поче доктор Моро после јела и пића. Морам вам одмах рећи да сте нај-

самовољнији гост кога сам икада имао. Обраћам вам пажњу да је ово последње што чиним за вас. Можете у будуће претити колико хоћете самоубиством: ништа ме се више не тиче — ја вас нећу спречавати да га извршите, чак и ако бисте ми причинили тим какву непријатност.

Он је седео у расклопљеној наслоњачи, са полуиспушеном цигаром између бледих и окретних прстију. Светлост једне лампе обешене о таваницу падала је на његову седу косу; његов поглед лутао је кроз мали прозор по озвезданом небу. Седео сам што сам могао даље од њега, растављен једним столом, са револверима на домак руци. Монтгомери није био ту. Нисам много волео да будем са обојицом у овако малој соби.

— Увиђате ли да је онај вивисецирани људски створ, како га ви називате, само једна обична пума? запита ме Моро пошто ме одвео у малу одају из дворишта да се уверим лично о њеном животињском карактеру.

— Јесте пума, одговорих, пума још жива, али толико исечена и онакажена да не желим да икад више видим сличну гомилу меса у животу. Од свих гадних ..

— Оставите се, молим вас, прекиде ме Моро. Или, бар, поштедите ме те младалачке индигнације. Такав исти био је и Монтгомери. Дакле, увиђате да је ово пума. Сад будите мирни и не прекидајте ме док вам држим једну лекцију из физиологије.

И одмах отпоче да ми излаже свој рад, прво тоном човека коме је страховито досадно, али убрзо падајући мало по мало у ватру. Говорио је врло просто и убедљиво. С времена на време, било је нешто сарказма у његовом гласу. Није требало много, и ја осетих румен стида због положаја у коме смо се налазили.

Створења која сам видео нису људи, нити су икада били људи. То су животиње — животиње претворене у људе — триумф вивисекције.

— Ви заборављате шта све може један вешт вивисектор да учини од живих створова, рече Моро. Што се мене тиче, чудим се да ствари које сам ја урадио нису биле урађене раније. Нема сумње, извесних мањих покушаја је било: ампутације, делимичне трансплантације, ексцизије. Разуме се, ви знате да се разрокост може проузроковати или излечити хируршком операцијом? Затим, у случајевима ексцизије, имате

све врсте секундарних поремећаја, промене пигмента, модификације карактара, измена у одвајању масних ткива. Ја и не сумњам да сте чули за све то?

— Разуме се, одговорих Али ова гадна чудовишта..

— Доћи ће ред на све, рече он, одмахнувши ми руком. Тек сам почео што имам да вам кажем. То су најобичнији случајеви модификација. Хирургија може да учини бољих ствари од тих. Она може не само да ништи и да мења, већ и да ствара. Чули сте, можда, о једној врло простој хируршкој операцији којој се прибегава у случају кад је нос разорен. Одсече се комад коже са чела, пренесе се на нос и пришије на то ново своје место То је нека врста калемљења, пренашање једног дела извесне животиње на други њен део. Исто тако, може се накалемити свеже одвојени комад једне животиње на другу животињу, — зуб, на пример. Калемљење коже и костију чини се да се олакша зарашћивање. Оператор ставља у средину ране комаде коже скинуте са другог неког живог створења. или парчад костију какве животиње убијене непосредно пред операцију. Хунтер је преносио петлову мамузу на врат једнога бика — можда сте чули што о томе. Исто тако, треба се сетити носорогих пацова код алжирских зуава, — чудовишта исфабрикованих на тај начин што се један део репа одсече са пацова, накалеми на његову њушку и остави да зарасте ту.

— Чудовишта исфабрикованих! узвикнем. Онда хоћете да кажете...

— Да. Ови створови које сте видели нису ништа друго до животиње сечене и шивене у нове облике Томе, — проучавању моделисања живих бића, — ја сам посветио цео свој живот. Годинама сам проучавао то, стичући постепено све нових знања. Видим да изгледате ужаснути, и ако вам ја у ствари не казујем ништа ново. Све се то налази већ толико година на домаку практичне анатомије, али нико није имао смелости да га се додирне. И не само да ја мењам спољашњи облик појединих животиња. Физиологија, хемијски ритам индивидуе, могу исто тако да се подвргну трајним модификацијама, од којих су вам извесни примери свакако врло познати, као: калемљење богиња и други случајеви пренашања вируса живом или мртвом материјом. Слична је једна операција: трансфузија крви, којом сам, узгред буди речено, и започео

своја проучавања ове врсте. Све су то ствари врло познате. Мање познате, а без сумње много важније, јесу операције оних средњевековних практичара који су градили кепеце, просјачке наказе и вашарска чудовишта; извесни трагови те вештине сачувани су у првом дресирању акробата и комедијаша. Виктор Хиго опширно прича о томе у свом *L'Homme qui Rit*... Али, можда већ боље разумете шта хоћу да кажем. Увиђате ли сад да је потпуно могућна ствар преносити ткива једне животиње с једног дела тела на други, или једне животиње на другу, вршити промене у њиховим хемијским реакцијама и у начину рашћења, модификовати артикулацију удова, једном речи: мењати им најосновнију њихову структуру? — Па ипак, све до мене, та изванредно важна и занимљива грана науке никад није била култивисана од стране испитивача нашега времена као поглавити циљ, систематично. Извесни покушаји овога рода чињени су у хирургији, али највећи број експеримената којих се можете сетити вршен је, тако да кажем, случајно — од стране тирана, злочинаца, одгајивача коња и паса, свакојаких незналица и неспретних људи који су имали на уму тренутне и користољубиве резултате. Ја сам био први човек који сам обухватио то питање, наоружан асептичном хирургијом и правим научним знањем природних закона развића. Може неко помислити да је то рађено и раније, само у тајности. На пример, створења као Сиамски Близанци... И у тамницама Инквизиције. Нема сумње, главни циљ инквизитора била је уметност у мучењу, али ипак, бар извесни од њих, морали су имати и нешто научне радозналости...

— Али, узвикнух, ова створења — ове животиње *говоре!*

Он ми одговори да је то доиста тако, и онда продужи да ми излаже како се могућности у вивисекцији не заустављају на обичној физичкој метаморфози. Једној свињи може се дати васпитање. Шта више, духовна структура мање је одређена но телесна. Хипнотизам, наука која се тако рапидно развија, обећава нам могућности да заменимо старе наследне инстинкте новим сугестијама, калемећи их на наслеђене утврђене идеје, или просто замењујући њима ове последње. У ствари, највећи део онога што називамо моралним васпитањем није ништа друго до једна вештачка модификација и перверзија инстинкта: убојички карактер мења се тако у храброст пожртвовања, уништени сексуални осећај замењује се рели-

гиозном емоцијом. Велика разлика између човека и мајмуна, то је разлика у гркљану, рече он, у неспособности мајмуна да деликатно произведе различне гласове-симболе помоћу којих се може одржати мисао.

У томе се нисам слагао с њим, али, са извесном суровошћу, он одби да узме у обзир моју примедбу. Понови да је ствар тачна, и продужи излагати своје радове.

Ја га онда запитах зашто је узео човеков баш облик за образац. Изгледало ми је тада, а изгледа ми још и сад, да је било неког чудног, опаког уживања у томе избору.

Он ми признаде да је тај облик изабрао случајно.

— Могао сам исто тако узети да претварам овце у ламе и ламе у овце. Изгледа ми, само, да има нечега у човековом облику што изазива артистичку страну нашег духа много снажније но што то може учинити спољашњост иједне друге животиње. Али ја се нисам ограничио само на то да правим људе. Једном или два пута...

И он ућута, за тренутак.

— А! Те године! Како су се промакле једна за другом! Ево и сад, изгубих читав дан спасавајући вам живот, читав час објашњавајући вам ствари!

— Али, рекох, ја још не разумем. Где налазите оправдања за сва ова мучења и болове које чините? Једина ствар која може да извини вивисекцију, то је извесна примена..

— Сасвим тако, одговори он. Али, видите, ја сам човек потпуно друкчије начињен но ви. Наше се тачке гледишта разликују у основу. Ви сте материалист.

— *Нисам* материалист, прекинем га живо.

— С моје тачке гледишта — с моје тачке гледишта! Нас дели баш *то* питање бола. Све док туђ бол, који видите или чујете, буде чинио вас саме болесним, све док вас ваш рођени бол буде водио куд он хоће, све док он буде основа ваших идеја о злу, све дотле, кажем вам, ви нисте ништа друго но животиња, способна једино да мисли нешто мање опскурно но што обична животиња осећа. Тај бол...

Слегох раменима на те софизме.

— О, али то је тако ситна ствар! Један дух истински отворен свему чему нас наука учи мора да види како је то ситна ствар! Врло је лако могуће да, изузевши ову малу планету, ову трунку космичне прашине, која се губи из вида

још пре но што се стигне на њој најближу звезду, — врло је лако могуће, велим, да се нигде више не налази ово што ми зовемо болом. И онда, закони којима смо се сами ми упутили... Шта је бол, у осталом, баш и на овој земљи, баш и између свега што живи на њој?

Говорећи то, он извуче из џепа мали један перорез, отвори кратко сечиво, и премести своју наслоњачу тако да му будем могао видети бутину. Онда, пошто је с размишљањем изабрао место, забоде сечиво у своју ногу и извуче га натраг.

— Свакако, то сте ви већ видели којом приликом. Не боли ни колико врх од чиоде. Шта то доказује? Мускули не потребују способности да осете бол, и они је и немају; кожа само има нешто мало потребе за то, и овде-онде преко бутине налази се понека тачка осетљива за бол. Бол није ништа друго до наш унутрашњи лекарски саветник који има да подстиче и да нас опомиње пред опасношћу. Свако живо мишићно ткиво није осетљиво за бол, као што није осетљив чак ни сваки чулни нерв Ни трага бола, правог бола, нема у сензацијама очног нерва. Повредите ли очни нерв, видећете само блистања светлости и ништа више, исто као што повреда ушног нерва производи само бубњаву у ушима. Биљке не осећају бол; животиње нижега реда — врло је могућно да, исто тако, животиње као морска звезда и морски рак не осећају бол. И, онда, узмимо људе: у колико они постају више интелигентни, у толико ће интелигентније умети да пазе на своје добро и у толико ће мање имати потребе да их један сигнал опомене на опасност. Још нисам никада видео неку непотребну ствар коју еволуција није уништила, пре или после. Да ли сте ви видели? — А бол постаје непотребан.

„Затим, ја сам човек од религије, Прендиче, као што, у осталом, свако паметан мора да буде. Можда само замишљам, али држим да сам познао Творца овога света у његовом делу боље но ви — ја сам истраживао законе његове, *на свој начин*, целог свог живота, док сте ви, колико сам видео, прибирали лептире. И ја вам велим да уживање и бол немају никакве везе са рајем или паклом. Уживање и бол! Ба!... Шта је неизмерно усхићење теолога ако не Мухамедова хурија увијена помрчином? Та огромна важност коју људи придају уживању и болу, Прендиче, само је спољашњи знак животиње у њима,

знак животиње од које су постали. Бол! Бол и уживање! Знамо ми за њих само док нас не зарије прашина...

„Ви видите, ја сам чинио своја истраживања тачно у правцу којим су ме она водила. У колико знам, то је једини пут научних истраживања. Поставим себи неко питање, нађем методу која ће ми дати најзад какав одговор, и онда — нађем се пред новим неким питањем. Дали је могућно ово... или оно? Не можете замислити шта је све то једном истраживачу, каква га све интелектуална страст обухвата тада. Не можете замислити, чудну неизразиву сласт тих интелектуалних похота. Створ пред вама није више животиња, створење као ви, већ само један проблем. Бол из симпатије — све што знам о њему то је сећање на нешто од чега сам патио пре толико година. Оно што хоћу — једина ствар коју хоћу — то је да нађем крајњу границу у моделисању живих облика.

(Наставиће се)

Х. Џ. Велс.

(С енглеског превео Х. Х. Х.)

ПЕСМА ЛУДОГ МОРНАРА.

Вал јури низ пучину плаву...
Она га роди: пучина,
великог, на глави с круном
прозирне, беле пене.
И онда крену се силан
куд сваки вал се крене:
спрам хрида и пећинâ,
да негде ускрсне песму
Сиренâ плавих дубинâ.

„О валу, о краљевски валу,
„виде л' сред морске пучине
„бродове мојих сâња?
„Од танке паучине
„њихова једра су тања.
„С њиховог високог кљуна
„лакомисленост гледа

„у морске тајне даљине.
„Немају кормилара!
„О валу, о краљевски валу,
„виде л' сред морске пучине
„бродове мојих са̂ња?“

„С једрима пуним ветра
„пошли су рано, пре зоре.
„Сјајно их сусрете сунце
„где силно царује море.
„Од тад не видеше луке.
„О валу, о краљевски валу,
„виде л' где пребела једра,
„од пређе паучне тања,
„виде л' где на пучини
„бродове мојих са̂ња?“

Вал јури низ пучину плаву
и шуми, и тужно шуми,
к'о туча по плодноме грању.
А кад се приближи жалу
стаде, за часак стаде,
па спустив туробно главу
преда ме ничице паде.

Јосип Миличић.

У ЛЕПОТИ ПРИРОДЕ.

Нада мном небо, сунце. Око мене
мириси цвећа, пев тица, шум бора̂.
Преда мном раван недогледна мора,
а врх мог срца,
к'о силно јато гладних јастребова,
безбројно јато осећаја лети:
они ће моје
сплашено срце на кљуне разнети.

И разнеше га!

Један улети
с комадом срца у море дубоко;
други узлети
с комадом срца до сунца и звезда;
трећи полети
на једну грану усред празна гнезда.

Запрепашћене закликташе тице,
па једна к другој по гранама лети
и шапће:
„Овај је човек остао без срца!“
„„Овај ће човек без срца умрети!““

Нада мном небо, сунце. Око мене
мириси цвећа, пев тица, шум борâ.
Преда мном раван недогледна мора.
Где и где једро пучином се бели;
а ја сам ост'о без својега срца,
јастреби осећаја
срце су моје на кљуне разнели.

Јосип Миличић.

ТРЕЋЕГА МАЈА 1914.

Запевали смо јесењу песму у месецу мају. Зато што се бића и судбине људске не слажу. Зато што се епопеја о једном вас-човеку претворила у хрпу снова.

Велики Смисао изнесе човека на свет, да му мудрост и снагу, и покаже му циљ народа и нових времена. А затим, Велики Смисао пада у несмисао, и оставља човека без старања једног сталног и моћног браниоца, оставља га без јемства да ће према здрављу, према заузетом месту и понетом задатку, стајати и трајати бар онолико колико најмање треба.

Поред куће слободно пролазимо, и слободно се у њу усељавамо; јер имамо сигурно и стварно убеђење да се неће срушити зато што је нова, здрава и јака. Велику шуму тресе олуј; а ми се не бојимо пролазити између њених дрвета, нити се страшимо да ће икоја сила шуму из корена ишчупати; јер

имамо сигурно и стварно убеђење да ће јаки организми издржати и преболети опасност.

А човек? Ко сме пружити прст и рећи: ено оно дете ће доживети да доспе у школу. Или ма само толико: ено онај човек што иде тамо преко пута стићи ће до првог угла. Ко зна! Човек легне, а осване мртвац. На венчање су отишли, а жена се вратила кући удовица. Отац раширио руке да загрли сина, па се мртав срозао, не могући свом својом снагом одложити и свладати смрт само дотле да дете пољуби.

И коме и куда се треба окренути са питањем и молбом? И како да гласи питање или оптужба? Зар човеку све на свету може бити непријатељ и крвник? Зар је човек тако бедан да никад не може знати чега му се ваља чувати? Зар је човек зато добио савршенији организам да стече више смртних места?

Зар кад је о човеку реч, онда да се Велико Провиђење сравни са разузданим, незрелим дететом које чизмом или каменицом убија што пре сретне: мрава који носи кров младим животима, или тицу која је пуна јаја?

Кад ми је дошла прва вест да је Јован Скерлић мртав, из мене је излетела једна једита реч: Зашто?

Смрт не пита.

То је најнасилнија и најнеправеднија истина овога света. Ко ће ми забранити да пред тешком загонетком не запитам: Зашто?

Недавно, мала ова земља је за годину дана сахранила хиљаде мртваца, али се знало зашто, и хиљаде мртваца нису овој земљи терет.

Небо мртво и тешко као камен Кроз честу, мрзлу кишу, подлу као што је подао мај са црном заставом, пролазе редови људи, и купе се сви на једном месту. Видим све што Србија има најмудријега и најдобротнијега. Видим барјактаре науке, философије и песме Питам погледом и питам речју. Нико не зна да одговори. Не зна мудрац, не зна песник. Обраћам се човеку који на многа тешка питања уме одговорити. Човек, који на многа тешка питања уме одговорити, ћути.

Славенске судбине, рекох

Славенске судбине, одговара он механично и оде.

А ту, у једној белој кутији, лежи савладани и оборени Јован Скерлић. Јован Скерлић не може више да говори, не

зна више да мисли, не уме више да пише, не може више да ради и да хоће.

Језа ми. А око мене пролазе људи који су со, моћ и крила једне целе земље, и једног великог државног и националног живота, и сви као да једно од другога беже, јер сви су празни и сиромашни да се умире и достојанство своје поврате ма каквим, ближим или даљим разлогом правде или нужде.

Извојевани су победоносни ратови, прошириле се границе отаџбине, наврвео нов, непросвећен народ, и неук и невешт стоји и чека. Настаје рад, тежак и недогледан, рад у којем ће се много одушевљења охладити, многи добри планови пропасти, многа и добра и јака воља се поместити. Настаје потреба гвоздених организација, истрајних енергија, надљудских радних капацитета, и настаје ера људи ведријих од ведрог неба, јачих од најјачих искушења, коренитих као што је коренита Букуља и Шара.

И у сами тај час умире Јован Скерлић. Труба труби, народи иду једно другом у сусрет, а Јован Скерлић не може даље.

Бар да смо видели да се заљуљао, бар да смо посумњали да је посумњао. Здрав, весео, јачи но икада, иде, спрема се на пут, раширио руке до Прага и до Дубровника, а није стигао до првог угла...

Славенске судбине!

Млади мртваци, ђаци без учитеља, покрети без вођа, омладина у црнини, заветовања на гробовима!

Да је Јован Скерлић са тачно толиким енергијама и са тачно таквим бићем и саздањем био Енглез, Немац или Француз, он би вероватно прошао све етапе од истока до крајњег запада, оседео би, остарио и онемоћио, сахранили би га без суза и са хладним и достојанственим некролозима о величини дела, али би свршио свој посао, однеговао генерације и одхранио наследнике, и легао у гроб без брига и без сирочади.

Али Јован Скерлић је Славен. Положили су га у бели сандук, засули црвеним цвећем, и оплакали посмртним говорима од суза, болова и огорчења. Умро је у пола речи и у пола хода, а за сандуком је ишао дуги ред незбринуте школске и књижевне деце.

Славенске судбине!

Таман смо подигли главе, опет смо оборили главе. И

Јован Скерлић је невесела песма. И Јован Скерлић је морао да буде трагедија. Он, који је свим својим бићем порицао трагедију, мртваца и сузу, он је дао једну велику трагедију. Свим силама се борио против славенске љубави за судбину, против славенске мекости да се без икаквих корекција подлеже судбини, против славенског уживања у немоћи, против славенске лирске провидности — а он је пао као трагични јунак, побеђен најфаталнијом од свих судбина...

Али док ово пишем, мртав Јован Скерлић ме кара. Зар се још сме говорити о трагедијама? Каква је то реч: славенска судбина? Ја не верујем у славенске судбине, и бориһу се и прогониһу ту слабост чиме год могу. А и ко верује у славенску судбину, не сме то реһи по цену да га оставе сви они који верују у победу културе, борбе и рада, сви они који немају времена да уздахну док не издахну.

Скерлиһева омладина нека се зарекне да никад не каже покојни Јован Скерлић, да никад не спомене гроб, него дух Јована Скерлића.

Јер Јован Скерлић тако хоһе. Јован Скерлић је прогонио оне који плачу, и никога се није бојао сем оних који се боје.

И. Секулић Стремницка.

ЈОВАН СКЕРЛИЋ.[1]

У нас се још довољно не зна вредност наших добрих људи у поређењу с добрим, познатим, крупним људима на страни. Као млад и мали народ који је доцније ушао у коло културнијих народа, ми се још нисмо од тога одвикли да туђе сматрамо као више од онога што ми можемо дати. Српски народ је, међутим, и на просветном пољу, и у најновије доба, произвео људе који се по својим способностима и свом раду могу мерити са крупним, даровитим и вредним људима других народа. Само мања позорница на којој су своју улогу играли, и мањи број гледалаца, нису допустили да њихов рад добије већу ширину, да постигне шири утицај, и да гласније одјекне по свету. Ја те људе знам, као што их

[1] В. *Политику*, од 3 маја, 1914.

и други знају, у лепом броју, одарене разним врстама духа и дара, и украшене свима врлинама културнога човека.

Између свих тих наших крупних људи, ја не знам *ни једнога* поред којега, све у свему узевши, Скерлић не би могао стати као потпуно раван. И по особинама моралним, и по особинама умним и по активности, он је био један од ретких људи новога Српства. Ја који га познајем двадесет година, који сам га гледао како се развија као ђак, човек, писац, јавни радник, сведочим пред својим народом — а моје ће сведочанство потврдити огроман број људи чија реч важи бар као моја — да нисам видео, понекипут под нешто опоријом спољашношћу, чистије срце, правију душу, смелијег, неустрашивијег борца за правду и истину од њега. За двадесет година скоро посведневних односа са њим, у заједничком раду, у честим разговорима, у најразноврснијим приликама, крупним и ситним, у којима се човек тако лепо сав покаже, ја нисам *никада* чуо из његових уста ни једну једину реч која не би била прâва и поштена до своје најдубље сржи; нисам наслутио ни једно неискрено осећање. У овом животу који је пун бусија и замака, у којем и најбољи понекад, тренутно, посрну, ја не знам да је он икад учинио икакав компромис са својом савешћу. Широка, великодушна природа, он није имао ни сенке зависти према својим такмацима. Милостив према потребитима, непоколебљив ослонац за друга, пријатеља, и за свакога коме је његова помоћ била потребна, он је прошао кроз живот, користан свима добрима и за сваку добру ствар, без колебања, без позе, и скроман. Он је више пута био у тешким приликама; ја држим да знам најтеже: ни у једној од њих он није ишао другом линијом до правом. Био је добар, био је мушко, био је човек.

Његова интелигенција била је равна његовој моралној снази. Сав његов рад сведочи о прâвој и изванредно јасној памети његовој. Он је на први поглед — често и у најтежим стварима — погађао истину. Било је прилика кад је имао да суди о стварима за које га његова ранија читања и размишљања нису била спремила: благодарећи интуитивној моћи прâве и јасне памети, која уме да суди по аналогијама, и која ранија лична искуства може на тај начин да доведе у везу с новим, и да их на нова прошири, он је давао тачан суд. Ја сам се више пута тој његовој правоумности и проникљи-

вости дивио. Међу интелектуалним особинама, од ове нема више; ко њу има, тај се од другова разликује само по учености и по степену; разлике у природи, у каквоћи, нема

Упоредо с том проникљивошћу ишла је снага обујимања. Огромну грађу срeђивао је он моћно и лако као неком силном руком, која крупно камење реће као и камичке, која у темеље баца стене, а тле покрива најјаснијим, најпрегледнијим мозаиком ситних појединости. Да је као стилист био ненадмашан, то је свакоме познато. Остављајући његова крупна дела, у којима се стилистички дар састоји једним делом из јаке логике, узмите његове мање огледе: било да је писао о моралисту Шанфору, о *Мислима* филозофа Б. Кнежевића, о *Коштани* песника Б. Станковића, о политичару Анту Старчевићу, он је давао ненадмашне узорите саставе богоданога стилиста.

Ко ће окарактерисати његову огромну и разноврсну активност?

Требаће времена док се о томе прикупе подаци. Библиографија његових радова (остављајући њихову вредност на страну) не уступа ниједној наших других радника. Његов наставнички рад је био један од најсјајнијих, најсавеснијих, и најплоднијих на нашем Универзитету. Шта су податакa од њега добили, колико су мисли од њега чули, у каквом говорничком облику, – колико су се научном раду свикли у његовом семинару, — то потпуно знају само његови ђаци, које сам данас, кад сам дошао на час, затекао уплакане. Што се савесности тиче, један пример нека је довољан за остале: Скерлић је за све време свога наставничког рада изостао од својих часова свега двапут, по два дана: први пут кад му је умрла сестра Јованка, други пут сад, за време његове последње дводневне болести која га је и однела, учинивши да одсад за свакад од њих изостане. — Колико је живота, полета и утицаја дао и прибавио *Српском Књижевном Гласнику*, то знамо не само ми, у границама Србије, но све Српство, сва Југославија, све Словенство. Њега знају у Петрограду и Прагу као и у Дубровнику, Загребу, и Љубљани. Оно што је данас *Српски Књижевни Гласник*, — *Гласник* дугује само њему. — Уз то је налазио времена да буде врло активан члан читавог низа одбора, просветних већа, савеза, друштава, Академије; да се бави политиком, у којој је годинама учествовао поштеним и сјајним чланцима у дневним листовима, док најзад није постао

народним послаником, — не напуштајући *ниједну* од дотадашњих дужности. Од тога доба настаје познати, велики низ његових јавних предавања и говора, књижевних, просветних, политичких, у Скупштини, по целом Српству, у Југословенству, и, пре недељу дана, последње, у Прагу, које се може сматрати као непосредни узрок његовој акутној болести, која га је, усправљеног усред његова делања, као да је громом погођен, оборила да се више никад не дигне.

Скерлић је умро у служби свога народа.

Умро је не дочекавши четрдесету годину. Ја сам много пута, прелиставајући историју књижевности, уметности и науке наилазио с тугом на сличне случајеве. Коређо је рођен двадесет година после Микел-Анђела, а умро је тридесет година пре њега!... у својој четрдесетој години!... Скерлић је умро три године млађи од Коређа.

Моји лични односи са Скерлићем не тичу се никога. Али нека ми је допуштено да, у општој жалости, поменем овде и своју жалост, за својим негдашњим ђаком, другом и пријатељем, и учитељем у многим стварима. Овај лични помен неће се ником учинити нескроман, јер се губи у великој и гласној жалости целога Српства.

Богдан Поповић.

О ПОРЕКЛУ СТАРИХ ТРОЈАНАЦА[1].

Очаран Хомеровим еповима образовани свет је вазда гајио живо интересовање за тројански проблем Особито се питало о спољашности и народности старих Тројанаца. Сократ је чак уписивао у блаженство познавати и видети људе из циклуса тројанских бајки, а византијски цар Исак Порфирогенит написао је дело о изгледу Тројанаца и Јелина, који су се борили око Илиона. Порфирогенитове карактеристике су, највероватније, слике фантазије, а Сократ је замишљао да ће му се жеља испунити само после смрти

Посве је разумљиво што се модерна наука свестрано труди да нађе путеве којима би дошла до сазнања о етничкој

[1] Предавање на XLII антрополошком конгресу у Хајлброну 5 Авг. 1911

припадности преисториских Тројанаца. Археолоза Перо и Шипије сматрали су Тројанце за јелинско племе, преисторичари Х. Шмит и А. Керте за трачко, а лингвист П. Кречмер за трачко-фрижанско. К. Блинд је чак изјавио да су стари Тројанци једна грана германскога стабла. Пошто није познат језик преисториских Тројанаца, пошто о њима нема савремених вести, изгледало је Р. Вирхову да је погодио прави пут, када је остатке тројанских костију, са разних места и из разних епоха, подвргао научном проматрању, тежећи да од немих лубања сазна о њиховом пореклу и народности. И ако се Р. Вирхов свакојако домишљао о етничкој припадности старих Тројанаца, није казао ништа изрично и одређено, већ је само приметио да му отворени чеони шав код лубања на Хисарлику изгледа добар, чак поуздан знак за њихово ариско порекло. Зналачки опис, мерење и слике, које нам је оставио Р. Вирхов пре тридесет година, трајне су вредности и могу се употребити за даљу историско-етнолошку студију као једна врста историског документа.

Узимајући за подлогу антропометриске и морфолошке податке и обзирући се на новије резултате историског и археолошког испитивања покушао сам и ја да уђем у проблем етничке припадности Троаде. У првом реду управио сам своју пажњу на остеолошке остатке из Троаде и Ханај-Тепе (Тимбра) из времена 3000 до 1200 пре Хр., при чему сам се помогао и најстаријим писаним изворима у колико су се могли довести у везу са преисториском етнологијом Троаде. Тада се показало да се краниском индексу, на који је Р. Вирхов највише полагао, мора приписати мања важност, али да је од највећег значаја израчунавање телесне висине на основу података о дужини екстремитетних костију. Затим, посматрање не би се смело ограничити на сувише скучен простор, већ се мора проширити и на суседне области у Егеји (Крит) и на Балканском Полуострву.

Преисториски Тројанци уопште одликовали су се прогнатијом, малом висином тела, долихокефалношћу, даље платикнемијом, грубим и ћошкастим екстремитетним костима. Били су широког носа, појава која се додирује са платирхинијом, и слабо развијених чеоних костију, попут trochanter tertius а. Од комплексије, наравно, ништа није остало, али оваквом облику костију сасвим одговара хипотеза, да *Φοίνικες*, који се

помињу у грчким бајкама на егејским обалама и у унутрашњости Балканског Полуострва, нису били досељеници из Палестине, већ остаци прејелинских црвеномрких аутохтона. Укратко, спољашност преисториских Тројанаца никако не одговара првим описима ариских народа у време њиховог доласка у земље евразиског планинског бедема (Алпи—Балкан—Јаила—Кавказ—Хиндикуш—Памир). На против, свака кост тако рећи протествује противу припадности ксантодолихокефалији[1] нордиских народа. Већ сама телесна висина преисториских становника Егеје, — у Троади просечно 1596 мм, а на Криту 1625 мм. (по једном другом рачуну за некрополу Хагиос Николаос из доба Early Minoan III само 1506 мм.),[2] јасно казује, да бар у премикенском добу тамо није било ни Јелина, нити уопште народа ариског језика. Ма како мислила већина, ми не одступамо од гледишта да је у доба доласка ариских народа јужно од евразискога планинског појаса постојала корелација — наравно, не урођена и трајна — између језичног идиома и физичког типа. Ово слагање изгледа у толико јасније у колико хронолошки дубље залазимо у прошлост пре Велике Сеобе Народа крајем Старог Века, у прву, другу, трећу тисућу пре Христа.

На основу свега онога што знамо о физичким особинама преисториских становника Троје, можемо их означити као једну врсту протоморфно-средоземног племена са лаком негроидном нијансом. Платикнемијом и грубошћу костију подсећају на младопалеолитске становнике у Велсу и у Јужној Француској. У овоме мишљењу утврђује нас и та околност, што су и на другим местима у Европи за неолитско и енеолитско доба констатовани негроидни елементи, као на пример у Нормандији, у Швајцарској, као и у сојеницама Љубљанског Блата. На овај начин могли би на некадањи живот аутохтона са негроидним цртама са доста вероватноће да укажу и црне главице, представа прегаче и тетовирања на мрким статуетама из преисториског насеља Бутмира у Босни.

Најзад, могао бих још да споменем да преисториско

[1] Светла комплексија, дуг и дугуљаст мождани оклоп, висок раст, ортогнатија.

[2] У нашој расправи „Тројанци и Арнјевци" Глас С. К. А. LXXXV, стр. 271 стоји 1498 мм., што је само рачунска погрешка, без утицаја на главне закључке.

становништво Троаде и Егеје нипошто није хомогено, већ изгледа да је било састављено из најмање два расна елемента, и то од једнога малога, негроиднога и кепечког, по свој прилици праседелачког, и од једнога јачег, краткоглавог, који се доселио у егејску област по свој прилици са истока отприлике у енеолитско доба.

Констатовањем малога раста код аутохтона егејске области може се тврдити да помињање у грчком миту пигмеја и дактила, који су се по брдима занимали са пуно вештине металургијом, није голи производ маште без икакве реалне подлоге, већ да почива на етничким приликама у преисторијском добу.

Др. Нико Жупанић.

О „ЕГМОНТУ“.

(Крај).

Егмонт је историска личност. То је познати нидерландски херој из доба шпанске владавине у Нидерландији, чијој је храбрости Шпанија имала поглавито да захвали за своје две узастопне победе над Французима (код Сен Кантена 1557 и код Гравелингена 1558 године). Био је љубимац и свога народа и шпанскога двора. Још док је био врло млад, одликовао га је Карло V највишим шпанским орденом, орденом Златнога Руна, а Карлов син, Филип II, који га је у почетку такође јако ценио, поверио му је 1559 године управу над двема покрајинама. Са прослављеним јунаком из борбе за слободу Нидерландије, Виљемом Оранским, био је Егмонт у почетку у затегнутим односима; али кад је Филип II 1559 године пренео управу Нидерландије на своју сестру Маргариту од Парме, супарништва између Егмонта и Виљема Оранског нестаје, са њим престају и затегнути односи, и њих двојица постају добри пријатељи. Већ је то пријатељство било за Шпањолце подозриво. Али Егмонт и Орански не застану само на томе, већ се у савету стану отворено опирати установама које су се косиле са правима њиховога народа, а уз то нису прекидали односе ни са неким јавним противницима шпанске владавине у Нидерландији, што је, разуме се, морало само појачати подозрење шпанских власника. Кад је, најзад,

1566 године избила отворена побуна против Шпањолаца, и Егмонт и Орански тако су млако испуњавали захтеве намеснице Маргарите од Парме, да су дали један јак повод више да се посумња у њихову лојалност. Одмах идуће године пошље Филип II у Нидерландију херцога Албу са шпанском војском. Орански, знајући извесно да се од Албе не може надати ничему добром, није ни сачекао његов долазак, него се благовремено склони из Брисла. Егмонт, међутим, остане. И поред свих опомена и наваљивања свога опрезног пријатеља он је сачекао долазак Албе и његове војске, уздајући се да ће разбити подозрење Шпањолаца ако покаже већу ревност у угушивању побуне. Али се убрзо показало да је погрешио; Алба га ипак баци у тамницу одмах на неколико недеља по своме доласку и више га није ни пуштао у слободу. И поред протеста и своје опширне писмене одбране, и поред молбе својих пријатеља и своје породице, и поред заузимања и саме Албине околине, Егмонт буде најзад, после тамновања од девет месеци, јавно погубљен на пијаци у Брислу 1568 године, заједно са својим сапатником грофом Хорнеом.

Слобода Нидерландије поникла је, као што је познато, из борбе коју је, ставив се на чело побуњеника повео против Албе и шпанске владавине Виљем Орански; Егмонт, дакле, није у њој учествовао Али је народ ипак у своме мучки погубљеном љубимцу гледао мученика за слободу, његова смрт је знатно допринела да се још више распали мржња против шпанске владавине, и Егмонт с те стране свакако није без извесне заслуге за ослобођење Нидерландије.

Потребно је додати још да је историјски Егмонт био жењен и имао једанаесторо деце, што је највише и допринело да не напушта Брисел. Поред тога, њему је у доба његова погубљења било преко четрдесет и пет година, и био је за неких десет година старији од Виљема Оранског. Ове ствари заслужују помена тим пре што су у Гетеовој трагедији потпуно измењене. Гете је свога Егмонта приказао као нежењена и као младића, а уједно и као знатно млађег од Виљема Оранског. Говорећи (у почетку двадесете књиге автобиографског одломка „Из мога живота. Поезија и истина“) о томе како му је при проучавању историских извора о устанку у Нидерландији нарочито пао у очи гроф Егмонт, чија му се „величина као човека и као витеза“ највише свидела, Гете

наставља: „Али сам га ја за своју употребу морао претворити у карактер који има такве особине које више приличе младићу но човеку у годинама, више нежењеном но оцу породице, независном више но неком кога, ма колико био слободоуман, спутавају разне околности".

Тако је постао Егмонт који се знатно разликује од историјског. Пре свега, уместо жене и деце долази драгана. То је једна млада сирота девојка, која обожава Егмонта и која му се из превелике љубави потпуно предала, ма да не сме ни да помисли да би једног дана могла постати његовом женом; то је позната Клара из „Егмонта", један од најуспелијих женских типова Гетеових. Да би њена слепа љубав према Егмонту добила што виднијег израза, поред ње је и њен предани обожавалац Брэкенбург, који је у исти мах и њен просилац, и који само с тога нема успеха што му је Егмонт на путу. Али је са женом и децом отпао уједно и мотив који је историског Егмонта задржао у Брислу. И тако Гетеов Егмонт остаје због своје неограничене вере у доброту људи, помало и из лакомислености, човек који се слепо покорава једној тамној сили у својој природи, много јачој од гласа разума. Та тајанствена сила у човеку, коју Гете назива „демонском" (das Dämonische), има неограничену власт не само над бићем у коме је, већ и над његовом околином; она неодољиво привлачи све који га знају и потчињава их његовој вољи, отуда њен носилац располаже њима неограничено и, подстицан необузданим самопоуздањем, доспева до највеће висине, или срља у пропаст.

„Егмонт" чини прелаз од Гетеових младићских драма, „Геца од Берлихингена", „Клавига" и „Стеле", ка његовим драмама зрелих година, „Ифигенији" и „Тасу". Почетак рада на „Егмонту" пада у исто доба кад и почетак прве групе, док је свршетак дошао тек после читавих дванаест година, у доба кад су завршене и обе друге драме, „Ифигенија" и „Тасо". Отуда „Егмонт" има особине и једне и друге групе. Са првом му је заједничка реалистична свежина у цртању карактера, са другом извесна одмереност у изразу и облику, већи склад и у целини и у појединостима. Али дуга пауза од дванаест година што раздваја свршетак од почетка није ни без извесних штетних последица. Тако, на пример, нарочито крај „Егмонта" не одговара потпуно очекивањима која у гле-

даоцу буде први чинови; јер док су они потпуно реалистични у свима својим појединостима, дотле је Егмонтов сан у последњој сцени, представљен сликом, потпуно символичан, чак алегоричан. На тај је начин осетно поремећено уметничко јединство стила, а с њим и јединство утиска. И Клари у своме говору у петом чину, који треба да распали гомилу и покрене је да ослободи ухапшеног Егмонта, узима и сувише свечан тон, који у толико више изненађује у колико су њени ранији разговори и ћаскања сасвим природни и неусиљени; ту она много више личи на „Ифигенију“ но на себе саму. Али у сваком случају корист од тога двострукког утицаја знатно надмаша штету, и „Егмонт“ је као књижевно дело много углађенији но, на пример, „Гец од Берлихингена“, а много конкретнији но „Ифигенија“ или „Тасо“.

Тиме, разуме се, још није речено да он поменуте драме надмаша и својом апсолутном вредношћу. Пре свега, што је за драмско дело неопходно потребно, радња, недостаје и „Егмонту“. У целом комаду ни једног јединог поступка од пресудног значаја, сем Егмонтове одлуке да не напушта Брисел, која је по свему ипак више пасивне но активне природе. Све остало десило се већ раније, ван позорнице, и сазнаје се из причања појединих личности. То се донекле још и може разумети кад је реч о јунаштву Егмонтовом у минулим бојевима, ма да је његова храброст, по Гетеовим властитим речима, његова најбитнија особина: „Лична храброст, која одликује Егмонта, јесте основица на којој почива његово целокупно биће, јесте оно тле из кога то биће поniче“, вели Гете на малочас поменутом месту. Али је свакако без икакве потребе добила чисто епски карактер цела друга сцена првога чина, где Маргарита од Парме прича Егмонтове поступке који га чине опасним, уместо да се бар важнији од тих поступака десе на позорници. И Егмонтово одлучно држање у разговору са Албом губи врло много од драмскога ефекта, јер оно није узрок ни његовом хапшењу, ни његовој смрти. Још пре него што Егмонт и излази пред Албу, гледаоци знају да му нема спаса, и то на основу изјаве самога Албе, који, посматрајући Егмонта с прозора како силази с коња, говори ове речи: „Он је! Егмонт. — Зар те твој коњ тако лако донесе амо, не зазирући од тога што код улаза мирише на крв, не зазирући од духа са сјајним мачем, који те дочекује на капији?

— Сјаши! — Тако си једном ногом у гробу! а тако обема! — Да, милуј га само и тапши последњи пут по врату за срчану услугу. — А за мене нема избора: у таквој заслепљености каква овога пута доводи Егмонта он ти више неће пасти шака!“ Јасно је после ових речи да је Егмонтова смрт неизбежна, ма шта он рекао, те је отуда његова смелост и отвореност у разговору с Албом пре један детаљ за његову карактеристику, но поступак који би био од неких последица за даљи развој драме.

Тако главни јунак није центар догађаја који потичу директно од њега или су бар у јакој вези с њим; напротив, све што се дешава на позорници само је кад живља кад блеђа слика која је поглавито зато ту да илуструје Егмонта и његову популарност. И Клара, о којој је већ било говора, и намесница Маргарита од Парме, из чијих речи провирује несумњива симпатија према Егмонту, и Албин син Фердинанд, који га такође обожава, па чак и сцене у којима се јављају грађани нидерландски, у крајњој су линији зато ту да баце што више светлости на главнога јунака. Његова карактеристика тиме, нема сумње, необично много добија; али зато драма као позоришни комад несумњиво губи. Та успела карактеристика могла би још донекле и бити накнада за оскудицу у радњи, да је Егмонт другачији. Да је његова пропаст дошла отуда што се жртвовао за отаџбину која стење под шпанским јармом, или да је бар пао због своје смелости и отворености у разговору с Албом, онда би срећна карактеристика посве симпатичног јунака знатно допринела да се оскудица у радњи превиди. Али од свега тога ништа. Као и Гец од Берлихингена, Егмонт није револуционар; као и Гец од Берлихингена, он се бори не против злог стања које постоји, него само против погоршања тога стања. Њему ни на ум не пада да би његова отаџбина била најсрећнија кад уопште не би била под шпанском влашћу, кад би била потпуно слободна, већ само гледа да његов народ не изгуби слободе и привилегије које има у оквиру шпанскога господарства. Шпанском краљу он је толико исто одан колико и своме народу. Отуда се он ревносно бори раме уз раме са шпанским угњетачима своје отаџбине, отуда он одликовање из руку шпанскога краља сматра за највећу почаст. И једно и друго баца, разуме се, врло јаку сенку на његово јунаштво. Али то није све. Егмонт

је вазда расположен и задовољан и поред тога што му браћа стењу под туђинским притиском и што своје погледе пуне наде упиру на њега, а ако се баш и појави каква брига, одмах је ту и потребно разоноћење да је растера. Живот је за њега у опште само низ лепота и дражи, и он још и у последњем часу жали што ће се растати са „слатким животом“.

Разуме се, Егмонт овакав какав је у комаду не може се потпуно ставити на терет Гетеу. И језуита Фамиинује Страда, чије му је дело „De bello Belgico“ послужило као главни извор, описује Егмонта не само као лепог, снажног, окретног, код војске и народа омиљеног јунака, већ додаје и да је био безбрижан и веселе нарави. Али баш у томе и лежи погрешка, што је Гете те особине историскога Егмонта и сувише нагласио. У разговору са Албом, Силва његов чиновник, коме је било стављено у дужност да мотри на нидерландске прваке, даје о Егмонту ове податке: „Он је једини, који, од кад си ти овде, није променио своје понашање. По цео дан с једног коња на другог, позива госте, за столом је увек весео и забаван, коцка се, гађа у мету, а ноћу се стшуња драгани“. Сам Егмонт, у разговору са својим секретаром у другом чину, даје још више појединости о себи. Реч је на том месту о одговору на писмо грофа Оливе, који, по секретаровим речима, воли Егмонта као отац и који му је у писму пребацио због његовог начина живота; по секретаровом мишљењу, старога грофа треба умирити одређеним обећањем да ће у будуће бити другачије. Али Егмонт то одбија: „Ако хоћеш да потрошиш више речи, стоји ти до воље. Увек једно те једно: треба да живим како ми се не живи. Што сам весео, што олако узимам ствари, што брзо живим, то је моја срећа и ја нећу да је разменим за сигурност мртвачкога свода. Шта ћу, кад у својим жилама немам ни капи крви за шпански начин живота, као ни воље да своје кораке строго мерим по новом смотреном дворском такту. Зар само зато живим да мислим на живот? Зар да не уживам у садашњем тренутку, да бих обезбедио себи онај што долази за њим? и да и њега опет проведем у бригама и туробним мислима?... Ако се живот узме сувише озбиљно, шта остаје од њега? Ако нас јутро не буди на нове радости и за вече нам не остаје нада ни на какво уживање, је ли вредно облачити се и свлачити? Зар ми сунце данас зато сија да премишљам о томе шта је било јуче и нагаћам, склапам што

се не може погодити и склопити, судбину сутрашњега дана? Уштеди ми та резоновања, њих оставимо ђацима и дворанима: нека сни мисле и измишљају, нека ходе и пузе, нека доспеју до чега год могу."

Јасно је да су на овај начин поменуте особине историскога Егмонта и сувише истакнуте. Као и у својим осталим делима, Гете се није могао уздржати да своме јунаку не позајми по коју своју црту, и цео случај баш са прекорним писмом грофа Оливе, упућеним Егмонту, потсећа и сувише на један Гетеов доживљај са знатно старијим Клопштоком Као што је познато, ускоро по Гетеовом доласку у Вајмар настао је на Вајмарском двору буран живот: игранкама, пијанкама, коцкању и картању, лову, санкању, тоциљању и сличним забавама није било краја, а чак се прича да су понекад Гете и млади херцог насред пијаце пуцали бичевима, надмећући се ко ће боље. Доброћудни Немци поздрављали су, разуме се, своју раскалашну господу учтиво и понизно као и увек, али је шапатом ипак ишло од уста до уста да двор прелази сваку меру; и како су те теревенке почеле баш по Гетеовом доласку у Вајмар, њему и његову утицају је све и приписивано. Почињу са разних страна пристизати молбе и опомене да се таквом животу учини крај. Међу тим опоменама нарочито се истиче доста строго писмо Клопштоково, на које је Гете једино и одговорио, али на начин врло сличан Егмонтовом одговору на писмо грофа Оливе, поред осталога и речима: „Поштедите нас у будуће с таквим писмима, драги Клопшточе! Она нам ништа не помажу, а увек нам причињавају неколико непријатних часова."

Али није то једина Гетеова црта на Егмонту. И Егмонтова срећа у љубави, оличена нарочито у Клариној слепој предаености, илуструје писца комада толико исто колико и његовог главног јунака. Само што Егмонт тиме извесно не добија. Цео његов однос према Клари баца на њега пре сенку но светлост, чини га сувише мекушним, па чак и несимпатичним. У Клариној малој соби „велики Егмонт" и сам постаје мали, а у тренутку кад Кларина мајка излази из собе да би јој кћи остала на само са Егмонтом, он чак силази и испод тога. Тај је моменат одиста тугаљив и један од најсуморнијих у комаду. С тога што се Егмонтова славна дела на позорници не виде сцена с Кларом у опште и сувише пада у очи, и тако се само

и може разумети што је Егмонт на Шилера направио утисак „љубавника обичнога кова.“ Али Шилер у својој критици још нарочито замера што Егмонт одлази драгани одмах после разговора с Оранским: „Орански је баш отишао од њега; Орански, који га је свима разлозима разума упозорио на његову блиску пропаст, који га је, као што нам сам Егмонт признаје, поколебао тим разлозима. „„Овај човек“, вели он, „преноси на мене своју забринутост. — Даље! — То је туђа кап у мојој крви. Добра природо, избаци је опет напоље! А да са свога чела збришем брижне боре има најзад још једно пријатно средство.““ А то пријатно средство — ако ко не зна — није ништа друго до посета драгани! Како? После тако озбиљног позива никаква друга помисао до на разонођење? Не, добри грофе Егмонте! Боре тамо где им је место, а пријатна средства тамо где им је место. Ако Вам је сувише тегобно да се постарате за своје спасење, онда нек Вам буде, кад се стегне замка над Вама Нама није обичај да поклањамо своје саучешће“. — Шилер је овде, нема сумње, и сувише строг, чак и неправедан, јер Орански није Егмонта ни најмање поколебао својим јаким разлозима — у томе и лежи трагика Егмонтове природе — већ га је тронуо само својим сузама при растанку; али, с друге стране, тако исто нема сумње ни о томе да је Егмонтова посета Клари одмах после растанка с Оранским врхунац Егмонтове лакомислености. Нарочито још пада у очи да је Егмонт у тако одсудном тренутку имао времена да мисли и на раније дато обећање Клари да ће јој доћи с орденом Златнога Руна, с којим се одиста и појављује у њеној собици.

У сваком случају, Егмонт овакав какав је не може никако бити довољан да накнади оскудицу у радњи, које, као што је већ поменуто, нема поглавито с тога што су готово сва помоћна средства утрошена на његову карактеристику. А та оскудица у радњи пада нарочито у очи кад се комад гледа. Отуда је Гете већ после прве представе у Вајмарском позоришту дао Шилеру потпуну слободу да „Егмонта“ удеси за позорницу по своме нахођењу, и Шилер, и иначе најоштрији критичар „Егмонта“ као позоришног комада, није се ни најмање устезао да се том слободом користи до краја: неке је сцене скратио, друге спојио уједно, неке избацио, неке додао, не задржавајући чак ни Гетеову поделу на чинове. Ако су све те измене и ослабиле песничку вредност „Егмонта“, његову

позоришну вредност подигле су несумњиво. Тек у тој преради освојио је „Егмонт“ постепено немачке позорнице, а у њој је даван и у Вајмару, докле год је Гете био на челу Вајмарског позоришта. Али кад је 1810 године дошла уз комад и мека, топла Бетовенова музика, удешена према Гетеовом оригиналу, почео се са њом враћати на позорницу и „Егмонт“ у првобитном облику, потискујући све више Шилерову прераду. Данас се искључиво он и даје.

Као што показује већ и ова спољашња историја комада, „Егмонт“ је готово типски представник Гетеа као драматичара. Велика песничка вредност целине не подлежи никаквој сумњи: трагедија једне безбрижне, веселе природе, украшене личном храброшћу и неодољивом љубазношћу, трагедија једног витешког сањала који подлеже ударцима немилосрдне јаве само с тога што с њом нема ничега заједничког, те не уме да се бори њеним оружјем, изнета је одиста и уметнички дирљиво. Уз то долази и читав низ необично успелих појединости. Тако је, на пример, експозиција у првом чину врло срећна; поред тога што уводи у догађај и прилике у којима се тај догађај одиграва, први чин нарочито врло пластично приказује Егмонтову популарност, износећи у првој сцени оданост народа и војске, у другој симпатије намеснице Маргарите од Парме, у трећој неизмерну љубав Кларину. Тако интересовање за Егмонта стално расте; и кад се он најзад појави у првој сцени другога чина, и то баш у тренутку кад је међусобна туча грађана, изазвана вештим ровењем једнога букача, у највећем јеку, па се на његову реч, као при додиру чаробним штапићем, одједанпут све стиша, утисак о Егмонтовој популарности достиже врхунац, и његова појава потпуно оправдава сва очекивања. Нарочито су, даље, успеле све сцене у којима се јавља народ. Оне су потпуно реалистичне већ и по томе што сваки појединац из гомиле говори језиком који је својствен његовом занимању и месту у друштву, али још више по томе што верно приказују колебљивост масе. Из чина у чин ситуација се стално мења, налазећи у свима својим фазама највернији одјек у држању пука, који у почетку комада кличе славном Егмонту, а при крају бежи од оних који гласно изговарају његово име, јер је оно постало „смртоносно“. А шта тек да се каже о појединим карактерима, о Егмонту, о Клари, о Оранском, о букачу Ванзену и другима мање

важним? Сви су они истинити, сви су, нарочито, и негли врло рељефно. Та рељефност долази, поред осталога, и од срећно употребљеног контраста: на једној страни Егмонт и Клара, безбрижне природе које мисле само на данашњицу, остављајући сутрашњици да се сама брине за се, на другој Орански и Алба, обојица опрезни и лукави, обојица неповерљиви и далековиди. Исти контраст, и ако не тако изразит, и код споредниjих личности, и њему поглавито и има да се захвали што пажња, кад више кад мање, остаје запета кроз цео комад.

Али, на другој страни, има и доста недостатака. Поред најкрупнијег, већ довољно наглашене оскудице у радњи, има неколико мањих, који зато ипак нису мали. Већ из онога што је раније речено излази јасно да Егмонт показује више мекоће, више, кад се већ мора рећи, песничких црта, но што их сме имати јунак уопште, а нарочито јунак чија је целокупна физиономија довољно позната из историје. Поред тога, и Алба је много разговорнији но што бисмо очекивали и према ономе што о њему знамо из историје, и према улози коју има у комаду. То пада у очи тим више што је цео његов разговор са Егмонтом у ствари сам себи циљ, јер је унапред јасно да њиме неће бити измењена ни његова одлука ни Егмонтова судбина. И символична слика слободе у Егмонтовом сну на крају комада, која треба да наговести да ће из његове крви нићи слобода Нидерландије, не може имати никаквог оправдања: Егмонт у комаду не гине с тога што је поборник слободе, већ с тога што угњетачи његовога народа назиру опасност у његовој популарности и што, уз то, његову отвореност погрешно схватају као бунтовништво. Тако исто нису на свом месту ни Кларине црте у символичној слици слободе у Егмонтовом сну, јер Клара, и ако у петом чину говори о слободи, не одузима себи живот с тога што не може да живи без слободе, већ стога што не може да живи без Егмонта. Да се уопште ни сама символична слика сна не слаже са реализмом свега онога што јој претходи, поменуто је већ раније као што је поменуто и то да Клара при крају говори језиком који није њен. Незгодно је, најзад, у великој мери и то што је код толике популарности Егмонтове међу Нидерланђанима баш његовој слабачкој драгани пало у део да после његовога хапшења позива народ на побуну, а још је незгодније што се њеном позиву нико не одазива. То се нарочито

не слаже са карактеристиком Нидерланђана коју Егмонт у четвртом чину даје Алби: „Ја познајем своје земљаке. То су људи, људи који заслужују да газе ову божју земљу, сваки понаособ прави мали краљ, чврст, усталац, способан, одан, веран старим традицијама. Тешко је задобити њихово поверење, лако сачувати га. Упорни и чврсти! Могућно је тлачити их, али не и потлачити".

Као што се види, број недостатака није мали. Преимућства свакако претежу, али замерака ипак има више но што их може поднети једно ремек-дело. И „Егмонт" се одиста и не може назвати ремек-делом. Он има све добре особине свога писца, али и много његових мана, нарочито Гетеа као драматичара; јер ако се један добар део поменутих и непоменутих недостатака баш и стави на рачун спорог, развученог рада на „Егмонту", већи се део ипак може објаснити само тиме што Гете није рођени драматичар. — То је оно што треба знати кад се „Егмонт" цени по утиску који се добија у позоришту; то је оно што нарочито треба да знају сви они који Гетеа познају једино по „Егмонту".

М Тривунац.

ПИТАЊЕ О СТАНОВИМА У БЕОГРАДУ.

(Крај.)

Грађевински трошкови.

Поред цене коју је сопственик куће издао за земљиште, он треба да плати и за зидање куће. Ту спадају: наднице, цигља и остали грађевински материјал, остали трошкови: израда плана, претходни радови, и тако даље. Додајмо и то да за време зидања губи интерес на уложени новац, који мора да дода осталим трошковима да би израчунао стварно коштање куће. Кирија треба да му да, као што је наведено у првом делу: интерес на капитал уложен у плац и интерес и амортизацију грађевинских трошкова; она поред тога мора садржавати један додатак ради накнаде пореза, трошкова око одржавања куће и губитка због неиздатих станова или ненаплаћене кирије. Ово важи за сваког сопственика који издаје станове ако неће ништа да поклони кирајџији; то дакле важи

и за општину у случају да она зида и издаје станове, ако неће о трошку једних грађана да чини прикривен поклон другима.

Из тога излази да, поред осталога, и од грађевинских трошкова зависи цена станова. Јер од њих ће зависити продукција кућа, од ове — понуда станова, а од понуде — цена. Како је циљ при решавању питања о становима, да они буду што јевтинији, то треба тежити да грађевински трошкови буду што мањи. Покушаћу да испитам шта би се могло учинити за сваки од њих.

Тежња је економске политике да наднице буду толике да учине могућим што бољи живот радничкој класи. У природи економског развитка је да новац појевтињује, дакле да наднице релативно скачу; али се тежи затим да оне и апсолутно порасту, да би се подигла потрошачка моћ радничка. Дакле, с те стране не треба очекивати никакво смањивање трошкова.

Али, кад имамо на уму да је и поред нижих надница код нас ипак издатак за њих већи него на Западу за исто толику зграду, излази да наши радници не дају онолико колико дају радници на Западу. То није никаква специјална особина радничког сталежа; она важи и за сва остала занимања, те се у том погледу можемо надати врло спором побољшању. За сада морамо да рачунамо с чињеницом: да се никаквим мерама не може постићи да се издаци на радну снагу при подизању кућа смање.

Поскупљивањем наднице и већом тражњом и грађевински материјал је постао скупљи. Ни против једног ни против другог узрока не можемо учинити ништа. Али поред тих узрока, данашњим високим ценама узрок су (нарочито за цигље) картел произвођачки и дажбине (трошарина општинска и државна, царина).

Противу скупоће која је последица картела може се општина борити успешно оснивањем своје циглане, као што је учињен покушај у Београду. Само, ако се хоће трајно дејство, производња цигаља мора бити толика да може да утиче на стварање ниске цене. С тога, ако се ова једна циглана покаже недовољна, треба подићи и другу, а по потреби и трећу.

Противу скупоће осталог материјала (камена, песка, креча

и тако даље) може општина да се бори само отварањем сопствених мајдана, кречана и продајом по цени коштања. Песак треба такође набављати у великој количини и продавати по коштању.

За смањивање цене у колико је повишена царином и трошарином неће се моћи много учинити, пошто би и дејство укидања ових дажбина било сумњиво, јер је правило, потврђено искуством, да та корист од укидања посредних пореза готово увек припада продавцима, тако да је купци не би ни осетили.

Међутим сви ти узроци поскупљивања материала немају тако осетно дејство да би били у стању да утичу на продукцију зграда у одсудној мери Једино треба поклонити озбиљну пажњу појевтињавању цигље, пошто се ту најлакше образују картели. За остало била би потребна велика новчана средства и добро, трговачко вођење, што би се тешко нашло у општинској администрацији.

Можда би још највише дејства имала погодба с великим произвађачима креча, дрвене грађе и т. д., да целокупну количину својих производа уступају општини; уштеда од избацивања посредника, производње на велико, сигурност продаје смањила би цену по којој би општина могла да уступа материал онима који хоће да зидају.

Као што је у првом делу наведено, кирија треба поред интереса на капитал уложен на земљиште, сопственику да накнади и интерес и амортизацију капитала уложеног у зграду. Зграда не траје вечито, мора се оправљати док не дотраје, и за то она треба за извесно време да се исплати. Ако би сопственик киријом само добио тај интерес и амортизацију које он има да плати за уложени капитал, онда не би имао никакву добит, те не би имао рачуна да подиже кућу и издаје станове. Да би му се то исплаћивало, он треба да има и добит: да кирија буде већа него сви ти трошкови с додатком издатка на порез, губитак кирије, трошкове око одржавања и издавања куће и т. д. И што сопственик буде плаћао већи интерес на уложен капитал, мораће тражити и већу кирију. Али висина интересне стопе нема само то дејство на висину кирије кад је зграда већ подигнута, него она, поред цене земљишта, има пресудни значај на зидање уопште. И може се, за Београд, с поузданошћу тврдити да су та два узрока најважнији од

свију узрока скупоће зграда и станова. Како код нас нема довољно капитала ни за много рентабилнија предузећа, то је сасвим природно да је и интерес који се плаћа за грађевински капитал толико висок, да је он био сметња зидању у њеном обиму. Нарочито се сопственици плацева и страћара у центру бране да не могу да зидају, јер немају довољно капитала, а зајам који могу да добију на плацеве није довољан за подизање зграда које би одговарале вредности и месту њихових плацева. И заиста, ако се не жели крах услед прописивања принудних мера за подизање зграда у центру, треба се постарати да се онима који хоће да зидају стави на расположење потребан капитал с јевтиним интересом. Како код нас нема довољно капитала, а ово што има потребно је за развитак привреде, то би било неопростив грех када би се он за дуги низ година имобилизовао. С тога се морају општина и држава постарати да се потребан капитал набави на страни. Опасности од довлачења страног капитала за подизање зграда нема, ако се предузму потребне мере да сопственици остану наши грађани. Услови под којима би се издавали зајмови били би тачно утврђени, те не би било опасности да би ти капиталисти са стране у извесном тренутку могли да изазивају кризе, као што је био случај са страним банкама које дају личне кредите.

Да би се до тога страног капитала у довољној мери дошло, треба да употребе свој утицај и држава и општина. Држава би требала да да свима хипотекарним банкама привилегије које има Управа Фондова у погледу извршења, пошто би банке радиле под надзором државног комесара Под тим условима вероватно да би се лако нашла каква велика група која би основала такву банку.

Могла би се извести и комбинација страног и, мањим делом, нашег капитала оснивањем грађевинске банке нашим капиталом колики је потребан за само зидање, а чим кућа буде довршена да се од страног капитала дају хипотеке с дугим роком. Сам начин како би се ове операције извршиле утврдио би се накнадно, за сада је довољно констатовати да се домаћим капиталом још за дуго неће моћи подићи довољан број кућа које би могле да приме становништво досадашњих нездравих станова и прираштај који ће доћи.

Поред тих банака, које би требале у првом реду да пот-

помогну изграђивању центра, требало би да и општина оснује своју хипотекарну банку за давање зајмова за подизање малих станова. Ови зајмови требали би да се дају до три четвртине вредности земљишта и зграде, да би се потпомогло грађење малих станова. Пошто би овај новац општина улагала продуктивно, добила би зајам вероватно под повољним условима. Њена добит треба да буде толика да покрије трошкове администрације и евентуалне губитке.

Новца за зидање могло би се добити једним делом и од домаћег капитала, ако би се у нов закон о акционарским друштвима унела одредба да сва акционарска друштва морају један део свог резервног фонда улагати у подизање кућа с малим становима, које се не смеју оптеретити хипотекама. На тај начин била би и за акционаре створена већа сигурност, а Београд би осетно повећао број својих малих станова.

Поред повољног дејства које ће изложене мере имати на смањење грађевинских трошкова, може се, и од прописа грађевинског закона да се у великом броју улица морају подизати куће на спрат, очекивати појевтињавање појединих нових станова, те ће, поред осталих наведених олакшица које треба да се унесу у нов закон, грађевинском закону припасти заслуга за један део смањивања грађевинских трошкова. Наиме, код нас је до сада преовлађивао у огромној мери тип приземних кућа; за то је најважнији разлог била навика нашег становништва да станује при земљи и, ако је икако могуће, у засебној кући. Навео сам напред да је ово врло добра особина, чије ће се повољно дејство осетити тек доцније, када настане потреба да се Београд децентрализира. Али за сада варош од ње има штете, те јој не треба ићи на руку. Користи од таквог становања у малим кућама, нарочито ако су им становници уједно и сопственици, несумњиве су у погледу хигијенском и етичком, јер имају довољно ваздуха и помажу развијање љубави према свом месту и отаџбини; али с друге стране, кад се урачунају трошкови око одржавања већег броја улица, и трошкови и губитак времена за одлазак од куће и повратак (а те куће *морају* у великој вароши увек бити далеко од центра), онда се не може тврдити да је ово становање у исти мах и јевтиније него у већим, дакле вишеспратним кућама. И заиста, ако хоћемо да нове куће буду што удоб-

није и да одговарају свима хигијенским условима, онда морамо дати превагу великим кућама код којих се они могу једино задовољити.

Ради упоређења навешћу један прорачун шта стаје један исти стан, односно квадратни метар површине за становање при зидању у приземљу и на спрат. Професор Поле у својој књизи о питању о становима изнео је следећу таблицу за немачке прилике.

Приземна кућа с два стана од 59 m² чисте површине стаје 11749 м, један m² 100,71 м.
Кућа с приземљем и једним спратом, четири стана, 15896 м., један m² 71,[illegible] м.,
„ „ „ и два спрата, шест станова, 21400 м., један m² 60,81 м.,
„ „ „ и три „ осам станова. 26956 м., један m² 58,06 м.

Дакле с бројем спратова опадају релативни грађевински трошкови.

За београдске прилике добио сам упоредне предрачуне за кућу с једном собом и кујном, и две собе и кујном. Кујна је велика да би се могло у њој и спавати.

а) *Соба и кујна.*

Површина једног стана 67,90 m²; чиста површина за становање 41,80 m².

У 1 спрату	2 стана,	зграда стаје 10870,75 дин.,	1 m² чисте површине	130 дин.
У 2 спрата	4 „	„ „ 20000 дин.	„ „ „	120 дин.
У 3 „	6 станова	„ „ 29633,60 дин.	„ „ „	113 дин.

(Под спратом се разуме и приземље.)

б) *Две собе и кујна.*

Површина једног стана 85,25 m²; чиста површина за становање 59,87 m² (као у примеру за Немачку.)

У 1 спрату	2 стана	13064 дин.;	1 m² чисте површине	114 дин.
У 2 спрата	4 „	28485 дин.;	„ „ „	110 дин.
У 3 „	6 станова	45365 дин.;	„ „ „	110 дин.

Оба предрачуна су прављена према прописима данашњег грађевинског закона. Из њих се види да и код нас важи правило да с бројем спратова опадају и релативни трошкови за сваку јединицу становања. Али та разлика између приземља и горњих спратова није онако велика као у Немачкој, јер наш закон поставља за куће на спрат несразмерно теже услове, те поскупљује зидање. Али поред тога, из горњих прегледа се види да су грађевински трошкови данас толики да се не може ни мислити на појевтињавање станова ако се прописи грађевинског закона не ублаже. Примера ради износим сле-

деће таблице да се види колико би исте зграде стале јевтиније кад би се свели прописи на неопходну меру и кад би цена цигље била 35 динара.

а) *Соба и кујна.*

У 1 спрату	2 стана	9479·— дин.;	1 m² чисте површине	115 дин.
У 2 спрата	4 „	11950·— дин.;	„ „ „	80 дин.
У 3 „	6 станова	18377·— дин.;	„ „ „	70 дин.

б) *Две собе и кујна.*

У 1 спрату	2 стана	11461·— дин.;	1 m² чисте површине	100 дин.
У 2 спрата	4 „	18990·— дин.;	„ „ „	85 дин.
У 3 „	6 станова	29540·— дин.;	„ „ „	85 дин

Као што се види, станови могу да буду много јевтинији а да ипак буду задовољени потребни услови грађевинског закона. Још би се већа уштеда могла постићи подизањем кућа с четири стана у једном спрату Онда би овај други тип (две собе и кујна) стао:

у 1 спрату	4 стана	23345·— дин.;	1 m² чисте површине	100 дин.
у 2 спрата	8 станова	32580·— дин.;	„ „ „	75 дин.
у 3 „	12 „	50680·— дин.;	„ „ „	70 дин.

Другога начина за смањење грађевинских трошкова нема; ако грађевински закон не донесе те олакшице онда се један од најважнијих узрока скупоће зидања неће моћи уклонити, и станови ће остати за толико скупљи. Треба само израчунати ануитет потребан за једну и другу врсту зидања па ће се видети колико закупци морају више да плаћају и ако може кирија за толико да се смањи.

Закупно право.

Због ризика који ствара за онога, који издаје станове, закупно право, које отежава наплату дужне кирије, чини да станови поскупе за известан проценат. Незгоде од данашњег недовољно регулисаног односа закупца и закуподавца и од тешкоће на које сопственик наилази при наплати дужне кирије, показане су у првом делу.

Ако се хоће јевтинија кирија, треба тачно регулисати однос између газде и кирајџије и убрзати поступак при наплати кирије и избацивању неуредног кирајџије из стана. Најбоље би било кад би се прописао формулар који би испунили газда и кирајџија приликом издавања стана под закуп и који би служио као доказ о величини кирије. Затим би

ваљало прописати да газда ако у извесном року не тражи дужну кирију губи право да је тражи тужбом; затим, да се за раскид уговора о закупу не тражи спор, него поступак да се упрости и дужник у извесном року избаци из стана ако не поднесе признанице о плаћеној кирији. На тај би се начин избегли многи спорови, а то би морало утицати повољно на висину кирије. С друге стране, увођењем обавезног писменог уговора о закупу, био би и закупац заштићен за случај да му је газда дао мање на уживање него што је при издавању стана погођено.

За случајеве где је немогућности да кираџија плати кирију узрок његова крајња невоља, могло би се помоћи установљењем нове врсте сиротињске потпоре: плаћања кирије у случају крајње нужде, као што се ради у многим европским варошима

Порески систем.

Поред несразмерног оптерећења зграда према плацевима, код којих порез зависи од процене те се често мање процењује, данашњи наш систем пореза на непокретности у варошима не одговара своме задатку, јер порез на принос од зграда не плаћају они који треба по његовој намени да га сносе, дакле сопственици зграда, него закупци на које га сопственици превањују повишењем кирије. На ту повишену кирију плаћају, затим, сопственици опет већи порез и услед тога поново повишују кирију, све дотле док им то допушта однос између понуде и тражње станова, а тај је однос у Београду много повољнији за сопственике него за кираџије. Порез на празне плацеве и плацеве преко 500m², овако ограничен, не може имати никакво дејство које треба да има ни у фискалном ни у социјалном погледу, пошто плацева преко 500m² има много мање него до 500m², и што је врло неједнако дејствовало ово мешовито порезивање.

Код питања о цени земљишта било је речи о дејству које би се могло очекивати од пореза на земљиште по вредности. Овде хоћу још да допуним то излагање и да нагласим да би без обзира да ли је плац до 500 или преко 500m², и да ли на њему има зграда̂ или не, требало оптеретити цело земљиште по његовој вредности без обзира да ли на њему постоји зграда и без обзира на вредност зграде. Кад се има на уму

да кад од две једнаке зграде једна даје већи принос него друга, за што има да захвали само месту на коме се налази, онда је јасно да на оно добро у коме се огледа вредност непокретности, треба ударити и порез. Како се положај плаца не може мењати у циљу да се смањи порез, него сваки има своју вредност према месту на коме се налази, и како би у овом случају оптерећење било сразмерно подједнако подељено на све плацеве у вароши, то дејство овог пореза не би било неповољно на цену станова, јер сопственици не би могли да га превале на закупце, те би га сносили они који треба да га сносе. Поред тога, овај порез утицао би повољно на продукцију станова, јер би појевтинило земљиште јачом понудом за зидање, пошто нико не би имао рачуна да држи празан плац и на њега плаћа порез, нарочито кад зна да ће и од повећане вредности морати један део платити као порез на прираштај вредности.

Да би се, ипак, оптеретио и принос од зграда, могао би се задржати и даље порез на зграде, али са знатно мањом стопом него што је данас имамо.

Нарочито би при порезивању приноса од зграда ваљало водити рачуна о малим становима (до две собе) код којих је кирија несразмерно већа него код великих, и завести за њих много мању стопу него код кирије од великих станова.

Односи на тржишту станова.

Као код сваке робе, и код станова је важан однос који влада између понуде и тражње. Од чега зависи понуда, видели смо напред, а овде је довољно констатовати да ће станови бити у толико скупљи у колико је, поред осталих узрока, тражња већа Поред тога, као што је напред наглашено, неповољно на цену станова утиче и нејасност, необавештеност о односу између понуде и тражње, као што на цену сваке робе неповољно утиче оскудица организованог тржишта.

Да би се та нејасност уклонила, и да би се олакшала веза између понуде и тражње, треба у општини установити одељење за станове, које би имало да се стара о становима у вароши. Уз то одељење треба установити посредништво за станове, коме би сваки сопственик био дужан да пријави чим има стан за издавање. Из тих пријава састављали би се спискови станова за издавање који би се периодично, месечно

или двомесечно, обнављали и бесплатно раздавали Чим се стан изда, сопственик и кирајџија били би дужни да пријаве посредништву, да би се стан избрисао из листе. На тај начин уштедео би се огроман труд и губитак времена онима који траже станове, јер би из списка, с груписаним становима по величини и улицама, брзо видео где треба стан да тражи. Ако би било довољно персонала, могао би један чиновник општински да изради скицу свакога стана који је пријављен, као што се ради у Франкфурту, те би се тражење станова још више олакшало.

Али поред те користи, друга, тако исто велика корист од овог посредништва била би та што би се помоћу њега прибавили важни подаци о кретању понуде и тражње и други податци за тачну студију и решење питања о становима.

Поред посредништва, уз одељење за станове треба основати одсек за статистику станова, пошто се једино дугим посматрањем у *једној* вароши може добити тачна слика. Поред ова два посла, одељење за станове имало би да врши и инспекцију станова о којој ће бити реч ниже.

Као што је природно, и од понуде и тражње поред осталога, зависи цена станова. Из пописа станова видели смо да су београдски станови препуни, да их дакле нема довољно, нарочито кад се узме у обзир њихов квалитет Да је било инспекције, један добар део садашњих станова не би се више издавао, и понуда би била још мања. Стање је такво да се мора најенергичније и што пре приступити поправци. До сада су излагана средства која могу, ако се што више њих примене, повољно утицати на продукцију станова, дакле на понуду. Али сва су та средства *посредна*, и општина и држава би њима само створиле *повољније услове* за зидање зграда и појевтињавање станова, али не би учиниле ништа непосредно да се умножи број кућа и станова. Остављајући на страну питање да ли је општина дужна да подиже сама станове за издавање, јер на то питање свака странка има други одговор, мислим да је с обзиром на наше прилике одговор лак. И противници овог система слажу се с тиме да је сасвим природно да држава и општина подижу станове за своје чиновнике и службенике, као што раде и велика приватна предузећа. Кад се има на уму да код нас држава нема још ни довољно зграда

за надлештва, онда се још дуго не можемо надати да ће она подизати станове за своје чиновнике и сужбенике. Општина би већ лакше могла подићи станове за своје службенике, јер их је мање него у држави, и што има више земљишта на расположењу. Како се данас већ и код нас неким чиновницима у државној служби даје станарина, то ће се вероватно, са растењем скупоће она морати давати све већем броју чиновника и службеника, те је најприродније да се ова потреба задовољи давањем станова у натури, или бар давањем прилике да чиновници и службеници дођу што јевтиније до што бољег стана. А то ће се најбоље постићи ако *општина подигне станове за своје чиновнике, службенике и раднике.* При овоме треба водити рачуна о сигурности кирије ако се станови не дају бесплатно уместо станарине, јер се не сме допустити да се из буџета општинског плаћа пропала кирија, пошто би то био поклон појединцима на рачун целе општине. Из истога разлога, мора се у случају издавања станова, висина кирије одредити с обзиром на интерес, амортизацију, порез и трошкове администрације, као што раде и приватна лица при издавању станова.

Поред тога подизања станова за своје службенике, општина треба да подигне што пре *довољан број станова за оне становнике који ће морати да се иселе из станова чије ће се издавање забранити* кад се установи инспекција.

Трећи случај, за који треба општина да се побрине, јесте *подизање станова за породице с много деце*, које иначе тешко налазе стан.

Да би се задовољиле ове три потребе, требаће много станова, и зато је за сада још рано расправљати питање да ли општина треба да подиже станове за издавање. Кад је стање овако рђаво као данас у Београду, онда се морају употребити сва средства да се дође до бољих прилика. Али подизање општинских станова само за себе не би било довољно ако се не изведу све остале побројане реформе; а ако се оне изведу, вероватно да ће се стање поправити и без подизања општинских станова. Једино се треба побринути за горња три случаја, за које је општина несумњиво дужна да се постара. Зато треба из идућег зајма одредити суму којом би се могли подићи станови за општинске службенике, за породице с много деце и за оне који изиђу из

затворених нездравих станова. Тиме би општина за прво време учинила доста, а доцније би се према приликама одлучило да ли општина треба да зида станове за издавање. Само још сада може се нагласити, да ће и поред тога задовољење потребе за становима бити и даље задатак приватне иницијативе, те да су пobројане посредне мере важније од непосредних, јер без наведених мера не би ни општина могла јевтиније зидати.

Дужност је општине да задовољи и преку потребу за станом једног читавог реда становника, самаца, који су данас осуђени да плаћају веома високе кирије за оне јадне „собе за самце“. С тога би из зајма требало вотирати и кредите за подизање дома за самце, којим би се омогућило самцима да дођу до пристојног јевтинијег стана. Овакви домови постоје у Бечу, у Шарлотенбургу и у другим местима, и свуда су постигли велики успех.

Додајмо, још, да ће се и подизањем зграда за државна надлештва ослободити један део зграда, што ће, ма колико тај број био незнатан, ипак повољно утицати на понуду станова.

Инспекција станова.

Да би се једном имало дејства у забрањивању издавања нездравих станова, потребно је завести инспекцију станова, као саставни део одељења за станове. За то нису потребне никакве законодавне измене нити велики издатци. Довољно ће бити примењивање закона и правила која већ постоје; а за то одељење неће требати великих издатака. Треба одредити једног кмета, архитекта и лекара на службу у то одељење и придати им потребан број чиновника. Они би у смислу правила о нездравим становима свакога дана прегледали известан број станова, прикупљали о свакоме податке потребне за статистику станова, и извештавали суд о становима које треба порушити или затворити. Цео поступак може се удесити да буде брз, а по извршности ових одлука, одељење за станове бринуло би се о њином извршењу. На тај начин би се постепено, у релативно кратком времену, уништили нездрави станови и повољно дејство би се убрзо осетило. Само је важно имати друге станове за становнике који изиђу из ових нездравих.

Када се изврши у главном ово уништење нездравих ста-

нова, инспекција треба да се прошири на начин употребе станова, да би се и у томе стање поправило. Како многе невоље долазе од неуредности, неумешности и нечистоте становника, то би инспекција имала да ради и на отклањању тих недостатака, и за тај посао могу се у првом реду употребити жене у дужности инспектора, као што је урађено с успехом у многим немачким варошима. На тај начин инспекција ће поред полициске службе, вршити и један користан васпитни утицај, за који неће престати потреба ни када се садашње прилике у становима поправе.

Закључак.

Питање о становима, као што се види, није тако просто да би се могло брзо и лако решити. Оно зависи од толиких чинилаца, да је потребно извршити реформе и у законодавству, и у администрацији, и у навикама становништва ако се мисли постићи какво дејство. За његово решење позване су у првом реду општина и држава, али успех зависи и од предузимљивости појединаца. Колико се може учинити да станови појевтине, немогуће је рећи унапред; једино што се може позитивно постићи, то је да станови буду бољи. А кад се има на уму важност доброг стана за целокупан физички и морални живот становништва, не смеју се жалити никаква средства нити се сме презати од енергичних мера да се до бољих прилика дође. Јер, где је у питању бољитак огромне већине становништва, не сме се водити рачуна о интересима незнатне мањине која је до сада живела о трошку живота и здравља економски слабијих класа.

Др. Светислав Предић.

ПРЕД СПОМЕНИКОМ ДОСИТИЈЕВИМ.[1]

Госпо̀до,

Универзитет и Српска Књижевна Задруга, које установе имам част овде заступати, свесрдно поздрављају прославу стогодишњице Доситија Обрадовића и њен последњи део који се у овим данима изводи.

[1] Говор држан приликом откривања споменика Доситију Обрадовићу.

Доситије има пуно неоспорних заслуга. Он је оснивалац нове српске књижевности, он је први заточник писања на народном језику, он је велики културни реформатор и народни просветитељ, он је први наш моралист и философ, он је први бранилац нашег целокупног народног јединства; — он је све то и још много друго, и те су му заслуге признате данас свуда и од свакога.

Али он је, уз то, и данас млад, свеж, жив, читак писац. Има писаца којима, као и Доситију, падне у њихово време врло велика и цењена књижевна и културна улога, али који, после одигране улоге, немају за нове генерације него само историски и археолошки интерес. Доситије није од њих. Ма да и у његовим, као и у свима старијим, списима, има партија које саме по себи морају временом застарети, као и партија слабијих, он увек остаје одличан писац, првокласни стилист, узор и магистар у тешкој уметности писања. Ту његову заслугу, још и данас мало примећену, а једну од најлепших које књижевна историја цени, хоћу овога пута, у име историје наше књижевности, нарочито да истакнем.

Наша данашња генерација има специалних симпатија за романтичан стил, свечан тон, бујну и строгу речитост, обиље речи, полет и занос, и зато се њена лектира окреће махом стилистима те врсте. Доситије нема тих особина. Његов стил је сасвим другога рода, и ако тако исто узорног као што је и онај први; кад наше генерације буду заволеле и тај род стила и писања, оне ће још већма заволети Доситија. Доситије је од врсте јасних и простих писаца, као Г-ђа де Севиње, као Волтер, као писци XVIII или XVII века. Са пуном амбицијом књижевника и стилиста, он се једнако усавршавао у јасноћи и простоти писања. Његов главни циљ био је да шири своје просветне идеје; ни из далека их он не би могао тако раширити да није владао тајнама лепога писања. Да изрази своју идеју, он не употребљава обимну, периодичну, реторски компоновану, академску, строгу и укочену реченицу, него разбија тај тешки вештачки склоп, и даје реченицу брзу, окретну, пуну живости и живота. Он се у писању непосредно обраћа читаоцу; иде право оном што је реално, најпрече, најближе; довија се на све могуће начине да дā најчистији и најзгоднији израз својим идејама, и његов стил сав трепери од природности, живости, темперамента. Он сваки час даје

свом излагању упитну форму, и тиме освежи излагање. Или обрне реченицу у фамилиаран говор у првом лицу, само да ствар више добије у непосредности. Или цео трактат изложи у диалошкој форми. Кад му то све изгледа мало и недовољно, он се спушта у још јачу непосредност, и тражи да ствар илуструје примерима. Те примере налази свуда, у најближем кругу читаоца, у ономе што овај зна и прати. Он подсећа на сваком познате случајеве из живота, он помиње личности које сви знају, он даје коментар дневних догађаја и хронику епохе, и његови списи су и нехотице право огледало целога домаћег и јавног живота онога времена. Он у тим списима нађе начина и да опише народне обичаје, и да карактерише велике или угледне личности свога времена: Јосифа II, Катарину II, Наполеона, Рајића, Трлајића, Мушкатировића, — и то све узгредно, и ради примера. И најзад, а све у том циљу непосредног и убедљивог излагања, он даје фигуре, узречице, пословице, анегдоте, приче, слике, портрете, описе. Те су приче и анегдоте или народне, или локалне, или књижевне, историске, античке, и он их даје масу, засипа њима, никад да престане. Он је толико читао и тако много света видео да му његова лектира и његово искуство служе, при писању, као непресушан извор занимљивог материала, као Амалтејин рог изобиља, као Фортунатова срећна кеса која се никада не празни. И зато Доситије, који је у основи идеолог и апстрактни мислилац, представља у исто доба и писца велике занимљивости и нарочитих лепота У њега је галерија типова и фигура лепо оцртаних — Маленица, игуман Милутиновић, Јеротеј, црногорски и далматински попови, мистрес Ливи, итд. — као да је он био романсјер. У њега су описи и пејзажи — опис Опова, Хиоса, буре на Црном Мору, — као да је био поета. У њега има шале и хумора, као да му је сва књижевна амбиција била да буде хуморист.

Није ни чудо што је такав био. Од природе је био рођен списатељски таленат. Целог века је био у непосредној и присној вези са публиком за коју је писао. Напослетку, цела лектира његова, у којој наша данашња испитивања налазе све више добрих умова и све више системе, кретала се стално међу писцима који су најбољи по стилу. Доситије је у првој младости почео са Златоустом, којем само име казује његову речитост, па у дубокој старости завршио са Лабриером, једним

од најбољих стилиста једне од стилски најбољих књижевности. И зато је он од своје прве *Буквице*, која већ представља један мозаик пријатних причица, па до последње свеске свога *Собранија*, које је једна пуна и одлична антологија његових красних есеја и одабраних одломака из страних књижевности; зато је он увек одличан, занимљив, сладак писац, и — као што је једанпут речено за Дидроа — „пун једне ванредне свежине чију је тајну успео сачувати кроз цео дуги, мучни и непрекидни рад свој".

Све су то заслуге Доситијеве. Њима треба додати још две. Доситије је основао прву Велику Школу у Српству, и први почео ширити српску књигу у све крајеве наше. Наш Универзитет, који води порекло од те његове школе, и Српска Књижевна Задруга, која његовим стопама следи у ширењу књиге, ту су да му, нарочито и посебице, и те две заслуге признаду.

Слава Доситију Обрадовићу!

Павле Поповић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Поводом концерта певачке дружине „Цар Урош" из Урошевца.

Имајући јасну слику о посве нарочитој вредности овога новога певачкога друштва из наше средине, о свима особитим врлинама које се морају и на први поглед опазити и које служе на част и вредним певачима и веома живој заузимљивости хоровође Г. капелника Већеслава Нигла, — ја се усуђујем рећи да је концерат приређен од стране мешовитога хора Певачке Дружине „Цар Урош" у Народном Позоришту 12 маја, у првоме реду концерт поводом кога се мора говорити, а у другоме реду тек концерт о коме се може говорити. Између осталих разлога, који се заснивају на чисто уметничким принципима, један се издваја, и он је најважнији; он управо и гони да се тако поступи. На име: није више питање *како* се певало него *ко* је певао. Нас у овом изузетном случају не интересује вредност певача него воља њихова да певају, и то вишегласно. Не интересује нас тананост узајамнога односаја

појединих гласова него у првоме реду онај скривени потстрек који је ову децу, жене и девојке, младе људе и зреле домаћине дојучерашњега Феризовића, дојучерашње запуштене и мртве турске паланке на домаку дивљих арбанашких кршева, нагнао да се окупе око једнога српског капелника и у слободном Урошевцу негују песму онако како се не негује ни у многим варошима у старим границама Србије. И услед тога прва реч која се мора рећи после концерта није о концерту него поводом њега.

Има дубоке националне и социалне важности у томе да Урошевац даје једно певачко друштво. У вези са тим отварају се читави нови видици, буде се неслућене намере и планови, рађају се нове идеје и сугерира једно убеђење које даје слободе да се потврди да је здрав елеменат народне душе Србинове способан да се развија најправилније, — само га ваља развијати Значи да је, што се чисто уметничких питања тиче, која нас овога тренутка једино интересују, једна жива потреба почети са децентрализацијом уметничког живота у нас.

У нас се у свакоме погледу, па и у уметничком најпре, живи само у престоници. Чак ни у великим варошима унутрашњости не! Сав интерес, сав замах и сваки покрет остаје у границама престонице и усредсређује се у њој. Једно због тога што је сав материјални интерес у њој, друго и због тога што је унутрашњост са својим стереотипним навикама и традиционалном физиономијом јача и од најјачих индивидуалности нашега интелектуалца. Унутрашњост је стално била победилац. Под теретом уских погледа, недовољног духовног васпитања и патриархалних навика развијан, наш грађанин у унутрашњости није ни мислио да има слободнијега даха од његовога и не слути да није најлепше задовољство у подневне жеге одмарати се и рахатовати на меким ћилимима простртим у хладу лиснатога ораха, у благо предвече размишљати у коју кафану ваља поћи и где се најбоље пиво точи, или кад зора сване пожурити на пијацу и поносно чаршијом пронети полужива шарана окачена узицом о мали прст Од нервозног и нелогичног музицирања циганских капела, немогућега певања сумњивих „субрета“ по орфеумима, које благодарећи новом закону о позоришту добро организована и реформисана путујућа позоришта сузбијају и ниште, — није се у паланци

ни за корак даље макло И по где где када које певачко друштво, чак и у највећим варошима после Београда, и приреди концерт, приреди га са програмом који одговара публици а не у намери да се публика напред крене. Свуда се осећа недостатак иницијативе а не неспособност масе. Јер концерт певачког друштва „Цар Урош" или концерт који су сељани из Мокрање пре две године у Београду приредили најјасније доказују чињеницу да нема иницијатора, нема вођа. У нас није изведено груписање људи од иницијативе по унутрашњости. Нису скупљени снажни људи по духу и школи тако да би могли узајамно да се подржавају и развијају, да одржавају у себи идеале и снагу да их спроводе и изводе. У нас управо још нема ни почетка децентрализације уметничкога живота. Могло би ми се рећи да он још није ни у престоници развијен, да је и у њој још пуно које чега што се ближи назорима и навикама паланке. Ја бих то и потврдио, али бих умео навести разлоге са којих се у престоници још није постигло највише што се може и што ваља постићи и ако се много постигло. То је, међутим, друго савремено уметничко питање у нас, и о њему ће ускоро бити поведена реч у јавности. Али и ако није свршен посао формирања уметничког живота у престоници, он је ипак толико развијен да се већ поред њега може говорити и о истоме послу и у унутрашњости. О томе се и мора говорити. Јер појам о уметности мора да је, и ако у ужем обиму, развијен и у грађанина једне паланке, исто тако као и у грађанина државнога и културнога средишта, престонице. Само толико широка граница уметничкога интереса биће способна да прими и развије у себи уметнике који ће са одговарајућим напорима, спремом и даром, довршавати и довршити формирање централног уметничког живота у престоници и на тај начин лако и брзо довршити и дефинитивну децентрализацију његову.

Да би се у томе правцу извели први, припремни, послови, постигли резултати који могу бити добра основа за најјачи рад, ваља оне људе који су из народа дошли у школу да му се, када кроз њу прођу, опет врате, солидније и општије уметнички васпитати. Мислим на учитеље и свештенике. Не устручавајући се да кажем једну истину која ће многима бити горка, тврдим да до данас ништа није урађено у смислу савременога уметничкога васпитања свештеничког и учитељ-

ског подмлатка и да су људи — изузетака једва да има — позвани да то раде и ураде, сматрали за кулук и тиме се бавити, ако су имали вредности, или нису уопште били способни да у томе правцу постигну резултате. А шта може у једном селу, варошици или вароши да уради свештеник и учитељ, сваки врло добро зна. Ваља само у њима пробудити вољу, у њима развити смисао и способност, и они ће бити за прво време једини пионири уметничкога развита нашега народа. Заправо речено, они су за то и одређени; то им је прва дужност. Међутим, сав програм њиховога уметничког школовања у богословијама и учитељским школама ни по чему се не разликује од гимназискога, и ако је на хартији мало обимнији. И у тим школама као и у гимназији, настава уметности ставља се на последње место. Не развија се уметничка самосталност код питомаца богословија и учитељских школа. Није главно отварати музичко-уметничке очи подмлатку него употребити његов слух и стрпљење једино за „бубање“ вечито истих и вечито досадних композиција од пре неколико деценија да би се о Св. Сави, о излету у коју планину или у који крај уже отаџбине, или о каквом ђачком концерту ad hoc — вредности могло певати или свирати, другим речима убити време тренутном променом. И они који то траже, и не слуте да је сваки час одређен за „бубање“ тих композиција највећа казна која се замислити може за ученике, већином силом власти, нагнане да им присуствују, ништа мање него најтежи маљ којим се убија и последњи инстинкт за уметност не само код ученика него и код њиховога учитеља.

Богослов и ученик учитељске школе треба да има бољу судбину кад се за сада те судбине не могу лишити ученици гимназије. Њих ваља развијати тако да се оспособе не само са листа певати композиције које им се поднесу, него и другога да умеју развити и исто тако спремити. Та спрема добија се тек онда када се питомци поуче не само површно основним појмовима музике него и науци о сазвучју; кад се питомцима одреде часови за систематско и правилно солфеђирање и солмизирање а не за несистематско хорско певање. Питомци тако спремљени, лако ће певати у хору. Питомци друкчије развијани никада неће запевати у њему, па ма шта радио наставник, ма колико он спреман био. У вези са тиме инструментална настава мора да буде на достојнијој висини.

Наше Богословије и учитељске школе треба другим речима да постану оно што су Семинарије у Немачкој.

Прва дужност тако развијених учитеља и свештеника има да буде: организација вишегласног певања. Наш народ, кад музицира, пева и у другоме реду тек свира. Он тако инстинктивно осећа песму да је пева у сваком тренутку, и у тузи и радости. Певачка друштва ваља да буду прва средишта уметничкога живота, певачка друштва вођена музички боље развијеним вођама него што је најчешће за сада случај по унутрашњости Таква певачка друштва биће у стању не само да буду покретачи уметничке воље својих чланова него и публике. Она ће постати посредници између града у коме раде и наших уметника, бринуће се за припреме које морају учинити када наши уметници пођу да концертују по својој отаџбини. Из њихове средине излазиће млади људи који ће на нашим стручним школама, доцније и на страни, развити се до граница које су им даром условљене, и они ће онда прихватити, још боље спремљени, започети посао од учитеља и свештеника и довршити децентрализацију уметничкога живота створити могућност слободним српским уметницима да концертирањем зарађују себи насушни хлеб, охрабрити меродавне чиниоце да подигну српску конзерваторију у којој ће солидни педагози и практичари увек и увек прибирати и развијати нов материал и нове борце, и најзад учинити да страни уметници чешће прелазе Саву и Дунав и у крепкој и здравој Србији пријатно изводе један део своје драге мисије коју срећно ван Србије спроводе.

Да се ово све постигне није тешко. Није утопија! Ваља само једним снажним потезом збрисати све везе и обавезе, сва традицијом а не способношћу стечена права и у средиштима наше културе, у школама, а специално богословским и учитељским, реформисати наставни план уметности, и упутити у њих људе вољне да се заузму за спровођење његово. Са тиме у вези ваља и споља видно подићи углед наставницима уметности.

Ето, поводом једнога концерта певача из народа окупљених у хор, узгред додирнусмо неколика питања — остало их је још доста, — нашег савременог стања уметности која ваља опширније образложити да би оправданост њихову увидели и они од којих доста зависи да се почне друкчије, што

значи боље, радити, — да тек на крају са неколико речи пропратимо сам концерт певачког друштва „Цар Урош“.

Наши Косовци су почели Химном а завршили „Призренком“, игром која има врло интересантан мотив и уз коју се пева. Између те две тачке ређале су се композиције: „Трубач“, изненађујући добро отпеван, „Хај, нек плану срца млада“ и „Сељанчица бр. 3: Дивна ноћи“ од Биничког, Јоксимовићеве „Песме из младости“, најбоље отпевана пиеса, Бајићева „Српкиња“ два пута отпевана као и „Песме из младости“ и танана X Руковет Ст. Ст. Мокрањца. Специалан тон који је лебдео кроз Позориште и специалан извор симпатично је дирао публику која је са уживањем посматрала хор одевен у живописно народно одело, и после сваке песме бурно тапшала и поздрављала енергичнога и хвале достојног хоровођу г. Нигла и скромне али драге певаче. Било је и неколико венаца, и наши нови грађани су несумњиво очарани пошли из престонице којој су тако дуго тежили осећајући, вероватно, да смо их са радошћу дочекали.

Таквих друштава за сада има врло мало у нас, једно или два Таквих друштава треба да има у свакоме већем месту. За национални идеал, за националну културу, она значе неизмерно много. Таквих певачких друштава биће у броју који је потребан тек онда пошто се за прво време упуте у народ учитељи и свештеници, солидно музички образовани. Прва нам је дужност, дакле, да о томе поведемо рачуна, и, ни часа не часећи, приђемо реформи музичке наставе у Богословији и Учитељским Школама. Све друго ће после само по себи доћи.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Европа и Арбанија.

Пре него се очекивало настали су нереди у Арбанији. Једне ноћи, изненада, бомбардована је кућа Есад-паше, првога арбанаског Министра Војнога; затим су га, под оптужбом да спрема буну, одвели на једну аустроугарску оклопницу, а одатле прогонили у Италију. Сутра дан обладала је у Драчу

паника, и владар Арбаније са својом породицом и пртљагом оставио је Драч и отишао на један талиански брод. У околини Драча (у Пекињу, Кавајн, Тирани, Ишмију) побунили су се Арбанаси и постали господари ситуације. Са бродова аустроугарских и талианских искрцане су јаче трупе и упућене у Драч. Да се није на време умешала међународна контролна комисија, кнез Вид, који се вратио са брода на копно, могао је проћи рђаво. Она је преговарала са побуњеницима који су своје жалбе и захтеве доста увијено исказали. У главноме се све то своди на незадовољство са кнезом и његовом владом, који су доиста показали, заједно са својим саветницима беспримерно непознавање земље и људи и основних начела управе. Побуњеници су муслимани, а вође су им муслимани који су наклоњени Цариграду. Кнез Вид је променио своју владу задржавши само Туркан-пашу као председника нове владе. За догађаје у Арбанији било је у аустроугарској и италианској штампи узајамних окривљавања. Полемика је била оштра, али су је ублажили аустроугарски и талиански државници. Маркиз Санђулијано је казао у скупштини да су Аустроугарска и Италија сложне да очувају независну Арбанију и одрже кнеза, да ће избећи оружану аустро-италианску интервенцију и потражити међународне трупе, да у Јадрану не сме бити поремећаја у садашњем стању. У аустроугарским делегацијама је дата изјава да Аустроугарска има за Арбанију само једну политику а та је да је одржи и консолидује.

Докле је данашња Арбанија била турска област, у њој су, последњих година, буне и устанци биле појаве редовне. Европа се није много узнемиравала, као ни сама Турска. Нереди и буне међу Арбанасима свршавали су се увек на миру и обично повољно за Турску. Садашњи догађаји у Арбанији узнемирили су врло много Европу. Европа је с муком створила једно дипломатско чудо, независну Арбанију, дала јој кнеза, новаца, међународну жандармерију, међународну контролну комисију, једну посаду од аустроугарских, енглеских, италианских, немачких и француских војника, уредила епирско питање, одвојивши Епир од Грчке. И, таман је одахнула душом од тога заиста напорнога посла, нешто умирена да ће како тако бити нечега бољега у Арбанији него до сада, кад се ето јавља устанак Арбанаса у околини Драча, у Пекњу, Кавајн, Шјаку, Тирани, који прети да уништи дело Лондонске

Конференције Амбасадора. Да ли треба Европа да буде озбиљно забринута и узнемирена последњим догађајима у држави кнеза Вида?

Изгнанство Есад-паше из Арбаније је само једна епизода, можда без значаја, која још није довољно расветљена. Есад-паша је прва жртва политике у независној Арбанији, али свакојако да неће бити последњи изгнаник. Устанак Арбанаса у околини Драча је један догађај чија се важност и озбиљност могу оценити тек онда, кад се утврди прави узрок устанку и незадовољству устаника. Они који познају изближе Арбанасе, нарочито оне на северу и у средњој Арбанији, могу одмах казати: ако су устанку узрок зађевице племенске, спор око првенства, око пореза, забрана ношења оружја или каква основна измена обичајнога права, и томе слично, онда устанку не треба давати већу важност. Догађај је чисто унутрашњи и лежи у природи самих Арбанаса, њихова патриархална начина живота, у традицијама њиховим. Устаници ће попустити и ствар ће се уредити, с тим да се опет понови. Али, ако је узрок устанку споља, ако је он унесен споља, онда је ствар озбиљна, и онда Европа има доиста права да се озбиљно забрине, а са њом и суседи Арбаније, Србија, Грчка и Црна Гора. Арбанаси су народ жесток, али и врло поводљив. Добар шеф или букач могу од њега чинити што хоће и повести га куда хоће. Један слободни плебисцит међу Арбанасима то би најсигурније утврдио, а тиме и величину опасности сличних догађаја, ако им је узрок споља дошао.

Ако се суди по онима који су вође устанку, по ономе што траже устаници, и по начину њихова преговарања, устанак има карактер прво националистички а друго религиски. Један вођа је на пример фанатик Ариф-Хикмет; он је дошљак у Арбанији а уме да харангира невероватно добро просте масе света. Због оваквога карактера овога устанка његову појаву треба узети најозбиљније. То неће више бити усамљен случај; овакве врсте устанка обнављаће се, шириће се. Овакви устанци, код вођа, који умеју само дизати устанке, њима руководити, али који их не знају доводити у склад са правим интересима своје отаџбине, могу послужити као повод и оруђе другима да се на Балкану изазову нове трзавице од озбиљних последица.

Арбанија је створена да би се избегли европски заплети. Ако се жели да се они и за даље отклоне онда Арбанију

треба још сада спасавати од елемената који су почели да јој поткопавају самосталност. Изабравши Арбанији кнеза Вида за владара, Европа је прећутно узела обавезу да га помаже, помажући њега она помаже своје властито дело. Кад влада арбанска тражи помоћ, значи да јој је она потребна, и не треба јој одрећи. Ако се одрече значи да је Европи свеједно хоће ли или неће доћи до крупних заплета на Балкану и у Европи.

Има више начина да се умири Арбанија, да се у Европи поврати вера у мир. Један би био да се Србији и Грчкој даду мандати за умирење. Други би био да Аустроугарска и Италија заједно или посебно окупирају Арбанију. Трећи би био да међународне трупе изврше окупацију. Први је данас неостварљив, јер би му Аустроугарска и Италија биле одсудно противне. И једна и друга држава дале су на Лондонској Конференцији Амбасадора и пред својим парламентима изјаве: „равнотежа у Јадранскоме Мору не може се ни у коме случају изменити на нашу штету а у корист неке друге силе, велике и мале; Арбанија је једини главни чинилац равнотеже у томе мору“. Друго је средство могућно али, исто тако, данас неупотребљиво. Аустроугарска и Италија имају један стари споразум, који је поновљен последњи пут у Опатији, о њиховоме немешању у Арбанији. — Њихова заједничка или усамљена окупација, довела би данас до сигурнога сукоба између Италије и Аустроугарске. Њихова окупација могла би исто тако да разреши обавеза Грчку и Србију које су дали Европи у арбанском питању. Црна Гора, Грчка и Србија треба да потраже одмах своја стара места у Арбанији која би оваквом окупацијом постала земљом за деобу, а не за одржање равнотеже у Јадранскоме Мору. Овакво држање Србији и Грчкој и Црној Гори налагала би, у томе случају, и та околност, што садањи устанак у средњој Арбанији иде за тим да учврсти надмоћност муслиманскога елемента у Арбанији, који је проникнут осећајима оштре мржње према Хришћанима. Трећи начин, окупирање Арбаније од стране међународних трупа, изгледа једини и најбољи за данас. Откако су међународне трупе у Скадру, у околини је било незадовољника али не и устаника. Међународне трупе као незаинтересоване непосредно вршиле би правично и безобзирце своју дужност. Међународна војска имала би поверење свих заинтересованих, а Европа би била сигурна да би сви могућни за-

плети са те стране били немогућни. Енглеска, Француска и Немачка не показују се много вољне да упуте у устаничку Арбанију своју војску, поред већ својих мањих одреда у Драчу где служе за сигурност несигурноме крезу Виду. Ако оне устрају у томе своме држању а у Арбанији продуже ови устанци, који по трајању зачуђавају и саме Арбанасе, онда су у изгледу нови догађаји. Од Европских Сила зависи хоће ли да поставе здраве основе за државу Арбанију и за општи мир, о којем све говоре и сваком приликом

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Сотир Т. Аранђеловић, Из балканског рата (Мердаре, Косово, Качаник, Облаково, Преспанско и Охридско језеро). — Београд, 1914. — 8°, 190. — Цена 2 динара.

Као што су некад Урхан и Мурат са турском најездом газили по Балканском Полуострву, отприлике тако прелазио је недавна, у последњем српско-турском рату, Стару Србију и Македонију Милован Недић са својом моравском дивизијом II. позива. После пет стотина и толико година окренуле су се прилике наопако: Османови Турци, што су као скакавци пали на маричко и косовско поље и позобали српско господство, погосподили се сами и у господству им утрнуше ноге, док је у рају петвековно ропство улило примитивну снагу с којом је повратила царство и осветила Косово. По свему што причају они који су видели, ова је војска морала и изгледати углавном онако као оне монголске хорде, идући путевима скоро непролазним за пешаке и за коње (стр. 137), газећи по снегу до појаса и наступајући у борбу кроз разливене воде са подигнутим пушкама у вис (180), једући жив кукуруз а кад њега нема ни то (153), а предвођена Неда-пашом и његовом познатом сочном узречицом. Онаке подвиге једног војсковође неће скоро записати повесница модерних ратова. Трећег октобра, два дана пре објаве рата, отпочео је Недић борбу на Мердарима, а 14. новембра ушао је са штабом у Охрид, и ту је примио предају Дебра и Елбасана; за то је време прешао са војском: Косово и качанички кланац до

Скопља, па преко Тетова и Гостивара до Кичева, и отуд преко Битоља у Ресан и на Охридско језеро, издржавши борбе на Мердарима, Приштини, Феризовићу, Кичеву и Битољу (Облаково), односећи свуда победу и гурајући непријатеља уназад. Осам дана после војске, 20 новембра, стигла је у Охрид, на запрепашћење становника, трупна комора, са хлебом печеним крајем септембра у Блацу код Прокупља, и са муницијом натовареном у Нишу. Пошту су војници почели добијати на повратку, у Тетову! Милован Недић, једући што војници једу, спавајући под ведрим и под кишним небом као војници, „увек у првим борбеним редовима и никад у позадини“, Милован Недић, по једнодушном мишљењу свих ратника још одмах после првог примирја, изашао је као највећи војсковођа из српско-турског рата.

Његов је ордонанс-официр био резервни поручник Сотир Аранђеловић. Он је за време похода водио неку врсту дневника, па га је после у Скопљу средио и читао нама неколицини. Ми смо га наговарали да то још онда, за свежа трага, штампа, али је у томе дошао српско-бугарски рат, те су тако она његова опажања и успомене тек сада угледали света. Ипак, и сада још спадају они у првине ове врсте литературе из наших ратова. О самом балканском рату писано је додуше већ врло много, али главна литература, писана од оних који су непосредно учествовали у њему, има тек да дође; тек она ће да дâ праву слику рата, рата какав је био онде где се водио и проживљавао, „на лицу места“, а не какав је изгледао из Београда, или какав се учинио онима који су као дописници и популарни писци прелазили у аутомобилу преко бојишта после битке или мимо трећаке на мртвим стражама. Ова је књига парче оног правог рата, и њена је главна вредност у томе.

Њу није написао писац са књижевним претенсијама, него ратник човек који посматра шта се с њиме и око њега збива. Има у њој недовољно сређеног градива, има стилски неравних места и наивности; али баш то наивно гледање на ствари једног бистрог и окретног човека, његово неусиљено и простодушно казивање свега што му је у оним необичним и никад дотле недоживљеним приликама привлачило пажњу и изазивало га на бележење, баш то је оно што нас привлачи и што нам треба. Хоћемо да знамо како су се огледали, један за

другим, догађаји оних дана. крупни и ситни, у душама и у главама људи које није литература покварила а који, уз природно осећање и здраво расуђивање, имају способности и да кажу што су видели. Кад се покупи са свих страна то што таки људи, сваки на свој начин, кажу о рату у коме су учествовали, онда ће тек оживети подаци и цифре пред нашим очима, и ми ћемо непосредније осетити шта је рат, онај рат који траје сваки дан по двадесетчетири сата, који је ту и где се пуца и где се не пуца, и на одмору, и при јелу, и при ходу, и у комори, и у болници, и на мртвој стражи.

За многе ствари и појмове о којима се, за време рата и поводом њега, толико говори, у овим се испричаним доживљајима добије илустрација или обавештење, који највише допринесу разумевању. Ево, на пример, како се у књизи о којој је реч описује, врло просто уосталом, први дан на бојишту и дејство артиљерије. Писац први пут у животу „присуствује на месту где падају мртви и рањени, и на коме се чује у ваздуху и околини зујање и праска пушчаних и топовских танади, и где се види како ова танад падају“, њега подилази језа, обузима га помисао на смрт и, кад проносе мимо њега рањенике, он се охлади и долази до уверења: „па овде нема више живота“; затим, пошто се приближио борби и угледао борачке редове, прелази га полако зебња и зла слутња, он стиче уверење да не̂ погађа сваки метак, излази на положај и радознало посматра борбу:

> „Први пут сам био овако у близини наше артиљерије, у непосредној околини ове, и милина је било слушати поручника Радосављевића, када излаже команданту Васићу, како ће чистити ту и ту шумицу, показујући му исту руком, нашта му је командант одобравао; одма затим следовала је команда поручника Радосављевића, и... паљба. И за дивно чудо! Као да је руком носио гранату и шрапнел, и спуштао на оно место које је означавао да ће очистити.“ (Стр. 10—11.)

Друго једно место врло лепо обавештава о храбрости и страху, који су тако наблизу једно другоме у души свакога ратника а који су ипак тако релативни и за дефинисање тешки појмови. Пред Качаником, недалеко од порушених двора Маркова такмаца Мусе, Недић шаље ордонанса да позове на предају Арнауте, поређане код моста према вароши у редовима једни за другима; овај одговара „разумем!“, отпасује сабљу, скида с рамена карабин, и са два жандара хоће да се упути Арнаутима. На приговоре начелника штаба, да не шаље

њега, Сотира, командант понавља заповест и каже му, гледајући на Арнауте, да се не боји, јер ће их све побити ако му и длаке с главе нестане, нашто он, праштајући се погледом од официра, прави у шали покрет руком, хотећи рећи да њему мало вреди шта ће после њега бити с Арнаутима. Имао је да пређе 800—1000 корака.

„Када сам већ сишао на раван пут, упутио сам се ћуприји; на 15—20 корака испред Арнаута, показа ми се пред очима слика мога јединца сина Драгчета, и то тако интензивно, као да је уистини он пред мном, — тргох се и у себи рекох: марш мало ждребе. Ово ме ништа не збуни, прићох Арнаутима, и како њихов шпалир беше врло велики простор заузео, а било их је преко 2000, ја у ходу пређем око 20—30 реди њихових, дођох на саму ћуприју и одједаред стадох. Гледам ја њих, гледају они мене, а ја их прелазим. Ја сам ово намерно учинио, а не знам шта су на овакво моје понашање Арнаути мислили, а нарочито они које сам прешао..“ (Стр. 54).

У томе тону и са тога личног гледишта написана је цела ова књига. Биће потребно да и други учесници, и из Недићеве дивизије и из осталих већих и мањих јединица, опишу своје доживљаје, и објаве дневнике, да бисмо имали објективну слику рата из свега заједно. Ма колики да је прилог, он је добро дошао.

Г. Аранђеловић не каже да ли је водио дневник за време примирја, и за време српско-бугарског рата, и ако је и у њему учествовао у истом својству. Познато је, а и он у посвети спомиње, да се Недићева дивизија и у другоме рату нарочито истакла, и да се њој и шумадијској дивизији I позива, под командом Г. пуковника Б. Терзића, имају пре свега приписати сјајни успеси и коначна победа над Бугарима. Ако г. Аранђеловић има бележака из другога рата, треба и њих да објави; и когод је од учесника у рату водио дневник или бележио успомене, треба да их објави. Колико знамо, постоји одбор у министарству војном за прикупљање овакве ратне грађе; да ли је тај одбор доста широк и доста активан? До сад је слабо давао гласа од себе, а овде је потребно да се брзо ради, јер успомене бледе са сваким даном, и нови догађаји потискују старе маколико ови важни били.

Већ први дани мира однели су прву велику жртву после свршеног дела, самога Недића. Нека наша зла срећа, која је можда у народу и створила оно веровање да се никаква велика грађевина не може начинити док се у њу какво чељаде

не узида, та наша зла срећа учинила је да умре у Нишу од колере војсковођа који се неколико дана раније вратио жив и здрав из свих оних непогода ратних. Милован Недић умро је, баш као оно пре неки дан Скерлић, у часу кад је био највише удаљен од смрти, у напону снаге, у почивци између два посла; отишао је на страну и заклопио очи, и ми још не можемо да верујемо да се неће вратити. Његов се ордонанс овом књигом лепо одужује сени свога команданта. Ко диже њему споменик, и свима погинулим друговима, довршује уједно велико дело рата и узиђује камен у зграду освећеног видовданског храма. Ко је за њим на реду?

М. Ћ.

Квинт Хорациje Флак, — живот и паснички му умотвори. Написао Др. Ђорђе Дера. Нови Сад, 1913. 8⁰ стр. 176

Ово је опширна монографија о Хорацијеву животу и поезији, са преводом многих партија, у прози и стиховима.

Са Г. аутором не могу се сложити у сувише идеалистичком схватању Хорација и целог Старог Века: ми смо изашли из времена када се слепо веровало у моралну надмоћност класичних народа. Панегирици Старом Веку могу да код читалаца створе само неповерење и негодовање.

Али два комплимента морају се учинити Г. Дери. Он показује Хорација и његову поезију добро, и успео је да нам из те поезије каже више лепих детаља. Осим тога, Г. Дера је један од ретких класичара из старије генерације који има шире интересовање за старину и излази из узаног програма школских класика. За то су нам доказ и његове велике монографије о Тукидиду, Тациту, и аграрним покретима у Риму.

В. Ч.

БЕЛЕШКЕ.

ПРОСЛАВЕ

Откривање споменика Доситеју Обрадовићу. — У недељу, 27 маја, извршено је свечано откривање споменика Доситеју Обрадовићу. Тиме је изведен и последњи део велике прославе стогодишњице смрти Доситеја Обрадовића, која је иницијативом Српске Књижевне Задруге била спремана за март месец

1911 године. На конференцији за ту прославу, држаној према Задругином позиву још фебруара 1910 одлучено је било да се организује нарочити прославни одбор који би имао да руководи целом прославом и да изведе две главне ствари у њој: издање целокупних дела Доситеја Обрадовића и подизање његовог споменика. Одбор је извео део прославе марта 1911, и приправивши све за подизање самога споменика, оставио је даље старање о томе Српској Књижевној Задрузи. Управа Књижевне Задруге наставила је рад, и 27 прошлог месеца извршила откривање споменика, који је дело хрватског уметника Г. Рудолфа Валдеца.

„Српски Књижевни Гласник", чији је уредник Др. Јован Скерлић у ствари био први покретач ове прославе, и који је о првом делу прославе стогодишњице Доситејеве, у броју од 16 марта 1911, учинио једну пуну и лепу споменицу Доситеја Обрадовића, — сматра да му је дужност да и овом последњем делу прославе посвети већу пажњу. Из тога разлога, он у овој белешци, поред описа свечаности, доноси и све говоре том приликом држане.

Свечаност откривања споменика изведена је у облику једне лепе југословенске манифестације. Српска Књижевна Задруга и Београдска Општина биле су на ту свечаност позвале представнике југословенских културних установа и градова, као и представнике родног места Доситејева Чакова, и општина северне Далмације где је Доситеј учитељевао и писао: Книна и Голубића. Позиву су се одазвали и свечаности присуствовали ова Господа изасланици из разних југословенских места: из *Дубровника:* Др. Менко Чингрија, председник Дубровачке Општине, Др. Антун Пуљези и Др. Матеја Грацић, општински одборници; Никола Бабић, председник, и Др. Франо Кулишић, тајник Матице Српске; Мићо Милишић, благајник Српске Зоре. Из *Загреба:* Др. Јанко Хољац, председник загребачке општине и општински одборници Милан Крешић и Јосиф Ратковић; Др. Отон Кучера, председник Матице Хрватске, и професор Универзитета загребачког Др. Фердо Шишић, Матичин одборник, који је у исто време заступао и Југословенску Академију из Загреба; Љубомир Бабић Ђалски, председник Друштва Хрватских Књижевника; Гавра Милошевић, студент права, председник „Његоша". Из *Љубљане:* А. Колер, члан управе Словенске Матице; Др. Фран Новак и Расто Пустослемшек, општински одборници. Из *Новога Сада:* Др. М. Бокшан, потпредседник Матице Српске, са два члана управе; Ђорђе Вемић прота, Владимир пл. Страшимировић од Кулпина, Стеван Милованов и Светозар Миловановић, представници црквено-школске општине. Из *Прига:* Дамњан Марковић и Васа Исаиловић, чланови управе Српске Читаонице. Из *Книна:* Ђуро Војводић, председник општине и Др. Милош Мартић, одборник. Из *Чакова*, места рођења Доситеја Обрадовића, М. Ивковић, са

двадесет чланова српске црквено-школске општине. Црну Гору заступао је Г Л. Мијушковић, црногорски посланик у Београду.

Свечаност је текла овим редом. У недељу пре подне, у 10 часова, био је помен на гробу Доситејеву, у порти Саборне Цркве. На помену је чинодејствовао сам митрополит са шест свештеника Помену су присуствовали изасланик Његовог Величанства Краља, Г. Павле Јуришић Штурм, Г. Г. изасланици са стране, министар Просвете Г. Љубомир Јовановић, председник Српске Књижевне Задруге Г. Стојан Новаковић, са целом Управом, чланови Академије, професори Универзитета, народни посланици, и т. д. Затим се отишло ка споменику.

Свуда око споменика била је већ сакупљена непрегледна маса света. Око самога сквера на коме се налази споменик били су студенти Универзитета, ђаци свих гимназија, Богословије и свих основних школа, и питомци Војне Академије. Мешовити хор Београдског Певачког Друштва одговарао је на богослужењу приликом самога откривања.

Откривање је почело тачно у 10 и по часова После кратког богослужења, говорио је у име Српске Краљевске Академије и Српске Књижевне Задруге, Г. Стојан Новаковић. Његов говор гласи:

Многопоштовани зборе!

Кад погледамо данас широку употребу народног језика у књижевности и у животу, можете ли помислити да пре нешто више од једног века тога није било?

Кад погледамо како се лепим нашим народним језиком српски народ жури да у култури, у просвети, у напредним либералним идејама с другим просвећеним народима напоредо стане, можете ли замислити да век и по раније ни тога није било?

Кад погледамо како се племена српска, хрватска и словенска журе да сасвим разагнају мрак назатка и сујеверице, можете ли замислити да век и по раније на то нико ни мислио није?

Међутим, то је сушта истина.

Али се усред тога мрака нашао Србин, који је завапио: Пишите језиком народним, тим што га сваки дан говорите, и просвећујте се!

Нашао се Србин који је завапио: Оставите се сујеверице и предрасуда, те се просвећујте разумом и слободом!

Нашао се Србин који је род свој жарко љубио, и који је завапио: Браћо моја драга, једно сте сви који овим језиком говорите! Верујте што је коме воља, али будите заједно и љубите један другога. Свака вера хоће мир, љубав и просвету. Ни у једној не пише да се мрзите и завађате!

Тај Србин је био Доситеј!

И цео је народ дахнуо душом и послушао тај сладак наук пун љубави и истине.

И догодило се да је иза ове проповеди дошла проповед пушке из Тополе, којом је Карађорђе с народом из Београдског Пашалука, дижући из гроба државу српску, подупро исте мисли

И оне су постале и остале вера народа српског!

Многопоштовани зборе!

Кад се пре пет шест година почела примицати стогодишњица смрти Доситејеве, у Српској Књижевној Задрузи пала је мисао да се та стогодишњица свечано прослави у народу српском. И Српска Књижевна Задруга је позвала сва културна друштва из Београда, те су саставила Одбор за прославу те стогодишњице и за подизање споменика Доситеју. И тај рад је отпочео

Али је дошло време да се опет дâ реч пушкама и топовима. И Доситејев је споменик смерно чекао да своје лице покаже пред што већим збором слободнога Српства, пред што већим низом ослобођених градова и покрајина. Родољубивој души Доситејевој милијега се ни мирисавијег тамјана није могло прикадити!

Господине председниче града Београда!

Приступимо да откријемо споменик реткога родољуба, реткога великога човека, који у свом срцу није имао места ни за што друго до за род свој.

Београд је данас славан по синовима и славан по досељеницима својим. Ови други показују до којих граница допире утицај града Београда, утицај српске престонице. Међу овим досељеницима, Господине Председниче, један вам је од најславнијих, један од првих — Доситеј!

У Београду његове српске кости леже; он је род свој љубио!

Вашем просвећеном старању и Вашој заштити нека је поверен овај споменик захвалнога му потомства!

Слава Доситеју!

Свршетак овог говора прихваћен је једногласним клицањем: „Слава Доситеју!“ Одмах после тога скинуто је платно којим је фигура била обавијена и споменик је био откривен. Митрополит и свештеници пошкропили су споменик и откривање је било извршено. Одмах после тога говорио је председник Београдске Општине. Г. Ђорђе Несторовић. Он је рекао:

Господине Краљевски изасланиче!

Господине Министре!

Поштована господо и госпође!

Београдска Општина појимајући велики културни значај Доситеја Обрадовића за целокупно Српство а нарочито за Београд, о чему сте ви, Господине Председниче, малочас тако лепо беседили, са највећим одушевљењем прихватила је идеју Српске Књижевне Задруге да се заједно средствима њеним и Београдске Општине подигне овај лепи споменик. Колико је, господо, ова одлука Београдске Општине нашла одзива у срцима београдских грађана, најбољи је доказ ова силна маса народа, која се искупила да искаже задовољство што је Доситеју подигнут споменик баш у Београду; она је дошла да се поклони лику Доситејевом, и да на тај начин ода ону пажњу, онај пијетет који дугујемо нашим великим претцима.

Славни и велики учитељу! Теби се обраћам да ти искажем у име Београђана велику захвалност, што си ти још пре сто година, када се располагало тако ништавним средствима, успео да се подигне Велика Школа и на тај начин да се Београд обележи као највећи културни центар Србије и Српства. Твој ће споменик бити украс Београда, или он ће бити још нешто више: он ће бити вечити подстрек омладини да чита твоје књиге, и да се поучи оним врлинама које си ти тако топло препоручивао. Твоје племенито родољубље, твоја велика вредност да си од самоука постао највећи наш учитељ, твоја вредноћа и истрајност у раду, топлина с којом си ти проповедао идеју Југословенства и културне заједнице, то ће се усадити у срца наше омладине, и на тај начин ћемо се показати достојни синови великих предака.

Господине Председниче! Примајући, по вашим речима, овај споменик у име Београдске Општине, ја у име Београда дајем свечану изјаву да ће Београд чувати овај споменик као најдражи аманет српски.

Слава Доситеју Обрадовићу! (Са свију страна бурни узвици: слава му!)

После председника Општине, говорио је Министар Просвете, Г. Љубомир Јовановић Његов говор гласи:

Господо председници!

Придружујући се од стране Краљевске Владе, верне традицијама старања и бриге о народној просвети, вашем лепом поступку којим одајете пошту великом српском

просветитељу Доситеју Обрадовићу, ја као представник Министарства Просвете имам посебан дуг према великом претходнику своме. Он је ослобођеној Србији, садашњој Краљевини нашој, даровао један беспримеран дар, остављајући јој својим примером у аманет поуку да нема таквих прилика у народу неком када је владаи његовој допуштено да на просвету заборави. Када се могло у оно мучно време свенародног устанка, у времену Чегра, Лознице и Варварина, мислити на подизање и малих и великих школа, штампарије и богословије, шта је остало његовим последницима да у друга повољнија и мирнија времена раде! Али је Доситеј оставио и једно страховито бреме својим последницима; оставио им је опомену, оставио прекор, оставио претњу да се добро чувају да не склизну, да не скрену са онога пута који је он обележио. И сваки представник државни који је после седео или данас седи или буде седео у оном дому просветном којем је прочеље овенчано славним именом првог српског министра просвете Доситеја Обрадовића, мора увек помишљати на страх и срамоту која га чека ако изневери просвећену питомост и љубав, којом без прекида мора бити задахнут онај који у том дому служи задацима племенитим, хришћанским, човечанским, којима је служио славни Чаковац.

Ја данас вршим своју дужност кад се са овога места, у име својих другова, у име просвете српске, клањам пре свега пред великим књижевником који је за собом оставио списе, којима ни време ни промене које оно собом доноси у укусу, у животу, у тежњама, идејама читалачким, не могаше ништа већ више од сто година; његов „Живот“ и данас стоји као ретко које дело у хрватској и српској књижевности: светао, свеж, жив.

Ја се клањам великом реформатору, творцу преображаја културног живота хрватског и српског. Клањам се ономе који је просвету нашег народа вратио на природно поље, на њено поље исконско, на поље заједничког порекла, заједничке крви, братства и језика, на којем је морао осетити и наћи јединство своје душе, а које је дотле било раскинуто развитком историским, утицајем туђих култура, посебних вера, и преградама лепе, миле, али географски раскомадане домовине наше. Он је на том заједничком пољу дао подлогу новој згради живљења нашега, отворио на њој широм врата на која је ушао у српску и хрватску књижевност, у целокупну просвету нашу, нов дух, широка врата на која је с народним предањем, народном успоменом о Марку и Милошу ушао Караџић, а за њим сложно Гај, Његош, Враз, Бранко, Прерадовић, Змај, Даничић, Панчић, Рачки, Штросмајер

и толики други, који сви иду и настављају оним путем који је Доситеј, као будни крмар на великом узбурканом мору историском, обележио будућим нараштајима нашег народа.

Али је тај светли путник — који је своје путовање почео и нама правце обележио путујући по рођеној груди својој од подножја Трансилванских Алпа па до краја нашег Јадрана, не заборављајући и не остављајући необиђен ни Банат ни Бачку, Срем, Славонију, Хрватску и Приморје, Црну Гору и ондашњу Србију - путовао и даље, те, што је можда још значајније, својим животом, својим везама стигао и показао нам, као символички представник наше будућности: *где* смо ми, поред *кога* нас је наместила судба историска наша. Он је учио и радио у Грчкој, у Влашкој, па је, по јединствено ретком изузетку, још онда покушао да унесе светлости и у саме арбанске кршеве. Нешто његова свест, нешто намена Вишњега Промисла одредила нам је и показала у Доситеју многе стазе и многа решења питањима која нас у будућности очекују, и зато мислим да ће се доцнија поколења са све већим поштовањем и све више разлогâ клањати сени онога коме се ми данас клањамо.

Зато данас, кад Краљевина Србија пред сен Доситејеву може извести не стотине ни хиљаде школске деце, наследника оне младежи српске за коју је Доситије целога свога века живео и старао се, него када она може извести десетине и стотине хиљада својих ученика и ученица, и кад уз те стотине хиљада деце, мале и велике, из Краљевине Србије стоје стотине хиљада братског и сестринског школског подмлатка из Црне Горе, Босне и Херцеговине, Хрватске, Далмације и старе Војводине, па из братске Словеније и целе Југославије, — зато нам је данас, надам се, свима испуњена душа неисказано дубоким осећањем дужности да се још једанпут поклонимо лику онога који је обновио старе путеве свете равноапостолне браће Ћирила и Методија, и Св. Саве, ономе који је проширио оно што су заснивали Марулић и Гундулић, који је дао могућности да се духовно братимимо и сједињујемо и да се данас у загрљају окупљени поклонимо пред овом лепом земном сликом његовом и још једанпут поновимо узвик: Слава Доситеју! — (Једнодушан одзив са свију страна: Слава му!)

Најзад, у име Београдског Универзитета говорио је Г. Павле Поповић, професор Универзитета. Његов говор доносимо напред у овом броју нашег часописа.

После говора извршено је полагање венаца на споменик. Венаца је било тридесет и два и полагани су овим редом:

сребрни венци Његовог Величанства Краља и Његовог Височанства Престолонаследника; велики сребрни венац српске црквено школске општине из Чакова; ловорови венци Српске Књижевне Задруге и Београдске Општине; затим венци Краљевско Српске Владе, Народне Скупштине, Министарства Просвете, Српске Академије, Београдског Универзитета, Матице Хрватске, Општине Града Загреба, Општине Града Љубљане, Општине Града Дубровника, Општине Града Праге, Општине Книнске, Општине Цетињске; Српског Соколства, Југословенске Националистичке Омладине; Матице Српске, Словеначке Матице, Професорског Друштва, Свештеничког Удружења; Кола Српских Сестара, Одбора Кнегиње Љубице, Српског Народног Женског Савеза, Београдског Женског Друштва; и тако даље.

Тиме је завршена свечаност самога откривања споменика.

Даљи програм ове свечаности био је још у овоме. Истога дана после подне, у 4 часа, била је свечана представа у Народном Позоришту, у част многобројних гостију. Представљана је „Младост Доситеја Обрадовића“ од Косте Трифковића.

У вече, у 9 часова, приредила је Српска Књижевна Задруга банкет гостима, у малој сали хотела „Касине“. На банкету су присуствовали сви изасланици, и том приликом је изговорено неколико здравица. Пошто Г. Стојан Новаковић, председник Књижевне Задруге, није могао присуствовати банкету, госте је поздравио Г. Сретен Стојковић, потпредседник Задруге. Њему су одговорили Г.Г. Фердо Шишић, професор Загребачког Универзитета, Расто Пустослемшек, уредник „Slovenskog Naroda“, А. Кодер, члан управе Словеначке Матице, Милош Милошев прота из Чакова и Франо Кулишић, тајник Матице Српске из Дубровника. Затим је Г. Стојковић наздравио скулптору Г. Валдецу, на што му је Г. Валдец, са своје стране, одговорио. На банкету се остало до после пола ноћи.

Сутрадан, 28 прошлог месеца, гости су пре подне разгледали Београд и његове знаменитости. У подне је Општина приредила гостима закуску. По подне, у 4 и по часа, била је свечана седница Одбора Општине Града Београда, у општинској дворници. Седницу, на којој су присуствовали сви изасланици, затим чланови наше Академије, професори Универзитета, и други, отворио је председник Београдске Општине и госте представио скупу, а одмах после тога лепим говором поздравио је културно јединство Срба и Хрвата Г. Хољац, председник Загребачке Општине. После њега говорио је још ванредно лепо Г. Др. М. Чингрија, председник Дубровачке Општине, а затим Г. Фран Новак из Љубљане, Поповић из Книна, и Мијушковић, посланик Црне Горе. Прочитани су телеграфски поздрави, па је седница закључена. При заклу-

чењу седнице певане су српска, хрватска, словеначка и црногорска химна.

У 7 часова у вече била је свечана представа у К. С. Н Позоришту с одабраним програмом: „Младост Доситеја Обрадовића“ од К. Трифковића (једна слика), читање Доситејевих басана са „наравоученијама, (читао Г. П. Добриновић), „Покондирена тиква“ (једна слика), „Коштана“ (једна слика).

У 9½ дават је од стране Општине леп банкет у част гостију. Здравице су држали: Г.Г. Ђ. Несторовић, Р. Пустослемшек, А. Кодер, Љ. Ђалски, О Поповић, ђенерал Рашић, Др. М. Мартић, М. Милошев прота, Љ. Јовановић министар просвете. .

29. о. м. одата је пажња нашем непрежаљеном уреднику Скерлићу. Изасланство Матице Српске у Дубровнику имало је нежну идеју да у знак признања, положи венац на Скерлићеву гробу. Своју намеру саопштило је Управи С. К Задруге и Уреднику нашега листа, и молило да то у њихову присуству учини Око 10 сахата тога дана положио је на гроб Скерлићев леп венац с тракама Г. Никола Бабић, председник Матице, с осталим члановима изасланства дубровачког Г.Г. Чингријом, Пуљези, Грацићем, Кулишићем, Милишићем. У име Матице Хрватске положио је венац Г. Кучера, у друштву Г-ђе и Г. Ђалскога; у име општине града Книна Г.Г. Мартић и Поповић. Том приликом изговорили су неколико опроштајних речи Скерлићу Г.Г. Н. Бабић и О. Поповић. Прота чаковски Г. М. Милошев, заједно с месним гробљанским свештеником, одржао је кратак помен. Од стране С. К Задруге и С К. Гласника присуствовали су: Г.Г. Ср. Стојковић, Тих. Ђорђевић, Х. Лилер, П. Поповић. М. Б.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Павле Поповић.

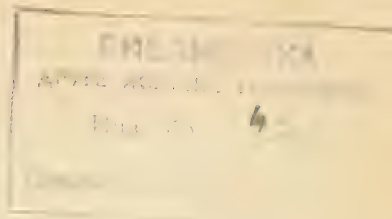

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXXII, број 12. — 16 јуни 1914.

ЧУДНА СВОЈТА.

I

Увијек ми се намиће ова ријеч на ум проматрајући ову чељад, што се склања по убогим закутцима предграђа и вјечно стијече у диму просторија Wienercafé Stefanie, коју пивопије Минхена прозваше Café Grössenwahn.

Њихова блиједа, упала, гладна лица, очи без живота, ноге без сигурнога хода, дубоко погнута плећа као под тешким ударцима злопатних удеса и оне дуге немарно спуштене косе као у степних цигана черגаша, силно их ришу неким огољелим погорелцима или страдаоцима од поводње, напосе наглим прибјеглицама из неких предалеких жалостивих крајева на дохвату стожера, опустошених и похараних свим непогодама од природе и људи... Ако се човјек с њима упозна и проматра њихова нервозна, хистерична, од алкохола и глади болесна бића, то му се чини, да се чудна својта још није уставила у свом прибјегу, него свеђ смјера у даљину, у туробни, глухи и маглени сјеверни крај, камо у безумном лутању без циља и перспективе хоће да срља... А над њима свима, над њиховим мусавим полузрачним фантастичним фигурама у изношеној отрцаној одјећи и раскуштраним косама, са димом или чашицом зеленога пића на уснама — лебди повисоко, попут страхотнога бога, заједнички гениј свих великих духова држећи у боголикој десници безброј бритких бичева и шиба их до у дно душе будећи у њима увеличавање духа и особе...

Сви су засебити јаки умјетници, по свом дубоком уображењу послани од Провиђења да у сликарству донесу нови цртеж и боје, у кипарству нову моћ пластике, а на пољу романа да рекну још досле нечувену ријеч.

У својој чедности најмање је сваки, као литерат, Шекспир, Гете; као сликар, Веласкез, Микел Анџело, Рубенс, или од модерних Клингер, Штук.

Првога од њих упознах у кавани „Стефанији“, Швицара Керна, некадањега сликара, а сада њемачкога пјесника. Он је висок, од својих тридесет година, има смеђу пуну браду, дугу до груди и кестењаву косу преко плећа. Лица је дугољаста, интелигентна, очију сивих. Он не носи грађанскога одијела, него некаку преко кољена дугу суро-жућкасту сукњу. Горње тијело му је у самој вуненој смеђој кошуљи, преко које навлачи неку чудну сурку безименога кроја. Капе не носи, а и није му потребна, јер му дуга женска коса, на челу ликом од неке жилаве траве повезана, довољно грије усијану лубању. На леђима му виси навијек нека мрежаста торба, пуна папира — његови душевни продукти.

— Ви мора да ваљано тјерате покладе, — рекох му код првога познанства иза неколико ријечи увода, мислећи, да се у то карневалско доба приказује пјесник као маска.

— Ово је моја стална ношња, — одврати он одпухујући дим цигарете. — Шта мислите на кога подсјећам по овој униформи? — упита знатижељно, као да се ради о нечем по њега важном.

— Не знам, — заклимах главом. — Није ли можда на Толстоја?

— Не — насмијеши се он самодопадно. — Веле ми, да сличим много Кристу. — Пошути, и онда дода са нешто јачим смијешком:

— Допуштам, да својом вањштином много подсјећам на тога Галилејца, ну у идејама — замахну кажипрстом у зраку — битно се разликујемо.

Ја се осјетих подражен да се насмијем, ну за времена се суспрегох и упитах:

— Не бисте ли били добростиви, да чујем коју од ваших идеја.

Он се намјести у свечану позу, главу подиже на више, пак ће неким самосвијестним грудним гласом:

— Од назад годину дана и ја сâм радим на подручју религије, ну не религије, која се чита у еванђељима, која се чује у црквама, за коју се дижу синагоге, цркве и сва могућа уточишта вјерника, за коју се постављају чиновници као неки свети чувари и ширитељи вјере. Не, такве религије ја нећу. Ја хоћу религију чинова, религију праксе. Истина бог, моја религија руши културу, умјетност, ну то је моје увјерење, то сам ја сам, а за своју мисао, вјерујте, приправан сам попут Галилејца на пропело...

— А какав има циљ ваша религија праксе, које су дужности њезиних вјерника?

Он потресе главом, да му се коса као на вјетру низ плећа просу.

— Никаква циља, никаквих дужности, то је само гола пракса... Ну ја вам не могу за сада ништа тумачити, — обазре се нагло према вратима, гдје су надошле неке три космате мушке појаве, — колеге су дошле по мене. Молим вас три марке до сутра, — и испружи нагло крупну пожутјелу руку као у свеца.

Ја му дадох без околишења.

— То се потпуно слаже са првим чланком моје вјере: Тко нема, позајми му. До видова колега! — и стисну ми руку.

— То вам је луђак, — нагну се према мени неки кавански гост жућкасте зашиљене браде и бркова, одмах иза одласка пјесникова, — не дајте му марака, тај ће вас само оперушати у име својих назора.

— У истину!

— Он вам је, тај умишљени Кристус, већ три такове операције извео на мени. Није ли вас умолио, да вам прочита своје пјесме?

— Није.

— Добро да вас је барем у том поштедио, јер то је још једно од најгорега.

Нетом се задубих у новине, да читам некаке вијести, кад ли замјетих, да је неко присјео к моме столу. Погледах га. Бијаше то неки жути младић од двадесет и пет година, сав застрт с лица и затиљка, као прегустом смеђом копреном, својом бујном косом. Промотрих га боље и помислих: јамачно је пјесник. Он се насмијеши, као да је прочитао моју мисао.

— Дозволите, — пригну се малко — Адлер.

Ја му рекох своје име и истодобно зачудих се томе брзоме познанству.

— Ми смо вам мање више у овом локалу сви međусобно познати. Људи смо — не? Чему та околишања, проматрања са стране, кад се можемо из ближега проматрати. Сусрео сам колегу Керна. Вели ми: „Дошао је неки новајлија, по свој прилици Славен, чини се, да је за наше коло; отиђи и покажи се и уједно му реци коју од мојих мисли, ја нисам имао времена, дакле prosit!“ — и подиже чашу тамнога пива.

— Prosit! — прихватих ја и послије гутљаја замолих га, да ми разјасни назоре колеге Керна.

— Рећи ћу вам само то, — побрза он, — што колега Керн мисли о литератури. Он сматра да је само неким ријетким осјећајима и мислима, који се у животу не даду тако лако изрећи, потребна форма пјесме или романа. На примјер, чему писати о социалној биједи, и из једнога зла, које притиште тисуће и тисуће људи, правити другим тисућама, који те биједе не трпе, забаву у лектири? Они, о којима се то пише, не читају, њима то ни на памети није, а ако би читали, осјетили би се увријеђени, да се из њихова зла прави умјетност. Зар не би било боље, — тврди колега Керн, — да ми, који веома добро знамо да на примјер у овом граду страдава најмање тридесет тисућа немоћних људских живота, дакле, да ми, који се сматрамо надарени пером, директним начином позовемо добро ситуиране да тима и тима страдалницима пошаљу диону своту, коју би иначе уложили код куповања студија, романа, посјећивања добротворних забава или надаривања цркава? Зар то није тако реално, голо, да не може голцатије?

— То би био, — рекох — неки добротворни завод, који са умјетношћу не би имао никакове везе. Напокон, егзистирају за немоћне страдаоце убожнице, а и пучке кухиње са својом добротворном јухом врше назоре вашега колеге.

Адлер постаде узрујан и чудно ме погледа.

— Свака се мисао може нападати, ну ви ипак морате признати да је идеја колеге Керна осебујућа и ријетка, шта више, овакве мисли изричу само генији.

Ја се насмијах.

— А сад ми реците коју његову о религији.

— Што се религије тиче, — прихвати он, — колега

Керн не вјерује у ништа, дапаче ни у себе, него само у моменат, у чин, догађај. О каквој другој религији, која би се односила на други, мистични живот, на велика бића, на загробне крајеве, да вам говорим, био би средовјечни апсурд. — Он тврди, ако си нешто сворио, проузрочио један догађај, који те је повукао из вјечне досаде оног тамног црног једнакога... који те је потресао до дна душе, дакле ако си живот за једну стопу покренуо даље, тада си тек живио двоструким животом и осјетио оно, што примитивни свијет називље рајем... За њега један празни дан не значи ништа друго него гледати у један сиви или задимљени крај, који умара очи и мисао...

— Ви пјеваге пјесме? — скренух на друго питање помишљајући, да су Кернови живци у ужасном стању те да се налази на путу опрека с извањским свијетом, који овакве појаве означује абнормалнима.

— Ја сам пјесник „штимунга", — одврати он самосвијесно.

— Где саопћујете своје продукте?

— Ја презирем листове и баналне читатеље, — стисну Адлер поругљиво уста. — Три интимне душе и то је моја публика Публика цијени само оне продукте, који су равни с њезиним осјећајем и појимањем; све што је понад ње више, она у својој плиткости изругава, мрзи. Дакле, како да човјек један узвишени осјећај, који је дао у својој крви и месу, подвргне суду глупака?

— Ну морате признати, да има веома интелигентних читалаца, који могу да праведно оцијене умјетнички рад.

— То су изнимке, а таквим изнимкама ја саопћујем своје пјесме.

— Адлер, брже овамо, — зовну га са стране једна женска, мршава, блиједа, утонулих груди, у суром огртачу, налик на Кернов, и са мушким тамним шеширом на глави. Она изгледаше као полумушко, полуженско или тако звана каванска наджена.

— Охо, моја Мис, кипарица Фелер, — као да ми је хтједе из далека приказати, показа руком на њу.

— Дакле, до видова. Дођите вечерас овамо, позивљем вас на чашицу абсинта.

— Не пијем те текућине, — повикнух — ну можда дођем.

— Дођите стално, — викаше он стојећке, — упознаћу вас са свим члановима скровите умјетности. А кашње крећемо

као муслими на ћабу, у свети храм бохемске госпође Кати Кобус, — и излети са својом Мис у сиву маглену улицу „Терезије“. Заиста, сви бохеми, посјетиоци каване „Стефаније“, налазе се попут плачних ждралова у јесен у неком вијечном бијегу.

II

На вечер се веома зачудих, кад се нађох у кругу многобројне тужне обитељи. То је тако шарено јато типова и нација, да се човјек нехоте више чуди случају, који их је здружио, него ли њима самима.

Керн ме упозна са свима.

Талијан Симонели, пјесник, романописац и драматичар, који из практичних разлога никад не носи овратника оматајући врат неком тамном марамом, почне са мном пољски, јер је невјешт њемачкому.

— Не чудите се ништа, — рече међу иним, — да говорим језиком шљахте. У Паризу проживјех двије године у брачној заједници са једном премиленом пањинком из Лавова. Ох, како то бијаше биће! — уздахну он дубоко, сјетивши се, бог зна, којега момента из свога брака. — Нестало нам пенез, па се морадосмо раскрстити.

Рускиња Настасија Јефремовић, која је владала иначе француским, покуша да се спорамумимо руско-хрватски, што нам је уз јако наглашивање и полагани изговор умах успјело. Она ми рече, да се у познијем времену кани бавити сликарством, ну засада, не ћутећи никакова настројења за рад, испуњава дан каваном, лектиром, чајем и пјесником Јунгрином, који сјеђаше умах до ње у смјерној пози са најдуљом кудравом косом.

— И ви пјесникујете? — ја ћу му.

Умјесто њега одговори Керн својим пророчким гласом:

— Досад је само једну спјевао „Einerlei“, ал од њега је очекивати много, веома много. Погледајте грађу његове лубање. Овај шиљак, овај чун овђе, који чезне за висином, — и туцну дланом пјесника по лубањи — ово су биљези Софокла, Шекспира, Дантеа.

Још исте вечери дознадох, да имућна Настасија Јефремовић и као покровитељица уздржаје Јунгрина на рачун његових будућих дјела.

Аргентинац Сецвер, који слушаше кемију на политехници, ну никад не полажаше предавања, повјери ми међу иним једну своју идеју, како се налази на путу изума о претворби свих сродних елемената.

— Мени је поглавито стало до тога — рече с дубоким увјерењем, — како бих пронашао начин, којим би кроз становите кемијске процесе могао произвађати неизцрпиву количину злата, сребра, дијаманата и осталих такових ситнина... Али за моје покусе потребан је капитал, огроман капитал. Не знате ли ви коју сретну фирму?

— Не, — одвратих са смијешком, а онда се обратих неколицини са најдуљим власима:

— Не сматрајте питање сувишним — рекох — да ли ова ваша плодна дужина косе, која би вам уједно могла послужити мјесто покривача, ишта дјелује на интелект? Поспјешује ли мисли, јача ли осјећаје, или можда открива досад незамјећене дубине ваше нутриње?

Ну они су ме убрзо разумјели.

— Нисте ли ви из земље, — упита један, — гдје се месо гријало на седлу, а затим умах јело?

— Моја се земља, — одвратих, — такми љепотом свију крајева, а уз то је и културна.

— Није могуће, — ускликну други, — ви сте Кровот, Wassercrovot, Шловак, не?

— Ја сам Хрват или њемачки „ein Croate". Зар вам није ништа познато из моје земље?

Они закмиаше нијечно главама.

— Моја је земља, — рекох — љепша од раја у светом писму. Два пута у години плоди, стварајући вјечно прољеће и љето, и не познајући добе увелости ни зимњих бура. Сва кипти од обиља силних раслина. Разноврсно једро жито, шарени вођњаци, далеке пољане ружа гојених за уље, пребогате башче лимуна и златних наранџа, виногради са грожђем једрим као дојке и шумице сочних датуља ките јој боголике благословене груди. У нашим мирисним дубравама ловорова никад не замире јечна фрула пастира ни мекет младих рудастих јањаца. У нас је ноћ позната као преблиједа краљица, која се бешумно етером прошета, иначе вјекује огњени сунчани стварајући дан...

Они ме гледаху све чудно и чудније.

— А како у погледу културе? — паде питање.

— Циглог човјека нема неписмена. Бабе у шестдесетим годинама попут невиних дјевица пишу љубавна писма руменећи се. Има сељака, који одмарајући се иза плуга читају новине и романе у сјени храстова.

— Ваши литерати мора да живе особито добро? завидно ће један.

— Сви велики дуси свијета, који су звани за умјетност, кад би могли, родили би се као Хрвати!...

На то паде неколико тешких уздисаја, који су чезнули за нечим далеким и недохватним.

— У нас су средњи таленти уважени, носе се на длану, а људи вишега духа не носе шешира, него им чело прикрива ловор. За живота диже им се мраморно обличје.

— Зар им ваше жестоко сунце не спали лубању, ако су без шешира? — објешењачки ће један.

— Не да друкчије народ, — одвратих ја, — ну ови ван излазе само у носиљкама као некоћ патрицији римски. Иначе станују у народним палачама плаћени од народне владе.

Уздисаји мојих слушалаца постадоше многобројнији, тежи и дубљи.

— А како то, ако су особити умјетници, да у страном свијету о њима није ништа познато? — сумњиво ће пјесник Адлер.

— Господине! — сажално ћу ја према њему. — Са нашим умјетницима је управо као с драгуљима, као с бисером. Ако га желите сирова, морате копати дубоко, морате ронити дубоко. Напокон, они су у таком благостању живота, да им је глас у туђини сувишан. Уз то су неизмјерно чедни, не љубе тамјана, осим што им га сам народ хотице пали.

— Је ли могућ с њима саобраћај?

— Не. Сви живе попут кинеских принчева под народном стражом.

— Како би било, да ми са читавом бандом тамо провалимо? — предложи један посве озбиљно.

— Пред великим зидом, који паше читаву земљу, били бисте устављени, до коже ошишани и назад повраћени, — рекох ја тврдо.

— А? Не примају странаца?

— Не.

— Красна земља, али ипак дивља; мора да је сва прожевена неким ориенталним духом.

— Но но... не баш...

— Не говорите о нечем, што надилази ваш положај, — повикну здвојно Грк Кулукис, глазбеник, — тиме се само узалудно троши дух и енергија у илузијама и чежњама, која нам је далеко потребнија за оживотворење наших идеја.

— Посвема право! узкликну Керн, — Herr Ober, — обрати се према блиједому мршавому надконобару, — донесите један, два, три... дакле петнаест нас је, нашу обичајну боцу абсинта. Браћо, — обрати се он бохемима, — величина човјека не лежи у постигнутом циљу, у смирености духа, која је подобна физичкој угоди, него у његовом немиру, у трсењу, тражењу, рецимо, и у лутању... Дух сумње тражи и вјечно тражи, подобан свемиру у кретању, и његова је моћ у потрази, у сумњи... Гдје сматра, да је порастао и стао, пропао је.. Велики дух не познаје успјеху сусталости, ни награде... Он се вазда обраћа својим постигнутим успјесима, рођеној дјеци својих мисли, и вели им: „Ништа сте. трице према новима које стварам“. А кад створи нови успјех, пронађе нову истину и вјеру, он је принесе над калеж живота, као хостију здроби у своју властиту крв, и вели: „И ти си ништа, незнатни поздер првога успјеха; ја ћу још љепшу истину пронаћи“.. Разумијете ли ме?

— Тешко те је схватити, модерни Мојсије, — рече Грк Кулукис, — но ми ћутимо твоје ријечи.

— С тога мене не може задовољити ниједан успјех највећих духова, јер унапред знам, да се може створити још боље дјело од створенога па би се већ с тога у самој слутњи могао више дивити будућему створу, него некадањему Хомеру или Гетеу. А мени је увијек светија наслућена сродна будућност, крај, у који продире живот мој, него ли прошлост, у коју се ја никад повратити не могу... Дапаче, да даље и дубље појмем, мени нити ниједно будуће дјело није свето, јер је свако само једна привремена маштовна обмана... Највеће је дјело живот, његово гибање, немир, опонашање свемира. Природа не прави привремених дјела. она ради само за једно велебно, велико: да свој почетак приведе леденому крају..

(Свршиће се.)

Јосип Косор.

ЗВОНА.

Март је заразио Бјаша љубавном бољком. Већ две три ноћи како ока није могао склопити: осећао је по целом телу голицање, жарење, боцкање, као да ће му сваког тренутка из коже изнићи хиљадама клица, пупољака и изданака дивљих ружа. До у његово бедно легало допирао је, незнано откуда, један нов мирис, свеж и опор мирис биљног сока који буја, младих бодљикавих марука, процвалих бадемових дрвета... Света Варваро, заштитнице! Кад је последњи пут видео Золфину, стајала је наслоњена на једно бадемово дрво; и гледала је за двама једрилима једрилицâ на пучини; и над главом јој је лебдела она раздраганост мирисног а беласања које шумори на сунцу; и опкољавало је плавичасто расцветавање таласастог лана; и у очима су јој биле две лепе расцвале зеленике, а и у срцу мора да јој је било цвећа!

У својој бедној постељи Бјаше је размишљао о свој тој светлости и о свем том бујању пролетњега живота; а тамо, у даљини, крајњу линију Јадрана стидљиво су обасјавали први зраци зоре, када он устаде и успе се уз дрвене степенице до ластиних гнезда, на врх звонаре.

У ваздуху су се таласали чудни, неразговетни гласови, као слаба предисања, дисање лишћа, пуцкање зелених шибљика, шум крила; шћућурене куће још су спавале, равница је још дремуцкала под застором лаке магле; овде онде, по томе огромном устајалом језеру, нијала су се дрвета на поветарцу; у позадини, љубичасти брегови прелазили су у једну веома нежну нијансу и стапали се са пепељастим хоризонтом; напред, море као нека челична трака која светлуца, и по њему, у мраку, понеко нејасно једрило; и над свим тим једна свежа, прозрачна јасност неба по коме су звезде бледеле једна за другом.

Три непомична звона, са својим шупљим бронзаним трбусима урешеним арабескама, чекала су да их Бјашова рука заклâти како би триумфално забрујала у јутарњем поветарцу.

И Бјаше узе конопце. При првоме замаху највеће звоно „Курјачица“ пусти један дубок крик; широка чељуст „Курјачице“ се разјапи, затвори се, опет се разјапи; један талас ме-

талних звукова, праћен као неким дугим урлањем, стропошта се на кровове, пренесе се ветром по целој равници, по целој обали. Удари звона су убрзавали; бронза, која је изгледала оживотворена и сличила чудовишту лудом од беса или љубави, клатила се страхотно, показујући се час лево кроз један, час десно кроз други отвор, бацајући два потмула, дуга тона спојена непрестаном тутњавом, прекидајући нагло ритам, убрзавајући кретање тако да се све сливало у једно складно кристално дрхтање, које се свечано појачавало у простору.

Доле, поља се буђаху под таласима звукова, под надирућим таласима светлости; магле се као дим дизаху и златијаху се растурајући се мало по мало у јутарњој ведрини; брегови добише бакарну боју... И зачу се други звук, пискави, промукли звон „Вештице", пригушен као бесно лајање на звер која урла; ето и убрзаног звоњења „Певачице", веселог, јасног, оштрог, немирног као ударање града по кристалној куполи; ето још и удаљених одјекивања других пробуђених звонара: звонаре Св. Рока, оне доле црвенкасте, скривене међу растовима; звонаре Св. Терезе што наличаше на велику прорезану главу шећера; звонаре Св. Франка, звонаре манастирске... десет, петнаест металних чељусти које су разнолико брујале веселу, здраву недељну химну над пољима која су триумфовала у светлости.

Тај урнебес звукова опијао је Бјаша. Ваљало је видети тога коштуњавог и жилавог несрећника са оним великим црвенкастим ожиљком на челу, како сав задихан млатара рукама и пуже се уз конопце као мајмун; како се пушта да га неодољиви замах његове „Курјачице" уздигне; како се пуже чак до чардака звонаре да би „Певачици" дао последње ударе у сред оног потмулог дрхтања оних двају савладаних чудовишта.

Горе, на звонари, он је био краљ. Животом потерани изданци бршљана пели су се уз стари обијени зид са полетом младости; увијали су се око греда слемена као око живих стабала; покривали су црвенкасте опеке застором од малих, крутих листића, сјајних и сличних плочицама од емаља; висили су кроз широке отворе као мноштво тек расплођених танких рептилија; јуришали су на ћерамиде увесељене гнездима заљубљених ласти које су цвркутале. Бјаша су звали лудом; али ту горе он је био краљ и песник. Када се ведро небо узвијало над расцветаним пољима, Јадране се пунило

сунчаним оксима и неранџастим једрилима и улице брујале од рада, он је стајао тамо горе, на врху звонаре, као дивљи соко, беспослен, уха прислоњена уз бок „Курјачице“, његове лепе и страховите звери која му је једне ноћи расцепила чело, и с времена на време ударао је чланком прста по њој, ослушкујући њена дуга сладосна брујања. „Певачица“ крај ње, сва ишарана арабескама и бројевима, са ликом светог Антуна у рељефу, светлела се као какав адиђар; „Вештица“, мало даље унутра, истурала је свој лепи трбух, убраздан по свој дужини једном пукотином, и показивала је своје искрзане усне.

Колико маштања, колико блудећих снова над тим трима звонима! колико лирског полета пуног страсти и чежњи! и како се, о жарким подневима, лик Золфинин помаљао леп и љубак из тога мора звучних таласа, или се губио, у вечери, када би „Курјачица“ пуштала онај звук уморне меланхолије и учмало успоравала своје ударе до умирања!

* * *

Једно по подне, априла месеца, када је небо у висини било од опала а на западу показивало љубичасте мрље, сретоше се у зеленој равници пуној белих рада, тамо иза Мониних ораха... Она је косила траву за стеону краву и певушила, запах пролећа јој је ударао у главу као испарење слаткога вина у октобру, и давао јој вртоглавицу. Једног тренутка, при сагињању, сукња јој се очеша о наге листове, мекано као миловање: она зажмирну од сладости.

Бјаше наилазаше клатећи се, са забаченом капом и са китком каранфила за ухом. Бјаше није био ружан: имао је два крупна црна ока, пуна неке дивље туге, без мало носталгије, два ока која су подсећала на очи затворених зверова; затим, још, имао је у гласу нечега чаробног, нечега дубоког, нечега што као да није било човечанско: модулација, гипкост, извесне финоће гласа биле су му непознате; тамо, међу својим звонима, у ономе великом ваздуху, у оној великој светлости, у оној великој самоћи он је научио један језик пун звучности, пун металних нота, изненадних опорости, грлених дубина.

— О, Золфина, шта радиш?

— Ето, косим сено за краву чича Мекелову, то радим — одговори плавуша оставши сагнута, купећи покошену траву, а груди јој се надимаху.

— О Золфина, осећаш ли овај мирис? Био сам на врх звонаре, био сам горе и гледао једрила што их гони ветар; и ти си прошла испод звонаре и певала си. . певала си „Лепа травице“...

Умуче, јер осети да му се грло наједном стеже; осташе обоје ћутећи и слушајући простран шумор орахова лишћа и шум лако узбурканог мора.

— Хоћеш ли да ти помогнем? — узвикну најзад Бјаше сав пребледео, сагнувши се и он ка трави, жудно тражећи по оној свежини растиња руке Золфинине. Золфина се беше зајапурила као жар.

Један пар лепих, похотом гоњених гуштера прелете као стрела преко поља и сакри се међу бодљикавим марукама ограде.

Бјаше јој зграби руку.

— Пусти ме! — прозбори сирота плавуша гласом који је изумирао. — Пусти ме, Бјаше! Затим се припи уза њ, пусти му се да је љуби и одговори на његове пољупце говорећи: Не! Не! — подносећи му усне, оне две усне, црвене и влажне као бобице дрена.

Њихова је љубав расла са сеном, и сено се дизало, таласасто дизало; и стојећи усред те плиме од зеленила, са црвеном марамом везаном на слепоочницама, Золфина је била налик на лепу похотљиву булку.

Како се радосно певало под ниским редовима јабука и белих дудова, дуж жбунова пуних мушмула и орлових нокатa, сред пољâ пожутелих од расцветалих купуса, док је „Певачица“, са Св. Антуна, слала тако весела и разнолика звучна брујања, да је то личило на цвркутање заљубљене свраке.

Али једнога јутра када је Бјаше чекао на Старој Чесми са лепом китком тек узабратог жутог шебоја, Золфина не дође, јер беше пала у постељу, оборена грозницом црних богиња.

Кад Бјаше то дознаде, осети да му се крв следи, посрте горе него ли оне ноћи кад му „Курјачица“ расече чело. Ипак се морао попети на звонару и истезати руке вукући за конопце, са очајањем у срцу, сред граје Цвети, под увредљивом раздраганошћу сунца, маслинових гранчица, лепих одела, облака тамјана, песама и молитава, док се његова сирота плавуша — о благословена Богородице, — ко зна колико мучила, ко зна колико мучила.

То су били страшни дани. Чим се смркло, он је лутао око куће болесничине као шакал око каквога гробља; заустављао се с времена на време испод затвореног, изнутра осветљеног прозора, очију надулих од суза, гледао је како сенке промичу преко окна, напрезао би ухо, стезао је силно груди изнурене од тешког дисања; затим је настављао лутање као ван себе или је трчао да се склони на чардак звонаре. Тамо проведе дуге часове ноћи крај непомичних звона, сможден огромним болом, блеђи од леша. Под њим, по улицама пуним месечине и тишине, нигде живе душе; у даљини тужно море се беласаше и валови му монотоним шумом удараху о опустелу обалу; над њим, свирепо плаветнило.

А под оним кровом што се, тамо доле, једна назирао, Золфина је лежала у постељи, нема, поцрнела лица из кога су цуриле згрушане труле материје, док је светлост свеће бледела у вечерњој полусветлости и шапат молитава се нагло претварао у силно јецање. Два, три пута с муком подиже плаву главу, као да је хтела нешто рећи, али јој речи осташе у грлу, али јој ваздух недостајаше, али јој се светлост губљаше: зевну и закркља као јагње које кољу; затим се следи.

*
* *

Бјаше оде да види своју сироту покојницу Поражен гледаше стакластим очима ковчег који је мирисао од свежег цвећа, међу којим је, под невином белином лана, било издужено то младо разривено тело, тај трулеж гноја који се распадао. Унезверено погледа један тренут у гомилу; затим изиђе, врати се своме бедном пребивалишту, попе се до половине дрвених степеница, дохвати конопац „Певачице“, начини замку, провуче кроз њу главу и пусти се да виси у ваздуху.

Од грчења обешенога, „Певачица“ се заклати и, јасно одблеснувши, пусти, усред тишине Великога Петка, пет до шест изненадних, веселих, сребрнастих звукова, од којих јато ласти прхну са крова у сунчани зрак.

ГАБРИЕЛЕ Д' АНУНЦИО.

(Превео с талијанског Витор Павловић).

Прилог: *Срйском Књиж. Гласнику.*

НОВО!

ОГЛЕДИ

ИЗ

КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ

ОД

БОГДАНА ПОПОВИЋА

БЕОГРАД

ИЗДАЊЕ С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА

1914

Цена 4.50 дин.

САДРЖАЈ.

ИЗВОД ИЗ ПРЕДГОВОРА:

„... Ови *Огледи из књижевности и уметности* спадају у — широко узету — област књижевне критике, али се разликују од књижевних критика у обичном, најчешћем смислу те речи, од критике импресионистичке...... Писца је, од његових првих радова, увек више занимао проблем *зашто?* но проблем *како?* — или тачније: кад је нашао одговор на питање каква је нека ствар, он је одмах тражио одговор на питање, зашто је она таква. Свако је питање научно, то јест тражи, пре но што се на њега одговори, претходну и потпуну анализу предмета, и тражи објашњење и доказ суду и уопштењу. Научно и објективно, свако мишљење вреди само толико колико га човек може образложити себи и другима. У књижевности и уметности мора бити исто тако као и другде; и пишчево је утврђено мишљење да се и оне морају и могу испитивати научно.

„Затим је писца увек занимало друго питање: начин на који би се стечено знање и стечене способности могли пренети на другога. У књижевности и уметности, и науци о њима, грађа је нешто друкчија но у другим наукама; ту умовању и суђењу треба често да претходи васпитање укуса; — укус, — и његово васпитање. То васпитање помаже и импресионистичка критика; али она то чини само посредно и неметодично, остављајући дêлом случају, дêлом читаочевом дару, да се њеним оценама користи; она васпитава отприлике онако као што нас васпитава и читање и посматрање књижевних и уметничких дела, као што нас све ствари у свету, и свако искуство, васпитавају. Писац држи да само методично васпитање може довести жељеном циљу, и покушао је, у теоријским чланцима и критикама нарочите врсте, критикама подробно аналитичним, да дâ начела за то методично васпитање, и у исто време и њихову практичну примену.“

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ" — БЕОГРАД.

ОСТРВО ДОКТОРА МОРОА.

(9)

— Али, узвикнух, то што чините прави је ужас!

— Све до данашњег дана, никад ми није мучила душу етичка страна те ствари. Проучавање Природе чини човека исто онако неосетљивим као што је сама Природа. Ја сам своја проучавања водио напред, не мислећи ни на шта друго до на проблем који сам хтео решити, а материјал за то решење... он је тамо доле, у стајама... Има скоро једанаест година како смо дошли овде, ја, Монтгомери и шест урођеника Канака. Сећам се зелене тишине острва и празног океана око нас, као да је то било јуче. Острво је изгледало да чека на мене.

„Искрцасмо своје ствари и саградисмо кућу. Канаци начинише неколико колиба крај јаруге. Тада отпочнем свој рад са оним што бејах донео собом. У почетку ми се догоди неколико непријатних ствари. Почео сам једном овцом, и после тридесет и шест часова експеримената ја је убих једном случајном омашком анатомског ножа; узех тада другу, начиних од ње једно створење пуно бола и страха, и превих онда њене ране завојима да зарасту. Кад сврших, изгледала ми је потпуно човечанско биће, али кад јој се вратих био сам врло незадовољан. Она ме се сећала, ужасавала ме се безгранично, и није имала више памети но обична овца. Што сам је више гледао изгледала ми је све више наказна, док напослетку не ставих крај патњама овог чудовишта. Те животиње без храбрости, та створења страшљива и осетљива за бол, без труни борбене енергије да противстану мучењу — свакако нису погодна да се од њих праве људи.

„Тада узмем једног горила кога сам имао, и од њега, са бескрајно великом пажњом, савлађујући тешкоћу за тешкоћом, начиних свог првог човека. Целу једну недељу, дан и ноћ, давао сам му постепено облик. Најглавнији и најпотребнији посао код њега било је формирати мозак; требало је много шта додати, много шта изменити. Мислио сам да је он леп примерак негроидног типа, кад га заврших, док је он лежао преда мном, увезан, утегнут и непомичан. Тек кад сам био уверен да му је живот у безбедности оставих га, и дођох натраг у ову исту собу и нађох Монтгомерија у једном стању веома налик вашем данас. Он беше слушао јауке животиње

која је постајала човеком, јауке сличне онима који су *вас* толико узбудили. У први мах ја му се не поверих потпуно. И Канаци се узбудише исто тако страховито Били су сасвим махнити само чим би ме видели. Придобих, донекле, опет Монтгомериа за себе, али и ја и он имали смо велике муке да спречимо Канаке да нас не напусте. Напослетку, то и учинише, и ми изгубисмо своју једрилицу. Проведох по читаве дане у васпитању нашег створења — добра три до четири месеца. Научих га најосновнијим појмовима енглеског језика, дадох му прве идеје о бројању, чак га научих и азбуци. Али с тим је ишло врло споро, и ако сам имао прилике да видим још спорије идиоте. Душевно, он је свој нови живот отпочео слободан од свих трагова ранијег; није имао никаквих сећања о ономе што је било. Кад му ране потпуно срастоше и кад није више био крут и болан, одведем га тамо доле и представим га Канацима као новог друга.

„У почетку, врло су га се плашили — што ме је нешто и вређало, јер сам био веома поносит на своје дело, — али његово понашање било је тако умиљато и он је био тако низак да га после извесног времена примише, и предузеше да га даље васпитају. Он је учио брзо, бивши врло способан да подражава и прихвата, и сагради себи колибу готово бољу, чинило ми се, но што су биле њихове. Био је међу њима један, нешто мало мисионар, и он га поче учити да чита, или бар да сриче слова, и даде му основне појмове из морала; али је изгледало да навике мога створа не беху баш све онакве какве су се могле пожелети.

„Узмем да се одморим неколико дана, намеран да напишем један чланак о целој ствари и пробудим пажњу енглеских физиолога. Али, баш у то време, видим једном моје створење како виси с дрвета плазећи се на двојицу Канака који су га нешто дирали. Запретим му и кажем да је такво понашање недостојно човека, пробудим у њему осећање стида, и вратим се овде решен да учиним нешто боље пре но што изложим Енглеској резултате свога рада. И учинио сам боље; али, некако, створови су показивали назадак: њихова животињска природа избијала је понова, из дана у дан све више... Сад хоћу да учиним нешто још боље. Хоћу да постигнем потпун успех. Ова пума...

„Али, чекајте да се вратим на ствар. Сви су Канаци данас

мртви. Један је пао са чамца у море и удавио се, један умро од ране у пети коју је отровао неком отровном биљком. Тројица су се кренула на малој једрилици и, како мислим, и како се надам, утопили су се. Други један... погинуо је. Али — ја сам их све заменио. Монтгомери се понашао прво као што сте у почетку ви били склони да чините, али доцније...

— Шта је било с оним једним? упитах оштро. С оним једним Канаком што је погинуо?

— Ствар стоји овако. Пошто сам начинио известан број људи, начинио сам једно створење...

И застаде, устежући се.

— Па? упитах.

— Погинуо.

— Не разумем, рекох. Хоћете да кажете...

— Да, оно је убило Канака. Убило је још и неколико других створова којих се дохватило. Гонили смо га читава два дана. Пуким случајем било се отргло од нас — нисам у то доба ни мислио да га пуштам. Још није било свршено: обичан један експеримент и ништа више, ствар без руку и ногу која је гмизала по земљи као нека змија. Било је страховито снажно, побеснело од болова, и котурало се напред хитно као морска свиња која плива. Неколико дана крило се по шуми, чинећи зла сваком живом бићу на кога би нашло, док ми не подигосмо хајку и док га не натерасмо да се повуче на северни део острва, па се онда разделисмо у неколико група да га стегнемо што тешње. Монтгомери је нарочито захтевао да буде са мном. Канак је имао пушку, и када му после нађосмо тело једна од пушчаних цеви била је извијена у облику слова S, и готово прогризена зубима... Монтгомери уби чудовиште једним метком... Од тада, нисам никако више напуштао свој најбољи узорни примерак — човека, — изузимајући у мањим стварима.

Моро ућута. Стајао сам, ћутећи и сам, и посматрајући пажљиво његово лице.

— И тако радим ја пуних двадесет година, продужи он, (рачунам ту и девет година покушаја у Енглеској), и, ево и данас, у свему што предузимам наилазим на нешто што ме кочи, што ме чини незадовољним, што ме изазива на даљи напор. Понекад се издижем изнад свога нивоа, понекад падам испод њега, али увек заостајем далеко од ствари које снивам.

Човеков облик могу сада произвести, скоро чак без великог труда, — био он витак и нежан, или тежак и снажан, — и ако ми шапе и нокти задају доста посла, осетљива места, пуна бола, која не смем да сечем тако слободно. Али оно што ми задаје највише тешкоћа, то је ванредно фино калемљење нових делова и преображај старих које морам да вршим на мозговима. Разум је врло често на невероватно ниском ступњу, са необјашњивим недостатцима, неочекиваним празнинама. А оно што је најтеже од свега, нешто у шта не смем дирнути — не знам ни сам тачно где — то је средиште емоција. Прохтеви, нагони, жеље, које наносе толике штете човечанству, чудан и скривен резервоар који у једном магновењу изненада прсне и поплави цело биће индивидуе гњевом, мржњом, или страхом. Ова моја створења изгледала су вам сумњива и опасна још чим сте их први пут почели гледати; али мени, од тренутка кад сам их завршио, изгледала су неоспорно људска бића. Тек доцније, пошто сам имао прилике да их посматрам, то моје убеђење почело се губити. Прво једна животињска црта, па онда друга, излазиле су полако на површину и упадале ми страховито у очи .. Али изићи ћу и с тим на крај. Сваки пут кад загњурим једно живо створење у оно купатило бола које пече као ватра, кажем у себи: Овога пута хоћу да сажежем сваки траг животиње у њему, овога пута хоћу да лично створим једно разумно биће. И, најзад, шта је то десет година? Требало их је стотине хиљада док се човек направио.

И Моро се замисли дубоко.

— Али се приближујем крајњем решењу. Ова моја пума...

И онда, после извесног ћутања:

— И та створења ударају после уназад. Чим моја рука није више на њима, звер понова почиње да се јавља у њима, и понова почиње да тражи своја права...

И опет дуго ћутање

— Дакле, упитах га, ви шаљете створове које сте начинили у оне јазбине у јарузи?

— Они одлазе сами, одговори ми. Пуштам их чим почнем осећати животињу у њима, и они одмах узимају тај пут. Сви се они страховито боје ове куће и мене. Насеобина у јарузи нека је врста пародије човечанства. Монтгомери зна о томе добро, јер је његово да се меша у њихове ствари. Једно или двоје од њих он је и обучио да нас служе. Он се стиди тога, и

ако ми изгледа да има наклоности према извесним од тих животиња. Али то је његова ствар, није моја. Та створења ме само трују очигледношћу мога неуспеха: она ме не интересују иначе. Чини ми се да следују правила која им је оставио онај Канак мисионар и да имају некакву карикатуру словесног живота — јадне животиње! Имају нешто што зову *Законом*. Певају неке црквене литаније у којима се понављају речи *твоје је све*. Граде себи колебе, прибирају плодове с воћака и чупају траву — чак се жене и удају. Али ја видим кроза све то, видим до дубина њихових душа, и видим у њима само душе животиња и ништа друго, душе животиња које падају и пропадају — страсне жеље да живе и да се задовоље... Ипак, чудни су ти створови: бића сложена као што је све што живи. Има у њима неке врсте тежње за нечим вишим, делом таштине, делом сувишне сексуалне емоције, делом сувишне радозналости. Ствар ме само може да насмеје... Полажем извесну наду у ову пуму; радио сам врло много на поправци њене главе и њеног мозга...

И, дижући се из наслоњаче, после једне дуге паузе (за које смо време обојица ишли свако за својим мислима), додаде напослетку:

— А сад, шта мислите? Да ли ме се још плашите?

Управих очи на њега и видех пред собом само једног бледог, седог човека са мирним погледом. Да није на њему било ванредне озбиљности, готово праве лепоте која долази од сталожене мирноће и величанственог стаса, могао је чинити лепу фигуру међу стотином старе, угледне и безначајне господе. Али онда задрхтах. Место одговора на друго његово питање пружих му сваком руком по један револвер.

— Задржите их, одговори ми он, покривши шаком уста да прикрије зевање.

Устаде, погледа ме за тренутак, и осмехну се.

— Доживели сте доста ствари ова два дана, рече. Саветовао бих вам да проспавате мало. Хвала Богу кад је сад све јасно и чисто! Лаку ноћ!

И замисли се нешто, гледајући ме расејано, па онда изиђе кроз врата из дворишта. Ја одмах окренем кључ на спољним вратима.

Понова седнем и паднем за извесно време у неку врсту мртвила, тако уморан, и осећајно, и душевно, и телесно, да

нисам могао у својим мислима отићи даље но што ме је он оставио. Црни прозор зјапио је преда мном као неко раширено око. Напослетку, са правим напором, угасих лампу и бацих се у мрежу за спавање. Сан ме ухвати тако рећи одмах.

XV
О чудовиштима са острва.

Пробудио сам се врло рано. Кад се пробудих, од првога тренутка, Мороово објашњење било ми је сасвим свеже у памети, потпуно јасно и одређено. Подигнем се из мреже и приђем вратима да видим да ли је брава још затворена. Онда опробам пречагу на капку од прозора и нађем да стоји чврсто. Помисао да су ови створови људскога облика у ствари само животињска чудовишта, ништа друго до наказне карикатуре човека, испуњавала ме је неком нејасном и неизвесном узнемиреношћу о ономе на шта су све они способни, узнемиреношћу која је била гора но неки одређени страх. Неко закуца у врата, и чујем онда муцаве грлене гласове М'лингова говора. Стрпам у џеп један од револвера (стежући га и даље руком) и отворим врата.

— Доб-бро јут-тро, гос-господине! рече М'линг, уносећи доручак, рђаво скуваног зеца и уобичајено поврће попарено врућом водом.

Монтгомери је ишао за њим. Његово хитро око примети положај моје руке и он се крадом осмехну.

Пуми је тога дана био дат одмор, да јој ране нешто зарасту, али Моро, чије су навике биле чудновато особењачке, није дошао у наше друштво. Разговарао сам са Монтгомерием да пречистим своје идеје о начину живота којим живе ова чудовишта. Нарочито сам хтео знати како то да се она не баце на њега и на Мороа и како то да се не покољу међу собом.

Он ми објасни да релативна безбедност Мороова и његова долазе са умне ограничености самих чудовишта. Поред свега тога што је њихов разум врло увећан, поред свега тога што је у њима жива склоност да се врате својим животињским нагонима, они имају у себи известан број *утврђених идеја*, које је Моро усадио у њихове душе и које потпуно коче сваки покушај њихове маште. Они су, у правом смислу речи, хипнотисани: речено им је за извесне ствари да су немогућне, за друге да их не треба чинити, и све те заповести и забране уткане су тако живо у само ткиво њихових душа

да је искључена свака могућност непослушности или препирке. Извесне ствари, ипак, у којима је њихов стари нагон био у опреци са намерама Мороовим, налазиле су се у мање поузданом стању. Читав низ заповеди, *Закон*, — оно што сам их већ чуо како певају стих по стих — борио се у њиховим мозговима са дубоко-укорењеним, увек бунтовним прохтевима њихових животињских природа. Уверио сам се да они стално понављају тај *Закон*, — и да га стално газе. Али оно на шта су Монтгомери и Моро обраћали нарочиту пажњу, то је да укус крви остане непознат овим створовима. Бојали су се неизбежних навођења на зло које тај укус може да причини.

Монтгомери ми рече да та послушност према Закону (нарочито код чудовишта које воде порекло из племена мачака) постаје необично слаба кад падне ноћ, да животиња у њима избија тада најјаче; неки смели дух јавља се код њих у сумрак; тада су готови да чине ствари на које се не усуђују ни мислити преко дана. Отуда је дошло да ме Човек-Леопард гони оне вечери кад сам дошао на острво. Али за све време ових првих дана мога бављења они су нарушавали Закон само с великом плашњом, и то по сумраку; преко дана, на сунчаној светлости, владало је једно опште поштовање свих оних многобројних заповеди.

Овде је можда место да пружим неколико најосновнијих података о самом острву и његовим полуживотињским становницима. Острво, које је врло неправилног облика и чије је тле ниже од морске површине, пространо је, мислим, седам или осам квадратних миља.[1] Оно је вулканског порекла, и оивичено је са три стране гребенима од корала. Неколико малих кратера из којих се пушио дим, и један врућ извор, били су једини трагови природних сила које су га некада створиле. С времена на време осетио би се веома слаб земљотрес, а високи спирални стубови дима узбуркали би се понекад од наглог избијања густе паре. Али то је било све. Становништво острва, како ми рече Монтгомери, бројало је сада више од шездесет оних чудовишних творевина Мороове вештине, не рачунајући ту извесне мање наказе које су живиле у жбуњу и које нису имале људски облик. Укупно, Моро

[1] Ови податци у сваком погледу одговарају природи Нобловог Острва. *Чарлз Е. Прендик.*

је произвео око сто двадесет створова, али су многи од њих помрли; неки од њих, као онај наказни гмизавац о коме ми је причао, свршили су насилном смрћу. У одговору на једно моје питање, Монтгомери ми рече да они већ производе своје потомке, али да ови уопште умиру готово сви. Није било случаја који би показивао наследност новостечених људских особина. Када су остајали у животу, Моро их је узимао себи и давао им сâм човечански облик. Женке су биле мање бројне но мужјаци, и врло изложене мучким гањањима — поред свега тога што је Закон проповедао моногамију.

Немогућно би ми било да ова чудовишта не опишем са свима детаљима — моје очи нису извежбане да посматрају детаљ — а на несрећу не умем да цртам. Оно што је можда највише падало у очи у целом њиховом спољашњем изгледу, то је велика несразмера између кратких ногу ових створова и њихових дугих трупова; па ипак (наша идеја лепоте тако је релативна), моје се око временом толико свикло на њихов облик да сам и сâм почео стицати њихово уверење да су моје рођене бутине сувише дугачке и неспретне. Друга једна карактеристична ствар била је издуженост главе напред и ружна и животињска кривина кичме. Чак ни Човек-Мајмун није имао ону облу ширину леђа која човеково тело чини тако пријатно лепим. Већина међу њима имала је кратко заокругљена рамена с којих су висиле низ тело мале и слабе руке. Врло мали број од њих био је обрастао длаком приметно — бар за време које сам ја провео на острву.

Други по реду од најочигледнијих спољних знакова њиховог наказног облика биле су њихове главе, од којих су готово све имале истурене доње вилице, ружно спљоштене уши, велики и испали нос, све биле покривене дебелом или врло чекињастом длаком, са очима често врло чудне боје или врло чудно смештеним. Ниједно од ових створења није могло да се смеје, и ако је Човек-Мајмун имао неку врсту брбљивачког церекања. Осим тих најопштијих карактерних црта, њихове главе нису имале ничега заједничког; свака је сачувала особине своје посебне зоолошке врсте; човеков жиг унаказио је али није скрио леопарда, бика, или крмачу, или другу животињу или животиње од које је створење било начињено. Исто тако, њихови гласови су се разликовали до крајности. Руке су биле увек ружног облика; и поред свега тога што

су ме често изненађивале својом сличношћу са рукама човековим, готово ни једна од њих није имала потребан број прстију, све су се завршавале необичним ноктима и биле потпуно лишене чула пипања.

(Наставиће се.)

Х. Џ. Велс.

(С енглеског превео Х. Х. Х.)

СРУШЕНИ САН.

— ИЗ ПОСМРТНЕ ЉУБАВИ —

Имађах један сан велик и сјајан,
Као што мали у срцу имају
Небесно царство. Ја у души тај сан
Огромни ношах, и, као у мају
Обасјан сунцем дан, све биће моје,
Проткале беху сна тог светле боје.

Источник моје снаге он је био,
Мој закон, моја савест, надахнуће:
Из васионских дубина је лио
Зрак животворни — дурашно прегнуће.
Био је дуга мојег мутног неба —
Потреба изнад насушнога хлеба.

Он је утеха био увек мени
И храбрио ме; — моје откровење,
Пружао срећу усамљеној жени
Љубави саме... Кад у много бдење
Сан овај снивах мени не би тајна
Да је он само утопија сјајна.

Мени и на том удес позавиде!
И мучки замах челика обори
Мој сан. Са зенита недомашна скиде
Блиставу звезду, и гроб се отвори,
Где један врли, топли живот клону,
С ким светлост мојег сна у мрак утону.

Сад сву тегобу подносим осаме,
Пустоши, тмине. Никад не зарида
Мој бол дубоки. — Нико моје драме
И не наслути. — И кад срце кида
Скривена туга — љути отров змије, —
Крваве сузе у дубини крије.

Но никад моје не засузи око,
Јер нико не би разумети знао,
Да геније беше — уздарје високо
Силнога неба — сан мој што је пао.
Тек за свим блеском срушена кумира
Процвили горко раздешена лира.

Даница Марковић.

ИВАЊСКЕ НОЋИ.

Слушај што папрат зашуштала,
лишће се дршћући свија,
модри пламечци се расцвали,
тиха се свјетлост лелија.

Згора са крошња кô с купола
таме се завјесе слажу,
доље под сјенатом папрати
благо је сакрито, кажу.

Звончићи модри зазвонише,
сни су се будити стали,
опојни мирис акација
суморну дубраву зали.

Трава по пољима полегла,
роса се бисерјем труни,
шуте врбици над рибњаком
сјете и сутона пуни.

Лахор над пучином заспао,
последњи колут се зави.

Гледај, са глатког сад зрцала
само се небо још плави.

По њем се расцвало блиставо
негђе дубоко, дубоко,
тисућ иванчица сребрених,
златно трепери им око.

Дубље још негдје за звјездама,
које се искре и злате,
модра је раван, — зар за њима
бескрајност звончића цвате?

За њима тамо, гдје шутња је,
мраци се поноћи слажу,
тајно од искона до вијека
благо је сакрито, кажу...

Драгутин М. Домјанић.

ЈАМПСКИ СТИХ У СРПСКОМ ПЕСНИШТВУ.

Овакав натпис не каже управо оно што би овај чланак хтео да покаже; он би био тачнији у овом негативном облику: „Јампски стих кога нема у српском песништву“. Јер то је што бих хтео да покажем: да јампски стих, о којем се много говорило и писало, и још увек говори и пише, у српском песништву у ствари не постоји.

У чланку о „Версификацији Милана Ракића“ („Српски Књижевни Гласник“ XXVIII, 842—53), покушао сам да утврдим да је *ритам нашег језика очајнички падајући*, и да се том природном закону нико не може отети. Добри версификатори нашег новијег песништва, са претањеним осећањем за слободу ритма, покушавали су да прекину монотонију падајућег ритма и да унесу више живости и промене, и нијансирања према садржини; најбољи међу њима прекидали су често доста смело са традицијама дотадање версификације, и поверавали су се сасвим своме извежбаном префињеном слуху. Али и они међу њима који владају техником често до савршенства — међу којима сам за пример узео Милана Ракића

— могли су раскинути са традицијама само донекле, то јест само у оквиру падајућег ритма. То је онај чланак имао да покаже; то је био у исти мах негативан доказ да јампски стих, стих са ритмом који се диже, не може бити природан стих нашег песништва.

Сада бих хтео да застанем мало дуже на томе, и да одем корак даље, па да и непосредно покушам показати да јампских стихова на нашем језику и у нашем песништву не може бити, осим изузетно, или ако се намерно и насилно граде.

Са гледишта модерне метрике, кад се говори о стиховима у којима се ритам диже, или о стиховима у којима ритам пада, не мисли се увек на стихове са самим чистим јампским, односно трохејским и дактилским стопама; јер ритам у поезији није неограничено слободан, није само због себе ту, као у музици, него је подређен смислу и зависан од изговора речи у реченици. Стихови са чистим, неприкосновеним једним ритмом, били би и сувише монотони, и уметнички песник их нарочито избегава Још метричари у старих допуштали су и „мешање других стопа". Какав ће бити стих по ритму у једној строфи или у песми, или у целоме спеву и у целој драми, да ли ће бити са падајућим ритмом или са ритмом који се диже, не зависи од појединих стихова него од множине стихова, од ритма који превлађује; и даље, какав ће поједини стих бити по ритму, зависи од тога које стопе превлађују у њему, и где оне стоје, јер нису сва места у стиху ритмички подједнако осетљива. Може бити читавих стихова са „померениим" нагласком, дакле трохејских стихова међу јампскима, и обратно; а може поједини стих почети падајућим ритмом па ипак бити јампски, и обратно. На почетку је уопште ритам код свију врста стихова најслободнији, и тек у току стиха, особито у другој половини и пред крај, долази до сталности и до правог израза; нарочито први слог у стиху може често — такозвани предудар (Auftakt) — бити сасвим без утицаја на ритам стиха.

То је, кад се о стиху и ритму уопште говори, прво. А друго је ово. У разним језицима ритам не долази на исти начин до значаја. Такозвани музикални језици немају толику потребу за редовним равномерним понављањем ударања гласа, које би одржавало јединство стиха, колико мање музикални

језици. Романски језици, на пример, крећу се слободније у погледу ритма од германских, и француски се стих, на пример, и не може мерити најмањом метричком јединицом, стопом, којом се по правилу мери немачки стих. Српски језик стоји у том погледу између романских и германских језика, наш стих дакле између француског и немачког стиха: ритам је у њему одређенији него у француском стиху, али не толико одређен и чврст као у немачком. Стих наших народних песама, на пример, са падајућим ритмом, има само одређен број слогова, не увек и одређен број стопа; зато се и зове десетерац. Али, трохејске стопе у њему ипак у толикој мери превлађују, да се размер у којем је Гете превео „Хасанагиницу" па га после задржао и за друге своје песме, у немачкој метрици и данас с довољно права назива „петостопним (српским) трохејом". Гете је, том приликом, и не знајући нашега језика, открио падајући ритам оригинала, јер је стих у преводима — талијанском и немачком, које је имао пред собом — био јампски. То је дакле оно што има да се пита код ритма нашег стиха: какав је у целини, падајући или дижући се, будући да је и за наш језик стопа као најмања метричка јединица често недовољна за мерење стиха.

При утврђивању ритма у самоме језику, најзад, треба правити разлику између нагласка у речи и нагласка у реченици или стиху. Наравно, да ли ће стихови имати падајући ритам или ритам који се диже, зависи пре свега од ритма речи у њима; али, има момената услед којих се ритам речи у реченичном склопу може да помери, јер реч у свези и у односају с другим речима није исто што и реч за себе, реч у језику. Тако, на пример, у немачком, ритам се реченице у главном диже и ако ритам речи у главном пада: природни је нагласак у речима на основноме слогу, дакле обично на првоме слогу, те је ритам речи падајући; али у реченици — услед једносложног ненаглашена члана који стално прати именицу, даље услед редовно једносложне ненаглашене заменице која прати немачки мењан глагол, најзад услед многобројних ненаглашених једносложних предлога — ритам се често и природно помиче, то јест, од ритма који пада у речима прелази у ритам који се диже у реченици, и то у толикој мери, да ни данас у немачкој метрици није још решено питање који ритам превлађује у немачкоме стиху, да ли ритам који пада или ритам

који се диже, дакле да ли је лакше и природније писати трохејске и дактилске или јампске немачке стихове. У нашем језику ствар је много простија. И у нашим је речима, као што је познато, нагласак на основноме слогу, те ритам речи пада. Код нас, међутим, исто тако као у речи, пада ритам и у реченици. Нема момената који би, као у немачком, помогли ритму наше реченице да пође у висину: нити имамо члана пред именицом, нити заменице пред глаголским обликом, а наши једносложни предлози, у колико их имамо, привлаче још у већини случајева нагласак с имена на себе, тако да стварају и онде падајући ритам где би иначе ритам у реченици пошао у висину. Морају се већ на врло уметнички начин тражити малобројне једносложне речи и слагати многосложне и сложене речи са двосложнима да би се добио ритам који се диже; иначе, *природни ритам нашега стиха остаје исто тако очајнички падајући као ритам појединих речи.* Зато је наш народни стих десетерац, и зато су и сви остали стихови наших народних песама падајућег ритма, дакле у главном трохејски, уколико их је могућно мерити стопама. Зато је, даље, и ритам наших уметничких песама падајући, и ако кадикад с малим варијацијама и са извесним ритмичким слободама.

Пита се дакле: како је дошло до тога да се и код нас говорило и говори о јампским стиховима, и да се поуздано верује и мисли, да такви стихови код нас постоје, у већем обиму? Да се то мисли, и каже, зна свако. Зна свако да се данас међу ретке заслуге Лазе Костића убраја то што је увео јампски стих у српску драму, као и то да се још Бранко Радичевић у својим песмама „успешно служио јамбом“ (Скерлић). И стихови данашњих песника сматрају се као нека, често чудна, мешавина јампских и трохејско-дактилских стопа. Има чак одличних познавалаца нашег песништва и критичара с врло развијеним осећањем за лирску поезију уопште, који често нису начисто са метром наших добрих версификатора, и који признају да се налазе у забуни: да им се ритам неких стихова свиђа, не вређа им уво, а да им ти стихови при свем том не изгледају коректни. То је очевидно заблуда: или их вара слух коме се ритам свиђа, или их вара њихова метрика која налази да стихови нису коректни, — обоје не може бити. Ја сам нашао да је ово друго, то јест, да они добро чују али да о овим стварима суде по некој конвенционалној метрици,

која не испитује појаве дубље у музикално-ритмичном склопу стихова него се задржава на оном што је на површини, што се тако рећи оком види. Тако је *привидан* и јампски стих у нашем песништву, то јест, није све јамб и јампски стих што на први поглед тако изгледа, што, рецимо, почиње ненаглашеним а свршује наглашеним слогом.

Уметнички песници, рекао сам већ, избегавају монотонију вечно истог ритма; што је уметнички песник музикалнији, то јест, што се сигурније осећа у погледу ритма, у толико ће више прекидати ту монотонију и вештије уносити варијације. И у немачким стиховима — у којима је већ по природи језика, као што смо видели, ритам одређенији и чвршћи — „померен" је нагласак врло честа појава, особито у петостопном јамбу. Немачки су метричари утврдили да је, на пример, у првих две стотине стихова Гетеове „Ифигеније" у првој стопи нагласак тридесет пута померен, често у више стихова једно за другим; ипак зато влада у њима ритам који се диже, јер у току стиха дође већ прави ритам до свога значаја. И у трохејским је стиховима мешавина стопа врло честа, те долазе читави низови „предудара" (Auftakt) и померених нагласака. Код нас је пун тога и народни стих, и све што, например, десетерац иште у том погледу, наравно у оквиру падајућег ритма, то је десет слогова са пресецима после четвртог и после десетог слога. Кад је Гете пренео наш десетерац на немачки, он је набрзо унео у њега разне слободе; тако га је једном употребио са „ауфтактом" и са дактилом у претпоследњој стопи („Kupido, |loser, |eigen|sinniger Knabe!"), па су га ипак и он и метричари сматрали стихом са падајућим ритмом и трохејима. Минор (у својој „Метрици", страна 164) и наводи овај пример да би показао како самим предударом још није одлучено да ритам мора бити јампски, ни онда кад је тај предудар сталан пред сваким стихом.

Може, после свега овог, неко запитати: „Добро, па по којем се критеријуму, на крају крајева, одређује ритам у стиху; по чему ће се познати, кад има стих падајући ритам а кад ритам који се диже, односно: кад је један стих који изгледа по шаблони јамб само трохеј с предударом или уопште са помереним нагласком, и обратно, и томе слично?" Модерна метрика одговара на то: То је врло просто, познаће се *по слуху;* у истини, међутим, ствар није тако проста, јер је слух

појам врло широк и релативан, а и најразвијенији природни слух мора имати извесну извежбаност у разликовању и одређивању ритма у стиху и песми. Ипак се прави ритам песме даје утврдити скоро у сваком случају. Будући да ритам стиха зависи у последњој инстанцији од смисла, то јест, од односа међу речима, и од размака који постоји међу њима, то ће онај који уме најбоље да нађе смисао и да чита по смислу, најлакше научити и да одређује ритам, дакле и прави а не привидни размер стиха, према природи језика и према моментима које сам напред додирнуо. Код нашег језика може се, као што смо видели, унапред рећи какви ће бити и какви могу бити стихови у погледу ритма, то јест, да скоро само падајући ритам долази у обзир, те да српски „јамби“, о којима се говори, у ствари нису јамби, или бар нису то у највећој већини случајева, зато што се ритам који се диже противи природи српског језика и долази тек изузетно. Ти српски „јампски стихови“ у истини су најчешће такође стихови са падајућим ритмом, често са „ауфтактом“ и са измешаним дактилским стопама, ако их уопште треба мерити стопама. То треба сад и на примерима показати.

Узећу, као пример, стихове најистакнутијих песника нашег новијег лирског песништва, за које се каже, или мисли, да су, у разно доба, писали у јамбима, и од којих су неки и сами мислили и хтели да то чине; то су: Бранко Радичевић, Ђура Јакшић, Лаза Костић, Војислав Илић, и после најновији песници, међу којима сам се већ задржавао нарочито на Милану Ракићу. —

Песма за коју се мисли да је Бранко с њом, пре Лазе Костића, увео јамб у српску поезију, јесте „Туга и опомена“. Стих у тој песми, од десет и једанаест слогова, одудара од других стихова Бранкових, заиста је леп и чини пријатну музику, као што каже Г. Павле Поповић (види чланак у „Хрватско-српском Алманаху“ за 1911, страна 70), али, да ли је јамб?

Малене тице превесели звек
У лиснатоме што се гају крије,
Немирна врела жуборећи тек
По шљунцима шареним што се вије,
Малене челе зукајући јек
Из цвећа штоно меда сласти пије:
Све је то лепо, но је лепше било
Кад моје око није сузе лило.

Да ли осећате како пада, једнако, беспрекидно и несумњиво пада? — Све је то стих са падајућим ритмом, а ако ћемо мерити стопама, са четири двосложне стопе и првом стопом тросложном; пресек је после друге стопе. У строфама од осам стихова (станца, схема: а б а б а б в в) три су стиха каталектичка (без једног слога у последњој стопи, дакле са мушким слињом), осталих пет цели, акаталектички, исти онаки каки су Ракићеви једанаестерци, о којима сам говорио, само мање слободни у погледу пресека и прекорачења. Живост и музикалност овоме стиху даје прва половина стиха управо прва стопа, јер је већ друга редовно чист трохеј. Прва је стопа тросложна, тако да би се могло рећи да стих има предудар, то јест онај прекобројни слог пред првом стопом који не одлучује о ритму стиха; уосталом, и овај први слог врло често, от прилике у једној трећини стихова — сасвим као код Ракића — држи нагласак на себи, тако да већ ту имамо падајући ритам који карактерише и ове као и све друге српске стихове:

— — Последњи зрак већ дана, сно, тоне,
А траве витке сјајне сузе роне.

Да ли ту може кога варати слух? Или:

Ње више | нема || то је | био | звук.

Ево, напоредо, Ракићевих једанаестераца:

Ракић:

Дошло је | време || кад нам | коса | седи
И наша | чула || постепено грубе,
Стојимо тако скрушени и бледи
Док нашу старост објављују трубе.

или:

Ископаше ти очи, лепа слико!
Вечери једне, на каменој плочи, — —

или:

По месецу ти шаљем уздах један,
По том у чежњи брату. Нек ти рече —

Бранко:

О драга душо, узми цветак нежни
Он нежан јесте као што си ти.
На врелу де се диже предел брежни,
Де први пут смо виђели се ми;
Из образа твоји руменоснежни'
Де први пут ја сласти неба пи';
Де први пут ја ока виле бај
Ту изник'о је, мила моја, знај.

Ракић не меша каталектичке стихове међу акаталектичке, или их меша ретко и то код монотонијег дванаестерца; за његов префињен слух то је сувише грубо сретство прекидања монотоније и уношења промене у стихове. Али зато су слободније у ритмичком погледу, и не само у прекорачењу и код пресека, у њега чешће у оквиру самога стиха, тако да, поређен са Бранком, испада кудикамо компликованији, или, што је

овде за нас важно, удаљава се много више од чисто падајућег ритма, и ако му, наравно, ни он не може измаћи толико да оде у јамбе или у ритам који се диже.

С још су мање права названи неки Јакшићеви стихови јампскима. Г. Богдан Поповић, говорећи о стиху Лазе Костића у преводу „Хамлета“ (Српски Књижевни Гласник XIX, 122) спомиње „Јакшићев јамб“ у песми „Падајте браћо“, у стиху „Та зар би тако с Авале плаве...“. У целој тој Јакшићевој песми ритам је одлучно падајући, стих од четири стопе, са пресеком на средини; акаталектички стих се одмењује са каталектичким:

×́ × × | ×́ × || ×́ × × | ×́ ×
×́ × × | ×́ × || ×́ × × | ×́

Нагласак је „померен“ у првој стопи код трећине стихова. — Има Јакшић доста песама у којима меша дактиле са трохејима, и каталектичке стихове са акаталектичкима; и има у њима и померених нагласака, кад се стихови мере стопама. Али ко би ту посумњао у падајући ритам? —:

Че́сто те | у сну | снивам |
Мо́ја | љубави ! |
Че́сто те | тако | виђам, |
Циве́те | убави !

Па гр̀лим | небо плаво,
Гр̀лим, | уздишем,
А љу́бим | сунце јарко,
Љу́бим, | издишем.

Или :

Јеси ли чула, душо,
Да поноћ уздише,
Кад јој на црним грудма
Звезду ранише?

Јеси ли видла, сунце,
Где славуј умире,
Када му вихор белу
Ружу раздире?...

Ђура Јакшић, уосталом, није ни за часак мислио да пише овим или оним стихом, него је писао природно, како му је дошло, те његов стих пада природно и кад је најзвучнији:

О мајко моја! о благо мени!
Много је дана, много година,
Много је горких било истина,
Много ми пута дрхташе груди,
Много ми срца цепаше људи —
Многу сам горку чашу попио,
Многи сам комад сузом топио —
О мајко, мајко, свет је пакостан,
Живот је, мајко, врло жалостан!

Међутим, стихови на почетку његове „Поноћи“:

У црном плашту нема богиња —
По тамном крилу неме поноћи,
К'о грдан талас један једини
Да се по морској ваља пучини —

исто су толико „јамби“ колико и стихови у „Максиму Црнојевићу“ или у „Самсону и Далили“ Лазе Костића, који је свесно правио јамбе:

> У тамници је сужањ, окован,
> У тамници је глава народа,
> У тамници је снага народа,
> У тамници је нада народа,
> У тамници је судац богодан,
> У тамници је Самсон, окован.

Свакако, кад се прегледа у целини, стих је Лазе Костића у метричком погледу необичнији и нередовнији од стихова Јакшићевих, или од Бранкових у „Тузи и опомени“, особито у његовим драмама и преводима из Шекспира. У његовим драмама имамо први пут спроведен скроз онај каталектичан петостопни стих, из првог, трећег и петог стиха у строфама Бранкове „Туге и опомене“, без одмене са акаталектичким стиховима. У понеком од тих стихова осећа се јака тенденција да се ритмом дигне у вис; поједини стихови, за себе узети, чине чак утисак правих јамба:

> Црногорац? Убица? Максим? Он!

Они би то и били, кад би се тај ритам могао одржати и даље, а не да одмах затим падне:

> О скрнавко и несмисленицо!

или, после два стиха:

> А она мрси црно страшило,
> Убицу му, крвника, Максима.

Овај последњи стих има, ако се тако може рећи, потенцовано падајући ритам, као они стихови у нашим народним песмама:

> Међу њима сестрица Јелица...

Једносложне речи на крају још и могу изазвати кадикад утисак да се ритам у стиху диже, и ако често у неприлици и за испуњавање стиха употребљене узречице (*баш*, *бар да*, заменице где нису од потребе, и т. д.) не уливају баш поверења у ритам који би имале да држе на месту где је он најизразитији; него, једносложне су речи у нашем језику сразмерно ретке. Тросложне, међутим, које је Лаза Костић на крају стиха особито радо уводио, постизавају најчешће баш супротан ефекат: оне ритам који пада пусте да на крају стиха падне сасвим. Не можемо ми за љубав уображеном ритму и размеру, читати стихове бесмислено:

Да бла́го мо́јој за́овици са́д.
Кад и̏ма ка́де ве́сти по́ небу̑!
Пара́стос је́ заре́чен за́ сутра́...

Тако је Лаза Костић, крај свег тог што је одлично знао језик, и што је имао слуха и развијен смисао за ритам, мислио да прави јамбе а у истини је правио стихове са падајућим ритмом као и сви пре њега, само са извесним слободама и новинама у оквиру тога ритма, за које му не треба одрећи првенство и у којима му треба признати добру вољу и вештину. Не даје се ни замислити колпких би њега мука стао „Максим Црнојевић“ да га је тесао — ту је ова реч на месту — из самих правих јампских стихова. Јер, борити се против природнога ритма једног језика, кад је овај тако одређен као у нашем језику, немогућно је; а колико је силан и природан падајући ритам у нашем језику, види се врло лепо још и на другој једној страни „Максима Црнојевића“: онде где природни ритам језика најаче пробија, кад треба запевати; колико неодољиво пада —

Еј пусто море, еј пусти вали! — — —

да и не спомињем „Два се тића побратила“! — Како се, најзад, „Архилохов стих“ (јампски стих) свети Лази Костићу, кад га он пошто пото гради, то се лепо види из примера које је изнео Г. Богдан Поповић у споменутом чланку („Српски Књижевни Гласник“ XIX, 128 и д.) [1]

Да ли треба ићи још даље, па показивати како неограничено влада падајући ритам српским стихом и код новијих наших песника?

[1] Занимљиво је, за ствар о којој је овде реч, како се Г. Б. Поповић, који има врло осетљиво уво и развијен смисао за ритам у стиху, буни против јампског десетерца у нас, и како наводи тачно разлоге, зашто је погрешно оно мишљење, да песму, спев, и тако даље, треба увек преводити „у стиху изворника“. Само, том приликом, и он рачуна са јампским стихом у нас: говори о јампском стиху Бранка Радичевића и Ђуре Јакшића, и препоручује за превођење Шекспира на српски јампски дванаестерац, који би одговарао нашем трохејском дванаестерцу. Држим да је Г. Поповић заведен на овај јампски дванаестерац стихом који наводи као пример, а за који је, како каже, „случај хтео“ да у његову „српском, врло верном преводу испадне такав један јампски дванаестерац“:

„Наш први дворанин, синовац, и наш син“.

Ово је заиста случај хтео, пуки случај, — онако као што је Лаза Костић погодио своје праве јамбе у „Максиму Црнојевићу“ („Црногорац? Убица? Максим? Он!“); а нека се ко подухвати да напише ма и песму, а камо ли драму, целу у оваквим стиховима.

Не знам, додуше, да ли је ко говорио изречно о „јамбима“ Војислава Илића. Али се он држи и у ширим књижевним круговима нашим најбољим версификатором. Скерлић каже да су најглавније спољне песничке особине његове: лепота и мелодичност стихова, савршеност метрике, нов ритам, и говори чешће о ритмичности и „хармоничном ритму“ Војислава Илића. То све наравно, није доста одређено, нити се из тога може јасно видети, у чему је ново и боље што је Војислав донео српској метрици; али то је освештано мишљење, и зацело није постало без разлога. Покушаћу, другом приликом, да говорим о версификацији Војислава Илића. Овде бих хтео само да споменем да је ритам и у стиховима Војислава Илића потпуно падајући, и да с те стране нема у њега ни толико но̀вӣна̂ колико у Лазе Костића. Најпознатији, специално Војиславов стих је стих од шеснаест слогова, са пресеком на средини:

x́ × × | x́ × × | x́ ×   x́ × × | x́ × × | x́ ×

по два дактила и један трохеј у свакој половини стиха, дакле апсолутно падајући, без покушаја или тенденције за дизањем ритма.

О стиху најновијих песника, који су унели нешто ново у нашу версификацију, говорио сам у чланку о версификацији Милана Ракића, који је несумњиво најдаље отишао у погледу ритмично-музикалном у стиху, и који има најосетљивије уво и најразвијенији смисао за све што овамо спада. Било ми је врло угодно, приликом једне дискусије о овом предмету, да сазнам да Ракић заступа исто ово моје гледиште у погледу јампског стиха у нашем песништву, да је сам дошао до њега, те да је свестан својих трохеја, с више права него што је Лаза Костић био свестан својих јамба. Уосталом, у толико је већа заслуга и Лазе Костића и Ракића, и свих наших добрих версификатора, да су и у оквиру падајућег ритма, који је српским стиховима са̂м језик прописао, нашли пута и начина, и имали доста фино музикално уво, да прекину монотонију и унесу новине које ће дати стиху више живости и нијансе. Ко има и колико ко има удела у томе, то треба до појединости да изведе начисто онај који буде писао историју српске версификације са становишта модерне метрике.

Милан Ћурчин.

ДР. ТАДИЈА СМИЧИКЛАС.

Све се више проређује ред оних одличних мужева, који су нам још тако рећи до недавна били учитељи, а с којима смо обикли да се вазда сусрећемо и разговарамо с неким снажнијим осјећајем поштивања и благодарности. Све се више проређује тај ред, и све се више у несмиљеној збиљи обистињује крилата реченица: на млађима свијет остаје. У кратко вријеме оставише нас Натко Нодило и Армин Павић, а сада Таде Смичиклас, чијом смрћу нијесам изгубио само добра и незаборавна учитеља, него и заслужнога претходника на катедри хрватске хисторије у нашем загребачком университету. Другом ћу приликом и на другом мјесту подати исцрпиву слику и оцјену живота и рада Смичикласова, па с тога нека ми се не замјери, ако сада овдје у спомен његову изнесем тек неколико опћенитих ријечи.

Таде Смичиклас родио се од сиромашних родитеља 1 октобра 1843 године у сеоцу Рештову у Жумберку. Почетне је школе полазио у Сошицама, а онда га узе стриц, крижевачки бискуп Ђуро Смичиклас у грко-католичко дјечачко сјемениште у Загреб, гдје је полазио гимназију и матурирао љети 1863 године. Послије тога био је кроз годину дана супленат у гимназији у Осијеку, а онда пође као земаљски штипендиста 1864 године у Беч, да се на онамошњем университету оспособи за професора из хисторије и географије. Свршивши науке у Бечу љети 1868 године, положи течајем године 1869 државни испит из поменутих дисциплина. За вријеме наука били су му професори из опће хисторије Јосип Ашбах и Отокар Лоренц, из аустриске хисторије Алберт Јегер, из славистике чувени Фрањо Миклошић. Међутим главно своје образовање стече он у „Институту за испитивање историје у Аустрији“, којега је био прави члан, а основао га и водио умни Теодор Сикел. У другу пак руку још се одгојио и на класичном дјелу чешкога хисторика, славнога Фрање Палацкога, које му је вазда лебдило пред очима као прави узор народне хисторије.

Повративши се по довршеним наукама у домовину, би 26 октобра 1869 године именован учитељем у гимназији на Ријеци, гдје је, поставши већ 7 јануара 1870 године правим учитељем, службовао кроз пуне четири године. Дне 29 сеп-

тембра 1873 године именован би професором на гимназији у Загребу, у којој опет остаде осам година и по, наиме све до 1882 године, кад је краљевским рјешењем од 19 марта именован јавним редовитим университетским професором за хрватску хисторију у Загребу. На том мјесту остаде кроз пуне двадесет и три године, то јест до 22 маја 1905 године, кад је на властиту молбу умировљен. Кроз то је вријеме био деканом философскога факултета године 1886—1887, а ректором 1887 до 1888. Као ректор нарочито се старао око оснутка медицинскога факултета, позвавши поновно сав народ наш на што издашније сабирање приноса. Заклада, тада створена, износи данас око три милијуна круна. Још прије умировљења Смичиклас би изабран предсједником југославенске академије, чијим правим чланом бјеше још од 23 новембра 1883 године. Седамдесетгодишњицу живота његова, опет, прославио је философски факултет тако, да га је једногласно изабрао првим зачасним доктором загребачкога университета, а након краљеве потврде од 31 октобра 1913 године, и промовисао 22 децембра. Југославенска академија опет одлучила се издати том пригодом свечани „Зборник“ њему у част, у којем би објелоданили многобројни његови пријатељи, поштивачи и ученици разне своје радње. Но тада је Смичиклас већ био тешко оболио, тако да не дочека више овај „Зборник“. Умро је 8 јуна по новоме, 1914 године.

Поред здушнога и успјешнога званичнога рада, Смичиклас је обилно радио и на књижевном пољу. Први су му радови изишли још у вријеме кад је био гимназиским професором. У програму ријечке гимназије (године 1871) написао је студију „Прве двије добе књижевности хрватске“, у којој је врло лијепо и духовито истакнуо у каким приликама и у круг каких идеја падају почеци наше литературе. Радња ова, премда је написана још прије четрдесетак година, ипак није ни данас изгубила готово ништа на свјежини и актуелности својој. Исто је тако од трајне вриједности његова друга програмска радња: „Живот и дјела Вјекослава Бабукића“ (гимн. Загреб. 1876 и напосе), у којој није само оцртао, управо мајсторски, живот и рад свога учитеља, већ и освијетлио књижевно дјеловање илирске епохе хрватске књижевности, а поред тога сабрао у њој и више врло карактеристичних неких писама Бабукићевих. По постанку своме најзгодније ће бити,

ако одмах овдје напоменемо још и његов наступни ректорски говор: „О постанку Гундулићева Османа“ (Загреб 1887), у којем је први упозорио на велико знаменовање пољачко-турских бојева, а нарочито на славну битку код Хоћима (1621), као и на остале основне мотиве, што су Гундулића могли да наведу на мисао да спјева свој еп. Но куд и камо је важнији рад Смичикласов у „Матици Хрватској“ и „Југославенској Академији“.

У „Матици Хрватској“, у којој бјеше још од 1875 године даље одборником, а од 1889 до 1901 године предсједником, објелоданио је у двије осмашне свеске дјело „Повијест Хрватске“ (Загреб 1879, 1882). До тога времена биле су хрватским језиком написане хисторије: овелико (али врло слабо вриједно) дјело илирца жупника Ивана Швеара (Огледало Илириума. Четири свеске, Загреб 1839—1842), онда пребендара Ивана Ткалчића (Хрватска повјестница, Загреб 1861, друго издање у двије танке свеске, Загреб 1870—1872), професора Симе Љубића (Преглед хрватске повјести, на Ријеци 1864), катекете Шимуна Баленовића (Повјестница хрватскога народа, Загреб 1870) и учитеља Јанка Томића (Слике из хрватске и славонске повјести, Загреб 1879). Сва ова дјела нити су била исцрпива, нити потпуна, а поред тога (осим другога издања Ткалчићева и Љубићеве књиге) буди слабе, буди напросто никакове критичке цијене. То су заправо биле више или мање приповијетке и приче о неким хисторијским згодама из прошлости народа хрватскога. Сасвим је дакле природна ствар, да се Смичикласово дјело уједаред појавило као прави научни феномен, као епохална стечевина. Оно је писцу прибавило не само катедру хрватске хисторије на университету загребачком, него и толику популарност, глас и поштивање у најширим масама свега народа хрватскога, какове никад нијесу знали стећи хисторици наши ни прије ни послије њега, управо све до данас. О том се дјелу у јавности више писало и говорило кроз дуље времена, него ли о једном другом хисторијском прије и послије, а како је било написано у смјеру прагматичном с јаком патриотском жицом, па језиком и стилом нада све угодним и модерним, постаде оно књигом, за коју се тражило од свакога Хрвата да је чита и позна. И одиста, ријетко је над која научна хрватска књига у народу нашем

толико и читана колико ова, дјелујући уз то снажно на освјешћивање и на одвојни отпор и борбу народну у посљедњој четврти XIX вијека. О том се дјелу изјавио сам Фрањо Рачки, још године 1885. овако: „Средњим разредом, а и интелигенцији хрватској, која се не бави хисторијом, намијењена је „Хрватском Матицом“ у двије књиге издана, а професором Тадијом Смичикласом израђена „Повијест Хрватске“ (I књига 1882, II књига 1879). Кад се промисли, да су старије повијести хрватске или писане језиком већини хрватскога народа неприступним или непотпуне, или обоје, да их не провејава дух нове добе; да и обликом и основом својом не одговарају захтјевима нове хисториографије, — а да је Смичикласова повијест писана хрватски, да је потпуна, да пружа прозиран преглед свеколике прошлости хрватскога народа, да у пријазној слици и домољубном духу развија слику свих грана његова вјековнога живота, — онда је појмљив усхит, којим бијаше у читалачком хрватском општинству примљена. Уз многобројне предрадње, које је Смичиклас особито за старију и средњу повијест нашао, и уз порабу извора објелодањених од средине XIX вијека до његова времена цртајући прошлост хрватску, пошао је самосталним путем и уз она врела употребио је и друга јоште неиздана. Премда је књига намијењена широкој публици која се истраживањем извора не бави и бавити не може: то се ипак има жалити, да нису главна врела наведена или под текстом или на крају сваке књиге, јер би тим оправданој радозналости изображенијега читаоца задовољено било.“ Разумије се, данас, послије тридесет година, Смичикласово је дјело великим дијелом у детаљима застарјело, будући да је и сам издао големо мноштво извора, којим се буди исправља буди допуњује много тога. Тако, примјерице, неће данас више ником пасти на памет, да пише као о хисториском догађају, о побједи хрватској над Татарима на Гробничком пољу, а у вези с браћом сремском Кресом, Купишом и Раком, или о поморској побједи над истим Татарима уз помоћ Пажана, јер ће у Смичикласовом „Кодексу“ наћи оне исправе, на основу којих се то некоћ писало, (а неки то воле још и данас да чине), оцијењене као лажне и фалсификоване. Уза све то, у цијелости, ово ће дјело још дуго важити као врсно и као радо читано у народу хрватскому.

Друго дјело што га је Смичиклас објелоданио у „Матици

Хрватској“, јесте „Спомен-књига „Матице Хрватске“ (Загреб, 1892), у којој је он приказао педесетгодишњу прошлост „Матичину“, али уз то још и савколики књижевни рад препородне епохе хрватске, подавши одличне биографије Јанка грофа Драшковића, Ивана Мажуранића, Матије Месића, Ивана Кукуљевића Сакцинскога, Ивана Неп. грофа Драшковића, Душана Котура и Антуна Мажуранића. Ово је дјело и данас јоште, а и остаће трајно, најодличнији извор о хрватским књижевним приликама од 1835 године даље. Једино се тешко осјећа, што у њему нема животописа заслужнога Људевита Гаја, некоћ предсједника књижевнога одбора „Матичина“ и уопће њена утемељитеља поред грофа Јанка Драшковића.

Како смо већ казали, Југословенска академија изабрала је Тадију Смичикласа 23 новембра 1883 године својим правим чланом те му је подједно поверила и свој богати аркив, а од 1901 године даље све до смрти бјеше јој и предсједником. У академији пак и јесте Тадија Смичиклас развио најплоднији и најважнији дио свога књижевнога рада. Написао је расправу: „Одбрана и развитак хрватске народне идеје од 1790 до 1835 године“. (Rad књ. 80.), у којој је на особито лијеп начин показао, како је из националнога мртвила нашега ускрнуо препород хрватски, обазријевши се код тога не само на тадање политичке односе, већ и на књижевне. У „Radu“ (књ. 89.) објелоданио је Смичиклас још и студију „Мисли и дела бискупа Штросмајера“, у којој је пригодом педесетогодишњице миснишства бискупова изнио заслуге његове за народ наш и цркву, а напосе за бискупију ђаковачку. Живот и дјела бискупова напосе је Смичиклас освијетио у заиста прекрасној књизи „Нацрт живота и дјела бискупа Ј. Ј Штросмајера и изабрани његови списи: говори, расправе и окружнице“ (Загреб 1906), која ће вазда служити као онај чврсти фундаменат, на којем ће будући исцрпиви биограф великога бискупа изградити велебну зграду своју. Ова књига није систематски написана биографија, већ низ слика, од којих свака напосе приказује бискупа великана (тако: I. Штросмајер прије свога бискупства. II. Штросмајерово бискуповање III. Штросмајеров рад у народној политици. IV. Штросмајер у народној просвјети. V. Штросмајер као светски човјек иза ватиканскога концила), а онда доноси неке изабране говоре његове и особито карактеристичне списе. Још прије тога написао је Таде Смичиклас

књигу: „Живот и дјела Др. Фрање Рачкога“ (Загреб 1895), у којој је донио не само детаљну и вјерну биографију овога одличнога хрватскога научењака и првога предсједника Југославенске академије, него и стручну оцјену његових многобројних дјела.

У таковој форми израдио је Смичиклас још и више биографија велике и трајне цијене; то су: „Живот и дјела Ивана Кукуљевића-Сакцинскога (Rad 110), „Успомени Радослава Лопашића“ (Ljetopis jugoslavenske Akademije књ. IX), „Живот и дјела Симе Љубића“ (Ljetopis XII), „Др. Иван Црнчић“ (Ljetopis XII), „Отац Еузебије Ферменцин“ (Ljetopis XII), „Др. Петар Матковић“ (Ljetopis XII), „Успомени Нићифора Дучића (Ljetopis XVII), „Успомени Винка Брандла“ (Ljetopis XVII), „Успомени Др. Ернста Димлера (Ljetopis XVII), „Вацлав В. Томек“ (Ljetopis XX), „Иларион Руварац“ (Ljetopis XXI) и „Марин Дринов“ (Ljetopis XXI). Од ових биографија неке су тек „споменријечи“, али их има које су врло драгоцјени есеји, као она о Ивану Кукуљевићу, у којој је врло красно објашњена још и важна епоха у нашем народу од 1847 до 1867.

Пригодом двјестагодишњице ослобођења Славоније испод турскога јарма (управо карловачким миром од 1699), објелоданио је Смичиклас у академији дјело: „Двијестогодишњица ослобођења Славоније“, (Загреб 1891), у два дијела; први обухвата студију о Славонији и другим хрватским земљама за турскога господства, те рат за ослобођење, а други садржаје хисториске споменике од године 1640—1702 о Славонији. У овом су дјелу први пута употребљени они списи, што их је касније издао Ферменцин („Acta Bosnae“), те још и многобројни ини расијани по разним аркивима; нарочиту пажњу заслужује прекрасно израђена слика о нашем народу у доба турске превласти. Написано је сјајним слогом, врло живо и духовито.

Уз ова дјела Смичиклас је објелоданио у академији још и бројне изворе хисториске. Прије свега издао је све дотле још необјелодањено дјело загребачкога каноника Балтазара Адама Крчелића с написом: „Balthasari Adami Kercselich Annuae 1748—1767“, (Загреб 1901) којему је додао врло брижно написану студију о животу и дјелима Крчелићевим. Но најважније му је дјело: „Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae“. За ово дјело које ће, кад потпуно буде, обухватити неких шестнаест омашних свезака, Смичиклас је великим

трудом и трошком сабирао по свим му приступним аркивима, јавним и приватним, грађу кроз десетак пуних година. Тек онда, кад је сва грађа била сабрана, зачео је са штампањем. Грађа обухвата доба од 1101 до 1400, дакле читав XII, XIII и XIV вијек, док је доцније мислио да изда као прву књигу кодекса грађу из времена народних хрватских владара приложивши јој вјерне фотографије, односно факсимилија неких исправа. Међутим до тога није доспио, тако да сабрана грађа зачевши другом књигом, обухвата до данас укупно десет свезака. те допире од године 1101 до 1350. Као ваљано методиски образован хисторик, Смичиклас је добро знао, да без извора нема хисторије. С тога је сматрао, да ће народу и хисториографији његовој учинити већу услугу, ако издаде брижно и критички сабране изворе његове, него ли друго издање своје хисторије. Овако је постала ова голема збирка средовјечних извора хрватских, навластито исправа, каком се не може да понесе нитко од браће наше на југу. Њоме је сада положен основ критичком изучавању хрватске прошлости у доба арпадско и анжувинско, и то фиксирању и утврђењу истинитих догађаја, јер то је прва и главна дужност хисторије као знаности. Поред овога обилнога књижевнога рада, Таде Смичиклас још је од краља 25 октобра 1910 године именован и предсједником повјеренства за очување умјетних и хисториских грађевних споменика на територији Хрватске и Славоније, а мало прије, 26 јуна 1910 године и одликован почасним знаком „за умјетност и знаност“, тим најодличнијим спољашњим обиљежјем превишњега признања.

Таде Смичиклас иде у ред најодличнијих хисторика и писаца хрватских. Рад његов оставља за собом трајне и дубоке бразде, а нарочито с тога, што се умио да приближи народу свому и што је за пробуђење његове свијести учинио више, него ли итко други. Он је народу хрватскоме у истину оно, што је чешкому Фрањо Палацки. Док су његови прешасници обрађивали хрватску хисторију већма као провинциалну, Смичиклас први је високо подигао стијег народне мисли, идеју хрватске народне цјелокупности и уједињења народнога. Поред тога он је снажно истакнуо идеју уставности и континуитета државнога од најстаријих времена до данас. Отале и долази, да је његова „Повијест“ подједно још и неке

руке катекизам хрватскога патриотизма, те да је више учинила у том правцу, него ли толики говори, чланци и брошире свих оних политичара, који су на концу конца ипак све своје хисториско аргументисање научили из њега. У томе правцу кретао се и његов наставнички рад на университету.

Да пробуди у својих слушалаца што већи интерес и љубави за предмет, он је с толиком топлином и жаром приказивао поједине епохе хрватске прошлости, да се зголило, да су се сви они, који су се одлучили на полагање строгих испита, дали на детаљно изучавање хрватске хисторије. Тому пак највише је допринео хисториски семинар његов и предавања из дипломатике и палеографије. Семинар његов било је оно мјесто, гдје се слушач савршено могао да упути у изворе и да се вјежба у самосталном израђивању радња. У њ је Смичиклас улагао највише труда и пажње, у њему је одгојио мноштво одличних и ваљаних наших средњошколских професора и образовао више млађих самосталних радника. И ја имам да захвалим њему свој методички одгој, као и љубав спрам народне прошлости. И доцније, кад је већ сашао с катедре, често ме је питао и занимао се за рад слушача хрватске хисторије у семинару, а бригу своју за њ најодличније је овјековечио тиме, што му је опоручно оставио голему своју научну библиотеку, која репрезентира вриједност од најмање 30.000 круна. Овај племенити дар, којим је положен основ за „Смичикласов институт за истраживање хрватске повиjести“, стоји осамљен у аналима не само нашега, већ и много већих европских университета, а то само стим више, кад се знаде, каким незнатним средствима располажу наши семинари и библиотеке.

Иначе бјеше скроман муж, кога су вазда искрени му и одани пријатељи постављали на виђенија мјеста. Врijеме своје највећим је дијелом употребљавао на читање и студирање, тако, да је био вазда упућен у све иоле важније хисториске новости не само наше, већ и њемачке, француске и талијанске, а онда напосе још руске и чешке.

Фердо Шишић.

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА У 1913 ГОДИНИ.

У свом XXII колу Српска Књижевна Задруга дала је седам књига забаве и поуке.[1]

Да би се дало објашњење рада Задругина, и показале идеје којима је она била вођена, или тешкоће при томе — проговорићемо о свакој књизи посебице.

Међу писцима недавне прошлости Српска Књижевна Задруга је овога пута одабрала Јакова Игњатовића. Издавши раније „Милана Наранџића“ и „Вечитог младожењу“, она сад издаје „Васу Решпекта“, који до сада није био засебно издан. Игњатовић има мана, ван сумње, али има и једну добру страну која надокнађује мане, а та је што слика живот верно, тачно, реално; то је случај и са „Васом Решпектом“. Овај је роман из његова сентандрејског циклуса, из круга у којем је Игњатовић најбољи био; уз то, како по свему изгледа, Игњатовић је ту нешто од своје породице насликао To je чиста биографија једне породице у опадању, и она представља једну велику тему за роман, каква се ретко налази у наших романсијера. Два су дêла у том роману, не врло органски везана. Један је историја Васе Решпекта, који је авантурист, рђав поданик, тип одан пороцима, и ако у основи симпатичан, и тај део има каткад карактер фиктивног, авантурног, пикарског романа, који је, наравно, занимљив. Други је део историја Емилије и њене породице и тај део има карактер правог реалистичног и социалног романа. У овом делу је, с пуно тачних и истинитих детаља, са искреношћу, с посматрачким даром, представљено опадање једне добре и угледне али мало лакомислене породице, степен по степен, до најнижега скоро, слично ономе које је у своме „Маљу“ представио Е. Зола у историји Жервезе и њене радничке породице. И ако се исто-

[1] 1. „Васа Решпект“, роман Јакова Игњатовића, у редакцији и с предговором Др. Јована Скерлића; 2. „Хајдук Станко“, роман Јанка Веселиновића, у редакцији и с предговором Г. Јеремије Живановића; 3. „Рућин“ роман И. С. Тургењева, у преводу Г-ђице Зорке Велимировићеве; 4. „Лука Ларас“ новела Д. Викеласа, у преводу, редакцији и с предговором Г. Др. Драгутина Анастасијевића; 5. „Аталија“ трагедија Ж. Расина, у преводу Г. Симе Пандуровића, с предговором Г. Миодрага Ибровца; 6. „Нова Србија“ од Г. Др Јевте Делијера; 7. „Савремена Хрватска“, од Г. Милана Марјановића.

рија Емилије своди на просто и једноставно причање, без пуне психолошке анализе, ипак је она један од најбољих листова српскога романа уопште. У „Васи Решпекту" Игњатовић је показао да уме да обради праве романсиерске теме, да слика велико комађе живота, и да има филозофију живота, која је тако ретка у наших новелиста и романсиера. Издање романа приредио је Јован Скерлић, познати изучавалац Игњатовића и обновилац његова гласа; оно је интелигентно и брижљиво и по тексту и коментару, и њему претходи лепа студијица о самом делу.

Са „Хајдук Станком", Српска Књижевна Задруга се вратила Јанку Веселиновићу, с којим је међу првим од нових писаца почела, и од кога је за живота издала избор новела под насловом „Слике из сеоског живота" и, после смрти, популарни комад с песмама, „Ђида". Ко не зна „Хајдук Станка" као занимљиво дело? Кад се пре скоро двадесет година први пут појавило, оно је било најдража дечачка лектира данашњој младој генерацији нашој; данас, оно јој није то, али је тек „књига која ће се читати". Пред крај своје књижевне каријере, у једно доба које му је изгледало доба опале снаге и морала, Јанко Веселиновић, који је увек идеално гледао на време Карађорђева устанка, прегао је да напише историски роман из устанка, стављајући то доба ондашњем као узор. Он се сетио песама и прича о харамбаши Станку Црнобарцу, које се још по његовој Мачви простиру и чују, и из њих, улепшавањем и фикцијом, изаткао роман о хајдук Станку. Роман је без опажања, без пејзажа, без познавања истинитих односа онога доба, али је с полетом, с врло занимљивом историјом, с више стварно дирљивих и патетичних призора, с нарочито одличном композицијом, и, најзад, с врло чистим народним језиком. Да ће тај роман, који је једна мала и идеализована епопеја српског устанка, бити у сласт читан од широке публике Задругине, у то управа није ни за тренутак сумњала. Издање романа приредио је Г. Јеремија Живановић, додавши напред информативан увод о писцу, с пунијом биографијом и пуном библиографијом.

Из преводне књижевности Задруга је овога пута дала „Руђина" од И. С. Тургењева, од којега је до сада издала само „Ловчеве записе", а мисли давати још доста. У „Руђину" нема ни вулгарности Ј. Игњатовића, ни наивности Ј. Весели-

новића. То је један фини роман једног одличног артиста. Излишно је подробно говорити о Тургењеву. Једанпут је у француској критици речено о Мопасану: „шта да кажемо о њему ако не то да је јак, јак, јак, као Турчин јак“; то бисмо исто могли о Тургењеву рећи. Све је јако у „Руђину“: и типови који су лепи или интересантни и битно словенски (Руђин, Пигасов, Лежњев, и др.), и љубавна историја (Наталија), која је тако нежна и сугестивна, и пејзажи, и све друго, најзад она беспрекорна артистичка корекција, мера, хармонија у свему. Како Тургењев зна кад треба дати диалог а кад причање, где треба унети пејзаж и какав, колико од чега треба дати и са каквим рељефом (узмите само прву појаву Руђинову у дому Дарије Михаиловне); и како зна скратити и изоставити све што је излишно, и написати тако да му се један ред не може избрисати ни променити! Тургењев у том остаје вечити образац. Тургењев је и у нас врло омиљен. И ако скоро сав и одавна преведен, за њега у последње време постоји једна јака обнова интереса; само за две последње године јавили су се нови преводи његових „Пролетњих вода“, „Прве љубави“ и „Фауста“. С преводом Г-ђице Зорке Велимировићеве — којим се сад замењује превод Владана Арсенијевића из 1872 – Задруга се нада да даје превод „Руђина“ не само бољи од превода Арсенијевићева него и оних превода Тургењева који су раније у Задрузи издати.

Кад се по закљученом балканском рату први пут састала у марту месецу, управа Задругина је сматрала да би коло које спрема, требало да има известан карактер актуалности према великим догађајима који су се до тада одиграли. Она је тада помишљала да у колу изда три дела из књижевности трију савезничких балканских народа, и понајпре три романа из ослобођења њихова. Од српских, она је у том циљу одабрала „Хајдук Станка“. Од бугарских она је мислила на роман „Под игом“ од Ивана Вазова (доцније на „Антологију новије бугарске приповетке“), али је, принуђена догађајима, већ у почетку јуна, морала одложити издање бугарске књиге на извесно време Трећи, грчки роман — правије рећи новелу — дала је у „Луки Ларасу“. То је први случај да Задруга даје дело из новогрчке књижевности. То је и један од врло ретких случајева да се она јавља у нашој књижевности у опште. „Лука Ларас“, међутим, давно је опажен у нас. Још 1880 године из-

лазио је он у подлиску „Српских Новина" у преводу Б. Бодија. Деведесетих година мислио је уредник „Отаџбине" да га донесе у свом листу. То служи на част нашој књижевности што је ово Викеласово дело приметила. У „Луки Ларасу" је изванредно пријатно и љупко причање догађаја из грчког устанка. То нису крепке и снажне слике ратних страхота у стилу Виктора Ига, него проста и интимна историја у оквиру рата, у стилу Еркмана Шатријана од прилике. Али и у тој простој историји једне мирне и честите трговачке фамилије, насликани су сви детаљи припреме, журбе, страха, опасности, збега, акције у колико се рефлектују у једној далекој ратној позадини, и осећа се пун утисак рата ипак. То је и учинило да један од најбољих светских познавалаца новогрчке књижевности назове ово дело „једном дивном новелом". Г. Др. Драгутин Анастасијевић љубазно је примио доста позну понуду Задругину да преведе ово дело с новогрчког, и дао је превод зналачки тачан и у главном течан, додавши му краћи предговор и темељит коментар.

Књигу стихова представља у овом колу „Аталија" Жана Расина у преводу Г. Симе Пандуровића. Расин, један од највећих светских драматичара, улази овом књигом први пут у Задругина издања, као што, на срамоту нашу, први пут улази у српску штампану књижевност; на хрватској страни нашега народа он је већ превођен и штампан. „Аталија", та по утврђеном мишљењу најбоља трагедија Расинова, преведена је сада у стиху. Задруга сматра да класике песнике треба преводити у прози, пошто се само у прози могу верно пренети све нијансе оригинала и сва јачина и разноврсност дикције. Али Задруга тако исто сматра да јој с времена на време ваља издати преводе у стиху, више као оригиналну творевину песника преводиоца него као до краја верну слику преведеног дела. Г. Пандуровић, познат већ као преводилац Ростанових „Романтичних душа", дао је у преводу „Аталије" све што се могло дати. Дао је интелигентан превод текста и по форми потпуно саобразан оригиналу. Превод је у стиху и слику; стихови имају исти број слогова као у оригиналу; исти је број стихова који је у оригиналу, а све је, колико се год могло више, течно и поетски казано. Као увод издању дата је опширна и брижљиво рађена биографија Расинова и преглед његових дела од Г. Миодрага Ибровца.

Једнако у жељи да коло учини што актуалнијим, Задруга је дала као поуку „Нову Србију“ од Г. Др. Јевте Дедијера. Са „Новом Србијом“ почиње серија списа о српском народу и српским земљама. Познато је да Задруга већ пет година расписује сталан стечај за те списе. Познато је да за све то време није стигао ни један спис. Задруга се онда одлучила да их сама поручује зналцима, да јој израде. Тако је умољен Г. Дедијер да изради „Нову Србију“, и он је за релативно кратко време израдио књигу, на основу Г. Цвијићевих књига и друге литературе, као и на основу својих личних посматрања на путовању које је одмах предузео по новим крајевима. Има два начина како се ове књиге могу радити. Један би био нешто у роду књига Бедекера (мало књижевније) или у роду М. Ђ. Милићевића „Кнежевине Србије“ (мало савременије), и свео би се на непосредно обавештавање читаоца „на лицу места“, на путу, о свему. Други би начин обухватао и нешто научних проблема, и улазио би у популарисање географске науке, и тај други је узео Г. Дедијер. И ако онај први начин има привлачности за шире кругове, управа није могла не водити рачуна о научном програму наше данашње географије, којем је и Г. Дедијер један од заступника. Све је, међутим, учињено, и са стране пишчеве и са стране управине, да се научни проблеми, у колико их има, изложе што јасније. Научна критика даће своју оцену о овом делу, а ми можемо само рећи да је „Нова Србија“ једна од најпотребнијих књига у данашњем времену, и да ју је Г. Дедијер радио са свим потребним трудом и брижљивошћу.

Као хрватску књигу овога кола Задруга је дала „Савремену Хрватску“ од Г. Милана Марјановића. Није у њој дала књигу забаве него књигу поуке. „Савремена Хрватска“ иде у том погледу упоредо са „Новом Србијом“. Задруга је сматрала да је и ова књига о Хрватској толико исто важна као и она о Србији. Наша публика од давних времена нема историју Хрватске, а где су јој књиге о данашњем политичком, културном, књижевном стању Хрвата? Због тога је Задруга — предлог је био Скерлићев — поручила израду такве књиге Г. Марјановићу, који је у Хрвата познат као писац неколиких књига о савременој књижевности и политици, а у нас као писац „Хрватских писама“, публикованих у једном нашем часопису. Наша публика може само захвална бити Г. Марјано-

вићу што јој је приказао данашњу Хрватску у једној обимној и лепој књизи, у јасном и вештом излагању, са целим потребним материалом. Како ће хрватска публика примити ту књигу? Ми се то питамо за главе које говоре о политици. Тешко је излагати савремено политичко стање једног народа, а да сви, ма ког политичког мишљења били, буду излагањем задовољни. То би могло бити ако би се излагање ограничило више на материалне податке, на ређање факата, а кад се не би простирало на излагање идеја и давање оцене, али такво излагање ретко даје занимљивости књизи као што не даје ни права по.ма о политичком стању. Г. Марјановић је узео други начин, начин излагања идеје и критике, и тиме је дао стварне појмове о политичким односима у земљи; наравно, он је — а с њим и управа — настојао да излагање буде с мером, с тактом, да се не би увределе осетљивости политичких група. Најзад, Г. Марјановић је кроз целу књигу спровео, као главну и основну идеју, идеју зближења два дела једнога нашега народа, против које не може бити ни један добар родољуб ни са српске ни са хрватске стране. У томе нам и лежи гарантија да ће књига и на хрватској страни нашега народа бити лепо примљена.

Излазећи с оваквим издањима пред своју публику, Српска Књижевна Задруга се нада да је потпуно одговорила својој дужности, нарочито кад се узме у обзир да је рад вршен при врло изузетним околностима и у пуном ратном времену, кад су и управа и њени сарадници били заузети другим, пречим дужностима. За свој успех управа има да захвали својим сарадницима и она им захваљује на труду који улажу и части коју јој чине својом лепом сарадњом.

Павле Поповић.

АЛБАНИЈА У ПРОШЛОСТИ.

(2)

Под царем Андроником II (1282 до 1328) допирала је византиска област, као клин између Напуљаца и Срба с једне стране, Епираца с друге стране, до Јадранскога Мора. Валона је била најважније пристаниште царевине на западу. У овим бојевима колебала се арбанашка властела између Франака,

Срба и Грка. Она је била стално уз моментано јачега господара, да би га првом приликом опет напустила. Колебања су избила и у области цркве. Чак је и Драч још једном пао у руке Византинцима, али им је наскоро отет од српског краља Стевана Уроша II Милутина (1296), да би опет допао Анжујцима. А кад су затим Анжујци добили круну Угарске, постали су у Албанији противницима Срба, чији се владари почеше потписивати и као краљеви Албаније.

Планинско становништво било је у то доба далеко многобројније и јаче но сеоско становништво по равницама, које је пропадало у бесконачним ратовима. То је довело до покрета брдског становништва, до једне арбанашке сеобе ка југу, прво у Тесалију. Уз Арбанасе узели су при том учешћа и Румуни (Власи). Изразит извештај о томе даје један савременик, Млечанин Марино Санудо Торзело, у једном писму од године 1325.[1] Арбанаси силазе с брда са женама и децом у Тесалију, пустоше отворену земљу око утврђених вароши и градова „et ad presens consumunt et destruunt taliter, quod quasi nihil remansit penitus extra castra“; узалудан је, по његовим речима, сваки отпор Грка и Каталонаца, тадашњих господара атинског херцоштва. Један грчки династа, Михаило Габриелопулос, морао је 1342 године у једном уговору изреком обећати тесалиској вароши Фанериону да ни он ни његови наследници неће насељавати „Албаните“ у варошкој области[2]. Велики успеси младога цара Андроника III, који 1336 године заузе целу Тесалију, а наскоро и целу епирску деспотовину за рачун Византије, нису зауставили овај покрет. Арбанашки планински пастири пустошили су тада околину грчких вароши Берата и Валоне. Цар лично предузме поход готово до самог Драча и пусти да његове трупе, нарочито турски најамници, гоне непокорне Арбанасе до самих планинских гребена. Њихова велика стада. овце, волови и коњи буду дати варошима као накнада за оштету. Код грчких грађана завлада велика радост, али су Арбанаси у својој срџби смишљали освету.

Кад по смрти цара Андроника III (1341) византиско царство би потпуно подривено борбом између странака Палеолога и Кантакузена, млади српски краљ Стеван Душан енер-

[1] Н код: Tafel und Thomas 1,500 (Fontes rerum austr., Bd. 12.).

[2] Miklosich und Müller, Acta graeca 5, 260; не 1295, него 1342, по Dr. Bees'у „Buzant. Zaitscrift“ 21 (1912) 170.

гично искористи прилике за себе. Пошто је освојио Македонију (само је Солун остао грчки), он се у Скопљу крунише за „цара Срба и Грка" (1346). Пре тога заузео је Албанију, Кроју (1343), Берат и Валону (1345). Кужне године 1348 заузме цар Стеван цео Епир и Тесалију до границе атинског херцоштва. Његове трупе на југу састојале су се највећим делом из Арбанаса. Грчки архонти (племићи) и стратиони (вазални војници) буду у деспотовини отерани са својега земљишта, а њихова имања дата арбанашким поглавицама и ратницима, све до саме области Арте па и у њој. Епир на тај начин постане полуарбанашком земљом. Само су неке приморске вароши остале „Франкима", Анжујцима Драч, Бутринто и Лепанто, Бриенима Воница. Сродници српскога цара постадоше намесницима земље, у Берату и Валони његов шурак, деспот Јован „Комнен Асен", брат бугарскога цара Јована Александра, у Епиру његов полубрат Симеун. Обојица су се оженили из старе епирске деспотске породице.

О унутрашњим приликама немамо из овога доба много вести. Претежан је био до тринаестога века грчки утицај. И варошка звања у Драчу носила су још дуго византиска имена: прокатименос, кастрофилакс итд. Владавина Анжујаца донела је са собом ширење латинског језика и римске цркве код Драча. Српски су писане највећим делом очуване повеље арбанашке властеле доцнијега времена 1350-1470. Код Драча су се тада додиривала сва три језика на којима су повеље и исправе ових земаља, грчки, словенски и латински.

У друштву имале су највидније место властеоске породице, често с великим поседом и јаком пратњом, али понекад и потпуно опалога имовног стања, ратоборно одгајене у ратовима и размирицама. О старој култури сведоче многе црквене грађевине у земљи, данас већином у развалинама, у византиском, романском и готском стилу, са остацима старих фреска. Варош Драч била је у опадању због тога што се лагуна која је одваја од копна почела претварати у баруштину. Валона пак била је у полету. На обали, коју још Хан означује као „подивљалу Ломбардију", онда је цветала земљорадња, али из млетачких извештаја знамо како су племићи угњетавали и експлоатисали сељаке. Од значаја је било у топломе приморју и за извоз гајење маслине и свиларство. Слободнији су били планински пастири; у правним односима игра велику

улогу зимска паша на обали, која још ни данас није изгубила свој значај. О рударству нема из Средњега Века никаквих вести, највише ако се спомиње да се из Валоне извозио асфалт. Зато је у тринаестом до четрнаестог века цветала трговина са житом на свима данас тако опустелим ушћима река. Најважније место био је бенедиктински манастир светога Сергија на Бојани, скадарско пристаниште. Главни артикал Драча била је морска со, која се морем далеко извозила. На рекама су Млечани, Дубровчани, Пуљизи и други отправљали дрво за грађу, нарочито растовину; понекад су ту одмах грађене мале лађе. Извоз се бавио и другим шумским производима, плодовима и шишаркама валонскога раста (Quercus vallonea) и табачарском бојом, а нарочито производима сточарства, стоком, месом, кожом, чињеном и сировом. Уз то су долазиле и рибе, нарочито јегуље и „scoranze“ из Скадарског Језера као и усољена „рибља раж“ (талијански bottarga). У увозу је стајало на првом месту вино (из Далмације), метална роба сваке врсте, нарочито оружје, као и тканине из Италије, златне ствари, зачини итд. Сметња за трговину била је гусарство. Њиме су се бавили не само Арбанаси код предгорја Родони или Пали, који су ноћу у својим чамцима вребали мале лађе, већ понекад и грађани Драча и Дулциња у већим чуновима. И на суву су често караване нападали и пљачкали „Albaneses“.

Ускоро наступише времена опадања и осиромашавања. По смрти цара Стевана Душана (1355) избише у Србији страначке борбе које су донеле са собом распадање царевине у мноштво делимичних кнежевина. Душанов брат, Симеун прогласи се за цара против Душановог сина, Уроша, али је имао успеха само на југу, у Епиру и Тесалији, где му је Трикала била престоница. Један потомак последње епирске династије, у Италији пониклих, али потпуно погрчених Орсинија, који су првобитно били палатини Кефалоније и Занте, деспот Нићифор, покуша да обнови државу својих предака, али га арбанашки племићи победе и убију (1358) на реци Ахелоосу (сад Аспропотамо). Цар Симеун остави онда Епир своме зету Томи, сину српскога војводе Прељуба, који је (до 1385) боравио у Јањини. Али су његову власт, уз непрестане омање сукобе, ограничавали Арбанаси, чији је најистакнутији вођ био деспот Јован Спата у Арти. У Дукљи или Зети избише за време ратова између Симеуна и Уроша на површину три брата од

једног малог властеоског племена, три Балшића (1360), како изгледа, јужнорумунскога порекла, у сродству са арбанашким племством[1]. Они наскоро завладаше свом земљом до Призрена. Један од ове браће, Балша Балшић постаде женидбом господар Валоне и Берата. У суседству Драча био је тада најсилнији човек „princeps Albaniae" Карло Топија (1359 до 1388), који у једном запису на три језика, грчком, латинском и српском, у манастиру светога Јована код Елбасана означује себе као потомка „од крви краљева Француске". Он је био непријатељ Балшићима, који су га опкољавали са севера и југа, и Анжујцима, којима је отео Драч (1368). Поновна заузећа Драча од стране анжујских војсковођа помоћу „навареске" најамничке трупе, која се састојала из Шпањолаца и Баска, нису била дуга века. По дубровачким архивским књигама, варош је на послетку имао херцог Роберт од Артоа (1379). Али се и Балша Балшић потписивао као „дука драчки". Најзад Драч остане Топин.

Са истока се приближавала једна велика опасност, која је у току једнога столећа донела потпун слом старих хришћанских држава на полуострву. Турци османлије такође искористише византиске грађанске ратове и у Галипољу се 1354 године први пут утврдише на европском земљишту. Наскоро заузму и Димотику и Једрене. Српски краљ Вукашин хтеде их отерати са својим братом Угљешом, али обојица нађоше смрт у великој битци на Марици, код Чрмена пред Једреном (1371). Турске коњичке поворке крстариле су после ове победе кроз све области до Албаније и Грчке. Српски обласни владаоци у Македонији, са Вукашиновим сином краљем Марком у Прилипу на челу, морадоше постати турским вазалима. Балша Балшић нађе смрт у једној битци против Турака (1385). Многи од властеле понуде у тој тишмн своје земље Млецима, да би нашли склоништа у млетачким колонијама Велика битка народа на Косову Пољу код Приштине против Срба и Босанаца (1389) ударила је темељ османској владавини у унутрашњости полуострва на 523 године, до данашњих дана. Султан Бајазит I заузме свуда најважније вароши и градове за себе, прво Скопље (1391), да би обезбедио себи пут за Јадранско Море и Босну. Заузеће Тесалије (1394) отворило је Турцима пут у мале кне-

[1] Упор. моју Geschichte der Serben, I, 424.

жевине Грчке. Ђорђе Балшић буде од њих заробљен и под условом да преда Скадар пуштен у слободу. У Скадру, Дривасту и у пристаништу Светога Сергија на Бојани седео је тада две године (1393-1395) турски намесник Шахин („соко“), што је јако узнемиравало Млечане. Ђорђе до душе поново отера Турке из ових места, али није био у стању да их очува, већ Скадар и околину мораде за пензију уступити Млечанима. Скадар је онда остао републици светога Марка 83 године (1396-1479).

Иста је судбина снашла и Драч, који се најзад и иначе држао само с помоћу Млетака. Болесни син и следбеник Карла Топие, кнез Ђорђе Топиа, предао је град републици. Драч је остао млетачки више од једног столећа (1392-1501). Већ 1403 смањен је обим зидова, јер су грађани могли извести у одбрану одвећ мало људи. Млечани су се трудили да град претворе у острво; њихови инжињери радили су годинама са радницима из целе Албаније на томе да лагуну опет споје с морем. Властела из породица Топиа, Спата, Мусахи, Скура, Сахат итд. становала је делом у вароши, делом на својим пољским добрима. Comes Niketas Topia држао је Кроју као млетачки вазал, али по његовој смрти Турци одмах заузеше град 1415 године. У Берату и Валони постао је Балшин наследник, услед женидбе са његовом ћерком Ругином, опет један Србин, Мркша, син у време Стевана Душана познатога војводе Жарка (1396 до, од прилике, 1414). По његовој смрти његова удовица Ругина хтела је ту област продати Млечанима, али је Турци протерају, почну у Валони одмах градити лађе, и ту су варош задржали у својој власти читавих 495 година.

У Епиру опет владаху Талијани, у Јањини један Флорентинац Исаија де Буонделмонти (1386 до, од прилике, 1409), који се беше оженио удовицом српскога деспота Томе, у Арти палатини од Кефалоније из витешког племена ранијих анжујских вазала, а сада деспота, Токо из Беневента. Али 1430 заузеше Турци Јањину, 1449 Арту. Поменутима Токо остадоше на копну само неколико малих градова; до краја петнаестог века задржаше међутим острва Кефалонију и Занте. Ти Токо су једина средњевековна династија Балканскога Полуострва, која још живи међу напуљским високим племством: Principi de Ach[illegible] e Montemileto, Duca de Popoli, Conti de Montaperto итд.[1]

[1] Родослов код Hopf'a Chroniques gréco-romanes, Berlin, 1873 стр. 351.

Продирање Турака помагало је сеобу Арбанаса на југ. Арбанашке насељенике позивали су у херцоштво Атину још Каталонци (1387), доцније Аћијауоли, флорентински трговци, а сада атински херцози, који су их населили и код Коринта, и у Арголиди.[1] Други Арбанаси пођоше у византиске провинције у Пелопонезу, у Аркадију и Лаконију, још под намесником Мануилом Кантакузеном (+ 1380). Доцније је тамо населио око 10000 арбанашких породица Тодор Палеолог, брат цара Мануила Палеолога. Колонизација се наскоро рашири и на острва којима су владали Млеци или поједине млетачке породице, већ 1402 године на Евбеју, Андрос итд. У време турског освојења (до 1460) била је Мореја пуна арбанашких колонија, које су, храбро и јуначки, дале Османлијама очајан отпор. Остатака тих Арбанаса била је још у деветнаестом веку, за време грчких ратова за ослобођење, и на острвима Хидри и Специји. Њихови потомци говоре тоскиским дијалектом у старијем облику.

Север Албаније био је, међутим, поприште великих борба између Млетака и Срба. Последњи од Балшића, Балша III (+ 1421) мучио се пуних осамнаест година око тога да отера Млечане из скадарске области. Најзад узме за наследника свога ујака, српског деспота Стевана Лазаревића, који у савезу са мађарским краљем Жигмундом беше обновио моћ Србије. За Млечане је рат против таквога господара био много тежи но против једног малог брђанског кнеза. С тога они у миру на Бојани 1423 године предадоше Бар и Будву Србима, чија се држава сад опет протезала од Дунава до Јадранског Мора. Али кад Турци први пут освојише српску деспотовину, зазеше Млеци опет српске приморске градове(1442). Они више нису враћани, кад деспоту Ђурђу Бранковићу пође за руком да поново обнови своју државу (1444). Узалуд се Ђурађ трудио (до 1452) да отера Млечане. Млеци су знали да је поновно освојење Србије од стране Турака само питање времена; оно је, збиља, и дошло већ 1459 године, падом последње престонице Смедерева на Дунаву.

За време ових ратова много су помињани мали господари Северне Албаније: Дукађани, који 1393 године беху Љеш пре-

² Gregorovius, Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter. Stuttgart, 1889, св. II, стр. 229, 303.

¹ Упор. дела Fallmerayer'a, Hopf'a, Hertzberg'a, Finlay'a итд.

дали Млечанима, Захарије у граду Дању код Скадра, Јониме и други. Из малих почетака поникла је власт Кастриота, који су носили грчко име, „варошани“ kastriotis од kestron (од латинскога castrum; polis је био само Цариград) Први познати Кастриот био је 1368 године само кастелан града Канине код Валоне. Доцније је имао Павле Кастриот само два села у долини Маће. Познатији је Павлов син Иван Кастриот (1407-1437) „dominus satis potens in partibus Albaniae“, са војском од 2000 коњаника, почасни грађанин Млетака и Дубровника, али турски вазал. Његова област пружала се од морске обале код предгорја Родони северно од Драча до дебарског краја. Од његова четири сина био је Ђорђе (после 1422) као талац код Турака и потурчио се под именом Скендербег (турски Скандер-Александар). У црквеном погледу земља је потпадала делимице под католичку бискупију Арбанума, делимице под српску цркву, и тако је Иван Кастриот обдарио имањима манастир Хилендар на Атосу, задужбину Србина Немање. Уз то су сви ови арбанашки династи помоћу женидбе били у сродству са последњим српским владаоцима, и Топије, и Аријани, и Кастриоти итд. Последњи српски деспоти у јужној Угарској били су потомци једнога сина деспота Ђурђа, од Турака ослепљенога Стевана, који својом женидбом са Ангелином, ћерком Арианитовом, беше постао пашеног Скендербегов. Скендербегов син Јован имађаше пак за жену једну кћер деспота Лазара Бранковића († 1458), брата слепога Стевана Канцелари арбанашких владара писали су тада само српски. Дубровчани јављају 1434 године цару Жигмунду, да Андрија Топија има само „sclavonos cancellarios et scientes sclavicam linguam et litteram“, да се, кад добије латинска писма, мора обраћати на „cancelarios Latinorum“ у приморју, због чега тајна не остане сачувана и да му с тога цар пише у будуће само словенски.[1]

Особиту је пажњу изазвао, нарочито на Жигмундовом двору, храбри отпор, који су мали владаоци Средње Албаније од 1433 године са успехом давали Турцима, са Аријанитима, Музахима и Адрејом Топијом на челу. Успели поход, који је десет година доцније млади краљ Угарске и Пољске са Јованом Хуњадием и деспотом Ђурђем победоносно предузео преко Софије до Златице у Бугарској, имађаше крупних по-

[1] Gelcich und Thallóczy, Diplomatarium Ragus. 388.

следица (1443). Деспот Ђурађ после овога похода поново обнови Србију. Сада Скендербег побегне у Албанију, докопа се града Кроје који су држали Турци и, као Ђорђе Кастриот, постане опет хришћанин и главни непријатељ Турака (1443-1468). Око њега се створи савез арбанашке властеле, а Аријанит постане његовим тастом. Историја ових двадесетичетиригодишњих бораба може се расветлити само једном збирком повеља и исправа, која би је ослободила и од утицаја млађих легенада, нарочито романтичног приказивања свештеника Марина Барлеција из Скадра, чија је латинска књига све до скоро била главни извор за историју Скендербега. Са Млецима, који су једном расписали награду за његову главу, Скендербег у почетку није стајао добро, али је доцније, као и његов таст Аријанит, већином бивао млетачки најамник. Великог је ослонца нашао у оснивачу шпанске владавине у Напуљу, у краљу Алфонзу од Арагоније († 1458). Сина Алфонзовог, краља Фердинанда I, помагао је Скендербег (1461), за време једнога свога примирја с Турцима, лично са 3000 Арбанаса против анжујске странке и добио је зато имања и сталне дохотке. Његова се слава разнела по свему хришћанском свету, кад је султан Мурат II са својим сином Мухамедом 1450 морао одступити, после неуспеле опсаде Кроје. После пада Византије, Србије и Босне остала је Албанија као последња већа хришћанска држава на полуострву. Мухамед II лично је опсађивао Кроју још два пута (1466 и 1468), али је није могао заузети. Ну земља Скендербегова беше мала, његове трупе, од неких 12000 људи, једва беху довољне за дефанзиву па и то са потпором папе, Напуљаца и Млечана. Уз то је Скендербег и међу арбанашком властелом имао противника и супарника. Заузеће већих вароши у суседству, као Берата и Охрида, није му испало за руком. Да би мотрио на земљу с јужне стране, оснује Мухамед II једну варош која је још и данас добро позната, данашњи Елбасан, тада називан грчки Неокастрон, словенски Нови Град, талијански Terra nuova. Скендербег је умро 1468 године, кад му је било од прилике 63 године, у млетачкој вароши Љешу и тамо је сахрањен у цркви Св. Николе; кад су Турци доцније освојили то место, обију његов гроб и разнесу кости као амајлије. Остатке Скендербегове области предузеше Млечани. Била је то страховито опустошена земља. Само је између Галипоља и Једрена опустело толико средњевековних вароши

као у скадарском крају, пре свега епископска седишта Сарда, Дривасто, Балецо, Свач итд., који сви од XV века леже у развалинама.

Млечани у даљем ратовању немађаху среће. Кроја, коју је бранио Ђакомо да Мосто, мораде се предати 1478 године и од тада се звала турски Акхисар, „бели град“. Још у XIX веку било је хришћанима забрањено смртном казном да ноћу улазе у град. Јаке зидове и куле, које су образовале троугао, заштићене богатим изворима изнутра и стеновитим обронцима унаоколо, сравнили су Турци са земљом 1832 године, услед арбанашких устанака. Годину дана после пада Кроје морадоше Млечани 1479 године, после храброг отпора, напустити и Скадар. Држао се још само изоловани Драч. Витез Арнолд од Харфа (Harff) из Келна, који је туда прошао на своме хаџиском путу у Јерусалим (1496) и забележио и прве сачуване огледе „арбанашког језика“, назива га великим, „преплашеним“ градом. Њега је република изгубила већ 1501 године. Бар и Дулцињ отети су Млечанима тек у време битке код Лепанта (1571), после чега Млечани немађаху више ниједне једине станице између Будве код Котора и Крфа.

К. Јиречек.

(Свршиће се.)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Фридрих Ниче: Тако је говорио Заратустра. Друга књига. С немачког превео Милан Ћурчин.

У своме делу „С оне стране добра и зла“ Ниче говори на једном месту о својим „написаним и насликаним мислима“. Мало је казао кад је толико казао. У свима његовим делима, а нарочито у „Заратустри,“ има и одсвираних и отпеваних, и одсмејаних и изуздисаних, и изваjаних и саливених, и издобованих и измачеваних, и Бог зна још каквих мисли. Као што је Ниче, у духу своме, у исти мах филозоф, музичар и песник, тако је његов стил у исти мах и одређена језичка архитектура која мисли зида, и уметнички разуздан каприс који драгоцене речи котрља као шарени шљунак. Ниче удари штапом по ма којем корену или основи речи, а из њих врцају облици свих

идејних и гласовних нианса. Човеку је чисто језовито помислити да би Ниче био кадар из једне једите речи створити читав језик; и обратно, да би за израз једне једите идеје био у стању исцрпсти цео један језик.

У томе наизменичењу уметника и философа лежи највећи део оригиналности. и велики део шарма Ничеовог. И у преводима из Ничеа је то можда једна од главних унутрашњих особина: да се философишућем Ничеу сачува песништво, а певајућем Ничеу сачува философија. Ово није само игра речи. Нагласити то, потребно је у првом реду због преводиоца. Због оцене превода важно је подвући истину да Ниче ни онда, кад дира у мозак своје философије и у најфиније нерве својих мисли, ни за часак не испада из сјајних арабеска свога стила; и обратно, ма колико да потоне у бојама, тону и ритму којима слика и карактерише. он једнако тражи, даје и обара вредности.

Чудан је то језик. Реченице, које су, како рекосмо, у исти мах и назидане и отпеване. Које се у исти мах морају и гледати и слушати То важи особито за оне многобројне партије у „Заратустри“ које су, како би Ниче рекао. и „боље и горе“, реченице које носе неки силовити карактер, из којих вире у исто време сви инстинкти, и у чијој акустичној дражи има тако чудних ефеката и доброга и злога.

Цела разривеност Ничеове организације живи у његовом стилу. Сваки одељак, сваки афоризам у „Заратустри“ показује ону презатегнутост и онај авидитет с којима је Ниче доживљавао све своје осећаје и стицао све своје истине. а иза којих је обично долазила малаксалост, сумњање, бежање и гађење. Код Ничеа није метод да се јасноћа мисли постизава разрађивањем, него се, напротив, постиже стилски крепко сажетим афоризмима, који, светлији од светлијег, искрсавају као звезде У сваком ставу се рађа мисао. И тако рећи у самом свом рођењу носи цео свој живот и значај. А одмах затим пристиже нова мисао, са свима мукама новог рођења, тражења и уношења светлости. И колико немира и „ненамира и незамора“, како Г. Ђурчин каже, у свему томе! Таман се у једном ставу нешто свезало, у другом се кида; таман се у једном афоризму нешто запоштовало, у другом се хладно напада и гања; таман се замирише кадионица. завитла се буздован.

Овим малим, површним уводом, који би се могао разра-

дити, и било би веома пријатно разрађивати га, кад би то овде имало сврху, хтело се само указати на каквоћу посла и компликованост апарата, на муке и тешкоће, на слатке муке и тешке тешкоће у послу око превођења Ничеовог „Заратустре“.

Језикотворни су били у немачкој филозофији и литератури и Гете и Хајне, али која разлика у врсти преводилачког посла на тим разним текстовима. Гете, можда једини нетрагични геније, (ако ћемо и ми, као и он, прећутати његову сумњу у Германство) једини је можда имао потпуну хармоничност у стилу. Тешкоћа у превођењу његових фраза није толико у поклапању израза, колико у потреби да се сачува фина духовна веза многобројних детаља, који су мирно груписани око једне достојанствено рељефне главне мисли. Код Гетеа је преводиочев главни проблем у некој врсти препојимања.

Код Хајнеове прозе, са највише непреводљивих примера, тешкоћа лежи већим делом у изразу по себи. Врло често, доста једноставне мисли затворене су у компликоване језичке чауре, и draж је у томе да се мисао само кроз чауру назире, да се чаура не сме разбити, а мисао не сме изнети. Чаура је, код Хајнеа, обично виц, досетка, алузија, а казати вицу смисао, толико је колико и уништити га.

Код Ничеа, најзад, треба преводилац у великој мери да има и урођену и привређену способност препојимања, и јако, а сем тога нарочито покретљиво стање преосећања, а, преко свега, једно не само мождано савлађивање израза, каквом се у школама учимо, него темпераментно савлађивање израза какво се тек у борби са Ничеовим стилом стиче.

Ако је неко покушао превести који део из „Заратустре“, или, студирајући превод, нарочито сравњујући разне преводе, улазио дубље у значења и форме стила, и проницао мало даље, тражећи којим је пламеном плануо дух Ничеов кад је то и то написао, он осећа како се у њему тресе темперамент, и како се троши из најстраственијег дела свога духа.

Ми смо овако схватили и ценили и прву књигу „Заратустре“ у преводу Г. Ђурчина, а мило нам је констатовати да је Г. Ђурчин, сем потребне мере онога што се при превођењу Ничеа само по себи разуме, са много више темперамента и много снажнијим чекићем писао другу књигу српског „Заратустре“ него прву.

Искрено ћу признати како сам приступила прегледању Г. Ђурчиновог превода. Почећу — тако сам мислила у себи — са одељцима „У подне“ и „На брду маслинову“, а затим ћу прочитати и сравнити трећи део „Песме туробности“ и „Другу песму уз игру“. Прве две ствари да буду кушање за моћ препёвања, а трећа и четврта да буду испит колико се може достићи, домашити и добацити Ничеово чудотворство израза, језика и ритма; како ће српски звучати она јединствена разбрујаност Ничеове речи, која је у исти мах и говор душе и говор бича.

Веома ме је обрадовало што је „У подне“ остало врло лепа песма, и постало врло добар превод. Много пута је преводилац долазио у тежак положај, тражећи конгруентни облик за Ничеову фразу, која је тако разуздано своја и дрска да се буни против сваког поклапања. Г. Ђурчин је тај посао свршио више него ваљано, и посебне примедбе се могу свести на свега неколико случајева. Пало ми је у очи да је „Grass-Geflügel“ (за душу) преведено са „траво-певче“ (руски „птица луговъ“, француски „oiseau des prairies“), а пало ми је на ум да ли можда не би могло бити преведено са „крилатица из траве“. Затим, „Mittags-Abgrund“ преведено је са „понор на подну“, по моме мишљењу не много згодно, и ако је јасно да је преводилац то чинио с убеђењем да тај облик (а не „подневни понор“) јаче истиче персонификацију. „Hauch“ је преведено са „шум“, али то незнатно акустично померање може остати и због веома импресивно погођеног: „један шум, један ћув“. А одлично је нађен израз за „auswachen — истрајати будан“, и исто тако веома добро, и ако дрско, за „Du kleine Diebin, du Tagediebin!“ — „и мала губо, дангубо једна“.

Поред свега тога, криво ми је што је „У подне“ боље успело него „На маслинову брду“. Дужност ми је, међутим, да на овом месту наведем две околности. Прво, да за „Маслиново брдо“ имам нарочиту предилекцију, па с тога и нарочиту предрасуду: да је та песма само немачки могућа. А друго, што су ме у тој „песми“ преокупирале две сасвим непоетичне ствари, један негативни и један позитивни каприс Г. Ђурчина, од којих ме је онај први непријатно збунио, а онај последњи, напротив, пробудио у мени најлепше наде за оно што има да дође. Негативни каприс Г. Ђурчина, рекла бих, лежи у преводу текста: „räucherigen, stubenwarmen, ver-

brauchten, vergrünten, vergrämelten Seelen", што је дато са: „осушене, запушене (са којим значењем речи „запушен"?), напуштене, изнурене, иструлеле душе". Задатак је свакако веома тежак. Доказ је и у томе што га ни Рус ни Француз (Г. Ћурчинов превод сам стално сравњивала с руским и француским) нису умели у целини решити. Ја сам, наравно, далеко од тога да на очиглед толике немоћи себи верујем, али, ствар је одвише занимљива, и ја се усуђујем учинити неколико покушаја. Не би ли се „räucherig" могло превести са „димљив"; „stubenwarm" са „гњио", „запарен", „спарушен"; „verbraucht" са „истрошен"? „Vergrämelt" и „vergrünt" су сасвим тврди ораси. Али, како Г. Ћурчин има текст „vergrämte Rachsucht" (стр. 198) преведен са „загрижена жеља за осветом", не би ли можда „vergrämelt" могло бити „нагрижен", „наједен"? А за „vergrünt", пошто израз ни појмовно није баш апсолутно јасан, није ли се, према француском „moisi", могло узети „плеснив"?

Позитивни каприс Г. Ћурчина је у томе што се није, као Француз и Рус, направио невешт да је Ниче поред речи „Neidbold" употребио и реч „Leidhold", него је сматрао за дужност да дотле тражи док не нађе, (који принцип је, тако рећи идеално, провео кроз цео превод). Ако су „тополивац" и „звоноливац" добре речи, онда је и Г. Ћурчинова кованица „сузоливац" језички добра. То, уосталом, не знам, али знам да је као слика немачког врло финог и врло рафинисаног израза „Leidhold" одлична.

И с тим пријатним проналаском кренула сам даље, до трећег дела „Песме туробности". Ту ме је очекивало сасвим необично задовољство. Ако је слободно послужити се тим изразом: задовољство које човек има при веома занимљивој трци: сва нервозност очекивања, сва сласт оцењивања и погађања, сав немир да човек и сам потрчи с тркачима, све задовољство кад одлично трче и онај који бежи и онај који стиже.

Већ у првом делу „Песме туробности" има г. Ћурчин неколико партија (н. пр. schnüffeln und schlürfen) веома тачних сами по себи, а много боље нађених него у руском и француском преводу; затим, у другом делу, треба разгледати веома успео превод целог четвртог става. Додуше, пред крај, дивна фраза „der Tag klingt ab" пропала је на три разна начина у сва три превода. Рус је запушио уши да не чује да

је чар импресије везан баш за трајност глаголске радње, и превео „день отзвучалъ“; Француз је задржао трајност радње, али променио глагол, дакле и слику: „le jour baisse“; и тако се онда лакше даде опростити што је са г. Ђурчиновим „одзвоњава“, на жалост, такође одзвонило поезији небеских тонова у којима „тихо, тише“ умире дан.

Али трећи, највиртуознији, најлепши и најтежи део — њиме ми је г. Ђурчин учинио толико задовољство, да сам се, као дете, од радости смејала. Пре свега, што је г. Ђурчин „знао“ да „abgehellte Luft“ значи „помрачен ваздух“ (abhellen је, вероватно, постало аналогно сликарском и музичком изразу „abtönen“, што значи стишати боју или сурдинирати тон), док Француз, са доста „ситном мудролијом“, како би рекао Ниче, пише „l' air clarifié“, а Рус, који у свом преводу доста јасно показује извесне знаке entente cordiale-а, преводи „день яснѣетъ“.

А затим — али треба прочитати ту стиховану песму у оригиналу, треба задивљено стати пред живом бујицом речи, и пред јединственим, завитланим ритмом, од којег је цела песма добила облик завитланог бича или затегнуте жице. И онда треба видети како се Француз и Рус на неким врло значајним местима уморили, како им се раширио стих и омлитавио ритам. И најзад треба видети и чути г. Ђурчинов превод, и треба с великим признањем признати работу, при којој би човек, опет да употребим Ничеову реч, сасвим лако могао постати место „Selbstüberwinder“-а „Selbsthenker“.

Нека ми се дозволи да испишем два цитата, од којих је у једном неокрњена живост слике и све осећање оригиналног ритма, а у другом, усуђујем се рећи, много од лепоте беспрекорне Ничеове строфе.

(стр. 247)

Или као орао што у поноре
упире поглед дуг, непомичан,
у *своје* поноре: —
како се свијају
унутра, доле,
у већу све и већу дубину! —
тад,
одједном, правце
слети стрмоглавце
међ *јагањце*,
гледан, крвогладан
јагњећег меса.....

(стр. 248)

Кад зрак се смрачи,
кад месечев срп
кришом већ пуза зелен завишћу
на задњу румен сунца вечерњег —
— диндушман дану,
сваким кроком тајно
посецајући руже с бокора,
док једном главе своје не погну
и попадају све у мрачну ноћ —

Наравно да има нетачности, (Tau — слана, schleichend — пажљива, wissentlich — орно); премда, нетачности, које, кад се појам не узме за себе него у датој ситуацији, и нису све грешне; има недостигнутости, (како достигнути: selig-höhnisch, selig-höllisch, или Lamms-Schafs-Wohlwollen, или schafsmässig, lammäugig, krauswollig, премда је ово последње код г. Ћурчина доста добро; али кад се песма не чита тако као што лекар покуцкава здравог човека, него одједаред и течно, она је, све у свему, ваљана песма, и, поред све вратоломности, мајсторски успео превод.

„Друга песма уз игру“, која је већим делом врста сликоване прозе, опет је један од пробних каменова. У руском и француском преводу сликови су већином напуштени. Г. Ћурчин, напротив, трудио се да скоро свугде, и, поред свих поремећености реда речи, на оригиналним местима репродукује слик. Наравно, не увек успешно, али више успешно него неуспешно, тако да је течност и ариозност песме махом сачувана. Али мањи део тешкоће овога одељка лежи у слику, а већи део у потенцирано ничеовском језику и стилу. Навешћу у целини 11 и 12 став првог дела „Друге песме уз игру“, (с примедбом да су и остали ставови стилски слично компоновани), да се види и оцени врста текста који је требало на српски превести. Они гласе:

— „Ко да те не мрзи, велика везиљо, све чвршће стезиљо, свуд с нама ходиљо, у свему водиљо! Ко да те не воли, тебе милу, чедну, увек чилу, лакокрилу, безазлену а грешну!

Куда ме вучеш сад, ти ненамире и незаморе? А сад опет бежиш од мене, ти слатки ветропире и безобзире!“

И поред свега тога, Г. Ћурчин није себи дозвољавао одвише великих концесија у замењивању израза и фигура. Чинило ми се ипак да треба споменути израз „schmelzender Blick“, преведен са „наговоран поглед“. Разумем, или бар мислим да разумем шта је преводилац имао на уму кад се за такав превод решио. Поглед пред којим се противник „топи“ (у немачком), и поглед који има „моћ наговарања“ (у српском) одиста су веома сродног значења, али реч „наговоран“ није ни јасна ни лепа, а по својој прилици није ни добра. (Рекла бих да од глагола произведени придеви само са пасивним значењем имају наставак „ан“). Сем тога има још један пример одступања, можда још јачег формалног од-

ступања, али и са јачим оправдањем: кад је „Doch Kälte zündet“ преведено са „кад хладноћом стежеш“. Веома је успео превод израза „Thunichtgut“ и „Thunichtbös“ са „штеточина“ и „доброчина“. А све у свему, као што се и из неколико употребљених навода види, Г. Ћурчин и српски језик имали су јуначки да не малакшу на послу око ове песме.

Међу нарочито компликоване одељке долазе још „О мимопролажењу“, „Међу ћерима пустиње“ и „Чаробник“. У одељку „О мимопролажењу“ има сва финеса и сва грубост Ничеове дрске и богате фразе, и с тога се добро преведене партије морају веома ценити, а слабо преведенима се мора кроз прсте прогледати. „Sie sind alle siech und süchtig an öffentlichen Meinungen“ — „сви они болују од јавних мишљења и болују за њима“, (стр. 47; тај превод представља једну вишу вештину у изналажењу појмовне нијансе). „Schreib und Schreihälse, überheizte Ehrgeizigen“ — „пискарала и врискарала“, „частогубиви самољубници“; (стр. 48; такође веома успело). Напротив, веома је слабо успело: „Hier werden grosse Gedanken lebendig gesotten und klein gekocht“ — „овде велике мисли живе опаре па прокувавају док се не истање“ (стр. 46).

У одељку „Међу ћерима пустиње“, нарочито у другом, стихованом делу, има такође веома успелих имитација Ничеовог стила, који је ту, пред крај IV дела „Заратустре“, већ и одвише симболичан и китњаст. На пример:

„Ihres allerliebsten, allerzierlichsten Fächer- und Flatter- und Flitter- röckchens“.	„Дражесне јој, лепе, лелујаве лепезе-сукњице“.

где је изостављена реч „Flitter“ надокнађена игром „ле-ле-ле“ слогова.

У првом, такође стихованом делу „Чаробника“ имамо опет пример одлично преритмоване песме, и, изгледа само са два изузетка, скоро реч у реч тачно изведеног превода. Интересантну имитацију Ничеова стила имамо у тексту:

„Was willst du dir erstehlen? Was willst du dir erhorchen? Was willst du dir erfoltern Du Folterer.	Шта желиш да получиш? шта мислиш да докучиш? шта хоћеш да измучиш, о мучитељу!

где је човек готов да опрости нетачан превод речи „erstehlen“ са „получити“. Мислим само да се „Gefangner“ не може превести са „тамничар“, односно „тамничар“ узети место „сужањ“.

Тим пре, што се са задржавањем истог броја слогова можда могло рећи: „твој сужњи, али горд“. И, ако се не варам, „громокрија“ (аналого „винопији“) не би могло значити „Blitzverhüllter“, него, напротив, „Blitzverhüller“.

Г. Ђурчин, читајући много Ничеа, преведавши цело једно његово дело de facto, а преводивши Ничеа у мислима још и више, ушао је у дух и у технику Ничеовог стила, и стекао је извесну потребну и симпатичну дрскост у размицању језичких граница, и саображавању славенског језика добрим германским моделима.

Нарочито је заволео Ничеову игру са гласовним сликама, и велику пажњу, и велики труд са великом досетљивошћу троши да је, гдегод се даје, задржи, и често, и где је нема, направи. (Код Г. Ђурчина је то несрављено чешћи случај но у француском и руском преводу.) Има дабогме и доста изнуђених, силом направљених и незгодних израза и стилских комбинација, али цео овај његов рад велики је напредак у примени нашег језика на једном од најистакнутијих дела светских књижевности.

Ја ћу овде навести најкарактеристичније међу примерима те врсте, успеле и мање успеле подједнако, верујући да је то једно од најбољих средстава за оцену овог Г. Ђурчиновог рада, и, наравно, не упуштајући се при сваком примеру у размишљање и одређивање вредности. Међу најјаче примере долазе: „Tauf-und Tugendname — крсно и врсно име“, (стр. 69.); „Naren- Zierath, Narren- Schmierath — лудачке резотине, лудачке греботине“, (последње у смислу шарања по зидовима, стр. 72; додајем да у фр. и руск. преводу нема ни помена о некој фигури); „Leckerlinge uud Schmeckerlinge — чанколизи, слаткогризи“, (стр. 223.); „Wer den Abgrund *fasst* — који амбиз дохвати и схвати“, (са добро запаженим двоструким значењем и смислом речи „fasst“, стр. 229); „Ihr missriethet und halbgeriethet — промашени и пола домашени“, (стр. 237); „Allen Vögeln zuwinkend, bereit und fertig, ein Selig- Leichtfertiger — који маше свима тицама, спреман на лет смишљен, блажено-лакомислен“, (стр. 240); bel.u- und belüg nmundet — оговарали и олагивали“, (стр. 66); „War nicht aller Erfolg bisher bei den Gut-Verfolgten — зар нису увек досад највише терани најдаље дотерали“, (стр. 189).

У веома интересантне примере долази: „Dünkt's mich, ver-

gebt meinem Dünkel — тако ми се чини, опростите мојој причини“, (стр. 252); „Immer liefen bei solchen Zügen - Ziegen und Gänse und Kreuz - und Querköpfe - „таким су походима предњачили — предњакали разноврсни створови, четвороноги и двоноги, крштени и некрштени“ (ово је нешто и одвише смело, прво с глаголом „предњакати“, а затим, да се због тог глагола мењају одређени родови животиња у неодређене; али је превод веома занимљив, а смисао је, поред свега одступања, остао истоветан; стр. 91); „Ein heiliger Heule-Sturm — свети лети-вихор“, (стр. 147); „Wellen und Willen und Seelen — водица и вољица и душица“, (стр. 190); „Verstellt und versteckt euch — измотавате се и замотавате“, (стр. 274); „Deinen Ton, deinen trunkenen Unken-Ton — твој звук, твој опојни (?) крекетави хук“, (стр. 281).

Од примера те врсте забележила сам још ове: Du Wende aller Noth, du meine Nothwendigkeit — „ти препреко сваке потребе, ти моја прека потребо“, (гласовна слика је веома пријатна, али „Wende“ са „препреком“ није згодно преведено; стр. 109); „Binderin, Umwinderin Versucherin, Sucherin, Finderin — везиљо, све чвршће стезиљо, свуд с нама ходиљо“, (можда боље „за нама ходиљо“), „у свему водиљо“, (стр. 128); „Ausbund und Unband — „ненамире и незаморе“, (стр. 128); „Viele Menschen-Fische zerrn und zappeln lernen — an meinem Glücke — „многе људске рибе научиле нагризати и нанизати се на моју срећу“, (стр. 146); Ziecher, Züchter und Zuchtmeister — „извијач, навијач и васпитач, где су, са звуку за љубав, први, а нарочито други израз, незгодно нађени, стр. 146); „Deutsch und deutlich — „немачки и момачки“, а одмах затим: „Deutsch und derb — немачки и сокачки“, (стр. 219); Sucher, Versucher — кушитељи (?) искушитељи“, (стр. 9); Schiffer und Schiffbrüchige — бродоловци (?) бродоломци“, (стр. 77); „Schauspiel und Hörspiel — позорје и предигра“(?), (стр. 213); „Die Schickung meiner Seele, die ich Schiksal heisse — „ти уређење душе моје, које ја називам провиђењем“, (сличногласности ради „Schickung“ је слабо преведено; стр. 109); Todf inden gleich diese zwei zu Tod erschrockenen — „мислиш диндушмани су један другом, а обоје се тек душмански поплашили“, (сазвука ради је реч „душмански“ поновљена, и ако „сам“ се душмански поплашити није згодно употребљено; стр 162); „Des Blutegels halber lag ich hier.... da beisst noch

ein schönerer Igel nach meinem Blute — „пијавице ради лежао сам овде.... кад али зажедне крви моје још лепши пијанац“, (натегнутост у саглашавању „пијавица и пијанац“ је веома велика; (стр. 154); „Wohlwollige, wohlwillige Leute — „пунoруни, доброћудни људи“, (стр. 190.); „Wer essen will, muss auch Hand anlegen — „ко хоће да се прихвати мора да и сам прихвати“, (у Г. Ђурчина је овде, као и у изразу „мори жед, мори жуд“, гласовна слика које код Ничеа нема, стр. 224); „Klafft der Abgrund, kläfft der Höllenhund — зија провалија, зија паклени пас, (због сагласја је доста произвољно узето „зија“ место „кевће; стр. 227) „Saft- und Kraft-Spruch — реч пуна сока и смока“ (стр. 265).

Са свима досадашњим примерима имало се на уму показати не толико текстуелну и појмовну тачност, колико вештину у подражавању Ничеових стилских бравура. Изнећемо с тога још једну таблицу интересантно поучних и понекад интересантно спорних примера, у којима ће се главна пажња обратити тачности превода. У случајевима где се место Г. Ђурчиновог израза спомиње други, учињено је тако не са претензијом да је тај други израз добар или прави, него са жељом да се размишљањем и дискусијом, као плугом, преврне помало земља нашег још дуго незнаног и неизмереног језика.

„Lahm und lähmend — сâм узет, а чинећи узетим“, (зар се не би могло речи „сам богаљ, а богаљећи“, да се избегне оно „чинећи“, а касније, стр. 13, Г. Ђурчин и тако има тај исти израз преведен са „кљаконог“, стр. 10); „Errathen — „наслутити“, (стр. 10); „Das Gesicht des Einsamsten — „сабласт најусамљенијега“, (са којим текстом се у српском језику добија утисак да се најусамљенији појављује у виду сабласти, а у ствари је реч о сабласти која се најусамљенијем показала; стр. 10); „Klippen — стенурине“, (зар није то одвише јак израз за Klippen? стр. 15); „Wenn unter uns Zwang und Zweck und Schuld wie Regen dampfen — „док се испод нас спушта као киша пара од насиља и дима и кривње; (ова је фигура, мора се признати, и код Ничеа не баш најсрећнија, дакле је у толико опасније било „пару“ са „кише“ пренети на „насиље“, „дим“ и „кривњу“; можда би било јасније речено: „док се испод нас насиље, дим и кривња пуше, или праше као киша“; стр 25); „Mit zackichten Blitz-Golddrähten festzuheften“ — „да их прикачим угластим златним жицама муњиним“, (да ли за „zackicht“ није бољи израз „зупчаст“, а за

„festheften“ „прибити“, „прикуцати“; стр. 26); „Zieh-Wolken — „облаци што оклевају“; (не би ли се могло рећи „селице-облаци“; (стр. 26); „Ein harter Gast“ (за цичу) — „опор гост“; (није ли згодније „суров“; стр. 40); „Brünstige, dampfende, dumpfige, Feuer-Götzen — „запаљиве, димљиве и мемљиве кумире ватре“; (за „dampfend“ није употребљен згодан израз, а та омашка је, вероватно, последица још незгоднијег избора да се „brünstig“ у овом случају преведе са „запаљив“; (стр. 41); „Zu Bett kriechen“ — „успужам (?) у постељу; стр 41); „Ein geringes und ein reiches Bett“ — „мала и пространа постеља“; (због целога текста, говори се о сиротињи, потребно је било да се преведе са „једноставна и раскошна постеља“; стр. 41); „Wohlwille — пријатност“, (изгледа тачније преведено са добротност или благосклоност; стр. 44); „Seidenhase — свилокожа; (одлично нађено; стр. 72); „Urvaterland“ — „прадедовина“, (реч врло добра и лепа; стр 91); „Schleicher“ (о псима који се купе око палог човека) — „облизица“, (врло згодно нађено; стр. 98); „Seemannsherzen“ — „срца пловачка“, (зашто не „морепловачка“, стр. 108); „Gleich glühendem Erze — „као узаврео челик“; (зар не „усијан“; стр. 109); а одмах неколико реда даље, иста реч „glühend“ (о звезди) врло је пажљиво преведена са „горућа“; али у истој фигури и реченици: „Ein Stern, selig vor vernichtenden Sonnen-Pfeilen“ — „блажено испружена на домаку убитачних стрела сунчаних; (чини се да је незгодно речено за звезду „испружена“, и да би чак оригиналу ближи био текст: „звезда, блажена на домаку убитачних стрела сунчаних“; стр. 110); „Eine grosse Schwere und Schwüle wäre von dir genommen“ — „скинули би се са тебе велики терет и велика замука“, (где је „Schwüle“ одлично преведено са „замука“; стр. 120); „Gedrängt und gedrückt“ (о гроздовима) — „набубрела и погурена; (ова два израза се искључују; стр. 124); „Stürzende Thränen — „грозне сузе“, („бујица суза“; стр. 125); „Gold-smaragden — златно и бисерно“(?), (стр. 137); „Abgrund-Gründlinge“ (о рибама) — „на-дну-пловци“, (врло згодно; стр. 146); „Ehrgeiz-Gekrüppel — „што за класом страда (не значи довољно оно што Ниче каже, иако су раније споменути „пискарачки упљувци“; стр. 157); „Frierende — смрзлице“ (згодно нађено; стр. 192); „Lumpensammler — крпокупе“, (та реч, према „котлокрпа“, иако је добра, збуњљиво звучи због одвише сличних сло-

гова; а сем тога имамо изразе: „ритарош“, додуше са мађарским наставком; „прњар“, што би код Г. Ђурчина као „лешинари и прњари“ и врло лепо звучало; и најзад, од Личана сам чула израз: „они што се деру за старом робаријом“; стр. 199); „In die kältesten Wasser stürzte ich mich, mit Kopf und Herzen — „скакао сам без предомишљања у најхладније воде, главачки и срчано“; (рекла бих да овде смисао израза „mit Kopf und Herzen“ није толико управљен на *форму* скока, колико на околност да се „и глава и срце“ потапају у хладну воду, и да с тога изрази „главачки“ и „срчано“, премда у себи садрже и оно што се овде хоће, нису довољно директни; стр. 205); „Düsterling — намрштенко“, (одлично је погођено; стр. 224); „Man ist nur für das eigene Kind schwanger“ — „жена је трудна само за своје рођено дете“; (пошто се овде не подразумева баш трудноћа с дететом код жене, можда је згодније рећи: „бременитост долази само од свог рођеног детета“; стр. 233); „Vorreden, einreden — „да вас наговарају, да вам говоре којешта; (да ли није згодније „придобијати“ за „vorreden“, а „наговарати“ за „einreden“, јер „überreden“, оно што је у ствари „наговарати“, више је слично са „einreden“ него са „vorreden“; стр. 234); „Gerathen“ и „wohlgerathen“, у оба случаја са „домашено“; (можда би могло бити „домашен“ и „срећно домашен“; стр. 237); „Gleich Katzen machen sie Buckel, und schnurren“ — „као мачке начине грбу“; (можда би боље било, иако и Немци имају „Katzenbuckel“, а Ниче навлаш узео друкчије, можда би српски ипак боље било: „начинити мачја леђа“; стр. 239); „Besser plump tanzen als lahm gehen“ — „боље гломазно играти него ићи богаљ“; (оваква замена адверба супстантивом без „као“ мислим да у српском језику није уобичајена; стр. 240); „Auch das schlimmste Ding hat zwei gute Kehrseiten“ — „и најгора ствар добра је кад се окрене наопако“; (овде изгледа згоднији превод дословце: „има два добра наличја“, јер тиме је смисао помакнут до претпоставке да је, према приликама, и лице наличје; стр. 240); Zarathustra der Wahrsager, Zarathustra der Wahrlacher — Заратустра пророк, Заратустра увек насмејан; (ако „Wahrsager“ овде значи „пророк“, онда „пророк на речи, пророк у смеју“; ако „Wahrsager“ значи само „истинит на речи“, онда „истинит на речи, истинит у смеју“; стр. 240.); „Pöbel-Schwindhunde — „огавни огари“; (ово изгледа прилично несавладљиво; „огар“

је исто што и „хрт“, а „хрт“ је „Windhund“, а Windhund није у сваком случају Schwindhund; затим, „огиљи“ је мало за косе довучени синоним за „Pöbel“, у смислу адјектива; у фр. преводу стоји „chien étiolé“, а у руском „чахлый песъ изъ толпы“; стр. 241.); Schwärsichtig — сушичави; (можда боље „гнојници“; јер „schwären“ је гнојење у смислу улцерирања, а гнојави процес у сушичавим плућима није то, а сушица је код нас само туберкулоза у плућима; стр. 241.); „Fein geworden (о страху) — „истањио се“; (да ли није згодније „претањио се“, јер одмах затим долази „постао духован, душеван“; стр. 252.); „Abmeiden — „ничију непипао“, (врло добро преведено; стр. 153.); „Gurgeln und schnauben (за човека) — пуши и пенуши“ (да ли не би могло бити „гргоће и дахће“, пако из њега треба да покуља нешто „што се не да исказати“; стр. 287.); „Schlauheit — мудрина“, (врло добро употребљено за нарочиту врсту лукавства; стр. 268.); „War er nicht mit Grund abgetödtet und abgetan — „зар није био из темеља умртвљен и утуљен“; (чини се да је „mit Grund“ требало превести са „с разлогом“; реч „abgetan“, коју Рус прескаче, Француз преводи са „périmé“, а Г. Ћурчин са „утуљен“, није добро прошла ни у једном случају; у нашем преводу би можда ипак боље послужило: „скинут с дневног реда“, тим пре што је цела ситуација у „Магарећој слави“ грубо комична; стр. 273); Schelm је добро нијансиран, према потреби, једаред (стр. 44) са „смутљивац“, а други пут (стр. 273) са „спадало“; „Hellblasen“ — „издувати помрчину“ (добро нађено; стр. 275); „Wer hat Herz genug dazu“ — „у кога је срце у јунака“(?) (стр. 280); „Es gräbt noch der Holzwurm, der Herzenswurm“ — „још дубе дрво црв, и срце црв“; (течно изговорена, ова фраза збуњује због фонетички и падешки незгодно нарећених речи; стр. 281); „Klügere Hände“ — „досетљивије руке“, (веома добро употребљено; стр. 282); „Alle Dinge sind verfädelt“ — „све су ствари удепуте једна у другу“; (врло добро; стр. 285); „Lichtscheuche — светломрсци“; (слабо успело; стр. 56).

Најзад још неколико речи о српском језику и правопису Г. Ћурчина. Ма да је овај други део његова превода несоспорно и тако рећи очигледно јачи од првог, ја не мислим да је Г. Ћурчин пре две године мање знао српски него сада. Мислим само то да је дугим превођењем Ничеа Г. Ћурчин боље прилагодио себе да Ничеове мисли српски мисли, и да

према томе језик не савија чисто по спољашњој, него и по спољашњој и по унутрашњој потреби.

Наравно, језичких тврдоћа, рапавости и ишчашених зглобова има, али то је неизбежно при оваком послу, а нарочито са језиком који има велику флексибилност и много модела, а нема довољно норми. То нам је велика невоља не само у изграђењу језика, него и у граматици, а нарочито у правопису.

На овом месту ми долази на ум реч Г. Павла Поповића, који је, утишавајући једну дебату на задњој седници Друштва за Српски Језик и Књижевност, рекао: да свако од нас зна како треба да пише, прећутавши да је и то лице наличје, да то јест само зато *свако* зна како треба писати, јер у ствари *нико* не зна како треба писати. Врло је интересантно да у нашој књижевности, пре свега, ни сви најмеродавнији не пишу једнако; затим, да се немеродавни апсолутно не угледају на меродавне; и најзад, да се у критици то питање о изравнању правописа никада не помиње. Оправдани разлог томе непомињању је у томе што се наш језик баш сада налази у пуном замаху свога развића и модернизовања, па би штета било сметати том органском напретку техничким и граматичким цепидлачењима и непријатељствовањима. Али, с друге стране, то апсолутно нетражење норме и ауторитета, учиниће те ће после садашњег безвлашћа доћи неко стовлашће, и онда ће срећивање спорова ићи много теже

Вук Караџић нам је оставио да пишемо као што говоримо. Али у тој спасоносној науци, као, у осталом, у свима спасоносним теоријама, има и фаталности. Јер свако од нас *говори* као што *чује*, а свако од нас друкчије *чује* говор. И затим, слух, као једно од најфинијих наших чула, тако нијансирано опажа, да о некој консеквентности, чак ни у истим случајевима, не може бити говора. Некоме се чини да се предлози и прилози између себе и са заменицама и именицама сливено изговарају, а некоме не. Или, у неким случајевима чује сливеност, у другима одвојеност. Има затим људи који не само да тако чују, него им је начин изговора такав да „д“ пред „с“ остаје „д“; другима се чини да се „д“ и пред „с“ претвара у „т“. итд.

То су разлози те се делимо на оне који крајње неконсеквентно пишу, и на оне који из те досадне ситуације покушавају да се спасу педантном и претераном доследношћу.

Г. Ћурчин везује и по две и по три речи. Он пише: „брже-боље“, „одувек“, „тојест“, „например“, „крозањ“, „будикакав“, „уподне“, „нањ“, „уњ“, „јели“, „уистини“, „наокупу“ „дали“, „одмалена“, „маколико“, „ниуколико“, „иподакле“, „узбрдо“, итд. Али Г. Ћурчин пише поред „уистини“, „у ствари“, поред, „уподне“, „у вечер“, поред „уњ“ „к њему“, поред „узбрдо“, „на силу“, поред „упола“, „у двоје“, поред „брже-боље“, „брже боље“ и „то боље“, поред „ниукога“, „ни“ „у“ „ког“, (на насловном листу), поред „многошпошта“ „ни“ „на“ „што“ итд.

Ствар постаје међутим још компликованија кад се узме у обзир да комбинације истих речи имају разна значења, и да је разлику можда најлакше маркирати растављањем односно састављањем. „На то“ и „нато“, „за то“ и „зато“, „и ако“ и „иако“ изгледа да није свеједно. Текст: „stark genug dazu“ преведен је са: „да је зато доста јак“, (стр. 239) „Зато“ је „darum“, а „за то“ би морало послужити као dazu. Г. Ћурчин даље има: „Ти нато мислиш, о Заратустра“, где би можда „на то — an das“ требало разликовати од „нато“ — darauf (прилог за време).

Неодређености у нашем правопису мора се надала приписати и то што Г. Ћурчин пише „господствен“ и „срећтно“: затим: „отсад“ „отскочих“.

Још ми је упало у очи да у тексту долази „Јевропа“ и „Јевропљанин“, а одмах затим „европејски“ и „Европејац“. Сем тога, глаголски прилог „ћутати“ стално у облику „ћутећки“. И најзад, „човечуљак“ и „кладенац“ са петим падежима у облику „човечуљку“ и „кладенцу“, од глагола „разрећи“ заповедни начин у облику „разрекните“, и „грозни чокот“ место „гроздани чокот“. А на 238 стр. изостао је из превода цео један став.

Ако се овом прегледу дода још израз признања због веома јасно и занимљиво израђеног предговора о суштини Ничеових главних мисли, онда, као закључак, понављам пређашње своје речи: да је Г. Ћурчинов превод, узевши га ма са којег гледишта, датум у нашој преводној књижевности.

Исидора Секулић Стреминцка.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Арбанија. — Грчка и Турска. — Русија и Румунија.

У Арбанији још траје буна. Кнез Вид једва да је господар Драча, који са сува стоји пред устаничким четама, а са мора под заштитом аустриских и талијанских ратних бродова. Напори арбанашке владе и међународне комисије да изведу противу побуњеника своје верне Миридите и Малисоре, дали су осредње резултате Малисори и Мирдити су пошли противу устаника, али су показали на путу за Драч колебања, која значе да кнез Вид нема никога уза себе у Арбанији. Тај кнез, за кога се казало у Риму и Бечу да је свуда с одушевљењем дочекиван од стране Арбанаса, сад је од свих Арнаута презрен. Његови представници на страни позивају Европу „да спасава Арбанију, јер је кнез немоћан“, а кумови кнеза Вида суде се сад како је могао и смео да се прими кнезовања у Арбанији коју је тако мало знао и за чије управљање тако мало подобности и знања донео. Пријатељи кнежеви су врло спори да га узму у одбрану. Први кнез од нове Арбаније је осуђен; и само страх од нових заплета може задржати Европу да му нађе наследника који би давао више јемства него кнез Вид да Арбанаси и њихова Арбанија неће сваки час претити европском миру. Створивши Арбанију Европа јој је поставила, као каквоме малолетнику, стараоце, а за извршиоца старалаца изабрала је једнога немачкога кнеза. Стараоци су се одмах у почетку разминули у начину рада и задацима пупилнога стараоца. И тако је изашло да треба и туторима тутор. Позвавши Европу да узме бригу над Арбанијом Аустроугарска и Италија су показале да су немоћне даље да заједнички туторишу у Арбанији. Ако Европа прихвати позив онда ће морати овога садањега кнеза или другога владаоца да стави под старатељство своје међународне комисије. Докле је европска контролна комисија заседавала сама у Валони и Драчу, ствари у Арбанији су ишле боље; чим се искрцао кнез Вид у Драч све се почело окретати на горе; управо горе него што је ико мислио. Европској контролној комисији ће поћи за руком да поврати релативан мир, ред и поредак у Арбанији Она ће моћи приступити раду на организовању земаљске управе, истина са много спорости и тешкоћа, али вероватно с више сигурности и

са више јемства за Европу. За Европу је данас доста да се, пошто пото, одржи за сада њена политичка комбинација створена у Лондону, докле не дођу боља времена те да је замене другом, јачом, бољом и сталнијом комбинацијом. У Европи на шест Великих Сила пет Сила су убеђене да се данашња Арбанија не може одржати. Шеста Сила види то исто, али догма је њене спољне политике данас: „Арбанија мора пошто пото постојати“, зато је створена.

Грчка и Турска су у врло затегнутим односима. Турска, у жељи да добије острва Хијос и Митилену од Грчке, предузима све мере да присили Грчку да јој уступи та два острва. Једна од мера које Порта испод руке предузима јесте систематско и насилно помагање и исељавање Грка са територија турских у Европи и у Азији и упућивање муслимана који се селе из Европе, да заузимају имања Грка, отоманских поданика. Ова мера изазвала је Грчку на жалбу пред Европом, и васељенску патријаршију у Цариграду да затвори све православне школе и цркве у отоманској царевини. Кад на оваква два грчка протеста није добивен задовољавајући одговор, Грчка је почела чинити оне припреме које су често предзнаци оружаног сукоба. Турска је тада предузела неке мере да спречи насиља која су се догађала највише у најмноголуднијим грчким становништвом азиским варошима. Турска се брани да је емиграција Грка природна последица рата, да се са нових територија грчких исељавају Турци под притиском грчкога становништва, и да су ти Турци исељеници криви за насиља над грчким становништвом у Турској. И ако сваки признаје да су исељавања обичне последице рата, борба две расе огорчене ратом и осећањима побеђених и победноца увек изазива насиља, — ипак је морало грчкој влади упасти у очи да се гоњења Грка у Турској систематски врше и по целој царевини, дакле и у оним местима где нису долазили исељени Турци из Грчке У овоме уверењу је владу грчку учврстила и једновременост напада на Грке у Бугарској. По целој Бугарској, у исто време су руље нападале и отимале грчке цркве, школе и дућане по градовима гдеових има. Очигледна је била заједница између Софије и Цариграда у намери да се изазову компликације и из њих извуку користи. Изјаве турских и бугарских државника да су њихове владе најмирољубивије нико у Европи није узео озбиљно; кабинети европски су одмах предузели мере да се

оружани сукоб спречи. Последњи одговор турски на грчку протестну ноту, одлазак Талат-беја у Малу Азију и изашиљање драгомана из амбасада Великих Сила у Цариграду, дају неке наде да ће ствар бити изравната. Спор између Грчке и Турске биће за данас изравнат, јер је Грчка још јача на мору од Турске. Чим буде Турска добила своје нове бродове она ће опет покренути питање о острвима и тада ће опасност за мир бити много већа. Турска у своме сукобу са Грчком имала је стално моралну потпору Бугарске; онога дана кад грчка и турска флота буду једнаке снаге и ако Турска ступи у акцију, Бугарска ће и ефективно помагати Турску.

Посета, коју су руски цар и цела царска породица, у пратњи министра Иностраних Дела Сазонова, учинили, у Констанци, румунској краљевској породици, може се сматрати као добар знак за сређивање прилика на Балкану. Здравице које су измењане на свечаноме ручку између цара Николе II и краља Карола I, у томе погледу су од прве важности. Краљ румунски је казао: „Стална и непроменљива тежња Румуније је да допринесе да се, путем непромењене равнотеже и срдачних односа између балканских држава, одржи благотворни мир помоћу кога само балканске државе могу доћи до благостања коме теже“. Руски цар је одговорио да нигде нису тако радосно поздрављени постигнути резултати у томе погледу него у Русији у којој се све навикло да живо учествује у судбини православних. Овоме је цар додао још за односе између Румумуније и Русије: „Ослањајући се на узајамне симпатије два народа, пријатељство између Русије и Румуније одговара у исто време не може боље бити историским традицијама и интересима обе државе. У тој заједници интереса лежи једно јемство више за срећно развијање наших пријатељских и суседских односа“. Интереси Русије и Румуније у Црноме Мору као и тежња да се стање створено уговором Букурешким одржи за сада, довели су цара руског румунскоме краљу. Овај владарски састанак значи потврду заједнице интереса и идентичност погледа на Балканске послове. Горње изјаве дате у тренутку кад се заоштравају грчко-турски односи и погоршавају унутрашњи догађаји у Арбанији, имају значај једне опомене свима који желе да се на Блискоме Истоку још не учврсти мир. Русија и Румунија, чија је досадања политика била пуна умерености и умиривања, објављују

из Костанце да ће бдити заједнички и од сада да се, с муком стечени, мир очува. Зато није потребан савез између Румуније и Русије, о коме се толико говорило нарочито у аустроугарској штампи приликом посете цареве у Костанци. Румунија је, стицајем прилика и географским положајем својим, одређена, после другога балканскога рата, да игра велику и врло деликатну улогу посредништва и умеравања и на Балкану и на Блискоме Истоку. Ако она једнога дана доиста одбаци ту улогу и начини савез са Русијом, онда ће то значити да друкчије није могло бити и да су нови догађаји на помолу.

Кад је царски брод упловио у Костанцу, стигао је немачки цар у Конопиште, где је двор аустроугарскога престолонаследника. Овај дворац у Чешкој често је бивао место састанка немачкога цара и аустроугарскога престолонаследника. Свакоме састанку ова два човека придаван је значај баш и онда, кад му је повод био сасвим обичан; и овоме данашњем састанку даје се политички значај. Питање о положају Тројнога Савеза у Средоземноме Мору још је увек на дневноме реду, те и цео овај састанак може бити њему посвећен. Аустроугарске Делегације су вотирале скоро по милијарде круна за једну нову флоту те би природно било да савезници савезнички и ово питање уреде, нарочито у времену када се и шеф руске флоте налази у Паризу, и кад енглеска флота иде у руске воде.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Румуни и Бугари. (B. Stambler, *Les Roumains et les Bulgares*. Paris 1914).

Сан-Стефански Уговор су градили Руси, почиње писац, зато је он имао карактер панславистички, — Берлински Уговор су правили Немци и непријатељи Руса, те је зато пангерманистички. Зато нису ваљали ни један ни други. Али кад уговор о Балкану граде Латини онда је добар. Букурешки Уговор о миру је уговор, који су Румуни уз потпору Француза правили, и зато је тај уговор један тријумф Латина. Букурешки Уговор о миру на Балкану је решио два питања: удесио равнотежу на Балкану и опаметио Бугаре. До Букурешкога Мира од 1913 године на Балкану су се водиле крваве свађе међу хришћа-

нима о територије и о народности. Букурешки Уговор је томе учинио крај. Бугари су се нарочито одликовали беспримерном свирепошћу и незајажљивошћу; они су хтели све да сатру и узму, да буду господари на Балкану. Румунија их је сада освестила и научила да има још некога поред њих на Балкану. Бугарска теза да су у Маћедонији Бугари, а не Срби, нема вредности; тамо живе Словени. Бугари треба да су стрпљиви, доћи ће време да се и њима подели правда. То ће бити оно време када ће вечна правда досудити свакоме што му припада. Том утехом завршује писац свој рад.

Међународни уговори, наглашавано је толико пута, регулишу извесне односе у даноме тренутку и њихова садржина се опредељује према специалним приликама у којима се преговорачи налазе. Кад се градио Сан-Стефански Уговор, Русија је била победилац и преговарала у четири ока с Турском. Кад су Силе правиле Берлински Уговор, Русија је била слабија, и противу себе имала Немачку, Енглеску и Аустроугарску. И за оно време је, дакле, равнотежа на Балкану била најбоља онаква какву су је оне створиле. Отада су се измениле прилике. Односи унутрашњих снага балканских држава променили су се, равнотежа се покварила, дошао један па други рат, најзад и Букурешки Уговор, којим нису задовољни Бугари, Турци и други. Тако је увек бивало с уговорима који су склапани после ратова, и тако ће увек бити. Једна је страна увек незадовољна. Букурешки Уговор није триумф латинске цивилизације него победа добро схваћених румунских интереса, који су налагали тада само једну добру солуцију за Румуне: са Србијом и Грчком противу осионих нападача Бугара. Руска жута књига и Аустроугарска црвена књига показују потпуно јасно целу акцију Румуније као такву. До пред сам рат, који је Бугарска наметнула Србији и Грчкој, Румунија је била готова да се погоди са Бугарском. Сама је Бугарска крива што су Румуни нагло променили држање и објавили рат и прешли с војском бугарску границу. Како је после тога све ишло то се данас зна. Букурешки Уговор је пре триумф начела: Балкан — Балканским народима; начела равнотеже снага на Балкану. Букурешки Уговор су начиниле саме Балканске Државе, без интервенције Сила. Букурешки Уговор је обележио Бугарској границе у којима треба да се креће, да не штети интересе осталих Балканских народа без обзира на расу и веру. Да су ова два начела добила санкцију највећа је заслуга Румуније; то је изван свакога спора, то није постигнуто захваљујући латинској цивилизацији, него приликама које су се у јулу 1913 године стекле и добро срачунатим интересима. Кад је у Лондону закључен балкански мир без учешћа Румуније, тадања румунска опозиција а садашња владајућа странка добацила је влади Мајореска „ви

сте пропустили воз да вам измакне испред носа, други воз влада Мајорескова није пропустила

J. M. J.

БЕЛЕШКЕ.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Скупштина Српске Књижевне Задруге. — У недељу, 27 маја, у 4 часа по подне, у дворници III Београдске Гимназије, држана је XXI редовна годишња скупштина Српске Књижевне Задруге. Седници, сем чланова добротвора и оснивача Задругиних, присуствовали су Г.Г. Отон Кучера, председник Матице Хрватске, Др. Фердо Шишић, професор Загребачког Универзитета, Никола Бабић, председник и др. Фрањо Кулишић, тајник дубровачке Матице Српске, др. М. Бокшан, подпредседник Матице Српске (новосадске), А. Колер, члан управе Словеначке Матице, и многи од изасланика на свечаности откривања Доситејева споменика.

Скупштину је отворио Г. Стојан Новаковић, председник Књижевне Задруге. Он је поздравио госте и представио их је Скупштини. Њему је, на поздрав, одговорио Г. Отон Кучера, изјављујући, у име Матице Хрватске, жалост за покојним Јованом Скерлићем.

Затим су изабрана три секретара, и три задругара за бројање гласова и оверење записника. За секретаре су изабрани Г.Г. Миодраг Ристић, Владан Јовановић и Милош Зечевић.

После тога приступило се читању извештаја Управног Одбора. Прво је тајник Г. П. Поповић прочитао извештај о књижевном раду Задруге, већи део тог извештаја штампамо у овој свесци под насловом „Српска Књижевна Задруга у 1913 години“. Из тог извештаја, навешћемо још речи којима је тајник пропратио смрт Скерлићеву. Те речи гласе:

„У својим досадашњим извештајима управа је често имала прилике да са захвалношћу помиње име Др. Јована Скерлића; овога пута има да га са жалошћу помене. Као и цео наш српско-хрватски народ, тако и Српска Књижевна Задруга жали за Јованом Скерлићем, као што се жали при великим, тешким и ненакнадивим губицима. Један део своје лепе и широке интелигенције и своје невероватне енергије он је дао Задрузи, као што их је целе давао целој књижевности, просвети, култури и јавној акцији нашој. Ушавши 1908 у Књижевни одсек и Главни одбор С. К. Задруге, он је учинио низ корисних дела у књижевном и националном послованју Задругином. Дао је више реферата о списима Задрузи намењеним: *Гимназији* Г. М. Ускоковића, *Нашу [illegible]* Г. М. Павловића, *Пол-*

шије Г. С. Ћоровића и др. — и чинио да примљена дела буду боља но што су их писци у првој редакцији дали. Издао је четири одличне књиге у Задругиним публикацијама — *Драмашске сӣисе* (III св.) Ј. С. Поповића, *Вечишог младожењу* Ј. Игњатовића, *Сањала* М. Шапчанина, *Васу Решӣекша* Ј. Игњатовића, — све у интелигентној и пажљивој редакцији и с одличним уводима. Достојно је и корисно заступао Задругу на скупштинама Матице Хрватске у Загребу, на прослави Станка Враза у Љубљани, на прослави десетогодишњице Просвјете у Сарајеву. У седницама управе, на скупштинама задругара, у свом књижевном делању ван Задруге бранио је интересе Задругине, давао правац књижевном раду њеном, речито штитио и заузимљиво истицао њему тако драге млађе књижевнике који су нада и будућност наше установе, уносио и реда и тачности и разумевања у цео наш рад, и залагао се за сваки добар покрет у Задрузи. Он је, најзад, дао и шири оквир Задругину раду. Његова је идеја о узајамности Српске Књижевне Задруге и Матице Хрватске. Његов је велики удео на стварању Савеза југословенских културних друштава. Његово је дело, напослетку, и ова цела Доситијева прослава, у којој учествујемо сви, само њега нема И све је он то радио с примерно правилним схватањем потреба Задругиних и с беспримерном љубављу за све што је добро. Као што је наш уважени председник рекао, отварајући прву седницу Задругине управе после смрти Скерлићеве: „Ми ћемо на његово место у Задрузи наћи другога, али њега нико неће моћи заменити“. Као мали дуг за велика дела његова, Задруга је положила венац на његов одар, уписала га за добротвора Ђачке трпезе, за књижевни фонд његов унела је леп прилог, и предлаже га скупштини за почасног добротвора. Нека је светао спомен Јовану Скерлићу! Слава му!“

Затим је Г. Х. Лилер, благајник, прочитао извештај о стању друштвене имаовине. Као четврта тачка дневнога реда било је читање извештаја надзорног одбора.

Приликом пете тачке дневнога реда, давања разрешнице Управном и Надзорном Одбору, настала је дебата о раду Управе. У дискусији су учествовали Г.Г. Јован Томић, Гаврило Јовановић, Никодим Васић, Милан Грол, Миодраг Ристић, тајник Павле Поповић и благајник Хенрик Лилер. После свршене дебате дата је разрешница управи. Одмах затим изгласан је предложени буџет за рачунску 1914 годину, и приступило се избору нова два члана и једног заменика у Управном Одбору и једног члана у Надзорном Одбору, који су, према друштвеним правилима, требали коцком да испадну из Управе. Сви они понова су изабрани. После тога је настало одлучивање о проглашавању повереника за добротворе.

Скупштина је закључена у 6 и по часова по подне.

М. Б.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Павле Поповић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Уредник, Павле Поповић.

1 ЈУЛ, 1914.

БЕОГРАД.
Нова Штампарија „Давидовић“, Дечанска 14.
(Бр. 323, XXXIII, 1). Цена: 1 дин.

САДРЖАЈ.

— 1 јул, 1914. —

Српски Књижевни Гласник излази 1 и 16 сваког месеца у свескама од пет табака, и стаје:

на три месеца 4·50 дин. (круна).
на пола године 9— „ „
на целу годину 18·— „ „

Засебна свеска стаје 1 динар (круна).

Претплата се шаље унапред.

Корице за поједине књиге стају 1 динар (круна).

Писци се моле да рукописе, писма итд. упућена Уредништву шаљу на адресу: Скопљанска Улица, 9.

Претплату листа ваља слати Администрацији: Скопљанска Улица, 9.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

КЊИГА XXXIII, БРОЈ 323. — 1 ЈУЛ 1914

ЧУДНА СВОЈТА.

(Крај.)

С тога ја наздрављам ономе моменту, када ће она попут побједника погледати великим оком угаслога сунца нашу земљу мртву и смирену на свом властитом одру. Дакле, замислите си то вријеме од бескрајне вјечности, замислите ту неизмјерну количину енергије, тај огањ и зрак, ту стварајућу силу и покретност, што га она уложи, док своје дјело створи; замислите да је то рад једнога сликара или кипара, коме можемо дати име бог... и тада тек порастете пред собом у самом удивљењу, тада тек избије из вас право обожавање једнога неизреченога мајстора... Дакле, такоме једноме ја се само клањам и више никоме, никоме... С тога будимо доследни себи и останимо радници сумње и потраге... Боља је разорба него творба!... — и Керн сав одушевљен, играјућих зјена, горућег лица и дршћући у бујној дугој бради понесе чашицу абсинта на усне, да ју у трен искапи.. Остали куцнуше се и искапише.

На бујном плинском свијетлу, превученом димом, а пред блиједим измореним, исисаним лицима, свијетљаше се у дугој пљоснатој боци као изгњијечени сок из траве, абсинт. На зеленој глаткој чохи биљара склизаху се кугле, ударене кејима, својим правцима, творећи лупу и поскок. Вишекрат поскочила би која срдито из свога зеленога лежаја према кругу

тужне обитељи, као да тражи, равнана руком судбине, смртоносни ударац за њихове уморне главе. Сва просторија бијаше пуна гостију, који на свијетлу завијени димом, попримаху чудне облике неких стравичних бића, која су побјегла из својих улица и станова, пред грозном осјетљивом досадом, што извире из ноћи и дубоке, бескрајне сјеверне зиме.

А вани је јадиковао вјетар у витлајућим струјама снијега, танано и јетко цвилио на предугим равним електричним жицама дуж улице и срдито насртао на широка освијетљена стакла к ване, пријетећи тужној обитељи својом поразном студени.

Трамваји су јурили са свом брзином, продирући својим оштрим виолетним и жутим очима испред каване у густу алеју лебдећих свјетала, крешући у тријесу плаветне искре на фијукавој жици.

Они су пили абсинт све то више, да су им се мутиле очи и главе уморне тонуле удубљеним грудима. Неки стискаху грчевито руке или задијеваху их у дуге косе, или трзаху се у грудима и плећима патећи живчано.

Један погнути дуги сликар, који никад са себе не свлачи дугога изједенога капута, хваташе се пречесто руком о затиљак и пискаше од тупих болова у малим можђанима ћутећи жалосне предзнаке парализе.

— Имам осјећај — говораше он храпавим гласом алкохоличара и показиваше на главу, — к о да носим ту комад тврде опоре храстовине...

— Ничега се не страши, — тјешили су га остали, — најгоре, што те може задесити, јест смрт...

У то дотетура на перима, вјечно пијана или бар супијана, нека њемачка списатељица.

— О, сервус, Жани; сêјвâ Жанрле, — провалише они у тупи пијани смијех и посадише је до себе.

Она прихвати сухом зеленкастом руком умах за чашу.

— Дјецо, идемо Кати Кобус, заједничкој матери, одмах, одмах, — повика она.

Грк Кулукис извуче испод саметна капута своју флауту.

— На ноге се!

Тужна обител подиже се од стола, неки знатно тетурајући и стадоше грабити за капутима.

— Тко плаћа, — приступи нагло конобар.

— До сутра. Herr Ober, — закмиа множина куштравих глава.

— Ја, господо, до сутра.., — скупи он невољно уста, — чекајући на то „до сутра“, остат ћу ја без чакшира.

— Ако не ћете шутјети, — загрози му се један члан великих сивих очију, од тужне обитељи, — ја ћу држати говор два сата и све вам госте из кавáне до врага растјерати.

Конобар се примири и умах одбјега даље.

Кренули смо у ноћ унакрст освијетљену електричним свјетлима, а надкривену ниским облачним небом, што притискиваше тјеме и груди, разоравајући јадне истрошене нерве. Кроз далек, пискутан, срдит фијук вјетра чула се флаута Гркова, пиштећи у чудним несагласним тоновима бохемску корачницу, коју он бјеше сам углазбио. Неки млади сликар Аугуст, који је читаву вечер у кавани нијемо сједио, пушио и пио абсинт, кричаше сада поскакујући и лижући срдито стиснуту пест према вјетру: „Наш је живот карневал, име му је само карневал“. Жани се бјеше објесила Керну о руку, вичући му у ухо: „Вуци ме, патроне наш!“ А он ју је заиста вукао, гурећи се у своме фантастичном костиму, кроз све шупљине испуњеном хладним струјама. Настасија Јефремовић приљубила се уз свога Јунгрина и иду погнутих глава у густој стиснутој скупини. Њихове косе лепршаху као снопови густе тамне траве у ноћи, њихове ноге клецаху као под ударцима. Снијег је вијао, дизао се у вртлозима и јуришао на њих. Цио зрак бијаше испуњен лепршавом густом снијежном мрежом, што је настајала из бијелих меких студених облакова. Свим улицама унаточ вијавице ницаху разнобојне и разнооблачне маске, вришћући, плешући, пјевајући и сијући као у вјетар обијест живота... Оне ницаху појединце, у паровима и читавим гомилама на улицама, у колима са маркантним кочијашем, у пуним зеленоочним трамвајима и аутомобилима, завијајући и ишчезавајући у бурном живом шаренилу као у саме полулуде маглене крајеве поклада.. Карневал је као сама пошаст весеља харао читавим Минхеном..

III

Бохемска госпођа Кати Кобус, власница локала „Simplicissimus“, позната је свој умјетничкој дојенчади, а и умјетницима ветеранцима. Тко припада сликарској академији, пролетерском слоју и уопће тко се сматра неким слободнијим индивидуом, патри к њезином локалу. Ту у њезиним полу-

засјењеним просторијама, пуним придушених ружичастих одсјева, испуњеним по свим стијенама, свим могућим карикатурама и сликама трајније вриједности, у неком осебњивом настројењу, што га гости и Кати творе, бораве бохеми предуге зимње ноћи, пијући рајнско и тиролско вино, жестоки алкохол и пјенушицу — и декламују своје пјесме.

За фортепијаном или за хармонијом вазда сједи неки старкеља са наочарима на дебелом црвеном носу, јављајућ се веселим, обијесним или нујним звуковима. Пречесто, скоро сваки дан ускрсне по који глазбени помоћник од гостију уза њ са мандолином или гитаром у руци, или се јави који надареник грла, попраћен бурним пљеском публике.

У овом умјетничком локалу ћуте се сви гости мање-више интимно, сродно и без икаквих предрасуда и формалних познанства приступају један другоме, упуштајући се у разговоре.

Осим поменутих пречесто се јагме за овим локалом младе дражесне даме, пожељућ у угодном друштву или у једнокорном дуету сркати хладне винске пјене... Затим долазе слободне и прилично разуздане цуре, праћене од својих „Шацова, Шоршија, Луцкија и Штриција“. Ријетко је, а да сваки умјетник „бруцош“ п носно не доведе са собом злато своје. Једнако се мили и старијим госпођама завирити овамо, ако због ничега, а оно проматрајући младеж у кипућем животу, да се што дубље спомену својих младих дана и безброја пустоловина...

А Кати, неудата дама од педесет година, сва у свечаној црнини, као краљица ноћи, са бриљантима у ушима и на рукама као просутим звијездама, уза то посве блиједа са дубоким траговима у лицу, проживјела, бурна, страсна и некротива живота... — крочи од стола до стола, присједа и наговара госте. Свима је она мила, симпатична и сви је примају сматрајући се почашћенима. У њезином локалу никад се не догађа изгреда, а ако се и деси да се које младо умјетничко јуне узјогуни, то је довољно да га она туцне дланом по плећима и циглим строгим погледом покаже му врата, или у најгорем случају, да га порине још својом јаком десницом.

Кати је позната иначе као стара Јулија. Љубила је много, веома много из свих струка интернационалне умјетности, тако да је у сликарству упознала и нашу плодну расу по једном сликару.

Кад сам ступио у локал са тужном обитељи, бијаше поноћ. Окрабуљени гости навиразу у густо, водећи се испод руке. На многобројним бијелим столовима румениле се, жутиле и сиктале у пјени пуне чаше... Висећа плинска свијетла испод ружичастих стреха сипаху бујно мирно свјетло на сјајућа оживјела лица. Кати се сва бљештава гибаше у народном тиролском одијелу са зеленкастом свиленом марамом, у широкој сукњи, блиједа и црнокоса

Ми сједнемо за дуги стол и наручимо тиролско. На гласовиру играше стари црвеноноси из „Lustig Witwe", на што сва публика провали у сложан пијев, да су се све просторије потресле од те силе гласова. Чаше су зазвониле јаче, једнодушни „Prosit" разлегнуо се громко и широко и пиво је потекло у грла, као да тече сунчана, жарка румена текућина.

Кад је стари престао на фортепијану, заиграли су за преградом у првој соби Тиролци на гуслама и гитари обијесне своје плесове, пуне живота и неке планинске дивљости, нашто су се два чврста тиролска момка у народном одијелу и једна здрава цура црних очију, бујних груди и некуд под сукњом поскочилих бокова, латили плеса. Они плесаху вртећи се с десна на лијево, па обратно, подижући руке у вис као на полет; цура у чврстим пуним кретњама, жагрећи очима као ватреним пламечцима, хваташе се за окрајке своје бујне оправе, поскакиваше пркосно у сусрет момцима и онда несташно одбјегаваше. Но у то би је хрло прихватио један и завртио се скупа с њоме, тражећи на лијеп начин у поносном плесу својим уснама њезине усне. Тек након много мучних кругова, пошто му она увијек одбјегава, као да тражи више жртава од њега, успјева му до усана, до цјелова, на што је он хитно са ијујуком, пљеснувши прије чврсто у дланове, подигне у зрак. Тада музика загони јаче, дубље и страсније, да сви живци задршћу у човјеку од саме жеље, да што обилатије и пуније заграби на врелом крвавом врелу ужитака... Што даље, то све јаче подивља плес. Момци се поосаме од цуре, један другога повали на тле и по најјачем округлом облику стану си дијелити вруће пљуске, да им рођена кожа пуца...

За по уре освануше декламатори, вадећи из џепова своје продукте. Лудвиг Шарф, познати пјесник, појави се први са својом познатом: „Ich bin ein Prolet", на што га публика награди обилним пљеском. Код пљеска његово се сумрачно

лице, обрасло сјајном црном брадом, разведри, црне очи насмију и јоште своје двије пјесме надода.

Иза тога дигне се Мизам, чупав риђан са пуном брадом и посве рашчупаним косама, који скоро никад не вади цигара из уста, осим кад декламује. Некоје му пјесме бијаху пуне духа и посве успјеле, но неке је теретила фриволност и претерана пикантерија. На најшкакљивијим мјестима стиже га с једне стране од публике пљесак, а с друге стране фићук. Но то га није пуно сметало, те се из нова лати цигаре и вина.

Чланови тужне обитељи замолише папу Керна, нека он извади коју своју из оне мрежасте торбе. То замјети и Кати и стиснувши му руку, замоли га да почасти госте којим својим красним пјесмотвором. Керн се нешто нећкаше па напокон устаде. Но са својим пјесмама он не убра никаквога успјеха. У публици је расло огорчење и презир према њему док нису провалили продирни звиждуци и неугодни поклици: Ван с њим, ван! А ипак његове пјесме не бијаху лошије од других.

Моја ме мисô кô свијетло
Прожме, освијетли и умине,
Она ме поји кô врело,
Она је моје име.

Моја је мисô вјера
Вјерника једног сама,
Ја саму себи носим бакљу,
Да ме не згрози тама.

И тако путујем самац
У живот — у тај вјечности трен,
Крвава бакља само ме прати
И тамни сопствени ми сјен.

Тако су по прилици гласили неки стихови једне пјесме. Кад је започео неку сатиричну:

Ваш вам је живот алкохол,
Ваше је име — пиво,
Љубав, која вас родила
На улицам се зачела живо... —

Закрчала му је ријеч под кричом публике.

— Ван с њим, ван с њим! Како му дозвољавате јавно вријеђање! — чули се неки пријетећи гласови.

— Па ја вам говорим истину, — повика хладно Керн и настави:

Карневал, карневал и карневал
Једина вам је срећа,
Кад у безумљv, у лудилу
Падате ниже од смећа...

Неколико стршећих руку опружи се опасно према њему.

— Хтјели бисте да вам лажем, да вас прикажем, или што сте сад, у маскама, ну ја не продајем своје свијести за пљесак, — постајаше он узрујан.

На то се умијеша Кати и остали чланови тужне обители. Кати умоли пјесника, нека радје престане, јер ће га са таквим продукцијама морати искључити из свога локала.

Чланови тужне обитељи викаху према публици, ако им пјесме не пријају, нека зачепе уши. Публика одвраћаше да ће сва тужна обитељ допасти батина, ако се само још који стих чује од Керна.

Кад су се гости нешто примирили, развије се у тужној обитељи озбиљно питање: да ли умјетник има право све рећи публици, шта о њој мисли

— Ако умјетност полази са становишта, да је дужна публику одгајати, онда је публика њезино лудо дијете, које може и бичем ударити, — рече један члан.

— Како ја долазим до тога, да се дам од умјетности морално бичевати? - обрати се у то један гост к њима.

— Драги, — повика му Керн, — ја своје пјесме пјевам за се и вечерас сам читао неке на захтјев, а не властитом побудом. То вам буди мој изговор. Ну, знајте, да сам ја за то да се публици уопће не даје никакова умјетност, па нека пуже, као што је некоч пузала. . Којим ви правом долазите, да вас умјетност одгаја и којим правом хоћете да јој наринете своју вољу и укус? Је ли тим, што сте способни јести и викати!... Умјетност је милост, која слази к вама, знате ли? — плану напокон Керн и нагло умукну.

Но убрзо буде и то заборављено. Музика и пјесма опет се огласи.

IV

Протече неколико тједана и карневал умрије. Са члановима тужне обитељи састајах се све ређе и ређе. Кадикад сусрео бих којега на улици, у кавани, измјенио с њим пар ријечи и умах се растао. Они су вазда говорили и живјели

само у идејама Живот пун сока, крви и неке особите прастаре баварске крепчине, који је око њих кружио, као да не постојаше за њих. Умјесто да узму од њега сваки свој дио, да га загрију и упале својим талентом — они се нагањаху само у апстракцијама приказујући се у овом кавaнском диму као блиједи отисци неких лебдећих мистичних спиритистичних бића. Сви су трпјели на мегаломанији... Међу њима бијаше многи од талента и имађаше идеја, ну утучен претјераним бдијењем, парењем у диму, алкохолом и лошом храном, не имађаше енергије ни порива, да што ствара.

Занимиво је, што једноч од њих једна усијана глава рече. Дотични играше непрекидце три уре на биљару, док напокон знојан и уморан паде за стол тужне обитељи. Бијаше блијед, упалих образа и мутних очију.

— Знате ли шта? — рече он погледавши на каванску уру, која показиваше једанаест сати ноћи — Ја још данас ништа нисам јео.

— Како то? — падоше два упита.

— Посвема сам заборавио, — одврати он озбиљно увјеравајући.

— Заборавио јести? — упитах га ја у чуду.

— Заборавио, но заборавио, кад вам кажем.

— Ја још ни од кога не чух да би заборавио теком читава дана јести... То се може догодити човјеку само код изванредних потресних догађаја, кад је својом душом тако обузет, да на све своје физичке потребе заборавља, — ја ћу. — Је ли вам се што догодило?

— Ништа, посве ништа. само сам једноч помислио: чему сваки дан јести...

— А канитe ли сутра јести?

— Могуће, ако не заборавим..

— Једи, једи, гризи... — савјетоваху га чланови тужне обитељи, — јер ћеш иначе, ако будеш оваке идеје нагањао, доспјет у лудницу

— Још ћу се предомислити, — одврати он и ушути.

Од те вечери не залажах више у њихов круг, бојећи се, да је гдјекоја душевна болест, попут тјелесне. прелазна.

Послије дознадох за Керна, да се је заратио с члановима тужне обитељи. јер га нијесу умјели схваћати. Повукавши се посве у самоћу, да је стао тонути у меланколију.

По дану га не виђевају у кавани „Grössenwahn", ни нигдје, а по ноћи попут духа обилази улице, застајкује под клијети-кама и бунца којешта за се... И за Настасију Јефремовић дознадох, да је оставила тужну обитељ. Оно да је дала Мугрина остриђи до коже и повукла се с њим у предграђе, да ее саму тјерају своју умјетност, она кипарску, а он стихотворску.

Остали чланови видећи, како им понајболье птице из јата одлијетају, свађе се једне вечери код абсинта, пребацујући један другоме мотиве неколегиалности и непоштења, кад се радило о плаћању.

О ђачким празницима Грк Кулукис ишчезне са својом флаутом у родну Атину. Талијан Симонели увиди неприличност пријашњега живота и ожени неку стару добру ситуирану минхенску бабу. За Адлера чух, да оде у Швајцарску. Сви се они разбјегоше као што су се некоћ и састали: кавански, уличњачки, цигански. Тек Кати Кобус оста непомична у свом „Simplicissimus'u". У њезином ружичастом локалу сваке ноћи бује шарени живот, искри се вино, бруји гласовир и пјесма јечи у ноћ, а она напирлитана у црно и бљештаво прима свеђ нове госте, што замјењују ишчезле и одмаглиле...

Јосип Косор.

САСТАНАК.

Ткала је јесен зиму, ткала. Ретке, хладне магле лепршају се над самом земљом, као од тежине небељено платно, чија је потка ситна кишица која пада косо. Пооране се њиве ски-јају пресићене водом, и стоје тихе, црнкасте, као да се од-марају од тешкога летњега рада. Празнина, ограничена огром-ном тишином простора, чинило се да бије из дужница, из угаженим стрњикама, провлачи се кроз трње које је порасло око камења по међама, и развлачи по целом свету досаду и тугу.

На овом свету обавијеном сивим колутима магле нема ни боја ни мириса, ни других гласова осим тешкога шумора шума и гакања врана кад пролете; само сура јесен, која све испуњава суморношћу, пуна тишине смрти и распадања, нешто као хекатомба целе природе. Лишће трули под дрвећем, као последњи дроњци умрлога лета; баре по путовима, по брaз-

дама, као жалосне сузе, сиве су од мутне воде, покривене жабокреком.

Двор, покривен до крова црном, увелом лозом, као рукама неке лешине, стоји гордо и чини се да дршће од животнога жагора који се чује у њему.

На шљунковитом дворишту стоје многа кола и кочије. Коњи каљави, тужни, оборене главе, трпељиво излажу леђа киши; а и људи кисну, ћутећи. Некаква тужна тромост и тегоба обузимају све. Људи иду на прстима, говоре полугласно, и као да су уплашени. Сваки час понеко изиђе у ходник и разгледа пут који иде кроз парк око двора, па, не угледавши ништа у магловитом простору, врати се натраг. У огромној дворани, уз чије су зидове свуд около ормани, жагор. Ту се врзе и разговара неколико десетина особа, подељених на групе. Неколико младих свештеника разговарају код прозора, некако страшно свечано.

На средини собе група младих људи, племићских изданака, разговара нешто живо и занимљиво, јер се сваки час дискретно смеје, заклањајући уста руком.

— Језик за зубе, дечице, јер декан погледа на нас, може прићи — шану један од њих.

Декан, мали, дебео поп, приђе к њима. Они га дочекаше с поштовањем.

— Шта чекамо, господине декане?

— Покојничину сестру.

— Страшан случај... Тако млада жена, и потпуно здрава.

— Потпуно. Погрешком попила азотну киселину место лека од кашља.

— Употребила лек од живота — шану на страну висок, блед, црномањаст младић.

— Чекамо и господина Антонија. Господин Куроњски сваки час очекује његов долазак. Двапут је депеширао — говораше попа доброћудно.

— И он ће доћи? Та то је скандал! Та цео свет зна...

Декан погледа говорника прекорно, слеже раменима и оде.

— Чусте ли! Овај шоња муж зове љубазника...

— Говори тише, чуће жене, па је сплетка готова — шану хладно онај црномањасти.

— Пре свега то није сплетка. Та сви знају да је он био покојничин љубавник.

— И овај случај ми је нешто неприродан, и изгледа удешен.

— Што се тога тиче, то не верујем.

— Бар сви тако тумаче.

— А ти, као ован, мораш за другима понављати глупу измишљотину.

— То је споредно, али Анта не треба да дође.

— Зашто? Ако ју је одиста волео, онда треба да дође.

— Ама то ће бити порута, ако он хтедне доћи.

— Батали, Јозо; криво ти што ти ниси успео... Знамо већ...

— Знате оно што сам ја хтео да знате, што је за жаљење.

— Море батали, не завршавај, јер то је још горе него што би ти хтео да се ми домислимо.

— Казаћу вам отворено: ви сте лицемерни и неправични. Од куда ми можемо имати право да судимо друге? Јесмо ли ми без мана? Осуђујете само pro honore domus, а у ствари вам је свеједно.

— Ти си готов ту прељубу сматрати као заслугу, а нас као морално неурачунљиве.

— То није ни злочин ни заслуга. У фактима постоје само физички закони.

— Моралност — то је израз, а не неки крути природни закон; а ја сам само објективан посматрач. Десило се нешто, дакле, морало се десити.

— И сувише смо глупи па те не можемо разумети, али, ипак, како знамо, разумемо шта је добро а шта зло. Нисмо тако неваљали да не видимо поквареност у завођењу пријатељеве жене. Теби је филозофија помутила мозак.

— Може бити. А што ви таква иста неваљалства чините непрестано, јер ви то исто радите завођећи на десетине сеоских девојака.

— То је сасвим друго — шану један.

— То ваше „сасвим друго" значи да није неваљалство бешчастити слушкиње, надничарке, гурати их у блато, а неваљалство је завести жену из нашега сталежа — је ли? Каква ли је то етика?

— Ама то јесте то, али опет није ни мало то — шану један од бранилаца добрих обичаја.

Остали су слушали збуњено.

— То је још горе, хиљаду пута горе неваљалство.

— Оставимо се расправљања, није место за моралне

придике. Кад би нас позвао кући, изнео добра вина и дао што добро за десерт, онда бисмо могли проговорити опширније о томе.

Ућуташе. „Помућени филозофијом“ уклони се мало у страну, на уснама му је лепршао тужан осмејак а очима је прелетао по лицима присутних. На другом крају дворане старији људи су ватрено расправљали о газдинству. Жене су међу собом шапутале и оговарале једна другу. Домаћин је сваки час излазио и враћао се, изливајући свој бол пред сваким који га је хтео слушати, причао најмање ситнице несрећног случаја и смрти, топио се од жалости; — а тако му је искрен бол дрхтао у гласу, огледао се на изнуреном, поцрнелом лицу, да су га слушали из поштовања, и ако им је то било досадно. С времена на време настане тишина, и онда се, осем молитава које су допирале из суседне собе као нејасан шапат, чуло лупкање кише о прозоре и потмуо, испрекидан жубор воде која је текла из олука. Ветар понекад јаче затресе грање и истера из барица воду, покривену лишћем и сламом. Хладноћа је била прожмана влагом. Чекање се већ досадило свима.

Најзад стигоше очекивани: покојничина сестра с мужем и Антоније. Домаћин се поздрави са родбином расејано, а пријатељу обисну о врат. Подругљиви осмеси као муња прелетеше преко лица омладини. Настаде ужурбаност пред полазак. Попови журно облаче стихире. Отворише широм врата од велике дворане, пуне послуге и сељака; на средини на малој узвишици, у чести од палама стојаше отворен мртвачки сандук, посут белим радама, тужним и последњим јесењим цвећем. Застрти прозори мрачили су собу, те је светлост воштаница изгледала још жућа. Мирис од кадионица разилазио се у белим, искиданим облачићима дима. Суморност је вирила из свакога кута и из свакога лица бйла сурово и жалосно. Нека тиха, необично оштра туга дрхтала је у пригушеним гласовима. Ове просте сеоске душе биле су као смрвљене пораженошћу и грозом; неки туп бол немоћи и страха светлео им у очима, упртим у мртваца. И ово заједничко сазнање своје немоћи према снази смрти задавало им је у мозговима бол и кочило их.

Соба се стаде пунити све више.

— Погле, то је она! — шану муж, показујући Антонију мртвачки ковчег.

— А... — он корачи ближе и упи се погледом у покојничино лице. — А! — изговори опет и осети како га за грло хвата грч јаука, како му жалост, као пламени талас, почиње да прожима срце и тупим напором раздире мозак.

Али је гледао, јер се не би могао одвојити, као да би за навек хтео да упамти слику. Ова глава љубљена, здрава, лепа — лежала је пред њим као леш, била мртва, одбијала се модрикасто од белога узглавља, оштро, као од камена. Нешто отомбољена доња вилица, кутови уста пуни неке неисказане горчине, уста стиснута јако, давали су њеном лицу изглед маске какве Електре. Видело се да смрт није дошла лагано, него, зграбивши је у изненадне грчеве страшнога бола, згужвала је као неку крпу и, задављену последњим отимањем, бацила као дроњак превлачећи је модрином, која је у печатима опкољавала упале очи и стајала као прљаве мрље на слепоочницама. Голема свечаност била је из овога мртвачкога ковчега, у коме је она лежала сад мирна, велика у спокојству, силна у равнодушности — само одјеци јецања, као предсмртних јаука, чинило се да подрхтавају у ваздуху и ремете тишину. Бла гост и неосетљивост лежале су на њеном испупченом челу, а дубоко упале очи, испод поцрнелих капака, изгледало је да још светле страшним изразом бола. Образи лако надувени, превучени мрежом ситних, црвених жилица, били су још прелепи. Љубичаста хаљина, прекривена белим чипкама, бацала је на лице ружичаст одсев. У прекрштеним рукама, са грчевито стиснутим дугим прстима, држала је крстић.

Црн мртвачки ковчег био је рам тој слици.

Неки трагичан дах обавијао је све и прожимао грозом. Ово мртво лице говорило је крупним гласом тишине — о беди живота и о беди смрти. Стали су се уређивати за изношење тела. Попови су белим одеждама разбијали црни тон скупљених. Нека кола с лупом дођоше, чуо се звук као закивања клинаца. Шапати су били све тиши, јецања се омицала дубока, уздаси све дужи — час опет неки усамљен, не зна се од куда јаук пробијао је оштро ваздух. Прозрачно жутило, као одбијено од самртничина лица, од свећа, од позлаћене иконе Ченстоховске Богородице крај ковчега, пловило је по ваздуху, блистало на абоносовим консолама, стављало златне пеге на отворено зелено лишће палама, и као прах наилазило у зраку прљаве светлости, која је долазила иза одшкринуте

ролетне. Попови почеше дуги обред. Гласови у басу, у тешким, узбудљивим ритмима псалама, одјекивала су свечано. А он стајаше у страни и, чинило се, све оштрије гледао умрлу. Изгледало је да се хлади у запрепашћености и кочи у болу. Осећао је да му сви живци, сви центри, сва бйла прскају, крваве — сваки час му је талас свесности ударао у мозак, клупчао се и губио у хаосу сећања наглих, изукрштаних, ужасних силином забуне и брзином с којом је талас пролазио пред њим. Свака му је жилица дрхтала; жалост, као црвена муња, сагоревала га је. Осећао је — још један часак овако неизказане муке, и почеће да урла од немоћнога очајања, као звер опкољена са свих страна, или ће пасти и умрети.

Видео ју је сад онакву, какву ју је оставио при одласку, на око спокојну, али са пламеном у очима. Ово свештеничко певање подсети га на њен ниски глас, прожма га сећањем на последње загрљаје и изазва све дотле скривене у мозгу речи на опроштају: „Срешћемо се, срешћемо!“ Изговарао је ове речи несвесно и тражио у шпагу писмо, које му дадоше на станици, — писмо од ње... Није га читао, јер се бојао и јер још није имао прилике.

— Ја сам је убио, ја! — помисли и стресе се од изненадпога страха. — Убио сам је!... врзло му се тешко у мозгу и осећао како се по њему разлива нешто страшно, као нека гроза и одвратност према себи самом. Слике из прошлости изгубише се скоро наједанпут, али тамо, под лобањом није имао више ништа, осим отиска њенога лица, и чинило му се да ће му мозак разнети онај њен болни израз уст.., оно болно спокојство које као да куне свет. Некакав вртлог, пун засењивих вијуга испрекидане мисли, хаос разуздане индивидуалности, неко лудило осећао је у себи...

Певање престаде за часак. Отворише широм врата за трем, млаз сиве јесење светлостиули се из баште и зали собу. Жене грухнуше у грчевит плач. Уклонише цвеће да би узели сандук. Породица јурну да се последњи пут опрости, с болним плачем. Заковаше капак усред плача који је раздирао. Помешане сузе, жалосна јецања пловили су као страшан поток у магловити свет. Сва су лица била тужна, све очи сузне, сва срца прожмана жалошћу и тугом. Девојчица од пет до шест година с очајном вриском ухвати се за сандук и промукло, сумануто стаде да вришти:

— Мамице! Мамице!...

Откидоше је и познаници изнеше сандук на раменима па понеше.

...*Miserere mei, Deus*...

— јекну некако силно и злокобно, па се таласало тешко, као мртвачки, последњи покров, као одјек звона; дизало се у кратким али веома тужним ритмима и прослављало у сивом простору јесењега дана страшну силу Господњу.

Сипила је киша и ветар је дувао у очи пратњи. Отпало лишће, последње, сухо шуштећи слетало је на земљу, вртећи се у круг и падало у блато. Голе, огромне липе љуљале се са шкрипом налик на јаук. Поцрнеле, каљаве, изривене кртичњацима травне стазе покрај друма лежале су као крпе, испрљане додиром јесени. Дим из сеоских кућа иза парка колутао се над земљом и разбијао о голо дрвеће.

..*Miserere mei, Deus*..

— јекну опет. Одасвуд су вејали тако бескрајно тужна досада, таква жалост обумирања, као неки вео смрти да је све прожимао дубоком меланхолијом. За часак је опет трајало ћутање, прекидано само фрктањем коња, корацима пратње и већ тишим плачем.

...*secundum magnam misericordiam Tuam*...

— јечала је песма даље. Крст је светлуцао на челу спровода. Црна хоругва са распетим, крвавим Христом све је шкрипала под потиском ветра; свештенички стихари, подухватани ветром, дизали се као чудовишна крила смрти и ударали их по боковима с лепетањем. Љубичасти шлеп од хаљине, притиснут капком, трзао се као на ужету и лепршао као победна застава ништавила. Пратња је ишла једнако; каљав пут вио се као змија; носачи су се непрестано смењивали, само је Антоније носио од почетка, без одмора. Притискивао је ухо уза сандук, као да ослушкује неке живе гласове; понекад се сандук на јалацима, преко којих су посртали, заљуља и у њему одјекне потмуо удар тела о даске. Тај га удар прожме страхом, али он иде даље, бесмислено спокојан од прекомерне напрегнутости; имао је снаге да носи, али је осећао да му све већи терет притискује кичму. Понекад му се чинило да као Антеј држи цео свет — и тада је осећао мало нејасно

да тако већ вековима иде и ићи ће вечито. Ова лупа у сандуку, све чешћа, постајала је гнусна, почела је да га тресе као електрична струја и да га дражи. Свештеници су певали испрекидано. Сваких неколико минута престану, те се само одјек потмуло ори, одбија од шуме и разбија на широким пољима.

Већи део пратње поседа у кола, јер је блато било све веће. Огромне њиве, засејане озимицом, пружале су се с обе стране пута, као чаршави зеленила поцрнели од хладноће. На ретким липама крај пута лелујало се пожутело лишће. На раскрсницама су стајали крстови црни, мокри, некако мртвачки; само се шума на другом крају долине пресијавала разним бојама; од основе тамнозелених четинара одударали су, као мрље, храстови црвенкастога лишћа, групе црвених букава и огромни комади отворено жутих бреза. Отуда је понекад налетало јато врана, тешким, уморним летом падало крај пута, али поплашено спроводом, бежало је, полећући тихо и косо.

Киша је слабила, али је магла била све гушћа, мрачила долину тако да се видело само нешто као море сиво и покретно, ишла на спровод у грдним колутима, или растурена, искидана, падала у прозрачним повесмима, прожимајући леденом хладноћом. Антоније иђаше очију упртих у ту шуму, јер је пут са брда силазио у долину, пресецао је и опет се пео, губећи се негде у шуми. Умор му је враћао равнотежу; више није носио сандука. Ишао је са стране, и чинило му се да је спокојнији. Осврте се иза себе први пут присебно и угледа све очи упрте у њега. Посматрали су га једнако, он то схвати одмах. Муж покојничин узе га пријатељски под руку, — он се опет несвесно осврте, и учини му се да види злобне осмехе; њега прожма нешто налик на понижење, те нежно извуче своју руку и склони се. Осећао је да не треба ићи заједно са овим јадником, не треба да прима знаке пријатељства.

— Не треба! — рече сам себи строго и поче у себи осећати некакву празнину, некакво ништавило свега и свачега, и неку жалост на себе сама. Није видео ништа пред собом и самотност и бесциљност будућега живота засену га на часак, као изненадна муња. Ова смрт љубавничина избила га је из равнотеже, одузела му спокојство и равнодушност у којој је скоро био огрезао, отворила му запеклу рану. Сад је знао да више неће доћи до тих изгубљених добара его-

изма, јер ће лице ове умрле вечито лебдети пред њим, а ови се болни пријатељеви јауци не заборављају. Знао је себе, те је очајно мислио:

— Шта ћу ја сад? — и све оштрије осећаше тежину усамљености и напуштености.

Сад су ишли кроз шуму. Гомиле успомена обузеше му душу и испунише чарима.

— Ах, ова шума! Ова шума! Свако дрво, сваки пропланак је успомена, часак прошле среће, некакав божански тон оне прекинуте песме њихове љубави.

— Сусрешћемо се опет у овој истој шуми, негде овде, међу овим горостасима — рекла му је једнога тихога септембарскога вечера — и сусрели су се, сусрели... Одржала је обећање.

...et secundum...

— певали су. Шума је шуштала озбиљно, храстови обрасли маховином повијали су се лагано, аутоматским покретом, као старци, жуте брезе су трепериле лишћем, и снажна, хучна песма шуме удруживала се са певањем и узвишеном химном бйла о танка стабла, ударала у шуму, као у затегнуту струну, орила се у мрачним дубинама, док се све не поче љуљати и птице полетати са грања, пренеражене — сви су стављали срца у те гласове, одвајали се чисто од земље и расплињавали се у овоме суморном дану и тузи, једино је ова мирна победница лежала спокојна и хладна — пловила у вечност и тишину, прекидану таласом незнанога прилива. Антонија почеше ови гласови прожимати жалошћу безграничном, јер свесном. Сва ништавна, глупа лакрдија живота показивала му се сад у правој светлости.

— Какав јад! Какав јад! — понављао је и душу му преоравала туга васељене, васељене на умору; живот човечанства без будућности и без циља. Милиарде живота, океани борбе, напора, бола, бйла општега живота осећао је скупљене у себи, растапао се у том светском болу, те скоро и не опази кад стигоше. Мртвачки ковчег унеше у цркву, украшену јелама; прозори, замрачени црним завесама, мрачили су цркву као неку провалу; стотине упаљених свећа, певање, свечан глас оргуља, који је прожимао хладноћом, суровост готске архитектуре, укоченост особа изазивали су ужасно расположење. Он побеже из цркве да мало одахне. Недалеко је била

крчма, те се он склони тамо, да прочита писмо које га је жегло. Донеше му вотке — он пијаше док не осети потребну прибраност, па узе да чита:

„Збогом. Знам да те више никад нећу видети, да је овај дан, који данас сија, последњи за мене, а ноћ, у коју ћу запасти, вечна. Ја умирем. Немам снаге за срећу и за подношење зле судбине. Доста је већ лагања, доста мучења, доста живота... Тако страшно желим спокојства, тако жудим за одмором и тишином, да умирем. Љубим те као и до сад, али осећам да чак ни с тобом не бих била срећна. Не могу да лажем даље, и нећу, јер сам сама себи одвратна. Ма по коју цену хоћу да заборавим све о животу. Била сам снажна, али не за оваки бол, не за оваку муку. Љубим те, једини човече, на којега сам наишла. Води бригу о детету. Нисам могла Бога умолити двогодишњом патњом, јер нисам успела да те не волим. А ако смо ми криви што смо упропастили своју срећу?... А ако нам је, мимо свет, било допуштено волети се и бити срећни? Зашто ја нисам могла ићи за тобом? Зашто не могу живети без тебе? Сећај ме се... Узми дете к себи. Бојим се ове ноћи, бојим... Волим вас, види се, мање но ништавило, у које ћу се сад сурвати — одмах. Доста је лагања...

Твоја до краја
Јелена“.

Читао је неколико пута и сваки пут као да чита нешто ново; срце му је заливао талас све новога бола, туге и жалости. Тек сад, кад прочита: „Води бригу о детету“, сети се њега. Сети се да га је видео где плаче, али је остао хладан; снажна струја очинске љубави није му прошла кроз срце, јер је још недавно скоро с мржњом мислио о том детету — оно је било повод њихова растанка. Тек кад је дала мужу дете љубавниково, кад је видела мужа помахнитала од радости, кад је видела како је то туђе дете он притискивао на груди сав срећан и дао му своје презиме — тек онда је она осетила лаж дотадашњега живота, познала сву тежину претварања и грозу, и онај бол вечитога пажења на погледе, покрете, речи. Везе су јој се учиниле ужасне. Осетила се на једанпут узнемирена у савести, зажелела да покаје своје кривице, одричући се љубавника за увек. Хтела се искупити патњом. Главно, расташе се. Радила је под утицајем извесне душевне растројености, којој је подлегла у болести. И тако је дубоко веро-

вала у праведност постојећих форми, да ни за часак није помислила о могућности да их одбаци, да се ослободи њихова јарма. Ох, ово дете му је сада, у тренутку кад се сети свих неправди које је због њега претрпео, било скоро мрско. Одузело му је љубавницу и нагнало на одлазак. И шта је имао ту да ради, кад му није било слободно да је виђа? Морао је подлећи њеним молбама и одлукама. Отишао је, јер му је њено спокојство било драже од живота.

Седео је у тој крчми толико дуго, да су они већ били на гробљу, кад их он стиже. Кад спуштаху сандук, он и не задрхта, не заплака; био је као камен према сузама и болном вриску који се разлегао над гробом; тек кад се сагнуо да баци шаку земље, трже се пренеражен, угледао је кроз капак лице покојничино, с оним истим горким изразом уста. Није чуо беседе свештеникове, ни глухо тутњање бацане земље, ништа није видео осим ове главе бледе, модрикасте, како се у неком љубичастом нимбу подиже у простор... Пловила је у овој бисерној магловитој пучини и њихала се облацима магле. Тро је очи, гризао руке, али му је то привиђење једнако било у мозгу.

Кад се већ све свршило, „замагљени филозофијом“ приђе му:

— Хајде к мени, Анто.

Он задрхта угледавши пријатеља и стиште му руку. И Куроњски, муж покојничин, дође да га поведе к себи. Антоније постоја мало без речи, загледан, па наједанпут, као услед неке изненадне одлуке или мисли, рече:

— Сешћу са Владом па ћемо доћи к теби. Имам са њим нека посла. Нека ови оду, ми ћемо последњи — шану и опрости се са свима.

Пошли су последњи. У шуми он предложи да сиђу с кола и иду пешке; хтео је слободно да поразговара. Сиђоше и упутише се стазицом преко, а коње послаше напред. Ишли су ћутке. Први поче Владислав:

— Бојао сам се за тебе; држао сам да нећеш имати одважности да дођеш.

— Бојао си се за моје поштење.

— Да. А био си дужан да дођеш.

— Камо да нисам никад ни одлазио...ах, да се није морало...

— Не говори, знам шта ти сада трпиш, јер сам и ја волео.

— А сад?

— Не волим. Свукао сам са срца лепу хаљину и навукао бољу: равнодушност.

— Ниси причао никад о томе.

— Теби је лакше кад се исповедиш, а мени кад се повучем у себе.

— Није те волела?

— Волела ме је много, али још више манастир и Христа, јер се Њему посветила. Тако су ме представили, да се она јадна душа уплашила од мога мишљења.

— Боли те сећање?

— Боли, као свако разгризање срца, али ће проћи.

— Има још нешто што јаче боли. Шта би урадио пријатељу, који ти краде најдраже? — упита изненада Антоније, застајући и утапајући у његове очи своје зеленкасте зенице.

— Ништа ми није драже од земље.

— Има ствари које се не повраћају никад.

— Срећа, знам.

— А кад се те ствари узимају другима, то није мањи злочин.

— Најчешће махнитост, за коју човек доцније сам страшно испашта.

— Знам то.

— А јеси ли имао снаге да то не учиниш?

— Нисам се ни борио са собом, јер нисам ни хтео; нашао сам срећу и узео; није ме се тада тицало што ћу некога и себе тиме унесрећити; мислио сам, у осталом, да имам право на ту срећу.

— И био си потпуно срећан?

— Јесам.

— Онда успомена на ту срећу треба да ти је довољна за цео живот.

— Довољна је, али је и кидања довољно за вечност.

— Кидања! А откуд?

Он на то не одговори, а мало после продужи:

— Дакле човек не може бити срећан, а да у исто време не унесрећи друге?

— Скоро не може, јер изгледа да се само у спокојству налази срећа.

— Све је то ништа, да само није овога стида који ме пече!

— Да ли он зна што?

— Нећу моћи поднети његово пријатељство, нећу издржати кад ми стане онако честито, поверљиво загледати у очи, кад ме стане онако братски грлити — избезумићу, креснућу му у лице истину. Нека ме мрзи, проклиње, нека ме убије, нећу ни покушати да се браним — више волим смрт, само да се једном прекине оно претварање, оно страшно понижење. Доста ми је лагања, доста!

— То не можеш учинити. Јеси ли помислио шта би то твоје признање било за њега? Не, не!... Мораш трпети, није ти слободно то учинити, то би одиста био злочин...

— Ох, кад би ти осећао шта се дешава у мени!

— Мој драги, ако све ово што се десило не можеш протумачити просто потребом своје среће, онда мораш патити, а њему, из милосрђа, из човечности, нећеш рећи ни речи. Није ти слободно лишити јадника последњега добра — илузије. То ти је човечанска дужност.

— Ако овде будем живео, шта да радим?

— Носићеш свој крст до краја. Забави се ма каквом мишљу, унеси се сав у неки посао или неку идеју, па ћеш постепено заборавити.

— Али у што? Зар постоји нешто чему би се вредило посветити?

— Говориш несвесно. Има ствари од веће важности но што су наше личне — опште.

— Мени су личне моје најважније.

— Такве су јединке антидруштвене и непријатељи општега добра.

— Друштво, напредак, опште ствари — шта је мени до тога, кад сам ја несрећан!

— А зашто си несрећан? Зато што си ту своју срећу исекао ножем из друштвенога организма. Зашто те је стид? Зато што се некажњено не могу чинити кривде, и што, живећи у једном друштву, треба да идеш са њим.

(Свршиће се.)

Владислав Рејмонт.

(С пољског превео Лазар Р. Кнежевић.)

ОСТРВО ДОКТОРА МОРОА.

(10)

Међу овим чудовиштима два су била најстрашнија: Човек-Леопард и једно створење начињено од Хиене и Свиње. Већи од њих беху она три Човека-Бика која су веслала у чамцу. За њима су долазили сребрнасто-космати Проповедник Закона, М'линг, и једно створење које је личило на сатира, мешавина Мајмуна и Јарца. Било је ту и три Човека-Вепра и једна Жена-Свиња, једна Кобила-Носорог и још неколико других женки чије порекло нисам могао разазнати. Било је неколико Људи-Вукова, један Медвед-Бик, и један Човек-Пас Св. Бернард. Описао сам већ Човека-Мајмуна, а била је и једна стара жена, нарочито одвратна (и заударала је ружно), начињена од Лисице и Медведице — ње сам се гадио још од првога тренутка. Рекоше ми да је она најстрасниjа и најревноснија поборница Законâ. Много мањи беху неки пегави младунци и онај мој Човек-Лењивац. Али доста већ набрајања!

У почетку сам имао страховиту одвратност према овим животињским створовима, осећајући добро да су они још увек животиње, али постепено сам се навикавао на њих, нарочито под утицајем Монтгомериевог понашања. Он је био провео с њима толико времена да је најзад почео на њих гледати као на скоро сасвим нормална људска бића — његови дани у Лондону изгледали су му већ само сјајна и неповратна прошлост. Један једини пут у години ишао је он у Арику да купује животиње од Мороовог агента, неког трговца стоком. Тешко да је у том поморском селу шпанско-урођеничких мелеза могао срести неких особито лепих примерака људскога рода. Људи на броду којим је тамо ишао, рече ми сам, изгледали су му у почетку исто онако необични као што су мени изгледали ови Људи-Животиње, — неприродно дугих ногу, пљосната лица, висока чела, увек неповерљиви, опасни и хладни. У ствари, он није волео људе. Његово срце имало је топлине за мене, држао је он, само с тога што ми је живот спасао.

Помишљао сам чак да је имао неку потајну наклоност према извесним од ових преображених животиња, неку по-

рочну симпатију за извесне од њихових навика, али је покушавао, у почетку, да то сакрије од мене.

М'линг, црнолики човек, слуга његов, први од свих ових Људи-Животиња кога сам у опште срео, није живео са осталим створовима у дну острва, већ у некој врсти штенаре, позади дворишта. Он није био ни онолико разуман колико Човек-Мајмун, али био је далеко питомији и послушнији од њега; од свих ових чудовишта он је изгледао најближи човеку, и Монтгомери га беше научио да спрема ручак и врши све ситне домаће послове који би били потребни. То је био најсложенији трофеј страшне вештине Мороове, медвед комбинован са псом и волом, и у исти мах једна од најбрижљивије израђених његових творевина. Према Монтгомериу он је имао неку чудну неограничену нежност и оданост; понекад, Монтгомери би то приметио, погладио га, надевао му нова имена, полу-ругајући му се, полу-шалећи се с њим: на што је М'линг правио поносите скокове са изванредним задовољством; други пут, Монтгомери га је злостављао, нарочито пошто би се напио вискиа, тукао га песницом и ударао ногом, гађао га камењем или запаљеним цепкама. Ипак, милован или злостављан, М'линг ништа није волео више но да буде у близини Монтгомериевој.

Рекох, временом сам се свикао на ова чудовишта, тако да су ми хиљаду разних ствари које су ми некада изгледале неприродне и одвратне, постале убрзо потпуно природне и обичне. Држим да све што постоји добија своју боју од своје околине: Монтгомери и Моро били су и сувише особени, и сувише лични, да бих могао сачувати непромењене своје опште идеје о човечанству. Кад бих видео које од оних воловских створења са обале како тешко иде кроз густи шипраг у шуми, питао бих се, покушавао бих да се сетим, у чему се оно разликује од каквог убогог човека, правог човека, који, посрћући мучно, иде полако својој кући после механичког дневног рада; или, кад бих видео ушиљено и живо лице Жене-Лисице-Медведице, необично човечанско у својој свесној препредености, — нисам могао да се не опоменем сличних лица у злопознатим улицама какве велике вароши.

Међутим, овда-онда, животиња ми је севнула из њих, несумњиво и непоречно. Једно ружно људско створење, по изгледу дивљак са уско срезаним раменима, чучећи на уласку у своју јазбину, протегнуо би се одједном и зевао, показавши

са једном страховитом магновеношћу своје широке и оштре секутиће, своје дуге и криве очњаке, шиљате и сјајне као ножеви. Или, ако бих на каквој уској стази срео живе очи неке женке и за један тренутак погледао у њих дрско, видео бих одмах (са грчевитом одвратношћу) да су јој зенице расцепљене; бацивши поглед ниже, спазио бих криве канџасте нокте којима је придржавала једну крпу око бедара. У осталом, то је ствар чудна и ја је никако нисам могао објаснити себи: сва ова необична створења — мислим на женке — имала су првих дана мога бављења на острву једно нагонско осећање своје одвратне ружноће, и обраћала су с тога нарочиту пажњу, више но човечанску, на пристојност и на спољашњи изглед своје одеће.

XVI

КАКО СУ ЧУДОВИШТА ОКУСИЛА КРВ.

Увиђам да ме моја невештина у писању издаје, и да се удаљавам од свога причања. Пошто сам доручковао са Монтгомерием, он ме поведе кроз острво да ми покаже мали вулкански кратер и извор врућега потока у који сам дан раније загазио. Обојица смо носили по један бич и напуњен револвер. Газећи кроз лиснати шипраг чујемо одједном цику некога зеца. Застанемо и ослушнемо, али даље нисмо чули ништа, и одмах продужимо свој пут, заборавивши ускоро тај мали догађај. Монтгомери ми обрати пажњу на извесне ситне румене животиње са врло дугим стражњим ногама, које су хитро трчале кроз шумско шибље у дугим скоковима. Рече ми да је то производ потомака оних Људи-Животиња које је Моро створио. Он је држао да ће оне моћи послужити за храну, али њихова зечја навика да прождиру своје младе упропастила му је план. Ја сам већ био срео неке од ових животиња, — прво, бежећи оне ноћи испред Човека-Леопарда, друго, бежећи сутра-дан испред самога Мороа. Случајем, једно од њих, бежећи пред нама, упаде у рупу коју је за собом оставио корен једног дрвета извањеног ветром. Успемо да га ухватимо пре но што се могло извући. Оно је пенавило као мачка, гребло ноктима, ослањајући се чврсто о своје задње ноге; једном покуша чак и да уједе, али му зуби беху и сувише слаби и оно је њима могло само уштинути. Изгледало ми је

прилично лепе спољашњости, и како ми Монтгомери рече да оно никад не рије земљу и да се држи веома чисто, мислим да би с успехом заменило обичне зечеве у отменим парковима.

Идући даље, наиђемо на једно дрво чија је кора била сљуштена у дугим браздама, а понегде и заглодана врло дубоко. Монтгомери ми обрати пажњу на ово.

— Не греби кору с дрвећа; *то* је Закон! рече он. Види се да им је много стало до Закона!

После тога, мислим, сретосмо Сатира и Човека-Мајмуна. Сатир је свакако представљао успомену Мороову на класичне студије из младости; са својим козјим изразом на лицу он је био нека врста веома истакнутог јеврејског типа, врečao је у гласу, и имао сатанске папке на ногама. У тренутку кад га сретосмо, он је глодао љуску неког махунастог плода. Обојица поздравише Монтгомериа.

— Здраво Другоме с бичем! узвикнуше.

— Сад има и трећега с бичем, рече Монтгомери. Зато, узмите се у памет!

— Је ли он направљен? поче Човек-Мајмун. Он каже да није направљен.

Човек-Сатир гледао ме је радознало.

— Трећи с бичем, онај који плачући ходи у море, има танко бело лице.

— Има дуг танак бич, прекиде га Монтгомери.

— Јуче му је крв текла и он је плакао, рече Сатир. Вама никада није текла крв, нити сте плакали. Ни Господару свију нас никада није текла крв, нити је плакао.

— Олендорфов слепче! викну му Монтгомери. *Теби* ће крв потећи, и *ти* ћеш плакати ако будеш чинио лудости!

— Он човек с пет прстију! С пет прстију! С пет прстију!.. Као ја! ћеретао је Човек Мајмун.

— Хајдмо, Прендиче, рече ми Монтгомери ухвативши ме за руку, и ја пођох за њим.

Сатир и Човек-Мајмун продужише да нас посматрају и да измењују своје опаске.

— Он не каже ништа, рече Сатир. Људи имају гласове!

-- Јуче тражио од мене ствари за јело, одговори му Човек-Мајмун. Он не зна.

Онда наставише разговор који нисам могао разумети; чуо сам само како се Сатир гласно смеје.

Враћајући се, наишли смо на мртвога зеца. Крваво тело јадне животињице било је исцепано у комаде; већина ребара штрчала је напоље, а кичма је очевидно била оглодана.

Видећи то, Монтгомери застаде.

— Боже мој, Боже мој! узвикну он, сагнувши се и посматрајући неколико поломљених кичмених пршљенова које је дохватио са земље. — Боже мој, понови он, шта значи ово!

— Неко од ваших месождера сетио се својих старих навика, рекох после кратког ћутања. Зуби су прошли скроз кроз кичму!

Он је укочено гледао, сав блед и гризући своју доњу усну.

— Ово не слути на добро, додаде тихим гласом.

— Видео сам нешто слично још првога дана кад сам дошао, рекох.

— Ђаво нека их носи! Шта сте видели?

— Једног зеца са откинутом главом.

— Онога дана кад сте дошли?

— Да. У шипрагу, иза насеобине, кад сам изишао пред вече. Глава је била потпуно откинута.

Монтгомери звизну дубоко.

— И, што је више, ја већ држим да знам која је животиња то учинила. Проста сумња, разуме се. Пре но што наиђох на зеца срео сам једно од ваших чудовишта где пије воду на потоку.

— Лочући воду?

— Да.

— Не лочи воде кад пијеш; *то* је Закон! Много маре ове животиње за Закон — кад им Моро није за леђима.

— То је она животиња која ме је гонила.

— Разуме се, рече Монтгомери. Сви месождери то чине! Пошто закољу, пију. Укус крви, разуме се!

И, после једног тренутка, настави;

— Каква је изгледала та животиња? Да ли бисте је познали да је понова видите?

И он баци поглед око нас, раскорачен над мртвим зечјим телом, продирући својим погледом кроз сенке и засторе зеленила, заседе и клопке густе шуме која нас је окружавала.

— Укус крви! понови он.

Онда извади револвер, прегледа метке у њему, и остави

га на место. Ухвати између два прста своју доњу усну и поче је вући на ниже.

— Мислим да бих животињу понова познао. Добро сам је дохватио каменом: она мора носити на свом челу врло јасан траг мог ударца.

— Али онда треба *доказати* да је она доиста заклала зеца, рече Монтгомери... Камо среће да никад нисам довео зечеве овамо!

Хтео сам продужити пут, али је он стајао и даље, замишљен над растргнутим зецом као над неком тешком загонетком. Удаљих се толико да зеца нисам више видео.

— Хајдмо, рекох.

Он се прену и приђе ми.

— Видите, рече тихо, скоро шапатом, — у мозгове свију њих (бар тако треба да буде) ми смо дубоко учврстили мисао да се не сме јести ништа што живо ходи по земљи. Ако би којим случајем нека од ових животиња окусила крв...

Продужисмо неко време пут у ћутању.

— Чудим се шта се то могло догодити, рече Монтгомери више за себе.

И онда, после неколико тренутака:

— Учинио сам пре неколико дȁна једну велику будалаштину. Оном мом слузи... показао сам како треба да одере и скува зеца. Чудно... Видео сам га како лиже прсте... То се мени никад није десило.

И затим:

— Морамо ударити крај свему овоме! Морам да кажем Мороу!

Ни о чем другом није могао даље мислити целог нашег пута.

Моро узе ствар још озбиљније но Монтгомери, и, немам потребе рећи, то њихово очигледно запрепашћење заразило је и мене.

— Треба претходити примером, рече му Моро. Не сумњам ни најмање да је кривац други ко до Човек-Леопард. Али како можемо доказати? Волео бих, Монтгомери, да сте се могли уздржати ваше љубави за месом и да нисте увели ове нове обичаје који драже друге. Леп нам то ручак може спремити једнога дана!

— Урадио сам глупо као магарац, рече Монтгомери.

Али, што је урађено — урађено. А, после, ви сте сами казали да могу донети зечеве, сећате се?

— Морамо сад, још одмах, видети шта да чинимо, рече Моро. Држим да би се М'линг могао одбранити кад би се што десило?

— Нисам толико поуздан у М'линга, одговори Монтгомери. Мислим да га познајем добро.

Још одмах то исто по подне, Моро, Монтгомери, ја и М'линг кренули смо се преко острва к јазбинама у јарузи. Нас тројица имали смо оружје. М'линг је носио једну малу секиру којом је цепао дрва, и једно клупче жице Моро је имао још и велики пастирски рог, везан о узицу преко рамена.

— Видећете искупљене све становнике овога острва, рече Монтгомери. Врло занимљив призор!

За све време нашег хода Моро не проговори ни речи, али његово оштро лице уоквирено седим власима показивало је изванредну одлучност.

Пређемо јаругу, у чијем се дну пушио врући поток, и продужимо пут кривудавом стазом кроз трску, док не изиђосмо на пространу пољану покривену дебелим слојем жутог прашка за који сам мислио да је сумпор. Иза таласасте ивице једног низа брежуљака блистала се морска површина. Дођосмо до неке врсте плитког амфитеатра, и ту застанемо сва четворица. Онда Моро дуну у свој рог и проломи успавану тишину тропскога поподна. Морао је имати врло снажна плућа. Јасни звук дизао се све више и више кроз своје одјеке, док није најзад достигао јачину која је заглушивала.

— Ах! хукну Моро, опустивши криви рог низ узицу.

У истом тренутку чусмо како се крши жута трска, и неки гласови почеше долазити из густог зеленог шевара који се подизао поред баруштине у коју сам био запао јучерашњег дана. И онда, са три или четири стране ове сумпорне пољане почеше се помаљати наказне силуете чудовишта која су сва трчала к нама. Гледајући прво једно од њих, за њим друго, како излазе из дрвећа и трске, како се вуку затим преко усијане прашине, нисам могао зауставити у себи ужас који се све више пењао. Али Моро и Монтгомери стајали су врло мирно, и, натеран њима, остадох миран и ја. Први који стиже био је Сатир, страховито вануприродног изгледа, и ако је за собом бацао сенку и подизао прашину својим копитама; за њим, из

трњака, долазио је један огроман букавац, мешавина коња и носорога, жваћући сламу уз пут; за њим се појавише Жена-Свиња и две Жене-Вучице; затим вештица Лисица-Медведица са два црвена ока на ушиљеном црвеном лицу, и онда остали сви, хитајући напред. Приближивши се нешто, они су се клањали дубоко пред Мороом и певали (не пазећи ни мало једни на друге) одломке из другога дела литаније Закона:

— *Његова* је Рука која исцељује! и остале друге.

Дошавши на растојање од тридесет метара од прилике, они застадоше, падоше на колена и лактове, и почеше посипати прашином своје главе. Замислите призор ако можете! Нас тројица, обучени у плаво, са нашим ругобним црноликим слугом, стојимо у сред широке равни покривене жутом прашином, сунчевом светлошћу, под запаљеним плавим небом, опкољени овим чопором наказа које се ваљају и млатарају рукама и ногама: неких готово потпуно људскога облика, изузевши њихову гипкост израза и покрета, неких сличних богаљима, неких тако страховито унакажених да су наличили можда само на утваре наших најлуђих снова. И иза свега тога, с једне стране таласаста ивица рогозине, с друге стране густ сплет палмових дрвета која су нас растављала од јаруге са јазбинама, и, најзад, са севера, натуштени хоризонт Тихога Океана.

— Шездесет-два, шездесет-три, бројао је Моро. Треба да буде још четворо.

— Не видим Човека-Леопарда, рекох.

Моро одмах дуну поново у свој велики рог, и на његов звук све ове хуманизиране животиње зарише се дубоко у прашину. Онда, крадући се полако из шевара, повлачећи се ниско по земљи и покушавајући да се приближи осталима а да остане неопажен, појави се Човек-Леопард. Последњи који дође био је мали Човек-Мајмун. Остали, загрејани и уморни дугим метанисањем, погледаше га кивно.

— Доста! узвикну Моро својим јаким и одлучним гласом.

И цео тај животињски народ устаде поново на своје ноге и престаде се клањати.

— Где је Проповедник Закона? грмну Моро.

И сребрнасто-космато чудовиште удари лицем у прашину.

— Реци речи! заповеди Моро, и у истом тренутку цела гомила на коленима, сви њихајући се с једне стране на другу,

бацајући сумпорну прашину у вис шакама, сад левом сад десном, почеше појати још једном своју чудну литанију, стих по стих.

Када дођоше на речи: *Не једи меса нити рибе; то је Закон,* Моро подиже у вис своју дугу белу руку:

— Станите, узвикну. И мртвачко ћутање завлада.

Мислим да су сви знали оно што ће доћи и бојали га се. Гледао сам у около у њихова необична лица. Када спазих дршћуће њихово држање и плашљиви ужас њихових сјајних очију, зачудих се да сам и за тренутак могао поверовати да су ова створења људи.

— Та Заповед је прекршена! рече Моро.

— Ником нема спаса! узвикну сребрнасто-космато створење.

— Ником нема спаса! понови цео чопор на коленима.

— Ко је тај? запита оштро Моро, и пређе погледом по свима лицима, пуцајући бичем.

Изгледало ми је да је Хиена-Свиња била утучена; Човек-Леопард исто тако. Моро заустави свој поглед на овом створењу, и оно му се понизно привуче пред ноге, сећајући се и плашећи се бескрајног мучења које је негда издржало.

— Ко је тај? понови Моро гласом силним као гром.

— Страшна је казна ономе ко Закон не поштује! запева Проповедник Закона.

Моро погледа Човека-Леопарда у очи: изгледало је да из овога створења цеди саму његову душу.

— Ко Закон не поштује... поче Моро скидајући очи са своје жртве и окренувши се нама. Изгледало ми је да је у његовом гласу било неког верског заноса.

И сви запеваше:

— ...нека се врати у Дом Болова!... нека се врати у Дом Болова, Господару наш!

— Врати Дом Болова — врати Дом Болова! прогерета Човек-Мајмун, као да му је помисао била пријатна.

— Чујеш ли? запита Моро, окренувши се злочинцу. — Брзо, пријатељи, на посао!

Доиста, било је потребно бацити се што пре на звер, јер Човек-Леопард, кад се Мороов поглед једном скиде с њега, беше скочио на ноге, и сада, са запаљеним очима и огромним својим шиљатим зубима под поврнутим уснама, устреми се на свога мучитеља. Чврсто сам убеђен да је само лудило не-

вероватног страха било кадро да га наведе на овај напад. Цео чопор шездесетине чудовишта изгледао је да устаје на нас. Извукох свој револвер. Човек и звер ударише једно на друго. Видох како Моро посрће под ударцем Човека-Леопарда. Око нас се дизао страховит лавеж и урлање. Све је било у бесном комешању, и за један тренутак помислих да је наступила општа побуна.

(Наставиће се.)

Х. Џ. Велс.

(С енглеског превео Х. Х. Х.)

КАО БАЈКА...

Хтео бих једну ноћ кад месец куња
Плачеван, кржљав, без сјаја и боје,
А земља има сетни мирис дуња
Што месецима у прозору стоје,

И све да буде тужно, све да буде
Као да свуда јече болна деца,
Растапају се чежње као груде,
И све кроз сутон пригушено јеца,

Па кад на тебе падну усне моје,
Да зајецамо и ми, обадвоје.

Хтео бих једну ноћ венчано белу,
Провидну, светлу, сву у месечини,
Да неземаљски облик дā твом телу
И свакој ствари, и да ми се чини

К'о бајка да је, к'о да није јава,
Да с месечином све се стапа сада
И неосетно губи се и пада,
И све нестаје, и све ишчезава,

Па кад на тебе падну усне моје,
Да ишчезнемо и ми, обадвоје...

М. М. Ракић

АМЕРИКАНКА.

Откуд си дошла? Ко те доведе?
Какав ме пуст случај баци преда те?
Зашто, куд пројеш, свако гледа те,
И многи би да ти с' исповеде?

Све траје тренут. Гле! Шта се догоди! —
К'о кад у часу бујица прелије
Потопом земљу, у злој непогоди
Све скрха, и оде, — а веселије

Сја небо, и дан се смеје смионо,
И, безбрижни, ни зашто не хају.
Тако — док сви још коленоприклоно
Стоје и твоју заповест чекају,

Ти рупцем машеш већ, само званима,
И пола кроз смех пола кроз сузе
Шаљеш са брода што нам те одузе
Последње збогом, нама и данима

Лепим што пројоше. Ја ти захваљујем
Руком. — И срцем. Ти си к'о сунчев зрак
Прошла кроз земљу у којој краљујем;
У успомени стрти ће се трак

Лепоте ти можда, ал' ће доброте
У души заостат' атом топлоте.

М. Ћурчин.

О КОРНЕЈЕВОМ „СИДУ“.

Допустите ми, пре свега, драги слушаоци,[1] да изразим заједничку тужну мисао целога овог књижевног скупа, и испуним једну болну дужност.

Прво овакво предавање, о Стеријиним „Родољупцима“, држано је пре шест година, и друго, „О првим српским позоришним представама“. Исти предавач имао је да говори са овога места кроз неколико дана, о Змају Јовану Јовановићу, поводом десетогодишњице песникове смрти. Али он неће говорити.

Српску књижевност и науку, српски јавни живот задесио је свиреп удар: Др. Јован Скерлић, критичар и књижевни историчар српски, професор историје српске књижевности на Универзитету, уредник „Српског Књижевног Гласника“, народни посланик и национални борац, није више међу живима. Један црн и суров вихор смрти ишчупао га је из наше средине.

Допустите ми да, пре овога предавања, које ми данас тако тешко пада, дам израза своме дубоком болу за драгим професором, који за собом оставља страшну празнину, и чија прерана смрт значи велики национални губитак.

Овим низом представа класичних комада, Управа Народног Позоришта задовољава једну стварну књижевну потребу. Класици нису само грчки и латински писци чије се реченице по школама крцају као коштуњави ораси, и који, на жалост, обично не остављају најбоље успомене. Класици су они писци свих књижевности који су, по утврђеном суду потомства, кадри да развију разум и укус свију не спутавајући ничију оригиналност. Њихове су мисли високе и

[1] Предавање, држано у Народном Позоришту, 2 маја ове године, пред представом „Сида“.

опште, њихов стил савршен, тако да у њима свак налази поуздане учитеље. Уз то, они су обично из једног већ прохујалог доба: око њихове главе време је свило ореол славе, и око њихових дела лебди чар бесмртности. У нашој књижевности, класични су: наше народне песме, којима нема равних у светској народној поезији; наш „Горски Вијенац", који је, ширином даха и дубином мисли, достојан „Фауста"; и оно узбудљиво и скроз уметничко дело што се зове „Смрт Смаил-аге Ченгића".

Али ниједна књижевност нема толико класика као француска. Урођене француске особине: мера и укус, чине их најкласичнијим, узорима које проучавају сви народи, и без којих се не да замислити добра књижевна култура. А никад у исто доба није живело толико великих писаца као у Француској, у другој половини XVII века, за владе моћнога Краља-Сунца Луја XIV. И што је управо јединствен пример, ти су писци били међусобно поделили све књижевне родове, и свак је у своме био савршен: Корнеј и Расин у трагедији, Молиер у комедији, Лафонтен у басни (или боље: у поезији), Боало у сатири и критици, Паскал у филозофији, Босие и Фенелон у беседништву, Госпођа де Севиње у епистоларној, Сен-Симон у мемоарској књижевности. „Француски дух, као велелепно дрво, пружа све своје гране у исти мах."

XVII век у Француској, то је славно доба кад су вођени успешни ратови, кад је на југу заузет Русијон, на северу Артоа и један део Фландрије, на истоку Елзас и Лотрингија. На престолу је, у првој половини века, седео Луј XIII, али Француском је у ствари владао његов први министар, кардинал Ришеље. Народ је, истина, био осиромашио, времена су била тешка, глад је често куцала на сиротињска врата; али тај изгладнели и одрпани народ, чим би залупао добош, бацао је алат из руку, узимао пушку и одлазио на границу. Књижевност је имала јаког утицаја на ово ратничко расположење. Онда су много читани Плутарх и Тит Ливије, који описују славне подвиге великих Грка и Римљана и њихово родољубље. Историци, беседници, песници тога времена проповедају храброст, стрпљење, пожртвовање, једном речи: љубав према отаџбини, — осећање које обухвата све врлине. У романима су причани подвизи славних људи, ратника, бораца, готових да завитлају мачем ради части и славе.

У то узрујано доба, нашао се један човек великог духа и великог срца, који је дао најлепшег израза свима тим витешким чувствима, чији горди стихови и данас одјекују као звекет укрштених мачева и оживљавају једно давно ишчезло доба. То је био Пјер Корнеј, славни песник „Сида“, творац француског класичног позоришта.

Ништа у њему није наговештавало писца херојских драма, и његов живот нема скоро никакве везе са његовим делом.

Рођен 1606 у Руану, у Нормандији, у једној старој грађанској породици, он проводи спокојно детињство, школује се у језуитском колежу у месту рођења, и постаје адвокат у осамнаестој години.

По природи повучен и бојажљив, помало тепав у говору, млади Корнеј није осећао наклоност за адвокатски позив, и у њему се рано пробудио позоришни дар. Руан је онда, после Париза, био најпознатија позоришна варош, и трупе из престонице долазиле су често да у њему гостују. Једнога дана, 1628, Корнеј, коме је онда било двадесет и две године, донесе чувеном глумцу Мондори, чија се трупа бавила у Руану, своју прву комедију, „Мелиту“. Овај је прими, однесе у Париз и приказа у позоришту Маре. Поред свих својих мана, комад пожње велики успех.[1] Охрабрен тиме, Корнеј пише неколико комедија нарави и трагикомедија, пуних замршених заплета и извештачене љубавне галантерије, у духу оног времена.

1633, већ чувен, он би представљен Ришељеу. Велики кардинал, најмоћнији човек у Француској, имао је и књижевне амбиције; држао је да се разуме у поезији као у политици, и желео је да потчини књижевност својим политичким смеровима. Али он није имао времена, а, кажу, није ни

[1] По једној традицији, ова комедија је постала из једног истинског Корнејевог љубавног доживљаја. Помињемо ову прву Корнејеву љубав зато што их он није много имао. Он сâм непристрасно суди о својим љубавничким својствима:

У стварима љубави ја сам врло неједнак.
Пишем о њој доста добро, а делам доста слабо.
Имам перо речито, али језик сплетен,
Добар љубавник на позорници, врло рђав у животу...

Љубавне нежности нису биле урођене овоме мирном руанском грађанину, и на том пољу ће имати више успеха његов доцнији такмац Жан Расин.

умео да пише; зато је у својој служби држао неколико песника који су радили по његовим упутствима: он је давао нацрт за комаде, а они су обрађивали задану тему и писали стихове. Корнеј дакле уђе у овај књижевни биро, као пети члан. Али он у њему не остаде дуго. Добивши на израду трећи чин једне комедије, он узе слободу да нешто измени у утврђеном нацрту кардиналовом: његов драмски геније није се тако лако дао укалупити. Ришеље се наљути, пребацујући му да нема „l'esprit de suite“; и тако Корнеј напусти то завидно место, и изгуби моћну заштиту кардиналову.

Он се повлачи у Руан, пише своју прву трагедију, „Медеју“, и, нарочито, даје се на проучавање шпанског позоришта, и пише „Сида“.

Приказан крајем 1636, „Сид“ је имао огроман успех, и изазвао велике књижевне распре, о којима ћемо малочас нарочито говорити. Појава „Сида“ највећи је датум у историји француске драме: то је прва класична трагедија, прво ремек-дело обилнога XVII века. После „Сида“, Корнеј даје низ познатих узор-дела: трагедије „Хорација“, „Цину“, „Полиевкта“, затим „Помпејеву смрт“, „Родогуну“, комедију „Лажова“, „Дон Санча Арагонског“, „Никомеда“, — дела од којих свако изискује посебног говора.

Пошто је добио племство, Корнејев отац умре. Пјер, као првенац, постаје глава породице, и жени се, једном обичном грађанком, која, као доцније Расинова жена, није умела разликовати стих од прозе. У томе браку, Корнеј је имао шесторо деце. Његова најстарија кћи била је прабаба чувене Шарлоте Корде, која је убила ножем Марата, и зато испаштала на ешафоту. Корнејев породични живот текао је мирно, без икаквих потреса, прекидан само његовим одласцима у Париз, где је ишао да преговара о својим драмама, и где је понекад посећивао чувени салон Рамбује, збориште ондашњих отмених духова и прециоза, чији се утицај јако осећа на Корнејевом стилу. — Корнеј је имао једнога млађег брата, Тому Корнеја, који је такође био драмски писац. Браћа су живела у заједници, и њихов је живот био права идила: узели су били две рођене сестре; међу браћом је била иста разлика у годинама као међу сестрама (двадесет година); обе сестре су имале исти број деце (шесторо); живећи соба до собе, браћа су често додавала један другом слик који није падао на памет.

Изабран 1647 за члана Академије, Корнеј се доцније сасвим сели у Париз. Али његови комади имају све мање успеха. Огорчен, он 1652 напушта позориште, и повлачи се у Руан, мисли на спас своје душе, и одаје се превођењу чувеног дела „Угледање на Христа“.

Међутим, у његовом је срцу непрестано тињао позоришни жар, и ускоро једна женска рука дође да га распрете. О Ускрсу 1658, номадска трупа Молиерова долази у Руан, и даје Корнејеве комаде. Песник присуствује представама, упознаје се с Молиером и са његовом глумицом, чувеном Дипарк, названом „маркизом“, у коју се под старост заљубљује. Њеном сазвежђу већ су припадали Молиер, Расин, Лафонтен и — да допуни идилу — Корнејев брат Тома. Корнеј је дакле био пети. Од ове позне љубавне авантуре остало нам је пет Корнејевих песама. Он је најпре био почео лицемерно да исмева самога себе. „Пером које се још није осушило од превода „Имитације“, он је писао:

Ћелава глава и седа брада
Нису ваша храна
Кад бих имао срећу да вам се допаднем,
То би било губљење времена.
Ирисе, што ће вам
Љубавник од педесет лета!

Гђа Дипарк, из учтивости, одговори: „Ко зна?“, и понуди му — пријатељство. Кад глумица остаде неумољива, песник се наљути и написа своје чувене „Станце маркизи“, горде али наивне.

Као његови јунаци, Корнеј је о љубави расуђивао хладно. Да се утеши, и на молбу врховног интенданта Фукеа, он се враћа позоришту, и даје нов низ трагедија и трагикомедија. Али песник је очевидно био у опадању, и комади су му све слабији. Уз то, јавља се млади Расин, чији успех баца све већу сенку на Корнеја, и који отвара нове видике француској трагедији.

Од трагедија „Агесилаја“ и „Атиле“, публика се нагло окреће од Корнеја. Књижевни укус био је промењен, и место негдашњих обожавалаца или огорчених противника, Корнеј је сада наилазио на равнодушност или сажаљење. „Мора се веровати, пише Фонтенел, да је „Агесилај“ од Г. Корнеја пошто на њему стоји његово име“. Познат је Боаловљев епиграм:

Après l' „Agésilas“,
Hélas!
Mais après l' „Attila“,
Holà!

Али песнику би суђено да испије чашу жучи до дна. По тврђењу савременика, 1670, Анриета, војвоткиња орлеанска, у својој женској лукавости, предлаже кришом један исти предмет младом Расину и старом Корнеју: љубав и растанак римског императора Тита и палестинске краљице Беренице. Оба комада појавише се у исти мах, на две супарничке позорнице. Згодна за Расина, ова љубавна трагедија била је права замка за Корнеја. Узалуд се он мучио да прошири заплет, да у љубав унесе политику. Публика остаде хладна. Она је међутим била дубоко ганута гледајући нежну Расинову љубавну елегију, и одлучила је својим сузама, које ни после тридесет представа нису биле пресушиле. Анриета је била умрла не дочекавши да види исход овога песничког двобоја, и над њеним ковчегом је Босие већ био изговорио своју најлепшу посмртну беседу, о таштини света.

1674, давана је „Сурена“, последња Корнејева трагедија, по датуму и по вредности, из чијег се потпуног бродолома спасао само један сетан стих:

Toujours aimer, toujours souffrir, toujours mourir.[1]

У том га задеси и тешка домаћа несрећа: при опсади Грава погину му један син, поручник у коњици. Остатак живота (десет година) Корнеј проводи пишући пригодне стихове, сасвим заборављен.

Оснивач француске херојске трагедије био је простосрдачан човек („le bonhomme Corneille“), скроман паланчанин, црквени тутор. Занемареног изгледа, он је пре личио на каквог трговца из Руана него на писца „Сида“. Долазећи на Академијине седнице, он је, по речима Расиновим, „остављао своје ловоре пред вратима“. Што је у њему било велико, то је његово срце, његов висок дух и његова горда машта.

О сиромаштву последњих година његова живота створена је читава легенда. Један његов савременик, који је био дошао из Руана да га посети у Паризу, писао је ово писмо: „Изишли смо заједно по ручку; и, пролазећи кроз улицу Пар-

[1] Увек волети, увек патити, увек умирати.

шминри, он је ушао у једну радњу да закрпи обућу која му се била рашила. Сео је на једну клупу, а ја поред њега, и кад је радник био готов, он му је дао три суа која је имао у џепу. Кад смо се вратили, понудио сам му своју кесу; али он није хтео да је прими, ни да је подели. Плакао сам што је један такав геније принуђен да живи у таквој оскудици". Анегдота је дирљива, и Парен је по њој израдио своју познату слику. Али изгледа да је цела та легенда претерана. Ако није живео у изобиљу, Корнеј није ни оскудевао. Како му је последњих година била обустављена пензија, Луј XIV нареди, на заузимање Боаловљево, да му се пошаље 200 златника; али они стигоше касно. Корнеј је већ био умро, 1684, у седамдесет деветој години. Гроб му се не зна. У „Дневнику" Данжоа, у коме је бележена свака краљева кијавица, читамо овај лаконски некролог оснивацу француске трагедије: „У четвртак 5 октобра чуло се у Шамбору за смрт чича-Корнејеву".

Какво је било позориште пре појаве „Сида"? Прва стална позоришна трупа образована је у Паризу четрдесет година пре „Сида". Она је давала представе близу данашње Централне Пијаце, у сали Бургоњске Палате, — коју сте видели у првом чину „Сирана од Бержерака". Много доцније, глумац Мондори образује другу трупу, која је приказала прву Корнејеву комедију, „Мелиту", и „Сида", у једној скромној сали у Старој Улици ди Тампл, у аристократском кварту Маре.

Замислите најпростију, дугуљасту, правоугаону салу, по два реда ложа са стране, партер покривен плочама, без седишта: публика је гледала представе стојећи. Позорница је била слабо осветљена са неколико свећа, које је један служитељ усекњивао између чинова. Глумци бедно и смешно обучени. Публика простачка и лармаџиска: трговци, паланчани, ситни чиновници, ђаци, занатлије, пажеви, мускетари, мангупи, олош. Пред таквом „кућом" давала се онда трагедија. Представа је почињала „прологом", који је био пун каламбура и пресланих шала, — да би се публика мало откравила; а завршавала се каквом грубом и масном лакрдијом, — да би се растерала трагична емоција. На крају би цео партер запевао какав сокачки припев.

Отмен свет дуго није хтео да удостоји својом посетом овакав театар. Тек кад велика господа почеше да штите

глумце и драмске писце, и кад сâм кардинал Ришеље показа интересовање за драму, и отмен свет поче долазити у ложе; најзад, појавише се и даме, прециозе, — које сте такође виделе у првом чину „Сирана“.

Какав је био репертоар? Комедије су биле ретке; трагедије су се сводиле на неколико покушаја. Од почетка XVII века позорницом господари „трагикомедија“, и, у мањој мери, „пасторала“.

Шта су приказивале те трагикомедије?

Ту су девојке које, прерушене у мушкарце, иду у потеру за својим драганима, прелазе брда и долине, час опљачкане од разбојника, час принуђене да ступе у њихову дружину, изазивајући успут љубав по замцима и крчмама. — Књегиње преобучене у сељанке или у калуђерице, и кнежеви у слуге и баштоване, да би успели прићи онима које воле. — Непрестана бегства, потере, заседе, отмице, размене, неспоразуми; завере које отклања изненадна појава каквог витешког избавиоца; олује, муње, земљотреси; двобоји, бродоломи, пирати, убице; прстење које, према потреби, изазива љубав, мржњу, заборав; — и на крају, срећна проналажења, измирења, женидбе, удаје. И све се то дешава скоро у исти мах по свима крајевима света: у Паризу, Лиону; у Шпанији, Енглеској, Данској; чак по баснословним земљама: у Далмацији, Епиру... (Код Француза, до скора, кад би се поменули Далмација, Епир, Илирија, Славонија, то је чинило исти утисак као код нас кад се каже: Манџурија, Бразилија, Авганистан.)

Пасторале су биле у истом укусу: ту су очеви тврдице који своје кћери не даду за лепе заљубљене младиће, него их обећавају богатим старцима; ту прерушени краљевски синови који се удварају пастиркама; разна пророштва, уроци, божје казне...

Трагедија је била у повоју, скроз наивна, смешна, пуна необузданих љубави и љубомора; али она је ипак изазивала саучешће.

Као што видите, цело то позориште било је изван стварности, изван живота, необично, увеличано, често унакажено. То су у ствари били драматисани витешки и пасторални романи који су у оно доба пустошили као права књижевна зараза, пленећи распаљене имагинације.

Каква је била позорница, сценарија, за све те фанта-

стичне догађаје, који изискују обилну и учену режију? И данас се дају сличне ствари; широка публика радо гледа комаде са великом сценаријом: лађе, бродоломе, железничке сударе, пожаре, егзотичне пејзаже, слонове, — као у „Путу око света“, Жил-Верновом и Нушићевом. Једно велико париско позориште, Шатле, нарочито се посветило тој врсти мелодрама. Али то позориште има савршену режију, која даје пуну илузију. Ништа од тога у XVII веку. Декорације сведене на најпрече ознаке, прилагођене тесној позорници: сва места где се радња, кроз цео комад, дешава била су представљена у исти мах, једно поред другога.

За један комад Александра Хардиа, овако је обележена сценарија: „На средини позорнице леп дворац; с једне стране, море, где се појављује једна лађа с катаркама; а с друге стране, лепа соба, и у њој један лепо украшен кревет с чаршавима“. — Овај Александар Харди, то је један баснослован драматичар, нека врста недонесеног француског Шекспира. Написао је преко 600 комада, од којих су, срећом, штампана само 34. — У другом Хардиевом комаду, стајала су једно поред другог три обиталишта: дворац у Толеду, једна пећина у кршевима, и једна соба јунакиње те драме; испред тога, једна пуста пољана.

Тако је било по пет до шест разних места на истој позорници. Глумац би, просто, прелазио у два корака из пећине у царски дворац. Између тих промена места протицало је више-мање времена: час, дан, месец, година, или више година. Тако се дешавало, на пример, да у IV чину комада „Крв није вода“, у I сцени једна жена носи бебу на рукама, а у IV сцени истога чина та иста жена појављује се водећи за руку сина од седам година. За две сцене беба је била порасла.

Тај систем симултаног, једновременог декора, згодан за редитеље, није задовољавао публику. При слабој светлости свећа, гледаоци су узалуд буљили очи и напрезали машту: супротност између декора и замисли била је сувише велика. Шума, то је било једно дрво, море — један басен; Немачка и Данска биле су растављене мореузом од два метра; јунак би за један час времена остарео за тридесет година. Сви ти необични догађаји, тако бедно приказани, учинише се најзад невероватни и бесмислени, и јавља се жеља да се у сав тај хаос унесе известан ред.

Што је још онемогућавало такав декор, то је била једна мода, која нама данас изгледа невероватна. На самој позорници, са обе стране, била су намештена седишта за повлашћене гледаоце, нарочито за размажене маркизе, који су собом заклањали и оно мало декора, и кварили и оно мало позоришне илузије.

Неколико година пре „Сида" појављују се драмска правила, чувена „правила о јединству радње, места и времена", пореклом из Аристотелове поетике. Убрзо, из једне крајности иде се у другу, и за читава два века, све до победе романтичара 1830, драма ће бити спутана у те калупе.

Али требало је пронаћи драму чија би радња могла стати у тесан оквир једне собе и једнога дана. Требало је преместити сам центар драмске радње. Та битна измена, то је дело Корнејево. Дотле је радња била сведена на низ догађаја и заплета. Корнеј место спољних гестова глумаца црта унутрашњи, морални живот личности, *карактере*, и моралне узроке њихових сукоба: част, дужност, родољубље, славољубље, љубав, — општа осећања људска, једна иста у свима земљама и свима временима.

(Свршиће се.)

Миодраг Ибровац.

СТО ПРЕДЛОГА ЗА ДЕОБУ ТУРСКЕ.[1]

Од времена кад су Турци постали господари колевке хришћанства, Палестине, па до данашњега дана, хришћанска Европа бавила се о турскоме проблему. Удружене или одвојене, хришћанске државе мучиле су се шест векова да коначно изгнају Турке из Европе и са Христова гроба. Досада им то није још испало за руком. Ниједно царство није се тако споро распадало као отоманско. Оно је, неколико пута, долазило до пропасти, па се повраћало, чак се и обнављало, нешто својом старом крепком снагом а више туђом помоћи. Од боја код Лепанта почело је царство турско опадати; данас је три и по века од тога доба и Турска још није сасвим пропала.

[1] Поводом књиге *Cent projets de partage de la Turquie*, T. G Djuvara, Paris 1914, F. Alcan, стр, 648, карата 18.

За овако споро распадање није, наравно, велика заслуга њеног унутрашњега састава, и неких нарочитих особина турскога племена. Чим је Источно Питање постало западно питање, било је сигурно да се турски проблем мора споро решавати; чим је Турска кренула у назад, њено је питање постало европско питање. Оно је то још и данас. У турским рукама налазио се кључ за Азију и за Африку, о које ће се парбити непрекидно Европске Силе, најпре Француска и Енглеска, после Русија и Енглеска, а данас са њима и Немачка.

У историји о деоби турскога царства има два јасно одређена периода. Један је до битке код Лепанта, а други од тога доба до наших дана.

Први период то је доба напредовања Турске, њених завојевања и њене славе. Други период то је доба изгубљених битака и повлачења. У првоме периоду је готово главни моменат борба крста противу полумесеца; то је подизање свих хришћана за изгоњење Турака из Европе. У другоме периоду већ имају главну реч политика, интереси и рачуни појединих европских држава, којима Турска служи као средство или жртва дипломатских комбинација.

I.

Папа Силвестар II имао је међу првима мисао да се спреми општи крсташки рат противу Сарацена, а папа Григорије VII противу Турака. Од 1075 године па, у главном, до 1270 године крсташки ратови су дизани противу Турака. Од те године, када од прилике бива крај готово бескорисних крсташких ратова, почињу се јављати разни предлози и комбинације за изгоњење неверника из Палестине и за деобу турске царевине. Од те до 1332 године има неколико предлога за освајање Палестине, од којих се није ниједан остварити могао; Турци су односили свуда победу за победом.

У првој половини XV века владари, државници, калуђери, учени људи са разних страна Европе, смишљају планове за деобу Турске. Међу овима има планова Карла VIII и Франсоа I француских краљева, папе Лава X и Пија V, и Еразма. Међу тим предлозима се налази и предлог некога Вартоломија Ђорђевића, родом из Угарске, који фанатично проповеда рат противу Турака. За тај рат, он мисли, да би Немачка

могла да дâ 70.000 војника, толико Италија, Француска још више, Холандија и Белгија 30.000 а Угарска и све друге дунавске земље 60.000 коњаника. Сва та силна војска имала би да, с помоћу Божјом, отме од Турака Грчку и Тракију. На влади је у отоманској царевини био тада Солиман Величанствени.

При крају XVI века помиње се и предлог Сплећанина Александра Комуловића, каноника цркве Св. Јеронима у Риму, кога су папа Григорије XIII и Климентије VIII слали да диже Русе, Влахе, Србе и Бугаре на устанак противу Турака. Комуловић се враћа са пута и цени оваку војску која би се могла дићи противу Турака: из Арбаније и Епира 40.000 бораца, у осталом делу Епира и у Маћедонији 100.000 бораца; у Херцеговини и Хрватској 100.000; у Србији 100.000; у Босни и са обала Дунава до Београда 200.000; за Бугаре вели да их има доста али нису за ратовање. „Нека буде 400.000 војника и 100.000 Руса, па за две недеље биће се господарем Цариграда“, писао је овај каноник.

У почетку XVII века је најчувенији „Велики план Хенриха IV“ за деобу отоманске царевине. То је оснивање европске конфедерације, у коју су требале ући петнаест европских држава; оне би све (сем Русије) имале да раде на општем миру, којему Турци прете непрестано. И све државе, сем Аустрије, дале су пристанак за оснивање ове републике хришћанских народа, у којој се налазе и први трагови данашњега Хашкога Суда. Од осталих планова за деобу Турске ствараних у XVII веку треба поменути још план војводе Неверскога, унука једнога од Палеолога, који је хтео да оствари план Хенрика IV рачунајући да ће, уз помоћ Срба, Арбанаса, и народа из Босне, Маћедоније, Бугарске, Далмације, Херцеговине, Влашке и Молдавске, за осам месеца освојити Цариград (састанак у Кучима септембра 1614). И Лајбниц је имао свој план за освојење Турске, који се више састојао у томе да Луја XIV упути што даље од Немачке, којој је тада претила француска опасност. Луј XIV се носио намером да отоманску царевину подели између себе, Пољске и Млетака; по томе пројекту Француској је требао да припадне Алгир, Мисир, Арабија, Мала Азија, Крим, данашња Влашка, Бугарска, део Србије, цела Грчка и део Арбаније.

Међу плановима за освојење отоманске царевине, која је

у XVIII веку пошла неповратно у назад, налазе се планови Петра Великога, Катарине II и Јосифа II. Петар Велики у своме тестаменту каже: „Заинтересовати Аустрију за изгоњење Турака из Европе и, под тим изговором, одржавати сталну војску и бродарске радионице на Црноме Мору, и напредујући непрестано проширити се до Цариграда.“ Катарина II и Јосиф II су тако исто претресали питање о деоби Турске, и тада је за Турску била највећа опасност. Да није било Влашке и Молдавске, о које су се размимоишли ова два суверена, Турска би била можда подељена. По томе плану Русији је требала да припадне данашња Румунија, Бугарска са Цариградом, а Аустро-Угарској све на запад од Тимока и Месте; Турској би остала Азија с острвима Хиосом, Митиленом, Самосом и Родосом.

II.

Деветнаести је век најобилнији комбинацијама за деобу Турске која се већ готово дефинитивно повукла на десну обалу Саве и Дунава. У почетку тога века, када су се државе дизале за ноћ и губиле за неколико дана самосталност, а круне падале с владарских глава, није било владе и државника који није имао свој план за деобу отоманске царевине. Царевина је сада узимана увек као ситан новац, за поткусуривање крупних рачуна. Наполеон и Александар I су као и други ковали планове за деобу Турске, и ако се нису сагласили у томе, биће више у несталности Наполеоновој коме је једанпут Цариград вредео једне царевине, био кључ света, други пут природом географског положаја намењен Русији, кад је Порта улазила у савезе противу њега. Руски министар Румјанцов био је формулисао захтеве својега цара за случај руско-францускога савеза и за случај деобе Турске. За први случај Русија је требала да узме Влашку, Молдавску, Бесарабију и Бугарску; Француска је требала да добије Арбанију, део Босне, Грчку и Крит. Србија је требала да постане независна с тим да јој владар буде или какав аустриски кнез или какав други страни кнез, који би узео за жену ма коју руску велику кнегињу. За случај деобе турскога царства Русија је требала да добије Румунију, Бесарабију, Бугарску и део Румелије до реке Марице; Француска је требала да узме Босну, Арбанију, Грчку, Крит, Кипар и Род, сва острва у Архипелагу, Смирну, Левант,

Сирију и Египат; Аустрија је требала да добије Србију, Маћедонију до мора, сем Солуна који би припадао Французима заједно са територијом западно од линије Скопље-Орфански Залив. Наполеон и цар Александар су се размимоишли. — Кнез Метерних је био у доба силе Наполеонове противник деобе турске царевине. Приморан од Наполеона, да о деоби дадне мишљење, аустриски канцелар је казао тајно „кад се већ мора делити онда да се гледа што већи комад“, а јавно, да ће, кад дође суђени дан Турској, најбоље бити ако Турску замени једна велика хришћанска независна држава, мислећи на Грчку.

У години 1829 кнез Метерних је сам предлагао деобу Турске Русији и Пруској али без учешћа Француске што је Русија одбила. Крфљанин Каподистрија, као шеф руског кабинета за источне ствари, имао је предлог о деоби Турске. По његову предлогу имале су се образовати пет краљевина: Дакија (садашња Румунија), Србија (Босна, Херцеговина, Црна Гора, Србија и Бугарска), Епир (Албанија, јужна Стара Србија и западна Маћедонија), Маћедонија (Источна Маћедонија и Тракија са острвима Тасос, Имброс и Самотраки) Грчка, и Цариград слободна варош. Поред свих јелинофилских осећања у Русији и Француској, предлог је био одбачен као и многи други.

Руски цар Никола I предлагао је Енглеској ликвидирање наследства болеснога човека. По његову предлогу Румунија, Србија и Бугарска могле су постати независне државе, Мисир је могао постати енглески, а Цариград привремено руски. Због тога је дошло место до деобе до рата Кримскога а после до Парискога Мира. Болесни човек још живи, а за његово наслеђе су се после Николе I бринули још многи људи. Међу ове последње долазе грчки публициста Писипијос, Д. Стефановић, Матија Бан. Грчки публицист дели Турску на петнаест државица спојивши уједно Црну Гору, Србију, Босну, Херцеговину и Бугарску. Д. Стефановић предлаже шесетих година под председништвом руским грчко-славенску конфедерацију у којој би Краљевина Србија са Босном и Новим Пазаром имала два гласа, а краљевина Далмација и Херцеговина сједињене с Црном Гором. Матија Бан је узео као базу за деобу Турске цркву, и према томе требало је да

буде три патриаршије и охридска архиепископија. Патриаршије Цариградска, Пеһска и Бугарска.

И Гарибалди је имао план за деобу Отоманске Империје, у коме се налази и мисао о стварању славо-балканске конфедерације којој би Цариград био престоница.

Сем ових најкарактеристичнијих и објављених пројеката биће пуно још необјављених пројеката који нису још за објављивање. Они ће данас имати само историску вредност, јер су догађаји из 1912 и 1913 године друкчије уредили ствари са деобом Турске, а у пркос свих кабинетских комбинација.

III.

Ликвидација европске Турске је при крају. Остале су још у целости азиске отоманске области. Прорицати кад ће и то бити и како, неопрезно је; после свега што се догодило ове последње две године, мора се готово сумњати у логику догађаја и у историске процесе, а, већ по себи се разуме, и у личну проницљивост. Једно, што се може рећи данас, и у чему је време дало свима, који су се о томе питању бавили, за право, то је да је Турска осуђена. Турска обнова је немогућна, ни целокупна ни делимична. Ма с које стране оцењивали, са политичке, с административне, са финансиске, или са моралне, све изађе на једно: распадање. Сви напори да се она преобрази, уреди, оспособи, остали су узалудни, Танзимат, Хати-Хумајуни, разне главе као Кередим паша, Митад паша, румелиски статут, реформе од 1903 године су ту да то посведоче. Младотурци су направили револуцију 1908 године, свргнули с престола једнога султана 1909 године, и опет нису урадили ништа, лекције из прошлости нису служиле за поуку ни њима. Политички и верски фанатизам био је цео реформаторски програм Младотурака; они су повратили Митад-пашин устав, дали су Парламенат, Сенат, вилајетске меџлисе, али су свуда хтели да буду само они, Турци, господари. Они су заборавили одмах у почетку свога рада на начела која су у почетку револуције објавили по царству: „братство и једнакост“ којима су добили готово све народности у Турској за себе. Они су објавили да има само Отомана у отоманској царевини, а не муслимана и хришћана. На првим законодавним изборима они су погазили та начела и истакли „Отоманска империја Турцима“. Они су хтели силом

да створе чак и код Арапа, Друза и Курда, ако се може рећи, осећања, да су Турци. Таква њихова политика и акција убрзале су прошлогодишњу катастрофу, која се и иначе приближавала. И њихова данашња политика неће моћи учинити ништа више да спречи ликвидацију азиске Турске. Многи верују да ће то морати бити опет после једнога рата за који се спремају врло живо Турци, трошећи немилице узајмљене паре. Могућно је да ће и рата бити, али све је мање вероватноће за то. Свака од Сила узела је данас по један део простране азиске турске територије под окриље својег економског утицаја. У замену за узајмљени новац или за државне поруџбине, Турска је оставила да се најплоднији делови царевине, под дугом или не, поделе међу Европске Силе на „економске сфере утицаја.“ И данас је азиска Турска доиста и подељена. Неке од Сила, као Енглеска, Немачка, Русија и Француска, уложиле су у разна предузећа велике капитале. Железничке концесије, права рударских истраживања, експлоатације шума и т. сл., дате су од стране Портине у вечити закуп. Таква права у Турској нису се никада гасила, на против, она су се претварала у својину. Ни једна Сила се неће својевољно више повући из турске Азије; само један рат међу њима може истиснути побеђенога отуда, али их Турска више никада отуда својом силом не изагна.

Монтескије је пре два века казао: „Турска је сада у истоме стању слабости у коме су некада били Грци; али ће трајати још дуго, јер ако ма који владар пође да је освоји, три веелике трговачке Силе у Европи, ради својих интереса одмах ће устати у њену одбрану“. Пит је рекао: „Ја нећу да разговарам с оним који ми каже да одржање отоманске царевине није животно питање за Енглеску.“ Кроз цео XIX век Турска је била „најмање рђава гарантија за европски мир“. У прошломе веку европска Турска је то била, данас изгледа да је одржање азиске Турске најбоља гарантија за европски мир. Њу ће Силе одржавати у Азији, она ће постојати не због своје снаге него због разних и супротних интереса Европских Сила. Турски ће чиновници управљати турском Азијом номинално, а прави господари у њој биће Европљани. Из азиске Турске, ако ускоро не буде каквога европскога рата, могу се развити у најбољем случају аутономна Јерменска, Арабија, па чак можда и Курдистан, али никако обновљена, уједињена Тур

ска. Неспособност Турака да се прилагођавају начелима модернога живота, да прилагоде потчињене својим особинама, или да се сами стопе у друге културније, њих је осудила да их нестане као владајућега народа; свеједно је када ће то бити.

IV.

Последња књига о деоби Турске, коју је написао румунски посланик у Брислу, не представља само брижљиво скупљени материјал о Турскоме Питању растурен по европским библиотекама и разним списима. Она приказује од њенога постања до данашњих дана живу трагедију царевине од чијих је војника Европа некада дрхтала. Из ње се види рад владара, народа, државника великих и малих из целе Европе како се боре да оборе отоманску царевину. Личне амбиције и сујета, верски фанатизам, политички рачуни, међудржавна саревњивост, негде искрена уверења, негде милосрђе, свуда штрче у тој борби противу мухамеданства. Тако је кад се боре да оборе царевину, тако је кад настане борба да је очувају. Ова последња је много јача од оне прве; и, јасно се види увек штетнија по Турску. Свака интервенција једне Европске Силе у корист Турске, стаје царевину једне области и низа привилегија и уступака. Држава која узима у заштиту Турску у исто време се зеленашки наплаћује за услугу која је често није стајала никаквих жртава.

„Франсоа I, — каже Луј Рено у предговору овој књизи коју је врло много похвалио, — води преговоре о савезу у исто време и са Турском и противу ње после којих се Турској одузимају области“. Поштена реч не вреди, у односима нема сигурности. У разним комбинацијама за деобу Турске нигде се не види какав руководећи принцип из међународнога права. Турска царевина се сматра као нека пуста земља коју сваки сече и дели, не обазирући се на то да у њој има живих народа са интересима и осећањима човечанским. Народи што живе у тој царевини морају да приме деобу коју је диктовала негде ћуд, негде мржња, негде рачун. — И нико није дизао глас противу тога. А кад би се и дизао какав глас противу извесних планова за деобу Турске, никад то није било из каквих хуманих побуда и обзира, него увек из рачуна, политичких или личних.

Многе велике државе, пре турске царевине, распале су

се. Све освајачке државе је постигла судба која сустиже данас отоманску империју. Она је много туђих земаља освојила, она е покорила многе народе које није могла ујединити у националну државу, у њој је попустила дисциплина и власт државна, и за то пропада. Али, када су пропадале државе као што су мисирска, персиска, грчка, римска, арапска, шпанска, француска и друге, оне су за собом оставиле сем величанствених рушевина, и споменике културе и напретка — који још и данас живе и који ће живети увек и после нас. Турске царевине ће нестати, али, сем имена, неће оставити човечанству никаква споменика који би Турке помињао по добру. Турци се повлаче из Европе у којој су владали пет векова, не остављајући никаква споменика владавине и господства. Освајач и фанатик Турчин је био и остао до пред свој излазак из Европе; он је само сметао и противио се напретку. Ако је дужност свакога народа да припомогне развитку да даде сво принос за цивилизацију свега човечанства, онда је требало и раније да нестане Турске. Човечанству Турци нису ништа привредили.

За Србе који су готово највише трпели од Турака, и то од њихова доласка на Балкан па до јуче кад су отишли са наших граница, Турци ипак значе нешто. Ударајући Србе на свакојаке муке, Турци су их нагонили да се истрајно боре противу њих и буду данас што су. И то је једна добит. Друга је добит за нас у томе што су Турци жива лекција како не треба владати народима који нису исте расе, вере и језика.

J. M. J.

АЛБАНИЈА У ПРОШЛОСТИ.

(Крај.)

Скендербегова смрт беше почетак великог исељавања Арбанаса у Италију. На челу су били потомци кнежевски. Скендербегов син Јован добио је у Напуљу херцоштво Сан Пиетро у Галатини и палатинство Солето, али је његово мушко потомство изумрло већ у XVI веку. Дуже су живели потомци Скендербеговог брата Станише, признатог као Castriota-Scanderbech, са титулом маркиза од Атрипалде. Последњи потомак

те породице, маркиз Федериго умро је, по подацима које је прикупио Хопф, 1873 године као бивши краљевско-напуљски дворски саветник. У Напуљу су живели и Музахи, који су изумрли тек око 1600 године. Један од њих, деспот Ђовани Музахи написао је 1510 године на талијанском историју и генеалогију своје куће, интересантна књига, коју је Хопф пронашао и издао, али која у појединостима није увек поуздана[1]. И Арианита је нестало у Италији тек у XVI веку; од њих је био и војсковођа Константин Арианит († 1531), познат из историје палатината Монтферат (Montferrat), којим је владала једна линија византиских Палеолога. Тако исто је било потомака Дукађина у Млецима и Анкони све до самог XVII века.

Други чланови властеле претпоставили су да остану код куће и пређу у мухамеданство, тако поједини Аријанити, Музахи, Топије и Дукађини, о чему дају некоја саопштења Музахијеви мемоари. У самоме народу ширила се Мухамедова вера много брже и лакше но у Бугарској, Србији и код Грка. Многи Арбанаси који су примили ислам уздигли су се у османској царевини до високих достојанстава.

Остаци арбанашких колонија у Италији постоје до данашњега дана. Досељавање је почело још 1450 године, а завршило се тек 1744 са исељеницима из предела око Химаре. Године 1886 констатовано је у Италији 196.768 Арбанаса у 79 општина, које су далеко расејане: у Абруцима у суседству далматинских бегунаца, у Калабрији поред остатака средњевековних Грка и у Сицилији под Етном. Они говоре јужним, тоскиским дијалектом. Некоји су дошли у XVI веку из Грчке, из Корона и других вароши; други су прво били најамници у напуљској војсци, па су остали у земљи. Код ових Арбанаса доње Италије живе и даље песме и легенде о Скендербегу, и то јасније но у домовини која је највећим делом примила ислам.

Сиромашење и подивљавање Албаније познато нам је махом из црквених аката у вези са католицима у земљи, према којима су Турци били врло неповерљиви. Католички архиепископи Драча нису више смели боравити у граду, већ у оближњем селу, и то је стање трајало све до најновијега времена. Та су акта штампана у делима Фарлати'а (Jllyricum

[1] Breve memoria de li discendenti de nostra casa Musachi, код Hopf'a, Chroniques 270—340.

sacrum), Тајнера (Monumenta Slav. merid. II) и хрватског историчара Др. Карла Хорвата у „Гласнику“ босанског земаљског музеја (св. 21. 1909). Од путописних извештаја нарочито је богат садржином извештај титуларног епископа барског Марина Бици'а родом Далматинца са Раба, који је 1610 године пропутовао Албанију и Стару Србију.[1]

Имена властеоских породица нису се лако заборавила. У турској администрацији звала се једна покрајина Дукађин, од Љеша до Пећи (Јрек); један крај у планини носи још и данас то име, као што се према Музахима равница између Драча и Валоне зове Музакја. По Карлу Току (Тоссо), последњем хришћанском кнезу Епира, звала се епирска покрајина у старој османској администрацији још дуго Karl-Jli, Карлова Земља.

У високим планинама на северу била је турска администрација махом само површна, тамошња племена готово слободна, стално побуњена. Код Бици'а се 1610 године први пут помињу Миредити, католици у околини једнога средњевековног манастира Светога Александра. Али су најсилнија племена на северу у XVII веку били Клементини, у брдима источно од Скадарског језера, такође католичке вере. Полуслободан био је и крај Химаре, јужно од Валоне, који је припадао грчкој цркви. Ови брдски становници имали су стално везе са Млечанима и Шпањолцима у Напуљу. На северу је племенско уређење добило чврсте облике, који су нам наравно познати тек у стадиуму у коме су били за време последњих генерација. Племе се сматра за потомство једнога претка са појединим доцније примљеним групама. Оно има два народна представништва, Сенат наследних поглавица најугледнијих породица јесте „савет стараца“. Представнике свих кућа обухвата „кувенд“ (од латинскога conventus), који се скупља 1—4 пута годишње. Председава и на једном и на другом скупу у примогенитури наследни „војвода“ или „барјактар“ (заставник). Последњи стадиум ових уређења описују путописна дела Штајнмеца и Нопче.

У туђини су Арбанаси били познати као најамници. Хришћани су служили под заставама Млетака, Напуља и Аустрије. Многи су остали после ратова у XVIII веку у туђини. Тако

[1] Изд. Рачки у „Starinama“ Југословенске Академије, св. 20 (1888).

је постала колонија Borgo Erizzo, арбанашки Arbonеš, хрватски „Арбанаси“, пред капијама Задра, где се још и данас говори арбанашки.[1] Тако су исто око 1740 године основане колоније Клементина у селима Хртковци и Никинци у војничкој граници код Митровице (сада пословењени). Јаке групе мухамеданских „Арнаута“ биле су после опадања јаничара веома цењене у Портиној војсци као лака пешадија. „Час у Бендеру, час у Будиму“ вели се у једној старој носталгичној песми тих најамника, коју је забележио Хан у својим „Арбанашким Студијама“. Ова ратна служба још је више потпомагала ширење ислама. Наместо старе властеле образоваше се у средњој и јужној Албанији нова мухамеданска господарска племена, која су становала у чврстим „кулама“, са великим поседом и многобројним присталицама.

У XVII веку почело је ново исељавање Арбанаса из планина на северо-исток у центар полуострва, најзад на исток у Македонију. Од турског освојења повлачило се српско становништво све више на север, после чега је дошла 1690 године велика сеоба у Угарску. У старој постојбини Срба настанише се Арбанаси, не само на Беломе Дриму и на Косову, него и даље ка северу и истоку, до Новог Пазара и Ниша. Овај покрет, повлачење Срба и наступање Арбанаса, појачао се од српскога устанка 1804—1815 године, а нарочито од српско-турског рата 1876—1878 године. Најзад је бежање хришћана из тога краја Турске толико нарасло да је 1912 године констатовано у Србији на 150.000 бегунаца из Старе Србије. Од друге половине XVIII века окренула се експанзија Арбанаса нарочито на исток, у Македонију. У најгорњем делу вардарске долине станују словенски земљорадници само као сељаци на добрима (чифлицима) мухамеданских велепоседника; остала област већ је насељена арбанашким пастирима. Југозападну страну Охридскога језера потпуно су притисли Арбанаси у новије време. С тим је нестало и хришћанства. Још до 1761 године помиње се западно и јужно од Охридског језера охридском архиепископу потчињена епископија Горе и Мокре; данас се више не зна, где је била резиденција тога епископа! Појединачних арбанашких села има код Куманова, Костура итд. Разуме се, арбанашки елеменат на североистоку ударио

[1] G. Weigand, Der gegische Dialekt von Borgo Erizzo bei Zara, XVII Jahresbericht des rumänischen Jnstituts in Leipzig 1911, 176—240.

је после берлинског уговора опет натраг, исељавањем из нових округа Србије. Карактеристично је да ти Арбанаси који су продрли далеко на исток још тачно знају коме племену арбанашких планина припадају; на пример Арбанаси око Куманова јесу из племена Краснића и Гачана.

Продирање наоружаних мухамеданских пастира према ненаоружаним хришћанским земљорадницима подсећа на сличне појаве на истоку Анатолије, на продирање Курда према Јерменима. Оно је са собом донело и опадање земаља. Још Бици описује 1610 источно од Митровице брдску варош Трепчу, у којој су Саси из Угарске у доба старосрпскога царства у XIV веку почели рад у сребрним и оловним рудницима. Данас су руине Трепче покривене шумом у којој бораве само арбанашки пастири. Тако су исто и сребрни рудници Новога Брда (талијански Novomonte), некада познати далеко ван Балканскога Полуострва, у наше доба напуштени и опустели. Пећ (Ipek), где је кроз шест векова и више било седиште српске цркве, има још увек пречасни манастир са споменицима из доба старосрпских архиепископа и патријараха, али је окружен пустолинама. То исто важи и за оближњи велики манастир Дечане, чија оснивачка повеља (1330) представља тако важан извор за познавање старосрпског сеоског живота. Због потпуно поарбанашене околине позвали су Срби 1902 године руске калуђере са Атоса да би имали више заштите. У особености живота спадале су „рацие" (Razzias) Арбанаса, напрасно извођене нарочито ради отмице стоке; такве по плану спремљене пљачкашке походе предузимали су још недавно на пример мухамеданци из Лурје у хришћански крај Реку у Дибри, у коме станују Арбанаси грчке цркве. Уз то долази арбанашка крвна освета, о којој барон Нопча саопштава тако занимљиве статистичке податке.[1] Опште опадање убрзавала је немоћ турских власти. Многе крајеве, после 1836—40 предузиманих путовања геолога Буе'а и ботаничара Гризебаха, нису више посећивали научни путници. У манастир на Синаји било је до последњега рата лакше стићи но у Пећ или у Дечане, а руине Ниниве или Перзепоља биле су приступачније но Скендербегов град у Кроји.

[1] Baron Nopcsa, Beitrag zur Statistik der Morde in Nordalbanien, Mitteilungen der K. K. Geographischen Gesellschaft 50 (1897), 429 f.

У доба Наполеонових ратова заузимале су највидније место у локалној историји полунезависне паше, као Пазваноглу видински или власници Сирије и Египта.

У целом се свету беше прочуо Али Паша Јањински, читаве 32 године династа, који је имао више новаца и војника но султан. Он је био Тоска из Тепелени'а у долини Војуше, из једне старе породице тамошњих ага, који је као најамник и разбојник имао за собом бурну младост. Чврстог верског уверења није имао, говорио је добро грчки и био пријатељ Грка. Прво је доспео до звања паше од Трикале у Тесалији. Са фалсификованим ферманом султановим постао је 1788 године пашом јањинским. Од тада је почело цветање вароши Јањине, која је онда имала око 40000 становника. Ускоро је и Арта била његова. Године 1802 постао је румили-валеси или беглербег Румелије, како се називао намесник највећега дела европске Турске, са резиденцијом у Битољу, али већ идуће године изгуби свој положај због веза са непокорним Пазваном видинским. Са великом умешношћу се користио Али променљивом ситуацијом Наполеонових ратова, нарочито променом владавине на Јонским Острвима. Занимљиви су извештаји страних посматрача, енглескога пуковника Лика (Leake) и француског лекара Пуквила (Pouqueville.) Али је 1812 године достигао врхунац своје моћи. Он је тада био господар целе Грчке, Епира, Тесалије, југозападне Македоније и средње Албаније са Бератом до јужне границе скадарскога пашалука. Његовим противником постаде султан реформатор Махмуд II. Најзад је 1820 седео Али у Јањини затворен и опседнут од царскога војсковође Куршид-Паше. Тада избије грчки устанак, али Куршид Паша не попусти него настави опсаду. Али се предаде јануара 1822 године али буде прободен за време разговора са Куршидовим ађутантом, а његову главу пошљу у Цариград.[1]

На северу Албаније прочу се од почетка XVIII века породица Бушатли, из села Бушата код Скадра. Кара Махмуд Бушатли освоји и спали 1785 године цетињски манастир у Црној Гори, али га 1796 године Црногорци код Круси'а потуку и убију; његова се глава још и данас чува међу старим трофеима на

[1] Boppe: L'Albanie et Napoléon (1797—1814), Paris, 1914. Интересантни су Наполеонови напори да добије Валону. У додатку историја арбанашке регименте француске војске 1807—1814.

Цетињу. Мустафа Бушатли је у доба Али-Паше држао страну султану и тек је доцније постао одметник. Нарочито је за време рускога рата 1829 године играо сумњиву улогу. Султан Махмуд II мрзео је дубоко арбанашке поглавице. Кад су се они 1830 године сакупили код великог везира Решида у Битољу ради измирења најамничких рачуна, нове редовне трупе отворе при поласку на свечан обед одјанпут ватру. Вели се да је при том убијено око 400, 600 или 700 угледних Арбанаса. Приче и жалопојке о овом догађају забележене су код Хана. Мустафу је затим 1832 године тукао Решид код Прилипа, а држао опседнутог у Скадру; по предаји се поступало с њим благо, и он је послат као гувернер у једну азиску покрајину, где је умро тек 1860 године.

Једна арбанашка династија влада од овога времена на афричком тлу, породица наследних вицекраљева египатских. Њен оснивач Мехмед Али (рођен 1796) био је син Арбанаса Ибрахим Аге, заповедника друмских стража у Кавали, у источној Македонији. Своју кариеру отпочео је као дуванџија и најамник. У Египат је дошао 1798 године као официр арбанашких најамника у рату против Француза. Он вешто искористи ситуацију за себе и докопа се 1805 године Египта за себе лично. Језгро његових трупа у многим ратовима против Турака, Арапа, Нубљана и Негара сачињавали су стално његови арбанашки земљаци.

Албанија је међутим била поприште периодичних устанака. Намик-Паша буде 1833 натеран на предају; регрутовања за новоорганизовану турску војску била су узрок овој побуни. Тада изби тамо 1855 године нов устанак против Хафис-Паше. Неко време су били у полету Миредити под својим прваком Биб Додом (1838—1870), који је добио титулу турског бригадног генерала. Велики је покрет после Берлинског Уговора била „арбанашка лига“, првобитно наперена против Црне Горе и Србије; маршал Мехмед Али (Немац из Магдебурга) буде тада убијен у Ђаковици (1878), док Дервиш-Паша није угушио покрет 1881 године.[1] Увођење парламента није у Турској донело велике промене; многобројни Арбанаси мухамедове вере седели су у њему као посланици, али брдска племена са севера нису била заступљена, јер нису плаћала

[1] Упор: Jorga, Geschichte des osmanischen Reiches, Bd 5, 589 f.

порезу на земљу. Још су нам у свежој успомени последњи устанци Арбанаса против Порте (1909—1911) и догађаји последњега балканскога рата, када Срби после освојења Старе Србије и Македоније заузеше Драч, док велике силе не донесоше на лондонској конференцији одлуку о оснивању аутономне Албаније, чијим је провизорним центром постала Валона.

Литература је постала код Арбанаса тек од XVII столећа старањем католичког свештенства. Још је витез од Харфа (1496) забележио да Арбанаси немају свога писма; покушаји да се такво писмо пронађе падају тек у XIX век. Најстарији и најопсежнији део књижевности штампан је латиницом; то су књиге римске пропаганде и дела Арбанаса доње Италије, који су у другој половини XIX века имали и неколико истакнутих талената, нарочито епскога песника Ђироламо де Рада из Калабрије (рођен 1815) и филолога Димитрија Камарду.[1] Много је млађа употреба грчкога писма на југу; превод Новога Завета, штампан 1827 године на Крфу, фоклористички текстови, које су по ослобођењу Грчке скупљали у краљевини немачки путници (Ксиландер 1835, Рајнхолд, најзад у Епиру Хан). Уз то долазе публикације емиграната, као „Albanike Melissa“ (арбанашка позорница) Митка из Корице у Александрији 1878 (фоклористичке природе). Истакнути је радник био учитељ Константин Кристофоридис, који је (1867 и доцније) хтео да уздигне на степен књижевног језика средњеарбанашки дијалекат Елбасана; он је превео Нови Завет за енглеско библиско друштво и написао поред школских књига једну граматику на грчком и један лексикон (Атина 1904), штампан грчким словима. Најмање је штампано ћирилицом; то су готово једино разговори за употребу Срба и Бугара. Као и у Босни, и у Албанији је арапско писмо врло мало употребљавано за домаћи језик, ма да Арбанаси мухамедовци имају талентованих песника, као Сами Беја Фрашери'а и његовог брата Наума. У последње време су се изјаснили за латиницу Арбанаси свих трију вера, али су наишли на отпор код Порте, која се заложила за арапско писмо. Од 1883 појављују се арбанашке новине, штампане наравно ван земље, у Цариграду, Софији, Београду, Букурешту, у Риму, Напуљу,

[1] Professor Alberto Stratico, Manuale di letteratura albanese, Milano 1896 (Manuali Hoepli nro 212—213).

Палерму, Бриселу, Лондону, у Кајиру па чак и у Бостону у Америци. И литература се брзо намножила, али су и књиге штампане само у Скадру, где је удружење „Baškimi" 1908 издало речник, и понегда у Битољу и Солуну, а све остало у Цариграду и Букурешту, где су се образовала арбанашка књижевна друштва, у Сарајеву, Бечу, Паризу итд. Карактеристично је да је Фан Нолит штампао у Бостону један превод грчких црквених књига за Арбанасе, са одобрењем руског синода, као што је у наше дане трудом руских мисионара постао и један превод светих књига на јапански.

Има две библиографије са литературом о Албанији и на арбанашком језику. Једна је по смрти заостало дело францускога јелинисте Леграна (+ 1904), које је наставио Анри Гиј са 724 нумере до године 1901[1]. Много је потпунија једна арбанашка библиографија, коју је са неколико сарадника саставио Др. Ђорђе Пекмези, која обухвата и чланке из часописа до године 1909.[2]

Нова арбанашка држава још стоји пред нама као загонетка. Изгледа да међу конфесијама нема ривалства, али није незнатна социална супротност између већином хришћанских племена на северу и мухамеданских велепоседника у средњој и јужној Албанији. Мухамеданци су у сваком случају у већини. Стара крвна освета, финансиске прилике у земљи, у којој људи нису навикнути на плаћање порезе, као и оскудица у модерним путовима ствараће још доста тешкоћа. С друге стране моћи ће све добре особине Арбанаса да се развију без икакве сметње.

К. Јиречек.

---

[1] Bibliographie albanaise. Description raisonnée des onvrages publiés en albanais ou relatifs à l' Albanie du quinzième siècle à l' année 1900. Par Emile Legrand. Oeuvre posthume complétée et publiée par Henri Guys. Paris — Athen 1912, 8⁰. VIII, 228 p.

[2] Albanesische Bibliographie, zusammengestellt von Jngenieur F. Manek, Dr. G. Pekmezi, Oblt. A. Stolz. Wien 1909, 8⁰, 147 S.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

ВЕЉКО ПЕТРОВИЋ.[1]

Очекујући приповедача Вељка Петровића кога јако волим, проговорићу коју реч о песнику Вељку Петровићу на чијој ми страни нису све симпатије. Кад се историски посматра песник Вељко Петровић, у еволуцију српске лирике он не уноси ни из далека оне квалитете какве уноси у приповетку. Напротив, тако посматран, као песник, он је, до последњих својих песама („Тихим и правим путем“, шести циклус у збирци), песник који, скоро, показује целу еволуцију српске лирике од романтичара до данас. Та се еволуција јасно види и по мотивима који га занимају, и по начину на који их обрађује, и по версификацији којом их изражава. То је, у осталом, и једна његова оригинална карактеристика која га јако одваја од наше модерне лирске генерације. Ми живимо у једној изразитој антитрадиционалној периоди. Не наслањајући се нимало на раније лиричаре, наши новији и нови лиричари, идући за западним узорима, махом француским, тако су снажно покидали све везе са традицијом да се „црвени конац“ једва и види (Алекса Шантић га је једино држао и држи). И као импресија и као експресија, новија српска лирика (од 1900 године), „главни“ свој извор није имала ни у народу, ни у традицијама лирике до себе, него на страни, у страним лирским врелима. На кога се наслањају у српској лирици новији и нови: Дучић, цео Милан Ракић, цео Сима Пандуровић, цео Светислав Стефановић, Даница Марковић, цела рококо-поезија Милана Ћурчина, Влада Петковић-Dis са својим „песимистичким демонизмом“, Станислав Винавер са „музичким екс-

[1] „На прагу“, књига стихова, 1904—1912. Књижарско-издавачки завод „Напредак“. Земун—Београд—Панчево. 1914.

пресимизмом“, Мирко Королија, Милутин Бојић, Божидар Пурић, и тако даље? На кога се наслањају? Између њих и оних после којих су дошли, посредно или непосредно (Ђура Јакшић, Змај, Абердар, Лаза Костић, Војислав Илић, Милорад Митровић), треба силом тражити па наћи какве везе. Међутим, кад би се извршила једна психолошка и естетичка анализа свих уметничких квалитета и „вредности“ наше нове лирике, и довела у везу са новијом и новом француском, немачком и енглеском лириком, — нашла би се и налази се врло очигледна веза са свима својим подврстама које би се звале: угледање, реминисценција, и тако даље.

Дакле, новија је српска лирика апсолутно антитрадиционална. Из тих разлога, за лирске традиције Вељка Петровића и кажемо да сачињавају његову оригиналну карактеристику. Са Алексом Шантићем који их има у пуној мери и сјајно очуваних, са Велимиром Ј. Рајићем који је врло узан традиционалист, али ипак то, са Владимиром Станимировићем који, као и они, у осталом, другачије и не може — Вељко Петровић даје „баланс“ новој лирици, гони је резултантом оба лирска крака, и даје јој физиономију „целе лире“, лире са свима струнама. Само те лирске традиције Вељка Петровића другачије су него лирске традиције поменуте тројице. Јер, док ови другачије не могу, Вељко Петровић свесно, и хотимично, и пркосно *хоће* да остане у традицијама и, излазећи из њих, као у песмама од 1909 године до данас, да изађе природно, непосредно, „на леђима“ њиховим. Он, данас, систематски напуштајући десницу, прилази на свој начин центруму (Дучић, Ракић, и остали) са читавим низом „повишених“, преображених и преображених традиција, импресивно и експресивно преображених традиција, чинећи тако, заједно са осталима, пријатан и допуњавајући прелаз деснице ка центруму, остављајући ранијег Dis-а да чини интересантан прелаз ка крајњој левици (ранији Светислав Стефановић, Милан Ћурчин, Станислав Винавер).

Такво је место, и таква је улога Вељка Петровића у новој српској лирици. Као што се види тај његов став је у пуноме парадоксу са његовим ставом у новој приповетци. Јер, у приповетци, он је нешто сасвим друго. Са Вељком Милићевићем, према Станковићу, Ћипику и Ћоровићу, да оставимо на страну конфесионалне монографије *лирских* ду-

шевних стања (прозно изражених) код Исидоре Секулић и Л. Михајловић, — Вељко Петровић хоће приповетку, и као импресију и као експресију, да „поднови", сложенијом је учини, развије је, учини је хетерогеном. Ја тај његов „случај" у приповетци помињем с тога да покажем два различна Вељка Петровића који се мире, и који показују како је антитемичка, парадоксална и неприкладно нескладна књижевна психа Вељка Петровића.

Са овим, ми смо већ ушли у анализу његових уметничких квалитета. Само, говорећи о традиционализму његове књижевне етапе од 1904—1909 године, као и о новој етапи од 1909, као и о „новаторству" у приповетци, не треба разумети да смо ми за „старо" или „ново", традицију или атрадицију, ову или ону „школу", „правац", „систем", „гледиште", и тако даље. То нас се апсолутно ништа не тиче. Има ли „уметничких вредности" у његовом традиционализму поетском, или у његовој синтези са новијом поезијом, и колико је спонтана та парадоксалност и антитетичност његове психе у обема ехспресијама: у лирици и приповетци, — то су питања која нас интересују, управо тако постављена питања имају свој уметнички смисао.

Као што смо још одмах у почетку рекли, за лирику Вељка Петровића немамо неких нарочитих слабости. Нама његова лирика непрестано изгледа као да је њему „споредно занимање", и изгледа нам као да тако и њему изгледа. То је наша чиста импресија, и ми за њу немамо никаква доказа. Друго, његов традиционализам, као и новија акомодација његова, непрестано су још савесна и занимљива лутања и карактеристични напори да се дође до свога самосталног израза, али још никако високо и право уметнички изрази. Неколико најновијих песама, из карактеристичног циклуса „Тихим и правим путем", изгледа да су решавајуће за његову песничку каријеру. Са њима он, после дужег трагања и борбе, прилази, на сасвим самосталан начин, нашим „Французима". Изгледа нам, да Вељко Петровић није могао да дође до својих звезда, да „пије из мале чаше али из своје", по рецепту Мисеовом, и да „обрађује свој врт" па ма како он мали био. Отуда, у тим његовим песмама има умора, клонулости, побеђеног пркоса, незадовољене жеље. Али, оне су *оне* које се нама највише допадају (нарочито „Паук", „Репатица", „Ви-

довити"). То је друго. Треће, при тој његовој акомодацији, као што поменусмо, његов се пркосни дух осетио. Јер, насупрот многима (Сима Пандуровић, донекле Dis, Божидар Пурић и, скоро, сви млађи), он је ушао самостално. То нема никакве крупне уметничке вредности, али је то занимљиво, и вредно да се спомене. Он је ту унео своје раније главне особине: позитивизам својих гледишта, узнемирен и завитлан темпераменат чија је последица и реторика, такође једна његова особина, и најзад, угласту и нетечну експресију.

Позитивизам његових гледишта је и раније био врло често помињан (Д-р Јован Скерлић). Он се нарочито јасно изразио у „Родољубивим Песмама". И нова га збирка такође има („Ратар", „Човечја Земља", „Кад сељак умире", и тако даље). Кад пева:

Долине благе, валовити хумци,
угари црни и весело море
пшеничних плоча, војске кукуруза,
репице жуте и храстове горе,
међ вама моја родила се муза!
(„Човечја Земља")

— кад тако пева, он изражава тај позитивизам својих гледишта. Али, тај позитивизам није ни мало интуитиван и спонтан. Јер, основица је његове песничке психе у пуноме смислу неоромантична и, ако хоћете, и мистичка. То резултира из његовог узнемиреног и сангвиничког темперамента. Покрај све мирноће коју он „хоће", све његове приповетке и велики део песама показују неоромантичара који неће да је то. Он се уздржава да плане, он избегава да пусти на вољу темпераменту, он зауздава своје инстикте и афекте, а он је, највећим делом, највише „то". И то је, наравно, један парадокс и једна антитеза његове психе. Али, и тај парадокс је само доказ његове искрено уметничке природе. Нису само уравнотежени духови, уређени, склађени, и правилни, уметнички духови. Они највише изгледају такви, јер, природно је, у уметности као и у осталим манифестацијама наше активности, треба бити јасан, природан и адекватан, то јест треба знати шта се хоће; али, и обрнути случај, кад се непрестано балансира, иде од Понтија Пилату, удара главом на све четири стране и црпе своја психа у покушајима, ако је све то уметнички „повишено" и преображено, ти баланси, покушаји, хотења, истраживања себе и тражења израза, — уметничка су дела. Јер, уметничко дело

није за то да ми да крајњи закључак или ово или оно решење (то су квалитети других дела), него да ми дâ уметничке квалитете; да ми да: пријатну и интересантну импресију са таквом истом и, још к томе, јасном експресијом. Он мора *јасно* да ми каже своју несталност, несигурност и нерешљивост, и онда је његово дело уметничко дело. И покрај све парадоксалности и антитетичности уметничке природе Вељка Петровића, да се вратимо нâ њега, ма да је и ово било теоретисање о њему, — Вељко Петровић не мистифицира, не опсењује. У њему се боре неколике његове природе, ми посматрамо ту борбу, читамо је у њеним лирским експресијама, и налазимо да је та експресија уметничка. Он не мистифицира и не опсењује, и ако је цео тај антитетички комплекс његових осећања сам по себи такав, сам по себи тако „настројен“, да би сваки други неинтелигентнији уметник почео да „симболизира“, да прави „мртвачке скокове“ у експресији и, нарочито, да се пребацује и претерује.

Тиме ми додирујемо и последње две карактеристике његове уметности, које смо и раније поменули, — додирујемо: његову реторику и угласту и нетечну експресију. У поезији, Вељко Петровић је, у ствари, ретор. Реторика је, махом, знак слабе уметности. Реторика је, дубоко схваћена, *рђава* и нетачна стилизација. Она је, махом, претеривање и подвлачење у целоме плану; то јест: претеривање и подвлачење, без осећања где, како и кад, целе експресије. Ретор каже истим „повишеним тоном“ апсолутно све. Јер, он не зна тачно шта хоће да каже. Али, случај Вељка Петровића далеко је од тога да је тај случај. Кад Вељко Петровић каже:

Тра-та-та, бум-бум! Пишти, јечи, грми.
Ври село око Маријина кипа.
Гладна се трупа премеће и ђипа,
Детлићи брашни у издртој срми.
Ту једно жваће кудељу и гута,
Ту друго игра по конопу танком,
А мајмун, стрепећ жмиркаво од кнута,
Кô божјак проси около са чанком.

Међутим једна набељена жена —
испод свилене, извештане блузе
уморно вади прса испијена
детету своме — и лије му сузе.
Ал' кад се бедак најзад искревељи,

и скиде глупу и ћосаву маску,
пред матер божју исправише даску;
док ћосо витла нож шиљаст и вељи:
на камен кипа мати дете стави,
и устаде и закопча се тужно,
и стаде тако.
Итд.

(„Матере".)

— кад Вељко Петровић, дакле, тако каже, ми имамо ретора. Али, треба добро анализати ту песму (која има још пет строфа). Она никако није на целој линији реторска. Само две речи анализе, па ћемо то доказати. Узмимо само декор у коме се та жена налази. То је неки сатански и луднички „карневал живота". Шта је ту подвучено? Он каже: „Тра-та-та, бум-бум! Пишти, јечи, грми". Али, одмах после тога: „Ври село око Маријина кипа". Одмах после реторске експресије која је ту јасна и адекватна, долази миран тон, спуштен, „на сордини". Он иде даље: „Гладна се трупа премеће и ђипа", и тако даље до: „Међутим једна набељена жена —". Шта све ту имамо? Имамо непрестано мењање експресије. Према томе колико је шта важно, према односној вредности, он потенцира, даје у „курсиву", повишава. Гомила која се ту нашла, важан је елеменат за појаву матере. Он црта њене лудачке покрете и наглашава их према вредности коју имају као такви и у односу према фигури која ће ту ући. Каква је цела та реторика? Потпуно еквивалентна једној *искрено* проживљеној импресији. Тај случај већ није код других наших књижевника које ја убрајам у реторичаре (Исидора Секулић, Милутин Бојић и, тамо ниже, Војислав Илић-Млађи и Прока Јовкић). Док је њихова реторика, више или мање, реторика на целој линији, у целој експресији, Вељка Петровића реторика је потпуно уметничка, кад се узме у обзир, наравно, да му је и сама импресија *реторичка*; реторичка као последица једног уздржаног азијатског темперамента.

Ту његову *инстинктивну* реторику, реторику уметничку, дакле, најбоље доказује његова, као што сам поменуо, угласта и нетечна експресија. Обичан реторичар, реторичар који се „округло" изражава, који се изражава помоћу „асоцијација речи", изражава се течно, слатко и преслатко, помоћу правила и речи (њима и мисли), развијајући празне реченице са пуно украса и „флоскула" које са импресијом ничега зајед-

ничког немају. Његова експресија не базира на импресији, на ономе што се преживело и догодило, него је експресија из и ради експресије, и базира на књигама, ренимисценцијама, сликама, сећањима, речнику и синтакси. Такав реторичар има, дакле, течну експресију и, отуда, та реторика није реторика Вељка Петровића. Његова реторика, као што рекох, лежи дубоко у њему, прожима његова осећања, везана је за његову импресију. Порекло јој је, дакле, чисто уметничког карактера. Отуда смо је назвали инстинктивном, што ће рећи интуитивном. Из тих разлога, пошто је органски везана за сам његов уметнички темперамент, она може да буде, у експресији, нетечна, угласта, чак и нескладна. Али то је, у тим тешким питањима реторства код једног писца, један сигурнији знак о дубљем пореклу његовог реторства. Ја узимам прву страну, на којој се његова збирка песама отвори, као доказ за изложено тврђење. То су стихови на 108 страни:

Безречна туга мојих раних бора
у сузе ће ти претопити сне.
Бежаћеш заман про широких мора,
уступити ти нећу никад. не! —

У пољупцу, у првоме, у брачном,
недољубљеном искрснућу ја:
— ти цикнућеш, јер, гле, у куту мрачном,
прекорна тужна моја ока два!...

(„О, не, не реци“.)

Овде је јасно да он „реторише“ на начин који смо раније поменули. Међутим, јасна је и задихана и нервозна експресија. Као што се види, празнина и неизражених места тушта је и тма: „У пољупцу, у првоме, у брачном ... нервозно је. недовршено и нетечно; или, још више: „— ти цикнућеш, јер, гле, у куту мрачном“... где су испале читаве уметнуте реченице. Таква експресија је обична појава код интуитивних реторичара. Јер, темперамент, нарочито његов, који је сав у афектима и инстинктима, нема начина да се „округло‘ изрази.

Како ће се, и да ли ће се лирска каријера Вељка Петровића даље развијати, није тешко закључити. Ми смо се, овом приликом, довољно заинтересовали за његову лирику, што значи да нам није равнодушна; али, улога Вељка Петровића као приповедача, и сама његова приповетка, далеко су му

лепшу каријеру дали, и још му лепшу спремају. Отуда, нека, попут Мопасана, кога тако много воли, остави занат „везанога слога“, где је трећи и четврти, и сав се баци на своје златне приповетке где је, међ својима, први и други. Можда се ја и варам! Али, до ђавола, наш је посао претерано компликован... Ако их хоћемо право и тачно да оценимо, ми морамо да живимо животом свих њих, да, једновремено, имамо све њихове личности; јер, наше је, да из њих говоримо о њима, ако хоћемо да будемо високи и виши од њих, ако хоћемо да будемо представници књижевног рода који је последњи дошао у књижевност, и који изискује толико исто стваралаштва колико и остали радови. Можда се, рекох, варам. Али, за утеху ми је што су се и други већи преварили.

Бранко Лазаревић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Поводом последња два изворна комада: — „На Прагу“, драма у једном чину. Написао Мита Димитријевић. — „Бура“, драма у три чина. Написао Н. Н.

И последње српско премиерско вече састављено је од више комада, на што смо се морали навићи ових последњих неколико година. Наши млади позоришни писци усвојили су један нарочити начин како ће ступити први пут пред публику. Многи од њих и при поновном јављању остају при овом начину, који се састоји у томе што износе комаде у једном чину, дужем или краћем, али никад довољном да испуни вече.

У томе има неодлучности и одсуства праве воље за драму. И један чин може објавити способности драмског писца, али је погрешно мислити да је он правилан почетак, а то изгледа да је уверење наших млађих. Шта више, неки од њих остају при тим огледима пера и изгледа да усвајају извесну отмену уздржљивост од потпуне драмске конструкције и свих њених средстава и закона. Наша драмска принова, изузевши старије писце, Нушића, Војновића и Беговића и једног комада с певањем („Угашено Огњиште“), који је музика попела на позорницу, састојала се ове позоришне године из самих комада

у једном чину, као што је и до сада био случај. Овогодишњи принос је имао само једну правилну драму, комад „Буру“ од непознатог писца. Иначе су наше српске премиерске вечери скрпљене од више кратких чинова и разних писаца. Наши млађи очигледно немају праве драмске воље.

У десетак комада у једном чину којим су нам се они представљали ових последњих година има доказа укуса, вешта пера, књижевности у опште. „Повратак“, „У чистом зраку“, „Низ стрмину“, „Са својима“, „На згаришту“, „Изван живота“, „На граници“, „На прагу“, „Сунце“, „Краљева Јесен“ и још један или два чина које смо видели на листама српских премиера већином су сличице, новеле, стања душе и музика у диалогу, у најбољем случају почетци или зачетци драме која је остала ненаписана.

Никакав утицај са стране, нити каква нарочита теорија о врстама књижевности, тежња против тачне поделе родова на пример, која би могла све ове новеле и лирику у диалогу донекле објаснити, не изгледа да је узрок овом уздржљивом приступању позорници. Права почетничка драма је велика, смела драмска машина са много слабости, али пуна лепе храбрости и воље. Са комадима једног чина остају наши млади у околини драме, дају огледе пера, имају намеру да буду јавно читани, а не да ступе у драмску књижевност. Они су тако изабрали тај нарочити књижевни дилетантизам, забављају потанкостима миниатуре, не усуђују се да замахну храбро својим драмским пером.

Осим диалога, у овим комадима наших младих нема никаквих драмских елемената. Ретко се који од њих може назвати драмским одломком. Већина је један лирски тон, једна боја расположења душе. Да ли наша млада драма болује од претежног лирског карактера наше књижевности у опште или јој недостаје само смелости? Треба се надати да ће у будућности премиерска публика нашег позоришта имати задовољство да види једног младог драмског писца у потпуној и широкој јасности његових тежња. За сада су се наши млади неодлучно крили за комад једног чина. Остаје да стану очи у очи са драмом, у пуној светлости позорнице. Са њом је до сада наша драмска принова ове нарочите врсте имала само донекле везе.

Тако је исто и последње вече изворне премиере донело

и један чин поред једне потпуне драме. „Бура“ је једини нов покушај целе драме који смо имали да видимо ове године. „На прагу“, чин од Милоша Димитријевића понавља писца комада „У чистом зраку“, играног пре две три године. Иста особина: тежња за основним лирским тоном и општом осећајном бојом понављају се и у овом комаду. Предмет је она беда мале вароши, беда у каквој од оних старијих, ниских београдских кућа, тамо негде у Палилули од прилике, онај терет који притискује породице удовица чиновника са малом пензијом, борба за бољи живот, мучно пењање горе, све невоље непотпуног друштвеног образовања, суровости и сувишне осетљивости и сва мучна атмосфера београдска коју знате и коју сте осетили, назначена је овде и сачињава садржај тог комада. У томе је пишчева тежња, чиста тежња новелисте, на којој се ограничава писац са осетном уздржљивошћу од драмских средстава.

Безбојнија и много мање занимљива је „Бура“ од непознатог писца, који се сувише јасно одаје као жена у водњикавој болећивости и сентименталној прециозности чисто женског порекла. Али је драма правилна, комад је потпуно развијен. То је управо једини *комад* који нам је донела ова позоришна година. Може бити да он не обећава много, јер је писац несумњиво већ образована и сталожена личност, толико јединства има у своме стилу, — о коме смо рекли какав је. Али је „Бура“ комад, потпун и добро вођен комад. Предмет је стар толико да се не награђује труд око испитивања на коју немачку сентименталну новелу подсећа. У ту овешталу новелу за уседелице и колекције забавних библиотека, несумњива драмска умешност писца унела је по који елеменат из савременије драме. Између те мајке и кћери, које се у целом комаду милују по коси, карикира се по који Ибзенов мотив, слутња, тежња за нечим непознатим, јер је Иво, американац и уметник, нека силуета Господина с мора, за којим удвоје теже мати и кћи. Болећивост срца и женска диалектика осећаја мешају се с опасним драмским предметом супарништва мајке и кћери. И онда је дуж целог комада много цвећа у медаљону, праменова косе, миловања поред прозора. кроз које светли сунце на дирљиву групу мајке и кћери у загрљају и поред тога, великодушно жртвовање и самоубиство. Мати и кћи говоре између себе говором цвећа док силна хука буре на пољу

треба да подвуче трагедију коју треба осетити у томе говору. На крају, кћи, којој је покушај самоубиства однео оба ока, са крвавим завежљајем на лицу наслања главу уз главу са мајком, кад бура престаје и сунце понова обасја групу.

Све ово чини ову драму скоро немогућном. Са њеним безличним особама које се зову Анжела, Љиљана, Иво, са целом мешавином несварене књижевности, „Бура“ је књижевност колико „Мајчин Благослов“ и „Низ Бисера“, али је потпуна, правилна драма, и на жалост, једина таква у овогодишњој драмској принови. Она не припада књижевности, али ће припасти репертоару.

То је мало утешни биланс српске драме ове сезоне.

Милан Предић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

НАШИ УМЕТНИЧКИ КОНКУРСИ.

Уметнички конкурси у западних културних народа имају, без сумње, своје велико значење. Они омогућују што бољи квалитет продукције у области и архитектуре и вајарства и сликарства. У народу где има велики број уметника, конкурси дају прилике сваком и најскровитијем таленту да се истакне. Највише користи доносе конкурси у области архитектуре. Како способности једнога архитекта долазе до изражаја најјаче у монументалним грађевинама, разумљиво је да је његово деловање у најужој вези с поручиоцем. Уметничка дела архитекте, када се упореде с делима вајара или сликара, сразмерно су скопчана с највећим материалним средствима. Вајар, на пример, може да да маха својој фантазији колико год хоће и, у исто време, да је и скулпторски изрази. Он може да прави и највећа дела, служећи се, у најгорем случају, материалом садре. Сликар, пак, има најнезависнији положај. Он може, с врло малим трошковима, да прави и највећа монументална сликарска дела. Конкурси, дакле, у првом реду потпомажу деловање способних архитеката. Њихова је задаћа да се највећи послови из области архитектуре, затим из области вајарства и сликарства повере најспособнијим уметницима дотичнога времена.

Култура се појединога народа просуђује по великим архитектурским, вајарским и сликарским споменицима. Ови су споменици, у највише случајева, настали међусобном утакмицом најбољих домаћих синова. Како су конкурси окупљали најболье народне снаге, доказују многе монументалне грађевине Ренесанса. Савремени конкурси стоје на посве демократској бази. Они узимљу у обзир све домаће уметнике, без разлике. Познато је да има уметника који живе изван центра, и који су по природи врло скромни тако да се често о њиховој вредности дознаје тек поводом каквога јавнога конкурса. Да буде што веће користи од конкурса, претпоставља се један непристрастан и стручан суд. Оцењивачки суд, у великих народа, може да буде лакше објективан, јер чланове слабо вежу пријатељске или сличне везе. Тај суд, обично, чине први стручњаци и људи од ауторитета којима лежи на срцу пре свега култура властитога народа. Често се догађало да су гдекоји велики народи, хотећи имати што боља уметничка монументална дела, расписивали и интернационалне конкурсе. Особито за време своје уметничке стагнације. Конкурси омогућују брже напредовање у уметности великих народа, откривајући често нове таленте већих способности од старијих познатих. У народу где има гениалних уметника, велике се поруџбине, како је појмљиво, дају њима директно.

Конкурси у великих народа имају и једно посве информативно значење. Они, од времена до времена, приказују тачно стање архитектурске, вајарске и сликарске уметности. Погрешно је мислити да се једино конкурсима потпомажу уметници. Овако би врло слабо напредовала уметничка продукција. Сваки уметник треба да се цени према својој вредности. Према његовој вредности треба да му се омогући и његово успешно деловање.

Из досадашњега разлагања могло се увидети колико мало смисла имају наши, српскохрватски или југословенски, уметнички конкурси. И ако данас југословенска уметност броји око сточетрдесет имена сликара, вајара и архитеката који суделују на нашим изложбама, ипак — ја овде казујем своје лично мишљење — не можемо да говоримо више него о *двадесеторици* уметника чија дела могу да подносе европски естетички критериј. Овај факт доказује да југословенска уметност, у највећем делу, пати од дилетантизма и површности.

Тачно упознати вредност споменуте двадесеторице уметника није тешко ниједном стручњаку. Када се узме у обзир да је у нас лако пратити и рад свих уметничких омладинаца, који су још на школовању на страни, онда отпада и задаћа конкурса која омогућује да се истакну и непознати таленти. Конкурсу је најглавнија сврха да се дође, и у архитектури, и у вајарству, и у сликарству, до најбољих дела; да се *за све велике уметничке послове ангажују најспособнији.* Пошто се могу и на прсте изборојати најспособнији југословенски уметници то ће сваки стручњак већ унапред тачно знати какав ће посао који уметник решити најбоље. Ради тога, све веће уметничке послове треба у нас поверити уметницима директно. Конкурси нама слабо помажу. Треба искрено ценити вредност свакога уметника и омогућити му деловање онако како према својим способностима заслужује. Расписивати југословенске конкурсе, и тражити још да се дела шаљу *анонимно* (тобоже да би се било што више објективан!) значи не разумевати најбоље уметнике. Јер, ко се бави уметношћу, мора да у први мах позна рад свакога нашега већега уметника. Стил се појединога изразитијега уметника осећа и на његовој најмањој скици. Како се уметници данас све више специализују, треба увидети да један уметник није за сваки посао. Према томе треба и поруџбине удесити. Али, *највеће наше послове и у архитектури, и у вајарству, и у сликарству, треба без оклевања поверити најспособнијима.* Када их не би било, требало би позвати пре и странце него ли домаће дилетанте. Ваља увидети да су велике грађевине и вајарски споменици трајни документи културе по којима ће нас просуђивати и потомци и странци. Југословенске конкурсе треба да замени добра организација свих југословенских уметничких послова која ће сваком уметнику, и највећег и најмањег таланта, омогућити деловање у нашој средини.

Да се може тачно оценити вредност појединога уметника, потребито је, без сумње, *стручно* образовање. Свим уметничким пословима треба да руководе образовани стручњаци. Колику културну штету доноси неразумевање одлучујућих фактора најбоље се види на најновијим репрезентативним грађевинама у Београду. Неуспеле и несрећне резултате показују и сви новији уметнички конкурси, чији су оцењивачки одбори били састављени, већим делом, од нестручних лаика.

Тако се десило да је споменик великому *Карађорђу* добио на израду један југословенски сликар, који је у скулптури потпун дилетант. Да је тај сликар без већих скулпторских способности видело се и по његовом изложеном раду на последњој југословенској изложби у Београду, па му је могла само *неупућеност* оцењивачког одбора поверити овако велику задаћу. Када се случајно десило да се за споменик у први мах нису натецали најспособнији југословенски вајари, одбор је морао или расписати по други пут конкурс или понудити израду директно једному од најспособнијих. Задовољивши се скицом једнога сликара зато што је била међу приспелим радовима најмање лоша, оцењивачки одбор је доказао да није био свестан свога културнога задатка. Споменик Великому Вожду на Калимегдану значи једну нашу културну срамоту. Он је, и по својој целини и по детаљима, недостојан савремене југословенске уметности. Колико је аутор озбиљно схватио скулптуру, види се и по оној мраморној плочи са текстом, причвршћеној на стражњој страни споменика. Тумачећи у тексту сваку поједину фигуру, аутор је и нехотице признао како му фигуре саме по себи ништа нити кажу нити значе. Оне само фотографски верно представљају позе модела којима се аутор при раду служио. Све су фигуре без живота и покрета. Оне немају никакове међусобне везе. Читав се споменик доимље раскидано, имајући, у најбољем случају, одлике слабога ђачкога академскога рада.

(Свршиће се)

Коста Страјнић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ДЕОБА АЛБАНИЈЕ.

За две српске независне краљевине догађаји у Албанији имају све већи значај. Они се управо највише и тичу њих. Цео садањи устанак у северноме и средњему делу Албаније има муслимански карактер, о томе се више не може имати никакве сумње. Арбанаси који исповедају мухамедову веру имају у данашњој Албанији огромну већину; а на територији Србије

има доста Арнаута муслиманске вере Успеси устаника као и њихова пропаст може да изазове покрет код тих нових поданика Србије. Противу садањих устаника Арбанаса употребљују се Арбанаси католици, а на територији Србије и Црне Горе има доста католика; садања борба између католика и мухамедоваца у Албанији, може се пренети лако и на српску територију. Такви покрети могу дубоко да потресу унутрашње стање обе земље. То није све; Лондонска Конференција Амбасадора повукла је границу између Србије и Албаније тако да су многа села православних Срба (у дебарскоме округу) присаједињена територији Албаније. Судбина тих села мора лежати на срцу, као и судбина оних села која су природом свога географскога и економскога положаја, верским и сродничким везама, одређена да чине једну целину са данашњом територијом Србије и Црне Горе. Сем овога има и питање о дунаво-јадранској железници, која треба да изађе преко Албаније на море Јадранско једном неутралисаном пругом. Радови око дунаво-јадранске железнице на српској територији напредују, и можда ће за две године она бити готова, али макакав рад на територији Албаније у данашњим приликама није могућан. Најзад, Србија и Црна Гора имају права да на њиним границама буде мир, да се не излажу непрестаним материалним жртвама и трошењу моралне снаге, већ да у тишини гледају своје унутрашње сређивање.

И ако, дакле, Србију и Црну Гору највише интересује крај арбанскога устанка, ипак те две краљевине данас не могу у томе ништа да помогну. Европски интерес је ту да Европа нађе кад ће и како да расправи то питање. Европа још сматра да треба Албанију очувати, пошто је она створена да сачува Европу од катастрофе општега рата. У Европи се још мисли онако како су раније мислили бечки и римски кабинети, то јест, да је животни интерес Албаније и интерес равнотеже у Јадранскоме Мору, да се Албанија очува, па макар шта се у њој догађало. Угарски министар председник је изјавио у томе погледу ово: „Ми смо за начело Балкан — Балканским народима, дакле и за Арбанасе и Албанију, нека их оставе на миру нека раде што хоће у својим границама". Такво схватање изгледа има и Европа, која је сад вољна да се умеша само на случај да запрети погибија кнезу Виду и његовој породици. Докле Аустроугарска и Италија мисле да

треба да се очува оваква Албанија, ње ће бити. Али, ако овако мисле кабинети Сила, не мисле сви они који желе да се једном уклони опасност за мир. И у томе погледу већ се чине разни предлози. Тако има публициста који мисле да би од Албаније требало направити три државице, то јест, поделити је на три дела, па онда јужни део у коме живе православни Албанаси дати Грцима (Епир), а северни део где има католика дати Србији и Црној Гори. Онај део у срцу Албаније, где је легло данашњега устанка преобратити у неку врсту засебне државице, републике, на коју неће ни једна суседна држава да напада у циљу освајања. Колико год да је овај предлог примамљив он има слабих страна. Тако, увек би остајао један крај где би било племенске свађе и квасца за немире на суседној територији. Затим, таква врста муслиманске републике не би могла никако да изиђе испод утицаја из Цариграда, који ево толико времена одржава устанак у Албанији. Таква републичица би имала да пропадне најзад, јер не би имала будућности. У других опет публициста јавља се овакав предлог о решењу албанскога питања. Догађаји у Албанији доказали су да њој нема опстанка. Она је створена као нека врста јемца за мир на Балкану, међутим показује се сада да то није. Две државе, Аустроугарска и Италија, имају у њој тако супротних погледа на управу и развијање њено, да су се од првога дана готово сукобиле. Прогонство Есад-паше умало није довело до отворенога прекида и сукоба. Кад те две државе, које су и створиле Албанију, имају тако држање, више јемства нема да се сукоби неће поновити, и да неће бивати све оштрији, па дакле и све опаснији за европски мир. Зар не би боље било, да се Албанија даде на управу Србији и Грчкој. Те две државе могу добити од Европе мандат да уђу у њу и да поврате ред, мир и поредак. Мандат би могао бити ограничен на извесно време, а под контролом Сила. Што се тиче јадранске обале и Србија и Грчка могле би дати обавезу да неће за све време трајања мандата одржавати ратну флоту у Јадранском Мору. Поред тога, могле би Европске Силе да неутралишу ту обалу, а Драч и Валону огласе слободним варошима, где би Аустрија и Италија имале право контроле, какву је некада Аустроугарска имала по чл. XXIX Берлинскога Уговора у цр-

ногорскоме приморју. Што се тиче Арбанаса њима би се признала права на слободу вероисповести и на школовање на језику којим буду говорили. На овај начин, мисле ти публицисти, да би се у Албанији завео ред; ушле би две владе одговорне пред својом савешћу и пред Европом, и Европа би била тада сигурна да има мира и јемства да неће доћи до заплета. Србија и Грчка би били елеменат мира, јер би све своје напоре употребиле на то да се о њима што мање чује у Европи, и да се по сваку цену одржи мир на Балкану Овакав предлог би, природно је, мисле они, одговарао сигурно најбоље интересима Србије и Грчке и учврстио би праву равнотежу на Балкану, равнотежу коју хоће да покваре Бугари и Турци, и која не може бити солидна све дотле докле Србија не имадне свој излазак на море — а Грци не би могли да траже више никуда своје сународнике пошто би цео Епир дошао под њихову управу. Ове исте публицисте затим додају како би на овај начин сигурно и Бугари имали да добију један део територије који би њихову државу заокруглио у један добар државни посед.

Видећи да се кнез Вид не може више одржати у Албанији и да од Албаније не може бити држава какву су хтеле Аустрија и Италија, има неких немачких публициста који чине овакву нову деобу Албаније. Она не може те не може да опстане, а Аустроугарска и Италија имају интереса да нико трећи не изиђе на Јадранско Море, онда би најбоље било да Аустроугарска и Италија поделе Арбанију. А како се оне не слажу, Немачка која се јавља стално као неки примирителни судија између њих, могла би узети Валону, која у рукама Немачке значи вечити мир између Беча и Рима у погледу Јадранскога Мора.

Овакве комбинације добијају све више присталица у Европи, која почиње бивати уморна од Албаније и од балканских послова, који су непрекидно повод за узајамне несугласице и неповерење. Далеко смо, по свему изгледа, од какве промене у садањем стању и положају Албаније. Она ће изгубити може бити свога првога кнеза, јер га устаници неће, а у Европи му је кредит доста окрњен остао од онога дана, када је отишао на талијански ратни брод изгубивши главу у једноме тренутку опште пометености. Ако Албанија изгуби њега добиће другога, само тај други неће сигурно анатеми-

сати европску контролну комисију, него ће јој све предати у руке; контролна комисија треба да управља а кнез треба само да кнезује. Ако се ни такав начин не буде показао добар, онда ће се морати тражити једно од ова два решења, за која се залажу многи немачки и француски публицисти, без икакве препирке о томе, које је од ова два боље. Препирке нема, јер се још не мисли озбиљно на нешто ново за Албанију.

Иностран**и**.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Заоставштина Јована Скерлића. — Госпођа Клара Јов. Скерлић поверила је Г. Г. Богдану Поповићу, власнику „Српског Књижевног Гласника“, Слободану Јовановићу, професору Универзитета, Павлу Поповићу, професору Универзитета, Милану Гролу, управнику Народног Позоришта, и Др. Војиславу Јовановићу, сталном доценту Универзитета, дужност да се старају о заштити и издавању књижевне оставине њенога покојног мужа, Д-ра Јована Скерлића. Г. Г. уредници, издавачи, књижари и тако даље, моле се да се за све преговоре о издавању и прештампавању обрате на једнога од више поменуте господе.

Скопљанске перспективе. — Ко зна од колико су интереса непосредна посматрања и описи наших вароши и прилика у њима у старије време и колика је радост кад се у њима наиђе на податке који илуструју и најмање детаље, сматраће као корисну и ову књигу (Срета А. Поповић, Скопљанске Перспективе, Београд 1914, стр. 124, 8°), у којој су непосредни утисци, добивени у Скопљу у првим данима после ослобођења, ма колико да је развучена, непотпуна и књижевно неуспела. Поред нешто интересантних опажања која треба да се запамте, у књизи има и слика од којих ће неке (улични обућар, сеоба, девер и млада, пред полазак на венчање, народна музика, на пазару, бескућници, станиште људске беде, сиротињско гориво, на тржишту) због тога што су овде једино изнесене бити врло корисне. Штета је што све нису лепо испале и што су многе остале без, или без довољно, објашњења. Т.

Океанографија. — Из царства фантастичних прича о мору прелазило се врло споро у научно испитивање његово. Тек је деветнаестом веку било досуђено да схвати море са потпуно научног гледишта и да створи, и ако врло сложену, ипак готово издвојену науку о њему под именом океанографије,

или како је неки зову таласографије. — У нашој литератури, сем нешто у хрватскоме делу нашега народа, у области океанографије није ништа урађено. Недавно је и наша литература добила једну потпуну, на основу масе одабране литературе израђену и врло прегледну књигу о мору, коју је написао Г. Др. Божо Цвјетковић, а издала Матица Далматинска у Задру (Oceanografija, napisao D-r Božo Cvjetković, Dubrovnik, 1914, 8° страна VII + 308). Књига обухвата у своја два дела (Статичка и Динамичка Океанографија) све што се са физичке стране о мору има рећи и представља добит за нашу још скромну научну литературу. Она се препоручује још и јасноћом и лакоћом излагања предмета, који у много случајева захтевају приличну стручност. Т.

Роберт Сајдел, *Школа будућности, школа рада,* с немачког Срет. Томић. Цена 0·60 дин. Издаје и уређује Милош Б. Јанковић, учитељ (Библиотека Будућност). — И ова Сајдлова књига као и прошла, „О ручном раду“, која је изишла у истој библиотеци, заслужује пажњу читалаца, и ми ћемо о њима нарочито говорити у једном од наредних бројева. За сада их препоручујемо с напоменом издавачу и преводиоцу да не остану при Сајдлу већ да нам из богате и интересантне литературе о том предмету даду боље и веће ствари. Јер нити је Сајдл инициатор покрета, као што он мало наивно тврди, нити се стало на оном што он тражи. Да ли је преводиоцу познат покрет „New School“ „Landerziehungsheim“ у Америци и у Европи? Зна ли он за Parker'a, Dewey'a, Lietz'a да друге не помињемо? Z.

Две нове српске композиције. — У књижари С. Б. Цвијановића могу се добити две нове песме за сопран соло и клавир од Милоја Милојевића. Стихови ових песама су из страних књижевности: јапанске и немачке. Једној песми је наслов „Јапан“, другој „Нимфа“. Обе су по тону нове у нашој музичкој литератури. Прва је ексотична, друга је романтична. У првој се осећа тежња за мелодиским и ритмичким акцентима далекога истока; у другој је дата европска Stimmungsmusik једнога тихог вечера крај реке, док кроз сумрак звони песма нимфе и мами младића. Обим прве песме је e^1—a^2 обим, друге h—g^2, клавирски став је средње тешкоће. ић —.

ПРОСЛАВЕ

Педесетогодишњица „Зоре“. — Српско академско друштво „Зора“, прославило је 15 јуна ове године педесетогодишњицу свога рада. Прослава, са одабраним програмом који је био распоређен за два дана, није могла бити изведена до

краја због последњих догађаја у Сарајеву. Целокупан програм био је овако састављен: у недељу, 15 јуна, у 10 часова пре подне била је свечана седница „Зорина“, са поздравним говорима изасланика, и са рефератом Г. Марка Триве, о „Историји Зоре“ и предавањем Г. Др. Анта Тресића Павичића о „Будућности Југословена“. У вече истога дана имао іе бити концерат. Сутрадан, у 4 часа по подне, требала је да буде свечана академија, са предавањима Г. Г. Др. Војислава Јовановића о „Улози омладине у културном животу српскога народа“, Др. Ивана Пријатеља о „Модерној словеначкој поезији“ и Милана Марјановића о „Улози омладине у културном животу хрватског народа“. У вече, био је заказан банкет.

Као што се види из самога програма, прослава српске „Зоре“ имала је да буде у великом стилу. На жалост, од целокупне свечаности одржан је само један мали део. На Видов дан пре подне, око 10 и по часова, отворена је свечана седница „Зорина“. Г. Шпиро Солдо, председник „Зоре“ поздравио је госте и изасланике пригодним говором. После тога пришло се читању многобројних честитака. По свршеном читању, председник је предложио за почасног председника седнице Г. Др. Владана Ђорђевића, првог председника „Зоре“. Избор је поздрављен великим аплаузом. Г. Др. Ђорђевић захвалио се омладини на почасти. За потпредседника предложен је био и изабран Др. Анте Тресић Павичић, а за почасне секретаре три студента из српског, хрватског и словеначког дела нашег народа. После тога, поједини изасланици разних друштава и установа југословенских поздравили су „Зорину“ прославу. Томе је следовао реферат Г. Марка Триве о „Историји Зоре“, а по прочитаном реферату, пошто је већ било сувише доцкан, седница је закључена. Предавање Г. Анта Тресића Павичића било је одложено за прву тачку на свечаној академији. На жалост, вест о сарајевском атентату, која је стигла одмах по подне истог дана, онемогућила је сваки даљи рад, и „Зорина“ прослава морала је бити прекинута.

М. Б.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Павле Поповић.